

BEYKOZ
KİTAPLIĞI

BEYKOZ
SEMPOZYUMU
6-7-8 ARALIK 2019

BEYKOZ 2019
SEMPOZYUMU
TEBLİĞLER KİTABI

Beykoz 2019 Sempozyumu

- TEBLİĞLER KİTABI -

Beykoz Kitaplığı: 3
Sempozyum: 2

Beykoz 2019 Sempozyumu Tebliğler Kitabı

Yayın Koordinasyon
Bünyamin Korkmaz
Basri Akdemir

Yayın Yönetmeni
İsmail Coşkun

Yayın Hazırlık
Muzaffer Topçu
Hasan Otman

Editör
Şefik Memiş

Düzeltili
A. Beyza Kıvanç

Tasarım
Murat Arslan

Yapım
monad
[0216] 557 82 87

ISBN 978-605-83251-9-7

Baskı - Cilt
Seçil Ofset
Sertifika No: 44903
[0212] 629 06 15

1. Baskı, Mayıs 2020

Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları: 35

Beykoz 2019 Sempozyumu

- TEBLİĞLER KİTABI -

Sempozyum Başkanı

Murat Aydın / Beykoz Belediye Başkanı

Tertip Heyeti Başkanı

Prof. Dr. İsmail Coşkun / İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölüm Başkanı

Bilim Kurulu Üyeleri

Prof. Dr. Süha Göney / İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Korkut Tuna / İstanbul Ticaret Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar / İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Sadettin Ökten / Emekli Öğretim Üyesi, Yazar

Prof. Dr. Murat Gül / İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Gülden Erkut / İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Önder Küçükerman / Haliç Üniversitesi

Prof. Dr. Halil Akkanat / Türk-Alman Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Mahmut Ak / İstanbul Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Erol Özvar / Marmara Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Handan İnci / Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Mehmet Durman / Beykoz Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Sabahattin Aydın / Medipol Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. İsmail Yüksek / Antalya Bilim Üniversitesi Rektörü

Dr. Fahri Solak / Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Nail Yılmaz / Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Bayram Öztürk / İstanbul Üniversitesi

Ahmet Nezih Galitekin / Araştırmacı

Fuat Selim Ramazanoğlu / Mimar

Saadet Özen / Araştırmacı

Cengiz Özdemir / Araştırmacı

Dr. Engin Çağman / Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi

Tertip Heyeti

Prof. Dr. İsmail Coşkun / İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Rahmi Deniz Özbay / Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Yücel Bulut / İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Murat Şentürk / İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Arif Kolay / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Dr. Şefik Memiş / İstanbul Ticaret Üniversitesi

Sempozyum Sekreteri

Dr. Şefik Memiş / İstanbul Ticaret Üniversitesi

Sergi Heyeti

Prof. Dr. Rahmi Deniz Özbay / Sergi Küratörü

Dr. Engin Çağman / Arşiv Belgelerinde Beykoz

Dr. Şefik Memiş / Kartpostallarda Beykoz

Gökhan Aydın / Beykoz Karakulak Fiskal Pulları

TAKDİM

Murat Aydın / Beykoz Belediye Başkanı

“Bilginin olduğu yerde bilenler, aklın olduğu yerde düşünenler vardır” der, 950 yıl önce yazdığı Kutadgu Bilig kitabında, Yusuf Has Hacip. Böylece çok önemli iki noktanın altını çizerek, doğru ve faydalı bir eylemde bulunmak için bilgi ve akıl sahibi olmak gerektiğini vurgular. Çünkü “yapabilmek” için bilen ve düşünen olmak ön şarttır. Bunu sağlamak ise “düşünen insanlar ile bilgiyle donanmış insanları” bir araya getirmekle mümkündür. Beykoz 2019 Sempozyumu böylesine bir gereklilik ve anlayışla oluşturuldu. Her sempozyumun bir “bilgi şöleni” olduğunu unutmadan, bu şöleniden Beykozumuzun en iyi şekilde istifade etmesini temin etmek amacıyla bu sempozyumu düzenledik.

Yusuf Has Hacip’in dediğine ulaşabilmek amacıyla; Beykoz’a hizmet edebilmek, halkının refah ve mutluluğunu sağlayabilmek hedefiyle Beykozlular ile yola çıktığımız andan itibaren benim rehberim, Beykoz’a hayat veren Beykoz halkı ile Beykoz üzerine düşünen ilim adamları oldu. Bu iki topluluğun düşünceleri benim için çok değerliydi. Tıpkı Anadolu Feneri gibi yolumuzu aydınlatacaklardı.

Kuruluş tarihi on binlerce yıl önceye dayanan, İstanbul’un 8500 yıllık geçmişinde hep kilit rol oynamış olan Beykoz, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde İstanbul’un mümbit Karadeniz topraklarının ürünleri ile buluşmasını temin etmiş, istilacı güçlere karşı da savunmanın kurulduğu ilk nokta olmuştur. İstanbul’un diğer ilçe ve yerleşim yerlerinden farklı olarak Beykozumuzun “havasından, suyundan, toprağından” olsa gerek, farklı bir özelliği daha vardır. Bu da Beykoz’da buraya has bir şehirlilik anlayışının olmasıdır. İlçemiz, Anadolu’da şehirliliğin başladığı yeri, İstanbul’da ise kırsalın başladığı noktayı temsil eder. Dolayısıyla küreselleşmenin yerelliğin tüm renklerini ve zenginliklerini esir ettiği bir çağda, Beykoz bize yeni alternatifler ve sentezler gösteriyor.

Hemşehrilerim, kendilerine özgü karakterlerini sempozyumda da gösterdi. Beykoz 2019 Sempozyumuna sahip çıktılar. Her oturum, adeta bir konferans katılımında gerçekleşti. İki günlük sempozyumda hiçbir oturum, hemşehrilerimin dikkatinden uzak kalmadı. Hatta neredeyse izleyicilerin tamamına yakını, oturumları hazırlık yaparak takip etti, en az katılımcılar kadar bilgiliydiler. Bu yüzden oturumların en verimli kısımlarından birisi de soru-cevap bölümleri oldu. Beykoz halkı, akademisyenlere ve uzmanlara katkıda bulunup onların ufuklarında yenilikler oluşturdular.

Âcizane Beykoz Belediye Başkanı olarak benim bir hayalim var: **Her derdine deva bulmuş, sorunlarını geride bırakıp aydınlık geleceğine bakan bir Beykoz.** Bu hayali de eğitimden kültüre, turizmden sağlığa, teknolojiye spora kadar birçok alanda ciddi yatırım ve icraatlar ile gerçekleştirmeyi arzu ettik. Bu sempozyum bize, bunu nasıl yapacağımızı, bu amaca nasıl ulaşacağımızı gösterecek en doğru platform oldu. Beykoz’un İstanbul’un sakin ve yaşanabilir bir ilçesi olması, Boğaziçi’nin asude bir yerleşim yeri olması, İstanbul ormanlarının şifa merkezi olması hayalimizi gerçekleştirmenin altyapısını oluşturdu. Bu sempozyum bize, geçmişte neler yapıldı.

diğını hatırlayıp, geleceği doğru Őekillendirme yeteneği kazandırdı.

Yine bu sempozyum tarihten bitki örtüsüne, bahçe kültüründen balıkçılığa, ormanılıktan tarıma, spordan eğitime, turizmde lojistiğe, Şehir kültüründen belediye birikimine kadar birçok olanda yeni bilgilerle donanmamıza katkıda bulundu. Sözgelimi Beykoz'da belediyeçilik birikim ve tecrübesinin 1868 yılında başladığını gördük. Aynı Şekilde ilk belediye başkanının 1872'de atandığını, ilk belediye meclis üyelerinin 1875'te görev aldığını, ilk belediye Őeimlerinin 1908'de yapıldığını ğrendik. Tüm bunlar Şunu ortaya koyuyor: Beykoz, hem genelde Türkiye'nin, hem de özelde İstanbul'un belediyeçilik tarihini de yansıtır. Halkının daha düzenli bir Şehirde yaşaması için, esnafın denetlenmesi için, yapıların belirli bir nizam içinde inşası için, yolların açılması için ve hepsinden önemlisi çöplerin toplanıp sokakların temizlenmesi için, özetle Şehir halkının rahat ve refah içinde yaşayabilmesi için 150 yıl önce çalışmalara başlayan Beykoz Belediyesi, Şimdi de o bir buçuk asırlık deneyim ve birikimin rehberliğinde, hem bugünü, hem yarını için Beykozluyu önceleyen ve müreffeh kılan icraatlarını Őekillendirecek.

Elinizde tuttuğunuz "Tebliğler Kitabı"nın ortaya koyduğu gibi yukarıda sıraladığım bütün amaçlarımızı tahakkuk ettirmenin mutluluğu içindeyim. 107 akademisyen ve uzmanın çalıştığı sempozyumda iki gün boyunca 16 oturumda 67 tebliğ sunuldu. Beykoz'un geçmişi ve geleceği tam 67 farklı bakış açısıyla ele alındı. Bütün oturumları yakından takip etmeye çalışan bir izleyici sıfatıyla ifade edeyim ki her biri oldukça tatminkr, oldukça yeni konuları gündeme taşıyan bu sunumlardan çok istifade ettik. İlk sempozyumla tabiri caizse bir yüzey araştırması yaptık. Beykoz Belediyesi olarak hedefimiz; görev süremiz boyunca bu sempozyumları her yıl devam ettirmek. Bundan sonraki her sempozyum artık saha çalışması değil; derinlemesine kazı çalışmalarının yapıldığı "bilgi Őölenleri" olacak.

Beykoz 2019 Sempozyumu, hem Beykozluardan, hem de katılımcılardan büyük destek gördü, takdir topladı. Bu başarılı organizasyonda kuşkusuz Tertip Komitesi BaŐkanımız Prof. Dr. İsmail Coşkun ile ekibinin büyük katkısı var. Bu vesileyle başta kıymetli İsmail Coşkun Hocam olmak üzere, tebliğleriyle sempozyumu zenginleŐtiren akademisyenlerimizi tebrik ediyor, bildirilerin kitaplaŐması sürecini yürütenler ile organizasyonda emeği geçen mesai arkadaŐlarıma teşekkür ediyorum.

Sizlere de her sayfasında Beykoz'un yeni bir ynn keŐfedeceđiniz keyifli bir okuma diliyorum.

SUNUŞ

Prof. Dr. İsmail Coşkun / Sempozyum Düzenleme Heyeti Başkanı

Bir sempozyumu okuyucuya en iyi şekilde anlatmanın yolu, oluşum sürecine onu da dahil etmekten geçer: 2019'un bahar aylarındaydık. Mahalli seçimlerden henüz çıkmıştı. Fakültede toplantı halinde iken telefon çaldı. Beykoz Belediye Başkanlığına yeni seçilmiş olan Murat Aydın Bey'di arayan. 'Yüzyüze görüşelim, önemli bir mevzu konuşacağım' dedi. Görüştük, sempozyum düzenleme fikrini paylaştı, ayrıntılı bir şekilde düşündüklerini anlattı. Özetle, Murat Başkan, Beykoz'da yerel yönetimin Beykoz'da yürüteceği çalışmalar için geliştirilecek yol haritasına ışık tutmak üzere yapılacak bir sempozyumun hazırlık çalışmalarını yürütme ve akademik sorumluluğunu üstlenmemizi rica etti. Başkan-akademisyen ilişkisinin ötesindeki kişisel dostluk ve hukukumuz, bu zorlu görevi üstlenmeyi gerektiriyordu, üstlendik. Çalışmalara başladık, Murat Başkan ve ekibi ile çok sayıda görüşmeler yaptık. Birçok sorunun cevabını birlikte aradık, sempozyumda hangi temalara odaklanılacağını müzakere ettik. Zaman dar, yapılacak iş çoktu. İlk olarak, tertip heyetinin ve bilim kurulunun oluşturulmasını ve kurulların çalıştırılmasını gerçekleştirdik. Bazen heyecanlı, bazen stresli ama hep verimli biten toplantılarla, görüşmelerle, soruşturmalarla geçti günler... En nihayetinde sempozyumda hangi temalara ağırlık verileceği, kimlerle nasıl çalışılacağı ortaya çıkmaya başladı; her toplantıda resim daha da berraklaştı... Ve hep birlikte, Sayın Başkan ve ekibi, 100'ü aşkın akademisyen grubu ve inanılmaz katkılarıyla Beykozlularla yola böylece koyulduk.

Elbette Beykoz, çok önemli bir su yolu üzerinde... Akdeniz ve Egeyi Karadeniz'e bağlıyor. Eski Çağ'dan başlayarak nüfus hareketlerinin, ticari trafiğin ve askeri seferlerin geçiş güzergahını oluşturan İstanbul Boğazı'nın kıyısında, Karadeniz'e çıkmadan önce son yerleşme noktası... Ve en önemlisi Boğaz'da en uzun kıyı şeridinde sahip bir yerleşim ve idari bölge...

Su yolu üzerinde oluşun beslediği en eski çağlara uzanan zengin bir tarihe sahip. Pagan tapınaklardan İstanbul'un dört muhafızından biri kabul edilen Hz. Yuşa'ya, oradan erken Osmanlı döneminden itibaren teşekkül etmiş tekkelere geniş bir birikimi mevcut... Doğu Roma bakiyesi Yoros Kalesi'nden erken Osmanlı Döneminin Anadoluhisarı'na; Eski Çağ, Orta Çağ ve Bizans yerleşmelerinden Osmanlı İstanbul'unun Boğaziçi semtlerinin teşekkülüne; Osmanlı padişahlarının avlanma alanlarından şehrin taze meyve sebze çiçek ihtiyacının karşılandığı üretim ve devlet çiftlik alanlarına verimli topraklarıyla öne çıkıyor.

Velhasıl çayırıları, koruları, mesire alanları ve köşklerinden şehrin içme suyu ihtiyacını karşılamada birbiriyle yarışan su kaynaklarına; bütün bu tarihe eklenen 19. Asır Osmanlı modernleşmesiyle başlayan ve Cumhuriyetle devam eden sanayileşme sürecinin merkezi mekanlarından biri olarak Beykoz, olağanüstü bir tarihsel öyküye, kültürel ve toplumsal tarihe sahip bir ilçemizdir.

Bu tarihi, toplumsal ve kültürel kapsamlı öykü, sanayileşme süreciyle birlikte zengin bir toplumsallık, kentsel bir gelişme düzeyi yakalamıştır. Osmanlı dönemi boyunca oluşan Anadolu Hisarı, Kanlıca gibi kıyı yerleşimleri, bu yerleşimlerin etrafında oluşan

toplumsal doku, sanayileşme sürecinde oluşan Paşabahçe ve Beykoz merkezli kentsel doku, çok sayıda köy yerleşmesinin beslediği kırsal toplumsal hayatıyla Beykoz bugün çok katmanlı bir sosyal yapıya sahiptir. Günümüzde Beykoz, "sanayisizleşme" süreci ve buna eklenen İstanbul'un hemen çevresinden geçen yol ağlarının yarattığı yeni ekonomik ve sosyal sürecin, iç ve dış göç dinamiklerinin, kırsalda yaşanan ekonomik ve sosyal dönüşümün baskısı altında yeni sosyolojik yapı kazanmaktadır.

Sempozyum tam da bu zengin tarihi, kültürel, ekonomik ve sosyal yapının bütün boyutlarıyla masaya yatırılmasına odaklandı. Bir sempozyum çerçevesini aşan bir kapsamlılık ortaya çıktı. Bu bilinçli bir tercihti. İlkti ve kabaca da olsa bütün bir resmi yakalamayı amaçlıyordu. Bu kapsamlılık bir yüzey araştırması olarak da değerlendirilebilir. Beykoz'un en eski çarlarından gelen öyküsünden Osmanlı dönemi yerleşime tarihlerine; şehir merkezi ile Beykoz arasındaki ilişkilerden sanayileşme sürecine; toplumsal hafızayı açığa çıkarıcı deneyim öykülerinden, mekan çalışmalarına; Beykoz çevresi bitki örtüsünden, günümüz sosyal ve demografik yapısına; koru ve mesire alanlarından Türk spor tarihinin öncü kulüp ve takımlarının tarihine; iç ve dış göç hareketlerinden yeni kentsel alanların oluşmasına değin çok fazla konu Sempozyum ölçeğinde ele alındı, tartışıldı.

Beykoz mahalli yönetim tarihinde ilk kez düzenlenen bu sempozyumla birlikte Beykoz'un tarihi, kültürel, toplumsal ve iktisadi öyküsü bütün bir resim olarak ortaya çıkmaya başladı. Beykoz Belediye Başkanlığı her yıl düzenlenecek sempozyumlarla Beykoz'un zenginlik ve imkanlarının her defasında hem daha derinleşerek hem de çeşitlendirerek ele alınması yönünde bir irade orta koymuş durumda. Bu iradenin himayesinde, bundan sonra gerçekleştirilecek sempozyum ve benzeri çalışmalarda Beykoz ve çevresinin coğrafi, tarihi, toplumsal ve ekonomik tarihinin yanında değişim sürecindeki sosyal yapının dinamiklerini, ekonomi-politik imkan ve potansiyellerini, yerel kalkınma için yol, yöntem ve stratejileri etraflıca ele almak arzusundayız.

Sempozyum süreci kısa bir süre içinde gerçekleştirilmesi gereken bir dizi çalışmayı içeriyordu. Ciddi bir mutfak çalışması yürütüldü. En başından itibaren başta Beykoz Belediye Başkanı Sayın Murat Aydın ve ekibi, özellikle Başkan Yardımcısı Bünyamin Korkmaz ve Kültür İşleri Müdürü Basri Akdemir, verdikleri olağanüstü destekle mutfağın verimli çalışmasını, işlerin kolaylaşmasını sağladılar. Kendilerine burada bilhassa teşekkür ederiz.

Sempozyum Bilim Kurulunun kıymetli üyeleri gerçekleştirdiğimiz toplantılarda sağladıkları önemli katkılarla yolumuzu açtılar. Sempozyum Bilim Kurulu üyelerimizden Beykoz'un sanayileşme sürecinin hafızası ve çalışmalarıyla bu hafızayı açığa çıkarma çalışmalarını yüksek bir enerjiyle sürdüren Sayın Önder Küçükerman'a katkıları için; İÜ Edebiyat Fakültesi Beşeri Coğrafya'dan Sayın Süha Göney Hocamıza, yapılması gerekenler konusunda ayrıntılı önerileri ve kılavuzluğu için; İTÜ Mimarlık Fakültesi Dekanı Sayın Murat Gül'e; Şehir Planlama'dan Sayın Gülden Erkut'a, Beykoz'da yerleşkesi bulunan üniversitelerimizin kıymetli rektörleri Sayın Halil Akkanat'a, Sayın Mahmut Ak'a, Sayın Erol Özvar'a, Sayın Sabahattin Aydın'a, Sayın Mehmet Durman'a tek tek teşekkür ederiz.

Ayrıca Sempozyumun akademik sorumluluğunu üstlenen İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyelerine, özveriyle çalışan Sayın Yücel Bulut ve Murat Şentürk'e; ayrıca Sayın Rahmi Deniz Özbay'a; Sempozyum sekreteryasını ve Sempozyum kitabının editörlüğünü üstlenen Sayın Şefik Memiş'e çok teşekkür ediyoruz. Sempozyum Bilim Kurulu üyemiz Cengiz Özdemir her aşamada yanımızda oldu, Monad çalışanları sürecin aksamaksızın titizlikle çalıştılar. Her birine teşekkür ediyoruz

Yukarıda isimlerini zikrettiklerimin yanı sıra anmayı unuttuğum birçok insanın katkısıyla gerçekleşen Sempozyumun somut çıktısı artık kitap olarak ellerinizde... Altı aylık hızlı ama nitelikli, yorucu ama yüz güldürücü çalışmanın neticesini büyük bir heyecan içinde sizlerle paylaşıyoruz.

Yeni sempozyum çalışmalarında birlikte olmak dileğiyle.

İÇİNDEKİLER

Bir Şehir Olarak Beykoz

- 15 SÜHA GÖNEY
Beykoz ve Çevresiyle İlgili Bazı Tespitler
- 39 ÖNDER KÜÇÜKERMEN
Sanayi Devriminin Boğaziçi'ndeki Temsilcileri:
Beykoz Dericileri / Beykoz Camcıları
- 47 UĞUR TANYELİ
Beykoz: Bazı Historiyografik Belirsizlikler ve Araştırma İmkânları
- 55 ŞEFİK MEMİŞ
İstanbul'un İlk Beş Belediyesinden Biri: 13. Daire-i Belediye
- 69 BEKİR CANTEMİR
İmkânsız İmar: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e
Beykoz'da Mülkiyet, İmar ve Hukuk Çelişkisi
- 85 EMRE GÜLDOĞAN
Tarih Öncesi Dönemde Beykoz: İstanbul İli Yüzey Araştırması
(İstYA) 2018-2019 Yılı Sonuçları
- 105 MUSTAFA H. SAYAR
Eskiçağ Deniz Ulaşımında İstanbul Boğazı'nın Anadolu Yakası ve
Karadeniz'e Çıkışında Yer Alan Uygun Rüzgar Kutsal Alanı =
Hieron, Yoros Kalesi ve Anadolu Kavağı
- 113 Şakir TURAN
Osmanlı Öncesi Beykoz Tarihine İlişkin Bazı Değerlendirmeler

Osmanlı Devri Yerleşim Tarihi

- 123 ŞÜKRİYE PINAR ÖZYALVAÇ
1840 Yılı Temettuât Defterlerine Göre Beykoz Kasabası'nın Fiziksel,
Sosyal ve Demografik Yapısı
- 141 Hacı Murat ARABACI
Osmanlı Döneminde 19. ve 20. Asırlarda Beykoz Bölgesine
İskân Olunan Muhacirler
- 153 BAYRAM NAZIR
Bir Yerleşim Yeri ve Osmanlı Misafirperverliği Örneği Polonezköy
- 165 HACER TOPAKTAŞ ÜSTÜNER
Osmanlı İstanbul'unda Bir Leh Köyü: Polonezköy (Adampol)
- 191 ARİF KOLAY
Beykoz'un Çiftlikleri ve Çiftlikât-ı Hümâyûn
- 213 ENGİN ÇAĞMAN
Osmanlı Döneminde İstanbul'a Gıda ve Mahrukata Temininde Beykoz'un Önemi

Beykoz'da Manevi Merkezler ve Edebiyat

- 223 OLGAY SÖYLER
İbranî Mitolojisinden Semavi Dinlere Beykoz'da Hz. Yûşa
- 229 FAHRİ MADEN
Beykoz'da Bir Horasan Ereni: Akbaba Sultan
- 245 NECDET YILMAZ
Osmanlı Beykoz'unun Kimliğini Oluşturan Örgütlenmelerden Tekkeler
- 263 ŞERİFE AKPINAR
Divan Şairinin 'Beykoz' Seyri
- 285 ÂLİM KAHRAMAN
Muallim Naci'nin Beykoz'la İlişkisi

Beykoz'un Suları, Koruları ve Mesire Alanları

- 299 ALİ ŞÜKRÜ ÇORUK
Osmanlı'dan Günümüze Beykoz'un Mesire Yerleri
- 307 DAVUT HUT
Beykoz'un Meşhur Kaynak Suları: 19 ve 20. Yüzyıllarda Karakulak Çubuklu, Göztepe ve Sirmakeş Suları Üzerine Bir Değerlendirme
- 321 ENGİN KIRLI
Tarihsel Bağlamda Beykoz'daki Orman ve Korular
- 333 EMİNE DİNGEÇ
Osmanlı Devleti'nin Cennet Bağları: Beykoz'un Hasbahçeleri

Beykoz'da Sanayileşme

- 351 ZEKİ TEKİN
Osmanlı Sanayisinin İtici Gücü: Dikimhane-i Amire/ Beykoz Kundura Fabrikası
- 373 FATİH DAMLIBAĞ
Osmanlı Kâğıt Sanayisinin Son Yatırımı
- 405 LEVENT DÜZCÜ
Osmanlı Çağında Buharlı Gemiciliğin Beykoz'da Yol Açtığı Değişim

Beykoz ve Sosyolojik Yapı

- 423 YÜCEL BULUT
Beykoz'un Toplumsal Yapısı, Potansiyelleri ve Sorunları: Sosyolojik Bir Bakış
- 429 MURAT ŞENTÜRK
Beykoz'da Kır – Kent Etkileşimi
- 441 AYLİN YAMAN KOCADAĞLI
Beykoz'un Nüfus Özellikleri

471 RIDVAN ŞİMŞEK
Bir İç Göç Çekim Merkezi Olarak Beykoz: Ana Eğilimler ve Değişimler

485 YUSUF ADIGÜZEL
Beykoz'da Cumhuriyet Sonrası Dış Göçler: Afganlar ve Suriyeliler

497 AYŞEN ŞATIROĞLU - MELİKE AKBİYİK
Güvenlikli Siteler ve Gündelik Hayat: Beykoz Örneği

511 FERHAN SANİYE PALAZ
Yaşlı ve Yaşlanan Nüfus ve Potansiyel Yerel Yönetim Uygulamaları:
Beykoz Örneği

529 KÖKSAL ALVER
Beykoz'da İskeleler Etrafında Gündelik Hayat

Beykoz'un Toplumsal Hafızası

535 S. BUSE YILDIRIM
"Makine Sesleri Hâlâ Kulaklarımda, Onları Hatırlıyorum";
Kunduracılık, Hafıza ve Kültürel Miras

543 SELAHATTİN ÖZPALABIYIKLAR
Dekor Atölyelerinde(n) Geçen Hayat

553 HALUK ORAL
Orhan Veli ve Beykoz

559 FUAT SELİM RAMAZANOĞLU
Boğaziçi Kültürü; Yalılar ve Yaşanmış Hikâyelerde Yitirilen Değerlerimiz

Beykoz'un Ekonomi Politikası

583 YAŞAR BÜLBÜL
Mevcut Verilerin Işığında Beykoz'un Ekonomi Politikası

593 KAAAN KAPAN
Beykoz'da Rekreasyon ve Turizm Faaliyetleri:
İlçe Ekonomisindeki Durumu ve Geliştirilebilirliği

603 ALİ MURAT GÜVEN
İstanbul'un En Popüler Film Platolarını Barındıran İlçe:
Beykoz'un Türk Sinema ve Televizyon Endüstrisine Katkısı

619 KADİR DOĞAN
Beykoz Balıkçılığı ve Balıkçılığın Ekonomik Örgütlenmesi
Açısından Değerlendirilmesi

645 BAYRAM ÖZTÜRK
Beykoz'da Balıkçılık ve Bazı Öneriler

649 AYAKA AMAHA ÖZTÜRK - ZEYNEP GÜLENC
Anemone Projesi Kapsamında Fil Burnu Kıyılarında Toplanan
Deniz Çöpleriyle İlgili İlk Değerlendirmeler

Beykoz'da Eğitim

- 657 YASEMİN TÜMER ERDEM - AHMET VURGUN
Beykoz'da Ziraat Eğitimi Veren Okullar
- 665 HALİM DEMİRYÜREK
Ahmet Midhat'ın Öncülüğünde Beykoz'da İlk Özel Okul Deneyimi:
İttihad ve Teavün Mektebi
- 671 YUSUF ALPAYDIN - HANİFİ ÜKER
Beykoz İlçesinde Eğitim Alanındaki Temel Göstergeler ve Dönüşümler
- 697 ALPASLAN DURMUŞ
Eğitimde Gelecek ve Beykoz'da Eğitimin Geleceği

Beykoz'da Sporun Tarihi

- 717 MEHMET M. YORULMAZLAR
Geç Osmanlı'dan Günümüze Beykoz Kulüpleri
- 733 SEVDA KORKMAZ - VELİ OZAN ÇAKIR
Erken Cumhuriyet Dönemi Beykoz'unun Su Sporları Tarihindeki Yeri
- 745 REFİK ARIKAN
Beykoz'da Yeni Sporlar: Kayık Yarışları ve Kriket

Beykoz'un Ekolojisi

- 765 ENGİN ÖZHATAY - NERİMAN ÖZHATAY
Beykoz İlçesinin Önemli Bitki Alanları
- 773 MİNE KOÇYİĞİT - BAHAR GÜRDAL ABAMOR
Beykoz'un Ballı Bitkileri; Kestane ve Orman Güllü

Bir şehir olarak
Beykoz

Beykoz ve Çevresiyle İlgili Bazı Tespitler

Süha GÖNEY¹

Beykoz, İstanbul Boğazının kuzeydoğusunda yer almaktadır. Böylece Roma, Bizans ve Osmanlı başkenti suriçi İstanbul'a Boğaz'da en uzak konumdadır. Bilindiği gibi İstanbul Boğazı Pleistosen'de açılmıştır. Yani Dördüncü Zaman'da veya insan çağında oluşmuştur. Dördüncü Zaman, dünyanın oluşum tarihi (yaklaşık 4 milyar sene) içinde hem en kısası hem de en yenisi olup; takriben 1,2 milyon seneyi kapsamaktadır.

Dördüncü Zaman başlarında, benim kanaatime göre; güneyden kuzeye, Karadeniz'e doğru akan bir akarsuyun yatağını derine doğru aşındırması sonucunda oluşan fluviyal vadi, geçen zaman zarfında deniz istilâsına uğrayarak ve tabanı ile yamaçlarının bir kısmı deniz altında kalarak Avrupa ile Asya'yı birbirinden ayıran bir su yolu, İstanbul Boğazı teşekkül etmiştir. Hiç şüphe edilmemelidir ki, Dördüncü Zaman içinde birçok defa vuku bulan ve her biri yüz binlerce sene süren deniz seviyesinin alçalması (regresyon) ve yükselmesi (transgresyon) safhalarında; bazan Karadeniz Akdeniz'e, bazan da Akdeniz Karadeniz'e sularını boşaltmıştır. İstanbul Boğazı'nın kuzey kıyıları boyunca, özellikle Beykoz ile Sarıyer kıyılarının gerisindeki yamaçlarda müşahede edilen muhtelif irtifalardaki üç taraça düzlükleri, denizin yüksek döneminin somut morfolojik kanıtlarıdır.

Keza Akdeniz'in ılık ve tuz oranı yüksek sularının Karadeniz çanağına, Karadeniz'in serin ve az tuzlu sularının da zaman zaman Akdeniz'e boşaldığı da; her iki deniz kıyılarında bulunan fosiller dolayısıyla tespit edilmiş paleontolojik delillerdir. Mesela Akdeniz Tirenieninin karakteristik fosili olan *Tapes calvarti* Newton, tarafımdan Türkiye'nin Karadeniz kıyılarında bulunmuştur. Keza Karadeniz'in Marmara Denizi'ne boşaldığına dair paleontolojik deliller

1 Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi

de mevcuttur. Burada bu görüşlerin serdedilmesi, şüphesiz Pleistosen kronolojisiyle ilgili değildir, bunun bilinci içindeyim.

Fakat özellikle üzerinde durmak istediğim husus, Dördüncü Zaman'daki Würm denilen son buzul döneminin günümüzden 12-13.000 sene önce bitmiş ve denizin günümüzdeki seviyesine yükselmiş bulunmasıdır. Würm'deki deniz seviyesi günümüzden 90 metre aşağıda bulunuyordu. Böylelikle İstanbul Boğazı vadisi ile bu vadiye doğu ile batıdan katılan yan kolların açmış olduğu vadiler de, yataklarını -90 metre derine kadar aşındırdılar ve deniz seviyesinin son yükselmesi ki; buna flandır transgresyonu denilmekte ve bunun neticesinde, derine aşındırdıkları vadilerin ağız kısımları da İstanbul Boğazı tabanı gibi deniz istilâsına uğramış ve boğaz kıyılarında küçük koyların oluşmasına zemin hazırlamış bulunmaktadır. Böylece eski akarsuyun ana yatağı olan İstanbul Boğazı'nın önemli yan kollarının deniz istilâsına uğramış kısımları ise, Boğaz'ın her iki tarafındaki irili ufaklı koyların ve bu koyların gerisinde alüviyal birikme suretiyle teşekkül etmiş ve insanların çeşitli maksatlarla istifadesine sunulan düz alüviyal ovaların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Boğaz'ın her iki yakasında bulunan koylar, irili ufaklı birçok yerleşmenin kurulması ve gelişmesine imkân hazırlamaktadır. İşte Beykoz'un merkezi de, izaha çalıştığımız bir koyun kıyısında kurulmuş bulunmaktadır. Tıpkı İstanbul'un Haliç kıyısındaki yarımada üzerinde kurulmuş olması gibi, Beşiktaş, Ortaköy, Arnavutköy, Bebek, Emirgan, İstinye, Kefeliköy-Büyükdere, Sarıyer, Rumelikavağı gibi, Beykoz, Paşabahçe, Çubuklu, Kanlıca, Çengelköy, Beylerbeyi, Üsküdar'ın eski yerleşim sahaları bu şekilde oluşmuş koyların içinde yer almaktadır.

Beykoz'un önemli şahsiyetlerinden biri olan Ahmet Midhat (Paşa) Efendi; eskiden aşı boyalı olan (demiroksit ile bezir yağı karıştırılarak yapılıyordu.) fakat günümüzde beyaz boyalı dört katlı Yalıköy'deki bir yalıda ikamet ediyordu. Bir gün Abdülhamid Han kendisine Beykoz'u sorduğunda Sultan'a verdiği cevap fevkâlade anlamlıdır. Ahmet Midhat Efendi, Beykoz'u önu deniz, arkası orman, ortası ise bostan şeklinde ifade etmiştir. Sultan peki sen neden böylesin diye sorduğunda, Padişah'a verdiği cevap, ben onlardan değilim olmuştur. Yani Beykoz'da oturmakta, fakat Beykoz'da doğmuş değildir. Burada üzerinde özenle durulması gereken husus, "önu deniz, arkası orman, ortası bostan" şeklinde birbirinden farklı üç farklı morfolojik üniteyi tespittir. Şüphesiz bu çok doğru ve İstanbul kıyılarının eskiden tamamını kapsayan bir görüştür. Kanaatimce Beykoz için günümüzde de geçerlidir; ancak fonksiyonlar çok çeşitlenmiştir. Deniz esas itibarıyla balıkçılığı ve kıyı taşımacılığını hâlâ desteklemekte ve teşvik etmektedir. Orman ve bostan sahalarından yararlanmada ise, Beykoz geçmişte olduğu gibi günümüzde de geri kalmış bulunmaktadır. Deniz, orman ve bostan üçlemi üzerinde, yapılacak mahallî kalkınma planlarında, özenle ve öncelikle üzerinde durulmalıdır.

Birkaç sene önce yayınlanacak bir kitabımla ilgili Türk-Osmanlı şehirlerinin yerleşim düzeni hakkında, şehir planlamacısı bir profesör arkadaşımınla görüşüyorduk. Eski şehirlerimizin bazı müşterek özelliklerini gözden geçirirken bu meslektaşım Beykoz'daki bazı şehir özelliklerini hatırlamış olmalıdır ki, birden durakladı ve adeta iftiharla "Süha Hoca ben Beykozluym; sen nerelisin?" diye sordu. Ben de suriçi İstanbulluyum, Vefalıyım dedim. Durdu, sustu

ve mahcup bir tavır takındı. Duygularını, neler yaşadığını gayet iyi algılıyordum. Vefa karşısında Beykoz'u köy olarak değerlendiriyordu ve şüphesiz Beykoz'a haksızlık ediyordu.

Esasında Türk - Osmanlı şehirlerinde, Orta Asya'dan Saraybosna'ya, Kırım'dan Basra ve Kahire'ye kadar benzer yerleşim düzeni özellikleri mevcuttur. Dolayısıyla Osmanlı dönemi Vefa semti ile Beykoz semti arasında, yerleşim düzeni itibarıyla hiç fark yok idi. Bu kendi kendini murakabe eden ve mevcudiyeti çoğu zaman hiç hissedilmeyen bir mahallî kontrol sistemine sahip olan, fakat merkezî devletin öngördüğü kuralların uygulandığı bir sistemdi. Şehirleşme özellikleri ve konutların mimarî hususiyetleri Enderun'da tespit edilir, tedris edilir; sermimar ve yardımcıları tarafından saray okulunda eğitimden geçirilen ve imtihanlarda başarılı olarak kuşak giyen, tek başına konut inşasına ruhsat alan yardımcıları (khalife-kalife) vasıtasıyla imparatorluğun her tarafında, Enderun'da öğretilen esaslar dahilinde kalfalar tarafından konutlar inşa edilir ve öğretilen esaslara titizlikle ve sadakatle uyulurdu. Bu müesses düzen, eksiksiz ve sorunsuz Osmanlı İmparatorluğu hakimiyeti süresince devam edegelmış bulunmaktadır. Bugün aynı mahallede inşa edilen binalardan yeni olanı, bir iki sene önce yapılanla adeta yarışarcasına daha yüksek ve daha yüksek inşa edilmektedir. Kat, kot, task, emsal ve sit kanunu gibi şehir planlaması özellikleri, Yap-sat'cı firmalar tarafından ihlal ve istismar edilmektedir. Eskiden ev satın alınırdı; bugün kat, hatta aynı katta birkaç konut mevcut ise daire satın alınıyor. Artık insanlar sabah kalkıp daireden çalıştığı daireye gidiyor ve akşam oturduğu daireye geliyor. İki beton yığını arasında gidip gelmek suretiyle hayatını sürdürmektedir.

Halbuki Türk-Osmanlı şehirleri hayatın idame edildiği değil, bilâkis hayatın yaşandığı mekânlar durumunda bulunuyordu. Küçük bir meydan, bu meydanın bir kenarında merkez (veya ulu) cami, çeşmeler, kahvehaneler, hamam, kervansaray ve çarşıya ait çeşitli dükkanların bulunduğu bir merkezî çekirdek mevcuttu. Bu nüveden çevreye doğru ivicacı caddeler, sokaklar ve çıkmaz sokaklardan oluşan bir ulaşım sistemi mevcuttu. Cadde ve sokak aralarında, bahçeler içinde fevkalâde müzeyyen ve çevreye uyumlu, muhtelif ağaçlarla ve çiçeklerle bezenmiş meskenler mevcuttu. Günümüzde bu yerleşim düzenine sahip şehirler (mesela Safranbolu, Kaleiçi Antalya ve Alanya) veya mahalleler, sakin şehirler (citta slow) olarak ödül kazanıyor ve Unesco tarafından koruma altına alınıyor.

Benim çocukluğumdaki suriçi İstanbul gibi, Boğaziçi'ndeki birçok semt de bu özelliklere sahip bulunuyordu. Elbette buna Beykoz'un eski merkezini de dahil etmek gerekmektedir. Kuşkusuz bir merkezde toplanan ışınal cadde ve çıkmaz sokak sisteminden oluşan Türk-Osmanlı şehirlerindeki ideal yerleşim düzeni, İstanbul Boğazı tarafından adeta ortadan ikiye ayrılmış ve yarı daire şekline dönüştürülmüştür. Ancak bu olağan durum Boğaz'daki yerleşim tarihi eskiye inen bütün semtlerdeki yerleşim düzeninde de geçerlidir. İskelenin güneydoğusundaki Yalıköy serbostancısı Mustafa Ağa Camii arasındaki meydan ortasında Beykoz İskelesi yer almaktadır. Meydan batıda deniz kıyısı ve kenarından geçirilen Fevzi Paşa Caddesi tarafından sınırlandırılmıştır. Mustafa Ağa Camii'nin kenarından Refia Öğretmen Caddesi, Mehmet Yavuz Cadde-

si, Şahinkaya Caddesi, Kışla Caddesi vasıtasıyla kıyının gerisindeki sokaklara ulaşılmaktadır. Fevzi Paşa Caddesi, kuzeye doğru Yalıköy Mahallesi'nde Ahmet Mithat Caddesi ile devamında Çayır Caddesi'ne dönüşmekte, şehrin güneyinde Üsküdar'a doğru devam eden Fevzi Paşa Caddesi, Kelle İbrahim Caddesi ismini alarak Paşabahçe'ye doğru devam etmektedir.

Maalesef eskiden Ahmet Mithat Caddesi'nin Çayır Caddesi'ne dönüştüğü ve Serbostani Mustafa Camii'ne kadar güneye doğru devam eden Beykoz çayırının kapladığı alanın daraltılmış olması bir tabiat varlığı kaybıdır. Buna karşılık Fevzi Paşa gibi Cumhuriyetimizin önemli bir kurucusu ile Kelle Bekir ve Ahmet Mithat gibi Beykoz'a hizmet etmiş şahsiyetlerin hatırlanması, isimlerinin önemli bir caddede müştereken anılması tüm Beykozlular için övgü ve takdire şayan bir kadirşinas davranıştır. Bu güzel ve anlamlı davranışı saygıyla zikretmeyi de bir görev olarak telakki ediyorum.

Yalıköy Bostani Mustafa Ağa Camii'nden sahile doğru uzayan ışınal caddeler, sokaklar ve çıkmaz sokaklar arasında, bahçeler içinde genellikle ahşap meskenlerin, Türk-Osmanlı şehir yerleşim düzeninin tipik örneği olarak mutlaka koruma altına alınması gerekmektedir. Keza Merkez Mahallesi'nin hemen kuzeybatısındaki İshak Ağa Caddesi ve bu caddeye paralel Baharatçı Sokak ve Medineli Hacı Osman Akfırat Sokağı ile bu sokakları kuzeybatı-güneydoğu istikametinde dik açılarla kesen Metin Çetinöz Sokağı, Fıstıklı Yalı Sokağı, Meydan Sokağı, Hüsrev Bey Sokağı, Taş Ocağı Sokağı arasındaki kısım da, dama tahtası veya ızgara planı ismi verilen; Türk-Osmanlı şehirlerinde, genellikle eskiden gayrimüslim vatandaşların yerleştiği kısımlarına tekabül etmektedir. Türkiye'nin pek çok şehrinde Türk-Osmanlı şehirlerinin karakteristik yerleşim planlarının bir kısmında, Hipodamus sistemi veya grid sistemi denilen ve birbirini dik açılarla kesen dama tahtası şeklinde alanlar mevcuttur. Mesela İzmir'in, Ayvalık'ın, İzmit'in, Gelibolu'nun, Gemlik'in, Mudanya'nın bir kısmında bu yerleşim özelliklerine hâlâ tesadüf edilmektedir. Hatta İznik'in suriçi tamamen grid sistemi özelliklerini taşımaktadır.

Şüphesiz bu yerleşme düzeni özelliği Beykoz için çok mühim bir kültürel özelliktir ve koruma altına alınması gerekir. Şehir planlarında benzer yerleşim düzeni özelliklerine Çubuklu, Kanlıca, Kandilli, Kuzguncuk, Beylerbeyi ve Üsküdar'da da tesadüf edilmektedir. Tıpkı Ortaköy ile Arnavutköy'de görüldüğü şekilde; Beykoz ilçesinde Paşabahçe hariç, yerleşim tarihi eskiye inen bütün iskele şehirlerinde, benzer şehir planı özellikleri müşahade edilmektedir. Kuşkusuz bu kültürel değerlerin itinalı şekilde korunması, ıslah ve imar edilmesi gerekmektedir.

Boğaziçi'nin imar ve ıslahı; çok karmaşık, uzun zamana yayılması gereken, ısrarlı, kararlı ve devamlı sürdürülmesi icap eden bir iskân siyasetidir. Bunu partilerüstü bir devlet siyaseti olarak görmek, kabul etmek, başlamak ve devam etmek ve bitirmek gerekmektedir. Yapılabilir mi? Bilemiyorum ve şüphe duyuyorum. Ama çok iyi biliyorum ki, bunun başlatılması ve bütün şehirlerimizde uygulamaya geçilmesi elzemdir. Ehemmi mühime tercih ederek, rant peşinde koşulmadan, inanmış ve idealist kadroların idaresinde şehirlerimizin; elbette bu arada Beykoz'un şehir düzensizliğinin ortadan kaldırılması, sulh

ve sükun içinde yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve bu yapılırken Beykoz sekenesinin de kesinlikle mağdur edilmemesi gerekmektedir. Beykoz ilçesinde mevcut yapı sayısı 54.471'dir. Halbuki yapı kullanımı izni verilmiş mesken sayısı 4.557'dir. Böylece yaklaşık 48.000 mesken dönüşüm beklemektedir. Dönüşümün kuşkusuz ilk ıslah örnekleri, küçük ve birbirine bitişik birkaç parselde başlatılır ve sakinlerin iyiyi görmeleri, tatmin olmaları sağlanır ve bilahare daha geniş alanlarda uygulamalara geçilir. İyiyi gören, hakkının korunacağına inanan insanları ikna etmek kolaydır. İslah işleri suhuletle, halkın isteklerini dinleyerek ve tatmin ederek, bütün bunlara rağmen açılacak davalar da, çok kısa sürede sonlandırılarak yürütülmelidir.

Beykoz'da şehirlerin ıslah işlemlerinde yürürlükteki üç kanunu esas almak gerekmektedir. Bunlardan birincisi 1956 yılında yürürlüğe giren 6785 sayılı imar kanunu ve yönetmeliğidir. İkincisi 1983 senesinde yürürlüğe giren Boğaziçi Sit kanunudur. Üçüncüsü ise 31 Mayıs 2012'de yürürlüğe giren ve geçen zaman zarfında çeşitli maddeleri değiştirilen ve birkaç defa yönetmelik tadiline uğrayan 6306 sayılı kanundur. Son kanun afet yasağı olarak bilinmektedir ve Marmara bölgesinde yaklaşan bir depremin zararlarını bertaraf etmek, hiç değilse azaltmak maksadını taşımaktadır. Maalesef 6306 sayılı yasa, idarenin bütün iyi niyetine rağmen farklı maksatlarla kullanılmaktadır. Bugün gecekondu ıslahı ve kentsel dönüşüm teşebbüsleri 6306 sayılı kanuna tabi olarak yapılmaktadır. Kanaatimce bu yanlış bir davranıştır. Zira afet riski altındaki alanların dönüştürülmesi sebebiyle ve fevkalâde haklı gerekçelerle çıkartılan bu yasa, ne yazık ki, kanunun lafzına uygun uygulamalardan hızla uzaklaşmaktadır. Vuku muhtemel depremin tahribatına maruz alanlarda dönüşümü, kanunî esaslara dayandırılarak işlemleri kolaylaştırma ve özendirme maksadıyla yürürlüğe sokulan 6306 sayılı yasa, derhal gayesinden saptırılmaya başlamıştır. Kentsel dönüşümüne girişen bazı Yap-sat'çı firmalar hemen Kadıköy Bağdat Caddesi ve Beşiktaş Etiler mahallelerinde ve Boğaziçi kıyılarında aynı kanunu uygulamaya başlamışlardır. Kanunun meriyete sokulma düşüncesine tamamıyla ters düşen bu girişimlerin mutlaka durdurulması ve 6306 sayılı kanunun kesinlikle revize edilmesi gerekmektedir. Bu yapılmadığı takdirde 1956 senesinde 6785 sayılı imar kanununun yarattığı yüz binlerce inşaat şirketinin yanına, on binlerce inşaat holdingi eklenecek ve şehirlerimiz daha da kimlik ve mimarî üsluptan uzak hale gelecektir ve kuşkusuz Beykoz da bundan olumsuz yönde nasibini alacaktır.

Beykoz ilçesi dahilinde orman içindeki kaçak yapılaşmalar ile Beykoz çayırının kuzeydoğu ve kuzeybatısındaki gecekondu semtlerini, Paşabahçe'nin yamaçlarında Boğaz'ın öngörünüm ve geri görünüm alanları içinde kalan sahaların dönüşümü ve Anadoluhisar'ın kuzeydoğusundaki gecekondu semtlerinin ıslahı, farklı hususiyetler ve meseleler arz etmektedir. Bunun mutlaka mahallinde detaylı araştırmalar yapacak multidisipliner heyetlerce incelenmesi gerekmektedir. Sarıyer ilçesinde olduğu gibi, Beykoz ilçesinde de Orman Bölge Müdürlüklerinin orman sahası esasları ile Tapu ve Kadastro Müdürlüklerinin kamu ve özel mülkiyet sınırları arasında çok büyük farklılıklar mevcuttur. Bu durum "2B" alanlarının hak edenlere satılması veya gecekondu semtlerinin dönüştürülmesinde de, mutlaka büyük sıkıntı yaratacaktır. Orman kayıtları,

tapu kayıtları ve köy senetleri arasındaki ihtilafın öncelikle çözümlendirilmesi zaruridir. Bu konuda üzerinde durulması gereken bir diğer mesele de; evvelce zikredildiği üzere, gecekondü semtlerinde dönüşümün mümkün olduğunca geniş alanlarda tatbik edilmesidir. Kentsel dönüşüm daha önce zikredilen ilk ıslah örneklerinden sonra nihaî safhada mutlaka birkaç parsel veya adayı kapsamamalı, daha geniş alanlara teşmil edilmeli ve Beykoz ilçesi tamamı için hazırlanmış imar planındaki cadde sistemlerine, uyumlu ve uygun tarzda mevzii dönüşüm planları tatbikata geçirilmelidir. Bu suretle sokak ve caddelerin açıldığı istikametlerde bir bütünlük sağlanabilecektir.

Belki merak ediyorsunuzdur! Benim Beykoz'la ilk tanışmam 40'lı yılların ikinci yarısında olmuştur. Babamın bir subay arkadaşının davetine icabetle, ailece Beykoz'a gelmiştik. Daha İkinci Dünya Savaşı yeni bitmiş, fakat etkileri henüz geçmemiş olduğu bir dönemde, sanırım sekiz-dokuz yaşında Beykoz'a geldim. Bu ilk Beykoz ziyareti hatıramı biraz etraflı anlatmak ve bazı neticeler çıkarmak arzusundayım. O tarihte biraz önce zikrettiğim üzere, Vefa semtinde ikamet ediyorduk. Evimizden çıktık ve yakınımızdaki Şebsefa Hatun Camii önünden Unkapanı'na kadar annem, babam ve benden üç yaş küçük kız kardeşimle beraber Atatürk Bulvarı'ndan Unkapanı'na kadar yürüdük. Bu yaklaşık 15 dakikalık bir mesafedir. Unkapanı kayık iskelesi ile Eminönü kayık iskelesi arası ise, Haliç boyunca yaklaşık 10-12 dakika sürüyordu. Eminönü'nden vapura binerek, yaklaşık 35-40 dakikada Beykoz'a ulaştık. Vapur iskelesinde bizi karşıladılar ve Fevzi Paşa Caddesi'nde yaklaşık beş dakika yürüyerek beyaz boyalı bir yalıya vardık. Hatırimda kaldığı kadarıyla bu yalı, bugün Merkez Mahallesi ile Yalıköy Mahallesi sınırı yakınında idi. Gayet güzel istikbal edindik; çay, pasta ve kahve ikramında bulunuldu. Sohbet koyulaştı, babamın arkadaşının bana yaşıt kızı da, kardeşime ve bana ısındı, velhasıl dost olduk. Bu arada babamın arkadaşının kayınvalidesi, piyanosunun başına geçti ve torununu yanına çağırdı. Nihavent makamında giriş taksimi yaptıktan sonra anneannenin piyanoda refakatiyle ev sahibi aile birlikte şarkı söylemeye başladılar. Bu fasıla misafirleri olan annem ve babam da katıldı. İcra edilen eserlerden biri Serkis Balyan'ın bu makamdaki en güzel besteler içinde bence başta gelecek eseri "Kimseye etmem şikayet, ağlarım ben halime / Titrerim mücrim gibi baktıkça istikbalime / Perdeyi zulmet çekilmiş korkarım ikbalime / Titrerim mücrim gibi baktıkça istikbalime"; ikincisi ise, Osman Nihat Akın'ın çok güzel bir nihavent bestesi idi. "Yine bu yıl ada sensiz, içime hiç sinmedi. Dil'de yalnız dolaştım, gözyaşların dinmedi. Ben de şaşım bilmem nasıl oldu yüreğime inmedi. Dil'de yalnız dolaştım; gözyaşlarım dinmedi." gibi eserler Beykoz'da icra ediliyor ve sekiz-dokuz yaşında bunları dinliyor, mutlaka etkileniyor ve hâlâ hatırlıyorum.

Bu hatıramı sizlerle iki hususu vurgulamak için paylaşmak arzusunu duydum. Bunlardan ilki Beykoz ile Suriçi İstanbulu arasında çok sıkı bir kültürel münasebet bulunuyordu. Beykoz daha Fatih döneminden itibaren, Dersaadet'in ileri gelenlerinin sayfiye, avlanma, ürün yetiştirme gibi rekreasyonel ihtiyaçlarını karşılayan bir semt olmuştur. Yalılar, konaklar, av kasırları İstanbulun çeşitli beşerî ihtiyaçlarına cevap vermek üzere, inşa edilmiştir. Böylece İstanbul ile Beykoz sakinlerinin karşılıklı etkileşimi, Beykoz'da yüksek bir kül-

tür ve geleneğin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Şüphesiz bunu Osmanlı öncesi dönemlere de teşmil etmek mümkündür. Bu da bizim kültür çeşitliliği ile yüksekliğimizin somut kanıtlarıdır. Biz cami inşa ederken, kiliseyi ve havrayı da korumuşuz, kalkındırılmışız ve bunu Türk kültürü içinde kaynaştırmışızdır.

Bu husus Beykoz'da birçok sanat ve mesleğin oluşmasına, kuşkusuz zemin hazırlamış bulunmaktadır. Beykoz Musukî Derneği bu kültürü günümüzde devam ettirmektedir. Bu arada eski bir Beykozlu Dr. Suphi Ezgi Beyefendinin musikimize katkılarını hayırla ve rahmet duygularıyla burada anmalıyız. Keza Kadri Onatça Hoca'nın hizmetleri büyüktür. Hem Beykoz Futbol Takımı'nda spor yapmış hem de Türk musikisine kıymetli öğrenciler yetiştiren, zaman zaman TRT Alaturka'da gayet kaliteli programlar yapan Metin Çetinöz Beyefendi ile Sami Aksu, Yekta Akıncı ve diğer birçok sanatçının Beykoz'a ve musikimize katkıları da her türlü takdir ve teşekkür duygularımın fevkindedir.

Bahsettiğim hatıra dolayısıyla, zikretmek istediğim ikinci husus, 70 sene öncesinin ulaşım imkânlarıyla ilgilidir. Suriçi İstanbulundaki evimizden çıkarak Beykoz'a ulaşmamız arasındaki süre yaklaşık 70 dakikadır. Buna yürüyüş süresi, Haliç'te kayıkla yolculuk ve vapurla Beykoz'a gidişimiz dahildir. Otomobil ve otobüsler hızlandı, Marmaray açıldı, Boğaziçi köprüleri inşa edildi, şehir içi yolları genişletildi; doğru bunların hepsi yapıldı. Acaba günümüzde normal bir iş gününde Vefa'dan Beykoz'a yaklaşık 60-70 dakikada ulaşabilir miyiz? Bu mümkün görülüyor. Bu sebeple bir şeyleri yanlış yapıyoruz ve mutlaka düzeltmemiz gerekiyor. Aksi takdirde "titrerim mücrim gibi, baktıkça istikbalime" durumuna düşeriz. Bu vesileden yararlanarak, sizlere bir Boğaz öyküsünü de anlatmak istiyorum. Osmanlı'nın son dönemleri ve Şirketi Hayriye'nin Anadolu iskeleleri seferini yapan sabah vapuru, hep rötar yapıyor. Beykoz'dan kalkıyor ve çeşitli semt iskelelerine uğrayarak, Eminönü'ne yanaşan vapur, hep gecikmeli geliyor. Bu bir ay, iki ay ve devamlı böyle devam ediyor ve Şirketi Hayriye'nin Fransız direktörü artık dayanamıyor ve gemi kaptanına sert çıkışarak, gecikmenin sebebini soruyor. Kaptan gayet sakin ve gülerek gecikmenin hep süreceğini ve olağan olduğunu söylüyor. Direktör daha da kızarak "nasıl yani?" diye sorduğunda; kaptandan aldığı cevap çok manidar ve aynı zamanda çok ilgi çekicidir, zira kaptan Beykoz'dan kalkan vapurun Vaniköy'ün haşerati, Çengelköy'ün zerzevatı ve Beylerbeyi'nin teşrifatından hep iskeleden gecikmeli olarak kalktığını ve Eminönü'ne gelişinin rötarlı olduğunu gayet veciz bir ifade kullanarak, Fransız müdüre anlatıyor. Acaba anlayabildi mi? Bunu bilmek mümkün değil.

Sizlerle paylaştığım bu ilk Beykoz hatıra ilave olarak Sarıyer veya Beykoz kıyılarından geçerken tekraren gözlemediğim ve bakınca burukluk yaşadığım bir duygumu da burada zikretmek istiyorum. Bu Yavuz Sultan Selim Köprüsü'nün ismi dolayısıyladır ve beni gerçekten çok rahatsız etmektedir. Burada bir vefa eksikliği ve tarihi saptırma olduğunu hissediyor ve seksen yıllık bir İstanbul'lu ve İstanbul sevdalısı olarak duyduğum bir üzüntüyü sizlere de aktarmak istiyorum. Bilindiği üzere Yıldırım Bayezid daha 1395'de Anadolu-hisarı'nı inşa ettirmiş, Dragos, Aydos ve Yoros kalelerini alarak Bizans hakimiyetini İstanbul Boğazı'nın batı kıyılarına geriletmiştir. İstanbul'un doğuya açılan iskelesi durumundaki Üsküdar yanında, Beykoz da Osmanlı hakimi-

yetindedir. Bir sonraki hamle, Boğaz'ın en dar yeri olan karşı kıyıdaki Rumeli Hisarı'na bir kale inşa ederek Bizans'ın Karadeniz'le bağlantısını kesmektir. Ancak malum sebeplerle I. Bayezid'in (1389-1402) kaderi yar ve ömrü vefa etmiyor ve bu proje 57 sene ve fethimübin ise 58 sene gecikiyor. Osmanlı Beyliğinin Bizans'a karşı ilk zaferi 1302'de Yalova-Hersek deltasındaki Koyunhisar savaşıdır. Böylece Gebze dili ile Hersek dili arasındaki denizyolunun güney kısmı Osmanlı hâkimiyetine geçmiş ve Karamürsel, Değirmendere, Gölcük, Arifiye, Sapanca ve Akçakoca havalisi Türk egemenliğine girmiş ve Osman Bey, siyasî ve askerî bir şahsiyet olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple İzmit Körfezi'ni kuzey-güney istikametinde geçen köprüye, Osman Gazi Köprüsü adını vermek çok doğru ve haklı bir davranıştır. Mateessüf aynı doğru ve haklı davranış, Yıldırım Bayezid'den neden esirgenmiştir?

Beykoz ve çevresinin yerleşme tarihi hayli eskidir. Anadolu Feneri ile Beykoz Koyu, M.Ö. 10-12. yüzyıldan itibaren Akdeniz-Ege aleminden Karadeniz'e çıkan gemilerin sığınak ve denize açılmak için müsait rüzgarı bekleyen yelkenli teknelerin, aynı zamanda su ve iaşe ihtiyaçlarını da karşıladıkları uğrak yerlerini teşkil etmektedir. Hatta Boğaz'ın her iki yakasında Karadeniz'e yakın kesimindeki kayalar, fırtınalı zamanlarda gemilerin batmasına da zemin hazırlamıştır. Karadeniz'in tabii limanlarının azlığı ve bu limanlara ulaşmak için katlanılan yorucu ve tehlikeli seyirlerden masun kalmak maksadıyla Yoros Kalesi kıyılarında bazı sunak yerleri ile kitabeleri hâlâ mevcuttur. Rodos'ta takriben M.Ö. 1200'lerde inşa edilen ve o devrin en büyük teknesi olan ve seçilmiş kırk kürekçi vasıtasıyla Altınpostu geri almak üzere kaptan Yason idaresinde Doğu Karadeniz'e hareket eden Argonatların destanı tarihî coğrafya bakımından olduğu kadar, Kalsedon'dan hareket ederek İstanbul Boğazı'na giren teknedeki bir olay İstanbul Boğazı bakımından da hayli enteresandır. Bu olayda isimleri geçen üç hanım Farmasiya, Medisiya ve Terapiya, hem sağlık bilimlerinde üç önemli hususu isimlendirmiş, hem de Boğaz'ın Rumeli yakasında bir semtin adını oluşturmuştur.

Beykoz ve Sarıyer; fakat İlk ve Orta Çağ'da özellikle Beykoz, deniz münâkalesinde önemli bir deniz coğrafi mevkii durumundadır. Zira o devirlerde Beykoz'un deniz aşırı ülkeler itibarıyla hinterlandı, Sarıyer'e nazaran daha geniş, daha çeşitli ve daha zengin idi. Eskiçağ Ege medeniyeti; coğrafi bakımdan içinde bulunduğu ortamdaki çok farklı ve hayvan, yani et ve yün, orman, yani kereste ve çeşitli meyveler, zengin ve bol su kaynakları, yani farklı balık türleri ihtiva eden Karadeniz alemine ulaşmak, kıyılarda polis denilen şehirler kurarak yerleşmek; böylece bu iki farklı coğrafi alemin hidrolojik bağlılığını, beşerî bağlılık ve bağımlılıkla pekiştirmek istediler. Kuşkusuz bu isteklerinde haklı idiler ve Beykoz eski çağlarda denizden başlayan bu iskân ve mal mübadelesinde, Karadeniz'e açılan koyalıyla önemli bir deniz uğrak merkezi hizmetini görüyordu.

Bu bakımdan denilebilir ki, eski çağlarda Karadeniz aleminin Akdeniz-Ege aleminin arasında kurulan siyasî ve iktisadî münasebetlerde İstanbul Boğazı'nın kuzeydoğusunda bulunan Beykoz'un yerleşme tarihi, Doğu Roma, Bizans, Osmanlı İmparatorluklarına başkentlik yapmış olan İstanbuldan çok daha eskidir. Beykoz kuşkusuz Türk fütûhatından (bu da İstanbul'un fethinden önce-

dir) itibaren küçük, fakat önemli bir merkez olmuş; genellikle yazın şenlenen deniz kıyısındaki yalıları ve konakları yanında av köşkleri, kasırlarıyla öne çıkmıştır. Dersaadetin odun kömürü, odun ve kereste ihtiyacının karşılandığı, su kaynaklarından yararlanıldığı, koy ağızları ile iç kısımlardaki vadi tabanlarında çeşitli sebze, meyve ve çiçeklerin üretildiği, çayır ve meralarında çeşitli hayvanların yetiştirildiği ve elde edilen süttten çeşitli şekilde yararlanıldığı, orman ve koruların muhtelif rekreatif amaçlarla kullanıldığı mutena bir semt olma özelliğini korumuştur.

Çeşitli güzelliklerin ve bu arada hüsrânların da kuşkusuz yaşandığı Beykoz ve çevresi için Yahya Kemal'in "Gidelim Göksu'ya bir âlem-i âb eyleyelim. / O kadehkâr güzeli yâr olarak peyleyelim. / Bize bu taliimiz olmadı yâr neyleyelim. / O kadehkâr güzeli yâr olarak peyleyelim." dizeleri Lavtacı Hristo'yu da etkilemiş olmalıdır ki, Hacı Arif Bey'in bize kazandırdığı kürdilihicazkâr makamında muhteşem bir eserin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Keza Göksu'nun güneyindeki yamaçların kenarından geçen Küçüküsu da, bir başka bestekâra ilham kaynağı olmuştur. Tamburî Mustafa Çavuş'un şehnaz buselik makamındaki şarkısı; "Küçüküsu'da gördüm seni. / Gözlerinden bildim seni. / İnkâr etmem sevdim seni. / Ne kadar cefa edersen, / Gönül ayrılmıyor senden. / İnce beli sarmayınca. / Gonca gülü dermeyince, / Ya sen ya ben ölmeyince. / Ne kadar cefa edersen, / Gönül ayrılmıyor senden." Küçüküsu ile Göksu derelerinin deniz kıyısında oluşturdukları küçük bir deltaya tekabül eden bu çayırın; Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nün inşasında Anadolu Yakası şantiyesi, Rumeli Yakası şantiyesi olarak ise, Rumelihisar'daki Sait Halim Paşa Korusu'nun seçilmesi de beni derinden etkilemişti. Aslında Göksu-Küçüküsu müşterek deltası daha 50'li yıllar sonları ve 60'lı yıllarda da beni etkiliyordu. Zira her iki nehrin dahilden getirdiği ve delta içinde biriktirdiği kil nispeti yüksek alüvyonlar, kalıplarda şekillendiriliyor ve ilkel usullerle pişirilerek tuğla imal ediliyordu. Çevre kir, pas ve duman içinde idi. Bunlara çanak, çömlek ve küp imalâthaneleri de katılmıştı. Tuğla harmanlarından elde edilen inşaat malzemesi, en yakınındaki orman ve hazine arazilerinde pek çok gecekonduunun birkaç günde pıtrak gibi bitivermesine zemin hazırlıyordu. Beykoz ve çevresindeki sanayi tesisleri, hemen yanında ve yakınında gecekondu mahallelerinin de ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Aslında Türkiye'de ilk gecekondulaşma, Ankara'nın başkent ilan edilmesinden birkaç sene sonra, Altındağ ilçesinde başlamıştı ve Türkiye bu yerleşim tarzına hazır değildi. Nihayet 1928 senesinde sosyal konutlar yapılarak, hazine arazisinin işgali önlenmiş ve gecekonduklar da yıkılarak ortadan kaldırılmıştı. Memleketimizin yaşadığı bu tecrübe, geçen zaman zarfında maalesef unutuldu ve ellili yılların ortalarında E5 karayolunun güneyinde Zeytinburnu'nda yeniden ortaya çıktı ve çok kısa sürede İstanbul'un hem Rumeli hem de Anadolu yakasında ve bu arada Beykoz çevresinde süratle yayıldı. Lale Devri Sadabat'ı gibi, bir diğer Osmanlı dönemi Göksu-Küçüküsu mesiresi de ortadan kalktı, unutuldu. Bugün yapılan düzeltme çalışmaları, kanaatimce başlangıç safhasındadır ve iyi planlanarak Göksu-Küçüküsu deltasının kamu yanında özel sektör de devreye sokularak; yeniden Türkiye'nin önemli bir rekreasyon alanı haline getirilmesi mümkündür ve mutlaka yapılması gerekmektedir.

Beykoz ilçesinin 2018 senesi itibarıyla nüfusu 246.700'dür. Şüphesiz bu değer İstanbul'un birçok ilçesinin gerisindedir. Belki mülkî ve mahallî idareciler, ilçe nüfusunun az olmasından pek memnun olmayabilirler. Hemen ifade etmeliyim ki, bu nüfus özelliği, kaanatımca yörenin kalkınmasında hayli önemli avantajlara da sahiptir. Bu hususlara ilerideki sahifelerde özellikle temas edilecektir.

Beykoz ilçesinin 1935 senesi nüfusu 21.308 esas alınır ise, 2018 senesine kadar yaklaşık on misli arttığı anlaşılmaktadır ki, bu artışın aynı seneler arasında Türkiye genel nüfus artışından hayli yüksek olduğu bir vakiadır.

1940 senesine ait nüfus miktarı 41.492'dir. Şüphesiz bu zahirî bir durumdur. İkinci Dünya Savaşı sebebiyle Beykoz'da bulundurulmuş askerler, nüfusu beş senede hemen hemen iki katı arttırmıştır ve seferberlik sonrası bu durum normale dönüşmüştür. Dolayısıyla 1935 senesi nüfusunu (21.308 kişi) 1950 senesine ait 37.152 nüfusla karşılaştırmak gerekmektedir. Aradaki 15 senede nüfus artışı yaklaşık 16.000 kadardır ve her sene ortalama 1.056 kişi artmıştır. Kuşkusuz bu nüfus değerleri, doğum-ölüm sebebiyle nüfusun artışı yanında Beykoz'un göç aldığından da kantitatif bir kanıttır.

Beykoz ilçesinin 1960 senesine ait nüfusu 58.317'dir. Yani 1950 ile 1960 seneleri arasında nüfus yaklaşık 21.000 kişi veya başka bir deyimle her sene yaklaşık 2.100 kişi artmıştır. Dolayısıyla Beykoz göç almaya hâlâ devam etmektedir. Beykoz'un 1970 senesi nüfusu 76.385 olup, geçen on sene zarfında senede ortalama 1.800 kişi artmıştır. Nüfus artışı 1980'de 114.812'ye ulaşmış ve senede 3.900 kişiye ve 1990 senesinde 163.786 kişiye yükselmiştir. Bu suretle 1980 ile 1990 seneleri arasında senede ortalama 5.000 kişi artarak Beykoz ilçesi cumhuriyet tarihinin en yüksek nüfus artışı ve göç alışı idrak etmiştir. 2000 senesinde nüfusun 210.832'ye yükselmiş olmasına rağmen, senelik ortalama nüfus artışı 4.700 kişi olmuştur. Yani 1980-1990 senesi arasında senelik 5.000 nüfus artışı, senede ortalama 4.700 kişiye düşmüştür.

Beykoz ilçesinin 2010 senesi toplam nüfusu 246.136'dır ve 2000 senesi nüfusuna kıyasla on senede 36.000 kişi veya her sene ortalama 3.600 kişi artmış bulunmaktadır. Böylece anlaşılmaktadır ki, 1980'den sonra nüfus artmış gibi görünse de, aslında senelik ortalama nüfus artışı tedricen azalmaktadır. 2018 senesinde 246.700 kişinin Beykoz ilçesinde yaşadığı düşünülür ise, 2000 ile 2018 seneleri arasında nüfus artışının durağan hale geldiği anlaşılmaktadır.

Bu nüfus özelliğini, çeşitli yaş gruplarına göre nüfus değerleri de teyit etmektedir. Beykoz ilçesinde anne ile baba aday olmaya namzet 20 ile 44 yaş grupları arasındakilerin toplamı 99.536 olduğu, yani tüm nüfusun yaklaşık %40'ına tekabül ettiği dikkate alınır ise, nüfusun durağandan azalışa geçeceği bir vakiadır. Bunu Beykoz ilçesine birkaç büyük fabrika kurarak bertaraf etmek mümkündür. Bu yapıldığı takdirde Beykoz ilçesinin bu nüfus yapısı, kuşkusuz temelinden değişecektir. Ancak Beykoz'a gelecekte ne faydası olacaktır; buna bakmak gerekmektedir. Yaşanmış olumsuzlukların tekrarı, Beykoz'un birçok özellikleri ve güzelliklerini, tıpkı eskiden olduğu gibi peşinden sürükleyip, götürecektir. Tarih tekerrürden ibarettir sözüne karşılık M. Akif'in muhteşem bir cevabı vardır. "Hiç ibret alınsa idi, tekerrür mü ederdi?" Beykoz

ve çevresi bunu görmüş, yaşamış ve bedelini ödemektedir. Bu sebeple başka iktisadî tedbirlere ihtiyacı olduğu ve sahibi olduğu tabii kaynaklarını, sanayi dışında çeşitli seçeneklere yönelerek kalkınmasını gerçekleştirmesi elzemdir.

Hemen belirtilmelidir ki, Beykoz ilçesinde nüfus artışı 70'li yıllardan sonra artmıştır. Bunun başlıca sebebi, bu yıllar ile biraz öncesinden itibaren Beykoz'da mevcut fabrikaların tevsii edilerek işçi sayısının artırılması ve o zamana kadar çalışan işçilerinin büyük bir kısmının emekli olarak, meslek dışına çıkmış bulunmasıdır. Bu durum 60'lı yıllardan itibaren artan nüfus baskısı sebebiyle Beykoz'un ormanlık ve hazine alanlarının talan edilmesine, gecekonduların yayılmasına, çevre kirliliğine, ideolojik ve kriminal olayların hızla artmasına zemin hazırlamıştır. Böylelikle hem iktisadî hem toplumsal ve kentsel meseleler bütün açıklığıyla gün yüzüne çıkmış bulunmaktadır.

Bazısı cumhuriyetten önce faaliyete başlayan ve daha sonra kapasiteleri artırılan bu sanayi tesislerinin ard arda kapatılması elbette sıkıntı yaratmıştır ve bu doğaldır. Artık Beykoz bunun yanında ikame edeceği seçeneklere yönelmeli, çevreye uyumlu ve katma değeri yüksek faaliyetlere yönelmelidir. Kanaatimce Beykoz 2019 Sempozyumu ve bunu takip edecek çalışmalarda, bu hususa muhakkak ağırlık verilmelidir.

Beykoz ilçesinin 2018 senesi itibariyle ortalama aritmetik nüfus yoğunluğu 796'dır. Yani Beykoz ilçesinde 1 km² alana ortalama 796 kişi isabet etmektedir. Şüphesiz bu gerçeği iyi yansıtan bir istatistiki veri değildir. Zira Beykoz ilçesinin %68'i devlet ormanı ve %5'i ise özel ormanlık alan durumundadır. Bu itibarla Beykoz ilçesine ait toplam 313 km²lik alandan, özel ve kamuya ait toplam %73 oranında ormanlık alanı çıkardığımızda, yani 228 km²lik alan çıkarıldığında, insanların yerleşmesi ve çeşitli hizmetlerini sürdürülmesine ayrılan toplam alan 85km²'dir ve Beykoz ilçesi toplam nüfusu bu alana bölündüğü takdirde, km²'ye isabet eden nüfus yaklaşık 2.900'dür.

Şüphesiz aritmetik nüfus yoğunluğu Beykoz şehrinin Merkez Mahallesi dışında diğer mahallelerinde çok daha yüksektir. Mesela Merkez Mahallesi'nin 2018 senesine ait toplam nüfusu 5.920 kişi olup aritmetik nüfus yoğunluğu 1.672 kişi/km²'dir. Yalıköy Mahallesi'nin nüfusu da 5.304 kişidir. Ancak aritmetik nüfus yoğunluğu 5.251 kişi/km²'dir. Ortaçeşme Mahallesi'nin nüfusu 7.869 olup, aritmetik nüfus yoğunluğu 9.596 kişi/km²'dir. Çamlıbahçe Mahallesi'nde ise, toplam nüfus 6.333'tür ve aritmetik nüfus ortalaması km² başına 12.924'tür. Görüldüğü üzere, gecekondu alanlarında nüfus yoğunluğunun ziyadesiyle artması, bu sahaların beledi hizmetlerinden yararlanması; yol, su, kanalizasyon, okul, PTT, karakol, sağlık, elektrik, telefon vs. gibi hizmetlerin makul ve medenî ölçüde yararlanmasında büyük sıkıntılara zemin hazırlamaktadır. Keza vuku muhtemel yangın ve deprem vs. gibi afetlerde, hızlı müdahaleyi de geciktirmekte ve zorlaştırmaktadır.

Burada bir defa daha Merkez Mahallesi'nin 1.672 olan aritmetik nüfus ortalamasına dikkat çekerek, Beykoz ilçesinin nüvesini teşkil eden Türk-Osmanlı şehri yerleşim düzeninin önemi ve özelliğini yeniden vurgulamak istiyorum.

Beykoz ve çevresiyle ilgili nüfus istatistikleri mahalle ölçeğinde değil, sokak

ve cadde veya parsel bazında olsa idi burada birbirinden çok farklı dört yerleşim dokusu ve bu farklı dokuları temsil eden birbirinden farklı dört sosyolojik grubun mevcut olduğunu, kantitatif olarak ortaya koymak mümkün olabilecekti. Beykoz ve çevresinde yerleşmiş birinci sosyal grubu, kıyı kenarındaki, yalılarda ve yalıların hemen gerisindeki yamaçlarda bahçe ve korular içinde denize nazır ve 160-180 m. yükseltilere kadar müstakil konutlarda oturanlar teşkil etmektedir. Bu birinci sosyolojik grubun her iki alt grubu da, Beykoz'da oturmalarına rağmen toplumsal aidiyet ve sosyal ilişkiler itibarıyla yerleştikleri ve yaşadıkları semte adeta çok yabancıdır. Daha üst gelir düzeyine sahip yalı sakinleri, şöförleri, tekne kaptanları, bahçıvanları, temizlikçileri ve yalı bekçileriyle çevreden adete kendilerini soyutlamış bir tarzda yaşamaktadırlar. Beykoz semtiyle sosyolojik ilgileri pek zayıftır. Hatta o kadar ki evin gündelik çarşı, pazar ihtiyaçları, evin şoförü veya bekçisi tarafından karşılanmaktadır. Seçim sandığında oy vermek üzere, toplum içine karışırlar. Bu birinci sosyolojik grubu teşkil eden, gelir ve genellikle kültür düzeyleri çok yüksek insanlar arasında da, kuşkusuz Beykoz toplumu içine giren ve gündelik hayata iştirak edenler mevcuttur; ancak istisnalar kaideyi bozamaz.

Beykoz ve çevresi sakinleri arasında ikinci sosyal grubu, tepelerdeki düzlüklerde veya az eğimli alanlarda orman içinde her nasılsa bir şekilde yapı kullanım izni verilmiş sitelerde oturanlardır. Bunların gelir düzeyi birinci gruptan az olmasına rağmen, genellikle tahsil düzeyi yüksek ve özel sektörde önemli mevkileri veya kendi ticarî ve sanai tesislerini başarıyla temsil eden; müteşebbis, ihracata yönelik çalışan, dünyada olanlardan hemen haberdar olan kişilerdir. Bunların da Beykoz semtiyle sosyal ve kültürel ilişkileri hayli zayıftır.

Beykoz ve çevresinde ikamet edenler arasında nüfus itibarıyla en kalabalık sosyal grubu, gecekondu oturanlar teşkil etmektedir. Bu üçüncü sosyal grup içine sanayi tesislerindeki işçiler, lokantalarda çalışanlar, balıkçılık, pazarcılık, taşımacılık, resmî dairelerde çalışan yardımcı hizmetliler vs. dahil edilebilir. Nüfus yoğunluğu çok yüksektir. Sıhhi koşulları genellikle düşük, geçim sıkıntısının yaygın, Beykoz ilçesi ve hatta İstanbul doğumlarının az olduğu, umumiyetle nüfusu genç ve hayatını idame ettirmesi için nerede iş bulursa çalışan, kalifiye usta durumunda bulunmayan, hayat koşullarındaki zorluğu iyi bildiklerinden çocuklarını okutmaya cehdetmiş bir farklı sosyal gruptur. Hayatın zorluklarını aşmak, yeni ve farklı bir statü kazanmak için uğraşan, didinen bu sosyal grup, aynı zamanda Beykoz ve çevresindeki gündelik sosyal hayatla barışık ve birleşiktir; ona bütünleşmeye çaba göstermektedir.

Beykoz ve çevresindeki dördüncü sosyal grubu, genellikle eski sakinler teşkil etmektedir. Bunlar Beykoz'un eskileridir ve birkaç kuşaktır Beykoz'da oturmaktadır. Beykoz'un tarihten günümüze devam eden Suriçi İstanbul'una ait rafine ve yüksek kültürün temsilcileridir. Geçen zaman zarfında bazılarının gelir düzeylerinde belki azalma olmuştur. Fakat Beykoz'a has Türk-Osmanlı kültürünü temsil eden gelenek ve görenekler aynen devam etmekte ve yaşatılmaktadır. Denilebilir ki, bu dördüncü sosyal grup, Beykoz ve çevresinde müşahede edilen ve kısaca özetlenen diğer gruplarla Beykoz'a ait mekânda oluşturulan birlik, bütünlük ve şehir kültürünün tesisi ve pekişmesinde sosyal bağlayıcılık görevini de üstlenmektedir. Eğer 70'li yıllar unutulmamış ise, ya-

şanan toplumsal olaylardan, Beykoz'un çok sıkıntı çektiği, sosyal ve ekonomik bakımdan hayli geriye itildiği bilinen bir gerçektir. Beykoz, bu olumsuz siyasî ve toplumsal kargaşaları artık geride bırakmış mahallî ve merkezî yönetimleriyle gelecek için yeni ve akılcı hamleler yapılmasını beklemektedir ve kuşkusuz buna lâyiktir.

Beykoz'daki bu dördüncü grubu, yerli halk yanında, dükkanlarını çalıştıran esnaf, kamuda görev yaptıktan sonra buraya yerleşmiş memur ve üst düzey işçiler, Beykoz'u severek buraya yerleşmiş subay ve kamuda çok önemli görevlerde bulunmuş emekli memurlar teşkil etmektedir. Bu grup gelecekteki Beykoz'un, kültürel ve sosyal güç kaynağı mesabesinde. Günümüz Beykoz'undaki kısaca zikredilen bu sosyolojik dört grubun, birbirine daha çok yaklaşması ve yardımlaşması gerekmektedir. Kültür, sermaye ve kalifiye insan gücü gibi çok önemli unsurları; Beykoz ve çevresi aynı mekân dahilinde fakat, birbirinden ayrı sosyal gruplar halinde barındırmaktadır. Bundan sonra yapılması gereken, bu grupların sahip olduğu maddî ve manevî kuvveti, Beykoz için birleştirebilmektir. Beykozlu olma şuuru ve heyecanı yayılmalı ve yaşatılmalı, böylelikle her grup mensupları kendi sahip olduğu imkânlarını Beykoz'a da katkı yapmak üzere kullanabilmelidir. Buna bir Beykoz muhibbi olarak kendimi örnek verebilirim. İstanbul Üniversitesine 58 sene hizmet eden ve dört kuşak İstanbullu aile mensubu olarak ve bir görev telakki ederek, bu tespitlerimi Beykoz'a yararlı olmak üzere sunuyorum.

Çok ilgi çekici bir husus, İstanbul Boğazı'nın en uzak mevkiinde yer alan Beykoz'da büyük sanayi tesislerinin kurulması, daha Osmanlı İmparatorluğu döneminde 1800'lü yılların başına tesadüf etmektedir. Haliç kıyısında gemi yapımına ve onarımına ait büyük sanayi tesislerinin kurulması, şehre biraz uzak bir mevkiide Zeytinburnu'nda Baruthane'nin inşa edilmesi, fabrikaların kuruluş mevkii olarak anlaşılabilir. Fakat fabrika gibi büyük sanayi tesislerinin, İstanbul'un merkezine o tarihlerde hayli uzakta bulunan Beykoz'da kurulmasını, sanayileşmede kuruluşa ait coğrafi mevkii konseptiyle açıklamak pek mümkün görülmemektedir. Buna rağmen bir vakiadır ki, çok çeşitli sanayi sektörleri tarafından, kuruluş mevkii olarak Beykoz tercih edilmiştir.

Beykoz ve çevresinde imalât faaliyetlerinde ahşap ile toprağın kullanılışı eskiye inmektedir. Tokat Deresi yakınlarındaki kil nispeti yüksek toprak ile Göksu-Küçüksu deltasındaki kırmızı renkli alüviyal dolgular, çeşitli çanak, bardak, çömlek ve küp imalinde ham madde olarak, özellikle Rum ustalar tarafından kullanılmıştır. Hatta Göksu deltasındaki topraktan imâl edilen bardak ve küplerden içilen suyun şifalı olduğuna dair yaygın bir inanç mevcuttur. Yakın çevrede Neojen'e ait silis ocaklarından da yararlanılarak cam imal edilmiştir. III. Selim (1789-1807) döneminde bir mevlevî dervişi olan Mehmet Dede, cam ve kristal teknikleri öğrenmek maksadıyla İtalya'ya gönderilmiş; yurda döndüğünde Beykoz'da bir atölye açarak özellikle çeşimbülbül (bülbül gözü), tabaklı kase, bardak, şekerlik, ibrik ve gülâbdan ile kuş şeklinde cam objelerin imalâtına başlamış ve bu Beykoz'da Osmanlı döneminde yüksek bir cam sanatının oluşmasına ve gelişmesine zemin hazırlamıştır. Cam ve kristal dekoratif eşya imalâtı 1934'te İş Bankası öncülüğünde Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikasının faaliyetiyle hız kazanmıştır.

1805 senesinde (III. Selim) kurulan Çuha Fabrikası, ordunun battaniye ve kaput (palto) ihtiyacını karşılamak üzere planlanmış, makine ve teçhizatı yurt dışından getirilerek işletmeye açılmıştır. Yün İç Anadolu ile Doğu Anadolu'dan temin edildiğinden imalât pahalıya mâl oluyordu. Bu sebeple fabrika kapatılmış ve açıkta kalan ustalar, kurdukları küçük atölyelerde bu faaliyeti bir süre sürdürmüştür. 1812 senesinde (II. Mahmut) tesis edilen Beykoz Deri ve Kunda Fabrikası, daha ziyade postal ve palaska imal ediyordu. 1933 senesinde Sümerbank'a devrediliyor, 1987 senesinde 1.000 işçi çalıştıran fabrika, yılda 2,5 milyon ayakkabı imâl ediyordu ve 1999 senesinde Bakanlar Kurulu kararıyla faaliyetine son verilmiştir. 1893 senesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun kağıt sanayindeki son teşebbüsü olan Hamidiye Kağıt Sanayi Tesisi Osman Bey tarafından kurulmuştur. İngiliz sermayesiyle kurulan bu fabrika, taraflar arasındaki anlaşmazlıklar ve iktisadî sıkıntı sebebiyle, ancak altı ay çalıştı. II. Meşrutiyetle birlikte tekrar faaliyete sokulmak istendi ise de, başarılı olunamamıştır. Beykoz ve çevresinde Osmanlı döneminde kurulan ve Cumhuriyet döneminde faaliyetine devam eden fabrikalar, 80'li yılların başında İstanbul Boğazı kıyılarındaki sanayi kuruluşlarının kaldırılmasına dair karar mucibince tedricen faaliyetlerine son verilmiştir.

Beykoz ve çevresinde daha Osmanlı döneminde başlayan sanayileşme hareketleri, maalesef murâkabe edilememiş ve on binlerce gecekondudan oluşan bir yerleşim düzensizliğini, çevrenin tahribatını, beledî hizmetlerin güçleşmesini ve hayat koşullarının ağırlaşmasını beraberinde getirmiş bulunmaktadır. Ancak Beykoz'da yerleşme düzeninin iyileştirilmesi, bulunduğu coğrafi mekâna uygun ve uyumlu şehir planlarının yapılması, Kavacık Mahallesi hariç tutulduğunda hâlâ mümkün görülmektedir.

Hiç şüphe edilmemelidir ki, yaşanan olumsuzluklardan sonra, Beykoz ve çevresinde uygulanması gereken kalkınma modellerinde; artık sanayileşme dışında; daha farklı seçenekler düşünülmelidir. Bu sebeple multidisipliner bir araştırmaya ihtiyaç vardır ve bu ortak aklın oluşturacağı çeşitli alternatifler mutlaka merkezî ve mahallî idarecilerin de görüşleri alınarak ve benimsenerek uygulamaya konulmalı; kararlılıkla takip edilmelidir.

Beykoz ilçesi mahallî kalkınma modellerine ait yapılacak çalışmalarda, mutlaka mevzî coğrafya esaslarına uygun sınırları tespit edilmeli ve yapılmalıdır. Aksi takdirde sağlıklı sonuçların alınması mümkün değildir. Bu bakımdan incelendiğinde, evveleminde Beykoz ilçesini iki farklı yöreye ayırmak gerekmektedir. Bunlardan ilki esas itibarıyla Riva Deresi ve kollarının oluşturduğu bir akarsu havzasına tekabül eden ve sularını Karadeniz'e boşaltan yöredir. Coğrafi özellikler itibarıyla Riva deresi bir romboyidal drenaj özelliğine sahiptir. Kuşkusuz bu özellik arazide mevcut eski fay sistemlerinden kaynaklanmaktadır. Riva Deresi ve tâbileri neojen depolardan daha derine doğru yataklarını kazdıka drenaj şebekesi kırıklı bünyeye uyum sağlamaktadır. Bu derenin drenaj havzasında arazi genellikle daha alçaktadır ve dolayısıyla akarsularla nispeten az yarılmıştır. Riva havzasında yükselti doğuya doğru hızla artmaktadır.

Kaynarca'dan başlayarak güneye Örnekköy, Zerzevatçı, Görele ve Yavuz Selim köylerinden geçirilen bir hat ile İstanbul Boğazı kıyıları arasında yer

alan ikinci yöre, içinde en kalabalık nüfus barındıran ve Beykoz yöresi olarak isimlendirebileceğimiz talî ünedir. Benim bugün özellikle üzerinde durmak istediğim ve iktisadî kalkınma modelleri geliştirmeyi düşündüğüm kısım burasıdır. Beykoz yöresi sınırı Yavuz Selim'den başlayarak Kaynarca'dan kuzeye doğru Anadolufeneri'nde denize dökülen Halayık Deresi'nin yaklaşık 2.5 km doğusundan Karadeniz'e dökülen Sıva Deresi'ne kadar uzanan araziye kaplayan kısımdır.

İkinci yöre Anadolufeneri doğusunda küçük bir saha hariç tutulursa; başta Beykoz Deresi, Göksu ve Küçüksu olmak üzere, irili ufaklı birçok derenin kabul havzasını oluşturan ve sularını İstanbul Boğazı'na boşaltan derelerdir. Beykoz yöresi daha yüksek, akarsularla daha fazla parçalanmış, ziraat yapmaya elverişli ovaları daha dar, küçük ve birbirinden uzak, orman alanlarının geniş olduğu bir yöreye tekabül etmektedir. Bütün bu tabii olumsuzluklara rağmen Beykoz yöresi, şehir ve kır yerleşmeleri itibarıyla daha yoğun iskân edilmiştir. Bu sebeple daha öncelikli iktisadî kalkınma modellerine ihtiyaç olduğu bir gerçektir. Görüldüğü üzere, her iki yöre de birbirinden farklı iki hidrolojik havzaya tekabül etmektedir ve sınırı yükseltileri 230-240 metreyi pek aşmayan zirveler hattından geçmektedir. Her iki havzada, fakat özellikle Beykoz yöresinde temel özellik akarsularla derin yarılması ve akarsu ağının yoğun olmasıdır. Böylece yükseltisi fazla olmayan Trakya-Kocaeli penepreni dahilinde, Beykoz ve çevresinde arazi; derin ve sık bir vadi ağı tarafından parçalanmış bulunmaktadır. Vadilerin derine aşındırması bu yazımın başında belirtilen Dördüncü Zaman'daki deniz seviyesinin günümüzden aşağıya düşmesine ilgilidir. Sık bir drenaj ağına sahip olması ise Üçüncü Zaman sonlarında, Neojen'de Trakya-Kocaeli yarımadalarının penepstasyon safhası korelatı olan ve Batı kaynaklarında Belgrad çakılları denilen killi, kumlu ve çakıllı depoların üzerine yerleşen akarsu şebekesinin varlığı sebebiyledir. Bu killi geçirimsiz depoların kalın olduğu yerlerde, sık bir akarsu ağının temele, yerli kayalara aynı özellikleri taşıyarak gömülmesini, yani sürempozisyonu hazırlamışlardır. Bu morfolojik özellikler bugün Beykoz ve çevresinde, küçük, dar ve uzun ve birbirinden ayrı ziraat sahalarının oluşmasını sağlamıştır. Orman içinde ufak ve parçalı ziraat sahaları, Osmanlı döneminden beri küçük köyler ve tahsis edilen çiftlikler halinde kırsal bir arazi kullanımına zemin hazırlamıştır. İkinci yöre başta Beykoz olmak üzere, Anadolu Hisarı'na kadar pek çok iskele şehrinin ve bunlara bağlı, artık idarî ve beledi bakımdan Beykoz'un mahalleleri durumuna getirilen köylerin dahil olduğu yöredir. Şüphesiz iki yörenin mevzî kalkınma modelleri bazı benzerlikler ve birliktelikler olsa da, farklıdır. Bu çalışmamızda, Boğaz'a mücavir ikinci yöreyi, esas olarak bazı önerilerde bulunmayı düşünüyorum. Bunları aşağıdaki şekilde birkaç madde halinde kısaca sıralamak mümkündür.

1- Bilindiği üzere, Beykoz'da beş üniversite bulunmaktadır. Aslında bunun sayısı altı olabilirdi ve en eskisi olan İstanbul Üniversitesi 2547 sayılı kanunla yeniden teşkilâtlanırken, Beykoz'daki Su Ürünleri Meslek Yüksek Okulu'nu birkaç sene sonra kapattı ve Suriçi İstanbul'unun ortasına Laleli'ye Su Ürünleri Fakültesini getirdi. Bununla da yetinmeyerek Deniz Bilimleri ve Coğrafya ismiyle bir ucube enstitüyü, Vefa semtinde olan Edebiyat Fakültesi binasını

elinden alarak yerleştirdi. Yani su ve denizle ilgili bütün konular deniz kıyısından uzaklaştırıldı. Elbette bu durum hem İstanbul Üniversitesi hem de Beykoz için büyük bir kayıptır. Ama maalesef gerçeleştirildi ve olanlar oldu, geri dönülemez.

Bugün Beykoz ve çevresindeki mevcut beş üniversiteyi, daha çok Beykoz'la bütünleştirecek tedbirlerin planlanması gerekmektedir. Böylece Beykoz, bir üniversite şehri haline getirilebilir. Anadolu Hisarı'ndaki bazı fakülteleriyle Marmara Üniversitesi, Türk-Alman Üniversitesi, Beykoz Üniversitesi, Medipol Üniversitesi ve Bezmialem Üniversitesi Yaşam Bilimleri ve Bioteknoloji Enstitüsüyle, şimdilik önemli bir yükseköğretim potansiyeli oluşturulmuş bulunmaktadır. Esasında ikisi devlete ve üçü vakıflara ait bu beş üniversitede mevcut öğrencilerin yurt ihtiyacı Beykoz'da karşılanabilir. Böylece öğrencilerin medeni ortamda barınacakları, çalışacakları, eğlenecekleri bir ortam hazırlanabilir. Mevcut bütün üniversitelerin koordinasyonu ve denetimi suretiyle, gayet kaliteli konferanslar, konserler ve tiyatro etkinlikleri düzenlenebilir.

Batı'da buna ait pek çok örnek mevcuttur. Genellikle yerleşim tarihi eskiye inen, sessiz, sakin, çevre kirliliğinden azade, huzurlu ortamlarda üniversiteler kurulmuştur. Almanya'da Freiburg, Göttingen, Erlangen, Heidelberg, Marburg, Münster; İspanya'da Salamonie, Portekiz'de Coimbra, İsveç'te Uppsala; Danimarka'da Aarhus; Belçika'da Louvain, ABD'de Princeton ve Wisconsin üniversiteleriyle temayüz etmiş küçük şehirler durumundadır. Yapılan çalışmalar göstermektedir ki, Batı'da üniversite şehrinde öğrenciler, şehrin toplam nüfusunun en az %15'ine tekabül etmektedir. Üniversite şehirlerinde, üniversite hayatı ile toplum hayatı daha iyi şekilde karışmakta, ahenkli bir durum meydana getirilmektedir. Kaliteli kafeler, lokantalar yanında, kitabevleri, çeşitli eğlence ve dinlence mekânlarıyla küçük şehirlerde üniversite hayatı daha kolaylaşmakta ve kültürel hizmetler rahatlıkla gelişmektedir. Kanaatim odur ki, İstanbul ili dahilinde Beykoz ilçesi, bu bakımdan büyük avantaj sağlamaktadır. Eğer öğrencilerin rahat ve medeni koşullarda kalabileceği yurtlar, okuma salonları, spor alanları, konferans ve konser salonları yapıldığı takdirde; Beykoz ve çevresi, denizi, ormanı, temiz havası ve Beykoz'da mevcut yüksek kültürüyle eğitime verdikleri önemin eskiden beri oluşturduğu entelektüel düzeyi dolayısıyla, üniversite tahsiline çok uygun bir mekân oluşturacaktır. Beykoz idarecileri ve sakinleri buna istekli olmalı; Beykoz ve çevresinin planlanması buna göre yapılmalıdır. Bundan Beykoz ve çevresi büyük katkı sağlayacak ve Türkiye için önemli bir model oluşturacaktır. Her il merkezine en az bir üniversite ve her ilçe merkezine en az bir meslek yüksek okulu tesis ederek, yükseköğretimin gelişmesini sağlamanın yanlışlıkları da, daha açık bir şekilde ortaya çıkacaktır. Sakin, huzurlu ve rahat ortamlarda eğitim, mutlaka öğrencilerin verimini de artıracaktır. Kuşkusuz üniversite şehirlerinin de, bazı sakıncaları vardır. Bunun başında yaz tatilinde öğrencilerin evlerine gitmesi ve şehrin nüfusunun azalması sebebiyle ticaret hacminin daralmasıdır. Ancak bu mahzur, yaz döneminde Beykoz'da mevcut ve kurulacak turistik tesisler ve rekreasyon seçenekleriyle kolaylıkla bertaraf edilebilecektir.

2- Beykoz ve çevresinin planlamasında, mutlaka ormanlık alanlara çeşitli bakımlardan yer verilmelidir. Orman işletmeleri tarafından mevcut orman

varlıklarının korunması ve bir amenajman planına göre kullanılmasının çok ötesinde çeşitli hedeflere göre hem ormanların hem de hukuki statülerin yeniden yapılandırılması ve değerlendirilmesi elzemdir. Evvelce temas edildiği üzere, Beykoz ilçesi dahilinde alanın %72'si ormanlık alana tekabül etmektedir. Sarıyer ile Beykoz, İstanbul'un adeta akciğerleri mesabesindedir. Orman yetişmesine çok elverişli ekolojik şartlar da, bazı yerlerde ve hallerde ormanın hoyratça kullanılmasına rağmen, bu yeşil örtünün bugüne kadar devam etmesini mümkün kılmıştır. Devlete ait ormanlar yanında, eskiden tahsis edilmiş 21 parça özel koruluk da bulunmaktadır. Bunlardan Saib Molla'ya ait iki parsel koruluk her nasılsa Acarlar ve Beykoz Konakları sitelerine dönüşmüştür. Tecim, Dedeoğlu, Sırmağış-Müezzinoğlu, Kestane Pınarı, Tınaz, Serdaroğlu, Bayraktar, Kuzey ve Güney Kirazlı, Beylik Mandıra (Riva) ormanları bunlardan bazılarıdır ve yeşil örtü mutlaka korunmalıdır. Günümüzde orman, sadece doğal ağaç topluluğu dolayısıyla korunması gereken bir yeşil örtü, bir tabiat varlığı halinde düşünülmemekte ve korunmaktadır. Halbuki bu tabii varlık; artık kültüre edilmeli ve insanlara daha fazla katma değer sağlayacak, daha değerli bir kaynak haline getirilmelidir. Esasen bu yapılabildiği takdirde, memleketimizde orman varlığı üzerinde çeşitli yollarla yapılan tecavüz de ortadan kalkacaktır. Tarla açma, mera ve otlak tesisi, yerleşim yeri haline dönüştürülme gibi, çok çeşitli maksatlarla orman örtüsünün ortadan kaldırılmasının da önüne geçilecektir. Kısacası ekstansif orman işletmeciliği yerine entansif metotlar uygulanarak yapılacak bir orman işletmeciliği yöntemleri ikame edilmelidir. Kuşkusuz bu kolay bir iş değildir; fakat mutlaka ormanlarımızdan yararlanma yöntemlerini değiştirmemiz gerekmektedir. Bunun için başta anayasa olmak üzere, çeşitli yasalarda bazı maddeler, günün değişen koşullarına ve tatbikatta ortaya çıkan olumsuzluklara göre, yeniden ve öncelikli olarak gözden geçirilmeli ve revize edilmelidir. Beykoz'da orman içinde bulunan ve mahalle statüsüne sokulan, böylece tüzel kişiliği kaldırılan eski köyler, gerçekten mağdur edilmiş durumdadır. Eski köy kahvelerinin gelirleri, köye ait araç ve gereçler, hatta cankurtaranlar bile, köylerden alınarak belediyelere devredilmiştir. Bunun yarattığı maddi ve manevi çöküntüye öncelikle son verilmeli ve çözüm yolları aranmalıdır. Şehirde ayrı ve orman içindeki eski köy, yeni mahalle olan yerleşmelere tüzel kişilikleri mutlaka iade edilmelidir. Bütün bu hususlardaki zorlukların farkındayım; ama bu husus memleketimizin çok önemli bir meselesi olarak durmakta ve çözüme kavuşmayı beklemektedir. Daha yaklaşık bir ay önce bir gazete haberine göre Elmalı Barajı ve çevresindeki ormanlık alan, çeşitli rekreasyon hizmetleri sağlamak amacıyla Beykoz Belediyesine tahsis edilmiştir. Bu yapıldığı takdirde önemli bir merhalelerdir. Bu benim bir süredir çalıştığım ve Beykoz için tatbik edilebilecek bir planlama modeline örnek teşkil etmektedir. Belediye ile tüzel kimlik kazanmış mahalleler, birlikte ve uyum sağlanacak bir hukukî düzen içinde faaliyette bulunmalıdır.

Dolayısıyla üniversite şehri modelinin yanında ikinci önerim, ormanların hem rekreatif faaliyetlere açılması hem de daha yoğun ve ayrıcalıklı şekilde Orman İşletmelerince ele alınmasıdır. Böylelikle Türkiye ve Dünya ormanlarında en yeni teknikler ve tatbikatlar çok hızlı bir şekilde uygulamaya sokulabilir, yöre ekolojisine uygun yeni ağaç türleri yetiştirilebilir ve köylerdeki (mahallelerdeki) sakinlerin ahşap iş sanatları için gerekli olacak ağaç türleri yetiştirilerek çe-

şitli ahşap el sanatlarında kullanılmak üzere ham madde olarak kullanılabilir, özellikle sanayide rağbette olan ve yoğun ticarete konu olan ağaç türleri yetiştirilerek ormanlardan elde edilecek gelir fazlasıyla artırılabilir. Bunlara milli parklar gibi, ayrı bir statü kazandırılması ve orman işletmeleri müdürlükleri ile mülkî ve mahallî idare yetkililerinin birlikte yöneteceği bir ortak teşkilâtın kurulması gerekmektedir. Bu teşkilât bir yandan Tarım ve Orman Bakanlığı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı, diğer yandan Çevre ve Şehircilik Bakanlığıyla yakın bağlantı içinde olmalıdır.

Beykoz yöresindeki bu ormanlık sahayı esas itibarıyla beş kısım içinde toplamak mümkündür. Bunları kuzeyden güneye doğru şekilde şu şekilde sıralamak gerekmektedir. Birinci alan Kaynarca, Poyrazköy ve Anadolufereni çevresini içine almaktadır. İkincisi Akbaba, Dereseki, Elmalı ile Örnekköy'ün bulunduğu alana tekabül etmektedir. Üçüncüsü Acarların doğusundan başlayarak, Elmalı ile Örnekköy'ün güneyinden geçen ve Görele'yi içine alarak; dördüncü kısım olan Elmalı Barajı ve çevresini sınırlamaktadır. Dördüncü kısım, Elmalı Barajı ve tâbilerini içine alarak doğudan Çekmeköy, batıdan ise, Ümraniye ilçeleri sınırlarıyla çevrilidir. (Ekteki haritaya bakınız)

Bu vesileden yararlanarak hemen ilave etmeliyim ki, Beykoz yöresinde, bir diğer kısmın daha ayrılması gerekmektedir, bu beşinci kısım ise, Paşabahçe'de metrük cam fabrikası alanından başlamakta ve Servi Burnuna kadar, İncirköy ile Gümüşsuyu'nun batısından kuzeye geçen Merkez ile Yalıköy Mahallelerini içine alan ve esas itibarıyla Beykoz Koyu'na paralel uzanan sahil şerididir. Bu beşinci kısım tarafımdan daha önce teklif edilen, Beykoz'a üniversite şehri fonksiyonunun kazandırılmasında gerekli alana tekabül etmektedir. Üniversite fonksiyonu ile Akbaba, Dereseki, Örnekköy ve Elmalı köylerini (mahallelerini) içine alan ikinci kısmın planlamasının birlikte yapılması icap etmektedir.

3- Beykoz yöresinde Büyükşehir Belediye Kanununun yürürlüğe girmesiyle birlikte, Beykoz'a bağlı mahalle statüsünü kazanan kır yerleşmelerinde, ormancılık yanında bitki ve hayvan ürünleri yetiştiriciliği, esas itibarıyla eskiden beri hakim ve yaygındır. Vadi tabanlarına tekabül eden ve nispeten düz alüvyial ovalarda uygulanan geleneksel üretim tarzı ve tekniği, mutlaka temelden değiştirilmelidir. Esasen bu köylerin pek çoğunun, Beykoz yöresinde ayrıcalıklı kalkınma planı uygulanacağı ilk dört kısım içinde yer aldığı düşünülür ise, geçim tipi ziraatten ticarî amaçlı ziraate yönelmenin daha kolay ve çabuk olacağı bir vakiadır. Bu ticarî amaçlı ziraati, yetiştirilecek ürünler itibarıyla bazı sektörlere ayırmak gerekecektir. Her şeyden önce bitkisel üretim ile hayvansal üretim birbirinden ayrılmalıdır. Hayvansal üretim fevkalâde fennî ahır ve kümeslerde; et, süt, ve yumurta üretimiyle iktifa edilmemeli, kurulacak entegre tesislerde yoğurt, ayran-pastörize süt, tereyağ, kaymak vs. gibi mamul ürünler haline dönüştürülmelidir. Keza beyaz ve kırmızı et ürünleri de karkas halde değil, yarı işlenmiş duruma getirilerek fenni frigrifik tesislerde saklanmalı ve imkân ölçüsünde Beykoz yöresinde kurulacak lokanta, kafe ve büfelerde sofraya sunulacak hâle getirilmeli; böylece ürünün katma değeri bir misli daha artırılmalıdır. Burada Kanlıca yoğurduna temas etmeden geçmenin haksızlık olacağı kanaatindeyim. Kanlıca yoğurdu bugünkünden farklı olarak esmer-kırmızımtırak bir renkte idi ve bu husuyet Kanlıca yoğurdunun

karakteristik özelliği idi. Belki değişik renk özelliğinin sebebi sorulabilir. Kanlıca yoğurdu, bu şehrin doğusundaki otlak ve meralardan yararlanan hayvanların sütünden elde edilirdi. Bu otlak ve meralar, daha önce zikrettiğimiz Trakya-Kocaeli peneplesinin satıh kısmındaki düzlüklere tekabül etmektedir ve Pliosen'de iklim daha nemli ve sıcak olduğundan Belgrad çakılı-killi depoları, lateritik özelliklere sahiptir. Dolayısıyla demiroksit ve demirhidroksit bakımından zengin toprak, bu özelliğini ot örtüsüne intikal ettirmekte ve bu otsu formasyonda otlayan hayvanların sütü de demir bileşikleri bakımından zengin idi. Bu özellik Kanlıca yoğurdunun esmer-kırmızımtırak bir renk almasını ve yoğurdun demir bileşenleri bakımından zenginliğinin sebebidir. Kanlıca yoğurdu, istendiği hallerde üzerine pudra şekeri konularak servis edilir ve çok rağbet edilen bir yiyecek idi. Artık o meralar, o süt kalmadı; ama hâlâ Kanlıca yoğurdu meşhurdur.

Hem hayvansal hem de bitkisel üretimde organik ziraat metotlarının uygulanmasına özen gösterilmeli ve çiftçiler, bunun daha kazançlı bir faaliyet olacağı hususunda bilinçlendirilmelidir. Zaten dar alanda yapılacak mahsul yetiştirme faaliyetlerinde, doğal ve organik tarımın bütün ziraat sahasında hakim olması gerekmektedir. Zararlılarla mücadele doğal metotlar uygulayarak yapılmalı, bu mücadelede tarım ilaçları kullanımı tamamen ortadan kaldırılmalı; mutlaka yöreye uygun toprağın verimini ve kalitesini artırmak için yeşil nadas metotları saptanmalı ve eksiksiz tatbik edilmelidir.

Vadi tabanlarında zaten zengin yer altı suyu akiferleri, yapılacak sondajla sulamada kullanılmalı, ayrıca küçük göletler inşa edilerek sulamanın maliyeti düşürülmelidir. Bunun yanında tavalara salma veya karıkları suyla doyurma gibi geleneksel usuller terk edilerek, yerine damlama (dropping) ve eğer yonca vs. üretiliyor ise, yağmurlama (sprinkler) metotları ikame edilmelidir. Böylelikle toprağı yıkama ve suyla meşbu hale getirme yerine, ekili ve dikili nebatın ihtiyacı olduğu miktarda ve zamanda su vermek suretiyle daha verimli ve rantabl sulama metotları geliştirilmelidir. Toprağın ph derecesinin yükselmesi, yani çoraklaşması veya toprağa fazla su verilmesi, yıkanması ve verimden düşmesi, kesinlikle engellenmelidir.

Uygulamaya sokulacak ziraat metotlarından bir diğeri de, seralarda sebze ve çiçek yetiştiriciliğinin daha da geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasıdır. Bu faaliyet kısmen ve kısıtlı şekilde yapılmaktadır; ancak daha yaygın ve entansif hale getirilmesi mutlaka sağlanmalıdır. Meyve yetiştiriciliği muhakkak desteklenmeli; fakat üreticilikte uygulanan usuller, temelinden değiştirilmelidir. Beykoz yöresi ekolojik özelliklerine uygun meyve türleri seçilmelidir. Vişne, elma, armut ve erik yetiştiriciliği yanında, çilek, ahududu ve frambuaz üreticiliği tercih edilmelidir. Çilek ziraatinde, ilkbahar ile sonbaharda örtü altına alındığı takdirde; senenin mayıs ile aralık ayları arasında, birkaç ürün alınması mümkündür. Elma, armut ve erik ziraati, mutlaka bonsai metotları uygulanarak yapılmalıdır. Dar ve küçük ziraat sahalarında bir dönüm sahaya 3.200-4.100 arasında fidan dikilerek, hem dizideki iki fidanla hem de iki yanındaki sıradaki iki fidanla dalları bağlantılı ve yedinci daldan sonra tepesi kesilerek bodurlaştırılmış meyve fidanlarıyla, meyve yetiştiriciliği suretiyle kaliteli ve yüksek verim alınmaktadır. Tek mahzur, meyve bahçesi tesisinde bir dönüme

yaklaşık 3.500 bodur meyve fidanı dikilmesinin getirdiği yüksek maaliyettir. Bu halledildiği takdirde, iyi kalitede ve bol verim almak mümkündür ve Beykoz yöresinde mutlaka uygulanmalıdır.

Beykoz'un meşhur ürünleri arasında paça, işkembe ve ceviz gelmekte idi. İri ve ince kabuklu Beykoz cevizi, İstanbul Boğazı'nda Sarıyer'den Beşiktaş'a kadar her gazino ve lokanta önünde ayıklanmış olarak yazın satılırdı. Hatta ayıklanmış taze ceviz hasır tepsi şeklinde kaplarda ve buz üzerinde soğutulularak satışa sunulurdu. Malum olduğu üzere, Beykoz'un isminin "Binkoz" dan geldiği de diğer bir toponimik rivayettir. Ancak gerçek olan şudur ki, Beykoz yöresinde başta ceviz olmak üzere, ıhlamur, defne, kestane, üvez, muşmula, kocayemiş, incir vs. türlerin; orman işletmelerinin de bilgisi, denetimi ve desteğiyle ormanlık alanda daha fazla yetiştirilmesi sağlanmalıdır.

Beykoz yöresinde çeşitli sebze üretimi de önemlidir. Tohumculuk ve fidecilik ıslah edilerek, sebzeçilik hem mahalli hem de ailenin ihtiyacını karşılamak üzere geliştirilmeli ve köy pazarlarında satışa arz edilerek ek kazanç ve istihdam sağlanmalıdır. Beykoz bu bakımdan önemli bir avantaja sahiptir. Abraham Paşa korusunun karşısında, daha 19. yüzyıl sonlarında kurulmuş bulunan Beykoz çiçek fidesi ve meyve fidanı üretim merkezi, nispeten yeni kapatılmıştır. Beykoz ve çevresinin iktisadî kalkınmasında, maalesef 1,5 sene önce faaliyetine son verilen ve kablı fidanların ile fidelerin son kısmının hala satışa sunulduğu, idarî ve teknik elemanların Yalova'ya gönderildiği eski Beykoz fidanlılığı; Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından mutlaka ve muhakkak yeniden teşkilâtlandırılarak, çevreye hizmetle görevlendirilmelidir. Buradaki saha hem ziraat hem de orman araştırma ve uygulama merkezi durumuna getirilmeli ve yeniden hizmete açılmalıdır. Halbuki Büyükdere'deki çok daha geniş sahadaki fidanlılık, yaklaşık 20 yıldır kapatılmış bulunuyor. Maalesef damuzlukları yok edildi, ancak arazisi hâlâ anlaşılamadığı için boş duruyor. Şükürler olsun ki, Beykoz Fidanlığı, faaliyetini kaybetmiş olsa da, ufak bir müdahale neticesinde işlevini sürdürebilecektir. Bu vakiyle çok önemli hizmetleri olan müessesenin, Beykoz yöresi ziraat hayatının canlandırılması ve entansifleşmesinde merkez olarak seçilmesi ve teşkilât kadrosu takviye edilerek yeniden yapılandırılması gerekmektedir.

4- Beykoz yöresinin iktisadî kalkınmasında üzerinde durulması gereken bir diğer husus da, turizm ve rekreasyon faaliyetlerinin mutlaka geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesidir. Beykoz daha Roma, Bizans ve Osmanlı döneminden beri, bu fonksiyonları iyi kullanmış, böylelikle maddî ve manevî yönlerden pek çok üstünlük sağlamıştır.

Temiz deniz kıyıları, Çubuklu-Sırmakeş, Karakulak ve Kaymakdonduran vs. gibi çeşitli memba sularına, İstanbullular her zaman rağbet etmişlerdir. Şüphesiz bu istek, çok uzun zaman da devam edecektir. Beykoz'un, geniş ormanları ve günümüzde pek özenli kullanılamasa da, çayırı ve mesireleri de hâlâ çekiciliğini sürdürmekte ve nostaljik güzellikleri hafızalardan silinmemiş bulunmaktadır. Şüphesiz bunlar iyi değerlendirilmeli ve günümüz şartlarına uyarlanmalıdır. Özellikle Göksu-Küçüksu deltası ile Beykoz çayırı yeniden ihya edilmeli ve sadece İstanbul'un değil, bütün Türkiye'nin ve hatta yabancı

turistlerin istifadesine sunulmalıdır. Her şeyden önce bunu sadece bir iktisadî kalkınma projesi değil, aynı zamanda memleketimizin bir kültür tanıtımı olarak ele almalıyız ve gerçekleştirmeliyiz. İstanbul'un bu kültüre, musikiye ve edebiyata ilham vermiş merkezlerine gerekli itina göstermemiz gerekmektedir. Geçmişten tevarüs eden bu kültürel özellik, günün şartlarına uyumlu olarak geleceğe yöneltilmelidir. Keza bazı konaklar, yalılar ve Küçükso Kasrı daha çeşitli kültürel fonksiyonlar kazandırılarak, Beykoz turizmine katkı sağlanarak duruma getirilmelidir.

Beykoz turizminde balık lokantalarının yeri önemlidir. Artık taş fırında mukavva üzerinde pişirilen palamut, uskumrunun çirozu ve toriğin lakerdası; maalesef unutuldu. Fakat balıkçılık hâlâ önde gelen bir faaliyettir. Benim kanaatim odur ki, balığın tutulmasından, özelliklerini kaybetmeden muhafazasına, pişirilerek üzerine lezzet katılmasına, samimi ve saygılı bir davranışla müşteriye sunulması ve yemeğin temiz, iyi ve makul bir ücretle, fakat sade bir üslupla dekore edilmiş bir balık lokantasında, gelen yerli ve yabancı misafirlere hizmet verilmesi çok önemlidir. Beykoz'da Boğaz'a nazır mekanlarda lüks balık lokantası kurulması yerine; temiz, hesaplı, ve samimi bir ortamın yaratıldığı ve esnafın işlettiği, otantik küçük balık lokantalarına ihtiyaç vardır. Diğer tarzda balık lokantaları; Arnavutköy, Bebek, Yeniköy, Tarabya, ve Rumelikavağı'nda pek fazladır. Fakat ben dahil pek çok İstanbullunun beklediği, özlediği balık lokantası; farklı konsepttedir ve Beykoz; bu bakımdan büyük bir potansiyele sahiptir. Elbette bu konseptin Beykoz'da yerleşmesinde, Belediyenin de önderliği ve katkısı büyük olacaktır ve mutlaka gerçekleştirilmelidir.

Beykoz yöresinde turizm ve rekreasyon hizmetlerinin gelişmesinde, mutlaka tekne turu ve yatçılık dikkate alınmalıdır. Boğaz kıyısında bu hizmetlere uygun bir yerde, iskele tesis edilmeli ve Kilyos-Karaburun ile Şile-Ağva'ya günübirlik tekne seferleri düzenlenmelidir. Uzun yola elverişli yatlarla yapılacak deniz yolculuğu Kıyıköy-İğneada ile Kefken-Karasu-Akçakoca hatta Karadeniz Ereğlisi ile Zonguldak'a kadar uzatılabilir. Yapılan bağlantılarla, bahsedilen kıyı şehirlerinde gece konaklama imkânları da bulunabilir ve böylece deniz yolculukları daha cazip hale getirilebilir. Bu suretle Beykoz ile Batı Karadeniz Bölümü kıyılarındaki liman şehirleri arasında, karşılıklı ticarî ilişkiler daha da gelişecek ve bu münasebetlerin çeşitli iktisadî katkıları olacaktır. Zikredilen kıyı şehirlerinden de bazı ziyaretçiler, tekne ve yatlarla Beykoz'a günübirlik veya kısa süreli konaklama yaparak, Beykoz'un ticaret hacmini arttıracaktır. Böylece turizm, karşılıklı ticareti artırarak; çeşitli açılardan iktisadî kalkınmaya dolaylı ve dolaysız katkı sağlayacak; Batı Karadeniz Bölümünün her iki yakasındaki kıyı şehirlerinin yakınlaşmasına ve mal mübadelesine zemin hazırlayacaktır.

Bu yakın çevre turistik gezileri başlatıldığı ve geliştirildiği takdirde, Beykoz yöresinde boş duran köy evlerinin bazı odaları pansiyon olarak turizm hizmetine açılacak, bu yöreyi temsil eden mimarî üslupla inşa edilen veya mevcut eski yapıların restorasyonu neticesinde oluşturulan butik oteller turizmin daha da gelişmesini sağlayacaktır. 1958 senesi yaz aylarında Marmara Denizi kıyılarında Akdeniz'in izlerini ararken, Çınarcık'ta otel yoktu ve köydeki pansiyon odasında geceledim, Çınarcık'ın yaklaşık 10 km ilerisinde Esenköy (Ka-

tırlı)'de ise, kiralık oda verecek pansiyonculuk henüz başlamamıştı. Beykoz yöresi, bu bakımdan çok avantajlı durumda olduğu halde; halihazırda Polonezköy dışında turizme tam açılmamıştır. Teknelerle Batı Karadeniz Bölümü kıyı şehirlerinden Beykoz yöresine gelecek turistlere de, Beykoz içi, Polonezköyü, Çubuklu, Kanlıca, Anadoluhisarı ile Göksu-Küçüküsu mesiresi, Osmanlı dönemi Beykoz yapıları, Abraham Paşa Korusu, Elmalı Barajı çevresi, Beykoz üniversiteleri, Beykoz cam sanatı vs. gibi çeşitli destinasyonların, iyi yetiştirilmiş gezi rehberleri tarafından tanıtımı sağlanabilir ve bu suretle Beykoz yöresinde konaklama süreleri uzatılabilir.

Beykoz yöresinde at yetiştiriciliği ve biniciliğin tarihi hayli eskidir. Beykoz ilçesi dahilinde çeşitli çiftliklerde yarış ve binek atı yetiştirilmektedir. Bu faaliyet daha yaygınlaştırılabilir ve çeşitlendirilebilir. Beykoz yöresinde özellikle birinci kısım at binme parkurları tesisine daha elverişlidir. Ayrıca engelli atlama tesisleri de yapılarak, gençlerin at binme ve engelli atlama sporlarına yönelmelerine imkân sağlanabilir. Keza Beykoz yöresinde bir diğer eski sportif faaliyet de, kürek ve yelkenciliktir. Bir zamanlar İstanbul'un önemli spor kulüplerinin gençleriyle rekabet eden ve başarılı olan bu spor dalı, yeniden kurulmalı ve gençlere hizmet sunmalıdır.

5- Beykoz yöresinin iktisadî kalkınmasında, özellikle ihtisasa yönelik hafif sanayi faaliyetleri de geliştirilmelidir. Sanayi, Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyet döneminde yaklaşık 1990'lı yıllara kadar olduğu gibi, fabrikalar şeklinde ve kalabalık işçi çalıştıran büyük tesisler halinde kurulmasından uzaklaşmalıdır. Küçük işletmeler halinde, genelde ihtisasa yönelik katma değeri yüksek ihtisaslara yönelmelidir. Kurulacak küçük imalâthanelerin bazıı, belki Denizli'deki Paşabahçe Cam Fabrikası'nın bazı mamullerini, Beykoz'da işleyerek daha değerli hale getirebilir. Örnek olarak kristal mamullerin kesme suretiyle çeşitli desenler verilerek kullanılabilir hale getirilmesi veya Beykoz'da otantik bir sanat olan cam bezeme ve süsleme faaliyetleri; Denizli'de imâl edilen objeler, mesela kuşlar, gülabdanlar, ibrikler vs. Beykoz'a getirilerek bu yöredeki mütehasıs kişiler ve bunlara kazandırılacak gençler tarafından, bu sanatın beşiğindeki yetenekli sanatkârlar refakatinde, süsleme sanatı yeniden canlandırılmalı ve daha sonra sırlama çalışmaları yapılmalıdır.

Ahşap işçilik bazı iskelelerde sandal ve tekne onarımı ile sadece bir köyde baston imalâtıyla sınırlıdır. Halbuki çevrede bol ve kaliteli, başta çam, meşe, kayın, çınar, kestane ve ıhlamur vs. gibi ağaçlardan elde edilen kereste, mobilya ve ahşap dekorasyon hizmetlerinin gelişmesine fevkalâde elverişli bir ortam hazırlanmıştır. Unutulmamalıdır ki, 60'lı yılların başında kır kahveleri ile yazlık sinemalara ahşap iskemle imalâtına başlayan İnegöl, geçen zaman zarfında memleketimizin en önemli mobilya imal ve ihraç merkezlerinden biri olma özelliğini kazanmış durumdadır. Beykoz'un bir eksiği mi var, neden olmasın?

Ayrıca çeşitli hediyelik eşya, boncuk işlemesi, dantel ve kanaviçe işlemesi, sunî takı imalâtı gibi çok farklı sektörde imalât ve ticaret, Beykoz'da mahallede, köylerde ve evlerde, kadınlar tarafından tasarlanır ve hazırlanabilir. Zaman zaman Kanlıca meydanında olduğu gibi, hazırlanan sergilerde satışa arz edilebilir.

Beykoz yöresiyle ilgili iktisadî kalkınmanın modellerine temas edilirken özellikle bir husus üzerinde durmak gerekmektedir. İlçe dahilinde yöre ve kısım sınırları, sadece iktisadî kalkınma maksadına yöneliktir. Bu sınırların mülkiyeti kısıtlama, miras ve veraset, gayrimenkul alımı ve satımı, ek vergi tahakkuku vs. gibi vatandaşın anayasadan kaynaklanan kamu ve özel hukuk haklarını sınırlandırıcı herhangi bir yaptırım söz konusu değildir. Bütün gaye, yöre insanların hayat seviyelerini iyileştirme, gelirlerini arttırma, buldukları ortamda daha iyi ve devamlı kazanç imkânlarını araştırmaya ve sağlamaya yöneliktir.

Beykoz ve çevresi 2000'li yılların başından itibaren durağan hale gelen ve gittikçe zorlaşan hayat koşullarıyla bir yandan mücadele ederken, diğer yandan iktisadî kalkınmasını gerçekleştirebilecek önemli potansiyel kaynaklara sahiptir. Yapılması gereken husus, bu kaynakları yöre sakinlerinin daha iyi istifadesine; bilinçli ve planlı şekilde sunabilmektir. Daha önceki yapılanlar, Beykoz ve çevresinde büyük bir çevre tahribatı ve kirliliğine zemin hazırlamış bulunmaktadır. Bundan böyle yapılması gereken hem çevredeki bozulmayı bertaraf etmek hem de çevre kaynakları ve imkânlarını harekete geçirecek yeni yöntemleri ikame edebilmektedir. Elbette bu kolay olmayacaktır, ama hedef zoru başarabilmektir. Merkezî ve mahallî idarecilerin birlikte yönetecekleri iyileştirme modellerine, bölge insanının öncelikle ve ivedilikle ihtiyacı vardır ve esasen bu çalışma da, iyi niyetle Beykoz'a hizmet etmek maksadıyla yapılmış bulunmaktadır.

Sanayi Devriminin Boğaziçi'ndeki Temsilcileri: Beykoz Dericileri / Beykoz Camcıları

Önder KÜÇÜKERMAN¹

Kıymetli "Beykoz" ve değerli meslektaşlarım.

Ben sizlere Beykoz'un tarihi sanayi mirası üzerine konuşacağım. Dikkat eder-seniz "Sanayi Devrimi'nin Boğaziçi'ndeki Temsilcileri" başlığını kullandım, "fabrika" demedim ve "dericileri ve camcıları" dedim. Çünkü ne olursa olsun sonuçta işin içinde insan var.

***

Bu nedenle konuşmama şöyle başlıyorum. 1980'li yıllarda tekne yapımı ustalığı hakkında bir kitap hazırlığı için Bodrum'daydım. Orada en az okumuş, yani mümkünse ilkokulu okumuş ve fakat en iyi tekne direği diken kişiyi aradım. Sonunda İsmail Dargan isimli birisini bulduk. Belki ilkokulu okumuş olabiliirdi. Bu ustanın tekne direğini nasıl diktiğini araştırdım, çok sayıda fotoğraf çektim ve röportaj yaptım. Ancak bir ara dinlenirken, dikkatimi bir şey çekti. Çektiğim fotoğrafların içinde daima üç kişi vardı. Ustaya sordum: "Niye üç kişi çalışıyorsunuz?". Yanıt şaşırtıcıydı:

Hocam, dedi ben ihtiyarım, tecrübeliyim, ama gücüm yok. Onun için ben teknenin burnunda dururum. Önümdeki ipi tutan oğlan benim oğlum, o şimdi güçlü, fakat tecrübesiz. Direği bağlamak için torunumun beline ip bağlayıp yukarı çekiyoruz. Direğin iplerini bağlasın diye. O da yeni kuşak ve şimdilik hafif...

Yahu, dedim, "en tehlikede olan senin torunun, başkasının torununu çeksene".

O ilkokul okumamış adam şöyle yanıtladı:

1 Prof. Dr., Haliç Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Dekanı

“Hocam, hocam biz bir aileyiz. Ben tecrübeyim, oğlum güçtür, torunum da gelecektir.” Ve sonra ilave etti. “hocam, hocam karışık işten bahsetmiyorum, bir direği düz dikmekten bahsediyorum, üç kuşak 100 yıl gerekir”.

Ben de ilave ettim, “herkesin doğru yerde durması kaydıyla.”

Bu olay benim aldığım en büyük, önemli mesajlardan biridir. Bunu size niye anlattım? Çünkü Beykoz’un tarihi sanayi ustalığında iki tane 100 yıl var.

Dolayısıyla “sanayi” derken hiçbir zaman , “sermayeyi bulalım, fabrikayı kuralım, işimize bakalım” demeyen, Türkiye’nin en ilginç ve en kritik iki sanayi kuruluşu burada yaratılmıştır. Bu yaratma işi büyük güç kullanılarak bir tür aile davranışı gibi sürdürülmüş ve anormal büyüklükte başarılar elde edilmiştir.

1980’li yıllarda çektiğim şu Beykoz fotoğrafında üç tane baca görülüyor. Bu üç tane baca Türkiye’nin tarihini yazmış üç büyük şirkettir. Bunlar Beykoz Deri, Paşabahçe Cam ve Tekel İspirto fabrikalarının bacalarıdır.

***

Şimdi de ben size bu konuşmayı hangi yetkiyle yapıyorum ve bu çok önemli fabrikalar için nasıl konuşabiliyorum, müsaade ederseniz onu göstermek istiyorum.

1971 yılında Türkiye’de ilk kez Güzel Sanatlar Akademisi’nde Endüstri Tasarımı eğitimi başlattığımızda ve Endüstri Tasarımı Bölümü’nün kurucu başkanı olduğumda, bize bir hafta sonra ilk gelen kişi Şişecam’ın efsane genel müdürü Şahap Kocatopçu olmuştu.

Ve şöyle bir cümle söylemişti: “100 yıldır bu bölgede çalışan camcılarının devamı olan Paşabahçe Cam Fabrikası’nın uluslararası ihracat yapabilmesi için tasarım yapmamız gerekiyor”. Böylece bana çok büyük yetkilerle ilk kez Şişecam’ın tasarım işlerini başlatma görevini verdi.

Bu işi sürdürdüm ve 1973-2003 yılları arasında Paşabahçe Cam Fabrikası yıkılıncaya kadar bu işin başındaydım. Yaptığım çalışmalar sırasında binlerce ürün tasarladım, yayınlar yaptım. Hep şunu göstermeye uğraştım, Beykoz, herhangi bir arazi üzerine yapılmış herhangi bir sanayi bölgesi değildir. Doğal yapısı ve doğru kullanımı, onu mecburen sanayici yapmıştır. Böylece tabii ki camcılığı da burada öğrendim.

***

Beykoz Deri Fabrikası ile ilgime gelince: 1980’li yıllarda Başbakanlık Danışmanlığı yaparken Sümerbank’ın yönetim kurulu üyesiydim. Bu yüzden uzun yıllar boyunca Beykoz Deri Fabrikası üzerinde hakkımız ve görüşlerimiz oldu. Dolayısıyla bu yetkilerimle sizlere konuşuyorum.

Beykoz Dericileri

Beykoz dericilerinin tasarım geleneği aslında çok önceden Osmanlı Devleti’nin olağanüstü bir yaratıcı örgütü olan Ehl-i Hiref Teşkilatı ile başlamıştır. Her ne kadar deri şehrin içinde işlenmiyorsa da derinin teknolojisi, kimyasal hammaddeleri ve malzemesi Haliç’ten girmiştir. Ancak üretim işini orada

yapmak mümkün değildi.

Ayrıca Osmanlı Devleti'nde dericilik çok stratejik bir üründü, su taşımaktan başlayın, ayakkabıya, kemerden, çadırdan tutun, kullanılmadığı alan yok gibiydi. Dolayısıyla dericilik birinci derecede stratejik bir malzemeydi. Tabii ki aynı zamanda çok karmaşık bir endüstriydi.

Aslında deri demek, koyun demektir, koyun demek çiftlik demektir. Trakya'da devasa koyun çiftlikleri kurup onları İstanbul'a getirip, yününü kesip, mezbahada kesip, derisini yüzüp, Kazlıçeşme'de işlemeden, onu Beykoz'a taşımadan bu iş yapılamazdı. Ayrıca gerekli olan kimya endüstrisini ve çalışma örgütünü kurmadan, makineleri sağlamadan çalışmayacak bir endüstriydi.

Bu nedenle, deri endüstrisi aklın alamayacağı kadar karmaşık bir endüstridir. Dolayısıyla Beykoz Deri Fabrikası tek başına Beykoz'da kurulmuş bir fabrika değildi. Osmanlı Devleti'nin Beykoz'da en son adımını yapma görevini verdiği muazzam bir işbirliğinin parçasıydı.

Beykoz'u hiçbir zaman tek başına bir fabrika bölgesi olarak düşünmemek gerekir. Dolayısıyla bu fabrikalar, yapılan işin üstte görünen kısmıdır, arkasında bir devlet gücü ve devlet organizasyonu vardır, zaten önemi de buradan gelir.

***

Ancak bu deri ürünleri 1800 yılına kadar genellikle el emeği ile ve zanaat kavramları üzerinde üretiliyordu. Burada sanayinin içinde yetişmiş bir kişi olarak "zanaat, sınaat veya sanayi" kelimelerinin arkasında kutsal bir anlam olduğunu da belirtmek zorundayım. Sanayi "olmayan bir şeyi üretir, onun bütün risklerini alır ve bütün her riskine de katlanır". Dolayısıyla içinde bir tür kutsallık barındırır, sadece ticaret değildir.

1800'lü yıllara gelince bu işin böyle olamayacağı anlaşılıyor ve bütün bu büyük organizasyonun fabrikasının nereye kurulması gerektiği sorunu çıkıyor. O tarihte fabrika demek şu demektir: "Dağ lazım, deniz lazım, dağdan akacak su lazım, su akacak dere olacak ve çarklar çalışacak." O tarihlerde eğer bir yerde 50 santim derinlikte bir dere akıyorsa 1800'li yıllardaki bir sanayi tesisinin birinci hammaddesiydi.

Beykoz'un da iki tane suyu vardır, biri yer altı suyu, temiz su; biri de yer üstü suyu, kirli su. Kirli su Beykoz Fabrikası'nın mekanik çarklarını çalıştıran suydur, temiz su da kimyasal işlemlerde kullanılan suydur.

Dolayısıyla şunu söyleyebiliriz, Tanrı Beykoz'u sanayici ve derici olsun diye yaratmıştır. O tarihte dev boyutlu endüstriler olmadığı için Osmanlı ordusunun askeri kıyafeti mecburen yerel üreticiler tarafından üretilirdi. Buralarda da 100 bin kişilik bir orduyu giydirecek kadar kumaş ve deri olmadığı için her şey ülkenin çeşitli yerel küçük atölyelerinde üretiliyordu. Örneğin Tire'den şu malzeme geliyor, Göynük'ten şu malzeme geliyordu. Tabii ki bunlarla 1800'li yılların ordusunun giyeceği bir üniforma sistemi üretilemezdi.

***

Bu değişimin tümünün arkasında ise çok şey borçlu olduğumuz kişi Sultan 3. Selim'dir. Genç, girişimci, Sanayi Devrimi'nin yaklaştığını gören ve babasından da doğru bilgiler almış olan birisiydi. O nedenle ilk kez askeri kıyafet

üretimi sistemini değiştirme girişimini başlatmıştı.

Ancak bu büyüklükteki bir işe başlarken aslında ne büyük bir yükün altına girdiğini tam bilmediği anlaşılıyor. Çünkü “üniforma” demek, büyük bir organizasyon demektir. Sonuçta bu askeri kıyafeti yapmak için Bulgaristan, Romanya’dan koyun getirmek, yünü kesmek, götürüp Feshane’de iplik haline getirmek, yünlü kumaş yapmak gerekir. Ayrıca bu üniformaların sırma püskülü için Hereke ipek fabrikasını kurmak, bunların düğmesi için Kapalıçarşı’daki bronz dökümcüleri organize etmek gerekir. Yani basit bir üniformanın üretilmesi, aslında çok karmaşık bir operasyondur.

Deri çok geniş bir alanda kullanılırdı. Örneğin, bizim geleneksel kültürümüzde at vardır ve atı yönetmek için deri ürünlerine ihtiyaç vardır. Hassas bir at arabasının üzerinde bile yüzlerce deriden yapılmış parça vardır. Bir örnek vereyim, 1800’lü yıllarda at arabasına ruhsat almak isteyenler şunu yapıyorlardı. Arabayı düz bir yere koyuyorsunuz, bir ölçü aletine bağlayıp çekiyorsunuz, eğer 450 gram çekişle araba yürümüyorsa, “atı üzemezsin” diyerek bu arabaya ruhsat veriliyordu.

İşte bu gibi işlerdeki en kritik rolleri oynayanlardan birisi de Beykoz Deri Fabrikasıydı. Bu nedenle Beykoz Fabrikası sadece tek başına bir fabrika değildi.

***

Osmanlı Devleti’nin yaşadığı savaş yıllarına baktığımız zaman dericilikle ilgili başka bir özellik görüyoruz. Bir savaşa hazırlanırken, bir yandan silah, ayakkabı ve bir yandan da savaş bölgesinin özelliklerine göre kıyafet de hazırlanır.

Dolayısıyla örneğin 1914 yılında Beykoz Fabrikası’nda yapılan ayakkabılara baktığımız zaman Birinci Dünya Savaşı’nın, güneydeki çöl savaşının ve Doğu Anadolu’da savaşın yaklaştığını, o günlerde yapılan ayakkabılardan görürüz.

1920’li yıllara gelindiğinde yapılan ayakkabılar o günlerin askeri operasyonlarını yansıtırlar.

İkinci Dünya Savaşı’nın yaşandığı 1940’lı yıllardan sonra ise sivil hayat başlamış ve ayakkabı üretimi değişmiştir. Diğer yandan yeni ürünler de gerekmiştir. Örneğin, Ereğli Demir Çelik Fabrikası’nda işçi güvenliği için altı ahşap, üstü döküm yapanların ayaklarının yanmaması için güvenli kapanan ayakkabılar buna bir örnektir.

Dolayısıyla Beykoz Deri Fabrikası hiç durmadan Türkiye’nin temel tasarım sorunlarına da çözüm getirmişti.

1935 yılında bu tarihi fabrika Sümerbank’a bağlanmış ve bu defa spor ayakkabıya kadar birçok değişik ürün yapılmıştı. Aslında ayakkabılar, her zaman herkesin kullanmak zorunda olduğu temel bir üründür. Ve Sümerbank da, 1960’lı yıllarda Türkiye’nin ayakkabı üretiminde ileri teknikleri getiren ilk kuruluşu durumundaydı.

Dolayısıyla, Beykoz Fabrikası sadece deri ve kundura fabrikası değildi, Türkiye’nin ayakta durmasını sağlayan devasa bir organizasyonun parçasıydı. Bu nedenle Sümerbank Beykoz Deri Fabrikası Anadolu’nun birçok yerinde ayakkabı fabrikaları kurmuştu, yani aynı zamanda bu işin okuluydu. Her yerde ayakkabı fabrikaları vardı. Yani Sümerbank sadece sanayi tesisi değil, geniş ve

sosyal işlevleri olan çok önemli bir işletmeydi.

Bu önemli kurumun ve Beykoz Deri Fabrikası'nın özelleştirilmesinden sonra fabrikanın ışıkları söndü.

Neyse ki sonu kötü olmadı, yeni sahipleri bu tarihi sanayi mirasına büyük bir saygıyla davranıyorlar ve anıları özenle yaşatıyor.

Gelelim Beykozlu Camcılara...

Osmanlı Devleti döneminde cam tasarımı ve üretimi de Ehl-i Hıref isimli sanatçılardan oluşan bir teknik ekiple yapılırdı. Üretilen camlar da yılda bir defa padişahın önünden geçerek sunulurdu ve bu sunumların kayıt anlamındaki minyatürleri yapılırdı. Devlet o resimlere bakarak memleketin üretiminin ne durumda olduğunu görür ve hatta kimden ne kadar vergi alacağına karar verirdi.

Bu defterlerdeki minyatürlere bakıldığında 1500'lü yıllarda İstanbul'da her türlü cam ürünün yapıldığını görürüz. Hatta Osmanlı Devleti'nin sınırları içindeki vitraylı tepe pencerelerinin tümünün burada yapıldığını görüyoruz. Bu devasa eserler hala ayaftadır.

Ancak Sultan 3. Mustafa yani 3. Selim'in babası, Batı'dan Sanayi Devrimi'nin yaklaştığını görüyordu. İleri tekniklerle cam üretmek için yüksek ısı enerjisi gerekiyordu. Dolayısıyla yangın riski nedeniyle İstanbul içinde bir cam sanayiinin kurulması mümkün değildi.

O nedenle yanmayacak olan eski Tekfur Sarayı binası çevresine bir tür sanayi yatırımları yapılmaya başlanmıştı. Hala o bölgedeki sokakların isimleri arasında Camcı Sokağı, Sülügenci Sokağı gibi tabelalar durur.

***

Sultan 3. Selim ise sanayileşme konusunda Venedik camcılarını ile birlikte daha büyük bir proje yapmaya çalışıyordu. Bugün Topkapı Sarayı'nda bulunan ve 3. Selim dönemini yansıtan ilk cam ürünler, bir rivayete göre Sarhoş Mehmet isimli bir Mevlevi'nin İtalya'da eğitildikten sonra Beykoz'a gelip cam imalatı yapmasına dayanır.

Sultan 3. Selim aslında çok önemli bir girişim yapmıştı. Çünkü Beykoz bölgesindeki bütün bu fabrikalar aynı dönemde ve aynı kişinin ateşlediği fabrikalardır. Ve Beykoz camcılık geleneği işte böyle sahneye çıkmıştı.

O tarihlerde bir bölgenin sanayi bölgesi olması için deniz, dere, kum ve ormana ihtiyaç var. Orman enerji, su değirmeni çalıştıracak güç, deniz de malzemeyi kolay taşımak demektir. Dolayısıyla burada kurulmuş olan fabrikalar çok çeşitliydi. Sanayi için gereken her şey vardı.

Sultan 3. Selim döneminden sonra Sanayi Devrimi etkisini daha da artırırken, 40 yıl kadar cam sanayii bakımından sessiz bir dönem vardır.

1850'li yıllarda Sanayi Devrimi'nin yeni teknikleri bu defa Dolmabahçe Sarayı yapımı ile birlikte ve daha büyük bir güçle ülkeye girmişti. Böylece Beykoz camcılığının ikinci kuşağı da Dolmabahçe Sarayı dönemi ile başlamış ve sonunda Osmanlı Devleti'nin Batı ile yaklaşma dönemlerinin başarı sembolü

olmuştur. O dönemde yapılan camlar teknik olarak daha iyileşmiş ve sanat yönünden çok gelişmişlerdi. Bu nedenle Beykoz camcılığı herhangi bir cam sanayii değildi, bir tür diploması olayıydı.

***

Üçüncü kuşak Beykoz camcılığı ise, Sultan 2. Abdülhamit döneminde yaratılmıştır. Aslında o dönemlerde cam sanatının eski şerefi biraz düşmüştü, çünkü artık teknik camlara ihtiyaç vardı. Örneğin gaz lambaları için ısıya dayanıklı kırılmaz cam lazımdı, büyük pencere yapmak için büyük ve sağlam cam lazımdı. Örneğin, camcılık konusu artık belediyelerin yeni kurallarına tabiydi ve “ışkembeciler ışkembelerini camlı dolaplarda satacak” gibi ifadeler sebebiyle bir anlamda “ayağa düşmüştü”.

Böylece Beykoz’da aşağı yukarı 80 yıl süren sanatsal camcılık dönemi sönlüklemeye başlıyordu. Ancak diğer taraftan o dönemde hala Beykoz cam atölyelerinden daha hassas ve daha seçkin ürünler çıkıyordu.

***

Genel olarak Beykoz camlarının bir bölümü Osmanlı’nın kültürel mesajlarını taşır, bir bölümü de küresel ve Batı tasarım kültürüne yaklaşırlar. Dolayısıyla Beykoz camları sadece züccaciye ürünleri değildi, Osmanlı Devleti’nin diplomatik girişimlerinin sembolüydü.

O yüzden İngiltere Kraliçesi Victoria’ya giden heyetler Çeşm-i Bülbül hediyeleri veriyorlardı.

***

Ancak aynı tarihlerde Beykoz bölgesinde çok az bilinen daha ilginç bir camcılık öyküsü daha yaratılıyordu. 1899 yılında bir İtalyan camcısı, Modiano sahneye çıkıyor. Devletten ruhsat alarak bugünkü Paşabahçe Vapur iskelesinin sağ tarafında bir cam fabrikası kuruyor. Bu devasa fabrikada yaklaşık 500 kişi çalışıyordu.

Dolayısıyla bu fabrika ile birlikte, Beykoz bölgesinde döneminin yeni bir camcı kuşağı yaratılmıştı. Dolayısıyla bu Modiano Fabrikasıyla ortaya yeni ürünler çıkmaya başlamıştı. O günlere kadar ülkede çay bardağı, su bardağı yoktu, seramik kap kullanılırdı. Bugünkü çay bardaklarının temeli burada atılmıştır. Bu fabrika 21 yıl kadar çalıştıktan sonra kapanmıştı.

***

1935 yılında bu defa Atatürk’ün kararıyla Türkiye İş Bankası devreye girmiş ve Paşabahçe Cam Fabrikası yapılmıştı. Bu fabrika İtalyan Modiano fabrikasına göre küçük bir fabrikaydı. 1935 yılında ham malzeme yelkenli tekneyle geliyor ve üretilen camlar yelkenliyle gidiyordu. Daha sonraki yıllarda gemiyle kömür geliyordu. Ancak o basit koşullarda bile sonuçta inanılmaz büyüklükte bir camcılık başarısı elde etmiştir.

***

Burada cam fabrikalarının özellikle sosyolojik bakımdan şöyle bir özelliğini vurgulamak isterim. Cam fabrikalarının özelliği, diğer sanayi tesisleri gibi tek vardiya veya iki vardiya çalışması değildir, üç vardiyalı çalışır. Yani sürekli

çalışılır. Dolayısıyla bu fabrikalar ya şehir içinde kurulur, ya da etrafına bir şehir kurmak zorunda kalır. Çünkü gece saat 2’de yataktan kalkacaksınız, işe gidip 7’ye kadar çalışacak ve gelip yatacaksınız. Aileler buna göre biçim almak zorundadır.

Ayrıca her ülkenin kendi kutsal günleri var. Örneğin eskiden yaz tatilinde, herkes mahsul toplamak için köyüne gidiyor ve fabrikada üretim duruyordu. Ayrıca Ramazan Bayramı’nda durum aynıydı. Dolayısıyla galiba Türkiye’de değişik dinlerden insanların beraber çalıştığı tek fabrika buydu. İlk günlerde İtalya’dan, Bulgaristan’dan, İsrail’den, Yunanistan’dan insanlar gelir ve Türklerin tatil günlerinde devreye onlar girerlerdi.

***

Ben 1971 yılında bu fabrikaya geldim, Paşabahçe Cam Fabrikası yıkılincaya kadar buradaydım. Burada öğrendiklerimi bizden sonraki kuşaklara aktarmak istiyorum. Camcının yapacağı tek bir iş vardır, camcılık. Dolayısıyla Sultan 3. Selim’in fabrikası kapanmış, yanına bir tane açılmış, sonra o kapanmış, yanına bir başkası açılmış, o kapanmış. Gelecekte de bir başkası açılacaktır...

Paşabahçe’ye ilk geldiğimde çevredeki kahvelerde geziyor ve “Modiano Fabrikası kapanınca camcılar ne yaptı” diye araştırıyordum. Hepsini “perişan olduk, fakirlik başladı ve Paşabahçe Cam Fabrikası’nı dört gözle bekledik” derlerdi.

Dolayısıyla Beykoz ve çevresi çok uzun yıllar boyunca camla hayat bulmuştur. Beykozluların “camcılık ruhu” herhangi bir cam fabrikasının ruhu değildir. Bu nedenle Paşabahçe Fabrikası’ndaki çalışmalarım sırasında bu önemli Beykoz anılarını, ürünlerini ve eserlerini unutmadık.

Özellikle ticari amaçlı olmamakla birlikte eski Beykoz camları koleksiyonları analiz edildi. Bunları günün sanayi koşullarına göre elimle uyguladım. Sonuçta bugün hala satılmakta olan Beykoz camları serileri ortaya çıktı. Asıl amacım bu işi 200 yıl sürdüren Beykozlu cam ustalarına teşekkür etmek ve eserlerini geleceğe taşımaktı.

***

1980’li yıllarda Beykoz bölgesi önemli bir kristal cam kesme ustalığına ulaştı. Evlerinde veya küçük atölyelerinde çalışan yüzlerce camcı büyük paralar kazandılar ve Şişecam’ın da büyük ihracat kaynağı oldu.

Başlangıçta Şişecam’ın tek fabrikası Paşabahçe idi. Zaman içerisinde sayılar arttı, üretim devleşti. Ancak sorunlar şöyle başlamıştı. Fabrikaya günde 20 tır malzeme girmeli ve 20 tır cam çıkmak zorundaydı ve buna uygun yol yoktu.

Dolayısıyla Paşabahçe Cam Fabrikası bir süre sonra sıkışıklıktan ötürü yaşayamaz hale geldi, fabrika terk edildi ve Denizli’ye taşındı.

***

Sonuç olarak Paşabahçe Cam Fabrikası’na sadece “fabrika” denirse ayıp olur. Bu küçük başlangıç zamanla Türkiye’nin en büyük stratejik, gerçek ve katma değeri en yüksek şirketlerine dönüştü.

Genç kuşakların ve Beykozluların şunu unutmaması gerekiyor. Şişecam markası altında bugün günde 20-25 milyon parça cam üretiliyor ve bunların hep-

sinin altında bu isim vardır. Şişecam bugün Türkiye’de 16 fabrikası, dünyada 13 ülkede de 27 fabrikası, 22 bin çalışanı olan ve 150 ülkeye ihracat yapan Türkiye’nin en özgün şirketidir. Bu başarıyı sessizce yapar ve en önemli markası hâlâ Paşabahçe’dir. Kısacası, Beykoz’un Paşabahçe’si, bugün Türkiye’nin dünyada en çok bilinen, en önemli markası oldu.

Ve işte bu parlak sanayi mirası Beykoz’da yaratıldı.

Beykoz: Bazı Historiyografik Belirsizlikler ve Araştırma İmkânları

Uğur TANYELİ¹

Bugüne dek Beykoz üzerine kapsamlı bir araştırma yapmadım. Bir mimarlık tarihçisi olarak söyleyeceklerim Beykoz konusunda çalışırken karşılaşılan ihtimali olan kimi güncel historiyografik açmazlar ve belirsizliklere dikkat çekmek olacak. Özetle, tarihçinin Beykoz merkezli çalışma alanında hangi başlıklar hâlâ boş, hangisi üzerinde yeterince çalışma yapılmamış, bu alanlarda çalışma yapılma imkânları nelerdir gibi meseleleri tartışmayı deneyeceğim. Söyleyeceklerimi birkaç başlık halinde özetleyebilirim: Etimoloji, Hünkar İskelesi, Hafıza, “Üsküdar’a gider iken”, Sanayi, Çiftlik: Değişen Uzak Beykoz 1890-1910’lar ve son olarak da Güncel Sınıfsal Ekoloji.

Etimoloji

Öncelikle Beykoz yer adı üzerine söylenenlerin önemli bir bölümünün adın gerçek kökeniyle hiçbir ilgisinin olmadığı belirtilmelidir. Genellikle geçerliliğine inanılagelen “Bey cevizi veya köyü” biçimindeki köken, bir dilbilim terimiyle ifade edecek olursam, bir “volksetymologie”den ibaret. Daha açık bir anlatımla, reel kökene değil, hayali bir Türkçe köken anlatısına dayanıyor. Bu mesele ülke genelinde Evliya Çelebi’de bile karşılaşılan bir sözde-Türkçeleştirme çabasıdır. Yer adlarının bazen tahkiki bile mümkün olmayacak kadar uzak geçmişe sahip olduğu, bazen apaçık biçimde Yunancaya veya daha kısıtlı oranda Ermeniceye uzandığı bir ülkede o adların kültürel temellük amacıyla, bir anlamda yerleştirilerek içselleştirildikleri söylenebilir. Böyle birçok sözde-etimolojik açıklama var. Örneğin, Trabzon’un “tuğra bozan”, Balıkesir’in “balı kesir (bol)”, Anadolu’nun “ana dolu” şeklinde açıklandığı yaygın biçim-

1 Prof. Dr., İstanbul Şehir Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Dekan.
ugurtanyeli@sehir.edu.tr

de bilinir. İlkinin Trapezos, ikincinin Paleokastron, üçüncünün Anatolikon olan Yunanca kökenleri tartışılmayacak kadar aşikâr. Beykoz adının da “bey” ve “ceviz” anlamında “koz” ya da Farsça köy anlamına gelen “kos” gibi iki sözcükten üretildiği iddiasının gerçeklikle ilgisi yok. Kaldı ki, tarihi 10. yüzyıldan başlayan Yeni Farsçada böyle bir sözcük mevcut değil. Oysa Beykoz adının kökeni kolayca eski Yunancada aranabilir. “Πάγος” (Pagos) = “tepe, büyük kaya” semtin topoğrafyasına uygun düşüyor. Kaldı ki, İstanbul Boğazı’nın kuzeydoğu kesiminde böyle çok sayıda Yunanca yer adı hala kullanımda. Örneğin, Yoros adının kökeni açık biçimde belli ki Yunanca “ἱερός” (ieros) = “kutsal”. Yuşa adının kökeni içinse iki açıklama mümkün: Birincisi “Ἰησους” (Yesus) = “İsa”, ikincisiyse “Ἰωσίας” (Yosias) = “Yuşa”.

“Pagos” uzun a ile okunduğu için ve p-b dönüşmesiyle Türkçede zaman içinde Beykoz haline gelmiş gibi gözüküyor. “Pagos”, tepe ya da büyük kaya anlamına geliyor ve bugün üzerinde Hünkâr Kasrı’nın konumlandığı kıyıdaki tepenin bir zamanlar çok belirgin bir topoğrafik figür oluşuyla ilgili olmalı. 19. yüzyılda üstü tesviye edilip teraslanarak kotu düşürüldü ve bugünkü kasır inşa edildi. Yüzyıllar önce neredeyse denizin içinde durduğunu hatırlatmak isterim. Bugün yanından geçen dere sayesinde çevresi alüvyonla dolduğu için çevredeki herhangi bir tepeye dönüşmüştür. Kaldı ki, bugünkü kasır inşa edilmeden önce aynı tepenin zirvesinde, eldeki tek gravüre bakılırsa yaklaşık 7-8 metre yüksekliğinde düşey konumda dev bir kaya kitlesi (pagos) de mevcuttu.

Dolayısıyla da topoğrafya ile toponimi arasındaki ilişki meselesini dikkate almak gerekir. Bu civarda azımsanmayacak sayıda Yunanca yer adı var; hatta İstanbul’da Yunanca adların en çok bulunduğu yer, muhtemelen Beykoz ilçesi olsa gerek. Ancak, İstanbul’dan yakın çevreye doğru uzaklaştıkça Yunanca kökenli adlara her yönde daha sık rastlamaya başlarız. Kartal, Dragos, Pendik, Ayastefanos (Yeşilköy), Makriköy (Bakırköy), Samandıra böyledir. Bunların hemen hepsinde 19. yüzyılın son çeyreğine dek ağırlıklı olarak gayrimüslimlerin yaşadığı da bilinir. İstanbul’un tarihsel demografisi ve toponimisi üzerinde hala araştırılması gereken çok mesele var. Yuşa Tepesi için bile aynı şeyleri söylemek mümkün. Ad Yuşa ile mi, yoksa İsa ile mi ilgili meselesine yukarıda değinmiştim.

Hünkâr İskeleyi

Burada yüzyıllar boyunca Beykoz adından daha fazla rastladığımız ad Hünkâr İskeleyi’dir. Dolayısıyla, Hünkâr İskeleyi üzerine çalışmak gerektiğine işaret etmek isterim. O kadar basit bir mesele olmadığını, yerini bile tayin etmenin kolay olmadığını söyleyeceğim. İstanbul’da genellikle yer adları kayarlar, bir zamanlar oldukları konumda değillerdir. İstanbul Yarımadası içindeki çok daha bildik semtler için de aynı şey söylenebilir. Örneğin, Kumkapı’nın, Topkapı’nın yeri kaymıştır, bir zamanlar olduğu yerde değiller. Aynı şey Hünkâr İskeleyi için de geçerli. 19. yüzyılın başına ait bir Melling gravüründe Büyükdere’den Beykoz’a doğru bakılır, ancak alt yazıda Beykoz değil, Hünkâr İskeleyi yazar. Bu Hünkâr İskeleyi’ni görselleştiren muhtemelen en eski resimdir. Hünkâr İskeleyi yer adını neye borçlu olduğumuzu da bilmiyoruz. Sultana göndermesi nedeniyle, Boğaz’daki belki de en prestijli yer adı o olmalı. Belki buradaki kasrın inşasını bile o adın yüksek prestijine borçlu olduğumuzu

söyleyebiliriz. Ama kökenini bilmiyoruz, en azından ben bilmiyorum. Hiçbir dönemde Hünkâr İskeleyi çevresi padişahların en tercih ettiği yerleşim alanlarından biri değil. O halde adı neden Hünkâr İskeleyi? Kimi yerlerde iddia edildiği gibi burasının sultanların av sahası olduğunu söylemek de zor. Avlak olarak daha fazla tercih edilen yerler biliniyor. II. Mahmut dönemi öncesinde burada sultana tahsis edilmiş bir yapı da yok. İskeleninse yerini ve topoğrafik hareket güzergâhını ayrıntılı saptamak mümkün değil. Ancak, kasrın inşaatı sırasında deniz tarafındaki alan geniş bir dikdörtgen planlı sahil dolgusuyla yeniden biçimlendirilirken iskele de yeryüzünden silinmiş gibi gözüküyor. Artık bir konumu da yok. Ad kullanım dışı.

Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın II. Mahmut'a armağanı olan kasrın varlığıysa hiç de rastlantısal gözükmez. Paşa, isyan edip İç Batı Anadolu'ya dek ordu göndermesinin ardından Mısır'a çekilip uzlaşmasını sağlayan Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın yapıldığı yeri belki de o politik olayı anımsatmak için seçmişti. Kendi boyun eğişinin tescil edildiği Hünkâr İskeleyi'nde bir kasır yaptırarak bir tür özür diliyordu.

İmparatoriçe Eugénie

Beykoz'la bir biçimde ilişkili başka bir önemli ad İmparatoriçe Eugénie. Beykoz Çayırı'nda yine tam yeri belirlenemeyen önemli bir yapının inşasına yol açtığı için onun Beykoz bağlamındaki tarihsel önemine işaret etmek istiyorum. Fransa İmparatoru III. Napolyon'un eşi, Sultan Abdulaziz'in Paris ziyaretini iade etmek amacıyla 1869'da İstanbul'a geldi. Türkiye'ye resmi ziyarette bulunan ilk kadın emperyal kişilik o. Beylerbeyi Sarayı'nda ikamet etti, orada bir resmi tören yapıldı, ziyafet verildi, Beykoz Çayırı'nda onuruna gerçekleştirilecek resmigeçit için bir geçici yapı inşa edildi. Türkiye'de muhtemelen geçici olmak üzere inşa edilmiş ilk yapı olduğu düşünülebilir. İlk yapıldığında neredeyse yalnız bir gün kullanılmak üzere düşünülmüş, ama nasıl kullanılmış olduğuna ilişkin elimizde yeterince bilgi olmadığını söyleyebilirim. En sık rastlanan iki fotoğrafından birinde halk yapının önünde toplanmış gözüküyor; bir de askeri tören geçidi yapılmış, çünkü bir gravürü var. Yapının Balyan mimarlar ailesinin tasarımı olduğu dışında, ayrıntılarına ilişkin hiçbir şey bilmiyoruz. Geçit töreni niye yapıldı? Sadece sultan ile imparatoriçe yan yana oturup karşıdakiler de onu seyrettiler mi? Öyle de olmuş gibi gözüküyor. Bunun bir tür "sultan sahneleme" etkinliği olduğu söylenebilir. Hakan Karateke'nin Geç Osmanlı'da sultanın kamusallaşması, görünürlük kazanması şeklindeki değişim süreci hakkında yazdıkları, bu yapıyı anlamak için de başvurulabilir bir imkân olabilir.

Yapının eldeki resimlerinden hafif ahşap konstrüksiyonlu olduğu anlaşılıyor. Türkiye'deki oryantalist mimarının erken örneklerinden biri olduğu da kesin. Üslupsal anlamda herhangi bir İslami ülkeye ya da geleneğe doğrudan referans vermiyor. Ama bir ölçüde Suriye ve Mısır Memluk geleneğine, özellikle sütunları ve bezeme prograkı açısından Magrip'e ve Endülüs Emevi mimarlığına referans veren, kitle kompozisyonuysa varlığını Avrupa 19. yüzyıl klasik simetrik kompozisyonlarına borçlu olan şaşırtıcı bir melez yapı bu. Şöyle bir ilginçliği de var: Aynı dönemden başlayarak Türkiye'de karşılaştığımız bir kültür politikasını tartışmak için erken bir örnek durum oluşturuyor. Sos-

yal bilimler literatüründe “self-orientalizing” denilen sorunsala işaret ediyor. “Kendini şarklılaştırma” diye nitelendirdiğimiz bir toplumsal hali örnekliyor. Avrupalıların Şarklı diye nitelendirdikleri toplumların kendilerini daha da Şarklı göstermek için özel bir çaba harcaşısını anlatıyor. Böyle bir geç Osmanlı zihin hali var. Avrupa’dan bakıldığında burası Şark, ama bu ülkede yaşayanların bir kere daha “biz Şarklıyız” demek suretiyle konuşabildiği bir 1860’lar, 70’ler İstanbul ortamı tahayyül edersek, yanlış bir şey söylemiş olmayız. Bunun üzerinde çalışılması gerekir, çünkü aynı eğilim kısmen hala sürüp gidiyor. Dışlamayı, ötekileştirmeyi ifade eden Şarklılık etiketini, adeta “daha da fazla ötekileştirilmeliyiz, biz zaten sizden radikal biçimde farklıyız ve kültürel kimliklerimiz uzlaşamaz” demek suretiyle benimsemeyi örnekliyor. Daha ilginç, Şarklılaştırılanın bu süreci kendi kimliğinin “öteki” (Batı) tarafından kabul ve tescil edilmesi olarak gördüğünü ifade ediyor. Hatta kendi kimliğini “öteki”nin kendisine yönelik muhayyel bakışı üzerinden inşa etmeyi deneyen çaresiz birinin yitirmişlik psikozuna göndermede bulunuyor. Garb’ın ürettiği hayali Şark’ı “gerçek kendiliği” olarak tasdik etmek demek bu. Güncel Türkiye’de yer yer ve zaman zaman hala canlı olarak yaşıyor.

Aynı oryantalist özellikleri taşıyan daha önemli bir yapı da Beylerbeyi Sarayı ve ilginçtir imparatoriçeyi Beylerbeyi’nde misafir etmişler, burada da ağırlamışlar, ikisi de oryantalist iki yapı, bunun bir politik mesaj olup olmadığını araştırmak herhalde akıllıca olacaktır. Bana öyle geliyor ki, böyle bir amaç vardı, ama bunu belgelerde görüp görmediğimizi araştırmadım.

Hafıza

Hafıza genellikle düşündüklerimizden, yaşadıklarımızdan, deneyimlediklerimizden arta kalan bir tortuymuş gibi tahayyül edilir. Hafıza sosyal bilimler bağlamında Pierre Nora’nın öncü çalışmasından başlayarak bir tortu değil, bir konstrüksiyondur. Hafıza, kimi konuları yeniden gündeme taşımak, onları güncel talep doğrultusunda işe yarar kılmak için belirli amaçlar doğrultusunda inşa edilir. Unutulmayanların toplamı değildir. Dolayısıyla Beykoz özelinde de hafızayı inşa ettiğimiz gerçeğini hatırlamamızda yarar var. Sözelimi, Beykoz’da dikilmiş olan bugün ortadan kaldırılmış bir anıt taşı, Moskof Taşı’nı hiç hatırlamak istemeyişimizi anlamak zor sayılmaz. O denli bir unutuş ki, ben hiçbir yerde üzerindeki uzunca olduğu anlaşılan Türkçe metnin bir kaydına rastlamadım. Burada yaklaşık olarak 60-70 yıl civarında varlığını korumuş, I. Dünya Savaşı içinde ortadan kaldırılmış bir anıt o. Yapılış nedeni şu: Mehmet Ali Paşa Mısır valisi olarak bağımsızlığını ilan edip Osmanlı ordusunu Konya Muharebesi’nde (1832) yenecek, Kütahya’ya kadar ilerleyecek, II. Mahmut yönetimi onu durdurmak için Ruslardan yardım isteyecektir. Hünkâr İskeleyi Antlaşması’nın yapılmasıyla bağlantılı olarak Rus ordusu ve donanması Boğaziçi’ne girip yaklaşık bir yıl kadar burada konaklayacak, donanma Beykoz’da ve karşısındaki Büyükdere koyunda demirleyecekti. O sırada burada 1833’te Rusya ile Hünkâr İskeleyi Antlaşması diye bilinen bir antlaşma yapıldı. Ruslar 1853’te antlaşmanın 20. yılında pek az görseli olan, hiç fotoğrafına rastlamadığım anıtı da “armağan olarak” bıraktılar.

Ne var ki, tüm 19. ve 20. yüzyıl boyunca hafıza konstrüksiyonumuzda Ruslardan kalan hiçbir şeye yer vermediğimiz aşikâr. Yine Rusların 1877-78 Savaşı

zaferlerinin anısına, ulaştıkları son nokta olan Yeşilköy / Ayastefanos'ta inşa ettikleri anıt da bugün mevcut değil. Onu da yine I. Dünya Savaşı içinde dinamitle havaya uçurduğumuzu hatırlatayım. Bunları çok olağan buluyor olabiliriz, ama dünyada pek benzeri olmadığına işaret edeceğim. Hindistan'da İngilizlerden kalan sayısız anıt orada yerlerini koruyor, bizse böyle ilginç tepkiler üretiyoruz. Dolayısıyla hafızamızın dışına atıyoruz. Devasa "pagos" kayasının yazılı ve çizili tek bir Osmanlı kaydının olmadığı gibi, Moskof Taşı'nın da yok. Hafıza konstrüksiyonlarımızın bu cıvıllığı önemli bir toplumsal mesele olarak düşünülmelidir. Kişinin eski acı verici deneyimlerini tehlikeli bularak unutuşu nasıl bir Freudiyen psikik açmazsa, toplumsal unutuşlar da ciddi psikososyal travmalarla ilgilidir ve başka travmalar tanımlarlar.

"Üsküdar'a Gider İken..."

Üstelik Ruslardan öğrendiğimiz şeyler de var. "Üsküdar'a gider iken" başlıklı İstanbul türküsünün bir Rus halk şarkısından transfer edildiğini bugün biliyoruz, ancak bilmemeye çalışıyoruz. Dolayısıyla, Rusların burada bulunma hali geçici bir mesele değil. Uzun erimli etkileri hala sürüp gidiyor. Bunları da kuşkusuz sevmiyoruz. Hatta artık onu başka açıklamalarla çarpıtma denemeleri de var: Aslında o bir İskoç dansıydı! Muhtemelen 1850 Kırım Savaşı sırasında İstanbul'da üslenen İskoçlara Ruslardan daha fazla tahammül edebildiğimiz için türküye etnik kimlik değiştirttik.

Sanayi

Beykoz-Paşabahçe'de 18. yüzyıl sonundan 21. yüzyıl başına kadar önemini koruyan sanayi meselesini tartışabilmek için geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet'in bazı endüstrileşme açmazlarını görmek gerekir. Endüstrileşme için gerekli temel endüstriyel sermaye, işgücü, enerji, hammadde ve ulaştırma şeklinde sıralanır. Osmanlı dünyasında hepsi de sıkıntısı çekilen şeylerdi: Sermaye yoktu, ulaştırma imkânları kısıtlıydı. Demiryolları hiç yoktu ve nüfus yoğunluğu düşük olduğu için efektif bir şebeke inşa etmek olanaksızdı. Kullanışlı diyebileceğimiz su yolları deniz kenarları dışında bulunmuyordu. Enerji kaynakları bağlamında, erken sanayileşmenin temel aracı olan su gücü neredeyse mevcut değildi. Düzenli debisi olan akarsularımız yok, dolayısıyla su çarklarını çalıştıramıyorduk. Oysa özellikle erken endüstrileşme dünyanın her yerinde su çarkıyla başlayan bir süreç. Bu olumsuz unsurlar çerçevesinde Beykoz, sanayi için uygun biçimlenmiş ender bir nokta gibi gözüküyor. Ulaştırma imkânları var, çünkü Boğaz'ın üzerinde konumlanıyor. İstanbul'a yakın olduğu için işgücü bulmak mümkündü. Sermaye zaten devlet sermayesiydi ve semt, ülkedeki en önemli özel sermaye yoğunlaşma merkezi olan İstanbul'da yer alıyordu. Su gücü ise en azından iki dere ile sağlanıyordu ve onlar İstanbul'un Marmara'ya akan derelerine göre debisi daha dengeli akarsulardı. Daha kuzeyde oldukları için daha çok yağmur alıyorlar. Buysa o dönemde su çarklarını çalıştırmak için yeterliydi. Türkiye'de buhar makinesi geç 18. ve erken 19. yüzyıllarda mevcut değildi ya da en azından burada kullanılmıyordu.

Beykoz'da su gücü kullanımına ilişkin en eski kalıntı neredeyse semtin hemen içinde konumlanıyor. Bugün Bezmialem Üniversitesi'nin binasının önünde

konumlanan bir küçük yapı bir su çarkının ana ünitesini oluşturur. İçinde su çarkının döndüğü yuvayı hala görmek mümkün. Tek bir büyük çark bir küçük kâğıt fabrikasını çalıştırıyordu. III. Selim döneminde kurulmuş, 18. yüzyılın hemen sonu ile 19. yüzyılın başına ait bir endüstriyel donanım yapısı bu. Ortada çarkı içeren kârgir bir ana kitle var, iki yanındaki ahşap karkas kanat yapılarında transmisyon milleri aracılığıyla çalıştırılan mekanik aksama hizmet veriyor. Bu tarihsel açıdan çok önemli bir yapı. Türkiye’de benim bildiğim kadarıyla en erken iki endüstriyel su çarkından biri. Diğeri Trakya’da Kırklareli yakınlarında Samakocuk’ta (bugün Demirköy) konumlanıyor. Beykoz’dakinin bugün yalnızca ortadaki kârgir çark yuvası ayakta. Otuz yıl kadar önce fabrikanın çark yuvasının iki yanındaki imalathane kesiminin temelleri hala mevcuttu. Ama duyarsız ve cahilane yürütülmüş bir restorasyon sonucu artık o temellere sahip değiliz. Dolayısıyla, ortada artık uzmanlar dışında kimse ne işe yaradığını bilmediği, Türkiye’nin muhtemelen ilk endüstriyel su çarkı kitlesi anlamsızca konumlanıyor. Bir kez daha neleri hatırlamak istemediğimizi ve hatırlamayı beceremediğimizi düşünmekte yarar var. Bu örnekte Beykoz’daki tarihsel açıdan en önemli yapıdan söz ediyoruz. Tasarımcısını da biliyoruz: İngiliz kökenli, adını din değiştirerek Selim’e dönüştürmüş bir mühendisin işi. Dolayısıyla hakkında bilgimiz yok değil; epey bilgimiz var, ama ilgimiz yok.

Hemen söz konusu yapının 9-10 metre kadar üst kotunda Beykoz Çayırı’na bakan tarafında giriş kapısı olan bir başka küçük sanayi yapısı var. Bezmialem Üniversitesi tarafından kullanılıyor. Bu fabrikanın adı giriş kapısının üstündeki yazıtında “kalavrahane” diye tanımlanıyor. Bir tür askeri deri donanım fabrikası bu. İşlevi, “hususen asker için kalavrahane inşa”sı buyruldu şeklinde yazıtının ikinci satırında açıklanıyor. Kalavra artık Türkçede kullanılmayan, İtalyanca kökenli bir deri işleme pratiği. Restorasyon öncesinde burasının suyla ilişkisini görmek, derenin suyunun kanallarla getirildiğini, o kanalların kalavrahanenin altından geçerek eski III. Selim dönemi kağıthanesine ulaştığını, dolayısıyla teknik donatımının nasıl biçimlendiğini büyük ölçüde kavrama imkânına sahiptik. Kanalların önemli bir bölümü yakın zamana kadar duruyordu.

II. Abdülhamid döneminde yine Beykoz’da yapılan kâğıt fabrikası Selim’in kâğıt fabrikasıyla ilişkili değil, aynı konumda da değil. Fabrika, çok daha gelişmiş Avrupa geç 19. yüzyıl teknolojisiyle çalışıyordu. Zaten buharla çalıştığı için artık suya enerji için değil, sadece kâğıt üretimi için ihtiyacı vardı. Arkasından bunlarla yine bağlantılı olan deri eşya fabrikası hakkında ayrıntılı anlatıma gerek yok. Kundura fabrikası hakkında epey yazılmıştır ve belgeleri de var. Kundura fabrikasının zamanla lastik taban üretimine geçtiğinde gerçekleşen değişim de kabaca biliniyor. Öte taraftan, 18. yüzyılın sonundan başlayarak burası Türkiye’deki cam üretimi için bir merkez haline geldi. Zamanla imalat Paşabahçe’de bir fabrika ölçeğine dönüştü. Hiçbirinin ayrıntılı kronolojisini bilmiyorum, ancak beklenenin aksine, yöredeki endüstriyel yaşamın basit bir kronolojik seyir izlemediğini, epey kesintili ve sarsak bir süreçte gerçekleştiğini söyleyebilirim.

Çiftlik: Değişen Uzak Beykoz: 1890-1910'lar

19. yüzyılda, yaklaşık 1870'lerden başlayarak Beykoz'un doğu ve kuzeydoğu hinterlandının bir tür çiftlik alanı haline geldiği anlaşılıyor. Ama çiftlik deyince bunu tarımsal üretim tesisi olmaktan çok, varlıklı İstanbulluların kırsal alanda kendilerine bir tür pastoral meşgale, kır evi ile çiftlik arasında değişen bir barınma kombinasyonu inşa ettiğini düşünmek gerekir. Önemli bir toplumsal ve kültürel değişim üretiliyor burada. Türkiye'de başka belki bir ölçüde yalnız İzmir'de var. Orada da ortaya çıkışında ağırlıklı olarak Levanten talebi söz konusu. Kentlilerin kırsal alanda pastoral yaşam ihtiyaçlarını karşıladığı bir tür hafta sonu evi, yazlık, ama aynı zamanda da üretimle bütünleşen mekânlar kurmaya girişmesi Osmanlı Türkiyesi için çok ender. Geleneksel denebilecek yazlıktan çok farklı bir barınma formu bu. Kırsalın köylülerin yaşam alanı olmanın yanı sıra, varlıklı kentlilerin kısa dönemli kaçış alanına doğru evrildiğine işaret ediyor.

Dönemin tek bir önemli izi hala mevcut. 1910'ların başında bir Alman mimar -muhtemelen Adalbert Niemeyer- tarafından tasarlanmış bir konut yapısı ayakta duruyor. Beykoz Konakları Sitesi içinde... Adı geçen mimar I. Dünya Savaşı öncesinde aktif olmuş, Türkiye'de kısa bir süre çalışmış, Osman Hamdi Bey'in Gebze'deki evinin iç kapılarını bezemiş biri o. Beykoz Konakları içindeki o evin tüm detayları 1990'ların ortasında gördüğüm zaman Alman detaylarıydı. Muhtemelen Türkiye'de bile imal edilmemişlerdi. Pencereleri, doğramaları, içinde bulunan kaplamaların hiçbiri Türkiye'de herhangi bir marangozluk atölyesinden çıkmış olamazlardı. Çatı örtüsü de bugünkü değildi; arduaz bir kaplaması vardı. Son halini bilmiyorum. Ancak çok önemli bir yapıydı. Muhtemelen Beykoz'da erken 20. yüzyılda yapılmış en önemli yapıydı, çünkü benzeri yoktu. Aynı "çiftlik" kompleksinin bir arabalık ve samanlık bölümü de vardı. Şimdi anladığım kadarıyla o da Beykoz Konakları'nun yüzme havuzunun hizmet binasına dönüşmüş. Hinterlanda doğru gittiğiniz zaman 30 yıl kadar önce çevrede belki onlarca terk edilmiş çiftlik yapısına rastlanırdı. Şimdiki durumları hakkında hiçbir fikrim yok.

Güncel Sınıfsal Ekoloji

Bugün geldiğimiz noktada Beykoz üzerine yapılacak bir araştırmanın temel parametresi yörenin üçlü bir toplumsal-mekânsal yapı içinde biçimlendiği olabilir. Üçlü yapıdan kastettiğim şu: Burada artık üç farklı sınıfsal ekoloji söz konusu. Benzerleri var, ama bu durum Boğaz'daki hiçbir yerde buradaki vuzuhla mevcut değil. Sınıfsal ekolojiden kastettiğim şey, farklı topoğrafik bölgeler farklı toplumsal sınıflar tarafından iskân ediliyor ve farklı biçimde yapılaşıyor. Kabaca, birinci ekolojik parça sahildeki ince yerleşme nüvesi. 19. yüzyılın ikinci yarısında biçimlenmiş bir gridal parselasyonla tanımlı. Ama daha eskiyi araştırmak için elde yapısal kanıt yok. Beykoz'da 18. yüzyıldan daha önceye ait yapı da yok. Örneğin, güvenilir bir kaynak olan "Hadikatü'l-Cevami"ye göre buradaki camiler 18. yüzyılda yapılmış yapılar. Dolayısıyla 18. yüzyıldan önce burada kayda değer boyutta bir yapılaşma ve yerleşme olmadığını söylemek zor olmayacak. Belki küçük bir Rum balıkçı köyü vardı. Unutmayalım ki, yakın zamana dek burası Boğaz'da balıkçılık için en uygun kuytu koydu ve dalyanlarla karakterize oluyordu.

Beykoz sahil şeridinin ardındaki ikinci katman 1950'lerden başlayarak oluşmuştur. İşgücünün burada yoğunlaşmasıyla birlikte karşımıza çıkan plansız bir gecekondulaşma katmanı. Onun ardında üçüncü katman ise artık en üst gelir gruplarının kapalı siteleriyle tanımlanmış bir başka ve epey geniş alan. İlk iki katman farklı biçimlerde mimarsızken, üçüncüsü mimarların elinde yapılaştı ve yapılaşıyor. Bu toplumsal ekolojinin araştırılmaya değer olduğu kesin. Bildiğim kadarıyla araştırılmadı.

Bugün Beykoz'da İstanbul genelinin tam aksine nüfus düşüşünden söz ediliyor. Nüfus düşüşünün neden kaynaklandığını da aynı bağlamda araştırmakta yarar var. Muhtemelen yöre gittikçe daha varlıklı grupların yerleşim alanı oldukça, daha yoksul gruplar kaçıyorlar. Arsalar ve yaşam maliyeti pahalılaşıyor. O zaman daha az yoğun bir yapılaşma ve daha seyrek nüfuslu bir yerleşim düzeni oluşuyor. Kolayca eski arsaları satıp orayı villa alanı haline getirmek çok daha kârlı oluyor. Bu şaşırtıcı bir durum değil; toplumsal değişimde bu tür bir dönüşüm politikasının kimse tarafından öngörülmemiş olağan bir sonucu diye nitelendirilebilir. Dolayısıyla Beykoz'un değişiminin önümüzdeki yıllarda hızlanacağını öngörmek çok da yanlış olmaz. Arkadaki zengin semtler muhtemelen aşağıdaki daha yoksul semti kovuyor. Dünyanın her yerinde kentsel dönüşüm süreçleri içinde karşılaştığımız bir mesele bu. Zenginlik neo-liberal düzende yoksulluğu kovar; ortadan kaldırmaz, halının altına süpürür, gözden uzaklaştırır. Bu Boğaz'da yaygın olarak karşılaştığımız bir mesele. Beykoz çok belirgin biçimde görüldüğü yer. Ancak bunu pekâlâ birkaç on yıl önceki Kuruçeşme sırtları ve Ortaköy için de söyleyebiliriz. Bir zamanların Ortaköy'ü düpedüz yoksul ya da alt-orta gelir düzeyinde bir semtti. Bugün artık Ortaköy'ün alt gelir gruplarının yaşadığı bir yer olmadığını söylemek mümkün. Hemen ardındaysa Ulus gibi yüksek gelirli alanları var. Böyle bir değişim sürecinin mekânsal ve mimari sonuçlarını herhalde açıklamama bile gerek yok. Sahilde yavaş yavaş sahte bir tarihsellik görüntüsü egemen olur; arkasınıysa eş biçimli, standart tek aile evleriyle tanımlı kapalı siteler doldurur. Kuruçeşme'deyse sırtlardaki villalaşma gecekonduları tasfiye eder.

Kısaca Beykoz'a ilişkin söyleyeceklerim bu kadarla sınırlı. Sadece bazı tarihsel ve güncel bilinmezlere ve araştırma gerekliliklerine işaret etmek istedim. Bunları araştırmak gerekiyor. Bildiğimizi sandığımız kimi konuları da yeniden gözden geçirmek gerekiyor. Beykoz adını bile Türkçe tahayyül edebilmenin sorun oluşturduğunu fark etmek zorundayız. Sıraladıklarımın hepsinin neleri hatırlamak, neleri hatırlamamak istediğimiz bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini yineleyeceğim. Unuttuğumuzun bile farkında olmadıklarımızdan söz ediyorum. Örneğin, Beykoz adını hatırlamamız gerekiyor, Rusların bıraktığı taşı hatırlamamız gerekiyor, üzerine ne yazdığını merak bile etmiyor olduğumuzu hatırlamamız gerekiyor. III. Selim dönemi su çarkını fark etmemiz gerekiyor. Mevcut değişim süreçlerinin farkına varmamız gerekiyor. Kendi fiziksel ve tarihsel çevremizi turistin umursamaz boş gözleriyle izlediğimizi anlamazsak, bir farkındalık için hiç şansımız olmayacak..

İstanbul'un İlk Beş Belediyesinden Biri: 13. Daire-i Belediye

Şefik MEMİŞ¹

Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyıla devlet organizmasını yeniden düzenleme gayretiyle girdi. II. Mahmud devrinde birçok sahada başlatılan reformlar, modern belediye teşkilatının ilk temellerinin atılmasına giden yolu da açtı. Gerek dönemin Osmanlı üst yönetiminin Avrupa'nın belediye alanındaki gelişme ve yeniliklerini ülkelerinde gerçekleştirme arzuları, gerekse şehirde yaşayan halkın ihtiyaçlarının hakkıyla giderilmesi isteği, bu yönde ilk adımların atılmasına sebep oldu. Böylece Tanzimat dönemi, etimolojik olarak "belde ve bilâd" kelimeleriyle bağlantılı olan belediye sözcüğünü geliştirerek, Türkiye'de yerel yönetimlere adını da, ruhunu da verecek yeni bir kavram oluşturdu. Bir başka ifadeyle "Tanzimat Dönemi'nin Arapça ve Şark dillerine yaptığı bir katkı, bir yeni icattır." (Ortaylı, 1992, s. 398.)

Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da belediye yönetiminin kurulması sürecinde, 1854 Kırım Savaşı'nın büyük etkisi oldu. Kırım Savaşı'nda Rusya'ya karşı İngiltere, Fransa ve İtalya ile ittifak yapan Osmanlı İmparatorluğu, payitahtta birçok İngiliz, Fransız ve İtalyan askeri ve subayı misafir etti. Dolayısıyla üst düzey çok sayıda Batılıyla İstanbul'da gerçekleşen bu münasebet ve iletişim, Osmanlı'nın şehir hizmetlerinin tartışılmasına, belediye hizmetlerinin Avrupa ülkelerinin seviyesine çıkartılmasının bir gereklilik olduğunun anlaşılmasına yol açtı. Batılı subaylar ve misafirler, bir ülkenin ilerleme ve gelişmesindeki göstergenin başşehirlerinin konfor, intizam ve imarıyla doğrudan alakalı olduğuna inanıyordu. Daha da önemlisi, bu alanda İstanbul'da mesafe kat edilmemiş olmasının hayal kırıklığını Osmanlı yöneticilerine net bir şekilde ifade ediyorlardı. Takip eden yıllarda İstanbul'a gelen Fransız şair Theophile Gautier, payitahttan yazdığı bir mektupta, şehirde yü-

1 Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi.
smemis@ticaret.edu.tr

rüyecek kaldırım, binecek araba, rahat edecek otel, yemek yiyecek lokanta ve tehlikesiz gezecek sokak olmadığımı dile getiriyordu (Ergin, 1995, s. 1269.)

Bu arada 19. yüzyıl ortalarından itibaren İstanbul'un nüfusunun 500 bine ulaşması, şehrin altyapı hizmetlerine olan ihtiyacı artırmış, ama özellikle de temizlik ile esnafın kontrolü önemli bir ihtiyaç haline gelmişti. Kırım Savaşı'yla oluşan atmosfere, bu tip sorunlar da eklenince Osmanlı yönetimi, sorunların çözümü maksadıyla Şehremaneti'ni kurarak belediyeçilikle ilgili ilk çağdaş adımı attı. Daha savaş bitmeden kurulan belediye teşkilatı ile şehre bir çekidüzen verilmesi umuluyordu. O dönemde İstanbul limanlarına her gün gemiler dolusu asker ve malzeme geliyordu. Bu kalabalığı ve yükleri taşıyacak yük arabaları sokaklar dar olduğu için ortada kalıyordu. Ayrıca yabancı ülke diplomatlarının da eleştiri ve istekleri tam bir panik havası oluşturmuştu (Ortaylı, 1985, s. 120).

Diğer taraftan 19. yüzyılda gelişen ticaretin imparatorluğun muhtelif bölgelerinde belediye teşkilatlarının kurulmasında etkin ve zorlayıcı bir rolü olduğu söylenebilir. Bu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun özellikle liman şehirlerinin dış dünya ile gelişen ticarî ilişkileri, belediyeçilik alanında gelişmeyi ve değişmeyi zorunlu kılıyordu. Çünkü liman şehirlerinde, tüccar gemileri için karantina ve konaklama tesisleri, uygun sağlık şartları ve düzenli bir şehir ulaşımı sağlamak sorun haline gelmişti. Bu şartlar altında ekonomik, toplumsal ve idari yapı gelişip değişirken, şehirlerin geleneksel beledi hizmet ve şehir yönetim anlayışıyla yönetilmesi beklenemezdi. Dikkat çekici olan şeydu ki, Osmanlı'nın önemli bir liman şehri olan İzmir'de belediye kurulması yolundaki ilk girişim yerli ve yabancı tüccarlar tarafından yapılmıştı (Ortaylı, 2011, s. 123). Osman Nuri Ergin'e göre İstanbul'un yönetimi ve günlük hizmetlerini modern bir örgütsel yapıyla yürütmek için, Bab-ı Ali'nin Şehremaneti'ni kurmakla ortaya koyduğu irade, Tanzimat yöneticilerinin büyük bir cesaret ve köklü bir yaklaşıma sahip olduklarını göstermekteydi. Bu nedenle o dönemde atılan bu adımla getirilen yenilikler ve icraatlar; takip eden 80-100 yıllık dönemde işbaşına gelen yöneticiler tarafından geçilememişti. Ergin'in işaret ettiği bu zaman dilimi, Türkiye'de çok partili hayatın başladığı 1950'li yıllara uzanmaktaydı (Memiş, 2008, s. 22).

İstanbul'da belediye teşkilatı tesis edilirken, isimlendirme konusunda Avrupa ülkeleri örnek alındı. Avrupalıların belediye işleriyle meşgul olan idare için kullandıkları "perfecture de la ville"nin Osmanlıcadaki tam karşılığı "Şehreminliği" sözcüğüydü (Ortaylı, 1985, s. 120). Daha önce saraya ve devlete ait binaların bakım ve onarımlarıyla ilgilenmekten sorumlu şehremini unvanıyla bir kişi olmasına rağmen, şehremini sözcüğü yeni kullanımı ve anlamlandırmasıyla, şehre eminlik edecek kişiye veriliyordu. Artık, daha önceki anlamı ve kullanılmasıyla bir irtibatı da kalmamıştı.

Şehremaneti ve Daire-i Belediyelerin Kuruluşu

Osmanlı'nın resmi gazetesi hüviyetindeki Takvim-i Vekâyi'de, 2 Zilhicce 1271 (16 Ağustos 1855) tarihinde yayımlanan resmî bir tebliğ ile İstanbul Şehremaneti kuruldu. "Beledi güzel eylemlerin" elde edilip gerçekleştirilebilmesi için kuvvetli bir nizamın gerekliliğine vurgu yapılan tebliğde, "Şehremaneti adıyla yeni bir memuriyet yapılması ve gerekli kişilerden oluşan bir şehir meclisi kurulması" karara bağlanıyordu.

Şehremaneti'nin kurulması için 9 Zilkâde 1271 (24 Temmuz 1855) tarihinde Sultan I. Abdülmecid'e bir tezkire yazılarak, Meclis-i Âli-i Tanzimat'tan gelen mazbataya istinaden, "Şehremaneti adında yeni bir memuriyet kurulması, iki yardımcısı olması, Dersaadet ahali ve esnafından oluşan bir şehir meclisi kurulması, bu yeni teşkilatın her türlü belediye hususlarıyla görevli olması ve nihayet Şehreminliğe de eski Amasya Mutasarrıfı Salih Paşa'nın getirilmesi" talep edildi. Ertesi gün gönderilen irade-i seniye ile padişah tarafından bu mazbata onaylandı. Osman Ergin'e göre İstanbul'da Avrupa belediyeleri gibi bir belediye kurulması, ancak Batı tarzı ilim ve irfan ile donanmış, oraları görmüş kişilerin görev almasıyla mümkün görülüyordu. Bu düşünceye uygun olarak Şehremaneti'nin kurulmasından 3-4 ay sonra arzu edilen sonuçlar alınmayınca hükümet, yeni esaslara göre bir belediye nizamnamesi tanzim edilmesi yoluna giderek, İntizam-ı Şehir Komisyonu'nu, bir başka deyişle Şehir Meclisi'ni oluşturdu. Bu konuya ilişkin hazırlanan tezkirede niçin böyle bir teşebbüste bulunulduğu izah edilirken, şehrin mevcut durumunun 'mevkice dünyanın yegâne şehri' olan İstanbul'a yakışmadığı anlatılıyordu (Ergin, C. 3, 1995, s. 1269-1272).

1857 Nizamname-i Umûmisi ve 14. Belediye Dairesi

1855 yılında Şehremaneti'nin kuruluşunun üzerinden 3-4 ay geçmesine rağmen bir başarı elde edilemeyince çoğunlukla ecnebi (yabancı) teba ile uzman ve bilgi sahibi kişilerden oluşan İntizam-ı Şehir Komisyonu kuruldu. Komisyon, şehrin ihtiyacı için İstanbul sınırları içinde 14 belediye şubesi kurulmasını önerdi. Bu amaçla hazırladığı Nizamname-i Umumi'yi Babıalî'ye sundu, daha sonra padişaha tasdik ettirilen nizamname 1857 yılında yürürlüğe girdi (Ortaylı, 2011, s. 141).

Bu şubelerden önce Altıncı Şube hayata geçirildi. 11 Cemaziyelevvel 1274 [28 Aralık 1857] tarihli "Altıncı Daire-i Belediye Nizamâtı" adlı nizamnamede, belediyenin idari yapısı ve görevleri ayrıntılı bir şekilde belirtilirken, aralarında Beykoz'un da bulunduğu diğer şubelerle ilgili bir maddeye de vurgu yapılıyordu. Buna göre nizamnamenin birinci maddesi şöyleydi:

"Birinci Madde: Nefs-i İstanbul ve Bilâd-ı Selâse Boğaziçi'nin iki sahiliyle beraber 14 daire-i belediyeye taksim olunarak tayin olunan hududuyla Beyoğlu ve Galata Altıncı Daire-i Belediye itibar olunmuştur" (Düstur, Tertip 1. Cilt 2a, 1289, s. 460).

İşte Boğaziçi'nin iki sahilinden Anadolu yakasında yer alarak oluşturulan 14 belediye şubesinden biri de Beykoz idi. Ancak bu dairelerin hiçbiri burada veya o dönemden bugüne ulaşan başka bir belgede zikredilmemişti. Bu şubelerin tamamının yazılı olarak zikredilmesi için 1868 yılında yayınlanacak Belediye Nizamnamesi'ni beklemek gerekecekti.

Beykoz Daire-i Belediyesi'nin Kurulması

İstanbul'da belediye dairelerinin kurulmasında yaşanan kargaşanın önlenip bir nizam dahilinde şubelerin oluşturulması ve sınırları ile görevlerinin belirlenmesi amacıyla 1868 yılında bir nizamname yayımlandı. Bu Nizamname ile artık şehrin her yerleşim bölgesinde zorunlu bir ihtiyaç haline gelen be-

lediye hizmetlerinin yaygınlaştırılması istenmişti. 18 Cumadelahire 1285 [6 Ekim 1868] tarihli Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi'nin "Mülhakatıyla nefsi İstanbul 14 daireye münkasımdır" şeklindeki birinci maddesiyle bir önceki nizamnamedeki bölümlenme esas kabul edilip İstanbul'un merkezi ve bağlı olan yerleşim yerleriyle birlikte 14 daireye bölündüğü ifade ediliyordu. İkinci maddede ise bu daireler sınırlarıyla birlikte sayılıyordu. Bunlar arasında "Anadolu Feneri'nden Kanlıca Körfezi'ne varınca ara yerde olan karyeler (köyler) Onuncu; Kanlıca Körfezi'nden Çengelköyü'ne kadar On Birinci ... .. daire itibar olunmuştur" tarifıyla Beykoz ve Anadoluhisarı bölgesinin belediye olduğunun altı çiziliyordu.

Sonuç itibarıyla Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi ile sınırları belirlenen şubelerin isimlendirilmiş listesi şöyleydi: 1- Beyazıt, 2- Fatih, 3- Sultanahmet, 4- Eyüp, 5- Hasköy-Kasımpaşa, 6- Beyoğlu - Galata, 7- Şişli Beşiktaş, 8- Yeniköy, 9- Büyükdere, 10- Beykoz, 11- Anadoluhisarı, 12- Üsküdar, 13- Kadıköy, 14- Adalar.

Bu belgenin ortaya koyduğu gibi Beykoz Daire-i Belediyesi hukuken kurulmuştu. Dolayısıyla bu belgenin yayımlandığı tarih olan 6 Ekim 1868 de Beykoz Daire-i Belediyesi'nin kuruluş tarihi oluyordu.

Ne var ki, nizamnamenin bu maddesinden 1877 yılına kadar etkin şekilde yararlanılamadı. Burada açılıp hizmete başlaması öngörülen belediyelerden sadecealtı tanesi hizmete açılabilirdi. Bu 6 belediyeden beşincisi Beykoz Daire-i Belediyesi idi.

Nizamname ile belediye dairelerinin nasıl çalışacağı belirlenmişti. Buna göre her bölgenin sakinleri tarafından seçilecek üyelere oluşmuş bir belediye meclisi bulunması, her meclisin de üyeleri arasından bir başkan seçmesi öngörü-lüyordu. Bütün şubeler, Şehremaneti'ne bağlı olarak çalışacaktı (Ergin, 1932, s. 181). Ayrıca her belediye dairesi, Şehremaneti'nde oluşturulacak Cemiyet-i Umumiyye'ye bir başkan ve üç üye gönderecekti. Ayrıca Şehremaneti bünyesinde, üyeleri hükümet tarafından atanacak altı kişilik bir Meclis-i Emanet kurulması da planlanıyordu. Nizamname, belediye meclisinde üye olabilmek için senelik beş bin kuruşluk vergi verecek emlak sahibi ve malik olmayı şart koşuyordu. Ne var ki, 1868 tarihini taşıyan nizamnamenin bu maddesinden 1876 yılına kadar yararlanılamadı.

İlk Belediye Reisinin Atanması

Sultan Abdülaziz döneminde Mithat Paşa'nın azledilmesinin ertesi günü yayımlanan 20 Ekim 1872 tarihli Takvim-i Vekâyi, İstanbul'daki belediye daireleri için önemli bir hüküm ihtiva ediyordu. Mithat Paşa'nın gayretleriyle hazırlanmış olması çok muhtemel olan "Tevcihat" başlıklı duyuru, bir atama listesiydi ve 14 belediyenin tamamına Osmanlı'nın tecrübeli bürokratlarından atama yapılmasını hükme bağlıyordu. Öyle ki, bu atamalar içinde paşalar bile bulunuyordu. Tevcihat listesinde yer alan bilgiye göre Beykoz'a daha önce Şehremaneti Meclisi'nde görev almış, deneyimli bir isim olan Bedri Bey'in atandığı duyuruluyordu. Bedri Bey'in Onuncu Beykoz Dairesi'ne atanmasıyla ilgili tam ibare şöyleydi: "Onuncu Beykoz Daire-i Belediye Riyaseti, Şehremaneti Meclisi Aza-yı Sabıkasından İzzetlû (Saygıdeğer) Bedri Bey'e tefvîz (verilmiştir)..."

Bu atamalarda belediyelerin listedeki numaralandırma sıralaması dikkate alınmaması, burada atanan kişilerin rütbesine göre bir sıralama yapıldığını akla getirtiyordu. Takvim-i Vekayî’de yayınlanan atama listesinde yer alan isimlerden zaten görevde olan Altıncı Daire ve Adalar Dairesi gibi şubelerin başkanları haricinde hiçbirinin vazifeye başlamaları, belediyelerin de faaliyete geçmesi hiçbir zaman gerçekleşmedi. Bir teşebbüs daha akim kaldı.

Beykoz Daire-i Belediyesi Faaliyette

Ancak Beykoz Kaymakamlığı, bölgenin İstanbul merkeze uzak olması ve ulaşım imkânlarının kısıtlı bulunması sebebiyle belediye hizmetlerinden hak ettiği şekilde yararlanamadığı, bunun da halk arasında olumsuz etki yaptığını gözlemledi. Beykoz Kaza Kaymakamlığı İdare Meclisi, beldede nizam ve temizliğin tesis edilmesi için belediye teşkilatının kurulması gerektiğine inanıyordu. Bu sebepten olsa gerek Beykoz’da artık bir belediyenin kurulmasının zorunluğu olduğuna dair ilk öneri, Beykoz Kaza Meclisi’nden geldi. 29 Ekim 1873 tarihli yazıyla Şehremaneti’nden “heyet-i mahsusa” diye isimlendirdiği bir belediye kurulmasını istedi. Buna gerekçe olarak Beykoz’un merkeze uzak olmasını, belediye vazifelerinin hakkıyla yerine getirilememesini gösterdi. Bu yazıda dile getirilen hususlara Şehremaneti yetkilileri de hak veriyordu. Bir beldenin çarşı pazarında dirlik ve düzenin sağlanabilmesi için her gün belediye çavuşu gezdirilmesi gerekiyordu. Ancak Şehremaneti’nin personel sayısı yetersizdi, Beykoz bölgesine personel tahsis etmesi mümkün değildi, ancak belirli zamanlarda kontrol gerçekleştirebiliyordu. Dâhiliye Nezareti’nden personel sayısını artırıp buralarda sürekli personel bulundurmaya talep eden Şehremaneti’nin bu isteği henüz kabul görmemişti. Bir başka ifadeyle Nezaret bu talebi geri çevirmişti (BOA, ŞD 1281/20-23; Günalan, 2013, s. 105-106).

Beykoz’un hemen karşısında, Boğaziçi’nin Avrupa yakasında yer alan Tarabya, Beykozlular tarafından sıklıkla örnek gösterilip orada kurulduğu gibi kendi bölgelerinde de belediye teşkilatı kurulması gündeme getiriliyordu. Ancak Şehremaneti bu benzetmeyi doğru bulmadı. Tarabya’daki belediye teşkilatında görevli memurların maaşını devlet vermiyordu, bir başka ifadeyle Tarabyalılar tarafından finanse ediliyordu. Oysa Beykoz’da böyle bir teşkilatın kurulması halinde “mutlaka bir reis ile katip ve sandık emini (veznedar) ve diğer gerekli vasıtaların” temin edilmesi gerekiyordu. Yani devlet bu görevlileri kendi atayacak, dolayısıyla maaşlarını kendi ödemek zorunda kalacaktı. Bu ise devlet bütçesine her ay ilave 10 bin kuruş yük yüklenmesi demekti. Bu ve benzeri nedenleri ileri süren Şehremaneti yönetimi özetle, 7 Aralık 1873 tarihinde verdiği cevapta, “Biz bölgeye hem yapı memuru, hem de belediye çavuşu göndermeyi düşünüyoruz, “heyet-i mahsusa”nın kurulmasına gerek yok” diyordu.

Beykoz Kaymakamlığı bu cevap üzerine geri çekilmedi, yılmadı, belediye kurulması fikrinde ısrar etti. 23 Ağustos 1874 tarihinde yazdığı bir başka yazıyla, “Şehremaneti memurlarının daimî surette bulunamadıklarından (dolaylı) sokakların fena halde bulunduğunu, esnafın da sattıkları erzakın iyi kötüsüne bakılmadığından ahalinin sızlanmakta” olduğunu arz etti. Bunun dikkatlerden kaçırılmamasının altını özellikle çizdi. Bu tür beledî olumsuzlukların üstesinden gelmek, belediye meclisi teşkilini istiyordu (BOA, ŞD 683/6-15.1). Nihayet Şehremaneti 3 Ekim 1874’te “bu misillû dairelerin tesis ve teşkilinin

irade-i seniye yayımını gerekli kıldığını”, bunun için de öncelikle Sadrazamlıktan izin istenilmesi gerektiği bildirdi (BOA, ŞD 683/06-14.1).

Şura-yı Devlet’in Olumlu Kararı

O dönemin geçerli usulü olarak, Beykoz’dan gelen talep Şehremaneti’nin görüşüyle birlikte Dâhiliye Nezareti tarafından son kararı vermek üzere, Şura-yı Devlet’e, yani Danıştay’a havale edildi. Beykoz’un talebi, Şura-yı Devlet’in Dâhiliye Dairesi’nde enine boyuna görüşüldü. Eş zamanlı olarak benzer bir istekte bulunan Kadıköylülerin dilekçesiyle birleştirilip 4 Mayıs 1875 tarihli oturumda müzakere edildi. Buradaki görüşmelerde fark edildi ki, Beykoz Kaymakamlığının neden belediye kurulması gerektiğine dair savunması ve görüşleri, Şehremaneti tarafından da tekrarlanıyordu. Bunun üzerine Dâhiliye Dairesi, bir başka ifadeyle İçişleri Komisyonu üyelerine, Yeniköy ve Tarabya’da birer belediye dairesi kurulmasına izin verildiği hatırlatıldı. Bunun üzerine komisyon, Şehremaneti’nden Yeniköy ve Tarabya belediye dairelerinin defterlerini getirterek kontrol etti; buradaki vergi gelirlerini ve miktarlarını inceledi. İncelemeler neticesinde bu belediyelere, Şehremaneti tarafından bırakılan gelirlerin inşaat ve tamirat ruhsatları ile esnaf ruhsatı harcı ve esnaf vergisi gibi rüsumlar olduğu görülmüştü. Aynı yöntem, belediye olmak isteyen Beykoz’a uyarlandı. Beykoz’dan gerek esnaftan, gerekse inşaat ve yapı ruhsatlarından Şehremaneti’nin topladığı vergiler, geçmişe dönük olarak kontrol edildi. Nihayetinde bu vergilerin toplamına bakılınca Beykoz Belediye Dairesi’ne verilecek gelirin toplam 55.631,5 kuruş olduğu anlaşıldı (BOA, İ.DUİT 56/51-2; ŞD 6830/6-24; Günalan, 2013, s. 109). Bu ise bir belediyenin teşkil edilip kendi kendini idare etmesi bakımından yeterli görünüyordu.

Şura üyeleri vergi defterinde kayıtlı olan esnafı da tek tek elden geçirdi. Görüldü ki, Beykoz’da uncu ve kepekçi esnafı, arpacı esnafı, yoğurtçu esnafı, kunduracı esnafı, muhallebeci esnafı, hammal esnafı, hallaç esnafı, kasap esnafı, öküz arabacı esnafı, kayıkçı esnafı, çilingir esnafı, keresteci esnafı, sepetçi esnafı, bahçıvan esnafı, kahve dövücü esnafı, varilci esnafı, arabacı esnafı gibi esnaflar bulunuyordu (BOA. ŞD 683/6-6-2).

Nihayet 4 Mayıs 1875 tarihi itibarıyla, yapılan görüşmeler neticesinde Beykoz’da bir belediye dairesi açılmasına Kadıköy ile birlikte Şura-yı Devlet tarafından uygun bulundu (BOA. ŞD 683/6-6). Karar yazıldı ve Sadaret’e sunuldu. Sadaret Makamı da Şura-yı Devlet’ten gelen Beykoz ve Kadıköy’de de belediye dairesi kararı kurma gerekçesine katıldı. Gerçekçe, “Beykoz ve Kadıköy’ünde de temizlik ve ıslah işlerinin yürütülmesiyle ahalinin refah ve istirahat sebeplerinin tamamlanması” idi. Bir başka ifadeyle Beykoz ve Kadıköy halkının da refah ve rahatının sağlanmasıydı. Gerekli karar dilekçesi yazıldı, içerisinde uygulama için Şehremaneti’ne ve Zabtiye Nezaretine bildirilmesi hükümleri de yer alıyordu (BOA, ŞD 6830/6-24; Günalan, 2013, s. 109.) ve o haliyle Sultan Abdülaziz’in Mabeyn Başkâtipliğine iletildi. Başkâtiplik, irade-i seniyenin istihsal edilmesi için kararı Sultan Abdülaziz’e arz etti. Sultan Abdülaziz de İstanbul halkının refah ve mutluluğunu sağlayacak bu kararı hiç bekletmeksizin, kendine ulaştığı tarihin ertesi günü, yani 21 Mayıs 1875 tarihli irade-i seniye ile onayladı (BOA, İ.DUİT 56/51-1). Böylece Beykoz’da fiilen belediye dönemi ve faaliyetleri de başlamış oldu.

Kararın irade-i seniye bölümü aynen şöyleydi:

“Züÿr-u dest-i ta’zim olan iş bu tezkire-i sâmiye-i asifâneleriyle mazbata-ı ma’rûza menzûr maalyüfur Hazret-i Şehriyari buyrulması ve tezekkür ve istizan olduğu veçhile varidât-ı mebhûsu anhânın senevî terk ve i’tasıyla sâlif’üz-zıkr iki dairenin teşkili hususunun emin-i müşarünileyh ve muamelât-ı icâbiyyenin ifası maddesinin Zabtiye Nezaretî’ne havale ve teveccühesi müteallik ve şerefsüdüür buyrulan emr-ü ferman şevket-unvan Cenâb-ı Taçdâri menûd celilinden olarak mazbata-i merkûme savb-ı âli-i Vekalet Penahilerine iade kılınmış olmakla ol babda emr-u ferman hazreti veliyyül emrindir. 15 Rebiülahir 92 [21 Mayıs 1875]” (BOA, İ.DUİT 56/51-1.1).

Günümüz Türkçesine ve anlayışına uyarlayarak ifade edersek, özetle şöyle denilmek isteniyordu:

“Emir ve fermanı için takdim etmiş olduğunuz mazbata ve tezkireniz Padişahımız tarafından görülmüştür. Anılan yıllık gelirlerin bırakılmasıyla zikredilen iki dairenin [Beykoz ve Kadıköy belediye dairelerinin] kurulması hususu için Şehremini’ne ve gereken işlemlerin yapılması için ise Zabtiye Nezaretî’ne havale edilmesi talebiniz onaylanmıştır. Anılan mazbata, zat-ı âlinize iade kılınmıştır. Emir ve ferman Padişah Hazretlerindir.”

Beykoz’un İlk Belediye Meclis Üyeleri

Beykoz Daire-i Belediyesi kurulur kurulmaz, teşkilatın oluşturulup bir an evvel göreve başlaması için gerekli hazırlıklar yapılmaya başlandı. İlk icraatlarından biri, belediyenin faaliyete başlaması için gerekli olan belediye meclisinin teşkil edilmesiydi. Dersaadet Daire-i Belediye Nizamnamesi’ne göre bunun için seçim yapılması gerekliydi. Bunun anlamı ise bir süre daha beklenmesi, hizmetlerin başlamasının geciktirilmesiydi. Fiilen duruma müdahil olan Beykozlular, Beykoz Daire-i Belediye antetli kağıtla, bağlı buldukları Şehremaneti’ne bir dilekçe yazıp seçimleri beklemeden, ekteki pusulada yazılı olan isimlerden belediye meclisinin teşkil edilmesini önerdiler. Bu önerinin yer aldığı 5 Ağustos 1875 tarihli dilekçede, “Şimdilik seçim usulü icra olunursa çıkacak heyetin reyinden istifade edilemeyeceği, arzu edilen sonucun da alınamayacağı” kaydediliyordu. Beykozlular çözümü bulmuşlardı: “Bu defalık olmak ve yine dairede mevcut ashab-ı emlaktan olmak üzere” bazı isimlerin belirlenmesi. Buldukları çözümü de hemen uygulamışlar, “ashab-ı emlak”tan, yani geliri belirli bir seviyenin üzerinde olup da Beykoz’da ikamet edenler arasından isimler belirleyip bunları onay için dilekçe ile birlikte Şehremaneti’ne iletmişlerdi. Ekteki pusulada yazılı olan isimlerin, “maruf ve müstakimü’l-etvar zevattan” (BOA. ŞD 684/10-9) yani herkes tarafından bilinen ve tavırları doğru olan düzgün kişilerden oluştuğunun altını özellikle çiziyorlardı. Dilekçeyle de bu kişilerden oluşan ve Beykoz’un ilk belediye meclisi olma özelliğini taşıyacak olan bir “meclis-i fevkalade” kurulması için izin talep ediyorlardı (BOA, ŞD 684/10-1.1).

Şehremaneti listeyi inceledi, teklif edilen isimlerin Beykoz’u temsil ettiğini düşündüğünden uygun gördü. Bu haliyle Dâhiliye Nezaretî’ne ilettili, Nezaret de Sadaret Makamı’na sevk etti. 18 Eylül 1875 (BOA. İ. DUİT 56/50-1) tarihi itibarıyla Sultan’ın onayına arz edildi. Padişah pusuladaki isimleri aynen onayladı:

“Beykoz Daire-i Belediyesi Meclisi’ne tayin olunacak azanın isimleri (BOA. ŞD 684/10-10).

Saadetlû Eşref Efendi, Tevfik Efendi, Ahmed Efendi, Antimos Efendi, Hacı Hüseyin Efendi, Ahmed Kâmil Efendi, Agob Efendi, Kirkor Efendi” (BOA. İ. DUİT 56/50-3).

Beykoz, Osmanlı İmparatorluğu’nda modern belediyeçilik dönemi başladı-ğundan itibaren İstanbul’da faaliyete başlayan beşinci belediyedir. İlk belediye Altıncı Daire-i Belediye adıyla hizmete başlamıştı. Sonra Adalar... Üçüncü ve dördüncü belediye Boğaziçi’nin Avrupa yakasındaki Tarabya ve Yeniköy’dü...

Beşinci ve altıncı belediye ise aynı irade-i seniye ile kurulan Beykoz ve Kadıköy daire-i belediyeleriydi. Bu sıralamada İstanbul’da kurulan beşinci belediye, Beykoz oldu. Çünkü tüm ilgili metinlerde, Beykoz hep Kadıköy’den önce zikredilmişti.

İlk Toplantı İlk Karar

Beykoz belediye meclisi 1875 yılının Aralık ayında toplandı. Tam hizmet için bütçenin iyi belirlenmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Bu ise belediye sınırlarının açık bir şekilde belirlenmesiyle mümkündü. Çünkü sınırlar belirli ise toplanacak vergiler de belirlidir. Kuruluş kararında Beykoz Belediyesi için Şehremaneti gelirinden “elli beş bin bu kadar kuruşun” ayrıldığı, bu miktarın 27.052,5 kuruşunun inşaat hasılatından gelmesinin planlandığı, ayrıca esnaf vergilerinin de kaydedildiğine dikkat çekilen yazıda, esnaf gelirlerinde sıkıntı bulunduğu belirtiliyordu.

Beykoz ve Bali köylerinde bakkal, ekmekçi ve börekçi gibi esnafın yarısı bulunuyordu. Buralardan vergiler hemen tahsil ediliyordu. Diğer yarısı ise Hisar, Kanlıca ve Paşabahçe ile Kavak nam mahallerdeydi. İşte sorun da tam bu noktada başlıyordu. Çünkü belediye dairesinin kesin sınırları henüz tam olarak belirlenmemişti. Dolayısıyla da tahsilat işine başlanamıyordu. Diğer taraftan bir önceki sene elde edilen hasılatı göre tahminen oluşturulan inşaat gelirinin de 1875 senesinde bu miktara ulaşamayacağına dikkat çekiliyordu.

“Düsturun” diyorlardı meclis üyeleri, “ikinci cildinin 450. sayfasında açıkça ifade edilen Anadolu Feneri’nden Kanlıca Körfezi’ne varıncaya kadar ara yerde olan köylerin belediye hududu içinde bulunması ve anılan mahalle kadar müdahale edilmesi, sonra da oralarda bulunan dükkân ve esnaftan yıllık alınması lazım gelen çeşitli gelirlerin dairemiz genel tahsisatına dâhil edilmesi, yakında yapılacak yol vesairenin masraflarına kaynak olacaktır. Diğer dairelerin kesin sınırları tayin edildiği gibi Beykoz Dairesinin de anılan düsturların gösterdiği gibi ayrılması keyfiyetini Nezaretinizin iznine sunarız.” (BOA. ŞD. 685/15).

Yazının altında Beykoz Belediyesi’nin ilk belediye meclis üyelerinin imzası bulunuyordu. Bunlar sırasıyla Eşref Efendi, Tevfik Efendi, Ahmed Kâmil Efendi, Ahmed Efendi, Antimos Efendi, Kirkor Efendi ve Agop Efendi idi. Kararda kendisi için imza yeri açılmayan Hacı Hüseyin Efendi için iki ihtimal sözkonusuydu. Ya üyeliği düşürülmüştü ya da toplantıya katılmamıştı. Toplantıya katılmaması sebebiyle imza açılmaması pek makul görünmüyor. Çünkü o sırada

hac farızası için Hicaz'da bulunan Eşref Efendi ile Ahmed Efendi için imza yeri açılıp "Hicazda idüğü" ibaresi konulmuştu.

Şehremaneti bu talebe karşı çıktı. Onlara göre, Dersaadet Daire-i Belediye Nizamnamesi'nde Onuncu Daire adı altında Beykoz'un sınırları açıkça yazılmış ise de bu nizamname uygulamaya konulmamıştı. Sonrasında Tarabya ve Yeniköy ile Kadıköy'de bir küçük daire teşkil edilmişti. İşte Beykoz Daire-i Belediyesi dahi bu kabildendi. Dolayısıyla anılan nizamnamenin hükümlerinin uygulanmasından sarf-ı nazar edilmeliydi. Ancak bunun iki istisnası olabilirdi. Onlar da İncir ve Yalı köyleriydi. Çünkü bu iki köy, Beykoz'un mahalleri hükmünde olduğundan Şehremaneti'nin tam ifadesiyle "yalnız şu iki mahallin ilhakında" beis görülemezdi. Ne var ki bunun için de ahalinin muvafakatının alınması gerekliydi. Bu yüzden de keyfiyet, önde gelen ahaliden sual edilip yazılı olarak verecekleri cevabın bildirilmesi Şura-yı Devlet'ten istenmişti [6 Mart 1876] (BOA. ŞD. 685/15-6).

Dersaadet Belediye Kanunu ve Belediye Şubeleri

Beykoz Belediyesi kurulduktan sonra Osmanlı İmparatorluğu çok ciddi bir siyasal süreçten geçti. Sultan Abdülaziz'in yerine tahta çıkartılan V. Murad'ın akli melekeleriyle ilgili sorunlar, Veliahd Abdülhamid'e iktidar yolunu açtı. Türkiye, aynı zamanda ilk meclisiyle de tanıştı. Sultan Abdülhamid'in açılış nutkuyla çalışmalarına başlayan Meclis-i Mebusan'ın ilk kabul ettiği kanun ise belediye kanunu idi. 5 Ekim 1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu'yla belediye dairelerinin sayısı 20'ye çıkartıldı. Böylece 20 belediye şubesine taksim olunan Paris örneği taklit ediliyordu (Ergin, 1932, s. 182). Ancak bir önceki belediye kanunuyla kurulması öngörülen 14 belediye faaliyete sokulamamışken, yeni yasayla 20 belediye dairesi kurulması öngörüldü. Mebusların itirazlarına rağmen hükümetin isteği üzerine İstanbul ve vilayetler için iki ayrı kanun kabul edildi (Ortaylı, 1992, s. 398).

Nihayetinde Meclis Dersaadet Belediye Kanunu'nu kabul etti. Kanunun ikinci maddesi ile "sınırları birinci maddede belirtilen mahallerin 20 belediyeye ayrıldığı" hükme bağlanarak bunlar arasında 13. Belediye-i Daire olarak Beykoz, 14. Belediye-i Daire olarak da Anadoluhisarı belirlendi. Beykoz Belediyesi'nin sınırları sahilden "Anadolu Feneri'nden Anadolu Kavağı, Sütlüçü, Yalıköyü, Beykoz Paşabahçesi'nden Çubuklu Deresi'nin ağzına" kadar devam ederken, iç kısımda ise "Karakulak dâhil olduğu halde Kabakoz Çiftliği hududuna kadar olan mahalleri" kapsıyordu.

Aynı şekilde Anadoluhisarı Belediyesi "sahilden Burunbahçe'den Rıfatpaşa Mahallesi, Kanlıca Anadoluhisarı, Kandilli, Vanıköy nihayetine" kadar uzanıyordu. Karadan ise "Çavuşbaşı ve Yazıcı Çiftliklerinden Göksu Deresi arkasına kadar olan mahalleri" içeriyordu.

Beykoz ve Anadoluhisarı belediye dairelerinin sınırlarını belirleyen ikinci maddede aynen şöyleydi:

"Birinci maddede muharrer hudud dâhilinde bulunan mahaller 20 daire-i belediyeye mümkündür.

(...) On Üçüncü Daire Beykoz Dairesi'dir. Sahilden Anadolu Feneri'nden Ana-

dolu Kavağı, Sütülcü, Yalıköyü, Beykoz Paşabahçesi'nden Çubuklu Deresi'nin ağzına ve dâhilen Karakulak dâhil olduğu halde Kabakoz Çiftliği hududuna kadar olan mahalleri şamdır.

On Dördüncü Daire, Anadoluhisarı Dairesi'dir. Sahilen Burunbahçe'den Rıfatpaşa Mahallesi, Kanlıca Anadoluhisarı, Kandilli, Vanıköy nihayetine ve dâhilen Çavuşbaşı ve Yazıcı Çiftliklerinden Göksu Deresi arkasına kadar olan mahalleri şamdır" (Ergin, 1995, C. 4, s. 1626).

Dersaadet Belediye Kanunu'nun ikinci maddesinde ifade edilen 20 belediye dairesi, kanundaki sırası ve numaralandırmasıyla şu şekildeydi: 1- Beyazıt, 2- Sultanahmet, 3- Fatih, 4- Samatya, 5- Eyüp, 6- Beyoğlu, 7- Hasköy, 8- Beşiktaş, 9- Arnavutköy, 10- Yeniköy, 11- Tarabya, 12- Büyükdere, 13- Beykoz, 14- Anadoluhisarı, 15- Beylerbeyi, 16- Yenimahalle, 17- Doğançılar, 18- Kadıköy, 19- Adalar, 20- Bakırköy.

Dersaadet Belediye Kanunu'nun sağladığı bir diğer kolaylık ise belediye meclisinde üye olacakların yıllık vermek zorunda oldukları vergi miktarını 250 kuruşa düşürmüş olmasıydı. Kanun, aynı yıl patlak veren Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle uygulanma imkânı bulamadı. Bu arada resmen faaliyete başlamasından bir yıl sonra 1878 yılının Temmuz ayında Beykoz Daire-i Belediye'nden bir yazı Şehremaneti'ne ulaştı. Beykoz Daire-i Belediye antetli kağıtla iletilen yazıda, "bir hayli vakitten beri belediye meclisi eski üyelerinden İkinci Başkan Ahmet Bey'den başka Encümen üyelerinden kimse'nin toplantılara katılmadığı bildiriliyordu. Bu sebepten de Şehremaneti'nden gelen emirlerden bazıları yerine getirilemiyordu. Yapılması 'yazılı' olan bazı işlerin dahi "re'y-i vahid (tek oy) ile icrası mümkün" olmuyor, bu da daire gelirlerinin tamamen sekteye uğramasına; ödenmesi gereken memur maaşlarının birikmesine yol açıyordu. "Bu sebepten ileride daire bir hayli borca düşeceği gibi belediye temizlik işlerine dahi layıkıyla" bakılamıyordu. Bu ise tüm gelirlerin azalmasına neden olacaktı. Dolayısıyla Beykoz Belediyesi, Şehremaneti'nden "bir an evvel icraatı lazım gelen çare-i hasenenin icrası hususunda" (BOA. Y. PRK.A. 2/1) himmetlerini talep ediyordu. [24 Temmuz 1878] Aslında Şehremaneti duruma vakıftı. Yaygın olan bu sorunu önlemek için, Sadaret Makamı'nda "Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de teşkili yazılı olan daire-i belediye meclisine seçilen başkan ve üyelerin isimlerini gösteren cetvel gönderip onaylanmasını talep etmişti (BOA. Y. PRK.A. 2/1). Ama henüz konuya ilişkin bir irade-i seniye çıkmamıştı.

Sultan Abdülhamid döneminde İstanbul, tekrar 10 belediye dairesine bölünerek yönetilmeye çalışıldı ve belediye yönetimlerine de hükümet tarafından maaşlı birer müdür tayin edildi. Böylece seçilmiş başkan ve seçilmiş meclis üyelerinden vazgeçildi. II. Meşrutiyet'e kadar İstanbul'daki belediye daire şubeleri bu şekilde atamayla yönetildi. Ancak dairelerin sayısı bir artırılıp bir azaltılıyordu. Başlangıçta bağımsız bir şube olarak örgütlendirilmesi hedeflenen daireler, karşılaşılan zorluklar nedeniyle kaymakamlıklara bağlanıyordu. Bazıları ise hiç kurulamıyordu (Memiş, 2008, s. 27).

1908 Sonrası Gelişmeler ve Beykoz Belediyesi

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'daki belediye şubelerine yönelik yeni bir atılım dönemi başladı. İlk aşamada 1877 Dersaadet Belediye Kanu-

nu'nda belirtilen tüm belediye dairelerinin hizmete alınması planlanan bu dönemde, ilk iş olarak, belediye seçimleri yapıldı. Ancak seçimle oluşan özerk yapı belediyeciliği geliştirmede. Dersaadet Belediye Kanunu'nun öngördüğü şekilde İstanbul 20 belediyeye ayrıldı. Aynı şekilde her belediye dairesi için 12 üyeden oluşan bir seçilmiş meclis toplandı, belediye reisi de bu meclis üyeleri arasından tayin edildi. Her daire, aynı zamanda reisle birlikte iki üyeden oluşan üç kişilik bir kontenjanla Şehremaneti uhdesinde teşkil edilen Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'ye katılıyordu (Ergin, 1932, s. 182).

Beykoz'un İlk Seçilmiş Başkanı

Meşrutiyet'ten hemen sonra 1908 yılında Beykoz'da ilk belediye seçimleri yapıldı ve ilk belediye meclis üyeleri seçildi. İlk seçim sonuçlarının alındığı belediye dairelerinden olan Beykoz'da seçilen azaların Şehremaneti'ne bildirilmesinden sonra Şehremini Ziver Bey, Dahiliye Nezareti'ne Beykoz'un seçilmiş ilk belediye başkanının tayinini önerdi. Bu kişi, belediye meclis üyesi Kadri Bey idi. Meclis üyeliğine Paşabahçe'den seçilen Kadri Bey, dava vekilliği, yani avukatlık yapıyordu. Şehremini Ziver Bey, Kadri Bey'i Beykoz Daire-i Belediye Reisliğine -ve onunla birlikte Beyazıt dersiamlarından Mehmet Feyzullah Efendi'yi Samatya Belediye Reisliğine- 26 Eylül 1908 tarihli mazbatada yer alan şu ibarelerle önermişti:

“Dersaadet ve bilâd-ı selâsede Belediye Kanunu mucibince teşkîli lazım gelen devâir-i belediyeden bu kere a'zası intihab ve tayin olunan On Üçüncü Beykoz Dâire-i Belediyesi Riyâsetine a'zâ-yı müntehibeden Paşabahçesi'nde dava vekillerinden Kadri Bey'in ... tensib olunmakla ifâ-yı mukteza...” (BOA. DH. MKT. 2619/62-1).

Şehremini Ziver Bey imzasını taşıyan yazı, Dahiliye Nezareti'ne, ardından Sadaret Makamı'na sunuldu (BOA. DH. MKT. 2619/62-2-2). Böylece Mehmed Kadri Bey, Beykoz Belediyesi'nin seçimle gelen ilk belediye reisi oluyordu. Kendine has bir yönetim şekli olan Kadri Bey, kısa zamanda adından söz ettirecek uygulamalara imza atmıştı. Bunlardan biri de göreve başlar başlamaz, Hazine-i Hassa-i Şâhâne'ye ait olan ve hükümet dairesi olarak kiraya verilen binayı Yıldız Sarayı'ndan talep etmesiydi. Mehmed Kadri, telgrafla iletmiş talebinde bu binanın On Üçüncü Daire-i Belediye'ye bırakılmasını istihram ediyordu (BOA. İ. HUS. 170/68-1). O dönemin nazik şartları düşünüldüğünde Belediye Reisi Mehmed Kadri'nin bu talebinin geri çevrilmiş olması çok küçük bir ihtimal olarak görünüyor.

Tek Belediye ve 9 Şube Dönemi

1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu ile hedeflenen iyileşmeler, Meşrutiyet sonrasındaki uygulamalarla elde edilemedi. Bunun en önemli sebebi, her belediye dairesinin kendini sınırları dâhilinde bağımsız bir belediye olarak görmesi, geliri az olan belediyenin diğerlerinden yardım alamamasıydı. Öyle ki Şehremaneti'yle uyumlu bir çalışma sergilenmiyor ve Şehremaneti'nin verdiği emirler yerine getirilmiyordu. Her biri müstakil bir belediye gibi hareket eden belediye dairelerinin ortaya çıkardığı keşmekeş ve kaosun önlenmesi için, 20 Muharrem 1331 [30 Aralık 1912] tarihli Dersaadet Teşkilat-ı Belediyesi Hak-

kında Kanun-ı Muvakkat çıkartıldı. Bu kanunla mevcut belediye teşkilat yapısı tümünden kaldırıldı. Onun yerine Şehremaneti adı altında tek bir belediye dairesi kuruldu ve bu teşkilata bağlı olarak dokuz şube ihdas edildi. Bu husus, kanunun ikinci maddesinde şu şekilde ifade ediliyordu:

“İkinci Madde: İstanbul Şehri Şehremaneti unvanı altında bulunmak üzere bir daire-i belediyeden ibaret olup birinci maddede muharrer hudud dâhilinde bulunan mahaller, dokuz idari şubeye münkasımdır. İşbu şubelerin hudud ve merâkizi bir nizamname ile tayin olunacaktır” (Ergin, C. 4, 1995, s. 1647).

Şehremanetine bağlı olarak oluşturulan dokuz şubenin başına maaşlı hükümet tarafından verilen birer müdür atandı. Ne yazık ki bu şubeler arasında Beykoz Belediyesi yoktu. Beykoz Belediyesi, kaza kaymakamlığı uhdesinde hizmet görmeye devam edecekti. Kanunla Şehremaneti’ne bağlı olarak oluşturulan dokuz şube şunlardı: 1- Beyazıt, 2- Fatih, 3- Beyoğlu, 4- Yeniköy, 5- Anadoluhisarı, 6- Üsküdar, 7- Kadıköy, 8- Adalar, 9- Bakırköy (Ergin, 1932, s. 183).

İstanbul belediyecilik açısından, Cumhuriyet döneminde 1930 yılında 1580 Sayılı Belediye Kanunu çıkartılincaya kadar bu teşkilat yapısıyla yönetildi.

Sonuç

Boğaziçi’nin nadide yerleşim yerlerinden biri olan Beykoz’da belediye kurulması, İntizam-ı Şehir Komisyonu’nun hazırladığı raporla birlikte İstanbul’da 14 belediye dairesinin kurulması planlandığında düşünülmüştü. Bu düşüncenin hukuken gerçekleşmesi ise 1868 tarihli Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi ile oldu. Nizamnamenin yayınlanmasıyla birlikte Beykoz’da Onuncu Daire adıyla sınırları belirli bir daire-i belediye kurulması da karara bağlanmıştı. Aynı nizamnamede, Anadoluhisarı On Birinci Daire-i Belediye olarak zikredilmişti. Bu nizamname hiçbir zaman yürürlüğe girmedi. Öncesinde ve sonrasında birkaç tane belediye kuruldu ise de bunlar o muhitlerin önde gelenlerinin kişisel gayretleriyle gerçekleşti.

Beykoz’un da tıpkı Tarabya ve Yeniköy gibi merkezden uzak olması, şehrin yeni yeni tanıştığı belediye hizmetlerden de “uzak kalmasına” yol açmıştı. Tarabya ve Yeniköy bu sorunu, bölgeden Şehremaneti’nin aldığı gelirlerden başka bir ödenek talep etmeyip teşkilatın ihtiyaçlarını kendileri karşılamaları şartıyla çözmüşlerdi. Beykoz da fiilen belediye teşkilatını kurup yürüten bu iki daireyi örnek alıp Şehremaneti’ne müracaat etti. O dönemin İstanbul Büyükşehir Belediyesi gibi faaliyette olan Şehremaneti, merkeze yakın olmaması sebebiyle hizmetlerin layıkı veçhile yürütülemediğini kabul ediyor, ancak bir belediye dairesi kurulmasına yanaşmıyordu.

Beykoz ahalisinin ve kaymakamlığının yoğun lobisi üzerine Beykoz’da 1875 baharı itibarıyla belediye teşkilatı faaliyete geçti. Sultan Abdülaziz, kendisine ulaşan kararı hiç bekletmeyerek, uzun yıllar süren hizmet mahrumiyetini sona erdirdi. Padişah, birkaç ay içinde de Beykoz Belediyesi’nin ilk meclis üyelerini atadı. Belediye faaliyetlerini finanse etmekte gelir zorlukları yaşayan Beykoz Daire-i Belediyesi, tüm zorluklara rağmen 1908 yılına kadar ayakta kalmayı başardı. II. Meşrutiyet’le birlikte Beykoz Belediye Dairesi de tekrar aktif günlerine geri döndü, belediye meclis üyeleri seçimle belirlendi. Aralarından Paşabahçe’de oturan ve avukatlık yapan Mehmed Kadri de ilk seçilmiş belediye

başkanı olarak göreve başladı. Beykoz, birkaç yıl sonra belediyeçilikte bir fetret dönemine girerken, bölgenin güçlü belediyesi Anadoluhisarı merkezli olarak sivrildi. Bu durum, 1930 yılına kadar sürdü. 1931’de yürürlüğe giren kanunla birlikte Beykoz Belediye Şubesi, İstanbul Belediyesi’ne bağlı 10 belediyeden biri olarak, ilçe belediyesi olacağı 1984 yılına kadar faaliyetini sürdürdü.

Bu araştırmayla birlikte ortaya çıkmıştır ki, Beykoz Daire-i Belediyesi, İstanbul’un ilk aşamada faaliyete geçen ilk 5 belediyesinden biridir. Aynı zamanda Adalar’ı dışarıda tutarsak, Anadolu yakasının ilk belediyesidir. 150 yılı aşkın belediyeçilik tecrübesiyle güçlü ve farklı bir şehircilik geleneğinin oluşmasını sağlamış, tıpkı 1875 yılında Beykozluların arzu ettiği “refah ve istirahatın” mekânı olarak Beykoz’a özgü farklı bir şehirleşme geleneğinin Boğaziçi’nde kök salmasını temin etmiştir.

Kaynakça

- BOA, İ. DÜİT 56/51-1
BOA, ŞD. 1281/20-23.
BOA, ŞD. 683/06-14.1
BOA, ŞD. 683/6-15.1
BOA, ŞD. 6830/6-24.
BOA, ŞD. 684/10-1.1
BOA, ŞD. 683_00006_001_001
BOA, ŞD. 683_00006_006_002
BOA. DH. MKT. 2619/62_001_001
BOA. DH. MKT. 2619/62_002_001
BOA. İ. DÜİT. 56_000050_001_001
BOA. İ. DÜİT. 56_000050_003_001
BOA. İ. HUS. 170/68_001_001
BOA. ŞD 6830/6-24.
BOA. ŞD. 684_00010_009_001
BOA. ŞD. 685_00015_006_001
BOA. ŞD. 685_00015_009_001
BOA. Y. PRK.A. 2/1.
Düstur, Tertip 1. Cilt 2a, İstanbul 1289.
Ortaylı, İ. (1992). “Belediye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 5.
Ortaylı, İ. (2011). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK Yayınları, Ankara.
Ortaylı, İ. (1985). *Tanzimat’tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yayın, İstanbul.
Osman Nuri Ergin, *Beledî Bilgiler*, Hamit Bey Matbaası, İstanbul, 1932.
Ergin, O.N. (1995). *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, C. 3, İBB Kültür İşleri Daire Bşk Yay., İstanbul.
Ergin, O.N. (1995). *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, C. 4, İBB Kültür İşleri Daire Bşk Yay., İstanbul.
Günalan, R. (2013). Sinan Sümbül, *Osmanlı Belgelerinde Beykoz*, Beykoz Belediyesi Yayınları, İstanbul.
Memiş, Ş. (2008). *Şehremaneti’nden Büyükşehir’e Belediye Zabıtası Tarihi*, İBB Zabıta Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

İmkânsız İmar: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Beykoz'da Mülkiyet, İmar ve Hukuk Çelişkisi

Bekir CANTEMİR¹

Öz

İlk defa 1848'de yayınlanan *Ebniye Nizamnâmesi*, Osmanlı şehirciliğinde yeni bir model geliştirme kaygısı taşımaktadır. Cumhuriyet'in ilanına kadar birçok defa tadil edilen "Ebniye Nizamnâmeleri", Cumhuriyet'in ilanı sonrasında isim değiştirilerek "Bina ve Yollar Kanunu" adını almıştır. Daha sonra "İmar Kanunu" olarak adlandırılan bu yasa, imar sürecine şekil vermeyi amaçlayan çerçeve bir düzenlemedir. Beykoz özelinde imar yasaları ile var olan şehir yapısını irdelemek, yasa koyucu ile vatandaş ilişkilerini analiz etmek için ayırt edici örnekler barındırmaktadır. Ebniye Nizamnâmeleri ve Kanunu, Yapı ve Yollar Kanunu, İmar Kanunu, imar tartışmalarında hukuki dönüşümün inceleneceği kırılma noktalarını ve devlet-vatandaş ilişkisindeki çatışma ve çelişkilerinin nedenleri olarak ele alınacaktır. Beykoz özelinde yapılan imar planları ise yapılış tarihi ve uygulamaları ile imar sorununun çözümü olarak değil, kaynağı olarak nasıl ortaya çıktıkları açıklanmaya çalışılacaktır.

Bu tebliğde; Beykoz için hazırlanmış olan kadastro paftaları, orman paftaları ve imar planları birincil kaynak olarak kullanılmaktadır. Bu haritalar ve plan hedefleri ile uygulama arasındaki çatışma ve çelişkiler hukuki düzenlemelerle birlikte ele alınmaktadır. Kanun koyucuların hedefleri ile kanuna tabi olan memur, teknik eleman ve vatandaş arası ilişkilerin organizasyonunda devlet kurumlarının hedefleri, uygulama becerisi ve başarısı tartışılacaktır. Şehri yönetmek ve geleceğe yön vermeyi hedefleyen kurumlar ve kanun uygulayıcılarının kontrol edemedikleri durumlarda ortaya çıkan çelişkilere odaklanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Özel Mülkiyet, Kadastro, Orman, 2-B Uygulamaları, Eski Haritalar

¹ Dr., Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Tarih Bölümü, Öğretim Görevlisi

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Özel Mülkiyetin Oluşum ve Dönüşümü

1847 yılında çıkarılan *Tapu Hakkında İcra Olunacak Nizamnâme* ve 1858 *Arazi Kanunnâmesi* sonrasında hedeflenen mülkiyet yapısı ile özel mülkiyetin gelişim süreci Osmanlı şehirlerinin dönüşümünde etkin bir rol oynamıştır. Klâsik dönemde, bazı bölgelerde özel mülkiyet olsa bile; büyük çoğunlukta kullanım merkezli yani zilyetliği esas alan mülk yapısı, Tanzimat'la birlikte özel mülkiyete evrilmiştir. Özel mülkiyetin yasa olarak üretmeye çalıştığı yapı; toplumsal hafızada kullanım merkezli, mülkün devlete ait olduğu ve kullanıcıların arazi kirası ödemediği, zilyetlik merkezli mülkiyet biçimi ile çatışma halinde olmuştur. Bu çatışma, toplumsal örf ile kanun koyucu ve uygulayıcılar arasında bir muvazaa oluşmasına neden olmuştur. Beykoz, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden mülkiyet yapısının sorun ve çözümlerini içinde barındıran ve bu dönüşümü nitelikli bir şekilde gözlemleyebileceğimiz verileri barındırmaktadır. Bu bağlamda Beykoz, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden mülkiyet yapısının; özel mülk, orman, özel orman ve 2B gibi uygulamalarını nasıl etkilediği ve günümüz imar ve mülkiyet sorunlarının nasıl oluştuğunu gösteren bir laboratuvar gibidir.

1847 yılında *Tapu Hakkında İcra Olunacak Nizamnâme* sonrasında İstanbul özelinde emlak tahrirleri yapılmaya başlanmıştır. 1858 *Arazi Kanunnâmesi* sonrasında, kişilerin kullanımındaki miri ve vakıf araziler için özel mülkiyetin başlangıcı sayılabilecek kayıtlar oluşturularak emlak vergileri ihdas edilmiş ve tapu dağıtımlarına başlanmıştır.

Cumhuriyetin ilanı sonrasında ise Osmanlı'dan devralınan mülkiyet yapısı devam ettirilmiş ve gayrimenkuller modern kadastro teknikleri ölçülerek yeni bir tapulama çalışmasına başlanmıştır. 22 Nisan 1925 tarihli Kadastro Kanunu ve 15 Aralık 1934 tarihli Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu ile yeni dönemin hukuki ve teknik altyapısı kurulmuştur. Balkan Savaşları ile başlayan ve Millî Mücadele ile biten uzun savaş döneminde Osmanlı coğrafyasında büyük nüfus hareketleri gerçekleşmiştir. Yeni kurulan Cumhuriyet, bu büyük nüfus dönüşümlerinde yeni kadastro yaparken eski kayıtları esas almış ve zilyetlikle mülk edinimini de devam ettirmiştir. Tarım temelli üretimin olduğu bir ülkede temel motivasyon, toprağın işlenmesini sürekli hale getirmektir. Bu çerçevede zilyetliklerin mülke dönmesi anlamlı bir zemin oluşturabilir (Günümüzde dahi bir gayrimenkul 20 yıl nizasız ve fasılasız emlak vergisi ödenerek kullanıldığında, zilyetlik üzerinden malik olma hakkı elde edilebilir).

2 Haziran 1929 tarihli *Tapu Kayıtlarından Hukuki Kıymetlerini Kaybetmiş Olanların Tasfiyesine Dair Kanun*'a göre; tapuda kayıtlı olduğu halde başkasının kullanımında olan bağ, bahçe veya binalı arazi 15 yıl, diğer araziler ise 10 yıl süre sonunda zilyet olanların mülkiyetine geçecektir. Bu kanun, Tanzimat sonrasında olduğu gibi, nüfus hareketleri sonrası oluşan yeni toplumsal yapıda eski tarzı sürdürmeyi hedeflemektedir. Aynı zamanda toplumsal hafızada arazinin kullanılan olacağı yönündeki yaklaşım devam etmektedir. Zilyetlik, yani kullanım sonucu mülk edinmek, bir toplumsal davranış biçimi halini almaktadır. Beykoz özelinde öncelikle özel mülk ve kamu parsellerinde daha sonra ise orman sınırı dışına çıkartılan arazilerde, vatandaşlar arasında muhtar senedi ile mülk almanın kültürel kodları buralardan izlenebilir.

2 Mayıs 1925 tarihli Kadastro Kanunu'nda, tüm ülkenin kadastrasınınun 30 yıl-

da tamamlanması hedeflenmiştir. Ancak ülkemizde özel mülkiyet kadastrosu ancak 2015 yılında %99 seviyesinde tamamlanabilmiştir. Hâlâ tescil dışı kalmış alanların kadastrosuna devam edilmektedir. Bu nedenle bütüncül anlamda tüm ülke adına kadastral bir yapıdan bahsedemiyoruz. Gayrimenkuller, onları kullanan insanların toplumsal hayatındaki amel ve tercihlerine göre canlı birer organizma gibi yaşarlar. Bu nedenle, örneğin Fransa’da birçok defa kadastro yenilenmiştir. Ülkemizde ise henüz birinci kadastro tamamlanamamış, hatta geçmişte teknik eksikliklerden kaynaklanan hatalı kadastral ölçümlerin düzeltilmesi işi bitirilememiştir. Sağlıklı bir mülkiyet yapısı oluşturulamayan bölgelerde sağlıklı bir imar uygulaması ve şehir gelişimi de hukuki ve teknik olarak sağlanamaz.

Beykoz kadastro çalışmaları üzerinden ilçenin imar ve mülkiyet süreçlerini okuyabiliriz. Bu çalışma için Beykoz’un Cumhuriyet tarihi boyunca yapılan kadastro çalışmaları kadastro paftaları üzerinden okunmaya çalışılmaktadır. Beykoz özelinde 197 kadastro paftası analiz edilmiş ve köy / mahalle pafta numaraları ve yapım tarihleri incelenerek aşağıdaki tablo oluşturulmuştur:

Tablo 1

KÖY/MAHALLE	PAFTA ADI	YAPIM TARİHİ
CUMHURİYET	3	2/12/1939
CUMHURİYET	1	16/11/1939
CUMHURİYET	2	23/11/1939
CUMHURİYET	4	4/12/1939
CUMHURİYET	5	9/12/1939
GÖKSU	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9	16/10/1951
ANADOLU HİSARI	10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17	2/1/1952
KANLICA	18, 19, 20, 21, 22, 23, 24	26/4/1952
ÇUBUKLU	25, 26, 27, 28, 29, 30	16/12/1952
PAŞABAĞÇE	31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39	26/4/1953
İNCİRKÖY	41, 42, 43, 44, 45, 46, 47	12/7/1953
PAŞABAĞÇE	40	12/7/1953
GUMUŞSUYU	50	26/4/1954
GUMUŞSUYU	48, 49, 51	27/4/1954
ANADOLU KAVAĞI	61, 62, 63	2/2/1955
ANADOLU KAVAĞI/MİRİŞAH	58, 59, 60	2/2/1955
BEYKOZ	52, 53, 54, 55, 56, 57	2/4/1955
YALIKOY	64, 65, 66, 67, 68, 69, 70	18/1/1957
ORTAÇEŞME	71, 72, 73, 74	30/9/1957
ANADOLU KAVAĞI	75	26/8/1959
DERESEKİ	6	15/3/1963
ALİBAHADIR	7	25/7/1963
TOKATKÖY	1, 5	15/4/1965
POYRAZ	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10	11/18/1966

AKBABA	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7	11/21/1966
ESENCELİ	3	6/12/1967
ESENCELİ	2	6/13/1967
ESENCELİ	1	6/20/1967
ESENCELİ	4	7/26/1967
ÇAYAĞZI	1, 4, 5	8/30/1967
TOKATKÖY	7	4/15/1968
TOKATKÖY	2, 3, 4	6/15/1968
POLONEZ	3	9/19/1968
POLONEZ	4	9/23/1968
POLONEZ	7	9/25/1968
POLONEZ	8	9/27/1968
DERESEKİ	1, 3, 4, 5	3/15/1969
ALİBAHADIR	3	7/20/1969
ALİBAHADIR	1	7/25/1969
ÇAYAĞZI	3	1/29/1970
ÇAYAĞZI	2	1/30/1970
ÖĞÜMCE	1, 2, 3, 4, 5	3/4/1970
MAHMUT ŞEVKET PAŞA	4	5/28/1970
ANADOLU FENERİ	1, 2, 3, 4, 5, 6	2/23/1971
İSHAKLI	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7	4/6/1971
TOKATKÖY	8, 9, 10, 11, 12, 13	11/21/1979
ALİBAHADIR	5, 6	10/31/1980
AKBABA	9	2/17/1981
ÇAVUŞBAŞI	3	11/23/1992
POLONEZ	2	11/4/1994
POLONEZ	6	28/11/1994
ANADOLU HİSARI/KANLICA	247EA2B_A	12/12/1994
POLONEZ	1	15/9/1996
AKBABA	250EB4A	11/12/1986-95-96
AKBABA	250EB4B	11/12/1986-95-96
ÇAVUŞBAŞI	1, 2	25/09/1951-81

Bu tabloya göre Cumhuriyet döneminde, Beykoz'da yapılan ilk kadastroya 1939 yılında Cumhuriyet köyünde başlanmıştır. Ancak kadastro çalışmalarına 12 yıl ara verilmiştir. Beykoz'un meskûn mahallerinde tüm ilçeyi kapsayacak kadastro çalışmalarına 1951 yılında başlanabilmektedir. Özel mülkiyet kadastro-su ise nihayet 1996 yılında tamamlanabilmektedir. 1939'da başlatılan ve 12 yıl ara verilen çalışmaların 57 yılda tamamlandığı görülmektedir.

Beykoz'da çarpık yapılaşmanın yoğunlaştığı merkezi alanlardaki kadastro çalışmaları ise 1951'de başlatılmış ve 1966 yılında tamamlanmıştır. Beykoz'da sanayiye bağlı nüfus artışının başladığı yıllarda imar planı yapmak şöyle dur-

sun, imar planına altlık teşkil edecek kadastro ve mülkiyet yapısı dahi kurulamamış durumdadır.

57 yıl süren kadastro çalışmaları sadece özel mülkiyet alanlarını kapsamaktadır. Orman ve daha sonra ortaya çıkacak orman alanı dışına çıkartılan 2B parselleri bu alanlara dahil değildir. Yani ilçenin bütüncül kadastrosu günümüzde hâlâ tamamlanamamıştır. Kadastro altyapısı sağlıklı kurulmamış bir bölgede mülkiyet sistemi kurulamaz. Hukuki ve teknik sürümü belirlenmeyen bölgelerde imar kanun ve nizamlarının uygulanması birçok çelişkiyi beraberinde getirir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Orman Hukuku ve Orman Kadastrosu

Tanzimat sonrası Orman Mektebi kurulmuş, 1870 yılında, *Orman Nizamnâmesi* yayınlanmıştır. Nizamnâme yayınlandığında, Osmanlı ormanları üç sınıf altında kullanılmaktadır: Mîrî, vakıf ve mülk ormanlar. 52 maddeden oluşan Nizamnâme, büyük oranda mîrî ormanları yönetmek amacıyla ormanların bir işletme gibi yönetilmeleri ve orman kullanımının esaslarını belirlemeyi hedeflemektedir (Orman Nizamnâmesi, Düstur I. Tertip, Cilt:2, s.404-414.). Fransız orman kanunları temel alınarak ve Osmanlı hukuk sistemi gözetilerek çıkarılmış olan Nizamnâme, 1937 yılında *Orman Kanunu* yürürlüğe girene kadar tadil edilerek uygulanmıştır.

1937 yılında yasalaşan 3204 sayılı Orman Kanunu ile Cumhuriyet döneminde orman varlığının kayıt altına alınması ve yönetilmesi hedeflenmektedir. Bu çerçevede hava fotoğrafları ile orman tahdit (sınır) haritaları oluşturulmuş ve bu haritanın dahil edildiği alanlar orman olarak kabul edilmiştir. Orman varlığı gelir getirenler (Mutlak Orman ve Özel Orman) ve memleketin sıhhat ve selametine fayda getirenler olarak ikiye ayrılmıştır (Diker, 1947, s. 44). İlk kısımdaki orman çeşitlerinde ağaç cinslerinin ürettiği gelirler esas alınmış ve devlete ait olanlarla vatandaş adına tapusu olanlar olarak ikiye ayrılmıştır. İkinci kısımda ise İstanbul Boğazı veya Uludağ gibi estetik ve sıhhi değerlerine göre ormanlar yer almaktadır.

Orman Kanunu ile birlikte muhtelif kanunlarda yer alan ağaçlık, bağ, bahçe, yemişli ağaç, sahipli arazi, koru, baltalık gibi tanımlamalardaki farklı vurgular kanunun uygulamasında farklı içtihatların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca, *Köy Kanunu*, *Arazi Vergisi Kanunu* ve *-Nizamnâmesi*, *Arazi Tahrir Kanunu*, *Tapu Kanunu*, *Belediye Kanunu*, *Köprü ve Şosalar Kanunu*, *Toprak Kanunu*, *Yabani Ağaçların Aşılınması Kanunu* gibi kanunların da orman hukuku ile kesişmesi nedeniyle farklı sonuçlar ve yorumların doğmasına neden olmuştur (Diker, 1947, s. 121). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden toprak ve orman sistemi tüm tanım ve hukuku ile yaşamakta iken alınan yeni teknik kararların uygulanma biçimi sorun çözmekten ziyade, devlet vatandaş arasındaki uçurumu açmıştır. Devletin yeni koyduğu kanunlar yaşamın alışkanlık ve ihtiyaçlarını çözmekten uzak kalmış; parçalı yasalar ve fiili durumu kuşatamayan teknik ve hukuki yapı birçok çelişkinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

1956 yılında orman hakkındaki kanun yenilenerek 6831 Sayılı Orman Kanunu yasalaşmıştır. 19 yıllık uygulama tecrübesi sonucu bu yeni yasa ile orman hukuk ve teknik çalışmalarının sağlanması hedeflenmiştir.

Bu çalışma için Cumhuriyet tarihi boyunca Beykoz'da yapılan orman ölçüm ve kayıt çalışmaları orman pafta ve tutanakları üzerinden incelenmiştir. Beykoz özelinde, 1937 tarihli Orman Kanunu'nun uygulanma süreci orman paftaları üzerinden takip edilebilir. Yaklaşık 313 km² alana sahip Beykoz'un %68'i devlete ait orman alanıdır. Beykoz ilçesi mahalle ve köyleri sınırları içinde hazırlanan orman pafta ve tutanakları incelendiğinde aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır:

Tablo 2

KÖY MAHALLE	ORMAN TAHDİT HARİTASI	5000 ÖLÇEKLİ ORMAN HARİTASI	ORMAN TUTANAK TARİHLERİ
AKBABA	1938	06.02.1975 20.01.1987	1974, 1984, 1987, 1994
ALİBAHADIR	4.23.1946	06.02.1975 20.01.1987	1974, 1975, 1984, 1987
ANADOLU FENERİ	7.25.1939	1.20.1987	1974, 1984
ANADOLU HİSARI	4.27.1946	-	-
BOZHANE	4.23.1946	1.18.1985	1978, 1981, 1984, 1987
CAVUŞBAŞI-ÇİFTLİK	9.23.1940	02.08.1982 30.05.1990	1974, 1979
ÇAYAĞZI (RİVA)	4.27.1946	8.16.1982	1976, 1977, 1987, 1990, 1991, 2005
CUMHURİYET	12.26.1940	18.08.1977 23.01.1985	1976, 1977, 1981, 1988, 1989
HEKİMBAŞI	4.27.1946	-	-
İNCİRLİ	4.27.1946	-	-
İSAKLI	-	TARİHSİZ	7.19.2006
DERESEKİ	1938	4.1.1991	1974, 1975
ELMALI	1938	4.1.1991	1980, 1982, 1987, 1988
GÖLLÜ	12.8.1939	11.13.1986	1984, 1986, 1996
KAYNARCA	1938	4.1.1991	1987, 1990, 1991
KILIÇLI (İŞAKLI)	1938 19.06.1952	TARİHSİZ	-
MAHMUT ŞEVKET PAŞA	-	04.05.1976 20.01.1987	-
ÖĞÜMCE	1940	9.2.1982	1940, 1976, 1982, 1984, 1987
PAŞAMANDIRA	11.5.1939	4.27.1982	1979, 1981, 1984, 1987
POLONEZKÖY	9.20.1940	2.14.1985	1980, 1981, 1984, 1988
POYRAZ	1938-40	TARİHSİZ	1943, 1985, 1987
ZERZEVATÇI	-	TARİHSİZ	-

1937 yılında Orman Kanunu'nun yürürlüğe girmesi sonrasında, 1938-1940 yılları arasında Beykoz bölgesinde orman tahdit haritaları tamamlanmıştır. Ancak bu tahditler 1/25.000 ölçeğinde üretilip 1/10.000 ölçeğine indirgenen haritalardır. Paydası büyük rakamlardan olan bu haritalara literatürde küçük ölçekli haritalar denilir. 1/25.000 ölçekli bir haritada, 1 cm'lik bir hata arazi üzerinde 250 metreye denk gelmektedir. Bu kadar büyük hataların oluşabileceği durumlarda hukuki ve teknik kararları uygulamak sorun çözmez, sorunların daha da artmasına neden olur.

Beykoz'da, tahdit haritaları tamamlandıktan yaklaşık 35 yıl sonra orman sınırlama tutanakları düzenlenebilmiş ve 1/5.000 ölçekli daha hassas haritalar üretilmiştir. 35 yıl boyunca bu tahdit haritaları üzerinden hukuki ve teknik kararlar verilmesi birçok sorunun oluşmasına neden olmuştur. Hukuki ve teknik sorunların ortaya çıkarttığı problemlerin sayısı ve çeşitleri Beykoz Adliyesi Arşivlerinden incelenebilir.

Beykoz bölgesinde 1/5.000 ölçekli orman haritalarının yapımına 1976 yılında başlanmış ve 1991 yılında tamamlanmıştır. 25 yılda tamamlanan bu haritalar ve tutanaklar orman sınırları ve varlığını daha büyük ölçekte ve daha hassas bir şekilde kayıt altına almıştır. Fakat özel mülkiyetin kadastro çalışmalarında olduğu gibi orman kadastro da işlevsiz hale gelecek bir süreçte bitirilmiştir. Beykoz ilçe sınırlarının %68'inin devlete ait %5'inin ise özel orman olduğu düşünüldüğünde, orman sınırlarının tespit sürecinin uzamasının doğurduğu sonuçlar daha iyi anlaşılabilir.

Beykoz'da Özel Mülkiyete Tabi Ormanlar

Osmanlı toprak rejiminde orman vasıflı araziler diğer arazilerle aynı mülkiyet statüsüne sahiptiler ve üç çeşit orman türü bulunmaktaydı: mîrî orman, vakıf orman ve mülk orman. 1937 yılında yayınlanan *Orman Kanunu*'nda da ormanlardaki özel mülkiyet yapısı devam etmiştir.

1945 yılında, 4785 Sayılı Kanun'un 1. Maddesi'ne göre özel ormanların devletleştirilmesine karar verilmiştir (Diker, 1947, s. 119). Kanunda, özel orman sahiplerinden millileştirme sonucu bedellerini almak isteyenlere bir yıllık bir başvuru süreci tanınmıştır. Bir yıl içerisinde malik olduklarını gösterir belge ile başvurmayanlar herhangi bir hak talep edemeyeceklerdir. Devletleştirme sonucunda orman yangınları veya orman suçlarının önlenmesinde herhangi bir ilerleme kaydedilememiş, sadece devlet-vatandaş arası sorunlarda artış meydana gelmiştir. 1950 yılında, 5658 Sayılı Kanun'la devletleştirilen ormanlar sahiplerine iade edilmiştir. Böylece günümüzdeki özel orman parselleri hükümlerini korumaya devam etmiştir.

Beykoz'da günümüzde yaklaşık olarak 16 km² özel orman sahası bulunmaktadır. Bu özel ormanların günümüzdeki tartışma konusu imar hakları üzerinedir. İmar Kanunu'na göre özel ormanlarda amenejman haritaları gözetilerek yüzey alanının %6'sı oranında imar hakları bulunmaktadır. Fakat bu %6'lık imar hakkına orman içinde açılan yollar veya müstemilat gibi yapıların dahil olup olmadığı konusundaki muvazaalı durumlar, özel ormanlarda imar tartışmalarının oluşmasına neden olmaktadır.

Beykoz'da Orman Sınırı Dışına Çıkartılan Araziler (2B)

1956 yılında kabul edilen 6831 sayılı Orman Kanunu'nun 2. maddesinin birinci fıkrasının B bendine göre orman sınırları dışına çıkartılacak yerlerin tespit ve tayininin yapılmasına karar verilmiştir. Bu kararın uygulanması için orman tespit tutanaklarının ve orman tahdit sınırlarının büyük ölçekli olarak belirlenmiş olması gerekmektedir. Beykoz özelinde orman paftalarının büyük ölçekli olarak hazırlanmasına 1976 yılında başlanılmış ve 1991 yılında tamamlanmıştır. Yani 2B alanı olarak tespit edilecek yerlerin hassas düzeyde bir haritası yoktur. Osmanlı ormanlarını gösterir 1909 haritası ile günümüz Beykoz'unda ölçülen 2B alanları karşılaştırıldığında bu alanların büyük bir kısmının o dönemde de orman olmadığı görülmektedir. Orman sınırlarının tamamlanmadığı bir bölgede orman sınırı dışına çıkartma kararının alınması ormanların yok edildiği anlamına gelemez. Ama sınırların tam tespit edilemediği bir bölgede ormanların sağlıklı korunması işlemi de sağlanamaz. 2B uygulamaları, hukuki ve teknik olarak çelişkilerin billurlaştığı bir alan olarak da okunabilir.

Günümüz Beykoz ilçesinin yüzölçümü 313 km² olup, 2B statüsündeki arazi varlığı ilçe yüzölçümünün %10'u büyüklüğündedir. Beykoz'da bulunan 2B bölgelerinin kadastroları 2011 yılında tamamlanarak tapuları dağıtılmıştır. 2B kadastro sonrası Beykoz'daki özel mülkiyet alanı %11'den %22'ye çıkmıştır. Cumhuriyet dönemi kadastro sunun 1925 yılında başlatıldığı düşünülürse, 86 yıl sonra Beykoz'da özel mülkiyet kadastro tamamlanmıştır diyebiliriz. Mülkiyet ve kadastro kayıtlarında yaşanan bu karmaşa içerisinde ruhsatlı bina yapmanın imkânı ayrı bir tartışma konusudur.

Osmanlı Dönemi İmar Plan ve Uygulamaları

Osmanlı şehirleri için ilk düzenleme önerisi 1848 yılında, Tanzimat Fermanı sonrasında *I. Ebniye Nizamnâmesi* ile ortaya konulmuştur (Ergin, 1995, s. 1031-1037). 30 bendden oluşan nizamnâmede; cadde genişlikleri, duvar ve çekme mesafeleri, bina malzemesi gibi konular üzerinden inşa edilecek binalar ve yollar yeni bir forma sokulmaya çalışılmaktadır. Yine aynı yıl yayınlanan *Ebniye Beyannâmesi* bina inşa teknikleri hakkında esasları açıklamıştır (Ergin, 1995). 1849 yılında *II. Ebniye Nizamnâmesi* (Ergin, 1995, s. 1044-1049) bu esaslar hakkında ölçüler belirler olmuştur. Bu uygulamaya yönelik bir düzenleme olarak 15 yıl yürürlükte kalmıştır.

1864 yılında 49 maddeden oluşan *Turuk ve Ebniye Nizamnâmesi* yürürlüğe girmiştir (Ergin, 1995, s. 1673-1685). Büyük yangınlar sonrası bina ve yol düzenlemesi odaklı bir yaklaşımla çok detaylı düzenlemeler hedeflenmektedir. Nizamnâmenin üst başlıkları şu şekildedir: Sokakların Tevsii, Sokakların İstikameti, Muhterik Mahallat, Ebniyenin Sokak Yüzünde Olan Çıkma ve Çıkıntıları, İrtifa-ı Ebniye, Harik Hakkında Tedabir, Mevad-ı Sitti, Sokakların Levha ve Numeroları, Tamirat-ı Memnua, Ruhsat Tezkeresi, Ebniyenin Sokak Yüzü Sathı İçün Tezkere, Mugayir-i Nizam Olarak Vukua Gelen Hareketler, Nasb Olacak Muhammenlere Dair, Hatime. Başlıklardan görüleceği üzere bina yapımı usul ve kaideleri artık bir forma sokulmaktadır. Bu süreç ayrıntılı olarak açıklanmakta ve kayıt altına alma çalışmalarına başlanmaktadır.

1882 yılında ise on iki fasıl ve doksan sekiz madde halinde düzenlenmiş olan

Ebniye Kanunu yasalaaşmıştır (Ergin, 1995, s. 1715-1731). On iki fasıl şu şekildedir: Sokakların Vüsatı, Sokakların İstikameti, Muhterik Mahaller (yangın yerleri), Ebniyenin Sokak Üzerindeki Çıkıntıları, İrtifa-i Ebniye, Harikin Men-i Vukuu Tedabiri, Tamirat-ı Menua, Ruhsat İeskeresi, Ebniye İnşa ve Tamiri Rüsümü, Rüsüm-ı Keşfiye, Münhasıran İstanbul ve Bilad-ı Selase Ebniyesi, Mücazat (cezalar). Fasıllara ve madde içeriklerine bakılırsa, 1848'deki ilk nizamnâme ile 34 yıllık uygulama tecrübesi henüz olgunlaşmış bir kanun yapısı ortaya çıkartmıştır. Kanun, bina malzemesi, yol ve çekme malzemelerine odaklanan bir imar öngörmektedir. Yangın yerlerinde kamusal alan kesintileri gibi yeni kamusal alanların oluşumu çabası da yeni bir şehir tasavvurunun şekillenmeye başladığını göstermektedir.

Osmanlı dönemi bina ve yol uygulamalarının bütün bir imparatorluğa uygulandığını kurgulayarak analizler yapmak sorunlu bir yaklaşım olacaktır. İstanbul özeli için hazırlanan bu düzenlemelerin İstanbul içi semtlerde dahi uygulama başarisını değerlendirmek için mahalle bazında ele alınması zorunludur. Beykoz özelinde bile, Ebniye nizamnâmelerinin uygulama kayıtlarına ulaşmamaktayız. Yalıköy veya Anadolu Hisarı mahallelerinde bina inşa teknikleri ve sokak genişlikleri üzerinden nizamnâmenin etkilerini değerlendirebiliriz. Yangın yerleri dışında kamusal alan düzenlemelerine rastlamayız. Fakat bitişik nizam binalarda yangın duvarı gibi örnekler üzerinden nizamnâmelerin bina bazlı etkilerine rastlayabiliriz.

Cumhuriyet Döneminde İmar Plan ve Uygulamaları

Cumhuriyet'in ilanı sonrasında imar meselesi yangın sonrası İzmir ve yeni inşa edilen yeni başkent Ankara'da gündeme gelmiştir. Bu nedenle hukuki altyapının kuruluğu, tıpkı Osmanlı İstanbul'unda uygulanarak sınanan *Ebniye Kanunu* gibi; Cumhuriyet'in başkenti Ankara'da uygulamaya konularak sınanmıştır. Cumhuriyet ilanı sonrasında; 1927 yılında, 642 sayılı yasa ile *Ebniye Kanunu*'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve yangın yerlerinin düzenlenmesi ile ilgili hükümler getirilmiştir.

1930 yılında 1580 sayılı *Belediyeler Kanunu* ile bütün belediyeler için imar planı yapma zorunluluğu getirilmiştir. Bu kanuna göre; her belediye beş yıl içerisinde, gelecek 50 yılı gözeterek kent planı hazırlamak zorundadır (Resmî Gazete, 14 Nisan 1930, 1471). 1580 Sayılı Kanun İstanbul özelinde pratikte çok fazla değişikliğe sebep olmamıştır. Uygulama kontrolü Beykoz özelinde yapıldığında ise hiçbir çalışmanın yapılmadığı ortadadır. Beykoz için ilk imar planı bu kanunun yasalaaşmasından 50 yıl sonra hazırlanabilmiştir.

1930 yılında, *Umumi Hıfzıssıha Kanunu* ile nüfusu 20.000 kişiyi aşan ya da nüfusu iki sayım dönemi arasında %15 artan belediyelere imar planı yapma zorunluluğu getirilmiştir.

1933 yılında 2290 Sayılı *Belediye Yapı Yollar Kanunu* yürürlüğe girmiştir. Bu kanun, *Ebniye Kanunu*'nun Cumhuriyet döneminde transkript edilmiş hali gibidir. Yol ve yapı merkezli bir yaklaşımla modern şehir kurmak hedeflenmektedir. Kanunda zorunluluklar belirtilir: Örneğin 'her belediyeye 5 yıl içerisinde ve 50 yıllık kent planı yapma zorunluluğu' getirilmiştir. Fakat bu kanunun yayınlanması üzerinden beş yıl geçtiğinde dönemin İstanbul'u için bile plan

yapılamamıştır. 1930'larda İstanbul'un bir köyü olan Beykoz için ise plan kavramı gündemde dahi yoktur.

1935 yılında ise 2763 Sayılı Kanun ile nüfusu 10.000 kişiyi aşan yerlerde, harita ve imar planı yapmak, içme suları, spor alanları ve kanalizasyon işleri gibi hususlarda İçişleri Bakanlığı yetkili kılınmıştır. Ayrıca belediyelere, harita ve plan çalışmalarını uzman mimarlara ihale edebilmenin yolu açılmıştır. Kamu kurumları, harita ve plan çalışmaları için özel sektörden hizmet alımı yapmayı düşünmeye başlamıştır.

1936 yılında Belediyeler Fen Heyeti kurularak, belediyelerin halihazır harita, imar planı ve su işlerinde müşavirlik yapması öngörülmüştür. Merkezi hükümet, yeterli teknik eleman olmadığı için belediyelere Ankara'dan usul öğretmenin yollarını aramaktadır.

1938 yılında, 3458 sayı ile *Mimarlık ve Mühendislik Kanunu* yasalaşmıştır. Cumhuriyet şehirlerinin modern bir şekilde imar edilmesi düşünülmektedir. Ama bu işin hizmetini sağlayacak mühendis ve mimarların yasa ve yönetmeliği hazırlanmamıştır. Cumhuriyet'in ilanından 15 yıl, *Yapı ve Yollar Kanunu*'nun yasalaşmasından beş yıl sonra, devlet mimar ve mühendislerin çalışma prensiplerine ilişkin düzenleme ihtiyacı hissetmiştir. Bu dönemde yetişmiş teknik eleman sorunu da vardır. Şehirlerin imarını yönlendirecek yeterli mimar ve mühendis de bulunmamaktadır.

1945 yılında 4759 Sayılı Kanun ile İller Bankası kurularak; 1933 yılında yürürlüğe giren Belediye Yapı ve Yollar Kanunu ve 1935 yılında yürürlüğe giren 2673 Sayılı Kanun gözetilerek belediyelerin harita ve imar işlerini yürütmekle görevlendirilmiştir. Tek parti döneminde imar konusunda ortaya çıkan başarısızlık, şehirlerin kontrol edilerek yönetilememesine neden olmuştur. Bu nedenle merkezi hükümet yetkileri çevreye yayarak ya da tekrar merkeze alarak sorunları çözmeye çalışmıştır. Bu süreç döngüsel bir dönüşüm şeklinde okunabilir. Sorunlar büyüdükçe, yeni kurumlar ve kanunlarla sürece müdahale edilmeye çalışılmaktadır.

Bu dönemde, Bayındırlık Bakanlığı'nda, Yapı ve İmar İşleri Reisliği'ne bağlı Şehircilik Fen Heyeti kurularak; şehirlerde hazırlanan imar planlarının incelenmesi ve onaylanması görevi verilmiştir.

1950 yılında 6085 sayı ile *Karayolları Trafik Kanunu* yasalaşmıştır. Yürürlükte *Belediye Yapı Yollar Kanunu* bulunmaktadır. Şehirlerin imarı yol merkezli düşünülmektedir. Ama trafik için kanuni düzenleme, imarı düzenlemeyi hedefleyen kanundan 17 yıl sonra yasalaşmıştır. Şehirlerin imarı ve gündelik hayatın düzenine ilişkin hukuki yapı ihtiyaçlara göre ve genellikle ihtiyaçların zorunluluğu ile hayatın gerisinden gelerek yasalaşmaktadır.

Dönemin Türkiye'sinde bina inşa malzemelerinin büyük bir kısmı ithal edilmektedir. II. Dünya Savaşı sürecinde malzeme yetersizliğinden ve mevcut ekonomik durumdan ülkede 'mesken buhranı' baş gösterir. İnşaat malzemeleri büyük oranda Avrupa ülkelerinden temin edilmektedir. Savaş nedeniyle bu ithalat durmuş ve bu dönemde ülke ekonomisinin yaşadığı zorluklardan dolayı yeni konut inşaatları yavaşlamıştır. Bu nedenlerden ötürü, özellikle İstanbul'da gecekondu kavramı ortaya çıkar. Mülkiyeti milli emlak veya vakıf arazilerine ait olan yerlerde izinsiz bina yapım furyası başlar. 1953 yılında 6188

Sayıli *Bina Yapımını Teşvik ve İzinsiz Yapılan Binalar Hakkında Kanun* yürürlüğe girer. Artık, izinsiz binalar için de kanunlar yapılmaya başlanmıştır. İmar planı, kanalizasyon ve proje gibi prosedürleri gözeterek inşa edilmesi gereken yapılar, vatandaş ihtiyaç ve görgüsüne göre inşa edilir olmuştur. Hukuki ve teknik süreç yaşananları kuşatıp dönüştüremediğinde, yeni hukuki tanımlar yaşananı hukuki forma dönüştürmüştür.

9.07.1956 tarihinde 6875 sayı ile yasalaşan İmar Kanunu; 62 madde ve Yapı ve Ruhsat İşleri, Hali Hazır Harita Yol ve İstikamet Planları, Tevhid ve İfraz İşleri, Umumi Hükümler başlıklı dört bölümden meydana gelmiştir (Resmî Gazete, 16 Temmuz 1956, 9359). Detaylı bir imar tasviri yapan kanun, nüfusu 5.000'den fazla olan belediyelere imar planı, 5.000'den az olan yerlere de yol istikamet planı yapma zorunluluğu getirmiştir. Bu kanun ile 50 yıllık afaki plan öngörüsü kaldırılmış, mücavir alanların denetim yetkisi belediyelere verilmiştir. Bu kanun, bölge planlaması yapılarak sanayiye bölge ihtiyaçlarına göre dağıtılması, yeni mahalle ve şehir oluşumunu gözetmemesi ve arsa spekülasyonunu vergilendirmemesi başlıklarında eleştirilmiştir (Geray, 1946). Demokrat Parti dönemi ile birlikte, yetkilerin merkezden çevreye dağıtılması tekrar gündeme gelmiştir. Döngüsel karar alma süreçleri devam etmektedir. Hayatın gerisinde kalan yasa ve bürokratik işleyiş yaşananı kontrol altına dahi alamamaktadır.

1958 yılında 7116 Sayılı Yasa ile İmar ve İskân Bakanlığı kurulmuştur. Bakanlığa görev olarak, ülkenin; bölge, şehir, kasaba ve köylerinin planlanması, mesken politikası, yapı malzemesi konuları ile uğraşmak, bölge planlamasına odaklanmak, iç iskân, göçmen iskânı ve afetler için tedbirler almak verilmiştir. İmar olgusu artık bir bakanlık kontrolü ile yönetilecektir. Bağımsız bir İmar ve İskân Bakanlığı şehirlerin imar sorunları ile ilgilenecektir. Bu çerçevede, 1959 yılında Bölge Planlama Örgütü kurulur. Plan, ilçe veya şehir bazlı değil; bölge bazında bütüncül bir şekilde yapılmalıdır. Bu tarz uluslararası tecrübe ve teorilerin uygulanması için hızlı kararlar verilmektedir. Ama bu bilgi ve görgü transferi uygulamada istenilen sonuçları doğurmamaktadır.

1960 yılında, *Fen Adamlarının Yetkileri ve Belediyelere Karşı Yüklenecikleri Fenni Sorumluluk Sınırlarına Dair Yönetmelik* yayınlanmıştır. Artık, imar mevzuatının uygulanmasına ilişkin teknik süreci yürütecek teknik elemanların yetki ve sorumlulukları resmi olarak düzenlenmeye başlanmıştır.

1966 yılında 775 sayılı *Gecekondu Kanunu* yürürlüğe girmiştir. Hedef, inşa edilmiş gecekonduların ıslahı, tasfiyesi, yeni gecekondu yapımının önlenmesidir. Kanun yapıcılar, şehirlerin hukuki düzenlemelerle ve teorik uygulamalarla kontrol edilemeyeceğine kanaat getirdiklerinde, 'ıslah', 'tasfiye' kanunları çıkartmaya başlamışlardır.

1972 yılında, 1956'da yürürlüğe giren İmar Kanunu revize edilerek 1605 Sayılı Kanun'la değiştirilmiştir. Bu kanunla 'nüfusu 5.000 kişiyi aşan yerlerde yol istikamet planlarını, 10.000 kişiyi aşan yerlerde ise imar planı ve kanalizasyon projelerini yaptırmaları zorunludur' denilmiştir. Kanun yapıcılarının analiz ve sorun çözme yaklaşımı, 1930'lardaki süreçle benzeşmektedir. Ulaşamayacak hedefler sürekli tekrarlanmaktadır.

1973 yılında İstanbul'da belediye sayısı 32 iken bir defa imar planı yapılan belediye sayısı altı, iki defa yapılan belediye sayısı dört, hiç imar planı yapılmayan belediye sayısı ise 22 olarak verilmektedir (50 Yılda İmar ve Yerleşme

1923-1973, 1973, s. 29). İki defa yapılan belediye sayısı düşünüldüğünde İstanbul içinde plansız ilçe belediyesi sayısı 26 olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca 1970'li yıllara gelindiğinde; İmar Kanunu'nun 4, 6, 7, 8, 11, 16, 18, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 37, 41, 42, 45, 47, 48, 57 ve 58. maddeleri değiştirilmiş ve dokuz yeni madde eklenmiştir. Yani yirmi yıl olmadan imarı düzenleme amacıyla çıkartılan kanunlar, şehirlerin gelişimi karşısında yenilgiye uğramıştır. Kanunları kamusal hayatı ve şehirleri yönetip yönlendirmede başarılı olamamış, yaşamın ritmini kontrol dahi edememişlerdir.

3.05.1985 tarihinde 3194 Sayılı İmar Kanunu 50 madde ve sekiz geçici madde şeklinde hazırlanarak onaylanmıştır. Yedi bölümden oluşan kanun; Genel Hükümler, İmar Planları ve İlgili Esaslar, İfraz ve Tevhid İşleri, Yapı ve Yapı ile İlgili Esaslar, Çeşitli Hükümler, 2960 Sayılı Boğaziçi Kanunu ile İlgili Hükümler ve Geçici Hükümler ve Yürürlük ve Yürütme başlıklarına ayrılmıştır (Resmî Gazete, 9 Mayıs 1985, 18749). Halen yürürlükte olan bu kanunun hemen hemen tüm maddelerinde değişikliğe gidilmiştir. Hatta 6.06.2018 tarihinde çıkarılan Yapı Kayıt Belgesi Verilmesine İlişkin Usul ve Esaslar (Resmî Gazete, 15 Haziran 2018, 30443) ile bu kanunun hükmünün geçersizliği ve fiili durumun kamu yönetimi tarafından kabulü sağlanmıştır. Plan ve imar kurallarının uygulanamadığı durumlarda yaşanan kanunlaştırmaların örneği sergilenmiştir.

Boğaziçi İmar Planları

1973 yılında *Eski Eserler Kanunu*'nun kabulünden sonra Anıtlar Yüksek Kurulu, Boğaziçi'ni sit alanı olarak ilan eder ve 1/5.000 ölçekli planlar yapılanaya kadar yapılaşma durdurulur. Beykoz özelinde ilk imar planı kararlarından birisi yapılaşmayı durdurmak şeklindedir.

29.01.1983 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile sit alanındaki ruhsat işlemleri İstanbul Anakent Belediyesi'ne devredilir. Beykoz Belediyesi sınırları için ilk bütüncül imar planı ise, 22.07.1983 yılında onaylanan 1/5.000 ölçekli Nazım İmar Planı ve 1/1.000 ölçekli uygulama imar planıdır. 18.11.1983 yılında İmar İskân Bakanlığı tarafından 2960 Sayılı *Boğaziçi İmar Kanunu* hazırlanmıştır. Boğaziçi bölgesini koruma amaçlı yapılan bu plan sayesinde Anadolu Hisarı'ndan Anadolu Feneri'ne kadar olan yaklaşık 4.000 hektarlık bir alanda imar planı tamamlanmıştır. Bu plana göre üç alan tanımlanmıştır: Ön görünüm bölgesi, geri görünüm bölgesi ve kırsal alana bağlı etkilenme bölgesi. Bu kanun ile birlikte söz konusu alan içerisindeki özel ormanlar kamulaştırılır, eski eserler Anıtlar Kurulu kayıtlarına göre restore edilir. Genel olarak var olan ruhsatlı bina varlığı kayıt altına alınarak korumaya alınmıştır. Tarihi değeri olmayan veya ruhsatsız binalar ise kayıt altına alınmaz ve yıkım kararı verilir. Boş arsalar imar hakkı verilmez.

Boğaziçi İmar Kanunu üzerinden ülkemizdeki imar kanun ve uygulamaları üzerine fikir yürütebiliriz. Koruma mantığı kimseye bir şey yaptırmama prensibi şeklinde benimsendiğinde; devletin özel mülkiyeti kaldırarak kamulaştırma yapmasını ya da buralara bir kullanım vermesini gerektirir. Her tapu malikinin imar hakkına sahip olacak şekilde bir kural konulmasa bile, emlak vergisi toplamayı hedeflediği maliklere arsa veya tarlaları için bir kullanım biçimi önerilmelidir. Yapım önerisi olmayan, yapılaşmayı da kontrol edemeyen

bir sistematik içerisinde devlet vatandaş arasında muvazaalı yolların kapısı aralanmaktadır.

27.12.1990 tarihinde 1/5.000 ölçekli Geri Görünüm Etkilenme Bölgesi Revizyon İmar Planı, 05.08.1991 tarihinde Beykoz Geri Görünüm ve Etkilenme Bölgesi 1/5.000 Ölçekli Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı, 13.09.1991 tarihli Beykoz Boğaziçi Alanı Geri Görünüm ve Etkilenme Bölgesi 1/1.000 Ölçekli Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı ve 10.12.1993 tarihli 1/1.000 Ölçekli Boğaziçi Geri Görünüm ve Etkilenme Bölgesi Uygulama İmar Planı onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

28.07.2004 tarihinde ise, Boğaziçi Sahil Şeridi ve Öngörünüm Bölgesi Uygulama İmar Planı Lejandı ve Plan Hükümlerinin değişikliği onaylanmıştır.

02.12.2005 tarihli Beykoz Boğaziçi Alanı Geri Görünüm ve Etkilenme Bölgesi 1/5000 Ölçekli Koruma Amaçlı Revizyon Nazım İmar Planı yapılmıştır.

26.09.2009 tarihli Beykoz Boğaziçi Alanı Geri Görünüm ve Etkilenme Bölgesi 1/1000 Ölçekli Koruma Amaçlı Revizyon Uygulama İmar Planı onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

17.10.2017 tarihli Beykoz Geri Görünüm ve Etkilenme Bölgesi 1/5000 Ölçekli Koruma Amaçlı Revizyon Nazım ve 1/1000 Ölçekli Koruma Amaçlı Revizyon Uygulama İmar Planı 1. Etap.

17.12.2018 tarihli Beykoz Geri Görünüm ve Etkilenme Bölgesi 1/5000 Ölçekli Koruma Amaçlı Revizyon Nazım İmar Planı 2. Etap.

17.12.2018 tarihli Beykoz Geri Görünüm ve Etkilenme Bölgesi 1/1000 Ölçekli Koruma Amaçlı Revizyon Nazım İmar Planı 3. Etap.

Yukarıda onaylanan plan tarihleri ve içerdiği alanlar düşünüldüğünde 1983 yılından 2018 yılına kadar Boğaziçi bölgesi için bile imar planları tamamlanamamıştır. Planın tamamlanamadığı bir bölgede uygulamanın sağlıklı bir şekilde kontrol ve yönlendirilmesi mümkün değildir. Bu nedenle Beykoz Geri Görünüm Etkileşim Bölgesi'nde Kavacık bölgesindeki iş binaları ve mevzi site yapılaşmalar nispeten imar kanununa uygun şekilde inşa edilmişlerdir.

Beykoz Belediyesi Ölçeğinde İmar Planı Çalışmaları

İmar planları üzerinden bir şehrin gelişim seyrini okumak mümkündür. İmar planları mevcudu dönüştürürken yeni yapılaşmanın da usul ve kaidelerini belirlemek amaçlı yapılır. Beykoz özelinde imar planlarının var olan yapılaşmayı dönüştürme ve yeni gelişimi kontrol etme kapasitesini belediye arşivinde yer alan imar planları üzerinden okuyabiliriz. Beykoz Belediyesi Plan ve Proje Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan onaylı imar planları aşağıdaki gibidir:

28.04.1965 tarihinde 1/500 ölçekli Beykoz Deri Kundura Fabrikası İşçileri Yapı Kooperatifi Mevzi Planı,

23.03.1987 tarihinde Rüzgarlıbahçe Islah İmar Planı,

27.03.1987 tarihinde Soğuksu Islah İmar Planı,

27.11.1987 tarihinde 40 pafta 246 ada 2 parsel Islah İmar Planı,

05.07.1988 tarihinde Kentsel Baskı Altında Kalan Alan 1/5000 Ölçekli Nazım

İmar Planı,

07.03.1989 tarihinde ise Göksu Evleri Nazım İmar Planı,

25.09.1989 tarihinde Soyken (542 ada 171-172 Parseller) İmar Planı,

25.10.1989 tarihinde Riva Uygulama İmar Planı,

03.01.1991 tarihli Beykoz 37 ada 61-62 Parseller İmar Planı,

07.03.1991 tarihli Akbaba-Dereşeki İmar Planı,

19.06.1995 tarihli Yenimahalle İslah Planı,

22.10.1998 tarihli Beylik Mandıra Mevkii 1/5000 Ölçekli Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı,

14.05.2002 tarihli Beykoz 1/5000 Ölçekli Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı,

15.06.2004 tarihli Beykoz 1/1000 Ölçekli Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı,

02.12.2005 tarihli Beykoz 1/5000 Ölçekli Koruma Amaçlı Revizyon Nazım İmar Planı,

17.05.2007 tarihli Beykoz 1/1000 Ölçekli Koruma Amaçlı Revizyon Uygulama İmar Planı,

29.06.2011 tarihli Riva Köyiçi 1/5000 Ölçekli Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı,

29.06.2011 tarihli Bozhane, Göllü, Kılıçlı, İshaklı Köyleri 1/5000 Ölçekli Koruma Amaçlı Revizyon Nazım İmar Planı,

21.11.2013 tarihli Polonezköy 1/5000 Ölçekli Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı ve 1/1000 Ölçekli Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı ve

30.12.2014 tarihli Beykoz 1. Bölge 1/5000 Ölçekli Koruma Amaçlı Revizyon Nazım İmar Planı ve 1/1000 Ölçekli Koruma Amaçlı Revizyon Uygulama İmar Planı onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

1965-2014 yılları arasında; Beykoz'da, Boğaziçi planları dışında 21 adet planlama çalışması yapılmıştır. Bu planlardan beş adedi mevzi imar çalışmasıdır, yani parsel bazlı imar yapılmıştır. Bu durum, kentsel bütünlük yerine bir parsel maliki için belediye tarafından hazırlanan planları ifade etmektedir. Şehrin bütününde uygulanmayan plan kavramı parsel bazlı uygulanmıştır.

Beykoz özelinde yapılan planları niteleyen sıfatlara baktığımızda; mevzi, ıslah, koruma, uygulama ve revizyon şeklinde olduğunu görürüz. Beykoz bölgesinde planlamanın hedefi şehrin geleceğini öngörerek yapılaşmaya yön vermek değil; yapılaşmayı mevzi olarak kontrol etmek, ıslah etmek, var olanı korumaya çalışmak ya da korunamayanı revize etmeye yönelmiştir. Bu durum belediye-vatandaş ilişkilerinin okunması için önemli bir veri olarak kullanılabilir.

2019 Yılı İtibariyle Beykoz Yapı Analizi

2019 yılı Beykoz Belediyesi Plan ve Proje Müdürlüğü Arşivi verilerine göre Beykoz'da toplam 54.477 adet yapı bulunmaktadır. Bu yapılardan, 4.557 adedi ruhsatlıdır. Ayrıca 1.271 adet tarihi eser tescilli olan yapı ve 203 adet harici tescilli eser (çeşme, hazire, su kuyusu gibi) vardır. Bu durumda toplam kayıt

altındaki yapı sayısı 6.031 olmaktadır. Bu rakamlara göre Beykoz sınırları içerisinde resmi prosedürlere uygun yapı oranı %11 olmaktadır.

Sonuç

Beykoz'un tapu, kadastro, orman, özel orman, 2B kadastrusu, hali hazır harita, Boğaziçi İmar Planı ve Beykoz özelinde yapılan diğer planlama çalışmalarının arşivlerini incelediğimizde; Beykoz bina varlığının hukuki ve teknik anlamda geçerliliğini sorgulamamıza neden olacak bir durumu ortaya çıkmaktadır. İlçe alanının %10'u için kadastro çalışması 1939'da başlatılmış ama 1981 yılında tamamlanabilmiştir. Beykoz'un yüzölçümünün %11'ini oluşturan 2B arazilerinin tapu sorunları 2011 yılında çözülebilmiştir. Beykoz'un yüzölçümünün %68'ni oluşturan orman ve %5'ini oluşturan özel ormanların küçük ölçekli haritalarının yapımına 1977 yılında başlanılmış ve 1991 yılında tamamlanabilmiştir. Ki ilçede hâlâ tescil dışı alan olarak tanımlanan sarı alanların tescil işlemlerine başlanmış değildir. Yani Beykoz kadastrusu, 1925 yılında, Cumhuriyet'in ilk yıllarında verilen hedef gözetildiğinde hâlâ tamamlanamamıştır. Mülkiyet rejimi sağlıklı kurulamamış bir bölgede sağlıklı bir imar uygulaması mümkün değildir. Beykoz imar planları ise 1965 yılında mevzi plan şeklinde başlatılmış, Boğaziçi İmar Planı ile devam etmiştir. Planlama çalışmalarının tarihine baktığımızda mevcut yapılaşmayı kuşatmayan ve geleceği yönlendiremeyen bir yapıya sahiptir. Şüphesiz bu durum sadece Beykoz'un sorunu değildir. Ebniye Nizamnâmesi'nden imar kanunlarına veya imar aflarına kadar kanun koyucu, yaşamı yönetme ve yönlendirme kabiliyetine sahip olamamıştır. Yaşamın ritmi kamu yönetimi ile ayrı kulvarlarda ilerlemektedir. Ve bu muvazaalı hâl sorunları çözmek yerine daha karışık hale getirmektedir.

Kaynakça

- Beykoz Belediyesi İmar Planları
Beykoz Kadastro Paftaları
Beykoz Orman Paftaları ve Orman Tutanakları
Resmî Gazete
Orman Nizamnâmesi, Düstur I. Tertip
50 Yılda İmar ve Yerleşme 1923-1973. (1973). Ankara: İmar ve İskan Bakanlığı.
Diker, M. (1947). *Türkiye'de Ormanlık Dün-Bugün-Yarın*. Ankara: T.C Tarım Bakanlığı.
Ergin, O. N. (1995). *Mecelle-i Umur-ı Belediye* İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı.
Gümüş, C. (2016). Cibali Mubaha'dan Devlet Ormanlığına Türkiye'nin Ormanlık Serüveni. "Türkiye'nin Ormanlık Serüveni, Örgütlenmesi ve Ormanlıkta Kadının Yeri" Paneli Kitabı. Ankara: Türkiye Ormanlar Derneği.
Geray, C. (1946). Yeni İmar Kanununun Bazı Özellikleri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C:I, Sayı:4, 135-150.

Tarih Öncesi Dönemde Beykoz: İstanbul İli Yüzey Araştırması (İstYA) 2018-2019 Yılı Sonuçları

Emre GÜLDOĞAN¹

Özet

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının izni ile İstanbul Üniversitesi başkanlığında, İstanbul ilinde Avrupa ve Asya yakalarında yer alan (Silivri, Çatalca, Beylikdüzü, Büyükçekmece, Gaziosmanpaşa, Sarıyer, Kartal, Pendik, Maltepe, Sancaktepe, Sultanbeyli, Çekmeköy, Tuzla, Beykoz, Şile) ilçelerini kapsayacak İstanbul İli Yüzey Araştırmaları (İstYA) Projesi'nin 2018-2019 yılı çalışmaları, Beykoz ilçesinde gerçekleştirilmiştir. Bu iki sezonda toplam 45 mahalleye sahip olan ilçenin 21 mahallesinde araştırmalar yapılmıştır. Arazi Çalışmaları, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve Sözlü Tarih Çalışmaları olarak üç uygulama alanında araştırmalarını gerçekleştiren İstYA Projesi'ndeki sonuçlar ilçe için ilk olmaları açısından önemlidir. Zira geçmişten günümüze daha önce hiçbir arkeolojik araştırmaya sahip olmayan Beykoz ilçesinin kültür tarihi içerisindeki yerinin anlaşılması adına her üç uygulama alanında elde edilen verilerden yola çıkılarak oldukça önemli sonuçlar ile karşılaşmıştır. Bu makale söz konusu iki sezon süresince elde edilen araştırma sonuçlarını içermektedir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Beykoz, Tarih Öncesi Arkeolojisi, Paleolitik, Epi-paleolitik, Neolitik, Taşınabilir Sanat

1 Doç. Dr. Emre GÜLDOĞAN, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Tarihöncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı 34134 Laleli-İSTANBUL

İstYA 2018-2019

Beykoz ilçesi araştırmalarımız 2018 yılında başlamış olup, bölgede gerçekleştirdiğimiz ilk çalışmalar sonucunda özellikle ilk araştırma sezonumuzda bulunan arkeolojik-tarihsel buluntuların çeşitliliği ve ortaya koydukları ilk sonuçlar önemlidir. Daha önce arkeolojik açıdan herhangi bir araştırma kaydının yapılmadığı bölgede yapılan bu iki sezonluk çalışma sonuçlarıyla bilim dünyası tarafından ilgiyle takip edilecek özellikler göstermektedir. Beykoz ilçesinin kıyı şeridi dahil yzlcm 312 km²' dir.

İleyle ilgili arkeolojik araştırma geçmişine bakıldığında, yukarıda da belirtildiği üzere, özellikle 80'li yıllarda İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Tarih ncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı'ndan Prof. Dr. Mehmet zdoğan başkanlığındaki ekip tarafından gerçekleştirilen *Trakya ve Doğu Marmara Yüzey Araştırmaları* kapsamında bölge sınırına kadar gelinmesine karşın herhangi bir araştırma sonucu olmadığı grlmřtr². Yine 90'lı yıllara gelindiğinde *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri (TAY)*³ projesi kapsamında arkeolojik-tarihsel açıdan yapılan araştırmalar sırasında Beykoz sınırları içerisinde kayda alınan herhangi bir arkeolojik alanın TAY veri tabanında kaydına rastlanılmamıştır.

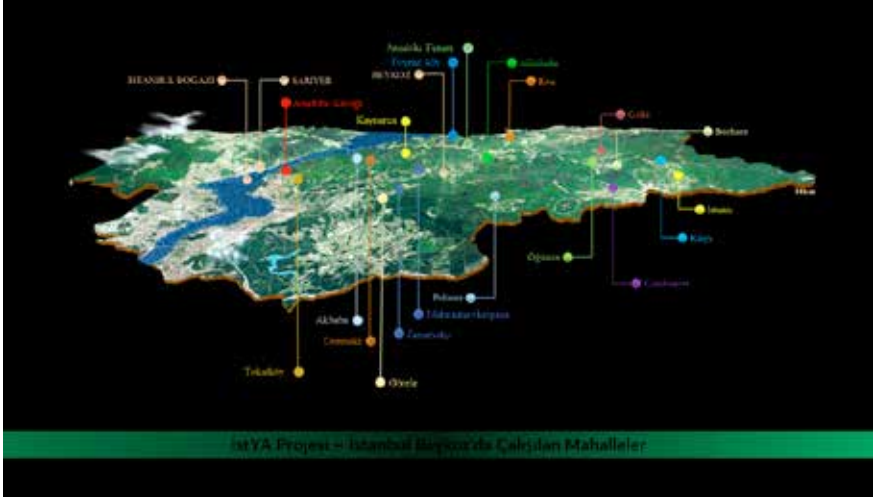
Bu bakımdan bölgede İstYA projesi olarak gerçekleştirdiğimiz 2018 yılı araştırmaları, sadece Beykoz ilçesi sınırları içerisindeki kronolojik geçmişin anlaşılması açısından değil evre bölgelerle olan ilişkilerin anlaşılması adına da önemli sonuçlar barındırmaktadır. İlk sonuçlar, tarih öncesi dönemlerden başlayarak Osmanlı dönemi sonuna kadar kesintisiz olarak bölgenin iskân edildiği ve özellikle Bizans ve Osmanlı dönemlerinde birçok taşınmaz arkeolojik-tarihsel eserin ilçe sınırlarında yer aldığı görülmektedir. Yine tarafımızca yapılan araştırmalar sırasında elde edilen özellikle Paleolitik Dönem'e tarihlenen yontmataş buluntular ile ilgili sonuçlarımız da bölgenin yukarıda sözü edilen kronolojik geçmişinin zenginliğini göstermesi açısından önemlidir.

İstanbul İli Yüzey Araştırmaları (İstYA) Projesi olarak 2013 yılından itibaren sürdürdüğümüz araştırmalarımızda, stratejik olarak uyguladığımız ve Arazi alışmaları, CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri alışmaları) ve Sözlü Tarih alışmaları olarak adlandırdığımız üç ana uygulama alanını içeren çalışmalarımızı gerçekleştirdik. Beykoz ilçesi sınırlarında 45 mahalle (köy) bulunmaktadır. Bu mahallelerden Gll, Bozhane, Kılıçlı, Riva, Alibahadır, ğmce, İşhaklı, Cumhuriyet ve Paşamandıra 2018 araştırmalarımız sırasında ziyaret edilmiştir. Daha nceki yıllarda olduğu gibi CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri) alışmaları arazi çalışmalarıyla koordineli olarak devam ettirilmiştir. Bir diğer uygulama alanı olan sözlü tarih çalışmaları içinde, 2016 yılından itibaren TC Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü'nden alınan olumlu görüş sonucunda srdrlmştr. 2018 yılında 11 kişi ile görüşme gerçekleştirilmiştir.

İstanbul İli Yüzey Araştırmaları (İstYA) Projesi 2019 yılı çalışmalarında da

- 2 Ayrıntılar için bkz. zdoğan 1982, zdoğan 1983^a, zdoğan 1983^b, zdoğan 1983^c, zdoğan 1984, zdoğan 1985, zdoğan 1986, zdoğan 1988, zdoğan 1992, zdoğan 2008, zdoğan-Akman 1992.
- 3 Harmankaya vd. , TAY, Ege Yayınları, İstanbul,1996

2018 yılında olduğu gibi yukarıda sözü edilen üç uygulama alanında yapılan çalışmaları içermektedir. 2019 yılındaki araştırmalar, Beykoz ilçesi sınırlarında yer alan Anadolu Feneri, Anadolu Kavağı, Poyrazköy, Kaynarca, Dereseği, Akbaba, Zerzevatçı, Mahmutşevketpaşa, Görele, Çavuşbaşı, Tokatköy ve Polonezköy mahallelerinde sürdürülmüştür. Yine 2018 yılında ziyaret edilen Göllü, Alibahadır, Riva ve Kılıçlı da 2019 çalışmaları sırasında ziyaret edilmiştir (Harita 1). Bu mahallelerde yapılan yüzey araştırmalarıyla koordineli biçimde CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri Çalışmaları) çalışmaları devam etmiş ve bilgilerin dijital olarak bir veri tabanı içinde arşivlenme işlemleri tamamlanmıştır. Yine sözlü tarih çalışmaları kapsamında dokuz kişi ile görüşülmüştür.

Harita 1. İstanbul İli Yüzey Araştırmaları (İstYA) Projesi kapsamında Beykoz ilçesinde 2018-2019 yılında ziyaret edilen mahalleler

Yüzey Araştırmaları

Beykoz ilçesinde araştırması yapılan mahallelerden olan *Göllü*, ilçe merkezine 25 km mesafededir. Bölgenin büyük kısmı ormanlık arazi içerisinde yer almaktadır. Buna karşın yer yer mera olarak kullanılan düzlük alanlar ve kayalık bazı yerlerde de araştırmalarımız sürdürülmüştür. *Göllü*'de yapılan çalışmalar sırasında özellikle ormanlık alan içerisinde kalan bölgelerde çok sayıda etrafı taşlarla çevrili olasılıkla mezar yapısı olarak adlandırılabilir alanlarla karşılaşmıştır. Bu mezar yapılarının bazıları tahrip edilmiş ve üstlerinde etraflarında kaçak kazı çukurları açıldığı gözlemlenmiştir. Bölgede yapılan görüşmelerimiz sonucunda orman içinde kalan bu alanda daha önceden bir yerleşim yeri olduğuna dair bilgiler tarafımıza verilmiştir. *Eski Göllü Nekropolü* olarak adlandırılan alanın yakınlarında alınan bilgilerin ardından daha geniş çaplı yapılan araştırmalarımız sonucunda yine orman içerisinde eski bir yola ait olabilecek birtakım izlere rastlanmıştır (Resim 1-2).

Resim 1. Beykoz Göllü'de Orman İçinde Tespit Edilen Açılmamış Bir Mezar Alanı (İstYA Arşivi)

Resim 2. Beykoz Göllü'de Orman İçinde Tespit Edilen Tahrip Edilmiş Bir Mezar Alanı (İstYA Arşivi)

2019 yılında Göllü araştırmalarımız sırasında akalyuva Mevkii olarak adlandırılan alanda olası tümölüs olarak adlandırılabilen bir alanla karşılaşılmıştır (Resim 3). Tümölüs etrafı ve üzerinde yapılan detaylı çalışmalar sırasında üç adet kaçak kazı çukuru ile birlikte dizi oluşturacak şekilde yan yana konulmuş taşlar dikkat çekmiştir. Orman dışında kalan alanlarda yapılan araştırmalarımızda ise üç adet akı taşı müzelik eser olarak alınmıştır. Ayrıca bölgede bulunan çok sayıda yontmataş buluntusu arasında satır, yontuk çakıl, çekirdek, kazıyıcı, dilgi örnekleri, üç adet obsidyen ve çeşitli tanımlı yongalar tespit edilmiştir (Resim 4-5). Çanak ömlek örnekleri arasında ise ağız parçaları, kulplar, dipler, gövdeler en yoğun karşılaşılan örnekleri içermektedir.

Resim 3. Çakalyuva Tümülüsü (İstYA Arşivi)

Resim 4. Göllü'de 2019 Yılı Araştırmaları Sırasında Tespit Edilen Çakmaktaşıdan Buluntulardan Bir Grup (İstYA Arşivi)

Resim 5. Göllü'de 2019 Yılı Araştırmaları Sırasında Tespit Edilen Obsidyenden Buluntular (İstYA Arşivi)

İlçe merkezine 28 km mesafede yer alan *Bozhane*'de yapılan araştırmalarda bölgenin Karadeniz kıyısında yer alan kısımlarında ilk araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Burada yapılan çalışmalar sırasında az oran da profil veren (ağız, dip vb.) anak çömlek parçaları ile karşılaşılmıştır. Bunlar dışında kayda değer arkeolojik buluntuya rastlanılmamıştır. Beykoz ilçe merkezine 17 km mesafede yer alan *Kılıçlı* mahallesinde gerçekleştirilen 2018 araştırmalarında, tarlalar ve ormanlık arazide çalışmalar sürdürölmüştür. Bölgede yapılan araştırmalarda özellikle çanak çömlek buluntusu açısından yoğun bir eşitilemeyle karşılaşılmıştır. Ağız parçalarının yanı sıra kulp, dip, gövde örnekleri vardır. Yontmataş buluntu açısından da yongalar başta olmak üzere dilgi parçaları ele geçmiştir. Kılıçlı'da yapılan çalışmalar sırasında bir adet cam nesne müzelik envanter olarak alınan örnekler arasında yer almaktadır. Bir adet eki taşı da müzelik eser olarak alınan örnekler arasındadır. Orman içlerinde yapılan araştırmalarda ise Göllü'de yaptığımız araştırmalar sırasında karşılaştığımız mezar yapılarının benzerleri tespit edilmiştir. Burada da mezar yapılarının bazıları etrafında yoğun kaçak kazı çukurları görölmüştür. Bu alanda ayrıca bazı mimari yapı öğelerinin izleri de görölmüştür (Resim 6-8).

Resim 6. Beykoz Kılıçlı'da Orman İçinde Tespit Edilen Mezar Alanlarından Biri (İşTZA Arşivi)

Resim 7-8. Beykoz Kılıçlı'da Orman İçinde Tespit Edilen ve Kaçak Kazılarla Tahrip Edilmiş Mezar Alanlarından Biri ve Bu Alanda Karşılaşılan Yapı Öğelerinden Bir Tanesi (İstYA Arşivi)

Kılıçlı ve çevresinde arkeolojik araştırmalarımız sürdürülürken bölgede kumtaşından yapıldığı anlaşılan bazı nesnelere dikkat çekmiştir. Bu bağlamda bu hammaddenin herhangi bir buluntu yapımında kullanılıp kullanılmamış olduğunu tespit edebilmek için bu hammaddenin yoğun bulunduğu bölgelerde araştırmalarımızı yoğunlaştırdığımızda çok ilginç buluntularla karşılaşmıştır. Benzerleri "Taşınabilir Kaya Sanatı" (Portable Rock Art) olarak adlandırılan buluntularla birlikte değerlendirilen birtakım üzeri çizili taşlar ve bir adet alt kısmı ve üzeri özenli işlenmiş üst kısmı kırık taş figürin ile karşılaşmıştır. Bu buluntular ile ilgili yapılan ilk araştırmalarımız söz konusu buluntuların olasılıkla Üst Paleolitik Dönem ile ilişkilendirebilecek özellikler gösterdiği sonucunu vermiştir. Üzeri çizili taşlardan biri dörtgen biçimli olup, her iki yüzeyinde çapraz oluşturacak biçimde birbirini kesen iki doğrusal çizgi dikkat çekicidir. Doğal bir oluşum olup olmadığı üzerinde jeolog, coğrafyacı ve arkeolog uzmanlarca yapılan değerlendirmelerde bu çizgilerin insan eliyle yapıldığı belirlenmiştir. Diğer üzeri çizili taş, oval biçimli olup kenarları yuvarlaklaştırılmıştır. Üzerinde sivri uçlu bir aletle yapıldığı düşünülen çok sayıda doğrusal çizik dikkat çekmektedir. Bu çizgiler birbirini kesen özellik gösterdiği gibi birbirine koşut olarak ya da birbirinin içinden geçer şekilde de yapılmışlardır. Bu buluntu üzerine de gerekli uzmanlarca yapılan ilk değerlendirmelerde doğal olmadıkları, insan eliyle yapıldıkları belirtilmektedir (Resim 9-10).

Resim 9. Kılıçlı'da Tespit Edilen Birbirini Kesen İki Çapraz Doğrusal Çizgili Taş Nesne Örneği (İstYA Arşivi)

Resim 10. Kılıçlı'da Bulunan Kenarları Yuvarlaklaştırılmış ve Diğer Üzeri Farklı Derinliklerde Çizili Diğer Taş Nesne (İstYA Arşivi)

Üçüncü buluntu yukarıda da belirtildiği üzere bir taş figürin buluntusudur. Olasılıkla doğal bir kumtaşı parçasının kenarları düzeltilmiş alt kısmı zemine oturacak biçimde işlenmiştir. Üst kısmının bir hayvan başı (?) olarak yapılmak üzere tasarlanmış olabileceği düşünülmektedir. Ancak üst kısmın büyük oranda kırıldığı bu kısımda belirli bölgelerde üzeri çizili alanlar bulunduğu görülmüştür (Resim 11). Kılıçlı Mahallesi'nde 2019 yılı çalışmaları sırasında da 2018 yılında olduğu gibi "Taşınabilir Kaya Sanatı" örnekleri içerisine dahil edilebilecek 6 buluntu ile birlikte 1 adet işlenmiş taş, 1 adet havaneli ve 1 adet cam boncuk buluntusu ile karşılaşmıştır. Taşınabilir Kaya Sanatı buluntularından ikisi figürin buluntusu, 4 adedi fallus olarak adlandırılan ritüel ve kült amaçlı buluntulardır (Resim 12-15). Figürinlerden bir tanesi özellikle zemine oturduğu düşünülen kısımda işleme izleri oldukça belirgin olarak yapılmıştır. Eserin ön yüzeyinde ve yan kenarlarında düzletme ile oluşturulan kavislerle birlikte, işlemeden dolayı oluşan yükselti ya da kabartı olarak değerlendirilebilecek izler net bir biçimde görülebilmektedir.

Resim 11. Kılıçlı'da 2018 Yılında Tespit Edilen Figürin Buluntusu (İstYA Arşivi)

Figürin olarak nitelendirilen diğer eserde ise doğal bir taşın zaman içinde aşınması sonucu oluşan kırık alanlarının üzerinde insan eliyle derinleştirildiği düşünülen izler göze çarpmaktadır. Olasılıkla bir figürin olarak tasarlanan taşın üst kısmında olan izler sivri uçlu bir alet veya ipe yapılmış izlenimi vermekte olup, bu alanın figürinin baş kısmını oluşturduğu düşünülmektedir. Baş ile gövdeyi ayıran derin izlerin ardından vevv olarak gövde ile alt kısmı ayıran ikinci bir iz dikkat çekmektedir. Üstteki ize oranla daha hafif bir biçimde işlenen bu kısım dışında baş kısmının her iki yanında göz çukuru oluşturmaya çalışıldığını düşündürtecek izler de görülmektedir. Taşın dış yüzeyinde belirli noktalarda, sivri uçlu bir alet yardımıyla açıldığı düşünülen ve birbirini takip eden nokta şeklinde izler dikkat çekmektedir.

İşlenmiş taş olarak nitelendirdiğimiz buluntu ise, doğal bir taşın yuvarlak bir plaka gibi işlenmesi sonucu meydana getirilmiştir. Alt ve üst yüzeyleri ile kenarlarında yapılan işçiliğin gözlemlenebildiği, tam olarak tamamlanmamış bir işlenmiş taş parçasıdır. Özellikle yuvarlak şekil vermek için yapılmış özenli bir işçiliğin görüldüğü taşın tam anlamıyla ne amaçla kullanıldığını söylemek güçtür. Bu buluntular yanında bölgede gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda yontmataş alet endüstrisi örneklerinden yonga parçaları ve çekirdekler ile 2018 yılında benzerlerine rastlanılan profil veren (ağız, dip vs.) çanak çömlek parçaları tespit edilmiştir.

Resim 11-12. Kılıçlı'da 2019 Yılında Bulunan İki Figürin Buluntusu (İstYA Arşivi)

Resim 13-15. Kılıçlı'da 2019 Yılında Tespit Edilen Falluslardan Örnekler (İstYA Arşivi)

Beykoz ilçe merkezine 18 km mesafede yer alan bir diğer mahalle olan *Cumhuriyet* Mahallesi'nde yapılan araştırmalarda, Atatürk'ün 1928 yılında ziyaretinin ardından bu ismi alan mahallede, arkeolojik açıdan çok fazla sonuç alınan bir yer olmamıştır. Adından da anlaşılacağı üzere yakın tarihte yerleşilmiş olan bölgede yapılan araştırmalar sonucunda herhangi bir arkeolojik kalıntıya rastlanılmamıştır. Benzer bir durum ilçe merkezine 21 km mesafede yer alan **İshaklı** Mahallesi için de geçerlidir. Mahalle özellikle Karadeniz Bölgesi'nden gelenler tarafından Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulmuş olan bir yerdir. Söz konusu mahalle çevresinde yapılan araştırmalarımız sırasında arkeolojik anlamda herhangi bir buluntuyla karşılaşmamıştır.

Beykoz ilçe merkezine 7 km mesafede yer alan *Alibahadır* Mahallesi, hem 2018 hem 2019 yıllarında ziyaret edilmiştir. 2018 yılında yapılan araştırmalar sırasında mahalle mezarlığı olan alanın içinde ve çevresinde yapılan arazi taramalarında mezarlığın hemen girişinde bir adet mezar steli ile karşılaşmıştır. İlk incelemeler sonucunda üzerinde yazıtı olan bu stelin MS. 2. yy.'a tarihlendiği uzmanlarca belirtilmiştir. Yazıtı üzerinde yapılan okuma çalışmaları bu stelin, 65 yaşlarında ölen bir kadın için yapıldığını ortaya koymaktadır. Mezar stelindeki yazıtın tamamının okunması için çalışmalar sürdürülmektedir. 2019 yılında yine aynı bölgede devam ettirilen araştırmalarımız sırasında bu defa MÖ 1 - MS 2. yy. arasına tarihlenmesi olası kırık bir mermer mezar steliyle daha karşılaşmıştır. Üzerinde kabartma şeklinde bir betim bulunan stelin kırık olmasından ötürü betimin tamamı görülmemektedir. Yüz kısmı deforme olan steldeki betimin bir kadına ait olduğu söylenebilir. Betimin olduğu stelin bir çerçeve içerisinde tasarlandığı görülmüştür. Stele yakın konumda yine bir adet üzeri haç motifli sütun kaidesi ile karşılaşmıştır. Bu buluntuların bize gösterdiği, Alibahadır Mahallesi mezarlık alanının birden çok medeniyet için mezarlık alanı olarak kullanılmış olabileceğini ortaya koyduğu düşünülmektedir (Resim 16-17).

Resim 16. *Alibahadır*'da 2018 Yılında Bulunan Üzeri Yazıtlı Mezar Steli (İstYA Arşivi)

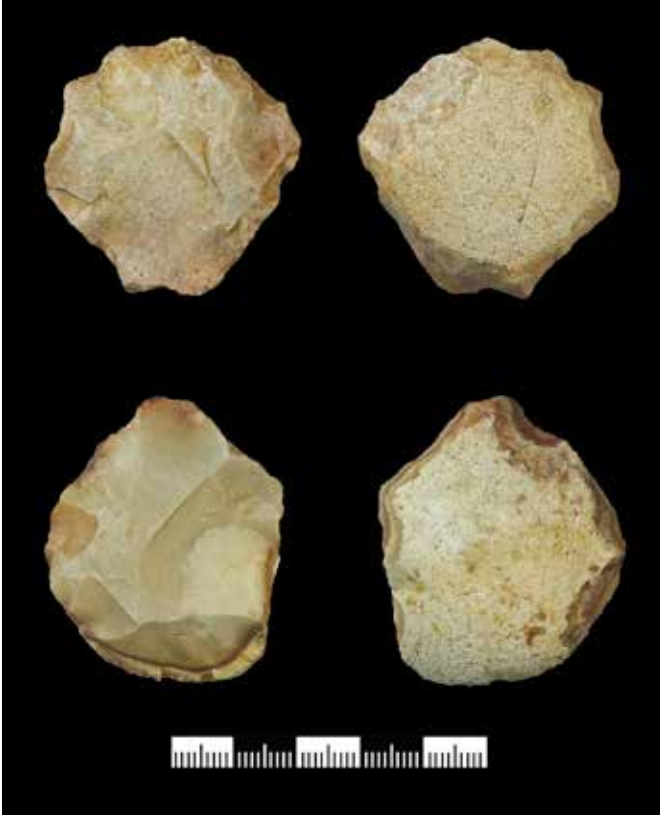
Resim 17. Alibahadır'da 2019 Yılında Bulunan Kırık Mezar Steli (İstYA arşivi)

Gerek 2018 gerekse 2019 yılı araştırmalarımız sırasında arkeolojik açıdan en önemli sonuçlar aldığımız mahalle, ilçe merkezine 12 km mesafede yer alan *Riva* Mahallesi'dir. Riva'da gerçekleştirdiğimiz araştırmalar sadece İstanbul kültür tarihi açısından değil, aynı zamanda ülke arkeolojisi açısından da önemli sonuçlar ortaya koymuştur. Riva ve çevresinde yapılan araştırmalarımızın ilk sonuçları arasında özellikle yontmataş endüstrisi açısından gerek bölgede gerekse İstanbul genelinde daha önceden çok da bilinmeyen oldukça zengin bir buluntu çeşitliliğiyle karşılaşılmıştır. Bunun yanı sıra bölgede yapılan araştırmalar sonucunda dokuz adet buluntu envanterlik olarak müze-ye teslim edilmiştir. Yine yontmataş endüstrisi yanında srtmetaş ve çanak çömlek endüstrisine ait çok sayıda buluntuyla karşılaşılmıştır. Buluntuların dönemsel olarak değerlendirmesi yapıldığında Alt Paleolitik ve Orta Paleolitik dönem buluntularının en sık karşılaşılan örneklerini meydana getirdikleri görülmektedir.

Ayrıca st Paleolitik ve Epipaleolitik/Mezolitik dönem buluntuları da azımsanmayacak oranda ele geçmiştir. Bunların dışında Neolitik döneme tarihlenen çok sayıda yontmataş buluntu tespit edilmiştir. Buluntuların çeşitlerine bakıldığında yontmataş buluntulardan satır ve kıyıcı satırlar, yontuk çakıllar, yongalar, dilgiler, çekirdekler, kazıyıcılar, uçlar; srtmetaş buluntulardan vuruğu, el, ak ve sapan taşı örnekleri sayılabilir. Çanak mlek örnekleri arasında bezemeli, sırlı parçalar ile ağız, dip, kulp, gövde parçaları yoğun olarak tespit edilmiştir. Riva'da yapılan çalışmalar sırasında 31 adet obsidyenden yapılmış adet yonga da önemlidir (Resim 18-30).

Resim 18-20. Riva'da Yapılan Araştırmalar Sırasında Bulunan Alt Paleolitik Dönem Kıyıcı Satır ve Satır Örneklerinden Bir Grup (İstYA Arşivi)

Resim 21-22. Riva'da Yapılan Araştırmalar Sırasında Bulunan Orta Paleolitik Döneme Tarihlenen Levallois Yonga ve Çekirdek Örneklerinden Bir Grup (İstYA Arşivi)

Resim 23-24. Riva'da Yapılan Araştırmalar Sırasında Tespit Edilen Epipaleolitik Dönem Mikro Delici ve Mikro Ön Kazıyıcı Örnekleri (IstYA Arşivi)

Resim 25-26. Riva'da Yapılan Araştırmalar Sırasında Tespit Edilen Neolitik Döneme Tarihlenen Dilgi ve Dilgicik Örnekleri (IstYA Arşivi)

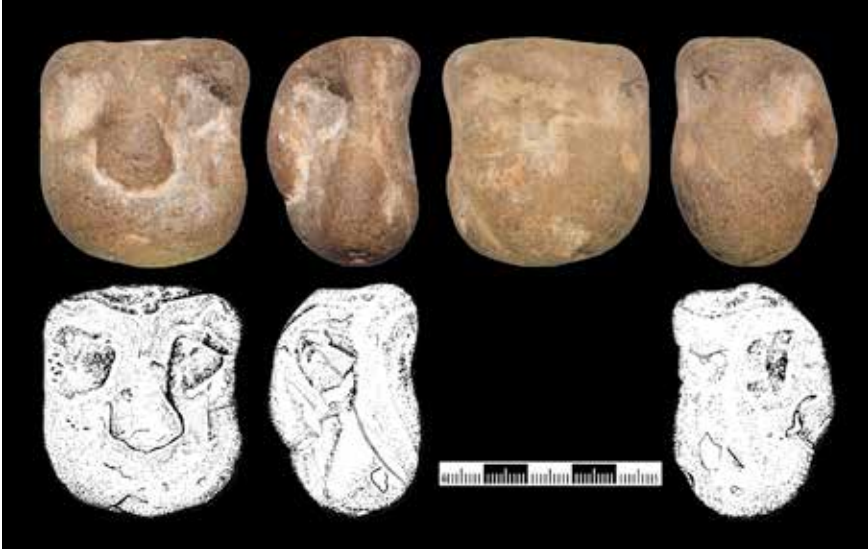

Resim 28. 2018-2019 Yılları Araştırmaları Sırasında Riva'da Tespit Edilen Obsidyen Örnekleri (İstYA Arşivi)

Resim 29-30. 2018-2019 Yıllarında Çok Sayıda Bulunan Sürtmetaş Aletlerden El Taşı ve Sapantaşı Örnekleri (İstYA Arşivi)

Riva araştırmaları sırasında bulunan bir buluntu ise diğerlerinden daha farklı bir durum göstermesi açısından önemlidir. Özellikle kumul bir alanda yapılan çalışmalar sırasında çok sayıda yontmataş buluntuyla birlikte bulunan ‘‘insan yüzü biimli’’ taş nesne oldukça ilginçtir. Yuvarlak biimli bir taş üzerinde olasılıkla kakma işlemi yapılarak meydana getirilmiş kaç kemerleri ve gözler belirgin burun kısmı ise üç boyutlu olacak şekilde işlenmiştir. Yandan bakıldığında profil veren taşın n yüz alt kısmında ve yan kenarlarında da işleme izleri belirgin olarak gözlemlenmektedir (Resim 31). Kılıçlı’da bulunan ve ‘‘Taşınabilir Kaya Sanatı’’ (Portable Rock Art) rnekleri gibi benzerlerine özellikle Paleolitik Dönem’in sonlarında rastlanılan bu buluntunun ülkemiz arkeolojisi açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz. Kılıçlı’da olduğu gibi farklı bilim uzmanlarından alınan görüşler sonucunda bu buluntunun doğal olmadığı, insan elinden çıkan bir örnek olduğu ilk değerlendirmeler sonucunda ortaya konmuştur.

Resim 31. 2018 Yılında Riva Araştırmaları Sırasında Bulunan İnsan Yüzü Biimli Taş Nesne rneği (İstYA Arşivi)

2019 yılı araştırmaları sırasında ziyaret edilen ve Beykoz ilçe merkezine 21 km mesafede olan *Poyrazköy*’de yaptığımız çalışmalar sonucunda, yontmataş buluntular arasında iki kazıyıcı, iki çekirdek yanında yonga, dilgi ve yontuk çakıl örnekleri bulunmuştur. Bunlar dışında srtmetaş alet endüstrisine ait bir adet st öğütme taşı, bir adet alt öğütme taşı ile bir adet vurgu taşından oluşan ve İstanbul Arkeoloji Mzelerine teslim edilen üç adet envanterlik buluntu da ele geçmiştir. Yine anak çömlek örnekleri de bölgede tespit edilen bir başka buluntu grubunu meydana getirmektedir. Bir diğer araştırılan mahalle olan ve ilçe merkezine 12 km mesafede yer alan *Anadolu Feneri*’nde ise az sayıda yontmataş buluntu ve çanak çömlek örnekleriyle karşılaşılmıştır. 2018 yılında sadece sözlü tarih görüşmesi yapılmış olan ilçe merkezine 15 km mesafede bulunan *Polonezköy*’de ise, 2019 yılında arazi çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu

bölgede yapılan çalışmalar sonucunda az sayıda yontmataş buluntu ile yine az sayıda çanak çömlek parçası ile karşılaşmıştır.

Beykoz ilçesinde araştırılmasına karşın *Kaynarca, Mahmutşevketpaşa, Dereseği, Akbaba, Görele, Zerzevatçı, Anadolu Kavağı, Paşamandıra, Öğümce, Tokatköy, Çavuşbaşı* mahallelerinde arkeolojik olarak herhangi bir taşınır veya taşınmaz buluntu alanıyla karşılaşmamıştır.

Sözlü Tarih Çalışmaları

2018-2019 yıllarında Beykoz ilçesinde gerçekleştirilen sözlü tarih çalışmaları sırasında 20 görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler Bozhane, Göllü, Kılıçlı, Polonezköy, Cumhuriyet, Riva, Poyrazköy, Anadolu Feneri, Alibahadır mahallelerinde gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler önceki yıllarda olduğu gibi üç farklı açıdan kamera kaydına alınmış, bunun yanı sıra ses kaydı ve fotoğraf çekimleriyle desteklenmiştir. Görüşülen kişiler içinde buldukları bölgenin eski yerleşimcileri olmaları yanında zaman içinde bölgenin değişimine birebir şahit olan kişiler arasından seçilmişlerdir. Görüşülen kişilerden sekizi emekli, biri şoför, ikis muhtar, üçü balıkçı, üçü çiftçi, biri kaptan, biri esnaf, biri işletmecidir. Beykoz ilçesinde 2018-2019 yılında gerçekleştirilen görüşmelerde toplam 5 saat 48 dakika video kaydı, 500 fotoğraf çekimi olmuştur. Bunun yanı sıra ses kaydı alımı gerçekleştirilmiş ve yine materyal bağış olarak ekibimize verilen dokümanlarla birlikte sözlü tarih arşivimiz oluşturulmuştur.

(CBS) Coğrafi Bilgi Sistemleri Çalışmaları

İstanbul İli Yüzey Araştırmaları (İstYA) Projesi çerçevesinde Beykoz ilçesinde gerçekleştirilen CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri Çalışmaları), arazi çalışmaları ile birlikte yürütülmüştür. Bu uygulama alanında yapılması amaçlanan, GPS ile koordinatları alınan arkeolojik alanlar yanında çalışmalar sırasında tespit edilen buluntuların dijital ortama aktarılmasıdır.

Araştırması yapılan mahallelerde sürülmüş tarlalarda yapılan çalışmalar sırasında tarlalar numaralandırılmış, başlangıç, orta ve bitiş noktalarından GPS koordinatları alınarak kaydedilmiştir. Özellikle Kılıçlı ve Riva'daki "Taşınabilir Kaya Sanatı" örnekleri olarak adlandırılan buluntuların koordinatları dik-katlice alınmıştır. Yine bölgedeki kaçak kazı çukurlarının bulunduğu alanlar ve envantere kaydedilen ve müzeli eser olarak belirlenen buluntuların koordinatları alınarak aynı uygulama gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 2019 yılında yapılan araştırmalar sırasında drone ile görüntüler alınması suretiyle taşınır ve taşınmaz arkeolojik alanların belgelenme çalışmaları tamamlanmıştır. Bunlar dışında araştırma süresince izlenen rota dijital ortama aktarılarak ne kadarlık bir mesafe katedildiği belirlenmiştir. Yine buluntu alanları ve buluntu tiplerinin dönem özelliklerine göre haritalara aktarılması da gerçekleştirilen diğer çalışmaları oluşturmaktadır.

Sonuç

İstanbul İli Yüzev Araştırmaları (İstYA) Projesi kapsamında Beykoz ilçesinde 2018-2019 yıllarında gerçekleştirilmiş olan çalışmalar ortaya koydukları sonuçlar itibariyle önem arz etmektedir. Daha önce Beykoz ilçesi için öngörülen tarihsel geçmişi tümenden değiştiren bu araştırmalar, ilçenin tarih öncesi dönemlerden itibaren insanlar için bir çekim merkezi olarak kullanılmış olduğunu göstermektedir. Özellikle İstanbul gibi önemli bir geçiş noktası olan kentin Avrupa yakasının Paleolitik Dönem'den itibaren (1.5 milyon yıl) insanlar tarafından yaşanılan bir yer olduğu başta Yarımburgaz Mağarası kazıları olmak üzere farklı arkeolojik projelerden bilinmektedir. İstanbul'un Anadolu yakasında ise geçmişteki az sayıda yüzev araştırmasında elde edilen tek tük buluntular dışında en erken tarih veren kazısı yapılmış yerleşmeler Neolitik Dönem'e tarihlenen Fikirtepe ve Pendik yerleşimleridir. Beykoz'da yapılan araştırmamızın bize gösterdiği Anadolu yakasında da Avrupa yakasında olduğu gibi tarih öncesi tüm dönemlere ait (Paleolitik, Epipaleolitik/Mezolitik, Neolitik) buluntularla karşılaşılması olmuştur. Bu bakımdan Beykoz ilçesinin zengin bir arkeolojik geçmişe sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Elde edilen buluntular üzerinde yapılacak detaylı analiz çalışmaları sonucunda ilçenin başta İstanbul ve ülke arkeolojisi içerisindeki yerinin anlaşılması yanında dünya arkeolojik kültür tarihi içerisinde önemli bir yer edineceği kuşkusuzdur.

Kaynakça

- Harmankaya S., O. Tanındı. (1996). *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri (TAY) 1 Paleolitik/Epipaleolitik*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Özdoğan, M. (1982). Doğu Marmara ve Trakya Araştırmaları. *TAD* 26/1, 37-55.
- Özdoğan, M. (1983^a). Trakya'da Tarihöncesi Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Bazı Sorunlar. *Giney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 10/11, 21-58.
- Özdoğan, M. (1983^b). Trakya Araştırmaları ve Taşlıcabayır Kurtarma Kazısı. *Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, 63-68.
- Özdoğan, M. (1983^c). Doğu Marmara ve Trakya Araştırmaları 1982. *Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, 238-240.
- Özdoğan, M. (1984). 1983 Yılı Doğu Marmara ve Trakya Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, 221-232.
- Özdoğan, M. (1985). 1984 Yılı Trakya ve Doğu Marmara Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı III*, 409-420.
- Özdoğan, M. (1986). Trakya Bölgesinde Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları. *Türk Tarih Kurumu Kongresi IX/1*, 29-39.
- Özdoğan, M. (1988). 1986 Yılı Trakya ve Marmara Bölgesi Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı V/II*, 157-173.
- Özdoğan, M. (1990). 1988 Yılı Trakya ve Marmara Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı VII*, 443-457.
- Özdoğan, M. (1992). Tarihöncesi Dönemde İstanbul. Ö. Kırkpınar (Ed.) *Semavi Eyice Armağanı* (s. 39-54). İstanbul: KKOK Yayınları.
- Özdoğan, M. (2008). İstanbul'un Tarihöncesine Bakış. *Aktüel Arkeoloji* 8, 74-84.
- Özdoğan, M., M. Akman. (1992). 1990 Yılı Trakya ve Marmara Bölgesi Araştırmaları, *Araştırma Sonuçları Toplantısı IX*, 405-423.

Eski Çağ Deniz Ulaşımında İstanbul Boğazı'nın Anadolu Yakası ve Karadeniz'e Çıkışında Yer Alan Uygun Rüzgar Kutsal Alanı = Hieron, Yoros Kalesi ve Anadolu Kavağı

Mustafa H. SAYAR¹

Özet

Beykoz ilçesi sınırlarında kalan ve Boğaz'ın Karadeniz'e açılan kuzey ucuna ulaşmadan önce denizcilerin uğrayarak yolculuklarının iyi geçmesini ve tehlikelerden korunmayı diledikleri, *uygun rüzgarlar* sağladığına inandıkları Tanrı'nın kutsal alanının yeri ve Eski Çağ'daki işlevine ilişkin değerlendirmeler sunulacaktır. Bu doğrultuda Eski Çağ yazarlarının bu kutsal alan hakkında yazdıkları ve Eski Çağ dönemi kitabeleri aracılığıyla bugüne değin Anadolu Kavağı, Anadolu ve Rumeli Feneri bölgeleri ile Beykoz bölgesinde Karadeniz'e açılan veya Karadeniz'den gelen gemilerin izledikleri deniz yoluna ve Boğaz'ın Anadolu yakasının Beykoz ilçesi sınırlarında kalan kısmının Eski Çağ tarihi coğrafyasına ilişkin yorumların bir sentezinin yapılması öngörülmektedir.

Hieron – Yoros Kalesi:

Boğaz kıyısında bir köy olan Anadolu Kavağı'nın hemen kuzeyindeki yamaçta bulunan Yoros Kalesi ve çevresi bu kalenin yapımından çok önce burada inşa edilmiş olduğu anlaşılan bir tapınaktan aldığı isimle Hieron olarak anıl-

1 İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi ve Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Merkezi Müdürü

maktaydı². Şair Pindar M.Ö. 460'lı yıllarda Karadeniz'e çıkıştan ve Karadeniz'den gelen rüzgârlardan bahsetmektedir³. M.Ö. 5. yy.'da yazdığı tarih kitabının 4. cildinde Herodot bu kutsal alandan bahsetmektedir⁴. M. Ö. 364 yılında buğday yüklü gemilerin Hieron önünden başlayarak bir donanma eşliğinde Boğaz'a giriş yaparak ilerlediklerinden bahsedilmektedir⁵. M.Ö. 4. yy.'a tarihlenen bir başka yazıtta ise Karadeniz'in kuzey kıyısındaki Olbia şehrinde denizden gelen yabancıların altın ve gümüşten darbedilmiş para bozdurma işlemlerini nerede ve neyin karşılığında yapabilecekleri kurallara bağlanmaktadır⁶. Buradaki tapınak hakkında M.Ö. 3. yy.'da Rodoslu Apollonios tarafından yazılmış olan Argo denizcileri efsanesi adlı şiirsel anlatım kapsamında yazılmış mısralardır⁷. M.Ö. 3. yy.'a tarihlenen ve Anadolu Kavağı'nda bulunmuş bir başka yazıtta ise 12 tanrıya sunuda bulunmaktadır⁸. M.Ö. 1. yy.'a tarihlenen bir başka yazıttan edinilen bilgilere göre Kos adasından gelen bir savaş gemisinin mürettebatı Hieron'da kurban sunmuşlardır⁹. Bir başka Eski Çağ yazarı olan İstanbullu Dionysos ta M.S. 2. yy. sonlarında yazdığı ve Boğaz'ı anlattığı eserinde bu kutsal alana değinir¹⁰. Coğrafyacı Ptolemaios'a göre burada bir de tanrıça Artemis'e adanmış bir tapınak vardı¹¹. Coğrafyacı Plinius ise burada ocak tanrıçasının bir kutsal alanının bulunduğunu yazmaktadır¹². M.Ö. 1. yy.'a tarihlenen vezinli bir yazıt ise uygun rüzgar sağlayan tanrıya kurban sunmadan geçmemeyi önermektedir¹³. M.Ö. 1. yy. başlarına tarihlenen bir başka yazıtta ise 12 tanrıya adakta bulunmaktadır.

Hieron'un Eski Çağ'da hangi şehrin arazisinde kaldığı da tartışmalıdır¹⁴. Hem Byzantion ve hem de Khalkedon Hieron'un arazisinin kendi topraklarında bulunduğunu iddia etmekteydiler¹⁵. Ayrıca Asia kıyısındaki Hieron'dan başka Avrupa Yakası'nda da Hieron olarak tanımlanan bir kutsal alan daha mevcuttur¹⁶. Hieron Boğaz'dan Karadeniz'in ilk görüldüğü yer olduğundan hem Eski Çağ ve hem de Orta Çağ deniz seyri haritalarında (= periploi) Karadeniz'den giriş yapanlar için Boğaz'daki deniz yolculuğunun başlangıç yeri olarak tanımlanmakta ve uzaklıklar buna göre ölçülmektedir¹⁷. Philostratos'un bildirdiğine göre Boğaz'ın Anadolu çıkışında bir de Fener bulunmaktaydı¹⁸. Bu Fener Tabula Peutingeriana'da Boğaz'ın çıkışında resmedilmiş olan fener olmalıydı¹⁹. Efes'te bulunmuş olan ve M. S. 62 yılına tarihlenen *Portorium Asiae* adını taşıyan Eski Çağ'ın en geniş alanını kapsayan Asia eyaletinin gümrük birliği bölgesinin içinde kalan çok önemli bir gümrük istasyonu olan Hieron bu yazıtın 23. satırında geçmektedir²⁰. Bu özelliğini M.S. 4. yy.'da devam ettiren Hieron aynı zamanda bir askeri üs niteliği de kazanmaya başladı. Burada arkhon rütbesinde bir görevli bulunmaktaydı ve bu memur Karadeniz'e gönderilen ya da Karadeniz bölgesinden gelen silahları denetlemekle görevliydi. Sadece denetleme şeklinde yapılan bu işlem 6. yy. içinde imparatorun emriyle ağır bir gümrük vergisi alınarak yapılmaya başlandı. M.S. 257/258 yılında Got kabileleri Anadolu Kavağı'ndan Kadıköy'e kadar olan bölgeyi işgal ettiler. 268/269 yılında Gotlar Hieron'da konuşlandılar²¹. 324 yılında Konstantin Roma devletini tek başına yönetmek için savaştığı Licinius'u yendiği Üsküdar meydan savaşına giderken Avrupa'dan Asya'ya Hieron'dan (=Anadolu Kavağı'ndan) geçmişti²². 5. yüzyıl başlarında devletin yeni başkentinde imparatorların hoşuna gitmeyen kişilerin Hieron'a sürgüne gönderildikleri anlaşılmaktadır²³. 822 yılında Slavlar, 860 yılında Ruslar Hieron bölgesini işgal

ederek Boğaz girişini kontrol altına aldılar. 941 yılında İstanbul'a doğru ilerleyen Rus donanması Doğu Roma donanması tarafından Anadolu ve Rume- li Kavağı arasındaki bölgede imha edildi. 1276 yılında Cenevizli korsanların bulunduğu bir gemi gizlice İstanbul'a doğru ilerlemeye çalışırken Anadolu Kavağı sahilindeki bir Doğu Roma donanma devriyesi tarafından durdurul- muştur. 1303 yılında Hieron bölgesine Türk akıncılarının ulaştığı, 1306 yılın- da da Türk birliklerinin Hieron'u ele geçirdikleri anlaşılıyor. 1328'de Venedik gemileri Cenevizlilerle aralarında çıkan anlaşmazlık nedeniyle Boğaz girişini 14 gün deniz trafiğine kapattılar. 1337 yılında Türk birlikleri ilk kez buradan Avrupa'ya geçme girişiminde bulunmuştu. 1348'de Romalılar ile Cenevizliler arasında çıkan savaş sırasında Cenevizliler Romalılara ait bir balıkçı teknesi- ni esir aldılar. 1399'da Türk birliklerinin denetimindeki Yoros Kalesi yandı. 1403'te Yoros tekrar Türk garnizonu olarak düzenlendi. 1421'de Şehzade Mus- tafa Anadolu Kavağı bölgesini denetimi altına aldı. 1444'te Sultan II. Murat'ın Boğaz'ı Anadolu Kavağı bölgesinden geçtiği anlaşılıyor.

Bugün Yoros Kalesi olarak bilinen bu tepede 700 metre uzunluğunda ve 130 metre genişliğinde bir ortaçağ kalesinin kalıntıları görülmektedir. Doğu duva- rındaki yuvarlak kulelerle tahkim edilmiş ana giriş iç kısımda köşeli bir kule ile güçlendirilmiştir. Burada Grekçe harflerle yazılı kısaltılmış isimlerden ka- lenin bu bölümünün VIII. Michael Palaiologos zamanında yaptırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Kalenin güneyindeki liman Eski Çağ'da da kullanılmaktaydı. Bu tepede *uygun riizgarlar* sağladığına inanılan tanrının kutsal alanı dışında 12 tanrı tapınağı da bulunmaktaydı. 764 yılı Şubat ayında Karadeniz'den gelen buz kütlelerinin Boğaz girişinde ilk çarptıkları ve hasar verdikleri kıyı şeridi Hieron sahilidir.

Kyaneai Kayaları = Symplegades ya da Planktai (Çarpışan = Yolunu Şaşırın Kayalar)²⁴

Kyaneai, "çelik grisi - mavi kayalar" anlamına da gelmekte olup Eski Çağ kaynaklarında Boğaz'ın en kuzey noktasında Avrupa ve Asya kıyılarındaki kayalar olarak bilinmektedir²⁵. Mitolojiye göre bu kayalar birbirlerine yakla- şarak gemilerin su seviyesinde tahribat yaparak su alıp batmalarına neden ol- maktaydı. Bu olay Argo gemicilerinin Karadeniz'e çıkışlarındaki efsanede an- latılır²⁶. Argo gemicilerinin geçişinden sonra yerlerinden kımıldamadıklarına inanılır. Bu kayaların su üstünde görünen en büyük kütlesi Avrupa kıyısında Rumeli Feneri önünde olup Öreke taşı adıyla bilinmektedir. Anadolu Feneri yakınlarında bu kayaların bulunduğu yer Eski Çağ'ın Latince kaynaklarında Ancyreum Promontorium ya da Grekçe kaynaklarda *Ankuraion akroterion* ola- rak tanımlanmaktadır²⁷. Buranın güneyinde kaynaklarda Medea Kulesi ola- rak tanımlanan ve Kakasbos Koyu olarak bilinen sahil kesimi bulunmaktadır. Ancak bu çarpışan kayaların da Eski Çağ'a oranla bugün oldukça aşınmış olduklarını dikkate almak gerekir. 16. yy.'daki durumları ile günümüzdeki şekilleri arasında büyük fark olduğu anlaşılmaktadır. Eski Çağ coğrafyacıla- rından Strabon'un verdiği bilgiye göre Avrupa ve Asya kıyılarındaki kayaların birbirinden uzaklığı 29 stadia idi. Bu yaklaşık 3.6 km'lik mesafeye eşittir. Bu-

gün ölçüldüğünde yaklaşık 4 km'lik bir mesafe söz konusudur. Bu kayaların Hieron'a olan uzaklığı da yaklaşık 4 km'dir. Plinius ve Byzantionlu Dionysos sadece Avrupa sahilindeki öreke taşıyı tanımlamaktadırlar²⁸. Eski Çağ ve Geç Antik deniz seyri haritaları da sadece Rumeli Feneri önündeki kayaları tanımlarlar. M.S. 6. yy.'ın en önemli yazarlarından biri olan Prokopios ise Hieron civarında birbirlerine çarpan kayalar olduğundan bahseder²⁹. Oysa birçok kaynak bu kayaların daha kuzeyde Yom Burnu'nda bulduklarını yazar. Bu kayalar hem Rumeli ve hem de Anadolu Yakası'nda bulunan ve su yüzeyine yakın olmaları nedeniyle dalgalı havalarda kıyıya yakın giden teknelerin bu kayalara çarpmalarına ve batmalarına neden olmaktadır.

Boğaz'ın Anadolu Yakası'nın Karadeniz Girişinden Göksu Vadisi'ne Kadar Uzanan Sahildeki Eski Çağ Dönemi Yerleşim Yerleri ve Limanları İçeren Tarihi – Coğrafya Notları:

Ancyreum Promontorium adını taşıyan Boğaz'ın Anadolu Yakası'ndaki girişin başlangıcı³⁰ Eski Çağ yol güzergâhı haritalarında Hieron'dan XXV mil uzaktaki yol istasyonu Ad Promontorium ile özdeş olmalıdır. Burası belki de coğrafyacı Ptolemaios'un Artemis tapınağından uzaklığını belirttiği Boğaz'ın Anadolu girişindeki yer olmalıdır.

Nehir, gemi ve yol istasyonu ismi olarak aynı ismi taşıyan **Rebas = Riva** Roma döneminde bir yol istasyonudur³¹. Burada bir Osmanlı kalesinin kalıntıları halen kısmen mevcuttur.

Çakal Limanı, Anadolu Feneri güneyindeki bölge olup Eski Çağ'daki adı Ampelodes'tir³². Burasının adının Boğaz'ın bu kesiminde doğada aşılama yapılmadan yetişen bir üzüm türünden geldiği tahmin edilmektedir. Bu liman Pilavkaya Burnu ile Anadolu Feneri arasında bulunmaktadır.³³

Kaya Adası Pilavkaya Burnu ile Harmankaya Burnu arasında ve Eski Çağ'daki adı Dios Akra olup bugün Poyraz veya Kale Burnu adını taşır. Poyraz Burnu ya da Kale Burnu Akra Dios adıyla bu dağ bölgede oturanlar tarafından kutsal dağ olarak tanımlanmıştır³⁴. Poyraz Koyu'nda Petrus Gyllius bazı mimari parçalar görmüştür³⁵. Bu parçalar belki de bir tapınağa aittir. Poyraz Burnu'nda büyük bir Osmanlı dönemi kalesi vardır. Gyllius burada üst üste yığılmış taş yığınları görmüş olup bunların denizcilere yol göstermek için toplandığını düşünür. Buranın yukarısında bir başka kale kalıntısı vardır.

Macar Burnu doğusunda Yuşa Tepe³⁶, Argyrion adıyla 16.yy.'da halen bilinmektedir. İmparator Justinianus burnun kıyısındaki Aziz Pantalemon Kilisesini tamir ettirir. Burada ayrıca yoksul insanlar ve cüzzamlılar için de bir bakım evi ve bir manastır vardı. Rōmanos I. Lakapēnos (920–944) 800 keşiş bulunan Aziz Pantelemon Manastırını temelden yeniden yaptırdı. 1924'te kısmen kazılmış olup ana mekân üzerindeki kubbe ve içeriden yarım yuvarlak, dışarıdan aziz kenarlı apsis kısmı tespit edilmiştir. Yan apsisler üç kenarlı olup opus sectile tekniğiyle yapılmış zemin döşemesi, batıda Narthex altında bir mezar, yapının batısında sarnıç biçiminde bir su haznesi, belki ayazma olarak kullanılmaktadır. 150 m batıda sarnıç ve bir kaynak evi bulunmaktaydı. Ancak bu-

radaki yapılarda devşirme olarak kullanılan ve M.Ö. 5. yy.'a tarihlenen mimari elemanlardan ötürü burada anıtsal bir çeşme yapısının bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu çeşme yapısından Byzantionlu Dionysos da bahsetmektedir. Osmanlı döneminde burada bulunan cami ve tekke yüzyıllarca kullanılmış, bu bölgede eski bir tapınağa ait olduğu iddia edilen sütunların İstanbul'a cami inşaatlarında kullanılmak üzere taşındığına değinilmektedir. Macar Burnu'nun ortasında ise kutsal su kaynağı olduğuna inanılan Galatina Türkçeye Sütlüce olarak çevrilmiştir. Macar Bahçesi yakınında kilise olarak kullanılmış bir mağarada altı niş vardır.

Boğaz'ın Anadolu Yakası ortalarında yer aldığı Eski Çağ deniz seyri defterlerinden anlaşılan Mukaporis³⁷ Koyu Umur Yeri adını taşıyan sahil kesimiyle özdeş olabilir. Güneyinde gemiciler tarafından 16. yy.'da Kartal Gagası olarak da adlandırılan Selvi Burnu'na doğru uzanan kayalık burun yer almaktadır³⁸. Petrus Gyllius buraya Orak adının da verildiğini yazar. 16. yy.'da burasının Monocolon adını taşıdığı sanılmaktadır. Bazı yazarlar ise Hünkar İskeleyi ve sonra Beykoz'a doğru uzanan burnun Mokaporis Burnu olduğunu iddia ederler³⁹.

Amykos Koyu ve Limanı bugün Beykoz ya da Beykoz sahilindeki koyun adıdır⁴⁰. Burası büyük balıklar yakalanan bir koy idi⁴¹. Rodoslu Apollonios da bu yerden bahseder⁴². Amycopolis adını taşıdığını Plinius yazar. Burada Mermer iskele = Scala Marmorea adının da kullanıldığı bir yerleşim yeri vardı.

Çubuklu'nun Eski Çağ'daki adı İrenaion olup 430 yılında ya da hemen sonrasında Akoimeton Manastırı burada kurulur⁴³.

Kanlıca sahili Eski Çağ'da Firixu Limanı ismiyle anılmaktadır ve burası adını mitolojik bir kahramandan alır⁴⁴. Kanlıca'da ayrıca bir de Artemis Tapınağı bulunduğu kaydedilmiştir. Burada bulunan bir Osmanlı hamamı 1917'de yanmıştır.

Anadolu Feneri ya da Hieron yakınında Eski Çağ'da bulunan deniz feneri nedeniyle buraya fener anlamına gelen Faros adı verilmekteydi⁴⁵. Ruslar 941 yılında İstanbul'a saldırmaya kalkıştıklarında bu fener yakınında bekleyen Roma donanmasının Rusları geri püskürttüğü anlaşılıyor.

Boğaz'ın Anadolu yakasındaki en derin koylardan biri olan Körfez'in Eski Çağ'daki adının Phiale olduğu anlaşılmaktadır⁴⁶. Phiale'de 5. yy.'da bir manastır vardı ve 16. yy.'da buraya Plaka adı verilmiştir. Körfezin güneyinde Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi bulunmaktadır.

Aretae (bugün Göksu Deresi) ağzında Anadolu Hisarı'nın yaptırıldığı yerin adı Potamonion olarak tanımlanmaktaydı⁴⁷. Bu bölgede 1390/91 ya da 1394/95'te Sultan I. Bayezid Güzelcehisar adını taşıyan bir kale yaptırmıştır. Anadolu Hisarı'nda iki yapılaşma dönemi vardır. (14. yy. sonu ve 15. yy. ortası). Bu kalenin oraya yapılmasının sebebi düşman olarak tanımlanan grupların Göksu ağzına çıkmalarını önlemektir. Ayrıca Rumeli Hisarı ile birlikte Boğaz trafiğini kontrol etmekte⁴⁸.

Göksu sadece Petrus Gyllius'ta Aretae veya Areta adlarıyla geçer.⁴⁹ Göksu ile Küçükusu arasındaki bahçelerin özellikle çok verimli olduklarından özellikle bahsedilir. Ayrıca Göksu'da bol miktarda kefal balığı bulunduğu anlatılır. 1399

yılında buraya askerleriyle gelen Fransız General Boucicaut çok sayıda güzel ev olduğunu görür ve hepsini yakarak yok eder.

Boğaz'ın Anadolu Yakası boyunca uzanan Eski Çağ dönemi anıtlarından günümüze çok azının ulaşabildiği ve sınırlı sayıdaki bu anıtların Beykoz ilçe merkezi ve kuzeyinde yer aldıkları anlaşılmaktadır.

Dipnotlar

- 2 Hieron ve buradaki yapılar hakkında bkz. Ph. A. Dethier (1873), *Der Bosphor und Constantinopel*. Viyana, 76; S. Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi*. İstanbul 1976, 72 - 91; Anadolu Kavağı'ndaki Hieron hakkında yazılmış olan ve tüm Eski Çağ yazarlarının Hieron hakkında verdikleri bilgiler ile Hieron ve çevresinde bulunmuş yazıtları içeren en kapsamlı makale olarak A. Moreno (2008), *Hieron. The Ancient Sanctuary at the Mouth of the Black Sea*. *Hesperia* 77, , 655-709; Th. Russell (2017), *Byzantium and the Bosphorus*. *Oxford*, 30-32; Hieron hakkındaki tüm Eski Çağ ve Orta Çağ yayınları ve bunların değerlendirmeleri hakkında bkz. K. Belke (2019), *Bithynien und Hellespont. Tabula Imperii Byzantini* 13. Viyana, 606-609.
- 3 Pindar, *Pythia IV*, 203-210.
- 4 Herodot IV 81 ve IV, 85-87, 2.
- 5 Demosthenes 50. 6, 17 - 19.
- 6 Bu yazıt hakkında bkz. R. Merkelbach, *Die Inschriften von Kalchedon*. Bonn 1979 No. 16.
- 7 Rodos'lu Apollonios II, 164-177; II 531-533; Polybios IV 44.
- 8 Bu yazıtın yorumu hakkında bkz. R. Merkelbach, *Die Inschriften von Kalchedon*. Bonn 1979 No. 13.
- 9 Bu yazıtın yorumu hakkında bkz. R. Merkelbach(1979), *Die Inschriften von Kalchedon*. Bonn. No. 15.
- 10 Dion. Byz. 75, 92-93 ve anonim liman listesi 90; Hieron'da bulunan bir resim hakkında Philostratos, *Imagines I*; Hieron kutsal alanında bulunan Zeus Ourios heykeli hakkında bkz. Cicero in *Verrem II* 4, 128/129.
- 11 Anadolu Kavağı bölgesinde bir de Artemis tapınağı bulunduğunu coğrafyacı Ptolemaios yazmaktadır; Ptolemaios, *Geographica V*, 1, 2.
- 12 Plinius, (Doğa Tarihi) *nat. hist. V* 150.
- 13 Bu yazıt hakkında bkz. R. Merkelbach - J: Stauber (2001), *Steinepigramme aus dem griechischen Osten* 2. *Münih-Leipzig*, 219 - 220.
- 14 Polybios IV 39, 6; Strabon VII 6, 1; Dion. Byz. 75, 92-93.
- 15 Zeus Ourios kutsal alanının Eski Çağ'ın ilerleyen yüzyıllarında bir süre Byzantion hakimiyetinde olduğuna ilişkin bkz. Polybios IV 50; Philostratos, *Vita Sophist. I*. 24; Hesykhios, *Illustris* 32-33.
- 16 Th. Russell (2017), *Byzantium and the Bosphorus*. *Oxford*, 41.
- 17 Arrian, *Periplus* 12 ve 25; Pomponius Mela I 101; Byzantion'lu Dionysos 92.
- 18 Philostratos I, 12, 5.
- 19 *Tab. Peut. VIII* 2.
- 20 Efes'te bulunmuş olan Asia Eyaleti Gümrük Yasasının 23. satırında geçen Anadolu Kavağı'ndaki Hieron gümrük istasyonu hakkında bkz. H. Engelmann - D. Knibbe (1979), *Das Zollgesetz der Provinz Asia*. *Epigraphica Anatolica* 14, 57; M. Cottier et alii (2008), *The Customs Law of Asia*. *Oxford*, 101, 111 ve aynı yayında St. Mitchell, *The relation of Bosphorus to Asia*. 180.
- 21 Georgios Synkellos 467.
- 22 Zosimos II 36.
- 23 Theophanes, *Chronographia* 434; Georgios Mon. II 759.

- 24 Ph. A. Dethier (1873), *Der Bosphor und Constantinopel*. Viyana, 73; D. Müller (1977), *Topographischer Bildkommentar zu den Historien Herodotos. Kleinasien*. Tübingen, 859 – 863; Kyaneai kayalıkları hakkında daha önce yazılmış diğer yayınlarla birlikte yapılan değerlendirmeler için bkz. K. Belke (2019), *Bithynien und Hellespont. Tabula Imperii Byzantini 13*. Viyana, 702 – 705.
- 25 Herodot IV 85; Ptolemaios V 1, 3 (II 805 Müller) = V 1, 15.
- 26 Rodoslu Apollonios II 317–344, 349f., 549–606, 650f.
- 27 Byzantionlu Dionysos 87 satır 29 = Gyllius Anaplus Bospori 186-191; *Periplus Ponti Euxini* 137.
- 28 Plinius (doğa Tarihi) nat. hist. IV 92; VI 32; Byzantionlu Dionysos 28 vd.
- 29 Prokopios, *hyper ton polemon logoi* III, 1, 8.
- 30 Ancyraeum Promontorium hakkında daha önce yazılmış yayınlarla birlikte yapılan değerlendirmeler için bkz. K. Belke, *Bithynien und Hellespont. Tabula Imperii Byzantini 13*. Viyana 2019, 396-397.
- 31 Riva hakkında daha önce yazılmış yayınlarla birlikte yapılan değerlendirmeler için bkz. K. Belke, *Bithynien und Hellespont. Tabula Imperii Byzantini 13*. Viyana 2019, 967-968.
- 32 Çakal Limanı hakkında daha önce yazılmış yayınlarla birlikte yapılan değerlendirmeler için bkz. K. Belke, *Bithynien und Hellespont. Tabula Imperii Byzantini 13*. Viyana 2019, 395.
- 33 Gyllius, *Bosporus* 193 (GGM II 72); Grémois, Gilles 206 u. A. 1085; Oberhammer, *Bosporos* 752; Lykudēs, *Bosporos* 577.
- 34 Poyraz Burnu hakkında daha önce yazılmış yayınlarla birlikte yapılan değerlendirmeler için bkz. K. Belke, *Bithynien und Hellespont. Tabula Imperii Byzantini 13*. Viyana 2019, 538-539.
- 35 Petrus Gyllius, *İstanbul Boğazı*. XI. Bölüm. İstanbul 2000, 193 ve 195
- 36 Byzantionlu Dionysios'un Anaplus'unda Argyronium ve Argyronicum adlarıyla geçen Yuşa tepesi ve buradaki yapılar hakkında bkz. Prok. aed. I 9, 11–13; R. Janin, *Constantinople Byzantine*. Paris 1964, 483 vd.; S. Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi*. İstanbul 1976, 65-72; Yuşa Tepesi hakkında daha önce yazılmış yayınlarla birlikte yapılan değerlendirmeler için bkz. K. Belke, *Bithynien und Hellespont. Tabula Imperii Byzantini 13*. Viyana 2019, 416-417.
- 37 Mukaporis hakkında daha önce yazılmış yayınlarla birlikte yapılan değerlendirmeler için bkz. K. Belke, *Bithynien und Hellespont. Tabula Imperii Byzantini 13*. Viyana 2019, 791.
- 38 Byzantionlu Dionysios 31.
- 39 Petrus Gyllius, *İstanbul Boğazı*. VI. Bölüm. İstanbul 2000, 205 – 212.
- 40 Plinius, (Doğa Tarihi) Nat. hist. V 150; E. C. Kömürçüyan, *İstanbul Tarihi*. XVII. Asırda İstanbul. İstanbul 1952, 51; Beykoz hakkında daha önce yazılmış yayınlarla birlikte yapılan değerlendirmeler için bkz. K. Belke, *Bithynien und Hellespont. Tabula Imperii Byzantini 13*. Viyana 2019, 395.
- 41 Amykos koyu ve Limanı hakkında bkz. Petrus Gyllius, *İstanbul Limanı*. İstanbul 2000, 209-212.
- 42 Rodos'lu Apollonios 137.
- 43 Çubuklu hakkında daha önce yazılmış yayınlarla birlikte yapılan değerlendirmeler için bkz. K. Belke, *Bithynien und Hellespont. Tabula Imperii Byzantini 13*. Viyana 2019, 546.
- 44 Kanlıca hakkında daha önce yazılmış yayınlarla birlikte yapılan değerlendirmeler için bkz. K. Belke, *Bithynien und Hellespont. Tabula Imperii Byzantini 13*. Viyana 2019, 916.
- 45 Körfez hakkında daha önce yazılmış yayınlarla birlikte yapılan değerlendirmeler için bkz. K. Belke, *Bithynien und Hellespont. Tabula Imperii Byzantini 13*. Viyana 2019, 913.
- 46 Anadolu Hisarı hakkında daha önce yazılmış yayınlarla birlikte yapılan değerlendirmeler için bkz. K. Belke, *Bithynien und Hellespont. Tabula Imperii Byzantini 13*. Viyana 2019, 913-914.
- 47 S. Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi*. İstanbul 1976, 60; K. Belke, *Bithynien und Hellespont. Tabula Imperii Byzantini 13*. Viyana 2019, 930-931.
- 48 Aşıkpazazade Tarihi. İstanbul 2013, 100; W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbul's*. Tübingen 1977, 332 vd.
- 49 Petrus Gyllius, *İstanbul Boğazı*. İstanbul 2000, 217-218; ayrıca Göksu hakkında daha önce yazılmış yayınlarla birlikte yapılan değerlendirmeler için bkz. K. Belke, *Bithynien und Hellespont. Tabula Imperii Byzantini 13*. Viyana 2019, 414 - 415.

Osmanlı Öncesi Beykoz Tarihine İlişkin Bazı Değerlendirmeler

Şakir TURAN¹

Asya ile Avrupa arasında bir köprü vazifesi üstlenen İstanbul en eski devirlerden itibaren birtakım mücadelelere ve yerleşmelere sahne olmuştur. Boğaziçi ve onun bir parçası olan Beykoz da en eski devirlerden itibaren sayısız göçler ve göçlerin mekânı olmuştur.

İstanbul'un Asya ile Avrupa arasındaki bağlantısında önemli parçalardan birisi de Beykoz'dur. Şehir bu özelliği ile Eski Doğu ve Batı medeniyetlerini kucaklaştıran bir rol üstlenmektedir. Bu durum Beykoz ve çevresinde en eski devirlerden itibaren başlayan sahiplenme mücadelesini ortaya çıkarmıştır. Tebliğimizde tarih boyunca devam eden bu mücadelenin Osmanlı öncesini ele alıp bazı değerlendirmelerde bulunmaya çalışacağız.

Eski Çağlardan Roma Hâkimiyetine Beykoz

Beykoz tarihine ilişkin bilinen ve sanat tarihçileri ve arkeologlar tarafından en eskisi olduğu düşünülen yapı Yuşa tepesindeki Apollon tapınağı benzetmeleridir. Fakat Beykoz'daki Eski Çağ yerleşmeleriyle ilgili daha çok Trakların ismi geçmektedir. M.Ö. 700'lerden itibaren deniz yoluyla Beykoz'a gelip yerleşen bu kavmin Amikos isimli krallarının şehre ismini verdiği zikredilmektedir. Sonrasında bölgede devlet kuran Bebyriklerin de Thrak kökenli oldukları ve göçler yoluyla bölgeye gelerek buralarda yerleştikleri kaynaklarda ifade edilmektedir (Strabon, 2000, s. 16). Beykoz'daki Bebyrik varlığı M.Ö. 337 yılında

1 Dr. Öğretim Üyesi Şakir Turan, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, sakir.turan@dpu.edu.tr

Bitinyalıların saldırısıyla sona ermiş ve bölgede Bitinya hâkimiyeti başlamıştır. M.Ö. 74 yılında Bitinya kralı IV. Nicomedes ölüm döşegindeyken tüm krallığını Roma İmparatorluğu'na devretmiştir.

Bizans Döneminde Beykoz ve Çevresi

Roma Devleti 395 yılında Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmış, 476'daki German saldırısı sonrasında Batı Roma yıkılmış, Doğu Roma İmparatorluğu ise Bizans İmparatorluğu'na dönüşmüştür. Batı Roma'nın yıkılması Bizans için bir toparlanmayı başlatmıştır. Fakat bu süreç çok uzun sürmemiş ve İstanbul'un doğudan ve batıdan baskı altında tutulması yeniden başlatılmıştır (Behçet, s. 149). Müslüman Araplar tarafından İran'ın fethine kadar geçen süre içerisinde Bizans'a karşı doğudan gelen tehditlerin en etkili olanı Sasaniler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede İstanbul'un deniz kuvvetleri ile kontrol altında tutulmak istenmesinin yolu da tarafların Lazika'yı sahiplenme süreciyle başlamıştır (Ostrogorsky, 1991, s. 66.) Nitekim Karadeniz'de Bizans valileri vasıtasıyla yönetilen Petra ile Lazika arasında ticaretin özelleştirilmesi noktasından çıkan anlaşmazlık Sasani Devleti'ne Karadeniz'e ve İstanbul'a müdahale fırsatı vermiştir. I. Hüsrev (531-579) tarafından Karadeniz kıyısındaki Petra şehrinin alınması şeklinde başlayan bu müdahale birtakım anlaşmalarla sona ermiş ve ticaret serbestliğini getirmiş olsa da rekabeti sona erdirememiştir. İpekyolu ve Yemen'in Sasanilerin eline geçmesi ticari manada Sasanileri ön plana çıkarırken Bizans bu durumu ortadan kaldıracak çözüm yollarını üretmedi. Bu çaresizlik Bizans'ı Türklerle ittifaka yöneltmiş olsa da bu durum Sasanilerin baskılarını engelleyemedi (Rezaei, s. 21-23).

Muhtemelen Sasanilerin Beykoz ve çevresine ulaşmaları II. Hüsrev Perviz (590-628) dönemidir. Her ne kadar II. Hüsrev Perviz, hükümdarlığının ilk yıllarında babasının kumandanı iken ona karşı ayaklanan Behram'ın isyanıyla meşgul olup, Bizans İmparatoru Mavrikiyos'un himayesine sığınmak zorunda kalsa da, Bizans politikalarında bir müddet yumuşamalar meydana gelmiştir. Bu durum daha sonraki süreçte Sasanilerin Bizans üzerine gerçekleştirdiği savaş taktiklerindeki değişiklikleri de ortaya çıkarmıştır. Önceleri kuşatılıp ani hamlelerle yağmalanıp terk edilen şehirler II. Hüsrev Perviz'le birlikte terk edilmeyerek yerleşme ve kalma amaçlı kullanılmaya başlanmıştır. Sasani hükümdarının politikasındaki bu değişiklikte Behram'la olan savaşında İmparator Maurikiyos'un kendisine ordu temin etmesi, kızı Meryem'i kendisiyle evlendirmesi ve uzun süren Sasani -Bizans barışı etkili olmuştur (Rezaei, s. 24).

Bizans İmparatoru Mavrikiyos'un Phokas tarafından öldürülmesi sonrasında meydana gelen taht değişikliği Sasani-Bizans ilişkilerinde yeni gerginlikleri meydana getirmiştir (Sasaniler", DİA, s. 175). Heracleios döneminde ise Bizans bir taraftan Sasanilerin, diğer taraftan Avarların tehdidi ile karşı karşıya bulunmaktadır. Sasani tehdidini daha etkili görüp bu tehdidi ortadan kaldırmak için çalışmalara başlayan Bizans ilk olarak Avarlarla anlaşıp Sasani'ye daha güçlü yüklenmeye başlamıştır.

Diğer taraftan Sasani saldırılarını kaçınılmaz gören Heracleios bir taraftan bu akınlarla mücadele etmeye çalışırken diğer taraftan Avar anlaşmasının bozulmasından sonra yeni arayışlar içerisine girerek Hazarlarla ittifakı denemiştir. Avar

ve Sasani akınlarını durdurabilmenin çaresi olarak Hazar askerlerinden istifade yolunu seçen Bizans, 626 yılında Hazar Devleti'nden yardım istemiş ve kendisine 40.000 atlı Türk askeri gönderilmiştir. Bu tedbirle bir taraftan Avar- Sasani akınlarına karşı bir set meydana getirilmekte, diğer taraftan da Bizans'a karşı yönelebilecek Hazar hücumları engellenmiş olmaktadır (Hazarlar, DİA, s. 117).

Bizans'ın tedbirleri karşısında tesirsiz kalan Sasani hükümdarı Hüsrev Perviz İstanbul'u karadan ve denizden kuşatmadan başarılı olamayacağını anlayıp Avar hakani ile irtibata başlamıştır. Bizans açısından Avar tehdidinin anlaşmayla bertaraf edilmesi planı tutmamış, daha da ilerisi Avarların İstanbul kuşatması başlamıştır. Bu kuşatmalarda Bizans'ın kendi selameti açısından Avarlara bağlı kavimler arasında meydana getirdikleri ittifakı bozucu faaliyetlerin etkili olduğu ve Bizans'a karşı kinle doldurulduklarını kaynaklar ifade etmektedir (Kurat, 2011, s. 81-110).

Avar- Sasani ittifakına göre Avarlar Avrupa Yakası'ndan kuşatmayı başlatacak, Sasaniler ise Anadolu'dan İstanbul'a gelecek desteği engelleyip Avarlara destek vererek etkili bir kuşatmayı sağlayacaklardır. Kaynaklarda Sasani ordugâhının bulunduğu bölgenin Üsküdar ve çevresi olduğu (Kaçar, s. 101), atlı arabalar ve savaş arabaları kullanıldığı belirtilmektedir.

Teknik donanım yönünden Avar ordularının yetersiz oluşu ve Avarların kuşatmayı kaldırması, Şahbaraz komutasındaki Sasani ordularının Bizans tarafından engellenmesi bu kuşatmanın başarısızlığında önemli faktörlerdendir. Bu kuşatma başarısız olduğundan Sasani devletini çöküşün eşiğine getirmiş, taht mücadelelerini ortaya çıkarmıştır. Sonuç böyle bile olsa Kadıköy, Üsküdar ve Beykoz çevresinde atlı arabaları ve savaş arabaları ile gelip uzun süre bölgede kalan Sasaniler, kuşatma öncesi ve sonrası bölgeye sosyal ve kültürel izler bırakıp (Beykoz adı gibi) neredeyse eski Pers İmparatorluğu'nu Beykoz ve çevresinde yeniden inşa çalışmışlardır (Kaçar, s. 104).

İslam Orduları Beykoz ve Çevresinde

Beykoz ve çevresinde Sasani hâkimiyeti sonrasında İslam ordularını görmekteyiz. Emeviler dönemiyle başlayan İslam – Bizans mücadelelerinde belli bir plan dâhilinde Sasanilerin son dönemlerinde olduğu gibi daha çok yerleşme maksatlı düzenli ve muntazam bir fetih siyasetinin uygulandığını görmekteyiz (Hasan,1992, s. 54). Emevi Halifesi Muaviye zamanından itibaren Bizans'a karşı gerçekleştirilen askeri harekâtların en önemlisi İstanbul kuşatmalarıdır. 668 yılında Bizans İmparatoru II. Konstans'a gerçekleştirilen ilk askeri harekâtta İslam orduları isyan eden Ermeniye valisi Saborios'a yardım amacıyla Fedale b. Ubeyd el-Ensari kumandasında bir ordu göndermiştir. Beykoz yakınlarına ulaşan İslam orduları kış burada geçirmiş olsa da açlık ve soğuğa dayanamayarak yardım talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine Yezid komutasında içlerinde Ebu Eyyub Ensari, Ebu Sa'lebe el- Huşeni, Avf b. Malik, Munzir b. Zubeyr b. Avvam, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zubeyr, Abdullah b. Ömer, Hz. Hüseyin, Ebu Şeybe el-Hudri, Hureys b. Bahdel gibi önde gelen kişiler kış Kadıköy ve Beykoz yakınlarında geçiren Fedale'ye yardım ve İstanbul'u yeniden kuşatmak üzere sevk edilmişlerdir (Sarıçam, 2007, s. 54). Fedale ve Yezid komutasındaki birleşik kuvvetler 669 yılı ilkbaharında Boğaz'ı geçerek İstanbul kuşatmasını gerçekleştirmişler fakat surları aşmaları mümkün olmamıştır.

İslam ordularının kuşatmalardaki bu başarısızlığı tamamen geri çekilmeyi gerektirmemiş aksine İstanbul'u alabilmek için her yol denenmiştir. Bu mücadele çerçevesinde Cünade b. Ebu Umeyye komutasındaki ordu Kapıdağ yarımadasını ele geçirmiş, burası İstanbul seferleri için bir üs konumuna getirilmiştir. Bütün bu çabalar I. Muaviye döneminde devam eden İstanbul harekât ve kuşatmalarında başarılı olup surların aşılmasını sağlayamamıştır. Fakat yaklaşık yedi yıl gibi bir süre Kadıköy Beykoz güzergâhında İslam orduları bulunmuş, bölgeye askeri ve siyasi manada tesirde bulunmuşlardır (Sarıçam, 2007, s. 56).

Muaviye dönemi kuşatmaları sonrasında Bizans yeniden toparlanmaya çalışmış fakat bir müddet etkisini yitiren kuşatmalar Mesleme b. Abdülmelik komutasındaki ordularla yeniden canlanma sürecine girmiştir. Bizans kaynaklarından Theophanes 717 yılındaki bu kuşatmalarda Mesleme'ye yardım için İbn Ebî Bûrde komutasındaki Kuzey Afrika donanması ve Şurayh b. Meymûn komutasındaki Mısır donanmasının da yardımda bulunduğunu haber vermektedir. Kaynaklar bu kuşatmada İslam donanmasının Haliç'ten itibaren Marmara surları önündeki bütün sahayı kapladığını belirtmektedir. Fakat iki gün sonra çıkan fırtına bütün hazırlıkları bozmuş, gemileri Üsküdar ve Boğaz istikametinden Beykoz önlerine kadar sürüklemiştir. İslam ordularının karşılaştığı beklenmedik gelişmeyi değerlendiren Bizans suda da yanma özelliğine sahip grejuva ateşiyle teçhiz edilmiş gemilerini kaleden çıkarıp onların üzerine göndererek İslam donanmasını dağıtmıştır (Hacıyev, 2010, s. 120).

Abbâsîlerle birlikte İslam dünyasında idari, askeri, siyasi ve ilmi sahalarda çok büyük değişiklikler olsa da, İstanbul'u fethetme arzusunda herhangi bir sapma olmamıştır. Nitekim Hasan b. Kahtaba ve Harun komutasındaki ordular Bizans sınırlarında başarılı fetihler gerçekleştirmişlerdir. İbnü'l Esir El-Kamil Fî't-Tarih adlı eserinde yukarıda sözü edilen harekâtla ilgili 95.993 kişinin katıldığından, Bizans sınırlarında bir hayli ilerlenildiğinden ve Bizans'ın bozguna uğratıldığından bahsetmektedir. (İbnü'l Esir, 1991, s. 64). 782 yılında İslam orduları bu fetihlerle Üsküdar ve Beykoz çevresine kadar ilerlemiştir, Bizans'a 70.000 ve 90.000 dinarlık yılda iki taksitle cizye ödettirilmesi zorunluluğu getirilmiştir. Harun'un ordu komutanı olarak Bizans sınırlarındaki faaliyetleri hilafeti döneminde de yoğunlaşarak devam etmiş ve kuşatmanın başarılı olması için çalışılmıştır. Nitekim bu dönemde Bizans ülkesine yapılan akınlara 135 bin maaşlı asker, gönüllüler ve divana kayıtlı olmayan belli sayıda kişiler katılmıştır (İbn Kesir, 1991, s. 478-487).

Türkiye Selçuklu Türkmenlerinin Beykoz ve Çevresinde Tutunma Çabaları

Abbâsîler döneminde Türk ülkelerinden getirilen askerlerin orduya alınması Türklerin nüfuzunu artırmış, sadece Türklerden meydana getirilen ordu ve şehirler inşa edilmiştir (Günaltay, 1995, s. 193-194). Türk komutanlar Anadolu akınlarda görevlendirilip Bizans'la sınır bölgelerinde bırakılmışlardır. Abbâsî ordusunun çoğunluğunun Türklerden oluşması, askeri garnizon şehirlerinin idarelerinin Türk komutanlar tarafından yürütülmesini sağlamıştır. Abbâsî idaresi bu görevlendirmelerle bir taraftan Bizans'ı kontrol ederken diğer taraftan devlet siyasetindeki rekabetlerden dolayı kargaşayı önlemek için etkili kişileri merkezden uzak tutarak, merkezi otoriteyi güçlü tutmaya çalış-

mıdır. Karinođlu Fazl, Ferec et-Türkî, Amaçur et- Türkî, Bilgeçur, Ferganalı Halef, Togañođlu Ahmet, Ebu Said et- Türkî, Yazman, Busr Afşinî, Kayıoğlu Ahmet, Burduođlu Rüstem, Bilgeçûr, Vasif et-Türkî, bu dönemde öne çıkan komutanlardan bazılarıdır (Sevim, 1988, s. 16). Abbasilerle birlikte hilafet orduları içerisinde sayıları hızla artan Müslüman Türklerin Anadolu'ya gelerek askeri alanda büyük başarılar elde etmesi Selçuklu akınlarıyla perçinlenmiştir.

Kutalmıšođlu Süleyman Şah Melikşah zamanında Anadolu'ya gelip Bizans sınırlarında fetihlere başlayarak İznik çevresinde Türkiye Selçuklu Devletini kurmuştur (1075). Devletin konumu zorunlu olarak Bizans siyasetlerinin oluşmasını mecburi kılmıştır. Türkmenlerin uçlara peyderpey yerleştirilmesi suretiyle Bizans'ın yıpratılması sağlanmış, Bizans'a kaşı mukavemet kazanılmıştır. Bu mukavemetin bir sonucu olarak Türkiye Selçuklu Devleti Bizans'ın iç dengelerinde de söz sahibi olmaya başlamıştır. Nitekim Bizans İmparatoru VII. Mikhaıl Dukaş'a karşı Anadolu orduları komutanı Nikephoros Botannies ile Rumeli orduları komutanı Nikephoros Bryennios isyan etmişlerdir. Botannies bu isyanda Kutalmıšođlu Süleyman Şah'ın yardımıyla 1078'de imparator olmuştur. Türkiye Selçuklu sultanının Bizans siyasetini iyi okuyup Bizans dengesinde rol alması onu Üsküdar ve çevresine kadar getirmiş ve burada Botannies tarafından saygı ve sevgi ile misafir edilmiştir (Sipahiođlu, 2008, s. 510).

Bu süreçte Bizans'ı kısıkaç altına alabilecek bir diğer Türk Beyliği de İzmir ve çevresinde kurulmuş olan Çaka Beyliğidir. Danişment-nâmeğe göre Çaka, Turasan maiyetinde olup Danişment Gazi'den ayrılıp uçlarda gaza yapan beylerdendir. Komutasında 20.000 askerle Kayseri'den İstanbul tarafına akınlar yapmışlar, muhtemelen bu savaşlar esnasında Bizanslı kumandan Kabalika Aleksandır'a esir düşmüştür (İlgürel,1993, s.187). Çaka İmparator III. Botannies'in ilgisini çekmiş ve saraya alınarak yetiştirilmiştir (Baykara, 2002, s.231). Çaka sarayda bulunduğu müddet içinde Homeros'u okuyup anlayacak kadar Bizans dilini ve savaş taktiklerini öğrenmiştir. 1081'den sonra ise Bizans tahtına Alexis'in çıkmasıyla İzmir taraflarına kaçıp buralarda siyasi faaliyetlere giriştiği kaynaklarda belirtilmektedir.

Beykoz ve çevresinde bulunan bazı yer adları Türkmen iskânının oluşumunda Danişment beylerinin ve Türkmenlerinin etkili olabileceği fikrini akla getirmektedir. Bu etkileşimin bazen Danişment beylerinin Selçuklu idaresine girmeleriyle bazen de Moğol istilasıyla Türkmenlerin uçlara yönelmesi şeklinde gerçekleşebilmektedir. Türkiye Selçuklu idarecileri Danişment topraklarında etkin olsalar dahi onların siyasi nüfuzlarından her zaman çekinmişlerdir. Bu yüzden Selçuklu Danişment ilişkilerinde siyasi evlilikler devreye girmiş ve Selçuklu sultanlarının hizmetinde farklı bir konumları olmuştur. Danişmendli ailesinden olan Yağbasan'ın oğullarından Muzaffereddin Mahmud, Zahiredin İli ve Bedreddin Yusuf bunlardan bazılarıdır (İbn-i Bibi, 1996 ,s. 97).

Beykoz'da bulunan "Tokat Kasrı ve Bahçesi" ile ilgili Fatih Sultan Mehmet'in Beykoz'da avlandığı esnada Tokat'ın alındığı haberi üzerine bu kasır ve bahçelerin yaptırıldığı şeklinde veya Beykoz'un avlanma mahalli olması dolayısı ile " Tokad" adının hayvan barınağı şeklinde kullanıldığı rivayetleri bulunsa da bunu daha eskiye götürüp Danişment ilinden Tokat ve çevresinden uçlara doğru yönelen hareketliliklerin ihtimalini, kesin bir şeyler söylenemese bile, akla getirmektedir. Nitekim Türkiye Selçuklu merkezi otoritesinin güçlü olduğu dönemlerde iskânlar bizzat devlet eliyle yapılırken, merkezi otoritenin za-

yıf olduğu dönemlerde ise Türkmenler devlete karşı asi pozisyonda görülüp hızlı bir şekilde uçlara gönderilmişlerdir.

Tokat müzesinde bir mezar taşında “*Karasi Hân b. Kalem Beg*” şeklinde bir seçerenin zikredilmesi Karasioğulları ile Danişmend sülalesinin irtibatı ihtimalini ortaya koymaktadır. Nitekim Beyhan Karamağralı, Kalem ve oğlu Karasi Bey’in isimlerini Tokat’ta bir mezar taşında tespit etmiştir (Karamağralı, 1971, s. 85). Karasi Danişmend irtibatı henüz birtakım eleştirilere maruz kalsa da Moğol hâkimiyetinin Anadolu’da idari anlamda meydana getirdiği değişiklikler çerçevesinde yeniden düşünülmesi gerekmektedir. Nitekim Moğol istilası ile birlikte Moğol hakanları çok hızlı bir şekilde azl ve nasblar yaparak kendi sistemlerini kurmaya başlamışlar, fazla vergi alabilmek gayesiyle uç beyleri ile aracı muhatap olmak istemişlerdir. Bu gayeye yönelik olarak Anadolu ikiye bölünmüş, Danişmend vilayetine uç olarak Karasi, Saruhan ve Osmanlı toprakları verilmiştir (Akdağ, 1995, s. 141). Bu ise bu dönem zarfında Tokat’tan uçlara yoğun bir nüfusun akması ihtimalini akla getirmektedir. Hacı Bektaş Velayetnamesi’ne göre bölgedeki iskân sadece bununla sınırlı kalmamış, Moğol istilasıyla birlikte Orta Anadolu’da Kırşehir’den ve özellikle Sulucakarahöyük’ten Çepni taifesinin uçlara yerleştirildiği zikredilmiştir (İsmail Hakkı, 1925, s.74). Türkmenlerin Beykoz ve çevresine nakilleriyle ilgili ihtimalleri tartışmaya açacak, buradaki Türkmen iskânlarını Türkiye Selçukluları dönemine taşıyacak bir başka kayıt ise Ali Bahadırlı Köyü’dür (Emecen, 2013, s. 410). 1530 yıllarına ait 438 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu defterine göre Kocaili Yoros kazası köylerinden birisi bu isimle anılmaktadır. Köyde 12 hane, sekiz mücerred, bir imam bulunmakta olup, adak bahçesi olarak isimlendirilen hassa çayırından dolayı vergiden muaf tutulmuştur (438 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu 1994, s. 795).

Uçlarda iskân edilen Türkmenlerle birlikte Karasi coğrafyasına yerleştirilen Sarı Saltık kitleleri bölgede büyük yoğunluk arz etmektedir (İsmail Hakkı, 1925, s.74). Beykoz Ali Bahadırlı Köyü ve buradaki Türkmen yerleşmesiyle bağlantısını muhtemel gördüğümüz husus Türkmenlerin 1263 ve sonrasında Sultan II. İzzeddin Keykavus’a iltihak etmek istemeleridir. Buradaki Türkmenlerin naklini sağlayabileceği muhtemel kişi ise komutanlarından Ali Bahadır’dır.

Nitekim II. İzzeddin Keykavus, IV. Rüknü’-d-din Kılıçarslan mücadelesi Moğolların desteği ile geniş çaplı katliamlara sebep olmuştur. Keykavus, Bizans’a sığınmış olsa bile, Moğollara karşı elinden gelen direnişi gösterdiğinden Anadolu’daki Türkmen nüfus üzerinde tesirini hissettirmektedir. İstanbul’dan verdiği bir emir üzerine Ali Bahadır yeniden Konya önlerine gelerek Kılıçarslan ve Pervane’ye karşı bir savaş başlatmıştır. Bu mücadele Moğolların müdahaleleriyle başarılı olamamış ve İstanbul’a Keykavus’un yanına kaçmak zorunda kalmıştır (Sümer, 1970, s. 36). Türkmen kitleler ise kendilerine yeni yer ve yurtlar aramaya başlamışlardır.

Beykoz ve çevresine bu süreçte muhtemelen ciddi manada bir Türkmen iskânı gerçekleşmiş olmalıdır ki Bizans İmparatoru VIII. Mihail, II. İzzeddin Keykavus’un iktidarını devirmeye yönelik planlarından rahatsız olmuş ve sultanı Meriç kenarında Enez kalesinde hapsedirmiştir. Arkadaşlarından Uğurlu ve

Ali Bahadır'ı ise tutuklattırıştır. İbn-i Bibi, Uğurlu'nun zehirletildiğini, Ali Bahadır'ın ise katledildiğini belirtirken, Yazıcızade Ali, Ali Bahadır'ın ailesi ve askerlerinden Hristiyan olanların kurtulduğundan, İslamiyet'te devam edenlerin ise zindanda kaldıklarından bahsetmektedir (Yazıcızade Ali , 2009, s. 773).

Nihayet XIII. yüzyıl sonlarında Türkiye Selçuklu Devleti Moğol istilalarıyla dağılmaya başlarken uçlarda bağımsız veya yarı bağımsız Türkmen beylikleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Selçuklu Türkmenleri Beykoz ve çevresindeki iskânlarına bina edilmek üzere Kayı boyu Bizans sınırlarına bu gayelerle yerleştirilecek ve İstanbul'u tamamen fethedecek zuhuru bu şekilde gerçekleşecektir.

Kaynakça

- 438 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu defteri 1530, (1994). Ankara.
- Yazıcızade Ali , (2009), *Tevârihi al-i Selçuk (Oğuzname- Selçuklu Tarihi)*, İst. Haz. Abdullah Bakır, İbn Bibi, (1996), *El-Evamirü'l- Ala'ıye fi'l- Umûri'l- Alaiye (Selçuknâme)* C.I- II , Ankara Çev. M. Öztürk.
- İbnü'l Esir, (1991), *El- Kamil Fi't-Tarih tercümesi*, (İslam Tarihi), İstanbul, Çev. Abdullah Köşe.
- Ali Sevim, (1988), *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi* (Başlangıçtan 1086'ya kadar), Ankara.
- Birsel Sipahioğlu, (2008), Bizans Döneminde Üsküdar, *İstanbul Üsküdar Sempozyumu, VIII (1-5 Kasım 2007)*, Bildiriler, (Edt. Coşkun Yılmaz).
- Akdes Nimet Kurat, (2011) Avarlar, Haz. Serkan Acar, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVI, Sy. 1, s. 81-110.
- Faruk Sümer, (1970) Anadolu'da Moğollar, Ankara, SAD, C.I, s. 28-30.
- Feridun M. Emecen, (2013), İstanbul Boğazı Önlerinde İlk Türk Yerleşmesine Bir Örnek: Ali Bahadırlı Köyü (Beykoz), *Journal of Turkish Studies*, Türklük Bilgisi Araştırmaları.
- Feridun Emecen, (1999), Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya, *Osmanlı Tarihi I*, editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul.
- "Hazarlar", DİA.
- Hanoğlan Hacıyev, (2010), Bir Emevi Valisi ve Komutanı: Mesleme b. Abdulmelik b. Mervan, *İstem*, Sy. 15.
- İman S. Rezaeai, V-VII. Yüzyıllarda Bizans Sâsâni İlişkileri, *İraniyat Dergisi/ Journal of Iranian Studies*,
- İbrahim Hasan, (1992), İslam Tarihi, (Siyasi, Dini, Kültürel, Sosyal), İstanbul, Müt. İ. Yiğit, Y. Çiçek, S. Gümüş, A. T. Aslan, H. Aktaş, C.3.
- İbrahim Sarıçam, (2007), Ankara, Arapların İstanbul Kuşatmaları, 550. Yılında Fetih ve İstanbul.
- İsmail Hakkı, (1925), İstanbul, Karesi Vilâyeti Tarihçesi.
- Karamağralı, Beyhan, (1971), Ankara, Sivas ve Tokattaki Figürlü Mezar Taşlarının Mahiyeti hakkında SAD, II.
- M. Şemsettin Günaltay, (1995), Ankara, Abbas Oğulları İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü, *Bellekten*, C.VI, Sy, 23-24.
- Mücteba İlgürel, (1993), İstanbul, Çaka Bey, İslam Ansiklopedisi (DİB), C.8.
- Tuncer Baykara, (2002), Ankara, Türkiye Selçuklu Döneminde Toplum ve Ekonomi, *Türkler*, Y. Türkiye, C.7.
- Mustafa Akdağ, (1995), İstanbul, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, I, s. 86-87.
- Strabon, Geographika (2000), (Coğrafya), *Antik Anadolu Coğrafyası, Kitap XII-XIII-XIV*, İstanbul, Çev. Adnan Pekman.
- "Sasaniler", DİA.
- Ostrogorsky, Georg, (1991), *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara, Çev. Fikret Işıltan.
- Turhan Kaçar, Üsküdar'da Sasaniler, M.S. 615 ve 626, *Üsküdar Sempozyumu VIII*, s. 101.
- Yusuf Behçet, (1923), İstanbul'u İlk Muhasara Eden Türkler, *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, Sayı: 23.

*Osmanlı devri yerleşim
Tarihi*

1840 Yılı Temettuât Defterlerine Göre Beykoz Kasabası'nın Fiziksel, Sosyal ve Demografik Yapısı

Şükriye Pınar ÖZYALVAÇ¹

Öz

Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik tarih açısından önemli kaynaklarından biri olan temettuât defterleri, Tanzimat dönemi reformlarının mali alandaki uygulamasının bir yansımasıdır. Muhassıllık sistemi adı verilen bu uygulama ile vergilendirme usulünün bir düzene sokularak hazinenin ve halkın zarar görmesinin engellenmesi hedeflenmiştir. Adil bir vergilendirme için erkek nüfusun eşkalini ve mal varlığını kaydeden katiplerin 1840 ve 1844 yılında tuttıkları defterler "Emlâk, Arazi, Hayvanât ve Temettuât" defterleri adı ile anılmakta, belgeler bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde "ML.VRD.TMT.d." koduyla yer almaktadır.

İktisadi gayelerle hazırlanan temettuât defterleri, çalışmamızda Beykoz kazasının merkezi olan Beykoz kasabasının fiziksel dokusunu, sosyal ve demografik yapısını ortaya çıkarmak amacıyla kullanılmıştır. 1840 yılında Hüdavendigâr Vilayeti'nin Kocaeli Sancağı'na bağlı 27 köy ve kasabadan müteşekkil Beykoz kazasının 3066 Numaralı Temettuât Defteri'nin sunduğu veriler üzerinden merkez kasabanın beşeri ve fiziksel coğrafyasının durumu anlaşılmaya çalışılmaktadır. İshak Ağa Çeşmesi gibi yer tanımlarında referans olarak gösterilen binalar, hamam gibi hane sahiplerinin uhdesinde bulunan yapılar, esnafın çalıştığı dükkânlar (kahvehaneler, meyhaneler, berber dükkânları, simitçi fırınları, aktarlar, bakkallar vs.), sıbyan mektebi, cami gibi resmî görevlilerin bağlı olduğu kurumlarla çalışma alanının yapısına dair bir tasavvur sunulmaktadır. Ayrıca üç mahalleye ayrılan bölgede Müslüman, Ermeni ve Rum cemaatleri üzerinden demografik yapı incelenmekte, bu kişilerin mesleklerindeki çeşitliliğe dikkat çekilerek bölgenin coğrafi sınırlarının mütevazı ölçülerine kıyasla içerdiği farklılıkların zenginliğine işaret edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Beykoz Kasabası, Temettuât Defterleri, Tanzimat, Fiziksel ve Sosyal Yapı, Esnaf.

1 Dr.Öğretim Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Tarih Bölümü, pyavuzturk@hotmail.com.

Beykoz; 1840 yılında Hüdavendigar Eyaleti'ne bağlı olan Kocaeli Sancağı'nın bir kazası olup kadılık olarak Üsküdar'a bağlıdır. Kazanın nefsi/merkezi ise Beykoz kasabasıdır. Kasaba'nın 1840 tarihli temettuât defterlerinin ortaya çıkmasındaki etken, bu tarihten kısa süre önce ilan edilen Tanzimat Fermanı'nda (3 Kasım 1839), mal güvenliğinin sağlanacağı ve halktan haksız yere vergi alınmayacağı yönünde tebaya verilen teminattı. Söz konusu teminatın uygulanabilmesi amacıyla Muhassıllık Sistemi getirilmiş, merkeze yakın yerler pilot bölge olarak seçilmiş ve başarılı olması halinde tüm ülkede yürürlüğe konması hedeflenmişti.

Ancak sistem başarısız olacak, hazinenin dolması beklenirken aksi yaşanacaktır. Başarısızlığın sebepleri arasında usulsüz vergi toplayan yöneticiler önde gelmektedir. Beykoz'un Kocaeli sancağına müşir olarak atanan Akif Paşa da bu yönde hareket eden devlet adamlarındandı. "Hizmet-i mübâşiriyye" ve daha başka isimler altında halktan para toplaması, ücretsiz nakliyat yaptırması ve benzeri faaliyetleri ile görevini kötüye kullanması, hakkında şikayet açılmasına sebebiyet vermişti. Paşa, katip ve kethüdası ile birlikte Meclis-i Valâ'da yargılanmış, tahkikat neticesinde halktan 42.779 kuruş fazla aldığı ve zimmetine para geçirdiği anlaşılmıştır. Kendilerinin de suçlarını itiraf etmesi üzerine sürgün edilmişlerdir. Diğer yandan Beykoz kazasının Muhassıl Vekili Rıza Bey de benzer bazı uygunsuz davranışları nedeniyle azli istenen görevliler arasında yer almıştı (BOA, C.ML., 320/13187).

Uygulamadaki yetersizlikler, aksaklıklar, usulsüzlükler sebebiyle 1842 yılında geniş çapta atamalar ve yer değiştirmeler gerekli görülmüş, yeni eyaletler oluşturulmuştur. Beykoz'un dahil olduğu Kocaeli Sancağı ile Bolu Sancağı Hüdavendigar Eyaleti'nden alınarak Ankara Eyaleti'nden alınan Kastamonu ve Viranşehir Sancakları ile birleştirilmiştir. Oluşturulan Bolu Eyaleti'ne vezirlik ünvanı verilen Mehmet Efendi müşir olarak getirilmiş, kısa zaman sonra Trablusgarp müşirliğine atanan Mehmet Paşa'nın yerine Amasya'da sürgünde bulunan Ali Şefik Bey tayin edilmiştir (Çadircı, 1997, s. 190-192). 1844 yılında yeni sayımlar yapılsa da Beykoz kasabasının bu tarihteki defteri günümüze ulaşmamıştır.

Temettuât Defterlerinin Muhtevası

Herkesin gücüne göre vergi alınması esasına dayanan Muhassıllık Sistemi'nin yürürlüğe konmasıyla, vergi mükelleflerinin mal varlıklarını, gelirlerini bir diğer deyişle temettuâtını tespit etmek üzere, belirlenen eyaletlere kâtipler gönderilmiş ve onların kaleme aldıkları kayıtlar temettuât defterleri olarak adlandırılmıştır. Mali alandaki reformların yansımaları olan bu defterler, özellikle ekonomik tarih çalışmalarında önde gelen kaynaklar arasında kullanılmaktaysa da muhtevası bir bölgenin iktisadi yapısının yanı sıra fiziksel yapısı (cami, dükkan, çeşme, hamam, mektep, tekke ve benzeri yapıların yeri) ve bunun etrafında oluşan sosyal yapı hakkında da önemli ipuçları barındırdığını göstermektedir. Defterlerin muhtevası bölgelere göre farklılık gösterebilmektedir. Beykoz kasabasının temettuât defteri örneği üzerinden gidilen bu çalışmada, bu defterin sunduğu veriler ile bölgenin idari yapısı, coğrafi alanı, mahalleleri, sakinlerin mensup olduğu cemaatler, nüfus, önemli yapılar ve halkın geçim kaynakları anlatılmaya çalışılmıştır.

Beykoz Kasabasının Temettuât Defteri

Beykoz kazasına bağlı 27 yerleşim biriminden biri olan Beykoz kasabasının temettuât defteri H. 1256 (M. 1840) yılına aittir. Bu defter 27x76 cm ebatlarında, ebru ciltli olup numaralı sayfa sayısı 56'dır. Ancak tüm sayfalar dolu olmayıp 1, 20-26, 39-43, 50-56 aralıkları boş bırakılmıştır. Yazı silti rikadır.

Defterin girişinde Tanzimat-ı Hayriyye gereği yeniden tahrir olan kazalardan nefis-i Beykoz kasabasının padişaha ait ormanlık alan anlamına gelen "Koru-yı Humayun" a tabi olduğu yazılıdır. Altındaki "Kasaba-i Beykoz" başlığı ile Müslüman ahalinin, 27. sayfada "Mahalle-i Ermeni Reaya-i Kasaba-i Mezbur" başlığı altında Ermenilerin, 44. sayfada "Mahalle-i Kasaba-i Reaya-i Rûmî" başlığı ile Rum nüfusun mülkleri kaydedilmeye başlanmıştır.

Vergi mükellefi olan erkeklerin kayıtları "hane" numarası ile başlar ve eşkalinin tanımlandığı satırın üzerinde "numro/numara" rakamları verilir. Buradaki rakamlar demografik yapı hakkında yorum yapmayı mümkün kılmaktadır. Mülk sahibi kadınlar ise akrabalık derecesi yani kimin validesi, zevcesi veya kerimesi olduğu belirtilerek defterlere yazılmış, malları kayıt altına alınmıştır. Hane ve numro rakamlarının ardından kişinin eşkali (orta boylu, kısa boylu, uzun boylu, kır sakallı, ak sakallı, kumral bıyıklı, ter bıyıklı vb.), mesleği ve ismi tek satıra yazılmıştır. Bu satırın sol üstünde H.1255 yılında vermekle yükümlü olunan vergi, altında ise kişinin mülkiyetinde bulunan menzil, dükkan, kayıkane, kayık, ağlar, arsa, çiftlik, varsa bunların kiralaları, her bir hayvanın cinsi, ekili alanlardan edilen tarım ürünleri gibi mülkleri detaylı bir şekile kaydedilmiş; 'yekûn' yani kişinin toplam varlığı bu mülklerin sonunda yazılmıştır. Bilgilerin ardından kişinin temettûna göre ne kadar vereceği de belirlenmişti. Burada bizi asıl ilgilendiren husus söz konusu mülklerin yerlerine dair verilen ipuçlarıdır. Bu sayede kasabanın 1840 tarihinde nasıl bir yapıya sahip olduğu tasavvur edilmektedir.

Beykoz Kasabası ve Civarının Coğrafyasına Dair

Kasabanın temettuât defteri kayıtlarında coğrafi yapıya dair tek bilgi Karacaburun, Şahinkaya isimleridir. Sadece bu iki bilgi üzerinden sahilin girintili-çukuntulu bir yapıya ve arazinin kayalık ve yükselen bir platforma sahip olduğunu çıkarabiliriz. Bölgenin coğrafyası hakkında değerli bilgileri tarihimizden kısa bir süre sonra, 1847-1858 arasında, İstanbul'da bulunan modern jeolog ve ilk doğabilimci Pierre de Tchihatchef'in kitabından öğreniyoruz. İfadesine göre sahilde Çubuklu, İncirköy, Sultaniye ve Beykoz geniş bir girinti oluşturmakta ardından kıynın girinti ve çıkıntısı daha da artmaktadır. Büyükdere ve Yon Burnu arasında çeşitli yayılımlarda altı burun bu çıkıntıları oluşturmaktadır. Bunlar Yuşa Tepesi, Fil Burnu, Poyraz Burnu, Anadolu Feneri ve Yon Burnu'dur (Tchihatchef, 2000, s. 9-10). Yükseklikler özellikle Kavak çevresinden Fener'e kadar sarp ve kayalıktır. Yükseltiler ve dağlar bir vadi sisteminin oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Tchihatchef vadi sistemini şu kelimelerle aktarır (Tchihatchef, 2000, s.18-19):

Boğaz'ın Asya kıyısının yakınında karşı tarafa göre epey yüksek ve çeşitli yön-

lere uzanan dağ kütlelerinin bulunması, bu yakada hem daha çeşitli, hem de daha güzel görüntülü bir vadi sisteminin oluşmasını sağlamıştır. Bu vadiler arasında kuzeyden güneye doğru şunları sıralamakla yetineceğim: Hünkar İskeleyi, Tokat Deresi, Sultaniye, İncirköy, Çubuklu ve Göksu. Hünkar İskeleyi Vadisi, çok güzel çim bir halıyla ve altları gölgeli çınar kümeleriyle kaplı geniş ve düz bir alanda (Tarabya karşısında) Boğaz'a açılır. Bu çınarlardan bazıları gerçekten dikkat çekici boyutlardadır. Güneyde, Beykoz ve Yalıköy'ün buldukları sahil şeridini denizden ayıran ormanlık yükseltilerle, kuzeyden de yine yeşillik tepe kütleleriyle sınırlanan bu alandan, kuzeydoğudan güneybatıya doğru kendisini iki paralel vadi olarak kesen iki küçük dere geçmektedir... Bunlardan kuzeydeki Tokat Deresi... denize açıldığı yerde Tokat Deresi'nin vadisiyle birleşen Hünkar Deresi Vadisi'dir.

Yukarıdaki anlatının yanı sıra Beykoz Kasabası'nın yeşil alanlarını bölge ahalisinin ekim yaptığı mezru' (ziraat yapılan) ve hâli (nadasa bırakılan) tarlalar, bağ ve bahçeler üzerinden ayrıca kuru, çayır, çalılık ve meralar gibi genelde hayvanların otlatılması için kullanılan alanlardan da çıkarabiliriz. Buradan hareketle Beykoz kasabası ahalisinin mülkü konumunda olan araziler hesaplandığında toplam 1382,5 dönüm hesaplanır. Ve bu, tüm kazadaki 29001,75 dönümlük mülk arazinin (Yavuztürk, 2006, s. 108) yalnız yüzde dördüne tekabül etmektedir.

Coğrafya'ya dair bir başka veri de Beykoz kasabasına gelip buradan araba kiralayarak arzuladıkları yere gitmek isteyenlerin yolcuk sırasındaki deneyimleridir. Mesela Yuşa Tepesi'ne çıkmak istenildiğinde İshak Ağa Çeşmesi'nin yanında duran öküz arabaları kiralanırdı. Yuşa Tepesi'ne yapılan yolculuk şu şekilde tarif edilmektedir:

Öküz arabaları içinde yan yana, ayaklar ileriye uzanık dolunur, sefer tasları, sepetler, çıkınlar, ora paçacılarından alınan lenger, lenger paça gerisine bağlanırdı. Üstünde tente gerili öküz arabaları ağır aksak yol alırken hep bir ağızdan şarkılar, türküler, mededler söylenirdi. Önce sola sapılarak Yalıköyü'nün içinden, meşhur çayırın arasından geçilip sağa kıvrılır, bir müddet gittikten sonra tekrar sağa çarh edilir, iki tarafı ulu çınarlarla çevrilmiş yol açılır, Tokat Deresi'ne erişilirdi. İlk mola burada verilirdi. İshak Ağa Çeşmesi'nin yanından buraya geliş yarım saat sürerdi. Kafile tekrar yola düzülürken sağa düşen ilk yoldan kestanelik ormanına varılır, yine kısa bir mola verilirdi. Buraya kadar olan mesafe tam kırk beş dakikada katedilirdi. Ötesinde fundalıklar, tafellanlarla dolu bayır başlar, öküz üvendireyi yiyip durur, hanım nineler arabacıya: -Müslüman değilmisin a adam? Allah aşkına hayvancıkların canını yakma onlar da Rabbimizin mahlûku. İçimiz hûn oluyor, kaskatı kesiliyor diye atılırlar, arabacı hiç umursamazdı bile. Hâsılı elifi elifine altmışıncı dakikada tepeye ulaşılırdı (Komisyon, 1983, s. 1218)

Demografik Yapı

Beykoz kasabası Müslüman, Ermeni ve Rumların meskûn olduğu üç mahalleyle ayrılıyordu. Bu cemaatler arasında en kalabalık olanı Müslümanlardı ve

ardından çok az farkla Ermeniler geliyordu. Rum nüfusun ise bölgede yeni varlık göstermeye başladığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki İncicyan'ın 1794 tarihli eserinde, Beykoz'da yalnız Türk ve Ermenilerin varlığından bahsetmesi, Rumların kasabaya gelişlerinin henüz yarım asır bile olmadığını göstermektedir (İncicyan, 2000, s. 173).

Biraz daha geriye gittiğimizde XVII. yüzyılda Evliya Çelebi, Anadolu sahillerini gezerken, uğradığı Beykoz kasabasının 800 haneli bir yerleşim birimi olduğunu şöyle aktarır (Çelebi, 1314, s. 463):

Leb-i deryadan, bağlar kenarından gitmek üzere servi burnunun üç bin adım cenub tarafında, bir liman-ı azîmin kenarında vaki'dir. Sekiz yüz haneli bağ ve bağçeli mamur ve müzeyyen bir kasabadır. Cami'i, mescidi, hamamı, mekteb-i sıbyanı, esvâk-ı muhtasarı vardır. Çarşu ve bazarı deruht-ı müntehalar ile müzeyyendir. Cümle halkı bağbân, hatab-keşan, sayad mâhidir. Gerçi Üsküdar mevleviyeti hükmündedir ama Âl-i Osman münecimbaşalarına meşruta yüz elli akçe payesiyle kazadır. Sultaniye bağçesi üstadı, bostancıbaşı hakimdir. Ab-ı havası latif bir şehri şirindir.

Temettuât defterlerinde ise vergi mükellefinin hane ve numara rakamları bu konuda dikkati çeker. Ancak her iki rakam da düzenli ilerlememekte, bir sonraki vergi mükellefinde hane ve numara sayısı her zaman ardışık sıralanmaktadır. Örneğin Müslüman mahallesinde vergi verecek kişiler için açılan alanların toplamı 95'dir. Ancak bunların 14'ü Beykoz'da yaşamayıp burada ticaretle uğraşmakta ya da mülkü bulunmaktadır. Ayrıca bu alanlarda vergi mükellefi tek kişi olabildiği gibi birden fazla da olabiliyor, sözgelimi üç kardeşin ortaklığı durumunda hepsinin ismi aynı alana yazılabiliyordu. Bu durumda aynı hanede birden fazla ailenin yaşadığı akla gelmektedir. Yani bir hanede birden fazla aile bulunuyor ise bu durum numara sayısına yansımış olabilir ve numara sayılarının neden atlayarak ilerlediği sorusuna cevap niteliği taşıyabilir. Netice itibariyle numara eğer bize bir aileyi söylüyor ise bu rakamlar üzerinden Beykoz'da yaşayan nüfusa ulaşmak mümkün gözüküyor. Buradan hareketle Beykoz'da Müslüman mahallesinde 200 numara üzerinden 800 kişi; Ermeni mahallesinde 181 numara bilgisinden 724 kişinin, Rum mahallesinde ise 48 numaradan 192 kişinin yaşadığını düşünebiliriz. Toplamda ise kasabada 1716 kişilik bir nüfus karşımıza çıkar. Yukarıda bahsi geçen Evliya Çelebi'nin zikrettiği rakamın 800 hane olduğunu hatırlayacak olursak oldukça yüksek bir rakam zikrettiği farkedilir ki, Evliya Çelebi'nin anlatılarını ihtiyatla okumak gereği de bilinen bir husustur.

Söz konusu kayıtlarda mülk sahibi kadınların da bulunduğunu yukarıda zikretmiştik. Erkek akrabalarının ismi ile yakınlık dereceleri belirtilen bu kadınların 19'u Müslüman, dördü Ermeni ve biri Rumdur.

Defterdeki eşkal tanımları da ilgi çeken diğer bir veri olup nüfusun yaş ortalaması üzerine bir tahmin yürütmemizi sağlamaktadır. Ak sakallı, kır sakallı, kır bıyıklı şeklinde tanımlananlar orta yaş üstü, ter bıyıklı veya şabb-ı emred (tüysüz) tanımına girenler orta yaş altı olarak düşünüldüğünde (Müslüman nüfus içinde 26 kişi orta yaş üstü, sekiz kişi orta yaş altı; Ermeni nüfus içinde 10 kişi orta yaş üstü, altı orta yaş altı; Rumlar içinde iki kişi orta yaş üstü, iki

kişi ise orta yaş altıydı) nüfusun %20'sinin orta yaş üstü ve %9'unun orta yaş altı olduğu sonucuna varılmaktadır.

Esnaf teşekkülü dairesinde yer alan meslekler çalışmanın sonunda yer alacaksa da nüfus içinde idarî ve resmî görevli olarak meslekleri öne çıkarları burada zikretmek yerinde olacaktır. Bunlar; imam, papaz, şeyh, müezzin, muhtar, sandık emini, mektep hocası, müderris, uncu yazıcısı, kavak gümrüğü baş kabîbi, mansure miralay, ayasofya imareti aşçıbaşısı, asakir-i redif mızıkası neferi, mansure yüzbaşısı, asakir-i hassa mülazımıdır. Ayrıca emekliye ayrılmış bir tebdil-i humayun kayıkçısı da resmî görevinden ayrılmış biri olarak kasabada ahalisi arasında yer almaktadır.

Kasabada Yapılaşma

Serbostanî Mustafa Ağa Cami

Sosyal hayatın çevresinde geliştiği önemli birimlerin başında ibadet merkezleri gelmektedir. Müslüman cemaatin iskeleye yakın konumlandırılmış Serbostanî Mustafa Ağa isimli caminin ne zaman inşa edildiği bilinmemekle birlikte XVII. yüzyıldaki varlığını Evliya Çelebi Seyehatnamesi'nden öğreniyoruz (Çelebi,1314, s. 463). Etrafında bulunan Onçeşmeler, Hamam, Sıbyan Mektebi ve çeşitli dükkanlar caminin merkezî ve hareketli bir konumda bulunduğunu gösterir. Camideki iki görevliden biri olan imam Müslüman mahallesinde 117 hane, 168 numarada ikamet eden orta boylu kır sakallı Hafız İbrahim bin Mustafa'dır. (Hafız İbrahim'in aynı hanede oturan oğlu ise balıkçılıkla uğraşmakta ve hanedeki toplam gelir 800 kuruşu bulmaktadır.) Caminin müezzini ise uzun boylu ak sakallı Mustafa Efendi'dir. 46 hane, 48 numaralı evde oturan müezzin efendinin bu işinden başka gelir elde ettiği mülkleri de vardır. Eşi Naile Hatun'un yarısına sahip olduğu bir yağhane (ıcarı 600 kuruş) dükkanına, tahta bir mismarcı dükkanına, saleb dükkanına ve çeşme karşısında 40 hisselik bir kahvehanenin 28 hissesine sahiptir. Caminin bahçesindeki muvakkithane ise H.1274/M.1857 yılında yaptırılacaktır (Kumbasar, 2008, s. 139-142).

Surp Nığağayos Kilisesi

Temettuât defterinde ismi geçmese de İncicyan'ın zikrettiği kilise Surp Nığağayos ismi ile Ermeni mahallesinde, kasabanın doğusunda konumlanmıştır. Yukarıda adı geçen nüfus verilerine göre kalabalık bir cemaate hizmet verdiği anlaşılmaktadır.

Rum Kilisesi

Kasabadaki geçmişleri çok eskiye gitmeyen Rumların 1840 yılında henüz bir ibadet merkezi olmadığı anlaşılıyor. H.1265/M.1851 yılında Rum papazının evinin inşa edilmesine dair elimizdeki belge Rum Kilisesi'nin (Aya Paraşkevi) bu tarihten sonra yapıldığını göstermektedir (BOA, MVL, 104/94).

Tekke

Tekkeler her gün açık olmalarına rağmen belirlenen özel bir günde tarikata bağlı olan şeyh ve dervişler zikir için toplanırlar, Allah'a yaklaşmak için kalbi-

ni dünya işlerinden arındırıp esma zikirleri ile meşgul olurlardı. (Yavuztürk, 2006, 29). Defter kaydında geçen tekke Karacaburun'daki Halveti Tekkesi'dir. Şeyhi 58 hane, 63 numarada sakin olan orta boylu kumral sakallı Mehmed Rıza'dır. Bu şeyhin mesleği ise, kayıtlara pazar kayığı reisi olarak geçmiştir ki sahip olduğu mülklerle geçimini denizden sağladığı anlaşılır. Bunlar 2 nuf (yarım hisse) balık kayığı, 8 uskumru ağı, 30 kalkan ağı, Karacaburnu'nda beş kayıklık kayıkhaneye nısıfı ile 2 kireç kayığı ve bir kayık alan kireç kayığının su limanıdır. Ayrıca bir harab attar dükkanının 4'te 3 hissesine de sahiptir.

Mektepler

Kasabada iki mektep dikkatimizi çekiyor. Bunlardan biri Serbostanî Mustafa Ağa Cami'nin arkasındaki "Sıbyan Mektebi", diğeri Ermeni çocukları için tesis edilen "Ermeni Mektebi"dir. Ermeni mektebi hakkında çok bilgi bulunmayıp karşısında 1 dönüm viran bahçe yer aldığı ve bu bahçenin sahibinin 37 hane, 123 numarada oturan Demirci Agob olduğu yazılıdır.

Müslüman çocukların eğitimini üstlenen sıbyan mektebinin hocası kasabada 103 hane, 139 no'lu hanede yaşıyor idiyse de 1840 yılında taşındığına dair temettuât defterine 'terk' ibaresi konmuştur. Orta boylu ak sakallı hocanın adı Halil Efendi'dir ve yıllık 300 kuruş geliri vardır. Mektebin çevresine baktığımızda bitişiğinde iki ve karşısında iki dükkan bulunduğu görülmektedir. Bitişindeki dükkanlardan biri berber dükkanındır ve cami imamının mülkündedir. Gedik adı verilen dükkanın işletmesi ise Ermeni cemaatine mensup orta boylu siyah bıyıklı berber Agob veled Nakagos'un üzerindedir. Mektebin bitişiğinde olduğu söylenen bir diğer dükkan attar dükkanındır, burası mesleği tütüncülük olan orta boylu kır bıyıklı bir Ermeni'nin mülkündedir (53 hane, 156 numara). Bir bab attar dükkanını hocalara meşrut kılınmıştır. Mektebin karşısında gediği bir Ermeni'de olan (52 hane, 154 numara) semerci dükkanını ile bir bakkal dükkanını yer alıyordu. Bakkal dükkanının 4 hissedarı vardı. Bunlardan biri orta boylu kumral bıyıklı Rum Panayot bir hane, 1 numarada oturuyor (120 akçenin 75 akçe hissesi üzerinde), Rum olan diğer hissedarları Bahçekapı, Balıkpazarı ve Rumili Yenişehir kazasında yaşıyordu. (Adı geçen Panayot'un biri çeşme diğeri meyhane karşısında iki bakkal dükkanını daha olup mektep ve çeşme karşısındaki dükkanın gediği Deraliyye Bahçekapı'da oturan bir Rum'dadır.)

İshak Ağa Çeşmesi/Onçeşmeler

Çeşme'nin ilk yapısı Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim dönemi hasodabaşılarlarından Behruz Ağa olmakla birlikte I.Mahmud döneminde işlevini göremez hale gelen çeşme, bölge halkının isteği üzerine Gümrük Emni İshak Ağa tarafından 1746 yılında yeniden yaptırılmıştır. Geniş saçaklı bir çatı altında yer alan çeşmenin on adet lülesinden su akması onun 'Onçeşmeler' adıyla anılmasına sebep olmuştur (Raif, 1314, s.231; Koç, Karakaya 2002, s. 522).

Çeşme, kasabanın merkezi konumundaydı, yanında arabacılar bekler ve karşısında bulunan dükkanlar çeşmenin çevresine canlılık katardı. Araba kiralamak isteyenler Onçeşmeler'in yanında bekleyen öküz arabalarına binerlerdi. Arabalardan biri 89 hane 87 numarada ak sakallı Cemaleddin Efendi'nin seyir arabasıydı ve bir öküz ile çekilirdi. Diğeri ise Hamamî Salih Ağa bin İsmail'in

validesi Hafize Hatun'un mülkündeki seyir arabasıydı ve muhtemelen Hafize Hatun'un iki beygiri ile kullanılıyordu.

Çeşmenin karşısındaki kahve, yemenici, tütün ve bakkal dükkanları ihtiyaç sahiplerinin buraya yönelmesini sağlıyor olmalıydı. Özellikle yolculuk halinde bulunanların dinlenmeleri veya gerekli levazımlarını karşılamaları için bu dükkânlara geldiklerini düşünebiliriz. Dükkân sahiplerine baktığımızda kahve dükkânının işletmesi bir Müslüman'da, (yukarıda bu dükkânın hissesine müezzinin sahip olduğunu söylemiştik) yemenici dükkânı yine bir Müslüman'ın mülkünde, tütün dükkânı iki Ermeni'nin gediğinde, bakkal dükkânı ise Rum Panayot'un 120'de 75 akçe ile hissesindeydi.

Hamam

Meydana nazır olan Beykoz Hamamı Behruz Ağa tarafından İshak Ağa Çeşmesi'ne vakıf olarak yaptırılmış, Kanuni döneminde inşa edilmiştir. Temettuât kayıtlarından da kasabada bir hamam olduğunu öğreniyoruz. Ancak bu hamam 98 hane, 134 numara oturan orta boylu sarı bıyıklı Hamamî Salih Ağa bin İsmail'in validesinin mülkü olarak geçer. 7000 kuruş değerindeki hamam, oğlu Hamamî Salih Ağa tarafından işletilmektedir. Bu noktada birbirine yakın mesafede iki ayrı hamamın bulunması akla yatkın değilse de, vakıf olarak inşa edildiği bilinen hamamın 1840 yılında bir kişinin tasarrufunda bulunması da soru işareti uyandırmaktadır.

Sahilhaneler

II. Mahmud dönemi 1815 tarihli Bostancıbaşı Sicillerinde kayıtlı olan, iskeleden önce Yalıköy'e kadar sıralanan 15 yalı ve dört hane, iskeleden sonra Sultaniye Bahçesi'ne kadar yapılmış olan altı yalı ve iki hane dikkatimizi çekiyor, yapılar Yalıköy'den Sultaniye Bahçesi'ne değin şu şekilde sıralanıyordu (Kayra, Üyepazarıcı, 1992, s. 142-143):

Yalı karyesi iskelesi ve hamam ve kahve çarşısı, kurbunda Halil Paşazade Arif Bey Efendi Kulları Yalısı, kurbunda Gümrük Katibi Osman Efendi Kullarının Yalısı, kurbunda Hacı Çelebi Yalısı ve kayıkhanesi, kurbunda İsmail Ağa kullarının yalısı ve kayıkhanesi, kurbunda kılıç dalyan yeri ve balıkçıların odası, kurbunda Hafızade'nin yalısı ve kayıkhanesi, kurbunda Hacı Selim Efendi Yalısı, kurbunda Kalafat Mustafa'nın hanesi, kurbunda Deresekili Hüseyin kullarının hanesi, kurbunda Barutçu halilesinin yalısı, Kadızade kerimesi Hatice Hatun'un yalısı, Yalıköşkü Ustası Sabık Salih kulları hanesi, kurbunda Berber Ali hemşiresinin yalısı, kurbunda Emir Osman'ın yalısı ve kayıkhanesi, kurbunda Mollacızkâde'nin köhne yalısı ve bahçesi, kurbunda Uncubaşı Ömer Ağa kullarının yalısı, hacegândan Mehmed Şefik Efendi kullarının yalısı, kurbunda Vâlide Sultan kethüdası imam efendi yalısı, Beykoz Mahkemesi ve kireç kayığı limanı, kurbunda Molla Kadın'ın iki bab yalısı, kurbunda Mehmed Ağa kullarının hanesi, Üsküdar Mollasızâde Şahir Efendi kullarının yalısı, Efendi-i mumaiyleh kulları validesinin yalısı, peynirci esnafından Hüseyin kullarının yalısı, helvacı esnafından Hüseyin kullarının yalısı, Kurbunda Kadızade Efendi kullarının yalısı, *Meydana nazır hamam ve kahve dükkanları ve iskele*, kurbunda Mustafa'nın hanesi, kurbunda Hacıoğlu Ahmet'in yalısı ve

arsası, kurbunda Laz Hüseyin'in yalısı, Sabıka İstanbul Kadısı Hammamizade Efendi'nin yalısı, kurbunda Merhabazade Oğlu Yalısı, Odabaşızade Mehmed Ağa kullarının yalısı, Hazine Katibi Yamağı İmamzade kullarının yalısı, Sultaniye Bahçesi.

Ancak varlığını öğrendiğimiz bu yalıların yalnız beşinin sahibine/hissedarına temettuât defterinde rastlıyoruz. Defterde 'Sahilhane' olarak adlandırılan bu yalılarından biri Beykoz kazasının Sandık Emni Mustafa bin Mehmed Ağa'nın (55 hane, 60 numara) olsa da kendisi sahilhanenin tamamına sahip değildir. 14 hissesi kendi üzerinde, dört hissesi validesi, dört hissesi ise Mansure Miralay İsmail Bey'dedir (7 numara). Diğer sahilhane Rukiye Hatun'un (116 hane, 164 numara) olup kireç fırınının bitişiğinde yer alır. Üçüncü sahilhane Aliye Hatun'un (21 hane) sahilhanesidir ve yalnız yarı hissesine sahiptir (yarı hissesi 6000 kuruş). Dördüncüsü Zahire Ambarı Yazıcısı Ahmed bin Abdullah'ın zevcesi Esmâ Hatun'un (9 hane, 9 numara) sahilhanesidir (11000 kuruş). Beşinci ise Deraliyye'de Sofçular Hanı'nda yaşamını sürdüren Bediros isimli sarrafındır (134 hane).

Beykoz'da sahilhane sahibi olduğunu bildiğimiz şahıslardan biri de Halil Paşa'dır. Paşa kalabalık maiyyetiyle yalısına geldiğinde, maiyyetini beslemek amacıyla yüz çift ekmek ve on beş kıyye et tayini isteyebiliyordu. Nitekim 1812 yılında da tayinat isteyen (BOA, C.DH, 140/6963) Paşa'nın Beykoz'daki sahilhanesini dönemlik kullandığı, bu örnekten hareketle sahilhane sahiplerinin Beykoz'u sayfiye alanı olarak gördüklerini ve evlerini belirli dönemlerde açtıklarını düşünebiliriz.

İskele

Beykoz iskelesinin yerinin tespiti için 1815 tarihli bostancıbaşı sicillerine baktığımızda kuzeyden güneye doğru hamam, kahvehaneler ve iskelenin zikredildiği görülür. İskele meydana nazır olup, hamam ve kahve dükkanlarının bulunduğu alana bakmaktadır (Kayra, Üyepazarıcı, 1992, s.143), dolayısıyla yeri bugünkü iskelenin epey güneyine düşmektedir.

İskeleler denize uzatılarak inşa edilir, kayıkçıların müşterilerini veya yüklerini indirip bindirirken karışıklığa mahal vermeleri önlenirdi. Yoğun bir deniz trafiği olmasa da iskelede bulunduğu söylenen kahvehane, tütün ve bakkal dükkanlarının buraya canlılık kattığı aşikardır. Bu dükkânların dördü kahvehanedir ve sahipleri arasında kadın-erkek, Müslüman ve Ermeni cemaatine mensup kişiler vardır. Özellikle İskele Avarız yerindeki kahvehane Kağıthane bekçisi Ahmet Ağa'nın zevcesi Rukiye Hatun'undur (116 hane, 124 numara). Diğer kahvehane şabb-ı emred (tüysüz) demirci çırağı Agob'un validesininidir (126 numara). Agob'un validesinin ayrıca kahve dükkânına bitişik bir bakkal dükkânının nısf (yarım) hissesi ve bir kahve dükkânının nısfı vardır. Üçüncü kahvehanenin hem mülküne hem de gediğine sahip olan kişi Ermeni Kork'tur (53 hane, 56 numara. Mesleği tütüncü olarak kaydedilen Kork'un mektep karşısında attar dükkanı olduğunu söylemiştik, tütün dükkanı da ekmekçi fırını ittisindedir). Dördüncüsü ise Mehmed Necib Bey'in kahvehanesidir (127 hane, 185 numara).

Mehmed Necib Bey aynı zamanda kendi kahve dükkanına bitişik tütün dükkanının üçte iki hissesine üvey kardeşi şabb-ı emred kayıkçı ile birlikte sahiptir. Bu dükkanın üçte bir hissesi ise Aliye Hatun'undur (21 hane). Yukarıda adı geçen Agob'un validesinin kahve dükkanı bitişğinde bir bakkal dükkanı bulunmakta ve yarı hisse yine bu kadının üzerinde görülmektedir.

İskele başında bir tür dükkan vazifesi gören kalafat mavnası da bulunuyordu. Mavna kazan ve takımları ile Kalafatçı Ustası Ahmed bin Mehmed'indi ve bu işle kayıkları ziftleyerek su geçirmezliğini sağlıyordu (68 hane 73 numara. Ayrıca 12 adet uskumru ağı ve iki nısf kireç kayığı, ustanın önemli geçim kaynakları arasındaydı).

Su terazisi

Kasabada bulunan su terazisi, bölgeye gelen suların basıncını ayarlamak üzere inşa edilmişti. Bugün Anadoluhisari'nda, Çubuklu'da, İncirköy'de bulunduğunu bildiğimiz su terazilerinden Beykoz kasabasında bulunanın yerini söyleyemesek de yanında hamamî Salih Ağa bin İsmail'in validesi Hafize Hatun'un (98 hane, 134 numara) tarlasının yer aldığını biliyoruz.

Esnaf ve Dükkanlar

Kahvehaneler

Yukarıda çeşme ve iskelenin civar bölgesinde bulunan işletmelerin adı geçerken mevcut kahvehaneler üzerinde durulduğundan tekrara düşmemek adına burada yeniden ele alınmayacaktır. Biri Onçeşmeler'in karşısında diğer dördü iskelede bulunan kahvehaneler kasabanın meydanında inşa edilmişlerdi. Özellikle geceleri, sokak aydınlatmalarının bulunmadığı bu dönemde mahalleye cami mahyaları ve evlerin sönük ışıkları ile birlikte kahvehaneler de ışık yayıyordu. Henüz dışarıda yemek yeme kültürünün yerleşmediği, meyhaneler dışında lokanta tarzı dükkanların bulunmadığı bu yıllarda kahvehaneler, kahve çay gibi içki ve tütünün tüketildiği ender sosyalleşme mekanları olarak kasabanın ihtiyacını karşılıyordu.

Kayıkçı ve balıkçılar

1851 yılında kurulan Şirket-i Hayriyye'nin 1854'te çalışmaya başlamasına değin yük ve yolcu taşıma görevi kayıkçıların uhdesindeydi. Boğaz'daki en yoğun hatlar Eminönü-Galata, Eminönü-Üsküdar hattıydı. Kavaklara kadar uzanan hatta, nüfusun azlığı, pahalı taşımacılık ve de tehlikeli olması sebebiyle yoğun kayık trafiği yoktu. Kayıkçılar istedikleri iskeleyle yavaşamaz, yolcu veya yük taşıyamazdı. Her kayıkçının bağlı olduğu bir iskelesi vardı ve Beykoz İskelesi'ne bağlı kayıkçılar Yemiş İskelesi'ne gidebilirlerdi (Ertuğ, 200, s. 212).

Ahşap iskele karışıklığı önlemek amacıyla denize uzatılarak inşa edilir, bir taraftan bindirme diğer taraftan indirme işlemi yapılırdı. Kârlı bir meslek olan kayıkçılık ile kısa zamanda para biriktirmek mümkündü. 1834 tarihinde Beykoz'daki 63 kayıkçıdan yalnız 38'inin Beykoz'da doğduğuna, diğerlerinin farklı şehirlerden geldiğine dair elimizdeki belge kayıkçılığın birikim yapmak için ideal bir meslek olduğunu göstermektedir (BOA, A.DVN, 95).

1840 tarihinde Beykoz kasabasında kayıkçı esnafından 12 kişi vardır ve bunların ikisi Ermeni diğerleri Müslüman cemaatindedir. Kireç kayıkları ise farklı bir kategoride değerlendirilir. Kasabadaki iki adet kireç fırını odası buraya getirilen kireç taşlarının yakılıp işleme hazırlanması için kullanılırken, kireç taşlarını kasabaya ulaştıran kayıklar kireç kayığı ismiyle adlandırılıyordu. Bunların sayısı 31'di ve Müslümanların işletmesindeydi.

Balık kayıklarına baktığımızda çeşitli türleri ile karşılaşırız. Kasabada yaşayanlara ait balık kayığı 28 adet, büyük balık kayığı olan alamanadan beş adet, beş çifte balıkçı kayığı olan ırıp kayığından dört adet, pazar kayığından bir adet, yük taşıyan salapuryadan iki adet, yakın kıyı veya gemilere yük taşıyan güvertesi olmayan tekne yani mavnadan bir adet bulunuyordu. Pazar kayıkları çoğunlukla vakıf olurdu ve Beykoz pazar kayığı da İstanbul Demirkapı yakınında Nöbethane karşısındaki Bostancıbaşı Cezayirli Ahmed Paşa Cami'ne vakfedilmişti (Ertuğ, 2001, s. 187-188).

Kayıkların demirlediği kayıkhaneler de önem arz etmektedir. Temettuât defterinde bunların sekizine rastlıyoruz. Kapasiteleri 2,5'tan 10'a kadar değişmekte, ikisi Karacaburun'da yer almaktaydı. En büyüğü 10 piyade alacak genişlikte üç göze sahipti, ayrıca 8 ve 9 kayak kapasiteli kayıkhaneler sahibine 40-50 kuruş gelir getirebiliyordu.

Dalyan yeri

Balık avlama yeri olan dalyanlar kıyıya yakın ve balıkların en çok geçtikleri yerlere kurulur, su içine çakılan kazıklara bağlanmış ağlar vasıtasıyla balık avı gerçekleştirilirdi. 1840 yılında "leb-i derya'daki dalyan yeri" aynı zamanda kireç fırını odaları ve bir sahilhanesi olan merhum Hacızade kerimesi Rukiye Hatun'undur (132 hane).

Meyhaneler

Gayrimüslimlerin sosyal mekânları arasında yer alan meyhaneler gedik ve koltuk meyhaneleri olarak ikiye ayrılırdı. Gedikli olanlar ruhsatı devlet tarafından gayrimüslimlere verilenlerdi, koltuk ise gizli işletilen meyhaneler için kullanılan bir tabirdi ve gizli gidecek kişilerin tercih ettiği mekanlardı. Kişi dükkanın bir köşesine birkaç damacana rakı ile bir fıçı şarap koyar, akşam kapattığı dükkanında güvendiği kişilere içki ikram ederdi. Meyhanelerde Müslümanların görülmesi yakışık almaz, ahali tarafından iyi karşılanmazdı (Koçu, 2003, s. 33). Kasabada Ermenilerin uhdesinde dört gedikli meyhane vardı ve ikisi işletmecinin evinin altında açılmıştı.

Tablo 1, Meyhane Dükkanları

Cemaati	Hanesi	Mevki	Mülk-Gedik
Ermeni	18	-	-
Ermeni	20	Hanesi tahtında	Gedik
Ermeni	23	Hanesi tahtında	Gedik
Ermeni	43		Mülk ve Gedik

Berber dükkânları

Günümüz berber dükkânlarından farklı özelliklere sahip bu dükkânlarda temizliğe hususî dikkat edilirdi. Müşteriler içere girerken kapı girişine dökülmüş olan talaşlara ayaklarını siler, kirli ayakkabılar içeriye kirletmezdi. Üzerine halı serilmiş peykelerle oturtulan müşterinin başı, berberin peykeye dayalı dizine yatırılır ve traş edilirdi. Peştemal ve futa giyen berberler leğenlerde sabunu köpürtür, sakallar elle yıkanarak yumuşatılır, traştan sonra duvara asılı ve musluğu olan bir nevi maşrapa olan 'sivil' ile müşterinin başı yıkanırken altına leğen tutulurdu. Havlular da bir dolapta muhafaza edilirdi. Müslüman berberlerin dükkânında çay-kahve takımı, gayrimüslimlerinde likör ya da konyak her daim hazır bulunur, kahvehaneleri aratmayacak tarzda sohbetler eşliğinde içilirdi (Koçu, 2003, s.48-56). Kasabada beş berber dükkânı olduğu görülüyor, bunlardan biri yukarıda mektep bahsinde adı geçen, mülkü cami imamında, gediği ise bir Ermeni'de bulunan berber dükkânıdır. Diğer üçü Ermeni mülk ve gediğinde iken 109 numaralı hanede yaşayan Naile Hatun tarafından kiraya verilmiştir.

Tablo 2, Berber Dükkânları

Cemaati	Hanesi	Mevki	Mülk-Gedik
Müslüman-Ermeni	177-2	Mekteb-i Şerif ittisalinde	Mülk-Gedik
Müslüman	109	-	İcare
Ermeni	34	-	Mülk-Gedik
Ermeni	9	-	Mülk-Gedik
Ermeni	44	-	Gedik

Bakkal dükkânları

Günlük ihtiyacın karşılanmasında önemli hizmet veren bakkallarda iğneden ipliğe her şeyi bulmak mümkündü. Bakkallar esnaf sistemine bağlı bulduklarından işletme ruhsatına (gedik) sahip olanlar dükkân açabilirdi. İstanbul'a gelen toptan malları kapanlardan alarak mahalle halkının sur içine gitmelerine ihtiyaç hissettirmezlerdi. Zahire alımları belli esaslar dahilinde yapıldığından doğrudan kapan tüccarlarından alamaz, pazarbaşı, bölükbaşı ve ustabaşı aracılığı ile zahirelerini alabilirlerdi. Böylece malların uygun fiyata bakkallara bölüştürülmesi ile piyasada az bulunan ürünlerin karaborsaya düşmeden esnafa verilmesi sağlanırdı. (Koçu, 2003, s. 83-84; Çadircı, 1985, s. 210-230). Beykoz'da hizmet veren 13 bakkal dükkânı tespit etmekle birlikte mektep ve çeşme karşısındakiler dışında mevkilerini tam olarak belirlemek mümkün olmamıştır. Bununla birlikte bakkal dükkânı sahipleri ve yerlerine dair bilgiler tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo3, Bakkal Dükkanları

Cemaati	Mevki	Hissedar
Müslüman	Hanesi İttisalinde	2
Müslüman	-	1
Müslüman	Arpacı Dükkanı İttisalinde	2
Müslüman	-	1
Müslüman-Ermeni	Ekmek Fırını Karşısında	2
Ermeni-Rum	Meyhane Karşısında	2 (belirlenen)
Ermeni	-	1
Ermeni	Arpacı Dükkanı İttisalinde	2 (belirlenen)
Rum	Ekmekçi Fırını Karşısında	2
Rum	Helvacı Dükkanı Karşısında	2
Rum	Mektep Karşısında	4
Rum	Simitçi Dükkanı İttisalinde	2 (belirlenen)
Rum	Çeşme Karşısında	4

Tütün dükkânları

Nargile, lüle, çubukla bazen de kıyılarak buruna çekmek suretiyle içilen tütünlerin (sigara kâğıdı 1860'tan sonra kullanılacak) resmi olarak satıldığı yerler tütün dükkânlarıydı. XVIII. yüzyılın son yirmi yılında lonca teşkilatının dahi kontrol edemeyeceği kadar çoğalan tütün dükkânlarının sayısı sınırlandırılmış, gedik esasına bağlanmıştı (Yılmaz, 2005, s. 123-124). Beykoz kasabasında Müslüman ve Ermenilerin işlettiği tütün dükkânlarının mevkileri tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4, Tütün Dükkanları

Cemaati	Mevki	Hissedar	Mülk-Gedik
Müslüman	Kahve Dükkanı İttisalinde	2	Mülk
Müslüman	Demirci ve Attar Dükkanı İttisalinde	3	Gedik
Müslüman	Kahve Dükkanı arsası İttisalinde	3	Mülk
Ermeni	Çeşme Karşısında	2	Gedik
Ermeni	Değirmen İttisalinde	1	Mülk-Gedik
Ermeni	Ekmekçi Fırını İttisalinde	1	Mülk-Gedik
Ermeni	Ekmekçi Fırını İttisalinde	1	Mülk-Gedik
Ermeni	İskele Başında	1	Mülk-Gedik
Ermeni	-	5	Mülk-Gedik
Ermeni	-	1	Mülk-Gedik

Nalbant dükkânları

At bakımında önemli mesleklerden biri nal işçiliğidir. Bunu meslek edinmiş üç kişi karşımıza çıksa da kasabada beş nalbant dükkanına rastlıyoruz. Tablo 5'te görüldüğü üzere tamamı Müslüman cemaatin işlettiği bu dükkânların üçünün yeri hakkında fikir sahibi olabiliyoruz.

Tablo 5. Nalbant Dükkanları

Cemaati	Hane	Mevki	Hissedar	Mülk-Gedik
Müslüman	52	21.Hanede Ayşe Hanımın Hanesi Tahtında	1	Gedik
Müslüman	40	-	1	Gedik
Müslüman	38	Değirmen İttisalinde	2	-
Müslüman	21	Hanesi İttisalinde	-	Mülk
Müslüman	37	-	2	Mülk

Fırıncılar ve değirmenler

Birbirinden ayrılmayan iki unsur olan fırın ve değirmenler İstanbul kadılığına bağlı idi. İhtiyaç duyulmadıkça fırın açılmasına izin verilmez, açılacak ise bir kişinin kefil gösterilmesi istenir, ardından fırın baş muhasebe ya da kapan defterine kaydedilirdi (Aynural, 2001, s. 120). İstanbul kadısı zahirenin az olduğu zamanlarda gerekirse miri ambardan fırıncılara hububat temin eder, halkın sıkıntıya düşmesini önlerdi (BOA, C.BLD, 3283; C.BLD, 51). Francala, simit, börek, çörek fırınları Tanzimat'a kadar ayrı esnaf birliği olarak görülürken bu tarihten itibaren tek bir esnaf birliği olarak kabul edilmiştir. Beykoz kasabasında ekmek fırını bir Ermeni'nin mülkü ve işletmesinde, simitçi fırını bir Müslüman ve bir Rum'un ortak mülkündeydi. Çörekçi, helvacı ve gözlemeci dükkânları ise Müslüman cemaat tarafından işletiliyordu.

Tablo 6. Fırın Dükkanları

Cemaati	Hane	Dükkan Adı	Hissedar	Mülk-Gedik
Ermeni		Ekmek Fırını	-	Mülk-Gedik
Müslüman-Rum		Simitçi Fırını	2	Mülk
Müslüman		Çörekçi Dükkanı	4	
Müslüman		Helvacı Dükkanı	-	Mülk-Gedik
Müslüman		Gözlemeci Dükkanı	2	

Buğdayı un haline getirerek işlemeye hazırlayan değirmenler enerji türüne göre isimlendirilirdi. Su gücü ile çalışan, asiyab olarak da adlandırılan su değirmenlerinden bir adet, at koşularak çalıştırılan horos değirmenlerinden kasabada beş adet vardı. Ayrıca adı belirtilmeyen üç göz değirmen de körfezde bulunuyordu. Değirmencilerin altı aylık hububatı stoklarında tutma zorunlulukları bilindiğinden, temettuat defterinde yer almasa da, kasabada hububatı saklayan ambarların bulunması da imkan dahilindedir (Aynural, 2001, s. 86-88).

Diğer dükkânlar

Tablo 7, Beykoz kasabasının diğer üretim ve hizmet sektöründeki dükkanlarını göstermektedir. Buradaki çeşitlilik dikkati çekmekte, kasaba sakinlerinin cemaat ayrımı gözetmeden birbiri ile sıklıkla ticaret yaptıkları, ortaklık kurdukları anlaşılmaktadır.

Tablo 7, Diğer Dükkanlar

Dükkanın Adı	Dükkan Sayısı	Cemaati	Mevki
Paçacı	1	1 Müslüman (Mülk)- 1 Rum (Gedik)-1 Rum	-
İksirci	1	1 Müslüman- 1 Ermeni (Gedik)	-
Terzi	2	2 Müslüman-1 Ermeni (Mülk)- 1 Rum (Gedik)	-
Manav	3	1 Müslüman-3 Ermeni-1 Ermeni	-
Kasap	2	2 Müslüman (Nıfs-ı Mülk-2 Rum (Gedik)	-
Yemenici	2	Müslüman-Ermeni	Çeşme Karşısında, -
Abacı	1	Rum	Simitçi Dükkanı İttisalinde
Demirci	2	2 Müslüman (4 hisseli)-Ermeni	Duhan (Tütün) Dükkanının İttisalinde
Kalaycı	1	Müslüman	-
Bezirci	1	1 Rum (4 hisseli)	-
Semerci	1	1 Müslüman(Mülk)-1 Ermeni (Gedik)	Mektep Karşısında
Sütçü	1	1 Rum (Gedik)	-
Arpacı	1	3 Müslüman	Bakkal Dükkanı İttisalinde
Yağhane	1	1 Müslüman (Nısf-ı Mülk)	-

Sonuç

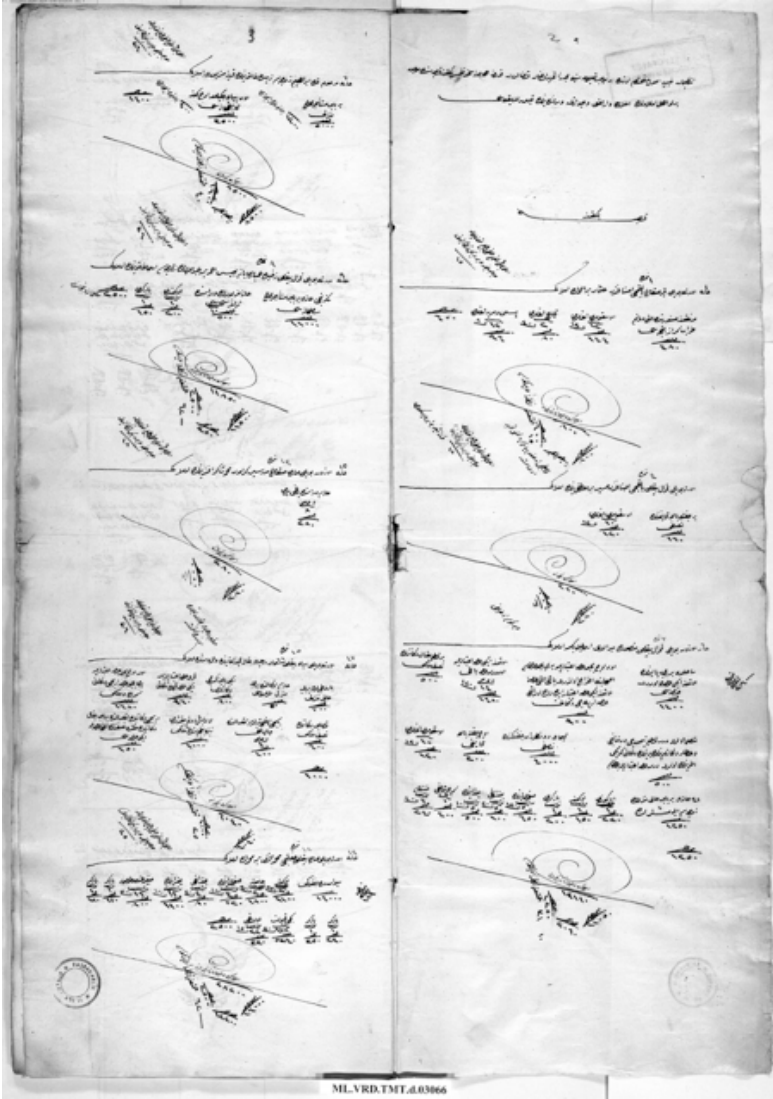
Toparlayacak olursak Boğaziçi'nin Anadolu kıyısında Dersaadet'e pek de yakın olmayan bir konumda bulunan Beykoz kasabası 1840 yılında Beykoz kazasının nefsi (merkezi) ve Kuru-yı Humayun'a bağlı bir yerleşim birimiydi. Yeşil bir vadide Müslüman, Ermeni ve Rumlardan müteşekkil ortalama 1700 kişilik nüfusuyla hiç de homojen olmayan bir yaşam tarzı şekillenmişti. Cemaatlerin mahalleleri ayrı olmakla birlikte, her üç cemaat mensubu çarşıda birbiri ile ticaret yapıyor, ortaklık kuruyor veya birbirine mülkünü kiralayabiliyordu. İskele, hamam, çeşme ve caminin çevrelediği meydanda bulunan pek çok dükânın yanı sıra kahvehaneler sosyal hayatın önde gelen mekânlarıydı. Tekkeler, meyhaneler hatta berber dükkânları da sosyalleşme ihtiyacını karşılayan yerler arasındaydı. İskele kasabanın Suriçi ile bağlantısını sağlıyor, kayıkçılar, bu işten kârlı gelir elde ederken, balık kayıkları, dalyan yeri ve çeşitli balık ağları da balıkçılıkla geçinenlerin en önemli gelir kaynağını oluşturuyordu. Üretim ve hizmet sektöründeki dükkânlar yalnız kasaba halkının değil, kazaya bağlı diğer yerleşim birimlerinin de ihtiyacını giderecek bir çeşitlilik arz ediyordu.

Kaynakça

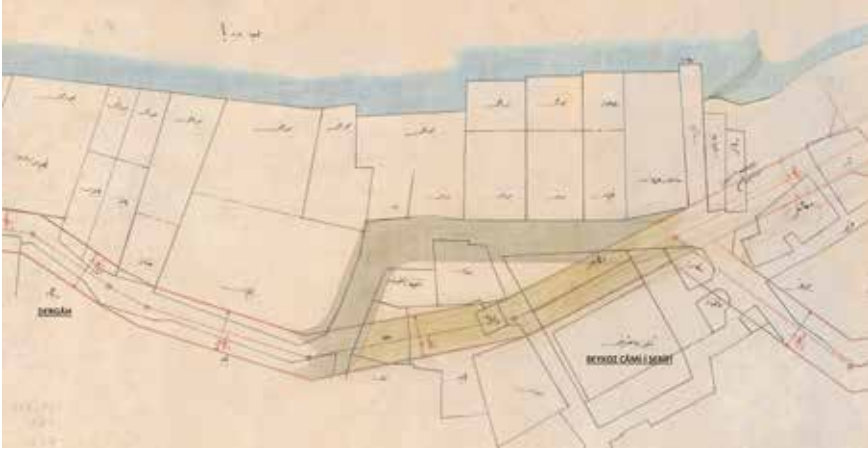
- BOA, A.DVN., 95.
BOA, C.DH., 140/6963.
BOA., C.BLD., 3283.
BOA., C.BLD., 51.
BOA., C.ML., 320/13187.
BOA., ML.VRD.TMT.d., 3066.
Aynural, S. (2001). *İstanbul Değirmenleri ve Fırımlar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
Çadırcı, M. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 1, 210-230.
Ertuğ, N. (2001). *Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
Evliya Çelebi Mehmed Zilli İbn-i Derviş. (1314). *Evliya Çelebi Seyehatnamesi*, Cild 1, İstanbul: İkdam Matbaası.
İncicyan, G.V.(2000). *Boğaziçi Sayfıyeleri*, (Kandilli Ermeni Papazı, Çev.) İstanbul: Eren Yayınları.
Kayra, C., Üyepazarıcı, E.(1992). *İkinci Mahmut'un İstanbul'u Bostancıbaşı Sicilleri*, İstanbul: İBB Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları.
Koç, H., Karakaya, E. (2000). İshak Ağa Çeşmeleri. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 22, 521-523.
Koçu, R.E. (2003). *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri*. İstanbul: Doğan Kitap.
Koçu, R.E. (2003). *Tarihte İstanbul Eснаftı*. İstanbul: Doğan Kitap.
Komşyon. (1983). Beykoz. *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, 2, 1215-1218.
Kumbasar, Z. (2008). *Osmanlı Dönemi İstanbul Muvakkithaneleri*. (Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.) <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
Mehmet Raif. (1314). *Mirat-ı İstanbul*. Cild 1, İstanbul:Yayın yeri yok.
Yavuztürk, Ş.P. (2006). *Temettuât Defterlerine Göre Beykoz Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Durumu*. (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul) <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
Yılmaz, F. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)*. (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul) <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.

Ekler

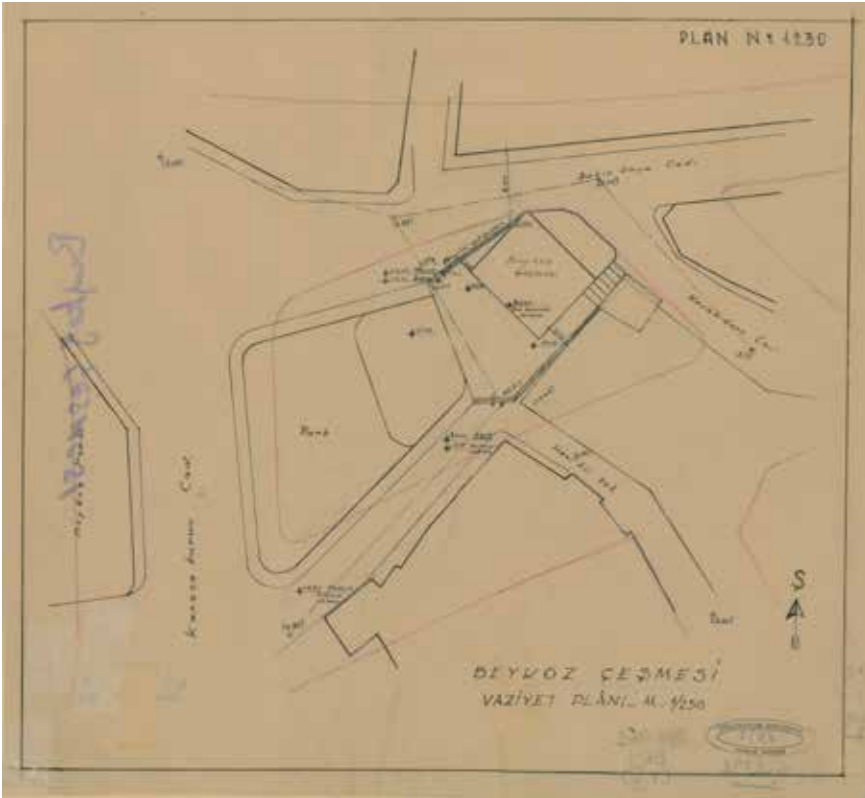
Ek 1, Beykoz Kasabası Temettuât Defterinin İlk Sayfası

Ek 2, Halveti Tekkesi, 1327, Atatürk Kitaplığı nr: HRT_003561

Ek 3, İshak Ağa Çeşmesi Vaziyet Planı, Atatürk Kitaplığı nr: HRT_008937

Osmanlı Döneminde 19. ve 20. Asırlarda Beykoz Bölgesine İşkân Olunan Muhacirler

Hacı Murat ARABACI¹

Öz

İnsanoğlunun bazen isteyerek, bazen de mecburi kalarak yaptığı bireysel ya-
hut kitlesel yer değişikliği hareketi, belki de kendi tarihi kadar eskidir. Dünya
coğrafyası üzerinde en çok yer değiştiren, en geniş alana yayılan ve en faz-
la devlet kuran kavimlerin başında gelen Türk milleti, Anadolu coğrafyasını
fethettikten sonra zaman içerisinde başı sıkışan tüm dünyadaki Türklerin ve
Müslümanların sığınacağı güvenli bir bölge haline gelmiştir. Dolayısıyla hem
Osmanlı Devleti, hem de Türkiye Cumhuriyeti tüm tarihleri boyunca önemli
ölçüde kitlesel göç olgusu ile karşıya kalmıştır. Bunun neticesi olarak da, göçle
birlikte ortaya çıkan sosyal ve iktisadi buhranlara karşı tecrübe ve direnç ka-
zanmışlardır. Bugün yaşadığımız göç meselelerinin çözümünde bu tecrübe ve
birikimin önemli bir payı vardır.

Osmanlı döneminde meydana gelen göçlerin ilk ve en kalabalık olanı Kırım,
Kafkasya'dan Anadolu'ya gerçekleşmiştir. Akabinde Balkanların elden çık-
masını müteakip, bu defa da o bölgelerden kitle halinde göçler yaşanmıştır.
Stratejik olarak Balkanları boşaltmak istemeyen Osmanlı yetkilileri, 1863-1865
yıllarında Kafkasya'dan göç edenlerin bir kısmını Balkanlarda iskân ederek, o
bölgedeki Müslüman nüfusun azalmasına mani olmaya çalışmıştır. 1877-1878
Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra Anadolu'ya milyonlarca muhacir akını yaşan-
mış, ilk dönem çeşitli zorluklarla karşılaşılmasına rağmen, bu taze nüfus, hem

1 Dr. Öğretim Üyesi, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi-Ankara/
hacimuratarabaci@hotmail.com

Cihan Harbi'nde, hem de Milli Mücadele'de önemli ölçüde fayda sağlamışlardır. Göçmenlerin iskân olunacakları yerler belirlenirken ulaşımın kolay olduğu yerler tercih edilmiş olduğundan Beykoz bölgesi de muhacirlerin iskânında önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada Beykoz bölgesine yapılan göçler, göçmenlerin iskânı, karşılaşılan sorunlar, göç esnasında meydana gelen birtakım hadiseler ele alınmış olup, Beykoz ve civarındaki köylerin nüfus, etnik yapı, ekonomi vs. konuları arşiv belgeleri ışığında ana hatlarıyla incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Beykoz, Muhacir, Göç, İskân, Tırnova, Boşnak.

Günümüzde Türkiye'nin ve dünyada pek çok ülkenin en büyük meselelerinden biri olarak kabul edilen göç olgusu insanlık tarihi kadar eski bir kavramdır. Göç, bireyin veya bir topluluğun, gönüllü yahut mecburen, hayatlarının tamamını veya bir bölümünü geçirmek üzere, ülke içerisinde ya da ülkeler arası gerçekleştirdikleri yer değişikliği hareketidir. Hem Osmanlı Devleti, hem de Türkiye Cumhuriyeti tüm tarihleri boyunca önemli ölçüde kitlesel göç olgusu ile karşıya kalmış, bunun neticesinde ortaya çıkan sosyal ve iktisadi buhranlara karşı tecrübe ve direnç kazanmışlardır. Bugün yaşadığımız göç meselelerinin çözümünde bu tecrübenin payı büyüktür. Yapılan göçlerin Anadolu istikametine doğru olmasının elbette çok çeşitli sebepleri olmakla birlikte, bunlar arasında en önemlisi dini ve kültürel yakınlıktır. Bu husus dikkate alındığında Türk ve Müslüman toplulukların kitleler halinde Osmanlı'ya sığınmaları bir anlam kazanmaktadır. Sosyologların ifadesiyle göç hadisesinde iki temel unsur etkilidir: itme ve çekme (Sağır ve Aktaş, 2019, s. 147). Bu göçlerde itme unsuru işgal edilmesi ve zorla göç ettirme; çekme unsuru ise, Osmanlı topraklarına olan dini ve kültürel yakınlıktır.

Göçün etkilediği bir diğer taraf olan Osmanlı Devleti'nde yıllar boyu süren savaşlar, salgın hastalıklar vs. sebeplerden dolayı 19. yüzyıl başlarında nüfus azlığı sorunu yaşanmaktaydı. Dahası gayrimüslim vatandaşların askere alınmaması sebebiyle Müslümanlarla gayrimüslimler arasında gayrimüslimler lehine ciddi bir dengesizlik ortaya çıkmış idi. Nüfusun azlığı sebebiyle, Anadolu'da çok verimli tarım arazilerinden yeterince faydalanılamamıştır. Geniş ve verimli arazilerin büyüklüğüne karşın nüfusun azlığı, Osmanlı ekonomisinin durumunu göstermesi açısından önemli bir veri kabul edilebilir (Güran, 1998, s. 54-55). Bu gözle bakıldığında Osmanlı ülkesine yapılan göçlerin büyük bir katkı sağladığını ifade etmek mümkündür.

Rusya'nın 16. yüzyıldan itibaren uyguladığı yayılcı ve işgalci siyaset, en çok Türk illerini etkilemiştir. Bu siyaset neticesinde önce Kazan, Hacı Tarhan (Astrahan), Nogay hanlıkları, ardından Batı Türkistan ve nihayet Kırım ile Kafkasya Rus işgaline maruz kalmıştır. Karadeniz'e inen Rusya'nın bir sonraki hedefi Tuna kıyıları ve Balkanlar bölgesi olmuş, bu durum en çok Osmanlı Devleti'ni ve o topraklarda yaşayan ahaliyi etkilemiştir. Zikrettiğimiz bu Rus işgalleri neticesinde Osmanlı topraklarına ilk ve en büyük göç dalgası Kırım ve Kafkasya bölgesinden yapılmıştır. 1783 yılı sonrasında Kırım'dan Romanya ve Anadolu istikametine başlayan göç dalgası, Kırım Harbi sonrası ve Kafkasya'nın Rus işgaline uğramasının ardından hem sayısal olarak, hem de sıklık

itbarıyla artmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında Osmanlı Devleti, öncelikle kaybettiği topraklarda yaşayan halkın bölgedeki varlığını korumak amacıyla diplomatik yollara başvurmuş, “insan hakları” ve “azınlık hakları” noktasından bu söylemini savunmaya çalışmıştır. Hâlbuki hem Rusya, hem de Batılı ülkeler bu savaş sonrasında ortaya çıkan durumu, Balkanlarda bulunan Türk unsurlarından kurtulma ve Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin izlerini silme hedefinde bir fırsat olarak görmekteydiler (İpek, 1999, s. 664-665). Nitekim bu savaş esnasında ve sonrasında çatışmalar, Bulgar ve Rus birlikleri tarafından yapılan kıyım, açlık ve hastalık gibi sebeplerle 300.000 Müslüman öldürülmüş, 1.500.000 civarında insan topraklarını terk etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti, uygulanan bu sistemli yok etme politikası karşısında bu topraklarda meskûn olan halkını koruyamamış ve göç taleplerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bunun neticesinde resmi istatistiklere göre, Rumeli’den 767.339, Sohum, Batum ve Kars havalisinden yaklaşık 300 bin kişi Anadolu’ya göç etmiştir (Paşaoğlu, 2013, s. 351). Öte yandan Balkan Savaşları döneminde ise, 632.000 Müslüman öldürülmüş, 1912-1926 yılları arasında 812.771 kişi topraklarını terk edip Anadolu’ya göç etmek zorunda kalmıştır. Nihayet yaşanan tüm bu göç hareketleri neticesinde Anadolu’da muhacir sayısı öylesine artmıştır ki, 1783-1926 yılları arasında Osmanlı topraklarına göç eden insan sayısı yedi milyondadır (Kırlı, 2017, s. 129).

1859-1862 yılları arasında Kırım ve Kafkasya’dan gelen yüzbinlerce çaresiz Müslüman muhacir Osmanlı Devleti’ne sığınunca, bir anda pek çok sorun ortaya çıkmış, bunun üzerine karşılaşılan sorunları çözmek amacıyla 5 Ocak 1860’da *Muhacir Komisyonu* kurulmuştur (Eren, 1966, s. 54-62). İlk kurulduğu esnada Ticaret Nezareti bünyesinde faaliyet gösteren bu komisyon, daha sonra müstakil hale getirilmiş; 1865’ten sonra ise muhacirlerin azalması üzerine komisyonun görevleri Zaptiye Nezareti ile Meclis-i Vâlâ’ya bağlı bir komisyon arasında dağıtılmıştır. Lakin kısa bir müddet sonra patlak veren 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi, Anadolu istikametine tekrar büyük bir göç dalgasının başlamasına sebep olunca, 1865’te kaldırılan komisyon *İdâre-i Umumiyye-i Muhâcirin Komisyonu* adıyla yeniden tesis edilmiştir. Bu komisyona bağlı olmak üzere İdâre-i Umûr-ı Hesâbiyye ve İdâre-i Umûr-ı İskâniyye şubelerinin yanı sıra belediye daireleri dâhilinde 20 yerde şubeler açılmıştır. Aralarında Beykoz’un da bulunduğu Şehremaneti’ne bağlı olarak açılan şubeler şunlardır: Bayezid, Sultan Ahmed, Fatih, Samatya, Eyüb, Beyoğlu, Hasköy, Beşiktaş, Arnavutköy, Yeniköy, Tarabya, Büyükdere, Beykoz, Anadoluhisarı, Beylerbeyi, Üsküdar Yenimahalle, Üsküdar Doğançılar, Kadıköy, Adalar ve Bakırköy (Paşaoğlu, 2013, s.351-352). Yukarıda zikredilen Muhacerat komisyonları, gelen muhacirlerin kayıtlarını tutmak amacıyla mümkün olduğunca evvela İstanbul’a getirip geçici bir yerlere yerleştirmiş, ardından da boş araziler tespit edilerek, daimi iskân yerlerine göndermişlerdir. Geçici olarak İstanbul’da barındırılan muhacirler, büyük camiler başta olmak üzere camilere, tekkelere, medreselere, barakalara, boş arsalara, boş çiftliklere yerleştirilmişlerdir. Lakin ilerleyen dönemde bu göçler yoğunlaştıkça muhacirlerin sayısı artmış, İstanbul’da hayli kalabalık bir muhacir nüfusu birikmiştir. Bu durum hastalıkların artmasına, ekonomik sıkıntıya, asayiş sorunlarına sebep olduğundan muhacirleri kaydetmek için İstanbul’a getirilmesi uygulamasından vazgeçilerek

doğrudan daimi iskân edilecekleri yere gönderilmesi ve orada kaydının yapılması kararı alınmıştır. Dahası bu muhacirlerin ekonomik yükünü karşılamakta zorlanan devlet, Anadolu halkından yardım almak zorunda kalmış, muhacirlerin her türlü yükünü mahalli idarecilerin iskân mahallinde çözmesini istemiştir (Paşaoğlu, 2013, s.353). Bir yanda her şeylerini bırakıp yollara düşen; yol boyunca salgın hastalıklar, ölümler, can korkusu ve her türlü asayişsizliğe maruz kalmış olmalarından dolayı hayatları adeta tükenmiş olan muhacirler; diğer tarafta ise, kim olduklarını dahi bilmedikleri hasta, parasız pulsuz, perişan halde olan bu insanlara yardım etmek için seferber olan Anadolu insanının alıcınaplığı, günümüz Türk toplum yapısının da şekillenmesinde etkili olmuştur.

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra çok sayıda muhacir Anadolu'ya geçmek istemiştir. Balkanların birdenbire boşalmasına mani olmak isteyen Sultan II. Abdülhamid, Rumeli'den Anadolu'ya muhacir sevkini yasaklayarak, askerî bir kordon oluşturmak için bu muhacirleri genellikle Rumeli'ye yerleştirmeye çalışmış; göç edenleri Yanya, Tırhala, Selanik, Edirne, İstanbul arasında kalan köy ve boş arazilere yerleştirmeye gayret etmiştir. Bu göçmenlerin Rumeli'deki işgal edilmeyen Türk topraklarına yerleştirilmeye çalışılmasının diğer bir sebebi de, göçmenlerin aynı coğrafyada daha kolay yaşayabilecekleri düşüncesi ve hem de yakın bölgelere iskân yapılması dolayısıyla devlet açısından ekonomik maliyetin düşürülmesi hedeflenmiştir. Ayrıca bu iskân planlanırken stratejik yerlerin güvenliği de dikkate alınmıştır. Mesela, Çanakkale Boğazı çevresindeki Müslüman köyleri zamanla harap olup dağıldığı için, bu bölgede yaşayan Müslüman nüfus hayli azalmış ve bölge nüfusunun büyük bir çoğunluğunu Rumlar ele geçirmişti. Bu yüzden Boğaz'ın emniyeti açısından bölgede yaşayan Türk nüfusun artırılması en azından dengelenmesi düşünüülerek, muhacir iskânı yapılmıştır (İpek, 1999, s. 156).

Bir yandan Anadolu halkı muhacirlere kucak açıp elinden gelen her türlü yardımı yaparken bir yandan da devletin idarecileri birtakım konularda aldıkları kararlarla onların işlerini kolaylaştırmışlardır. Mesela; gelenlerin toplu iskânına izin verilmiş, hatta alışkın oldukları iklim şartlarına uygun yerlerde iskân etme konusunda hassasiyet göstermiştir. Ayrıca muhacirler belirli bir süre askerlikten muaf tutulmuş, onlardan vergi alınmamış, bedelsiz olarak ev, hayvan verilmiş ve çiftçilik yapabilecekleri arazi tahsis edilmiştir. Elinde bir sanatı olanlar için de sermaye desteği verilmiş, asayişi temin etmek amacıyla karakollar kurulmuş, bu işleri takip etmek için de memurlar görevlendirilmiştir (Kırlı, 2017, s. 133-134). Sağlanan bu imkânlar ilk etapta devlete ekonomik yönden yük getirmiş ise de, ilerleyen yıllarda muhacirler üretime katılmış, hem tarımda hem de diğer sektörlerde taze bir iş gücü olmuşlardır.

I. ve II. Balkan Savaşları sonrası Balkanlarda yaşanan büyük trajedi en fazla Türkiye'yi etkilemiştir. Yüzyıllardır yaşadıkları toprakları tek etmek zorunda kalan Türk ve Müslüman toplulukların Anadolu'ya göç etmeleri, bir yandan o bölgede gayrimüslim nüfusun ezici bir üstünlüğünü doğurmuş, bir yandan da (Kırım ve Kafkas göçlerinde olduğu gibi) Anadolu'da Türk nüfusunu artırmıştır (Karpas, 2003, s. 118 vd.). Balkan harpleri öncesinde ve savaş esnasında yaşanan büyük katliamlar, sonrasında ise toprakların kaybedilmesi sebebiyle

göç etmek zorunda kalan muhacirlerin iskân edildikleri bölgelerden biri de Beykoz'dur.

M.Ö. 700'lere kadar giden oldukça eski bir tarihe sahip Beykoz'un adının kökeni ile ilgili en yaygın görüşler; bu ismin Trak kralı Amikos'dan geldiği; Osmanlıların burayı fethettikten sonra Farsça "koz" (köy) Türkçe "bey" kelimelerinin birleşmesi ile beylerin köyü manasına gelen bir isim verdikleri ve üçüncü olarak da, ceviz ağaçlarının çokluğu sebebiyle verilen "Binkoz" adının zamanla Beykoz'a dönüştüğü şeklindedir. Tarih boyunca Trak, Roma, Pers, Abbasi ve Bizans devletlerinin hâkimiyetinde kalan Beykoz, 1402 yılında I. Beyazıt tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. İstanbul'un Anadolu yakasının büyük bir bölümünü sınırları içine alan Yoros (Beykoz), Kocaeli sancağına tabi bir kaza idari birimidir (Bostan, 2016, s.109).

Osmanlı ülkesine gelen muhacirlerin öncelikle İstanbul ve civarında iskân edilerek, bilahare Anadolu'ya gönderildiklerini ifade etmiştik. İstanbul'a gelen muhacirler öncelikle cami, han, medrese, boş araziler gibi yerlere iskân edilmiş, ancak buraların kifayetsizliği sebebiyle şehrin yakın çevresinde bulunan boş araziler ve bilhassa çiftliklerin kullanılması düşünülmüştür. Bu şekilde Beykoz bölgesinde iskân edilen muhacirlerin kalıcı değil, geçici statüde yerleştirildiklerini görmekteyiz. Aynı zamanda Anadolu'da görülen bazı örneklerle mukayese ettiğimizde bölgenin büyük bir kısmının orman arazisi olmasından dolayı Beykoz'a yerleştirilen muhacirlerin sayıca az olduğunu da belirtmek gerekir.

Şimdiye kadar bahsettiğimiz göçlerle birlikte 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde siyasi, iktisadi ve demografik yönlerden büyük değişiklikler meydana gelmiş, bu demografik değişiklikleri tespit edebilmek maksadıyla 1874 yılında devlet yetkilileri genel bir nüfus sayımı yapılması kararı almıştır. Vatanşların din, dil, yaş, renk gibi her türlü özelliklerinin yazılması, böylece Osmanlı halkının tam detaylı bir sosyal profilinin çıkarılması da alınan önemli kararlar arasındadır. Bunun için kazalarda bir hükümet görevlisi, bir Müslüman, cemaatler arasından seçilecek bir gayrimüslim, bir sekreter ve bir de sekreter yardımcısından müteşekkil komiteler oluşturulacaktı. Ancak bu kararlar devletin içine düştüğü siyasi çalkantılar ve ekonomik meseleler yüzünden yapılamamıştır (Shaw,1978, s.336).

1877-78'de genel olarak İstanbul'un nüfusu verildiği için sözü edilen tarihte Beykoz'un nüfusuna dair sağlıklı bilgi vermek mümkün görünmemektedir. Fakat bundan sonraki çeşitli zamanlarda yapılan nüfus sayımlarına göre Beykoz'un nüfusu şu şekildedir (Pul, 2013, s.164):

Tablo1: 1881-1914 Nüfus Sayımına Göre Beykoz Nüfusu

Yıl	Kadın Müslüman	Kadın Gayrimüslim	Erkek Müslüman	Erkek Gayrimüslim	Toplam
1881-82/1893	1665	604	1955	729	5093
1906-1907	2308	882	2015	754	5959
1914	Erkek ve Kadın Birlikte Müslüman: 14466-Gayrimüslim: 3708				18773

Tabloyu incelediğimizde 1881-1907 yılları arasında Beykoz nüfusunda 900 kişilik bir artış görülmektedir. Dönemin resmi yazışmalarına bakıldığında 250 hane/1200 kişi bir muhacir iskânının mümkün olduğu belirtilmektedir ki, bu 900 kişilik nüfus artışını izah etmektedir (BOA, Y.PRK. HH 28/56-1). Yine tablodan anlaşılacağı üzere asıl nüfus artışı Balkan Harbi'ni müteakiben yaşanmıştır.

1897 sayımında Beykoz'un nüfusu Şehremaneti mülhakatı (Küçük Çekmece, Gebze, Kartal, Beykoz, Şile, Adalar) içerisinde verilmiş olup, mukayese etmek için diğer yıllarla birlikte tablo içerisinde şöyle göstermek mümkündür (Pul, 2013, s.164):

Tablo 2: 1881-1907 Nüfus Sayımına Göre Şehremaneti Mülhakatı Nüfusu

Yıl	Kadın Müslüman	Kadın Gayrimüslim	Erkek Müslüman	Erkek Gayrimüslim	Toplam
1881-82/1893	18246	16074	22209	19197	80702
1897	21869	16930	25859	20046	88399
1906-1907	33604	10171	27816	9106	82435

Yukarıdaki tabloda görüleceği gibi, bu bölgeye yerleştirilen muhacir sayısı belirli bir nüfus artışı göstermiş olmasına rağmen, orman arazilerinin fazlalığı sebebiyle iskân edilen muhacir sayısı çok değildir.

Avusturya'nın yaptığı çeşitli zulümler ve göç ettirme taktikleri sonucunda, 1882- 1900 yılları arasında 120.000 kadar Boşnak Osmanlı Devleti topraklarına göç etmiştir. Bu muhacirlerin çoğu İstanbul'da, Üsküdar ve Beykoz'da-

ki çiftliklere; Rumeli’de ise Üsküp ve İşkodra’da, Anadolu’da da Ankara ve Bursa civarlarına iskân edilmişlerdir (Ağanoğlu, 2002, s100). Osmanlı Devleti muhacirleri geçici iskânlarında şehir merkezlerinden ziyade yakınlarda bulunan boş ve âtil vaziyetteki arazilere, vakıf ve hazineye ait çiftliklere yerleştirmeyi planlamıştır. Mesela, 93 Harbi’nden sonra Bosna Hersek’ten gelen muhacir sayısında artış olmuş, bunları iskân etmek için İzmir, Edirne, Selanik, Kastamonu, Konya, Halep, Adana, Bağdat, Trablusgarp, Yanya ve Şam valilikleriyle Kudüs-i Şerif ve Serfice mutasarrıflıklarına haber yollanmıştır. Bu vilayetlerden olumsuz cevapların gelmesi üzerine Sultan Abdülhamid bizzat devreye girerek, 1895’te Bosna muhacirlerini Hazine-i Hassa’dan Üsküdar ve Beykoz’daki çiftlik-i hümayunlara yerleştirmiş ve göç edebilmeleri için önemli miktarda para göndermiştir (Gülcan, 1994, s. 286’dan akt. Pul, 2013, s.166). Fakat 1884 senesine gelindiğinde Şehremaneti’nden Dâhiliye Nezareti’ne yazılan yazılarda Beykoz ve Kartal kazalarında muhacir iskân edecek uygun mahal kalmadığı belirtilmiştir (Pul, 2013, s.166).

1895 Mayıs ayında Orman, Maden ve Ziraat Nazırı Selim Paşa, Erkân-ı Harbiye İkinci Feriki Abdullah Paşa ve Hazine-i Hassa-i Şahane Nazırı Mikail Paşa Beykoz’da arazi tespiti çalışması yapmışlar, Beykoz civarındaki çiftliklerin ve arazilerin durumunu bildiren detaylı bir rapor yazmışlardır. Bu rapora göre bölgedeki arazilerin ekseriyeti park ve orman alanı olup, haricindeki araziye 250 hane yani 1200 nüfus muhacir iskân olunabileceği bildirilmektedir (BOA, Y.PRK. HH 28/56-1). Söz konusu çiftliklere muhacirlerin iskânı için gerekli işlemlerin yapılmasından sonra Bosna ve Hersek muhacirlerinin iskân edilmesi istenmiş, Bosna muhacirlerinden başka kimselerin yerleştirilmemesi de belirtilmiştir (BOA, Y.PRK. HH 28/56-2).

Yukarıda bahsettiğimiz komisyonda görevli Miralay İhsan b. Hüseyin 11 Mayıs 1895 tarihinde yazdığı raporda, Beykoz ve civarındaki çiftlik-i hümayunların muhacirlerin iskânı için elverişli olup olmadığı konusunda şu bilgileri vermektedir:

İncelemeye konu olan arazi toplam 57 bin dönümden ibarettir. Bunun 17 bin dönümü baltalık, geri kalanı ise tarla ve boş arazidir. Arazinin bir kısmı o bölgede yaşayan köylüler tarafından ekilip biçilmekte olup, geçimlerini ancak bununla temin etmektedirler. Binaenaleyh, bu arazilere dokunulmaması tavsiye olunmaktadır. Tarım yapmaya uygun olmayan kısımlar çıkarıldığı zaman geriye kalan 20 bin dönüm üzerine muhacirleri iskân etmek mümkündür. Eğer hane başına 100 dönüm arazi tahsis edilirse 200 hane buraya iskân edilebilir. Ancak topluca bir yere iskân etmek yerine büyüklü küçüklü köyler oluşturulmak suretiyle iskanın yapılması tavsiye edilmektedir (BOA.Y.MTV.00119.00131.001)

Miralay İhsan Bey tarafından Sadaret'e yazılan raporda Orman, Maden ve Ziraat Nazarı'nın iştirakiyle teftiş edilen bölge hakkındaki bilgiler şöyledir (BO-A.Y.MTV.00119.00131.002):

Tablo 3: 1895 Yılında Beykoz'da bulunan Çiftlikler

Çiftliklerin İsimleri (Esâmi-i Çiftlikât)	Arazi Miktarı (Dönüm)	İskân Edilecek Hâne
Arpacı Çiftliği	1000	20
Poyraz Çiftliği	9322	65
Timur Kavas Çiftliği	420	6
Sıvat Çiftliği	1900	27
Küçük Kum Köyü	300	5
Büyük Kum Köyü	1350	19
Ali Bahadır Karyesi	650	10
Paşa Mandıra Çiftliği	5320	76
YEKÜN	20263	228

Beykoz civarında Abraham Paşa'dan kalan bu emlakın muhacirlerin iskânına uygun olup olmadığı konusunda keşif heyeti ve mühendislerce gerekli incelemeler yapılmış olup, üç kısımdan oluşan uygun olan ve olmayan yerlere ait cetveller de şu şekilde verilmiştir (BOA, Y.PRK. HH.00028.00055.002):

Tablo 4: Muhâcirîn Tevzi' ve Taksîme Müsâit Olan Emlâk-ı Hümâyûnlar (Muhacirlerin İskânına Uygun Olan Emlak-ı Hümâyûnlar):

Baltalık Atık Dönüm	Çalılık Atık Dönüm	Tarla Atık Dönüm	Emlâk-ı Hümâyûnların Esâmîsi	Mülâhazât
193	6000	1400	Poyraz Çiftliği	
4498	1087	834	Sıvatdere Çiftliği	
23	135	288	Timur Kavas Çiftliği	
270	891	361	Büyük Kumköyü Çiftliği	
103	59	5	İncirköylü Ömer Ağa Arazisi	
526	0	50	Ali Bahadır Karyesinde Emlâk-ı Hümâyûn Arazisi	
2946	0	654	Ali Bahadır Karyesinde Emlâk-ı Hümâyûn Arazisi	
563	63	250	Yorgancı Çiftliği Arazisi	
9122	8235	3842	Birinci Kısımın Yekûnu	

Tablo 5: Muhâcirîn Tevzî' ve Taksîme Mûsâit Olmayan Emlâk-ı Hümâyûnlar ((Muhacirlerin İskanına Uygun Olmayan Emlak-ı Hümâyûnlar):

Baltalık Atık Dönüm	Çalılık Atık Dönüm	Tarla Atık Dönüm	Emlâk-ı Hümâyûnların Esâmîsi	Mülâhazât
0	950	50	Sultaniye Çalılığı	Gayr-i müsait bulunduğu
0	0	338	Muntazam Bağçe	Köşk ve muntazam eşcâr ve yol ve havuz ve kuşlukları müştemil bağçe olduğu
0	673	342	Arpacı Çiftliği Soya ve Meyve Bağçesi	Beykoz'a karîb ve muntazam bağçelerin ittisâlinde olup derûnunda cesîm çiftlik ebniyesi olduğu
0	186	81	Sülûkhâne ve Kavaklı Bağçe	Vüs'ati gayr-i kâfi ve bir kısmının etrafı duvarlı bağçe halinde bulunduğu
0	5	10	Akbaba Değirmeni	Gayr-i müsâit bulunduğu
336	0	76	Ortalık Çiftliği	Kısm-ı âzamı baltalık ve tarlası pek cüz'î olduğu
402	0	112	Hamam Korusu	Kısm-ı âzamı baltalık ve tarlası cüz'î bulunduğu
13	0	2	Akbaba'daki Dereli Bağçe	Miktarı cüz'î bulunduğu
1824	539	61	Mustafa Paşa Korusu	Kısm-ı âzamı baltalık ve çalılık ve tarlası cüz'î bulunduğu
1684	54	212	Anadolu Fenârında Meciddere Arazisi	Sıvatdere tarlalarının muhâcirîne taksimi halinde işbu arazinin kadîmen müste'cirleri bulunan Fenâr ahalisine kemâ fis'sâbık îcârı iktizâ eylediği
555	0	111	Hasan Hoca Arazisi	Bu dahî (yukarıdaki gibi)
0	54	71	Fenârdaki Köşk ve Bağçesi	Ebniyeyi şâmil ve miktarı cüz'î bulunduğu
514	339	570	Kabakoz Çiftliği Arazisi	Bunun dahî Fenâr ahalisine îcârı iktizâ ettiği
539	130	13	Yapraklı Nâm-ı Diğer Haydar Paşa Çiftliği	Kısm-ı âzamı baltalık olarak tarlası cüz'î bulunduğu
350	678	524	Küçük Kumköyü Çiftliği Arazisi	Dörtte üç hissesi ahz-i âhirde bulunduğu
480	112	45	Taşu İle Müşterek Arazi	Hisse-i şâyialı bulunduğu
10888	4160	1167	Paşa Mandıra Çiftliği	Tarlaları su bastığından ziraate müsait olmadığı gibi karye teşkiline elverişli su bulunmadığı ve havası vahîm olduğu
17585	7880	3785	İkinci Kısımın Yekûnu	

Yukarıdaki tablolar incelendiğinde 1895 yılı itibariyle Beykoz'da bulunan çiftlikler ve boş araziler hakkında detaylı bir analizin yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla 19. asır sonunda Beykoz'un coğrafi yapısı ile ilgili net bilgilerin elde edildiğini söylemek de mümkündür.

Devlet erkânı Beykoz bölgesinde muhacir iskânı ile böylesine detaylı çalışmalar yaparken zaman zaman bazı sorunların da ortaya çıktığı belgelerden görülmektedir. Mesela, Beykoz'da Rum ve Ermeni mezarlıkları yakınında bulunan meraya altmış hanelik bir muhacir iskân edilmek istenmiş, buna karşı çıkan Ermeni ve Rumlar mezarlardan ölülerin kemiklerini çıkarıp kaymakamlığa götürmüş, oradan bir netice alamayınca, hükümetin çalışmalarını engellemek maksadıyla mezarların üstünde yatarak eylem yapmışlardır. Hükümet yetkilileri konuyu inceledikten sonra eylemcilerin haksız olduğuna karar vererek jandarma marifetiyle tedbir almış ve ilgili araziye Tırnova'dan gelen 30 hane halkı buraya iskân edilmiştir (BOA, DH. MKT 1614/49).

Netice olarak bazı hususları vurgulamak gerekirse şunları söylemek mümkündür: Önce Kırım, sonra Kafkasya'nın Rus işgaline uğraması, müteakiben de Berlin Antlaşması ile Avusturya'nın Bosna-Hersek'e müdahalesi sonucunda Müslümanlara büyük bir baskı uygulanmış ve binlerce Müslüman Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti topraklarına gelen bu insanları hem insani, hem İslami hassasiyet sebebiyle, hem de nüfus sorununa çözüm olacakları düşüncesiyle kabul etmiştir. Muhacirlerin ekseriyeti Anadolu'nun uygun bölgelerinde iskân edilirken, bir kısmı da İstanbul'un çeşitli yerlerine geçici veya kalıcı statüde yerleştirilmiştir. Bu yerlerden biri de Beykoz ve civarında bulunan boş araziler ve çiftliklerdir. Beykoz'da, muhacir iskânı planlanırken bir komisyon kurularak bu komisyon azası olan devlet erkânının bizzat belirlenen arazilere gittiğini ve incelenen arazilerle ilgili ayrıntılı raporlar hazırladığını görmekteyiz. Bu raporlar 19. asır Beykoz bölgesinin hem sosyal, hem de coğrafi, iktisadi araştırmalarında önemli bir kaynak olacaktır. İlgili komisyon raporlarından anlaşılacağı üzere, arazi tahsisi yapılırken yerli halkın rahatsız olmaması, muhacirlerin yaşayabilecekleri azami refahın sağlanması, emniyet tedbirleri ve devletin çıkarları gibi pek çok unsur bir arada düşünülerek iskân sağlanmıştır. Ayrıca ormanlar, park ve bahçeler gibi özel bölgeler muhacirlere tahsis edilmemiştir ancak belli miktar orman arazisine (aynı zamanda ormanları korumak için) muhacirleri muhafaza memuru yaparak, yerleşmelerine müsaade edilmiştir. Listeler halinde muhacir iskânına uygun olan veya olmayan yerler, dönümleri ve vasıflarıyla birlikte açıklanmıştır. Bilhassa havası uygun olan, ziraate elverişli, halkın geçimini sağlayacak özelliklere sahip yerler muhacir iskânına açılmıştır. Ormanlık, fundalık ve çalılık olmayan yerler de bunlar içerisinde. Milyonlarla ifade edilen rakamların ülkeye girişi sonucunda doğal olarak zaman zaman çeşitli sorunlarla da karşılaşmıştır. Bazen muhacirlerden, bazen yerli halktan, bazen de devlet yetkililerinden kaynaklanan bu sorunların ayrı bir çalışma konusu olarak incelenmesinin, göç tarihi ve göç sosyolojisinin çıkarılmasında faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- BOA. Y.PRK. HH 28 /56-1
BOA. Y.PRK. HH 28 /56-2
BOA. Y.MTV.00119.00131.001
BOA. Y.MTV.00119.00131.002
BOA. Y.PRK. HH.00028.00055.002
BOA, DH. MKT 1614/49
Ağanoğlu, H. Y. (2002). *Osmanlı Döneminde Rumeli'den Türk Göçlerinin Genel Değerlendirmesi. Türklerin Rumeli'ye Çıkışının 650. Yıldönümü*, 650. Yıl Sempozyumu, İstanbul: Rumeli Dernek ve Vakıfları Yayınları.
Bostan M.H. (2016). XV., XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Yoros (Beykoz) Kazasında İskân Yerleri ve Nüfus. Demirtürk, Sinan (Ed.) *2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri*, 4. Cilt içinde (s. 107-138). Ankara: Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları.
Gülcan, M. (1994). Dünden Bugüne Sırp ve Avusturya Baskısı Karşısında Bosna Hersek. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (1), 283-288. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sutad/issue/26301/277192>.
Güran, T. (1998). *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, İstanbul: Eren Yayınları.
İpek N. (1999). 93 Muhacereti. *Osmanlı*, C. IV, (s. 664-665) Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
İpek N. (1999). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*. Ankara: T.T.K. Basımevi, 1999.
Karpat, K. H. (2003). *Osmanlı Nüfusu 1830-1914: Demografik ve Sosyal Özellikleri* (Bahar Tırnakçı Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
Kırlı, E. (2017). Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Çekmeköy'e Gelen Muhacirler I. M. Şentürk-Ş. Memiş (Ed.), *Çekmeköy Sempozyumu Şehir, Tarih, Toplum, Gelecek Tebliğler Kitabı*, içinde (s.126-145). İstanbul.
Paşaoğlu D. (2013). Muhacir Komisyonu Maruzatı'na Göre (1877 1878) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı. *History Studies*, 5/2, 347-387.
Pul A. (2013). 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı Sonrası Beykoz'da Muhacirler İçin İskân Yeri Çalışmaları. *Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal Of History School (JOHS)* 6/XV,159-182.
Sağır A. ve Aktaş Z. (2019) Romanya'dan Türkiye'ye Gelen Göçmenlerle Türk Toplumunu Arasındaki İlişkinin Sosyolojik Çözümlemesi: Türk Yazılı Basınında 1934-1938 Dönemi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 35 /1-99, 141-214.
Stanford J. S. (1978). The Ottoman Census System and Population, 1831-1914", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 9, No. 3 (Oct., 1978), pp. 325-338. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/162768?origin=JSTOR-pdf&seq=1>

Bir Yerleşim Yeri ve Osmanlı Misafirperverliği Örneği Polonezköy

Bayram NAZIR¹

Öz

Tarih boyunca, zulme uğrayanların sığınacakları ilk kapı olarak gördükleri Türkler, bugüne kadar yüz binlerce mazluma kucak açtı. Din, dil ve ırk ayrımı yapmadan, gördükleri zulümden kaçan binlerce kişiyi bağrına basarak insana verilen değeri en iyi şekilde sergileyen Türkler, örnek tutum ve tavrıyla tarihteki en büyük insanlık derslerini veren millet oldu.

Nitekim 1848-1849 Macar İhtilali'nin Rus ve Avusturya orduları tarafından bastırılması üzerine, çaresizlik içerisinde kalan Macar ve Polonyalı vatanseverler Ağustos 1849'da Osmanlı Devleti'ne iltica ettiler.

Osmanlı hükümeti, Polonyalı mültecilere o dönemde hiçbir Avrupa ülkesinin göstermediği tolerans ve hoşgörüyü göstermiştir. Polonyalı mültecilerin Osmanlı Devleti'nde büyük bir misafirperverlikle karşılanmaları Polonya ile Osmanlı Devleti arasında önemli dostluk ilişkilerinin kurulmasına neden olmuştur.

Sultan Abdülmecid, Rusya ve Avusturya'nın mültecilerin kendilerine iade edilmeleri için, Bâbüâli üzerinde yoğun baskı kurdukları dönemde şu deklarasyonu yayınladı: *"Tacımı veririm, tahtımı veririm fakat devoletime sığınanları asla geri vermem."* Bu deklarasyon, mültecilerin Sultan'a büyük sevgi duymalarını sağladığı gibi, Avrupa'da da geniş yankı uyandırmıştı.

Sadrazam Mustafa Reşid Paşa ileri görüşlülüğü, zekası ve almış olduğu eğitimle dönemin önde gelen simalarındandı. Paşa, Macar ve Polonyalıların Osmanlı ülkesine iltica etmek üzere sınıra geldikleri haberini aldığı zaman, bu

1 Prof. Dr., Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

gelişmeden memnun kalmıştı. Zira, mutlakiyet rejimine karşı mücadele veren bu kişileri kabul ve himaye etmek suretiyle, Avrupa'ya özgürlüğün koruyucusu imajı verilmiş olunacaktı.

Osmanlı Devleti'nin mültecilere bu sıcak yaklaşımı, hürriyet ve insan haklarının bu denli savunucu rolünü üstlenmesi İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde geniş yankı uyandırmasına sebep olmuştu. Özellikle İngiltere kamuoyunda Osmanlı Devleti lehinde büyük bir sempati oluşmuştu.

Mültecilerin hatıralarından Türklerin kendilerine gösterdiği üstün misafirperverliğin onların üzerinde memnuniyet verici bir etki bıraktığı açıkça anlaşılmaktadır.

Bu çalışmamızda 1842 yılında Prens Adam Czartoryski'nin girişimleriyle kurulan Polonezköy'e yerleştirilen Polonyalılar üzerinde durulacaktır. Özellikle 1849 Macar Özgürlük Savaşı'ndan sonra adı anılan köye yoğun bir şekilde Polonyalı mülteci yerleştirilmiştir. Bu mültecilerin Osmanlı Devleti'ne sığınma öyküsü anlatılacaktır.

Anahtar kelimeler: Mülteci, Polonezköy, Adam Czartoryski

Polonya ile Osmanlılar arasındaki ilk ilişkiler 1414'te başladı. Gerçekten de bir Polonya kroniğinde anlatılanlara göre 1414'te Bursa'ya Polonya kralının bir elçilik heyeti gelmiş, dostça karşılanmış ve I. Mehmed Macaristan ile altı yıllık bir barış antlaşması yapmıştır. (Beydilli, 2007, s.318)

1444'te başlayan Osmanlı Leh ilişkilerinin daha sonraki dönemlerde yoğun bir şekilde devam ettiğini görmekteyiz. Bu ilişkiler döneminde 1699 tarihi önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Zira bu tarihe kadar iki ülke arasında ilişkilerde savaşlar ön planda olmuştur.

1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması'yla birlikte Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında barış dönemi başlamıştır ve ortak düşmanları olan Rusya'nın güçlenmesi, Osmanlılarla Lehleri birbirlerine daha da yakınlaştırmıştır.

Nitekim bu yakınlaşmanın bir sonucu olarak 1768 yılında Osmanlı Devleti, Lehistan'ın iç işlerine karıştığı gerekçesiyle Rusya'ya savaş açmıştır (Latka,1992:19).

19. yüzyılın Avrupa haritasında artık Polonya Devleti yoktu. Polonya Devleti'nin Avrupa haritasından silinmesi durumu, Osmanlı Devleti'nin tehlikeli komşularını güçlendirmiş ve Osmanlı Devleti'ni de aynı duruma düşme tehlikesi ile karşı karşıya bırakmıştır. Bunun sonucu olarak Osmanlılar eski düşmanları Lehistan'a, bu sefer gerçek dost ve müttefik ellerini uzatmışlardır (Merve, 2016, 13).

Bu süreçte özellikle Rusya'ya karşı 1830 yılında büyük bir ayaklanma başlamıştır. Ancak ayaklanmanın başarısızlıkla son bulması ile büyük bir göç başlamıştır. Göç edenlerin büyük kısmı başta Fransa olmak üzere çeşitli Avrupa kentlerine gitmiştir (Adamska, 2004).

Bu arada Prens Adam Czartoryski Paris'te 1833 yılında Namık Paşa ile göçmenlerin Osmanlı topraklarına yerleşmeleri için ilk olarak görüşmelerde bulunmuştur. Ancak bu planlar gerçekleştirilmemiştir (Antonowicz-Bauer, 2006).

Daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılmakta olan reform hareketleri (1839 Tanzimat Fermanı) Polonyalı göçmenlerin faaliyetleri için uygun şartlar yaratmıştır. Bunun yanında 1841 yılında imzalanan Londra Antlaşması, Rusların Türkiye'deki etkinliklerinin kısmen sınırlandırılmasına yol açmıştır (Drozd, 2007).

Bu gelişmeler üzerine Polonya devlet adamı ve göçmen topluluğu önderi Prens Adam Czartoryski merkezini Paris'te kurduğu siyasi göçmen birliğine bağlı olarak İstanbul'da bir Doğu Ajansı açmış ve yöneticiliğini Michal Czajkowski'ye vermiştir.

Czajkowski'nin bu göreve seçilmesi tesadüf değildir. Çünkü Czajkowski Polonya davasının enerjik savunucusudur ve Doğu ile hem yazar hem de göçmen olarak ilgilenmiştir.

Czajkowski İstanbul'un yakınında bulunan Lazaryen rahipleriyle irtibata geçerek bu rahiplerin sahip oldukları çiftlik topraklarında Polonyalılar için sığınak oluşturulmasını gündeme getirmiştir. 1842 yılında Prens Adam Czartoryski'nin girişimleriyle imzalanan antlaşma sonucunda bu topraklar süresiz olarak kiralanmış ve Polonyalı yerleşimcilerin kullanımına verilmiştir (Adamska, 2004).

Yine 1842 yılında köye dini törenle "Adampol" adı verilmiştir. Köy bu adı kurucusu olan Adam Czartoryski'den almıştır. Adampol Adam'ın tarlası anlamına gelmektedir. Osmanlı topraklarındaki bu Polonya kolonisi, parçalanmış Polonya Devleti ve Polonya sınırları dışında kurulan ilk köydür (Antonowicz-Bauer, 2006).

1842 yılına ait ilk kayıtlarda, köyde oturan 12 kişinin adı bulunmaktadır. 1843 yılında 19 Polonyalı yaşamını sürdürürken, ağır yaşam koşulları nedeniyle 1857 yılında yalnızca 3 kişinin kaldığı görülmektedir. Köyde sürekli olarak oturan birkaç kişilik nüfusa geçici olarak katılanlara da rastlanmaktadır. Köyden gidenlerin yerine geçici olarak yenileri gelmektedir (Latka, 1992; Antonowicz-Bauer, 2006).

1848 yılında Macaristan'da ve Polonya'da özgürlük için büyük bir ayaklanma olmuştur. Milletlerin bağımsızlığı için başlatılan bu ayaklanma Ruslar ve Avusturyalılar tarafından bastırılmıştır (Toros, 1983). Adampol'ün Polonyalı mülteciler için bir sığınma yeri olması, "Uluslar Baharı" hareketinin Macaristan'da yenilgiye uğramasından sonra tekrar önem kazanmıştır. O zaman Osmanlı İmparatorluğu'na yüzlerce Polonyalı gelmiştir. 1849-1851 yılları arasında Adampol'e gelen yeni göçmen sayısının 100 civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Temeşvar yenilgisi ve Görgei'nin Ruslara teslim olmasından sonra Polonyalılar kitleler halinde Osmanlı sınırına yığılmaya başladılar. Mültecilerin iltica sebepleri, Avusturya ve Rusya'ya karşı duyulan güvensizlik, öldürülme ve hapsedilme korkusuydu. Daha da önemlisi, Osmanlı Devleti'nin yardımıyla orduyu tekrar ayağa kaldırıp, kaybedilen vatanı geri alma ümidiydi (Imrefi, Leipzig 1851, s.7).

Polonyalı mülteciler Osmanlı Devleti sınırına geldiğinde Babıali onların silahsızlandırılmalarını istemiştir. Bir savaşçıyı birçok tehlikeli durumda sadıkça koruyan ve onu tatlı ve acı hatıralarıyla kendine bağlayan ve acı günlerinde teselli eden silahından ayırmanın ne kadar üzücü olduğu inkar edilemez. Fakat Osmanlı Devleti hem kendi iç güvenliği hem de komşuluk gereği Macarların silahlı bir şekilde Osmanlı ülkesinde yeniden organize olarak Avusturya'ya karşı harekete geçmeleri riskini göze alamazdı. Çünkü böylesi bir gelişmeyle ihtilal fikirlerinin yayılması sonucu, savaş Osmanlı Devleti'nin yumuşak karnı olan Eflak ve Boğdan'a da sıçrayabilirdi. Bu gelişme ise, Osmanlı Devleti'nin iki komşusu Avusturya ve özellikle de Rusya ile ilişkilerini kritik bir safhaya sokabilirdi. Bu sebeple, İstanbul'dan bölgedeki görevli memurlara, mültecilerin ellerindeki silahların alınması hususunda titiz davranmalarına dair sürekli emirler yazıldı (BOA. HR. MKT. 24-65).

Gerçekten de Bâbîâlî, mültecilerin silahsızlandırılmaları hususuna azami derecede özen göstermiş, çok dikkat etmişti. Hatta, Osmanlı Hükümeti 16 Ağustos 1849 tarihinde mültecilerin silahlarını teslim etmeleri şartıyla hiçbirinin iade edilmemeleri yolunda karar aldı (BOA., DUİT., 75-1/3-1.)

Osmanlı Devleti, sığınmak için sınıra gelen Polonyalılarından meslek ve rütbesine bakılmaksızın hiçbir mülteciyi iade etmeme yönünde karar aldı. Nitekim bu hususta o sırada Bükreş'te bulunan Fuad Efendi'ye gönderilen talimatta "...o makûleleri Avusturyalulara veyâhûd Rusyalulara teslim etmek cânlarını tehlike-i 'âzîmeye ilkâ eylemek demek olub buna ise merhamet-i seniyye kâil ve şân u şevket-i Deolet-i Aliyye'ye bir vechile muvâfık..." olmayacağı ifade edildi. Böylece Osmanlı Hükümeti, Rusya ve Avusturya orduları önünden kaçarak kendisine sığınmak isteyen bütün mültecilere kucak açacağını resmen ilan etti (BAO., BEO., A.MKT. 220-28).

Polonyalı mültecilerin Osmanlı Devleti'ne iltica ettikleri haberi İstanbul'a ulaştığında Meclis-i Mahsûs olağanüstü toplanarak durumu müzakere etti. Yapılan görüşmelerde adı geçen üç generalin vakit geçirilmeden Vidin'e gönderilmesine karar verildi. Çünkü, Rusya veya Avusturya ani bir baskınla onları ele geçirebilirdi (BOA., DUİT., 75-1/5-1). Ancak, alınan karar Severin'e ulaşmadan mülteciler, birçok araba ve attan oluşan bir kabile ile Vidin'e doğru yola çıkarıldılar. Bu yolculukta Yüzbaşı Ali Efendi ile yaklaşık 40 kadar Türk askeri de onlara eşlik ediyordu (BOA., BEO., A.MKT. 222-47). Adı geçen mülteci şeflerinden oluşan kabile, Vidin'e doğru yola çıkan ilk mülteci grubuydu. Kabile, ilk gün Regova'ya ulaştıktan sonra 20 Ağustos'ta Boyarlar tarafından misafir edilip iyi bir şekilde karşılandıkları Kusmir'e geldiler ve 21 Ağustos'ta da Kalafat'a ulaştılar (İmrefi, 1851 s.21-24).

Diğer taraftan Sadâret, Osmanlı ülkesine sığınan bu insanlara karşı dikkatli davranılması ve bu meselede devletin yüzünün akıyla çıkması için gerekli her şeyin yapılması yolunda sınırdaki Fuad Efendi'ye talimatlar gönderdi (BOA., BEO., A. MKT. 220-18).

Bu arada iltica edenlerin bu kadar artması üzerine son gelenler kabul edilmek istenmedi. Bunların bir kısmına ülkelerine geri dönmeleri söylendi. Buna karşılık "*kendilerini Tuna'ya atıp geri gitmeyeceklerini*" belirttiler. Hatta Fuad Efen-

di'nin ifadesine göre "biraz daha sıkıştırılırsa cümlesi kabûl-i İslâmîyet"(BOA., DUİT., 75-1/11-3) edeceklardı. Ancak sınırdan içeriye bir anda bu kadar mültecinin girmesinin sakıncaları da vardı. Bunların yiyecek ve giyecek ihtiyaçları yeterince karşılanamayacağı gibi korunmalarında da bazı sıkıntılar yaşanacaktı. Fuad Efendi, mevcut durum karşısında hem kendisinin hem de diğer görevlilerin ne yapacaklarını bilemez olduklarını Sadâret'e bildirip yardım istedi. Hatta, Türk sınırını geçen mültecilerin sayısı yığınlar halinde olduğundan, bundan böyle geleceklekin ellerindeki silahların alınması zorunluluğunun da kaldırıldığını bildiriyordu (BOA., DUİT., 75-1/11-3.)

Polonyalı mültecilerden bir kısmı hiçbir teşvik ve baskı görmeden Vidin'de İslamiyet'i kabul ettiler. Müslüman olmak isteyenlerin hepsi, Osmanlı Devleti'ni kendi anayurtları gibi savunacaklarını ve bu toprakları vatan edinmek istediklerini duygusal kelimelerle ifade ettiler. Bu olay, İstanbul'da büyük heyecan ve sevinç yarattı. İslamiyet'i kabul eden askerler Padişah'ın emriyle Türk ordusunun çeşitli kademelerinde görevlendirildiler. Bunlardan birçoğu paşalığa kadar yükseldi (Toros, 1983, s. 20.)

Burada yeri gelmişken ünlü Polonyalı General Bem'in nasıl din değiştirdiğine kısaca değinmek istiyoruz. General Bem, Temeşvar savaşında yaralandığı için sürekli yatağında yatıyordu. Bu sebeple, başlangıçta gelişmelerden habersizdi. Fakat gelişmeleri öğrendikten sonra, Türk görevliyle tercümanı aracılığı ile konuşmuş ve çok şaşırmişti. Türk görevlisinin, Rusya'ya karşı açılacak bir savaşta din değiştiren mültecilerin Türk ordusu ile birlikte bu devlete karşı savaşacağını söylemesi üzerine Bem, "bu tamamıyla farklı bir şey ve düşünmeye değer" dedi. General Zamoyski, Bem'in din değiştirmeye taraftar olduğunu anlayınca, onu bu düşüncesinden vazgeçirmeye çalıştı. Fakat bu girişiminde başarılı olmadı ve Bem, din değiştirerek Müslümanlığı seçti.

Din değiştirenler için Vidin'de özel bir merasim düzenlenmedi. İslam dinine kabul merasimi, camide müftü önüne diz çöküp kelime-i şehâdet getirilmesiyle gerçekleşiyordu. Ayrıca din değiştirenler, müftünün önünde hiçbir zorlama olmadan böyle bir karar aldığını da söylüyordu. Bu kısa törenden sonra Müslüman olanlara yeni isim ve unvanlar verildi. Bem, Murad Paşa ismini alırken; Kmety, İsmail Paşa; Stein, Ferhat Paşa; Zarchesty ise Osman Bey isim ve rütbelerini aldılar (Ortaylı, 1983, s.219) Sünnet ve saç kesimi gibi diğer törenler sonraya bırakıldı. Müslüman olan mülteciler, eski arkadaşlarından ayrıldılar ve onlara yeni bir yerleşim yeri tahsis edildi (Hutter, 1851, s.64-65).

7 Ekim 1849'da Sadrazamın konağında toplanan devlet ricâli, Vidin'in Rusya sınırına yakın olması sebebiyle Polonyalı mültecilerin güvenliklerinin tam olarak sağlanamayacağını, bu yüzden de onların sınırdan uzak bir yere yerleştirilmelerini kararlaştırdı. Diğer taraftan İngiltere ve Fransa elçilerinin isteği de mültecilerin Vidin'den başka bir yere yerleştirilmeleri doğrultusundaıydı. Hatta Bâbîâli bu konuda Rusya elçisinin de görüşünü sormuş, fakat onlar konu hakkında bir görüş bildirmemişlerdi. Bâbîâli, elçilerin suskunluğunu alan kararın zımnen kabul edilmesi şeklinde yorumladı (BOA., DUİT., 75-1/30-1).

Toplantıda mültecilerin hangi mahalle yerleştirileceği de tartışıldı. Mültecilerin Anadolu'ya gönderilmeleri gündeme gelmişse de, meselenin diplomatik

safhası neticelenmeden böyle bir karar alınmasının doğru olmayacağı görüşü benimsendi. Toplantıda gündeme gelen Edirne ve Varna her ne kadar Rusya sınırına uzak idiyse de, birincisinin etrafının açık, ikincisinin deniz kenarında olması mültecilerin korunmasını zorlaştırabilirdi. Neticede, mülteciler için en uygun yerin Şumnu olduğuna karar verildi (BOA., DUİT., 75-1/30-1).

Rusların Polonyalı mültecilerin iadesi için Osmanlı Devleti üzerinde yoğun baskı kurdukları bir dönemde Sultan Abdülmecid, sadece Avrupa'da değil aynı zamanda Amerika'da hayranlık uyandıran bir demeçte bulundu. Hürriyetleri uğrunda ayaklanan ve daha sonra yenilerek Osmanlı'ya sığınan Macar ve Polonyalı mültecilerin sonsuz saygı ve sevgi göstermelerine vesile olan Padişah'ın deklarasyonu şöyleydi: *"Tacımı veririm, tahtımı veririm. Fakat devletime sığınanları asla geri vermem"* (Toros, s.20.) Genç Padişah'ın bu sözleri İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde büyük yankı uyandırmış, Avrupa kamuoyunda Osmanlı Devleti lehinde büyük sempati oluşturmuştu.

Sadrazam Mustafa Reşid Paşa ise hürriyet ve özgürlük mücadelesi veren Macar ve Polonyalı mültecileri himaye ederek, Türklere karşı Avrupa'da oluşan olumsuz imajı ortadan kaldırmak için bunun iyi bir fırsat olduğunu düşünüyordu.

Nitekim Paşa, Macar ve Polonyalıların iltica etmek üzere Osmanlı ülkesine yola çıktıkları haberini aldığı anda bu gelişmeden memnun kalmıştı. Paşa, iltica edenler arasında Avrupa ihtilalinin önde gelen isimlerinden Kossuth, Bem, Kmety, Dembinski, Guyon gibi şahsiyetlerin bulunduğunu öğrendiğinde, sevincini arkadaşlarından ve Sultan'dan gizlememişti. Zira Paşa, Osmanlı Devleti'nin bu değerli insanları kabul ve himaye ederek Avrupa'ya karşı özgürlüğün koruyucusu imajı vereceğini, bunun da az bir şey olmadığını biliyordu (Gökbilgin, İstanbul 1976, s.17). Böylece ezeli düşman Rusya'ya karşı Avrupa'nın desteği ve sempatisi kazanılmış olacaktı. Bu sebeple de Paşa'nın mültecilere yaklaşımı her zaman olumlu olmuştu.

Reşid Paşa, bu mesele karşısındaki tutumunu Rusya ve Avusturya'nın Bâbiâli üzerinde yoğun baskı kurduğu sırada bile değiştirmede. Nitekim Meclis-i Mahsûs'un 8 Eylül 1849'daki toplantısından sonra, Sultan'a arz ettiği tezkiresinde şu görüşleri dile getirdi:

Mülteciler iade edildiklerinde ya kurşuna dizilecekler ya da Sibiryâ'da yer altında bulunan maden ocaklarına gönderileceklerdir. Sibiryâ'ya gönderilmeler bile bir kalenin zindanına atılmaları veya küreğe vurulmaları kesindir. Bu nedenle, Osmanlı Devleti'ne sığınan bu insanları geri vermek, onları cellada teslim etmekten farksızdır. Böyle bir tutum ise, asırlar boyu misafirperverliği ile tanınan Osmanlı Devleti'ne yakışmazdı. Rusya'nın mültecileri bu kadar ısrarla istemesi, sadece cezalandırma arzusuyla açıklanamaz. Bu ısrarların asıl sebebi, mültecilerin iadesini sağlayarak Osmanlı Devleti'nin onurunu kırmak ve Bâbiâli'yi istediği şekilde yönlendirebileceğini Avrupa kamuoyuna ve Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim ahaliye göstermektir. (BOA., DUİT., 75-1/18-1; BEO. A.MKT.MHM., 17-16)

Reşid Paşa'nın bu düşünceleri Sultan tarafından da kabul gördü. Böylece, Osmanlı Devleti'nin mültecileri iade etmeyeceği kesinleşti. Aynı zamanda, Os-

manlı Hükümeti'nin böylesine kararlı bir tutum sergilemesi, özellikle Fransa ve İngiltere tarafından takdirle karşılandığı gibi, mültecilerin de Osmanlı Sultanı'na büyük sevgi duymalarına neden oldu.

Polonyalı Mültecileri İade Etmemek İçin Fuad Efendi Rusya'ya Gönderildi

11 Eylül 1849'da toplanan Meclis-i Mahsûs'ta Rus Çarı'na Abdülmecid tarafından mektup gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Mektubu o sırada Bükreş'te görev yapan Fuad Efendi takdim edecekti. Bâbüâlî'nin Fuad Efendi'yi Petersburg'a göndermekteki asıl amacı, mülteciler meselesinde Rusya'nın görüşünü birinci ağızdan, yani Çar'dan öğrenmekti. Diğer bir amaç da, Osmanlı Devleti'nin mültecileri iade etmemesi halinde, Rusya'nın bunu bir savaş nedeni sayıp saymayacağını öğrenme arzusuuydu. Ayrıca Fuad Efendi, Petersburg'a gidip ikili temaslara başlayana kadar zaman kazanılacak ve bu zaman zarfında İngiltere ve Fransa'nın meseleye bakış açıları da tam anlamıyla öğrenilmiş olunacaktı (BOA., DÜİT., 75-1/18-1; BEO. A.MKT. MHM. 17-16).

Fuad Efendi Rus Çarı ve diğer yetkililerle yaptığı uzun müzakerelerden sonra Polonyalı mültecilerle ilgili sorun şu şekilde sonlandırıldı: i) Rusya vatan-daşı iken Macaristan'daki olaylardan sonra Osmanlı topraklarına sığınan ve isimleri Rusya elçisi tarafından verilecek defterdeki Polonyalıların, bir daha geri dönmek üzere, Osmanlı Devleti'nden sınır dışı edilmesi ii) İslamiyet'i kabul edenlerin Halep veya Konya'ya yerleştirilmesi iii) Bundan böyle başka bir devletin vatandaşlığına girerek Osmanlı Devleti'ne gelebilecek ve Rusya aleyhine entrikalar kurabilecek kişilerin sınır dışı edilmesi için pasaportlarının ait olduğu ülke elçisine başvuruda bulunulması (BOA., DÜİT., 75-1/59-5).

Polonezköy'e Yerleşen Mültecilere Osmanlı Devleti'nin Gösterdiği Misafirperverliğin Yankıları

Yukarıda da değinildiği gibi Polonyalı mültecilere, başta Sultan Abdülmecid olmak üzere Osmanlı Hükümeti üstün bir konukseverlik örneği göstermiştir. Ülkelerini terk ederek Osmanlı'ya sığınan bu insanları, yerel yöneticiler ve halk da büyük bir coşku ile karşılamışlardı. Osmanlı Devleti'nin mültecilere bu sıcak yaklaşımı, hürriyet ve insan haklarının bu denli savunucu rolünü üstlenmesi İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde hayranlık ve takdirle karşılandı. Gerçekten de Polonyalı mültecilere gösterilen misafirperverlik Avrupa'da o derece tesir uyandırmıştı ki, Paris ve Londra sokaklarında Frenkler bir Türk görseler "*Yaşasın Türkler*" diyerek iltifat ederlerdi (Cevdet Paşa, Ankara 1986, s.29). Polonyalı mültecilerin Osmanlı Devleti'ne sığınmasından sonra Bâbüâlî ile hükümetleri arasında gelişen siyasi süreç, Londra'da büyük bir heyecan uyandırdı (Gökbilgin, 1962, s.172).

Rusya ve Avusturya elçilerinin siyasi münasebetlerin kesildiğine dair notayı Bâbüâlî'ye iletmelerinden sonra, Avrupa basınında sık sık mülteciler meselesi yüzünden savaş çıkacağına dair haberler yer almaya başladı. İngiliz basını, Osmanlı Devleti ve Macaristan'a karşı sempatik, Rusya'ya karşı ise antipatik

bir hava oluşturmak için yayınlar yapıyordu (Imrefi, 1851, s.185).

Kamuoyunda oluşan bu havaya rağmen, İngiltere'den resmi açıklama gecikmeli olarak geldi. Çünkü İngiliz Parlamentosu tatilde olduğundan meclis üyeleri ve bakanların bir kısmı Londra'da bulunmuyordu. Meclis, ancak 1 Kasım 1849'da toplanabildi. Rusya ve Avusturya'ya karşı gösterdiği direnişte Osmanlı Hükümeti'ne yardımcı olmak amacıyla, 12 gemiden oluşan İngiliz filosuna Akdeniz'den Çanakkale Boğazı'na hareket etmesi için emir verildi. Bunlara ek olarak, Canning'e gerektiğinde filoya Marmara ve hatta Karadeniz'e girmek hususunda emir yetkisi verildi. Diplomatik arenada bunlar cereyan ederken Londra'da Rusya ve Avusturya aleyhinde sürekli mitingler düzenleniyordu (Imrefi, 1851 s. 185).

Osmanlı Devleti'nin mültecileri himayesi etmesi ve Rusya ve Avusturya'ya teslim etmemesi İngiltere halkından büyük destek gördü. Nitekim, Mehmed Emin Paşa'nın yerinde Londra Büyükelçiliği'ne elçi tayin edilen Kostaki Musurus Paşa, Londra'ya vardığında İngiliz gençleri, Osmanlı Hükümeti'nin ülkelerini terk edip Osmanlı'ya sığınan bu insanlara gösterdiği misafirperverliğin bir nişanesi olarak, Paşa'nın bindiği arabanın atlarını sökerek kendileri arabayı çektiler. Aynı zamanda, Kraliyet ailesi Mussurus Paşa'ya özel bir ihtimam gösterdi. Zira Mussurus itimatnâmesini takdim ettiği gün, Kraliçe Viktorya tuttuğu hatıra defterine *"Yeni Türk sefirini gördüm, gayet hoş bir zat"* cümlesini yazdı. Ayrıca, Mussurus'un iki erkek ve üç kız çocuğunun hemen hemen yaşlıları olan genç prenslerle gayet sıkı dostluklar kurmaları, İngiltere'nin Türk Büyükelçisi'ne verdikleri değer bir göstergesi olarak kabul edilebilir. İki ülke arasında mülteciler meselesi ile daha da ileri noktaya taşınan dostluk ilişkileri uzun bir süre devam etti. Nitekim 1856 yılında Paris Sulh Muahedesi'ni kutlamak için verilen baloda Kraliçe Viktorya da hazır bulundu.

Osmanlı Devleti'nin Paris Elçisi Kalimaki Bey'in 14 Ekim 1849'da *"gayet mahremâne"* ifadeyle Bâbiâli'ye gönderdiği mufassal raporda Osmanlı Devleti'nin mülteciler meselesinde ortaya koyduğu tavrın Fransız kamuoyunca nasıl algılandığı anlatılıyordu. Kalimaki, raporunda bir sene öncesine kadar çeşitli gazete ve risalelerde Osmanlı Devleti'nin geleceği hakkında düşmanca spekülasyonlar yapıldığını hatta bazı önyargılı kişilerin gerçekleri görmezlikten gelerek, Osmanlı Devleti'nin hayat ve bekasına inanmadıklarını belirtiyordu. Ancak, Osmanlı Devleti hakkındaki bütün bu düşünceler, Rusya ve Avusturya ile siyâsi münasebetlerin 17 Eylül 1849'da kesilmesini takip eden 24 saat içerisinde ortadan kalktığı ifade ediliyordu. Sadece *National* gazetesi, Osmanlı Devleti hakkındaki asılsız ve çirkin iftiralarına devam etmekteydi (BOA., DÜİT., 75-1/43-3). Ona göre, Osmanlı Devleti bu politikasını devam ettirdiği sürece, Fransa'da oluşan bu kamuoyunu hiçbir hükümetin değiştirmeye gücü yetmeyecekti. Kalimaki Bey, Osmanlı Devleti'nin mültecilere gösterdiği misafirperverliğin Fransız kamuoyunda oluşturduğu olumlu izlenimleri özet olarak şu şekilde anlatır:

Sultan'ın mülteciler meselesinde ortaya koyduğu tavrı bütün Avrupa ve dünya takdir etmiştir. Böylesi önemli kararları ancak, bağımsız ve özgür ülkeler alabilir. Osmanlı sultanı ve hükümeti mültecileri iade etmemekle onurlu bir davranış

sergilemiş, buna karşı Rusya ve Avusturya ise dünya kamuoyunda küçük duruma düşmüşlerdir. Fransız kamuoyu ağız birliği yaparak kesin olarak Osmanlı Devleti lehinde yayınlar yapmakta ve bu konuda Osmanlı hükümetine her türlü yardımı vermeğe hazırdır. Osmanlı sultanı ve hükümeti mültecileri korumakla bütün insanlığın takdirini kazandığı gibi, uluslararası bir sorunda nasıl davranılacağını bütün dünyaya göstermiştir. Osmanlı hükümeti Rusya ve Avusturya'nın isteklerine boyun eğip, mültecileri iade etseydi dünya kamuoyunda olumsuz bir izlenim bırakmış olacaktı. Osmanlı Devleti, mültecileri iade etmeyerek bütün dünyanın övgüsünü kazanmıştır.

Kalimaki Bey, Osmanlı Devleti'nin Avrupa yayın organları tarafından övülmesinin kendisini fazlasıyla sevindirdiğini ve hatta meslek hayatının en mutlu ve gururlu günlerini yaşadığını da ifade etmektedir.

Kalimaki Bey, Fransız kamuoyunda Osmanlı Devleti'ne karşı oluşan havayı yansıttıktan sonra Fransa Başbakanı ile yaptığı görüşme hakkında da bilgi verir. Osmanlı Elçisi, Başbakanla Rusya ve Avusturya devletleriyle diplomatik ilişkilerin kesilmesinden hemen sonra görüşmüştür. Kalimaki Bey'e göre Fransa Başbakanı, Osmanlı Devleti'nin mültecilere gösterdiği misafirperverlikten büyük bir memnuniyet duymaktadır. Rusya'nın Osmanlı Devleti ile siyasi münasebetleri kesmesinden dolayı son derece üzüntü duymakta ve hatta bu devlete karşı öfke beslemektedir. Ayrıca, Fransa Başbakanı Osmanlı Devleti'nin mültecilere gösterdiği üstün misafirperverlik ve hoşgörüyü Fransa meclisinde gündeme getireceğinden şüphe duyulmamasını istemektedir.

Kalimaki Bey, mufassal raporunun sonunda Osmanlı Devleti'nin mültecileri himaye etmesinden dolayı Rusya tarafından tehdit edilmesi olasılığına karşı, Fransa'nın İngiltere ile ortak hareket ederek bir donanmasını Çanakkale Boğazı'na göndereceği bilgisini verir. Bu bilgiyi yazdığı anı, kendi ifadesiyle hayatının "*en 'aziz vakti'*" olarak kabul eder. Elçi, şifre yazısı bilmediğinden ve postaya da güven duymadığından Fransız devlet adamlarıyla yaptığı gizli görüşmeler hakkında da bilgi verdiği raporunu Türk elçiliğinde çalışan Rıza Bey ile gönderdiğini belirtir.

Gerçekten de Fransız kamuoyunda oluşan bu müspet hava, Fransız Hükümeti'ni de etkilemişti. Nitekim Avusturya'nın Paris Elçisi Hübner, Fransız Dışişleri Bakanı Tocqueville ile görüşmesinin ardından, bu ülkenin mülteciler meselesindeki ılımlı tutumunu değiştirdiğini hükümetine rapor etmişti. Hübner raporunda Fransa Dışişleri Bakanı'nun da meseleye İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston gibi bakmaya başladığını ifade ediyordu. Tocqueville, Rusya ve Avusturya'nın mültecileri iade isteklerinde haklı olsalar bile, mültecilerin durumunu belirleyen anlaşma maddelerinin geçerliliğini yitirdiği görüşündeydi. Bakana göre, Sultan'ı mültecileri iade etmeğe zorlamak, onu Avrupa ve kendi kamuoyunda küçük düşürmeye çalışmak demektir (Hajnal, 1927, s.822-823).

Osmanlı Devleti'nin mültecilere gösterdiği misafirperverlik, Rusya ve Avusturya'nın mültecilerin iadelerini istemeleri ve buna bağlı olarak gelişen olaylar, okyanusun öteki kıyısındaki Amerika'da da yankı buldu. Macar Özgürlük Savaşı'nın sona ermesinin ardından Macarlar'ın bir kısmı Osmanlı Devleti'ne

sığınırken bir kısmı da dünyanın çeşitli ülkelerine gitmişlerdi. Macarların sığındıkları ülkeler arasında Amerika da vardır. Amerika'ya giden mülteciler, gerek halk tarafından gerekse yöneticiler tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı. Bu coşkuya rağmen Amerikan yönetimi, mültecilerle ilgili resmi açıklamasını gecikmeli olarak yaptı. Bilindiği üzere Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Monreo, tarihe kendi adıyla geçen Monreo Doktrini'yle 2 Aralık 1823'te Avrupalı güçleri ilgilendiren savaflara ve politikalara karışmamayı kararlaştırmıştı. Yani, kendi kıtasına kapanarak "İnfirad" politikası izlemeyi esas almıştı. Gerçekten de Birleşik Devletler Başkanı Taylor'un, 26 Aralık 1849'da konuyla ilgili olarak kamuoyuna yayınladığı bildiriye, bu politikanın esaslarına bağlı kalındığı açık bir şekilde görülmektedir. Başkan bildiriye, Amerika'nın Avrupa'daki savaflara bilinçli olarak katılmadığını belirtiyordu. Ancak, Avusturya-Macaristan savaşında Amerikan halkının Macar vatanseverlerine karşı duyduğu sempatiyi sahiplenmeyi de görev bildiğini ifade ediyordu. Bu sebeple Avrupa'da bulunan elçisine, eğer Macarlar bağımsızlıklarını ilan edecek durumdaysalar, onların devletini resmi olarak tanıyacağını bildirdiğini söylüyordu. Başkan, Macarların savaşı kaybetme nedeni olarak da Rusya'nın müdahalesini gösteriyordu. Kendilerini özgürlüğe götürecek cesur, fakat başarısız bir girişimde bulunan bu halkın sıkıntı ve acılarına karşı Amerika'nın derin bir sempati duyduğunu belirtiyordu (Imrefi, 1851, 250).

Ancak Avusturya'ya karşı asıl büyük tepki, Senator General Cass tarafından ortaya kondu. Cass, 4 Ocak 1850 tarihinde Senato'ya sunduğu önerisinde Amerika halkı ile hiçbir bağlantısı bulunmayan Avusturya ile diplomatik ilişkilerin kesilmesini önerdi. Bu öneri, Senato'nun büyük kısmı ve halk tarafından coşku ile karşılandı. Ancak, kamuoyunda sansasyon yaratan bu öneri, Senato'da kabul edilmedi. Arkasından Senator Sewerd, Amerikan Senatosu'na yeni bir öneride bulundu. Bu öneride de, Rusya ve Avusturya'nın Macar ulusunu ve özgürlüğünü yok etmesinin bir haksızlık ve baskı olduğu ve bu sebeple de kınanmayı hak ettikleri üzerinde duruluyordu. Sewerd, Macarların başta Birleşik Devletler halkı olmak üzere bütün halkların sempatisini kazandıklarını ve Amerika'ya gelmiş ve gelecek mültecilere toprak verilmesi önerisinde bulundu. Bu teklifler üzerinde haftalarca tartışmalar yapıldığı gibi, birçok yeni öneriler de ortaya atıldı. Bu öneriler arasında, Macaristan'a bağımsızlığının geri verilmesinden Avusturya ile siyasi münasebetlerin kesilmesine kadar birçok husus vardı. Ancak, Avusturya ile siyasi ilişkilerin kesilmesi önerisi Senato'da kabul görmedi. Buna karşın halkın mültecilere duyduğu sempati ilan edildi ve onlara toprak verilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca, Kossuth ve arkadaşlarının serbest bırakılmaları için Bâbıâli nezdinde girişimlerde bulunulması da kararlaştırıldı (Imrefi, 252-153).

Amerika'nın bu tavrı, Washington'daki Avusturya elçisi ile ABD Dışişleri Bakanı arasında uzun süren görüşmelere neden oldu. Elçi Ritter von Hülfeman, Macaristan'a ilişkin olarak yayınladığı bildiriye ifadelerinden dolayı Amerikan Başkanı'nu protesto etti. Ayrıca, Kossuth ve arkadaşlarının Amerika'ya gelmeleri için bir girişimde bulunulması halinde, ülkesinin Washington ile diplomatik ilişkilerini keseceğine dair bir nota verdi. Bunun üzerine Amerika Dışişleri Bakanı, ülkesinin her zaman siyasi mültecileri kabul etmeye hazır ol-

duğunu, elçinin bu durumu kabul etmemesi halinde pasaportunun kendisine hemen teslim edileceğini bildirdi (Imrefi, 1851, s.253).

Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki resmi ilişkiler, 7 Mayıs 1830'da imzalanan "Ticaret ve Dostluk" anlaşması ile kurulmuştu. Amerika, İstanbul'daki ilk daimi temsilciliğini maslahatgüzar düzeyinde açmıştı. İlk maslahatgüzar, 11 Ağustos 1831'de İstanbul'a gelmişti. Daha sonra Amerika Birleşik Devletleri, 3 Mart 1839'da İstanbul'daki maslahatgüzarına "elçi" unvanını vermişti (Uçarol, 1985, s.123). Washington ile Viyana hükümetleri arasındaki gerilim devam ederken, ABD Marsch'ı İstanbul'a elçi olarak gönderdi. Bâbiâli de, 1850 yılında ilk defa resmi temsilci sıfatıyla Emin Efendi'yi Washington'a gönderdi. Emin Efendi, Washington'da üst düzey devlet erkânı gibi karşılandı. İkametine tahsis edilen binanın önünde tören yapıldı ve Amerikan Kongresi tarafından resmen kabul edildi. Daha sonra Beyaz Saray'da Amerikan Başkanı tarafından ağırlandı. Sıcak bir şekilde karşılanan Emin Efendi, Amerika'nın başarılı eğitim sistemi hakkında bilgi edinmek ve ülkesine bilgi vermek amacıyla görevlendirildiğini belirtti. Ayrıca, Sultan'ın Macar mültecileri meselesinde takip ettiği siyasetin Amerikan kamuoyunca desteklenmesinden büyük sevinç duyduğunu söyledi. Yeni Dünya'ya ayak bastığı andan itibaren kendisine gösterilen misafirperverlik ve sevgiyi, Sultan'a duyulan saygının bir işareti olarak gördüğünü de sözlerine ekledi (Imrefi, 1851, s.256) Elçinin konuşmasından sonra, ABD Başkanı şunları söyledi:

Barış ve dostluk niyetleriyle Haliç'ten Atlantik Okyanusu'nun kıyısına geldiniz. Çok eski ve zengin bir tarihe sahip olan bir ülkeden ileri görüşlü yöneticiniz, sizi ancak 200 yıllık geçmişe sahip 25 milyon nüfuslu yeni bir cumhuriyetin uygarlığını, yönetimini, yükselişini ve gücünü incelemek üzere göndermiş. Emin Efendi, farkında mısınız ki, Sultanınız Macar meselesine karşı takındığı tavırla Amerikan halkının ve bütün aydın ülkelerin sempatisini kazanmıştır. Bizi ilgilendirmeyen siyasi meselelere karışmadan Amerikan halkı dünyada olup bitenleri yakından izliyor" (Imrefi, 1851, s.251)

Amerikan Başkanı tarafından gösterilen bu sıcak karşılama, Emin Efendi'nin yanı sıra diğer yabancı temsilcileri de şaşırtmıştır. Emin Efendi Bâbiâli'ye gönderdiği raporda, kendisine gösterilen olağanüstü karşılama ve ilginin başka devletlerin temsilcilerine gösterilmediğini ifade eder. Hatta, Avusturya maslahatgüzarınının Amerikan Senatosu ve başkanın kendisine gösterdiği ilgi ve alaka karşısında şaşırdığını ve bunun neden kaynaklanmış olabileceği hakkında araştırma yaptığını belirtir. "Bu misillü iltifât ve ikrâm sâir devletler tarafından gelenlere bir vakitte vukû' bulmuş değil ve bu tarafta Nemçe (Avusturya) maslahatgüzârı ziyâdesiyle hayrette kalup acaba sebep nedir? Bu tarafta bu derecelerde iltifat olunmaz deyü tecessiis etmekte bulunduğu..." şeklinde hayretini dile getirmiştir (Ezgi, 1949, s.96-97). Bu karşılama sanırız Osmanlı Devleti'nin dünya siyasetindeki konumunu göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Sonuç

1849 Macar Özgürlük Savaşı ve sonrasındaki gelişmeler Osmanlı Devleti ile Polonya arasında önemli dostluk ilişkilerinin kurulmasına neden oldu. Macar Özgürlük Savaşı'na katılan Polonyalılar savaşın sonunda Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kalmışlardır. Sayıları yaklaşık 1.000 kadar olan bu Polonyalı mülteciler önce Vidin'e yerleştirilmişti. Rusya Osmanlı Devleti'nden Polonyalı mültecilerin iadesini istemişti. Osmanlı hükümeti Rusya'nın bu iade talebine olumlu yanıt vermemiş ve bu yüzden iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler kesilmişti. Osmanlı Devleti mültecileri Vidin'den Şumnu'ya oradan da Halep'e göndermişti. Polonyalı mültecilerden bir kısmı din değiştirerek İslamiyet'e girmişti. Din değiştiren ve Halep'e yerleşen bu Polonyalılar daha sonra Osmanlı Devleti'nde birçok farklı görevlerde bulunmuşlardır. Halep'ten Osmanlı ülkesinin farklı bölgelerine dağılan mültecilerden bazıları da Polonezköy'e gelip yerleşmişlerdir. Osmanlı Devleti bütün Polonyalı mültecilere o dönemde hiçbir Avrupa ülkesinin göstermediği ya da gösteremeyeceği misafirperverlik örnekleri sunmuştur. Polonyalı mültecilere karşı Osmanlı Hükümeti'nin gösterdiği bu üstün misafirperverlik İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde geniş yankı bulmuştur.

Kaynakça

- BOA. HR. MKT. 24-65.
BOA., BEO., A.MKT. 222-47.
BOA., BEO., A. MKT. 220-18).
BOA., DUİT., 75-1/18-1; BEO. A.MKT.MHM., 17-16.
BOA., DUİT., 75-1/18-1; BEO. A.MKT. MHM. 17-16.
BOA., DUİT., 75-1/43-3.
BOA., DUİT., 75-1/59-5.
BOA., DUİT., 75-1/5-1.
BOA., DUİT., 75-1/5-1.
BOA., DUİT., 75-1/30-1.
BOA., DUİT., 75-1/30-1.
BOA., DUİT., 75-1/11-3.
BOA., DUİT., 75-1/11-3.
Bauer, Lucyna Antonowicz. (1990), *Polonezköyü*, (Yeşim SANTEPE, Çev)
Beydilli, Kemal,(2007) *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul.
Cevdet Paşa, (1986) *Tezâkir*, yay. Prof. Cavid Baysun, Ankara.
Ezgi, Fuat,(1949) *Osmanlı İmparatorluğu-Amerika Birleşik Devletleri, İktisadi, Siyasi ve Kültürel Münasebetlerin Kuruluşu ve Gelişmesi (1795-1908)*, [İÜ Edebiyat Fak. Yayınlanmamış Doktora Tezi], İstanbul.
Istvan Hajnal, (1927), *A Kossuth-emigracio Törökországban*, Budapest.
İlber Ortaylı, (1983) *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul
Joseph Hutter, (1851) *Von Orsova bis Kiutahia*, Braunschweig.
Latka, Jerzy S.(1992), *Polonezköy Adampol Cennetten Bir Köşe* (Nalan ve Antony SARKADY, Çev.), İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları
M. Tayyib Gökbilgin, (1976) "Rakoczi Ferenc II. Ve Osmanlı Devleti Himayesinde Macar Mültecileri" *Türk-Macar Kültür Münasebetleri İşığı Altında II. Rakoczi Ferenc ve Macar Mültecileri Sempozyumu*, (31 Mayıs-3 Haziran 1976), İstanbul.
M. Tayyib Gökbilgin, (1962) "XIX. Asır Sonlarında Türk-Macar Münasebetleri ve Yakınlığı", *Nemeth Armağanı*, Ankara.
Merve Duydu, (2016) *Polonezköy (Adampol) Yerleşiklerinin Sosyo-Kültürel Açından İncelenmesi*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas (Basılmamış Y. Lisans Tezi).
Rıfat Uçarol, (1985) *Siyasi Tarih*, İstanbul.
Taha Toros, (1983) *Geçmişte Türkiye Polonya İlişkileri / Turco-Polish Relations in History*, İstanbul.
Vahot Imrefi,(1851) *Die Ungarischen Flüchtlinge in der Türkei*, Leipzig.

Osmanlı İstanbul'unda Bir Leh Köyü: Polonezköy (Adampol)

Hacer TOPAKTAŞ ÜSTÜNER¹

Öz

Sakinlerinin milliyetinden ismini alan Polonezköy, diğer adı kurucusu Adam Jerzy Czartoryski'den mülhem Adampol (Adamköy), günümüzde Beykoz'un güzide yerleşimlerinden biridir. 1795'te Polonya'nın bağımsızlığını kaybetmesinin ardından birçok Leh vatandaşı farklı ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Rusya'nın hegemonyasından kaçan ve Polonya'nın bağımsızlığını tekrar kazanması ülküsünde buluşan bir kısım Leh mülteci, Avrupa başkentleri dışında İstanbul'da da bir araya gelmiştir. Paris ve Londra'da Osmanlı devlet adamlarıyla yapılan görüşmeler sonunda Rusya'ya karşı Lehlerin İstanbul'da örgütlenmesi fikri oluşmuştur. Bunun üzerine 1841'de Michał Czakowski (Müslüman olunca Sadık Paşa adını alır) İstanbul'da Şark Ajansı'nı kuracaktır. Czakowski, 1842'de Rus ordusundan kaçan, Çerkeslerin esir aldıkları Leh askerler için Lazarist rahiplerin elinde bulunan Polonezköy arazisini sonsuza dek kiralayarak İstanbul'da bir Leh kolonisi kurmuştur. Köye Polonya bağımsızlık mücadelesinin lideri ve Polonezköy'ün banisi Adam Jerzy Czartoryski'ye atfen Adampol (Adamköy) denmiştir.

Bu tarihten sonra Kırım Savaşı'nda Osmanlı ordusunda savaşıp ülkesine geri dönemeyen Leh askerler de Polonezköy'e yerleştirilmiştir. Aynı şekilde Rus ordusundan kaçan Lehler burayı bir sığınma mekânı haline getirmiş, zamanla köy nüfusu artış göstermiştir. Osmanlı yönetimi köyün ihtiyacına binaen bura-

1 Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Leh Dili ve Edebiyatı ABD, İstanbul.
Hacer Topaktaş Üstüner, Türkiye Bilimler Akademisi Üstün Başarılı Genç Bilim İnsanı Ödülleri Programı (TÜBA- GEBİP) tarafından desteklenmektedir. (TÜBA- GEBİP-2017/35)

da bir kilise, okul ve karakol yaptırmıştır. Köyün vakıf arazisi olması dolayısıyla Osmanlı yönetiminin buradan vergi alma talepleri büyük sorunlara neden olmuştur. Fakat Polonezköylüler zamanla bu arazide nezih bir alan oluşturmuş ve İstanbullular için cazip bir dinlenme mekânı haline getirmişlerdir.

Bu bildiri Osmanlı Devleti döneminde Polonezköy'ün kuruluşundan, köyün gelişip kalkınmasına dek geçen süre zarfında meydana gelen gelişmeler doğrultusunda Polonezköy tarihine dair yeni malumatlar sunulacaktır. Bildiri hem Osmanlı arşiv belgelerinden hem Polonya kaynaklarından istifade edilecektir. Göçmen olmanın somut bir göstergesi olan Polonezköy odak noktasında, günümüzün de önemli bir meselesi olan göç, XIX. yüzyılda Leh mülteciler için taşıdığı anlam bağlamında değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: Polonezköy, Adampol, Beykoz, İstanbul, Polonya, Osmanlı Devleti, Leh Göçmenler

Lehistan (Polonya) ile Osmanlı Devleti'nin 600 yılı aşan münasebetleri XIX. yüzyılda farklı bir boyutta seyretmiştir.² 1772, 1793 ve 1795'teki Rusya, Prusya ve Avusturya tarafından yapılan taksimle bağımsızlığını yitiren Lehistan, 1918'e kadar bağımsızlığını geri kazanma mücadelesine sahne olmuştur. Lehistan'da ortaya çıkan başarısız 1830 Kasım Ayaklanması'nı takiben daha da büyüyen mesele karşısında Leh vatanperverler, Adam Jerzy Czartoryski (1770-1861) önderliğinde teşkilatlanma yoluna gitmişti. Bu çalışmalar neticesinde Paris merkezli oluşturulan ve 1843'te Czartoryski tarafından satın alınan otelden adını alan *Hotel Lambert* organizasyonu, mücadelenin politik platformu olarak işlev görecektir. (Konarska, 1971; Dziwanowski, 1948) Aynı zamanda bu faaliyetler çerçevesinde, Osmanlı başkentinde Adam Jerzy Czartoryski'nin görevlendirdiği Michał Czaykowski 1841'de İstanbul'da Şark Ajansı'nı kurdu. (Piwnicki, 2001; Teslar, 1950; Gümüş, 2010) Paris ve Londra'da Reşid Paşa gibi Osmanlı devlet adamlarıyla yapılan görüşmeler sonunda Rusya'ya karşı Lehlerin İstanbul'da örgütlenmesi fikri oluşmuştu.³ Bu ajans Lehistan'dan gelen göçmenlerin gayri resmî temsilcisi olduğu kadar, Lehistan'ın yeniden bağımsızlığını kazanması yönünde yürütülecek faaliyetlerin merkezi olarak da işlev görecekti ve Balkanlardaki Slav kökenli Osmanlı vatandaşlarının yardımıyla Rusya'nın Panslavizm hareketlerine engel olmaya çalışacaktı. (Temizkan, 2007) Władysław Zamoyski ise İstanbul'daki Lehlerin örgütlenmesinin bir diğer önemli ismiydi. (Konarska, 1971) Adam Jerzy Czartoryski ve ekibi Lehistan'ın hürriyetinin yeniden kazanılması için birlik beraberliği ve direnişi öngörüyordu. 1830 ve 1848 Ayaklanmaları nedeniyle Osmanlı Devleti'ne sığınan Macar ve Leh mültecileri Osmanlı Devleti Rusya'nın baskısına rağmen kabul etti. (Nazır, 2007) Rusya, kendi tebaası olduğu gerekçesiyle iadelerini talep etse de Leh göçmenlerin İslamiyet'i seçerek bu zorunluluktan kurtulmaları önerildi. Böylece bir kısmı din değiştirerek Müslüman oldu. Mehmed Sadık Paşa yani Michał Czaykowski bunlardan biridir (Beydilli, 2008, s. 397-398). 1853'te Kırım Savaşı başlayınca askere ihtiyaç duyan Babiali, Adam Jerzy Czartoryski'den Czaykowski (Sadık Paşa) vasıtasıyla subay göndermesini istedi.⁴ Bu gelişmeyle beraber I. Kazak Alayı kurulmuş oldu ve bazı Lehler

de bu alaya dâhil edildi. Ardından Zamoyski önderliğinde *Sultan'ın Kazakları* denen II. Kazak Alayı kuruldu. Bunlar İngilizlerin komutasında savaşta hizmette bulunacaklardı. Ancak Kırım Savaşı'nın sona ermesiyle birlikler dağılmış, bir kısmının Osmanlı ülkesinde kalmasına izin verilmiş⁵, Zamoyski ise Fransa'ya gitmişti. (Piwnicki, 2001, s. 174-176) İstanbul bu dönemde Lehistan bağımsızlığının yeniden inşası faaliyetlerinde Paris ve Londra kadar önemli bir merkezdi. Zira Kırım Savaşı'nda Rusya'nın mağlubiyeti, Lehistan'ın istiklâlinin yeniden tesisi için bir fırsattı. Bu faaliyetler sırasında Lehistan'ın ünlü edebiyatçısı ve bağımsızlık mücadelesinin öncülerinden Adam Mickiewicz, İstanbul'da Lehistan lejyonlarının idaresinde ve Paris ve Londra ile koordinasyonun sağlanması amacıyla 1855'te İstanbul'a geldi (Ławski, 2012, s. 117-123). Mickiewicz, İstanbul'a geldikten bir süre sonra hayatını kaybetti (Masłowski, 2012, s. 133-146). Mamafih, Kırım Savaşı'nda Rusya'nın yenilgisi, Lehistan'ın bağımsızlığını geri kazanmasına yetmeyecekti.

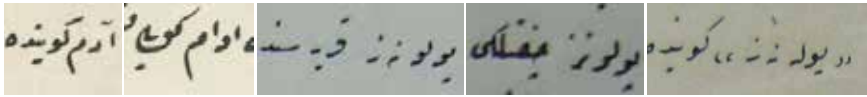
Görsel-1, 2, 3: Köyün Kurulmasında Rol Oynayan Kişiler: solda, Michał Czaykowski (Mehmed Sadık Paşa), ortada Adam Jerzy Czartoryski, sağda Władysław Zamoyski (soldan sağa - polona.pl, historia.org.pl, polona.pl)

İstanbul'da "Adem Köyü": Polonezköy'ün Kurulması

1841 yılında İstanbul'da Şark Ajansı'nın kurulmasını müteakip, ajansın temsilciliğini yürüten Czaykowski (Sadık Paşa) tarafından⁶ Lazarist rahiplere ait çiftlik St. Benoit Fransız Mektebi Müdürü Perder Louis Florent Leleu ile yapılan antlaşmayla (Dopiereła, 1983b, s. 246) sonsuza dek kiralanırken, burası Leh sığınmacılar ve bir kısım lejyonların örgütleneceği bir yer olarak 1842 yılında kuruldu.⁷ Köye ise Lehistan bağımsızlık mücadelesinin lideri ve Polonezköy'ün banisi Adam Jerzy Czartoryski'ye atfen Adampol (Adamköy) denildi. Kuruluşundan itibaren "Adem köyü" ve "Adamköyi" tabiri XIX. yüzyıl süresince Osmanlıların Polonezköy için kullandığı bir adlandırma olmuştur.⁸ Köyün Lazaristlerden alınarak kurulması için yapılan antlaşma 3 Mart 1842'de

imzalanmıştır (Ziółkowski, 1929, s. 7). İlk zamanlar köyün toprakları çiftlik olarak adlandırılmakta, “Adampol Polonya Çiftlik İdaresi” namıyla tanımlanmaktadır. Aynı yıl 5000 dönümlük araziye Rusya ile savaşlarda esir edilen 12 Lehlin satın alınarak yerleşmesiyle Polonezköy’ün çekirdeği oluşturuldu. 1842 tarihli idari yönetmeliğe göre köyün konseyi karar verici mekanizma olacak, köye Lehler, en azından Katolik Slavlar kabul edilecek, köye girmek isteyenler tanıdıklarından şahitlik getirecekti (Ziółkowski, 1929, s. 22; Topaktaş, 2015, s. 297). O tarihten itibaren de gittikçe büyüyerek İstanbul’un yeni gözde mekânlarından biri olma yolunda yavaş yavaş ilerleyecekti. Savaşlar ve ihtilaller dolayısıyla Osmanlı topraklarına gelen Lehler sadece Polonezköy’e iskân edilmediler. Reşid Paşa’nın Tırhala’daki çiftliğine, Çiftlik-i Hakaniyye, Ankara, Konya, Kütahya, Eskişehir gibi şehirlere de yerleştirildiler.⁹

Görsel-5: Polonezköy’ün Mührü (yukarıda)

Görsel-6-10: Köyün Osmanlı Belgelerinde Yazılışları (soldan sağa (BOA): Âdemköy, Adamköyi, Polonez karyesi, Polonez çiftliği, “Polonez” köy)

İlk zamanlar Lehçe “koloni”, Türkçe “çiftlik” olarak adlandırılan Polonezköy’ün ilk idarecisi Emanuel Drohojowski (1842) oldu.¹⁰ Ardından Peder Sadowski (1842-1845) hem köyün din adamı olarak hem idarecisi olarak yürüttü. İlk yerleşimcilerden bazıları, Kaliszli Józef Kowal ve Ignacy Kowiński, Zamośćlu Kazimierz Probot, Ukraynalı Stefan Kalinowski, Antoni Wieruski, Karol Sobieszczanski, Ignacy Kęпка ve karısı Elżbieta, Jan Dochoda, Wincenty Ryży ve ailesiydi (Adamska, 2004, s. 8, 12-15). Köyün ilk sakinleri zorlu şartlarda yaşamak zorunda kaldı. Polonezköy’ün ilk kuşağının içerisinde daima bir gün Lehistan’a dönme fikri vardı. 1848 İhtilali ve Kırım Savaşı (1853-1856) esnasında savaştan kaçan Leh askerlerden de yerleşime gelenler oldu. 1856’da II. Kazak Alayı dağılınca buradaki askerlerden 38’i köye yerleştirildi. 1863

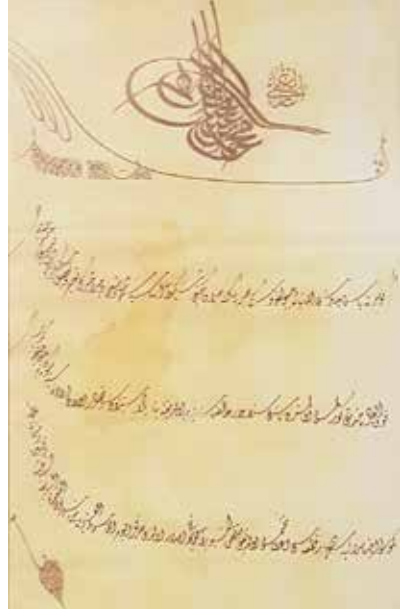
Ayakanması sonrası buraya gelen Leh göçmenler ve Kazak Alayı'ndan ayrılan askerlerle köy nüfusunun sayısı arttı.¹¹ Sonraki süreçte de buraya yerleşen askerler oldu. İlk yerleşen Kazak Alayı askerlerinden Ignacy Kępka (ve işi Elzbieta Polonezköy'ün Adem ile Havvası diye adlandırılır¹²) 1923'te ölene kadar, 102 yaşına değin köyde hayatını geçirdi.

Görsel-11-13: Adam Jerzy Czartoryski'nin (sağda) Sultan Abdülmecid'e (solda) Teşekkürü (ortada-1857) (soldan sağa: polona.pl, BOA, polona.pl)

Köy Arazisinin ve Ahalisinin Statüsü

Köy, kurulduğunda 1842 yılı itibariyle Lazarist rahiplerinden sonsuza dek kiralandığı için farklı bir statüye sahipti. Bu statüsünü uzun süre muhafaza etti. Polonezköy, 1860'larda Alemdağı'na bağlı bir köy idi.¹³ Muhtemelen 1885'teki sayıma kadar bu statüsünü korudu. 1867'de köylüler sundukları arizayla kendilerine topraklarının yetmediği gerekçesiyle padişahın arazilerinin genişletilmesini istediler. Ancak yapılan tahkikatta Polonezköy'ü çevreleyen arazinin bir kısmının "mehd-i ulya-yı saltanat-ı seniyye" yani valide sultan ağalarından Cevher Ağa'nın uhdesinde bir çiftlik olduğu, bir tarafının ise Fransız Lazarist papazlara ait topraklar olduğu ortaya çıktı. Yani köylülere verilebilecek devlete ait boş toprakların bulunmadığı gerekçesiyle Polonezköy arazisi genişletilemedi.¹⁴ Diğer muhacir köylere uygulandığı gibi 12 yıl süreyle Polonezköy'den de vergi alınmayarak köyün gelişmesi ve sakinlerinin rahat yaşaması yönünde politika güdüldüğü aynı kayıttan görülmektedir. Nitekim 1867 yılından itibaren 12 senelik süre zarfında vergi talep edilmemiştir.¹⁵ Fakat 1880'ler itibariyle köyün gelişip üretimin artmasına müteakip topraklarının tahrire ve vergiye tabi tutulması uygun görülmüştür. Ayrıca 1883'te Władysław Czartoryski 8000 Fransız Frangı karşılığında bu toprakları Lazaristlerden satın almıştır (Wydziękoński, 1943, s. 6). Görünen o ki, Wł. Czartoryski'nin araziyi satın alması, muhacirlerin üretimlerini artırması ve hayatlarını düzene koyması için verilen 12 yıllık mühletin sona ermesini müteakip merkezi yönetim burada tahrir uygulamasına gitmek istemiştir. Köyde 1885 yılında arazi tahrire tabi tutuldu ve köy, Sekizinci Belediye Dairesi'nden ayrılarak Beykoz'a dâhil edildi.¹⁶ 1893'te Polonezköy tekrardan *defter-i hakaniye* kaydedildi, yani tahrire tabi tutuldu.¹⁷ "Yeni Çiftlik Polonezköy" adıyla karye (köy) halini aldı.¹⁸ 1894'te ise Adam Czartoryski'nin oğlu Władysław Czartoryski'nin ölmesiyle Polonezköylülerin tabiiyet meselesi tekrar problem haline geldi. Zira varisi ve oğlu Adam Ludwik Czartoryski (1872-1937) Avusturya vatandaşıydı ve bundan sonra Avusturya Polonezköy'ün hamiliğine soyunmak istedi.

Görsel-14-15: Paweł Ziółkowski. Köyün Öğretmeni ve Muhtarlarından. Sultan V. Mehmed Reşad tarafından liyakat madalyası verilmiştir. (Zosia Teyze Anı Evi Sergisi)

Polonezköy sakinleri, statüleri itibarıyla devlete ödeyecekleri vergiler konusunda birçok kere problem yaşamıştır. XIX. yüzyılın son 15 yılı ve XX. yüzyılın ilk yirmi yılında bu sebeple çeşitli kereler yönetim ve köylüler arasında sorunlar çıkmıştır. Osmanlı yönetimi arazinin “senedat-ı hakaniyyeye” (tapu defteri) geçirilmesi yönünde politika seyretmiş¹⁹, köylüler ise arazinin vakıf olmasını gerekçe göstererek buna itiraz yükseltmiştir. Nitekim 1885’ten itibaren 1893, 1896, 1899, 1901, 1903, 1906, 1909, 1911, 1914, 1916, 1921 yıllarında yönetimden gelen vergi talebinin şiddetle itiraz gördüğü devlet kayıtlarına yansımıştır.²⁰ Hatta vergi vermek istemeyen köy muhtarı Ludwik Biskupski ve Wincenty Ryży 1903 yılında Polonezköy ahalisini Fransız vatandaşlığına geçmeye teşvik etmiş ve bu sebepten hakkında işlem yapılmıştır.²¹ Hatta, Czartoryski’nin vekili ve Osmanlı hukuk müşavirlerinden Kont Leon Ostroróg’a meseleyi çözmesi için başvurulmuştur. Köy sakinlerinin bir kısmı Avusturya, Fransa ve Rusya vatandaşlığına sahiptir. Bu gerekçeyle de ilgili devletlerin elçilikleri meseleye dâhil olmakta, köylüleri Osmanlı vatandaşlığına geçmemeleri konusunda teşvik etmektedir.²² 1903 senesinde Kont Ostroróg, yanında Fransız ve Avusturya tebaasından beş kişi ve üç hanımla beraber Polonezköy’e gidip ellerindeki tüfekleri ateşleyerek istikbâl sloganları atmış ve *Adampol* yazılı pankartlarını açmıştır.²³ Okulun hocası (Paweł Ziółkowski olmalı) bir konuşma yapmış ve ahali galeyana gelmiştir. Aynı gün Ludwik Biskupski ve Wincenty Ryży bir ziyafet vermiştir. Ancak Babiali, ahalinin diğer ülke vatandaşlığına geçişine katıyyen izin verilmemesi ve buraya bir karakol inşasını karara bağlamıştır.²⁴ Polonezköy ahalisinin Osmanlı tabiiyetinden çıkıp diğer ülke vatandaşlığına, bilhassa Rusya vatandaşlığına geçmesi için yürütülen çabalardan haberdar olan Babîlî’nin Polonezköy’e giden bütün yabancıları takibe aldığı anlaşılmaktadır (Topaktaş, 2015, s. 299).

Tabiiyet hususu uzun süre gündemde kalmış, XX. yüzyıl başında köy Lehistan' da da dikkat çekmeye başlamıştır. Mesela 1906' da *Świat* adlı haftalık dergide Polonezköy üzerine bir makale yayınlanmış, köylülerin himaye meselesi de gündeme getirilmiştir.²⁵ Aynı zamanda köy halkının yaşayışı basına taşınmıştır. 1906 yılında köyün idare heyetinde Szymon Dochoda, Ludwik Dochoda, Ludwik Biskupski, Wincenty Ryży, Paweł Ziółkowski bulunmaktaydı.²⁶ I. Dünya Savaşı'nın hemen başında Osmanlı hükümeti, Polonezköy' de yaşayan ve savaş halinde bulunduğu diğer devlet vatandaşlarının tespiti yoluna gitti. 1914 sonunda yapılan tahkikatta yedi aileden 39 Polonezköy ahalisi ferдин Rusya veya Fransa vatandaşı olduğu anlaşılmıştır.²⁷ Bunlar toplamda yedi ailenin bireyleriydi ve her birine hangi ülke vatandaşlığını istedikleri sorulmuştu. Ayrıca hangi ülke vatandaşı iseler onu bir an evvel ispat etmeleri istenmişti. 1916' da Polonezköy ahalisinden Rusya vatandaşlığına geçmiş olan Józef oğlu Jan Dochoda'nın oğlu Piotr ve Wincenty Ryży'nın nasıl bir muamele göreceği araştırıldı, ülkeyi terk etmelerinin istenmesi ihtimal dâhilindeydi.²⁸ 1918' de soruşturma sonuçlandırıldı ve bu kişilerin Polonezköy'ü terki söz konusu olmadı. Aynı şekilde Fransız vatandaşı olan Józef Biskupski'nin de Osmanlı tebaası sayılması 1917' de karara bağlandı.²⁹ Fakat Osmanlı Devleti, başka ülke vatandaşlığını tercih eden Polonezköylülere sınır kapısını göstermek hakkını kendisinde görmekteydi. 1915' te basılan *Braterstwo Polsko-Tureckie* (Leh-Türk Kardeşliği) adlı yayında belirtildiğine göre "köylülerin bakış açısına göre Osmanlı makamları toprağı köylüler arasında bölmek istediklerinde, köylüler bu şekilde bölünmüş toprakların yabancı ellere düşeceğinden ve nüfusun otoriteye karşı güçsüz kalacağından korkuyorlardı (Jarecki, 1915, s. 26).

Görsel 16-21: Polonezköy Polonya Basımında (*Świat*, 20, 19 Mayıs 1906)

Köyün Panoraması

Köy İdare Heyeti (1906) Szymon Dochoda, Ludwik Dochoda, Ludwik Biskupski, Wincenty Ryży, Paweł Ziółkowski

Köy Okulu Önünde, Öğretmen ve Öğrenciler (1906)

Köyde Hayvancılık (1906)

I. Dünya Savaşı sonunda Polonya'nın bağımsızlığını yeniden kazanmasıyla Polonezköylüler anavatanları Lehistan'ın tabiiyetine geçmek istemiştir. Nitekim bu istekleri 4 Ocak 1921'de kabul görmüştür.³⁰ 1921 Anayasası'nun bütün vatandaşların haklarını eşit hale getirmesi ve garanti altına almasıyla bu problemler büyük ölçüde çözülmüştür. 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla beraber Polonezköylülerden diğer ülke vatandaşlıklarından çıkarak Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına geçmeleri istenmiştir. Zaten 1922'de ahalinin büyük çoğunluğu Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına geçmiş bulunmaktadır (Ziółkowski, 1929, s. 25.). Sonraki süreçte Władysław Czartoryski'nin varislerinin 1968'de miraslarından tazminat almaksızın vazgeçmelerinin ardından Polonezköy topraklarının daimî kiracıları buradaki arazileri satın alarak mülk edinme hakkına sahip oldu (Łatka, 1992a, s. 92). 1937'de M. Kemal Atatürk'ün köyü ziyareti sonrası bir kısım bürokrat köyün adının Kirazköy'e çevrilmesi ya da Çingene Konağı (Leh göçmenler buraya yerleşmeden önce halk arasında yöreye Çingene Konağı denmekteydi.) diye adlandırılması fikrini atsa da bu, mümkün olmamıştır (Wydziekoński, 1943, s. 9). Devlet kayıtları XX. yüzyıl başlarında (1917-1926) Polonezköy'ün bir süre Ömerli kazasına bağlı bir yerleşim olduğunu göstermektedir.³¹

Görsel-22-25: Polonezköy Polonya Basınında - *Wieś i Dwór*, 15 Ekim 1912, 2.

Ignacy i Elżbieta Kępa (Polonezköy'ün Adem ile Havvası) - Wieś i Dwór, 15 Ekim 1912, 2.

Görsel-26-29: Yıllar İçerisinde Köy Kahvehanesi - (sol ve orta köy muhtarlığı arşivi, sağ, 2019 © H. Topaktaş Üstüner)

Köyün Tarihi Mekânları

Karakol, Okul, Kilise, Cami

Kuruluşundan bu yana köy sakinlerinin kendi imkânları doğrultusunda köyde evlerini inşa ettikleri bilinmektedir. Köyün giderek büyümesi ihtiyaçları artırmış, 1904'te köye bir karakol yapılmasına başlanmış, bunun için Prens Czartoryski'nin (torunu Avusturya vatandaşı Adam Ludwik Czartoryski (Władysław'ın oğlu)) vekili Kont Leon Ostroróg'a başvurulmuştu.³² Avusturya elçiliğinin Prens Czartoryski'nin muvafakatı olmadan karakolun inşa edilemeyeceği iddiasına karşın karakol 1906'da ancak tamamlanmış, buraya jandarma ve polis tahsis edilmişti.³³ Karakol için bir açılış töreni tertip edilmiş, karakolun inşasında hizmetleri görülen polis müfettişi İbrahim Bey ve Başkomiser Hamdi Bey nişanla ödüllendirilmiştir.³⁴

Narodowe Archiwum Cyfrowe

Görsel-30: Polonezköy öğrencileri ve öğretmenini, din adamı ve Wincenty Ryży, 1927 (Narodowy Archiwum Cyfrowe (NAC), nr. 3/1/0/16/1383/4)

Polonezköy'ün kurulmasından birkaç sene sonra 1845'de sakinlerin dini ibadetlerini karşılayan "kaplıca" şeklindeki küçük kilise "Azize Anna Kilisesi" adıyla inşa edildi. 1869'da ise ahşap bir kilise inşa edildi, fakat 1894 depreminde büyük zarar gördü. 1884 yılı itibariyle köye yeni bir kilise yapımı için gerekli malzemeler toplanmaya başlandı. Ayrıca ihtiyacı karşılayacak şekilde 1894'te bir kilisenin inşası yaşanan deprem nedeniyle aciliyet kesp etti (Dopieręta, 1983b, s. 258-260). "Częstochowalı Meryem Ana Kilisesi" adı verilen ve günümüzde de faal kilisenin yapımı birkaç yıl sürdü. 1895'te köye bir Katolik okulunun ve kilisesinin inşasına merkezi hükümet tarafından izin verildi.³⁵ Fakat okulun ve kilisenin inşası uzun vakit aldı. Nitekim 1907'de Leon Ostroróg ve Osmanlı ordusunda gönüllü olarak yer alan Leh asıllı Ludwik Wilkoszewski, Roman Biskupski, Wojciech Dochoda gibi kişilerin imzasıyla verilen dilekçede söz konusu okul ve kilisenin kimseye zararı olmadığı ve izin verilmesi talep edilmekteydi.³⁶ Uzun süre gelen bu gibi talepler³⁷ nihayetinde 1914'te çan kulesi olan bir kilisenin ve bir okulun açılışı için ruhsat verildi ve inşaatları nihayet tamamlandı.³⁸ 800 lira tutan inşaat masrafları Prens Czartoryski tarafından karşılandı. Köyün din görevlisi Aleksy Siara ve Helena Zborowska'nın çabaları kilise ve okulun açılmasında etkili olmuştu. Köyün sakinlerinden Alman tebaasından Paweł Ziołkowski (1878-1938), köydeki okulda öğretmenlik yapmış, bir ara muhtarlığını da üstlenmiştir.³⁹ Ayrıca Osmanlı Devleti'nde Donanma Tekniker ve Mekanikçi Okulu'nun kurulması ve eğitiminde gösterdiği hizmetlerden dolayı Sultan V. Mehmed Reşad tarafından 1915'te gümüş liyakat madalyası verilmiştir.⁴⁰ Köyün okulu 1926'ya kadar eğitim verdi, sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılan eğitim reformuyla kapatılarak yeni bir devlet okulu açıldı (Wydziękoński, 1943, s. 9).

Görsel-31-34: Czestochowalı Meryem Ana Kilisesi (sol), 1927 (Narodowy Archiwum Cyfrowe (NAC), nr. 3/1/0/16/1383/1), sağ, 2019 © H. Topaktaş Üstüner

Polonezköy Czestochowalı Meryem Ana Kilisesi sol, 1927 (Narodowy Archiwum Cyfrowe (NAC), nr. 3/1/0/16/1383/2), sağ, 2019 © H. Topaktaş Üstüner

XX. yüzyıl başı itibariyle otel ve pansiyon işletmeleri dolayısıyla Müslüman nüfus da buraya yerleşmeye başlamıştır. Artan nüfusun ihtiyacına binaen köyde 1992 yılında bir de cami inşa edilmiştir. Muhtar Vilkoşevski'nin aktardığı üzere bir gün bayram namazına Cumhuriyet köyüne giden Polonezköy Müslümanlarını cami imamı, camiye sığamadıkları gerekçesiyle gelmemeleri yönünde ikaz etmiş, bunun üzerine köye de bir caminin yapılması gereği doğmuştur. Caminin inşaat masraflarının %95'ini ise Polonyalı köylüler karşılamıştır.⁴¹

Görsel-35: Polonezköy Camii, 2019 © H. Topaktaş Üstüner

Zosia Teyze Anı Evi

1882’de Polonezköy’de inşa edilen ilk evlerden birisi olan ve bir kültür evi olarak misafirleri ağırlayan Ryzy ailesine ait ev, günümüzde köyün simgelerinden birisi olarak varlığını korumaktadır. Müze halinde anı evi olarak hizmet veren Ryzylardan Zosia Teyze Anı Evi (Dom Pamięci Coici Zosi), yerli ve yabancı birçok kişiyi ağırlamıştır. Wincenty Ryzy’nın kızı Zosia’dan adını alan evdeki *Zosia Teyze Hatıra Defteri’*ne yazılanlar, köyün tarihine dair ilginç ayrıntılar sunmaktadır. Mesela Mart 1914’te Hüseyin Hüsnu adlı bir Osmanlı vatandaşı; “*Öteden beri dostum bulunan Mösyö Vinçenti’yi bugün ziyârete geldim. Gösterdikleri âsâr-ı mihmân-nüvâzîden dolayı ne sûretle arz-ı teşekkür edeceğimi bilemem.*” diyerek ev sahiplerine teşekkür etmektedir. Yine Temmuz 1916’da Üsküdar Jandarma Bölüğü’nden bir çavuş köye üçüncü kez gelir ve çok memnun ayrıldığı Wincenty’nin evindeki hatıra defterine şöyle not düşer (Dom Coci Zosi Księga Pamiątkowa, 2000, s. 1, 10-11, Topaktaş, 2015, s. 310):

“Polonez karyesini üçüncü def’adır ziyâret eyledim. Vinçenti’nin hânesinde misâfir olmağı birçok arkadaşlarım tavsiye etmiş olduklarından dolayı üç def’adır mezkûr hânedeki kabul olunarak mazhar-ı rağbet oldum. Beykoz kazâsında yirmi bir pâre köy mevcûddur. Umûmen vazîfe dolayısıyla gezdim, çalışkanlık ve misâfirperverliklerinin beyancısı olarak şu hâtıra defterine yazacağım köyü buldum. Husûsuyla bizim Mösyö Vinçenti hânesini anlatmaktan ma’zûr olup daha doğrusu izahdan âcizim. Kendisine beyân-ı teşekkürle arz-ı minnetdârî olunur.

14-15/7/[1]332

Üsküdar Jandarma Bölüğü’nden bir çavuş”

Aynı yıl hatıra evinin bir diğer misafiri Beykoz Taharri Komiseri Asım hatıra defterine şöyle yazmıştır (Dom Coci Zosi Księga Pamiątkowa, 2000, s. 12-13, Topaktaş, 2015, s. 311):

“Polonez Köyü’nde dört sene mütemâdî sûretde ifâ-yı vazîfe etdim. Köyün halkından görmüş olduğum muhabbet ve hamiyet unutulmaz bir derecede olduğundan ve dâimâ kendileriyle dost olmağı arzu eylediğimden iki seneyi mütecâviz bir zamandır berây-ı vazîfe hasbe’l-meşgûliyet gelemediğim ufak köyceğize geldim. Köyün bi’l-cümle halkından görmüş olduğum iltifâtın medyûn-ı şükrânıyım. Husûsıyla geceyi Mösyö Vinçenty’nin mahdûmu Mösyö Pojdet’in da’veti ve Mösyö Kajot’un mihmân-nivâzîlikle hanesine misâfir edildim. Derhâl peder-i muhteremleri Mösyö Vinçenty odama geldi hakikaten bir dost ve beni sevdiğini göstermiş olduğu hüsn ü kabul ile isbât etdi. Hulâsa-i kelâm peder-i muhteremlerine ve mahdûmlarına ailesine teşekkürâtımı takdîm ederek şu satırları karaladım Bâkî uhuvvet ve meveddet. Fî 19 Eylüil sene [1]332. Beykoz Mıntıkası Taharrî memuru Asım”

Görsel-36-37: sol, Zosia Teyze Anı Evi, 2019 © H. Topaktaş Üstüner - Zosia Teyze, sağ (Zosia Teyze Anı Evi Sergisi)

Görsel- 38-41: Zosia Teyze Anı Evi, 2019 © H. Topaktaş Üstüner (sol, H. Topaktaş Üstüner ve Muhtar Antoni Vilkoşevski)

1916-1920 yılları arasında deftere Almanca ve Fransızca kaleme alınan hatıra ifadeleri, Osmanlı vatandaşları kadar yabancıların, İstanbul'un askeri ve diplomatik çevrelerinin buraya sıkça geldiğini göstermektedir. Ayrıca işgal altındaki İstanbul'da bulunan yabancı askerlerin de ziyaret mekânı olarak Polonezköy'ü seçtikleri görülür (Dom Coci Zosi Księga Pamiątkowa, 2000, s. 14-17). Hatıra defteri Polonezköy'ün ziyaretçilerinin köyden duyduğu memnuniyeti göstermektedir. Henüz Osmanlı Devleti döneminde Macar besteci Franz Liszt, Fransız yazar Gustav Flaubert, Pierre Loti, Çek yazar Karel Droz, Alman General Baron Colmar von der Goltz köyü ziyaret eden ünlüler arasındadır.

Görsel-42-43: sol, M. Kemal Atatürk Polonezköy'de (1937) – sağ, M. Kemal Atatürk'le dans eden Polonezköylü Elwina Godymirska sol, Zosia Teyze Anı Evi Sergisi - sağ, 2019 © H. Topaktaş Üstüner

Görsel -44: Tipik Polonezköy Evi (M. Kemal Atatürk ziyareti esnasında burada dinlendi), 2019 © H. Topaktaş Üstüner

Mezarlık

Köyün kurulmasını müteakip ihtiyaca binaen bir Katolik mezarlığı oluşturulmuştur. Bu mezarlıkta birçok kişinin mezarı mevcuttur. Sadece Lehler değil, Leh olmayan bazı Ermeni, Rus, Alman asıllı Katolik Hristiyanlar da burada yatmaktadır. Czaykowski (Sadık Paşa)'nin eşi Ludwika Śniadecka'nın mezarı buradadır. 1866'da Cihangir'de hayatını kaybetmiş ama Polonezköy'e gömülmüştür. Melşevik birkaç Rus asker, devrim sonrası köye gelerek burada yaşamış ve gömülmüşlerdir. M. Kemal Atatürk'le dans eden hanımlardan Elwina Godymirska da Polonezköy mezarlığında yatmaktadır. Müslümanlarla evlenen Leh asıllı Polonezköylülülerden de buraya gömülenler vardır. Marta Altıntaş bunlardandır, mezar taşı diğerlerininkinden biraz farklı olarak Müslüman mezar taşını anımsatan bir şekle sahiptir.

Görsel -45-46: Polonezköy Mezarlığı sol, 1933 (Narodowy Archiwum Cyfrowe (NAC), nr. 3/1/0/16/1384/4), sağ, 2019 © H. Topaktaş Üstüner

Görsel-47-48: Ludwika Śniadecka'nın Mezarı sol, 1933 (Narodowy Archiwum Cyfrowe (NAC), nr. 3/1/0/16/1384/5), sağ, 2019 © H. Topaktaş Üstüner

Polonezköy de I. Dünya Savaşı'nda şehit ve gaziler vermiştir. Altı kız bir erkek çocuğa sahip Targoński ailesinden Aleksander Targoński Çanakkale'de 1917'de şehit olmuştur. Bu sebeple ailenin soyu sürdürülememiştir. Bunun yanında Marko (?) ve Adam Gażewicz adlı iki gazisi de mevcuttur. Bunlardan Gażewicz'in ayakları savaşta soğuşa maruz kaldığı için aşırı kokusu dolayısıyla insanların kendisinden uzak durmasına yol açmıştır.⁴² Günümüzde Hristiyan köylülerin cenaze törenlerine Müslüman vatandaşlar da katılmaktadır. Polonezköylü Lehler de Müslüman dostlarının cenazelerine katılmakta ve birlikte dua etmektedirler.

Köyün Nüfusuna Dair Veriler

Köyün kurulduğu 1842 yılında ilk olarak köye 12 kişi yerleştirilmiştir. 1845'te 20 kadar kişinin tek bir evde yaşamını sürdürdüğü bilinmektedir (Dopieręta, 1983b, s. 250). XIX. yüzyıl ortalarında 10'dan fazla ailenin yaşadığı görülen köyde 1867'de 60 familya yaşamaktadır.⁴³ 1876'da 121 kişi köyde ikame etmektedir (Adamska, 2004, s. 6). 1893'te 140 kişinin yaşadığı kayıtlarda geçmektedir.⁴⁴ XX. yüzyılın başında köyün 140 kadar Katolik ahalisinin olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁵ 1903'te Polonezköy'de 31 hanede 160 Katolik Leh'in yaşadığı tespit edilmiştir.⁴⁶ 1 Aralık 1914 tarihli aşağıdaki belgeye göre köyde 29 Rusya, 10 Fransa vatandaşı köylü yaşamaktadır⁴⁷ (Ek-1). Bunların dışındaki köy ahalisinin Osmanlı vatandaşlığında olduğu söylenebilir. Yine aynı yıl köyde 32 hanede 170 Katolik ferdin yaşadığı kaynaklarda belirtilmektedir.⁴⁸ Bu durumda I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası köy nüfusunda ufak bir azalma söz konusudur. Osmanlı döneminde Polonezköy'ün nüfus durumu aşağıdaki gibidir:

Tablo 1: Osmanlı Dönemi Nüfus Verilerine Göre Polonezköy Nüfusu

1842	1845	1850'ler	1867	1876	1893	1900 başı	1903	1914
12 kişi	20 kişi tek çatı altında	10'dan Fazla Hane 10x4=40 (en az)	60 familya 60x4=120 (en az)	121 kişi	140 kişi	140 kişi	31 Hane 160 Katolik Leh	32 Hane 170 Katolik Leh
1914 Sayımına Göre Polonezköylülerin Vatandaşlık Durumu					Rusya 29	Fransa 10	Osmanlı 131	Toplam 170 Katolik

Türkiye Cumhuriyeti'nde 1927'de yapılan ilk nüfus sayımında Polonezköy'ün nüfusuna dair verilere ulaşmak mümkün değildir. Ancak 1935 yılında yapılan ikinci sayıma göre köyde 258 kişi kayıtlıdır (tablo 2)⁴⁹. Bunlardan 154'ü erkek, 104'ü ise kadın nüfustan oluşmaktadır.⁵⁰ Aynı sayımda İstanbul'da anadili Lehçe olan kişi sayısı 211'dir (87 erkek, 124 kadın).⁵¹ Bu sayımda Polonezköy'ün nüfusu 258 ise bunların büyük çoğunluğunun Polonezköylü olduğu varsayılrsa dahi, bu yıllarda köyde Leh asıllı olmayanların da yaşadığı ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan evlilikler ve köyde gittikçe gelişen konaklama hizmetleri dolayı-

sıyla Leh asıllı olmayan ve Lehçe bilmeyenlerin de köye yerleştiği anlaşılabilir. İstanbul genelinde toplam 400 kişinin (181 erkek, 219 kadın) tabiiyeti Polonya'dır.⁵² Bunlardan yaklaşık 150-200 arası bir rakamın Polonezköylü olduğu da düşünülebilir. Bunlardan 236'sı (113 erkek-123 kadın) Polonya doğumludur.⁵³ İstanbul'da Lehçe konuşan 211 kişiden toplamda dokuzu Müslüman, 90'ı Katolik, 11'i Ortodoks, ikisi Protestan, 97'si ise Yahudi (Musevi)'dir (tablo 3).⁵⁴ XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Polonya'dan Türkiye'ye ciddi bir Yahudi göçü olduğunu ve bu nedenle Lehçe konuşan Yahudilerin sayılarının yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Bu verilerin Cumhuriyet'in kuruluşundan 12 yıl sonraki rakamlar olduğu göz önüne alındığında bu süre zarfında köy nüfusunda artış olduğu rahatlıkla görülmektedir. Nitekim 1920'lerde Lehçe konuşan köy nüfusunun 40 haneden oluştuğu bilinmektedir (Ziółkowski, 1929, s. 12, 19). Yani 40x4 en az 160 Polonya asıllı köy sakini mevcuttur. Yaklaşık 15 yıllık süreçte köy nüfusu 80-100 kişi arasında artış göstermiştir. Ancak bu artışa neden olan hususun sadece köydeki doğumlar olmadığı, aynı zamanda köyün dışardan göç aldığı da varsayılabilir. 1943 yılında ise köyde 30 ailede yaklaşık 160 kişi yaşıyordu (Wydziękoński, 1943, s. 7). Günümüzde ise hal-i hazırda 55 Leh asıllı vatandaş Polonezköy'de yaşamlarını sürdürmektedirler.

Tablo 2: 1935 Genel Nüfus Sayımlarına Göre Polonezköy Nüfusu

ERKEK	KADIN	TOPLAM
154	104	258

Tablo 3: 1935 Genel Nüfus Sayımlarına Göre İstanbul'da Lehçe Konuşan Erkeklerin Dini Durumu

DİNİ	İslam	Katolik	Ortodoks	Protestan	Yahudi	Toplam
Erkek	6	32	6	1	42	87
1935 Genel Nüfus Sayımlarına Göre İstanbul'da Lehçe Konuşan Kadınların Dini Durumu						
DİNİ	İslam	Katolik	Ortodoks	Protestan	Yahudi	Toplam
Kadın	3	58	5	1	55	124
TOPLAM	9	90	11	2	97	211

Ziółkowski'nin aktardığına göre Osmanlı Devleti döneminde köyün din görevlileri, Czartoryski'nin temsilcileri ve köy muhtarlarının listesi ise tablo 4'te olduğu gibidir (Ziółkowski, 1929, s. 24):

Tablo 4: Polonezköy'ün İdari ve Dini Temsilcileri (1922'ye kadar)

Din Görevlisi	Prens Czartoryski'nin Temsilcileri	Muhtarlar
Rahip Filip Paszalicz	Michał Czaykowski	Kaptan Bernacki
Rahip Piotr Duda	Adam Michałowski	Szczepan Kłon
Rahip Piramowicz	General Władysław Kościelski	Ignacy Kęпка
Rahip Lawrynowicz	Kont Władysław Zamoyski	Szczepan Kłon
Rahip A. Popławski	Dr. Stanisław Drozdowski	Teodor Wilkoszewski
Rahip Piotr Rogowski	Albay Władysław Jordan	Franciszek Kuczkowski
Rahip Konrad Stroever	Eugeniusz Jordan	Wojciech Remiszewski
Rahip Alex. Zabiełło	D. Feliks Gnatowski	Konstanty Wierzbicki
Rahip Ziemkowicz (geçici)	Kont Leon Ostroróg	Antoni Nowak
Rahip Adryan Kubiak	Dr. Witold Jodko	Mikołaj Gażewicz
Rahip Mikołaj Kiefer	(Nisan 1921'de gitti ve selefi yok)	Ludwik Biskupski
Rahip Cinkel		Marceli Biskupski
Rahip Vozak		Ludwik Biskupski
Rahip Mérab		Paweł Ziółkowski
Rahip Józef Wiśniewski		Ludwik Wilkoszewski
Rahip Ant. Andreovitch		Wincenty Nowicki
Rahip Aleksy Siara		Bolesław Wilkoszewski
Rahip Karol Kopf		Emil Biskupski
Rahip Borodzicz (geçici)		Wincenty Nowicki
Rahip Jan Elmagian		
Rahip Tomasz Zaremba (1922'de Polonezköy'ün Papazı)		

Köyde yaşadığı bilinen Leh asıllı ailelerin belli başlıları (şu an yaşayan aileler kırmızıyla belirtilmiştir) şunlardır:

Tablo5 : Köyde Yaşadığı Bilinen Leh Asıllı Ailelerin Belli Başlıları)

Biskupski	Bagiński	Dargiewicz	Dmowski
Dochoda	Gażewicz	Godymirski	Halicz Haliczka
Heinrich Albertall	Kara Nikoli	Kępka	Kitler
Kłon	Kowaliński	Krzemiński	Marjański
Michałowski	Minakowski	Nowicki	Ochocki
Paczyński	Pągowski	Remiszewski	Ryży
Sobieszczański	Stokowski	Targoński	Tchórzewski
Wieruski	Wilkoszewski	Zajkowski	Ziołkowski

Sonuç

XIX. yüzyıl Polonya ve Osmanlı tarihi için önemli bir konuyu teşkil eden Polonezköy, kuruluşundan itibaren farklı bir serüvenle karşımıza çıkmaktadır. Esasında günümüzün de büyük bir meselesi olan göçmenler meselesi, 1842'de Polonezköy'ün kuruluşuyla Polonyalılar cephesinde ete kemiğe bürünmüştür. Hem de Müslüman bir devletin topraklarında Katolik Hristiyan bir topluluğun kendi yaşamını, inancını idame ettirdiği, bu konuda Osmanlı hükümetinden destek gördüğü bir yapıda zuhur etmiştir. Günümüzde dini inançları dolayısıyla başka toplumlara dâhili ve vatandaşlıkları kabul görmeyen sığınmacılar düşünüldüğünde, Osmanlı Devleti'nin bu konuya bakışı, insanları milleti, inancı ayırmaksızın ülkesine kabulü ve onlara vatandaşlık vermesi örnek bir davranıştır. Ayrıca onlara kendi inançlarını serbestçe yaşamaya zemin hazırlaması da manidardır.

Diğer yandan atıl bir halde olan toprakların nasıl şenlendirilip bir cazibe merkezi haline geldiği de Polonezköy örneğinde en iyi şekilde anlaşılabilir. Farklı bir milletin ve inancın insanların arasında dâhil oldukları toplumlara olumlu katkıları, entegrasyonları ve uyumlu bir biçimde yaşayışları Beykoz'da, Polonezköy sakinlerinde vücut bulmuştur. Hakikaten Polonezköylülerin Beykoz'a ve İstanbul turizmine ve dolayısıyla ekonomisine katkıları büyüktür ve takdire şayandır. Daha XX. yüzyıl başlarında ortaya çıkan otelcilik ve pansiyonculuk faaliyetleriyle günümüzde Beykoz'un bu güzide noktası olarak insanların dinlenmesi ve iyi vakit geçirmesi için sunulan seçeneklerden birisi olmuştur.

Bu bildiride mevzu edilen konular köyün günümüzdeki durumundan birçok açıdan farklı bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir. Merkezi hükümetin

göçmenlere burada kalma hakkını vererek katkıları, köylülerin vergi vermemesi, kilise ve okul yaptırma talepleri devlet kayıtlarına yansıyan hususlar olsa da köyü ayakta tutma çabaları, anılarda ve hafızalarda yaşayan köyün tarihi için diğer bir gerçekliktir. Kayıtların gösterdiği üzere köyün Leh asıllı nüfusu Osmanlı döneminde peyderpey artış göstermiş, bu artış Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam etmiştir. Diğer taraftan ekonomik nedenlere bağlı olarak 1960'larda köy yoğun göç vermiştir. Bu nedenle hal-i hazırda köyde yaşayan Leh asıllı vatandaşların sayısı azalmıştır. Ancak her daim Polonezköy bir Leh köyü olarak karakterini muhafaza etmiştir.

Dipnotlar

- 2 Osmanlı-Lehistan ilişkileriyle ilgili birkaç çalışma için bkz. (Waliszewski, 1894; Konopczyński, 1936; Reychman, 1959, 1972; Beydilli, 1976; Anafarta, 1979; Kołodziejczyk, 2000, 2004, 2014; Topaktaş, 2014; Topaktaş ve Królikowska (haz.), 2017; Bozlağan, Yılmaz, Topaktaş Üstüner (dan.kur.), 2019.
- 3 Osmanlı Devleti'ne sığınan Leh mültecilerle ilgili bkz. (Nazır, 2007; Gümüş, 2019)
- 4 BOA, HR.SYS., 1336/18, 1337/23, 1346/82; HR.TO. 419/13
- 5 Bundan dolayı 1857'de Adam Jerzy Czartoryski, Sultan Abdülmecid'e teşekkür etmiştir. BOA, İ.HR., 149/7832; HR. TO., 427/76.
- 6 BOA, MVL., 1043/34.
- 7 Polonezköy ile ilgili olarak bkz. (Ziółkowski, 1922, 1929, 1989; Lewak, 1935; Dopierała, 1983a, 2000a, 2000b; Antonowicz-Bauer, 1990; Łątka, 1992a, 1992b; Cichocki ve Godzińska, 2006; Akova, 2010; Topaktaş, 2015; Dominik, 2019.)
- 8 BOA, A.) DVN.183/27. MVL., 1043/34.
- 9 BOA, HR.TO., 425/14. İ.MVL., 373/16364. İ.HR., 145/7656.
- 10 1848'de yerleşime Peder Payes, sonrasında Jourgerey, kısa süreliğine Leleu, ardından Demarque, köyde din adamı olarak hizmet etti. Sonrasında Karaula ve Marian Szumicz beraber yürüttü. Balticz i Filip Paszalicz, Marko, Mikulski sonraki görevliler oldu. (Dopierała, 1983b, s. 258-260)
- 11 BOA, A.) DVN. 183/27.
- 12 "Adampol", Wieś i Dwór, 15 Ekim 1912, z. 2, s. 13-14.
- 13 BOA, A.) DVN., 183/27. MVL., 1043/34.
- 14 BOA, MVL., 1043/34.
- 15 BOA, MVL., 1043/34.
- 16 BOA, DH.MKT, 6/15. ŞD, 71/22, 366/36.
- 17 BOA, DH.MKT, 101/36, 773/48. BEO, 245/18334.
- 18 BOA, İ.DH., 1306/5.
- 19 BOA, BEO, 2496/187148. ŞD, 71/22.
- 20 BOA, DH.MKT, 2155/10, 2181/109, 2525/150, 2526/1. BEO, 1646/123391, 1698/127286, 2391/179301; 2454/184039; 2881/216045; 3862/289619. ŞD, 366/36.
1903'te vergi konusunda anlayış gösterilmesi yönünde muhtar Ludwik Biskupski de dilekçeyle başvuru yapmıştır. Ayrıca her türlü kanuna uydukları, Osmanlı ordusunda gönüllü savaşçıları ve benzeri hizmetleri dolayısıyla Polonezköy'ün tahrire tabi tutulup arazisinin ahalisine verilmesi talebi üzerine buranın Prens Czartoryski'nin tasarrufunda olması dolayısıyla yapılacak işlerin onun varislerinin iznine bağlı olduğu düşünülerek bu konuda yapılacak işlemler gerekli birimlere bildirilmiştir. BOA, DH.MKT, 773/48.
- 21 BOA, ŞD, 821/11. BEO, 2391/179301.
- 22 BOA, BEO, 2991/224299. Y. MTV, 294/43. HR. HMŞ.İŞO, 206/10.
- 23 Bkz. BOA, DH.MKT, 773/48. ŞD, 821/11.
- 24 BOA, DH.MKT, 773/48. BEO, 2845/213315.
- 25 "Zaścianek Polski nad Bosforem". Świat, 20, 19 Mayıs 1906, s. 7-9.
- 26 "Zaścianek Polski nad Bosforem". Świat, 20, 19 Mayıs 1906. s. 8.
- 27 BOA, DH.EUM.5. Şb, 7/24.
- 28 BOA, DH.EUM.ECB, 19/20.
- 29 BOA, HR.İD., 122/25.
- 30 BOA, BEO, 4669/350139. HR.İM, 62/50.
- 31 BOA, HR.İD., 122/25; HR.İM., 183/79; HR. SYS., 2346/25.

- 32 BOA, BEO, 2445/183338.
33 BOA, İ.AS, 54/2. BEO, 2481/186021, 2876/215656, 2883/216215, 2889/216651, 2901/217510.
34 BOA, ZB, 55/66; 374/87; 319/28; DH.MKT, 1130/56. (Topaktaş, 2015, s. 300)
35 BOA, MF.MKT, 290/17. BEO, 1068/80093.
36 BOA, ŞD, 2383/5.
37 BOA, ŞD, 2383/5.
38 BOA, DH, İD, 162-2/27; İ.MMS, 175/23. BEO, 4276/320636; (Ziółkowski, 1929, s. 10)
39 Kendisi 1902'de İstanbul'a gelen bir Alman gemisiyle İstanbul'a gelmiş, gemi limana demir atınca gemiden kaçarak Polonezköy'e yerleşmiştir. Ludwik Biskupski'nin kızı Maria ile evlenmiştir. (Muhtar Antoni Vilkoşevski ile mülakat 29.11.2019).
40 Zosia Teyze Anı Evi sergilenen Osmanlıca belge.
41 Muhtar Antoni Vilkoşevski ile mülakat. 29.11.2019
42 Muhtar Antoni Vilkoşevski ile mülakat. 29.11.2019
43 BOA, MVL., 1043/34.
44 BOA, DH.MKT, 101/36.
45 BOA, ŞD, 821/11.
46 BOA, ŞD, 821/11. 1920'lerde Ziółkowski'nin belirttiğine göre 165 Leh yaşamaktadır. (Ziółkowski, 1929, s. 10)
47 BOA, DH.EUM.5. Şb, 7/24.
48 BOA, ŞD, 2383/5.
49 Genel Nüfus Sayımı, Kati ve Mufassal Neticeler, 20 İkteşrin 1935, Köyler Nüfusu. (1937). İstanbul: T.C Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü. s. 311.
50 Genel Nüfus Sayımı, Kati ve Mufassal Neticeler, 20 İkteşrin 1935, İstanbul Nüfusu, (1936). İstanbul: T.C Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü. s. 9.
51 Genel Nüfus Sayımı, Kati ve Mufassal Neticeler, 20 İkteşrin 1935, İstanbul Nüfusu. s.22.
52 Genel Nüfus Sayımı, Kati ve Mufassal Neticeler, 20 İkteşrin 1935, İstanbul Nüfusu. s. 23.
53 Genel Nüfus Sayımı, Kati ve Mufassal Neticeler, 20 İkteşrin 1935, İstanbul Nüfusu. s. 24.
54 Genel Nüfus Sayımı, Kati ve Mufassal Neticeler, 20 İkteşrin 1935, İstanbul Nüfusu. s. 43-44.

Kaynakça

Arşivler:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi İstanbul (BOA)

A.) DVN.

183/27.

Babialı Evrak Odası (BEO)

245/18334, 1646/123391, 1698/127286, 2391/179301, 2445/183338, 2454/184039, 2481/186021, 2496/187148, 2845/213315, 2876/215656, 2881/216045, 2883/216215, 2889/216651, 2901/217510, 2991/224299, 3862/289619, 4669/350139, 4276/320636.

Dahiliye

DH.EUM.ECB, 19/20.

DH.EUM.5. Şb, 7/24.

DH, İD, 162-2/27;

DH.MKT, 6/15, 101/36, 773/48, 1130/56, 2155/10, 2181/109, 2525/150, 2526/1;

Hariciye

HR.İD, 122/25.

HR.İM, 62/50, 183/79.

HR.SYS, 1336/18, 1337/23, 1346/82, 2346/25.

HR. HMŞ.İŞO, 206/10.

HR.TO. 419/13, 425/14, 427/76.

İrade

İ.AS, 54/2.

İ.DH., 1306/5.

İ.HR., 145/7656, 149/7832.

İ.MMS., 175/23.

İ.MVL., 373/16364.

Meclis-i Vala

MVL., 1043/34.

MF.MKT, 290/17.

Şura-yı Devlet

ŞD, 71/22, 366/36, 821/11, 2383/5.

Yıldız

Y. MTV, 294/43.

Zabtiye

ZB, 55/66, 319/28, 374/87.

Sürelî Yayınlar

"Adampol", *Więś i Dwór*, 15 Ekim 1912, 2, s. 13-16.

"Zaścianek Polski nad Bosforem", *Świat*, 20, 19 Mayıs 1906, s. 7-9.

Diğer Kaynaklar

Adamska, J. (haz.) (2004). *Dom Pamięci Zofii Ryży*. Warszawa: Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa.

Akova, A. (2010). *The Eagle Under the Crescent and the Star, Polonezköy*. İstanbul : İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti.

Anafarta, N. (1979). *Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan (Polonya) Arasındaki Münasebetlerle İlgili Tarihi Belgeler*. İstanbul: [y.y.].

Antonowicz-Bauer, L. (1990). "Polonezköyü (Adampol) Tarihi". *Polonezköyü* içinde. ed. Lucy-na Antonowicz-Bauer, İstanbul: İstanbul Kütüphanesi. s. 12-14.

Beydilli, K. (1976). Die polnischen Königswahlen und Interregnen von 1572 und 1576 im Lichte osmanischer Archivalien. München.

Beydilli, K. (2008). "Sadık Mehmed Paşa", *DİA*. 5. s. 397-398.

Bozlaşan, R., **Yılmaz, N., Topaktaş Üstüner, H. (Düzenleme Kurulu)**. (2019). *Türkiye-Polonya İlişkilerinin 600. Yıldönümünü Sempozyumu Bildirileri*. 27-28 Eylül 2014 İstanbul. İstanbul: Beykoz Belediyesi Yayınları.

Cichońki, D., Godzińska, M. (2006). *Adampol-Polonezköy między polskością a tureckością; monografia współczesnej wsi*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

Dominik, P. (2019). "Polonezköy ve Leh Göçmenler". *Türkiye-Polonya İlişkilerinin 600. Yıldönümünü Sempozyumu Bildirileri*. 27-28 Eylül 2014 İstanbul. Düzenleme Kurulu: Recep Bozlaşan, Nail Yılmaz, Hacer Topaktaş Üstüner. İstanbul: Beykoz Belediyesi Yayınları. s. 89-92.

Dom Coci Zosi Księga Pamiątkowa. (2000) Ankara: Ambasada RP w Ankarze.

Dopierała, K. (1983a). *Adampol – Polonezköy, Z dziejów Polaków w Turcji*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Dopierała, K. (1983b). "Dzieje Duszpasterstwa w Adampolu – Polonezköy (1842-1997)". *Studia Polonijne*. 6. s. 245-264.

Dopierała, K. (2000a). "Polacy w Turcji Osmańskiej". *Wojna i Pokój, Skarby sztuki tureckiej ze zbiorów polskich od XV do XIX wieku* içinde. Stambuł, Warszawa: Muzeum Narodowe. s. 77-79.

Dopierała, K. (2000b). "Adampol – Polonezköy". *Wojna i Pokój, Skarby sztuki tureckiej ze zbiorów polskich od XV do XIX wieku* içinde. Stambuł, Warszawa: Muzeum Narodowe. s. 81-83.

Dziewanowski, M. H. (1948). "1848 and Hotel Lambert". *Slavonic and East European Review*. 26/67. s. 361-373.

Genel Nüfus Sayımı, Kati ve Mufassal Neticeler, 20 İkteşrin 1935, Köyler Nüfusu. (1937). İstanbul: T.C Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü.

Genel Nüfus Sayımı, Kati ve Mufassal Neticeler, 20 İkteşrin 1935, İstanbul Nüfusu. (1936). İstanbul: T.C Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü.

Gümüş, M. (2010). "Mehmed Sadık Paşa (Michał Czajkowski) ve Osmanlı Devleti'nde Kazak Süvari Alayı". *Turkish Studies*. 5/3. s. 1366-1370.

Gümüş, M. (2019). *Osmanlı Modernleşmesinde Yabancılar: Leh ve Macar Mültecileri*. İstanbul: Libra.

Jarecki, K. (1915). *Braterstwo Polsko-Tureckie, wspomnienia z uroczystosci Mickiewiczowskiej w Konstantynopolu dnia 17 Sierpnia 1909*, Lwów: Nakładem Księgarni Gubrynowicza i syna.

Kołodziejczyk, D. (2000). *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century): An Annotated Edition of 'Ahnames and Other Documents*. Leiden: Brill.

Kołodziejczyk, D. (2004). *The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681): Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamanice*. Cambridge: Cambridge Mas.

Kołodziejczyk, D. (ed.). (2014). *Orzeł i Półksiężyc, 600 Lat Polskiej Publicystyki Poświęconej Turcji*. Warszawa: Ministerstwo Spraw Zagranicznych.

Konarska, B. (1971). *W kręgu Hotel Lambert, Władysław Zamoyski w latach 1832-1847*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Ossolineum.

Konopczyński, Wł. (1936). *Polska a Turcja: 1683-1792*. Warszawa: Nakładem Instytutu Ws-

chodniego w Warszawie.

Ławski, J. (2012). "Marseille-Istanbul. The forgotten mediterranean journey of Adam Mickiewicz". *Mickiewicz-Turcja-Europa* içinde. red. Joanna Pietrzak-Thebault, Muzeum Literatury Adama Mickiewicza w Warszawie/Oficyna Wydawnicza "Errata", Warszawa 2012, s. 117-123.

Łatka, J. St. (1992a). *Adampol – Polska wieś nad Bosforem*. Kraków: Klub Przyjaciół Turcji.

Łatka, J. St. (1992b). *Polonezköy Adampol: Cennetten Bir Köşe*, çev. Nalan ve Antony Sarkady, İstanbul: Türkiye Dostları Derneği.

Lewak, A. (1935). *Dzieje emigracji Polskiej w Turcji 1831-1878*. Warszawa: Nakł. Instytutu Wschodniego.

Masłowski, M. (2012). "La mort de Mickiewicz", *Mickiewicz – Turcja- Europa* içinde, red. Joanna Pietrzak-Thébault, Warszawa: Muzeum Literatury Adama Mickiewicza w Warszawie/Oficyna Wydawnicza "Errata". s. 133-146.

Nazır, B. (2007). *Osmanlı'ya Sığınanlar*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Piwnicki, G. (2001). *Polacy wojskowi i zesłańcy w carskiej armii na Kaukazie w XIX i na Początku XX wieku*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszawek.

Reychman, J. (1959). *Życie polskie w Stambule w XVIII wieku*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Reychman, J. (1972). *Podróżnicy Polscy na Bliskim Wschodzie w XIX w.* Warszawa: Wiedza Powszechna.

Temizkan, A. (2007). "Lehistanlıların İstanbul'da Lobi Faaliyetleri ve Kafkasya'ya Lejyon Gönderme Girişimleri". *Türklük Bilimi Araştırmaları*. 28, s. 363-393.

Teslar, J. A. (1950). "Unpublished Letters of Adam Czartoryski and Władysław Zamoyski to Lord Dudley C. Stuart and Earl of Harrowby, 1832-1861". *Slavonic and East European Review*. 29/72. s. 153-176.

Topaktaş, H. (2014). *Osmanlı-Lehistan Diplomatik İlişkileri: Franciszek Piotr Potocki'nin İstanbul Elçiliği (1788-1793)*. Ankara : TTK.

Topaktaş, H. (2015). "Polonezköy (Adampol) (1842-1922) – Kuruluş, Tabiyet Meselesi, İmar Faaliyetleri ve Sosyal Hayat". *Belleten*. LXXXIX/284, s. 293-317.

Topaktaş, H., Królikowska, N. (haz.). (2017). *Türkiye-Polonya İlişkilerinde "Temas Alanları" Uluslararası Konferansı Bildirileri*. 6-7 Haziran 2014, Varşova. Ankara: TTK.

Waliszewski, K. (1894). *Ostatni poseł polski do Porty Ottomańskiej, akta legacji Stambuńskiej Franciszka Piotra Potockiego*. I-II. Paris: Impremiere Veune Victor Goupy.

Wydziekoński, A. (1943). "Adampol: Odczyt wygłoszony przez Wydziekońskiego w dniu 29 kwietnia w 1943 roku w Stambule z okazji 100-lecia".

Ziółkowski, P. (1929). *Adampol (Polonezköy) Osada Polska w Azji Mniejszej-Zapiski historyczne*, Poznań: Nakł. Autora i Adama Dochody.

Ziółkowski, P. (1922). *Adampol (Polonezkeuy)*. İstanbul: Sancakciyan Basimevi.

Ziółkowski, P. (1989). *Adampol-Polozkeuy. Colonie poloneise en Asie-Mineure notes historiques*, İstanbul: ISIS.

EK-1: Farklı Devletlerin Vatandaşlığında Olan Polonezköylüler (1914)
(BOA, DH.EUM.5. Şb, 7/24) (Topaktaş, 2015)

EK-1 Farklı Devletlerin Vatandaşlığında Olan Polonezköylüler (1914)					
(BOA, DH.EUM.5. Şb, 7/24) (Topaktaş, 2015)					
Aded	Hâne Numrosu	Esâmî	Sin-ni	Te-baa'ası	Mülâhazât
1	27	Müteveffâ Jujef oğlu Vinçi Riji	80	Rusya	Rus Sefârethânesi'nden verilen ikâmet tezkiresi yedinde mevcûddur.
1	"	Zevcesi Sofiçe	65	"	"
1	"	Oğlu Kazmir	29	"	"
1	"	Diğeri Jujef	27	"	"
1	"	Diğeri Çıslaf	23	"	"
1	"	Kerîmesi Ogenna	20	"	"
1	"	Diğeri Roşa	10	"	"
1	"	Diğeri Eleni	13	"	"
1	"	Mahdûmu İstanisilay	31	"	"
1	"	Mahdûmunun zevcesi Halmina	25	"	"
1	"	Mahdûmunun kerîmesi Mariya	25	"	"
11	Yekûn				
1	28	Eftay oğlu Yaşko	49	Rusya	Rus Sefârethânesi'nden verilen tezkire yedindedir.
1	"	Zevcesi Todoriçe	33	"	
1	"	Kerîmesi Yanenpa	16	"	
1	"	Diğeri Vanda	15	"	
1	"	Diğeri Edvarde	11	"	
1	"	Diğeri Silvestre	9	"	
1	"	Diğeri Kamilice	2	"	
1	"	Diğer oğlu Hazik	9	"	
1	29	Kmesk oğlu Eftay Kmesk	100	Rusya	Rus Sefârethânesi'nden verilen ikâmet tezkiresi yedindedir.
1	"	Zevcesi Elizanet	85	"	
1	"	Oğlu İstanislaf	30	"	Vefât
3					

1	22	Maturoğlu? Ludvig Yakovski	65	Fransız	Fransız tebaa'asından
1	"	Zevcesi Margaride	55	"	
1	"	Mahdûmu Edvard	21	"	
1	"	Mahdûmu Ludvik	7	"	
1	"	Kerîmesi Felyon	25	"	
5					Rus Sefârethânesi'nden verilen tezkiresi yedindedir.
1	30	Yani Dohod Şimek	53	Rusya	
1	"	Zevcesi Nekla	45	"	
1	"	Yani Dohod Şimek oğlu Adam	23	"	
1	"	Diğeri Leopold	4	"	
1	"	Kerîmesi Evva	22	"	
1	"	Diğeri Elizabet	17	"	
6					
1	32	Ludvig Jujef	34	Fransız	Fransız
1	"	Zevcesi Madgalena	30	"	
1	"	Frederik	1	"	
1	"	Zigmund	6	"	
1	"	Kerîmesi Elizabet	0	"	
1	"	Diğeri Ludoviz	0		

Aslına mutâbıktır.

Fî 18 Teşrîn-i Sâni sene [1]330.

Beykoz'un Çiftlikleri ve Çiftlikât-ı Hümâyûn

Arif KOLAY¹

Öz

Osmanlı Devleti'nde çiftlikler önceleri küçük bir çiftçi aileye yetebilecek büyüklükte toprak birimi iken daha sonraları büyük zirai işletmeleri ifade eden bir anlam kazandı. Çiftlikler has, zeamet, tımar veya mülk yoluyla verilirlerdi. Yani başta saray mensupları olmak üzere, yüksek rütbeli devlet adamları ve maddi açıdan zengin kimseler çiftlikleri tasarruf edenler olurlardı. Bir kısmı ortaklık yoluyla işletilirken bir kısmı müstecirler tarafından kiralanarak işletilirdi. Çiftliklerin bir kısmı daha sonra çiftlik köyler halini aldı.

Beykoz bölgesindeki çiftlikler de bu bağlamda değerlendirilebilir. Beykoz ve çevresi hem hayvancılık hem de zirai faaliyetler ve tarım için elverişli bir alana sahipti. Bundan dolayı da bölgede köylerle birlikte irili ufaklı çiftlikler de bulunmaktaydı.

Beykoz bölgesindeki çiftliklerin genel yapısını ortaya çıkarmak için yapılan bu çalışmanın temel kaynağını Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden temin edilen çeşitli defterler ve belgeler teşkil etmektedir. Ayrıca Beykoz ile ilgili yapılmış olan mevcut çalışmalardan da istifade edilecektir. Bu bağlamda "Abraham Paşa (İbrahim Paşa) Çiftliği, Akçiftlik ve Çoban Çiftliği, Ali Bey Çiftliği, Arapoğlu Çiftliği, Arpacı Çiftliği, Ayamama Çiftliği, Baltacı Çiftliği, Camcı Çiftliği, Çavuşbaşı Çiftliği (Çavuşlu Çiftliği), Elmalı Çiftliği, Göçeoğlu Çiftliği, Göztepe Çiftliği, Hasip Paşa Çiftliği, Hünkarsuyu Çiftliği, İncirli Çiftliği, İngiliz Ali Bey Çiftliği, İrve Çiftliği, İshak Ağa Çiftliği, Kavacık Çiftliği, Kaymakdonduran Çiftliği, Kuleli Çiftliği, Lala Çiftliği, Mahir Bey Çiftliği, Mi-dhat Efendi Çiftliği, Naili Çiftliği, Ortalık Çiftliği, Paşamandıra Çiftliği, Recep

1 Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
arif.kolay@dpu.edu.tr

Ağa Çiftliği, Safer Usta Çiftliği, Saib Bey Çiftliği, Soğan Çiftliği, Sultan Murad Çiftliği (Kurbağalidere Çiftliği), Sultançiftliği, Sülûkhane Çiftliği, Tokad Çiftliği, Yağcıoğlu Çiftliği, Yağlı Çiftliği, Yazıcı Çiftliği, Yazla (Yasla) Çiftliği (Damat Mahmud Paşa Çiftliği), Yeni Çiftlik (Polonez Çiftliği, Fransız Prens Çarnoski Çiftliği, Leh Çiftliği), "değerlendirmeye alınacak çiftliklerdir.

Anahtar Kelimeler: Beykoz, Çiftlikler, Çiftlikat-ı Hümayun

Osmanlı Devleti'nde çift öküzle sürülebilecek büyüklükteki (60-150 dönüm arası) toprak parçaları "çiftlik" olarak ifade edilirdi. Önceleri küçük bir çiftçi aileye yetebilecek büyüklükte toprak birimi iken daha sonraları büyük zirai işletmeleri ifade eden bir anlam kazandı. Çiftlikler has, zeamet, tımar veya mülk yoluyla verilirlerdi (İnalçık, 1993, s. 313-314; Gökmen, 2015, s. 200.). Yani başta saray mensupları olmak üzere, yüksek rütbeli devlet adamları ve maddi açıdan zengin kimseler çiftlikleri tasarruf edenler olurlardı. Bir kısmı ortaklık yoluyla işletilirken bir kısmı müstecirler tarafından kiralanarak işletilirdi. Çiftliklerin bir kısmı daha sonra çiftlik köyler halini aldı. Beykoz çiftlikleri de bu bağlamda değerlendirilebilir.

Osmanlı devri çiftlikleri, ekonominin esasen tarıma dayalı olduğu devirlerde önemli birer iktisadi işletme örneğidir. Anadolu'da bu çiftlikler tımar sistemi içinde umumi bir yekûn tutarken; İstanbul ve yakın hinterlandında kurulmuş olan birçok çiftlik bizzat padişaha ve saray mensuplarına tahsis edilmiş hassa çiftliklerden oluşmakta ve Hazine-i Hassa İdaresi'ne bağlı olarak işletilmektedir.

Çiftliklerin işletme faaliyetleri ve yapıları ile ilgili çalışmalar için, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde değişik fonlarda bulunan belgelerden ve özellikle Hazine-i Hassa Nezareti defterlerinden faydalanmak gerekir. Hazine-i Hassa, Osmanlı padişahlarının şahsi gelir ve giderlerini idare eden teşkilata verilen isimdir. Klasik dönemde sadece padişahın cep harçlığı konumunda olan Ceyb-i Hümayun Hazinesi, Tanzimat'tan sonra tahsisât-ı seniyye ve diğer hasılât olmak üzere padişahın bütün gelirlerinin toplandığı ve buna paralel biçimde Saray'ın idaresi ve padişaha ait harcamaların yapıldığı bir kurum hâline gelmiştir (Çam, 2015, s. 1.).

Osmanlı Devleti'nde toprağın vasfını kaybetmemesi ve çift resminin alımının sürekliliğinde bir aksaklık olmaması için çiftliğin parçalara bölünmesi yasaklanmıştı. Ancak bir çiftçi öldüğü vakit geride kalan oğullarının ortak olarak ilgili çiftliği tasarruf edebilecekleri, eğer iki oğlu geride kalmışsa çiftliğin ancak bunlar arasında bölünebileceği kanun hükümlerinde yer almaktaydı. İlgili hükümlerden çiftliklerin sadece iki parçaya bölünebileceği anlaşılmaktadır (Çam, 2015, s. 5).

Osmanlı döneminde Beykoz'a bağlı sınırlar içerisinde çok sayıda çiftlik bulunmaktadır. Bölge adeta bir çiftlik cenneti durumundadır. Bunların bir kısmı Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlı olarak işletilen saraya ait çiftlikler (Alemdağ, Tokat Çiftliği, Hekimbaşı, Çavuşbaşı, Fener Çiftliği, Paşamandıra Çiftliği vb.) iken bir kısmı da sivil ve askeri şahısların tasarrufunda bulunuyordu (BOA.

Y.PRK.HH. 28/58). Bu çiftliklerin bir kısmı şu anda idari yapılanmadaki değişikliklerden dolayı Ümraniye, Kadıköy, Çekmeköy gibi ilçelerin sınırları içerisinde kalmıştır. Arşiv belgelerinden, haritalardan ve değişik kaynaklardan elde edilen bilgilerle farklı tarihlerde Beykoz bölgesinde bulunan çiftliklerin isimleri ve çiftlikler hakkında genel bilgiler şöyledir:

Beykoz Bölgesindeki Çiftlikler Hakkında Genel Bilgiler

Abraham Paşa (İbrahim Paşa) Çiftliği.

Beykoz ile Akbaba arasındadır. Bursa Valisi Mahmud Celaleddin Paşa'ya ihsan edilmiş olup mahkemece satılmakta olan (BOA. Y.MTV. 47/128) Beykoz'daki İbrahim Paşa Çiftliği 1890 yılında Hazine-i Hassa'ca satın alınmak isteniyor. (BOA. Y.PRK.BŞK. 19/12). 1891 yılında çiftlik, -ehemmiyet-i mevkii sebebiyle bir bedel ödenerek Ziraat Mektebi'ne- (BOA. MV. 63/20) numune çiftliği yapılmak üzere satışı gerçekleştiriliyor (BOA. İ. DH. 1214/95062). Aynı yıl içinde burada kurulan Numune Çiftliği'ne Hasipzade Rauf Bey idareci olarak tayin ediliyor (BOA. İ. DH. 1222/95672; BOA. MV. 63/92). Çiftlik Nisan 1891'de Bahçivanlık Mektebi haline geliyor (BOA. Y.A.RES. 54/25).

Akçiftlik ve Çoban Çiftliği.

Bozhané'nin batısı, Paşamandıra'nın güneyinde bulunan Öyümce sınırları içindedir (HRT-4).

Ali Bey Çiftliği.

Kaymakkonduran Çiftliği'nin hemen güneyinde ve Hanımın Çeşmesi tabir edilen yerde olup bugünkü Kaymakkonduran mesire alanı sınırları içindedir (HRT-4).

Arapoğlu Çiftliği.

Akbaba ve Dereşeki sınırları içindedir. Kuzeybatısında Midhat Efendi Çiftliği, güneyinde Mahir Bey Çiftliği vardır. Kuzeyinde İncirtepe bulunmaktadır. Günümüzde var olan İncirli Sokak ismini buradan almış olmalıdır (Hrt-2; HRT-3; HRT-4).

Arpacı Çiftliği.

Soya ve meyve bahçesi ile birlikte Beykoz'a yakın düzenli bahçelerin bitişindedir. İçinde büyük çiftlik binası bulunmaktadır (Pul, 2013, ss. 159-182). Çiftlik Yalıköy'ün kuzeyindedir. Batısında Beykoz Deresi, doğusunda Elmalı ve kuzeyinde Sülükhane çiftliği vardır (HRT-2).

Abraham Paşa uhde-i tasarrufunda olan Arpacı Çiftliği 1887 yılında Ruslara satılmak istenmiş ancak çiftlik ile rıhtım ve müştemilatının Hazine-i Hassa yahut Tophane-i Amire tarafından satın alınması zaruri görülmüştür (BOA. Y.PRK.BŞK. 12/36). İdari olarak Tokad Çiftlik-i Hümayunu'na bağlıdır (BOA. Y. MTV. 59/47). 1915 yılında yapılması kararlaştırılan Sanayi-i Ziraiye Mektebi bu çiftlik arazisi içinde tesis edilmiştir (BOA. DH. UMVM. 35/20; BOA. DH. UMVM. 142/21; BOA. ŞD. 2387/10). 1920 yılında Adapazarı'ndaki Orman

Ameliyat Mektebi'nin Beykoz'daki Arpacı Çiftliği'ne nakledilmesi gündeme gelmiştir (BOA. DH.İ.UM. 3/1).

Orman Ameliyat Mektebi 1918'de Beykoz'un ünlü mesirelerinden ve kasabaya 500 metre kadar uzaklıkta Kaymakdonduran Suyu'nun bulunduğu yerde açılmış bir mekteptir. Mektebin kurulduğu yere Arpacı Çiftliği ve Mustafabey Çiftliği denilirdi. Beykoz Orman Ameliyat Mektebi pek az, ancak 1920 yılına kadar yaşayabildi. Mütareke yıllarında İstanbul hükümeti büyük bir malî sıkıntı içinde idi. Ormanlarda çeteler vardı. O sırada büyükçe bir yangın da çıkmıştı. Bu huzursuzluklar dolayısıyla okul 1920 yılında kapandı. Orman Ameliyat Mektebi kapandıktan sonra bir müddet hâlî üzere kalan Arpacı Çiftliği sonradan *Ziraat Okulu* haline getirilmiş, 1934 Eylül'ünde de daha önce Kâğıthane'de bulunan fidanlık "İstanbul Vilâyeti Beykoz Ağaçlama Fidanlığı" adı ile buraya taşınmıştır (Koçu, Cilt V, 1961, s. 2664.)

Çiftlik 19. yüzyıl sonlarından itibaren özellikle muhacirlerin yerleştirilmesi konusunda sık sık gündeme gelmiştir (Pul, 2013, s. 159-182). Diğer taraftan Çiftlik, halifeliğin kaldırılmasından sonra da gündeme geldi. Önemli bir sorun, saraylardaki personelin ve hizmetlilerin tasfiyesi, eşyaların sayımı ve korumaya alınmasıydı. 50 yaşlı saraylı Darülaceze'ye yerleştirdi. Personelin çoğu saraylardaki sayım işlerinde görevlendirildi. Törenlerde görev alan süvari birliği 3. Kolordu'ya katıldı. Bu alayın atları Ankara'ya gönderildi. Açığa alınan bazı subaylara "mahsusat-ı zatiye" aylığı bağlandı. Hanedana ait inekler ve koyunlar *Arpacı Çiftliği'ne* gönderildi (Yenişehirlioğlu, 1994, s. 511). Bu süreçte Paşamandıra Çiftliği ile birlikte idaresi İstanbul vilayetine devredilen çiftliklerin aynı yıl içinde Hazine-i Hassa'ya tekrar iadesi ile ilgili talepler olmuştur (BOA. BEO. 4657/349270; BOA. MV. 220/150).

Mustafa Bey Çiftliği (Arpacı Çiftliği) ve çiftlik sahibinin Milli Mücadele döneminde de oldukça yararlı olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Çiftlik arazisi dâhilinde çok sayıda silah ve cephane saklanmış ve zamanı geldikçe de bu silah ve cephaneler Anadolu'ya gönderilmek üzere İzmir'e sevk edilmiştir (BOA. DH.EUM.AYŞ. 39/12; BOA. DH.EUM.AYŞ. 40/24).

Ayamama Çiftliği.

Eski Edirne şosesi ve Kuleli Çiftliği güneyindedir (HRT-5).

Baltacı Çiftliği.

Günümüzde Çekmeköy sınırları içinde kalmaktadır (HRT-7). Sermed Muhtar Alus'un verdiği bilgiye göre; Taşdelen civarında, anneannesinin babasından kalma, kardeşleriyle müşterek Baltacı Çiftliği'ni, Abdülâziz devrinin Rumeli kazaskerlerinden, ehli dillîği ve mîri kelâmlığı ile meşhur Zeynelâbidin Efendizade Mehmed İmadeddin Molla her yıl kira ile tutar, ektirir, biçtirir, kâr edermiş. Fakat yollarını güvenli bulmadığı için bir kere bile kendisi oraya kadar gitmemiş, yaptırdığı işi gücü de görmezmiş (Koçu, 1959, s. 591). Çekmeköy halkının bir kısmı da Mısırlı Prens Halim Paşa'ya ait Baltacı Çiftliği arazisini kullanmışlardır (Koçu, 1965, s.3809).

Camcı Çiftliği.

Sultançiftliği'nin kuzeydoğusu ve Ömerli'nin güneyinde bulunmaktadır. Günümüzde Çekmeköy sınırları içinde kalmıştır (HRT-2).

Çavuşbaşı Çiftliği (Çavuşlu Çiftliği).

Beykoz'un eski çiftliklerindedir. Kuzeyinde Göztepe Çiftliği, güneyinde Karanlıkdere, Bozhasan Çayırı ve Yağcılar Değirmeni gibi yerler vardır. Alemdağ'ın batısında yer almaktadır (HRT-2).

Çiftlik 19. yüzyıl kayıtlarına göre Hazine-i Hassa Nezareti, Emlak-ı Hümayun 3. Şubesi tarafından idare edilmekteydi. Özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde "gül yetiştiriciliği" ile gündeme gelmiştir. Gülyağı ve gülsuyu elde etmek için İstanbul bölgesinde yetiştirilmesine 1880'den itibaren Göksu Deresi boyunca kurulan çiftliklerde (örneğin Hekimbaşı Çiftliği ve Çavuşbaşı Çiftliği), Bulgaristan'ın Kızanlık bölgesinden gelen, gül yetiştiriciliğinde deneyimli göçmenlerin yardımı ve bunların getirdikleri gül fidanları ile başlamıştır. II. Abdülhamid'in mülkü olan Çavuşbaşı Çiftliği'nde gül yetiştiriciliği ve gülyağı elde edilmesinde dönemin Hazine-i Hassa ve Maliye Nazırı Agop Paşa'nın emek ve katkıları vardır. Döneminde bu çiftliği gezen ve elde edilen gülyağı üzerinde analizler yapan Mekteb-i Tıbbiye analitik kimya hocası C. Bonkowski kurulan gül bahçeleri, elde edilen gülyağı ve gülsuyu hakkında önemli bilgi vermiştir. Çavuşbaşı Çiftliği'nde ilk gül hasadı 1886'da yapılmış ve 650 kilo kadar gül çiçeği elde edilmiştir. 10 kilo taze gül çiçeğinden yaklaşık olarak 4,6 gr. gülyağı ve 7 kilo gülsuyu çıkartılmıştır (Baytop, 1994).

İstanbul'un Anadolu yakasının şehir suyunu temin eden Elmalı bentlerini besleyen derelerden Çavuşbaşı Deresi'nin yanında bulunan çiftlik vaktiyle bir esas bina ile etrafında beş on müstemilattan ibaret iken, göçmen iskânından sonra ufak yapılarla genişlemiştir (Koçu, 1965, s. 3789).

Hekimbaşı Çiftliği.

Beykoz'un eski çiftliklerindedir. İngiliz Ali Bey Çiftliği'nin kuzeydoğusu, Kandilli'nin doğusunda yer almaktadır. Günümüzde Beykoz'da bulunan Hekimbaşı Çiftlik Caddesi ismini bu çiftlikten almış olmalıdır (HRT-2).

Çiftlik 19. yüzyıl kayıtlarına göre Hazine-i Hassa Nezareti, Emlak-ı Hümayun 3. Şubesi tarafından idare edilmekteydi. Çavuşbaşı Çiftliği'nde olduğu gibi burada da gül yetiştirilmiştir. Padişahların ziyaret etmekten hoşlandıkları yerlerdendi. Mesela Sultan Abdülaziz hemen hemen her gün sokağa çıkardı. Saray deyimince her gün teşrif-i şahane olurdu. Atla veya arabada uzun gezintiler yapardı. Hekimbaşı Çiftliği, Maslak, Kâğıthane, Beykoz ormanları ile Bebek, İstinye, Büyükdere, Emirgân sırtları sevdiği yerlerdi (Tekeli, 1993, Cilt I, s. 22).

Elmalı Çiftliği.

Damat Mahmud Paşa Çiftliği olarak da anılmaktadır. Saib Bey Çiftliği ve Karlıdağ isimli mevkiinin kuzeyinde, Yalıköy ve Arpacı Çiftliği doğusunda bulunmaktadır (HRT-2; HRT-3; HRT-4).

Göçeoğlu Çiftliği.

Sultançiftliği yakınlarında olup günümüzde Çekmeköy sınırları içinde bulunmaktadır (HRT-2).

Göztepe Çiftliği.

Saib Bey Çiftliği ile Yeni Çiftlik'in güneyinde, Çavuşbaşı Çiftliği'nin kuzeyinde yer almaktadır. Günümüzde Göztepe Tabiat Parkı ve Göztepe Mesire Alanı sınırları içindedir (HRT-2).

Hasip Paşa Çiftliği.

İngiliz Ali Bey Çiftliği güneyinde, Beylerbeyi ve Küplüce'nin doğusunda bulunmaktadır (HRT-3).

Hünkarsuyu Çiftliği.

Beykoz sınırları dâhilinde Göztepe civarında bulunan çiftlik, 1889 yılında emlak-ı şahaneden Çavuşbaşı Çiftliği'ne bağlı bir çiftlik durumundadır. Bu tarihte Hünkarsuyu Çiftliği İbrahim Oğlu Mustafa Ağa kefaleti ile Yenikapı Mevlevihanesi'nde Tabbah Kemaleddin Efendi'ye kiraya verilmiştir (BOA. Y.MTV. 40/28).

İncirli Çiftliği.

Çavuşbaşı Çiftliği'nin doğusunda olup, Çavuşbaşı Çiftliği ile İncirli Çiftliği arasında Eski Edirne yolu vardır (HRT-5).

İngiliz Ali Bey Çiftliği.

Küçük Göksu ve Vaniköy güneyindedir. Kuzeydoğusunda Hekimbaşı Çiftliği vardır (HRT-2; HRT-3). İngiliz Ali Bey, Sultan Abdülmecid dönemi Zahire Nazırı Rıza Efendi'nin oğludur. Viyanalı bir hanımla evlendi. Bu hanım İslamiyet'i kabul ederek Naile ismini aldı. Meşhur Ahmed Rıza Bey'in babasıdır. Ahmed Rıza Bey, 1857 yılı Eylül'ünde Vaniköy'de dedesi Zahire Nazırı Rıza Efendi'nin yalısında dünyaya geldi. Ali Bey genç yaşında Avrupai fikir ve hareketler ile tanınmış Koca Reşid Paşa'nın takdirini kazanmış bir zattı. Kırım Harbi'nde İcadiye Tepesi'ndeki kasma yerleşen İngiliz subay ve erler ile görüşmesi ve lisan bilmesi halk tarafından kendisinin (İngiliz Ali Bey) diye anılmasına sebep olmuştu. Ali Bey, muhtelif hariciye hizmetlerinde, hariciye teşrifatçılığında, Şûra-yı Devlet azalığında bulunmuş ve ilk kurulan Meclis-i Ayan'a da aza olmuştu. İleri fikirliliği dikkati çektiğinden 1879'da Konya'ya sürüldü ve orada vefat etti. Meşrutiyet ilân edilince Ahmed Rıza Bey İstanbul mebusluğuna seçildi. Mütareke senelerinin bir kısmını Avrupa'da geçiren Ahmed Rıza Bey İtalyan ve Fransız devlet adamları ile Türkiye'ye yüklenen ağır sulh şartlarının değiştirilmesi üzerinde bazı görüşmeler yaptı. Ahmed Rıza Bey, hayatının son günlerini Çengelköy üstündeki çiftliğinde yalnız geçirmiş ve bir düşmeden dolayı geçirdiği rahatsızlık yüzünden kaldırıldığı Şişli Etfal Hastanesi'nde 27 Şubat 1930 tarihinde vefat etmiştir (<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/10220/001583412010.pdf?sequence=1>)

Çiftlik sınırları dâhilinde Kostantin Ayazması bulunmaktadır (Aysu, 1994).

Ayazma çiftliğin arka tarafındadır. Yer altında bir kanaldan gelen bir sudur ki, kanalın yeryüzüne çıkan kısmı 1947’de paralel iki tuğla duvar arasında bulunuyordu, ağzın başında bir karaağaç vardı ve su, beton yapı müdevver bir havuza akmakta idi (Göktürk, 1959, s. 1575).

20. yüzyılın başlarından itibaren Çengelköy bölgesinde köşkler ve yalılar hızla el değiştirirken semtin toplumsal yapısı da değişmiştir. Ancak Çengelköy’deki asıl büyük değişme 1950’lerde başlar. Bu yıllarda Çengelköy hızla tepelere ve içrilere doğru gelişmiş; büyük çiftlik ve bahçe arazileri parsellenerek kooperatiflere satılmıştır (Aysu, 1994).

Bahçelievler Mahallesi’nde, 1951 yılında İngiliz Ali Bey Çiftliği’nde “Çengelköyü Bahçelievler Yapı Kooperatifi” adı ile bir şirket kuruldu; İstanbul İmar Müdürlüğü’nce tasdik edilen bir harita ve proje ile bu çiftlik arazisi 800 parça arsaya ayrıldı ve böylece kurulacak mahallenin iki okulu, iki camisi, bir parkı ve bir karakolu bulunacaktı (Koçu, 1965, s. 3825). 1961’de sahilden içerideki kesimde Bahçelievler muhtarlığı kurulmuştur (Aysu, 1994).

İrve Çiftliği:

Çiftlik, Evkaf-ı Hümayun Nezareti’nin 26 Aralık 1862 (4 Receb 1279) tarihli Meclis-i Vala’ya havale edilen bir yazıda Bezmialem Valide Sultan Vakfı çiftliklerinden olduğu anlaşılmaktadır. Senelik 42.250 kuruş bedel ile beş seneliğine daha önceden (1857 yılında) ihale edilmiştir. Süresi dolunca da “Demirbaşına katiyen halel gelmemek, bu süreçte noksanlık olur ise aynen tamamlanmak, arazisinin imar masrafları mültezime ait olmak, her sene çiftlik arazisinde beş dönüm bağ vakfa meccanen terk edilmek, hududu dâhilinde olan ormanlarda günlük dört balta ile dört beygir işletilerek ziyade odun kat’ edilmemek ve bedeli taksit vakti girdiğinde derhal nakden ödenmek vb.” şartlarla tekrar ihaleye çıkmıştır (BOA. MVL. 852/50).

İshak Ağa Çiftliği:

Kaymakkonduran’ın batısı ve Sülûkhane Çiftliği’nin güneybatısındadır. Kuzeyinde Beylik Çayırı, güneyinde ise Sultan Köşkü vardır. (HRT-4).

Kavacık Çiftliği:

Kaymakkonduran’ın güneydoğusunda olup, Saffetpaşa Koruluğu ile Yazıcı Çiftliği arasındadır (HRT-3).

Kaymakkonduran Çiftliği:

Ali Bey Çiftliği’nin kuzeyindedir. Yine kuzeyinden Mahmud Paşa Deresi geçmektedir. (HRT-4).

Kuleli Çiftliği:

Çavuşbaşı Çiftliği’nin batısında yer alır. Güneyinden Eski Edirne yolu geçer (HRT-5).

Lala Çiftliği:

Hüseyin Paşa Çiftliği de denilmektedir. Çavuşlu Deresi kuzeyinde, İshaklı’nın

batısındadır. Civarında Sarıgöl, Harmankaya ve Üçpınar gibi mevkiiler vardır (HRT-2; HRT-4; HRT-7).

Mahir Bey Çiftliği:

Arapoğlu Çiftliği'nin güneyinde, Dereseki'nin kuzeyindedir. Güneyinde Mezunoglu Deresi, batısında Hamamlı Deresi bulunmaktadır (HRT-3).

Midhat Efendi Çiftliği:

Çobançeşme ve Hacı Mustafa Çiftliği güneyinde, Arapoğlu Çiftliği, Akbaba, Derseki ve Tokad Köşkü kuzeyindedir (HRT-2; HRT-3). Muharrir Ahmed Midhat Efendi, Boğaziçi'nde Beykoz'da yerleşmişti; Yalı Köyü'nde aşı boyalı bir yalısı vardı; Beykoz arkasında da, bugün kendi adına nispetle anılan bir çiftliği vardı (Koçu, 1958, s. 392). Ahmed Midhat Efendi'nin bu köy civarında bir çiftlik kurması, köyün, tekrar, hem imarına, hem büyümesine, hem de şöhretine yol açmıştır. İstanbul'un en nefis sularından Karakulak Suyu'nun kaynağı da Akbaba köyü civarındadır (Koçu, 1958, s. 504).

Naili Çiftliği:

Büyük Çamlıca ve Bulgurlu'nun doğusundadır. Günümüzde Üsküdar sınırları içindedir (HRT-2).

Ortalık Çiftliği:

Akbaba sınırları içindedir. Güneyinden Beykoz Deresi geçer. Kuzeyinde Tokad Köşkü vardır (HRT-4).

Paşamandıra Çiftliği:

Alibahadır köyünün doğusunda yer almaktadır. 19. yüzyıl sonlarından itibaren özellikle muhacirlerin yerleştirilmesi konusunda Arpacı Çiftliği ile birlikte sık sık gündeme gelmiştir (Pul, 2013, s. 159-182). Yaklaşık 5 bin dönümlük tarla ve fundalık olan ve Paşamandıra denilen çiftliğin havasının kötü olması ve kenarındaki derenin taşma tehlikesi olmasından dolayı iskâna uygun görülmemiştir (Pul, 2013, s. 169). Çiftliğe ait orman sahası bulunmaktadır. Buradan çeşitli ihtiyaçlar için orman kesimi yapıldığı belgelerden anlaşılmaktadır (BOA. ŞD. 34/25). Mayıs 1913 tarihine kadar çiftlik müsteciri Alaaddin Efendizade Vasıf iken bu tarihten sonra Arnavud Mustafa Bey namında birine ihale edildiği anlaşılmaktadır (BOA. ŞD. 3117/70). 1915 yılında yapılması kararlaştırılan Sanayi-i Ziraiye Mektebi Arpacı Çiftliği ile bu çiftlik arazisi içinde tesis edilmiştir (BOA. DH. UMVM. 35/20; BOA. DH. UMVM. 142/21; BOA. ŞD. 2387/10).

Recep Ağa Çiftliği:

İzzet Paşa Köşkü'nün bulunduğu yerdedir. Güneyinde Eşik Deresi ve Karakiraz vardır. Günümüzde Şile sınırları dâhilinde olan Karakiraz'ın güneybatısında bulunmaktadır (HRT-2).

Safer Usta Çiftliği:

Sultançiftliği ile Göçeoğlu Çiftliği'nin güneydoğusundadır. Günümüzde Çekmeköy ilçesi sınırları içindedir (HRT-2).

Saib Bey Çiftliği:

Elmalı Çiftliği ile Karlıdağ mevkiinin güneyinde, İncirköy, Yeni Çiftlik ve Paşabahçe'nin doğusundadır (HRT-2).

Soğan Çiftliği:

Anadolu Feneri ve Halayık Deresi doğusunda, Yağcı Deresi kuzeyinde, Ali Paşa Deresi batısında ve Ali Bahadır'ın kuzeydoğusunda yer almaktadır. Kuzeyinde ismi belirtilmemiş iki çiftlik daha vardır (HRT-2).

Sultan Murad Çiftliği (Kurbağalidere Çiftliği): Çiftlik günümüzde Kadıköy ilçesi sınırlarında olan Marmara Üniversitesi Göztepe Kampüsü sınırları dâhilindedir (HRT-4).

Kurbağalidere civarında, sayfiye yerleri ile beraber, saray mensuplarının tasarrufunda bazı hassa çiftlikleri de var olup bunlar, "Kurbağalidere Çiftlikat-ı Hümayunu" ismiyle bilinirdi. Bu çiftlikler, çeşitli zamanlarda Sultan Abdülaziz ve Veliht Murad Efendi tarafından satın alınmış ve Veliht Murad'a tahsis edilmişti. Fakat Abdülaziz'in hal edilmesinden sonra çiftlik Hazine-i Hassa Nezareti'nin yönetimine geçti ve 1908'e kadar nezaretin yönetiminde kaldı. Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlı olan Kurbağalidere Çiftliği, idari olarak, Çavuşbaşı ve Hekimbaşı çiftlikleriyle birlikte Emlak-ı Hümayun Dersaadet 3. Şubesi tarafından idare ediliyordu. Özellikle İkinci Abdülhamid döneminde bir hassa çiftliği haline getirildiği görülen çiftlikte; müdür, müdür muavini, korucu, kâtip, odacı, yanaşma, çiftçi gibi çok sayıda görevli bulunuyordu. Ayrıca burada V. Murad'ın av köşkü de vardı. Bu köşkün kalıntıları halen M.Ü. Göztepe Kampüsü içerisinde bulunmaktadır (Hut, 2009, s. 102-103).

Sultançiftliği:

Sarıgazi ve Paşaköy'ün kuzeyinde olup günümüzde Çekmeköy sınırları içinde kalmıştır (HRT-2).

Sülûkhane Çiftliği:

Dereeki ile Arpacı Çiftliği arasında, Akbaba Deresi bitişiğindedir. Güneyinde Arpacı Çiftliği vardır (HRT-2). 1917'de Beykoz Sanayi Ziraiyye Mektebi arazisinde yangın çıkmıştır. Teşrin-i evvelin 12. günü ateş zuhur ederek, debbağhane askerleri tarafından kat'iyat (kesim) yapılan Sülûkhane Çiftliği Ormanı'nın 20 dönümü yanmıştır (Öncel, 2015, s. 9).

Tokad Çiftliği:

1895 yılına ait bir belgede çiftlik-i hümayun (padişaha ait çiftlik) olarak kayıtlıdır (BOA. Y.PRK.HH. 28/58).

Yağcıoğlu Çiftliği:

Ali Bahadır, Midhat Çiftliği ve Arnavudköy'ün güneyinde, Arapoğlu Çiftliği doğusundadır (HRT-2).

Yağlı Çiftliği:

Bulgurlu'nun doğusundadır. Günümüzde Ümraniye sınırları içindedir (HRT-4).

Yazıcı Çiftliği:

Rüzgârlıbahçe ve Yazıcı Çeşmesi arasındadır. Batısında Kavacık Çiftliği vardır. Kanlıca'nın kuzeydoğusuna düşmektedir (HRT-3).

Yazla (Yasla) Çiftliği (Damat Mahmud Paşa Çiftliği):

Riva Çayı ile Adaceklar Deresi arasındadır. Macar Suyu tabir edilen yerin güneyinde kalmaktadır (HRT-2). Bezmiâlem Vâlide Sultan vakıfları içerisinde yer alan bir çiftliktir (BOA. DH.MKT. 2706/101; BOA. MV. 124/60). Çiftlik, 20.000 kuruş bedel ile 5 Şevval 1294 (13 Ekim 1877) tarihinde Damad Mahmud Paşa'ya verilmiştir (BOA. BEO. 3492/261892). Belgelerde, çiftliğin kira gelirlerinin Gureba Hastanesi'ne ayrıldığı görülmektedir (BOA. DH.MKT.2151/52; BOA. DH.MKT. 2184/110; BOA. DH.MKT.2258/55; BOA. DH.MKT. 2281/21; BOA. DH.MKT. 2330/88). Kira bedeli yıllık 30.000 kuruş olup bu miktar her yıl Hazine-i Hassa'dan ödenirdi (BOA. BEO. 1414/106041; BOA. DH.MKT. 2419/113).

Gureba Hastanesi, Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Vâlide Sultan tarafından, o zaman İstanbul'da bulunan Fâtih Şifâhânesi, Süleymaniye Dâr-rüşşifâsı, Haseki Hürrem Sultan Bimarhânesi, Üsküdar'daki Nurbânû Vâlide Sultan Bimarhânesi gibi sağlık kurumlarının ihtiyaca cevap veremediğinin görülmesi üzerine yanındaki cami ve çeşme ile birlikte 200 yataklı hastahane olarak yaptırılmış ve 2 Nisan 1845 Cuma günü hizmete açılmıştır. İlgili vakıfname ile "Bezm-i Âlem Gureba-i Müslimin Hastanesi" ismiyle Müslüman fakirlere tahsis edilerek vakfedilmiştir (Ataseven, 1996, s. 202-204).

Çiftliğin daha sonra Damad Mahmut Paşa'nın oğlu Celaleddin Bey'in tasarrufuna geçtiği belgelerden anlaşılmaktadır (BOA. MV. 124/60; BEO. 3492/261892; BEO. 4175/313075). 1908 yılında muhacirler Paşamandıra ve Yazla çiftliklerinin kendilerine verilmesini talep etmişlerdir (Pul, 2013, s. 173).

Yeni Çiftlik (Polonez Çiftliği, Fransız Prens Çarnoski Çiftliği, Leh Çiftliği): Küçük Alemdağ ve Polonezköy'ün batısındadır. Yine batısında Saib Bey Çiftliği ve Eski Mandıra isimli yer vardır. Polonezköy yakınında olan çiftliğin 1864 yılında Latin milletinden Annabent Biruhi isimli bir kadının tasarrufunda olduğu görülmektedir (BOA. MVL. 871/53). Valide Sultan Başağası Cevher Ağa'nın Beykoz kazasının Kılıçlı karyesinde mutasarrıf olduğu Çavuşlu Çiftliği ile Şile kazası dâhilinde bulunan Yeni Çiftlik sahibi Annabent Biruhi arasında sık sık anlaşmazlıklar olduğu arşiv belgelerinden anlaşılıyor (BOA. MVL. 872/87; BOA. MVL. 871/53; BOA. C..ADL. 5/326; BOA. MVL. 874/34; BOA. HR.TH.. 5/52). Yeni Çiftlik 1893 yılında Beykoz kazasına ilhak edilmiştir (BOA. ŞD. 347/77). 1906 yılında da Mısır hıdivi tarafından satın alınmıştır (BOA. ZB. 374/62; BOA. BEO. 2923/219203; BOA. İ.HUS. 146/57).

Beykoz'daki Saraya Ait Çiftlikler Hakkında Genel Bilgi

Hekimbaşı, Çavuşbaşı ve Alemdağ Çiftlikleri M. 1868-1869 mali dönemine kadar Yazıcı Çiftliği ile beraber yönetilmektedir. M. 1868-1869 mali döneminden itibaren Hekimbaşı ve Çavuşbaşı Çiftlikleri Alemdağ Çiftliği'nden ayrı olarak yönetilmeye başlamıştır. Alemdağ Çiftliği ise bu mali dönemden itibaren To-

kad Çiftliği ile beraber yönetilmektedir (Çam, 2015, s. 10).

Yapıları ve içinde bulundukları eşya, zahire ve hayvanlar bakımından çiftlikler birbirine benzemektedir. Burada yukarıda zikredilen çiftliklerin tamamı hakkında bilgi verme imkânı olmadığından Tokad Çiftliği yapısı ve içinde bulunan eşya, zahire ve hayvanlarla ilgili bilgi verilmesi bu konuda genel bir fikir edinmemize yardımcı olacaktır. Bu bağlamda 11 Receb 1281(10 Aralık 1864) tarihli belgeye göre Tokad Çiftliği'nin durumuna bakıldığında; çiftlik müstemilatında çeşitli odaların olduğu ve bu odaların ocaklı oda, ocaklı oda yanındaki sarı boyalı oda, ocaklı oda bitişiğindeki sofalı oda, mavi boyalı oda, duhancı odası, çiftlik kethüdasının ikamet ettiği oda, bahçe üzerindeki sofa, aşağı katta bulunan oda ve bitişiğindeki kiler gibi isimlendirildiği görülmektedir. Belgede her odada bulunan eşyalar ayrı ayrı belirtilmiştir. Minder çeşitleri, yastık çeşitleri, koltuk, perde çeşitleri, seccade, kandil, lamba, örtü çeşitleri, sandalye, masa, maşa gibi eşyalar her odada bulunmaktadır. Bunların haricinde bulunan eşyaların da odaların kullanılma amacına göre listelendiği görülmektedir. Buna göre çiftlik kethüdasının ikamet ettiği odada yukarıda zikredilen eşyalar dışında iki adet farklı marka tüfek vardır. Kilerde ise; ufak dakik (un) ambarı, kevgir, büyük-orta-küçük tabak ve kase çeşitleri, havan, kaşık, kapaklı-kapaksız karavana, kepçe, çorba kazanı, asker karavanası, tabla tencere çeşitleri, yemek tepsileri, çamaşır leğeni, sac ayak, kıyma satırı, kemik satırı, kuzu kebab şişi, kebab sacı, kıyma tahtası, hamur tahtası, yemek tablası, yassı ağacı, mangal tahtası, demir mangal, ağaç çamaşır teknesi, çengelli kantar, çeşitli ebatlarda tenekeler, kapaklı-kapaksız lenger, elek, kalbur gibi eşyalar mevcuttur.

Odalardan biri de çiftçi aletlerine ayrılmıştır. Buna göre öküz tarağı, pulluk demiri, pulluk zinciri, saban demiri, çift boyunduruğu, araba boyunduruğu, tırpan, külünlü ve baltalı kazma, testere çapası, ege, bostan çapası, bahçe çapası, dirgen, yaba, tırmık, döğen, yerli araba, seyir arabası, yapağı kırkma aleti, hamut, urgan, teneke kova, kürek ve bahçıvan küfesi gibi eşyalar bulunmaktadır.

Çiftlikteki hayvan kayıtlarına bakıldığında çift öküzleri, değişik yaşlarda tosun ve düveler, dişi ve erkek buzağılar, inek, manda, malak, koşu mandası, boğa gibi büyükbaş hayvanlar; koyun, keçi, oğlak, kuzu gibi küçükbaş hayvanlar ve kaz, tavuk, piliç, baba hindi, dişi hindi ve ördek gibi kanatlı hayvanlar görülmektedir.

Çiftlikte bulunan zahire çeşitleri de kaydedilmiştir. Buna göre çiftlikte buğday, arpa, saman, kışın hayvanlara yedirmek için kepek, tavuklar için az ıslanmış arpa bulunmaktadır.

Bunların haricinde çiftliğe ait başka yerlerde bulunan bina ve işyerlerinin de olduğu görülmektedir. Çiftliğe ait iki kahve vardır. Bunlardan biri Kağıthane'de diğeri de Havuzbaşı'ndaki kahve olarak kaydedilmiştir. Buralarda da sandalye, masa, çay fincanları, tepsiler, cezve ve nargile takımları, kahve ibrikleri, nargile külahları, havan, çekmeceli dolaplar, su kupaları, kahve kutusu, telli çubuk, kebab şişi, su güğümü, tavla takımları, dama takımları gibi eşyaların olduğu görülmektedir (PER_VAL_SUL_00321)

Çiftliklerin gelir kaynakları dört ana başlık altında toplanabilir: *i) Tarım ve hayvancılık gelirleri*: Çiftliklere ait tarla, bağ, bahçe ve bostanlarda ekilip mahsullerinin satışlarından elde edilen gelirler, tahıl ürünlerinin toplanmayan kısımlarının hayvanlar için yem olarak kullanıldığı saman satışı gelirleri, mevcut sağmal ve kısır büyükbaş, küçükbaş hayvanlar ile kanatlı hayvanlardan elde edilen ürünlerin satışlarından elde edilen gelirleri ifade etmektedir. *ii) Kira gelirleri*: Çiftlik dâhilinde bulunan mera, koru, tarla ve çayırlar ile dükkânlar ve su değirmeninden elde edilen senelik veya belli bir dönemlik gelirlerden oluşmaktadır. *iii) Nakliye gelirleri*: Süreklilik içermeyip bazı dönemlerde tamir olunan binaların inşaat malzemelerinin veya bazı şahısların ev eşyalarının taşınması sırasında çiftlik demirbaşında bulunan arabalar ve hizmetkârların tahsis edilmesi sonucu elde edilen gelirlerdir. *ix) Vergi gelirleri*: Sadece bostanlardan alınan öşür vergisi gelirleridir (Çam, 2015, s. 19).

Çiftliklere ait zirai üretim faaliyetleri üç grupta incelenebilir: *i) Zirai üretimin birinci grubunu*, çiftliklerin mevcut tarlalarında ekilen tahıl ve sinai bitki ürünlerinin mahsullerinin satışından elde edilen gelirler ile tahıl ürünlerinin tarlalarda toplanmayan; fakat hayvanlar için yem olarak kullanılan saman satışından elde edilen gelirlerinden oluşan tarla ürünleri satış gelirleri oluşturmaktadır. Tahıl ürünlerimiz ise buğday, yulaf, arpa, soğan, mısır ve baklagillerden oluşmakta iken sinai bitkileri olarak ise keten tohumu ve duhan (tütün) yer almaktadır. *ii) Zirai üretimin ikinci grubunu* ise çiftliklerde yetiştirilen üzüm, karpuz gibi bağ, bahçe ve bostan ürünlerinin satışından elde edilen gelirler oluşturmaktadır. *iii) Çiftliklerde* mevcut olan sağmal ve kısır küçükbaş ve büyükbaş hayvan ürünleri ile kanatlı hayvan ürünlerinin satış gelirleri üçüncü grubu oluşturmaktadır (Çam, 2015, s. 29).

Hayvancılık Faaliyetleri

Çiftliklerde mevcut bulunan büyükbaş hayvanlar manda, karasığır ve hergele hayvanlarından oluşmaktadır. Küçükbaş hayvanlar koyun ve keçi türü hayvanlardan oluşmaktadır. Kanatlı hayvanlar ise deve kuşu, kaz, tavuk ve ördek gibi hayvanlardan oluşmaktadır.

Hekimbaşı, Çavuşbaşı ve Alemdağı Çiftlikleri hayvancılık faaliyetleri gelirleri, sağmal ve kısır küçükbaş ve büyükbaş hayvanlardan elde edilen et, yün ve süt ürünleri ile söz konusu hayvanların telef oldukları veya vefat ettikleri durumda elde edilen derileri ve hayvanların gübrelerinin satışından elde edilen gelirlerden oluşmaktadır. Bunun dışında hayvancılık gelirleri çiftliklerde mevcut olan kanatlı hayvanların satışından elde edilen gelirleri de içermektedir (Çam, 2015, s. 62-63).

Çiftliklerde sütün işlenmeden satışı yapılmaktaydı. Hekimbaşı, Çavuşbaşı ve Alemdağı çiftliklerinden süt satışı sadece Saray-ı Hümayun Kaymakçabası Nikola'ya yapılmaktaydı ve başka bir süt ürünü üretilmemekteydi. Sadece M. 1849-1850 mali döneminde Çavuşbaşı Çiftliği dâhilinde sütün bir haftadan fazla beklemesi sonucu bozulmaması için peynir olarak tasarruf edilmiş ve 157,50 kuruş gelir elde edilmiştir (Çam, 2015, s. 75).

Gıda Harcamaları

Çiftliklere ait gıda harcamaları arşiv kaynaklarında genellikle “erzak masarifi” olarak geçmektedir. Çiftliklerde meydana gelen gıda harcamaları mevcut hayvan ve hizmetkârlar için yapılmaktadır. Bu harcamaları oluşturan tüketim maddeleri; revgan-ı zeyt (zeytinyağı), revgan-ı bezir (bezir yağı), revgan-ı çerviş (hayvan yağı), fasulye, pirinç, tuz, kahve, zeytin tanesi, sirke, mısır, soğan, sarımsak, şeker, mercimek, kabak, ceviz, pekmez, balık, nan-ı aziz (ekmek), lahm-ı ganem (koyun eti), dakik (un), hınta, şair ve alef ürünlerinden oluşmaktadır (Çam, 2015, s. 78).

Çiftliklerdeki Hizmetkârların Niteliği

Çiftlik çalışanları çiftliği yöneten kethüda, çeşitli hizmetlerde bulunmak üzere sürekli olarak ikamet eden yavaşmalar, mevcut koruların güvenliğinden sorumlu kişiler olan korucular, çiftçi başı, hergeleciler, sığırtmaçlar, odacılar, yavaşmalar, çobanlar, harmanclar, kasr-ı hümayun bekçileri, orakçılar, tırpancılar ve anahtarlıardan oluşmaktadır.

Çiftliklerin yönetimlerinden sorumlu olan kethüda haricinde çiftliklere ait diğer hizmetkârların tamamına yakını gayrimüslim kişilerden oluşmaktadır. Söz konusu gayrimüslim kişilerin isimlerine göre çiftliklerde belli bir ücret karşılığı çalışan hizmetkârların büyük bir çoğunluğu Rum milletinden kişiler olduğu görülmektedir. Çiftliklerde genellikle Niko, Nikola, Yovan, Panayotis, Mihalis, Yannis, Dimitri isimleri yer almaktadır. Çiftliklerde yer alan orakçılar ve tırpancılar daha çok mevsimsel (dönemsel) olarak istihdam edildiği görülmektedir (Çam, 2015, s. 84).

Çiftlik çalışanlarının aldığı ücretlerde bir standart yoktur. 1865 tarihli bir belgede Tokad Çiftliği’nde çalışanların aldıkları altı aylık ücretleri verilmiştir. Buna göre kethüdanın aylığı 280 kuruş, korucunun aylığı 150 kuruş, odacı ve çiftçi başı aylığı 142 kuruş, çiftçi yavaşmaları aylıkları 108 kuruş, koyun çobanı aylığı 117 kuruş, çoban yamağı 67 kuruş, sığır çobanı aylığı 100 kuruş ve kazcının aylığı da 50 kuruştur. Bunlara ayrıca zeytinyağı, un, pirinç, kahve, soğan ve sirke gibi erzakın da verildiği belgeden anlaşılmaktadır (PER_VAL_SUL_03361).

Çiftliklerde Bulunan Ağaçlar ve Çiftliklerde Av Faaliyetleri

Saraya ait çiftliklerde akasya, çınar, kestane, ıhlamur, farklı çam türlerinin olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Arazilerin bir kısmı yemişlik olarak ayrılmıştır (BOA. Y.PRK.HH. 26/79).

Beykoz bölgesindeki çiftlikler zirai faaliyetlerin yanında avcılık faaliyetlerine de ev sahipliği yapıyordu. Bu faaliyetlere yerel halkın dışında yabancılar da ilgi gösteriyordu. Mesela 1902 yılında İstanbul’daki İngiliz sefaret mensupları Tokad, Hekimbaşı ve Tütün çiftliklerinde avlanabilmek için izin istemişlerdi (BOA. Y..PRK.EŞA. 41/13). Yine Atatürk Kitaplığından temin edilen ve tari-

hi olmayan bir belgeye göre Nazım Kıbrızlı Bey ve yanında gelecek kişilerin Hekimbaşı Çiftliği hududu dahilinde avlanmalarına izin verilmiştir. Çiftlikte görevli kahya ve koruculara bu konuda problem çıkarmamaları ve kolaylık sağlamaları hususunda uyarı yapılmıştır (Bel_Mtf_000018)

Beykoz'daki Çiftliklerde Muhacirler İçin İskân Yeri Çalışmaları

Osmanlı Devleti, muhacirleri iskân ederken öncelikle hem kalabalık nüfusa sahip, hem başkent olduğu için hem de güvenlik gerekçesiyle İstanbul dışını hedeflemiştir. Muhacirlerin şehir merkezlerinden ziyade kırsal alanlara, metruk arazilere, vakıf ve hazineye ait çiftliklere yerleştirilmesi de salgın hastalık ve güvenlik endişeleriyle uygun görülmüştür. 1877 yılına kadar şehirlerdeki ve yakınlarındaki arazilere iskâna müsaade edilmemiş, ancak daha sonraları yer bulunmasında problemler olduğundan buralara da izin verilmeye başlanmıştır. Muhacirlerin yığılması ve salgın hastalık riskinin artmasından duyulan endişeler ile boş araziler yanında vakıf ve hazineye ait çiftlikler de muhacir iskânına açılmıştır.

1890'lı yıllarda yoğunlaşan Bosna-Hersek göçleri üzerine Sultan İkinci Abdülhamid 1895'te Bosna muhacirlerini Hazine-i Hassa'dan Üsküdar ve Beykoz'daki çiftlik-i hümayunlara yerleştirmiş ve bunlar için ciddi paralar ayırmıştır. Bütün bunlara rağmen muhacirler zamanında iskân edilememiş, arazi verilememiş veya verilen arazilerden istenilen hâsılat alınamadığından geçimlerini temin edemeyen muhacirler büyük sıkıntılar yaşamışlardır. Muhacirlerin bu durumları ile ilgili raporlardan çok etkilenen Sultan II. Abdülhamid, problemlerin çözümüyle bizzat ilgilenmiştir.

Beykoz'da arazi tespiti çalışmalarında, 1895 Mayıs'ında Orman Maden ve Ziraat Nazırı Selim Paşa, Erkân-ı Harbiye İkinci Feriki Abdullah Paşa ve Hazine-i Hassa Nazırı Mikail Paşalarla birlikte Beykoz civarındaki çiftliklerde tefişte bulunmuş, ayrıntılı bir rapor ve arazi cetveli hazırlatmışlardır. Bu rapora göre buralardaki muntazam park ve orman dışında kalan araziye 250 hane yani 1200 nüfus muhacir iskân olunabileceğini bildirmişlerdir. Söz konusu çiftliklerin karye teşkiline uygunluğunun mühendisler tarafından da onaylanmasından sonra Bosna-Hersek muhacirlerinin iskân edilmesi istenmiştir. Buralara yakın olan başka kimselerin -yani Bosnalılar dışında- yerleştirilmemesi de belirtilmiştir.

Bu tespit çalışmalarında görevlendirilen Miralay İhsan b. Hüseyin 11 Mayıs 1895 tarihli yazısında; Beykoz ve civarındaki çiftlik-i hümayunların muhacir iskânı için elverişli olup olmadığı konusunda gerekli incelemeleri yaptıklarından bahsetmektedir.

Miralay İhsan Bey tarafından Sadaret'e yazılan raporda Orman Maden ve Ziraat Nazırı'nın iştirakiyle tefiş edilen ve iskân için değerlendirilen çiftlikler "Arpacı Çiftliği, Poyraz Çiftliği, Timurkavas Çiftliği, Sıvat Çiftliği, Paşamandıra Çiftliği, Yorgancı Çiftliği, Sülûkhane Çiftliği, Ortalık Çiftliği, Kabakoz Çiftliği, Haydarpaşa (Yapraklı) Çiftliği ve Küçük Kumköyü Çiftliği" olmuştur (Pul, 2013, s. 159-182.)

Sonuç ve Değerlendirme

Sonuç olarak bakıldığında Beykoz bölgesinde değişik dönemlerde olmak üzere altmışın üzerinde çiftlik olduğu görülmektedir. Bunların her biri bir bildiri-makale konusu olabilecek düzeydedir. Dolayısıyla çiftliklerin tümü hakkında detaylı bilgi verme imkânı olmamıştır. Çiftlikler genel hatlarıyla tanıtılmaya çalışılmıştır. Buna göre çiftliklere genel olarak bakıldığında başta saray mensupları olmak üzere üst düzey devlet adamları, devlet kurumları ve bazı eşraftan zengin kişilerin bu çiftliklere sahip olduğu görülmektedir. Özellikle saray mensubu kişiler ile devlet kurumları ve üst düzey devlet adamlarının sahip oldukları çiftliklerde ayrıca işletmeci ve müstecirlerin olduğu görülmektedir.

Çiftliklerin ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma dayanmaktadır. Bunun yanında küçükbaş, büyükbaş ve kanatlı hayvancılık da önemli bir geçim kaynağıdır. Sahiplerine göre çiftliklerin arazileri, müstemilatları ve sahip oldukları menkul ve gayrimenkuller de değişiklik göstermektedir.

Çiftliklerin başka yerlerde gerek çiftlik sahiplerince, gerekse icar yolu ile işletilen işyerlerinin de olduğu görülmektedir. Mesela bunlardan Tokad Çiftliği'ne ait iki kahve vardır. Bunlardan biri Kağıthane'de diğeri de Havuzbaşı'ndaki kahve olarak kaydedilmiştir.

Çiftliklerde çeşitli cins ve sayılarda hayvan da bulunmaktadır. Bunlar ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiştir. Küçükbaş hayvanlar için ağnam, büyükbaş hayvanlar için karasığır ineği, karasığır düvesi, karasığır danası, karasığır tosunu, karasığır boğası, karasığır öküzü, manda ineği, manda malağı, manda düvesi, manda tosunu, koşu mandası; binek hayvanları olarak beygir, tay, kısrağ, merkep, hergele ve kanatlı hayvan olarak kaz, tavuk, ördek, piliç, hindi gibi hayvanlar bulunmaktadır.

Çiftliği yöneten kethüda, çeşitli hizmetlerde bulunmak üzere sürekli olarak ikamet eden yanaşmalar, mevcut koruların güvenliğinden sorumlu kişiler olan korucular, çiftçiabaşı, hergeleciler, sığırtmaçlar, odacılar, yanaşmalar, çobanlar, harmancılar, kası-ı hümayun bekçileri, orakçılar, tırpancılar ve anaharcılar çiftlik çalışanlarının profilini göstermektedir.

Çiftlikler sadece tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yapıldığı yerler değildir. Aynı zamanda başka faaliyetler için de kullanılmıştır. Özellikle çevresinde ya da arazisi dahilinde geniş orman alanları olan çiftliklerde avcılık faaliyetlerinin de yapıldığı görülmektedir. Bazı çiftliklerin ise belirli dönemlerde -Ziraat Mektebi, Orman Ameliyat Mektebi gibi- eğitim amaçlı kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Çavuşbaşı Çiftliği ve Hekimbaşı Çiftliği başta olmak üzere bazı çiftlikler özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde "gül yetiştiriciliği" ile gündeme gelmiştir. Buralarda Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin yardımı ve bunların getirdikleri gül fidanları ile bu faaliyet başlamıştır. Çavuşbaşı Çiftliği'nde ilk gül hasadı 1886'da yapılmış ve 650 kilo kadar gül çiçeği elde edilmiştir. 10 kilo taze gül çiçeğinden yaklaşık olarak 4,6 gr gülyağı ve 7 kilo gülsuyu çıkartılmıştır.

Çiftlikler özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkanlardan ve başka yerlerden gelen muhacirlerin yerleştirelmesi konusunda sık sık gündeme

gelmiştir. “Arpacı Çiftliği, Poyraz Çiftliği, Timurkavas Çiftliği, Sıvat Çiftliği, Paşamandıra Çiftliği, Yorgancı Çiftliği, Sülûkhane Çiftliği, Ortalık Çiftliği, Kabakoz Çiftliği, Haydarpaşa (Yapraklı) Çiftliği ve Küçük Kumköyü Çiftliği” bu süreçte muhacirlerin iskanı için değerlendirilen çiftlikler olmuştur.

Kaynakça

- Ataseven, A. (1996). “Gureba Hastahanesi”, DİA, XIV.
- Aysu, Ç. (1994). “Çengelköy”, İstanbul Ansiklopedisi, Cilt II, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul.
- Baytop, T. (1994). “Güller Vadisi”, İstanbul Ansiklopedisi, Cilt III, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul.
- Atatürk Kitaplığı Arşivi, (Bel_Mtf_000018)
- Atatürk Kitaplığı Arşivi, (PER_VAL_SUL_00321)
- Atatürk Kitaplığı Arşivi, (PER_VAL_SUL_03361).
- BOA. BEO. 1414/106041.
- BOA. BEO. 2923/219203.
- BOA. BEO. 3492/261892.
- BOA. BEO. 4175/313075
- BOA. BEO. 4657/349270.
- BOA. C..ADL. 5/326.
- BOA. DH. UMVM. 142/21.
- BOA. DH. UMVM. 35/20.
- BOA. DH.EUM.AYŞ. 39/12.
- BOA. DH.EUM.AYŞ. 40/24.
- BOA. DH.İ.UM. 3/1.
- BOA. DH.MKT. 2184/110.
- BOA. DH.MKT. 2281/21.
- BOA. DH.MKT. 2330/88.
- BOA. DH.MKT. 2419/113.
- BOA. DH.MKT. 2706/101.
- BOA. DH.MKT.2151/52.
- BOA. DH.MKT.2258/55.
- BOA. HR.TH.. 5/52.
- BOA. İ. DH. 1214/95062
- BOA. İ. DH. 1222/95672.
- BOA. İ.HUS. 146/57.
- BOA. MV. 124/60
- BOA. MV. 220/150.
- BOA. MV. 63/20
- BOA. MV. 63/92.
- BOA. MVL. 852/50.
- BOA. MVL. 871/53.
- BOA. MVL. 872/87.
- BOA. MVL. 874/34.
- BOA. ŞD. 2387/10.
- BOA. ŞD. 3117/70.
- BOA. ŞD. 34/25.
- BOA. ŞD. 347/77.
- BOA. Y. MTV. 59/47.
- BOA. Y..PRK.BŞK. 12/36.
- BOA. Y..PRK.BŞK. 19/12
- BOA. Y..PRK.EŞA. 41/13.
- BOA. Y.A.RES. 54/25.
- BOA. Y.MTV. 40/28
- BOA. Y.MTV. 47/128
- BOA. Y.PRK.HH. 26/79.
- BOA. Y.PRK.HH. 28/58
- BOA. ZB. 374/62.
- Çam, E. (2015). 19. Yüzyılda İstanbul Çiftlikleri: Hekimbaşı, Çavuşbaşı, Alemdağ Örnekleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Gökmen, E. (2015). "XIX. Yüzyıl Ortalarında Tire Kazası Çiftliklerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 3.
- Göktürk, H. (1959). "Ayıos Kostantinos Ayazması", İstanbul Ansiklopedisi, Cilt III, (Haz. R. E. Koçu), İstanbul.
- Haluk Şehsuvaroğlu, "Ahmed Rıza Bey Kimdir", <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/10220/001583412010.pdf?sequence=1>
- Hut, D. (2009). "Veliahd Murad-Yeni Osmanlılar İlişkisinde Fikirtepe V. Murad Köşkü", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 20, İstanbul.
- İnalçık, H. (1993). "Çiftlik", *DİA*, VIII.
- Koçu, R. E. (1958). "Ahmed Midhat", İstanbul Ansiklopedisi, Cilt I, İstanbul.
- Koçu, R. E. (1958). "Akbaba Köyü", İstanbul Ansiklopedisi, Cilt I, İstanbul.
- Koçu, R. E. (1959). "Alemdağı", İstanbul Ansiklopedisi, Cilt II, İstanbul.
- Koçu, R. E. (1961). "Beykoz Orman Ameliyat Mektebi", İstanbul Ansiklopedisi, Cilt V, İstanbul.
- Koçu, R. E. (1965). "Çekme Köyü", İstanbul Ansiklopedisi, Cilt VII, İstanbul.
- Koçu, R. E. (1965). "Çengelöyü", İstanbul Ansiklopedisi, Cilt VII, İstanbul.
- Öncel, M. U. (2015). *Beykoz Kundura Fabrikası'nın Sosyal Bir Komplekse Dönüştürülmesi*, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Pul, A. (2013). "1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı Sonrası Beykoz'da Muhacirler İçin İskân Yeri Çalışmaları", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 6, Sayı XV.
- Tekeli, İ. (1993). "Abdulaziz", İstanbul Ansiklopedisi, Cilt I, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul.
- Yenişehirlioğlu, F. (1994). "Halifelğin Kaldırılması", İstanbul Ansiklopedisi, Cilt III, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul.

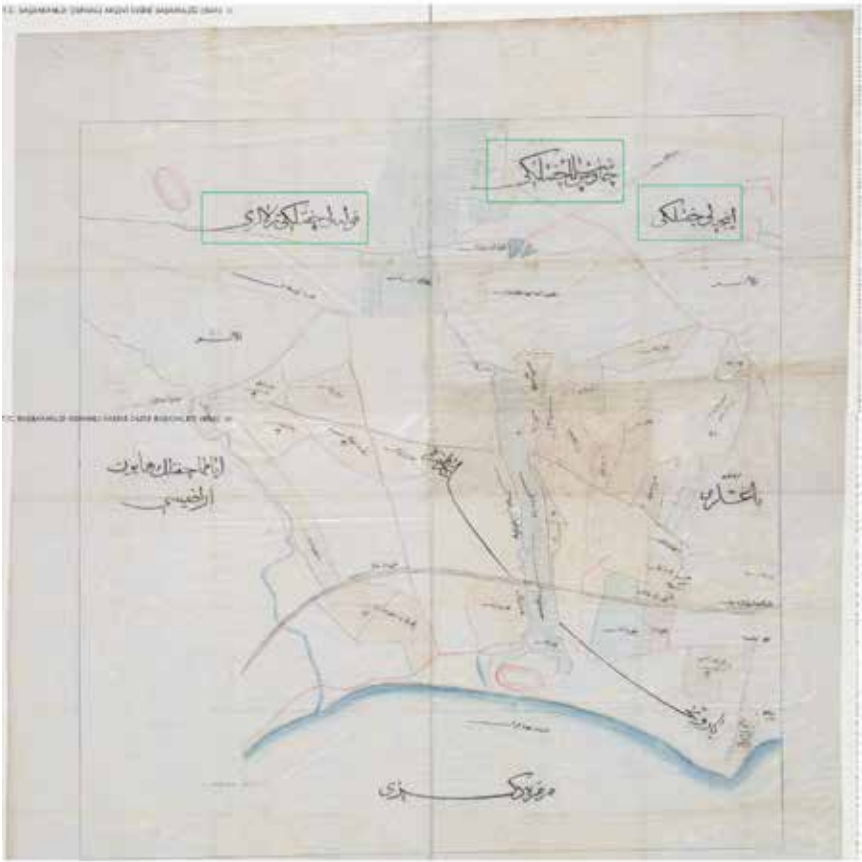

Ekler

EK-1: HRT-1.

Osmanlı Döneminde İstanbul'a Gıda ve Mahrukat Temininde Beykoz'un Önemi

Engin ÇAĞMAN¹

Özet

Osmanlı Devleti zamanında Beykoz, İstanbul'un bazı temel ihtiyaçlarının karşılandığı önemli bir bölgedir. Klasik dönemden itibaren sebze, meyve ve mahrukat (odun-kömür) açısından bir tedarik merkezi olmasının yanı sıra Beykoz, özellikle sanayileşme faaliyetlerinin hız kazandığı 19. ve 20. yüzyıllarda İstanbul halkı, ordu ve bürokrasi için gereken sınıai ürünlerin (cam, kağıt, elbise, ayakkabı, deri mamulleri vb.) imali açısından da ehemmiyet arz etmiştir.

Çalışma konusu, dönem ve ürünler itibarıyla sınırlandırılarak 19. ve 20. yüzyıllarda İstanbul için gerekli olan sebze-meyve, içme suyu ve mahrukat temini açısından Beykoz'un önemi ele alınmıştır. Böylece tarih içinde Beykoz'da bu sahalardaki ekonomik faaliyetler ortaya koyularak bölge tarihine ve literatüre katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Osmanlı Devleti döneminde Beykoz'un da dâhil olduğu Anadolu sahilleri İstanbul'un özellikle sebze ve meyve ihtiyacının tedarik edilmesinde çok önemli fonksiyonlar icra etmekteydi. Bu özelliklerinden dolayı 20. yüzyılın başlarında, İstanbul'un temel gıda ihtiyaçlarını karşılamak ve modern anlamda ziraat ve hayvancılığın gelişmesine katkı sağlamak amacıyla Beykoz'daki Paşa Mandıra Çiftliği ile Arpacı Çiftliği'nde bazı faaliyetlere girişilmiştir.

Beykoz çok sayıda ormanlık alana sahip olması ve İstanbul'a yakınlığı nede-

1 Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi İktisat Fakültesi. ecagman@bandirma.edu.tr

niyle gerek yakacak olarak, gerek sanayide ve muhtelif alanlarda kullanılmak üzere odun ve kömür ihtiyacının karşılandığı önemli bölgelerden biriydi. Bunun yanı sıra Beykoz Osmanlı döneminde çeşmeleriyle ve sularıyla da ün-lüydü. Bazı çeşmeler padişahlar ve devlet adamları tarafından yaptırılmış ve banilerinin isimleriyle anılagelmiştir. Beykoz'dan saraya su nakledildiği gibi İstanbul halkının ihtiyacı için de kayıklarla Haliç iskelelerine su taşınmaktaydı. İstanbul'da çok sayıda çeşme bulunmasına rağmen su nakledilmesinin temel nedeni Beykoz sularının kaliteli olmasıydı.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Beykoz, odun ve kömür, gıda, içme suyu

Key words: İstanbul, Beykoz, fuelwood and coal, food, drinking water

Çalışmanın konusunu Osmanlı Devleti'nin son döneminde, İstanbul'un bazı temel ihtiyaçlarının karşılanmasında Beykoz'un rolü teşkil etmektedir. Müslüman Türklerin İstanbul'un fethinden çok önce yerleşerek yurt edindiği bir mekân olan Beykoz'dan Suriçi İstanbul'a çeşitli gıda maddeleri ve özellikle 19. yüzyıldan itibaren sınav ürünleri gönderilmekteydi. Çalışma, kapsam açısından daraltılarak dönem itibarıyla 19. ve 20. yüzyıllarla; ürün açısından da sebze-meyve, mahrukat (odun ve kömür) ve içme sularıyla sınırlandırılmıştır. Ele alınan konular Osmanlı arşiv belgelerinden faydalanılarak hazırlanmış ve İstanbul'un temel ihtiyaçlarının karşılandığı bir merkez olarak Beykoz'un önemi ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Ayrıca zaman zaman bu ürünlerin tedariki esnasında karşılaşılan problemlere değinilmiştir.

İstanbul'un iâşesi Osmanlı Devleti'nin ekonomi politikaları arasında öncelikli bir konumdaydı. Herhangi bir problemle karşılaşmaması için ürünlerin nereden, nasıl ve kimler tarafından İstanbul'a getirileceği ve yine dağıtımının nasıl yapılacağına dair süreçler ayrıntılı bir şekilde organize edilirdi. Belirli bir düzenin sağlanması ve tahsis, (ürünlerin gerçekten ihtiyaç duyulan yerlere ulaştırılabilmesi) politikası açısından gerekli görülen bu uygulamalar zamanla teamül ve kural haline gelerek Osmanlı klasik dönemi boyunca mevcudiyetini devam ettirmiştir. Bu politikaların gerçekleşmesinde kuşkusuz Beykoz'un İstanbul için önemli bir yeri vardı.

İstanbul'a deniz yoluyla gerek uzak bölgelerden, gerek İstanbul sahillerinden gelen malların boşaltılması için Haliç'in iki yakası boyunca birçok iskele mevcuttu. Deniz yoluyla getirilen mallar gelişigüzel bir şekilde herhangi bir iskeleye boşaltılmaz, önceden belirlenmiş olan iskelelere nakledilirdi. Aynı durum denizyoluyla insan taşımacılığı için de geçerli idi. Boğazın her iki bölgesinden yapılan insan ve yük taşımacılığında pazar kayıkları kullanılırdı. Anadolu Hisarı, Kanlıca ve Beykoz'dan gelen pazar kayıkları için tahsis edilen mekân genel olarak Yemiş İskelesi'ydi. Yemiş İskelesi ve Beykoz iskeleleri insan ve emtia hareketliliğinin yoğunluğundan dolayı zaman zaman hasar görmüş; ihtiyaca cevap veremez hale gelmiş ve muhtelif defalar tamir ve bakımdan geçmiştir (BOA, C.BLD. 00017.00839.001.001, 15 Safer 1240 / 9 Ekim 1824); (BOA, A.MKT.NZD. 00133.00053.001.001, 27 Zilhicce 1271 / 10 Eylül 1855).

Sebze ve Meyve Tedariki

İstanbul birçok yerinde bulunan bostanlarda sebze ve meyve yetiştirilmesine rağmen üretilen mahsuller kentin ihtiyacını karşılamada yetersiz kalırdı. Bu nedenle Boğaz'ın Avrupa Yakası'nın yanı sıra Anadolu Yakası'nda Beykoz, Üsküdar, Kartal ve Pendik'ten Gebze ve İzmit'e kadar özellikle sahil kasabalarında yetiştirilen sebze ve meyvelerin bir kısmı Suriçi İstanbul'a gönderilirdi. Ayrıca Beykoz'da, saraya ait çiftlik ve bahçelerde de meyve ve sebze üretilirdi.

18. yüzyılın sonlarındaki arşiv belgelerine göre Göksu, Beykoz ve Sarıyer'den İstanbul'a kabak, patlıcan, koruk, lahana, ıspanak, şalgam, taze soğan ve sarımsak, tarhun, turp, kereviz, turşu yaprağı, pırasa, pancar, Frenk patlıcanı, semizotu, maydanoz, taze ve kuru bamya, mülhiye, karnabahar ve balkabağı getirilmekteydi (Kala (Haz.), 1998, s.210). 1874 yılına ait bazı belgelerde Beykoz'un sahil bölgesinde bulunan köylerin, hububat dışında addedilen sebze ve meyveler için öşürden muaf tutuldukları anlaşılmaktadır. Bu muafiyet Anadolu Yakası'ndaki diğer köyler için geçerli olmadığı gibi Rumeli sahilindeki köyler için de geçerli değildi (BOA, ŞD. 00259.00009.003.001, 21 Teşrin-evvel 1290/2 Kasım 1874; BOA, ŞD. 00259.00009.003.001, 1291/1875).

İstanbul'da tarım ve hayvancılığın geliştirilmesi için hazırlanan 1916 tarihli bir raporda kentin nüfusunun bir buçuk milyon civarında olduğu ifade edilmiştir. Buna binaen giderek artan ihtiyaçların karşılanması için ziraat ve hayvancılık alanlarında bazı projeler önerilmiştir. Projelerin amacı ziraat ve hayvancılığı modern-bilimsel yöntemlerle icra etmek ve bu alanlarda nitelikli insan yetiştirmektir. Bu projelerden bazıları için uygulama alanı olarak Beykoz'da bulunan Arpacı ve Paşa Mandıra çiftlikleri seçilmiş ve miri emlak statüsündeki bu iki çiftlik vilayet adına satın alınmıştır. Paşa Mandıra Çiftliği'nde bitki ve hayvan cinslerinin ıslahı amacıyla damızlık hayvan satın alınması, ahırların inşası ve çeşitli aletlerin tedarik edilmesi kararlaştırılmış ve bu yönde faaliyete geçilerek bazı adımlar atılmıştır. Arpacı Çiftliği'nde ise sütçülük, tavukçuluk, bağcılık, çiçekçilik, konservecilik, meyvecilik, sebzeçilik, fidancılık, arıcılık faaliyetlerini yaygınlaştırmak ve bu alanlarda uzman yetiştirmek amacıyla Sany-i Ziraiye Mektebi kurulmuştur. Bu okulda bir kısmı ücretsiz olmak üzere alınacak talebelerin gündüz ve gece esasına göre eğitim görmesi planlanmıştır (BOA, DH.UMVM. 00083.00026.001.001, 9 Ağustos 1332/22 Ağustos 1916; BOA, DH.UMVM. 00083.00026.007.001, 21 Eylül 1332/4 Ekim 1916).

Mahrukata (Odun ve Kömür) Tedariki

Odun ve kömür (mahrukata), ahalinin ısınma ihtiyacı için kullanılmasının yanı sıra hamam, fırın, sabunhane, boyahane, tuğla imalathaneleri ve kireç sektöründe temel tüketim maddeleriydi (Öznel, 2013, s.286-287). Çok sayıda ormanlık alana sahip olması ve İstanbul'a yakınlığı nedeniyle Beykoz, Anadolu yakasında Şile, Gebze ve İzmit ile birlikte odun ihtiyacının karşılandığı önemli bölgelerden biriydi. Ayrıca Beykoz'da çeşitli kömür madenleri de bulunmaktaydı. Mesela II. Abdülhamid'in kurenasından Ragıp Efendi'ye ait bir kömür madeni olduğu bilinmekte olup madene hariçten yapılan müdahale belgelere yansı-

mıştır (BOA, BEO. 003600.269985.001.001, 25 Haziran 1325/8 Temmuz 1909).

1909 yılında İstanbul'a bağlı telgraf hatlarının tamiri ve Adapazarı'ndan Hendek'e uzatılacak hatlar için ağaca ihtiyaç duyulmuştur. Üç bin direk için gerekli olan kestane ağacının, bedelinin ödenerek İbrahim Paşa Korusu'ndan temin edilmesi istenmiştir (BOA, ML.EEM. 00775.00044.001.001, 30 Teşrin-i sani 1325/13 Aralık 1909; ML.EEM. 00775.00044.002.001, 8 Kanun-ı evvel 1325/21 Aralık 1909).

1911 yılında vuku bulan şiddetli kıştan dolayı İstanbul'da odun ve kömür ihtiyacı had safhaya ulaşmış, buna ilave olarak karaborsa nedeniyle fiyatlar aşırı derecede yükselmiştir. Mecliste yapılan görüşmelerde, vakıflara ait olan Alemdağ'ından ağaç kesiminin daha önce yasaklanmış olmasının mahrukat fiyatlarının artmasına etki ettiği ifade edilmiştir. Bu nedenle Alemdağ'ından ve evkafa ait ormanlardan belirli bir süreliğine odun kesimine izin verilmesine dair karar alınmıştır (BOA, DH.İD. 00137.00004.010.001, 19 Mayıs 1327/1 Haziran 1911).

1915 yılında okulların yakacak ihtiyacı için Beykoz ormanlarından odun ve kömür tedarik edilmesi düşünülmüş ve Maarif Vekâleti, Maliye'den talepte bulunmuştur. Maliye Nezareti, Beykoz ormanlarının Ticaret ve Nafia Nezareti'ne devredilmiş olması nedeniyle talebin bu nezarete yapılması gerektiğini bildirmiştir (BOA, ML.EEM. 01174.00024.001.001, 4 Teşrin-i sani 1331/17 Kasım 1915; ML.EEM. 01174.00024.002.001, 7 Teşrin-i sani 1331/20 Kasım 1915).

Yine 1915 yılında Şirket-i Hayriye vapurlarının seyr ü sefer yaptığı iskelelerin tamirinde Beykoz ormanlarındaki meşe ağaçlarının kullanılması gündeme gelmiştir. İskele tamiri için gerekli olan meşe ağacının kalmadığı gerekçesiyle Paşa Mandıra Çiftliği'ndeki meşe ağaçlarının 8-13 metre uzunluğunda olanlarından 600 adedinin kesilerek tamirat için kullanılmasına karar verilmiştir (BOA, DH.İ.UM. 00055.00010.002.001, 12 Teşrin-i sani 1331/25 Kasım 1915).

İçme Suyu Tedariki

Beykoz, Osmanlı döneminde çeşmeleri ve sularıyla ünlüydü. Büyük bir kısmı padişahlar, saray hanımları ve devlet adamları tarafından yapılan çeşmelere III. Mustafa, II. Mahmud, Safiye Sultan, Mihrişah Valide Sultan ve İshak Ağa çeşmelerini örnek olarak gösterebiliriz. Suriçi İstanbul'unda halkın ihtiyacının karşılanması için çok sayıda çeşme olduğu gibi suların dağıtımı ve su yollarının tamir ve bakımı için önemli organizasyonlar bulunmaktaydı. Buna rağmen, sularının kaliteli olması nedeniyle Beykoz'dan İstanbul'a su nakledilmekteydi. Suların bir kısmı saraya gönderilmekle birlikte rutin bir şekilde İstanbul'daki dükkânlara da sevkiyatı yapılarak halka satılmaktaydı. Beykoz'dan İstanbul'a getirilen sularla ilgili yaşanan bazı problemler belgelere de yansımıştır.

Beykoz çeşmelerinden akan sular, çevre halkının ve seyr ü sefer yapan gemilerin istifadesine sunulmuş olup satışı yasaktı. Fakat bu kuralın bazen ihlal edildiği görülmektedir. Buna karşı tedbir olarak Şehremaneti'nin makine ve hortumla alınan sular için bir miktar vergi tarh edilmesi teklifi Şura-yı Devlet tarafından kabul edilmiştir. Söz konusu vergilerle elde edilecek gelirlerin,

çeşmelerin ve suyollarının tamir ve bakımına harcanması kararlaştırılmıştır. Ticari amaçla usulsüz olarak su alanların ekseriyetle büyük devletlerin vatan-daşları olması nedeniyle ilgili sefirliklere de tebliğde bulunulmuştur (BOA, ŞD. 00674.00023.002.001, 20 Haziran 1286/2 Temmuz 1870).

Beykoz'dan nakledilen suların İstanbul iskeleleri meydanında uzun süre bekletilmesi problem teşkil etmiş ve üç saatten fazla bekletilmesi durumunda vergi alınmasına hükmedilmiştir (DH.MKT. 01365.00060.001.001, 3 Eylül 1302/15 Eylül 1886). Konuyla ilgili bir başka belgede ise Beykoz, Göztepe ve sair mahallerden getirilen suların Hasır İskelesi'ne indirilerek bekletildiği ifade edilmektedir. Bölgedeki hasırcı ve zahireci esnafı, su arabalarının iskele bölgesini işgal etmesi nedeniyle mesleklerini icra edemediklerini bildirmiş; bunun üzerine önce suların arabalara sevkiyatının öğle vakti ikiye kadar bitirilmesi uygun görülmüştür. Fakat bu uygulama da problemi çözmemiş, neticede su taşıyan kayıkların Unkapanı İskelesi'ne yanaşarak dağıtımın oradan yapılmasına karar verilmiştir (BEO. 003357.251766.001.001, 16 Cemaziyelahir 1326/16 Temmuz 1908; DH.MKT. 01285.00027.004.002, 2 Şaban 1326/30 Ağustos 1908).

Beykoz'dan normal zamanlarda rutin olarak su sevkiyatı yapıldığı gibi su sıkıntısı çekilen dönemlerde de çözüm olarak Beykoz sularına başvurulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1851 yılında yağmurun az olması nedeniyle su sıkıntısı zuhur etmiş, Beyoğlu, Galata ve Kasımpaşa ahalisinin su sıkıntısını gidermek için sandallarla bu semtlere su getirilmiştir. Ayrıca suyun muhtekirlerin (karaborsacı) eline geçerek pahalı fiyata satılmasını önlemek için yetkililer önlem almışlardır (İ.DH. 00238.014398.001.001, 15 Şevval 1267/13 Ağustos 1851); İDH. 00238.014398.002.001, 19 Şevval 1267/17 Ağustos 1851).

1923 yılında Üsküdar ve Kadıköy bölgelerinde bulunan okullarda su ihtiyacı had safhaya çıkmıştır. Maddi durumu yerinde olan bazı velilerin çocuklarına şişelerle su tedarik edebilmesine karşın orta halli ve fakir ailelerin çocuklarının su sıkıntısının devam etmesi üzerine probleme çözüm aranmıştır. İhtiyacın aciliyetine binaen Beykoz sahili yakınlarındaki İshak Ağa Çeşmesi suyunun, su dubaları, boru ve hortumlar vasıtasıyla Kuzguncuk'tan itibaren Üsküdar, Haydar Paşa ve Kadıköy semtlerine devamlı surette sevk edilerek meselenin halledilmesi ve nakliye masraflarının cüzi bir ücretle ahali arasında paylaştırılması kararlaştırılmıştır (DH.İ.UM.EK. 00041.00050.005.001, 29 Teşrin-i Evvel 1339/29 Ekim 1923).

Sonuç ve Değerlendirme

Beykoz, İstanbul'a deniz yoluyla yakınlığı, çok çeşitli ürünler yetiştirilmesi, sularının kalitesi ve ormanlık alanların mevcudiyeti nedeniyle İstanbul'un bazı temel ihtiyaç maddelerinin tedarik edilmesinde önemli bir merkez olmuştur. Kara ulaşımının masraflı ve meşakkatli olması nedeniyle Boğaz'ın Anadolu Yakası'nın kuzey bölgesinde bulunan Beykoz'dan İzmit Körfezi'ne kadar olan bölge bu hususta önemli fonksiyonlar icra etmekteydi. Bu özelliğinden dolayı Beykoz ile İstanbul arasında çok hareketli bir deniz trafiği mevcuttu.

İstanbul'un çeşitli yerlerinde bulunan bahçe ve bostanlarda sebze ve meyve

yetiştirilmesine rağmen ürünlerin ihtiyacı karşılamaması nedeniyle Anadolu'nun her iki sahil bölgesinden İstanbul'a çok çeşitli türlerde sebze ve meyve nakledilerek satılmaktaydı. Kural olarak bu ticaret herhangi bir engelleme olmaksızın gerçekleşirdi. Ayrıca Beykoz'un sahil kesimindeki köylerde hububat dışında üretilen meyve ve sebzeler oşür vergisinden muaf tutulmuştu.

Odun ve kömür (mahruk) İstanbul halkının yakacak ihtiyacı için kullanılmasının yanısıra bazı sanayi ve hizmet sektörlerinde temel tüketim maddesiydi. Bu nedenle yeterince mahruk temin edilememesi durumunda ciddi huzursuzlukların meydana gelmesi kaçınılmazdı. İstanbul'a odun ve kömür, Marmara ve Karadeniz'in İstanbul'a yakın bölgelerinden temin edilerek deniz yoluyla taşınırdı. İstanbul'a çok yakın mesafede bulunan ve orman açısından zenginlik arz eden Beykoz, ihtiyaç halinde ilk akla gelen bölgelerden biriydi. Arşiv belgelerinde, Beykoz'dan elde edilen muhtelif cinsteki ağaçlardan, yakacak maddesi dışında ayrıca gemi yapımından iskele tamirine ve telgraf direği olarak kullanılmasına kadar çok farklı alanlarda faydalandığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı döneminde Beykoz'un öne çıkan zenginliklerinden biri de çeşmeleiydi. Bu çeşmelerin birçoğu padişahlar, saray hanımları ve devlet adamları tarafından yaptırılmıştır. Osmanlı dönemi İstanbul'unda da birçok çeşme ve buna bağlı olarak altyapı ve müesseseler bulunmasına rağmen Beykoz suları yüksek kalitesi nedeniyle İstanbul'a nakledilerek halka satılmaktaydı. Bunun dışında, İstanbul halkının susuzluk çektiği zamanlarda da Beykoz'dan İstanbul'a su sevkıyatı yapılmaktaydı.

Kaynakça

Başkanlık Osmanlı Arşivleri (BOA)

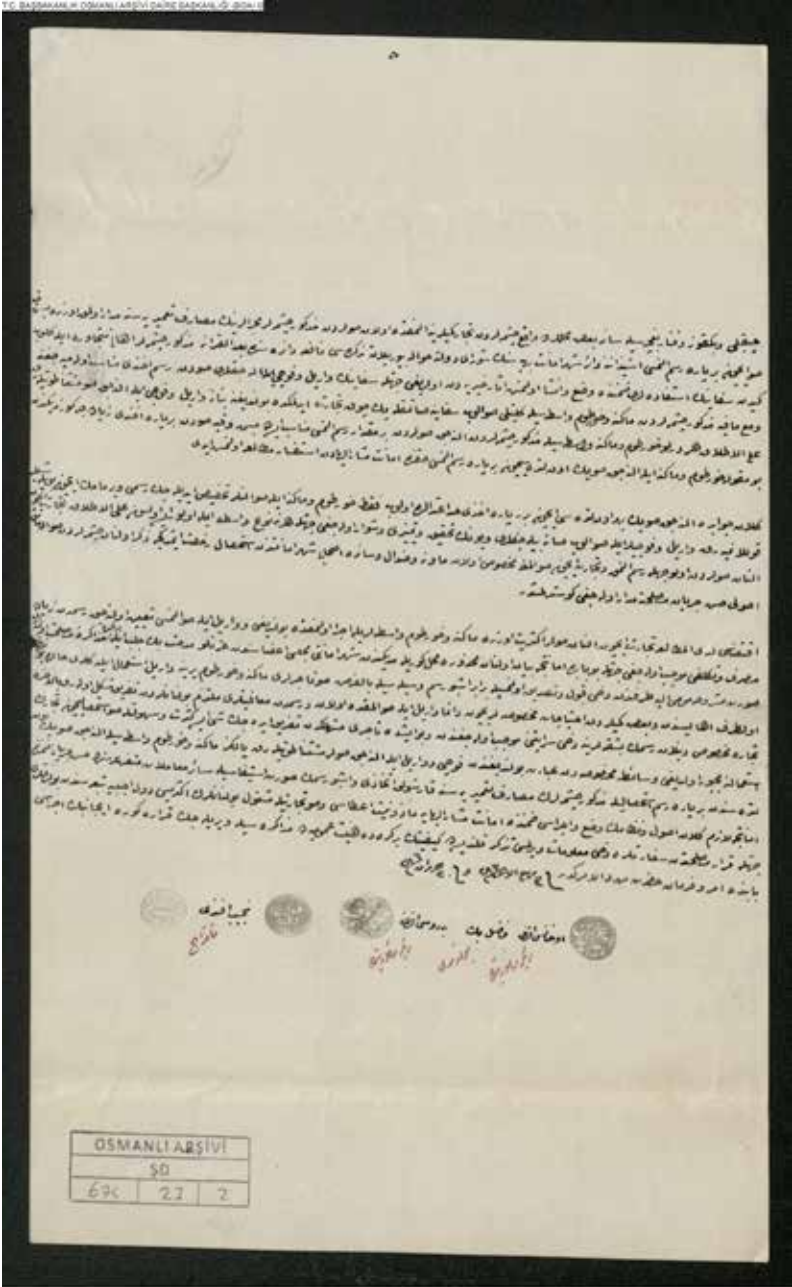
- A.MKT.NZD, A.MKT.NZD. 00133.00053.001.001, 27 Zilhicce 1271/10 Eylül 1855
BEO. 003357.251766.001.001, 16 Cemaziyelahir 1326/16 Temmuz 1908
BEO. 003600.269985.001.001, 25 Haziran 1325/8 Temmuz 1909
C.BLD. 00017.00839.001.001, 15 Safer 1240 / 9 Ekim 1824
DH.İD. 00137.00004.010.001, 19 Mayıs 1327/1 Haziran 1911
DH.İ.UM. 00055.00010.002.001, 12 Teşrin-i sani 1331/25 Kasım 1915
DH.İ.UM.EK. 00041.00050.005.001, 29 Teşrin-i Evvel 1339/29 Ekim 1923
DH.MKT. 01365.00060.001.001, 3 Eylül 1302/15 Eylül 1886
DH.MKT. 01285.00027.004.002, 2 Şaban 1326/30 Ağustos 1908
DH.UMVM. 00083.00026.001.001, 9 Ağustos 1332/22 Ağustos 1916
DH.UMVM. 00083.00026.007.001, 21 Eylül 1332/4 Ekim 1916
İ.DH. 00238.014398.001.001, 15 Şevval 1267/13 Ağustos 1851
İ.DH. 00238.014398.002.001, 19 Şevval 1267/17 Ağustos 1851
ML.EEM. 00775.00044.001.001, 30 Teşrin-i sani 1325/13 Aralık 1909
ML.EEM. 00775.00044.002.001, 8 Kanun-ı evvel 1325/21 Aralık 1909
ML.EEM. 01174.00024.001.001, 4 Teşrin-i sani 1331/17 Kasım 1915
ML.EEM. 01174.00024.002.001, 7 Teşrin-i sani 1331/20 Kasım 1915
ŞD. 00674.00023.002.001, 20 Haziran 1286/2 Temmuz 1870
ŞD. 00259.00009.003.001, 21 Teşrin-i evvel 1290/2 Kasım 1874
ŞD. 00259.00009.003.001, 1291/1875

Diğerleri

Kala, A. (1998), (Proje ve Yayın Yönetmeni), *İstanbul Esnaf Tarihi*, C.2, İstanbul: İBB Yayınları
Öznel, M. (2013), Tanzimat Dönemi ve Sonrasında İstanbul'un Temel İhtiyaçlarından Odun ve Kömürün (Mahruk) Üretim Sürecinde ve Arz Piyasasında Yaşanan Problemler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, Cilt: 6 Sayı: 24, ,282-305

Arpacı ve Paşa Mandıra Çiftliklerinde Ziraat ve Hayvancılığın Geliştirilmesiyle İlgili Faaliyetler. BOA. DH.UMVM. 00083.00026.001.001, 9 Ağustos 1352/22 Ağustos 1916

Beykoz Çeşmelerinden Makine ve Hortumla Su Alarak Satış Yapmanın Vergisi Tabi Tutulması Kararı. BOA. ŞD. 00674.00023.002, 20 Haziran 1286/2 Temmuz 1870

*Beykoz'da manevi merkezler ve
Edebiyat*

İbranî Mitolojisinden Semavi Dinlere Beykoz'da Hz. Yûşa

Olgay SÖYLER¹

Öz

Milattan sonra 1 veya 2. yüzyılda yaşadığı sanılan Byzantionlu Dionysios'un eserinde Herakles Yatağı olarak anılan kült merkezinin, Beşiktaşlı Yahya Efendi tarafından bulunulduğuna inanılan ve Hz. Yûşa'ya ait olduğu öne sürülen türbesi, bugün İstanbul'un en çok ziyaret edilen dini mekânlarından birine dönüşmüş durumdadır. İlgili kayıtlara ilkin Tevrat ile ulaşılsa da İbrani mitolojisi içinde de çeşitli anlatılarda adına rastlanılan, Kur'an'da ondan hiç bahsedilmemesine rağmen, iki yerde kendisine atıfta bulunulduğu düşünülen Hz. Yûşa'ya İstanbul'da yüzyıllar içinde eksilmeyen bir ilgi olduğu gibi, yabancı konuklar ve seyyahlar da neredeyse onu anlatmadan İstanbul'a dair eserlerini tamamlamadılar.

İlk defa İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışı sırasında Yahudi kutsal kitabında gördüğümüz İbranî mitleri içinde de geçen bazı olayların ona atfedilmesi niyetinde Beykoz sırtlarındaki türbesinin eski dev anlatıları ve dağ kültü bağlamında çözülebilecek makamının hikâyesi, semavi dinler ile kutsal kitapların ışığında aktarmaya gayret edilecek; mitoloji, seyyahların gözlemleri ve yöre insanının folklorik kültüründen derlenen malzeme de sözlü kültür ve dinler tarihi bağlamında incelenecektir. Musa'dan sonra İsrailoğullarının liderliğine yükselen Yûşa'nın etrafında şekillenen anlatıları, savaşları niyetinde 110 yaşında Efraim Dağı'nda hayatını kaybettiği güne kadar dini kitaplara yansıyan; sonunda Beykoz'da dev bir türbede bittiğine inanılan, zamandan ve gerçek mekânından koparılmış hayatını doğru bir zeminde incelemek amacıyla son veriler ve araştırmalar sunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Beykoz, Yûşa, Tevrat, Mitoloji, İbranî

¹ Araştırmacı/Tarihçi, olgaysoyler@gmail.com

İstanbul Müslümanlar için siyasi olduğu kadar sosyal, kültürel ve dini nedenlerle de Türkiye'nin en önemli kentlerinden biridir. Yaşayış tarzlarından banisi oldukları yapılara, bıraktıkları yazılı eserlerden söylencelere ve menkibelere konu olmuş şahsiyetlerin türbe ve makamlarının yoğun şekilde bulunması bu kentin önemini oldukça artırmıştır. Bu nedenlerle İstanbul cami, medrese, türbe ve tekkeleriyle sadece Türkiye'nin değil dünyanın en önde gelen inanç turizmi şehirlerinden biridir ve birçok ziyaret mekânını da içinde barındırmaktadır. Müslüman ahali şehirde en çok türbe, cami, tekke ve medreseleri ziyaret ederken içlerinde sağlık, toplumsal, sosyal ve kültürel nedenlerle türbe ziyaretleri oldukça öne çıkmaktadır ki Anadolu'da asırlardır İslam cılası altında, ata ve mezar kültü biçiminde yaşayan eski inanç kalıntılarının bariz etkilerini de barındır.

Türbe kelimesinin kökü, toprak anlamındaki 'türab' kelimesidir. Türbe veliler ile özdeşleştirilse de padişah, vezir gibi abidevi şahsiyetlerin mezarları için de kullanılmaktadır. Halk inanışlarına göre türbelerde yatan kişiler, geçmişten bugüne tarihsel gerçekliğine bakılmaksızın maneviyatla ilişkili kişiler olmuştur.²

İstanbul'da Allah dostu olarak anılan velilerin yattığı türbelerin başında gelen dört tanesi Boğaz'ın manevi bekçileri olarak tanınmakta ve en çok ziyaret alan türbeleri oluşturmaktadır. Bu inanca göre, Beykoz'da Hz. Yûşa İstanbul'un manevi bekçilerinden biridir. Diğerleri Aziz Mahmud Hüdayî, Yahya Efendi ve Telli Baba'dır. Genellikle türbeler kimlikleri belli olan sahabe ve velilerin yattığı türbeler ile hayali türbeler olarak ikiye ayrılır. Hayali veya gerçek mezarı Anadolu'da olmayan velilere ait bu türbeler çoğu zaman makam olarak anılır. Sadece Anadolu'da 12 farklı il ve ilçede Sarı Saltık'a ait türbe (makamın olması) durumu açıklamaya yetmektedir. Kimlikleri ve tarihi şahsiyetlerin sabit olduğu türbelerde genelde Kur'an okuma ve dua etme gibi ibadetler yapılırken özellikle kimliği tanımlanamayan çoğu türbede engellileri sağaltma, bez bağlama, türbe etrafında dönme, türbe etrafında yatma, mum yakma, ekmek kırma, kilit açma gibi geçmiş inanç tortularının rahatlıkla müşahede edilebileceği birtakım ritüeller uygulanmaktadır. Ziyaretlerin temel amacı kutsal abidevi bir şahsın şefaatinde yararlanmak olabileceği gibi çoğu zaman dilek dileme, sağlık bulma, sıkıntılara, geçimsizliğe, parasızlığa ve kısmetsizliğe çare bulma ümidiyle gerçekleştirilir. Yüzyıllardır ziyaret mekânı olmuş birçok seyyahın anlatımına konu olan Beykoz'da Hz. Yûşa en çok ziyaret edilen bu türbe-makamlardan birisidir.

Üstü açık yapısıyla farklılık arz eden, 17 metrelik demir parmaklıklarla çevrili dev bir mezarda yattığına inanılan Hz. Yûşa, Hz. Musa'dan sonra İsrailoğullarının başına geçen ve Eski Ahit'te Neviim olarak kaydedilen bölümün ilk peygamberidir.

Torah (Yasa), Neviim (Peygamberler) ve Ketuvim (Yazılar) olarak üç bölümden oluşan Eski Ahit'in Peygamberler bölümünün ilk anlatısı olan Yûşa (Yeşu) ilk defa, İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışı sonrası Sin Çölü'ndeki Refidim'e gelmeleri sırasında tarih sahnesinde görülür. Refidim'de İsrailoğulları ile savaştan Amelek'e karşı Hz. Musa'nın görevlendirdiği Yeşu bu savaştan zaferle ayrıldıktan sonra artık sık sık Hz. Musa ile anılmaktadır.

Kırk yıllık bir çöl hayatından sonra Musa, Tanrı'nın emriyle Yeşu'yu kendisinden sonra İsrailoğullarının lideri olarak seçer.

Kenan topraklarına bir dizi akın yapan Yeşu, Hz. Musa tarafından arz-ı mev'ud'un ele geçirilip İsrailoğulları arasında paylaşılması görevi almıştır ve Fatih Yeşu adıyla anılmaya başlamıştır. Musa'nın ölümü sonrası vaad edilen diyarlara Yeşu'nun yardımı ile girileceğini müjdeleyen Tanrı ona, "kulum Musa'nın sana emrettiği şeriatın tamamını yerine getirmeye dikkat et. Gittiğin her yerde başarılı olmak istiyorsan bu şeriatın ayrılmama, sağa sola sapma. Şeriat kitabında yazılanları dilinden düşürme ve tamamını yerine getirmek için gece gündüz onu düşün" demiştir.

Arz-ı mev'uda giren ve Kenanlıların gücünü kıran Yeşu mucizeler de göstermiş Amorilere karşı yapılan savaşın her türlü eylemin yasaklandığı cumartesi günü başlamadan bitmesi için duasıyla güneşin düşman yenilinceye kadar batmamasını sağlamıştır. Musa'nın halkını denizden geçirdiği gibi Yeşu da Şeria Nehri'nden kavmini geçirmiş, arz-ı mev'ûdu fethedip İsrailoğulları arasında paylaşmıştır.

Tevrat'ta kendisinden hem peygamber hem askeri lider olarak bahsedilen Yeşu, Musa gibi Rabb'in kulu olarak nitelenmiş, Rabb Musa gibi ona da seslenmiştir. Ebal Dağı'nda sunak inşa etmesi, Tevrat'ı yetmiş dilde taşlara kazdırması ve şeriatı kavmine tebliğ etmesi onun da Musa gibi peygamber olduğunun işaretleri olarak görülür ve Musa'dan sonra peygamberliğin ona geçtiği kabul edilir. Kutsal kitap ile beraber Yeşu, Yahudi anlatılarında Musa'nın yardımcı olarak geçer ve Musa sonrası üzülen kavmi savaşarak vaad edilen topraklara sokar; o hem peygamber hem fatihtir.

Kur'an'da Yûşa adının geçmediği bilinmektedir ancak ona işarette bulunduğu genel olarak kabul edilir. Musa ve Hızır kıssasında da Musa'nın genç yardımcısı diye bahsedilen kişinin Yûşa olduğu ifade edilmektedir.

195 rakımı ile Yûşa Tepesi'nin tarihin eski devirlerinden beri çeşitli inançlara bağlı bir çizgisi vardır ve kutsal kabul edildiği bilinir. Hıristiyanlık boyunca da devam eden bu süreç kentin İslamlaşmasıyla devam etmiş, dev bir mezara dönüşmüş yadır olarak sürekli ziyaret almıştır.

Eskiden beri dağların zirve noktalarında yaşayan "devlere" dair inancın ve "dağ" kültürünün birleşmesiyle oluşan anlatıların Yûşa ile İslam inancına evrildiği artık fark edilmektedir. Batılıların "dev" dağı yahut yukarıda andığımız "Herkül Yatağı" ismi ile andıkları tepeye Yûşa adının neden verildiği ise tam olarak anlaşılamamaktadır.

Dağ kültürü ile genel çerçevede bir aktarım yapmaya çalışıldığında, birkaç durum ortaya çıkar. Türkler kendi atalarının evvela kutsal olarak seçilmiş dağlarda yaşadığına veya ilk o dağ kütlesi üstünde atalarının ortaya çıktığına da inanmıştır. Nitekim orman olarak anılmasına alıştığımız Ötügen'in bir dağ olduğu bilinmektedir. Ergenekon ilk akla gelen anlatılardan olmakta, yine bir dağ içinden zorlukları aşarak çıktığımız devirlerin öyküsü önemli milli destan parçalarımızdan birisini oluşturmaktadır.

Dikeyliğin güçlü simgesi, ormanlarla kaplı, ulaşılmaz ve gizemli, dorukları göklere varan ve dolayısıyla göğü alttan destekleyen ve evrenin merkezinde bulunan dağ, Türk ve Moğol efsanelerinde önemli bir rol oynamıştır. Yeryüzü

çekirdeğinden göğe doğru bir yükselişi temsil eder ve tırmanarak onu tanrıya yaklaştıran bir tür erişmeyi simgeler. Dualar oradan daha iyi işitilir; ölümler de sonsuz ikametgâhlarından, özellikle onu bulamadıkları zaman, daha az uzaklaşmış olurlar.³

İlkel insanın yaygın fikri olan, hava durumunu ve özellikle de yağmuru kontrol eden tanrının en iyi şekilde bulutların toplandığı dağ tepelerinde yatıştırılacağıdır. Dağların ikincil özelliği, İslam ve Hıristiyanların ortak olarak paylaştığı, münzevilere meskenlik etmesidir. Bundan epey bağımsız olan, bir dağın veya dağ doruğunun bir devin mezarı olarak dünyevi “folklorik” kavramsallaştırılmasıdır; ilk bakışta “kara” bir figür olarak düşünülse de yukarıda ileri sürülmüş çağrışımların dini etkileri altında insanüstü oranlarda bir azize dönüşür.⁴

Bir dağ tepesinde taş yığını, mezara benzeyen etrafı taşlarla çevrili yer veya mezarı çağrıştıran doğal oluşumların aziz veya evliyanın mezarı olarak kabul edildiğine birçok bölgede şahit olmaktayız. Üstelik bu dev mezarlara yahut makamlara Anadolu’da çeşitli yerlerde rastlanmakta ve hepsi yine tepelerde bulunmakta, dev anlatılarının kahraman gazilere dönüşmüş İslam öykülerine evrilmiş mezarlar olduğuna da tanıklık etmekteyiz. Beş buçuk metrelik mezarı ile Battal Gazi, Üçler Tepesi’ne inşa edilen külliyesinde yatarken o tepenin antik Herakles kültürüne ait bir mabet olduğu bilinmektedir. Bahçede sıralanmış devşirme malzemelerin eski mabedin kalıntılarına ait olduğu hemen fark edilecektir. İznik’te şehre hâkim bir tepe üstünde makamı bulunan ve normal bir insandan kat be kat uzunluğa sahip mezarda yattığına inanılan Abdülvahap Gazi’ye ait makam (gerçekte burada mezarı yoktur) yine bu anlatılara örnek olarak verilebilecek türdendir.

Belirli olan bir husus, Boğaz’ın en yüksek tepesinin her devirde ve her inançta kutsal bir değer aldığı, bu yüzden de orada tarihin karanlıklarından beri bir sunak, bir mabed, bir kilise ve bir tekke ile caminin birbirlerini takip ettikleridir.⁵

Beşiktaşlı Yahya Efendi’nin bulduğuna inanılan türbeden ilk olarak 17. yüzyılda Evliya Çelebi bahsetmiş, Yûşa nebiyi ziyaret ettiğini seyahatnamesinde belirtmiştir. Galland, Hammer gibi birçok yazar ve gezginin seyahatname, anı ve tarih kitaplarında Yoros Kalesi ile birlikte Yûşa peygamber de kendine yer bulmuştur. Bu ziyaretgâhın Tevrat ve Yahudi literatüründe adı geçen Yûşa olmadığı, aslında kendisine ait beş makam daha olduğu, onun 110 yaşında öldüğü ve Efraim Dağı’nda Timnatserah’a defnedildiği artık kabul edilen gerçektir.

Sonuç olarak eski dev anlatıları, kahramanlık söylencelerinin İslam ile savaşçı gazi inancının kaynaştırılmasından oluşan bu kabrin adının neden Yûşa olduğu kesinlikle bugün bilinmemektedir. Mevcut tekke ve mescid Yirmisekizçelebizâde Sadrazam Mehmed Said Paşa tarafından 1755-56’da yaptırılmış, kabrin etrafı duvarla çevrilmiş, tekke çevresinde odalar inşa edilerek buraya postnişin atanmıştır. Büyük bir yangın geçiren mescid ve tekke Sultan Abdülaziz zamanında tekrar inşa edilmiş ve zamanımıza kadar gelmiştir.

Dipnotlar

- 2 Ali Köse- Ali Ayten, Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Cilt V, İBB Kültür A.Ş. Yayınları,2015.
- 3 Roux, Jean-Paul, Türklerin ve Moğolların Eski Dini, çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul: Kabalıcı Yayınları,2011.
- 4 Hasluck, F.W. Sultanlar Zamanında Hıristiyanlık ve İslam I. Çev. Timuçin Binder. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- 5 Eyice, Semavi. Bizans Devrinde Boğaziçi, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2007.

Kaynakça

- Billion, G., Gruson, P., (2018), *Eski Ahit'i Okumak İçin Birinci Ahit'i Açıklayan Metinler*, (P. Pommerol), İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Eyice, Semavi, (2007), *Bizans Devrinde Boğaziçi*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Graves, R.- Patai, R., (2013), *İbrani Mitleri (Tekvin-Yaratılış Kitabı)*, (Uğur Akpur çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Hasluck, F.W., (2012), *Sultanlar Zamanında Hıristiyanlık ve İslam I.*, (T. Binder, çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Köse, A., Ayten A., (2015), *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Cilt V, İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları.
- Kutsal Kitap (Tevat-Zebur-İncil)*, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2014
- Ömer Faruk Harman, Yüşa, (2013) *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XLIV, ss.43-45.
- Roux, Jean-Paul, (2011) *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (A. Kazancıgil, çev.), İstanbul: Kabalıcı Yayınları.

Beykoz'da Bir Horasan Ereni: Akbaba Sultan

Fahri MADEN¹

Öz

Horasan erenlerinden ve gazi-derviş zümresinin XV. yüzyıl temsilcilerinden olan Akbaba Sultan, İstanbul'un fethine iştirak etmiş olup asıl adı Mehmet'tir. Hayatı hakkındaki bilgiler menkıbevi bir nitelik arz etmektedir. Bu münasebetle Akbaba Sultan, Rum abdalı veya ahi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bugün Beykoz'a bağlı Akbaba Köyü'nde Fener Caddesi üzerinde bulunan Akbaba Tekkesi ve Türbesi, İstanbul'un fethinden sonra yaptırılmış olup, on altıncı yüzyıl başlarından itibaren Bektaşiler tarafından mamur hale getirilerek on dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar ayakta tutulmuştur. 1826 yılında Bektaşiliğin yasaklanması ve Bektaşî tekkelerinin kapatılması sırasında Akbaba tekkesinin de faaliyetleri durdurulmuştur. Bu sırada tekkedeki Bektaşî dervişleri sürgüne gönderilirken geride kalan Akbaba türbesinin idaresi Nakşibendi tarikatına devredilmiştir. Daha sonra tekke tekrar Nakşî şeyhlerinden Buharalı Abdülhakim Efendi (v. 1888) tarafından canlandırılmıştır. Böylece Nakşî tekkesi olarak faaliyetlerini devam ettiren Akbaba Tekkesi'nde 1925 yılında tüm tekke ve türbelerin kapatılması sırasında Hafız Ahmet Mansur Mükerrrem (Mükrim) Efendi postnişin bulunuyordu. Bu çalışmada bir Horasan ereni olan Akbaba Sultan hakkında kısaca bilgi verildikten sonra Akbaba Tekkesi ve Türbesi'nin tarihi gelişimi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Beykoz, Tarikatlar, Bektaşilik, Akbaba Sultan, Abdülhakim Efendi.

1 Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. Kastamonu/TÜRKİYE. fahrimaden@kastamonu.edu.tr

Akbaba Sultan

Türk milletinin manevi mimarları olarak bilinen Horasan Erenleri Emevi zulmünden kaçıp Horasan'a sığınan Ehl-i Beyt-i Resulullah'ın mensupları ve yetiştirip Anadolu'ya gönderdikleri evliyalardır. Horasan erenleri Anadolu'yu karış karış dolaşarak ve ellerindeki tahta kılıçlarla fetihlere katılıp maddi ve manevi destekleriyle bölgeyi Müslümanlaştırıp Türkleştirerek bizlere miras bırakmışlardır. İşte bu Horasan erenlerinden biri de Beykoz bölgesini yurt tutan Akbaba Sultan'dır. Keza İstanbul'un Beykoz ilçesi manevi iklimi açısından şehrin nadide bölgelerindedir. İlçe Anadolu Kavağı yolu üzerindeki Hazreti Yuşa'nın kabri dışında Çakmak Dede, Gazi Yunus, Ahi Baba, Salih Dede, Uzun Evliya, Tezveren Dede, Ataullah Efendi, Mehmet Said Efendi, Ethem Efendi, Tevfik Efendi, Şeyh Mehmet Selim Efendi, Şemsi Sultan, Abdülhakim Buhari Efendi gibi pek çok mübarek zatın kabirleri ile doludur (Galitekin, 2017-I-II, s.26, 33, 70, 164, 179, 653, 707, 815, 1165, 1259, 1285). Bu zatlardan en çok ziyaret edileni Yuşa Peygamber'den sonra Akbaba Sultan'dır². Erol Güngör'ün ifade ettiği gibi "Nerede evliya kabri varsa orası Türk toprağıdır. Evliyası olmayan yerde Türk de yok demektir." Bu itibarla Beykoz'un Müslüman Türk geçmişinde Akbaba Sultan gibi eren-evliyaların çok önemli bir yeri vardır. Sözü edilen bu mezar ve türbeler bu topraklarda İslam'ın ve Türklüğün "en sağlam mühürleridir." (Polat, 2019)

Horasan'dan gelen bu erenler keramet sahibi insanlardır. Aradan geçen bunca seneye rağmen halkın nesilden nesile anlattığı kerametler, hep onlara olan inancı sıcak tutmuş, böylelikle halkın üzerinde etkili olmalarını sağlamıştır. Bu keramet ve menkıbeler halkın inanç ve ruh dünyasını da diri tutmuş, birlik ve beraberliğe katkı sağlamış, evliyaların zor zamanlarda yardıma yetişeceklerine inanılarak moral ve motivasyon açısından toplum çöküntüden ve umutsuzluktan muhafaza edilmiştir. Ruh dünyamızın mimarları oldukları gibi bu evliyalar, Anadolu'nun fethinde sistematik bir iskân fonksiyonunu da icra etmişlerdir. Keza her biri bir bölgeye manevi bir görevlendirmeye gelmişler ve dergâhlarını kurarak oraları şenlendirmişlerdir (Aday, 2014, s.384).

Akbaba Sultan, Gaziyan-ı Rum olarak adlandırılan Rum abdallarından ve ahilerden, yani gazi-derviş zümresinin XV. yüzyıldaki temsilcilerindedir. Asıl adı Ak Mehmet Efendi olup "Akabalı" lakabıyla da anılan Akbaba Sultan'ın hayatı hakkında tarihi kaynaklardan ziyade dilden dile aktarılarak günümüze ulaşan menkıbevi bilgiler mevcuttur. Rivayete göre Allah ve Resulü'ne sevdalı Akbaba Sultan, Fatih Sultan Mehmet'in ordusuna katılmak, Hz Peygamber'in övgüsüne layık olup güzel asker olabilmek ve Hak nasip ederse şehadete ulaşmak için Buhara'dan kalkıp binlerce kilometreyi yürüyerek, yaya olarak gelmiş, İstanbul kuşatmasına katılıp Akşemseddin Hazretleri ile birlikte şehrin feth edileceğini müjdelemiştir. Rivayete göre Akbaba Sultan, Akşemseddin ile aynı gece aynı rüyayı görüp bu rüyanın fethe işaret ettiği yorumunu yapmıştır (Köse ve Ayten, 2015, s.394; Kalafat, 1999, s.522). Rüya hadisesi, Akbaba Sultan Türbesi yakınına konulan bilgi levhasında tekkedeki son dönem şeyh ailesinden gelen Abdüsettar Yavrutürk³ tarafından, "Muhasara uzayınca bir gün Fatih Sultan endişe ile durumu hocalarından sordular. O gece Akşemseddin ile Ak Mehmet Efendi mana âleminde İstanbul'un fethini gördüler. Sabah olunca ikisi de gidip Fatih Hazretleri'ne bu büyük müjdeyi verdiler. "Fetih size nasip

olacaktır, gönlünü ferah tut, Yüce Sultanım dediler.” şeklinde anlatılmaktadır (Bu ifadelere şu yazıda da yer verilmiştir: Kükçükkonuklar, 1994, s.5). Başka bir rivayete göre Akbaba Sultan kuşatma sırasında bir gün Fatih Sultan Mehmet’i çok düşünceli halde görmüş, bunun üzerine İstanbul’un fethedileceğinin rüyada kendisine haber verildiğini ona bildirmiştir.

Fethiştiraklerinden dolayı Akbaba Sultan, Hz. Peygamberin Hadis-i Şeriflerinde “nime’l-ceyş” buyurduğu, yani “ne güzel asker” şeklinde övgüsüne mazhar olmuş bir zattır. Fatih Sultan Mehmet fetih sırasındaki manevi yardımlarından onun âlim ve keramet ehli bir zat olduğunu anlayıp danışmanı tayin etmek istemiş ve ondan ders almıştır. Fakat fethin ardından Akbaba Sultan tıpkı Gökünük’e yerleşen Akşemseddin Hazretleri gibi devlet merkezine yakın olmak istememiş, padişahın izin alıp talebeleriyle birlikte Beykoz bölgesine yerleşip ilmi ve maneviyatı ile insanları aydınlatmaya, onlara hizmet edip yol göstermeye burada devam etmiştir. Bu arada devlet tarafından ihsan edilen arazide tekkesini / ibadethanesini kurmuş, burada zikir ve ibadetle meşgul olmuştur. Zaman içinde bölge tekkenin adını taşıyan bir köy haline gelmiştir (Koçu, 1958, s.504; Tanman, 1993, s.153; Kalafat, 1999, s.522)⁴. Rivayete göre Fatih Sultan Mehmet oraya yakın Beykoz’un güzel yerlerinden Tokatköy’de avlanırken sık sık halini hatırlamı sordurmuştur. Akbaba Sultan vefatının ardından kendi adını alan köye defnedilmiş ve böylece bölgenin manevi koruyuculuğu devam etmiştir.

Hadikatü’l-Cevami’’de Akbaba Sultan hakkında yukarıdaki bilgiler doğrulanmaktadır:

Akbaba Camii Yuşa Dağı yakınında, banisi Sultan I. Ahmet’in saltanatı sırasında Harem-i Hümayun’da Kethüda kadın olan Canfeda Hatun’dur. Karagümrük’te de bir camii ve saraçhane yakınında sebili olduğu yukarıda zikir ve beyan olunmuştur ve bu karyede bir tek hamamı⁵ dahi vardır... Ve bu karyenin bu isimle şöhretine sebep, Akbaba Mehmet Efendi’dir ki kabri adı geçen caminin yakınında büyükçe bir kabir olup mezar taşında tarih yoktur. Rivayet olduğuna göre bu zat cennetmekân Ebulfeth Sultan Mehmet Han Hazretleriyle gelen gaziler cümlesindedir. (Hafız Hüseyin Ayvansarayı, 1281, s.150)

Akbaba Sultan Tekkesi

İstanbul’un fethinden sonra Akbaba Sultan’ın devlet tarafından fütihat devirlerinin şenlendirme politikası gereği ihsan edilen arazide tekkesini kurup, çevresini imar ettiği ve zaman içerisinde bölgede onun adını taşıyan bir köyün oluştuğu anlaşılmaktadır (Tanman, 1993, s.153). Günümüz araştırmalarında fetihden sonra gerçekleştiği belirtiliyorsa da tekkenin tam kuruluş tarihi tespit edilmemektedir. Beykoz ilçesine bağlı Akbaba Köyü’nde, Fener Caddesi üzerinde yer alan ve XV. yüzyılda Akbaba Sultan tarafından kurulan tekke, XVI. yüzyılın başlarından itibaren, Akbaba Sultan’ın hatırasına ve kurduğu tekkeye Bektaşilerin sahip çıkmasıyla bir Bektaşî tekkesine dönüşmüştür. Aslında Rum abdallarından ve ahilerden olduğu bilinen Akbaba Sultan’ın kurduğu tekke XVI. yüzyıl başlarında devletin de müdahalesiyle teşkilatlı bir yapıya dönüşen Bektaşî tarikatına, yani Hacı Bektaş Veli Âsitanesi’ne (Pirevi)

bağlanıp İstanbul'un çevresindeki diğer Bektaş tekkeleri gibi şehrin gürültüsünden ve halkın dedikodusundan uzak, asude ve havadar bir ortamda yer almaktaydı. Nitekim zengin bir bitki örtüsüyle ve lezzetli sularla çevrili olan Akbaba köyü zamanla Akbaba Tekke ve Türbesi sayesinde İstanbul'un en gözde mesirelerinden birisi haline gelmişti. Tanman'ın ifadesiyle "Anadolu ve Rumeli'deki birçok 'yatırlı mesirede' olduğu gibi, burada da halkın sevgisini kazanmış ve kolektif hafızada yer etmiş bir velinin gömülü olması, dinlenme ve eğlencenin yanı sıra, ziyaretlere manevi bir boyut katmaktaydı." (Tanman, 1993, s.153-154)

Akbaba Sultan'ın mezarı zaman içerisinde ziyaretçilerin akınına uğramışsa da 1565 yılında bu konuda bir sıkıntı zuhur etmiştir. Keza zikrettiğimiz tarihe ait arşiv kaydına göre o sırada Yoros kazasının Deresekili köyü yakınında bulunduğu ifade edilen Akbaba Sultan'ın mezarını ziyarete gelen kadın ve erkeklerin fesada sebebiyet verecek davranışlarda bulduklarından ziyaret için gelmek isteyenlerin engellenmesi söz konusu olmuştur (BOA, A.DVNSMHM.d, 6/1297).

XVII. yüzyılın ortalarında Evliya Çelebi, hangi tarikata mensup olduğunu belirtmediği Akbaba Sultan Tekkesi'nin dervişlerin meşk ve sohbet ettikleri gayet bakımlı, abâdan bir tekke olduğunu; Akbaba Sultan'ın mezarının ise bir ziyaretgâha dönüştüğünü, ayrıca tekkenin bulunduğu Akbaba köyünün kiraz ve kestane ağaçlarından oluşan bir mesire yeri haline geldiğini haber vermektedir (Evliya Çelebi, 1996, s.209). XVII. yüzyıl şairlerinden Nevizâde Atâi de *Âlemnûma* adlı kitabında Boğaziçi'ni anlatırken Akbaba köyünün güzelliklerini renkli bir şekilde tasvir etmiştir (Gökbilgin, 1992, s.261). *Sâkinâme* adlı eserinde ise Akbaba Sultan'ın buraya yerleşmesine değinerek buranın mübarek bir makama dönüştüğünden söz etmektedir. Şiirinden birkaç satır şöyledir:

Karîbinde var bir mübarek makâm

Ricâle olur çilehâne müdâm

...

Odur bürc-i hurşid-i subh-ı safâ

Ki anda makâm eylemiş Akbaba (Akpınar, 2013, s.35).

Nevizâde Atâi babasıyla Akbaba köyü ve Akbaba Sultan'ın mezarını gezmiş, üstadı Nev'î'nin Akbaba Sultan'dan bahsettiği bir gazeline mesnevisinde yer vermiştir. Nev'î'nin gazeline Akbaba Sultan'ın nurlu türbesinin toprağı "göz cilası (kuhl-ı cilâ)" tabiriyle anılmaktadır:

Hususâ Akbaba'nın türbet-i pür-nûrını gördük

Gözi açuklara kuhl-ı cilâdur ferşinün gerdi (Akpınar, 2013, s.35-36).

Yine Subhizâde Feyzî, Akbaba köyünden "keyif artıran, gönlü çeken bir huzur ve keyif yeri"⁶ olarak bahsederken, Haşmet Akbaba'da sevgiliyle şarap içerek zevk ve sefâ sürdüklerini⁷ anlatmaktadır. XVIII. yüzyıla gelindiğinde yine bir mesire yeri olarak, yaz-kış, yılın her vakti misafiri eksik olmayan Akbaba Tekkesi tam teşekküllü bir kurum haline gelmiştir (Tanman, 1993, s.153-154).

Bektaşiliğin Yasaklanması (1826) ve Akbaba Tekkesi

XIX. yüzyılın başlarına kadar bir Bektaşî tekkesi olarak faaliyetlerini sürdüren Akbaba Tekkesi 1826 yılında kapatılmıştır⁸. Bu tarihte Yeniçeri Ocağı ile birlikte Bektaşiliğin de yasaklanması söz konusu olmuştur. Tekkelerin kapatılması ve içlerinde bulunan Bektaşî dervişlerinin sürgün edilmesi hadisesinden tüm şiddetiyle Akbaba Tekkesi de etkilenmiştir. Bu tarihte Şeyhülislamıktan görevlendirilen memurlar tarafından kapatılarak yıktırılan Akbaba Tekkesi uzun yıllar sürecek olan bir sessizliğe bürünmüştür. Zira içerisinde bulunan Bektaşî şeyh ve dervişleri usulen bir itikat yoklamasından geçirildikten sonra itikatları ıslah edilmek üzere Anadolu'da makarr-ı ulema⁹ beldelere sürgüne yollanmışlardır. Yüzyıllar içinde birtakım onarımlar ve değişimler geçirerek XIX. yüzyıla ulaşan tekke binası bu arada tahribe uğrayıp kullanılamaz hale gelmiş, muhtemelen tamamen ortadan kaldırılmıştır. Tekke binası tahrip edilmekle birlikte Akbaba Sultan Türbesi bırakılmış, ancak Bektaşî dervişleri buradan uzaklaştırılarak türbenin idaresi diğer pek çok Bektaşî türbesinde olduğu üzere Nakşî tarikatına devredilmiştir (Tanman, 1993, s.154). Bir zamanlar canlı bir Bektaşî merkezi olan, yaz-kış misafiri eksik olmayan (Koçu, 1958, s.504) Akbaba Tekkesi'nin dervişleri ve son postnişininin akıbetine ilişkin kesin bilgi bulunmamaktadır. Az önce belirtildiği gibi muhtemelen Anadolu'nun makarr-ı ulema merkezlerinden birine sürgün edilmişlerdir (Küçük, 2000, s.10).

1826 Sonrası Akbaba Tekke ve Türbesi

Arşiv kayıtlarında XIX. yüzyılda Üsküdar'a bağlı Kandıra nahiyesi içerisinde yer aldığı anlaşılan (VGMA, Defter nr. 902, vr.194) Akbaba Tekkesi 1826 yasağı ile eski parlaklığını kaybetmiş, tekkedeki gerilemeye paralel olarak çevresindeki köy de küçülüp nüfusu azalmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi ayakta kalan Akbaba Türbesi Nakşî tarikatına devredilmiştir. Nakşî idaresindeki Akbaba Tekkesi bu dönemde kendi halinde bir türbe mahallinden ibaret olarak kalmış, tekkedeki gerilemeye paralel olarak çevresindeki köy de iyice küçülmüştür (Tanman, 1993, s.154). Ayrıca Akbaba Türbesi buradaki cami ile birlikte Canfeda Hatun vakfının kapsamında kabul edilerek 1837 yılında Akbaba Türbesi vakfının zayi olan zaviyedar beratı yenilenmiştir (BOA, C.EV, 36/1759).

Bir ara türbedarlık Bektaşî şeyhleri idaresine bırakılmışsa da Bektaşî tarikatı resmen yasaklı olduğundan burada Nakşî adı altında faaliyet yürütülmüştür. Keza Aralık 1857 tarihinde burada türbedar olarak Nakşî tarikatından Perişan Baba bulunmaktaydı. Zikredilen tarihte kendisine seyahat edeceği mahallerdeki piskoposlara göstermek üzere tavsiyename verilmiştir. Mustafa Reşid Paşa tarafından verilen bu tavsiyenâmede Bektaşî Şeyhi Perişan Baba'nın Nakşî tarikatına bağlı olduğu vurgulanarak Akbaba Tekkesi'nin türbedarı bulunduğu ifade edilmekteydi (BOA, A.MKT.UM, 299/49; BOA, HR.MKT, 220/13)¹⁰. Bu bilgi dolaylı olarak sözünü ettiğimiz Akbaba Türbesi'nde Sultan Abdülmecid zamanında Nakşî adı altında "icrâ-yı faaliyet" ettiğini ortaya koymaktadır.

Öte yandan tekke 1875-1888 yılları arasında Nakşî şeyhlerden Buharalı Ab-

dülhakim Efendi (v. 1888) tarafından bir kez daha canlandırılmıştır. Sultan Abdülmecid zamanında 1848 yılında 25 yaşlarında Buhara'dan İstanbul'a gelen ve İstanbul'un merkez komutanı Abdülkadir Paşa'yla sıkı dostluk kuran Abdülhakim Efendi (Köse ve Küçük, 2014, s.43-44), Paşa'nın delaletiyle yapılan soruşturmada Akbaba Tekkesi meşihatının münhal bulunduğu, zaviyedar görünen Süleyman oğlu Mehmet'in uzun süredir gaip olduğu anlaşıl原因 olarak Abdülhakim Efendi 29 Eylül 1875 tarihinde bu makama getirilmiştir (VGMA, Defter nr. 902, vr.194)¹¹. Muhtemelen Akbaba Sultan'ın kökeninin de Buhara olması bu atamada etkili olmuştur. Ancak Akbaba Tekkesi o sırada çok harap durumdaydı. Bu münasebetle Abdülhakim Efendi ilk icraat olarak Abdülkadir Paşa'nın yardımlarıyla harap durumdaki tekkeyi tamir ettirmiştir (BOA, İ.DH, 979/77333; Tanman, 1993, s.154). Bu tamirat sırasında ahşap olarak bina edilen tekkeye iki odalı şeyh meşrutası¹² da ilave edilmiştir. Tekke ve meşruta tek kat üzerine olup ayrı kapılara sahipti. Buna göre meşrutaya sokak kapısından, tekkeye ise bahçe tarafındaki kapıdan girilmekteydi ("Akbaba Tekkesi", 1982, s.517). Abdülhakim Efendi tekkede bu hizmetleri görürken etraftan çekemeyenleri tarafından çeşitli müdahalelere maruz kalmıştır. Meclis-i Meşayih kayıtlarına yansıdığına göre 1879 yılında Abdülhakim Efendi bazıları tarafından rencide edildiğinden şikâyetçi olmuş, bunun üzerine durumun incelenmesi emredilmiştir (İMMM, Defter nr. 1762, s.11). Şeyh Efendi'ye bir başka müdahale 1884 yılında vuku bulmuştur. Meclis-i Meşayiha yapılan başvuruda Nakşi ayini sırasında yapılan bu müdahalenin bir daha yaşanmaması için Şehremaneti'ne durum bildirilmiştir (İMMM, Defter nr. 1762, s.70).

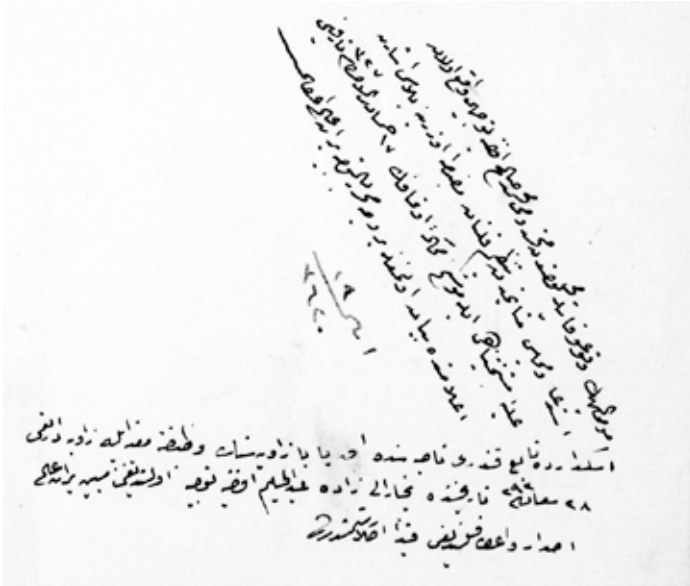
Resim 1. Akbaba (Canfeda Hatun) Camisi'nin Günümüzdeki Hali

Görüldüğü üzere 1826 sonrası Akbaba Tekkesi Nakşi olarak varlığını devam ettirmiştir. Nitekim dönemin kaynaklarında geçen tekke listelerinde de burası Nakşi olarak gösterilmektedir. 1890 yılında yayınlanan *Mecmua-i Tekâyâ'*'ya göre Akbaba Tekkesi ayin günü Perşembe olan bir Nakşi tekkesiydi (Bandırmalızâde Seyyid Ahmed Münib, 1307, s.13). Yine Yeşilzâde Mehmet Salih'in 1919 yılında yayınladığı *Rehber-i Tekâyâ'*'sına göre de Nakşi adı altında faaliyetlerini sürdüren Akbaba Tekkesi bu sırada mamur bir haldeydi (Galitekin, 2003, s.248). Şehsuvaroğlu'nun listesinde de tekke Nakşi olarak geçmektedir (Şehsuvaroğlu, 2005, s.268). Bu sebeple Akbaba Tekkesi 1826 Bektaşî yasağı öncesi konumuna bir daha geri dönememiştir (Çift, 2003, s.252).

Akbaba Tekkesi'nin bulunduğu bölgeye Sultan III. Murat'ın saltanatı sırasında 1588 yılında Harem-i Hümayun'da nüfuzlu kethüda kadın olan Canfeda Hatun tarafından bir de cami yaptırılmıştır (Karademir, 2018, s.97; Gökbilgin, 1992, s.257)¹³. Cami, köye ismini veren Akbaba Sultan'ın mezarının yanı başındadır. Vefatından sonra buraya defnedilen Ak Mehmet Efendi halk arasında "Akbaba Sultan" olarak anılırken Canfeda Saliha Hatun da ona olan hürmet ve sevgisi ile bu camiyi yaptırmıştır¹⁴. Böylece Canfeda Hatun Akbaba Sultan'ın mezarına tarihi bir anlam vermiş, buradaki tekke camii ile birlikte Canfeda Hatun'un vakfı kapsamına alınmıştır¹⁵. Vakıf muhasebe defterlerindeki harcamalardan Kethüda Canfeda Hatun'un buradaki tekkeyi sahiplendiği anlaşılmaktadır. Keza tekkenin günlük ihtiyaçlarına ilave olarak tamir ve onarımı Canfeda Hatun Vakfı gelirlerinden yapılmaktaydı. Akbaba köyündeki Canfeda Hatun Camii ve Akbaba Sultan Türbesi vakfının yıllık 6.000 akçe geliri bulunmaktaydı (Karademir, 2018, s.93, 99). Canfeda Hatun'un Akbaba Sultan Tekkesi'ne gösterdiği bu ilgi Bektaşîliğe bağlı Yeniçerilerin isyanlarının arttığı ve şiddetlendiği Sultan III. Murat döneminde gerçekleştiğinden Canfeda Hatun'un "bu tavrıyla yeniçeri askerlerine hoş görünmeyi, aynı zamanda buradaki himayesiyle ortamı kontrol etmeyi düşündüğü" şeklinde yorumlanmıştır (Karademir, 2018, s.99-100).

Arşiv kayıtlarına göre 1830 yılında Akbaba köyündeki Canfeda Hatun Camii'nin hitabet görevine Mehmet Halife getirilmiştir (BOA, HAT, 1581/56). Bununla birlikte tekkenin Abdülhakim Efendi tarafından yeniden ihya edildiği sırada burada mevcut olan Akbaba (Canfeda Hatun) Camii 1885-1886 tarihinde tamirden geçirilmiştir (BOA, İŞD, 77/4511). Bunu 1896-1897'deki bir diğer tamir izlemiştir (BOA, ŞD, 139/19; BOA, İEV, 15/1314 Ca 15; BOA, BEO, 859/64352). Keza Canfeda Hatun Camisi kemer üzerine değil de direk üzerine yapıldığından rüzgâr halılarını havaya kaldırır bir durumda bulunmaktaydı. Sultan II. Abdülhamit ile arası iyi olan Abdülhakim Efendi durumu kendisine anlattığında Sultan caminin direklerinin arasını duvarla ördürüp kapattırmıştır (Köse ve Küçük, 2014, s.449). Tekkeden yüz metre kadar yukarıda olan ve Harem-i Hümayun Kethüdası Canfeda Hatun tarafından inşa ettirilen bu cami II. Dünya Savaşı yıllarını cephanelik olarak geçirdikten sonra, 1953 yılında köylülerin öncülüğünde ahşap minaresi tuğlaya çevrilmiş ("Akbaba Tekkesi", 1982, s.517), 1979 yılında ise köyün imamı Muhammed Küçükkonuklar ve köydeki hayırseverler tarafından çatısı tamamen kaldırılarak büyük bir tamir ve tadilatından geçirilmiştir (Köse ve Küçük, 2014, s.44).

Tekkede 1826 sonrası banisi olan Buharalı Abdülhakim Efendi'nin vefatından sonra bir süre 80 kuruş maaşla Hafız Mehmet Kasım Efendi zaviyedarlık ve cami hatipliği görevini yürütmüş, ardından göreve 28 Ekim 1894 tarihinde Buharalı Abdülhakim Efendi'nin büyük oğlu Nakşi tarikatından Mehmet Salih (Salahattin) Efendi getirilmiştir (VGMA, Defter nr. 902, vr.194; İMMM, Defter nr. 1772, s.221; İMMM, defter nr. 1777, s.88). Kendisine 49,5 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Meclis-i Meşayih kaydına göre bir süre sonra Mehmet Salih (Salahattin) Efendi Akbaba Türbesi'nde bulunan Canfeda Hatun zaviyedarlığından vazgeçmiş, boşalan göreve Akbaba karyesi imamı Ahmet Tevfik Efendi talip olmuştur. Bunun üzerine Tevcih-i Cihat Nizamnamesi'nin 46. maddesi gereğince bu göreve ehil bulunan Şeyh Ahmet Tevfik Efendi zaviyedarlığa tayin edilmiştir (İMMM, Defter nr. 1747, s.122; İMMM, Defter nr. 1757, v.52b). Bununla birlikte arşiv kayıtları 25 Ekim 1921 tarihinde bu defa Buharalı Abdülhakim Efendi'nin diğer oğlu Hafız Ahmet Mansur Mükerrerem (Mükrim) Efendi'nin Akbaba Türbesi türbedarlığını devraldığını ve görevi tüm tekkele-
rin kapatıldığı 1925 yılına kadar sürdürdüğünü göstermektedir (İMMM, Defter nr. 1746, s.88; Tanman, 1993, s.154). Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki 1341 (1922-1923) tarihli *Tekâyâ ve Zevâyâ Defteri*'nde de tekkenin son şeyhi olarak Hafız Ahmet Mükerrerem (Mükrim) Efendi gösterilmektedir (VGMA, Tekaya ve Zevayaya Mahsus Defter, nr. 109 (366), vr.13). Hafız Ahmet Mükerrerem (Mükrim) Efendi tekke şeyhliği ile birlikte Canfeda Hatun Camii'nde 61 yıl imamlık yapmış, Kurtuluş Savaşı sırasındaki hizmetlerinden dolayı İstiklal Madalyası'yla ödüllendirilmiş, 1961 yılında vefatı üzerine cenazesi cami haziresine defnedilmiştir. Bu zatın dördü kız, altısı erkek on çocuğu dünyaya gelmiştir ("Akbaba Tekkesi", 1982, s.517).

Belge 1. Akbaba Sultan Tekkesi Zaviyedarlığına 29 Eylül 1875 Tarihinde Buharalızâde Abdülhakim Efendi'nin ve Onun Ardından Oğlu Mehmed Sâlih Efendi'ye Tevcihine Dair Arşiv Belgesi (VGMA, Defter nr. 902, vr.194)¹⁶.

Bugün Beykoz ilçesine bağlı 7 km mesafede Akbaba Köyü'nün Fener Caddesi üzerinde 253 numarada kayıtlı bulunan Akbaba Tekkesi'nin ilk yapısı ve binası hakkında bilgi bulunmamaktadır. XIX. Yüzyılın sonlarında ahşap olarak yaptırılan ve 1980'lerde hala ayakta bulunan tekke binası ise sade bir yapıydı (Bkz. Resim 1).

Kâgir bir bodrum üzerinde yükselen ve dış görünüşüyle sıradan bir ahşap konutu andıran tek katlı ahşap yapı ufak bir tevhidhâne ile iki odalı bir harem bölümünden ibaretti. Dikdörtgen pencerelerin aydınlattığı bu mekânlardan tevhidhânenin girişi bahçe yönünde, hareminki ise cadde üzerindedi. 1980'lerde tekkenin harem bölümünde Akbaba (Canfeda Hatun) Camii'nin imamı olan, son şeyhin oğlu oturmakta ve kullanılmayan tevhidhane yarı yıkık durumda bulunmaktaydı. (Tanman, 1993, s.154)

Ahşap olan tekke binasının mülkiyeti vakıflara aitti. Son şeyhin oğullarından Canfeda Hatun Camii din görevlisi Abdülhakim Yavrutürk burayı ev olarak kullanmakta ve vakıflara kira ödemekteydi ("Akbaba Tekkesi", 1982, s.517)¹⁷. Abdülhakim Yavrutürk'ün kardeşi, ailenin son temsilcisi Abdüssemi Yavrutürk II. Dünya Savaşı'nda cephanelik olarak kullanıldığını söylediği Canfeda Hatun Cami ve Akbaba Tekkesi'nin 1945'lerdeki durumuyla ilgili kısaca şu bilgileri vermektedir: "1945'te dedemin, mihrabı ve içinde her şeyi olan tekkesini cami olarak açtırdık. 10'a 10 ebadında güzel bir dergâhı vardı. Bahçeye de kestane çubuklarından bir minare yaptık. Orada ezan okurduk. 3-4 sene orada namaz kıldık. Önündeki odalar da dedemin eviydi. Yanında tek odalı bir mektep vardı. Ben ilkokulu orada okudum." (Köse ve Küçük, 2014, s.44)

Resim 2. Akbaba Sultan Tekkesi'nin 1983 Yılındaki Durumu (Tanman, 1993, s.153).

Son yıllarda tekke çok harap haldeydi. Penceresinden içeri bakıldığında tavanın yarı yarıya çökmüş olduğu görülmekteydi. Tevhidhâne mekânı oldukça küçük olan tekkenin şeyh meşrutasının tekkenin önündeki sundurmaya açılan ikinci bir kapısı daha mevcuttu. Ayrıca tekkenin geniş bir bahçesi olup burası

ceviz, kestane ve elma ağaçları ile doluydu. Canfeda Hatun Camiinin haziresinde Buharalı Abdülhakim Efendi'nin ve genç yaşta vefat eden kızı Hatice İsmet Hanım'ın mezar taşları bulunmaktaydı.

Belhî tarafından yazılan bu mezar taşı kitabelerinde “Hüvel-bâki. Hayfâ ki oldu medfûn toprakda genç âsâ, meydân-ı evliyanın bir merd-i bülendi. Abdülhakim devrân ol ârif ber çespân etmişdi elhâk ihyâ dergâh-ı dilpesendi, zikr-i cemil-i dâim efvâhda ola dâir oldukça feyzâbâd evrâd-ı Nakşbendi, mescidle hânkâhın şem'-i çerâğî olsun ol kâmilin hemişe evlâd-ı ercümendi. Bir merd-i Belhî çıkdı târihin etdi inşâd, cennete cânın atdı Abdülhakim Efendi sene 1306 (1888/1889)” (Galitekin, 2017-I, s.196) ve “Hüve'l-bâki İsmetmeâb binti Abdülhakim Efendi genç iken âh azm-ı dârü's-selâm kıldı, dâim mezârı nûr-ı rahmetle ola rûşen, hulk-ı hasenle elhak ibkâ-yı nâm kıldı gözyaşı ile Belhî târih yazdı menkût firdevsi bu Hadice İsmet makam kıldı sene 1325 (1907/1908)” (Galitekin, 2017-I, s.197) ifadeleri yer almaktaydı.

Resim 3. Akbaba Tekkesi'nin İkinci Banisi Nakşi Şeyhi Abdülhakim Efendi'nin Canfeda Hatun Camii Haziresi'ndeki Mezar taşı Kitabesi (Galitekin, 2017-I, s.196).

Akbaba Türbesi'nin az ilerisindeki tekke binasının harem bölümü halen Akbaba (Canfeda Hatun) Camii'nin imam evi olarak kullanılmakta, metruk olan tevhidhâne ise oldukça harap bir durumda bulunmaktadır.

Akbaba Tekkesi'nden günümüze kalan bir başka hatıra Akbaba Sultan Türbesi'dir. Ancak burası türbeden ziyade bir mezar şeklindedir. Türbenin/ mezarın kimin tarafından ve ne zaman yaptırıldığı bilinmemektedir. Zira dört duvarla çevrili mezarın üzeri açık olup mimari bir özelliği yoktur. Yalnız etrafı demir parmaklıklarla çevrilidir. Kabrin ortasında ince bir koridor vardır. Ayrıca mezar normal boyutlardan uzun yapılmıştır. Mezarın uzun yapılmasının sebebi Bizanslılardan kültürel ıktibas ihtimalidir. Bizanslılar kutsal gördükleri kişilerin mezarlarını uzun yapmışlardır. Onlardan etkilenen Türkler de kendi evlialarının daha aşağı bir mertebede olmadığını göstermek için mezarları uzun inşa etmişlerdir (Kalafat, 1999, s.522; Altan, 2007, s.38). "Müştemilatı olmayan türbe 'geçmişin büyük şahıslarından birisi olduğu için hürmeten ziyaret esnasında bid'at yapılmaksızın dua edilerek' ziyaret edilir... Türbenin bakım ve onarımını halk, temizliğini Canfeda Hatun Camii görevlileri yapmaktadır." (Kalafat, 1999, s.522) Akbaba Sultan mezarının etrafında Canfeda Hatun Camii Haziresi (Akbaba Mezarlığı)'nden başka tarihi mezarlar ve mezartaşı kitabeleri de mevcuttur (Galitekin, 2017-I, s.181-222).

Resim 4. Akbaba Tekkesi'nin İkinci Banisi Nakşi Şeyhi Abühakim Efendi'nin Kızı Hatice İsmet Hanım'ın Canfeda Hatun Camii Haziresi'ndeki Mezartaşı Kitabeli (Galitekin, 2017-I, s.197).

Halkın dini ziyaret mekânı olarak algıladığı İstanbul türbeleri, asırlardır şehrin İslam kimliğini kazanmasında önemli merkezler olarak görülmüştür. İstanbul'un fethinden sonra Hz. Ebu Eyyüb el-Ensari'nin (Eyüp Sultan) ve daha

sonraki dönemde Hz. Yuşa'nın mezarının manevi keşf yoluyla ortaya çıkarılması bunun örneklerindedir. İstanbul'daki türbeler, geçmişten bugüne halkın tarihini tanıdığı, atalarının hatıralarını yâd ettiği, onlara olan hürmetlerini ve vefa duygularını gösterdiği, geçmişi yeniden canlandırıp anlamlandırdığı bellek mekânları olmuştur. Ayrıca türbeler, geçmişte olduğu gibi günümüzde de toplumu bütünleştirici bir rol oynamıştır. Türbeler, dini yaşama düzeyleri, din algıları, eğitim ve sosyo-ekonomik durumları farklı insanları aynı mekânda birleştirmiştir. Örneğin, Eyüp Sultan Türbesi'nde veya Hz. Yuşa Türbesi'nde dini bilgi seviyeleri, dini yaşama tarzları, sosyo-ekonomik düzeyleri farklı insanlar bir araya gelmektedir. Bu yönüyle türbeler, asırlardır birlik ve dayanışmayı sağlayıcı sosyal bir işlev görmektedir.

Türbeler, İstanbul'un pek çok semtinde çevreyle bütünleşen, çevreye sosyal statü kazandıran ve çevreyi kendisiyle anlurlu hale getiren bir işlev üstlenmiştir. Hatta İstanbul gibi metropol bir şehir 'türbeler şehri' olarak anılmıştır. Geçmişten bugüne İstanbul'da pek çok mekân ismi, halkın sevdiği ve hürmet gösterdiği mübarek türbe ya da türbede yatan zatın ismi ile anılmaktadır: Yahya Efendi Sokağı, Merkez Efendi, Eyüp Sema, Vefa Türbesi Sokağı, Akbaba köyü bunlardan bazılarıdır. Çocukların isimlendirilmesi, asker uğurlama törenleri ve gelin ziyaretlerine kadar birçok sosyal alanda türbeler varlık göstermiştir. Türbelerin yanına kurulan vakıf, yardımlaşma derneği, misafirhane, aşevi, öğrenci yurdu gibi kurumlar, sosyal etkinliklere katkıda bulunmuşlardır. (Köse ve Ayten, 2015, s.384)

Resim 5. Akbaba Sultan Türbesi'nin (Mezarının) Günümüzdeki Hali.

Akbaba Sultan Türbesi, İstanbul'daki başlıca dini ziyaretgâhlardandır. Türbe-ye şehir içinden ve dışından turlarla da ziyaretler yapılmaktadır. Özellikle Hz. Yuşa Türbesi'ni ziyarete gelenler Akbaba Sultan Türbesi'ni de ziyaret etmek-

tedir. Ziyaretçiler genelde Kur'an okuyup dua etmekte, mezarın kenarına oturarak tefekkür etmektedir. Sünnet olacak çocuklar ve yeni evli çiftler türbeyi ziyaret edenler arasındadır, nadiren hastalıklarına şifa arayanlar da gelmektedir. Türbe ziyareti genellikle şu şekilde gerçekleştirilmektedir. Ziyaretçiler türbenin başında dua edip Kur'an okur. Ayrıca türbeye gelenlerin çoğu, türbe yakınındaki camide iki rekât namaz da kılarlar. Ancak bazı ziyaretçilerin türbede şeker ve lokum dağıttığına, türbeyi tavaf ettiğine, hasta olan yakınlarını türbeye getirdiğine nadiren de olsa rastlanmaktadır.

Türbe, asırlardır köyü temsil etme özelliğine sahip olmuştur. Köy, ismini de türbeden almıştır. Türbenin burada bulunması ve Akbaba Sultan'ın fetih ile ilişkilendirilmesi, köylülere bir aidiyet hissi ve kimlik sunmakta, birlikteliği sağlayan bir sosyal fonksiyon görmektedir. Köyde önemli bazı merasimler geçmişten bugüne türbenin bulunduğu mekânda yapılmıştır. Köylülerin anlattığına göre türbe eskiden Cumhuriyet bayramlarında tören alanı olarak kullanılmış; köylüler burada toplanarak İstiklal Marşı söyleyip dua ederlermiş. Bugün de dini bayramlarda bayramlaşma geleneği bu türbenin olduğu mekânda sürdürülmektedir. (Köse ve Ayten, 2015, s.394-395)

Akbaba Sultan Türbesi (Mezarı) günümüzde özellikle Ramazan aylarında ziyaretçi akınına uğramaktadır. Yıllık ziyaretçi sayısı yüz binlerle ifade edilmektedir (Kalafat, 1999, s.522). Bu münasebetle XV. yüzyılda bir Horasan ereni, gazi-derviş, maddi ve manevi bir fütihat eri olarak Buhara'dan İstanbul'a gelmiş olan Akbaba Sultan Hazretleri günümüz insanına da hizmet vermekte, ruhlara sürur vermekte ve şehir hayatının günlük koşuşturmasından yorulmuş, hayatın bin bir türlü meşgalesinden yorulmuş gönüllere, hâsılı Beykoz'un manevi havasına, Alevi olsun Sünni olsun tüm insanımıza huzur ve huşu kaynağı olmaktadır. Şehrin gürültüsünden kaçıp asude bir ortamda huzur ve esenlik bulmak isteyenler, yeşilliklerle çevrili bu mütevazı camide soluklanıp, Ak Mehmet Efendi'nin manevi huzurunda tazeleniyorlar." (Köse ve Küçük, 2014, s.42) Bu itibarla Akbaba Sultan Hazretlerinin mezarı bölgede önemli bir birleştirici manevi unsurdur. Bu değerlerimizin kıymetini bilmek, gelecek kuşaklara taşımak da bizlere düşmekte, bu konuda her kurum ve kişinin omuzunda sorumluluk bulunmaktadır.

Resim 6. Akbaba Sultan Tekkesi'nin 1983 Yılındaki Durumu (Tanman, 1993, s.153).

Bugün Akbaba Tekkesi ve Canfeda Hatun Camisi'nin ikinci banisi olan Buharalı Abdülhakim Efendi'nin torunu Abdüssemi Yavrutürk'ün Akbaba köyün-

deki cami, tekke, Mimar Sinan yapısı olan hamam ve diğer tarihi kalıntılar için son dileği olan “Balkanlara kadar tarihi ihya eden devletimiz bu camiyle birlikte hamam ve sebili de abad etse, yaşatsa, bu yapılarla birlikte her şey yeniden can bulup canlansa” (Köse ve Küçük, 2014, s.45) temennisiyle yapılmakta olan restorasyonun bir an önce tamamlanıp bu tarihi yapının yeniden tüm canlıların hizmetine sunulması temennisiyle.

Dipnotlar

- 2 Günümüzde adak adayanların, vücudunda herhangi bir ağrısı ve sızısı olanların ziyaret ettiği Akbaba isminde bir zatın mezarı Sivas’ın Yıldızeli ilçesinde bulunmaktadır (Kaya, 2019, s.2, 10, 13, 18). Kütahya’da da Akbaba adını taşıyan bir türbe zikredilmektedir (Aday, 2013, s.161, 216, 651) Ayrıca Akbaba adıyla anılan bir başka mezar (yatır) Alanya’da bulunuyordu. 1930’larda ziyaret edilen, fakat daha sonra önce demir parmaklıkları sökülün yatırdan günümüze hiçbir şey kalmamıştır. Ayrıca günümüzde Afyonkarahisar ilinin Sultandağ ilçesi Akbaba Köyü’nün tarihi mezarlığında Akbaba isminde bir zatın türbesi bulunmaktadır. Hakkında bilgi olmayıp köy ahalisi Rus savaşında bölgeye yerleştirilen Gürcülerden oluşmaktadır. Muhtemelen gerek Anadolu’da gerekse dünyanın başka bölgelerinde Akbaba ismini taşıyan çok sayıda türbe, mezar ve yatır bulunmaktadır. Bununla birlikte Bedri Noyan, Beykoz köyündeki Akbaba Tekkesi’nden ayrı Kuzguncuk’a iki saat mesafede aynı adla anılan köyde de Akbaba Tekkesi’nin yer aldığını ifade etmektedir. Köy bulunduğu yerin güzelliği, meyveleri ve suyunun tadıyla ünlü olması sebebiyle insanlar İstanbul’dan buraya gelmeye ve türbeyi ziyarete gelmekteydi (Noyan, 2002, s.130).
- 3 Aynı zamanda şair olan bu zatın 2000 ve 2005 yılında yayınlanmış Akbaba’dan Şiirlerle Öğütler adlı şiir kitabı bulunmaktadır (Yavrutürk, 2000-2005). Bu zatın 1993 yılında yazdığı “Düşün” adlı şiirinde şu satırlar yer almaktadır: “Yüksek sesle konuşma, kahkaha ile gülme/Gülme kalbi öldürür, gözyaşı affa vesile/Yüce Rabbine sığın, ondan affını dile/Selam olsun Yüce Veli, Akbaba Sultan Hazretlerine.”
- 4 Akbaba Sultan’ın faaliyet gösterdiği ve mezarının yer aldığı köyün onun ismiyle anılması kaynaklara göre muhtemelen XVII. yüzyıldan itibaren yoğunlaşmıştır. Keza 1565 tarihli bir arşiv kaydında Akbaba Sultan’ın mezarının Yoros kazasının Deresekili Köyü yakınında bulunduğu ifade edilmektedir (BOA, A.DVNSMHM.d, 6/1297). Bir başka arşiv kaydında ise tekkenin Üsküdar’a tabi Kandira nahiyesinde bulunduğu zikredilmektedir (VGMA, Defter nr. 902, vr.19).
- 5 1735 tarihli arşiv kaydına göre Yoros kazası Akbaba karyesinde vaki bu hamamın gelirlerinin Kethüda Canfeda Hatun Camii imam, hatip ve müezzinine ait olduğu, hamamın herkese açılması için yapılan teşebbüsün uygun görüldüğü tespit edilmektedir (BOA, C.EV, 471/23845). Canfeda Kadın Camii’nin bir parçası olarak Sultan III. Murad döneminde (1574-1595) sarayda nüfuzlu bir kethüda olan Canfeda Saliha Kadın tarafından yaptırılan hamamdan günümüze sadece sıcaklık kısmının kalıntıları kalmıştır. Hamamdan Evliya Çelebi “çift taraflıdır” ve Akbaba köyünden de “hamamlı mamur bir köydür” diye bahsetmektedir.
- 6 “Şevk-fezâ cây-ı geh-i Akbaba/Mesken-i dil-keş idi cây-ı safâ” dizeleri buna işaret etmektedir (Akpınar, 2013, s.35).
- 7 Şairin dizeleri şöyledir: “Bir şâh-ı bâz-ı hüsn ile biz Akbaba’dayuz/Turna gözü şarâb ile zevk u safâdayuz.” (Akpınar, 2013, s.35)
- 8 “Yedikule, Eyüp, Rumelihisarı ve Üsküdar taraflarında olup bundan akdem hedm olunan Bektaş tekyelerinin keyfiyetleri bi’t-tahkik...” (BOA, MAD, 9731, s.406; MAD, 9776, s.338-339).
- 9 Makarr-ı ulema, ilmiye mensuplarının bol olduğu Kayseri, Hadim, Birgi vs. gibi şehir ve kazalar için kullanılan bir tabirdir. Bektaşiler buralarda ilmiye mensuplarının denetim ve gözetiminde bozuk olduğu iddia edilen itikatları düzeltilmek istenmiştir.
- 10 “Tarikat-ı aliyeye-i Nakşibendiyye’den Beykoz’da Akbaba Tekkesi türbedârlarından Perişan Baba li-eclî’s-seyaha bugün ol tarafa azimet etmiş ve kendisi şâyân-ı atufet ve ihtirâm zevâtın bulunmuş olmağla mümaileyhden vuku’ bulacak umur-i hususâtında her türlü muavenet ve teshilât-ı mukteziiyenin ve hakkında dahi hürmet ve riayet-i lâıyakanın ifası hususu.” (BOA, A.MKT.UM 299/49).
- 11 Abdülhakim Efendi’nin torunu ve ailenin son temsilcisi Abdüssemi Yavrutürk dedesinin İstanbul’a gelişini ve Akbaba Tekkesine postnişin oluşunu şöyle anlatmaktadır: “Dedem 1848 yılında 25 yaşlarında Buhara’dan (bugünkü Özbekistan sınırları içinde) İstanbul’a geliyor ve İstanbul’un merkez komutanı Abdülkadir Paşa’nın yanına geliyor. O da dedeme Eyüp Nişanca’da görev veriyor. Sultan Mahmut, Vak’a-i Hayriye’de camiye kapatmış, iyancıları dağıtmış. Caminin kapalı olduğunu haber alan Abdülkadir Paşa, ‘Beykoz Akbaba Köyü’nde bir cami var kapalı, oraya git hem şeyhliğe hem hocalığa oradan devam et’ diyor. Dedem de buraya gele-

- rek 80 yıl kapalı kalan camiyi ilk kez ibadete açıyor ve tekkenin de şeyhlik makamını alıyor.” (Köse ve Küçük, 2014, s.43-44).
- 12 “Sözlükte ‘şart koşulmuş’ anlamına gelen meşrûta kelimesi cami, kütüphane, sıbyan mektebi, tekke vb. vakıf eserlerde çalışan imam, müezzin, hatip, kayyum, hâfız-ı kütüb, muallim, şeyh, türbedar, müteveli, muvakkit ve müderris gibi görevlilerin barınması için vâkif tarafından tahsis edilen odalar veya evler için kullanılmıştır. Günümüzün lojmanlarına tekabül eden ve meşrûtahâne diye de anılan bu yapılar yalnız vakfiyede belirtilen amaç ve şartlara uygun olarak kullanılır, başka bir kişiye veya kullanıma tahsis edilmesine, kiralanmasına izin verilmezdi.” (Ahunbay, 2004, s.387).
- 13 Bu caminin 1580 yılında Sultan III. Murat’ın annesi Nurbanu Sultan tarafından yaptırıldığı da haber verilmektedir (Köse ve Ayten, 2015, s.394). Bunun sebebi Canfeda Hatun’un Nurbanu Sultan’ın en gözde cariyesi ve sağ kolu olmasıdır (İpşirli, 1993, s.150-151). Hadikatü’l-Cevami’de Canfeda Hatun’un Sultan I. Ahmet’in saltanatı sırasında bu camiyi yaptırdığı belirtilmektedir (Hafız Hüseyin Ayvansarayı, 1281, s.150); Günümüzde 20 Aralık 2013’te restorasyona alınan Canfeda Hatun Camii henüz ibadete açılmamıştır.
- 14 Serpil Köse-Zeynep Küçük, “Akbaba’nın 90’lık Türbedarı Abdüssemi Yavrutürk: ‘Mimar Sinan’ın Eseri Yıkılıp Kırılır mı Hiç’”, Beykoz Kültür/Sanat, Sayı 7, Ağustos 2014, s.43. “vakfiyede belirtilen amaç ve şartlara uygun olarak kullanılır, başka bir kişiye veya kullanıma tahsis edilmesine, kiralanmasına izin verilmezdi.” (Ahunbay, 2004, s.387).
- 15 Canfeda Hatun tarafından Akbaba köyünde cami, Mimar Sinan’a inşa ettirdiği bir hamam ve su sarnıcı, en az iki çeşmesinin yanı sıra Sultan III. Mustafa tarafından inşa edilen mektebi tamir ettirmiştir. Ayrıca Akbaba köyündeki hane, oda ve dükkan türünde gayri menkullerini akar olarak vakfına bağışlamıştır. Tüm bu yatırımları ve hayırları sebebiyle Canfeda Hatun Akbaba köyünün kurucusu olarak görülebilir. Canfeda Hatun’un cami, mescid, mektep, çeşme, hamam, su sarnıcı ve su yolu, köprü, vakıf gibi hayır eserleri için bkz. Karademir, 2018, s.85-116.
- 16 Belgenin günümüz harflerine çevirisi şu şekildedir: “Üsküdar’da tâbi’ Kandıra nâhiyesinde Akbaba Zâviyesi’nin vazife-i mu’ayyene zâviyedarlığı 28 Şa’bân sene 292 (29 Eylül 1875) tarihinde Buhârâlızâde Abdülhakim Efendi’ye tevcih olunduğunu mübeyyin berât-ı âlî isdâr ve i’tâ kılındığı kayden anlaşılmıştır. Mûmaileyhin vukû’-ı vefatıyla mahlûlünden mahdûmu Mehmed Sâlih Efendi’ye tevcihi vâki’ olan istid’â ve meclis-i meşâyıhdan tanzim mazbata üzerine balası işaret-i aliyeye-i meşihatpenâhi ile müveşşeh mahkeme-i evkâfın 17 Cemaziyelahir sene 327 (6 Temmuz 1909) tarihli i’lâmında beyan olunmağla be rvech-i muharrer bi’t-tevcih berât-ı âli i’tâsı. 19 Esas 3620.”
- 17 Akbaba türbesinin yanı başındaki Canfeda Hatun Camii 1987 yılında tamirden geçirilip yenilenmiştir. Son yıllarda cami ve türbenin bakım ve onarımıyla Samsun’dan gelerek Beykoz’a yerleşmiş Hasan Akçay’ın ilgilendiği belirtilmektedir (Küçük, 2000, s.11).i’tâsı. 19 Esas 3620.”

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- BOA, A.DVNSMHHM.d, 6/1297.
 BOA, A.MKT.UM, 299/49.
 BOA, BEO, 859/64352.
 BOA, C.EV, 36/1759.
 BOA, C.EV, 471/23845.
 BOA, HAT, 1581/56.
 BOA, HR.MKT, 220/13.
 BOA, İ.DH, 979/77333.
 BOA, İ.EV, 15/1314 Ca 15.
 BOA, İ.ŞD, 77/4511.
 BOA, MAD, 9731, s.406.
 BOA, MAD, 9776, s.338-339.
 BOA, ŞD, 139/19.
 İMMM, Defter nr. 1746, s.88.
 İMMM, Defter nr. 1747, s.122.
 İMMM, Defter nr. 1757, v.52b.
 İMMM, Defter nr. 1762, s.11, 70.
 İMMM, Defter nr. 1772, s.221.
 İMMM, Defter nr. 1777, s.88.
 VGMA, Defter nr. 902, vr.194.
 VGMA, Tekaya ve Zevayaya Mahsus Defter, nr. 109 (366), vr.13.

Kaynak Eserler ve Araştırmalar

- Aday, E. (2013). *Kiitahya İli Türbe ve Yatırları Etrafında Oluşan İnanç ve Uygulamalar*. (Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Aday, E. (2014). Horasan Erenleri'nin Menkıbevi Şahsiyetlerindeki Ortak Özellikler. *Türk Dünyası Bilgeleri Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması (26-28 Mayıs 2014 Eskişehir)*. Eskişehir. 383-393.
- Ahunbay, A. Z. (2004). Meşruta. *DİA*. XXIX. Ankara. 387-388.
- Akbaba Tekkesi. (1982). *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*. I. İstanbul. 516-518.
- Akpınar, Ş. (2013). Klasik Türk Edebiyatında Beykoz. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. VI/27. 18-39.
- Altan, A. (2007). *Beykoz Yûşa Türbesi Bağlamında Türbe Ziyaretlerinin Psiko-Sosyal Yönden İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Bandırmalızâde Seyyid Ahmed Münib. (1307). *Mecmua-i Tekâyü*. İstanbul.
- Çift, S. (2003). 1826 Sonrasında Bektâşilik ve Bu Alanla İlgili Yayın Faaliyetleri. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. XII/1. Bursa. 249-268.
- Evlıya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllı. (1996). *Evlıya Çelebi Seyahatnâmesi*. I. haz. O.Ş. Gökyay. İstanbul.
- Galitekin, A. N. (2003). *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul Câmi, Tekke, Medrese, Mektep, Türbe, Hamam, Kütüphane, Matbaa, Mahalle ve Selatin İmaretleri*. İstanbul.
- Galitekin, A. N. (2017). *Beykoz Kitâbeleri*. I-II. İstanbul.
- Gökbilgin, M. T. (1992). Boğaziçi. *DİA*. VI. İstanbul. 251-262.
- Hafız Hüseyin Ayvansarayi. (1281). *Hadikatü'l Cevami*. II. İstanbul.
- İpşirli, M. (1993). Canfedâ Hatun. *DİA*, VII. İstanbul. 150-151.
- Kalafat, Y. (1999). Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivine Göre Horasan Eri Olarak Bilinen Anadolu Yatırları-I. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 40. Ankara. 511-525.
- Karademir, A. (2018). Harem-i Hümayun Kethüdası Canfeda Hatun'un Serveti ve Vakıfları. *Vakıflar Dergisi*. 50, Ankara Aralık. 85-116.
- Kaya, D. (2019). Sivas'ta Yatmakta Olan Horasan Merkezli Anadolu Erenleri. http://dogankaya.com/fotograf/sivasta_horasan_merkezli_erenler.pdf. 1-25.
- Koçu, R. E. (1958). Akbaba Köyü. *İstanbul Ansiklopedisi*. I. İstanbul. 504.
- Köse, A., Ayten, A. (2015). İstanbul'da Müslümanların Dinî Ziyaret Mekanları: Türbeler. *Büyük İslam Tarihi*. V. İstanbul. 382-401.
- Köse, S., Küçük, Z., (2014). Akbaba'nın 90'lık Türbedarı Abdüssemi Yavrutürk: 'Mimar Sinan'ın Eseri Yıkılıp Kırılır mı Hiç'. *Beykoz Kültür/Sanat*. 7. Ağustos. 42-45.
- Küçük, M. (2000). Beykoz'da Yitik Bir Bektâşi Dergahı Akbaba. *Cem*. 10. İstanbul. 10-11.
- Kükçükkonuklar, Z. (1994). Akbaba Sultan Hazretleri. *Yuvamız*. 9/102. Ağustos. 5.
- Noyan, B. (2002). *Bütün Yönleriyle Bektâşilik ve Alevîlik*. V. Ankara.
- Polat, C. (2019). Manevi Mimarlarımız Horasan Erenleri. <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/manevi-mimarlarimiz-horasan-erenleri-celaledin-polat-202513h.htm>.
- Şehsuvaroğlu, H. (2005). *Asırlar Boyunca İstanbul*. İstanbul.
- Tanman, M. B. (1993). Akbaba Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. I. İstanbul. 53-154.
- Yavrutürk, A. (2000-2005). *Akbaba'dan Şiirlerle Öğütler*. İstanbul: Pamuk Ofset Yayıncılık.

Osmanlı Beykoz'unun Kimliğini Oluşturan Örgütlenmelerden Tekkeler

Necdet YILMAZ¹

Öz

Osmanlı'nın kuruluş hamurunda ve bir medeniyet ortaya çıkarmasında yer alan en önemli kurumlardan birisi tekkelerdir. Tasavvufun örgütlenmiş bir tezahürü olan bu müesseseler feridin kemale ulaşmasında olduğu kadar bu fertlerden oluşan toplumun da erdemle donatılmasının başlıca amili olmuştur. Osmanlı toplum dinamiğini oluşturan üç sacayağından (cami, medrese, tekke) biri olan tekke, Osmanlı coğrafyasının en ücra köşelerine kadar yayılmıştır. Tarikat mensupları gerek merkezleri olan tekkelerde, gerekse cami, medrese ve buldukları sair yerlerde tasavvuf kültürünü yaymak, halkın irfan seviyesini yükseltmek, idarenin daha sıhhatli yürümesini sağlamak amacıyla yoğun faaliyet göstermişlerdir.

Tekke mensupları aldıkları vaizlik görevleri yanında ilme ve kitaba verdikleri değerle toplumun zihnî gelişmesinin sağlanmasında; gerek fikir ve felsefe gerekse mimari, şiir ve musiki başta olmak üzere bütün güzel sanatlarla ilgili yönlendirmelerle de derinlikli bir bakış ve duyuş açısı kazanmasında baş aktör olmuşlardır.

Osmanlı döneminde, Beykoz'un bugünkü sınırları içerisinde; Yûşâ Tepesi, Mehmed Emin Efendi, Rûmî ve Atâullah tekkelerinde Nakşibendiyye; Raûfî ve Şeyh Süleyman Efendi tekkelerinde Halvetiyye; Çayır Tekkesi'nde Rifâî, Şeyh Seddin Efendi Tekkesi'nde Bedeviyye; Yardımcı Baba Tekkesi'nde Kâdiriyye; Akbaba Tekkesi'nde önce Bektâşiyye sonra Nakşibendiyye tarikatleri temsil edilmiştir.

Tebliğimizde adı geçen tekkelerin yerleri ve kuruluşları ile tarihî seyri ele alınıp görev yapan postnişinler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Beykoz, Tekke, Tarikat, Şeyh, Postnişîn.

1 Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
necdet.yilmaz@istanbul.edu.tr

Nakşibendî Tekkeleri

Yûşâ Tepesi Tekkesi

Günümüzde Yûşâ Tepesi olarak bilinen, İstanbul Boğazı'nın en yüksek tepesi olan mahal tarihin kadim dönemlerinden beri çeşitli inançlarca mukaddes bir yer kabul edilerek mabetler inşa edilmiştir. Burada ilk çağlarda bir Zeus tapınağı olduğu, Bizans döneminde, altıncı yüzyılda İmparator I. İustinianos zamanında bu tapınağın Hagios Mikael adına bir kiliseye çevrildiği bilinmektedir. Müslümanların bölgeye hâkim olması ile birlikte bu tepede bir mescit-tekke ve yanında bir ziyaretgâh (yatur) ihdas edilerek tepenin kutsallığı devam ettirilmiştir. Bugün Yûşâ Peygamber'in kabri diye ziyaret edilen büyük mezar, İlk Çağ'da Herakles'in mezarı yahut yatağı olarak bilinmekteydi.²

Müslümanlar bu tepeye Yûşâ ismini vermiş, ziyaretgâhı da Yûşâ Peygamber'e nispet etmiştir. Hz. Musa'nın yakınlarından olan ve ondan sonra peygamber olarak gönderilen Hz. Yûşâ'nın bu havaliye gelmesi zor bir ihtimal olarak değerlendirilmektedir. Bu tepeye verilen Yûşâ adının nereden geldiği ile ilgili bir yoruma göre "Yûşâ" bir şahıs ismi olmayıp eski attarlıkta koyunlara vurulan damgayı boyamakta kullanılan aşı boyası "yuğşa"dan gelmektedir. Boyanın elde edildiği toprak Boğaz'ın bu bölgesinde çok görüldüğünden ve koyunlar burada "yuğşalandığından" adı geçen yere "Yuğşa Tepesi" denilmiş, bu isim zamanla Yûşâ'ya dönüşmüştür.³ Yûşâ'ya nisbet edip etmediği bilgisi verilmeden bu makamın Kânûnî Sultan Süleyman dönemi velîlerinden Beşiktaşlı Yahya Efendi (v. 978/1571) tarafından keşfedildiği çeşitli kaynaklarda yer almaktadır.⁴ Hayrât-ı Şerîfe defterlerinde burasının "Sultan Süleyman Vakfından Yûşâ camii ve dergâhı" olarak geçmesinden Kânûnî'nin, Yahya Efendi'nin keşfinden sonra buraya cami ve dergâh yaptırdığı anlaşılmaktadır.⁵

XVI. yüzyıla ait bu kayıtları arşiv belgelerinden teyit edememekteyiz ancak XVII. yüzyılın ikinci yarısında bu bölgeyi ziyaret edip bilgi veren Evliyâ Çelebi'nin, "cümle ehl-i teferrüc cebel-i Yûşa'da ziyâret-i Yûşa Nebî'ye urûc ederler kim iki sâatde ancak çıkılır bir kûh-ı bülendin zirvesinde kabri-i Yûşa Nebî ve tekve ve fukarâları vardır" demesinden bu dönemde tekkenin ve bağlılarının bulunduğu anlaşılmakta ancak hangi tarikate mensup oldukları tespit edilememektedir.⁶

XVIII. yüzyılın ortalarında Nakşî meşâyihinden Şeyh Mehmed Efendi'nin yönlendirmesiyle dönemin sadrazamı Yirmisekizçelebizâde Mehmed Said Paşa (v. 1175/1761)⁷ bir mescit-tekke inşa etmiştir.⁸ Bugün yerinde bulunmayan Teşrifâtî Mehmed Bey'e ait olan inşâ kitâbesini Ayvansarâyî Hüseyin Efendi vermiştir ki şu şekildedir:

Hudâvend-i cihân Sultân Osmân Hân-ı zî-şânın
Hümâyûn zâtıdır dünyâda ancak şimdi zillullah
Hudâvend bir nefes olmaz cüdâ ol zill-i Yezdânî
Olur elbette tâbi' sâye sâhib-i sâyeye billah
Kerâmet-i hümâyûnuna bu şâhid yetişmez mi
Ki sadr-ı a'zâmıdır hayra mâ'il hasbeten lillah

Cenâb-ı Şeyh Mehmed bin Murâd-ı Nakşibendî
Mübârek nutkı bâdî oldı bu hayra bi-iznillah
Gelüb heb kudsiyyân Âkif didi bu mısra'ı târih
Sa'îd Paşa makâm-ı Yûşâ'yı yaptı li-vechillah (1169/1755-56).

Mescit-tekke ile birlikte Yahya Efendi tarafından salih bir zât olarak keşfedilen kabrin etrafına kâgîr bir duvar inşa edilmiş, buraya müstakil bir türbedar ve tekkeye de bir postnişin tayin edilmiştir.⁹ Adı geçen tekkeye atanan şeyhin Nakşî tarikatinden olduğu ve bundan sonra bu tarikatın şeyhleri tarafından idare edildiği anlaşılmaktadır.

Yûşâ türbedarı olan Seyyid Mehmed Efendi (v. 1181/1767-68),¹⁰ Seyyid Derviş Osman (v. 1237/1821-22)¹¹ ve Şeyh Mustafa'nın (v. 1259/1837)¹² mezarları hazirede bulunmaktadır. Kanaatimizce türbedarlık ve şeyhlik aynı kişide birleşmiştir.

Kâgîr duvarlı, kırma çatılı küçük bir yapı olan bu mescid XIX. yüzyılda yandı-ğı için Abdülaziz döneminde (1861-1876) 1280/1863-64'te aşağı yukarı aynı biçimde yenilenmiş, yakın tarihte de önemli ölçüde tadil edilerek onarılmıştır.¹³

Ayvansarâyî'nin verdiği bilgiye göre hayır sahibi bir şahıs mevlid-i şerif okunması için vakfiye tanzim etmiş, yaz aylarında okunan bu mevlit merasimine katılmak için insanlar oluk oluk akmaya başlamıştır. Bu merasime davet edilen meşâyihden Rifâî ve Sa'dî tarikatine mensup şeyhler alemler çekerek dervişleriyle birlikte zikir âyini yapmak için katılım sağlamışlardır. Her geçen sene bu kalabalık arttığı için Sultan III. Selim bu şekilde cemiyetle icra edilmesini yasaklayarak gizlice bu vakfiyenin yerine getirilmesini emretmiştir.¹⁴

Yûşâ haziresinde bulunan bir mezar taşı kitâbesinde yazılı "Yûşâ şeyhi merhum ve mağfur Seyyid Ahmed Dede ruhuna Fâtiha. Sene 1203/1788-89" ifadeden bu tarihten önce Ahmed Dede isminde bir şeyhin postnişin olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵

1855 senesine ait bir istatistik cetvelinde, İstanbul tekkeleri arasında 203. sırada gösterilen ve "Yûşâ Aleyhisselam Dergâhı" ismiyle kaydedilen tekkenin Kâdiriyye tarikatine bağlı olduğu bildirilmektedir. Ayrıca beş adet erkek, bir adet de kadının ikâmet ettiği ifade edilmektedir.¹⁶

Ahmed Münib Efendi'nin 1890 tarihli *Mecmûa-i Tekâyâ'i* 'sında tekkenin adı "Yûşâ Tekkesi", tarîkati Nakşî, şeyhinin ismi Tevfik Efendi, âyin günü ise Perşembe olarak kaydedilmektedir.¹⁷

XIX. yüzyılın sonuna ait *İstanbul Tekkeleri Nüfus Vukû'atı Defteri*'nde tekkenin bu dönemde ikâmet edenleri listesi şu şekilde verilmektedir:¹⁸

1. Mehmed İzzet Efendi b. Osman (Doğumu: 1213/1798-99).
2. Mahdûmu Mehmed Tevfik Efendi. (Doğumu: 1270/1853-54).
3. Diğer mahdumu Hasan Hüseyin Efendi (Doğumu: 1285/1868-69).
4. Derviş Mehmed b. Mustafa (Doğumu: 1240/1824-25).
5. Mahdûmu Mehmed Nûrî Efendi (Doğumu: 1270/1853-54).
6. Derviş Mahmud b. Mehmed (Doğumu: 1276/1859-60).

7. Derviş Mustafa b. Ahmed (Doğumu: 1241 / 1825-26).

8. Derviş Mahmud b. Mehmed (Doğumu: 1274 / 1857-58).

9. Derviş Yusuf b. Abdullah (Çerkez. Doğumu: 1260 / 1844).

1918 senesine ait bir listede Nakşî tarikatine bağlı olduğu ve şeyhinin de Hasan Efendi olduğu bildirilmektedir.¹⁹

Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi'nin 1921 senesine ait *Rehber-i Tekâyâ'* sında ismi "Yûşâ Tekkesi", tarikati Nakşî ve âyin günü ise Perşembe olarak geçmektedir.²⁰

1925 yılına ait bir tekke defterine göre tekkenin ismi "Hazret-i Yûşâ", şeyhi Derviş Mehmed Efendi niyabetiyle Sağır Hüseyin Efendi, meşrutahânesinin olmadığı ve vakfiyesinin de kayıtlı bulunmadığı ifade edilmektedir.²¹

XIX. yüzyılın ikinci yarısı kudretli alim ve sûfilerinden Ahmed Ziyâeddîn-i Gümüşhânevî'nin her yıl bir ya da iki halvet düzenlediği, halvetten çıktıktan sonra ihvanıyla birlikte Yûşâ'yı ziyarete giderek burada birkaç gün kaldığı, bu günler esnasında mevlid-i şerif okunduğu ve hatm-i hâcegân yapıldığı kaynaklarda geçmektedir.²²

Mehmed Emin Efendi Tekkesi/Serviburnu Tekkesi/Emin Efendi Tekkesi/Şeyh Kadir Efendi Tekkesi

Mehmed Emin Efendi, Emin Efendi,²³ Serviburnu ve Kadir Efendi isimleriyle kayıtlara geçen tekke, Serviburnu mevkii, Yalıköy Mahallesi'nde, Nakşibendî meşâyihinden Mehmed Emin Efendi (v. 1829) tarafından XIX. yüzyılın ilk yıllarında yaptırılmış, 1239 / 1820'de vakfiyesi düzenlenmiştir.²⁴

Meclis-i Meşâyih'in, 7 Kânûn-ı Evvel 1334 / 7 Aralık 1918 tarihinde tekke şeyhlerinin bizzat kendilerine doldurduğu resmî evrak olan tercüme-i hâl varakasında, bu tarihte şeyhlik yapan Abdülkadir Efendi, şahsı hakkında bilgi verirken tekkenin tarihine de kısmen işaret etmiştir.²⁵ Buna göre Abdülkadir Efendi'nin şeyhi, tekkenin bir önceki postnişini, aynı zamanda Yalı Karyesi İmamı da olan Ahmed Cemil Efendi'dir. 1307 / 1889-90 senesinde tekkenin şeyhliğine atanan Abdülkadir Efendi, bu yapıyı hicrî 1310 / 1892-93'de yeniden inşa etmiştir.

Abdülkadir Efendi 1273 / 1856-57 senesinde doğmuştur. Babası Debbağhâne-i Âmire İmamı el-Hâc Veli Efendi'dir. Herhangi bir devlet hizmetinde bulunmamış, bahsi geçen tekkenin bahçesinde uzun süre ziraatle meşgul olmuştur. Abdülkadir Efendi'nin 1918 senesinde bir halifesi olup o da oğlu Veli İhsan Efendi'dir. Önde gelen dervişleri ise oğlu Şerif Efendi, Hüsnü Efendi, Nuri Ağa, Atâ Efendi ve Kemaleddin Ağa'dır.

1292 / 1875 senesinde Hüseyin Penah Efendi'nin vakfettiği 2.000 kuruş para vakfına, Abdülkâdir Efendi 1918 tarihinde beş adet dükkân ve 7.000 kuruş ilavede bulunmuştur. Bunların gelirinden ayda 150 kuruş fakirlerin yemek ihtiyaçlarına, senelik 3.000 kuruş burada mi'râciye okuyanlara, senede 1.000 kuruş Beykoz Uncu Mustafa Camii'nde ikinci sonrası vaaz edecek vaize, 800 kuruş cüz okuyacak hafıza, 200 kuruş hâfızı dinleyene, Muharrem aylarında

aşure pişirilmesi ve mersiye okunması için 3.000 kuruş ve mütevellî için de senelik 3.000 kuruş ödeme yapılmaktadır.²⁶

Tekke'nin 50-60 dönümlük büyük arazisi Abdülkadir Efendi zamanında, 1919 senesinde Amerikan Oil Şirketi'ne 6.000 Osmanlı lirasına satılmış,²⁷ geliri de vakfisi Mehmed Emin Efendi zamanında düzenlenen vakfa devredilmiştir. Tekke binasının içinde bulunduğu kalan arsa yaklaşık on dönümdür.

Tekke bir semâhâne, iki oda ve bir sofa ile mutfak ve helâdan oluşmakta idi. 1871 senesinde Başçavuş Abdülkadir Efendi tarafından bir çeşme yaptırılmış, bilâhare bu çeşmenin yanında bir namazgâh düzenlenmiştir. Tekkeyi oluşturan binalar geniş ve ağaçlı bir bahçenin içine dağılmıştır. Derviş hücreleri de sokağa paralel dikdörtgen planlı beşik çatılı ahşap bir kanat içinde toplanmıştır. Derviş odalarının arkasında bostan havuzu ile donatılmış bir bahçenin gerisinde yer alan ve dış görünüşü ile sıradan bir ahşap meskeni andıran tek katlı yapı selâmlık birimleri, misafirhane ve taamhaneden oluşmaktadır. Bu yapıya bitişik olan aynı özelliklere sahip olduğu bilinen harem dairesi ile aynı sırada bağımsız bir yapı olarak tasarlanan ufak boyutlu ahşap tevhidhane 1950'li yıllarda çökerek yıkılmıştır. Şeyh Mehmed Emin Efendi ile eşi Fatma Hatun'a ait iki mezar Serviburnu İskelesi Sokağı'na paralel uzanan derviş hücrelerinin arka kısmında yer almaktadır.²⁸

Dergâhın âyin günü Pazar'dır.²⁹

Rûmî Tekkesi/Nazif Dede Tekkesi

Rûmî Tekkesi³⁰ ve Nazif Dede Tekkesi³¹ olarak kayıtlarda yer alan tekkenin inşâ tarihini tespit mümkün olmamıştır. Anadoluhisarı'nda, Otağtepe Ayazma Caddesi, Setüstü Sokağı'nda Rûmî Mehmed Efendi Vakfı'na bağlı arsa üzerinde bulunmaktadır.³²

1885 senesinde yapılan istatistike göre tekkede iki erkek, üç tane de kadın ikâmet etmektedir.³³

*İstanbul Tekkeleri Nüfus Vukuât Defteri'*nde XIX. yüzyıl sonlarında tekkede ikâmet eden kişiler şunlardır:³⁴

1. Postnişin Nureddin Efendi b. el-Hâc Ali (Doğumu: 1256/1840-41).
2. Şeyh Vekîlî Hâfız Mehmed Efendi b. Ali (Çankırlı olan bu zâtın doğum tarihi: 1248/1832-33).
3. Derviş Ahmed b. Ahmed (İstanbulu olan bu zâtın doğum tarihi: 1223/1808-09).

Atâullah Efendi Tekkesi/Ubeydullah Efendi Tekkesi

Beykoz Kanlıca sırtlarında Mihrabat Korusu yakınında bulunan,³⁵ Mehmed Atâullah Efendi Tekkesi, Şeyh Atâ Efendi Tekkesi, Şeyh Atâullah Efendi Tekkesi ve Ubeydullah Efendi Tekkesi adlarıyla kaynaklarda yer alan yapı, Nakşî şeyhi Kanlıcalı³⁶ Mehmed Atâullah Efendi tarafından kurulmuştur. Atâullah

Efendi 1203/1789 senesinde vefat ettiğine göre vefatından bir müddet önce inşa edilmiştir. İkinci şeyh Amasyalı Ubeydullah Efendi, bânînin damadı olup 1241/1825-26 senesinde vefat etmiştir. Ardından görevi Ubeydullah Efendi'nin oğlu Mehmed Kadri Efendi (v. 1285/1868-69) yürütmüştür. Zâkir Şükrü'nün verdiği listeye göre Mehmed Kadri Efendi'den sonraki postnişin Kütahyalı Ahmed Lütfi Efendi'dir (v. 1298/1880-81).³⁷ Bu son şeyhin Halvetiyye'nin Şa'bâniyye kolu meşâyihinden olduğu kaydedildiğine göre tekke, Mehmed Kadri Efendi'nin vefatı olan 1869 senesinden sonra Halvetiyye'nin Şa'bâniyye koluna geçmiştir. Ahmed Lütfi Efendi'nin vefatından sonra şeyhliği oğlu Mahmud Vecihüddin Efendi üstlenmiştir.³⁸

1905'te harap vaziyete gelen tekke, o civarda bulunan Kavacık Çiftliği'nin sahibi ve Prenses Fatma Hanımefendi'nin eşi Mahmud Sırrı Paşa tarafından tevhidhânesiyle türbesi kâgire çevrilmek suretiyle yeniden ihya edilmiştir. 1925'ten sonra tekrar harap olmuş, 1976'da tevhidhânesi cami olarak kullanılmak üzere çevre sakinlerinden hayırsever insanlarca tamir edilerek, minare ve şadırvan eklenmiştir.³⁹

Atâullah Efendi'nin damadı ve halefi Amasyalı Şeyh Ubeydullah Efendi tarafından 6 Safer 1218/27 Mayıs 1803'te tekkenin vakfiyesi tanzim olunmuştur. Bu vakfiyeye göre Atâullah Efendi, Kanlıca kasabasının bağlarında bulunan evini ve civarındaki bahçesini Nakşî dergâhı olmak üzere vakf etmiş, mütevellîlik ve şeyhliğini de nesilden nesile erkek çocuklarının en salih ve layık olanına, şayet nesli kesilirse tekkenin ser-halifesine ve Nakşî meşâyihine şart koşmuştur.⁴⁰

Yapının bulunduğu bölge Tekke Mevkii olarak anılmaktadır. Cami yanındaki müstakil türbede ilk bânî Atâullah Efendi ile sonraki şeyhler medfundur. Türbenin sağ ve solunda hazire yer almaktadır. Hazirede bulunan Raûfî kabirleri Kanlıca'dan nakledilerek buraya getirilmiştir.

İstanbul Tekkeleri Nüfus Vukuâtı Defteri'ne göre XIX. yüzyılın sonlarında tekkede ikâmet eden kişiler şunlardır:⁴¹

1. Postnişini Ahmed Latif Efendi b. Mehmed (Sinoplu olup 1243/1827-28 senesi doğumludur).
2. Mahdumu Sadreddin Efendi (1283/1866-67 doğumludur).
3. Biraderi Hüseyin Efendi b. Mehmed (Kütahya'da 1258/1842-43'de doğmuştur).
4. Derviş Mehmed Efendi b. Abdullah (1241/1825-26 doğumludur).
5. Derviş İbrahim Efendi b. Ahmed (1256/1840-41 doğumludur).
6. Derviş Ali b. Zekeriyyâ (Göriceli olup 1245/1829-30 doğumludur).

1885 tarihinde yapılan bir istatistike göre tekkede iki erkek ikâmet etmektedir. Bu belgede yapı Nakşî tekkesi olarak gösterilmektedir.⁴² Buna göre Halvetî-Şa'bânî şeyhler tarafından kısa bir süre idare edilmiştir.

Muhyiddin Efendi *Tomâr-ı Tekâyâ'*sında tekkede irşad hizmetleri yürütmüş altı adet şeyhin listesini vermiştir.⁴³

Halvetî Tekkeleri

Şeyh Süleyman Efendi Tekkesi / Mehmed Kethüdâ Tekkesi

Şahinkaya caddesi üzerinde bulunan dergâh ilk olarak Şeyh Süleyman Efendi tarafından Şahinkaya Caddesi üzerinde inşa edilmiştir. XIX. yüzyılın sonlarında ise Ahmed Zühdü Efendi yeniden yaptırmıştır. İkinci bânîden sonra şeyhliği onun halifesi Debbağhâne İmamı Hâfız Mehmed Sabri Efendi üstlenmiştir. Ancak onun döneminde de bir yangında yanarak ortadan kalkmıştır.⁴⁴

Zâkir Şükrü Efendi'nin verdiği listeye göre tekke 1142/1729-30 tarihinde inşa edilmiştir. Bânîsi ve ilk şeyhi Süleyman Efendi Halvetiyye tarikatinden olup 1159/1746-47'de vefat etmiştir. Listede iki ve üçüncü sırada postnişîn olanlar boş bırakılmış, dördüncü sırada Hâfız Seyyid Ahmed Efendi verilmiştir. Halvetiliğin Gülşeniyye kolunun temsilcisi olan bu zât 1 Cemâziyelevvel 1212/22 Ekim 1797'de vefat etmiştir. Beşinci sırada postnişîn olan Ali Efendi'nin Rifâî olduğu kaydedildiğine göre bu zâtla birlikte tekke Rifâîliğe geçmiştir. Altıncı sıradaki şeyh Hâfız Ahmed Efendi 1271/1854-55'te vefat etmiştir. Yedinci sıradaki şeyhi de tespit edemeyen Zâkir Şükrü, sekizinci sırada, 11 Rebûilevvel 1320/18 Haziran 1902'de vefat eden el-Hâc Ahmed Tevfik Zühdî Efendi'yi gösterir.⁴⁵

1918 tarihinde bizzat kendisinin düzenlediği bir evraka göre Mehmed Sabri Efendi, Halvetîlik'in Şa'bâniyye koluna mensup olduğunu bildirdiğine göre tekkede son zamanlarda bu kol faaliyet göstermiştir. 1281/1864-65 tarihinde Beykoz'da doğan Sabri Efendi, 1301/1883-84'te tarikate intisab etmiş ve 1310/1892-93'te hilâfetnâme almıştır.⁴⁶

*İstanbul Tekkeleri Nüfus Vukûatı Defteri'*ne göre 1192/1875 tarihinde, Ahmed Zühdî Efendi'nin postnişîn olduğu dönemde tekkede ikâmet eden kişiler şunlardır:⁴⁷

1. Postnişîni Ahmed Zühdî Efendi b. Abdülhalîm (Doğumu: 1252/1836-37).
2. Birâderi Mustafa Râkım Efendi (Doğumu: 1274/1857-58).
3. Derviş Mehmed b. Mustafa (Çemişkezekli olup 1246/1830-31 doğumludur).

1885 tarihli bir istatistike göre ise tekkede beş erkek, beş kadın ikâmet etmektedir.⁴⁸

1784 tarihli bir vesikada "Mehmed Kethüdâ binâsi Şeyh Süleyman Tekyesi" ibaresi geçmektedir. Buradan tekkeyi Şeyh Süleyman adına Mehmed Kethüdâ'nın inşa ettirdiği çıkarılabilir.⁴⁹ Bu yüzden tekkenin ismini Mehmed Kethüdâ Tekkesi olarak veren de olmuştur.⁵⁰

Tekkenin devran günü Perşembe'dir.⁵¹

Hâfız Mehmed Efendi Tekkesi/Şeyh Mehmed Tevfik Efendi Tekkesi/Raûfî Efendi Tekkesi/Karacaburun Tekkesi

Beykoz, Karacaburun Caddesi (günümüzde Kelle İbrahim Caddesi) üzerinde kurulan tekke, Halvetîlik'in Ramazâniyye şubesinin bir kolu olan Raûfîliğe bağlı olarak 1178/1764 tarihinde Üsküdar'daki âsitânenin bir şubesi ol-

mak üzere Şeyh Hâfız Mehmed Aziz Efendi tarafından kurulmuştur. “Raûfî”, “Raûfî Efendi”, “Hâfız Efendi”, “Şeyh Hâfız Efendi”, “Hâfız Mehmed Efendi” ve “Karacaburun” adları ile bilinmektedir. Kuruluşunu takip eden asırda Halvetîlik’in Şâbânîlik ve Cerrâhîlik kollarına geçmiştir.⁵²

Bir şekilde ortadan kalkan tekke ikinci olarak tekrar inşa edilmiştir ancak inşa tarihi ve bânîsi tespit edilememiştir. Son postnişîn Hâfız Ahmed Cemaleddin Efendi’nin terceme-i hâl varakasında verdiği bilgiye göre onun şeyhi Hâfız Ahmed Raûfî Efendi,⁵³ ondan önceki şeyh de Raûfî Efendi’nin babası 1870 tarihinde vefat eden Mehmed Tevfik Efendi’dir.⁵⁴

Tekkenin postnişînleri şunlardır:⁵⁵

1. Ahmed Efendi (v. 1192/1778). Tekkenin haziresinde medfundur.
2. Erzurumlu Şeyh Seyyid Sâlih Efendi (v. 1198/1784). Tekkenin haziresinde medfundur.
3. Hâfız Mehmed Efendi (v. 1208/1794). Ahmed Raûfî Efendi’nin halifesi olan Mehmed Efendi, tekkenin haziresinde medfundur.
4. Ahmed Niyazi Efendi (v. 1219/1804). Hâfız Mehmed Efendi’nin halifesi olup tekkenin haziresinde medfundur.
5. Raûfîzâde Şeyh Abdurrahim Efendi (v. 1227/1812). Yeniköy Tekkesi’nde de şeyhlik yapmıştır.
6. Yahya Efendi (v. 1247/1832). Tekkenin haziresinde medfundur.
7. Ahmed Necmeddin Efendi (v. 1264/1847). Yahya Efendi’nin oğlu olup tekkenin haziresinde medfundur.
8. Hâfız Mehmed Tevfik Efendi (v. 1301/1884). Yahya Efendi’nin diğer oğludur. Tekkenin haziresinde medfundur.
9. Mehmed Salih Efendi (doğumu: 1244/1828-29).
10. Hâfız Ahmed Cemâleddin Efendi (v. 1297/1879-80). Mehmed Tevfik Efendi’nin oğlu olup Küplüce mezarlığında medfundur.

Ahmed Cemâleddin Efendi, Yeniköy’de Halvetiyye’nin Raûfî tekkesi olan Şeyh İsmail Efendi Tekkesi’nin şeyhinin küçük oğlu Niyazi Efendi’nin naibi Servet Efendi’nin vefatıyla yerine postnişîn olarak tayin edilmiştir.⁵⁶

11. Mehmed Tevfik Efendi (v. 1301/1883-84).

Muhyiddin Efendi’nin *Tomar*’da şeyh listesine yer verdiği⁵⁷ tekkenin *İstanbul Tekkeleri Nüfûs Vukâtı Defteri*’nde verilen listeye göre Postnişîn Mehmed Tevfik Efendi zamanında tekkede ikâmet edenler şu şekildedir:⁵⁸

1. Mehmed Tevfik Efendi b. Yahya (Doğumu: 1241/1825-26).
2. Mahdûmu Hâfız Ahmed Ra’ûf Efendi (Doğumu: 1267/1850-51).
3. Şeyh-i sâni Mehmed Sâlih Efendi b. Yahya (Doğumu: 1244/1828-29).
4. Derviş Osman b. Nazîf (Doğumu: 1246/1829-30).

5. Derviş Mustafa b. Ömer (Doğumu: 1238/1822-23).

6. Derviş Emîn b. Abdullah (Doğumu: 1239/1823-24).

1885 tarihli bir istatistike göre tekkede altı erkek, yedi kadın ikâmet etmektedir.⁵⁹

Hâfız Mehmed Efendi Tekkesi 1918 tarihinde İstanbul tekkelerinin on birinci merkezi olarak Beykoz'da Şeyh Süleyman Efendi Tekkesi, Çayır Tekkesi, Yûşâ Tekkesi, Serviburnu Mehmed Emin Efendi Tekkesi ve Anadoluhisarı'nda Mehmed Nazif Efendi Tekkesi'nin kendisine bağlı olduğu merkez tekke olarak vazife görmüştür.⁶⁰

Yeşilzâde Mehmed Sâlih'in *Rehber-i Tekâyâ'* sında Şa'bâniyye tekkelerinin listelendiği kısımda Raûf Efendi Tekkesi'nin âyin günü Cumartesi, Şeyh Hâfız Tekkesi'nin âyin günü ise Perşembe olarak verilmektedir.⁶¹ Her ikisi de aynı tekke olduğuna göre farklı günlerde âyin icrâ edilmesi tekkede hem Raûfî hem de Cerrâhî usûlünün birlikte devam ettirildiğini göstermektedir. Nitekim, Hâfız Mehmed Tevfik Efendi, Cerrâhî Âsitânesi şeyhi Abdülaziz Zihni Efendi'nin halifesidir. Bununla beraber son şeyh Ahmed Cemâleddin Efendi'nin sunduğu tercüme-i hâl varakasında belirttiği gibi sonuna kadar tekkede Raûfî âyin ve erkânı icrâ edilmeye devam edilmiştir.⁶²

Tekkenin âyin günü listelerde Çarşamba,⁶³ Perşembe,⁶⁴ Cumartesi⁶⁵ ve Pazar olarak verilmektedir.⁶⁶

İstanbul tekkelerini ele alan bir dergahnâmede bu mekân şu manzume ile yâd edilmiştir:⁶⁷

Münşerihdir Beykoz'un uşşâk u sâlikler dili

Himmet etsin âşıkâna Hâcî Şa'bân-ı Velî(m)

Beykoz'un Dergâh'a her dem oldu cây-ı âşıkân

Peyrev-i râh-ı Ra'ûfî der-safâ-yı sâlikân(m).

Tekkenin bir meşrutası, iki kat olan binanın üst katında bir oda ve yanında tevhidhânesi ile tevhidhânenin yanında büyük bir odası, alt katta ise iki odadan müteşekkil bir ev bulunmaktadır. Vakfiyesi bulunmaktadır.⁶⁸

1932-33 yıllarında yol genişletmek için yıkılan tekkenin haziresi günümüze ulaşmıştır.⁶⁹

Rifâî Tekkesi

Çayır Tekkesi/Beykoz Çayır Tekkesi/Edhem Sırrı Efendi Tekkesi

Ethem Sırrı Efendi tarafından, Yalıköy Mahallesi, Yalıköy Çayır Sokağı üzerinde (günümüzde Yalıköy Sırtı, Çayır Caddesi, Tekke Çıkma Sokağında)⁷⁰ 1290/1873 tarihinde yaptırılan tekkenin ikinci bânîsi II. Abdülhamid'in Dârülsaâde Ağası Abdülfettah Efendi'dir. İhyâ kitabesinde bulunan 1318/1900-01 tarihi tekkenin ikinci yapım tarihini gösterir.⁷¹ Edhem Efendi'den sonra şeyhliği Kâdiriyye ve Rifâiyye tarikatinden hilâfeti olan Ali Mazhar Efendi üstlenmiştir.⁷²

Tekkeler kapatılmadan önceki şeyhi Ali Mazhar Efendi, 1282/1865-66 tarihinde doğmuş, 1292/1875-76'da tarikate intisap etmiş, 1312/1894-95'te hilâfet almış, 1327/1909-10'da postnişin olmuştur.⁷³

Vakıf tanzim edilen tekkenin 1000 kuruş para vakfı bulunmaktadır.⁷⁴

Tekkenin kuzeydoğu yönündeki küçük hazirede Şeyh Edhem Sırrı Efendi ile birlikte birkaç kabir bulunmaktadır.⁷⁵

Tekkenin şeyhi Ali Mazhar Efendi'nin vefatıyla boşalan şeyhliğe Odabaşı Tekkesi eski şeyhlerinden Şeyh Ahmed Efendi vekâleten atanmış,⁷⁶ 1920'nin Mayıs ayında bulunan Meclis-i Meşâyih tarafından imtihan açılmış,⁷⁷ bu imtihana halifeden Hâfız Nâfiz Efendi katılmış ancak başarılı olamamıştır.⁷⁸ 23 Zilkâde 1338/8 Ağustos 1920 Ağustos tarihinde Rumelihisarı Nalburi Mehmed Tekkesi şeyhi Kâmil Efendi tayin edilmiştir.⁷⁹

Tekke'nin ihyâ kitâbesi şu şekildedir:⁸⁰

Erîkpîrâ-yı hilâfet ve saltanat mümeħhid-i bünyân dîn ü devletü's-sultân el-Gâzâ Abdülhamîd Hân-ı Sâni Efendimiz hazretlerinin sâye-i inâyet-i cenâb-ı zıllullâhîlerinde Dârü's-sa'âdetü's-Şerîfe Ağası Abdülganî Ağa hazretlerinin ihyasına muvaffak oldukları hayrât-ı celîle cümlesinden olarak işbu Rifâî Derğâh-ı şerifi bin üç yüz on sekiz târih-i hicriyyesinde inşâ ve küşâd olunmuştur. (1318/1900-01).

Bektâşî/Nakşî Tekkesi

Akbaba Tekkesi

"Akbaba Sultan" olarak şöhret bulan, "Akabalı" lakabıyla da anılan, asıl adı ise Mehmed Efendi olan bu zât hakkında net bilgilere sahip değiliz. İstanbul'un fethinde bulunduğu, "Ni'melceş"ten olduğu, Fatih Sultan Mehmed'in kendisine hürmet gösterdiği menkıbevî hayatından anlaşılmaktadır. Bugünkü mahallin kendisine devlet tarafından bağışlandığı ve burada bir tekke kurduğu, bu yapı etrafında zamanla onun adı ile anılan bir köyün teşekkül ettiği tahmin edilmektedir.⁸¹

Tahrir kayıtlarına göre XV, XVI ve XVII. asırlarda Beykoz sınırları içerisinde bir adet zâviye bulunmaktadır. Kayıtlarda yer alan bu zâviye 1523 tarihli Hacı vakıf kayıtları içinde zikredilmekte olup adı Derviş Mehmed Zâviyesi'dir. Bu zaviyenin Akbaba köyündeki Akbaba zâviyesi olduğu büyük ihtimal dâhilindedir.⁸²

Beykoz'un Akbaba Köyü'ne ismini veren bu zâtın kabri yanında bulunan tekkenin hangi tarikate bağlı olduğuna dair bir bilgiye ulaşamıyoruz. XVII. yüzyılın ikinci yarısında burası hakkında bilgi veren Evliyâ Çelebi, yüz hâneli, bir cami ve yirmi adet dükkânlı bir hamamı ile birlikte mâmur bir köy olduğunu, "Akbaba Tekkesi"nin abadân bir tekke olduğunu kaydeder.⁸³ Ancak bu tekkenin hangi tarikate bağlı olduğunu öğrenemiyoruz. Akbaba Mehmed Efendi'nin kabrinin hemen yanına III. Murad zamanında sarayın harem dairesinin nüfuzlu kethüdâlarından Canfedâ Hatun tarafından bir cami inşa edilmiştir.⁸⁴

Akbaba Tekkesi'nin bağılı bulunduğu tarikat ile ilgili XIX. yüzyıla gelinceye kadar kayda değer herhangi bir belgeye rastlanılmamakta, bu yüzyılın ortalarında arşiv belgelerine göre Akbaba Türbesi, Canfedâ Hatun Camii ile birlikte Canfedâ Hatun vakfının kapsamına alınmakta, 1837 senesinde Akbaba Türbesi vakfının zâyi olan zâviyedâr beratı yenilenmektedir. 1857'de burada türbedâr olarak Nakşî tarikatından Perişan Baba bulunmaktadır. 1875-1888 yılları arasında Nakşî şeyhlerinden Buharalı Abdülhakim Efendi postnişin olarak vazife yapmaktadır.⁸⁵

Akbaba Mehmed Efendi'nin kabri etrafında zamanla oluşmuş kült ve bu kültün bugüne de yansımından dolayı olsa gerek, bazı araştırmacılar bu tekkenin başlangıçta bir Bektâşî Tekkesi olarak vazife gördüğünü, XIX. yüzyılın başında Bektâşî tekkelerinin kapatılmasından burasının da nasibini aldığını ve akabinde de Nakşî şeyhlerine verildiğini kaydetmişlerdir.⁸⁶

1921 tarihli Meclis-i Meşâyih kararlarından tekkenin adının "Canfedâ Hatun Zâviyesi" olarak geçtiğini, Buharalı Abdülhakim Efendi'nin vefatından sonra şeyhliğin oğlu Mehmed Salih Efendi'ye geçtiğini, onun görevden el çekmesi üzerine Ahmed Tevfik Efendi'nin tayin edildiğini, ardından da bu görevin Ahmed Mükerrerem Efendi'ye tevcih edildiğini takip edebiliyoruz.⁸⁷

Bedevî Tekkesi

Şeyh Seyyid Efendi Tekkesi

Nerede ve kim tarafından yaptırıldığını tespit edemediğimiz tekkenin devrân-ı mukâbele günü Perşembe'dir.⁸⁸

Kâdirî Tekkesi

Yardımcı Baba Tekkesi

Nerede ve kim tarafından yaptırıldığını tespit edemediğimiz tekkenin devrân-ı mukâbele günü Cumartesi'dir.⁸⁹

Sonuç

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Osmanlı Beykoz'unda tarikatler on adet tekke ile temsil edilmiştir. Bunlardan dört tanesi Nakşî, ikisi Halvetî, birer tanesi de Rifâî, Bektâşî, Bedevî ve Kâdirî tarikatlerine aittir. XVIII. yüzyılın ortalarından sonra nüfus hareketlerinin canlandığı bölgede, eş zamanlı olarak tarikat yapılarının da inşa edildiğine şahit olunmaktadır. Bunlar arasında bulunan Yûşâ Tekkesi'nin bulunduğu mahal, Osmanlı döneminde olduğu gibi bugün de gerek İstanbul halkı tarafından gerekse dışarıdan gelen turistler tarafından İstanbul'un en fazla ziyaret edilen yerlerindedir. Diğer tekkelerden bazılarının aslına uygun şekilde restore edilmiş olması sevindiricidir ancak ortadan kalkmış ve işgale uğramış bulunan sâirlerinin de aslına uygun şekilde inşa edilmesi ve uygun şekillerde kullanılması geçmiş değerlerimize vefamızın bir gereğidir.

Dipnotlar

- 2 Ayrıntılı bilgi için bk. Emine Naza, "Yuşa Mescidi ve Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I-VIII (1993-1995), VII, 538; Ömer Faruk Harman, "Yûşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XLIV, 43-45.
- 3 Yûşâ Peygamber ve bu mekânın ismi ile ilgili değerlendirmeler için bk. Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-cevâmi: İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar* (haz. Ahmed Nezih Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul 2001, s. 555-556; Semavi Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, İstanbul 2007, Yeditepe Yayınevi, 2. Baskı, s. 77-79; Harman, "Yûşâ", XLIV, 43-45.
- 4 Haşim Şahin, "Yahyâ Efendi, Beşiktaşlı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIII, 243-244; Harman, "Yûşâ", 45.
- 5 Mustafa Özdamar, *Dersââdet Dergâhları*, Kırk Kandil Yayınları, İstanbul 1994, s. 218.
- 6 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* (haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, I, 2006, Düzeltilmiş İkinci Baskı, s. 229.
- 7 "Mehmed Said Paşa Eyüp'te Şeyh Murad Tekkesi karşısında Kuşluk Hamamı denilen bir hamam, Sarıyer'de bir tekke ve Yûşâ tepesinde bir mescid yaptırmış, Kuşluk Hamamı'nı Şeyh Murad Tekkesi'ne vakfetmiştir." Bânî hakkında geniş bilgi için bk. Erhan Afyoncu, "Mehmed Said Paşa, Yirmisekizçelebizâde", *DİA*, XXVIII, 524-526.
- 8 Adı geçen Şeyh Mehmed Efendi, Eyüb Sultan'da dergâhı olan Nakşibendîliğin İstanbul, Anadolu ve Balkanlara yayılmasında etkili bir şahıs olan Şeyh Murad Efendi'nin oğludur. Bu şahıs aynı şekilde günümüzde Karaköy'de Yeraltı Camii olarak bilinen, vaktiyle mahzen olan yapının da açılması için yöneticileri yönlendirmiş ve içindeki türbelerle birlikte bu mekânın günümüze kadar kullanılmasına vesile olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Necdet Yılmaz-Coşkun Yılmaz, *İstanbul Sahâbeler*, Bilge Yayınları, İstanbul 2006, 2. Baskı, s. 276-277.
- 9 Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi*, s. 555-556.
- 10 Ahmed Nezih Galitekin, *Beykoz Kitâbeleri*, I-II, Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2017, II, 1302.
- 11 Galitekin, *Beykoz Kitâbeleri*, II, 1306.
- 12 Galitekin, *Beykoz Kitâbeleri*, II, 1307.
- 13 Naza, "Yuşa Mescidi ve Tekkesi", s. 538.
- 14 Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi*, s. 556.
- 15 Bk. Galitekin, *Beykoz Kitâbeleri*, II, 1305.
- 16 Cahit Telci, "İstanbul Tekkeleri Hakkında 1885 Tarihli Bir İstatistik", *50. Yıl Atatürkçülük Armağanı*, Akademi Kitabevi, İzmir 1994, s. 207.
- 17 Ahmed Münib, *Mecmû'a-i Tekâyâ* (haz. Ahmed Nezih Galitekin), *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul: Câmî, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütüphâne, Matbaa, Mahalle ve Selâtin İmâretleri* içinde, İşaret Yayınları, İstanbul 2003, s. 206; Selami Şimşek, "Son Dönem Celvetî Şeyhlerinden Bandırmalızâde Ahmed Münib Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Mecmûa-yı Tekâyâ'sı", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 168.
- 18 *İstanbul Tekkeleri Nüfus Vukû'atı Defteri* (haz. Ahmed Nezih Galitekin), *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul: Câmî, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütüphâne, Matbaa, Mahalle ve Selâtin İmâretleri* içinde, I-II, İşaret Yayınları, İstanbul 2003, s. 384.
- 19 Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayını, I-V, İstanbul 1996, V, 27.
- 20 Mustafa Aşkar, "Son Dönem Tekke Mecmûalarından Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi'nin Rehber-i Tekâyâ'sı", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2000, s. 147.
- 21 Erkan Övüç, "1341 Defterine Göre 1925'te Üsküdar Tekkeleri", *Tasavvuf*, yıl: 17 [Temmuz-Aralık 2016], sayı: 38, s. 110. Reşat Ekrem Koçu'nun hazırladığı *İstanbul Ansiklopedisi*'nde tekkenin ismi "Yûşâ Dergâhı", zikir âyini günü de Perşembe olarak verilmektedir (VIII, 4482).
- 22 Ahmed Hilmi Efendi, *Gümüşhânevi'nin Terceme-i Hâli*, M. Es'ad Coşan Arşivi, AHE Koleksiyonu, vr. 10b; Osmânzâde Hüseyin Vassaf *Sefîne-i Evliyâ*, I-V, Kitabevi, İstanbul 2015, 3. Baskı, II, 339.
- 23 Övüç, "1341 Defterine Göre 1925'te Üsküdar Tekkeleri", s. 107.
- 24 M. Baha Tanman, "Mehmed Emîn Efendi Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, 360-361. Ayrıca bk. Özdamar, *Dersââdet Dergâhları*, s. 219; Övüç, "1341 Defterine Göre 1925'te Üsküdar Tekkeleri", s. 107-108.
- 25 Bk. Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, V, 49-50.
- 26 Bk. Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, V, 49; Özdamar, *Dersââdet Dergâhları*, s. 219; Tanman, "Mehmet Emin Efendi Tekkesi", V, s. 360-361; Övüç, "1341 Defterine Göre 1925'te Üsküdar Tekkeleri", s. 108.
- 27 Arsayı satın alan Amerikan Hükümeti'ne tabi Standard Oil Gaz Kumpanyası'nın sınırları taşıdığı iddiasının araştırılmasına dönük yazışmalar için bk. İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, nr. 1744: Sayfa: 8, Evrak nr. 188/1744, Tebyiz tarihi: 11 R 1339; İstanbul Müftülüğü

- Meşihat Defterleri, nr. 1745: Sayfa: 33, Evrak nr. 82. Tebyiz Tarihi: 18 Ra 1340; İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, nr. 1745: Sayfa: 35. Evrak nr. 80/90. Tebyiz Tarihi: 27 S 1340.
- 28 Tanman, "Mehmet Emin Efendi Tekkesi", V, 360-361.
- 29 Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, V, 48.
- 30 Telci, "İstanbul Tekkeleri Hakkında 1885 Tarihli Bir İstatistik", s. 207; *İstanbul Tekkeleri Nüfus Vukû'atı Defteri* (haz. Ahmed Nezih Galitekin), s. 385.
- 31 Özdamar, *Dersâdet Dergâhları*, s. 222.
- 32 Özdamar, *Dersâdet Dergâhları*, s. 222.
- 33 Telci, "İstanbul Tekkeleri Hakkında 1885 Tarihli Bir İstatistik", s. 207.
- 34 *İstanbul Tekkeleri Nüfus Vukû'atı Defteri* (haz. Ahmed Nezih Galitekin), s. 385.
- 35 Bugün Kanlıca Mahallesi, Mihrâbad Caddesi üzerinde bulunmaktadır.
- 36 Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi*, s. 569.
- 37 Zâkir Şükrî Efendi, *Die Istanbuler Derwisch-Konvente und Ihre Scheiche "Mecmû'a-i Tekâyâ"* (Metni hazırlayan: Mehmet Serhan Tayşi, Notlar ve dizini hazırlayan: Klaus Kreiser), Freiburg im Breisgau: Klaus Schwarz Verlag, 1980, s. 78; M. Baha Tanman, "Atâ Efendi Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IV, 36.
- 38 Fatih Köse, *İstanbul Halvetî Tekkeleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 362-363.
- 39 Tanman, "Atâ Efendi Tekkesi", IV, 36.
- 40 Övüç, "1341 Defterine Göre 1925'te Üsküdar Tekkeleri", s. 105.
- 41 *İstanbul Tekkeleri Nüfus Vukû'atı Defteri* (haz. Ahmed Nezih Galitekin), s. 384.
- 42 Telci, "İstanbul Tekkeleri Hakkında 1885 Tarihli Bir İstatistik", s. 207.
- 43 Mahmud Erol Kılıç, "Yedi Tepeli Şehrin Tekkeleri ve Muhyiddîn Efendi'nin "Tomâr-ı Tekâyâ"sı", *İstanbul Armağanı 3: Gündelik Hayatın Renkleri* (haz. Mustafa Armağan), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1997, s. 273.
- 44 İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, nr. 1745: Sayfa: 34. Evrak nr. 81. Tebyiz Tarihi: 1 Ra 1340; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, V, 51, 9-11 nolu vesikalar. Ayrıca bk. Ahmed Münib, *Mecmû'a-i Tekâyâ* (haz. Ahmed Nezih Galitekin), s. 204; Köse, *İstanbul Halvetî Tekkeleri*, s. 365.
- 45 Zâkir Şükrî, *Mecmû'a-i Tekâyâ*, s. 78-79.
- 46 Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, V, 51.
- 47 *İstanbul Tekkeleri Nüfus Vukû'atı Defteri* (haz. Ahmed Nezih Galitekin), s. 383.
- 48 Telci, "İstanbul Tekkeleri Hakkında 1885 Tarihli Bir İstatistik", s. 207.
- 49 Atillâ Çetin, "İstanbul'daki, Tekke, Zâviye ve Hânkahlar Hakkında 1199 (1784) Tarihli Önemli Bir Vesika", *Vakıflar Dergisi*, sy. XIII, Ankara 1981, s. 589; *İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de Mevcut Tekke, Zâviye ve Türbelere Muharremiyye Nâmiyle Haremeyn Hazinesinden Verilen Meblâğî Gösterir 1277 Yılına Ait Müfredât Defteri* (haz. Ahmed Nezih Galitekin), *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul: Câmî, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütüphâne, Matbaa, Mahalle ve Selâtin İmâretleri* içinde, I-II, İşaret Yayınları, İstanbul 2003, s. 485.
- 50 Övüç, "1341 Defterine Göre 1925'te Üsküdar Tekkeleri", s. 103.
- 51 Beyzâde Osman Bey, *Mecmû'a-i Cevâmi* (haz. Ahmed Nezih Galitekin), *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul: Câmî, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütüphâne, Matbaa, Mahalle ve Selâtin İmâretleri* içinde, I-II, İşaret Yayınları, İstanbul 2003. I (19-120), II (121-186), s. 158; Şimşek, "Son Dönem Cevetî Şeyhlerinden Bandırmalizâde Ahmed Münib Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Mecmû'a-yı Tekâyâ'sı", s. 166; Aşkar, "Son Dönem Tekke Mecmû'alarından Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi'nin Rehber-i Tekâyâ'sı", s. 151; Özdamar, *Dersâdet Dergâhları*, s. 223.
- 52 Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, V, 49, 4-5 numaralı vesikalar (Albayrak belgelerdeki "Raûfî" nisbelerini yanlış olarak "Rifâî" şeklinde okumuştur); Tanman, "Raufî Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 310; Özdamar, *Dersâdet Dergâhları*, s. 220; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 98; Hür Mahmud Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Süfîler, Devlet ve Ulemâ (XIX. Asır)*, İstanbul 2002, s. 197-198. Ayrıca bk. Çetin, "İstanbul'daki, Tekke, Zâviye ve Hânkahlar Hakkında 1199 (1784) Tarihli Önemli Bir Vesika", s. 589; Köse, *İstanbul Halvetî Tekkeleri*, s. 417 (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. E.3333'de kayıtlı tekkeler listesinden). Tekkenin vakfiyesi için bk. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Tekâyâ ve Zevâyâ Defteri*, nr. 109, s. 26.
- 53 Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, V, 49; *İstanbul Tekkeleri Nüfus Vukû'atı Defteri* (haz. Ahmed Nezih Galitekin), s. 383.
- 54 *İstanbul Tekkeleri Nüfus Vukû'atı Defteri* (haz. Ahmed Nezih Galitekin), s. 383.
- 55 Köse, *İstanbul Halvetî Tekkeleri*, s. 239-241.
- 56 İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, nr. 1740: Sayfa: 39, evrak oda nr. 10. Tebyiz tarihi 29 B 1338.

- 57 Bk. Kılıç, "Yedi Tepeli Şehrin Tekkeleri ve Muhyiddin Efendi'nin "Tomâr-i Tekâyâ"sı", s. 270.
- 58 *İstanbul Tekkeleri Nüfus Vukû'atı Defteri* (haz. Ahmed Nezih Galitekin), s. 383.
- 59 Telci, "İstanbul Tekkeleri Hakkında 1885 Tarihli Bir İstatistik", s. 207.
- 60 Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, V, 27.
- 61 Yeşilzâde Mehmed Sâlih, *Rehber-i Tekâyâ* (haz. Ahmed Nezih Galitekin), *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul: Câmi, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütüphâne, Matbaa, Mahalle ve Selâtîn İmâretleri* içinde, I-II, İşaret Yayınları, İstanbul 2003, s. 252-253; Aşkar, "Son Dönem Tekke Mecmûâlarından Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi'nin Rehber-i Tekâyâ'sı", s. 153-154.
- 62 Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, V, 49; Tanman, "Ahmed Raûfî", VI, 309-310.
- 63 Beyzâde Osman Bey, *Mecmû'a-i Cevâmî*, I, Karabet ve Kasbar Matbaası, İstanbul 1304 (haz. Ahmed Nezih Galitekin), s. 158.
- 64 Yeşilzâde Mehmed Sâlih, *Rehber-i Tekâyâ* (haz. Ahmed Nezih Galitekin), s. 253. (1335/1919); Şimşek, "Son Dönem Celvetî Şeyhlerinden Bandırmalızâde Ahmed Münib Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Mecmû'a-yı Tekâyâ'sı", s. 165.
- 65 Yeşilzâde Mehmed Sâlih, *Rehber-i Tekâyâ* (haz. Ahmed Nezih Galitekin), s. 252. (1335/1919); Aşkar, "Son Dönem Tekke Mecmûâlarından Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi'nin Rehber-i Tekâyâ'sı", s. 154.
- 66 *Âsîtâne-i Aliyye'de ve Bilâd-ı Selâse'de Kâ'in el-Ân Mevcûd ve Muhterik Olmuş Tekyelerin İsim ve Şöhretleri ve Mukâbele-i Şerif Günleri* (haz. Ahmed Nezih Galitekin), *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul: Câmi, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütüphâne, Matbaa, Mahalle ve Selâtîn İmâretleri* içinde, İşaret Yayınları, İstanbul 2003, s. 214; *Hânkâhnâme* (haz. Ahmed Nezih Galitekin), *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul: Câmi, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütüphâne, Matbaa, Mahalle ve Selâtîn İmâretleri* içinde, I-II, İşaret Yayınları, İstanbul 2003, s. 236; Şimşek, "Son Dönem Celvetî Şeyhlerinden Bandırmalızâde Ahmed Münib Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Mecmû'a-yı Tekâyâ'sı", s. 154.
- 67 Günay Kut, "İstanbul Tekkelerine Ait Bir Kaynak: Dergeh-nâme", *Acâibü'l-mahlûkât: Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları II* (haz. Fatma Büyükkaracı Yılmaz), Simurg, İstanbul 2010, s. 179.
- 68 Övüç, "1341 Defterine Göre 1925'te Üsküdar Tekkeleri", s. 104. Vakfiyesinin ve vakıf icâre defterinin tahlil ve yayını için bk. Mehmet Cemal Öztürk, "Beykoz Hâfız Mehmed Efendi Dergâhı Vakfiyesi", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi 21-23 Kasım 2012: Bildiriler*, III, Ankara 2013, 819-831.
- 69 Köse, *İstanbul Halvetî Tekkeleri*, s. 238.
- 70 Övüç, "1341 Defterine Göre 1925'te Üsküdar Tekkeleri", s. 108-109.
- 71 M. Baha Tanman, "Beykoz Çayırı Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, II, 196.
- 72 Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, V, 50. Baha Tanman tekkenin 1845 senesinde yapıldığını kaydetmekte (II, 196) ise de, son postnişin Ali Mazhar Efendi'nin tercüme-i hâl varakasında tekkenin ilk yapım tarihi 1290/1873 olarak kayıtlıdır (Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, V, 50).
- 73 Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, V, 50, 6-8 numaralı vesikalar.
- 74 Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, V, 50; Övüç, "1341 Defterine Göre 1925'te Üsküdar Tekkeleri", s. 108-109.
- 75 Tanman, "Beykoz Çayırı Tekkesi", II, 196. Edhem Efendi'nin mezar taşı ve kitâbesi için bk. Galitekin, *Beykoz Kitâbeleri*, II, 687.
- 76 İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, nr. 1744: Sayfa: 88. Evrak nr. 113/309, 332, 310, 336, 299, 295, 331. Tebyiz Tarihi: 2 Za 1338.
- 77 İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, nr. 1743: Sayfa: 75, evrak nr. 68, 22 Ş 1338.
- 78 İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, nr. 1745: Sayfa: 163. Evrak nr. 27. Tebyiz Tarihi: 18 L 1338.
- 79 İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, nr. 1740: Sayfa: 16, Evrak oda no: 307, Tabyiz tarihi: 23 Za 1338; İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, nr. 1743: Sayfa: 23, Evrak nr. 124. Tebyiz tarihi: 1 Z 1338. 24 Zilkâde 1338/9 Ağustos 1920'de Bursa'daki Karabaşı Veli tekkesi şeyhi iken İstanbul'a hicret eden Mustafa Nazif Efendi Çayır Tekkesi'ne talip olmuş ancak Meclis-i Meşâihçe uygun bulunmamıştır. Bk. İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, nr. 1744: Sayfa: 73, evrak nr. 127/805. Tebyiz tarihi: 24 Za 1338.
- 80 Galitekin, *Beykoz Kitâbeleri*, I, 159.
- 81 M. Baha Tanman, "Akbaba Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, II, 221-222; M. Baha Tanman, "Akbaba Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I, 153-154; Fahri Maden, "Beykoz'da Bir Horasan Ereni: Akbaba Sultan, Tekke ve Türbesi", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, sayı: 4 (Ankara, Aralık 2012), 177-184; Fahri Maden, *İstanbul Bektaşileri*, Ankara 2019, s. 189-194. Ayrıca bk. Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmî*, s. 558; M. Tayyip Gökbilgin, "Boğaziçi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VI, 257; Özdamar, *Dersaadet Dergahları*, s. 220..

- 82 M. Hanefi Bostan, "XV., XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Yoros (Beykoz) Kazasında İskân Yerleri ve Nüfus", *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri* (ed. Sinan Demirtürk), Ankara 2016, IV, 120-121 (117-147).
- 83 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* (haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, I, 241.
- 84 Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi*, s. 558; Mehmet İpşirli, "Canfedâ Hatun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VII, 150-151.
- 85 Maden, "Beykoz'da Bir Horasan Ereni: Akbaba Sultan, Tekke ve Türbesi", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, sayı: 4 (Ankara, Aralık 2012), 180; Maden, *İstanbul Bektaşileri*, Ankara 2019, s. 191-192.
- 86 Bk. M. Baha Tanman, Mustafa Özdamar ve Fahri Maden'in referanslarını verdiğimiz çalışmaları. Nakşî Tekkesi olarak kayda geçen kaynaklar için bk. Ahmed Münib, *Mecmû'a-i Tekâyâ*, s. 202; Aşkar, "Son Dönem Tekke Mecmûalarından Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi'nin Rehber-i Tekâyâ'sı", s. 146.
- 87 İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, nr. 1747: Sayfa: 122. Evrak nr. 27/384. Tebyiz Tarihi 22 S 1340/TE 1337; İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, nr. 1746: Sayfa: 88. Evrak nr. 108. Tabyiz Tarihi: 27 Safer 1340. Ayrıca bk. Övüç, "1341 Defterine Göre 1925'te Üsküdar Tekkeleri", s. 107.
- 88 Özdamar, *Dersâadet Dergâhları*, s. 223.
- 89 Özdamar, *Dersâadet Dergâhları*, s. 223.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri ve Yazmalar

- Ahmed Hilmi Efendi, *Gümmüşhânevî'nin Terceme-i Hâli*, M. Es'ad Coşan Arşivi, AHE Koleksiyonu
İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, nr. 1740: Sayfa: 16, Evrak oda no: 307, Tabyiz tarihi: 23 Za 1338.
- İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, nr. 1740: Sayfa: 39, evrak oda nr. 10. Tebyiz tarihi 29 B 1338.
- İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, nr. 1743: Sayfa: 23, Evrak nr. 124. Tebyiz tarihi: 1 Z 1338.
- İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, nr. 1743; Sayfa: 75, evrak nr. 68, 22 Ş 1338.
- İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, nr. 1744: Sayfa: 73, evrak nr. 127/805. Tebyiz tarihi: 24 Za 1338.
- İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, nr. 1744: Sayfa: 8, Evrak nr. 188/1744, Tebyiz tarihi: 11 R 1339.
- İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, nr. 1744: Sayfa: 88. Evrak nr. 113/309, 332, 310, 336, 299, 295, 331. Tebyiz Tarihi: 2 Za 1338.
- İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, nr. 1745: Sayfa: 163. Evrak nr. 27. Tebyiz Tarihi: 18 L 1338.
- İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, nr. 1745: Sayfa: 33, Evrak nr. 82. Tebyiz Tarihi: 18 Ra 1340.
- İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, nr. 1745: Sayfa: 34. Evrak nr. 81. Tebyiz Tarihi: 1 Ra 1340.
- İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, nr. 1745: Sayfa: 35. Evrak nr. 80/90. Tebyiz Tarihi: 27 S 1340.
- İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, nr. 1747: Sayfa: 122. Evrak nr. 27/384. Tebyiz Tarihi 22 S 1340/TE 1337.
- İstanbul Müftülüğü Meşihat Defterleri, nr. 1746: Sayfa: 88. Evrak nr. 108. Tabyiz Tarihi: 27 Safer 1340.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Tekâyâ ve Zevâyâ Defteri*, nr. 109, s. 26.

Kitap, Makale ve Ansiklopedi Maddesi

- Afyoncu, Erhan, "Mehmed Said Paşa, Yirmisekizçelebizâde", *DİA*, XXVIII, 524-526.
- Ahmed Münib, (2003). *Mecmû'a-i Tekâyâ* (haz. Ahmed Nezih Galitekin), *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul: Câmi, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütüphâne, Matbaa, Mahalle ve Selâtin İmâretleri* içinde, İşaret Yayınları, İstanbul, s. 187-207.

- Albayrak, Sadık, (1996). *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayını, I-V, İstanbul.
- Galitekin, Ahmet Nezhiz (haz.), (2003). *Âsîtâne-i Aliyye'de ve Bilâd-ı Selâse'de Kâ'in el-Ân Mecûd ve Muhterik Olmuş Tekyelerin İsim ve Şöhretleri ve Mukâbele-i Şerîf Günleri*, *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul: Câmî, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütüphâne, Matbaa, Mahalle ve Selâtin İmâretleri* içinde, İŞaret Yayınları, İstanbul, s. 209-221.
- Aşkar, Mustafa, (2000). "Son Dönem Tekke Mecmûalarından Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi'nin Rehber-i Tekâyâ'sı", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara, 129-164.
- Ayvansarayî Hüseyin Efendi, (2001). *Hadîkatü'l-cevâmi: İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mî'mârî Yapılar* (haz. Ahmed Nezhiz Galitekin), İŞaret Yayınları, İstanbul.
- Beyzâde Osman Bey, (2003). *Mecmûa-i Cevâmi* (haz. Ahmed Nezhiz Galitekin), *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul: Câmî, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütüphâne, Matbaa, Mahalle ve Selâtin İmâretleri* içinde, I-II, İŞaret Yayınları, İstanbul. I (19-120), II (121-186).
- Bostan, M. Hanefi, (2016). "XV., XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Yoros (Beykoz) Kazasında İşkân Yerleri ve Nüfus", *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri* (ed. Sinan Demirtürk), Ankara, IV, 120-121 (117-147).
- Çetin, Atilla, (1981). "İstanbul'daki, Tekke, Zâviye ve Hânkahlar Hakkında 1199 (1784) Tarihi Önemli Bir Vesika", *Vakıflar Dergisi*, sy. XIII, Ankara, 583-590.
- Evlîyâ Çelebi, (2006). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi* (haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, I.
- Eyice, Semavi, (2007). *Bizans Devrinde Boğaziçi*, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2. Baskı.
- Galitekin, Ahmed Nezhiz, (2017). *Beykoz Kıtâbeleri*, I-II, Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.
- M. Tayyip Gökbilgin, "Boğaziçi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VI, 251-262.
- Harman, Ömer Faruk, "Yuşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XLIV, 43-45.
- Hür, Yücer Mahmud, (2002). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XIX. Asır)*, İstanbul 2002.
- Galitekin, Ahmed Nezhiz (haz.), (2003). *İstanbul Tekkeleri Nüfus Vukû'atı Defteri* (haz. Ahmed Nezhiz Galitekin), *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul: Câmî, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütüphâne, Matbaa, Mahalle ve Selâtin İmâretleri* içinde, I-II, İŞaret Yayınları, İstanbul, s. 261-388.
- Galitekin, Ahmed Nezhiz (haz.), (2003). *İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de Mevcut Tekke, Zâviye ve Türbelere Muharremiyye Nâmıyla Haremeyn Hazinesi'nden Verilen Meblâğî Gösterir 1277 Yılına Ait Müfredât Defteri* (haz. Ahmed Nezhiz Galitekin), *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul: Câmî, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütüphâne, Matbaa, Mahalle ve Selâtin İmâretleri* içinde, I-II, İŞaret Yayınları, İstanbul, s. 463-493.
- Kılıç, Mahmud Erol, (1997). "Yedi Tepeli Şehrin Tekkeleri ve Muhyiddîn Efendi'nin "Tomâr-ı Tekâyâ"sı", *İstanbul Armağamı 3: Gündelik Hayatın Renkleri* (haz. Mustafa Armağan), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, s. 259-274.
- Koçu, Reşat Ekrem, "Yuşa Dergâhı", *İstanbul Ansiklopedisi*, VIII, 4482.
- Köse, Fatih, (2012). *İstanbul Halvetî Tekkeleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kut, Günay, (2010). "İstanbul Tekkelerine Ait Bir Kaynak: Dergeh-nâme", *Acâibü'l-mahlûkât: Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları II* (haz. Fatma Büyükkarcı Yılmaz), Simurg, İstanbul, 171-201.
- Maden, Fahri, (2012). "Beykoz'da Bir Horasan Ereni: Akbaba Sultan, Tekke ve Türbesi", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, sayı: 4, Ankara, Aralık, 177-184.
- Maden, Fahri, (2019). *İstanbul Bektaşileri*, Ankara.
- Melek Paşazâde Kadri Bey, (2003). *Hânkâhnâme* (haz. Ahmed Nezhiz Galitekin), *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul: Câmî, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütüphâne, Matbaa, Mahalle ve Selâtin İmâretleri* içinde, I-II, İŞaret Yayınları, İstanbul, s. 233-240.
- Muslu, Ramazan, (2004). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (18. Yüzyıl), İnsan Yayınları, İstanbul, 2. Baskı.
- Naza, Emine, (1993-1995). "Yuşa Mescidi ve Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I-VIII (1993-1995), VII, 538.
- Osmânzâde Hüseyin Vassaf, (2015). *Sefîne-i Evliyâ*, I-V, Kitabevi, İstanbul, 3. Baskı.
- Övüç, Erkan, (2016). "1341 Defterine Göre 1925'te Üsküdar Tekkeleri", *Tasavvuf*, yıl: 17 [Temmuz-Aralık], sayı: 38, 55-113.
- Özdamar, Mustafa, (1994). *Dersâdet Dergâhları*, Kırk Kandil Yayınları, İstanbul 1994.
- Öztürk, Mehmet Cemal, (2013). "Beykoz Hâfız Mehmed Efendi Dergâhı Vakfı", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi 21-23 Kasım 2012: Bildiriler*, III, Ankara, 819-831.
- Şahin, Haşim, "Yahya Efendi, Beşiktaşlı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIII,

243-244.

Şimşek, Selami, "Son Dönem Celvetî Şeyhlerinden Bandırmalızâde Ahmed Münib Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Mecmûa-yı Tekâyâ'sı", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 135-172.

Tanman, M. Baha, "Ahmed Raûfî", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 309-310.

Tanman, M. Baha, "Akbaba Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, II, 221-222.

Tanman, M. Baha, "Akbaba Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I, 153-154.

Tanman, M. Baha, "Atâ Efendi Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IV, 36.

Tanman, M. Baha, (1994). "Beykoz Çayırı Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, II, 196.

Tanman, M. Baha, "Mehmed Emîn Efendi Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, 360-361.

Tanman, M. Baha, "Raufî Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 310.

Telci, Cahit, (1994). "İstanbul Tekkeleri Hakkında 1885 Tarihli Bir İstatistik", *50. Yıl Atatürkçülük Armağanı*, Akademi Kitabevi, İzmir, 197-208.

Yeşilzâde Mehmed Sâlih, (2003). *Rehber-i Tekâyâ* (haz. Ahmed Nezhîh Galitekin), *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul: Câmî, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütüphâne, Matbaa, Mahalle ve Selâtin İmâretleri* içinde, I-II, İşaret Yayınları, İstanbul, s. 241-260.

Yılmaz, Necdet -Coşkun Yılmaz, (2006). *İstanbullu Sahâbeler*, Bilge Yayınları, İstanbul, 2. Baskı.

Zâkir Şükrî Efendi, (1980). *Die İstanbuler Derwisch-Konvente und Ihre Scheiche "Mecmû'a-i Tekâyâ"* (Metni hazırlayan: Mehmet Serhan Tayşi, Notlar ve dizini hazırlayan: Klaus Kreiser), Freiburg im Breisgau: Klaus Schwarz Verlag.

Divan Şairinin 'Beykoz' Seyri

Şerife AKPINAR¹

*Cây-ı ferah-güster ü zîbâ mahal
Begkoz idi dil-keş-i ra'nâ mahal
Subhî-zâde Feyzî*

Divan şairlerinin eserlerinde edebî unsurlar yanında din, siyaset, ekonomi, tarih, coğrafya, astronomi, sosyal hayat vb. pek çok bilgilere ve gözlemlere rastlanmaktadır. Coğrafi mekânlar ve güzellikleri de bu zengin muhteva içinde yerini alır. Özellikle şehirler, şehrengizler gibi müstakil eserler yanı sıra divanlarda, mesnevi-lerde tüm özelliği ve güzelliği ile tasvir edilmiştir.

Divan şairinin coğrafi seyrine bakıldığında dünyayı kendine hayran bırakan güzel İstanbul'un şairlerde çok defa yer aldığı görülür. Klasik Türk edebiyatı şairleri şiirlerinde İstanbul'u tarihi dokusu ve güzelliği ile söz konusu ederken şehrin coğrafi olarak en büyük ilçelerinden Beykoz'un eşsiz güzelliğini de seyre çıkar. Beykoz, M.Ö. 700 yıllarına dayanan tarihiyle padişahların ve halkın en sevdiği dinlenme ve eğlenme mekânı olmuştur. Beykoz; Anadolu Hisarı, Göksu, Küçüksu, Çubuklu, Kanlıca gibi mesire yerleri, çeşme başları, av köşkleri, bahçeleri, havası ile beyitlerde;

Beykoz'un çeşme başı hayli müferrih yerdür
Paşabağçesi Çubuklu o dahi başka hisâb
İzzet Efendi

Bugün Göksu gibi bir cây-ı hurrem
Yarın cennetde görür mü ki âdem
Cemâlî

şeklinde zikredilirken nesirde de "ferah-fezâ, dil-güşâ" sıfatlarıyla anılmış gönle ferahlık veren bir yer olduğu vurgulanmıştır. Bildiride, cevizi, inciri, muzı ile meşhur; güzelliği ile dillere destan, zevk ve huzur mekânı Beykoz ilçesi, divan şairinin gözüyle seyre çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Beykoz, Divan şiiri, Hisar, Göksu, Küçüksu.

1 Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, sakpinar07@gmail.com

Divan şairi, hayatı tüm unsurlarıyla gözlemlemiş ve kimi zaman gördüklerini kimi zaman da hayâl ettiklerini şiirine konu etmiştir. Özellikle şairin yaşadığı coğrafya, duyduğu, okuduğu, gördüğü mekânlar belki de düşledikleri yerler eserlerinde okuyucuya en ince ayrıntısıyla sunulmuştur. Divan edebiyatı geleneği içinde *şehrengizler* bunun en güzel örneklerindedir. Ancak şairler bu müstakil eserler yanında divanlarda, mesnevilerde de şehirleri² güzellikleri ve özellikleri ile tasvir ederler. Dünyanın incisi, Osmanlının başkenti güzel İstanbul da divan şairinin şiirlerinde sıkça söz ettiği şehirlerdendir.

İstanbul ve semtleri tarihî dokusu ve coğrafi güzelliği ile dikkatleri çekerken, şehrin en büyük ilçelerinden Beykoz da eşsiz güzelliği ile filmlere mekân, şairlere ilham, şarkılara güfte olmuş, edebî eserlerde önemli bir yer tutmuştur. Bulduğumuz her fırsatta koşarak gelip seyre çıktığımız güzel İstanbul'un muhteşem semtini bu bildiri vesilesiyle bir kez de Klasik Türk Edebiyatı penceresinden izlemek istedik. Beykoz'un divan edebiyatındaki yerini tespit etmeye çalıştık. Bu seyir sırasında divan şairinin Beykoz'u, Göksu'dan Anadolu Hisarı'na, Küçüksu Kasrı'ndan Kanlıca'ya, Çubuklu'dan Yuşa Tepesi'ne, yalılarından köşklerine, cevizinden kirazına, denizinden korusuna, kayığından mehtabına kadar beyitlerde nasıl söz konusu ettiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Beykoz, Osmanlı döneminde denizi, havası, eşsiz manzarasıyla İstanbullular için bir mesire yeri olurken daha ziyade sultanların tercih ettiği, dinlenip gezdikleri mekânların başında gelmiştir. Nedim'in, İstanbul için kaleme aldığı ve "tepeleri, bahçeleri, kasırları sanki keyif, eğlence, zevk ve huzur yeridir" dediği beyti, Beykoz'u tasvir eder gibidir:

Kühsârları, bâğları, kasırları hep
Gûyâ ki bütün şevk ü tarab zevk ü safâdır   Nedîm (Gölpınarlı, 1972, s. 86)

XVIII. yüzyıla kadar İstanbul'da en gözde dinlenme yeri Kâğıthane iken, Patrona İhtilali'nden sonra burası cazibesini kaybetmiş, yerini Beykoz almıştır. Özellikle devlet misafirleri için de dinlence ve eğlence mekânı haline gelen Beykoz, devletin ileri gelenleri tarafından köşkler ve bahçelerle (Bilir, 2008, s. 23) donatılmıştır. Sultanların eğlenceler düzenleyip av partilerine katıldığı, musiki dinleyip kahve içtikleri bu mesire alanında, Anadoluhisarı, Göksu, Küçüksu, Çubuklu, Akbaba, Yuşa Tepesi, Kanlıca en itibar edilen yerler olmuştur. İstanbul halkı ise Beykoz'a özellikle cuma günleri gidip kayıklara binmiştir (Gökbilgin, 1992, s.260).

Divan şiirine bakıldığında şairlerin Beykoz'u bir seyir yeri olarak gördüğü sezilmektedir. Onlar da Beykoz'da gezdiklerini ya da gezmek istediklerini işlemişlerdir şiirlerinde. Örneğin Cemâlî, İstanbul Şehrengizi'nde "sevgili ile Hisar'ın bağ ve bahçelerini gezdiğini, Beykoz'u seyrettirip Alemdağı'ndan da geçtiklerini" söyler:

Yâr ile gezdüm Hisâr'un cümle bağ u râğını
Beykoz'un seyr itdürüb geşt itdüm 'Âlemdağı'nı   Cemâlî (Çelebi, 1953, s. 35)

2 Ayrıntılı bilgi için bk. Yeniterzi, Emine, (2010). "Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.3, S 15, s. 301-334.

Pertev de Beykoz'a gitmek istemektedir ancak sevgilisi –ki kâfirdir- onu İstavroz'a³ götürmüştür:

Gitmek isterken o fındıkçıyla bir gün Bigkoz'a

İtdi kâfirlik yanaşdı n'eyleyem İstavroz'a Muvakkit-zâde Pertev (Bektaş, 2007, s. 423)

Neyyir de Beykoz'a mehtabı seyretmeye gitmek ister ama sevgilisi onunla gelmemiştir:

Gitmek ister şevk-i mehtâb ile cânım Beykoz'a

Gelmez amma n'eyleyüm aslâ o cânım Beykoz'a Neyyir (Altunel, 1995, s. 166)

Sultanlar için Beykoz, av partilerinde tercih ettikleri mesire alanı olmakla kalmamış şiirlerinde de konu olmuştur. III. Selim şarkısında, Beykoz'un gece gündüz bahçeleri seyredilecek bir mekân olduğunu söyler:

Üsküdar'a gidelim geldi çü vakt-i leylak

Bir iki sâz ile al dilberi gel zevkine bak

Çıkalım Beykoz'a Sultâniyye'den ayak ayak

Gidelim seyr-i çemenzâr edelim leyl ü nehâr İlhamî (Pala, 1996, s. 33)

Beykoz, hastalara şifa olacak da bir mekândır. Nev'î-zâde Atâyî, Heft Hân adlı mesnevisinde, aşk yüzünden bitkin düşen bir âşığı iyileştirmek için Beykoz'a götürür:

Taşradandur bu cevri-bî-dâdı

Gök-sûya koyalum o nâ-şâdı

Kimi der sandala koyup tenhâ

Nûş olunsun şarâb-ı sandal-sa

...

Ak Babanun içürseler âbın

Tîg-ı bürrân gibi keser tâbın Nev'î-zâde Atâyî (Karacan, 1974, s. 159, 160).

Zira Beykoz Safâ-nâme'ye göre de, "ışık ve rahatlık yayan; güzelliği ile gönlü cezbeden bir yerdir":

Cây-ı ferah-güster ü zîbâ mahal

Begkoz idi dil-keş-i ra'nâ mahal Subhî-zâde Feyzî (Arslan, 1999, s. 329)

Divan şairi "âlem-i âb" yapmak için en uygun mekân olarak da Beykoz'u görür. Burası denizin kenarında, yeşil bahçelerinde şarap içilip, eğlenilecek en güzel "su âlemi" yeridir. Haşmet, badem gözlü sevgili ile denizin kenarında su âlemi yapmak için Beykoz'a gittiğini söyler:

3 İstavroz, beyitte teviriyeli kullanılan bir kelimedir. Haç anlamıyla da beyitte tenasüp oluşturmaktadır.

Âlem-i âba koyulmağa leb-i deryâda

Beykoz'a gitmiş idüim bir gözü bâdâm ile ben Haşmet (Arslan-Aksoyak, 1994, s. 292)

İstanbulu Fennî, Sevâhil-nâme'de Beykoz kadar Beykozlu sevgililerin güzelliğini de vurgulayarak zor bir işe giriştiğinden, Beykozlu bir güzele âşık olup onun için ağladığından bahseder:

Bir çetin-kâra sataşdurdı bizi devr-i zamân

Oldı Beg-kozlı bir âfet ile çeşmüm giryân Fennî (Demirkazık, 2009, s. 693)

Şairlerin seyrinde Beykoz'un sadece güzelliği değil burada yetişen cevizi ve muzunu da görülmektedir. Fennî, cevabı ceviz olan lugazında, en iyi cevizin Beykoz'da yetiştiğini belirtirken Beylikçi İzzet, sevgilinin Beykoz'un cevizine ve muzuna aldanacağından endişe ederek onu uyarır:

Hind'de olur sanma ki Çin'de olur

Pek iyüsi Begkoz içinde olur Fennî (Demirkazık, 2009, s. 838)

Uyma kâfir zülfine ey büt salın İstavroz'a

Cevz u mûza aldanup zinhâr gitme Beykoz'a Beylikçi İzzet (Şen, 1995, s. 253)

Divan şairi Beykoz'un sadece doğal güzelliklerini gezmekle kalmaz mimari güzelliklerine, çeşmelerine de dikkat çeker. İzzet Efendi Sâhil-name'de çeşme başının iç açan, ferahlık veren bir yer olduğunu, ayrıca Paşabahçe ve Çubuklu'nun da ayrı güzellikte bulunduğunu dile getirir:

Beykoz'un çeşme başı hayli müferrih yerdir

Paşabağçe'si Çubuklu o dahi başka hisâb İzzet Efendi (Çelebi, 1953, s. 131)

Beykoz'daki Damat İbrahim Paşa Çeşmesi için düşürülen tarih beyti de şöyledir:

Boğaz içre Küçüksu bir kuru şöhret idi evvel

Suyun buldu dem-i ikbâl-i İbrâhim Pâşâ'da Şâkir (Aynur-Karateke, 1995, s. 245)

Yine Beykozlular tarafından yaptırılan Suffe Çeşmesi de Sâlim Divanı'nda geçmektedir:

Kâtib-i a'mâl-i hayr ol suffeyi rûz-ı kıyâm

Hayr edip Beykozlular bünyâd ettiler diye Sâlim (İnce, 1994, s. 451)

Haşmet, badem gözlü sevgiliden ayırılır ve bekleyiş ateşiyle yanmaktadır. Bu ateşi Beykoz'un çeşmeleri söndürür diye umar ama onlar bile yetersiz kalır. Ateşi ancak, sevgilinin gelişi söndürebilecektir:

Ey benim gözleri bâdâmum amân sultânım

İntizâr âteşine çeşme-i Beykoz yetmez

Feyz-i teşrifin ile âteşimi itfâ kıl

Yohsa bir vech ile dilden bu harâret gitmez Haşmet (Arslan-Aksoyak, 1994, s. 334)

Klasik Türk edebiyatı eserlerinde, “Beykoz” un yanı sıra ilçeye bağlı diğer yerleşim ve mesire alanları da söz konusu edilir. Bunları, şiirlerde en fazla kullanılandan başlayarak dile getirelim:

Hisar (Anadoluhisarı)

Boğaziçi’nde Türklerin yerleştikleri ilk bölge olan Anadoluhisarı, Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılmıştır. Güzelliği ile Boğaz’a damgasını vurmuştur. Dolayısıyla Türkler tarafından Boğaz’a dair ilk edebî ürünlerin Hisar ve çevresinde verildiği söylenebilir (Pala, 1996: 21). Klasik şiirlerde sıkça karşılaşılan “Hisar” dan kastedilen “Anadoluhisarı”dır. Mekân, genellikle seyir yeri oluşu, kirazı ve havasının güzelliği ile söz konusu edilir.

Klasik Türk Edebiyatı şiirlerine şöyle bir bakıldığında Hisarlı Nev’î-zâde Atâyî’nin eserlerinde mekânın genellikle İstanbul, İstanbul’da da “Hisar” olduğu dikkat çeker. Örneğin Atâyî’nin Nefhatü’l-Ezhâr adlı eseri, 20 nefhadan oluşan bir mesnevidir. 5. nefhası -ki bu bölüm 122 beyittir- “vatan sevgisi imandandır” hadis-i şerifinden yola çıkılarak, Anadoluhisarı ve onun güzelliklerini anlatmak için kaleme alınmıştır. Eserde, Hisar’ın cennet kadar güzel olduğu, burada dolaşan gençlerin ise huri ve gilmanlardan eksik tarafının olmadığı dile getirilirken; Hisar’ın kalelerine ve özelliklerine değinilmektedir. Mesnevide, cennetin olsa olsa Hisar’ın ya altında ya üstünde olduğu belirtilmektedir. Şair, bir beytinde de Hisar’da yapılacak âlemin, işretin her anının ömür boyu süreceğinden bir nevi ömre bedel olduğundan söz eder:

Semt-i Hisâr’a gelüp it ‘âlemi

‘Ömre sürer ‘işretinün her demi Nev’î-zâde Atâyî (Kuzubaş, 2005, s. 154)

Nev’î-zâde Atâyî, hamsesini oluşturan bir diğer mesnevi Sâkî-nâme’de de 226 beyti Hisar’ın tasvirine ayırmıştır. Hisar, eserde işret meclisinin doğal bir dekoru gibi yer almaktadır (Kortantamer, 1997, s. 351). Ayrıca şair mesnevide Beykoz’a dair, Göksu, Akbaba Türbesi ve Yûşa Tepesi’ni de dile getirir.

Sâkî-nâme’ye göre; Hisar’ın denizindeki damlalar sanki cevherdir ve tabipler ondan nasip alırlar. Burası, Mevlevîlerin, Gülşenîlerin ve Rum abdallarının dolaştığı bir mesire yeridir. Her iki hisarı birbirlerini seyreden iki âşık olarak anlatan Atâyî, Anadolu tarafının akşamları daha güzel olduğunu söyler. Herkesin ona meylettği, kirazı, suyu ve havası güzel bir yerdir. Denizi ve bahçeleri insanları kendine esir eder. Kalelerinden ve toplarından bahsederken, kalenin sağlamlığına ve insanların gölgesinde huzur bulduğuna değinir. Hisar’ın yeşilliği, saf suyu gönüllere ferahlık verirken Anadolu’yu şerefendirir. Gönül çelen şahane bir mekândır. Güneş, ona sarıklı bir türbedardır. Aşk vadisi olan Hisar’da çeşmeler, Hızır çeşmesidir; yani onlardan ölümsüzlük suyu akmaktadır. Bahçelerinde serviler, erguvanlar, çınarlar, çam fıstığı ağaçları yetişir. Hisar’ın tılsımlı suyunun insanı gençleştirdiğinden de söz eden şair, burayı denizin kilidi olarak görür ve savaş zamanı bu kilidin birbirine girdiğini belirtir:

N'ola bahrun olsa kilidi Hisâr

Girer birbirine dem-i kâr-zâr Nev'î-zâde Atâyî (Kuzubaş, 2009, s.148)

Seyir yeri hem deniz hem de yeşillik olan Hisar'a esir olmamak imkânsızdır:

Nazârgâhu hem bahr hem sebze-zâr

Nice olmasunlar esîr-i Hisâr Nev'î-zâde Atâyî (Kuzubaş, 2009, s. 150)

Subhî-zâde Feyzi'nin 1000 beyitlik Safâ-nâme adlı mesnevisinin –ki Sâkî-nâme'nin bir taklidi olduğu düşünülür (Arslan, 1999: 42)- yaklaşık 120 beyti de Anadoluhisari'nin tasvirine ayrılmıştır. Şair bu bölümde, Anadoluhisari'nin güzel ve huzur veren bir yer oluşuyla söze başlar. Ardından Hisar'ın bahçelerine, kalesine, çeşmelerine, sahiline, kasır ve yalılarına, güzellerine, değirmenlerine, sularına değinirken, çoğunlukla burayı, gönle zevk ve sefâ veren bir mesire yeri olarak tanıtır. Güzel kokulu olan cennet bahçeleri gönle zevk, insana da hayat verir. Bu bahçelerde çam fıstığı, kiraz ve narçiçeği yetişmektedir. Sevgilinin dudağına benzeyen gülleri herkesi kıskandırırken, bülbüller bu bahçelerde sabaha kadar inler. Kalesi güzeldir ve gönül alır. Topları vardır. Çeşmelerinden akan saf ve temiz su, dertli gönülleri rahatlatır. Bu su, ab-ı hayat damlasıdır ve Nil ile Fırat onu kıskanır. Ayrıca suyu boldur. Sahillerinde güzel kadınlar gezinir. Buralarda sayısız yalılar, insana hoşluk veren kasırlar vardır. Şair, bu yalıların içindeki dünya güzellerinden ve onların gümüş bedenleri ile Aden incilerini kıskandırdıklarından da söz eder. Her yanı zevk ve sefâ içinde olan Hisar'ı güzeller seyre çıkar, gece fişekler atılır, eşsiz bir temaşa yeridir. Kısacası Feyzî'ye göre Hisar, gönle ferahlık veren bir yerdir ve nice dert çeken gönülleri mutlu eder:

Oldı Hisâr-ı Anatoli güzel

Cây-ı safâ-güster-i zîbâ mahal

Cân ü dile olmada hâlet-fezâ

Zevk ü safâ ile letâfet-nümâ

Bâg ile bûstânı anun râygân

İtmede mürgân-ı cihân âşiyân

Bâgçeleri zevk-fezâ olmada

Cân ü dile şevk-nümâ olmada

...

Çeşmeleri menba'-ı âb-ı zülâl

Şevk bulurdu niçe sâhib-i melâl

Sâhil-i deryâda yalı bî-şümâr

Kasr-ı safâ-bahşî olup aşikâr

...

Semt-i Anatoli müferrih makâm

Niçe dil-i gam-keş olur şâd-kâm

...

Hüsn ile mümtâz niçe mâh-rû

İtmededür seyr-i Hisâr arzû

...

Hâme-i müşkin-rakam-ı hoş-hırâm

Vasf-ı Anatolî'yı kıldı tamâm Subhî-zâde Feyzî (Arslan, 1999, s. 325-331)

Hisar Camii vâ'izi Nakşî'nin "Hisâr" redifli gazeline Safâyî Tezkiresi'nde rastlamaktayız. Nakşî, matla beytinde:

Hoş-makâm-ı dil-güşâ semt-i ferâh-râdır Hisâr

Bâ'is-i cem'iyet-i dil-i hâlet-efzâdır Hisâr Nakşî (Çapan, 2005, s. 619)

diyerek Hisar'ın, kalplere ferahlık veren hoş bir makam, ferah bir semt olduğundan bahseder. Gönüllerdeki keyfi artıran topluluğun sebebi olarak da Hisar'ı gösterir. Bu beyitten de anlaşılacağı gibi Hisar, keyifli toplulukların mekânı olmuştur. Ayrıca "hâlet-efzâ"nın "lale" anlamı da düşünülmüşse bu keyfi verenin, hoş bahçelerindeki laleler olabileceği söylenebilir. Nakşî, diğer beyitlerde ise, Hisar'ın gönülleri süsleyen sahilinden, şimşir ağaçlarıyla dolu gül bahçelerinden, denizin kenarında bir inci olduğundan, bülbüllerin, tutfilerin sabahlara kadar terennüm ettiklerinden, çalgın âşıkların toplandığı, sevgiliden bir köşe olduğundan söz eder.

Beykoz'un en gözde mekânlarından Hisar, müstakil şiirler/beyitlerden başka klasik Türk Edebiyatı'nın birçok mısraında görülür. Hisar gezisi, insanları dindendirip dertlerini unutturmaktadır. Fennî, Sevâhil-nâme'de sevgili ile Hisar seyrindedir ve onun tasalanmasını reva görmeyerek sâkiden kendisine yarım ancak sevgiliye dolu kadeh sunmasını ister. Buradaki "ana tolu" ifadesinin Anadoluhisarı'nı çağrıştıracak şekilde ustalıkla kullanılması da ayrıca dikkate değerdir:

Ne revâ seyr-i Hisâr'da ola yârum mahzûn

Sâkiyâ bana yarımca virüp Ana tolu sun Fennî (Demirkazık, 2009, s. 694)

Sâlim'in beytinde "gezme zamanı geldiğinde herkesin gitmek için acele ettiği, sabırsızlandığı yer"dir Hisar:

Hâsılı vakt-i Hisâr idi o dem

Gitmege seyre iverdi 'âlem Sâlim (İnce, 1994, s. 182)

Neylî'nin şiirinde ise gezme vakti gelmiştir. Şair, havanın açıldığını dolayısıyla sevgili ile gezip işret için Hisar seyrine gidilebileceğini söyler:

Yâr ile yine 'işret için geşt ü güzâra

Açıldı hevâ açılalum seyr-i Hisâr'a Neylî (Erdem, 2005, s. 352)

Kâşif'te Hisar, güzellerinin incilerle dolu olan denizinde yüzdüğü bir mekân-

dır. Ayrıca, eğlence yeri olarak da düşünülen Hisar, testiye benzetilip içinin daima şarapla dolu olması gerektiği söylenir:

Şinâh idüp yine vâfir bütân-ı kûy-ı Hisâr

Pür oldu dürr ile deryâ-yı cûş gulû-yı Hisâr

‘Aceb mi Göksu’ya lebrîz-i şevk olursa gönül

Hemişe bâde ile pür gerek sebû-yı Hisâr

Kâşif (Çelebi, 1953, s. 54)

Sâbit, Hisar’a çekilip, şarap kayığına binmek için uygun zamanın geldiğini belirtir:

Münâsib idi bu mevsimde zevrak-ı sahbâ

Çekilse semt-i Hisâr’a havâ da limanlık

Sâbit (Pala, 1996, s.27)

Beykoz divan şiirlerinde özellikle “âlem-i âb” yapmak için en uygun mekândır. Deniz kenarında kurulu bu alanlar, su âlemi için gereken her şeye sahiptir. En güzel çimenlik, en güzel deniz manzarası ve kayık sefâsı yanında şarap, şairler için iyi bir zevk ve eğlence unsurudur. Arpaemîzâde Sâmî de, Hisar’ı, ‘âlem-i âb a uygun bulur:

Tarâvet-i çemen ü nûş-ı mey leb-i deryâ

Tamâm-ı ‘âlem-i âbı Hisâr’dan gördük
2004, s. 508)

Arpaemîni-zâde Sâmî (Kutlar,

Beykoz çok rağbet edilen bir mesire alanı olduğundan daima kalabalıktır. Şairler bu sebeple beyitlerde sıkça “tenha” kelimesini vurgulayarak buranın تنها iken yakalamanın ne kadar zor olduğunu ima etmişlerdir. Örneğin Sâbit, rakipleri atlatıp –ki onlar Çengel’dedir-, تنها bir vakitte, sevgili ile Hisar’da buluşmanın mutluluğu içindedir:

Eyledim yâr ile tenhâca temâşa-yı Hisâr

Bahtıma karye-i Çengel’de bulundu ağyâr

Sâbit (Pala, 1996, s. 27)

Haşmet, Sâbit kadar şanslı değildir. O, Hisar’a varınca, sevgilinin etrafını sarmış âşıklar ordusu vardır ve üstelik sevgili de bu durumdan sarhoş olmuş bir haldedir:

Almış o şûhu ortaya ceş-i fütâdegân

Vardım o mest-i işveye gördüm Hisâr’da Haşmet (Arslan-Aksoyak, 1994, s. 299)

Dert askerleriyle çevrildiklerini hisseden divan şairinin tek kurtuluşu Beykoz’da seyre çıkmaktır:

Haşmetâ leşker-i gam dört yanım eylerdi deniz

Zevrak-ı bâde ile seyr-i Hisâr olmayıcak
268)

Haşmet (Arslan-Aksoyak, 1994, s.

Ne bezm-i bâde ne âlâyîş-i humâr gerek

Hücûm-ı leşker-i gam def'ine Hisâr gerek Kâmî (Yazıcı, 1998, s. 311)

Hisar, doğası yanında havasının güzelliği ve kiraz meyvesiyle de dillere destan olmuştur. Kâmî'ye göre Hisar'ın havası, Tibet'inkinden daha iyidir; toprağı Bulgaristan'inkinden daha kıymetlidir hatta, dünyanın en seçkin toprağıdır:

Hevâsı Tübbet'e gâlib zemîni Bulgar'a

Hisâr gibi cihânun güzîde hâki mi var Kâmî (Yazıcı, 1998, s. 184)

Atâyî, Hisar'ın kirazıyla su ve havasının bir tutulması gerektiğini vurgularken Hisar'ın ruhu besleyen havasının yanında, kirazının da sevgilinin dudağına benzediğinden söz eder:

Kirâsı ile âb u hevâ müşterek

Hemân ikisi bir tutulmak gerek Nev'î-zâde Atâyî (Kuzubaş, 2009, s.150)

'Aceb rûh-perver havâsı anun

Leb-i yâra benzer kirası anun Nev'î-zâde Atâyî (Kuzubaş, 2009, s. 146)

Atâyî'ye göre sevginin gönlüne girmek için Hisar'ın seyir günleri tam vaktidir:

Leblerinden bûseye sa'y it kirâsun faslıdur

Gönlüne gir dil-berün seyr-i Hisâr eyyâmıdur Nev'î-zâde Atâyî (Karaköse, 1994, s. 208)

Safâ-nâme'de Feyzî, tıpkı üstâdı Atâyî gibi Hisar'ın kirazını, sevgilinin dudağına benzetir:

Ya'ni kirası leb-i dilber gibi

Dâne-i yâkût-ı müdevver gibi Subhî-zâde Feyzî (Arslan, 1999, s. 332)

Tırsî'ye göre Hisar, kiraz vakti güzeldir; diğer zamanlarda ise erkeği ve kadını sinek avlamaktadır:

Avlar sinek ricâl ü nisâsı bu demde hep

Olur kiras zamânı Hisâr'un güzelliği Tırsî (Yılmaz, 2001, s. 188)

Şair Fennî ise bir gazelinde, sevgilinin kiraz dudaklarına bakarak onun ya Kanlıcalı ya da Hisarlı olabileceğini tahmin eder:

Ol hûnî gamzeler o kirâs lebler ile san

Ya Kanlıcaklıdur o perî ya Hisârlıdur Fennî (Demirkazık, 2009, s. 411)

Şairin emin olduğu şey ise o güzel sevgilinin Beykozlu oluşudur. Ayrıca şair, Hisar'ı seyre çıkınca, sevgilinin kiraz dudaklarını hayal edip sefâ bulmaktadır:

Kirâs mevsimi seyr-i Hisâr'a geldükce

Hayâl-i lal'-i lebünle 'aceb safâ iderüz Fennî (Demirkazık, 2009, s. 448)

Kiraz, “kirası” yazılışıyla şiirlerde kimi zaman tevriyeli kullanılarak muhtevayı zenginleştirmiştir. İzzet Efendi, buna uygun olarak; “eğer kapıcı, dilber dudağına benzeyen Hisar’a girmemize engel olursa bağ kirasını/kirazını verelim” demektedir:

Lâl’i dilber gibi gül-nâr-ı Hisâr’a söz yok

Bag kirâsın verelim mâni’ olursa bevâb   İzzet Efendi (Güneş, 2005, s. 84)

Mucîb de Hisar’ın havasına ve kirazına öyle kıymet verir ki; canını versen de bahar vakti havasının kirazının/kirasının ödenemeyeceğinden bahseder:

Gel gel bahâr faslı Hisâr’ın havâsına

Versen de nakd-i cânı ucuzdur kirâsına   Mucîb (İnce, 2005, s. 616)

Göksu (Küçüksu)

İstanbul’un en gözde eğlence ve mesire alanıdır. Özellikle padişahların uğrak yeri olmuş; Kasr-ı Hümayun yaptırılmıştır. Küçüksu İskelesi’ne yakın olduğundan adına Küçüksu Kasrı da denilir (Bilir, 2008: 25). Bu kasır, av için gelinen Beykoz’da padişahların dinlenme mekânı olmuştur. Göksu, halk için de cuma günleri gidilip, kayıklarla gezilen dinlenme yeridir (Gökbilgin, 1992, s. 260).

Evlîya Çelebi’nin suyunu “âb-ı hayat” olarak nitelendirdiği Göksu, musiki ve kayık sefâlarıyla, güzel doğası, dinlendiren havasıyla, mesire alanları, bahçe ve kasırlarıyla, eğlence mekânı oluşuyla klasik Türk şiirinde önemli bir yer tutmaktadır.

Göksu, öyle huzur verici bir mekândır ki Cemâlî, insan acaba cennette böylesini görür mü diye mübalağalı bir düşünceye kapılır:

Bugün Göksu gibi bir câ-yı hurrem

Yarın cennetde görür mü ki âdem   Cemâlî (Çelebi, 1953, s. 33)

Göksu’nun cennetle birlikte anılmasına Nefhatü’l-Ezhâr’da da rastlanır. Atâyî, “cennet nehirleri eğer görülme de onun dengi olan Göksu’yu görmek sana yeter” diyerek, Göksu’yu cennetle eşdeğer tutar:

Nehr-i cinân olmasa ger rû-nümâ

Göksu yeter ana mu’âdil sana   Nev’î-zâde Atâyî (Kuzubaş, 2005, s. 154)

Subhî-zâde Feyzî Safâ-nâme’de Göksu’nun, sahip olduğu bütün özellikleri sıralar. O, buranın mutluluk veren bir yer olmasına şaşırılmamaktadır. Zira Göksu, gönle ve cana sürekli keyif vermekte, gönlü ferahlatmakta hatta ölü gönlün canına can katmaktadır:

Göksu ‘aceb câ-yı meserret-nümâ

Şevk virür cân u dile dâ’imâ

...

Göksu derûnı ne ‘aceb dil-güşâ

Mürde-dile olmadadır cân-fezâ Subhî-zâde Feyzî (Arslan, 1999, s. 326)

Aynı ferahlığa Sâmî, Göksu’nun ağaçlıklı yolundaki amber dalgaları gibi olan ağaçların gölgesinde; Sâbih ise çimenliğin her yanında rastlar:

Virmede kalbe ferâh Göksu hıyâbânında

Mevc-i ‘anber gibidür sanki zılâl-i eşcâr Arpaemîzâde Sâmî
(Kutlar, 2004, s. 192)

Rû-nümâ olmadadır Göksu çemenzârında

Sû-be-sû âb-ı zümürürd gibi emvâc-ı safâ Sabîh (Özdingiş, 1998, s. 296)

Divan şiiri geleneğinde hepimizin bildiği gibi âşıklar, acı çeker ve aşk yüzünden hasta olurlar. Şairler, beyitlerinde hastalığın yanında tedavisi için de tavsiyelerde bulunur. Atâyî, Heft-Hân mesnevisinde âşığı iyileştirmek için Göksu’da gezdirilmesini (Karacan, 1974, s. 21) söylerken şair sultanlardan III. Selim, şarkısında dertlerin son bulması için bir gece Göksu’ya gitmenin yeteceğini belirtir:

Bir gece Göksu’ya gidilse olur gamlar temâm

Görünüşde gerçi sulanmış lebün mânend-i câm

Nâz ile cevri eyleme lutf eyle ey mâh-ı temâm

Gâh bûse ver bana şad it beni gülzârda İlhamî (Yılmaz, 2001, s. 189)

Beykoz’da Göksu, kayığa binip keyf edilecek “âlem-i âb” yapılacak en güzel yerlerdendir. Onun suyunun, şarap gibi olduğunu düşünen Fennî, mecliste testi kırılrsa bile üzülmeceğini, zira Boğaziçi’nde Göksu’nun onlara yeteceğini söyler:

Kırlı diyü kederlenmeyüz bezimde sebû

Boğaziçi’nde husûsâ turur iken Göksu Fennî (Demirkazık, 2009, s. 535)

Göksu, ışıklı ve renkli hayatın ayrıcalıklı bir mekânıdır (Doğramacıoğlu, 2010, s. 37); öyle ki Samanyolu bu nehirden su doldurur:

Çekdi Kandilli köşke perde sehâb

Kehkeşân nehr-i Göksu’dan pür-âb Nev’î-zâde Atâyî (Karacan, 1974, s. 315)

İzzet Efendi, su âlemi yapmak için Göksu’ya gitmek ister:

Şem’-i dil rûşen olur sâhil-i Kandillîde

Varalım Göksu’ya anda idelim ‘âlem-i âb İzzet Efendi (Çelebi, 1953, s. 131)

Zaten Göksu’nun keyfi de şarapla, özellikle de “içe ferahlık veren” (Onay, 2000, s. 194) erguvan şarabıyla çıkmaktadır:

Ne keyfiyettür ey sâki bana şimdi gelür gâlib

Safâsı Gökse'nun zevk-i şarâb-ı erguvân üzre
Subhîzâde Azîz (Erdem, 2001, s.46)

Haşmet, şiirinde "sevgilinin suyuna git de su âlemi sefasının Gökse'da yapıldığını görsün" diyerek bu zevk için en güzel yerin Gökse olduğunu bir kez daha belirtir:

Haşmet suyunca var o bütün mâcerâyı ko

Gökse'da görsün 'âlem-i âbın safâsını Haşmet (Arslan-Aksoyak, 1994, s. 325)

Enderunlu Vasîf için de su âlemi yapılacak tek yer Gökse'dur. Şair murabba-sında su âlemini Gökse'da tamamladıktan sonra kayığa binip başka yerlere gidilebileceğine değinir:

'Âlem-i âb eyle Gökse'dan olup zevrak-süvâr

Kıl Kalender Bağçe'sin tâ subha dek cây-i karâr

Sen safâ-yı mâh-tâb etdikçe hû çeksın hezâr

Seyre çık gülzâra serviler gibi eyle hurâm Enderunlu Vâsîf (Gürel, - , s. 431)

Kâmî Efendi'nin şiirinde ise Gökse'nun ramazanda iftar açmak için de gidilecek bir yer olarak gösterilmesi dikkat çekicidir:

Orucu tutdu uykuya, 'aciz verme o gül-hûya

Çifte kayıkla Gökse'ya akşama iftâre buyur Kâmî Efendi (Çelebi, 1953, s. 133)

Kırımlı şehzâde Halim Giray da bir gazelinde Gökse'yu anmaktadır:

Meh-cebinimle olup hemdem şeb-i mehtâbda

Çekdirip Gökse'ya dek gitsem şeb-i mehtâbda Halim Giray (Pala, 1996, s. 35)

Divan şairi Beykoz'u seyretmeye devam ederken Gökse'da gök gözlü sevgiliyi görür. Gökse'yu adından yola çıkarak -asında gelenekte pek az rastlanan bir şekilde- mavilik ifade eden unsurlarla birlikte dile getirmiştir. Atâyî, Sâkî-nâme'de, Gökse'yu cihanın gök gözlüsü olarak tanımlamaktadır:

Cihânun matâfı vü mes'âsıdır

Anun Gökse'yı 'ayn-ı zerkâsıdır Nev'î-zâde Atâyî (Kuzubaş, 2009, s. 153)

Kâmî, Gökse için Atâyî ile aynı sıfatı kullanır. Şair, "Gökse'nun övgüsü göklerle çıkmıştı, gerçekte de o gök gözlüdür" der:

Göge çıkmışdı Gökse'yun vasfı

Fî'l-hakîka o 'ayn-ı zerkâdur

Kâmî (Yazıcı, 1998, s. 62)

Pertevîn de sevgilisi gök gözlüdür. Onu bize "Gökse'da görüp size övdüğüm o güzel işte şu kayıktaki mavi gözlü olan" diye işaret eder. Bu güzeli Gökse'da görmüş olması dikkat çekicidir elbette:

Gökse'da seyr idüp size medh itdigüm güzel

Ol kayığın kıcındaki mâ'î bînişlidir Muvakkit-zâde Pertev (Bektaş, 2007, s. 217)

Divan şairleri, şarkılarda da gök gözlü sevgili ile Göksu'dadır:

Gül mevsimidir ey perî nûş-ı mey-i nâb et

Tarf-ı nîgeh-i mestüni hem-reng-i şarâb et

Bu sûret-i dil-cû ile terfî-i hicâb et

Göksu'ya gel ey çeşm-i kebûd 'âlem-i âb et Enderunlu Vâsîf (Gürel, -, s. 395)

Vaktidir şimdi Küçüksu'ya gidersek gidelim

Geh Fıstıklı'ya geh Çamlıca'ya azm edelim

Sûy-ı gülşende olan nağmeleri gûş edelim

Mevsimidir gidelim Göksu'ya ey çeşm-i kebûd Fatin Efendi (Pala, 1996, s. 36)

Fennî ise klasik Türk şiirinin temayüllerine uyarak Göksu'da esmer bir güzele sahip olma hevesi içindedir:

Mest kanzil güc ile irdi gönül maksûda

Bir siyeh-çerdeye mâlik olıcak Göksu'da Fennî (Demirkazık, 2009, s. 694)

Asaf Hâlet Çelebi, Beykoz'daki mesire alanlarının, gizli âşıklar için bir buluşma ve zarif çapkınlar için de zevk etme yeri (1955, s. 674) olduğunu söyler. Dolayısıyla Göksu'ya –Hisar'a da olduğu gibi- yalnız ve تنها iken gidilmesi arzu edilir. Haşmet, sevgililerle eğlence için Göksu'ya gidildiğini ifade ederken bunun تنها bir vakitte yapılmış olmasını özellikle vurgular:

Tenhâca ahibbâsı ile görmege 'işret

Göksu'ya gider göz göre hîç Körfez'e gelmez Haşmet (Arslan-Aksoyak, 1994, s. 248)

Nedim ve Enderunlu Vâsîf da Göksu'ya tenhada gizlice gidilmesi gerektiğine işaret ederler:

Ey şûh, Nedîmâ ile bir seyrin işittik

Tenhâca varıp Göksu'ya işret var içinde Nedim (Gölpınarlı, 1972, s. 321)

Gel senünle yarın ey serv-i revân

Olalım Göksu'ya mahfice revân

Dîde-i ağyârdan olup nihân

Olalım Göksu'ya mahfice revân Enderunlu Vâsîf (Gürel, -, s. 450)

Göksu, çoğu defa şiirlerde "Küçüksu" ile birlikte anılır. Fennî, ayrılık acısıyla öyle çok ağlamıştır ki, gözyaşlarını Beykoz sahilinden gördüğü denizle mukayese etmiş ve bunu Küçüksu'yu tevriyeli kullanarak anlatmıştır:

Fürkatünle şu kadar giryeler itdüm cânâ

Bir Küçüksu görünür eşküme nisbet deryâ Fennî (Demirkazık, 2009, s. 694)

Nâsid ise keyfetmek için, bir iki saz ve şarkıcıyla Küçüksu mesiresinde mehtabı seyre çıkmayı ister:

Bir iki mutrib-ı hoş-nagme olup bir iki sâz

Geh beyâtî okusun gâh çalıp nâz ü niyâz

Çıkalum sahn-ı çemen-zâr-ı Küçüksu'ya biraz

Ey meh-i evc-i letâfet çıkalım mehtaba Nâsid (Zülfe, 1998, s. 95)

III. Selim de şarkısında derdi tasayı unutmak için Küçüksu'da bir kahve içmek istediğini söyler:

Nev-bahâr eyyâmıdır Bogaz'da bir 'ayş idelüm

Hem Küçüksu'da güzel bir kahve der-pîş idelüm

Bu gam-ı ferdâyı hep cümle ferâmûş idelüm

Hoş degül mi kıl nazar fincânı sunarken ele İlhamî (Yılmaz, 2001, s. 188)

Beykoz'da padişahların av sonrası dinlenmek için yaptırdıkları kasırlardan biri de Küçüksu Kasrı'dır. I. Mahmud için yaptırılan (Bilir, 2008, s. 143) bu kasır, öyle güzeldir ki kim görse yeryüzünde bir benzerinin daha olmadığını söyler:

Her kim ki göre Göksu'da bu kasrı dir elbet

Yokdur hele gök kubbenün altında naziri Halîmî (Çağlı, 1998, s. 363)

Göksu, klasik Türk edebiyatındaki beyitlerde güzel doğası ve suyuyla birlikte burada yetişen sümbül çiçeğiyle de anılmaktadır:

Çubuklu gül-büne cây oldu sünbüle Göksu

Virildi lâleye Kandilli nergise Sarıyer Şeyhülislâm Es'ad (Doğan, 1997, s. 69)

Sürûrî, sümbüllerin Göksu'nun suyundan mı sulandığını merak etmiştir:

Göksu'dan mı olunur cümlesi iskâ' 'acebâ

Böyle mâyî yetişür nâmeye birdür sünbül Sürûrî (Batur, 2002, s. 293)

Çubuklu

Önceleri Bizans döneminin meşhur mesire yerleri sonra da Osmanlı padişahlarının dillere destan av partilerinin yapıldığı mekânlar arasına girdi (Bilir, 2008, s. 196). Çubuklu'yu asıl şenlendiren ise Damad İbrahim Paşa tarafından yaptırılan köşkler, havuzlar ve çeşmeler olmuştur (Gökbilgin, 1992, s. 258).

Çubuklu, divan şairinin gözünde bahçeleri çok güzel olan ve gezinti yapmak için rağbet edilen gözde bir mekândır. Hatem, kendi söz vadisi kaleminin övgüsünü, Çubuklu bahçesine benzeterek yapar:

Nihâl-i dûz-ı kıl-k-i vâdi-i güftârımız Hatem

Stanbul'un Çubuklu bağçesi gibi temaşadır Hatem (Güneş, 2005, s. 82)

Hafız, eğer Çubuklu bahçelerini görseydi, Rûkn-âbâd adlı ırmakla, mesire yeri olan Gül-geşt-i Musallâ'yı övmekten vazgeçerdi diye düşünür Vehbî:

Çubuklu ravzasın görseydi şimdi Hâfız-ı Şîrâz

Geçerdi vasf-ı Rûkn-âbâd u Gül-geşt-i Musallâdan Seyyid Vehbî (Dikmen, 1991, s. 380)

Râtib Ahmed Paşa'nın muhammesinde ise bahar gelmiştir; Çubuklu'nun o gönül çeken mesire alanı artık süslenecektir:

Bahâr eyyâmı irdi vakt-i gül-geşt-i temâşâdur

Çubuklu'nun o sahn-ı dil-keşi şimdi ne zibâdur

Meded el-hasılı esbâb-ı şâdî hep müheyyâdur

Salın ey nahl-i nâzum gel kerem kıl ey perî-zâdum

Çıkarma hasretünle lutf idüp 'ayyûka feryâdum Râtib Ahmed Paşa (Kılıç, 1996, s. 357)

XIX. yüzyıl şairi Sermed şarkısında, kayıkla geçerken, Çubuklu'da sevgiliyi gezerken gördüğünü anlatır. Öyle görülüyor ki Çubuklu, sevgililerin birbirlerini görmek için fırsat buldukları bir gezinti yeridir:

Geçen hafta kayıkla ben geçerken

Çubuklu'da seni gördüm gezerken

Aceb bilmem n'olur bu gizlemekden

Çubuklu'da seni gördüm gezerken Sermed (Pala, 1996, s. 36)

Tüm Beykoz gibi Çubuklu da âşıkların gizlice buluştukları; sefa bulup, dertlerini unuttukları bir mekândır. Fennî, "eğer Çubuklu gizli zevklere hazır olmasaydı, dert çöpü gönülde hiç sefa bırakmayacaktı" der:

Çüb-ı gam kor mı idi dilde safâ-yı hâtır

Olmasa zevk-i nihânîye Çubuklu hâzır Fennî (Demirkazık, 2009, s. 694)

Divan şairi ayrıca Çubuklu'da gül ve hurma ağaçlarının yetiştiğini de gözlemiş ve dile getirmiştir:

Çubuklu gül-büne cây oldu sünbüle Göksu

Virildi lâleye Kandilli nergise Sarıyer Şeyhülislâm Es'ad (Doğan, 1997, s. 69)

Tâze nahlân-ı Çubuklu ise divân turmuş

San selâm almaga züvvârına hâzır olmuş Sâlim (Güfta, 1995, s. 358)

Şiirlerde Çubuklu'da üretilen lüle çubuğuna da telmihte bulunulur. Kâmî, bu-

rayı bir keyif yeri olarak nitelendirip “tütün çubuğu ile keyif edenlerin, kahvehaneyi Çubuklu bahçelerine çevirdiklerini” söyler:

Seyr eyle ehl-i keyfi ki çûb-ı duhân ile

Döndi Çubuklu bâğçesine kahve-hâneler Kâmî (Yazıcı, 1998, s. 180)

Sonuç olarak Safâ-nâme’de de belirtildiği gibi Çubuklu güzel bir mekândır:

Ya’ni Çubuklu idi zîbâ makâm

Bagçe-i zîbende-i a’lâ makâm Subhî-zâde Feyzî (Arslan, 1999, s. 329)

Kanlıca

Eskiden beri Boğaz’ın en gözde mesire ve sayfiye yeridir (Gökbilgin, 1992, s. 258). Koyu, mehtaplı gecelerde körfezde yapılan fasılları ve yalılarıyla da ünlüdür (Öztekın, 2006, s. 85). Divan şairinin seyrinde güzelliği, yalıları, meşhur yağurduyla yer aldığı gibi isminin tevriyeli kullanımı ile de dikkat çeker.

Divan şiirinde Beykoz’da, Göksu ve Hisar’dan sonra تنها iken gidilmesi tercih edilen bir diğer mesire yeri de Kanlıca’dır. Şair, Safâ-nâme’de, Kanlıca’nın hoş, güzel ve temiz bir yer olduğuna değinirken tenhalığını da dile getirmektedir:

Kanlıca bir mesken-i zîbâ latîf

Gûşe-i vahdet idi cây-ı nazîf Subhî-zâde Feyzî (Arslan, 1999, s. 329)

Tırsî, Kanlıca’nın yalılarını arzulamaktadır. Zira bu yalıların iskelesi, şaire arkasından gidilecek bir kadın gibi gelmektedir:

Kanlıcak yalıların eyledi ârzû gönlüm

İskelesi bâna pey-rev-zen olursa ne ‘acep Tırsî (Yılmaz, 2001, s. 27)

Divan şairi çoğu defa semtin adında yer alan “kan, kanlı” ifadesinden dolayı “kan, hûn, cellât, tîg” gibi kelimelerle şiirinde tenasüp oluşturmuştur. Fennî, bir gazelinde, Kanlıcalı sevgiliye düşkünlüğünden, gözünün dünyayı görmediğini, kanlı yaşlar döktüğünü belirtir:

Yine bir Kanlıcalı âfetün efgendesı oldum

Bu demlerde degül dünyâ gözümde kanlı yaşum var

Fennî (Demirkazık, 2009, s. 444)

Aşk yüzünden gözü dünyayı görmediği gibi sevgili için öyle çok ağlamıştır ki gözlerinden kanlar boşalmış, bu sebeple de etrafını göremez olmuştur. Şairin, Kanlıcalı sevgili için kanlı gözyaşı dökmesi klasik edebiyat geleneğinde elbette beklenen bir durumdur.

Fennî, Sevâhil-nâme’de ise, “kan dökücü gamzeleri olan Kanlıcalı sevgili, sitem kılıcı ile çiğirimde yara açtı” diye şikâyet eder:

Açdı tîg-ı sitem ile cigerümde yara

Kanlıcaklı yine bir gamzeleri hûn-hâre Fennî (Demirkazık, 2009, s. 694)

İzzet Efendi de sevgiliden şikâyetçidir. Onun beytinde sevgili, cellâttır. Kanlıca da âşığı, gamzesinin kılıcı ile her an yorgun düşüren bu cellâttan şikâyetçidir:

Kanlıcâ bir gözü cellâd elinden feryâd

Gamzesi tfgı idüp bîdili herdem bitâb İzzet Efendi (Çelebi, 1953, s. 131)

Elbette Kanlıca'nın meşhur sütü ve yoğurdu da şiirlerde yerini alır:

Sâki eli boş meclis-i duht-ı reze gelmez

Pek masharalık eylemez elümüze gelmez

Süd dökmüş idi Kanlıca'da yaptı yoğurdu

Bir dahi rakib ol meh ile körfeze gelmez Seyyid Vehbi (Dikmen, 1991, s. 689)

Akbaba

Adını, Fatih Sultan Mehmed tarafından bu bölgeye yerleştirilen âlim ve gazi Ak Mehmed Efendi'den alan Akbaba; divan şiirinde zevk ve sefa yeri olarak ve buradaki türbe dolayısıyla zikredilir.

Feyzî, Akbaba'dan keyif artıran, gönlü çeken bir huzur ve keyif yeri olarak söz ederken sanki Beykoz'un tüm mesire alanlarının özelliklerini bu beyitle özetler gibidir:

Şevk-fezâ cây-geh-i Akbaba

Mesken-i dil-keş idi cây-ı safâ Subhî-zâde Feyzî (Arslan, 1999, s. 330)

Haşmet ise güzel sevgilisi ile Akbaba'da zevk ve sefâ sürmektedir:

Bir şâh-bâz-ı hüsn ile biz Akbaba'dayuz

Turna gözi şarâb ile zevk u safâdayuz Haşmet (Arslan-Aksoyak, 1994, s. 245)

Sâkî-nâme'de şair, Akbaba'nın buraya yerleşmesine ve türbesine değinir:

Karîbinde var bir mübârek makâm

Ricâle olur çille-hâne müdâm

...

Odur bürc-i hurşîd-i subh-ı safâ

Ki anda makâm eylemiş Akbaba Nev'î-zâde Atâyî (Kuzubaş, 2009, s. 155)

Atâyî, Beykoz seyrini anlatırken, babasıyla bu mekânları gezdiğini hatırlar ve üstâdı da olan Nev'î'nin bir gazeline mesnevisinin arasında yer verir. Bu gazelde Nev'î, Akbaba'nın nurlu türbesini gördüğünü; onun türbesinin toprağının, gözü açıklar için bir göz cilası olacağını söyler:

Hususâ Akbaba'nun türbet-i pür-nûrını gördük

Gözi açuklara kuhl-ı cilâdur ferşinün gerdi Nev'î (Kuzubaş, 2009, s. 156)

Yûşa Tepesi

Adını buradaki Yûşa Peygamber'e ait olduğuna inanılan kabir ve mescitten almıştır. Beykoz, bu güzel tepede bir peygamberin kabrini muhafaza edilişle de önem kazanmış; türbe Beykozlular için koruyucu ve kurtarıcı (Bilir, 2008, s. 229) kabul edilmiştir.

Atâyî, Sâkî-nâme'de Yûşa'nın bu sahilde karar kıldığına ve etrafa nurundan parıltılar saçtığına değinir. Şaire göre Yûşa'nın mezarı gösteriş diyarına dönmüş; güneş bu türbeye sarıklı bir bakıcı olmuştur:

Bu sâhilde olmuş makarr Yûşa'a

Ki envâr-ı feyzi salar şa'şa'a

Müşa'şa' diyârına dönmüş mezâr

Güneş ana şemleli türbe-dâr   Nev'î-zâde Atâyî (Kuzubaş, 2009, s. 153)

Şair, bir diğer mesnevisinde ise Yûşa ile Hz. Musa ve Hz. Hızır'ın ilişkisine telmihte bulunmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'den öğrenilen bu hikâyede; Hz. Musa, Allah tarafından kendisinden daha bilgili olduğu haber verilen Hz. Hızır ile buluşmak için iki denizin birleştiği yere doğru yolculuğa çıkar. Yûşa ise Hz. Musa'nın yanında ona yardımcı olup ilim öğrenmektedir. Yanlarında azık olması için kurutulmuş balık vardır. Balığın canlandığı yerde Hz. Musa, Hz. Hızır'ı bulacağına inanmaktadır. Ancak Yûşa, balığı dinlendikleri bir yerde unutmuştur. Hz. Musa, yemek için balığı sorunca Yûşa balığı unuttuğunu ancak onun bir anda canlanıp, denize doğru gittiğini söyler. Hz. Musa, Hızır'ın orada olduğunu anlar ve Yûşa ile balığın canlandığı yere giderler. Burada Hz. Musa, Hz. Hızır ile buluşur. Nefhâtü'l-Ezhâr'da şair, Hz. Hızır ile Hz. Musa'nın buluşmasından, Yûşa'nın bundan haberdar olmasından ve balıktan söz ederek, hikâyeyi iki beyitle özetler:

Hızr ile Mûsâ'nın odur mecma'î

Var haber al zâ'ir olup Yûşa'î

Mâhi-i Yûşa' gibi ehl-i huzûr

Cânu ider garka-i deryâ-yı nûr   Nev'î-zâde Atâyî (Kuzubaş, 2005, s. 159)

Feyzî de Yûşa tepesindeki kabri söz konusu eder. Hz. Yûşa'nın kâfirlerle savaşırken bu tepede şehit düştüğüne inanılmasından hareketle şair, onun şehit olduğu bu yerin ne güzel ve temiz olduğunu, zaman zaman gönle parıltı verdiğini belirtir; bu yüksek tepedeki şerefli kabrin cennetten bir iz taşıdığına değinir:

Meşhed-i Yûşa' ne güzel cây-ı pâk

Dem-be-dem olmakda dile lem'a-nâk

Kılmış idi kûh-ı firâzı mekân

Kabr-i şerîfi idi cennet-nişân   Subhî-zâde Feyzî (Arslan, 1999, s. 330)

İncirli

Beykoz'un bir başka güzelliğidir ve incir ağaçlı bahçelerden adını almıştır. Şairlerin gözünde eğlenilen, gönül alan bir mesire alanıdır:

Çekdiler sineye İncirli'de bintü'l-'inebi

Darısı başuna ey sürmeli zen-dost çeledi Fennî (Demirkazık, 2009, s. 693)

Karye-i İncirli de dil-keş mahal

Gûşe-i 'uzlet idi ol bî-bedel Subhî-zâde Feyzî (Arslan, 1999, s. 329)

Sultaniye

Beykoz'da sultanların en çok rağbet ettikleri mekânlardan biridir. Gül bahçeleri olan, gönlü çeken bir mesire alanıdır. Feyzî, Beykoz ve çevresine ait mekânları anlatırken "dil-keş" yani "gönlü çeken" ifadesini sıkça kullanmıştır. Şair bu güzel mekânın insanı dinlendirip eğlendirdiğini, gönlün buralara gelmek istediğini her defasında yinelemek istemiştir. Sultaniye için de aynı tabiri kullanmış ve cennetin gül bahçeleri gibi olduğuna değinmiştir:

Bâğçe-i Sultânî de dil-keş mekân

Gülşen-i cennet gibi hâlet-resân Subhî-zâde Feyzî (Arslan, 1999, s. 329)

Fennî şiirinde "şah, saltanat" kelimelerini özellikle zikrederek Sultaniye'yi dile getirir:

İstemem kim ki dilerse anun olsun karye

Saltanatdur bana ol şâh ile Sultâniye Fennî (Demirkazık, 2009, s. 693)

Kavak (Anadolu Kavağı)

İnciri ile meşhur olan bu yerin havası gibi suyu da güzeldir (Ekicigil, 1983, s. 736). Fennî, "başında kavak yelleri esmek" deyimini dile getirirken Kavak'ın havasını söz konusu eder. Feyzi, buranın "dil-keş" mekân oluşuna değinir ve eşsiz gül kokularından bahseder:

Ah çeküp kâmeti sevdâsı ile cânânun

Şimdi başında Kavak yeli eser yârânun Fennî (Demirkazık, 2009, s. 693)

Ya'ni Kavak karyesi dil-keş mahal

Gülleri bûy-âver idi bî-bedel Subhî-zâde Feyzî (Arslan, 1999, s. 330)

Paşabahçe

Beykoz'un Paşabahçe'si de divan şiirinde zevk ve sefâ mekânıdır. Şair, sevgiliden etrafındaki rakipleri atlatmasını isterken onu Paşabahçe'ye zevk etmeye çağırır:

Sav yanından bugün ey şûh aman agyârı

Gel Paşabâğçe'sine zevk idelüm hünkârî Fennî (Demirkazık, 2009, s. 694)

Yalıköy

Sahilde sıralı yalılarından dolayı bu adı alan mahalle Beykoz'un iki ana mahallesinden biridir (Bilir, 2008, s. 222). Sevâhil-nâme'de şair, "çocukların, güzellikte yarışı kazanarak kemâl bulmak için Yalıköy'de her zaman koştuklarını" söyler:

Hüsnde ögdül alup da bulalum diyü kemâl

Yalıköyü'nde koşî itmede her dem etfâl Fennî (Demirkazık, 2009, s. 693)

Beykoz, divan edebiyatının sadece şiirlerinde değil nesrinde de söz konusu edilmiştir. Safâyî, tezkiresinde Beykozlu şair Dâ'î'nin nereli olduğunu anlatırken; "...cây-ı dil-firîb ki teferrücgâh-ı cumhur Beykoz denmekle meşhur olan ferah-fezâdan zuhûr etmiştir. Ol mahall-i dil-güşâda kırk seneden ziyâde..." (Çapan, 2005, s. 186) diyerek; Beykoz'u "gönül alan, halkın eğlence yeri olan, sevinç artıran, kalbe ferahlık veren" bir yer olarak nitelendirir. Hisar da divan edebiyatı nesrinde Beykoz'la aynı özellikleri taşır. Safâyî yine tezkiresinde 'Abdî söz konusu edilirken; "... Göksu kurbunda vâkî' Anadolu Hisârî nâm mahall-i dil-firîbden nümâ-yafte-i zuhûr olmuştur." (Çapan, 2005: 400) ifadesiyle Hisarî, gönül aldatan bir mekân olarak tasvir eder. Aynı eserin Rif'atî maddesinden anlaşıldığına göre gönülleri süsleyen bir yerdir Hisar ve "...eğer size bir yer dar gelirse seyahat edin! vefkınca keştî-i vücûdu Anadolu Hisârî sâhilinde lenger-endâz-ı ikâmet olup ol cây-ı dil-ârâda yâli...." (İnce, 2005, s. 364) şeklinde ifade edilir.

Sonuç

Divan şiirinde Beykoz'a dair daha pek çok beyite rastlamak mümkün elbette. Ancak söz konusu ettiğimiz şiirlere bakıldığında bile divan şairinin Beykoz'u; çeşmeleri, kasırları, bahçeleri, yalıları, güzel doğası ve deniziyle seyrine doyulmaz bir manzarayla resmettiği görülür.

Beykoz, divan şiirinde Hisar, Göksu, Çubuklu, Akbaba, Kanlıca, Yuşâ Tepesi, Kavak, İncirli, Sultaniye, Paşabahçe gibi yerleşim ve mesire alanlarıyla sıkça zikredilmiş; yeşil doğası, deniz manzarası, güzel havası ve suyuyla; insanların seyrederken dinlendiği, gezerken dertlerini unutup huzur bulduğu, su kenarında kayığa binip şarap meclisinde eğlendiği, sevgiliyle görüşüp mutlu olduğu kısacası zevk ve sefa bulduğu bir mesire alanı olarak dile getirilmiştir.

Beykoz'u divan şairinin penceresinden seyre çıktığımızda gördük ki doğru bir yere idi bu seyir. Zira biz Beykoz'u beyitlerde gezerken bile dinlenip eğlendik, şairler gibi Beykoz'da zevk u safâ bulduk.

Kaynakça

- Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Altunel, M. (1995). *Neyyir Abdülhalim Dede Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni* (Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Arslan, M. & Aksoyak, İ. H. (1994). *Haşmet Külliyyâtı*. Sivas: Dilek Matbaası.
- Arslan, M. (1999). *Subhî-zâde Feyzi Hamse*. Sivas: Dilek Ofset.
- Aynur, H. & Karateke, H.T. (1995). III. *Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Batur, A. (2002). *Sürûrî Divanı Hayatı, Sanatı, Eserleri, Divanının Tenkitli Metni* (Doktora tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Bektaş, E. (2007). *Muvakkit-zâde Pertev Divânı*. Malatya.
- Bilir, A. (2008). *Çeşmibülbüle Gizlenmiş Âbihayat Beykoz*. İstanbul: Beykoz Belediyesi.
- Bilkan, A. F. (1997). *Nâbî Divanı II*. İstanbul: MEB.
- Çağlı, A. (1998). *Halimî Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni* (Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Çapan, P. (2005). *Mustafa Safâyi Efendi Tezkire-i Safâyi*. Ankara: AKM.
- Çelebi, A.H. (1953). *Divan Şiirinde İstanbul*. İstanbul: Halk Basımevi.
- Çelebi, A.H. (1955). Eski Türk Şiirinde Boğaziçi I. *Türk Yurdu*. 242, 671-675.
- Çelebi, A. H. (1955). Eski Türk Şiirinde Boğaziçi II. *Türk Yurdu*. 243, 753-760.
- Demirkazık, H.İ. (2009). *18. yy. Şairi Mustafa Fennî Divânı*, Basılmamış (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Dikmen, H. (1991). *Seyyid Vehbî ve Divanının Karşılaştırmalı Metni* (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Doğan, M. N. (1997). *Şeyhülislam Es'ad ve Divanı*. İstanbul: MEB.
- Doğramacıoğlu, H. (2010). Türk hikâyeciliğinin prototipi sayılabilecek Heft-hân'da mekân. *Bilgi*. 52, 33-46.
- Ekiciğil, R. (1983). İstanbul, *Kültür ve Sanat Ansiklopedisi 2*. İstanbul: Tercüman.
- Erdem, S. (2001). *Subhî-zâde Aziz ve Divanı*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Erdem, S. (2005). *Neyli ve Divân'ı*. Ankara: AKM.
- Genç, İ. (2000). *Esrar Dede Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*. Ankara: AKM.
- Gökbilgin, M. T. (1992). Boğaziçi. *İslam Ansiklopedisi 6*. İstanbul: TDV. 251-262.
- Gölpınarlı, A. (1972). *Nedim Divanı*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevi.
- Güfta, H. (1995). *Sâlim (Mirza-zâde) Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Karşılaştırmalı Metni* (Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Güneş, Ş. (2005). *Abdülhak Şinasi Hisar'ın Eserlerinde İstanbul'da Gündelik Hayat* (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Gürel, R. (tarihsiz). *Enderunlu Vâsıf Divanı*. İstanbul: Kitabevi.
- İnce, A. (1994). *Mirzâ-zâde Mehmed Sâlim Divanı*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası.
- İnce, A. (2005). *Tezkiretü's-Şu'arâ Sâlim Efendi*. Ankara: AKM.
- Karacan, T. (1974). *Nev'î-zâde Âtâyi Heft-hân mesnevisi*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Karaköse, S. (1994). *Nev'î-zâde Âtâyi Divanı*. Malatya.
- Kılıç, Y. (1996). *Râtib Ahmed Paşa Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Divanının Tenkitli Metni ve İncelemesi* (Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Kortantamer, T. (1997). *Nev'î-zâde Atâyi ve Hamse'si*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kutlar, F. S. (2004). *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî Divanı*. Ankara: Kalkan Matbaası.
- Kuzubaş, M. (2005). *Nev'î-zâde Âtâyi'nin Nefhatü'l-Ezhâr Mesnevisi*. Samsun: Deniz Kültür.

- Kuzubaş, M. (2009). *Sâkinâme (Nev'î-zâde Atâyi)*. Samsun: Etüt Yayınları.
- Onay, A. T. (2000). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. Ankara: Akçağ.
- Özdingiş, V. (1998). *Sabîh, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Karşılaştırmalı Metni* (Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Öztekin, Ö. (2006). *XVIII Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri Divanlardan Yansıyan Görüntüler*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Pala, İ. (1996). Divan şiirinde Boğaziçi. *İstanbul Armağanı-2 (Boğaziçi Medeniyeti)*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi. 19-38.
- Şen, F. M. (1995). *Beylikçi İzzet Bey Divanı* (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Yazıcı, G. E. (1998). *Edirneli Kâmî ve Divanının Tenkitli Metni* (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Yılmaz, K. (2001). *İbrâhim Tırsî ve Divanı* (Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Yılmaz, K. (2001). *Üçüncü Selim (İlhâmî) Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*. Edirne: Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.
- Zülfe, Ö. (1998). *Nâşid Divan* (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.

Muallim Naci'nin Beykoz'la İlişkisi

Âlim KAHRAMAN¹

Öz

Muallim Naci'nin Beykoz'la ilişkisi Ahmet Midhat Efendi sebebiyledir. Naci, Yenilik Dönemi Türk Edebiyatı'nın bu önde gelen ismiyle önce, onun çıkarılmakta olduğu *Tercümân-ı Hakikat* gazetesine gönderdiği şiirleriyle, posta yoluyla, 1880 yılında irtibata geçer. İlk ziyaret ve tanışmalarının ardından Muallim Naci'yi, *Tercüman-ı Hakikat*'in şiir sorumlusu olarak görürüz. O sıralar Midhat Efendi Beykoz'un Akbaba köyünde oturmaktadır. 1884 yılı yaz aylarında Muallim Naci, Ahmet Midhat Efendi'nin davetleriyle Akbaba'daki çiftliğe gidip gelmeye başlar. Aynı yılın Eylül'ünde ise Midhat Efendi'nin en büyük kızı Mediha Hanım'la burada düğünleri yapılır. Yeni evliler Beykoz Akbaba'ya yerleşir.

Muallim Naci'nin hayatındaki Beykoz dönemi, Midhat Efendi'yle aralarında, gazetede işinden dolayı bir anlaşmazlık çıkıncaya kadar sürer. Efendi, *Tercüman-ı Hakikat*'te 27 Ağustos 1885 tarihinde yazdığı bir yazıyla, başını damadı Muallim Naci'nin çektiği edebî ekolü sert bir şekilde eleştirir. Bunun üzerine Naci, hemen o gün hem gazeteden hem de Beykoz'daki çiftlikten ayrılır. Daha sonra Midhat Efendi'yle ailevi ilişkileri sürerse de bir daha tamamen Beykoz'a geri dönmez.

Muallim Naci'nin 1893'teki ölümünün ardından eşi Mediha Hanım, o sıralar henüz çok küçük olan kızını da alarak Beykoz'a babası Ahmet Midhat Efendi'nin yanına tekrar döner. Orada yaşar. Bu çalışmamızda Naci'yi Beykoz'daki hayatı içinde tasvir edeceğiz. Onun, bir dönemden itibaren Ahmet Midhat Efendi'yle kesişen hayatını ele alacağız. Ayrıca yayımlanan terekesine dayanarak ölümünden sonra Midhat Efendi tarafından satın alınıp kendi kütüpha-

1 Dr., Yazar

nesine dâhil edilen özel kitaplığının kapsamı ve âkıbeti hakkında da bilgiler aktaracağız.

Anahtar kelimeler: Beykoz, Edebiyat, Muallim Naci, Ahmet Midhat, *Tercümân-ı Hakikat*.

Muallim Naci'nin Beykoz'la ilişkisi Ahmet Midhat Efendi sebebiyledir.

Naci, 1880 yılı içinde, Ahmet Midhat Efendi'nin *Tercümân-ı Hakikât* gazetesinde yazı ve şiirlerini yayımlamaya başlar. İlk yazısı 8 Teşrinievvel 1880'de çıkar. 1881 yılı içinde, Said Paşa'yla beraber, onun vali olarak atandığı Sakız Adası'na gider. Sakız'dayken de *Tercümân-ı Hakikât*'e şiir göndermeye devam eder. "Kuzu", "Şâm-ı Garîbân" ve "Nusaybin Civarında Bir Vadi" gibi, Naci'ye asıl kişiliğini kazandıran şiirler bunlar arasındadır. Şair, Mayıs 1882'de İstanbul'a dönerse de Ahmet Midhat Efendi'yi ne bu dönüşünden haberdar eder, ne de gazeteye gidip onunla tanışır. Bu tanışmayı 1883 yılına kadar erteler. Tanışmalarının ardından Muallim Naci'yi, *Tercüman-ı Hakikat*'in şiir sorumlusu olarak görürüz.

Akbaba'daki Çiftlik

1880 yılında Beykoz'un Akbaba köyüne yerleşmiş olan Ahmet Midhat Efendi İstanbul'a (gazetesine) vapurla gelip gitmektedir. Muallim Naci, o sıralar, Sakız'dayken annesi için satın aldığı "Cibâli kurbünde Surihur Mahallesinde, Müezzîn Sokağında"ki küçük evlerinde oturmaktadır. Ahmet Midhat Efendi'yle *Tercüman*'da çalışmaya başladığı 1883 yılından itibaren, zaman zaman, Efendi'yle Beykoz'a gelip gitmeye başlar. 9 Temmuz 1884 tarihli "Tayerân-ı Hümâ" başlıklı yazısında, Ahmet Midhat, bu durumu şöyle ifade eder: "Geçen hafta hazret-i Mes'ûd ile Beykoz civarında vâki' ikâmetgâhımıza gittik. Her zaman gideriz ya!" Asıl adı Ömer olan Muallim Naci, *Tercüman*'daki şiirlerinde Mes'ud, Mes'ud-i Harâbâti gibi takma isimler kullanmaktadır. Naci de onun takma isimlerinden biridir.

Aile içinde anlatılageldiğine göre Muallim Naci, Midhat Efendi'nin büyük kızı Mediha Hanım'ı bu gidişlerinde tanır. Haziran 1870 doğumlu olan Mediha Hanım o sıralar on dört yaşındadır. Midhat Efendi kızlarına ata binme, silah kullanma gibi maharetleri küçük yaşlarda kazandırmıştı. "Mediha Hanım da Ahmed Midhat Efendi'nin ilk ve en kıymetli kızıydı. Çiftlikte geçen günleri arasında Mediha Hanım'ın en büyük zevki akşam üsleri süvari kıyafetine girip at sırtında Beykoz'a inerek babası Ahmet Midhat'ı matbaa dönüşünde karşılamaktı. Ahmet Midhat Efendi'nin dönüşü şöyle olurdu: Beykoz'a kadar vapurla gelirdi. Beykoz iskelesinde 'Efendi'yi kayık beklerdi. Vapurdan kayığa atlar biraz ilerideki Hünkâr İskelesi'ne çıkardı. Burada da Efendi'yi çiftliğe götürecek olan araba hazır dururdu. İşte Mediha Hanım en iyi cinsten kıymetli atının üstünde Hünkâr İskelesine gelir, babasını burada beklerdi. Baba arabada ve güzel süvari onun yanında böyle çiftliğe dönülürdü.

Bir seferinde, Mediha Hanım Hünkâr İskelesi'ne atıyla yaklaştığı zaman, Ah-

met Midhat Efendi de kayıktan henüz çıkıyordu. Lâkin genç kız babasının yanında bir yabancı erkek gördü. 'Efendi'nin yanındaki bu zat onun pek takdir ettiği ve 'memleketin en büyük şairi' dediği Muallim Naci'den başkası değildi. O zaman Muallim Naci henüz şişmanlamamıştı. Ve kravat takmıyordu. Yalnız üstü başı kat'ıyyen ihmal edilmiş de değildi. Genç kız Ahmet Midhat Efendi'nin yanında yabancı bir erkek görünce onları rahatsız etmek istemedi. Babasını atının üstünde selamladı. Hayvanı mahmuzladı ve dörtnala kaldırdı. Kapüşonunun etrafından dışarıya fırlayan kaküllerini rüzgarda dalgalandıra dalgalandıra uzaklaştı." (Es, 2009, s. 62).

Mediha Hanım'ı o gün orada bu tablo içinde gören Muallim Naci'nin duyguları neydi? Bunun cevabını 1884 yılının 4 Ağustosunda *Tercümân-ı Hakikât*'te yayımlanan bir şiirinde buluyoruz:

EY ŞEHSÜVÂR!... DUR!

Pek dizgin etme, halk ediyor inkisâr, dur
Kaküllerin aman oluyor pür-gubâr, dur
Âşıktan öyle hiç edilir mi firâr? Dur
Ârâmsız gönül biraz etsin karar, dur

Üftâde bir piyadeyim, ey şehsüvâr!... Dur

Pâmâl-ı haybet eyleme ümmîd-vârını
Çekmek kolay mıdır elem-i intizârını
Döndür bu semte rahş-ı Burak-iftihârını
Yolsuz mu yoksa bekleyişim reh-güzârını

Üftâde bir piyadeyim, ey şehsüvâr!... Dur

Düştüm sukût-ı berk-i hazan yollu râhına
Bir kere bak şu muntazır-ı nazra-hâhına
Değmez miyim bu hâlim ile bir nigâhına
Bakmak güneş mi rûy-ı melâhat-penâhına

Üftâde bir piyadeyim, ey şehsüvâr!... Dur

Bilmez misin ki câlib-i ta'zîm olur kerem
Ef'âl-ı zâlimâneyi ta'kib eder nedem
Rahşınla şimdilik olmazsam da hem-kadem
Bir gün gelir süvâr olurum, ol zaman demem

Üftâde bir piyadeyim, ey şehsüvâr!... Dur

Beykoz'da Bir Hafta Sonu

Muallim Naci'yi Akbaba'daki çiftlikte resmeden en kapsamlı yazı Midhat Efendi'nin "Tayerân-ı Hümâ" başlıklı sözünü ettiğimiz yazısıdır. Yazı, Akbaba'daki çiftlikte geçirdikleri o hafta sonunu anlatır (Ahmet Midhat, 1884, s. 3). 1884 yılının yaza rastlayan Ramazan günlerinden biridir. Midhat Efendi'yle Muallim Naci, içlerine birden doğan bir fikre uyararak, bir çocuk çöksesuyla Beykoz'da uçurtma uçurmaya karar verirler. Ahmet Midhat o sıra kırk, Muallim Naci ise otuz beş yaşındadır. Cuma günü, cumartesi gazetesini de hazırlayıp uçurtma yapmak için gerekli malzemeleri temin ettikten sonra Beykoz vapuruyla yola çıkmışlardır. Yazıda, "şair", "Baba Mes'ud" ya da "Mes'ud-ı Harabâti" olarak adı geçen Muallim Naci'dir:

Bir cuma günü cumartesi gazetemizi hazırladıktan sonra iki-üç yüz kulaç kadar ince sim ve rengârenk kâğıtlar alarak onu çeyrek geçe [Bugünkü saatle 18:05] vapuru ile Beykoz'a vardık. İftarı yolda ederek akşam saat birde ikâmet-gâhımızda bulunduk.

Ta'am telâşi uçurtma imâli telâşına mağlup olursa ne dersiniz?

Her işe başından başlamak âdet iken biz uçurtmanın kuyruğundan başladık. Ama ne kuyruk. Sekiz on kişi bu kuyruğun imâline hasr-ı himmet etmişler.

Bir yandan mavili kırmızılı kâğıtlar kesilir, diğer taraftan bunlar bir ipe ilmeklenirler. Baba Mes'ud ise kumandan tavrı ile salon içinde volta edip kuyruğun her kâğıdı takıldıkça gelir eliyle mesheder." (Ahmet Midhat, 1884, s. 3).

Ahmet Midhat'ın eğlenceli bir üslup kullandığı yazısına göre, o gecenin sabahında, aynı heyecanla uçurtmanın gövdesini yapmağa girişirler. Ayrıntılı bir şekilde bu safhayı da hikâye eder Midhat Efendi. Nihayet uçurtma bitmiş, sıra, ona bir isim vermeye gelmiştir. Ahmet Midhat Efendi "Ankâ" adını teklif eder. Evdekilerden biri "Hümâ-pervaz", yani "Hümâ uçuşlu" adını ortaya atar. Fakat Muallim Naci, benim uçurtmam Hümâ uçuşlu değil, Hümâ'nın kendisidir, deyince, ona doğrudan doğruya "Hümâ" adının verilmesi kararlaştırılır. Bu isim, Muallim Naci'nin güzel hattıyla bir kâğıda yazılıp uçurtmanın cephesine yapıştırılır:

Ya ismini üzerine yazmak lazım değil mi? Ben bir kâğıt alıp üzerine güya Celî olmak üzere bittersim oymaya başladım ise de netice-i ameliyâta bizim Hümâ tek gözlü olunca şair hiddetlendi.

Hüsn-i güftârı kadar hüsn-i hattı dahi şâyân-ı hayret olan cenâb-ı Mes'ud nefîs bir Hatt-ı Celî ile Hümâ'yı yazdı. Eli makasa yakışan bir çocuk hiç azdırmaksızın kâğıdı oyup yazıyı uçurtmanın cephesine yapıştırdı. (Ahmet Midhat, 1884, s.3)

Sıra Hümâ'yı uçurmaya gelmiştir. Ahmet Midhat Efendi, Muallim Naci'nin, otuz beş yaşındaki bu koca çocuğun, uçurtmayı havalandırmak üzere koşmasını "Cenâb-ı şâir ipi eline alıp fesi bastırarak ve var kuvveti bacağa vererek bir koşuyor ki görmeye muhtaç!" (Ahmet Midhat, 1884, s. 3) diye anlatır.

Muallim Naci, bu işten o kadar zevk almıştır ki, o güne bir tarih olmak üzere şu kıt'ayı söylemiştir:

Bana mensûb ise bâzîçe dahi 'âlîdir
Şu Hüimâ-yı felek-ârâyı ben ettim i'lâ
Bir de tarih yazarsam yaraşır tâireme
Tayerân etti semâvâta Hüimâ-yı vâlâ
1301

Tüm bu anlatılanlar göz önünde bulundurulduğunda uçurtma gününün tam tarihini tespit etmek de mümkün olmaktadır. Bu tarih, 5 Temmuz 1884 Cumartesi'dir.

Akbaba'da Yapılan Düğün

Bu tarihten üç ay kadar sonra, Beykoz'da, Ahmet Midhat Efendi'nin kızlarından 1870 doğumlu Mediha Hanım'la Muallim Naci'nin Beykoz'da yapılan düğününe şahit oluruz. Bu düğünün tam tarihi 27 Eylül 1300/ 9 Ekim 1884'tür (Us, 1955, s. 18). Düğünde hazır bulunanlardan Ali Ruhi, o güne tarih düştüğü bir kıta söylemiştir:

Bu kasr-ı dil-pezîrde Naci-yi nüktedân

Olduysa çok mu sâliki isr-i peyamberin

Olmaktadır arâis-i mânâya cilvegâh

Her beyti bir düğün evidir ol suhanverin (Envâr-ı Zeka, 1884, s. 720).

Düğüne katılanlardan bir başkası da Muallim Naci'nin arkadaşlarından Mustafa Reşit'tir. Mustafa Reşit o gün bir çeşit sağdıç pozisyonundadır. O gece, "hikemiyât ile edebiyatın izdivacı" olarak nitelediği bu düğün için yaptığı konuşmanın metni, daha sonra, *Envâr-ı Zeka*'da yayımlanır:

Beyefendiler!

Bu sürürdan dolayı bu gece yalnız biz değil bütün memleket mesrûrdur. Çünkü bu izdivaç *âdi* bir izdivaç değildir, pek '*âlî* bir izdivaçtır: Hikemiyât ile Edebiyatın izdivacıdır.

Biz ne kadar bahtiyarız ki bu sûr-ı *âlîde* bulunmak şerefine nâil olduk. Bu bâbdaki şükranımızı beyana müsademe-i akdâhtan *hâsıl olacak* sadâ-yı latîf vekâlet etsin. Buyurunuz, Midhat ve Nâci efendilerin aşkına içelim! (Envâr-ı Zeka, 1884, s. 720).

Ahmet Midhat Efendi, çok sevdiği ve "Cicim" diye hitap ettiği damadı Muallim Naci için, Akbaba'daki çiftliğe bir daire yaptırmış, üzerine de "Nacihâne" diye yazdırmıştır (Uluyazman, 1995, s. 606-611).

Bu düğünün aile içinde anlatılan hikâyesi, Hikmet Feridun Es'in kalemiyle, şöyledir:

Bir yandan düğün hazırlıkları başlarken bir taraftan Ahmet Midhat Efendi derhal çiftliğe Naci için mükemmel ve tamamıyla ayrı bir ev yaptırıyor. Ya-

zıldığıının tamamıyla aksine olarak Naci fevkalade çiçek sevdiği için yeni evin etrafı tarhlarla çevriliyor. Boğazına pek düşkün olan Ahmet Midhat Efendi de damadına bir cemile olsun diye yeni evin sağ tarafının geniş bir çilek tarlasına dayanmasını da temin ediyor. Naci'nin çiçek sevgisine hürmeten düğün mayıs ayına gül zamanının en parlak devrine tesadüf ettiriliyor. (...) Naci annesinden bir dakika bile ayrılmadığı için, dünyanın en düşünceli insanlarından biri olan Ahmet Midhat Efendi çiftlikte yeni tedbirler alıyor. İkişer odalı adeta apartmanımsı, lâkin yine aynı bina içinde yerler yaptırıyor. Bunlara Naci'yi, annesi Fatma Zehra Hanımı, kardeşi Salim Beyi ve akrabalarını yerleştiriyor. Ahmet Midhat bu suretle Naci'yi bütün etrafıyla çiftliğe alıyor. Nihayet bugün hâlâ Beykoz'da bir masal gibi anlatılan meşhur 'Muallim Naci düğünü' yapıyor. Bir hafta hatta sekiz gün süren bu muazzam düğüne... (Es, 2009, s. 63).

Hikmet Feridun Es, düğünün mayıs ayında yapıldığını söylüyor. Ancak daha önce belirttiğimiz gibi, düğün ilkbaharda değil sonbaharda yapılmıştır.

O zamanlar bir çocuk olan Ahmet Midhat'ın yeğeni Behice Hanım, düğün günündeki Naci'yi şöyle resmeder:

Üzerinde siyah bir redingot ve ellerinde beyaz eldivenler bilhassa nazar-ı dik-kati celp ediyordu. Koltukta bu kıyafette idi. Hatta koltukta pek fazla miktarda para serptiği göze çarptı. Yeni çahtan çıkmış çil kuruşlar, ışıltılı dalgalar halinde etrafa savruluyordu. O kadar fazla, çok ve çabuk serpti ki bir müddet sonra bunlar tükendi. Hemen ağız ağza dolu beyaz bir para torbası daha koşturdular. Naci bunu da kendi elleriyle açtı ve hepsini etrafa serpti. (Es, 2009, s. 63).

Naci'nin Beykoz'daki Çiftlikten Ayrılışı

Muallim Naci'nin Ocak 1883'te *Tercüman-ı Hakikat*'te çalışmaya başlamasının üzerinden iki buçuk yıldan biraz fazla, Naci ile Mediha Hanım'ın evliliklerinin üzerinden ise henüz bir yıla yakın bir süre geçmişken Midhat Efendi 27 Ağustos 1885 günkü gazetesinde "Bir Mülahaza-i Gayr-i Edîbâne" başlıklı bir yazı yayımlar. Muallim Naci'nin daha önce yayımlanan bir gazeline Abdülkerim Sabit'in yazmış olduğu bir tahmisi bahane ederek Midhat Efendi kendi gazetesinde ortaya çıkan ve başını damadı Muallim Naci'nin çektiği edebî ekolü sert bir şekilde eleştirir. Gazetede çıkmış olan bu tür eserlerin yeniden gözden geçirileceğine işaret eder. Bunun üzerine Muallim Naci hem gazeteden hem de Beykoz'daki çiftlikten ayrılır. Daha önce ara ara kaldığı Cibali'deki kendi evine çekilir. Ahmet Midhat Efendi'yle Muallim Naci insan olarak birbirlerini çok sevmelerine rağmen ortaya çıkan bu tutum farkı onları karşı karşıya getirmişti. Ne Midhat Efendi'nin ne de Muallim Naci'nin geri adım atmaya niyetleri yoktu. Nitekim bu yazı ve Muallim Naci'nin ayrılışından sonra konu gazetelerde aylarca tartışılır.

Bu yazımızda asıl hedefimiz gündelik yaşantıyı ortaya çıkarmak olduğu için bu ayrılışın Akbaba'daki çiftliğe nasıl yansıdığına bakalım:

O akşam Beykoz'daki çiftliğine Ahmet Midhat Efendi, yalnız olarak döndü. Düşünceli ve neşesizdi. Çünkü hakikaten Naci'yi severdi. Ne o gün ne de on-

dan sonraki günler artık Naci, Beykoz'da hiç görünmüyordu ve Medih, Muallim Naci'nin sevgili Mediha'sı (Muallim Naci'nin zevcesi ve Ahmet Midhat Efendi'nin kızı) Beykoz'da kalmıştı. Belki hayatta bir fikir ayrılığı yüzünden bir damatla bir kayınpeder arasında ilk defa böyle bir hadise çıkmış oluyordu.

Vicdan ve kanaat meselelerinde son derece titiz olan Muallim Naci; Beykoz'un çiftliklerindeki o efsanevî hayatı, eğlenceleri, refahı ve intizamı bırakıp Halıç'teki pek mütevazı eve çekilmişti. Refahı, eğlenceyi düşündüğü yoktu. Lâkin Mediha da ötede idi. İşte onu düşündüren bu idi. (Es, 2009, s. 63).

Sonunda Muallim Naci eşinin de Fatih'e, yanına gelmesini sağlar. Bu arada işsiz kalan Naci'nin bir süre geçim sıkıntısı içine düştüğü bilinmektedir.

Zamanla Midhat Efendi ile Muallim Naci'nin arası düzelmiş olmalı. Naci'nin eşiyle zaman zaman çiftliğe gittikleri, orada kısa ve uzun sürelerle kaldıkları anlaşılıyor. Ancak yine yazılanlardan anlaşılıyor ki şair, bir daha tamamen çiftliğe yerleşmemiş, Cibali'deki ev daima ailesinin merkezi olarak kalmıştır.

Fatma Nigar

Fatma Nigar Muallim Naci Efendi-Mediha Hanım çiftinin tek çocuğudur. Ona Nigâr ismi verilmesinin Şair Nigâr Hanım'la bir bağlantısı vardır (Bekiroğlu, 1994, s. 32).

Orhan Okay'ın Fatma Nigar Hanım'la 1961 yılındaki bir görüşmelerine dayanarak yazdığına göre "babasının Cibali taraflarındaki evinde doğduğunda dede Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da seyahatte imiş. Ona, Ahmed Midhat'la aile dostlukları olan şair Nigâr Hanım'ın adını vermişler." Yazının devamı şöyle:

Sonra sohbet açıldı. Nigâr Hanım, babası Muallim Naci'nin ölümüyle üç buçuk yaşında yetim kaldığını, dedesi Ahmed Midhat Efendi'nin onu büyütüğünü, bu yüzden ona baba dediğini, Muallim Naci için de "Naci Babam" demeye alıştığını, Doktor Ali Galip Bey'le evliliğini ve Sarıkamış'a kadar Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulduklarını, eşinin son olarak Beykoz hükümet tabibi olduğunu, bir süredir de felç geçirmiş olarak yatağa bağlı kaldığını anlattı. Ama evin içinde hastalığın ağır havası yoktu. Güler yüzlü Nigâr Hanım eşiyle şakalaşıyor, onu hoşnut etmeye gayret ediyordu. Dili ve zihni zinde olan Galip Bey de yattığı yerden zaman zaman söze karışıyordu.

(...) Küçük Nigâr da babasının vefatından sonra annesi Mediha Hanım'la yaya yerleşmiş. (Okay, 2003, s. 17).

Bir Rüya

Midhat Efendi, Muallim Naci'nin ölümüne yakın ilgi çekici bir rüya görmüştür. Bu rüyayı ve sonrasındaki gelişmeleri Kamil Yazgıç şöyle hikâyeye etmektedir:

Kezalik çiftlikte bulunduğu esnada rüyasında siyah elbiseli bir adam görür ve

Mithat Efendi'ye der ki: 'Beni buraya damadınız Naci Bey gönderdi. Alelacele bütün efrâd-ı ailenizle beraber bugün sizi çağırıyor.' Babam yine telaşla uyanır ve hepimizi uyandırır. Öküz arabalarını koşturur. Bütün efrâd-ı ailesiyle birlikte ilk vapurla İstanbul'a indik. Fatih'te eniştem Naci'nin hanesine gittik. Fakat babamın gördüğü manzara korktuğu gibi çıkmayınca son derece seven Ahmet Midhat şahadet parmağını ağzına götürerek: 'Fesüphanallah ben rüya-yı kâzip görmem ama bu ne hikmettir?' dedi. Ve beşuş güzel çehreli damadını kucakladı. Çocuk gibi yanaklarından öptü. Fakat ne yazık ki Naci'nin evindeki bu aile sevincini Kadir gecesini atılan iftar topları derin bir matem havasına çevirdi. Çünkü Muallim Naci sekte-i kalpten o gece ansızın teslim-i ruh etmişti (Us, 1955, s. 99).

Anlaşıldığına göre Midhat Efendi, Naci'yi sapaşağlam bulduğu o günden sonra, ramazanı onlarla beraber geçirmeye karar vererek damadının evinde kalmıştır. Muallim Naci'nin son günlerini bir başka açıdan yansıtan şu satırlar da, Celal Tarakçı'nın kaleminden:

Bu yılın ramazanında Nâcî'nin kayınpederi Ahmet Midhat Efendi, misafir olarak, kızında bulunuyor, Nâcî ile kitap okuyorlar, birbirlerine sorular sorup cevaplar vererek fikrî çalışmalarını sürdürüyorlardı. Fransızca çalışmayı da ihmal etmiyorlardı. Alexandre Dumas Fils'in *La Dame aux Camélias*'sını beraberce mütalaa etmişlerdir. Ramazanın yirmisine doğru (7 Nisan 1893) Nâcî Efendi 'vücûdunda rahatsızlık ve kalbinde hafif bir sancı hissetmeğe başladı. Fakat ehemmiyet vermez. Dersi tatil etmez.

Rahatsızlığı gün geçtikçe artar. Ramazanın yirmi beşinci Çarşamba gecesini (11 Nisan 1893) sabaha kadar şiddetli sancılarla kıvrınır. Bu halden müteessir olarak gözyaşı dökmeğe başlayan hanımına hitaben:

- 'Her can ölümü tadıcıdır. Ecirleriniz (yaptıklarınızın karşılıkları) muhakkak kıyamet günü tastamam verilecektir. (O vakit) kim o ateşten uzaklaştırılıp Cennet'e sokulursa artık o, muhakkak muradına ermiş olur. (Bu) dünya hayatı aldanma metaından başka (bir şey) değildir' âyetini okur ve devamla 'ehl-i İslâm'ın mevtten havf etmiyecek kadar kalblerinde iman kuvveti mevcuttur' diyerek onu teskine çalışır.

Sabah olunca doktor getirilir. Doktorun tavsiyesine uygun olarak Nâcî Efendi istirahat eder ve gereken ilâçları kullanır. Sonra ağabeyi 'Mehmet Salim Efendi'yi nezdine celb ile' ona 'bazı umûr-ı beytiyenin tesviyesini ihtar' eyler. İkinciye doğru 'vücudunda üşümek ve gevşeklik hissettiğinden karyolada yatmış, uyumuş'. O uyuyunca yanında bulunan hanımı, orada bulunan minder üzerinde biraz istirahat eder. İftar yaklaştığından yemeği hazırlamak için Nâcî'yi uyur vaziyette bırakıp aşağıya iner. İftâr vaktine kadar rahatsız etmemek için yanına uğramaz.

Midhat Efendi, iftar vakti gelince, damadının yemeğe inmesi için kızını yukarı gönderir. Mediha Hanım, babasının yanından ayrıldıktan birkaç dakika sonra 'âvâze-i can-hıraş' ile feryâd eder. Herkes telaşlanır, doktor Pavlaki ve Fuat Beyler getirilir. Yapılan muayenede Nâcî Efendi'nin uyku arasında geçirmiş olduğu 'sadme-i şedîde-i kalbîyeden (şiddetli bir kalp krizinden) vefat ettiği

anlaşılır' (25 Ramazan 1310 hicrî = 31 Mart 1309 malî = 12 Nisan 1893 milâdî) (Tarakçı, 1994, s. 152-153).

Muallim Naci'nin Kütüphanesi

Ahmet Midhat Efendi'nin kütüphanesinin zaman içinde nasıl elden çıktığını, en son 1940'ta, Çağaloğlu'nda bir kitabevinde haraç mezat satıldığını başka bir yazımda, dönemin gazete kayıtlarını da inceleyerek ortaya koymuştum. (Kahraman, 2018). Bu dağılışı, bir tarafıyla da Muallim Naci kütüphanesinin dağılışı hikâyesidir. Çünkü ölümünden sonra, Midhat Efendi kızı ve torununu yanına aldığı gibi, Muallim Naci kütüphanesini de satın alıp kendi kütüphanesine katmıştır.

Şair ve edebiyatçılara ait kütüphanelerin, onların ölümünden sonra başına gelenler merak edilen konular arasındadır. En az bunun kadar merak edilen bir konu da o kütüphaneleri oluşturan kitapların bilinmesi, belirlenmesidir. Muallim Naci'nin ölümünden sonra tutulan tereke kayıtları bu konuda bize ışık tutmaktadır. 2019 yılı Mayıs ayında, "Türk Edebiyatı" dergisinde, Talip Mert o belgeyi, arşivde bulup yayımladı. Tutulan kayıtlar içinde ev ve özel eşyaları yanında, şairin sahip olduğu kitap varlığı da görünüyor.

Kitaplar, bu listede sadece isim ve cilt sayısı ile belirtilmiş. Onları harf sırasıyla tekrar düzenleyip hangi yazar ve şairlere ait hangi baskılar olduğunu belirlemeye çalıştım. Yüz kırk kadar eser çıktı ortaya. Bazıları bir ciltten fazla, beş-altı cilt olanlar var. Buna göre, Naci kütüphanesinin yaklaşık 300-400 ciltten oluştuğunu söyleyebiliriz. Bunların çoğu kaynak niteliği taşıyan eserler, sözlükler, ansiklopedilerdir. Döneminin edip ve şairlerine ait hikâye, şiir, tiyatro eserleri yok. Bunun sebebini bilmiyoruz.

Kitaplar içinde Kâtip Çelebi'ye ait *Cihannümâ* ve *Takvimü't-Tevârih*, *Naimâ Tarihi* ve *Tarih-i Subhi* gibi birkaç Müteferrika baskısı eser bulunmaktadır. Ayrıca belirtelim ki bunların dışında da tarih kitapları ağırlıktadır: *Afgan Tarihi*, *Asım Tarihi*, *Enbiya Tarihi*, Ziya Paşa'nın *Endülüs Tarihi*, *Feridun Bey Münşeâtı*, *Fezleke-i Kâtip Çelebi*, *Hayrullah Efendi Tarihi*, *Gülşen-i Hülefa* (Bağdat Tarihi), Hafız Hızır İlyas Ağa'nın *Letâif-i Enderun*, *Lütfi Tarihi*, *Solakzade*, *Şanizâde*, *Taberî*, Hoca Saadetin Efendi'nin *Tacü't-Tevârih'i*, *Tarih-i Âli*, *Tarih-i Atâ*, *Tarih-i Cevdet*, *Tarih-i İzzi*, *Tarih-i Mufassal*, *Peçevî Tarihi*, *Tarih-i Şükrü*, *Tarih-i Umumi*, *Tarih-i Vâsıf*. İslam klasikleri başlığı altında toplayabileceğimiz eserler: *Ahlâk-ı Alaiye*, *Bostan-ı Sudi*, *Hafız Divanı*, *Hayatü'l-Hayvan*, Fransızca *Hayyam*, *Hümayunnâme*, *Makamât-ı Hariri*, *Mesnevî Şerhi*, *Mektubât-ı İmâm-ı Rabbanî*, *Rübaiyyât*, *Rübaiyyât-ı Hayyam*... Ansiklopedi, sözlük, terâcim-i ahval, antoloji gibi kaynak kitaplar: *Burhân-ı Kaatî*, *Burhân-ı Galatât*, *Durûb-ı Emsâl*, *Emsâl*, Ayvansarayî'nin *Hadikatü'l-Cevâmî'i*, Ziya Paşa'nın *Harâbât'ı*, *Kaamus-ı Arabî*, Ahmet Midhat Efendi'nin *Kainât'ı*, Mütercim Asım'ın *Kamus'u*, Şemseddin Sami'nin *Kamusü'l-Alâm'ı*, Ahmed Cevdet Paşa'nın *Kisâs-ı Enbiya'sı*, Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmaniyeye'si*, *Mecmeu'l-Füsehâ*, *Meşâhür'ün-Nisâ*, *Meşâirü'l-Uşşak*, *Sefine-i Mevleviyye*, *Sefine-i Râgıp*, *Sefinetü'ş-Şuarâ*, *Tabakâtü'l-Etibba*, *Tezkire-i Fatin*... İslami ilimler: *Buhâri*, *Buhâri Şerhi*, *Fıkhu'l-ekber*, *Kadılı Tefsir*, *Keşşaf*, *Mevahib-i*

Ledünniye, Tefsir-i Celaleyn.. Bunlara El-Kavlü'l-Ceyyid, Kafîye Şerhi gibi eserleri de ekleyebiliriz. Bir de bazı fazla öne çıkmamış şairlere ait divanlar vardır bu kütüphanede: Divân-ı Hüseyin, Divân-ı Hüseyin, Hayrî Divanı, Kani Divanı, Sâib Divanı, Vâsîf Divânı...

Bu liste bize, bir XIX. yüzyıl şair ve aydınının kütüphanesi hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca Muallim Naci'nin edebiyatçılığı yanında tarihe olan ilgisini ortaya koymaktadır. Ortaya çıkan liste, alanındaki temel kaynakları önemli ölçüde kapsamıyla da ilgi çekicidir.

Talip Mert'in yayımladığı belgeye göre, Naci'den geriye kalan "muhtelif eşya"sı arasında "yün döşek, şilte, yastık, yorgan, ot minder, camlı dolap, tahta masa, bazı levhalar, sandalye, yazıhane, döğme yazı hokkası, Nemse-kârî saat, dama tahtası, çubuk, haydârî, setri pantolon, yelek, eldiven, resim tahtası, koltuk, askı, yazı kalıbı, nühas ve saç mangal, tencere, kazgan (kazan), süzgülü, tepsi, leğen, dolap, sahan, kuşhane, bakraç, çamaşır leğeni, bardak sürâhi ve bir altın saat..." bulunmaktadır.

Bu eşya, onun sahip olduğu dünya malının mütevazı toplamıdır. Ayrıca onlara bakarak şairin bazı ilgileri hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Hokka ve yazıhane onun şairliği ve yazı hayatını, levhalar hattatlığını, dama ise işin oyun ve vakit geçirme yönlerini ortaya koymaktadır.

Terekede, tüm bunlar listelenip fiyatlandırıldıktan sonra vâris olarak üç isim zikredilir. Muallim Naci'nin yirmi dört yaşında dul kalan sevgili eşi Mediha Hanım, o sıralar henüz dört yaşlarında olan kızları Fatma Nigâr ve Naci'nin ağabeyi Mehmed Salim Efendi. Ahmet Midhat, Muallim'in ölümünden sonra kızı ve torununu Beykoz'a yanına almış, küçük Fatma Nigâr, uzun süre dedesini babası olarak bilmiştir.

Muallim Naci ailesi bugün Fatma Nigâr hanımdan devam etmektedir. Müzik Ahmet Midhat ailesinde bir gelenek gibi sürmüştür. İçlerinde bu konuda en fazla öne çıkmış isim Fatma Nigâr Hanım'dır. Besteleri de bulunmaktadır. Bu hanımefendinin Dr. Galip Bey'le evliliklerinden olan Şirzad Bey'in eşi yakın zamana kadar hayattaydı. Ölümü Mayıs 2019'dur. Onların iki kız bir erkek evladı hayattadır. On yıl önce, rahmetli Orhan Okay'la ziyaretine gittiğimiz Terhan Hanım kayınvalidesinden kalan piyanoyu bize göstermişti. Fatma Nigâr Hanım oğluna, dedesi Ahmet Midhat'ın roman kahramanlarından biri olan Şirzad adını verdiği gibi, onlar da çocuklarına Naci, Fatma Nigâr ve Fatma Leyla adlarını vererek aile geleneğini sürdürmüşlerdir.

Sonuç

Bir dönemden sonra yolları Ahmet Midhat Efendi'yle kesişen Muallim Naci'nin Beykoz'da geçen iki yıla yakın hayatı, onun Ahmet Midhat Efendi'nin kızı Mediha Hanım'la evliliği sebebiyle olmuştur. Aralarında iş ilişkisi de bulunan bu iki edebiyat adamı, meslekî yönden bir anlaşmazlığa düşünce, Naci, Beykoz'dan ayrılır. Ancak bu ayrılık insanî ilişkilerini tamamen sonlandırmaz. Muallim Naci, genç yaşta bir kalp krizinden ölüncü, kütüphanesini kayınpene-

deri Ahmet Midhat Efendi satın alır. O kütüphanenin kitap varlığı, bize, bir XIX. yüzyıl şair ve aydınının ilgileri hakkında da bilgi vermektedir.

Kaynakça

- Bekiroğlu, N. (1994). Ahmet Midhat'ın Nigar Hanım'a Mektupları, *Türk Edebiyatı*, 246.
Envâr-ı Zeka, (1884), nr. 30, 1301.
Es, Hikmet Feridun. (2009). Muallim Naci, *Tanımadığımız Meşhurlar*.
Kahraman, Âlim. (2018). Hazin bir kütüphane hikâyesi, *Yeni Şafak Kitap Eki*.
Midhat, Ahmet. (1884), Tayerân-ı Hümâ, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1822, 16 Ramazan 1301/9
Temmuz 1884, s.3.
Okay, Orhan. (2003). Beykoz'daki yalı, *Zaman*.
Tarakçı, Celâl. (1994). *Muallim Naci Efendi Hayatı ve Eserlerinin Tedkiki*.
Uluyazman, Aydın. (1995). Hatıralarla Ahmet Midhat Efendi, *Türk Dili*, 521.
Us, Hakkı Tark. (1955). *Bir Jübilenin İntiba'ları: Ahmed Midhat'ı Anıyoruz*, İstanbul.

*Beykoz'un suları, koruları ve mesire
Alanları*

Osmanlı'dan Günümüze Beykoz'un Mesire Yerleri

Ali Şükrü ÇORUK¹

Beykoz, İstanbul'un ilçeleri arasında pek çok hususiyetinin yanı sıra doğal güzellikleri, yeşilliği ve içme suları ile öne çıkan bir yerleşim merkezidir. Bu özelliği günümüzde de devam eden Beykoz, özellikle hafta sonları İstanbul'un diğer semtlerinde ve ilçelerinde oturanlar tarafından dinlenme, eğlenme amaçlı olarak ziyaret edilmektedir. Beykoz açısından her zaman geçerli olan bu durum günümüzde ortaya çıkmış değildir, geçmişten bugüne devamlılığını korumaktadır. Osmanlı'da başta Fatih Sultan Mehmet olmak üzere padişahlar ve devletin ileri gelenleri, İstanbul'a gelen yabancı misafirler ve seyyahlar gezmek, mesirelerde hoşça vakit geçirmek ve yaz aylarında ikamet etmek amacıyla sık sık Beykoz'u ziyaret etmişlerdir. Aynı şekilde halk da devletin tercihi doğrultusunda Beykoz'a ilgi göstermiştir. Osmanlı döneminde yaptırılan pek çok kasır, yalı ve köşk bu ilginin somut delilleri olarak ayakta durmaktadır.

Biz bu yazımızda Osmanlı dönemi İstanbul hayatı hakkında önemli bilgiler veren Ahmet Rasim, Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, Abdülaziz Bey ve Haluk Şehsuvaroğlu gibi yazarlardan hareketle Beykoz'da bulunan mesireler hakkında, günümüzdeki durumu da dikkate alarak bilgi vermeye çalışacağız. Eski hayatın yavaş yavaş ortadan kalktığı, ciddi anlamda modernleşme adına dönüşümün görüldüğü bir dönemi yaşamış olan bu yazarlar, son anlarına şahit oldukları eskinin unutulmamasını istemişler, hâlihazır ve gelecek nesiller için ansiklopedik tarzda eserler kaleme almışlardır.

İstanbul'da mesire alanlarına baktığımızda Boğaziçi'nin iki tarafında yoğunlaştığını görürüz. Buna şaşırılmamak gerekir; çünkü Osmanlı döneminde şehir merkezinden uzakta kalan, ufak köylerden ve iskelelerden oluşan Boğaziçi, sayfiye yani bugünkü anlamıyla yazlık olarak kullanılmaktaydı. Tabiatın yeniden uyanığı ilkbaharla birlikte başlayan Boğaz mevsimi sonbahara dek sürer, kimileri

1 Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

bu mevsimi yalılarına ve köşklerine naklederek, kimileri ise hafta sonları Cuma ve Pazar günleri, mesirelere yaptıkları günübirlik gezilerle geçirirdi. Kuşkusuz her şeyde olduğu gibi Boğaziçi yaşantısının, mesirelerinin, zaman içinde oluşmuş kendine has bir kültürü, âdabı vardı. Bu kültür ve âdabın ortaya çıkmasına, hatta Boğaziçi medeniyetinin oluşmasına, Boğaziçi'nin en güzel köşelerinden birisi olan ve mesire sayısı bakımından İstanbul'da ve Boğaziçi'nde ilk sırada gelen Beykoz'un yaptığı katkısı her zaman göz önünde bulundurmak gerekir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin İstanbul'u anlatan birinci cildinde, Beykoz anlatılırken 17. yüzyılda mesire olarak Yuşa Tepesi, Tokat Bahçesi, Akbaba, Dereşeki, Ali Bahadır köyleri, Koyun Korusu, Sultaniye, Çubuklu ve Gökusu'dan bahsedilir (Evliya Çelebi, 1996, 198-99). İlerleyen yıllarda Boğaziçi'nde ve Beykoz'da görülen imar faaliyetlerine paralel olarak, mesirelerin sayısında da bir artış gözlenir. Abdülaziz Bey'in, Evliya Çelebi'nin verdiği bilgileri de kapsayacak şekilde oluşturduğu listeye göre Küçüküsu, Kavacık, Hekimbaşı Çiftliği, Paşabahçe, Sultaniye Çayırı, Çubuklu Çayırı, Mihrabad ve Göztepe, Beykoz Çayırı, Karakulak Suyu, Yuşa Tepesi, Tokat Çayırı ve Anadolu Feneri Beykoz'da yer alan mesirelerdir (Abdülaziz Bey, 1995, s. 297).

İstanbul halkı, Tanpınar'ın da işaret ettiği üzere önceden zengin-fakir birlikte eğlenirdi. Hafta sonu mesirelere gitmeden önce herkesin gücüne göre evde hazırlıklara girilir, yiyecek olarak kuzu dolması, zeytinyağlılar, yalancı dolma, söğüş, irmik helvası başta olmak üzere türlü yemekler yapılır, mesirede kullanılacak eşyalar büyük örme sepetlere yerleştirilirdi. Ayrıca yere sermek ve üzerinde yemek yemek için ihramlar, sabun, el bezleri, havlular, su tasları ve "seyir aynaları" eksik edilmez, ulaşım için kiralık yahut hususi kayıklar ile kadınlar için koçu denilen süslü öküz arabaları kullanılırdı. Tanzimat sonrasında 1851'de işlemeye başlayan Şirket-i Hayriye vapurları sayesinde Boğaziçi mesirelerine de gidip gelmek oldukça kolaylaşmıştır.

Bir aile, mahalle yahut köy halkı mesireye geldiğinde uygun bir yere ihramlar serilir, gerekirse çadırlar ve ağaç dallarına salıncaklar kurulum, ateşler yakılırdı. İlk etapta kahve ve çubuklar içildikten sonra yemek vaktine kadar erkekler çevrede dolaşır, kadınlar ve çocuklar çiçek toplar, birbirlerine şakalar yapıp eğlenirlerdi. Yemekler yendikten sonra yanlarında çalgıcı ve hanende getirenler müzik eşliğinde eğlenirler, akşama kadar hoş vakit geçirirlerdi. Bundan başka mesirelerde bulunan çalgıcılar da misafirlere ücret karşılığında saz çalıp şarkı söylerlerdi. Ayrıca kağıt helvacılar, seyyar kahveciler, horoz şekerçiler, susam helvası satan siyahi kadınlar, çocuklar için oyuncakçılar, sucular, şerbetçiler, mevsim meyvesi satan seyyar satıcılar, falcı kadınlar da mesirelerin ayrılmaz parçasıydılar. Akşama doğru dönüş hazırlıkları başlar, kahve ve çubuklar içildikten sonra eşyalar toplanır ve herkes geldiği ulaşım vasıtasıyla evine dönerdi (Abdülaziz Bey, 1995, s. 292-93).

Halktan farklı olarak okullar ve meslek grupları da senede bir defa olmak üzere toplu bir şekilde mesirelere giderdi. Özellikle Abdülhamit döneminde, devlete bağlı olan önemli okulların öğrenci ve öğretmenlerine İstanbul'un uygun mesirelerinde ziyafetler verilirdi. Grup ve aidiyet ruhunu pekiştirmek amaçlı yapılan bu etkinliklerin, hem okullar hem de esnaf için ayrı bir önemi vardır.

Günümüzde İstanbul’da bulunan bazı hemşehrî dernekleri tarafından, yaz aylarında mesirelerde gerçekleştirilen etkinliklere de bu çerçevede, eskinin bir devamı olarak bakmak gerekir.

Osmanlı döneminde Tanzimat’a kadar kadınlar ile erkekler mesirelerde bir arada bulunmazlar, kadınlara farklı erkeklerle farklı günler tahsis edilirdi. Bundan başka mesirelerde nasıl davranılacağı, yasaklar ve uyulması gereken kurallar, hangi mesirelere kimlerin gidebileceği gibi hususlar devlet tarafından bir tenbihnâme ile halka ilân edilirdi. Oldukça sıkı kayıtların ve uyarıların yer aldığı bu tenbihnâmelere ne derece riâyet edildiği ve devletin bu konudaki titizlik derecesi, üzerinde durulmaya değer konulardandır. Hafta sonlarında oldukça kalabalık olan mesirelerde güvenlik meselesi başlıbaşına bir iş olduğundan, bu görev Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılışına kadar bostancı ustaları tarafından yerine getirilmiştir. Sarayda çalışmış emekli kayıkçılar arasından seçilen bostancı ustaları buralarda bulunan köşkerin, kasırların bekçiliğiyle birlikte, mesirelerin imarından da sorumlu olduklarından ağaçları muhafaza ederler ve gerektiğinde ağaçlandırma çalışması yaparlardı. Ayrıca sorumlu oldukları yerlerde meyve ve sebze yetiştirirler, tarla ve bağ işleriyle uğraşarak geçimlerini sağlarlardı. Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından sonra bu görev maaşlı bekçilere verilmiş, ancak onlar bostancı ustaları kadar bu işte başarılı olamamışlardır (Ali Rıza Bey, 2001, s. 131).

Bu girişten sonra Beykoz’un öne çıkan mesirelerine geçebiliriz.

Göksu ve Küçüksu sadece Beykoz’un değil tümüyle Boğaziçi’nin en güzel ve en fazla tercih edilen mesiresidir. Dere, deniz, ağaçlarla kaplı yamaçlar ve çayırın bir arada olması, ziyaretçilere farklı gezme ve eğlenme imkanları sunması Göksu ve Küçüksu’nun diğer mesirelerden ayırt edici özelliğidir. Göksu ve Küçüksu, çok eskiden beri tercih edilen bir mesire olmakla beraber asıl ilgi ve popülerliğe 19. yüzyılda kavuşmuştur. Bunda 18. yüzyılda, I. Mahmud döneminde yapılan kasrın yerine Abdülmecid tarafından 1857’de bugünkü kasrın yapılması, öncesinde III. Selim’in kasrın yakınında annesi adına Mihrişah Valide Sultan çeşmesini inşa ettirmesi, bölgenin sık sık padişahlar ve hanedan üyeleri tarafından ziyaret edilmesi elbette etkili olmuştur. Öyleki Göksu ve Küçüksu mesireleri döneminde “mesirelerin Babıalisi” olarak adlandırılmıştır. Döneme tanıklık etmiş olan Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey’in verdiği bilgiye göre diğer yerlerin aksine burada çalgı çalmak ve Çingene kadınlarını oynatmak yasaktır. Ayrıca zeminin uygun olması dolayısıyla kadınlar koçulara binerek çayır içinde dolaşırlardı. Cuma günleri oldukça kalabalık olan Göksu ve Küçüksu mesirelerini yazar ana hatlarıyla şöyle anlatıyor:

Göksu ve Küçüksu, Boğaziçi’nin en muteber mesiresidir. Hatta seyir yerlerinin Babıalisi derlerdi. Yevm-i mahsûs Cuma günleri idi. Burada kadınların ekserisi araba ile geşt ü güzâr ederlerdi. Hatta Rumeli cihetinde ikamet eden sultanlar, vüzerâ, vükelâ haremleri hususî arabaları için Anadolu cihetinde birer mahal tedarikine mecbur olurlardı. Cuma günleri Anadolu tarafına kayıklarla geçerler badehu arabalarına râkiben geşt ü güzâr ederlerdi. Göksu’dan Küçüksu’ya avdetde arabalar ale’t-tevâlî çayırdaki piyasa ederler, sıra ağaçların sayesinde de gençler ahz-ı mevki edip piyasayı temaşada bulunurlardı. Boğa-

ziçi mesirelerinde Kâğıthane gibi alaturka çalgı çaldırmak ve Kıptî kadınlarını oynatmak gayr-ı câiz olduğundan kimse bu gibi hâle cesaret edemezdi.

Ali Rıza Bey'e göre Küçüksu mesiresinin en güzel ve ferah yeri Mihrîşah Valide Sultan Çeşmesi'nin bulunduğu yerdir. Ziyaretçiler, çift namazgâhlı bu çeşmenin yakınında bulunan çınar ağacının altında oturup "Mekkizade Poyrazı" eşliğinde denizi seyretmekten büyük keyif alırlardı. Bu rüzgârın adı, Sultan II. Mahmud ve Abdülmecid dönemi şeyhülislamlarından Mekkizade Mustafa Asım Efendi'den gelmektedir. Anlatılanlara göre sıcağı hiç sevmeyen Mekkizade, yaz aylarında yalısında hararet içinde bunalırken denizin yüzeyini gözetleyen ve az zaman sonra poyraz çıkacağını haber veren uşaklarına hediyeler, ihsanlar verirmiş (Şehsuvaroğlu, 1986, s. 65). Sıcak yaz günlerinde poyraz çıktığında çok sevilen Mustafa Asım Efendi'nin adı, Boğaziçi halkı tarafından "Mekkizade Poyrazı" şeklinde uzun yıllar yaşatılmıştır. Ayrıca tepelerdeki "zümrüt gibi" ağaçları ve sahildeki yalıları seyretmek de izleyenlere bütün sıkıntılarını unutturmaktadır.

"Bazı erbâb-ı tabiatın dedikleri gibi Küçüksu mesiresi pek güzel bir temâşâgâh-ı zevk ü safadır. En müferrih mahalli de çeşmenin bulunduğu seddin üzeridir. Mahfice bir gün o büyük çınarın altında oturulduktan denizin, hafif hafif esmesinden kinayeten "Mekkizade Poyrazı" denilen rüzgârla göz önünden geçmesi ve yukarıdan aşağıya doğru tepelerde zümrüt gibi ağaçlıkların ve rengârenk yalıların seyr ü temaşası havasına başka bir lezzet bahşeder. İnsanın gönlü gözü açılır, dünyanın bütün âlâmını unuttur."

Zamana bağlı olarak Küçüksu mesiresinde gezme ve eğlenme tarzında değişiklikler olmuştur. Ali Rıza Bey'in yazdıklarına göre 19. yüzyılın sonlarına doğru Küçüksu'da arabalarla dolaşmak âdeti kalkmış bunun yerine Göksu deresinde kayıkla gezme âdeti başlamıştır. Erkekler devrin modasına uygun kıyafetlerle, kadınlar yine aynı şekilde süslü elbiselerle ve ellerinde şemsiyelerle, oldukça iyi giyinmiş kayıkçıların eşliğinde dere boyunca kayıkla gezerlerdi. Dere özellikle Cuma günleri, gezmeye çıkanların şıklıklarına paralel olarak oldukça süslü ve ince işçilikle imal edilmiş olan bu kayıklarla dolar taşardı. Bu gezinti akşama doğru Küçüksu çayırında yaya olarak devam edecektir:

Seyirciler sonra araba piyasasını terk ettiler, kayık ve sandallarla derede dolaşmak ve akşama Küçüksu'ya avdetle çayırda mâşiyen piyasa etmek âdet oldu. Kadınlar rengârenk feraceler ve şemsiyeler ve şaşaalı tuvaletlerle, erkekler asrın modasına muvafık kıyafetlerle pür-zîb-i tarâvet olarak o kibarane zarif sandallarda, ikişer üçer çifte yaldızlı kayıklarda, patiskadan mamul beyaz şalvar, beyaz çoraplar, kadife veya çuha üzerine sırma işlemeli renkli yelekler ve geniş kollu pembe-zâr bürümcük gömleklerle tezyîn-i endâm eden genç ve dinç kayıkçıların üstadane kürek çekerek aheste aheste derede geşt ü güzâr etmeleri ve akşam serinliğinde Küçüksu'dan avdetle olanca kuvvetleriyle küreklere asılıp uçar gibi yarış ederek yekdiğerini geçmeleri ne kadar hoş ve eğlenceli olurdu (Ali Rıza Bey, 2001, s. 124-125).

Göksu'da kayıkla gezmelerin önemli tanıklarından birisi de Ahmet Rasim'dir. Yaşadığı dönemin İstanbul hayatını tespit etmiş kalemlerden birisi olan Ahmet Rasim, hanedan üyelerinin, İstanbul'da bulunan Mısırlı ailelerin ve kalburüs-

tü kişilerin katıldıkları Göksu âlemlerini bütün renkleriyle şöyle dile getirir:

İşte birbiri ardından sülün gibi süzülen üç çifte kayıklar. En önde Valida Paşa'nın üç çiftesi, daha arkada Prenses Emine Hanım'ın mavi kadife ihramından gümüş balıklar sarkan mavi zırhlı beyaz boyalı üç çifte kayığı... Mısırlı prenseslerin tarzında, yüksek, arkası basık yaşmağı ve cepkenli mükellef mantosu ne zarif?... Arkadan mabeynci haremî bir Saraylı hanımın üç çifte kayığı, daha arkada geniş iki çifte bir sandalda çocuklarıyla mürebbiyeleri geliyor... Uzaktan Sait Halim Paşa'nın ince ve narin, kenarlarında altın yıldız kakma dallar işlemeli üç çifte maun sandalı görüldü. Birbirini müteakip Damat Kemaleddin Paşa'nın dört çifte maun sandalı, Suphi Paşazade Sami Bey'in Boğaziçi'nin en narin ve en biçimli bir kişilik üç çifte kayığı meşhur hamlacısıyla, yirmişer yaşlarında müşir paşaların üç çifteleri birbirine rakip hamlacılarıyla görüldüler. Dere vasi bir salon haline girmiş, herkes birbirini tanıyor, selâmlıyor... (Akt. Şehsuvaroğlu, 1986, s. 112)

Göksu ve Küçüksu'nun diğer bir özelliği de emsali yerlerde olduğu gibi yazları haftanın beş günü tiyatro ve orta oyunu gösterilerinin yapılmasıdır. Çayırda çarşamba, cuma ve pazar günleri tiyatro, pazartesi ve perşembe günleri ise icra edilen orta oyunu gösterileri halkın yoğun ilgisiyle karşılaşır. Ayrıca Göksu deresi girişinde tiyatro ve gazino binaları vardır (Ahmet Rasim, 1992, s. 108).

Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında hayata geçirilen sanayileşme politikasından etkilenen mesirelerin başında Göksu gelmektedir. Göksu deresi boyunca kurulan fabrikalar tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Özellikle 1933 yılında faaliyete geçen Halat Fabrikası bunlardan birisidir. (Kuban, 2018, s. 16-21). Ortakları arasında Orhan Pamuk'un dedesi Şevket Pamuk'un da bulunduğu fabrika, Göksu'ya büyük zarar vereceği için Yahya Kemal Beyatlı (2008, s. 155-156) ve Refik Halit Karay (2014, s. 255, 301) tarafından yoğun bir şekilde eleştirilir.

Küçüksu Çayırı Meşrutiyet'ten sonra uzun süre spor alanı olarak da kullanılmış, Anadolu yakasındaki futbol karşılaşmalarının bir kısmı bu çayırda yapılmıştır. Çayır günümüzde eski parlak günleri kadar olmasa da gezinti mahalli olarak İstanbul halkının rağbet ettiği mesirelerin başında gelmektedir.

Hünkâr İskeleyi, Beykoz Çayırı ve Tokat Bahçesi Beykoz'da birbirine yakın, bazen birlikte düşünülen mesireler olarak öne çıkmaktadır. Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Abdülmecid'e hediye olarak 1845'te yaptırdığı Beykoz Kasrı, Boğaziçi'nde kâgir olarak inşa edilen ilk kasır olma özelliği taşımakta ve hâlen ayakta durmaktadır. Halkın günümüzde de yoğun olarak tercih ettiği Beykoz Çayırı, geçmişte İstanbul'da her yıl terlikçi esnafının kuşak bağlama törenlerinin gerçekleştirildiği mesire yeri olma özelliğini de taşımaktadır. Ayrıca çayırda iki tarafı ağaçlıklı bir yolun olması, Beykoz Çayırı'nı diğer mesirelerden ayıran bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Geçmişî Fatih Sultan Mehmet dönemine dayandırılan ve kimi yerde aynı adlı köşkle anılan Tokat Bahçesi ise 19. yüzyılın ikinci yarısında Abdülaziz döneminde düzenlenen törenlerle hafızalara kazınmıştır. Fransa İmparatoriçesi Eugenie 1867 yılında Fransa başta olmak üzere Avrupa'ya seyahat gerçekleştiren

Sultan Abdülaziz'e iade-i ziyarette bulunmak ve Süveyş Kanalı'nın açılış törenine katılmak amacı ile Ekim 1869'da İstanbul'a gelmiş, bu ziyaret şerefine pek çok tören düzenlenmiştir.

İmparatoriçe Eugenie'nin İstanbul'u ziyareti sırasında düzenlenen törenlerin en görkemlisi 16 Ekim Cumartesi günü gerçekleştirilmiştir. Tokat Bahçesi'nde düzenlenen askerî resmigeçidi Abdülaziz ile birlikte izleyen, ardından Beykoz Kasrı'nda verilen ziyafete katılan Eugenie'nin Beylerbeyi Sarayı'na deniz yoluyla dönüşü oldukça şaşılahtı. Bu tören ile ilgili hazırlıklar aylar öncesinden başlamış, hatta bizzat Abdülaziz ara sıra Beykoz'a giderek hazırlıkları yerinde incelemiş, törende yer alacak ve resmigeçitte bulunacak 'piyade, süvari ve topçu' bölüklerini teftiş etmiştir. Ayrıca saray mimarı Sarkis Balyan marifetiyle törenin düzenleneceği Tokat çayırında Abdülaziz ve Eugenie'nin askerî geçişini izleyeceği demonte bir köşk yaptırılmıştır... Sultan Abdülaziz ve İmparatoriçe Eugenie seyir köşkünde kendilerine ayrılan yere oturduktan sonra resmigeçidin icrasına başlanmıştır. Kırım Savaşı sırasında Osmanlı ordularına kumanda eden meşhur Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın yönetimindeki asker 'kemâl-i intizâm' ile resmigeçidi icra etmişler, köşkün önünden geçerlerken Padişah ve İmparatoriçe'ye dua içerikli tezahüratta bulunmuşlardır. *Takvim-i Vekâyi'* nin yazdığına göre '25.000'i mütevaciz' askerî icra ettiği resmigeçidin ardından Beykoz Kasrı'na geçilmiş ve misafirlere büyük bir ziyafet verilmiştir (Çoruk, 2015, s. 54, 55).

Günümüzde yerleşim yeri hâline gelen Tokat Bahçesi'nde Eugenie'nin şerefine düzenlenen törenlerin aynısı yine Süveyş Kanalı'nın açılış töreni için İstanbul'a uğrayan Avusturya Macaristan veldi ve Galler Prensi için de icra edilecektir.

Beykoz'da geçmişten günümüze gelen mesirelerden birisi de Yuşa Tepesi'dir. İstanbul halkı hem kabir ziyareti gerçekleştirmek hem de Boğaziçi'nin Karadeniz girişini tepeden gören bu mevkiden manzarayı seyretmek amacıyla atlar ve arabalarla Yuşa Tepesi'ni ziyaret ederdi. Bazen de Boğaz köylerinde bulunan halk, köye ait olan büyük pazar kayıklarıyla cuma günleri Yuşa Tepesi'ne giderdi. Yuşa Tepesi'ne gidileceği zaman köy halkına tellallar vasıtasıyla haber verilir, gerekli hazırlıkların yapılması ve cuma sabahı halkın iskelede hazır olması istenirdi. Köy halkının pazar kayığı ile toplu olarak mesireye gitmesi sadece Yuşa Tepesi ile sınırlı değil, özellikle Göksu ve Küçükusu olmak üzere diğer mesireler için de geçerliydi. İstanbul halkının Yuşa Tepesi'ne gösterdiği ilgi, ulaşım imkanlarının geliştiği günümüz için de geçerliliğini korumaktadır.

Bahâî Körfezi, diğer adıyla Kanlıca Körfezi adını burada yalısı bulunan 17. yüzyıl şeyhülislamlarından Bahâî Efendi'den almıştır. Boğaziçi'nin en mutena köşelerinden birisi olan körfez, geçmişte kayıklarla, mehtap gezmeleriyle ve lüfer avcılığıyla meşhur olmuştu. Hemen yanı başında bulunan ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından tanzim edilen Mihrabad Korusu ise sahip olduğu akustik yapısı ile sazlı sözlü mehtap eğlencelerine ayrı bir renk verirdi:

Haziran ve bilhassa temmuz ve ağustos aylarındaki mehtaplı gecelerde Bahayı körfezi dağları, zamanının en meşhur sazendelerinin yay ve mızraplarından çıkan sesler, hanendelerinin ahenkleri ile inler ve vadiye giden terennümler gayet tatlı şekilde dağlar tarafından Körfez'deki sazende ve hanendelere iade olunur (Vada, 2004, s. 92).

Anadoluhisarı'nın üst tarafında bulunan Kavacık ise havuzu ve ağaçları dolayısıyla tercih edilen bir mesiredir. Halk çoğunlukla buraya cumartesi günleri giderdi (Ali Rıza Bey, 2001, s. 126).

Bugün bir mahalle hâlini almış olan Çubuklu, Osmanlı döneminde halkın rağbet ettiği bir mesireydi. Lale Devri'ne kadar saraya ait bir bahçe hükmünde olan Çubuklu, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadaretinde büyük bir havuz ve çeşme inşasıyla Feyzâbâd adıyla mesire hâline getirilmiştir. Adıyla anılan suyun yanında Göztepe Suyu ve baharda bülbül sesleriyle öne çıkan Çubuklu aynı zamanda padişahların av sahasıydı. Çubuklu ayrıca esnaf gezmelerinin yapıldığı mesiredendir. Sultan Abdülmecid'in 19. yüzyılda imarına büyük önem verdiği Çubuklu'da Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa'nın 1907'de yaptırdığı Hıdiv Kasrı ve korusunun mülkiyeti Cumhuriyet döneminde İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne geçmiştir (Yücel, 1994, s. 534).

Paşabahçe'de bulunan Sultaniye Çayırı da mesireler arasında eskilik itibarıyla önde gelenlerdendir. Bir zamanlar sahilde bulunan şimdi ise mevcut olmayan kasrın, padişahların ve devlet adamlarının ilgi gösterdiği mesirelerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Kasrın Kanuni, III. Murad yahut Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırıldığı yönünde bilgiler vardır. Ayrıca Sultaniye'ye yakın yerde bulunan Gümüşsuyu oldukça meşhurdur. III. Selim oraya bir nişan taşı koydurmuş, ayrıca çeşme ve sedirler yaptırmıştır (Ali Rıza Bey, 2001, s. 126).

Anadolu Kavağı, Anadolu Feneri ile Beykoz'un meşhur içme suları olan Karakulak ve Sırmakeş sularının bulunduğu Dereşeki ve Akbaba köyleri de dün olduğu gibi bugün de İstanbul halkı tarafından rağbet görmeye devam etmektedir. Geçmişte Abraham Paşa Korusu, günümüzde ise çeşitli sosyal tesislerle birlikte Beykoz Korusu olarak adlandırılan ormanlık alan ile Burunbahçe sahilini de bunlara ekleyebiliriz.

Sonuç olarak doğal güzellikleriyle ve içme sularıyla İstanbul'un ilçeleri arasında ayrı bir yerde duran Beykoz, geçmişte ve günümüzde İstanbul halkının ilgi gösterdiği pek çok mesireye sahiptir. Bu mesirelerin bir kısmı zaman içinde yerleşim yeri hâline dönüşmüştür. Bu alanların büyük bir kısmı ise hâlen tarihten gelen işlevini sürdürmektedir. Mesirelerde ve dinlenme yerlerinde iyileştirme yapıldığı, sosyal tesislerde hizmet kalitesi artırıldığı takdirde Beykoz'un sadece yaz aylarında değil diğer mevsimlerde de cazibe merkezi olacağı açıktır.

Kaynakça:

- Abdülaziz Bey (1995). *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*. (Haz. Kazım Arısan-Duygu Arısan Günay). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları
- Ahmet Rasim (1992). *Şehir Mektupları*. (Haz. Nuri Akbayar). İstanbul: Arba Yayınları
- Ali Rıza Bey (2001). *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları
- Çoruk, A. Ş. (2015). *İstanbul Yazıları*. İstanbul: Kitabevi Yayınları
- Karay, R. H. (2014). *Hep İstanbul*. (Haz. Tuncay Birkan). İstanbul: İnkılap Yayınevi
- Kuban, Z. (2018). Anadoluhisarlıların Belleği: Halat Fabrikası. *Toplumsal Tarih*, 295, 16-21
- Şehsuvaroğlu, H. Y. (1986). *Boğaziçi'ne Dair, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları*
- Vada, A. C. (2004). *Boğaziçi Konuşuyor ve Kanlıca Tarihçesi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları
- Yahya Kemal (2008). *Aziz İstanbul*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları
- Yücel, Erdem. (1994) Çubuklu. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi içinde* (s. 534). İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını

Ek: Bâbîali Tarafından İstanbul'da Mesire Yerlerinde Uyulması Gereken Kurallar Hakkında 1861 Tarihinde Neşredilen Tembihname Suretidir

“Yaz mevsimlerinde herkesin seyir yerlerine gitmesi âdet-i kadîmeden olarak ırz ve edebîyle geşt ü güzâr eden seyircilere cânib-i hükûmetten müsaade der-kâr olup, fakat bu vesile ile dâire-i edebden hariç ve nizâm-ı memlekete muhalif hareket vukuu kat'â caiz olmadığına mebni mütecâsir olanların tedip olunacağına dair tanzim ve ilân olunan tembihnamedir.

Dersaâdet'te Veliefendi, Çörekçi ve Çırpıcı Çayırı ve Bayrampaşa ve Üsküdar ve Çamlıca ve Merdiven karyesi ve Haydarpaşa ve Duvardibi ve Boğaziçi'nde, Beylerbeyi'nde Havuzbaşı mesirelerine cuma ve pazar günleri ile sair eyyâm-ı mahsûsasında herkes gidebilecektir. Fakat zükûr ve inâs için mevâki-i mahsûsa bulunduğundan kadın ve erkek karmakarışık oturmayacak ve oturamayacaktır. Şayet hilâfına hareket edenler olursa kanunnâme-i hümâyûnun 254. maddesine tevfikân tedip olunacaktır.

İstanbul ve Boğaziçi ve Üsküdar seyir yerlerinden bazıları mücerret cuma günleri kadınlara ve pazar günleri erkeklere mahsus olduğundan bundan böyle dahi Dersaâdet'te Kâğıthane'ye ve Üsküdar'da Moda Burnu ve Fenerbahçesi ve Beşiktaş'ta Hacı Hüseyin Bağı ve İhlamur Küçük Çiftlik ve Beyoğlu'nda Taksim önü ve Boğaziçi'nde Küçük ve Büyük Sular ve Çubuklu ve Hünkâr İskeleyi ve Arnavutköy Akıntısı cuma ve eyyâm-ı sâirede kadınlar gidebilir ancak pazar günleri İslâm hatunları gidemeyecektir. Şayet gidenler olursa kezalik bend-i mezkûr mucibince tedip olunacaktır. Üsküdar'da Bağlarbaşı civarında Maşatlık tesmiye olunan mahal ile Bostancıbaşı köprüsü beyninde bu kere ihdas olunan Çifttehavuzlar ve Serbostanbağı ve Sultantepeşi civarında Susuzbağ ve Kuzguncuk üzerinde vaki Arapzade Bağı ve Maslak ve Şişli ve Levent Çiftliği ve Pangaltı ve Zincirlikuyu öteden beri seyir yeri olmadığından herhangi gün olursa olsun İslâm kadınlarının araba ile durması ve ihram serip oturması külliyyen ve kat'iyen memnudur. Zikrolunan seyirlerde ve gerek yollarda erkek ve kadın seyircilerden sefihâne ve bî-edebâne tavır ve hareket edenler ve gelip geçenlere harf-endâzlık etmeye cüret eyleyenler olursa kanunnâme-i hümâyûnun 202. maddesine tevfikân mücâzât olunacaktır.

Bâlâda muharrer mesirelerin herhangiisinde olursa olsun işret ve rezalet edenler tedip olunacaktır.

Seyir yerlerine gelecek satıcı ve çalgıcı ve arabacı takımı ehl-i ırzca hareket etmek lâzım geleceğinden şayet kavlen ve fiilen vâsita-i rezâlet olacak olurlarsa o misilliler kanunen tedip olunacaktır.

Eshâb-ı rütbe ve itibardan bulunanlar dahi hareket-i memnûaya mütecâsir olursa rütbeleri kurtaramayacaktır.*

Saat on birde seyir yerlerinde nisvân takımından hiçbir kimse kalmayacaktır. İşbu seyir yerlerinde gezdirilen asâkir-i nizâmiye ve zaptiye kolları ehl-i ırz takımının mücerret tenezzüh ve istirahatı için olmasıyla bunlara ifâ-yı memûriyyet hâlinde edna mertebe hakaret edenler olursa kanunnâme-i hümâyûnun 116. maddesine tevfikân tedip olunacaktır.”

* (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Haz. Ali Şükrü Çoruk, İstanbul, s. 132-33)

Beykoz'un Meşhur Kaynak Suları: 19 ve 20. Yüzyıllarda Karakulak Çubuklu, Göztepe ve Sırmakeş Suları Üzerine Bir Değerlendirme

Davut HUT¹

Öz

Bu çalışmanın temel konusu, Osmanlı dönemi İstanbul'unun Anadolu Yakası'ndaki önemli yerleşimlerinden biri olan Beykoz'un sahip olduğu dört önemli kaynak suyunu, tarihi ve sosyo-ekonomik yönleriyle ortaya koymaktır. Bu cümleden olarak 19. ve 20. yüzyıllarda Karakulak, Çubuklu, Göztepe ve Sırmakeş memba sularının tarihleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu suların işletilmesi ve hukuki durumları, özellikleri, kaliteleri ve korunmaları için yapılan çalışmalar ele alınmıştır. Ayrıca, bu suların Osmanlı kültüründe geçerli bir kavram olarak "su tiryakileri" tarafından Mekke, Midilli, Viyana, Paris ve Londra gibi imparatorluğun uzak diyarlarına ve hatta yurtdışına kadar götürülüp içilmesi; aranan kaliteli ve içimi hoş sular olması; Ahmet Hamdi Tanpınar, Süheyl Ünver, Ahmet Cevdet Paşa, Sermet Muhtar Alus ve Mahir İz gibi edebiyatçı ve tarihçilerin anlatımlarına konu olmaları gibi hususlar da işlenmiştir. Diğer yandan, Ahmet Mithat Efendi'nin de katkılarıyla, yine bu suların Beykoz'un tarihi köylerinden olan Dereseki ve Akbaba gibi köylerin ve Çubuklu gibi yerlerin şöhretlerinin artmasına olan katkısı üzerinde durulmuştur. Böylece, kaynak sularının geçmişte genel olarak Osmanlı'nın, özel olarak da Beykoz'un ve İstanbul'un kültürüne ve ayrıca sosyo-ekonomik hayatına olan katkıları ortaya konulmuştur. Çalışma, başta Osmanlı arşiv belgeleri, yayınlanmış belgeler, kaynak sularıyla ilgili risaleler, dönemin seyahatnameleri ve hatıratları olmak üzere birincil ve ilgili ikincil kaynaklar üzerinden hazırlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Beykoz, Karakulak Suyu, Sırmakeş Suyu, Çubuklu Suyu, Göztepe Suyu, Ahmet Midhat Efendi

1 Prof. Dr., Marmara Üniversitesi FEF Tarih Bölümü, davuthut@marmara.edu.tr

Bilindiği üzere su, hayatın dolayısıyla kültür ve medeniyetin de kaynağıdır. Bu nedenle Osmanlı döneminde *ab-ı hayat*, *ab-ı kevser*, *ma-i leziz* ve *miyah-ı nefise* gibi adlarla anılan memba (kaynak) suları, başlı başına bir “su kültürü ve medeniyeti”nin oluşmasını da sağlamıştır. Nitekim 19. yüzyıl İstanbul’unda da bu “su kültürü”nün bütün yansımalarını görmek mümkündür.

Bir kısmı Roma-Bizans’tan tevarüs etmiş olan suyolları (Halkalı-Kırkçeşme) ve sulara köprü olan su kemerleri, ilginç mimari ve teknik özellikleriyle dikkat çeken su terazileri, büyük çoğunluğu Belgrad Ormanı’nda mevcut olup mimari ve estetik özellikleriyle dikkat çeken tarihi su bendleri ve kuşkusuz, her biri ayrı güzellikte olan çeşmeler ve ayazmalar; tarih boyunca mühim bir konu olan İstanbul’un su ihtiyacının karşılanmasında önemli birer işlev üstlendiği gibi, Payitaht İstanbul’da bütün boyutlarıyla kendini gösteren su kültürü ve medeniyetinin şekillenmesini de sağlamıştır (Hut, 2010).

İyi memba sularının müptelası olan su tiryakileri, tattığı suyun hangi kaynağa ait olduğunu bilecek kadar uzmanlaşmış su gurmeleri ve tabii ki farklı kaynaklardan çeşit çeşit memba sularını müşterilerine ulaştıran sakalar ve sucu esnafı, İstanbul sosyal ve iktisadi hayatının ayrılmaz birer parçasıydı (Kurşun ve Mazak vd. 2006, s.37-47).

Osman Nuri’nin ifadesiyle, “İstanbul, memba sularının iyiliği ve çokluğuyla, en ziyade ve haklı şöhrete sahip şehirlerden biridir” (Ergin, 1995, s.1177). Bunlardan Karakulak, Sirmakeş, Çubuklu ve Göztepe kaynak suları ise, kalitesi, lezzeti ve hafifliğiyle sadece Beykoz’un değil, aynı zamanda İstanbul’un ve hatta bütün imparatorluğun en meşhur ve aranan memba suları arasındaydı. Bu sular, geçmişte Taşdelen ve Elmalı ile birlikte gene Beykoz dâhilinde olmak üzere “Alemdağ suları” başlığı altında adlandırılmakla birlikte, söz konusu bölge bugün için Ümraniye ilçesi sınırları içinde kalmıştır. Bu nedenle, Taşdelen ve Elmalı gibi diğer meşhur suları çalışmamızın dışında bıraktık.

Resim 1: Kaynak Sularıyla Meşhur Beykoz’un 19. Yüzyıl Sonlarındaki Manzarası (Kaynak: Servet-i Fünun, nr.277).

Karakulak Suyu

Beykoz'da çıkan Karakulak suyu, İstanbul'un en şöhretli memba suları arasında yer almıştır. Suyun membaı, Beykoz'un 5 km kadar gerisindeki Dereseki köyüne 1 km mesafede, etrafı ağaçlarla çevrili bir alanda bulunmaktadır. Deniz seviyesinden yaklaşık 200 metre yükseklikten çıkan bu suyu ilk keşfeden kişi ise, Karakulak Ahmed Ağa olduğundan adını da buradan almıştır. Ahmet Ağa yakalandığı bir hastalıktan bu su sayesinde kurtulduğu için, suyun bulunduğu yeri Cennet Hatun'dan satın alıp imar etmiştir. Ahmet Ağa Hicri 1154 (Miladi 1741)'te vefat etmiş ve suyun civarına defnedilmiştir (Ünver, 2000, s.230). Başka bir kayda göre ise Karakulak, valide sultan kethüdası Giritli Yusuf Ağa'nın vakıf suyudur ve Hicri 1112 / Miladi 1700 tarihli bir de vakfiyesi bulunmaktadır (Ata, 2000, s.157; Nazım Bey, 2003, s.188; Tabakoğlu ve Kal'a ve diğerleri, 2003, s.212-213).

Sultan III. Selim döneminde, Dereseki köyünde Karakulak suyunun kaynağında bir çeşme inşa edilmişti (BOA, Y.PRK.EV, nr.1/1). Zamanla bu çeşmenin harap olması üzerine, 1836/37 yılında Sultan II. Mahmut (1808-1839) tarafından Karakulak Suyu kaynağındaki çeşme tamir edilip yeniden yaptırılmıştır. Hâlen mevcut olan bu çeşmenin kitabesinde şunlar yazılıdır (Galitekin, 2017, s.95):

Karakulak suyudur çeşmesi olmuşdu harâb

Kıldı ihyâ yeniden pâdişah-ı deryâ-cûd

Tâ ki rîzân ola mîzâb-ı semâdan bârân

Reşhasınca ede eyyâmını Hakk nâ-ma'dûd

Akdı ağzım suyu târih yazarken Pertev

Bî-misl oldu zihî çeşme-i Sultân Mahmûd

1252 (M.1836/37)

Resim 2: Karakulak Suyu Kaynağında Yer Alan ve Bugün de Mevcut Olan Tarihi Çeşme (Kaynak: <http://www.karakulakkaynak Suyu.com/Hakkimizda.html> (23.12.2019).

Karakulak suyu, vakıf suların yönetimi açısından *Beykoz Suları Paşabahçe Hizmeti*'nin sorumluluk alanında yer almaktaydı (Tabakoğlu, 2017, s.243). 1866'da Ali Ağa tarafından Karakulak vs. suların iltizam suretiyle işletilmesi için bir arzuhal verilmiştir. 19. yüzyılda, Padişah arazisi (*Emlak-i seniyye*) dâhilinde bulunan suyun kaynağında Vakıflar İdaresi'nce bir su işletmesi kurulmuş, akan su, bu idare tarafından satılmıştır (BOA, YEE nr.146/36). II. Abdülhamit döneminde 1880'lerde, suyun başında bir su memuru (Sadık Ağa) görev yapmakta (BOA, Y.PRK.SGE, nr.2/30); görev yaptığı geçici kulübede, suların bakımını ve temizliğinde harcanmak üzere pul resmi alınmaktaydı (BOA, DH.MKT, nr.1361/144). Bununla birlikte, Doktor Besim Ömer Sırmakeş, Göztepe ve diğer pek çok kaynak suyu gibi Karakulak Suyu'nun da sıhhi olmayan şartlarda fiçılara doldurularak tüketime sunulduğundan ve ayrıca bu sulardan hakıyla yararlanılamadığından bahsederek Beykoz kaynak suları için genel bir soruna dikkat çekmektedir (Doktor Besim, 2000, s.99).

İstanbul suları üzerine değerli bir uzman olan Saadi Nazım Nirven'in 1940'lardaki değerlendirmesine göre Karakulak Suyu, tahlil sonuçlarına göre şehrin en temiz, en tatlı ve en kaliteli kaynak suyuydu (Nirven, 1946, s.235). Vasıf olarak, çok lezzetli, ince ve hafif bir su olan bu suyun sertliği (*mikyası ma*) eskiden bir iken sonraları üçe kadar yükselmiştir. Süheyl Ünver sertliği bir olan suyun 24 saatte 30 ton kadar aktığını (Ünver, 2000, s.230), Muhammed Hafid Efendi ise risalesinde suyun lezzetli, latif, hafif, ince, temiz, idrar söktürücü ve hazmettirici olduğunu söyler (Mehmed Hafid Efendi, 2000, s.248). Mebrure Değer, bu özellikleriyle Karakulak'ı "az madenli şifalı kaynak sularından biri"

olarak tarif etmektedir (Değer, 2010, s.175).

Karakulak, kaliteli ve revaçta olan bir su olduğundan, sucu esnafı ve sakalar tarafından kaynağından alınarak meraklılarına ulaştırılırdı. Eski İstanbul hayatını en iyi bilenlerden biri olan Sermet Muhtar Alus Karakulak Suyu'ndan övgüyle bahseder:

Karakulak suyu İstanbul sularının en şöhretlisi ve namlısıydı. Nitekim suyun hafifliği de öylesine darbimesel olmuştu ki halk arasında söz arasında 'Karakulak suyu gibi hafif' tabiri kullanılırdı. Suyun müptelâsı olan birçok ünlü isim, görevleri gereği İmparatorluğun dört bir yanına giderlerken bu suyu yanlarında götürmüştür. Ayrıca, Viyana'ya ve Paris'e kadar yollanıp, zengin kontlar ve baronlar tarafından yüksek meblağlar şampanya bedeline içildiği rivayet edilirdi. Bu kadar rağbet edilen bir su olmasına rağmen Yeni Camii civarındaki Rum'un, Divanyolu'ndaki Habeş Hacı'nın ve Beyazıt'taki Kürt'ün sucu dükkânından başka yerde bulunmaz ve bardağı da ancak 20 paraya içilebilirdi. (Alus, 2001, s.186).

Resim 3: Karakulak Suyu Kaynağındaki Çeşme ve Bu Değerli Suyu İstanbullulara Ulaştıran Sucu Esnafına Ait Arabalar. (Kaynak: <http://www.karakulakkaynaksuyu.com/Hakkimizda.html> (23.12.2019).

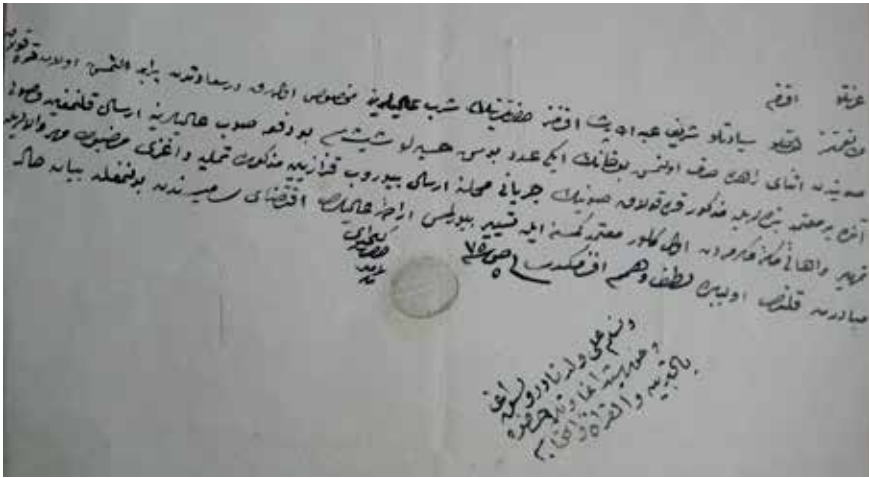
Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Beş Şehir" adlı eseri, Türk Edebiyatı'nın başyapıtlarından biridir. Yazar bu eserinde İstanbul'un sularıyla ilgili bir hâtırasını nakleder:

...Çocukluğumda, bir Arabistan şehrinde ihtiyar bir kadın tanımiştık. Sık sık hastalanır, humma başlar başlamaz İstanbul sularını sayıklardı: Çırçır, Karakulak, Şifa Suyu, Hünkar Suyu, Taşdelen, Sırmakeş... Adeta bir kurşun peltesi gibi ağırlaşan dilinin altında ve gergin, kuru dudaklarının arasında bu kelimeler ezildikçe fersiz gözleri canlanır, bütün yüzüne bizim duymadığımız bir şeyler dinliyormuş gibi bir dikkat gelir, yanaklarının çukuru sanki bu dik-

katle dolardı... İstanbul bu kadın için serin, berrak ve şifalı suların şehriydi... Kadının damadına göre, meğerse bu onun ilacıymış. Uykulardan uyanıp İstanbul'un sularını sayıklayan kadın, böylece iyileşiyormuş. (Tanpınar, 1989, s.140-141).

Yeni Osmanlılar grubundan Namık Kemal ve arkadaşları, Sultan Abdülaziz döneminde Londra'ya giderken yanlarında Karakulak Suyu götürmüştür. Ayrıca, meşhur edebiyatçı Mahir İz'in dedesi Servet Efendi de, Mekke kadısı iken suyu buraya götürmüştü. Ailedeki Karakulak Suyu'na duyulan sevgi o kadar büyümüş ki, Mahir İz'in babası Abdülhalim Efendi de Midilli kadısı iken, İstanbul'dan Zindankapısı'nda Karakulak Suyu bayılığı yapan Hacı Osman Ağa'dan damacanelerle adaya Karakulak Suyu getirtirmiş. Babası ve dedesi böyleyken, haliyle kendisi de Karakulak Suyu müptelası olmuştur. Nitekim dostlarına "Suyu sever misin? diye sorar ve onlara su ikram edermiş. Ayrıca, hoşlandığı kişilerden bahsederken "Karakulak Suyu kadar hafifü'r-ruh" demiş (İz, 2010, s.28; Dursun, 2010, s.297). Şöhreti dört bir tarafa yayılan Karakulak Suyu, Mekke Emiri Şerif Abdullah Paşa'ya dahi gönderilmiştir (BOA, A.MKT.UM, nr.325/83).

Resim 4: Mekke Şerifi Abdullah Paşa için İstanbul'daki Karakulak Memba Suyu'ndan Gönderilmesine Dair Osmanlı Arşiv Belgesi (Kaynak: BOA, A.MKT.UM, 325/83).

Süheyl Ünver, "...Bir meraklı adamın hacca giderken götürdüğü Karakulak suyundan artıp (geri) gelenin daha güzel ve daha lezzetli bulduğunu meraklıları hikâye ederler..." demektedir (Ünver, 2000, s.230). İstanbul'dan bu kadar uzak yerlere götürülüp içildiğine ve artan suya kıyamayıp geri getirildiğine bakılırsa Karakulak Suyu, meraklıları tarafından büyük ilgi görmektedir; uzun süre bozulmadan durabilmekte ve hatta durdukça güzelleşmektedir. Gittiği yerlerde bu özelliğini gösteren meşhur su meraklılarından biri olan Ahmet Cevdet Paşa da, Karakulak'ın bu özelliğini teyit etmektedir (Ahmet Cevdet Paşa, 1991, s.57).

II. Abdülhamid ve Karakulak Suyu konusuna ayrı bir bahis açmak gerekir. Bu kadar beğenilen şöhretli bir su olunca, Karakulak doğal olarak hükümların da gözdesi olmuştur. II. Abdülhamid gibi bir padişahın günlük hayatın akışı içerisinde yiyip içtikleri kuşkusuz önemli bir konudur. Bilindiği üzere, padişah sağlığına, yediğine ve içtiğine dikkat eden bir hükümdardı. II. Abdülhamit ve dönemine dair eserleriyle tanınan Ziya Şakir, “Sultan Hamit Ne içerdi?” sorusuna kısaca ‘Hâlis su’ cevabını verdikten sonra, “Sadece muhtelif maden sularıyla İstanbul’un en saf sularını kullanmıştır.” demektedir (Ziya Şakir, 1943, s.355). Dolayısıyla, onun birçok konuda sergilemiş olduğu hassasiyeti su konusunda da gösterdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Karakulak Suyu, zevk-i selim sahibi olan Sultan II. Abdülhamit’in de beğenisini kazanmıştır. II. Abdülhamit, kendi adıyla anılan Hamidiye Suyu’ndan başka, özellikle Anadolu Yakası’nın Karakulak, Çamlıca ve Taşdelen gibi tarihi ve meşhur sularını da beğenerek içmiştir. Hatta padişahın özel talebi (*nefs-i nefis-i hümayun*) olarak, 1890’lı yıllarda Karakulak ve Çamlıca sularını Yıldız Sarayı’na getirmek üzere bir istimbot dahi tahsis edilmişti (Kırımî-zâde Mehmed Neş’et Efendi, 2008, s.17; Hut, 2017, s.486).

İlginç bir ayrıntı olarak, padişah tahta geçip de Yıldız Sarayı’na çekildikten sonra, Karakulak ve Çamlıca sularını içmekten bazen vazgeçiyordu. Zira, jurnalcılık dalgasının gittikçe güçlendiği bir dönemde, zaman zaman her iki suyun da zehirleneceğine dair jurnaller verilirdi. Zaten vehmiyle tanınan padişahın, bu durumda içeceği suları da değiştirmesi, olağan olmanın ötesinde belki de gerekli bir tedbirdi. Bu hususta Ziya Şakir “...Saraya Büyük Çamlıca Suyu getirttiği halde, gizlice Karakulak Suyu celbederek bu suyu içmiştir” (Ziya Şakir, 1943, s.357).

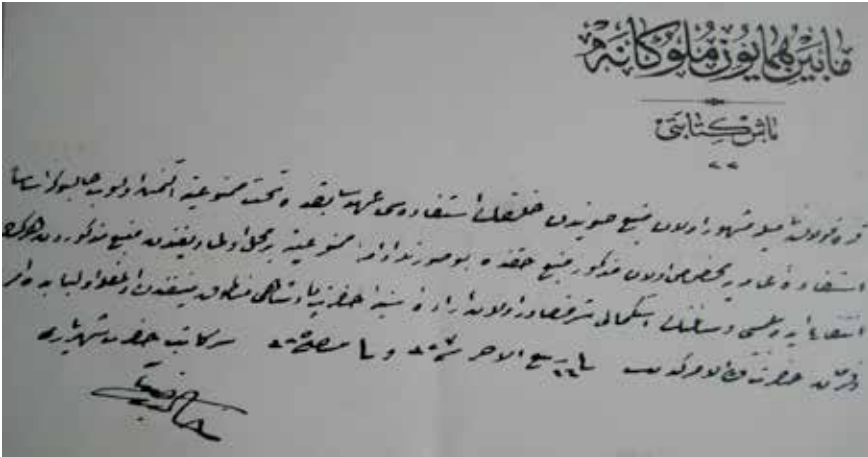
Resim 5: Karakulak Memba Suyu'na Ait Reklam Afîşi

Karakulak Suyu, şehri kasıp kavuran kolera salgınında (1892-1895) İstanbullular için bir "ab-ı hayat" olmuştur. Şöyle ki, salgından dolayı şehir sularının sağlıklı hale gelmesiyle Mekteb-i Mülkiye öğrencileri ile bir kısım kara ve bahriye askerlerine temiz olan Karakulak ve Göztepe kaynak suları içirilmiştir (BOA, BEO, nr.26567; Ayar, 2007, s.360). Yine 19. yüzyılın ikinci yarısında, İstanbul'da kuraklıktan kaynaklanan su kıtlığının olduğu dönemlerde de özellikle Avrupa yakasının kalabalık semtlerine dağıtılmak üzere taşınmıştır.

II. Abdülhamid, genel olarak İstanbul'un su ihtiyacına ve özellikle de kuraklık, deprem (1894) ve salgın hastalıkların (kolera) olduğu dönemlerde artan temiz su ihtiyacına çözüm olmak üzere pek çok tedbir almıştır (Hut, 2017, s.470-491). Bu cümleden olarak, İstanbul'daki kolera salgınının etkisiyle temiz suya duyulan ihtiyacın arttığı 1890'lı yıllarda Karakulak suyolları tamir görmüştür. Bu durum, II. Abdülhamit'in Karakulak Suyu'na attettiği önemi gösterir. Daha önce, 1880'li yılların başında Karakulak Suyu'nun deposu tamir edilmiş (BOA, Y.EE, nr.146/36); 1890'lı yıllarda ise, Beykoz hükümet konağı önünden ve su deposunun bulunduğu Dereseki köyünden Karakulak Suyu mevkiine kadar olan yollar, kaldırımlar ve suyolları kapsamlı olarak tamir edilmiştir (BOA, Y.MTV, nr.207/66; nr.119/42; İ.ŞE, nr.2/37; nr.8/12; nr.9/10; İ.ŞD, nr.42/2235; nr.81/4799; ŞD, nr.719/3; nr.778/26; nr.804/16; DH.MKT, nr.102/36; nr.2255/131; nr.2279/49; BEO, nr.21335; nr.49231; nr.50886).

Ayrıca, padişahın 12 Ocak 1897 tarihli iradesiyle de "Karakulak, Göztepe, Kayışdağı ve bunlara benzer kaynak sularının umuma, yani halka ait hayrat olmaları ve ayrıca bazı yoksul insanların geçimlerini bu sudan sağlamaları sebebiyle de, inhisar (tekel) altına alınmalarının padişahın rızasına aykırı bulunduğu" belirtilmek suretiyle, bu suyun kamu yararına olduğu özellikle vurgulanmıştır (BOA, Y.MTV, nr.150/24).

Halefi V. Mehmed Reşad'ın 7 Mayıs 1909 tarihli hususi iradesinde ise, söz konusu suyun âmmenin istifadesine mahsus olduğu bir kez daha vurgulanarak bu sudan herkesin yararlanmasının yolu açılmıştır (BOA, İ.HUS, nr.1327-R/17).

Resim 6: Karakulak Suyu'ndan Herkesin İstifade Edebileceğine Dair Osmanlı Arşivi'nde Yer Alan V. Mehmed Reşad'ın İradesi (Kaynak: BOA, İ.HUS, 1327 R-17)

Cumhuriyet'in ilk yıllarına gelindiğinde, Karakulak Suyu'nun önemini koruduğunu görmekteyiz. Bu sebeptendir ki, suyun 5 km boru döşenerek Beykoz Sahili'ne ulaştırılması ve burada bir de depo yapımı amacıyla 25 bin lira gibi önemli bir meblağın harcanması doğrultusunda teşebbüste bulunulmuştur (Nazım Bey, 2003, s.190).

Çubuklu Suyu

Meşhur bir kaynak suyuna da ismini veren Çubuklu Mahallesi, İstanbul'un ve Beykoz'un sularıyla meşhur semtlerinden biridir. Bu şöhretin elbette ki tarihsel bir geçmişi de vardır. Buradaki esnafın yapmış olduğu çubuk lülelerinin şöhretli oluşu sebebiyle buraya Çubuklu isminin verildiği tahmin edilmektedir. Semt, Çubuklu Korusu'yla birlikte Osmanlı döneminin en meşhur mesirelerinden (*Feyzâbâd*) biriydi (Koçu, 1966, s.4142 ve 4148; Yücel, 1994, s.534). Hatta II. Selim ile mahdumu III. Murad'ın buraya pek rağbet ettiği söylenmektedir.

Sultan Abdülmecid döneminde Çubuklu'da çeşmibülbül diye bilinen çeşmenin yanında bir cam imalathanesi kurulmuştu ki, bu imalathanede daha çok suyla ilgili eşyalar üretilirdi. Göz kamaştırıcı fincanlar, çeşit çeşit bardaklar, süslü avizeler, kâseler ve şamdanlar bunlar arasındaydı. Üretilen bu eşyalara ise "çeşmibülbül" tarzı denilirdi.

İstanbul'un en sevilen memba sularından biri olan Çubuklu Suyu, Dedeoğlu Çiftliği arazisinde, Göztepe denilen yer ile o civardaki üç kaynaktan toplanırdı. Buralardan çıkan sular, yine demir borularla aynı çiftliğin Batakdere mevkiindeki 150 metrekiplük bir su deposunda birikirdi. Bu depodan da deniz kenarına, Çubuklu vapur iskelesinin arkasındaki 200 metrekiplük ikinci bir depoya inerdi (Koçu, 1966, s.4149). İlk isale hattı, II. Abdülhamid döneminde 1901'de yapılmış; 1910 yılında ise suyun içime ve kullanıma uygun olmadığına tespit edilmesi üzerine suyunun temizlenmesi için çalışma başlatılmıştır (BOA, DH.İD nr.41/2).

Verimli olan Çubuklu Suyu, yaz aylarında günlük 60 metrekiüp, kışın ise bu miktarın üzerinde akardı. Diğer yandan, Küçükmaden ve Mehmedoğlu suları da Çubuklu Suyu adıyla satılırdı. Sahipli olan (Ergin, 2000, s.138) bu suyun sertliği, 20. yüzyıl başlarında 1.5 civarında ölçülmüş idi ki, bu değer suyun oldukça yumuşak olduğunu gösterir. 20. yüzyılın başlarında Hasan Bey Gazozu adı ile ünlenen meşrubat, Çubuklu ve Göztepe sularıyla yapılmaktaydı (Koçu, 1966, s.4141 ve 4147; Günel, 1969, s.47).

Göztepe Suyu

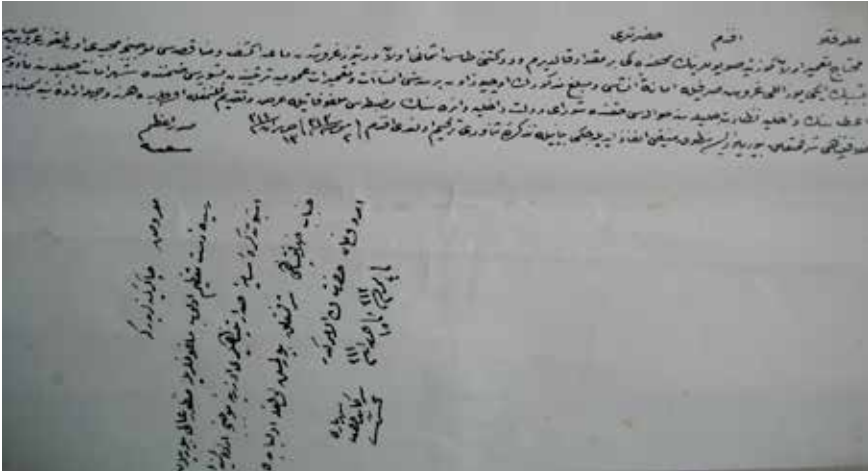
Tarihsel olarak gene Alemdağ sularından biri olan Göztepe Suyu'nun çıktığı Göztepe'yi Kadıköy'dekiyle karıştırmamak gerekir. Bu Göztepe, Boğaziçi'nin Anadolu Yakası'nda, Kanlıca'nın 4 km doğusunda ve Çubuklu'nun gerisindeki Çubuklu sırtında bulunan bir tepedir. Burada şu hususu vurgulamak gerekir ki, yukarıda anlatılan Çubuklu Suyu'nun ana kaynaklarından biri de Göztepe Suyu olduğu için, her iki suyun adı (Çubuklu-Göztepe) birbirinin yerine

kullanılabilmektedir. Kavacak Köyü'ne de yakın olan Göztepe Suyu, oldukça gür akan bir çeşmeye sahipti. Tepenin yamacından 385 metrede çıkan suyun tadı gayet hoş ve leziz olup toplam sertliği -Cumhuriyet döneminde- 1,5 Fransız derecesi olarak ölçülmüştür (Değer, 2010, s.169). Bu da, diğer Beykoz suları gibi Göztepe'nin de çok yumuşak bir su olduğunu göstermektedir.

Sermet Muhtar'ın naklettiğine göre, "O zamanlar Karaköy börekçisi Hüsnü Bey'in Çubuklu'daki gazinosu yanına getirdiği su, dar patikalardan sırk arabalarıyla ve beygir sırtında zorlukla nakledilir; denizyoluyla mavna ve kayıklarlarla da İstanbul'un hemen hemen her tarafına ve özellikle de karşı sahilde, Yeniköy'deki Mısırlı Fuad Bey Yalısı'yla Tarabya'daki sefarethanelere taşınırdı" (BOA, DH.MKT, nr.1285/27; BEO, nr. 251766; Alus, 2001, s.186).

Çavuşbaşı Padişah Çiftliği (Çiftlik-i Hümayun) dahilinde bulunan Göztepe Suyu, 19. yüzyılda ihale yöntemiyle işletilmekte (BOA, Y.PRK.BŞK, nr.20/66); suyun ticaretini yapanlardan bu doğrultuda vergi (*pul resmi, su rüsumu*) alınmaktaydı (BOA, ŞD, nr.2885/13; Y.A.Hus, nr.194/82). Nitekim, Göztepe suyunun işletme imtiyazı, 1891 yılında Anadolu Şimendüfer komiseri Yusuf Nebih Efendi'ye verilmişti. Hazırlanan mukaveleye göre su, Anadolu Hisarı ile Çubuklu arasındaki sahile borularla indirilecek, buraya çeşmeler yapılacak ve Kanlıca iskelesinde fıçısı 2.5 kuruşa satılacaktı (BOA, Y.MTV, nr.56/45; Kurşun ve Mazak vd. 2006, s.33).

Su, daha sonra da ihale ve imtiyaz verme yöntemiyle işletilmiştir. Oldukça çok kullanılan Göztepe Suyolları harap olduğundan 1890'lı yıllarda kapsamlı tamir görmüş, uzun yıllar İstanbulluların susuzluğunu gidermiştir (BOA, İ.ŞE, nr.1313/M-1; Y.PRK.HH, nr.31/26; DH.MKT, nr.380/72; BEO, nr.48561; ŞD, nr.777/25).

Resim 7: Tamire Muhtaç Olan Göztepe Suyollarının İnşa ve Tamiri Hakkında Osmanlı Arşiv Belgesi (Kaynak: BOA, İ.ŞE, 1313 M-1)

Sırmakeş Suyu

Sırmakeş Suyu, Osmanlı son döneminin ünlü gazeteci-yazar ve ediplerinden Ahmet Midhat Efendi'nin Beykoz Dereseki köyündeki aile arazisinden Müezzinoğlu Ormanlarından çıkmaktaydı. Ahmet Mithat Efendi, sahibi olup adeta özdeşleştiği *Tercüman-ı Hakikat* gazetesini bıraktıktan sonra, 20. yüzyılın başlarında Beykoz'da satın aldığı yalısına yerleşerek Dereseki köyünde ayrıca bir çiftlik kurmuş, burada modern metotlarla ziraat ve hayvancılık yapmaya başlamıştı.

Ahmet Midhat Efendi (1844-1912), köydeki özel Müezzinoğlu Ormanlarından çıkan suyu satın alarak ona Sırmakeş adını vermiştir (Kurşun ve Mazak vd. 2006, s.32; Mazak, 2009, s.98). Osmanlı döneminde gümüş vb. değerli madenlerden şekilli sırma yapan kimseye *Sırmakeş* denirdi. Dolayısıyla, sırma kadar değerli olduğu için suya Ahmet Midhat tarafından bu isim verilmiş olabileceği gibi, Sırmakeş sıfatı suyun daha önceki sahibi olan Müezzinoğlu Halil Efendi'nin mesleği ve sıfatıyla da ilgili olabilir. Nitekim Cumhuriyet dönemine ait bir arşiv belgesinde, "Sırmakeş Müezzinoğlu Halil Efendi Suyu" ifadesi geçmektedir (CA, Fon: 30-18-1-2, Kutu:133, Gömlek:78, Sıra:17).

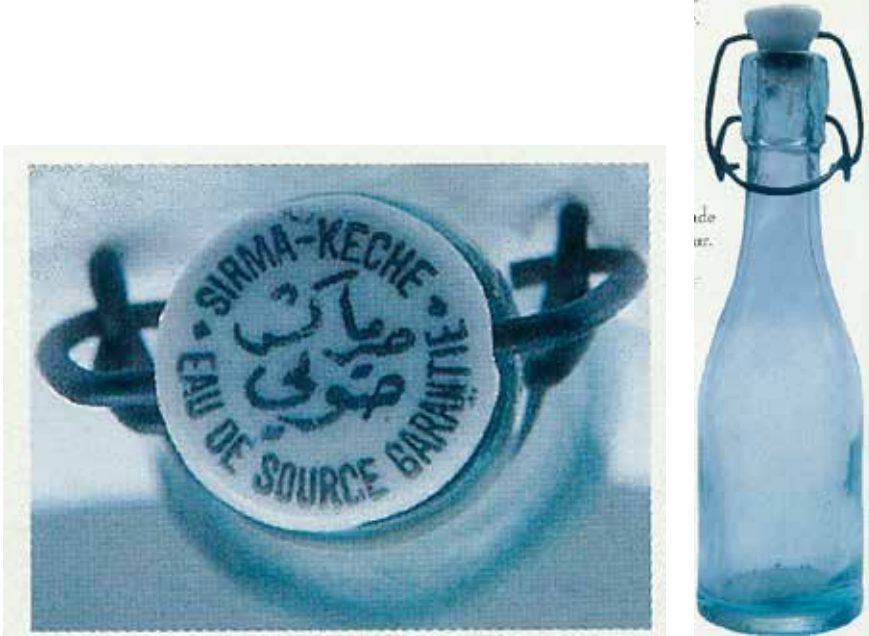
Midhat Efendi'nin suyu, her gün arabalarla Beykoz sahiline kadar indirilir, buradan da kayıklarla Üsküdar'a, Beşiktaş ve Suriçi'ne kadar nakledilirdi. Sadri Sema'nın naklettiğine göre, Ahmet Midhat Efendi'ye ait olan çatana (filika büyüklüğünde istimbob), Beykoz'dan fiçılarla Sırmakeş Suyu yüklü mavnaları peşinden çekerek İstanbul'a getirirdi (Sadri Sema, 2008, s.59). Cumhuriyet döneminde de Ahmet Mithat Efendi'nin mirasçılarına ait olan Sırmakeş Suyu, şahsa ait olmasından dolayı "sahipli" ve "hususî" sular sınıfına girmektedir (Ergin, 2000, s.138; Ergin, 1995, s.1178; Nazım Bey, 2003, s.188).

Resim 8: Beykoz'daki Sırmakeş Suyu'na Ait Olup İstanbul Şehremaneti (Belediyesi) Tarafından Verilen Pul/Bandrol

Sırmakeş, çok berrak, adeta şeker gibi ienin içmeye doymadığı meşhur bir su olarak tarif edilmiştir. Sertlik derecesi geçmişte 2 olarak ölçüldüğünden oldukça yumuşak ve berrak bir sudur. Aşağıdaki örnekler, İstanbul'un başta gelen ve en sevilen kaynak sularından biri olan Sırmakeş'in yurt içi ve yurt dışında sahip olduğu şöhreti ortaya koymaktadır:

19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında diğer ülkelere gönderilen hediyeler arasında, bir şişe ya da damacana Sırmakeş Suyu makbul tutulurdu. Ayrıca, Hacca gidenlerin götürdüğü hediyeler arasında yer aldığı gibi, geleneksel cam işlemediliğinin "esm-i bülbül" süslemeli Sırmakeş su şişeleri de yabancı sefir- lere armağan edilirdi. Bu su aynı zamanda, saray, konak ve köşklere taşınıp özellikle misafirlere ikram edilir, özel ve muteber misafirlere yine bu sudan kahve pişirilirdi. Zengin Osmanlı ailelerinin sofralarında yer alan Sırmakeş, günümüzde de ticari bir su olarak piyasada varlığını sürdürmektedir. İlk ambalajlı özel su işletmelerinden olan Sırmakeş Suları, yurt dışına ihraç edilen ilk sular arasında da yer almıştır (Kurşun ve Mazak vd. 2006, s.32-33; Mazak, 2009, s.99).

Resim 8: Sırmakeş Suyu Damacanası ve Kapağı

(Kaynak: <http://www.beykozaktuel.com.tr/istanbul-un-su-kulturu-sirmakes-suyu/14140/> (23.12.2019).

Sonuç

Sonuç olarak, devrinin en meşhur ve aranan kaynak suları arasında yer alan Karakulak, Çubuklu, Göztepe ve Sırmakeş suları, Beykoz'un olduğu kadar İstanbul'un da sosyo-ekonomik hayatına doğrudan katkı yapan unsurlar olmuştur. Bu sular, Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki Midilli'den Hicaz'a olduğu kadar; Londra, Viyana ve Paris gibi Avrupa başkentlerine kadar da su tiryakileri ve gurmeleri tarafından götürülüp içilmekteydi. II. Abdülhamid'in de severek içmeyi tercih ettiği Beykoz kaynak suları, buldukları Dereseği, Akbaba, Karakulak ve Çubuklu gibi köy ve yerleşimlerin şöhret kazanmasına ve zamanla meşhur birer gezinti ve eğlence yeri (mesire) haline gelmesine neden olmuştur (Sadri Sema, 2008, s.270). Öte yandan, Ahmet Midhat Efendi-Sırmakeş Suyu örneğinde görüldüğü üzere, bu sular bazı tarihi şahsiyetlerle de özdeşleşmiştir. Beykoz kaynak suları ayrıca, İstanbul'daki su kıtlığı ve salgın hastalık dönemlerinde, özellikle temiz su ihtiyacının karşılanmasında önemli rol oynamıştır.

Kaynaklar

I. Arşiv Belgeleri:

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA).

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat (A.MKT.UM): nr.325/83 (5 Safer 1275).
Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT): nr.1285/27 (2 Şaban 1326); nr.1361/144 (26 Zilkade 1303); nr.102/36 (29 Rebiülevvel 1313); nr.2255/131 (5 Cemaziyelahir 1317); nr.2279/49 (29 Receb 1317); nr.380/72 (6 Zilhicce 1312).
Dahiliye Nezareti İdare Kısım (DH.İD): nr.41/2.
Babialı Evrak Odası (BEO): nr.26567 (27 Receb 1311); nr.48561 (8 Muharrem 1313); nr.21335 (20 Rebiülevvel 1311); nr.49231 (27 Muharrem 1313); nr.50886 (17 Rebiülevvel 1313); nr.251766 (17 Cemaziyelahir 1326).
İrade Hususi (İ.HUS): nr.1327-R/17.
İrade-Şehremaneti (İ.ŞE): nr.2/37 (13 Rebiülevvel 1311); nr.8/12 (14 Rebiülevvel 1313); nr.9/10 (7 Safer 1314); nr.1313 M-1 (4 Muharrem 1313).
İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD): nr.42/2235 (22 Zilhicce 1295); nr.81/4799 (13 Şaban 1303).
Şura-yı Devlet (ŞD): nr.719/3 (29 Receb 1303); nr.777/25 (17 Zilhicce 1312); nr.778/26 (6 Rebiülevvel 1313); nr.804/16 (26 Cemaziyelahir 1317); nr.2885/13 (5 Cemaziyelahir 1293).
Yıldız Esas Evrakı (YEE): nr.146/36 (22 Ramazan 1297).
1Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV): nr.150/24 (31 Kânunevvel 1312); nr.56/45 (19 Rebiülahir 1309); nr.207/66 (14 Cemaziyelahir 1318); nr.119/42.
Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.Hus): nr.194/82 (29 Zilkade 1303).
Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK): nr.20/66 (26 Receb 1308).
Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa (Y.PRK.HH): nr.31/26 (1 Rebiülevvel 1317).
Yıldız Perakende Evrakı Evkaf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.EV): nr.1/1 (29 Zilhicce 1214).
Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Erkâm ve Saray Görevlileri (Y.PRK.SGE): nr.2/30 (1 Rebiülahir 1301).
Cumhuriyet Arşivi (CA), Fon: 30-18-1-2, Kutu:133, Gömlek:78, Sıra:17 (01.10.1953).

II. Basılı Kaynaklar:

Ahmet Cevdet Paşa (1991). *Tezâkir 21-39*. (Yay: Cavid Baysun). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
Alus, S. M. (2001). *Eski Günlerde*. (Haz. Faruk İlikan). İstanbul: İletişim.
Ata, G. (2000). İstanbul Evkaf Suları. *Vakıf Su Tahlilleri 1: 19 ve 20. Yüzyılda İstanbul Suları*. (Haz: Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a, İlhami Yurdakul). (s.143-162). İstanbul: İBŞB İstanbul Araştırmaları Merkezi.
Ayar, M. (2007). *Osmanlı Devleti'nde Kolera: İstanbul Örneği (1892-1895)*. İstanbul: Kitabevi.
Değer, M. (2010). İstanbul'un Şifalı Suları / *The Healing Waters of Istanbul*. İstanbul: İstanbul

- 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı.
- Doktor Besim (Ömer). (2000). Kağıthane Suları ve Hamidiye Çeşmeleri, *Vakıf Su Tahlilleri 1: 19 ve 20. Yüzyılda İstanbul Suları*. (Haz: Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a, İlhami Yurdakul). (s. 95-102). İstanbul: İBŞB İstanbul Araştırmaları Merkezi.
- Dursun, H. (2010). İstanbul'da Yaşama Sanatı. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ergin, O. N. (1995). *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*. Cilt 3. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Ergin, O. N. (2000). Vesâit-i İtfâıyyeden İstanbul Suları. *Vakıf Su Tahlilleri 1: 19 ve 20. Yüzyılda İstanbul Suları*. (Haz: Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a, İlhami Yurdakul). (s.127-140). İstanbul: İBŞB İstanbul Araştırmaları Merkezi.
- Galitekin, A. N. (2017). *Beykoz Kitâbeleri*. Cilt I. İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları.
- Günal, H. (1969). İstanbul İli İçme Suyu Tarihçesi. Ankara: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı DSİ Genel Müdürlüğü.
- Hut, D. (2010). İstanbul'un 100 Su Yapısı. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları.
- Hut, D. (2017). II.Abdülhamid'in İstanbul'un Su İhtiyacına Dair Politikası ve İçmeyi Tercih Ettiği Kaynak Suları. *Sultan II.Abdülhamid Han ve Dönemi*. (Ed: Fahrettin Gün-Halil İbrahim Erbay). (s. 470-491). Ankara: TBMM Milli Saraylar.
- İz, M. (2010). *Yılların İzi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kırımî-zâde Mehmed Neş'et Efendi. (2008). *Sultan İkinci Abdülhamid Han'a Takdim Edilen Jurnallerin Tahkik Raporları (1891-1893)*. (Haz. Raşit Gündoğdu, Kemal Erkan, Ahmet Temiz). İstanbul: Çamlıca Yayınevi.
- Koçu, R. E. (1966). İstanbul Ansiklopedisi. Cilt 8. İstanbul: Koçu Yayınları.
- Kursun, Z. ve Mazak, M. ve diğerleri. (2006). *Baki Kente Âb-ı Beka Hamidiye*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Mazak, M. (2009). *Gündelik Hayatından Renklerle Eski İstanbul*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Mehmed Hafid Efendi. (2000). Mehâhü'l-Miyâh: İstanbul'un Meşhur İçme Suları. *Vakıf Su Tahlilleri 1: 19 ve 20. Yüzyılda İstanbul Suları*. (Haz: Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a, İlhami Yurdakul). (s.245-264). İstanbul: İBŞB İstanbul Araştırmaları Merkezi.
- Nazım (Nirven) Bey. (2003). İstanbul Vilayeti Şehremaneti'ne Evkaf'dan Devr Olunan Sular. *Vakıf Su Tahlilleri 1: 19 ve 20. Yüzyılda İstanbul Suları*. (Haz: Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a, İlhami Yurdakul). (s.165-226). İstanbul: İBŞB İstanbul Araştırmaları Merkezi.
- Nirven, Dr. S. N. (1946). İstanbul Suları. İstanbul: Halk Basımevi.
- Sadri Sema. (2008). *Eski İstanbul Hatıraları*. (Haz: Ali Şükrü Çoruk). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2017). *Osmanlı Dönemi İstanbul Su Tarihi*. İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları.
- Tabakoğlu, A. Kal'a, A. ve diğerleri (2003). *Vakıf Su Defterleri: Boğaziçi ve Taksim Suları 2 (1813-1928)*. İstanbul: İBŞB İSKİ Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Tanpınar, A.H. (1989). *Beş Şehir*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ünver, S. (2000). İstanbul'un Bazı Acı ve Tatlı Suların Halkça Maruf Şifa Hassaları Hakkında. *Vakıf Su Tahlilleri 1: 19 ve 20. Yüzyılda İstanbul Suları*. (Haz: Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a, İlhami Yurdakul). (s.227-231). İstanbul: İBŞB İstanbul Araştırmaları Merkezi.
- Yücel, E. (1994). Çubuklu. *Düinden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 2. (s.533-535). İstanbul: Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını.
- Ziya Şakir. (1943). İkinci Sultan Hamit Şahsiyeti ve Hususiyetleri. İstanbul: Anadolu Türk Kitap Deposu.

Tarihsel Bağlamda Beykoz'daki Orman ve Korular

Engin KIRLI¹

Beykoz, İstanbul'da bitki örtüsünün en sık ve zengin olduğu yörelerden biridir. İstanbul Boğazı'nın doğusunda yer alan Beykoz yöresi, kuzeyde Karadeniz kıyısındaki Riva'dan, güneyde Paşabahçe'ye kadar uzanan alan, tarih boyunca bir mesire yeri olma özelliğine sahipti. Nitekim Beykoz ve çevresindeki geniş kuru, çayır ve ormanlar, bu bölgenin tarih boyunca önemli bir mesire ve av muntakası olmasını temin etmiştir.²

Marmara Bölgesi ikliminde; Akdeniz, Karadeniz ve İç Anadolu iklim tiplerinin kimi alanlarda birlikte, kimi alanlarda ise bu iklim tiplerinden yalnızca birisinin hâkim olduğu görülür. Bu nedenle iklim ve bitki örtüsü karakteri açısından Marmara Bölgesi'nin çeşitli muntakalarında geçişlerin olduğu gözlenir. Dolayısıyla Marmara Bölgesi'nde makro iklim şartlarından ziyade lokal olarak mikro iklim özellikleri baskındır. Marmara Bölgesi genel olarak Akdeniz florasına dâhil olmakla birlikte bu floraya ait çeşitli bitki türleri de bulunmakta ve yer yer endemik bitki topluluklarına da rastlanmaktadır. Aslında doğal şartlarda Marmara Bölgesi'nin baştan başa ormanlık alanlarla kaplı olması gerekir. Nitekim tarihsel kayıtlar, bu tabii durumu doğrulasa da insan unsuru asli bitki örtüsünü büyük ölçüde değiştirmiş ve şekillendirmiştir.³

İstanbul Boğazı'nın önemli bir oksijen kaynağı olan Beykoz yöresi, sahip olduğu doğal güzellikleri nedeniyle önceki asırlarda olduğu gibi, 19. ve 20. yüzyılda ve hatta günümüzde de yerli ve yabancı insanlar tarafından sıklıkla ziyaret edilmektedir. Nitekim bu özelliği sebebiyle Beykoz bölgesinin doğal yapısının ve bitki örtüsünün muhafazasına Osmanlı Devleti zamanında da önem verilmiştir. Beykoz'un iki kilometre kuzeyinde yer alan Yalıköy ve Hünkâr İskeleyi ile Sütluçe kıyılarından itibaren güneye ve doğuya doğru uzanan bu coğrafya boyunca doğal güzelliklere ve giderek zenginleşen bitki örtüsüne rastlanır.⁴

1 Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi. Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, engink2600@gmail.com

Beykoz bölgesindeki belli başlı ağaç türleri; çam, kestane, akasya, çınar, meşe, ıhlamur, servi, çeşitli meyve ağaçları ile sair yabancı ağaç ve fundalıklardan oluşur. Beykoz yöresinde yer alan belli başlı korular ise aşağıda sıralanmıştır:

Kaymakdonduran Korusu

Beykoz'un üç kilometre kuzeyinde yer alan Kaymakdonduran Korusu, içinde yöreye adını veren çok soğuk bir su kaynağı yanı sıra; ıhlamur, kestane ve meşe ağaçları ile kaplıdır.⁵

Beykoz Çayırı

Beykoz'da, Hünkâr İskeleyi'nden Yalıköy'e kadar uzanan geniş çayırlik alanlardır. Hünkâr Çayırı olarak da bilinir.⁶ Kocaman, boş, yeşil ve geniş araziden oluşan Beykoz Çayırı ile bu çayırın etrafında yer alan koru, Beykoz'dan bahsedildiğinde şüphesiz akla gelen ilk mekânlardan biridir. Bu çayır, temiz hava ve kuş seslerinin eşliğinde yeşilin bin bir tonunun gözler önüne serildiği özel bir bölgedir. Beykoz çevresindeki mesire yerlerinden biri olan Beykoz Çayırı, Yalıköy'ün hemen arkasında oldukça geniş bir alana sahip olup, etrafı ağaçlar ile çevrilidir. Fatih Sultan Mehmet'in av alanı olarak kullandığı bu çayırda, IV. Murat'ın cirit oynadığı, Sultan III. Selim'in ok talimleri yaptığı bilinmektedir. Çayır ile deniz arasında yer alan tepede yer alan Beykoz Kasrı'nın bahçesinde de ender rastlanan ağaç türleri bulunmaktadır.⁷

Beykoz Kasrı

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa tarafından Osmanlı Hükümdarı Sultan Abdülmecit'e hediye edilmek gayesiyle inşa ettirilmiştir. Beykoz kasrının yapımı sona ermeden Mehmet Ali Paşa vefat edince, yarım kalan inşaat Mısır valisinin oğlu Sait Paşa tarafından tamamlamıştır.⁸ Beykoz Kasrı'nın bahçesi, doğal güzelliklere sahip bir mekân olarak bahsedilmeye lâyık bir alandır. Son derece iyi düzenlenmiş olan koruluğun içinde nadir rastlanan ağaç türleri bulunmaktadır.⁹

Yuşa Tepesi

Boğaziçi'nin Çamlıca Tepesi'nden sonra en yüksek noktası olan Yuşa Tepesi de koruların yer aldığı bir başka bölgedir. Halk tarafından Yuşa Peygamber olarak da anılan zatın mezarının bu tepede olduğuna inanılır.¹⁰

Hazreti Yuşa'nın, Musa (A.S.)'ın yardımcılarından biri olduğu ve bazı İslam bilginleri tarafından da Kuran-ı Kerim'deki Kehf Suresi'nde Musa Peygamberin yol arkadaşı olarak bahsedilen kişi olduğu rivayet edilir. Halk tarafından Hazreti Yuşa'nın mezarının bulunduğu inanan bu tepe, Beykoz bölgesinin denize en yakın olan en yüksek noktasındadır. Türkiye'nin en uzun mezarı olma payesini elinde bulunduran Yuşa Türbesi, hatırı sayılır miktarda ziya-

retçi ağırlamakta olduğundan Beykoz'un en çok turist çeken noktalarından biridir. Yuşa Tepesi'nde İstanbul'un fethinden sonra ilk imar edilen bahçe olduğu rivayet edilen Tokat Bahçesi yer almaktadır.¹¹ Adı geçen Tokat Bahçesi'ne ilişkin olarak ise şu rivayet aktarılır.

İstanbul'un fethi sırasında Türk ordusu Beykoz yöresinde de konaklamıştı. Fetihden sonra Fatih Sultan Mehmet Beykoz'un bu şirin köşesinde ve derenin etrafındaki düzlükte Tokat Bahçesi'ni yaptırdı. Rivayete göre Tokat Kalesi'nin alındığını müjdelemek için sadrazam tarafından gönderilen ulak bu haberi Fatih'e Beykoz'da Tokat Bahçesi'nin bulunduğu yerde vermişti. Habere sevinen Fatih Sultan Mehmet, derhal buraya bir bahçe inşa edilmesi talimatını vermiş ve ismini de Tokat bahçesi koymuştu.¹²

Sultaniye Mesiresi

Beykoz yöresindeki meşhur tarihi koruluklardan biri de Sultaniye Mesiresi'dir. Başta ulu çınarlar olmak üzere, çeşitli ağaçların oluşturduğu korular içindeki bu mesire yeri, Osmanlı padişahlarının ok talimi yapmayı tercih ettikleri alanlardan biridir.¹³ Paşabahçe İskelesi yanındaki yalıda ve İncir köyündeki köşkünde ikamet eden Rıza Bey, Beykoz'da ilgisini çeken yerlerin resimlerini yaptığı gibi, Sultaniye Çayırı'nın ve havalisinin de resimlerini yapmıştır.¹⁴

Dereeki ve Akbaba Köyleri Etrafındaki (Karakulak-Al-i Bahadır-Alemdağ) Korular

Beykoz yöresindeki Dereeki ve Akbaba köyleri etrafındaki bölgelerde çeşitli kuru ve ormanlar ile yine bu kuru ve ormanlarda da meyve bahçeleri ve içme suları bulunmaktadır. Dereeki'nin güneydoğusunda 200 metre yükseklikteki *Karakulak Koruluğu*'nda kavak ve meşe ağaçlarının çoğunlukta olduğu bitki örtüsüne sahiptir. Yine bu bölge yakınında yer alan *Al-i Bahadır, Koyun Korusu* ve *Alemdağ* da önemli kuru ve orman alanları arasında yer alır.

Fatih Korusu (Otağtepe)

Günümüzde Kavacık Mahallesi'nde Anadolu Hisarı yakınında yer alan bu korunun bulunduğu yer, Fatih Sultan Mehmet'in otağ kurup fetih planları yaptığı mekândır. Otağtepe olarak da anılan bu kuru, Boğaz'ın ve İstanbul'un Avrupa Yakası'nın gözleri kamaştıran muhteşem manzarasını seyrebileceğiniz bir noktada yer alır. Beykoz'un Kavacık semtinde yer alan ve Boğaz'ın en muhteşem manzarasının izlenebildiği yerlerden biri olan bu kuru su kaynakları da mevcuttur.

Hidiv Kasrı

3 kilometre uzunluğa sahip bir kudur. Güzel bir Boğaz manzarasına sahiptir.

Taşdelen Ormanı

Günümüzde Çekmeköy ilçesi sınırlarında yer almaktadır. Gerek Alemdâğ Ormanı gerek Taşdelen Ormanı endemik bitki türleri açısından son derece kıymetlidir.

Polonezköy Ormanı

19. asrın ortalarında Ruslara karşı mücadele eden Polonya milliyetçileri bağımsızlık faaliyetlerinde başarılı olamamış ve bunların bir kısmı Osmanlı Devleti'ne iltica etmiş ve bu mültecilerin bir bölümü Beykoz sınırlarında yer alan Polonezköy'e yerleştirilmişlerdi. Bölgeye yerleştirilenlerin kimliklerinden dolayı Polonezköy olarak anılan bu yeni yerleşim yerinin etrafında bulunan orman da Polonezköy Ormanı olarak anılmaktadır.

Mihribad Korusu

İstanbul'un ve Boğazın en güzel seyredilebileceği mekânlardan biridir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Mısırlı Abbas Halim Paşa'nın kızı Rukiye Hanım'a yüz görümlüğü olarak hediye edilmiştir. Kanlıca'nın sırtında yer alan çam ağaçları ile kaplı Mihribad Korusu, yüzyıllar boyunca sazlı sözlü boğaz eğlencelerine ev sahipliği yapmış, padişahları, hükümdarların anne, eş ve evlatlarını ağırlamış, muhteşem manzarası ile nice sanatkâra ilham vermiştir.

Beykoz bölgesinin başta Göksu ve çevresi olmak üzere İstanbul hayatında önemli bir mekân haline gelerek büyük bir üne kavuşması 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Nitekim Göksu bölgesine daha önceki dönemlerde yapımı gerçekleştirilmiş olan cami, mescit, çeşme gibi hayır eserleri dışında, Abdülmecit döneminde 1842 yılında buraya bir karakol binası inşa edilmesi, bu bölge nüfusunda gerçekleşen artışı yansıttığı gibi bu mntıkaya geli ve gidişlerin de yoğunlaşmış olduğunu göstermektedir.¹⁵

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Beykoz Bölgesi ve bu bölgedeki kuru ve ormanlar ile bu doğal güzelliklerden istifadeye yönelik olarak üç husus öne çıkmaktadır: *i) Kuru ve ormanların biyolojik ve psikolojik faydaları ii) Kuru ve ormanlardan kereste ve yakacak temini iii) Kuru ve ormanların stratejik ve askeri önemi.*

İstanbul'daki gündelik yaşamın sağlıklı şekilde işlemesi açısından hayati öneme sahip olan Beykoz bölgesindeki kuru ve ormanların muhafazası açısından ise iki husus öne çıkmaktaydı. Kuru ve ormanlara yönelik iki risk unsuru orman varlığını gündün güne eritme potansiyeli olan kaçak kesimler ile aynı zamanda ekolojik bir felaket de olan orman yangınlarıydı.

Şimdi Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki arşiv vesikalarındaki veriler çerçevesinde bu konulara yönelik olarak ne gibi hususların öne çıktığını ele alalım.

Tarihsel Bağlamda Beykoz ve Çevresindeki Kuru ve Ormanların Biyolojik ve Psikolojik Faydaları

Ormanlar ve korular başta çok çeşitli türde bitki türleri olmak üzere pek çok canlıya ve hayvana barınma imkânı sağlarlar. Nitekim 20. asır başlarına kadar Beykoz bölgesi de oldukça zengin bir bitki örtüsüne ve azımsanamayacak av popülasyonuna sahipti. Dolayısıyla başta Padişah ve üst kademe devlet adamları olmak üzere İstanbul halkı Beykoz bölgesindeki orman ve korularda avlanmak suretiyle hem besin temin etmekte hem de avcılık çalışmaları çerçevesinde spor faaliyetleri gerçekleştirmektedirler.

Bilindiği üzere güneş ışığını kullanarak fotosentez yapan ağaçlar ve bitkiler, insanların ve hayvanların nefes alıp verirken tükettikleri oksijeni üretirler. Nitekim yeryüzündeki canlıların neredeyse tümü oksijen olmaksızın var olamazlar. İstanbul Boğazı'nın doğu kıyısında yer alan Beykoz bölgesinde yer alan ormanlar ve korular, şehrin en önemli oksijen kaynağıdır.

Gündelik hayatın yoğunluğundan, sıklığından ve tekdüzeliliğinden kurtulmak ve aslında insanın ait olduğu tabiat ile bütünleşmesi açısından teferrüç maksadıyla gerçekleştirilen mesireler, biyolojik ve psikolojik açıdan da son derece önemlidir. "Tebdil-i mekânda sıhhat vardır" prensibi doğrultusunda, 19. yüzyıl İstanbul insanının gününbirlik de olsa sık sık kendisini doğanın kollarına attığı yerlerin başında Beykoz bölgesindeki orman ve korular gelir. Bizans döneminden ve hatta çok daha eski devirlerden itibaren gözde bir mesire alanı olan Beykoz bölgesi, İstanbul'un fethinden itibaren Müslüman halk tarafından da keşfedilmekte gecikmeyecektir. Beykoz bölgesindeki tüm kuru ve ormanlar, bilhassa Göksu Deresi ve çevresi halkın teferrüç maksadıyla kullandığı mekânların başında gelmektedir.

Kimsenin gelmediği boş bir dere yoluna çeşme yapılmayacağı dikkate alındığında, Göksu'da, henüz II. Mehmet Dönemi'nde 1450'li yıllarda Fatih gazilerinden Salih Dede'nin inşa ettirdiği çeşme, şehrin yeni sahiplerinin Boğaz'ın bu sakin köşesini keşfettiklerini göstermektedir. 17. yüzyılda, Göksu Deresi'nin bir mesire yeri olarak rağbet gördüğünü, iki yakasında bağ ve bahçelerin geliştiği, derununda köylerin kurulduğu ve çevresinin zengin tarım faaliyetleri ile bezendiği anlaşılıyor. Zira Çelik Gülersoy 1600'lü yıllarda, bize Göksu'ya yönelik olarak bu bilgileri aktaran iki kaynağın bulunduğunu belirtir. Bu isimlerden ilki ünlü Evliya Çelebi'dir:

Alem Dağlarından cereyan edip gelir, iki tarafları yüksek ağaçlarla müzeyyen bağlardır ve ekseri yerleri ağaçlarla müzeyyen bağlardır ve ekseri yerleri Halıcazade bahçeleri ve un değirmenleridir. Bunlar üzerinde bir tahta köprü vardır. Cümle uşşakaan, kayıklar ile bu nehirden, ileri, ferahfeza köylere varıp, ağaçlar altında zevk ü sohbet ederler.

İkinci kaynak Eremya Çelebi'nin "*İstanbul Tarihi*"dir. Eremya Çelebi eserinde Göksu'ya ilişkin olarak şu satırları kaleme almıştır.

İşte Anadolu Hisarı, burası kâmilen Türklerle meskûndur. Denizi arkamızda bırakarak, Kâğıthane'nin bir benzeri olan dereden içeri doğru girelim. İki tarafımız, daima yeşil kalan sık servilerle süslü güzel yerlerdir. Bu derenin adı

Göksu'dur. Sultan Murat, "gümüş servi" olarak adlandırdığı Göksu Nehri'nin etrafındaki yerleri tanzim ettirmiştir. Bu yerlerin arka taraflarında çok nefis gül bahçeleri ve güzel konaklar vardır. Suların aktığı yerlerde, yerli halkın ve şehrin ihtiyacı için çalışan değirmenler mevcuttur. Burada öğütülen un, Tekirdağ, Bandırma, Yalova ve İzmit'ten getirilmiş hububat ve meyve yığılı olan Unkapanı'na götürülür.

Eremya Çelebi'nin ifadelerinden anlaşıldığı üzere, 1600'lü yıllardan itibaren başta Göksu Deresi ve çevresi olmak üzere Beykoz bölgesinin, tarım ve bitki zenginliğine ve tabiat güzelliğine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Göksu ve hemen yakınında yer alan Küçüküsu'da bahsedilen konaklar ise deniz kenarında veya iç bölgelerde seyrek olarak inşa edilmiş yapılar olarak değerlendirmek gerekir. Zira yine Ermeni kökenli bir yazar olan İnciciyan, 1700'lü yıllarda dahi hem Göksu'dan hem de Küçüküsu'dan meskûn mahaller olarak değil mesire alanları olarak bahsediyor.¹⁶ Nitekim Göksu Deresi'nin ve çevresinin İstanbul hayatında asıl yerini alması için 19. yüzyılın gelmesini beklemek gerekmiştir.

19. yüzyıl, pek çok başkent ve çevresi için demiryolları, fabrika bacaları ve toplumsal kavgalar demektir. Ancak böyle bir durum Beykoz bölgesi için geçerli değildir. Zira Deri, Kundura, Kâğıt ve Cam (Billur) fabrikası gibi tesislere, deri işleyen atölye ve işyerlerine sahip olmasına rağmen Beykoz ve çevresi 19. asırda da sahip olduğu orman, koru ve çayırlar nedeniyle hâlâ gözde bir mesire ve tenezzüh bölgesiydi. Avrupa tarzı yaylı arabalar, faytonlar, kupalar payitahtın hemen her yerinde olduğu gibi Beykoz'da da görülmekteydi. Şirket-i Hayriye vapurlarının yanı sıra Avrupalı devletlere ait kumpanyalarda vapurlarla yolcuları İstanbul'dan Beykoz'a nakletmekle birlikte, 19. yüzyılda hâlâ klâsik deniz aracı olan uzun piyade kayıkları Beykoz'a yönelik seyahatlerde başroldeki konumlarını sürdürmekteydiler.¹⁷ Beykoz ve çevresi İstanbul'da yaşayan Müslüman ve gayrimüslim bütün Osmanlı vatandaşlarından ilgi gördüğü gibi, yabancı ülkelerden gelen turistleri de kendine çekmekteydi.

İstanbul'da eğitim-öğretim faaliyetleri yürüten yabancı okul idarecileri de öğrencilerini bahar aylarında piknik yapmak amacıyla zaman zaman Beykoz bölgesine getirmekteydiler. Nitekim İstanbul'da Tarla Kapı civarında bulunan Alman Mektebi'nden erkek ve kız öğrencilerden oluşan 60 kadar talebe ve ebeveynleri Avusturya bandıralı Estere isimli tekne ile Beykoz'a gitmişlerdi.¹⁸ Yine İstanbul'un Salamazda semtindeki Fransız Mektebi talebesinden elli civarında yetim, 18 Haziran 1901 tarihinde muallimleri refakatinde Şirket-i Hayriye vapuru ile Beykoz Mesiresi'ne gelmişlerdi.¹⁹

Örneklerden de anlaşıldığı üzere Beykoz Bölgesi, çevresinde yer alan ormanlar ve korular sayesinde sahip olduğu doğal güzellikler ile insanları cezbetmekteydi. Bu yönüyle Beykoz İstanbul ve Boğaz bölgesi için hem bir oksijen kaynağı hem de insanların tabii güzelliklerin keyfini sürdükleri bir mesire alanıydı.

Beykoz Bölgesindeki Orman ve Korulardan Kereste ile Yakacak Odun ve Kömür Tedarik Edilmesi

Beykoz bölgesindeki orman ve korular İstanbulluların ahşap malzeme kayna-

ğın temin etmeleri bakımından son derece önemliydi. Gerçi İstanbul'un coğrafi konumu ve deniz ulaşımından yararlanabilmesi, neredeyse imparatorluğun tüm coğrafyasındaki orman ve korulardan istifade etmesine imkân tanımaktaydı. Fakat acil birtakım ihtiyaçların süratle temin edilebilmesi ve dahası uzak coğrafyalardan gönderilen malzemelerin nakli esnasında gerçekleşen yolculuk süreleri ve artan maliyetler dikkate alındığında; İstanbul'un yanı başındaki Beykoz bölgesindeki orman ve korulardan elde edilen ahşap ürünler son derece önem arz etmekteydi. Dolayısıyla Beykoz, çok sayıda ormanlık alana sahip olması ve İstanbul'a yakınlığı sebebiyle Anadolu yakasında Şile, Gebze ve İzmit ile birlikte odun ihtiyacının karşılandığı önemli merkezlerden biriydi.

Kentsel alanların çevresinde yer alan ormanların ve koruların, odun ham maddesini sağlamak gibi çok hayati bir fonksiyonları vardır. Beykoz bölgesindeki orman ve koruların İstanbul kent yaşamı açısından ifa ettikleri bir diğer önemli hizmet ise şehir sakinlerinin gündelik hayatta kullandıkları kereste ve ahşap malzemeyi temin etmelerini sağlamanın yanında, özellikle kış mevsimlerinde halkın yakacak ihtiyacını karşılamak yönünde gerçekleştirmiş olduğu katkılardır. Nitekim Beykoz bölgesindeki ormanlarda, Osmanlı döneminden ve hatta ondan çok eski devirlerden itibaren sürdürülen baltacılık işletmeciliğinin izleri görülmektedir. Marmara bölgesinin genelinde olduğu gibi Beykoz bölgesinde de hâkim orman dokusunu meşe ağaçları oluşturmaktadır. Meşe ağacı, baltalık orman işletmesi için en uygun ağaç türlerinden biridir. Bu nedenle bu bölgedeki orman ve korular odun ihtiyacını karşılamak amacıyla uzun yıllar boyunca baltalık ormanlar olarak işlettiler. Ayrıca yakacak temini gayesiyle kesilen meşe ağaçlarının bir bölümü satışa çıkarılmadan evvel yakılmak suretiyle meşe kömürü olarak da piyasaya sürülmüştür.

Arşiv vesikalarından anlaşıldığı kadarıyla, Beykoz bölgesindeki ormanlarda kesim faaliyetleri, kendilerine ağaç kesmek için ruhsat verilen bazı şahıslar eliyle icra edilmekteydi. Nitekim Beykoz bölgesindeki orman ve korularda kesme işlemlerinin tıpkı Lapseki, Çardak, Şevketiye, Bergos, Küreci ormanlarında olduğu gibi, odun ve kömür temin etmek için bazı koşullar çerçevesinde kesim işlerini yapmak üzere izin verilmiş olan şahıslar eliyle gerçekleştirilmekteydi. Bu ağaç kesimi usulünün neredeyse Osmanlı İmparatorluğunun sonuna kadar cari olduğu anlaşılmaktadır. Zira 1920 yılı Eylül ayına ait bir arşiv belgesinde, öteden beri odun kesme yetkisine sahip bazı şahıslar vasıtasıyla odun kesilmesine müsaade edilmesi yönündeki uygulamaya son verildiğine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Nitekim söz konusu belgede Orman Memurluğu tarafından eski uygulamadan sarf-ı nazar edilerek kesim işlerinin ihaleye çıkmak suretiyle müteahhitler vasıtasıyla yapılması usulüne geçilmesine karar verildiği aktarılmaktaydı. Ancak bu yeni uygulamanın hemen sağlıklı bir şekilde çalıştırılmadığı ve özellikle yakacak temininde birtakım aksaklıklara yol açmış olduğu anlaşılmaktadır. Zira arşiv vesikasında yer alan ifadelerle göre odun kesimi ve kömür imali mevsiminin sonuna yaklaşmakta olmasına rağmen yeni uygulamanın esaslı bir kaideye oturtulmadığından ve bu durumun ise İstanbul'un yakacak ihtiyacını karşılamakta sıkıntıya yol açabileceğinden endişe edilmektedir.²⁰

Beykoz ormanlarından yakacak odunun yanı sıra kereste de temin edilmekteydi.

di. Nitekim kereste tüccarları arasında anlaşmazlık konusu olarak emniyete intikal eden bir dosyadaki veriler bizlere, Beykoz ormanlarından elde edilen kerestenin yalnız İstanbul halkının ihtiyaçları için değil, Karadeniz'in kıyısındaki Bartın gibi uzak sayılabilecek coğrafyalarda da sarf olunduğunu göstermektedir.²¹

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Beykoz bölgesindeki ormanlardan elde edilen odunlar meşe kömürü olarak da satılmaktaydı. Nitekim Beykoz ormanlarından Yapraklı Orman'da kömür imal ve nakli hususunda yetkili isimlerden biri olan Mehmet İhsan Efendi, I. Dünya Savaşı'nın seferberlik ortamında iş gücü açığı sorunu ile karşı karşıya kalmıştı. Yapraklı Orman'da kömür imal edecek usta bulunamamasından muzdarip olan Mehmet İhsan Efendi, Beykoz'un diğer bölgelerinden getireceği ustalar vasıtasıyla kömür üretebilmesi için getireceği yeni personele yönelik olarak İstanbul Vilâyeti'ndeki yetkililerden müsade talep etmekteydi.²²

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na dâhil olmasının ardından, Beykoz bölgesindeki orman ve korularda görev yapan Őahıslara ve onların kimliklerine yönelik olarak daha hassas davranmaya başladığına dair emareler bulunmaktadır. Zira Beykoz'dan Darıca'ya gönderilen Arnavutköy Hristiyanları, Polis Müdüriyeti tarafından düzenlenen vesikalarla kömür yakmak üzere Elmalı  iftliğine müteahhit İsmail Efendi tarafından getirildiğinin haber alınması üzerine, bu Şahısların oralara gelmesinin muvafık olmadığı ifade edilerek bu kişilerin bir daha buralara gönderilmemesi yönünde talimat verilmişti. Yine Beykoz ormanlarından kömür imal ve nakli hususunda yetkilendirilmiŐ olan Mehmet İhsan Efendi o günlerde ihtiyaç nispetinde kömür imal edecek usta bulunmamasından dolayı kendi nezareti ve kontrolü altında Beykoz'dan tedarik edeceği yerli gayrimüslim k m rc ler ile imalata müsade edilmesi yönündeki talebi İstanbul Şehremaneti tarafından değerlendirildikten ve gerekli tahkikatlar yapıldıktan sonra gerekli izin ve m saa­eler verilmişti.²³

Bu belgede ve aşağıda yer alan diğer bazı vesikalarda yer alan ifadelerde ön plana çıkan bazı hususlar bulunmaktadır. Bu hususların başında da ormanlarda görev yapan Şahısların güvenilirliği ile sahip olduğu kaynakların kıymeti ve stratejik konularını itibariyle orman ve koruların güvenliği meselesidir.

Beykoz Bölgesindeki Orman ve Koruların Stratejik  nemi

Osmanlı Devleti döneminde Beykoz bölgesindeki orman ve koruların stratejik açıdan da büyük bir önemi vardı. Beykoz bölgesindeki bu orman ve koruların stratejik açıdan önemi temelde iki nedenden kaynaklanmaktaydı. İlki orman ve koruların bir ülkenin sahip olduğu yaşamsal kaynakların muhafazası ve istifadesinin sürdürülebilir olması ile alakalıydı. 19. asırda Osmanlı ülkesinin bazı bölgelerinde kömür madenleri keŐfedilerek işletmeye açılmış olmasına ve yurtdıŐından da kömür ithal edilmesine rağmen özellikle halkın ısınma sorunu büyük  l de odunların yakılması suretiyle halledilmekteydi. Dolayısıyla orman ve koruların korunması,  evresel Şartların muhafazası sorununun yanı sıra halkın soğuktan etkilenmemesi ve zorlu kiŐ Şartlarını atlatabilmesi açısından da son derece m himdi. Dolayısıyla özellikle orman varlığını tehdit eden

yangınlara karşı gerekli tedbirleri geliştirmek şarttı. Zira orman yangınlarını başlatmak kolay fakat çıkmış olan bir yangını söndürmek son derece zor ve kimi zaman da imkânsız olduğundan, devlet ve toplum açısından son derece kritik olan kaynakların korunması açısından ormanlarda çalışan ve görev yapan şahısların da güvenilir, duyarlı ve kalifiye olması şarttı.

Ormanlar fiziki açıdan gizlenmeye müsait mekânlar olduğundan, gerek ülke güvenliği ve gerek asayişin muhafazası açısından orman bölgeleri üzerinde imkânlar nispetinde birtakım güvenlik tedbirleri almak ve belirli birtakım denetimleri gerçekleştirmek elzemdir. Öte yandan Beykoz bölgesi sahip olduğu konumu nedeniyle gerek İstanbul, gerek ülke güvenliği açısından son derece büyük bir önemi bulunmaktaydı. Bu nedenlerle Beykoz bölgesinde yer alan bazı kuru ve ormanlar, diğer nedenlerden bağımsız olarak buldukları mevkilerin pozisyonundan dolayı da stratejik açıdan önemliydiler. Nitekim bahsettiğimiz tüm bu hususlara yönelik olarak arşiv vesikalarında öne çıkan hususlar bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin I. Cihan Harbi'ne yeni yeni dâhil olduğu günlerde, 27 Aralık 1915 tarihli belgede, ormanlarda görev yapan personelin güvenilir kişilerden oluşması gerektiği vurgulanmaktaydı. Nitekim söz konusu vesikada İstanbul'un ihtiyacı için Beykoz'dan odun ve kömür tedarikinde askeri yönden herhangi bir mahzur yoksa da herhalde oralarda istihdam olunacak şahısların ahval ve hüviyeti hükümetçe malum ve buralarda çalışanların güvenilir olmasının şart olduğu hususunun altı çizilmekteydi.²⁴

Beykoz'daki ormanlar ve korulardan bazıları, stratejik konumları itibarıyla de ülke savunması ve askeri açıdan son derece önemliydiler. Örneğin Beykoz bölgesinde İbrahim Efendi'nin sahip olduğu çiftlik arazisi ve bu arazinin etrafında yer alan kuru, ülke savunması ve stratejik konumu nedeniyle son derece önemliydi. Nitekim II. Abdülhamit döneminde İbrahim Paşa'nın Beykoz'daki orman arazisinin keşif ve ölçümü gerçekleştirilerek, askeri açıdan önemli bir mevkide bulunduğu değerlendirildiğinden bu çiftliğin satın alınması kararlaştırılmıştır.²⁵ Satın alma işleminin gündemde olduğu dönemde Beykoz'da vaki olup İbrahim Paşa'nın taht-ı tasarrufunda bulunan çiftliğin askeri açıdan son derece önemli bir mevkide bulunmasından dolayı devlet tarafından kontrol edilmesinin elzem olduğu bildirilerek adı geçen çiftliğin Ziraat Mektebi'ne dönüştürülmesinin uygun olduğu sonucuna varılmıştı.²⁶

Osmanlı Döneminde Beykoz'un Orman ve Kuru Varlığını Tehdit Eden Unsurlar: Kaçak Kesimler ve Orman Yangınları

Osmanlı Devleti döneminde Beykoz Bölgesi'ndeki orman ve kuru varlıklarına yönelik en önemli tehditler, kaçak kesimler ile kaza yahut kasıtlı olarak çıkarılan orman yangınlarıydı. Özellikle bütün bir ekosistemi tahrip ettiği için en büyük risk grubunu orman yangınları oluşturuyordu. Orman yangınları kimi zaman doğal nedenlerden (yıldırım düşmesi vs) kimi zaman da insandan kaynaklanan dikkatsizlik, ihmalkârlık gibi nedenlerden veya yine insanlar tarafından kasıtlı ve maksatlı tarzda çıkarılabilmekteydi. Zira ağaç toplulukla-

rını kasten yakarak bunları kömür haline getirip satmayı kendilerine kazanç kapısı haline getirmiş insanlar her zaman için söz konusu olabilmekteydi. Nitekim incelediğimiz dönemde Beykoz bölgesinde meydana gelen orman yangınlarının ardından tahkikat heyetleri oluşturarak orman yangınlarının çıkış nedenini tahkik edilmeye çalışılmakta ve bu yangınlarından sorumlu olanlar varsa tespit edilmeye çalışılmaktaydı.

Osmanlı Devleti Beykoz yöresinde hem orman varlığını korumak hem hesapsız ve kaçak kesim ile ağaç katliamının önüne geçmek hem de birtakım mesleki faaliyetleri belirli kurallar çerçevesinde icra edilmesini temin etmek gayesiyle, Beykoz bölgesinde ormancılık faaliyetlerinde bulunacak kişilere yönelik olarak ruhsat belgeleri düzenlemekteydi. Ruhsatsız ve kaçak şekilde ağaç kesimini önlemek amacıyla da Beykoz bölgesindeki orman ve korularda görevli korucular ve bekçiler istihdam etmiştir. Ancak yangınlar söz konusu olduğunda, dönemin teknik şartları ve imkânlarının sınırlı olması nedeniyle istenmeyen birtakım hadiselerin yaşanmasının önüne geçilememiştir. Nitekim günümüzün ilerlemiş teknik teknolojik şartlarında dahi orman yangınları karşısında gelişmiş ülkelerin bile aciz kaldığı dikkate alındığında bu çalışmaların ne kadar zor olduğu kolaylıkla anlaşılır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Beykoz'da orman yangınlarına yönelik olarak birtakım önlemler geliştirmeye çalışmış olduğu da gözlerden kaçmamaktadır. Bu tedbirler arasında olası sabotaj faaliyetlerini önlemeye yönelik olarak orman alanlarına giriş ve çıkışların denetlenmesi, orman yangınlarına zamanında müdahale edebilmek amacıyla gözlem noktalarının oluşturulması, yangınlara müdahalede organize bir kuvvet olması nedeniyle askeri personelden yararlanılması gibi hususlar öne çıkarılabilir.

Yapraklı Ormanı karşısında Halayıkdere civarındaki Yağmurlubaba mevkiinde 29 Şubat 1916 tarihinde bir orman yangını meydana gelmiş ve söz konusu yangın bu muntıkada görev yapan bekçiler ile Osmanlı askerlerinin (Asakir-i Osmaniye) yardımıyla söndürülmüştü. Bu yangın sonucunda tahminen dört hektar genişliğinde çalılık alan tahrip olmuştu. Şubat ayı gibi soğuk bir mevsimde bu yangının çıkmış olması calib-i dikkattir. Nitekim olayın sebebine ilişkin olarak gerçekleştirilen tahkikat esnasında bu yangını çıkarmaya cesaret edenlere ulaşamadığı (mütecasirleri) belirtilerek yangının çıkış nedenine yönelik olarak ise orman içindeki patikadan geçenlerden birinin attığı sigaradan kazaen zuhur etmiş olabileceği sonucuna varıldığı Beykoz Orman Fen Memurluğu tarafından düzenlenen raporda ifade edilmiştir.²⁷

Beykoz Sanayi-i Ziraiye Mektebi'ne ait olup, Debbâğhane askerleri tarafından ağaç kesimi gerçekleştirilmekte olduğu esnada Sülûkhane Bahçesi Ormanı'nun çalılık kısmında 12 Ekim 1917 tarihinde orman yangını meydana gelmiş ve bu hadise sonucunda 20 dönüm büyüklüğündeki orman arazisi tahrip olmuştu. Söz konusu yangının çıkış nedenine incelemeye yönelik olarak da Ziraat Müdüriyeti'nin yazılı başvurusu üzerine de tahkikata başlanmıştır.²⁸ Beykoz civarında Sülûkhane mevkiinde zuhur eden söz konusu orman yangını sebebine yönelik olarak da Beykoz ve havalisi kumandanlığı ve heyet-i ihtiyariye tarafından rapor düzenlenmişti.²⁹

Yine 23 Kasım 1917 Cuma günü Sülûkhane mevkiinde Salih Ağa ve hissedar-

larının mutasarrıf olduğu fundalık alanda ortaya çıkan bir başka orman yangınında alevlerin yayılması sonucunda Salih Ağa'nın çalılığının da bulunduğu arazinin önemli bir bölümü yanmıştı. Yangın esnasında 200 dönüm genişliğinde ağaçlık alan tahrip olmuştu. Bu orman yangınına söndürmek amacıyla o sıralarda bu bölgede bulunan Tekfurdağı inşaat bölüğünden ve Debbaghane Fabrikası'ndaki itfaiye askerlerinden yardım alınmış ancak netice olarak 200 dönümlük orman alanının tahribine engel olunamamıştı. Bu yangının çıkış nedenine yönelik olarak gerçekleştirilen tahkikat sonucunda bu bölgeden gelip gidenlerin yoğun olduğu belirtilerek (kesretinden) kazaan atılan bir sigaradan dolayı yangın çıktığı kanaatine varıldığı bildirilmişti.³⁰

Sonuç

Tarihsel süreç içerisinde Beykoz bölgesindeki ormanlar ve korular; İstanbul şehrine ve boğaza oksijen sağlamış, bağrında barındırdığı ve beslediği canlılarla ve av hayvanlarıyla insanların beslenmesine katkı sağlamış, insanların gündelik hayatta kullandıkları ahşap malzemelerin ham maddelerini temin etmelerine hizmet etmiş, ayrıca yerli yabancı insanların bu bölgeye gelip teferrüç etmelerine imkân tanımıştır. Ormanların lokal iklimi düzenlemesi, kaliteli su üretimine katkı sağlaması, oksijen üretmesi ve atmosferdeki karbonu bağlaması, toz ve kirleticileri tutarak hava kalitesini yükseltmesi ve insanların psikolojik gelişimine olumlu katkı sağlaması gibi etkenleri ifa ettikleri düşünüldüğünde, orman ve koruların günümüz kent yaşamı için çok daha önemli ve kapsamlı bir durum arz etmekte oldukları meydandadır. Nitekim Beykoz yöresindeki orman ve koruların muhafazası; yalnız şehrin doğal güzelliklerine, oksijen kaynağına sahip çıkmak adına değil, aynı zamanda tarihsel mirasın gelecek kuşaklara aktarılması bakımından da son derece mühimdir.

Dipnotlar

- 2 *Yurt Ansiklopedisi*, İstanbul, Anadolu Yayıncılık, C V, İstanbul 1982, s. 3775.
- 3 İmar ve İskân Bakanlığı, *Marmara Bölgesi, Bölgesel Gelişme, Şehirleşme ve Yerleşme*, İmar ve İskân Bakanlığı Matbaası, Ankara 1970, 9-13.
- 4 *Yurt Ansiklopedisi*, s. 3775.
- 5 *Yurt Ansiklopedisi*, s. 3776.
- 6 *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, C II, İstanbul 1982, s. 126.
- 7 *Yurt Ansiklopedisi*, s. 3777.
- 8 *Türk Ansiklopedisi*, C. VI, Ankara 1953, s. 291.
- 9 *Yurt Ansiklopedisi*, s. 3776-3777.
- 10 Sermet Muhtar Alus, *İstanbul Yazıları*, İstanbul 1994, s. 129. Said Paşa makam-ı Yuşai yaptı liveçhullah (1164/1750). Yuşa denilen zat İsrail peygamberlerinden sayılır. Milattan evvel 16. asırda yaşadığı rivayet edilir. Musa'dan sonra kavminin başına geçerek Filistin'i zapt etmiştir. Sermet Muhtar Alus, "Hadikatü'l-cevami" adlı kitaptan naklen şu bilgileri aktarır. "Hazreti Yuşa'nın kabri saadetleri bir rivayete göre Kudüs-i şerife yakın Nablusşehri karyelerinden birinde bir diğer rivayete göre ise Halep civarındaki bir kasabadadır. İstanbul'da medfun olan Yuşa Hazretleri Evliyaullahtan, yahut havariyunlardan bir zat olmalıdır. İstanbul'a dair bir kitap yazmış Almanyalı Doktor Mortmann ile Ahmet Mithat Efendi'ye göre burası bir Fenike ibadetgâhidir. Fenikeliler güneşe ve aya taptıklarından sahilin en yüksek yerlerine mabet inşa ederlerdi. Tarihi araştırmalar caminin bulunduğu yerde Jüpiter mabedi olduğunu göstermektedir. Bu mabedin temelleri üzerine İmparator Justinyanos, Aya Panteleon adında bir kilise yaptırmıştır. 1924'teki

kazılarda ve araştırmalarda bu kilisenin planı ile 5. yuzyıldan evvelki asırlara ait yontma taşlar ortaya çıkmıştır. Yuşa Mescidi'nin I. Mahmut'un sadrazamlarından Mehmet Sait Paşa'nın yaptırdığı kapısındaki beyitten anlaşılmaktadır, bkz. Alus, ibid.

- 11 *Yurt Ansiklopedisi*, s. 3777.
- 12 *İstanbul Kùltür ve Sanat Ansiklopedisi*, C II, s. 128.
- 13 *Yurt Ansiklopedisi*, s. 3777.
- 14 Süheyl Ünver, *İstanbul Risaleleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kùltür İşleri Daire Başkanlığı Yay. , C.V, İstanbul 1996, s. 34.
- 15 Gülersoy, a.g.e. , s. 15.
- 16 Çelik Gülersoy, *Göksu'ya Ağıt*, Aksoy Matbaacılık, İstanbul 1987, s. 11-13.
- 17 Gülersoy, a.g.e. , s. 19-20.
- 18 Y. PRK. ZB. 29/24.
- 19 Y. PRK. ZB. 28/5. 5 Haziran 1317.
- 20 DH. İ. UM. 13-24-65. (25 Eylül 1336/25 Eylül 1920).
- 21 DH. H. 43/54, Lef 3. 6 Kanun-u Sani 1308.
- 22 BOA, DH. EUM. 3. şb. 10/79.
- 23 BOA, DH. EUM. 3. şb. 10/79 Lef 3.
- 24 BOA, DH. EUM. 3. şb. 10/79, Lef 3, (14 Kanun-ı Evvel 1331).
- 25 BOA, Y. PRK. AZJ. 16/52.
- 26 Y.PRK.AZJ. 16/52, (6 şubat 1305/ 18 şubat 1890).
- 27 BOA, DH. EUM. 3. şb. 12/15.
- 28 BOA, DH. EUM. 6. şb. 23/19, (17 Teş. Evv. 1333/).
- 29 BOA, DH. EUM. 6. şb. 25/2.
- 30 BOA, DH. EUM. 6. şb. 25/2 (23 Teşrin-i Sani 1333/ 27 Kasım 1917).

Osmanlı Devleti'nin Cennet Bağları: Beykoz'un Hasbahçeleri

Emine DİNGEÇ¹

Özet

Hasbahçeler dinlenme, eğlenme ve sarayın çiçek, meyve gibi ihtiyaçlarının temin edildiği yerlerdi. Saray-ı Cedid'in yanında bir hasbahçe olmasına rağmen özellikle Boğaziçi'nin çevresinde hem Anadolu hem de Rumeli tarafında içinde köşkleri, av mekânları olan; sebze, meyve ve çiçek yetiştirilen cennet gibi bahçeler yaptırıldı. Bu bildiride "cennet" tanımlamaları ile ön plana çıkan Beykoz hasbahçeleri saray ile bağlantıları çerçevesinde incelemeye alınacaktır. Evliya Çelebi Beykoz kasabasında Beykoz (Tokat), Sultaniye ve Çubuklu hasbahçelerinin varlığına işaret eder. Bildiride bu sınırlama esas alınacaktır.

Padişahlar, Beykoz hasbahçelerine saray halkı ile halvet ve binış düzenlediler. Ormanlık alanlarında ava çıktılar. Çayırılık yerlerinde cirit oynadılar, oynattılar. Ziyafet verdiler. Bahçelerden elde edilen meyve ve çiçekler, sarayın günlük yaşamında ve törenlerinde bolluğun ve bereketin sembolü olarak kullanıldı. Şehzadelerin doğum kutlamalarında, bayram ve diğer törenlerde saray çiçek ve meyvelerle donatıldı. Önemli günlerin dışında da Harem dairelerinde sürekli canlı çiçek bulunduruldu. Padişah başta olmak üzere Harem dairesinin önde gelenlerine günlük meyve tahsisi yapıldı. Bu bolluk ve estetik zenginlik İstanbul'a gelen elçilere de gösterildi. Elçiler, meyve ve çiçeklerle karşılandı. Bütün bunlar tebaasını koruyan ve kollayan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi padişahın çevresinde cennet gibi bir yaşama işaret etti. Beykoz'da bulunan hasbahçeler böylesi bir hayatın resmedilmesine katkı sağladı. Bu iddialar Osmanlı Arşivi'nin özellikle Topkapı Sarayı Müzesi, Cevdet Saray, Cevdet Maliye ve Maliyeden Müdevver kataloğundaki belgelerin incelenmesiyle test

1 Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Doç. Dr. emine.dingec@dpu.edu.tr

edilecektir. Ayrıca, Osmanlı kroniklerinden ve seyyahların gözlemlerinden yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Beykoz, Tokat Bahçesi, Çubuklu, Sultaniye, Osmanlı, cennet, meyve, çiçek (şükûfe).

Beykoz Hasbahçeleri

Hasbahçeler padişaha ait bahçelerdir. Osmanlı Devleti'nde padişahlardan başka, şehzadeler ve valilik yaptıkları yerlerde devletin önde gelenleri kendilerine ait mülklerde bahçeler oluşturdular (Yıldız, 2014a, s. 550). Hasbahçeler konusunda Muzaffer Erdoğan'ın (1958) arşiv belgeleri kullanarak hazırlanmış olduğu "Osmanlı Devri'nde İstanbul Bahçeleri" başlıklı makalesi Osmanlı bahçelerini tek tek ele alarak genel bir çerçeve çizmesi açısından oldukça kıymetlidir. Sedad H. Eldem'in krokileriyle birlikte hazırladığı *Türk Bahçeleri* (1976) eseri bu alandaki önemli bir boşluğu doldurmuştur. İlerleyen dönemlerde Nurhan Atasoy, 15. yüzyıldan 20. yüzyıla uzayan zaman diliminde Osmanlı Hasbahçelerini ele almıştır (2005). Arşiv kaynakları ile desteklenen Murat Yıldız'ın üç çalışması konunun detaylandırılmasına katkı sağlamıştır. Yıldız'ın çalışmalarında bahçelerin pratik bir ihtiyaçtan doğduğu teması işlenmiştir (2014a, 2014b, 2015). Bu çalışma ise hasbahçeleri Osmanlı Devleti'nin cihan devleti olma iddiasındaki gerekçelerinin somut göstergesi olarak ele almaktadır. Şöyle ki, Devlet-i Ali'nin gerek hâkimiyeti altındaki ve gerekse hâkimiyeti altına alacağı insanlara en büyük vaadi İslamiyet ile gelen huzur, adalet ve güven içinde bir yaşamdı. Daha saraya girerken Bab-ı Hümayun kapısı gelenleri "cennet ayeti" ile karşıladı.² Padişahlar huzur ve adaletin koruyucuları ve sağlayıcılarıydı. Nitekim adı geçen kapının iki kanadındaki kemerlerin sağında Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, solunda ise mazlumların koruyucusu yazmaktadır.³ Öte taraftan padişahın kontrolü altındaki şehirlerin gelişmişliği ve korunmuşluğu "mamur" ve "korunmuş" anlamlarını içeren "medine ve mahrus" sıfatları ile tanımlanırdı.⁴ Mamur şehrin en önemli göstergesi huzur içinde gezilecek bahçeler, bahçelerde akan sular, yetiştirilen türlü yemiş ve renkli çiçeklerdi.⁵ Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, mazlumların koruyucusu cihan padişahı, bahçeler aracılığı ile bu dünyada huzur veren cennet gibi mekânlar oluşturulmasını sağladı. Böylece öncelikle kendisine yakın olan saray halkının cennet gibi yerlerde yaşamalarına gayret gösterdi. Cenneti çağrıştıran çeşit çeşit meyveler, renk renk çiçekler bolluk, bereket ve huzurun sembolü olarak kullanıldı. Bu bildiride hasbahçeler hayal edilen cennetin nimetlerini bu dünyada sunan yerler olarak Beykoz örneğinde ele alınacaktır. Cennet gibi olan bu bahçelerden saray halkı iki şekilde faydalandı. Bunlardan birincisi bizzat bahçelere gelip burada farklı etkinlikler yaptılar. İkincisi ise bahçelerden elde edilen çiçek ve meyveleri Saray-ı Cedid'e taşıdılar.

Fatih Sultan Mehmet zamanında (1451-1481) Saray-ı Cedid (Topkapı Sarayı) inşa edildiği zaman içine bir de hasbahçe yapıldı. Hasbahçenin bir bölümüne güller dikildi. Bu nedenle buraya "Gülhane" denildi (Baytop, 2001, s. XII; Sak, 2006, s. 149). Bahçe; yapraklarını dökmeyen, böylece sürekli yeşil kalan servi ağaçlarıyla süslendi (Atasoy, 2005, s. 27; Çınar ve Kırca, 2010, s. 62). Mey-

ve ağaçları dikildi. Fıskiyeli havuzlar yapıldı (Eldem, 1976, s. 291). Zamanla Boğaz'ın çevresine de hasbahçeler yapılarak bahçe kültürü genişletildi. Yeni yapılan hasbahçeler saraydakine benzer bir şekilde organize edildi. 1564 yılında Saray-ı Cedid'deki hasbahçenin yanında, İskender Paşa, Harmankaya, Beykoz, Göksu, Rumeli, Sultaniye, Haydarpaşa, Bebek, Karabali, Kavalı, Çubuklu, İbrahim Paşa, Harami Deresi, Halkalı hasbahçeleri kayıtlara geçti (TS.MA.d, 9636).⁶ Bu tarihten yaklaşık yüzyıl sonra hasbahçe sayısı 62'ye ulaştı.⁷ Bahçelerden elde edilen mahsuller *Eyyübî Efendi Kanûnnâmesi'ne* göre 200 pazarcı, 17 çiçekçi ve 33 ıspanakçı dükkânına gönderildi. Bunlardan yıllık 24 kese akçe gelir elde edilirdi. Söz konusu gelirin bir kesesi bostancılara, bir kesesi Davud Paşa Camisi'ne vakfedilerek buradaki mürtezıkaya dağıtılırdı (1994, s. 27). Nitekim 17. yüzyılda yaşayan Kömürcüyan da bahçe bostanlardan gül ve çeşit çeşit karanfillerin satılmak için şehre getirildiğini gözlemlemiştir (1952, s. 53).

Beykoz hasbahçeleri yüzyıllar boyunca görgü tanıklarınca cennet gibi tasvir edildi. 17. yüzyılda Evliya Çelebi Beykoz kasabasındaki Sultaniye Bahçesi'ni cennet bağı olarak nitelendirdi (1995, s. 198-199). Aynı yüzyılda Osmanlı'ya Fransa'nın elçilik heyetinde yer alan Antoine Galland, Beykoz'u insanları dinlenmeye davet eden meşe, çınar, servi, dişbudak, ıhlamur, karaağaç ve diğer ağaçlarla dolu, kol kalınlığında su akan çeşmesi ile latif bir yer olarak tarif etti (1998, s. 89-92). 18. yüzyılda Boğaziçi'ni anlatan İnciciyan'a göre Hünkâr İskelesi'nden Tokat Bahçesi'ne kadar olan yerler yeryüzünde cenneti andırmaktaydı (1784, s. 218-221'den akt. Kömürcüyan, 1952, s. 286). *Câbi Târihi'*nde de bölgenin cennet misali olduğu vurgulandı (2003, s. 991). 19. yüzyılda İstanbul'a gelen ve Boğaz'da bir gezinti yapan Edmondo de Amicis, Beykoz'u Boğaz'ın en güzel koyu olarak gördü ve bölgeyi hayranlıkla anlattı (2013, s. 394). Söz konusu üç bahçenin konumu yarımaya şeklinde anfi tiyatroya benzemektedir (Harita 1).

Harita 1. Boğaziçi, Beykoz Hasbahçeleri

Kaynak:1234 (1818) Tarihli Boğaziçi Haritası⁸; 1312 (1895) Tarihli Boğaziçi Haritası ayrıntı (HRT.h. 682).

Yukarıda belirtildiği gibi Beykoz'da üç önemli hasbahçe vardı. Bunlar, Beykoz Bahçesi olarak da bilinen Tokat Bahçe, Sultaniye ve Çubuklu Bahçe'ydi. Evliya Çelebi'nin anlatımına göre Tokat Bahçesi Fatih Sultan Mehmet zamanında Tokat Kalesi'nin alındığı haberi gelince bunun anısına oluşturuldu. Bahçenin çevresi "tokat" adı verilen çitlerle çevrildi (1995, s. 198-199). Tokat, yavru bekleyen kısraklar için çitlerle çevrilmiş alana denirdi (Doğru, 1990, s.150; Sümer, 1983, s. 35). Ayrıca koyun ve keçi sürülerinin barındığı yer anlamında da kullanılırdı (Hovhannesyan, 1997, s. 58). Çitlerle çevrili olan bahçe ismini buradan almış olmalıdır. Nitekim padişahlar bu bölgeyi ileride de bahsedileceği gibi özellikle av için kullanırlar, tokata sıkıştırılmış yabani hayvanları temaşa ederlerdi. Burada ayrıca köşk, havuz, şadırvan, hamam ve avlular yaptırıldı (Evliya Çelebi, 1995, s. 198-199). İnciciyan, Tokat Bahçesi'nin Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) zamanında yapıldığını, içindeki dört katlı havuzdan su aktığını belirtmektedir (1784, s. 218-221'den akt. Kömürcüyan, 1952, s. 286). Lezzetli bir su olan Akbaba Suyu buradan denize dökülürdü (Hovhannesyan, 1997, s. 59). Bahçelere yukarıda da belirtildiği gibi kasırlar inşa edildi. Fıskiyeli havuzlar ve burada çalışan bahçıvanlar için kalacak yer ve hamamlar ile mamur hale getirildi. Doğal ve leziz su kaynakları adı geçen yerleşim yerlerini çekici kıldı. Ekilen çiçeklerle, dikilen meyve ağaçlarıyla cennete benzer mekânlar haline geldi.⁹ Bahçelerden elde edilen mahsullerin gelirleri yine bahçeye ve bahçedeki binalara harcanarak mamur halleri devamlı kılındı (Bkz. Tablo 1; Tablo 2; TS. MA. D, 9636).

Tablo 1. 1564 Yılına Ait Hassa Bahçelerinden Elde Edilen Mahsulat

Bahçeler	Gelir-Gider (akçe)
Saray-ı Amire	314.825
İskender Paşa	327.420
Harmankaya	211.410
Beykoz	99.156
Göksu	72.880
Rumeli	43.615
Sultaniye	41.979
Haydarpaşa	24.240
Bebek Çelebi	6.892
Karabali	5.201
Kavali	8.001
Çubuklu	12.248
Büyükdere	12.224
İbrahim Paşa Sarayı	1.856
Harami Deresi	911
Halkalı	25
Diğer masraflar	54.256
Toplam	1.384.464

Kaynak: TS.MA.d, 9636.

Üstteki verilere göre Beykoz'da bulunan bahçe, hasbahçeler arasında gelir ve gider sıralamasında dördüncü sırada yer almaktadır. Sultaniye ve Çubuklu Bahçelerinin verileri nispeten daha düşüktür. Beykoz Bahçesi'nden elde edilen gelirler, bahçelerin yakınlarında bulunan köşkların, bahçeye bakan bostancı ve acemi oğlanların oda ve hamamlarının tamirine, yapılan çeşme ve hamamların suyoluna harcanmıştır (Bkz. Tablo 2).

Tablo 2. 1564 Yılında Beykoz Hasbahçe Gelirlerinin Harcama Kalemleri

Yeni yapılan hamam harcına ve suyoluna, bostancılar hamamı tamirine ve diğer tamirata	50.086
Bostancılar odaları tamiratına	4.549
Hassa-i oğlanlar odaları tamiratına	7.774
Hassa-i tokat tamiratına	6.622
Köprü ve mandırasında olan yalı ve kışla odaları tamirine	14.745
Zikr olunan binanın kereste ve diğer mühimmatına	15.378
Toplam	99.156

Kaynak: TS.MA.d, 9636.

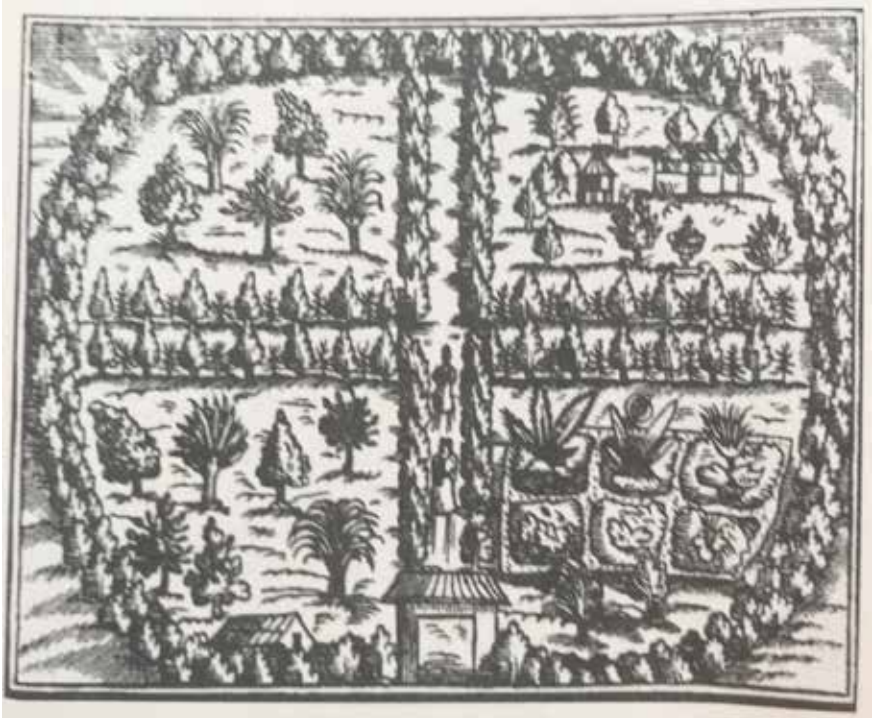
Beykoz Bahçesi ormanlık olmakla birlikte park halinde tanzim edilmişti (Y.PRK.HH, 26/79, s. 1). Tarih kaydı bulunmayan bir belgeye göre Beykoz Kasrı Hümayunu'nda bir metreden iki metre uzunluğuna erişen "perde gibi işlevi" olan 300 adet çam, bir metre uzunluğunda 14 adet "Tokad Çamı" kaydı yer almaktadır (Y.PRK.HH, 40/79). Arşiv kaydında Tokad Çamı olarak kaydedilen ağaç, botanikçilerin ilgisini beklemektedir. Perde gibi işlevi ifadesi belgede aynen geçmekte olup mahremiyet için özellikle dikildiğine işaret etmektedir. Bahçede çam ağaçlarının birçok çeşidi bulunmaktaydı (Y.PRK.HH, 26/79, s.1). Yine arşiv belgelerine göre Beykoz Bahçesi'nde akasya, çınar, kestane, ıhlamur ve yabani ağaçların yanında kaysı, şeftali, armut gibi meyve ağaçları vardı. Meyve ağaçlarına 19. yüzyılda Avrupa'dan getirilenler de eklendi (Y.PRK.HH, 26/79, s. 1). Ağaçların çevrelediği alanlarda yukarıda da belirtildiği gibi çiçekler bulunuyordu. Nitekim Yıldız Sarayı inşa edildiği zaman Beykoz Hasbahçesi'nden muhtelif cinste 3.000 adet ve 800 kadar da baharda dikilmek için hazırlanan çiçeklerden nakledildi (Y. PRK.HH. 31/8).

Sultaniye Bahçesi yine Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre Sultan II. Bayezid (1481-1512) zamanında kuruldu. Servileri çok yüksekti. Güllüktü. Özdemir Paşa Doğu Seferi'nde iken değerli süslemelerle olan bir köşkün kubbesini, kapısını, penceresini ve camlarını Sultan III. Murat'a (1574-1595) gönderdi. Sultaniye bahçesine "İrem Köşkü" yapılarak söz konusu yapı malzemeleri değerlendirildi (1995, s. 199). İnciyan burasının Kanuni Sultan Süleyman'ın kadınlarından "Hançerli Sultan"ın ismiyle anıldığını belirtir.¹⁰ İçinde küçük bir ada bulunan körfez, bataklık iken Kanuni tarafından doldurularak sahil-

deki düzlükle birleştirilmiş, bahçeler ve kasır yaptırılmıştır (İnciciyan, 1784, s. 214'den akt. Kömürçüyan, 1952, s. 51). Burayı gezen Galland köşkün sütunlarını denizin içine gömülü olarak tarif eder. Sütunların üzerinde Grek üslubunda iki maske, üzümle dolu büyük bir şarap fıçısı ve fıçının içinde tamamen silinen üzüm çiğneyen iki adam ve fıçıdan şıra çeken başka bir adamın varlığından bahseder. Asma yaprakları ve salyangoz resimleriyle süslendiğini ekler. Köşkün iç ve dış taraflarında çok güzel çiniler ve İran usulü şekiller olduğunu da belirtir (1998/II, s. 89). Köşkün karşısında nefis kokulu, içinden vücuda sürülebilen yağ çıkan, meşeye benzer bir ağaç vardı (Kömürçüyan, 1952, s. 51; Hovhannesyan, 1997, s. 59; Galland, 1998/II, s. 89). Galland'dan yüzyıl önce gelen Fresne -Canaye ise Sultaniye'den sarı, kırmızı, mavi çiçekler toplamıştı. O da Evliya Çelebi gibi yüksek servileri gözlemledi. Bahçede bir hamamdan, denizde inşa edilen kasırdaki paha biçilmez mermerden ve kapısındaki Farsi süslemelerden bahsetti. Bölgenin ormanlık olmasına dikkat çekti (1897, s. 87-88). 18. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Hovhannesyan bu ormanlık yapısından olsa gerek Sultaniye'yi ıssız buldu (1997, s. 59). Bir sonraki yüzyılda seyahat eden Amicis de Sultaniye'yi ormanın içinde saklanmış bir yer olarak tarif etti (2013, s. 394). Burada her türlü ilahtan daha şifalı bir su ufak bir havuzdan fışkırmaktaydı (Hovhannesyan, 1997, s. 59).

Evliya Çelebi Çubuklu (Çıbıklı) Bahçe'nin Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) Mısır Seferi'nden sonra mamur edildiği bilgisini vermektedir. Evliya Çelebi'ye göre, Sultan II. Bayezid oğlu Şehzade Selim'i Trabzon'dan getirterek, burada konuşmuş ve Selim'e kızarak kızılık çubuğu ile sekiz kere vurmuştu. "Al bu yediğin çubuğu yere dik, sekiz sene meyvesin yiyessin" demişti. Şehzade Selim de sopayı yere dikmiş: "Yarabbi bu kuru ağaca meyve ver meyvesini de dünyaca meşhur eyle" diye dua etmişti. Evliya Çelebi kızılık çubuğunun orada hemen yeşerdiğini, yaprak ve dal verdiğini eklemekte ve bahçenin "Çubuklu Bahçe" ismini almasını bu hikâyeye bağlamaktadır. Dediğine göre burada yetişen kızılıkların her biri "beşer dirhem gelir Medine hurması" kadardır (1995, s. 199). Bu anekdotta mübalağalı yerler olduğu aşikârdır. Ancak hikâyeden bahçenin Sultan Bayezid döneminde yapıldığı ve lezzetli kızılıkları olan kızılık ağaçlarıyla dolu olduğu gerçeğini ayıklayabiliriz. Öte taraftan burada yetişen meyve ve sebze dönemin gözlemcilerinin dikkatinden kaçmadı (Kömürçüyan, 1952, s. 51). Servi ile incir ağaçları yan yanaydı. (İnciciyan, 2000, s. 176). Bahçe, Sultan III. Ahmet (1718-1730) zamanında elden geçirildi. Sadrazam Damat İbrahim Paşa tarafından çınarlar ve çeşitli ağaçlar diktirildi (Şehsuvaroğlu, 1986, s. 102). Burası da av yapılabilen ormanlık alana ve leziz su kaynaklarına sahipti (Hovhannesyan, 1997, s. 60).

Osmanlı hasbahçelerinin genel bir resmini Sultan III. Murat döneminde Osmanlı'ya gelen Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun elçilik heyetinde yer alan Salomon Schweigger çizdi (Bkz. Resim 1). Schweigger'in çizimi, adeta Frense - Canaye Sultaniye Bahçesi'ni nesir olarak anlatımının tasviridir. Frense - Canaye dar yürüyüş yollarının kenarlarında yüksek servilerin olduğunu, padişahın beğendiği ağaçların gölgesine her türden ve kokudan çiçekler ektirildiğini yazdı (1897, s. 87-88).

Kaynak: Scweigger, 2014, s. 153.

Hasbahçelerde Eğlenceler.

Padişah ve saray halkı hava değişimi ve güzel vakit geçirmek için hasbahçelere giderlerdi (Yıldız, 2015, s. 396). Beykoz bahçeleri ağaçları, tatlı suları, çiçekleri ve meyveleri ile huzur ve refah bulunan gözde bahçeler arasındaydı. Beykoz bölgesi tabii güzelliğinin yanında ormanlarla kaplı olunca padişahların doğal avlanma alanı haline geldi. Bölge sürgün avına müsaitti (Evliya Çelebi, 1995, s. 199). Sürgün avı kalabalık gruplarla günlerce sürerdi. Bu tür avlanmada geleneksel savaş taktikleri uygulanırdı. Yabani hayvanlar çember içine alınarak kuşatılırdı. Daralan çemberde hareket alanı kalmayan hayvanlar vurulurdu (Türkmen, 2013, s. 90). Beykoz'da (Tokat Bahçesi) tokatın olması, hayvanların tokada getirilerek seyredilmesine olanak tanırırdı. Bu imkânlar Beykoz'u sürgün avı için tercih edilen, mesafe olarak uzak olan Edirne'ye alternatif kılmaktaydı. Ayrıca padişahlar günü birlik avlanmalar için Göksu, Kandilli, Kâğıthane, Sarıyer Haramideresi, Feridun, Ayazağa, Karaağaç, Halkalı, Üsküdar ve Davutpaşa'nın yanında Beykoz'u da tercih ettiler (Çelik 2002, s. 1888-1889). Kanuni Sultan Süleyman Tokat Bahçesi'ni çok sevmekte ve sık sık avlanmaya gelmekteydi (Kömürciyan, 1952, s. 51). Burası Sultan IV. Murat'ın da (1623-1640) avlanmak için tercih ettiği bahçelerdendi. Sultan vefat etmeden önce 1639 yılının Ekim-Kasım aylarında av için Beykoz'a gelmişti. (Mustafa Naima, 2007, s. 922; Kâtib Çelebi, 2016, s. 821). Avcı olarak anılan IV. Mehmet'in Beykoz'da bir av köşkü bulunmaktaydı (Şehsuvaroğlu, 1986, s. 105).

Beykoz hasbahçeleri avlanmanın yanında cirit oyunu oynamak için tercih edilen yerlerdendi. Cirit oyunu sarayın Lahanacı ve Bamyacı olarak anılan alayları tarafından düzenlenirdi (Dingeç, 2011, s. 79). IV. Murat buraya cirit oynamak için sık gelmekteydi (Evlia Çelebi, 1995, s. 199). Cirit, bayram gibi özel günlerde mutlaka oynanırdı. Oyun oynanmadan önce nerede oynanacağı konusunda cündlilere bilgi verilirdi. 1730 tarihli bir belgeye göre cündlilerin bayramın ikinci günü Çubuklu'da cirit oynamak için hazır olmaları istenmekteydi (AE. SMMD. III, 227/21846).

Padişahlar saray halkı ile çevresi, doğal güzelliğe sahip Sultaniye, Çubuklu ve Beykoz hasbahçelerine "biniş" adı verilen günübirlik geziler tertip ettiler, ziyafetler verdiler (Hâfız Hızır İlyas Ağa, 2011, s. 13, 15, 18, 514). Sultan II. Selim (1566-1574), Şemsi Paşa, Celâl Bey ve şair Baki Efendi gibi nedimleri ile Boğaziçi'ndeki Çubuklu, Sultaniye ve diğer eğlence yerlerinde vakit geçirdi (Mustafa Nuri Paşa, 1987, s. 112). III. Murat tebdil-i heva için Beykoz hasbahçelerini tercih eden Osmanlı padişahlarındandı (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, 2011, s. 126). III. Ahmet de Sadrazamı İbrahim Paşa ile Çubuklu'yu ziyaret ederdi (Şehsuvaroğlu, 1986, s. 102). Aynı zamanda şair olan III. Selim (1774-1808) Beykoz'dan Sultaniye'ye kadar olan yerleri adım adım dolaşmak, çimenlerini gece ve gündüz izlemek istediğini belirten bir şiir yazdı:

Üsküdar'a gidelim geldi çün vakt-i leylâk

Bir iki sâz ile al dilberi gel zevkine bak

Çıkalım Beykoz'a Sultaniye'den ayak ayak

Gidelim seyr-i çemenzâr idelim leyl ü nehâr (İstanbul Ansiklopedisi, V, s. 2640).

II. Mahmut (1808-1839) ise Çubuklu'da Enderun ağalarına sektirme taşı oynatarak eğlenirdi. (Şehsuvaroğlu, 1986, s. 102).

Bu tür hasbahçelerde sadece padişah değil valide sultanlar ve devletin ileri gelenleri de ziyafet düzenlerlerdi. Örneğin 29 Haziran 1813 tarihinde Valide Sultan (Nakşidil Valide Sultan) Sultaniye'de ziyafet verdi. Ziyafet sırasında, cambaz gösterisi yapıldı, pehlivanlar güreşti, cirit ve diğer oyunlar oynandı. 2 Temmuz 1813'te de Defterdar Hüseyin Hüsnü Bey benzer bir etkinlik yaptı (Câbî Ömer Efendi, s. 990-991). Bütün bu veriler, Beykoz hasbahçelerinin yüzyıllar boyunca ava çıkılan, cirit oynanan, biniş düzenlenen ve ziyafetler verilen mekânlar olduğunu göstermektedir.

Saraya Çiçek ve Meyve Gönderilmesi

Osmanlı Sarayı'nda "meyve ve çiçek" teşrifat ve tören kültürünün bir parçası olarak kullanıldı. Osmanlı erken modern ve modern döneminde renk ve çeşitlilikleri bereket ve refahı temsil etmelerinden olsa gerek ayrı kategoride olsalar da aynı duyguyu uyandırdıklarından birlikte anıldılar. Masraf kayıtları da birlikte tutuldu. Çeşitli renk ve lezzetteki meyveler, farklı koku ve renkteki çiçekler sağladıkları huzur ve bolluk hissi ile sadece törenlerin değil gündelik alışkanlıkların da vazgeçilmezi oldu. "Canlı çiçek" tüketim kültürü yaygınlaştı. Sadrazamın pazartesi ve cuma günleri padişaha ve Harem-i Hümayun'a çi-

çek göndermesi gelenek haline geldi.¹¹ Çiçekler billur (kristal) şişelerde, gümüş fincanlarda veya tabla¹² olarak sunuldu (İE. SM, 27/ 2893; C. DH, 141/7025; C. ML, 222/9202). Yine padişaha ve Harem-i Hümayun'a meyve günlük olarak gönderildi.¹³ Halvet¹⁴, Biniş¹⁵ ve Nevruz (Sak, 2006, s. 165-166), Şehzade doğumları¹⁶ gibi özel günlerde de padişaha, padişahın eşlerine, Harem-i Hümayun'un önde gelen usta statüsündeki hanımlarına ve Enderun'un ileri gelen ağalarına mevkilerine göre çiçek ve meyve sunulmaktaydı (bkz. Tablo 4).

Tablo 4. 21 Ocak 1742 Yılında Düzenlenen Halvette Gönderilen Meyve ve Çiçekler

	Çiçek	Meyve	Dökme meyve
Hünkar	6	-	60
Darüssade Ağası	5	-	50
Başkadin	3	-	30
2. Kadın	2	25	-
3. Kadın	2	25	-
4. Kadın	2	25	-
5. Kadın	2	25	-
Kethüda Kadın	2	25	-
Hazinedar Usta	2	25	-
Lala	2	-	20
Toplam	28	150	160
Enderun			-
Oda Lalası	1	10	-
Başkapı Gulamı	1	10	-
Yazıcı Efendi	1	10	-
Baltacılar Kethüdası	1	10	-
Kahvecibaşı Ağa	1	10	-
Hazinedar Ağa Kahvecibaşı	1	10	-
Baltacı Vekil-i Harcı	1	10	-
Toplam	35	220	160

Kaynak: D. BŞM.d, 2557, s. 4.

Padişahlar Cuma namazını kıldıkları camiye gittiklerinde serçukadar eliyle padişaha 3 tabla çiçek ve 15 tabla dökme meyve hediye edilirdi. Örneğin Sultan II. Mahmut'un cami ziyaretlerinde meyve ve şükûfe gönderildi (14 Ocak 1812'de C. EV, 478/24183; 9 Kasım 1817'de TS.MA.d. 2463). Mevsimine göre çiçekler saflar arasına yerleştirilirdi.¹⁷ Bahçelerde verilen ziyafetlerde¹⁸ de meyve ve çiçek birlikte gönderilirdi. Günümüzde olduğu gibi, hasta ziyaretlerinde ve hatır sorup gönül almalarında hediye olarak çiçek kullanılırdı. 1651 yılında Siyavuş Paşa'nın ayağı ağrıdığı zaman aralarında husumet bulunan Melek Ahmet Paşa bir ağasıyla iki şişe çiçek yolladı (Mustafa Naima, 2007, s. 1286). Öte taraftan çiçek ve meyve gönderme elçi karşılamaalarında da ritüel haline geldi. 18. yüzyılın ikinci yarısında gelen Rus elçisine kürk, elmas, ayna gibi hediyelerin yanında sekiz tabla çiçek ve 40 sepet meyve, 10 tabla taze meyve verildi (Ahmed Vâsif Efendi, 1994, s.146; *Mehmed Es'ad Efendi'nin Teşrifât-ı Kadîme'si*, 2012, s. 177-179). Yine bu dönemde gelen Fransa ve Saksonya Elçisine de aynı miktarda çiçek ve meyve gönderildi. Bunlar teşrifat defterine kaydedildi (*Meh-*

med Es'ad Efendi'nin Teşrifât-ı Kadîme'si, s. 187-188). 19. yüzyılda elçilere çiçeğin yanında şekerleme türü hediyeler de verilmeye başlandı (HAT, 1289/50051). Sultan kızlarının nikâh törenlerinde de damat sarayın belirli yerlerine çiçek tablaları yerleştirirdi.¹⁹

Yukarıdaki detay bilgilere rağmen saraya alınan meyve çiçeklerin kayıtlarının tutulma usulü daha derin bir araştırma yapılmasına izin vermemektedir. Özellikle tören ve adet haline gelmiş uygulamalarda ilgili birime gönderilecek olan çiçek ve meyve çeşitleri belirtilmeden gönderilmiştir. Çiçekler "şükûfe" olarak genel bir ifade ile yanında bazen fincan ve şişe ile meyveler sepet içinde kayıtlara geçmiştir. Yine bu tür kayıtlar çiçek ve meyvenin nereden geldiği konusunda da bilgi vermez (İE. SM, 27/2893 (3 Ağustos 1712); Sak, 2006, s. 164-176). Bununla birlikte nadir kayıtlar bahçelerde yetiştirilen çiçek ve meyveler hakkında bilgi vermektedir. Örneğin 1799 yılında saraya alınan armutların nereden ve ne kadar miktarda (akçe olarak) geldiği kaydedildi. Buna göre 21.520 akçelik armudun 10.047 akçesi Saray-ı Cedid'deki hasbahçeden elde edildi. İkinci sırada 5.244 akçe ile Sultaniye, üçüncü sırada ise 2.577 akçe ile Beykoz Hasbahçesi vardı. Çubuklu Bahçesi 926 akçelik mahsulatla beşinci sırada yer aldı. Böylece Beykoz'da bulunan bahçeler armut üretiminde ilk beş sıraya girmiş oldu (TS.MA.d, 10153, s. 1-2. Yıldız, 2014a, s. 570). Bu miktar saraya gelen armutların yüzde 41'ini oluşturmaktaydı. Bazı belgelerde ise çiçek ve meyvelerin çeşitleri kaydedilse de nereden alındıklarının kaydı tutulmadı. Öte taraftan Beykoz iri cevizleri ile de ünlü idi. Hatta bazı kaynaklarda "Beykoz" isminin ceviz anlamında olan "koz"dan geldiğini ileri sürülmektedirler (Deleon, 1998, s. 58; Gyllius, 2000, s. 209; İnciciyan, 2000, s. 174. Şehsuvaroğlu, 1986, s. 105). Nitekim "koz"un Farsça'da "ceviz" anlamına geldiği düşünülürse bu iddia tutarsız sayılmaz (Ayverdi, 2006, s. 1758; Parlatur, 2012, s. 924). Öte taraftan seyyahlar da buranın cevizinin meşhur olduğuna dikkat çeker (De Amicis, 2013, s. 394).

Sultan I. Mahmut dönemine (1730-1754) ait bir belgede 1746 yılında saraya 125 adet mor karanfil, 125 adet kırmızı karanfil, 100 adet katmer-i Filibe 130 adet dökme mor karanfil ve 182 adet diğer karanfiller ve 100 adet gümüş fincan alındığının kaydı yer almaktadır. Söz konusu çiçeklere ve gümüş fincanlara toplam 1249 akçe ödeme yapıldı. Katmer ve karanfillerin tanesi ortalama 2 akçeye gelmekteydi. Belgede karanfillerin ön planda olduğu açıktır. İsmi belirtilmeden "şükûfe ve dal" olarak saraya çiçek alımı da oldu. Bu şekilde belirtilen çiçeğin bir adedi 320 akçe değerindeydi. Çiçeklerle birlikte saraya armut, seftali, ayva, incir, portakal, erik, elma, fındık, kaysı, ağaç kavunu da alındı.²⁰

Saraya gelen çiçek ve meyveler hasbahçelerden elde ediliyordu. Farklı zamanlarda saray bahçelerine dikilmesi için alınan çiçekler bu görüşleri doğrulamaktadır. 16. yüzyılda hasbahçelere sümbül (sümbül) yaygın olarak dikildi. Halep ve Maraş sümbül soğanlarının tedarik edildiği önemli yerlerdendi. Hatta bazı kişilere saraya sümbül soğanı gönderdiği için tımar tevcih etti. Örneğin Maraş'ta yaşayan Seyyid Ali, kendisine verilen tımar karşılığında Hasbahçeye her sene 30.000 adet sümbül soğanı göndermekteydi. Seyyid Ali 1778'de vefat edince görevi oğlu Osman'a devredildi (C. SM, 87/4364). Hasbahçelere ekilmek için talep edilen sümbül soğanlarının sayısı bazen 500.000 adede kadar

çıkıyordu (A.DVNS. MHM.d, 36, hk. 35; Altınay, 1987, s. 12).²¹ 1592 yılında ise bahçelerde sümbül soğanı kalmadığı için 50.000 ak sümbül, 50.000 gök sümbül soğanı Maraş Beylerbeyi'nden istendi (A.DVNS. MHM.d, 69, hk. 177). Nergis yine hasbahçelerde ekilen soğanlı çiçeklerdendi. 18. yüzyılın sonu, 19. yüzyılın başlarında Derviş Süleyman el Mevlvî yazdığı bir çiçek risalesinde 15 çeşit nergis tanıttı (Demiriz, 1981, 383). Ancak lale hasbahçelerin en gözde çiçeklerindendi. 18. yüzyıldaki bir narh defterine göre 239 çeşit lale kayıtlara geçmişti (Aktepe, 1953, 94). Bu dönemde yetiştirilen lale çeşidinin sayısı 2000'e kadar çıkmaktadır (Önal, 2009, s. 880). Nitekim 1711 yılında Harem-i Hümayun yanına dikilen laleler kızılıkırangıç, sultani, binbahar, gülru ve suri gibi isimlerle yazılmıştı (TS.MA.D, 9916). Öte taraftan lalenin Beykoz için önemli bir yeri vardı. Şöyle ki, Celalzade Mustafa, Beykoz çevresini güz mevsiminde bile lalelerin eksik olmadığı alan olarak tanıtmaktadır (1937, s. 63).

Bahçelerin vazgeçilmezleri arasında güller de yer almaktaydı. Güller daha çok Edirne'den temin ediliyordu. Buradan her yıl hasbahçeler için dört yüz kantar²² kırmızı gül, 300 kantar sakız gülü gelmesi adetti (A.DVNS. MHM.d, 71, hk. 53; Altınay, 1987, s. 23). Yüz yapraklı gül olarak tanımlanan gül-i sadberk yine hasbahçelere dikilen güllerdendi. 26 Şubat 1680 yılında Serşükufe-i Hassa Halil Efendi satın alınan gül-i sadberk ve fidanlar için 47.000 akçe ödeme yaptı (İE.SM, 8/793). Gül dışında yasemin ve çeşitli fidanlar da alınırdu.²³

Lale gibi gülün de Beykoz kasabasında yeri özeldi. Nitekim Sultaniye Bahçesi Evliya Çelebi tarafından "güllük" bir cennet bağı olarak tasvir edilmekteydi (1995, s. 199). 1599 yılına ait adeta Evliya Çelebi'yi doğrulamaktadır. Belge hasbahçelerden helvahaneye verilen kırmızı güller hakkındadır. Buna göre o yıl en fazla gül 1597 vukiyye²⁴ ile Üsküdar Bahçesi'nden elde edildi. Onu 1556 vukiyye ile Hasbahçe (Saray-ı Cedid) izledi. Üçüncü sırada ise 1356 vukiyye ile Sultaniye Bahçesi yer aldı. 1150 vukiyye üretim yapan Kiremidlik Bahçesi'nin ardından Beykoz Bahçesi saraya 420 vukiyye gül verdi. Bu veriye göre Beykoz bahçelerinde en az gül Çubuklu Bahçesi'nde üretilmekteydi (Bkz. Tablo 3). Helvahaneye gül dışında menekşe, nilüfer, karakaşın, şeftali çiçeği, gibi çiçekler gönderilmekteydi. Çiçekler burada koku, tatlı, şurup, şerbet, ilaç yapımında kullanılıyordu (Bilgin, 2003, 78-118; Sak, 2006, s. 145; Terzioğlu, 1992, s. 57-61)

Tablo 3. 1599 Yılı Hasbahçelerden Helvahaneye verilen Kırmızı Gül Miktarı

Bahçe	Vukiyye	Bahçe	Vukiyye
Hasbahçe	1556	Sultaniye	1356
Üsküdar	1597	Beykoz	420
Göksu	105	Haydarpaşa	41
Kiremidlik	1150	İskenderpaşa	110
Çubuklu	99	Fenerbahçe	336

Kaynak: TS.MA.d, 10605/13.

Çiçek ve meyve hediye etme âdeti 28 Haziran 1828 yılına kadar devam etti. Bu tarihten sonra tasarruf tedbirleri alan devlet bu geleneği israf kabul ederek kaldırdı (Sahhâflar Şeyhi-Zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, 2000, s. 625).

Sonuç

Doğal güzelliklerinin yanında, insan elinin dokunuşuyla düzenlenen Beykoz bahçeleri huzur ve dinlenme yeri idi. Bahçelerin içine yapılan çeşmeler, havuzlar, köşkler ve hamamlar yaşam konforunu artırmaktaydı. Yüksek ağaçlarla çevrilen yürüyüş yolları tefekkür etmeyi sağlarken, misk kokulu çiçekler ve dalında koparılmayı bekleyen meyveler cenneti çağrıştıran unsurlar oldu. Görgü tanıklarının cennete benzettikleri Beykoz bahçeleri saray halkının önde gelen dinlenme mekânları arasına girdi. Bölgenin ormanlık yapısı doğal avlanma alanı olması açısından padişahların ilgisini çekti. Günübürlük olduğu gibi uzun süreli avlanmaya ev sahipliği yaptı. Beykoz Hasbahçesi çevresine yaptırılan tokat sayesinde av hayvanlarını izleme olanağı sundu. Cirit oyunlarına ve verilen ziyafetlere 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar ev sahipliği yaptı.

Beykoz Hasbahçeleri yoğun devlet işlerinin yorgunluklarının atıldığı yerler olmakla birlikte sarayda ritüelleşen geleneklere hizmet verdi. "Çiçek" ve "meyve" bereketi simgeleyen unsurlar olarak bir arada kullanıldı. Bahçelere dikilen gül, lale, karanfil ve sümbül gibi çiçekler padişah ve harem odalarını süsledi. Çiçeklerin yanında mutlaka meyve de oldu. Beykoz hasbahçelerinin ve yerleşim yerlerinin neredeyse her birinin ismini bir meyveden alması dikkat çekicidir. Bu bölgenin mümbitliğine delalettir. Bahçelerden elde edilen meyveler Harem ve Enderun dairelerinin önde gelenlerine her gün gönderildi. Yeryüzünde Allah'ın gölgesi olan padişah, bahçeler ve onların ürünleri aracılığıyla yakınlarına, yaşarken dünyadaki cenneti tatmalarına olanak sağladı. Hasbahçeler, çiçeklerle birlikte meyve üretiminde de saray ihtiyaçlarının önemli bir kısmını sağlarken hazineye de gelir getiren mekânlar oldu.

Dipnotlar

- 2 Bab-ı Hümayun Kapısı'nda Kuran-ı Kerim'in Hicr suresinin 45. ve 47. ayetleri yer almaktadır. Bu ayetlerde "Allah'a karşı saygısızlıktan sakınanların mutlaka cennet bahçelerinde ve pınar başlarında olacağı, oraya esenlikle ve güvenle gireceği" müjdelendir (<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Hicr-suresi/1847/45-48-ayet-tefsiri>); Ayrıca bkz. Necipoğlu, 2014, s. 64).
- 3 "es-Sultânü zıllullâhi fi'l-arz", "Ye'vâ ileyhi küllü mazlûm" (Cihan Özsayiner, 2003, s. 60-61; Eyice, 1991, s. 360).
- 4 Ferman, berat, vakfiye gibi belgelerde ve şerih'ye sicili tutanaklarında Mahruse-i İstanbul, Mahruse-i Edirne, Mahruse-i Bursa; Medine-i Kütahya, Medine-i Sivas gibi vb. ifadelerle sık rastlanır.
- 5 Kuran'ın Rahman suresine göre cennet, içinde pınarları, yeşillikleri, ağaçları ve her türden meyveleri olan bir yerdir (<https://kuran-ikerim.org/meal/diyaret/rahman-suresi>, E.T. 12.09.2019).
- 6 Murat Yıldız hasbahçelerin sayısını yüzyıllara göre belirlemiştir. Buna göre: 16. yüzyılda 23-42, 17. yüzyılda 48-81, 18. yüzyılda 58-68 arasındaydı (2014a, s. 550).
- 7 Abdülkadir Özcan *Eyyubî Efendi Kanûnnâmesi*'nin IV. Mehmet döneminde (1648-1687) yazılmış olduğuna işaret eder (1994, s. 14, 27).
- 8 Harita için Arif Bilgin'e teşekkür ederim.
- 9 Kuran'ın Rahman suresine göre cennet, içinde pınarları, yeşillikleri, ağaçları ve her türden

- meyveleri olan bir yerdir. Bkz. <https://kuran-ikerim.org/meal/diyanet/rahman-suresi>.
- 10 Murat Yıldız, İnciciyan'ı doğrularak buranın bazı metinlerde "Hanım Sultan Bahçesi" olarak geçtiğini ifade eder (2014a, s. 551).
  - 11 1712 yılının Haziran ayında saraya pazartesi ve cuma günleri olmak üzere toplamda 900 şişe çiçeğe 53.000 akçe ödendi. Aynı yılın Temmuz ayında yine pazartesi ve cuma günleri olmak üzere 800 şişe şükûfe padişaha ve Harem-i Hümayun'a gönderildi. Harem dairesinde padişaha, valide sultana ve darüssaade ağasına verildi (İE. SM, 27/ 2893).
  - 12 İzzet Sak çiçek tablasını içinde değişik çiçeklerin olduğu aranjman olarak tahmin etmiştir (2006, s. 153). Bu bilgiye katkı olarak tablaları iki kişinin taşımasından (Râşid Mehmed Efendi, 2013, s. 1189), büyük yuvarlak sini şeklinde düşünülebilir. Çelenklerin ilk örnekleri kabul edilebilir.
  - 13 1712 yılının Haziran ayında saraya 927 meyve sepetine 46.350 akçe ödendi. Aynı yılın Temmuz ayında 824 meyve sepeti padişaha ve harem-i hümayun'a gönderildi. Meyveler kavun, karpuz, şam fıstığı, armut, üzüm ve karpuz olarak not edildi (İE. SM, 27/ 2893).
  - 14 7 Haziran ve 25 Haziran 1712 yılında iki defa halvet düzenlendi. Halvet zamanında telhisci ağa eliyle Harem ve Enderun dairesinin önde gelenlerine, birincisinde 120 sepet meyve, 105 adet billur şişelerde çiçek, ikincisinde 130 meyve sepeti, 112 billur şişede çiçek gönderildi. Meyveler karpuz, armut, üzüm, karpuz, kavun ve taze üzümüdü (İE. SM, 27/ 2893, 1); 25 Temmuz 1712'de ise 90 meyve sepeti, 105 billur şişede şükûfe gönderildi. Yaz meyveleri olan kavun, karpuz ve üzüm tüketildi (İE. SM, 27/ 2893, 1); 1742 Ocak ayında Cuma ve Pazartesi günleri Harem-i Hümayun'a 3 tabla, her gün 51 meyve sepeti verildi. Toplamda 27 tabla çiçek, 1530 meyve sepeti gönderildi. (D. BŞM.d, 2557, s. 4).
  - 15 31 Temmuz 1712'de Karaağaç Bahçesi'nde düzenlenen gezide gönderilen meyve sepeti 120, billur şişede çiçek adedi 105 idi (İE. SM, 27/ 2893, s. 1).
  - 16 Şehzade Sultan Mehmed'in doğumunda 20 Eylül 1782 tarihinde Sadrazam tarafından Enderun'a çiçek ve meyve takdim edildi (C. DH, 141/7025).
  - 17 Edirne'de bulunan Çelebi Mehmed Camisi'nde güller, menekşeler ve fesleğenler saflar arasına yerleştirildiğinden cemaat camiden çıkmak istemezmiş (Çınar ve Kırca, 2010, s. 63).
  - 18 24 Kasım 1712'de Alibey Karyesi'nde düzenlenen ziyafete 160 meyve sepeti, 210 billur şişede çiçek ve 21 limonlu şişe gönderildi. Meyve olarak limon, portakal, Girit turuncu, kavun, karpuz ve üzüm kayıtlara geçti. Kayık kiralama ücreti de verildi (İE. SM, 27/ 2893, s. 1).
  - 19 13 Eylül 1720 yılında Sultan Mustafa'nın kızı Emetullah Sultan ile Musul Valisi Sirke Osman Paşa'nın nikâh akdine karar verildi. Törenden önce damat kırmızı ve beyaz örtüler üzerinde 40 nefer 20 çiçek tablası ile Saray-ı Amire'ye girdi. Çiçeklerin yanında meyveler de vardı (Râşid Mehmed Efendi, 2013, s. 1189).
  - 20 22 Ocak 1746 yılında satın alınan çiçek ve meyveleri Şükufecibaşı İsmail saraya teslim etti (C. ML., 222/9202).
  - 21 7 Mart 1579 yılında Halep Defterdarlığı'na 500.000 adet sümbül soğanı sipariş edildi.
  - 22 1 kantar 56,443 kg.dır (Hinz, 1990, s. 33).
  - 23 Yine Serşükufe-i Hassa Halil Efendi zamanında hasbahçelere ekmek için İsmail Halife tarafından gül, yasemin, çeşitli fidanlar alındı (AE.SMMD.IV, 92/10923).
  - 24 1 vuk. = 1,28 kg. (Hinz, 1990, s. 20).

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)
 Ali Emiri Mehmed III (AE. SMMD.III), 227/21846.
 Ali Emiri Mehmed IV (AE.SMMD.IV), 92/10923.
 Bab-ı Defter-i Başmuhasebe Kalemi Defterleri (D. BŞM.d), 2557.
 Cevdet Maliye (C.ML.), 222/9202.
 Cevdet Dahiliye (C.DH), 141/7025.
 Cevdet Evkaf (C.EV), 478/24183.
 Cevdet Saray (C.SM), 87/4364.
 Divan-ı Hümayun Katoloku'ndaki Mühimme Defterleri (A.DVNS. MHM.d), 36, 69, 71.
 Haritalar (HRT.h. 682).
 Hatt-ı Hümayun (HAT), 1289/50051.
 İbnül Emin Saray (İE.SM), 8/793; 27/ 2893.
 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d), 2463, 9916, 9636, 10153, 10605/13.
 Yıldız Perakende Hazine-i Hassa (Y.PRK.HH), 26/79, 40/79, 31/8.

Kaynak Eserler ve İncelemeler

- Ahmed Vâsif Efendi. (1994). *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâikü'l-ahbâr*, Mücteba İlgürel (Haz.). Ankara: TTK Yayınları.
- Aktepe, M. M. (1953). Damat İbrahim Paşa Devrinde Lâle. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Tarih Dergisi* 4(7), 85-126.
- Altınay, Ahmet Refik. (1987). *Onuncu Asr-ı hicrîde İstanbul Hayatı*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Atasoy, N. (2005). 15. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlı Bahçeleri ve Hasbahçeler. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey. (2011). *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*. Ali Şükrü Çoruk (Haz.) İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Baytop, B. (2001). *Türkiye'de Eski Bahçe Gülleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bilgin, A. (2003). Seçkin Mekânda Seçkin Damaklar: Osmanlı Sarayında Beslenme Alışkanlıkları (15-17. Yüzyıl). M. Sabri Koz (Haz.). *Yemek Kitabı Tarih- Halk Bilimi- Edebiyat* kitabı içinde (s. 78-118). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Câbi Ömer Efendi. (2003). *Câbi Târîhi II*. Mehmet Ali Beyhan (Haz.). Ankara: TTK Yayınları.
- Celal oğlu Mustafa. (1937). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselme Devrinde Türk Ordusunun Savışları ve Devletin Kurumu, İç ve Dış Siyasası (tabakatülmenalik ve derecatülmesalik)*, Sadettin Tokdemir (Türkçeleştiren). İstanbul: Askeri Matbaa.
- Cihan Özsayiner, Z. (2003). "Alî Bin Yahyâ Sofî'nin Bâb-ı Hümayündeki Hatları", *Vakıf, Kültür, Sanat ve Araştırma Bülteni*. Baskı Milsan, 60-61.
- Çelik, Ş. (2002). Osmanlı Padişahlarının Av Geleneğinde Edirne'nin Yeri ve Edirne Kazanındaki Av Alanları (hassa şikâr-gâhu). XIII. *Türk Tarih Kongresi Ankara, 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler*, III/III. (ss. 1887-1902).
- Çınar, S., Kırca, S. (2010). Türk Kültüründe Bahçeyi Algılamak. *Journal of Faculty of Forestry, Istanbul University*, 60/2, 59-68.
- De Amicis, E. (2013). İstanbul (1874), (Beynun Akyavaş, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Deleon, J. (1998). *Boğaziçi Gezi Rehberi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Demiriz, Y. (1981). Bir Çiçek Risalesinin Topkapı Sarayı Kütüphanesi ve Müncher Stadtmuseum'daki Dağılmış Bölümleri Hakkında. *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, Ayrı Basım, 381-405. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Dingec, E. (2011). Osmanlı Sarayı'nda Cirit Alayları: Lahanacılar ve Bamyacılar". *Milli Folklor*, 89, 78-86.
- Doğru, H. (1990). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellem ve Taycı Teşkilatı*, (XV. XVI. Yüzyıldan Sultanönü Sancağı). İstanbul: Eren Yayınları.
- Eldem S. H. (1976). *Türk Bahçeleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erdoğan, M. (1958). Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri, *Vakıflar Dergisi*, Sayı IV'den ayrı basım, 159-182.
- Eremya Çelebi Kömürçüyan. (1952). *İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul*, Hrand D. Andreasyan (Ter.). İstanbul: Kutulmuş Basımevi.
- Evlîya Çelebi Seyahatnamesi 1. Kitap: İstanbul*. (1995). Orhan Şaik Gökyay (Haz.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eyice, S. (1991). Bâb-ı Hümayun, *DİA*, 4, 359-361.
- Eyyübî Efendi Kanûnnâmesi*. (1994). Abdülkadir Özcan (Haz.). İstanbul: Eren Yayınları.
- Frense – Canaye, Du. P. (1897). *Le voyage du levant 1573*. M. H. Hauser, Ernest Leroux, (Haz.), Paris.
- Galland, A. (1998). İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673) II. (Nahid Sırrı Örik, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Gökyay O. Ş. (2002). Divan Edebiyatında Çiçekler I. *Güçlük Nerede (Seçme Makaleler 3)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 55-68.
- Gyllius, P. (2000). İstanbul Boğazı (Erendiz Özbayoglu, Latinceden Çev.). İstanbul: Eren Yayınları.
- Hâfız Hızır İlyas Ağa. (2011). *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat Letâif-i Vekâyi-i Enderûniyye*, Ali Şükrü Çoruk (Haz.). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Hovhannesyan. S. S. (1997). *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi* (Elmon Hançer, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Hicr-suresi/1847/45-48-ayet-tefsiri>.
- <https://kuran-ikerim.org/meal/diyaret/rahman-suresi>
- İnciciyan, G. V. (2000). *Boğaziçi Sayfiyeleri* (Orhan Duru, Düz.). İstanbul: Eren Yayınları.
- Kâtib Çelebi. (2016). *Fezleke [Osmanlı tarihi (1000-1065/1591-1655)]*, (Zeynep Aycibin, Haz.). İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Mehmed Es'ad Efendi'nin Teşrifât-ı Kadîme'si, Osmanlı İmparatorluğu'nda Teşrifât*. (2012). H. Ahmet Aslantürk, Miraç Tosun, Serdal Soyluer (Haz.). İstanbul: Metamorfoz Yayınları.

- Mustafa Naima. (2007). *Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulâsati Ahbâri'l-Hafikeyn, Târih-i Naima I, III*. Mehmet İpşirli (Haz.). Ankara: TTK Yayınları.
- Mustafa Nuri Paşa. (1987). *Netâyicü'l-Vukû'ât, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi I*. Neşet Çağatay (Sad.). Ankara: TTK Yayınları.
- Neciçoğlu, G. (2014). 15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı Mimari, Tören ve İktidar (Ruşen Sezer, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi yayınları.
- Önal, S. (2009). Klasik Türk Edebiyatında Lâle ve Edebî Bir Tür Örneği Olarak Lâle Şiirleri. *Turkish Studies*, 4/2, 878-895.
- Râşid Mehmed Efendi. (2013). *Târih-i Râşid II* (Abdülkadir Özcan, Baki Çakır, Yunus Uğur, Ahmet Zeki İzgöer, Haz.). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Sahhâflar Şeyhi-Zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi. (2000). *Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi* (Ziya Yılmaz, Haz.). İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Sak, İ. (2006). Osmanlı Sarayının İki Aylık Meyve ve Çiçek Masrafı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 40, s. 142-176.
- Scweigger, S. (2014). *Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581)* (Selma Türkis Noyan, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınları.
- Sümer, F. (1983). *Türklerde Atçılık ve Binicilik*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Şehsuvaroğlu, H. Y. (1986). *Boğaziçi'ne Dair*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları.
- Terzioğlu, A. (1992). *Helvahane Defteri ve Topkapı Sarayında Eczacılık*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Türkmen, M. N. (2013). *Osmanlı'da Av Kültürü*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Walter, H. (1990). İslâm'da Ölçü Sistemleri (Acar Sevim, Çev.). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Yıldız, M. (2014a). Osmanlı Hasbahçelerinin Sultanı: Sultaniye Hasbahçesi, *Belleten*, 282/ LXXVIII, 547-597.
- Yıldız, M. (2014b). Padişahların Dinlenme ve Eğlenme Mekânları: İstanbul Bahçeleri. Feridun Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan (Eds.), *Osmanlı İstanbulu, II, II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu bildirileri* (ss. 637-673). İstanbul.
- Yıldız, M. (2015). Bahçeden Kışlaya Üsküdar Bahçesi. Feridun Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan (Eds.), *Osmanlı İstanbulu, III, II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu bildirileri* (ss. 379-442). İstanbul.

Beykoz'da
Sanayileşme

Osmanlı Sanayisinin İtici Gücü: Dikimhane-i Amire/ Beykoz Kundura Fabrikası

Zeki TEKİN¹

Öz

Osmanlı klasik döneminde ordunun ve devletin deri ve deri mâmullerine olan ihtiyâcı, saray esnafının sınırlılığı sebebiyle ağırlıklı olarak serbest piyasadan karşılanmaktaydı. XIX. asırda Osmanlı debağat sanayi, modern usule geçmemesi sebebiyle kriz dönemine girmiş, bunun üzerine devlet askerîyenin büyük ihtiyâçlarını karşılamak amacıyla miri debbağhâne ve dikimhâne tesis etme yoluna gitmişti. İlk dikimhânenin ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmemektedir. 17 Rebiyyülahır 1243 (7 Kasım 1827) tarihinde, Asâkir-i Mansure-i Muhammediye, Enderun-ı Hümâyün, Bostâniyân-ı Hassa, Cebehâne, Mehterhâne, Tophâne, Arabacılar ve Muallimler; ayakkabı, çanta ve saraciye ihtiyâcını karşılamak, ayrıca saka takımlarının temini maksadıyla debbağhâne ve dikimhâne kurulması kararlaştırılmıştı. Devlet tarafından kurulacak iki adet debbağhâne ile askerî ayakkabı ve saraciye ihtiyâcına yönelik olarak kurulan dikimhânenin devlet için büyük kârı olacağı tespit edilmiş olup, ayrıca askerî üç ayda bir verilen yemini istihkakından yıllık yüz bin çifti geçen bir üretim kapasitesi hedeflenmişti. Askerî ihtiyâçlar için kurulan bu dikimhâne, Şehzâdebaşı Camii civarında olup, bir müddet hizmet ettikten sonra, görülen birtakım mahzurlar sebebiyle 1250 (1834)'de terk edilerek, Süleymaniye çevresinde olan devâhânenin dikimhâne için elverişli duruma getirilmesi uygun görülmüş ve aynı yıl içinde Süleymaniye'ye taşınmıştır. Daha sonra 1884 yılında Beykoz Debağhanesi'nin yanına günlük 250-300 çift kundura üretecek kapasitede dikimhane ilave edilir. Zaman içinde üretim artmış, Avrupa'dan yeni makinalar getirilerek günlük kapasite bin çifte kadar çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, dikimhane, kundura, kösele, ser askeri, saraciye, Beykoz

1 Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, zekitekin@karabuk.edu.tr

Dikimhâne-i Amire'nin Tesisi

Osmanlı Devleti'nin klasik dönemlerinde ordunun ve devletin deri ve deri mâmullerine olan ihtiyacı, serbest piyasadan karşılanmaktaydı. XIX. asırda Osmanlı debağat sanayi, modern usule geçememesi sebebiyle kriz dönemine girmiş (Önsoy, 1988, 88) bunun üzerine devlet askerîyenin büyük ihtiyâçlarını karşılamak amacıyla miri debbağhâne ve dikimhâne tesis etme yoluna gitmişti. İlk dikimhânenin ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmemektedir. Yalnız 17 Rebiyyülahır 1243 (7 Kasım 1827) tarihinde, Asâkir-i Mansure-i Muhammediye, Enderun-ı Hümâyun, Bostâniyân-ı Hassa, Cebehâne, Mehterhâne, Tophâne, Arabacılar ve Muallimlerin; ayakkabı, çanta ve saraciye ihtiyâcını karşılamak, ayrıca saka takımlarının temini maksadıyla debbağhâne ve dikimhâne kurulması kararlaştırılmıştı (CBOA, C.AS, 22702). Bu debbağhâne ve dikimhânenin gerek inşâsı, gerekse üretim masrafları yüz yirmi beş bin kuruş olarak hesap edilmişti (C.AS, 22702). Bu paranın mukataat hazinesinden, sermaye olarak debbağhâne ve dikimhâne nazırına verilmesi gerekmekte idi. Devlet tarafından kurulacak iki adet debbağhâne ile askerinin ayakkabı ve saraciye ihtiyâcına yönelik olarak kurulan dikimhânedeki devletin büyük kârı olacağı tespit edilmiş olup, ayrıca askerinin üç ayda bir verilen yemini istihkakından yıllık yüz bin çifti geçen bir üretim kapasitesi hedeflenmişti (C.AS, 22702). Askerî ihtiyâçlar için kurulan bu dikimhâne, Şehzâdebaşı Camii civarında olup, bir müddet hizmet ettikten sonra, görülen birtakım mahzurlar sebebiyle 1250 (1834)'de terk edilmiştir (CBOA, HAT, 50913). Süleymaniye çevresinde olan devâhânenin aynı yılın ilkbaharında gerekli yerlerinin tamir edilerek, dikimhâne için elverişli duruma getirilmesi, defterdar tarafından bir takrir ile bildirilmişti (HAT, 50913). Devâhânenin dikimhâne olmasında, vakıflar açısından sakıncası olup olmadığı nezâretten sorulmuş, mahzuru olmaması üzerine durum irâde-i seniyyeye havale edilmişti. Askerî malzemenin üretilmesi için devâhâne gibi kârgir bir binanın çok gerekli olduğu ifâde edilen irâde üzerine, devâhânenin dikimhâne olarak tahsisi uygun görülmüştü (HAT, 50913). Aynı yıl içinde dikimhâne Şehzâdebaşı'ndan Süleymaniye'ye taşınmıştı. Şehzâdebaşı'ndaki eski dikimhâne ve dikimhâneye bağlı olan tesisler, harap olmaya yüz tutmuştu (HAT, 27169). Şehzâdebaşı'ndaki dikimhâneye ait binaların, hiç birisi herhangi bir vakfa ve nezârete bağlı değildi. Bu yerlerin daha fazla harap olmadan satılmasının iyi olacağı belirtilmiş (C.AS, 16728) ve dikimhâne içindeki camii, II.Mehmed'in ihya ettiği camii olduğundan vakıflara verilerek inşâ edilmesi karara bağlanmıştı (HAT, 27169). Dikimhâne içinde bulunan hamamın da vakıf tarafından zapt edilerek, gedik şeklinde işletilip, alınan mua'ccesi ile tamiratının yapılması, aylık geliri ile de camiiin masrafı ve görevli maaşlarının verilmesi uygun bulunmuştu. Eski dikimhâne de isteyenlere satılarak, mua'ccesi ile yeni dikimhâne masraflarının karşılanması karara bağlanmıştı (HAT, 27169).Eski dikimhâne içinde harap olan binalar 4.928, arsası ise 14.694, mühendishâne ve eczâhâne denilen yerler 970 zira arsası, 589 zira binadan oluşmaktaydı (C.AS, 16728). Dikimhânenin bulunduğu yerlerin bedeli 79,854 kuruş olduğu resmen belirtilmesine rağmen, bu yerlerin şerefli bir yer olduğundan daha fazlaya satılabileceği belirtilerek, mua'ccelerinin yeni dikimhâne masrafı için mansure hazinesine teslim edilmesi uygun bulunmuştu (C.AS, 16728).

Şehzadebaşı'ndan Süleymaniye'ye nakledilen yeni dikimhâne ile Sultanahmet civarındaki terzihâne binaları tamir edilmişti. Dikimhâne binasının düşmeleri unutulduğundan yeniden yapılan keşifte düşmeler de dahil edilerek 72.334,5 kuruş masraf tespit edilmişti. Tamirât için, mâliye hazinesinden elli bin kuruş alınmış, kalan 22.334.5 kuruşluk masrafında aynı şekilde mâliye hazinesinden karşılanması talep edilmişti (C.AS, 32331).

1253 (1837) tarihinde askerin ihtiyâcı olan ayakkabı, seraskeri denetiminde yeniden dikimhâne-i âmirede imâl edilmeye başlanmıştı (HAT, 48352). İmâl edilen ayakkabının eskiye oranla biçim ve malzeme bakımından daha iyi, fiyat bakımından ise daha hesaplı olması üzerine, hazineye büyük bir gelir sağlanmıştı (HAT, 48352). Aynı şekilde askerin elbise ihtiyâcının da ayakkabıda olduğu gibi ser-askerce karşılanması, meclis-i meşverette karara bağlanarak, elbise ambarları ser-askerî tarafına devredilmişti (HAT, 48352). Geriye zahire ve erzak temini kaldığından, bunun için de “mesârifat nâzırlığı”nın lağvedilerek yerine bir müdürlük kurulması gündeme geldi. Bunun üzerine verilen hatt-ı hümayunda erzak ihtiyâcının temini, mâliye nezaretine havale edilmiş, elbise ve ayakkabı tedarikini yapan dikimhânelerin ser-askerîce idare edilmesi hükme bağlanmıştı (HAT, 48352).

Ser-askerî denetimine geçen dikimhâne-i âmire, Gurre-i Şevval 1254 (18 Aralık 1838) tarihinden itibaren yeni devresine başlamış, malzeme alımı ve imâlat gibi hususlar yeniden düzenlenmişti (HAT, 48414). İmâl edilen ayakkabıların yeniden numuneleri tutulmuş ve önceki döneme ait numuneler ile iki takım halinde takdim edilmişti. Masrafının azlığı ve kalitesinin güzelliğinden dolayı numuneler alıkonulmuş ve bu numuneler gibi imâl edilmesi istenmişti (HAT, 48414). Dikimhâne-i âmirenin eski ile yeni üretimi arasında biçim ve malzeme yönünden hayli farklılık olduğu, ayrıca fiyat hususunda da hazineye büyük bir gelir sağlayacağı düşünüülerek, numunelerin alt ve üst kısımları iyice incelendikten sonra imâl edilmesine karar verilmişti (HAT, 48414). Ayrıca bundan böyle her alınan malda yeniden numune tutulmasına karar verildiğinden, alınacak malzemenin fiyatları her zaman aynı olmayıp, bazen aşağı bazen de yukarı olacağından önceki senelere göre üç-beş bin kese fark edeceği arz edilmişti. İmâlatın buna uygun olarak artacağı, şimdiki halde günlük beş yüz çift imâl edilen ayakkabının, diğer imâlattan ayrı olarak günlük bin çifte kadar çıkacağı belirtilmişti. Ayakkabı fiyatlarına yansıtılan iki-üç kuruşluk fark ile de dikimhâne çalışanlara bahşiş olarak üç ayda bir kere uygun bir ücretin verilebileceği, ayrıca dikimhâne olacak tamirat masrafının da karşılanacağı hesap edilmişti (HAT, 48414-A).

Tablo 1- 1254 (1838) Tarihinde Dikimhâne-i Amirede Çalışan Memur ve Hademe Aylıkları

Görevi	Aylığı (Kuruş)
Dikimhâne-i Âmire Memuru	2.000
Ruznamçeci	1.000
Kâtip	600
Anbarcı	600
Kâtip Refiki	200
Anbarcı Refiki	250
Saraç Ustası	400
Hademe (Bir Nefer)	90
Hademe (İki Nefer)	130
Hademe (Yedi Nefer)	420
Hademe (On Nefer)	300
TOPLAM	5.990

Dikimhânenin gerekli malzemeyi satın alabilmesi için Gurre-i Şevval 1254 (18 Aralık 1838)ten itibaren eskiden olduğu gibi haftada yüz bin kuruş hesabıyla Mansure Hazinesi'nden üç bin kesenin sevk edilmesi gerekmektedir. Ayrıca dört ayda bir kere alınacak bütün malzeme, imâlat ve diğer masrafların toplamı listeler halinde padişaha arz edilecek, uygun görülürse toplam eşyâ fiyatı Dâr-ı Şurây-ı Askerî'ye havale ile durum ilân edilecek ve Ruznamçe'den parası hesap ettirilerek ödeme yapılacaktır (HAT, 48414-A).

Beykoz Deresi'nin İstanbul Boğazı'na karıştığı yerde Debbağ Hamza'nın 1800 yıllarında kurmuş olduğu debbağhane 1810 yılında devlet tarafından kamulaştırılarak Debbağhane-i Amire adıyla devlet işletmesi haline getirilmiştir (Toprak, 1987, 1346). II. Mahmut zamanında vücuda getirilen bu müessese yalnız İstanbul'un değil ülkenin en büyük kuruluşlarından biri haline gelmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin de en büyük fabrikası olan Sümerbank Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası'nın da temelini oluşturmuştur (Koçu, 1958, 2649). Harbiye Nezareti bünyesine katılan ve 1842 yılında makinalar ile donatılan Beykoz Debbağhanesi'nin yanına 1884 yılında günlük olarak 260-300 çift kundura üretimi yapabilecek kapasitede bir dikimhane ilave edilmiştir (Toprak, 1987, 1347). 1912 yılında debbağhane kısmında günde 100 deri işlenirken, dikimhane kısmında ise yaklaşık olarak 250 çift ayakkabı üretimi gerçekleştirilmekteydi. Aynı tarihte Harbiye Nazırı olan Mahmut Şevket Paşa'nın girişimleri neticesi fabrika genişletilmiş olup Avrupa'dan yeni makinalar getirtilerek üretim kapasitesi artırılmıştır. Bu yeni makineler sayesinde kundura üretimi 1000 çifte çıkmıştır (Toprak, 1987, 1347).

Yıldız Tasnifi içinde yer alan ve tarihi belirtilmemiş olan ayrıntılı bir belgede; Beykoz Kundura Fabrikası için yeni tarz makinaları pazarlamak maksadı ile İstanbul'a gelen Mösyo Covanni Agnite tarafından Osmanlı Devleti'ne takdim edilen defterde kendi imalatı olan makinaların faydaları Avrupa devletlerince de görülüp satın alındığından bahsetmektedir. Bu makineler ile yapılan üretim

ve kundura fabrikalarına sağlamış olduğu menfaat ve faydaların çok fazla olduğunu ve masrafları azaltmakla kalmayıp, üretilen kunduraların daha hafif, kuvvetli ve yumuşak olduğundan yeni icat makinelerden Avrupalı kundura üreticilerinin fazlasıyla hoşnut ve memnun kaldıklarını belirtmektedir. Yine ifadesinde sunulan defter incelendiği takdirde büyük menfaat ve istifadelerin görüleceğini ve ameleden alınacak harçtan %8'den 10'a kadar istifade etmenin mümkün olacağı anlatılmaktadır (CBOA, Y.PRK. ASK, Dosya no: 260 Gömlek no:13).

Devletin günlük olarak 1500 çift kundura imal etmeyi planlaması halinde gerekli olan makineler ile görevlendirilecek amelenin teknik açıklamaları aşağıya tablo olarak çıkarılmıştır.

Tablo 2

Makinenin Numarası	Makine Adedi	Kilo	Makinalara Görevlendirilen Amele	Diğer İşler İçin Görevlendirilen Amele Miktarı	
				Ateş ile /El Ayak	
1	7	9100	7	420	280
2	3	2250 Beykoz'da olan dikiş makineleri dahi kullanacaktır.	3	150	108
3	3	1650	3	30	30
4	6	6900	18	300	300
5	4	2500	16	240	240
6	2	600	2	50	50
7	2	180	4	40	40
8	3	120	3	36	36
9	2	150	2	---	---
10	6	2100	6	288	216
11	1	40	1	1	1
12	2	1100	2	20	20
13	6	4380	6	60	60
14	3	825	3	60	60
15	2	170	2	40	40
16	2	64	2	40	40
17	3	1350	6	90	90
18	2	90	2	50	50
Gerekli olan	Yardımcı	Amele Miktarı	212	212	212
TOPLAM	59	33569	300	2127	1873

Şimdiki halde el ile işlendiğinde iki bin amale istihdam olunmaktadır. Oysa makine ile 300 amele yeterlidir. Ameleye günlük bir frank verildiği dikkate alındığında, yılın ise tatiller düştüğünde 250 gün olarak hesap edildiğinde devletin menfaati görülmektedir. Bu durumda yıllık olarak 425 bin franklık devlete sadece işçi ücretlerinden bir kârlılık sağlanmaktadır.

Tablo 3

	Amele	Yevmiye/Frank	Gün	Toplam
El İmalatı	2000	1	250	500000
Makine İmalatı	300	1	250	75000

İki bin amele ile üretilen eşyanın 300 amele ile üretilebileceğini belirten Mösyö Covan Acnıte, araç ve dikimhane için Ser Askeriye teklif ettiği makinelerin cinsini ve yapmış olduğu fonksiyonları ayrıntılı olarak tarif ederek günlük üretim kapasiteleri hakkında da bilgi vermektedir (Y.PRK. ASK, Dosya no: 260 Gömlek no:13).

Tablo 4- Mösyö Covanni'nin Beykoz Kundura Fabrikası için Sunduğu Makinalar ve Teknik Özellikleri

Nr	Makinaların Cinsi	Mak Dakikada Dikişi	Mak Ağırlığı/ kg	Günlük Üretim /Çift	Mak Amale Miktar	Ateş Amle Mik	El/Aya Aml Mik	Tarifname
1	Pençe diken makine ayak/ateş ile	Ateş: 300 Ayak: 200	1300	Ateş: 300 Ayak: 200	1	60	40	Bu makine birkaç Lemreb makinalarından fazla iş görebilir ve gayet kuvvetli ve amele ile dikiş malzemesinden istifade edilebilir
2	Pençelerin etrafını diken makine Ayak/ Ateş ile	Ateş: 250 Ayak: 180	750	Ateş zarif: 250 Bayağı:350 Ayak zarif: 180 Bayağı:250	1	50	36	Bir usta en çok 1 dakikada 5 defa el ile dikerse yani bu makinenin en azı olan dikişi dakikada 180 defa kullanırsa 35 ameleden kurtulmuş olur. Hiçbir vakit makinenin çıkardığı iş gibi kuvvetli temiz ve yumuşak olarak elden çıkarmak mümkün değildir.
3	Pençeleri forma etmek ve dikişleri kaplamaya mahsus yalnız altın ile	-	800	300	1	10	10	Bu makine pençeleri çekiçlemeye mahsustur. Dikişleri hiç koparmaz. Meşinler hiç yarılmaz ve açılmaz. Elde çekiçlendiği zaman bu kazalar olur. Bu makine nin yararı kalıpların üstünde güzelce toplanır.

4	Bir çift makine ökçeleri sıkıştırmak ve birbirine içini ve dışını bağlamak	-	1150	Ökçe sıkıştırma 450 çift Ökçe çivileme 300 çift Ökçelerin üstünü çivilemek 150 - 300 çift	3	50	50	Bu makineler çok gereklidir. Çok sıkıştırmaya ve çivilemeye aittir. Bu cinsler bir defada ökçeleri çiviliyor. Fakat Beykoz'da bu işi el ile sıkıştırıyorlar. Çivileri birer birer delip çiviliyorlar. Üstünü yine böyle çiviliyorlar. Bizim bu makineler çivileri iyice sıkıştırabilirse hiç bir vakitte ökçeleri ayrılmaz.
5	Dört taraftan işlenebilir makine: 1 Ökçeleri traş eder 2 Pençe etrafını traş eder 3 Ökçeleri cila eder 4 Pençe etrafını cila eder	-	625	1- 400 çift 2-500 çift 3-450 çift 5-300 çift	4	60	60	Bu makineler öyle yapılmıştır ki hiçbir vakitte kunduraların kullanılmamasında hiçbir yarar olması mümkün değildir. Bu kazalar bıçaklarda çok olur. Bu makineyi en ace mi işçi dahi kullanabilir. Şaşılabilecek derecede temiz iş çıkarılabilir.
6	Pençeleri zımbalayan ve kenarları temizleyen makine	-	300	300-400	1	25	25	Bu makine elden iyi gizlenip kunduraları düzeltir. Bundan başka meşini cila için hazırlayıp deri deliklerini kapar, öyle bir biçimde olur ki su geçmez.
7	İki parça makine olup kunduraların yüzlerinde bulunan delikler delip kapsülleri koymaya mahsustur.	-	90	300-800	2	20	20	Bu makinenin özel kalıpları vardır, doğrudan doğruya yerlerine kundurayı delecik ve kapsülleri koyacaktır.
8	Kunduraların yüzlerinde bulunan parçaları kendi kendine traş eder makine	-	40	500	1	12	12	Meşinleri traş etmek pek nazik, yavaş ve çarpık yapılır. Fakat makinenin öyle kusurları yoktur. Temizliğinden ve doğruluğundan başka bu makineden çıkan harç menfaati olur. Çıkan parçaları zayi etmez. Şimdiki halde parçaları zayi ediyorlar.

9	Traşa gerek kalmaksızın düzgün olmayan parçaları traşsız düzeltir makine. Ve kalın olan parçaları iki etmeye mahsustur.	-	75	İşine göre	1	-	-	Bu işi yapmak için bu makine yeni olup büyük faydaları vardır. Bozulmadan meşinleri bir siyak üzere düzgün yapar. Ve çıkan parçaları yararlı ve nicelerin içinden kullanılır. Ondan başka kalın meşin parçalarını iki parça eder. Onun için bu makine kundura fabrikalarına muhtaçtır. Büyük faydası vardır.
10	Kundura ve çizmelerin üstünü dikmeye mahsus ziftli iplik ile dikmeye mahsus makin	240 alet ile 180 ayak ile	350	İşine göre	1	48	34	Ziftli iplik ile diker, bundan başka bir makine bulunmaz. Dikişleri gayet doğru olup el ile yapmak mümkün olmaz bundan başka dikişlerden su geçmek mümkün olmaz. Zira iplik ziftli olduğu için iğne deliklerini kapadığından su geçmez.
11	Eğre ve avadamlıkları bilemeye yarayan makine	-	40	İşine göre	1	1	1	Bir mil üzerinde kösele taş ve zımpara taş bulunur, birisi avadamlıkları bilemek için diğeri ise iğneleri bilemek içindir.
12	Köselenin sıkıştırılmasına ait makine	-	550	işine göre	1	10	10	Bu makine köselenin konulmasından başka meşinlerin deliklerini korur. Bundan başka köseleyi çekiçlemeden çok istifade eder. Meşinleri açtığında %8'den 10'a kadar köseleden yararlandığı gibi ameleden de yararlanır.
13	Pençe ve ökçeleri zımba ile kesmek için makine. Ayak veya ateş ile.	-	730	1600-2000	1	10	10	Bu baskı öyle özel yapılmıştır ki amele bu baskıyı çalıştırdığı zaman kendi ellerinin dahil olmadan ayak ve ateş ile işletebilir. Bu sebepten iki eliyle dahi iş görmesi mümkündür. Çıkardığı iş temiz, düzgün ve çok iş çıkartır. Bundan başka el baskılarından 5 kat daha fazla çıkarır.

14	Pençeleri kalıplamaya mahsus makine	-	275	500	1	20	20	Beykoz fabrikasında dikilmiş kunduraları kalıplamak için çekiç ile vurup kalıplamaya mahsus büyük kolaylık verir. Çekiçe gerek yoktur. Çekiçten çıkan mal hiç düzgün olarak çıkmaz. Fakat bu makinenin işi düzgün çıkar.
15	Pençe meşinlerini düzeltmek ve bir siyak üzere yapacak makine	-	85	1000	1	20	20	Amele faydasından başka ne kadar ufak parça çıkarsa kullanılır ve pençeleri bir siyak üzere çıkarıp düzgün ve cilaya kolaylık verir
16	Pençelerin etrafını çizmek ve oy mak üzere dikişlemek için makine, ayak veya el ile	-	32	1500	1	20	20	Pençelerin dikiş yerlerini doğru dikmeye yarayan çizgi makinesi.
17	Kunduranın pençe arasında bulunan ince meşinleri kalıplamaya ve pençeleri dahi kalıplamaya ait makine. Ateş ile	-	450	Pençeler: 300 Parçalar: 300	2	30	30	Bu makinenin kullanılmasında kundura pençeleri arasına konulan ufak parçalar kullanılmaz ve kullanılmadığı halde dahi kundura hem hafif hem yumuşak olur.
18	Kunduranın pençe arasında bulunan ince parçaları traş etmeye yarayan makine	-	45	1000	1	25	25	İş elde yapıldığında kullanılan parçaların yarısı zayi olur. Bu makine yalnız bu biçimde hiçbir ziyan vermez. Ve parça meşinleri "şu" kestiğinden hem kendi kendine traşlanmış olur hem de el ile yapıldığı vakit o meşinden bir tane çıkarsa bu makine ile iki tane çıkar. Bu sebepten hem ameleden istifade hem de % 100 köseleden istifade olunur.
	Yukarıdaki makineler için		7687		25 45 70	471 45 516	425 45 470	Yardımcı Amele miktarı

Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin 1917 tarihinde neşrettiği sanayi istatistiğinin 1913 yılı verileri ile karşılaştırıldığında deri sektöründeki % 96 oranındaki artışın, bize yukarıda adı geçen makinaların temin edilerek Beykoz Fabrikaları'nın artan üretimine işaret etmektedir (Toprak, 1987, 1354).

Askeri Ayakkabının Dikimhaneden Karşılanması

Asâkir-i Mansure-i Muhammediye askerlerinin yaz ve kışta giyecekleri ayakkabı, Dikimhâne-i Âmire tarafından karşılanırdı. İmâl edilecek ayakkabıların numuneleri yapılarak, ser-askerî tarafına takdim edilirdi. Numunelerin uygun bulunması üzerine, üretime geçilerek ihtiyâç karşılanırdı. Yapılan üretim numuneye uygun bulunmadığı takdirde; taahhüde uyulmadığı gerekçesi ile mesârifât nezâreti tarafından fiyatında tenzil yapılırdı (HAT, 33520). Dikimhâne-i Âmire tarafından imâl olunan lapçinler (Lapçin: kısa boğazlı, altı düz, siyah meşinden yapılmış mest, Esiner, Mezuniyet Tezi, 1970, .93; Baldıra kadar konçlu ve bağlı bir nevi mest. Koçu, 1969, 167), gayet iyi ve sağlam olduğu gerekçesiyle 1254'te (1838) Mansure alaylarına bundan böyle lapçin verilmesi istenmişti (HAT, 48395). Asakir-i Mansure askerlerine, ayakkabıları 1246 Ramazan'ında (Şubat 1831) verilen bir emirle üç ayda bir olmak üzere dört tertip halinde verilirdi (HAT, 17671). Her mevsimde verilecek ayakkabı cinsi farklı idi. Kış mevsiminde askere kundura ve çizme, bayramlarda lapçin ve yaz mevsiminde ise kalavre verilmesi uygun bulunmuştu (HAT, 18524). Aynı sistem taşradaki Mansure alayları için de geçerliydi (HAT, 17671).

Taşradaki Mansure alayları ile seferde bulunan ordunun ayakkabı ve saraciyeye ihtiyâçları, mâliyet fiyatlarının değişmemesi şartıyla zaman ve nakliyeden istifâde için çevrelerindeki dikicilere yaptırılabilirdi (HAT, 42852-A). Nitekim 21 Zilkâde 1244 (25 Mayıs 1829) tarihinde, ordunun Prevadi tarafındaki savaşı sebebiyle ihtiyâç duyulan ayakkabı ve diğer mühimmatın, İstanbul'daki numunelere uygun yapılması halinde Şumnu'daki dikiciler tarafından imâl edilebileceği belirtilmişti (HAT, nr. 42852; 42852-A). Aynı şekilde Selanik'te bulunan ve talimle uğraşan 1700 adet Mansure askerinin kış tertibi için verilmesi gereken çizmeleri, Selanik'teki kunduracılar tarafından Kasım 1243 (Kasım 1827) tarihine kadar hazırlanabileceği belirtilmişti (HAT, 17671-A).

Taşradaki Mansure alaylarının ambarlarında bir önceki tertibe ait ayakkabıların yeterli miktarda olması veya yeni tertip için merkezden numuneler gelmeden hazırlık olması babında dikici esnafına siparişi yapıldığında, devletin zarara uğramaması için gerek stoktaki ayakkabıların çürümesini, gerekse siparişi verilen ayakkabının atıl kalmasını önlemek amacıyla kurallar gevşetilerek askere bunlar dağıtılır, böylece devlet hazinesinin zarara uğraması önlenirdi (HAT, 17671; 17671-A). Bu cümleden olarak 27 Safer 1243 (19 Eylül 1827) tarihinde İzmir'de bulunan iki tabur Asâkir-i Mansure ihtiyâcı olan çizmenin, kırmızı renginden zabıtlere, siyah renginden ise askerlere verilmek üzere numuneleri gönderilmişti. Fakat daha önce ihtiyâcın temin edilmesi maksadıyla dikici esnafına sipariş verilmesi üzerine, durum İstanbul'a sorulmuş, imâl edilen çizmelerin dağıtılması uygun bulunmuştu (HAT, 17671-B). Aynı tarihte

stokta bulunan 1140 çift siyah, 145 çift kırmızı çizme ile 1900 çift siyah lapçinin çürüyeceği bildirilmesi üzerine mevcut çizme ve lapçinlerin kalavre bedeli olarak Akdeniz Boğazı ve Midilli Adası'ndaki iki tabur askere gönderilmesi, ayrıca Vidin, Silistre, Edirne ve Erzurum taraflarında da aynı şekilde imâl edilen çizmelerin kalavre yerine askere verilmesi uygun bulunmuştu (HAT, 17671). Benzer şekilde 25 Cemaziyevvel 1282 tarihinde Bahriye Nezareti tarafından kaymakamlığa gönderilen tezkerede Bahriye askerleri için ihtiyaç duyulan miktardaki kunduranın üretilmesi istenmektedir. Bunun için gerekli olan kösele ve diğer malzemelerin ise Beykoz Debbağhanesi stoklarından karşılanması hususu önemli bulunarak Müşşirlikten gereğinin yapılması istenmiştir (A.M-KT.MHM, Dosya no: 343, Vesika no: 87). İstanbul Polis Genel Müdürlüğü'nün sunmuş olduğu 27 Safer 1334 tarih ve 343 numaralı tezkere ile Beykoz Kundura Fabrikası'na sipariş edilen ve kendilerine teslim edilen 2900 çift kunduranın varlığından haberdar olmaktadır (DH.EUM.LVZ, Dosya no: 31, Vesika no: 58).

Askerin giyeceği ayakkabılar için hazırlanan numuneler, her zaman istenilen nitelikte olmuyordu. Bu taktirde numuneler incelenerek, mahzurları giderilmeye çalışılır veya o numunelerden vazgeçilirdi. Nitekim, numune olmak üzere 1250 (1834) de üçer çift kundura, çizme ve düşük kalite çizme lapçin ile kalavre numuneleri, ser-askeriye takdim edilmişti. Numuneler incelendiğinde kundura ve çizme beğenilerek Mansure askerine verilmesi uygun bulunmuştu (HAT, 18524). Topçu ve humbaracı süvarilerine verilmesi düşünülen düşük kaliteli çizme ise; biçimsiz görüldüğünden bunun imâlinden vazgeçilerek, Mansure için uygun bulunan kundura çizme verilmesi kararlaştırıldı (HAT, 18524). Ayrıca numunelerden; kundura, çizme ve lapçinin dikişleri genel olarak uygunsuz bulunmuş, fakat mevcut ustaların daha iyi dikmeleri mümkün olmadığından bunlarla yetinilmesi yoluna gidilmişti (HAT, 18524-A).

Asâkir-i Mansure ayakkabıları için Dikimhâne-i Âmire'nin bol miktarda sahtiyan, kösele ve göne ihtiyacı vardı. Nitekim 24 Cemaziyelahr 1331 tarihinde Harbiye Nezareti ile Dahiliye Nezareti arasındaki yazışmalardan; Beykoz Debbağhanesi'nin geceli gündüzlü üretim yaptığını, mevcut ham maddelerin (palamut, çam kabuğu... gibi) çok azaldığını ve imalatın gecikmemesi gerektiğini anlamaktayız (CBOA, DH.İ.UM. Dosya no: 81-2). Ancak üretim artırılmış fakat ihtiyaçlar tam olarak karşılanamamıştır. Bu kadar ihtiyacın İstanbul ve çevresindeki debbağhanelerden karşılanması hemen hemen imkansızdı. Bunun için sahtiyan ve kösele üretim merkezleri olan; Uşak, Gerede, Burdur, Teke, Köprü, Tosya, Kayseri, Bor, Konya, Isparta, Kula, Simav, Diyarbakır, Demirci, Saruhan Livası, Tavşanlı, Balıkesir, Aydın, İzmit, Mudurnu, Adapazarı, Bolu ile Adana ve Tarsus Eyâletleri mütesellimine gönderilen hükümlerde, o bölgelerdeki debbağhanelerin imâlâtı olan sahtiyan ve köselenin İstanbul'a gönderilmesi birçok kereler hatırlatılmıştı (C.İktisat, 1200). Gönderilen hükümlerde; üretilen sahtiyan ve meşinin fiyatına masrafı, nakliyesi ve gümrük ücretleri ilâve edilerek, kanuni kâr haddi olan onu on bir veya on bir buçuk kuruş ilâve edilerek İstanbul'a ulaştırmaları istenmekteydi (C.İktisat, 1200). Ser-askeri tarafından Beykoz Debbağhanesi için Safranbolu kasabasında üretilen köseleden önceden gönderilen numuneye göre 10 bin adet kösele satın alınması uygun bulunarak gereken parayı mal sandığından verilmek suretiyle gönderilmesi sadaret tarafından

emredildiği ifade edilmektedir. Ancak köselelerin henüz gönderilmemiş olduğu anlaşılınca yapılan araştırmada 10 bin köselenin satın alınmasına dair hiçbir taraftan teşebbüsün oluşmadığı anlaşılınca bu defa gereğinin yapılması için durum sadarete arz edilmiş ve satın alınacak köselelerin bedellerinin ise emval sandığından verilmesi 29 Receb 1261 tarihinde talep edilmiştir (C. İktisat, 886).

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiyesi'nin 23 Ağustos 1331 tarihinde Harbiye Nezareti'ne yazmış olduğu tezkereye göre; ordu için külliyetli miktarda köseleyle ihtiyaç duyulmuş ve devlet sınırları içinde yer alan üretim merkezlerine yazılar gönderilmiştir. Bu bağlamda köselenin tedariki ve İstanbul Beykoz Kundura Fabrikası'na gönderilmesi hakkında bazı vilayet ve livalardan gelen cevabi yazıların içerikleri şöyledir; (i) Edirne Valiliği'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan yazıda; bu senenin Mayıs'ında İstanbul'dan Kırkkilise'ye gelen livaca kontrol altında tutulan Beykoz Debbağ ve Kundura Fabrikası'na gönderilmek üzere Kırkkilise sevk memurluğuna teslim edilen 255 kıyye köselenin uzmanlarca belirlenen fiyatı ve bayilerinin isimleri sunulmuştur. Gerekli senetlerin düzenlenerek gönderilmesi istenmektedir. Bundan başka Dimetoka'dan başka bağlı vilayetlerde ihtiyaç fazlası kösele olmadığı yazışmalardan anlaşılmaktadır. (ii) Mamuratülaziz' den çekilen telgrafta; vilayet içinde kösele bulunmadığı ifade edilmiştir. (iii) Bursa'dan çekilen telgrafta vilayetin merkez ve bağlı olduğu yerlerde mevcut köselelerin yerel ihtiyaçlara dahi yetmeyeceği araştırma neticesinde anlaşılmıştır denilmektedir. (iv) Trabzon'dan çekilen telgrafın içeriğinde uzun müddetten beri tüccarın yanında mevcut olan köselelerin tamamen tüketilerek yerli halkın ihtiyacını dahi karşılayamadığı ifade edilmektedir. (v) Musul'dan çekilen telgrafta ise; dışarıdan gelen köselenin burada mevcut olmadığı gibi yerli üretim olan köselenin dahi Irak ve çevresi için ihtiyaç duyulan yemeni ve kundura imalinde kullanıldığından ihraç olunacak kösele bulunmadığı belirtilmiştir. (vi) Urfa'dan çekilen telgraftan ise; tahkikat neticesinde ordu için liva dâhilinde kösele bulunmadığı anlaşılmaktadır. (vii) Silifke'den çekilen telgrafa göre; liva dâhilinde kösele imal olunmadığı mevcut dahi olmadığı ve dışarıdan celb edilemediği ve hatta yerel ihtiyaçların da karşılanamadığı ilgililerin beyanlarından anlaşılmaktadır. (viii) Adana Hükümeti'nden çekilen telgrafta ise; Adana'da 4 bin kilo kadar kösele tedarik edildiği ve bunların satın alma suretiyle alınacağı ancak bedelinin nereden verileceğinin iradesi sorulmaktadır. (ix) Kayseri'den çekilen telgrafta; 100 kilo 900 gram Fransız markalı köselenin İstanbul'a gönderildiği bilgisi yer almaktadır (DH.İ.UM, Dosya no: 89-3). Benzer bir şekilde Edirne Valisi'nin Dahiliye Nezareti'ne göndermiş olduğu 13 Safer 1334 tarihli tezkerede ise; ordu için köseleler satın alınarak Beykoz Fabrikası'na gönderilmesi hakkında tedarik ve teslimat yapıldıkça da miktarları hakkında nezaretin bilgilendirilmesi gerektiği ve bu bağlamda Kırkkilise'den tedarik edilerek Beykoz Kundura Fabrikası'na sevk edilen köselelerin olduğu ve bunların Harbiye Nezareti tarafından tekalif-i harbiye olarak alındığı ifade edilmiştir. Halbuki gönderilen köselelerin tekalif-i harbiye olarak değil satın alma suretiyle tedarik edildiği ve 14137 kuruş 10 paranın satıcılarına nakden veya senet verilmek suretiyle ödeme yapılması talep edilmektedir. Satın alınarak Beykoz Kundura Fabrikası adına sevk edilen köselenin bedelleri sahiplerine verilmek üzere vilayet adına 14137 kuruşluk havalenin yapıldığı Harbiye Nezareti'nden bildirilmiştir (DH.İ.UM, Dosya no: 89-7).

Tablo 5- Kırkkilise'den Satın Alınan Köselelerin Satıcısı, Cinsi, Miktarı ve Fiyatı

Satıcı	Cinsi	Fiyatı	Kıyye/ Dirhem	Kuruş /Para
RumDellakzadeMahal Yorgi oğlu İsteryo	Fransız Köselesi	80	28	2160
	Fransız Köselesi	70	10	700
	Manda Köselesi	48	59	2832
	Etek Parça Fransız Köselesi	50	34	1700
Cami Kebir Rum Mahal Kostazioğlu Penafo	Fransız Köselesi	65	32,350	2163,35
	Fransız Etek Parça	46	43,300	2012,20
Penaki oğlu Köseleci Dimitrak	İnce Fransız Köselesi	65	32,350	2163,35
	Manda Köselesi	48	18,100	894,10
	Etek Parça	43	19,350	854,25
Toplam			276	14137,10

Ordunun olağanüstü ihtiyacı olan ayakkabı imalatını temin için köseleye fazlaca ihtiyaç olduğundan 500 bin köselenin mümkün olduğu kadar hızlı vilayetlerden satın alınarak tedarik olunanların geciktirilmeden Beykoz Debbâğ ve Kundura Fabrikası adına İstanbul'a gönderilmek üzere yakınlık durumuna göre istasyon ve iskelelerdeki sevk memurluklarına teslim edilmesi yetkililere emredilmiş ve sonucunun da bildirilmesi istenmiştir. Harbiye Nezareti'nin işaretleri ile genel bildirim yapılmış ve İçel, Eskişehir, Kayseri, Kütahya, Maraş ve Niğde livalarına Dahiliye Nezareti tarafından 12 Ağustos 1331 tarihinde ayrı ayrı telgraflar gönderilmiştir (DH.İ.UM, Dosya no: 89-7).

Zamanla kösele ve sahtiyan fiyatlarının artması üzerine devlete karşı taahhütlerini yerine getirmekte zorlanan debbağ esnâfı ve tüccârı, fiyat artışı talep etmekte, hatta 9 Zilkade 1247'de (10 Nisan 1832) debbağ esnâfı, ham deriyi devlet temin ederse kendilerinin ücret karşılığı olarak işlemeye razı olduklarını bildirmişlerdi (C.AS, 16858). Benzer şekilde 1271 tarihli tezkerede de aynı sorunlar ile karşılaşılıyor. Belgede ifade edildiğine göre; Beykoz Debbâğhane İdaresi tarafından dikimhane ve saraçhaneye verilmekte olan çeşitli kösele, gön ve sahtiyanın yüksek fiyat ile satın alınmakta olduğu ve debağat imal masraflarının da fazlaşması nedeniyle mamul derilerin eski fiyatlarla satılması halinde ise debbağhanenin sıkıntıya düşeceği ve sermayesinin azalacağı ifade edilmiştir. Fiyatların düşmesi halinde yine eskisi gibi satılabileceği ancak üç ayda bir kere fiyatların incelenerek mamul eşya fiyatına göre zam ve indirim yapılmak üzere şimdilik süre belirtilmeksizin ve geçici olarak takdim edilen defterde belirtilen zamlı fiyatlar üzerinden ödeme yapılması istenmektedir (A.AMD, Dosya no:63)

Yabancı tüccârın bol miktarda deri, kösele ve sahtiyan götürmesi üzerine fiyatlar artmış, gerek debbağlar, gerekse dikimhâne-i âmire işleyecek mal bulamadıklarından sıkıntıya düşmüşlerdi. 9 Zilkade 1247'de (10 Nisan 1832) kösele

fiyatı üzerine yirmi beş kuruş ilâve edilmesi, ayrıca palamut fiyatının artması ile de iki kuruş ilâve zam yapılarak yirmi yedi kuruş fark ödenmesi istenmişti. Bunun üzerine dikimhânenin aldığı deri ile dikimhâneye satılan meşin fiyatları tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6

Deri Cinsi	Debbağların Alışı (krş)	Dikimhaneye Satışı (krş)
Kösele	40	65
Âlâ Manda Gönü	90	150
Evsat Manda Gönü	75	130
Ednâ Manda Gönü	65	120
Karaman Derisi Meşin	35 (para)	80 (para)
Kıvırcık Derisi Meşin	30 (para)	60 (para)

İstanbul debbağhâneleri üretimlerini Cebehâne, Tophâne, Mühimmat-ı Hazine ve Dikimhâne gibi yerlere özellikle vermek mecburiyetinde idi. Nitekim Gurre-i Rebiyülâhır 1247'den Gaye-i Ramazan 1247 (9 Eylül 1831 - 4 Mart 1832) tarihine kadar geçen altı ay zarfında İstanbul debbağlarının miriye verdikleri gön ve kösele adedi ile fiyatı elimizde mevcuttur (A.AMD, Dosya no:63, Vesika no: 9).

Tablo 7- İstanbul Debbağlarının Gurre-i Rebiyülâhır - Gaye-i Ramazan 1247 (9 Eylül 1831 - 1 Mart 1832) Tarihinde Miriye Verdikleri Altı Aylık Gön ve Kösele Miktar ve Fiyatını Gösteren Tablodur.

Cinsi	Yedikule		Eyüp		Kasımpaşa		Üsküdar		Toplam
	Adet	Fiyat	Adet	Fiyat	Adet	Fiyat	Adet	Fiyat	Adet
Manda Gönü	-	-	41	112	-	-	19	112	6720
	11	110			29	110	10	110	5500
	-	-	17	108	-	-	-	-	1836
	-	-	-	-	20	105	23	105	4515
	-	-	18	102	-	-	-	-	1836
	11	100	14	100	73	100	15	100	11200
	-	-	19	95	19	95			3610
	-	-	10	90	-	-	38	90	4120
	-	-	15	85	34	85	-	-	3315
Kösele	30	65	22	65	34	65	11	65	6955
	-	-	18	63	-	-	-	-	567
	20	62	55	62	175	62	70	62	19840
	70	60	65	60	170	60	55	60	15600
	-	-	36	59	-	-	-	-	2124

	-	-	15	58	64	58	-	-	4582
	-	-	61	57	-	-	12	57	4161
	-	-	-	-	142	56	-	-	7952
	64	55	19	55	114	55	61	55	14190
	-	-	52	54	-	-	-	-	2808
	-	-	-	-	51	53	-	-	318
	-	-	10	52	110	52	22	52	7284
	-	-	20	51	-	-	44	51	3264
	-	-	39	50	209	50	44	50	14600
	24	49	40	49	-	-	-	-	3136
	45	48	25	48	-	-	-	-	3360
	-	-	50	47	-	-	-	-	2350
	-	-	-	-	35	49	-	-	1610
	-	-	-	-	15	45	-	-	875
	-	-	-	-	20	43	-	-	860
	-	-	14	42	-	-	-	-	588
	-	-	-	-	-	-	39	35	1365
	-	-	-	-	-	-	5	30	150
Keçi Derisi	4000	50 Para	3000	50 Para	151	50 Para	4000	50	557550
Koyun Derisi	500	20	300	20	-	-	500	20	3000
Karaman Meşini	1130	60 Para	1725	60	-	-	769	60	157500
Sade Meşin	4053	30	180	30	-	-	1061	30	
TOPLAM		27190,5 krş		50154 Krş		80885,5 Krş		37259 Krş	195489

Tablo 8- *Gurre-i Zilkâde_Gaye-i Zilhicce 1248 (22 Mart – 20 Mayıs 1833) Tarihleri Arasındaki Asâkir-i Mansure İhtiyacı İçin Dikimhâne- Amire'ye Alınan İki Aylık Sahtiyan Miktarını Gösterir Tablodur (C.AS,30509).*

Yeri	Rengi	Adet	Tura	Fiyat (Krş)	Yekûn
Tekfurdağ	-	-	10	173,5	1.737,30
Tosya	Kırmızı	88		17	1.526,34
Mudurnu	-	-	17,5	146,5	2.580,03
Teke	-	-	60	166,5	9.990
	-	-	12	173	2.076
Teke	-	-	34 (6'II)	18	5.712
Teke	-	-	12	286	3.432

Tosya	Siyah	402		10	4.020
Tosya	Kırmızı	105		21	2.205
Simav	-	-	50	258	12.900
Köprü	-	-	58	72,6 Para	4.183,5
Teke	-	-	146	260	37.960
Teke	-	-	23	285	6.555
Azman Sahtiyanı	-	-	61	165	10.065
..... Sahtiyanı	-	-	36	185	6.660
Zaferanbolu	-	-	19 (8'İl)	162,5	3.249,5
Totanlı Sahtiyanı	-	-	7	250	1.750
Simav	-	-	8	150	1.200
Mudurnu Sahtiyanı	-	-	145	260	37.700
Teke Sahtiyanı	-	-	9	120	1.080
			3	120	360

Tablo 9- *Gurre-i Zilkâde – Gaye-i Zilhicce 1248 (22 Mart – 20 Mayıs 1833) Tarihleri Arasında Dikim-hâne i Amire'ye Giren İki Aylık Meşin ve Kösele Miktarı* (C.AS, 30509).

Yer	Rengi	Adet	Fiyat	Yekûn
Tüccardan	Beyaz	42	64	2.688
Tüccardan	Kırmızı	310	41	12.710
Tüccardan	Sarı	9	5	45
Tüccardan	-	227	421,17 Para	9.730,5
Tüccardan	-	6	5	30
Tüccardan	Beyaz	40	50,3 Para	2.040
Tüccardan	Kırmızı	262	42,5 5 Para	11.135
Tüccardan	Kırmızı	193	42	8.106
Tüccardan	Sarı	12	5	60
Tüccardan	-	173	43	7.439
Tüccardan	-	5	5	25
Tüccardan	-	279	42,16 Para	13.206
Tüccardan	-	8	5	40
Tüccardan	-	8	50,5	404
Tüccardan	-	166	43,5	7.221
Tüccardan	-	5	5	25
Tüccardan Büyük Kösele	-	133	52,5	6.932,5
Tüccardan Küçük Kösele	-	266	45	11.970
Tüccardan	Beyaz	90	52,5	4.725
Tüccardan	-	316	43,5	13.746

Tüccardan	-	123	43,12 Para	5.781
Tüccardan	Sarı	3	5	15
Yedikule	Karaman Meşini	20	70 Para	35 Krş
Yedikule	Sade Meşin	3386	42 Para	3.555
Yedikule	Keçi Derisi	1724	50 Para	2.154,5
Eyüp	Karaman Meşini	40	70 Para	70 Krş
Eyüp	Sade Meşin	280	42	294 Krş
Eyüp	Keçi Derisi	185	50	231 Krş

Gerek tüccardan, gerekse debbağlardan alınan gön, sahtiyan ve köseleler ile Dikimhâne-i Amire’de askerın ihtiyâcı olan lapçin, çizme ve diğeri ihtiyâclarını imâl edilerek karşılanırdı. Gurre-i Şevval 1251’den Gâye-i Zilhicce 1251 (20 Ocak 1836-17 Nisan 1836) tarihine kadarki üç aylık devrede Dikimhâne-i Amire tarafından imâl edilen lapçin ve çizme bedeli olarak on dokuz yük, kırk sekiz bin dokuz yüz kuruşluk masraf yapılmış ve bedeli Mansure Hazinesi’nce karşılanmıştı (HAT, 50895). Aynı şekilde Rebiyülahır 1250 (27 Temmuz-25 Ağustos 1835) tarihinde bir aylık müddet içinde imâl edilen ayakkabılar ile ambarda mevcut olanlar belgelere şu şekilde yansımıştı (C.AS, 54620).

Tablo 10- Devredilen ve Yeni İmâl Olunan Ayakkabı Miktarı (çift olarak)

	Lapçin	Çizme	Kundura	Yarım Çizme
Devrolan	47.962	2.425	71	166
İmâl edilen	5.573	4.285	-	-
Sarf edilen	3.063	2.787	-	-
Kalan	50.472	3.923	71	166

Mevcut kalan 50.472 çift lapçinin, 14.981 çifti yerli lapçin, 35.491 çifti ise Rusya lapçinidir (C.AS,54620). Bu vesikadan da anladığımız üzere ihtiyaç karşılanamadığı zamanlarda çizme ve lapçinler ithâl edilerek ihtiyaç giderilmekte idi. (Kütükoğlu, 1981, 591).

Mesarif hazinesi tarafından Dikimhâne-i Âmire’de imâl ettirilen askerî ayakkabıların 1254 (1838) tarihinden itibaren, fiyatlarında değişiklik yapılmıştı. Yeni üretim daha hesaplı olup ancak perdahlı çizmenin her bir çiftinde üç sahtiyan çizme, lapçin ve kaloşlarda ise ikişer kuruş ücret adı altında toplanan paraların bir kısmının dikimhânedeki çalışanlara üç ayda bir kere bahşiş olarak verilmesi ve diğeri kısmı ile de dikimhânenin bazı tamirlerinin yapılması yoluna gidilmişti (HAT, 48381-B). Mesarif hazinesi tarafından imâl ettirilen ayakkabıların 1254 (1838) yılı öncesi ve sonrası fiyatları karşılaştırıldığında büyük farklar meydana çıkmış idi (HAT, 48381-B).

Tablo 11

Ayakkabı Cinsi	Eski Fiyat (krş)	Yeni Fiyat (krş)	Fark(krş)
Perdahlı Çizme	80	26.5	53.5
Simav Sahtiyanı Çizme	28.07	14.08	14
Perdahlı Kaloş	19.28	11.39	7.29
Sahtiyarı Lapçin	18.6	10.33	7.13

Tablo 12- 1216 Ramazan'ında (Ocak 1802) Takdim Edilen Çizme, Lapçin ve Kalavre Numunelerinin Çift Olarak Maliyeti döküm olarak verilmektedir (Kütükoğlu, 1981, 592-3).

Malzeme	Kundura Çizme	Bayağı Çizme	Lapçin	Kalavre
Çiftleme	120	-	167	50
Çiftleme ve Astar	-	110	-	-
	226	166	137	46,6
	80	-	-	-
Keten Dolgusu İçin Palaska	40	-	40	-
	12	-	12	-
Ökçe Çivisi	-	-	-	7
	4	2	2	2
Çift	5	-	-	-
Çift ve Balmumu	-	-	4	2,5
Meşin	30	30	8	10
Ökçe Tahtası	-	6	-	-
Pamuk İpliği	-	6	-	3,5
Mısır İpliği	-	-	13	-
Mısır İpliği ve Dolma	-	-	-	6,3
Nalça	-	30	-	-
Yelken Bezi	-	20	-	-
Kalın Sahtiyarı	-	-	-	12
İşçilik	360	160	200	60
TOPLAM	877 Para = 21,5 Krş, 12 para	530 Para = 13 Krş 10 Para	583 Para = 14,5 Krş 3 Para	200 Para = 5 Krş

Beykoz Kundura Fabrikası için ihtiyaç duyulan bazı maddelerin yabancı ülkelerden ithal edildiğini görmekteyiz. Zaman zaman devletler arasında krizlere de yol açan bu durum diploması ve mütekabiliyet denklemi içinde çözülmeye çalışılmaktaydı. Bu bağlamda Beykoz Kundura Fabrikası için Frankfort şirketine sipariş olunan beş yüz kilo bakır perçin çivileri ile aynı miktar bakır levhaların ihracına Almanya Dahiliye Nezaretince müsaade olunmadığı Har-

biye Nezareti tarafından bildirilmiştir. Kundura Fabrikası için çok önemli olan malzemenin ihraç ve geçişine izin verilmesi için Berlin Sefaretimizin Almanya Hariciye Nezareti'yle temasa geçmesi istenmiş ve ayrıca Almanya Sefareti'ne de durum bildirilmişti. Sipariş edilen eşyanın ihracına izin verilinceye kadar Almanya'ya ihracına izin verilen eşyaların mütekabiliyet prensibi gereği durdurulması ve talep edilen bakır ve diğer eşyaların verilinceye kadar ertelenmesinin uygunluğunu ifade eden 26 Şubat 1330 tarihli ve 957 numaralı tezkire, Meclis-i Vükela'da görüşülmüştür. Bu konuda Berlin Askeri Ataşe'nin Almanya Hariciye Nezareti nezdinde gerekli adımların hızlıca atılarak neticesinin bildirilmesi de Harbiye Nezareti'nden istenmiştir (BEO, Dosya no: 4344, Gömlek no: 325782).

Ser-askeri tarafından idare edilen Beykoz Kundura Fabrikası'nın zaman içinde yabancı idarecilere iş ihale edildiğine de şahit olmaktayız. Nitekim Sadaret Mektubi kaleminden Sadrazam Damat Ferit imzasıyla Harbiye Nezareti'ne gönderilen 2 Muharrem 1339 tarihli tezkerede; Beykoz'daki Kundura Fabrikası'na yardım etmek üzere işletmesinin kumandan Milençe'ye ihale edilmesi Meclis-i Vükela'ca uygun bulunmuştur. Taraflar dört ay süre içinde teklifi geri çevirerek anlaşmayı tek taraflı olarak feshetmeye yetkili kılınmışlardı. Ayrıca bu antlaşmaya fabrika binası ve içindeki var olan demirbaş aletler bahse konu olup, devlete ait deri ve basit malzemeler veya diğer hiçbir eşya bu işleme dâhil edilmeyerek her şeyin tamamen devlete döndürülmesi kararlaştırılmıştı. 2 Muharrem sene 1339 tarihli zabınameye göre gereğinin yapılması istenmiştir (BEO, Dosya no: 4653; 4655).

Dikimhane-i Âmire içinde askerin diğer temel ihtiyacı olan saraciyе ürünleri de imal edilmekteydi. Kunduraya göre daha geri planda olan bu üretim kısmı askerin ihtiyaç duyduğu ürünleri yeterince tedarik etmekte zorlanıyordu. Çoğu zaman dışarıdaki üreticim merkezlerinden numunelerine uygun ve standartlarını sağlayacak tarzda sipariş usulüyle tedarik yoluna gidilmekteydi. Bu husus Saraçhane içinde üretim yapan sarac esnafının ilgisini çekmiştir. Çeşitli nedenlerden dolayı ürettikleri ürünleri kıymetten düşerek durumları bozulan sarac esnafı, mevcut durumlarının düzeltilmesi ve sanatlarının tekrar revaç bulması için verdikleri dilekçeler üzerine 7 Rebiyyülevvel 1284 tarihinde Meclis-i Vala dairesinde toplanan Komisyon-ı Mahsus'ta müzakereler yapılmıştır. İstanbul sarac esnafı bu görüşmelerde; Dikimhane-i Âmire ambarında üretilmekte olan başlık, palaska, çanta ve eğer takımları gibi askeri malzemenin fazla yaptırılmasına gerek görülür ve imali kararlaştırılırsa kendilerine sipariş olunduğu takdirde tayin edilen süre içinde örneğine uygun olarak ve gayet sağlam bir şekilde fiyatı da dikimhanenin fiyatından daha ucuz olarak imal edeceklerini ifade etmişlerdir. Hatta yapacakları şeylerin malzeme ve işçiliklerinde Dar-ı Şura'ca bir şüphe duyulursa emin olmak için içlerinden dilediğini seçerek içi ve dışını kontrol ettikten sonra kabul edilmesine razı olduklarını beyan etmişlerdir.

Yapılan müzakerelerde; halihazırda dikimhanede hizmet eden 33 adet görevli asker olduğu, başka saracanelerden getirtilen ve istihdam edilen sarac kalfalarına ruhsat verilerek sarachaneye gönderildiği ve bundan sonra dikimhanenin yapamayacağı derecede fazla imalat gerektiğinde esnafın kethüda ve

muteber ustaları Dar-ı Şura'ya getirilerek yaptırılacak şeylerin numuneleri verilip, Nizamiye Ruznamesi'nde kayıtlı olan fiyatıyla dengelenerek, parçaları dahi Beykoz Debbağhanesi üretiminden verilmek suretiyle fiyatlarının belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Esnafın imal ettikleri ürünler teslim edildikten sonra Beykoz Debbağhanesi'nden aldıkları hammaddelerin ücretleri düşülerek kalan kısmı Nizamiye Hazinesi'nden kıstlara göre ödeme ve taksitlendirilmeleri yapılarak hesabın kapatılması kararlaştırılmıştır. Bunlara ilaveten büyük küçük bütün rütbelerdeki memurların kullandıkları saraciye eşyasının bundan sonra belirlenen fiyat ile Şirket-i Sarraciye-i Osmaniye tarafından imal ettirilmesi ve kalemlerde evrakın korunması için gerekli olan üzeri deri kaplı tahta sandıkların dahi kararlaştırılan fiyat üzerinden saraçhane içinde bulunan sandıkçı esnafı dükkanlarından satın alınması karara bağlanan diğer bir konu idi.

Meclis-i Vala'da görüşülerek karara bağlanan bu hususların çok geçmeden uygulamaya geçtiği anlaşılmaktadır. Nitekim Ser-askeri tarafından Bosna vilayetine gönderilen tezkerede yukarıdaki hususlar bildirilmiş ve gereğinin yapılması Bosna esnafından istenmiştir (AMKT.MHM, Dosya no: 387/A vesika no: 16).

İstanbul'da yapılması irade ile kararlaştırılmış olan Hiref ve Sanayi Mektebi'nin kurulması ve idaresi hakkında oluşturulan komisyonun kaleme aldığı mazbata ve haritalar Meclis-i Vala'da görüşülmüş olup, şimdilik 19 sanatın tamamlanması ve öğretilmesine ait olmak üzere Islah-ı Sanayi Mektebi adında bir okul açılması gerektiğine karar verilmiştir. Maarif Nezareti'ne gönderilen yazıda ise 19 sanatın çağrılan maharetli ustaları ve yardımcıları vasıtasıyla öğretilmesi ve gerekli olan örnek atölyeler mektep içinde bulunacak ise de debbağlık sanatları için dahi Beykoz Debbağhanesi'yle Veli Efendi'deki bez fabrikasının örnek sanat atölyesi olarak seçilmesi ve talebelerin orada staj görmeleri kararlaştırılmıştır (A.MKT.MHM, 382/80).

Sonuç

Osmanlı devletinin en temel ve stratejik mamul ürünleri arasında yer alan deri mamulü ürünler gerek toplumun ihtiyacı gerek ise askeriye'nin ihtiyacı olarak her hangi bir aksaklığa ve sıkıntıya uğramadan giderilmesi gereken temel ihtiyaçlardan sayılmaktadır. Bu bağlamda saray içinde küçük bir zümre halinde var olan esnaf yapılanması sadece saray içine hizmet etmekte ve dar kapsamlı bir hizmet üretmekte olup, genel ihtiyaçları tedarik etmede yetersiz kalmaktaydı.

Tanzimat ve sonrası dönemde devletin kendini yenileme bağlamında irade ortaya koyarak yeni düzenlemeler yaptığı ve büyük oranda düzenlemeye ordudan başladığı bilinmektedir. Ordunun ihtiyaçları her şeyin üzerinde kabul edildiğinden çeşitli hizmet ve alımların tek elden ser-askeri bünyesinde toplanması kararlaştırılarak buna dönük düzenlemeler yapılmıştır. Büyük miktarlara ulaşan ayakkabı ve saraciye gibi ihtiyaçların temin ve ödemelerinin yapılması bunlara ilişkin ham madde tedariki ve imalat süreçleri tek elden takip

edilerek süreçler kısaltılmış ve kontrol altına alınmıştır. Ancak bu da büyük bir yük oluşturmuştur. Beykoz Debbâğhanesi ve Dikimhanesi deri ve mamullerinin tedarik zincirinde işin ana merkezini oluşturmuştur. Derilerin Anadolu ve Rumeli'den toplanması ve aynı şekilde palamut ve çam kabuğunun da üretim merkezlerinden toplanması ve bunların ücretlerinin ödenmesi kundura ve saraciye üretimi için hayati derecede önemliydi. Bunların yeterli olduğu zamanlar Dikimhane-i Âmire'de de işler yolunda gitmekteydi. Bütün bunlara rağmen Beykoz debbağhane ve dikimhane fabrikaları yine de tüm ihtiyaca cevap vermekten uzaktı. Böyle hallerde serbest piyasadan satın alma usulü ile ihtiyaçlar giderilmeye çalışılmıştır.

Üretimin fabrikalaşarak makineleşmesi hem üretimi artırmış hem de standartlaşmayı beraberinde getirmiştir. Üründe maliyetlerin düşmesi ve belirli bir kalitenin sağlanması hedeflenmiş olup, her ürün için yıl yıl numuneler oluşturularak üretilen ürünün hem malzeme açısından hem de işçilik açısından bu numunelere uygunluğu titizlikle aranmıştır. Bu tutum aynı zamanda serbest piyasayı da bu anlayışa getirmiştir.

Netice olarak Beykoz Deri ve Kundura Fabrikalarının imparatorluk coğrafyasına yapmış olduğu katkıları fazla olmakla kalmayıp, Osmanlı sonrası kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti'ne de hayli katkıları olmuştur. Sümerbank Deri ve Kundura Fabrikaları olarak üretim ve hizmetine uzun zaman devam etmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

A.AMD, Dosya no:63.

A.MKT.MHM: 343; 382; 387 / A.

BEO, Dosya no: 4344; 4653.

CEVDET ASKERİ: 16728; 16858; 22702; 30509; 32331; 54620.

CEVDET İKTİDAT: 886; 1200.

DH.EUM.LVZ: Dosya no:31.

DH.İ.LUM: Dosya no: 81-2; 89-3; 89-7.

HATT-I HUMAYUN: 17671; 17671-A; 17671-B; 18524; 18524-A; 27169; 33520; 42852; 42852-A;

48352; 48381-A; 48381-B; 48395; 48414; 48414-A; 50895; 50913.

Y.PRK.ASK: Dosya no:260.

Araştırma Kaynakları

Esiner, M., (1970), *Türkiye Türkçesinde Giyim Adları Sözlüğü*, (İÜEF Mezuniyet Tezi nr: 7347, İstanbul), İÜEF Kütüphanesinden elde edilmiştir.

Koçu, R.E., (1958), *Beykoz Debbâğhanesi*, İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul: Koçu yayınevi.

Koçu, R.E., (1969), *Türk Giyim ve Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, İstanbul: Sümerbank Yayınları.

Kütükoğlu, S.M., (1981), *Asakir-i Mansure Kıyafeti, Atatürk'e Armağan Kitabı içinde* İstanbul: İÜEF Yayınları.

Önsoy, R., (1988), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Toprak, Z., (1985), *Tanzimat'ta Osmanlı Sanayii, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul İletişim Yayınları.

Toprak, Z., (1985), II. Meşrutiyet ve Osmanlı Sanayii, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul İletişim Yayınları.

Osmanlı Kâğıt Sanayisinin Son Yatırımı

Fatih DAMLIBAĞ¹

Özet

Osmanlı kâğıt sanayisinde yapılan son yatırım olan Hamidiye Kâğıt Fabrikası'nın kuruluş ve işleyişi, bu makalenin ana konusudur. Bu fabrika Osmanlı Devleti'nde kurulan son kâğıt fabrikasıdır. Fabrikanın kurucusu Serkurena Osman Bey olup, aslında onun ilk fikri bir matbaa kurmaktı. Fakat neredeyse bütün kâğıdın Avrupa'dan ithali, böyle bir girişimin sürdürülmesinin önünde önemli bir güçlük teşkil etmiştir. Bu yüzden öncelikli hedef olarak kendisine, modern bir kâğıt fabrikası kurmayı seçmiştir. Bu amaçla devletle yapılan görüşmeler neticesinde; yeni fabrikanın kuruluşuyla ilgili, hak ve sorumlulukları gösteren imtiyaz mukavelenamesi imzalanmıştır. Takip eden aşama, sermaye birikimi için bir şirket kurulması olmuştur. Fabrika İngiliz sermayesi ile hayata geçirilmiştir. Üretim teknolojisi ve makine teçhizatı da, yine İngiltere'den temin edilmiştir. 1893 yılında Hamidiye Kâğıt Fabrikası, İstanbul Beykoz'da üretime geçmiştir. Bu fabrikaya Osmanlı Devleti rekabet gücü kazandırabilmek için, resmi kurumlar aracılığıyla talep desteği sağlamıştır. Çünkü yürürlükteki ticaret anlaşmaları, Osmanlı Devleti'nin fabrikeyi korumak için gümrük vergisi oranlarını tek başına yükseltmesini yasaklamaktaydı. Fakat bu desteğe rağmen, makine parkını kuran şirketle yaşanan anlaşmazlıklar sebebiyle; fabrika ancak altı ay kadar faaliyetini sürdürebilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası uzun süre atıl kalan fabrikeyi, İngiliz ortak Edwin Pears yeniden açmak istemiştir. Fabrikanın sorunlu finansal yapısı ve bazı vergi problemleri yüzünden, Osmanlı yetkilileri ile olan müzakereler iki yıldan fazla bir süre almıştır. Sonunda anlaşma sağlansa da, Edwin Pears'ın fabrikeyi canlandırma çabası başarısız olmuştur. Çünkü patlak veren I. Dünya Savaşı'nda, İngiltere

1 Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, fdamlibag@gumushane.edu.tr

rakip taraftadır. Fabrika tekrardan terk edilmiştir. Savaşta Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya ise, fabrikanın sonunu hazırlamıştır. Fabrikanın bütün metal aksamı, savaş sanayisinde kullanılacağı gerekçesiyle söktürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: kâğıt fabrikası, talep desteği, vergi sorunları, Serkurena Osman Bey, Edwin Pears.

Hattat Hafız Serkurena Osman Bey, Hakkâkzade Mustafa Hilmi Efendi'nin oğludur. Kendisinin doğum tarihi bilinmezken, 1890 yılında vefat etmiştir. II. Abdülhamid'in başmabeyincisi olan Serkurena Osman Bey; devrinde Kuran-ı Kerim basma iznini alan ilk kişi olup, Matbaa-i Osmaniye'nin de kurucusudur. Kendisi Sultan Abdülmecid zamanında saray çevresinde yetişmiş ve bu süreçte II. Abdülhamid'in en yakın arkadaşı olmuştur. Bu yakınlık elde ettiği mevki ve aldığı izinlerin yolunu açmıştır. Osman Bey'in matbaası 1878'de kurulmuşsa da, 1884 yılında Çemberlitaş'taki esas yerine taşınmıştır. İki katlı dikdörtgen binanın içerisine, dokuzu düz baskı ve dokuzu da litografya taş baskı yapan 18 adet buharla çalışan baskı makinesi yerleştirilmiştir. Matbaada tipografi, stereotipi, litografi, fotoğrafı, hallografi, iksilografi ve galvanoplasti yapılabilmekte olup; Doğu ve Avrupa dillerinde kitap basabilmek için gereken her türlü teçhizat bulunmaktadır. Fakat Kuran-ı Kerim basma konusunda tekel hakkı tanınan bu matbaanın esas işlevi, Osmanlı kitaplarını basmaktır (Kuran Burçoğlu, 2001, s. 33-34, 36-37).

Serkurena Osman Bey 28 Temmuz 1886 tarihli imtiyaz talep dilekçesine, sektöre girme konusundaki çabalarıyla başlamıştır. Kendisinin öncelikli hedefinin, kaliteli ve iyi çalışan bir matbaa kurmak olduğunu belirtmiştir. Fakat kâğıt Avrupa'dan gelmektedir. Bunun içinde yurtdışına ciddi meblağlara varan ödemeler yapılması gerekmektedir. 1885'te 151.861 ve 1886'da 171.282 altın liralık ödeme, kâğıt ithalatı için yapılmıştır (Pamuk, 2011, s. 49). İthalata bu bağımlılık sebebiyle, hem İstanbul hem de taşradaki diğer vilayetler ihtiyaçlarını büyük güçlüklerle karşılayabilmektedir. İlaveten kâğıt gibi piyasası geniş olan bir ürünün ticaretinin, çok büyük ölçüde yabancıların kontrolüne terk edilmesi de uygun bir davranış değildir. Bu husustaki eksikliklerin tamamlanabilmesi için, Osman Bey kâğıt üretmek üzere 90 yıllığına bir imtiyaz istemektedir. Kendisi fabrikayı kurmak için, İstanbul Beykoz'u seçmiştir. Ayrıca bölgede terk edilmiş ve boş duran mum fabrikasının,² bütün yan tesisleriyle birlikte kendisine tahsis edilmesini de talep etmektedir.

...mükemmel bir matbaa vücuda getirmeğe hasr-ı say ve ikdam eylemekde isem de kâğıdın Avrupa'dan gelmesi mülabesesiyle gerek buraca ve gerek bilcümle vilayat-ı şahanelerince külli müşkülât çekilmekte olduğuna ve esasen kağıd gibi istimali umumi bir madde-i lazımenin istifade-i ticareti münhasıran ecanib yedinde kalması... mülükanelerine tevafuk idemeyeceği emr-i bedihi bulunduğundan binaen bu husustaki noksanlığı ikmal eylemek üzere memalik-i seniyyelerinde her nevi kağıd imali imtiyazının toksan sene müddetle kullarına ihsanıyla bu husus için Beğkoz civarında kain metruk ve muattal mum fabrikasının mea-müştemilat uhde-i kemteraneme ihalesi hususına emr-i irade-i seniyye-i cenab-ı şehriyarilerine şerefmüteallık buyurılması... (BOA, İ.MMS 84/3646, 26 Şevval 1303, 16 Temmuz 1302, 28 Temmuz 1886)

Serkurena Osman Bey'in talebi, 3 Ağustos 1886 tarihli bir yazıyla padişaha sunulmuştur. Yıldız Sarayı baş kitabete dairesi aracılığıyla padişaha talebin sunulması, Osman Bey'in dilekçesinin üzerinden sadece altı gün geçince. Talebin içerdiği bu tarz fabrikaların ülke içerisinde kurulması, padişah tarafından uygun bulunmuştur. Ertesi gün yapılacak Meclis-i Vükela toplantısında konunun görüşülüp, benzeri girişimlere göre uygulanacak sürenin ve şartlarının tespit edilerek; durumun kendisine arz edilmesini istemiştir.

...suret-i istida memleketce menafii müstelzim mevaddan olup böyle bir fabrikanın vücuda gelmesi nezdinde aliyyede arzu buyurulmakda olduğundan yarın akd olunacak Meclis-i Vükela'da müzakere-i madde ile emsaline tevfiқан müddet ve şeraiti kararlaştırılarak ba-mazbata arz ve istizan-ı keyfiyet olunması... (BOA, İ.DH 999/78992, 3 Zilkade 1303, 22 Temmuz 1302, 3 Ağustos 1886)

Serkurena Osman Bey'in padişahla olan arkadaşlığı, talebine gösterilen bu yakın ve hızlı ilginin bir boyutunu oluşturabilir. Ama bu ilgi için daha önemli görünen noktaysa, padişahın kâğıt imali sektörüne daha öncesinde de alaka duymasıdır. II. Abdülhamid İstanbul'da kendi hususi arazisi üzerinde, bir kâğıt fabrikası kurmayı planlamıştır. Bu konuyla ilgili olarak Osman Bey'in talebinden üç sene önce, Washington'a elçi olarak gönderilen Tevfik Bey araştırmalar yapmıştır. Tevfik Bey 23 Mayıs 1883 tarihinde baş kitabete dairesine gönderdiği raporda, görev yerine ulaştığını ve kâğıt fabrikaları hakkında uzman olan kişilerle görüşmeler yaptığını bildirmiştir (BOA, Y.PRK.EŞA 3/57, 16 Receb 1300, 11 Mayıs 1299, 23 Mayıs 1883).

Padişahın emri üzerine Osman Bey'in talebi, ertesi gün olan 4 Ağustos 1886'da Meclisi Vükela'da görüşülmüştür. Görüşmede dikkate alınan ilk husus, fabrikayla ilgili bir prensip kararının alınmasıdır. Ülkedeki bayındırlık faaliyetlerine iyi bir ilave olmak üzere; kaliteli bir kâğıt fabrikasının inşasının gerekli ve lüzumlu bulunduğuna, Meclis-i Vükela'daki katılımcılar kanaat getirmişlerdir. Bunun için girişimcinin talebi incelenmeye uygun bulunmuştur. Osman Bey'in vekilinin sunduğu dilekçede, ilk istenilen 90 yıllık süre 50 yıla düşürülmüştür. Daha sonraysa rekabetten korunma, vergi muafiyetleri ve devletten destek beklentisi olmak üzere talep edilen üç başlık bulunmaktadır. Rekabetten korunmak için, ikinci bir kâğıt fabrikasına imtiyaz verilmemesi talep edilmektedir. Vergi muafiyetleriyle ilgili olarak talep edilen ilk nokta, fabrikanın kuruluşunda gerekli olan teknoloji transferi için gümrük vergisi istenilmemesidir. Ayrıca fabrika ürünlerinin satışına, yurt içi ve yurt dışı ayrımı yapılmaksızın gümrük muafiyeti tanınması da istenilmektedir. Üçüncü talep edilen noktaysa, fabrikanın devlet tarafından sürekli desteklenmesidir.

...müessesat-ı nafiyeye ilaveten memalik-i şahanece böyle mükemmel bir kağıd fabrikasının vücuda gelmesindeki lüzum ve muhassenât derkâr olmasıyla esas-ı istida şayan-ı tervic ve kabul görünmüş ve müşarüniyleh tarafından gönderilen vekilin virdiği varakada müddet-i imtiyaziyenin nihayet elli sene olması ve bu müddet içinde diğer talibe imtiyaz virilmemesi ve fabrikanın küşadıçün celb olunacak kâffe-i alat ve edevat ile her nevi imalatın gerek memalik-i mahrusede ve gerek harice naklinde resm-i gümrükden muafiyeti ve fabrikanın hükümet-i seniyye tarafından muavenet-i daimeye mazhar olması dermeyan edil-

miş olub...(BOA, MV 11/37, 4 Zilkade 1303, 23 Temmuz 1302, 4 Ağustos 1886)

Serkurena Osman Bey'in vekilinin bildirdiği talepler, Meclis-i Vükela tarafından büyük ölçüde kabul edilmiştir. Fabrikanın teknoloji transferi ve satışlarının gümrük resminden muaf tutulması, benzeri girişimlere de bu ayrıcalıklar tanındığı için uygun bulunmuştur. İmtiyaz süresinin 50 yıl olması onaylanmışsa da, fabrikanın inşaatının tamamlanması için dört yıllık bir süre sınırlaması konulmuştur. Bu süre sınırının haricinde Meclis-i Vükela'nın ikinci şartıysa, piyasadaki diğer girişimcilerle olan ilişkileri düzenlemek için konulmuştur. İmtiyaz alan girişimcinin daha önceden kurulmuş olan, Beyrut'ta³ veya Osmanlı Devleti'nin diğer herhangi bir yerinde bulunan kâğıt fabrikalarına müdahalede bulunması yasaklanmıştır. Meclis-i Vükela'nın konuyla ilgili son kararı ise, yeni kurulacak fabrikanın devlet tarafından desteklemesi talebinin doğal karşılandığı yönündedir. Bu konuyla ilgili olarak, devlet eliyle fabrikaya talep desteği sağlanacaktır. Daha sonra detayına girileceği için burada belirtilecek olan, resmi dairelere kâğıt ve kırtasiye ihtiyaçlarını bu fabrikadan karşılamaları için emir verileceğidir. Oluşan bu şartlar, Osman Bey'in vekili tarafından da kabul edilmiştir.

...bunlardan fabrikanın küşad için celb olunacak alat ve edevatın resm-i gümrükten muafiyeti ve fabrika imalatından gerek memalik-i mahrusenin sair cihetlerine ve gerek memalik-i ecnebiyeye çıkarılacakların kezalik resm-i gümrükten istisnasını emsaline ve icab-ı maslahata muvafık olacağı gibi müddet-i imtiyaziyenin elli sene olması ve fabrikanın hitam-ı inşaatı için dört sene müddet tayini münasib görünmüş ve elyevm Beyrut ve mevaki-i sairede mevcut olan fabrikalara tokunulmaması ve fabrikanın cenab-ı hükümet-i seniyyeden mazhar-ı teshilat olması umur-ı tabiiiden olarak bu surete vekil-i mumaileyh dahi muvafakat itmiş olduğundan... (BOA, MV 11/37, 4 Zilkade 1303, 23 Temmuz 1302, 4 Ağustos 1886)

Uzlaşılın bu hususlar, aynı gün sadaret tezkiresiyle padişaha sunulmuştur. Ertesi gün gelen padişahın cevabındaysa, piyasanın talep durumuyla ilgili bir eleştiri getirilerek talep onaylanmıştır. Kurulacak fabrikanın ülkenin ihtiyacını karşılamaması durumunda ve mevcut fabrikadan daha iyi şartlarla imtiyaz istenmesi halinde, devlet bu alanda faaliyette bulunacak, yeni girişimcilerle imtiyaz görüşmesinde bulunabilecektir. "...ilerüde ihtiyac-ı memlekete kâfi kağıd çıkarılamadığı ve bundan daha nafi şerait ile bir fabrika küşadı istidasında bulunan olduğu halde ol vakit ana dahi icab-ı müzakere olunarak arz olunmak şartıyla..." (BOA, İ.MMS 84/3646, 5 Zilkade 1303, 24 Temmuz 1302, 5 Ağustos 1886)

Sadaret makamı konuyu incelenmesi için Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne göndermiştir. 28 Ağustos 1886 tarihinde Serkurena Osman Bey'in talebi, Ticaret Umum Müdürlüğünde görüşülmüştür. Müdürlükte yapılan görüşmede, mutabık kalınan konuların üzerine iki yeni husus belirlenmiştir. Bunlardan birincisi Osman Bey'e imtiyazın işleyişi için, şirket kurma hakkının tanınmasıdır. İkincisi ise sektördeki diğer aktörlerle olan ilişkileri düzenleyen hükümlerin biraz daha detaylandırılmasıdır. Hâlihazırda Beyrut'ta faaliyetini sürdüren kâğıt fabrikası imtiyaz almamıştır. Ayrıca İzmir'de⁴ açılmış ve sonradan üretimine ara vermiş bir kâğıt fabrikası da bulunmaktadır. Bu iki fabrikaya müdahalede bulunulmaması için, görüşülen mukavelename örneğine bir madde konulacaktır.

...sahib-i imtiyazın lüzum gördüğü halde bir şirket teşkiline serbest olmasıdır... ve Beyrut'da kağıd fabrikası küşadıcün mukaddemce ruhsat-ı resmîye-i imtiyaziye ita olunduğuna dair bir kayıt ve malumat olmadığı gibi bundan otuz sene mukaddem İzmir'de bir kağıd fabrikası küşad idilmiş ise de devam idemeyerek tatil edildiği bit-tetkik anlaşılmış olduğu cihetle bunlara tokunulmaması hakkında mezkur mukavelename müsveddesine bazı şerait derci... (BOA, İ.MMS 85/3666, 28 Zilkade 1303, 16 Ağustos 1302, 28 Ağustos 1886)

Ticaret Umum Müdürlüğünde yapılan görüşme sonrası, 1 Eylül 1886 tarihinde konu Meclis-i Vükela'da ele alınmıştır. Meclis-i Vükela müdürlükte yapılan görüşmeye, bir noktada itiraz etmiştir. İmtiyaz süresi sonunda fabrikanın binaları ve arazisi devlete terk edilecektir. Fakat kullanılan alet ve makineler yüzde yirmilik bir indirimle, devlet tarafından imtiyaz sahibinden satın alınacaktır. Müdürlükle Osman Bey'in uzlaştığı bu nokta ise, Meclis-i Vükela tarafından uygun bulunmamıştır. Çünkü uzun süre çalışacak makinelerdeki yıpranma payının, daha fazla olacağı düşünülmektedir. Bunun için Meclis-i Vükela yıpranma payı bedellerinin başlangıçta belirlenmesi yerine, imtiyaz müddeti sonunda bilirkişi tarafından tayin edilmesini istemiştir.

...müddet-i imtiyaziyenin hitamında fabrikanın arazi ve ebniyesi hükümet-i seniyye terk olunub fakat mevcut bulunan makine ve âlat ve edevat yüzde yirmi tenzil fiyat ile taraf-ı hükümetden mübayaaya kılınmak suretlerinin hakkında mir-i müşarünileyhin vekili tarafından dermeyeran olunan ifâdât müdiriyet-i mezkurece yolunda görünmesiyle... ancak makine ve âlat ve edevat ve sair levazimat hitam-ı müddet-i imtiyaziyeye kadar istimalinden tolayı kıymet-i mübayaadan pek çok tenzil ideceği cihetle bunların yüzde yirmi noksanıyla kabulü münasib olamayacağından hitam-ı müddet-i imtiyaziyede kıymet-i hakikisi erbab-ı hibre marifetiyle takdir itdirilerek mübayaası sureti tensib olunarak... (BOA, MV 12/13, 2 Zilhicce 1303, 20 Ağustos 1302, 1 Eylül 1886)

Yıpranma payı bedellerinin nasıl tespit edileceği konusu, imtiyaz mukavelenamesiyle ilgili son eleştiridir. Bu konunun da halledilmesi üzerine, 5 Eylül 1886'da Meclis-i Vükela'nın imzasına açılan imtiyaz mukavelenamesi, ertesi gün padişah tarafından onaylanmıştır (BOA, İ.MMS 85/3666, 7 Zilhicce 1303, 25 Ağustos 1302, 6 Eylül 1886).

Çalışmanın konusu olan Hamidiye Kağıt Fabrikası, Osmanlı Devleti'nde kurulan kâğıt fabrikalarının sonuncusudur. Serkurena Osman Bey'in imtiyazını aldığı bu fabrika, çalışmada altı başlık altında incelenmiştir. İlk ele alınan husus, devlet ile Osman Bey arasındaki görüşmelerin neticesinde ulaşılan imtiyaz mukavelenamesidir. İki taraf arasında imzalanan bu sözleşme, verilen imtiyazın kurulacak fabrika üzerinde nasıl uygulanacağını düzenleyen şartları içermektedir. Fabrikanın sermayesini toplamak için kurulan şirket, ele alınan ikinci konudur. Üçüncü başlık yeni kurulan fabrikaya, devlet eliyle talep desteği sağlanmasıdır. Resmi dairelere kırtasiye ihtiyaçlarını, bu fabrikadan karşılamaları tebliğ edilmiştir. İstanbul Üniversitesi Yıldız Fotoğraf Albümü'nden edinilen bilgilerle oluşan dördüncü bölüm, işgücü ve makine parkıyla ilgili bilgileri içermektedir. Bu albüm hem dönemde nadir olan görsel malzemeyi içermesi, hem de Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden ulaşılamayan bilgiler için önemli bir

kaynaktır. Beşinci bölümde anlatılansa, uzun süre atıl kalan fabrikanın İngiliz ortaklar tarafından yeniden açılma çabalarını içermektedir. Fabrikanın birikmiş vergisinin talep edilmesi ve buna karşılık bu verginin haklılığının sorgulanması bu bölümün konularıdır. Son bölümdeyse I. Dünya Savaşı şartlarında, fabrikanın tasfiyesinden bahsedilmektedir. Ayrıca bu bölümde, bahsedilen tasfiyenin gerekçeleri ve gerçekten gerekli olup olmadığı sorgulanacaktır.

Serkurena Osman Bey'in Hamidiye Kâğıt Fabrikası İçin Aldığı İmtiyaz Mukavelenamesinin Değerlendirilmesi

İmtiyaz mukavelenamesi beş maddeden oluşmakta olup, ilk maddede Serkurena Osman Bey'e 50 yıllığına imtiyaz verildiği yazılıdır. Ayrıca Osman Bey'e üçüncü maddeyle, bütün ülke genelinde geçerli bir imtiyaz tanınmıştır. Kendisine tanınan bu uzun süre ve çok geniş coğrafi alan, faaliyette bulunacağı sektörün iktisadi zayıflığı için önemli bir delildir. Çünkü aynı dönemde imtiyaz alan diğer sektörlerden girişimcilere; çok daha kısa süreler verilmekte olup, coğrafi bölgeleri de mutlaka sınırlandırılmıştır. Osman Bey'e verilen imtiyazın farklılığını net bir şekilde ortaya koyabilmek için, farklı sektörlerden üç örnek verilmiştir. Bunlardan birincisi buz fabrikası kuracak olan Salim Ağa olup, kendisine İstanbul ve Çanakkale'nin Biga kazası için 25 yıllık imtiyaz tanınmıştır. Züccaciye fabrikası kuracak Mişon Levi ve ortağına, Selanik'te geçerli olmak üzere 10 sene tanınmıştır. Sonuncu örnek olan dokuma fabrikası kuracak Ahmet Refik Efendi ve ortaklarına ise, İstanbul'da geçerli 20 sene tanınmıştır. Kendisine tanınan bu geniş imtiyazın denetlenmesi içinse, üçüncü maddede bütün ülkenin ihtiyacını karşılayacak boyutta üretim yapması şartı getirilmiştir. Ayrıca imtiyazın piyasa ile ilişkilerini düzenleyen hükümler, yine bu maddenin konusudur (BOA, A.DVNSMKLT.d.2., s. 9, 36, 47, 51).

İmtiyazın ikinci ve dördüncü maddeleri, genel olarak hemen her girişimciye tanınan hükümleri içermektedir. İkinci madde imtiyaz sahibinin fabrikayı ne şekilde inşa edeceğiyle ilgili hükümleri içermektedir. Dördüncü madde ise girişimciye tanınan vergi muafiyetlerini düzenlemektedir. Mukavelenamenin beşinci maddesi ise yap-işlet-devret tarzı kurulacak bu tesisin, imtiyaz sonrasındaki durumunu düzenlemektedir. Süre sonunda fabrikanın bina ve arsası devlete devredilecek olsa da; içeride kullanılacak olan alet ve makineler, yıpranma payı bedelleri tespit edildikten sonra devlet tarafından satın alınacaktır (BOA, A.DVNSMKLT.d.2., s. 51).

Hamidiye Kâğıt Fabrikası İçin Şirket Kurulması

Osman Bey'in kuracağı fabrikanın inşası ve çalıştırılması için, mukavelename gereğince bir Osmanlı anonim şirketi kurulmuştur. Şirketin iç tüzüğü padişah tarafından onaylanmıştır. 25 Mayıs 1890 tarihli sadaret tezkiresi, konu hakkında gerekenlerin yapılmasını emretmektedir. Bu emir üzerine şirketin mukavelename tasarısı iki nüsha hazırlanarak, bunlar Osman Bey'in vekili Leonidas Zarifi Efendi tarafından mühürlenmiştir. Daha sonra bu tasarılar, İstanbul Mukavelat Muharrirliği tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

Mukavelename örneklerinden birisi Leonidas Zarifi Efendi'ye, diğeriye Di-
van-ı Hümayun Kalemine teslim edilmiştir.

Osman Beğefendi hazretleri uhdesinde bulunan fabrikanın inşa ve işledilmesi için ber-mûceb-i mukavelename teşkil iden anonim Osmanlı şirketi hakkında tanzim ve takdim olunub tasdiki hususına irade-i seniyye-i cenabı padişahi şeremüteallik buyurulmuş olan nizamname-i dâhili layihasının irsal buyurıldığı beyan-ı aliyyesiyle icabının icrası hususunun amir 13 Mayıs 1306 tarihiyle müverrahan şeref-vârid olan tezkire-i samiye-i cenabı sadaret-penahîleri üzerine mezkûr layihanın iki nüsha olarak canib-i nezaretten ve müşarünileyhi-
min vekili Leonidas Zarifi Efendi tarafından bit-temhir Dersaadet Mukavelat Muharrirliğine kayıd ve tasdik itdirilerek bir nüshası vekil-i mumaileyhe ita olunub diğeri nüshası dahi Divan-ı Hümayun Kaleminde hıfz olunmak üzere... (BOA, A.DVN.MKL 32/8, 20 Şevval 1307, 26 Mayıs 1306, 7 Haziran 1890)

Hamidiye Kâğıt Fabrikasının şirket mukavelenamesi sekiz bölüm ve 44 maddeden oluşmaktadır. Mukavelenamenin ilk bölümü şirketin kuruluşu, faaliyet alanı, ismi ve merkezini bildiren dört maddeden oluşmaktadır. Şirketin unvanı Hamidiye Kâğıt Fabrikası olacak olup, Osmanlı kanunlarına tabi olacaktır. Şirket merkezi İstanbul'da olmak şartıyla, yurtdışında da şubeler açmaya yetkilidir. Yedi maddeden oluşan ikinci bölüm, imtiyazın şirkete devriyle ilgili hususları açıklamaktadır. Şirketin iç idaresiyle ilgili konuları düzenleyen üçüncü bölüm, 11 maddeden oluşmaktadır. 12 maddeden oluşan dördüncü bölüm, şirketin genel kuruluşuyla ilgili hükümleri düzenlemektedir. Yıllık bütçe ve muhasebe defterlerini düzenleyen beşinci bölüm, tek bir maddeden oluşmaktadır. İki maddeden oluşan altıncı bölüm, kâr payının dağıtılması ve sermaye artırımıyla ilgili hükümleri içermektedir. İhtiyat akçesini düzenleyen yedinci bölüm, üç maddeden oluşmaktadır. Dört maddeden oluşan sekizinci ve sonuncu bölüm, şirketin süresinin uzatılması, feshedilmesi ve faaliyetlerini durdurmasıyla ilgili hükümleri içermektedir. (BOA, A.DVNSMKLT.d.4., s. 205-211)

Şirket Londra piyasalarında sermaye bulma çabalarına girişmiştir. Çünkü şirket mukavelenamesinin yedinci maddesi, sermaye işinin bir an önce halledilmesini emretmektedir. Bu maddeye göre şirketin kesin bir şekilde kuruluşu için, hisse senetlerinin tamamının taahhüt altına alınması ve en az yüzde onunun ödenmesi şarttır. "Yedinci madde şirket hisse senedatının tamamı imza ve sermayenin yüzde onı istihsal olunduktan sonra suret-i katiyede teşkil itmiş addolunacak..." (BOA, A.DVNSMKLT.d.4., s. 205)

Bu çabaların neticesinde Osmanlı Devleti'nde kurulan Hamidiye Kâğıt Fabrikası adlı şirketin, İngiltere'deki adı "Ottoman Paper Manufacturing Company Limited" olmuştur. Şirketin Londra ve İstanbul'da iki ayrı idare meclisi bulunmaktadır. Londra'daki meclisin üyelerinin hepsi ve İstanbul'daki beş üyenin üçü İngiliz'dir. Şirketin onaylanmış sermayesi 300.000 Osmanlı lirasıdır. İngilizler sermayenin ödenmesi gereken 30.000 Osmanlı lirasına karşılık olarak 27.300 İngiliz lirasını, 3 Haziran 1890 tarihinde Osmanlı Bankası'nın Londra şubesine yatırmışlardır. Şirketin İstanbul'daki idare meclisi Leonidas Zarifi Efendi başkanlığında beş kişiden oluşmakta olup, diğeri üyelerini ise Osman Bey'in oğlu Ali Cevad Bey, J. R. Thomson, J. C. Tucker ve Edwin Pears oluşturmaktadır. (Kâğıtçı, 1936, s. 230-232)

Resim.1. Fabrikanın Ottoman Paper Manufacturing Company Limited Adıyla İngiltere'de Kurulmuş Şirkete Ait Hisse Senedi

Kaynak: www.hwph.de(erişim tarihi:11.10.2019)

Resim.2. Ottoman Paper Manufacturing Company Limited Şirketi'nin Bir Evrak Üzerindeki Soğuk Damgası

Kaynak: (Kâğıtçı, 1936, s.231)

Hamidiye Kâğıt Fabrikası'nın kurulduğu arazi

Fabrikanın kurulması için Serkurena Osman Bey'in oğlu Ali Cevad Bey'e ait Beykoz'daki arazi uygun bulunmuş ve istimlak edilmiştir. Kır mevki ile Hünkâr iskelesi arasındaki bu arazi, toplam 42 dönümdür. Arazinin bir tarafı-

nı Mehmet Ağa çayırı oluştururken, diğer tarafını bir cadde oluşturmaktadır. Diğer iki tarafının birinde beylik bir değirmen ile ayva bahçesi bulunurken, diğer tarafı deniz kıyısıdır. Fabrikanın denize ulaşımının olması, taşımacılık için önemli bir avantaj sağlayacaktır. 19 Haziran 1890 tarihinde Hamidiye Kâğıt Fabrikası'nın tasarrufuna verilen bu arazi için, 200.000 kuruş bedel belirlenmiştir (Kâğıtçı, 1936, s. 228-230).

Fabrikanın kurulduğu bölge sektör tarafından daha önce de kullanılmıştır. 14 Mart 1804 tarihinde kurulan Beykoz Kâğıt Fabrikası, Nisan 1832 tarihine kadar, en az 28 yıl faaliyetini sürdürmüştür. Beykoz Hünkâr İskeleyi'nde değirmen ocağı denen yer, fabrikaya kuruluş yeri olarak belirlenmiştir. Fakat Hamidiye Kâğıt Fabrikası'nın aksine, bu fabrikanın enerjisi su gücüyle sağlanmıştır. (Ersoy, 1963, s. 36-38)

Devlet Desteğiyle Hamidiye Kâğıt Fabrikası'na Talep Oluşturma

Beykoz'da inşa olunup dönemin padişahı II. Abdülhamit'in adını taşıyan kâğıt fabrikasının, 30 Ocak 1893 tarihinde resmi açılışı yapılmıştır. Bu fabrikanın faaliyetini başarılı bir şekilde sürdürmesi, ülkedeki sanayinin gelişimi için önemli bir ilham kaynağı olacağından devletçe desteklenmektedir. Bu noktada dikkate alınan husus, fabrikanın rekabet gücünün ne olacağı ve nasıl korunacağıyla ilgilidir. Fabrikanın tamamen piyasanın kendi işleyişine terk edilmesi uygun bulunmamıştır. Böyle bir durumda birtakım özel kâğıt tüccarları, dışarıdan getirecekleri ucuz fakat kalitesiz kâğıtlarla fabrikaya rakip olacaklardır. Bu rekabete dayanamayacak olan fabrika ise, satış yapmayı başaramayacağı için kapanmak zorunda kalacaktır. Dâhiliye Nezareti'nin bu konudaki önerisi merkezdeki devlet dairelerinin ve taşradaki vilayetlerin, bütün kâğıt ihtiyaçlarının bu fabrikadan karşılanmasıdır. Fabrikanın idaresiyle yapılacak anlaşmada, piyasa fiyatına göre biraz daha düşük bir rakam belirlenmelidir. Böylelikle uygun bir fiyata devletin kâğıt ihtiyacı karşılanacağından, yabancı ürünlere ihtiyaç kalmayacaktır. Ayrıca yeni kurulan fabrika düzenli bir talep kaynağına kavuşacaktır. Bu talep Sadaret ve Şura-yı Devlet hariç, merkez ve taşradaki bütün resmi kurumlara iletilmiştir.

...Beykozda inşa olunub nam-ı samiye-i mülûkanelerine... tevsim idilen kâğıd fabrikasının bugün temsilen resm-i küşadı icra kılınmış olub ancak bunun terakki-i umumiye-i hurf ve sanaiye delil olacak olan devam-ı ma'muriyeti matlub-ı âli olduğundan ve fabrikanın sarfiyatı arzu idenlerin mübayaasına münhasır kalursa birtakım hususi kâğıd tüccarının be-gâyet ucuz baha ile adi kâğıd fûruhtıyla icra-yı rekabete kıyam edecekleri gibi fabrikanın da rekabet-i vakıya mukavemet idemeyerek ve mamulâtının fûruhtına muvaffak olamayarak kapanması melhuz olub bu ise gayr-i caiz bulunduğundan ve devair-i merkeziye-i devlet ile vilayetda sarf olunan kâğıdların mezkûr fabrikadan mübayaası ve fiyatının da şimdîye kadar devairden mübayaası idilen kâğıdların fiyatına tatbiken ehven olarak tayiniyle bu babda fabrika idaresiyle bir kontorto tanzim olundığı halde fabrikanın devamı temin edilmiş ve bu suretle ecnebi kâğıdlardan istiğna hâsıl olmuş olacağından...(BOA, DH.MKT 2047/131, 13 Receb 1310, 20 Kanuni Sani 1308, 1 Şubat 1893)

Durumun ciddiyeti ve gerekliliği hakkında, bütün devlet kurumları bilgilendirilmiştir. Bu durumda öncelikle yapılması gereken, oluşturulmak istenen talebin potansiyelinin ne olduğunun belirlenmesidir. Bunun için kurumlardan yıllık kâğıt tüketimleri hakkında bilgi istenmiştir. Tüketimlerinin hangi cins kâğıtları içerdiği ve bu konudaki harcamalarının ne miktara ulaştığının da belirtilmesi beklenmektedir. Son olarak talebin daha net tespiti için, kullanılan her çeşit kâğıttan bir numunenin mümkün olduğunca hızlı bir şekilde ulaştırılması istenmektedir. "...senevi ne mikdar kâğıd sarf olunur ve envai nedir ve bunların mecmu-ı esmanı neye baliğ olur bunların işarıyla beraber kullanılan her cins kâğıdın birer aded numunesinin sürat-i mümkünine ile tesyarı..." (BOA, DH.MKT 2047/131, 13 Receb 1310, 20 Kanuni Sani 1308, 1 Şubat 1893)

Osmanlı Devleti resmi dairelerin ihtiyacının, yeni kurulan Hamidiye Kâğıt Fabrikası'ndan karşılanmasını istemektedir. Böylelikle kapitülasyonların varlığı sebebiyle korunamayan fabrikaya, devlet talep desteği sağlamak istemiştir. Çünkü Balta Limanı Ticaret Anlaşması hükümlerine göre, Osmanlı Devleti gümrük vergisi oranlarını tek başına belirleme hakkından vazgeçmiştir. Böylece devletin bağımsız bir dış ticaret politikası izleme şansı kalmamıştır (Pamuk, 1988, s. 38). Destek düşüncesine rağmen fabrika 1893 yılının yaz aylarında faaliyete geçebildiği için; bu tarihe kadar olan taleplerin, eskiden olduğu gibi geçici bir süre için dışarıdan karşılanması istenmiştir. Ön talep toplamayla ilgili olarak iki örnek aşağıda belirtilmiştir.

Konuyla ilgili ilk örnek İstanbul Şehremaneti'yle alakalıdır. Dâhiliye Nezareti'nin şehremanetine gönderdiği yazıyla, kâğıt ihtiyaçlarıyla ilgili bilgi istenilmiştir. 18 Şubat 1893 tarihinde şehremanetin cevabı gelmişse de, henüz fabrika üretime başlayamamıştır. Bunun için Dâhiliye Nezareti konu ile ilgili uygun bir karar alınuncaya kadar, eski durumun devamından yanadır. 13 Mart'tan itibaren şehremanetin geçici bir süre için, eski fiyatlarla alım yaptığı müteahhidinden veya dışarıdan ihtiyacını karşılaması uygun bulunmuştur. "...karar-ı maslahatın tayinine kadar mart ibtidasından itibaren emanetce lüzumu olacak kâğıd ve sairinin bir müddet-i muvakkata için fiyat-ı sabıka ile müteahhitden ve olamadığı takdirde haricden mübayaasıyla idare-i maslahat idilmesi münasib görünmekle..." (BOA, DH.MKT 2056/112, 11 Şaban 1310, 16 Şubat 1308, 28 Şubat 1893)

Umum Askeri Tekaüd Sandığı ön taleple ilgili ikinci örnektir. Dâhiliye Nezareti sandığa gönderdiği bir yazıyla; kullandıkları her türlü kırtasiye malzemesinin çeşit ve fiyatını gösteren bir defter ve birer numune göndermelerini istemiştir. Kırtasiye talebi hakkında bilgi istenen sandık, 1866 yılında kurulmuştur. Bu sandık 1880'de kurulan Mülki Tekaüd Sandığı'yla birlikte, devlet görevlilerinin sosyal güvenlik ihtiyacını karşılamak için oluşturulmuşlardır. İkisi birlikte günümüzün Emekli Sandığı ve diğer resmi sosyal güvenlik kurumlarının esasını teşkil etmektedir. (Tabakoğlu, 2005, s.345) Umum Askeri Tekaüd Sandığı, Dâhiliye Nezareti'nin talebi olan defterle numuneleri göndermiştir. Fakat fabrika henüz faaliyete geçemediğinden, sandığın ihtiyacı olan malzemeyi karşılayamamıştır. Sandığın müdürü 4 Mayıs 1893 tarihli cevabında, kırtasiye ihtiyaçlarının bilindiğini belirtmiştir. Bunun için fabrikanın açılışına kadar olan ihtiyaçlarını, eski sözleşme üzerinden ve eskiden olduğu gibi dışarıdan satın almak istemektedir.

Devair-i resmîyeye muktezi mühimmat-ı kırtasiyenin Hamidiye Kağıd Fabrikası'ndan mübayaası zımında iktiza iden tedabir ittihaz olunmak üzere Umum Askeri Tekaüd Sandığı'nca sarf olunan mühimmat-ı kırtasiyenin cins ve nevi ve fiyatını mübeyyin defterle numunelerinin irsali hakkında... mezkûr defterle numuneler takdim olunmuş ise de zikrolunan fabrika muamelat-ı mezkûreye henüz ibtidar itmemiş ve mühimmat-ı kırtasiyeye olan ihtiyac derkar bulunmuş olduğundan fabrikanın icra-yı muamelatına kadar eski kontorat üzerine kema-fissabık haricden lüzumu kadar kağıd mübayaası olunmak üzere...istintak-ı keyfiyet olunması...(BOA, DH.MKT 38/37, 17 Şevval 1310, 22 Nisan 1309, 4 Mayıs 1893)

Umum Askeri Tekaüd Sandığı'na verilen 15 Mayıs 1893 tarihli cevapta; Hamidiye Kâğıt Fabrikası'nın üretimine başlayınca kadar geçecek sürede, kırtasiye ihtiyacının dışarıdan karşılanması mecburiyeti kabul edilmiştir. Fakat bu zaruretin fazla sürmeyeceği ve fabrikanın açılışına az bir zaman kaldığı da belirtilmiştir. "...mezkûr fabrikanın kağıd imali ve itasına başlayınca kadar icab iden mühimmat-ı kırtasiyenin... haricden tedariki zaruri olmağla az bir müddet için kema-fissabık mübayaası babında" (BOA, DH.MKT 38/37, 28 Şevval 1310, 3 Mayıs 1309, 15 Mayıs 1893)

25 Mayıs 1893 tarihinde Dâhiliye Nezareti, yeni fabrikaya talep oluşturma çabalarını takip etmeyenleri uyarma ihtiyacı hissetmiştir. Nezaretin taleplerini zamanında ve eksiksiz karşılamayan kurumlar; Şeyhülislamlık makamı, Maliye Nezareti, Ticaret ve Nafia Nezareti ve Orman Maden ve Ziraat Nezareti'dir. Dâhiliye Nezareti kurumlara yaptığı uyarıda, padişahın emrinin geciktirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Şeyhülislamlık makamına yazılan uyarıda; fabrikanın desteklenmesiyle ilgili iradeye birçok kurum cevap yazmışken, kendilerinden henüz bir cevap alınmadığı belirtilmektedir. İkinci uyarı Maliye Nezareti'ne yapılmıştır. Nezaretle yapılan görüşmelerde, Düyunu Umumiye idaresinden de kendileri vasıtasıyla cevap geleceği bildirilmiştir. Fakat talep durumunu belirten yazı ve kâğıt örnekleri bir türlü ulaştırılmamıştır. Dâhiliye Nezareti'nin belirtilmiş olan talebinin, hızlı bir şekilde karşılanması gerekmektedir. Ticaret ve Nafia Nezareti uyarı yapılan üçüncü kurumdur. Nezarete bağlı kurumların içerisinde, sadece Ziraat Bankası'ndan cevap gelmiştir. Diğer kurumların da bir an önce talep durumlarıyla ilgili rapor ve örnekleri göndermeleri gerekmektedir. Uyarı yapılan son kurumsa Orman Maden ve Ziraat Nezareti'dir. Dâhiliye Nezareti'nin konuyla ilgili şikâyeti ise, konuyla ilgili talep edilen bilgilerin parça parça gelmekte olduğu yönündedir (BOA, DH.MKT 47/19, 9 Zilkade 1310, 13 Mayıs 1309, 25 Mayıs 1893).

Talep oluşturma ile ilgili çalışmalar taşradan da takip edilmektedir. Balkanlardaki Yanya vilayetinden gelen 19 Temmuz 1893 tarihli yazıda; vilayet merkezinin yanı sıra, Berat, Ergiri ve Preveze sancaklarının yıllık kâğıt ihtiyaçları ve tutarları bildirilmiştir. Merkezin ihtiyacı 12.139 kuruş tutarken; diğer sancaklarınki ise sırasıyla 3040, 3603 ve 2865 kuruş 30 para tutmaktaydı. Vilayet gereken kâğıt örneklerinin ekte gönderildiğini bildirmiştir (BOA, DH.MKT 2063/37, 6 Muharrem 1311, 7 Temmuz 1309, 19 Temmuz 1893).

12 Ağustos 1893 tarihli yazı, resmi dairelerin talep durumunun kontrolüyle ilgili başka bir örnektir. Burada Ziraat Bankası'nın kırtasiye ihtiyaçlarını karşılamak

için, açık eksiltme yöntemiyle ihale açacağı belirtilmiştir. Fakat Hamidiye Kâğıt Fabrikası yeni açılmış olup, rekabet açısından desteklenmesi devlet tarafından talep edilmektedir. Bunun için resmi dairelere gereken bütün kâğıt ihtiyacının, bu fabrikadan karşılanması için bir düzenleme yapılmıştır. Bu sebeplerle münâkasa yöntemine başvurulup, dışarıdan tüccarlarla bir sözleşme imzalanmasına ihtiyaç kalmamıştır. Bu uygulamadan bir an önce vazgeçilmesi gerekmektedir.

Ziraat Bankası müdüriyeti alıyyesince icab iden levazım-ı kırtasiyenin münâkasa suretiyle mübayaasına ibtidar olunduğu... kâğıd fabrikası imalatının rekabetden muhafazası için bilcümle devair-i emiriyece sarf olunan kâğıdların mezkûr fabrikadan mübayaası zımında bir mukavelename tanzimi... iktizay-ı alıyyesinden olmasına ve şu halde bunun için münâkasa icrası ve haric-ile mukavele akdi gibi muamelata mahal kalmamasına binaen... teşebbüs-i vakıadan sarf-ı nazar olunmasına...(BOA, DH.MKT 107/75, 29 Muharrem 1311, 31 Temmuz 1309, 12 Ağustos 1893)

Fabrika sadece devlet kurumlarına satış yapmamıştır. Adana vilayetinde yayın yapmakta olan Seyhan gazetesi, 27 Mayıs 1893 tarihinde fabrikadan kâğıt almak için 11 lira göndermiştir. 24 Temmuz 1893 tarihinde yazılan bir yazıyla, gazete tarafından talep edilen kâğıtların Mersin mutasarrıflığına gönderildiği bildirilmiştir (BOA, DH.MKT 94/2, 10 Muharrem 1311, 12 Temmuz 1309, 24 Temmuz 1893). Fakat talep edilen kâğıtlar gazeteye ulaştırılmamış olacak ki, Adana'dan durumun araştırılması istenmiştir. 13 Ağustos 1893 tarihinde Adana'ya yazılan cevapta, gönderilen paranın her biri 500 adet olmak üzere toplam 400 top kâğıt bedeli olduğu bildirilmiştir. Satın alınan kâğıtların Mersin'e gönderildiği belirtilmiş olup, durumun oradan araştırılması gerekmektedir.

Seyhan gazetesi için Hamidiye Kâğıd Fabrikası'ndan kâğıd mübaya olunmak üzere 15 Mayıs 1309 tarih ve seksen iki numaralı tahrirat-ı bedihileriyle gönderilen on bir liranın... ve bu akçe ile beheri beş yüz aded olarak dört yüz tob kâğıd bil-mübaya Mersin mutasarrıflığına irsal olduğundan oradan araştırılması hususunun savb-ı alilerine izbarı...(BOA, DH.MKT 111/5, 30 Muharrem 1311, 1 Ağustos 1309, 13 Ağustos 1893)

Fabrika üretime başlamıştır. Seyhan gazetesine satış da yapılmıştır. Fakat kâğıt üretiminde, henüz çeşitlilik sağlanamamıştır. Rüsumat Emaneti bu konuda yaşadığı sıkıntıyı, 30 Eylül 1893 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir. Rüsumat Emaneti öncelikle ihtiyacı olan kâğıtların, fiyat araştırmasını yapmak istemiştir. Bu konuda bilirkişi olarak Matbaa-i Osmaniye Müdürü Bekir Efendi çağırılmıştır. Ayrıca Hamidiye Kâğıt Fabrikası'ndan iki görevli de, Bekir Efendi'ye eşlik etmiştir. Fabrikanın talep edilen kâğıtlarla ilgili olarak, üç gün içerisinde emanete bilgi vereceği belirtilmiştir. Fakat beklenen cevap bir türlü gelmemiştir. Fabrikanın resmi dairelere kâğıt veremeyeceği ve faaliyetini durdurduğu haber alınmıştır. Bab-ı Seraskerî ve bazı daireler ihtiyaçlarını dışarıdan temin etmek için çalışmalara başlamışlardır. Bu endişelerini dile getiren Rüsumat Emaneti, ihtiyacının çoğunun gümrüklerde kullanılan defter ve matbu evraklardan oluştuğunu belirtmiştir. İhtiyacın zamanında karşılanıp ilgili yerlere dağıtılabilmesi için, emanetin biran önce harekete geçmesi gerekmektedir. Bunun için Dâhiliye Nezaretine, ilgili fabrikanın ihtiyacı karşılayıp karşılayamayacağı ve karşılayacaksa da bunun vakti sorulmaktadır.

...Beykoz'daki kâğıd fabrikası mamulatından tedarik olunmak üzere fiatının inba buyurulması hakkında vaki olan işar üzerine... bu babda lazım gelen izahatı ita itmek üzere Matbaa-i Osmaniye Müdürü Saadetlü Bekir Efendi Hazretleri'nin emanete izam kılındığı izbar buyurulmuşdu taraf-ı emanete ikinci defa yazılan tezkire üzerine yine tarafından bir zat ile mezkûr fabrika memurlarından iki zat daire-i emanete gelüb kendilerine lüzum görinen kâğıdlar hakkında malumat virilerek fiatının ve suret-i itasının beyanı talep olunduğu halde üç güne kadar cevab ita kılınacağı ifade olunarak muahharan bir daha müracaat eylememiş oldukları gibi muntazar olan cevabda henüz virilmemiş olduğu ve mezkûr fabrika posta ve devair-i miriyeye kâğıd viremeyeceği ve hatta Bab-ı Seraskerî ve sair devair levazım-ı kırtasiyenin başka mahallerden mübayaasına teşebbüs eylediği ve fabrikada tatil-i ameliyat eylediği haber virilmekte olduğundan ve emanetce muktezi kırtasiyenin kısm-ı azamı ise gümrüklerce istimal olunacak defatir ve sair evrak-ı matbua için sarf olunacağı cihetle ve bunların şimdiden münâkasa ve mübayaası halinde tab ve imalatıyla mahallerine ancak sene ibtidasında yetiştirilebileceği derkar bulunduğu muktezasına heman teşebbüs olunmak üzere mezkûr fabrika bu sene kağıd ita idüb idemeyeceğinin ve vaktinin... işarı ve inbası... (BOA, DH.MKT 47/19, 20 Rebiülevvel 1311, 18 Eylül 1309, 30 Eylül 1893)

Dâhiliye Nezareti yapılan şikâyetleri kontrol edince, durumun fabrikanın eksiklerinin henüz tamamlanamamış olmasından kaynaklandığını belirtmiştir. 21 Ekim 1893 tarihli cevapta, fabrika için Avrupa'dan getirilen bazı alet ve makinelerin gümrükten henüz geçemediği belirtilmiştir. Fabrika ancak gerekli teçhizatının gümrükten geçişine izin verildiği takdirde, resmi dairelerin ihtiyacını karşılamak için sözleşme ve üretim yapma imkânına kavuşacaktır.

...fabrikanın henüz nevakısı ikmal olunmayub bunun ikmali ise Avrupa'dan celb idilmiş ve gümrük resmi mutalebesiyle devair-i rüsumatda alıkonulmuş makine ve edevatın imrariyle mahallerine vazına mütevakkıf olduğu cihetle anlar virilmedikce devair için lüzumu olan kâğıdların itası mukavelesine girişilemeyeceği ifade olunduğundan... (BOA, DH.MKT 47/19, 11 Rebiülahir 1311, 9 Teşrinievvel 1309, 21 Ekim 1893)

19 Ekim 1893 tarihli yazısıyla Maliye Nezareti, Rüşumat Emaneti gibi ihtiyacın yeni fabrikadan karşılanıp karşılanamayacağını netleştirmeye çalışmıştır. Nezaretin fabrikayla yaptığı görüşmelerde, fabrika müdüriyeti eldeki üretimden ihtiyacın bir kısmını karşılamak istemiştir. Fakat Maliye Nezareti bu durumu uygun bulmamıştır. Durumun Dâhiliye Nezareti'nce açıklığa kavuşturulmasını talep etmektedir. "...mezkûr fabrika imalatından mevcut bulunan kâğıdlardan lüzumu mikdarının ahz olunması fabrika müdirliğinden ahiren beyan olunmuş ise de bu suret muvafık-ı maslahat olamayacağı gibi...henüz cevab-ı ali-yi asifaneleri vürud itmemiş..." (BOA, DH.MKT 175/5, 9 Rebiülahir 1311, 7 Teşrinievvel 1309, 19 Ekim 1893)

Dâhiliye Nezareti 29 Kasım 1893 tarihli cevabında, fabrikanın henüz tam kapasite üretimde bulunmadığını belirtmektedir. Randımanlı bir şekilde üretim başlayınca, fabrikadan kâğıt temini konusunda gereken yapılacaktır. Fakat o zamana kadar kırtasiye ihtiyacının, açık eksiltme yöntemiyle dışarıdan satın alınması gerekmektedir. "...fabrika henüz imalata başlamadığından işe başlanıldığında alınacak kâğıdlar hakkında muamele-yi muktezi ifa kılınacağı

tabi bulunmasından tolayı o vakte kadar lüzum üzerine haricden mübayaa olunacak mühimmat-ı kırtasiyenin...münâkasa suretiyle mübayaası..." (BOA, DH.MKT 175/5, 21 Cemaziyelevvel 1311, 17 Teşrinisani 1309, 29 Kasım 1893)

Hamidiye Kâğıt Fabrikasının Üretim Süreci

XX. yüzyıl öncesi dönem için, Osmanlı sanayisi üzerine görsel malzeme çok fazla bulunmamaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapılan araştırmalar sırasında, girişimcilerin talepleri ve buna karşılık hükümetin istekleri ve tanıdığı muafiyetlere büyük ölçüde ulaşılabilmektedir. Ayrıca iktisadi girişimin Şura-yı Devlet aracılığıyla yürütülen hukuki altyapısı da, belgeler üzerinden takip edilebilmektedir. Fakat fabrikada ne tür makinelerin kullanıldığı ve üretim sürecinin nasıl yürüyeceği konusunda, arşiv belgelerinden çok sınırlı bilgilere ulaşılabilmektedir. Bu konuyla ilgili olarak fotoğraflar, önemli bir kaynak haline gelmektedir. Bunun sebebi ise Osmanlı Devleti'nin Serkurena Osman Bey'e olduğu gibi, sanayi tesisi kuracak bütün girişimcilere vergi muafiyetleri tanınmasıdır. Netice olarak özel sektöre ait olup, vergiye tabi olmayan fabrikanın makine parkı ve üretimi ile ilgili; devlet tarafından bir kayıt tutulmamıştır. Bu durumda fotoğraflar yine eksikliklerini kabul ederek, kullanmak zorunda kaldığımız kaynaklar haline gelmektedir.

Fotoğraf.1.Hamidiye Kâğıt Fabrikasının Çayır Tarafından Görünüşü

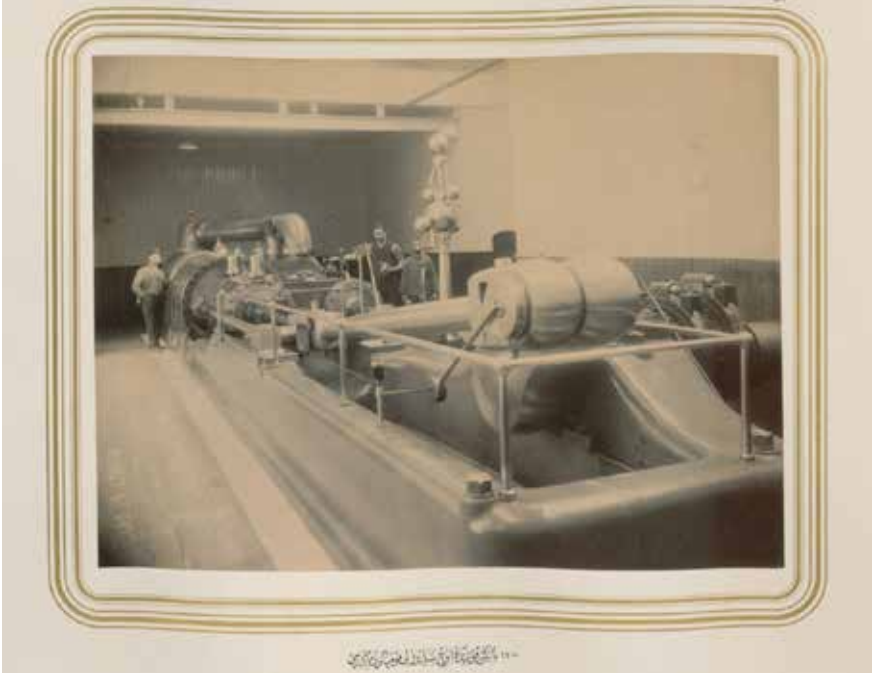

Kaynak: İstanbul Üniversitesi Yıldız Fotoğraf Albümü Nr.91540-2.

Bu bölümde İstanbul Üniversitesi Yıldız Fotoğraf Albümü'nden sunulan fotoğraflarla, fabrikanın üretim süreci verilmeye çalışılmıştır. İlk olarak fabrika dönemin en modern enerji kaynağı olan, buhar gücüyle çalışmaktadır. Fabrikanın makinesi 1200 beygir kuvvetiyle, dönemine göre önemli bir işletim gücüne sahiptir. Bu konuyu 2 numaralı fotoğraftan görebiliyoruz. 3, 4 ve 5 numaralı fotoğraflardaysa, ikinci aşama olan kâğıt hamurunun gerekli kaliteye ulaşması için gereken

işlemler gösterilmektedir. Üçüncü aşamaysa kâğıt hamurunun, süregelen rulolar halinde kâğıda dönüştürülmesidir. 6, 7 ve 8 numaralı fotoğraflardaki detaylar, üretim sürecinin böylelikle kesintisiz sürdürülebildiğini göstermektedir. Üretim sürecinin son aşamaysa, kâğıdın piyasa sürülecek ebatlarda kesilmesi aşamasıdır. 9 numaralı fotoğraftaysa bu detay sunulmaktadır. Fabrikanın makine parkı, İngiliz Masson Scott firması tarafından kurulmuştur. Makinelerin üzerinde imalatçı şirketin adının yanında, Londra ve 1891 tarihi de okunmaktadır (İstanbul Üniversitesi Yıldız Fotoğraf Albümü, 91540: 9, 12, 15, 16, 19, 24, 27, 32).

Fotoğraf.2. Fabrika Enerjisini Sağlayan 1200 Beygir Gücünde Üç Silindirli Buhar Makinesi

Kaynak: İstanbul Üniversitesi Yıldız Fotoğraf Albümü Nr.91540-32.

Masson Scott firması bütün aksesuarları ve yardımcı makineleriyle birlikte, dört kâğıt makinesini teslim etmeyi taahhüt etmiştir. Firma bu makinelerin, Beykoz'daki montajını da üzerine almıştır. Fakat fabrikanın kurucu şirketi istediği kadar hisse senedi satamadığı için, Masson Scott firmasına olan taksit ödenememiştir. Bu durum karşısında sigara kâğıdı üretecek makinelerin birinden vazgeçilmiştir. Ayrıca fabrikanın kurulduktan sonra altı ay, bu firma hesabına çalışması için anlaşmaya varılmıştır. Masson Scott firması anlaşma gereğince fabrikayı altı ay çalıştırsa da, alacağını tahsil edememiştir. Bu durum karşısında mahkemeye başvuran firma, borcuna karşılık olarak fabrikayı kendi mülkiyetine kaydettirmiştir. Fakat Masson Scott firmasının idare meclisi, kendi firmalarının bu fabrikayı çalıştırmasına karşı çıkmıştır. Kâğıt makineleri üreten ve satan bir firmanın, fabrika çalıştırmasının kendi müşterileriyle rekabet demek olacağını ileri sürmüştür. Bu durum karşısında fabrika faaliyetini sonlandırmış ve işler uzun bir süre sürüncemede kalmıştır (Kâğıtçı, 1936, s. 232-234).

Fotoğraf.3. Kâğıt Hamurunu 100 Derecelik Sıcaklıkla Temizleyen Dönen Kazanlar

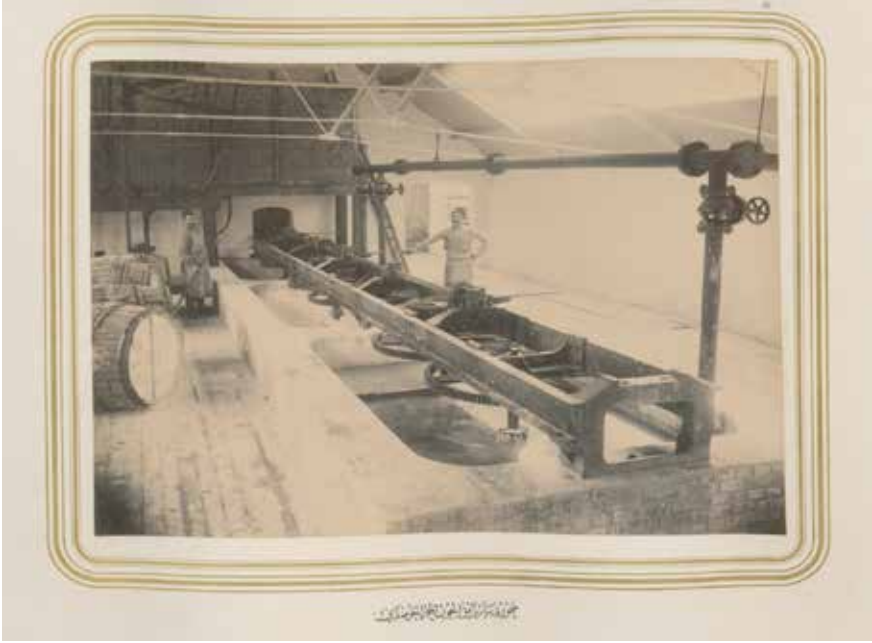
Kaynak: İstanbul Üniversitesi Yıldız Fotoğraf Albümü Nr.91540-27.

Fotoğraf.4. Kâğıt Hamurunun Kalitesini Artırmaya Yarayan Döner Kafesli Tekneler

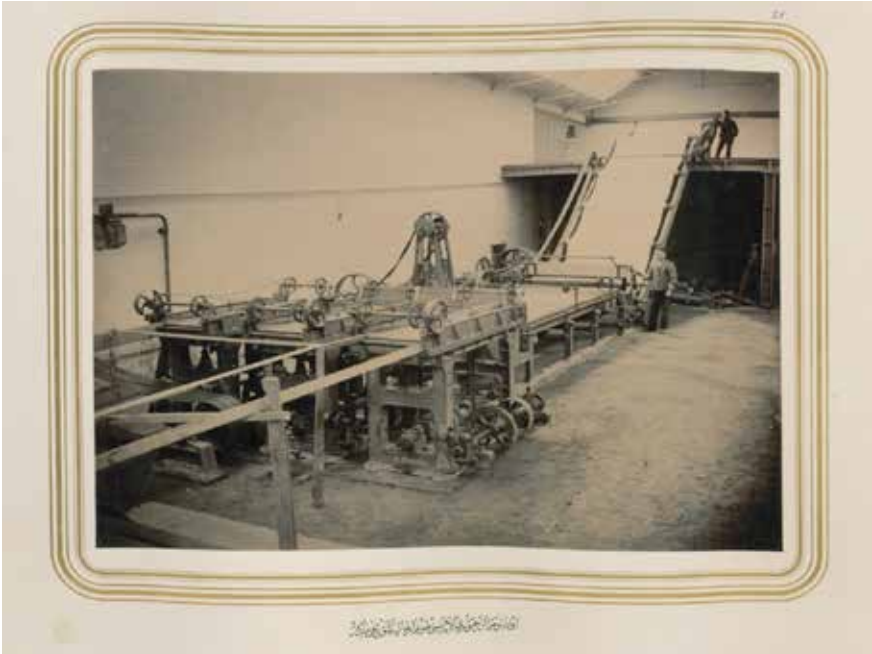
Kaynak: İstanbul Üniversitesi Yıldız Fotoğraf Albümü Nr.91540-16.

Fotoğraf.5. Kâğıdı Beyazlatmak İçin Kullanılan Kimyevi Madde Havuzları

Kaynak: İstanbul Üniversitesi Yıldız Fotoğraf Albümü Nr.91540-19.

Fotoğraf.6. Kâğıt Hamurunu Rulo Haline Getiren Makine

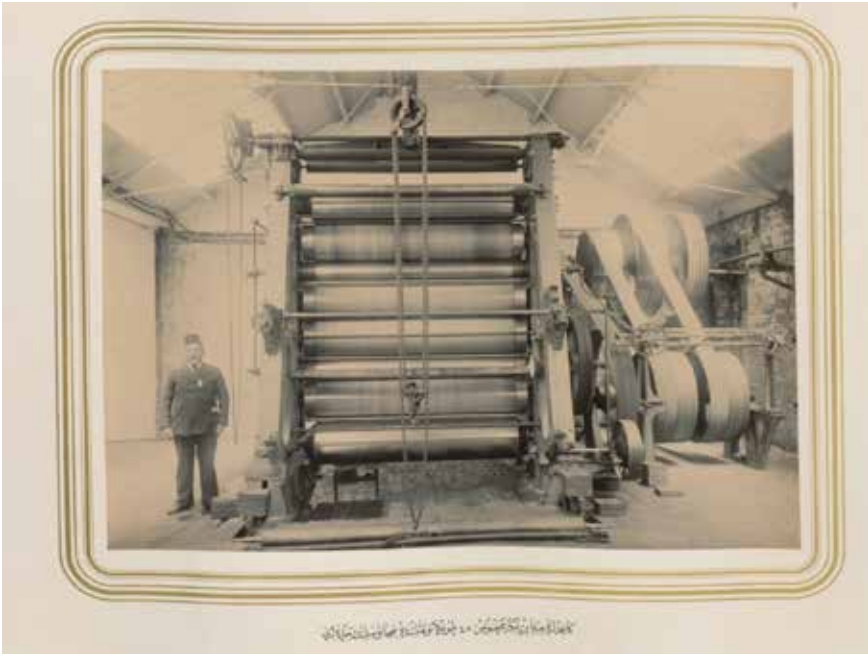
Kaynak: İstanbul Üniversitesi Yıldız Fotoğraf Albümü Nr.91540-24.

Fotoğraf.7. Kâğıt Hamurunun Rulo Kâğıt Haline Gelmesi

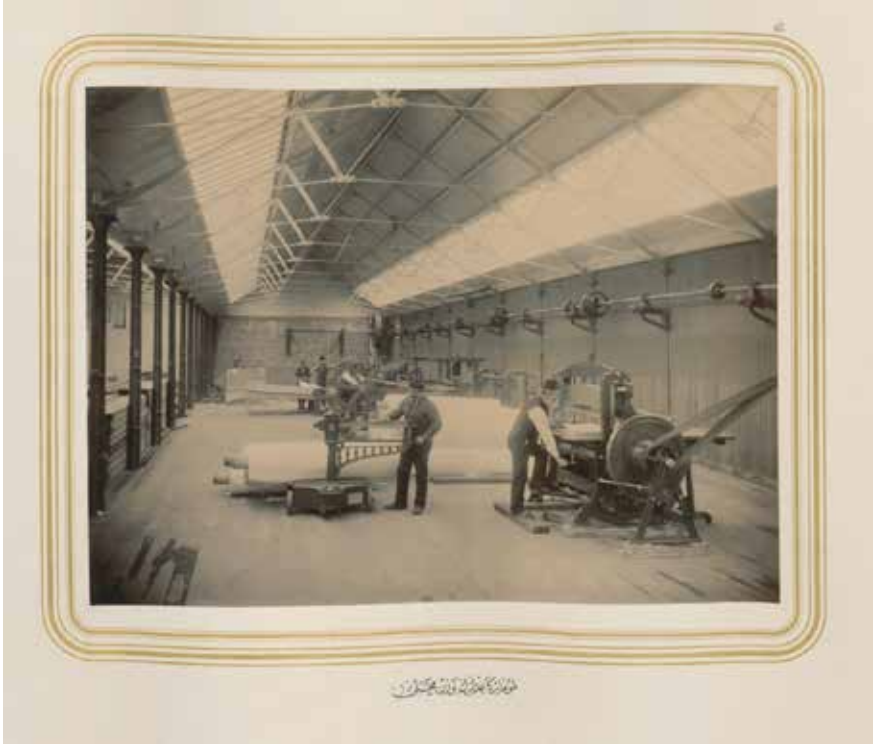
Kaynak: İstanbul Üniversitesi Yıldız Fotoğraf Albümü Nr.91540-12.

Fotoğraf.8. Kâğıtlara Cila Vermek İçin Kullanılan 40 Tonluk Sıcak Pres

Kaynak: İstanbul Üniversitesi Yıldız Fotoğraf Albümü Nr.91540-9.

Fotoğraf.9. Rulolar Halinde Üretilmiş Kâğıtların Parçalandığı Salon

Kaynak: İstanbul Üniversitesi Yıldız Fotoğraf Albümü Nr.91540-15.

Faaliyetini Sonlandıran Hamidiye Kâğıt Fabrikası'nı Tekrardan Açma Çabaları

Fabrikanın yönetim kurulu üyesi ve İngiltere vatandaşı Edwin Pears,⁵ 3 Mayıs 1910 tarihinde sadarete bir dilekçeyle başvurmuştur. Şikâyet dilekçesinde kendilerinden haksız ve yersiz olarak, emlak vergisi talep edildiğini belirtmektedir. Talep edilen bu yüksek verginin, fabrikanın kapalı kalmasına sebep olduğu iddiası dillendirilmiştir. Fabrika imtiyaz müddeti sonunda, bedelsiz olarak bütün bina ve arazisiyle birlikte hükümete devredilecektir. Ayrıca fabrika bir vakfa destek olmak için, mukataaya da bağlanmıştır. Pears bu yükümlülükler sebebiyle, kendilerinden emlak vergisi talep edilmemesini istemektedir.

...vakfın hukukunu siyanete...on guruş hesabıyla mukataaya rabt olunmuş elli seneden ibaret bulunan müddet-i imtiyaziyenin hitamında mezkûr fabrika ebniesiyle müstemilatından olan arazinin bila tazminat hükümet-i seniyyeye terki imtiyaz şeraiti cümlesinden bulunmuş...sadaret-penahîleri buyurıldığı üzere bu makule mukataaya rabt olunan ve bil-ahire hükümete terki meşrut bulunan şirket ve müesseselerden emlak virgüsü namıyla imtiyaz müddetinde bir şey talebine kanun ve teamül-i hükümetce cevaz-ı nizam ve emsali olmadığı halde Maliye Nezaretinden...mesdudiyeti cümlelerin malumu olan mezkur

fabrika için bir hayli virgü mutalebe olunur...(BOA, ŞD 1230/39, 20 Nisan 1326, 3 Mayıs 1910)

Birikmiş emlak vergisi dolayısıyla fabrika, Maliye Nezareti tarafından açık artırmayla satışa çıkartılacaktır. Edwin Pears 12 Mayıs 1910 tarihinde bu sefer Şura-yı Devlet'e yazdığı dilekçeyle, yürütmenin durdurulması kararının alınmasını istemiştir. Sadarete sunulanlarla aynı olan gerekçeler; mukataa ve imtiyaza bağlı olan binalardan, emlak vergisi talep edilmemesinin yerleşmiş bir hükümet kuralı olduğu düşüncesidir. "...mezkûr virgünün tahsili için zikrolunan fabrika mevki-i müzayedeye konulmuştur malum-ı ali-yi riyaset-penahîleri olduğu üzere bu ve bu gibi mukataa ve imtiyaza merbut mebaniden emlak virgüsü talep olunmaması devletce müttehaz kaide iktizasında olduğundan karara değin müzayedede muamelesinin tehiri..." (BOA, ŞD 1230/39, 29 Nisan 1326, 12 Mayıs 1910)

Edwin Pears'ın talebi Maliye Nezareti tarafından değerlendirilmiş olup, 30 Mayıs 1910 tarihinde nezaretin konuyla ilgili görüşü Şura-yı Devlet'e iletilmiştir. Maliye Nezareti fabrikanın mukataaya bağlanmasına mani veya gümrük vergisinden muafiyetini gösteren, herhangi bir kaydın imtiyaz mukavelenamesinde olmadığını belirtmiştir. Mukavelenamenin vergileri düzenleyen dördüncü maddesi; teknoloji transferi, ham madde ve üretim hakkındaki muafiyetlerden bahsetmektedir. Bu maddenin emlak vergisinden muafiyet şeklinde algılanması mümkün değildir. Ayrıca imtiyaz müddetinin bitiminde, arazi ve binaların devlete terki de vergi ödememeye bir mazeret kabul edilemez. Bütün bunların üstüne verginin geciktirilmesi talebi, tahsili emval kanununa aykırıdır.

...Beykoz Kâğıd Fabrikası için tahsis olunan arsanın mukataaya rabtına ve fabrika ile müştemilatının virgüden muafiyetine dair imtiyaz mukavelenamesinde bir kayıt mevcut olmayub... dördüncü maddesinde muharrer ise de bunun emlak virgüsüne taalluku olamayacağı ve müddet-i imtiyaziyenin hitamında fabrika arazi ve ebniyesinin hükümet-i seniyyeye terki de müddet-i imtiyaziye zarfında virgüden muafiyetini icab itmeyeceği bedihi ve virgünün tehiri mütalebesi ise tahsili emval kanununa muhalif olmak hasebiyle bit-tabî gayri-caiz bulunmuş olduğu beyanıyla... (BOA, ŞD 1230/39, 21 Cemaziyevvel 1328, 17 Mayıs 1326, 30 Mayıs 1910)

Ticaret ve Nafia Nezareti Osman Bey'in imtiyazının durumu hakkında, nezaretin hukuk müşavirliğinden görüş istemiştir. Hukuk müşavirliği imtiyazın geçerliliğiyle ilgili olarak, öncelikle durumu süre bakımından incelemiştir. Elli yıllık sürenin ancak yarısı dolduğu için, imtiyazın geçerliliği henüz devam etmektedir. Fakat imtiyazın üçüncü maddesi mukavelenamenin hükümlerinin sürebilmesi için, fabrikanın ülkenin ihtiyacını karşılayacak kadar üretimde bulunmasını şart koşturmaktadır. Ancak bırakın ihtiyacı karşılamayı, fabrika 29 Ağustos 1893 tarihinde üretimi durdurmuştur. İstanbul vilayeti vekâletinin tezkiresiyle de onaylanan bu durum karşısında, hükümetin yeni girişimcilerle kâğıt fabrikası kurulması için imtiyaz vermeye hakkı bulunmaktadır. Fakat hukuk müşavirliğinden görüş istenildiği tarihte vefat etmiş olan Osman Bey'in, vârislerinin bu imtiyazı sürdürüp sürdüremeyeceklerinin öğrenilmesi gerekmektedir. Kendilerine uygun bir süre tanandıktan sonra, eğer girişimde

bulunmazlarsa imtiyaz hükmünü kaybedecektir.

...mezkûr fabrikanın ihtiyacı memlekete kâfi kâğıd imali şöyle tursun 17 Ağustos 1309 tarihinden berü muattal olduğu İstanbul vilayeti vekâletinin işbu tezkiresi meâlinden müsteban olmağla hükümet-i seniyyenin diğer bir talibe imtiyaz itasına salahiyeti derkardır ancak... mumaileyh Osman Bey'in veresesine bir ihtarname-i resmi tebliğiyle idarece tayin olunacak bir müddet-i münasibe zarfında ifa-yı taahhüde davet ve müddet-i mezkûra zarfında dahi ifa-yı taahhüd olunmadığı suretde imtiyazın ıskat olacağına tebliğ olunması... (BOA, ŞD 1230/39, 18 Mayıs 1326, 31 Mayıs 1910)

Kâğıt fabrikasının imtiyazının geleceği hakkında, hukuk müşavirliğinden görüş alınmıştır. Ticaret ve Nafia Nezareti konu hakkında, 5 Haziran 1910 tarihinde sadarete bilgi vermiştir. Bu raporda belirtilen Serkurena Osman Bey'in ilk talep dilekçesinde istediği gibi, eski mum fabrikasında küçük ölçekli olarak üretime başlandığıdır. Fakat iki yeni üretim alanı daha inşa edilmek istenirken, hukuk müşavirliğinin belirttiği tarihte üretime ara verilmiştir. Ticaret ve Nafia Nezareti Sanayi İdaresi, hukuk müşavirliğinin konuyla ilgili görüşlerine büyük ölçüde katılmaktadır. Fakat imtiyazın sonlandırılmasıyla ilgili konular, mukavelenamenin yorumlanmasını gerektirmektedir. Bu konuda ise Şura-yı Devlet görüş alınacak kurumdur. Sadarete yazılan bu raporla, Şura-yı Devlet'ten görüş istenilmektedir. "...ancak mütalaa-i mebhuse mukavelenamenin tefsir-i ahkâmına müstenid olduğundan ve hakk-ı tefsir ise Şura-yı Devlete aid bulunduğundan bu babda şurayı mezkûrca bir karar ittihazının maruz-ı istizanında huzur-ı samiye-i sadaret-penahîlerine arz ve işarı sanayi idaresinden ifade kılınmağla..." (BOA, ŞD 1230/39, 27 Cemaziyelevvel 1328, 23 Mayıs 1326, 5 Haziran 1910)

12 Temmuz 1910 tarihinde konu bütünüyle, Şura-yı Devlet Maliye ve Nafia ve Maarif Dairesi'nde görüşülmüştür. Görüşmede önceki bilgilerin tekrarından sonra, Edwin Pears'ın bazı şikâyetleri sıralanmıştır. Mukavelenamenin ikinci maddesinde fabrika arazisinin kamu mülkiyetinde olması halinde; bedelsiz olarak verileceğinin yazılı olması gerekçesiyle, vergiden muafiyet talebi tekrarlanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki yeni düzenden cesaret bularak, tekrardan üretime geçilmek istendiği belirtilmektedir. Bu cümlelerin yeni idareye yakınlık için araya sıkıştırıldığı kuvvetle muhtemeldir. Pears akabinde fabrikanın vergi borcunun, 35.000 ile 40.000 lira arasında olduğunu belirtmiştir. Bu verginin ödenmesinin şart koşulması, şirketin finansal yapısını çok zorlayacağı için; fabrikanın yeniden üretime başlaması mümkün olmayacaktır. Bu durumda mukavelenamenin üçüncü maddesi işletilerek, fabrikanın devlet tarafından imtiyaz sahibinden satın alınması yoluna da gidilebilir. Fakat Pears'ın iddiası hem birikmiş vergileri hem de yıllık 2000 liraya yaklaşacak yeni vergiyi ödeyecek, bir şirket bulunamayacağı yönündedir. Ayrıca fabrikanın üzerinde Osmanlı Bankası tarafından konulmuş, 25.000 liralık bir ipotek bulunmaktadır. Bunun kaldırılması da ilave bir maliyet unsurudur. Devlet bu konularda destek olmazsa, imtiyaz müddeti sonuna kadar birikecek vergiler 100.000 lirayı bulabilir. Hâlbuki gereken kolaylık kendilerine gösterilirse, kâğıt fabrikasını şirket derhal faaliyete geçirecektir.

...ikinci maddesinin bir fıkrasında fabrikanın inşası için münasib görülecek mahal arazi-i emiriyeden olduğu halde meccanen virileceği muharrer bulunmasına istinaden fabrikanın vergiden muaf olacağı ve fabrika sahibleri devri-ceddeden cesaret alarak imalata mübaşeret ideceklerse de şimdye kadar terakim olub ceman otuz beş ile kırk bin liraya karib bir yekuni teşkil iden virgünün hükümetce mütalebesinde ısrar olunduğı halde şirketin böyle ağır tekâlifi tesviyeye gayri muktedir olması hasebiyle fabrikayı yeniden küşad itmeleri mümkün olamayacağı ve imtiyaz mukavelenamesinin üçüncü maddesine tevfikan fabrika mikdar-ı bedelinin sahib-i imtiyaza itasıyla hükümetce iştirası lazım gelerek bu cihet tervic idilse bile şerait-i hazıra dâhilinde müterakim virgülerin tediyesi ve beher sene iki bin liraya karib bir meblağın virgü olarak itası suretiyle hiçbir şirket bulunamayacağı ve mezkûr fabrika elyevm yirmi beş bin liraya Osmanlı Bankasına merhun olarak... müterakim virgülerde müddet-i imtiyaz hitamına kadar yüz bin liraya balığ olacağı cihetle hükümet-i seniyyece şu hakaik nazar-ı ehemmiyete alınarak muavenet-i lazime irae olunduğı takdirde şirkette mezkûr fabrikanın derhal küşad idileceğı beyan olunmuş... (BOA, ŞD 475/12, 5 Receb 1328, 29 Haziran 1326, 12 Temmuz 1910)

Edwin Pears'ın bu taleplerine karşılık, Maliye ve Nafia ve Maarif Dairesi öncelikle imtiyazın halen geçerliliğe sahip olup olmadığını incelemiştir. Mukavelenemenin ikinci maddesi, imtiyazın işlerlik kazanabilmesi için bir şirket kurulabileceğini bildirmektedir. 6 Eylül 1886 tarihinde şirketin kurulduğu devlet tarafından da onaylandığından, imtiyaz sahiplerinin vârislerine herhangi bir ihtarname gönderilmesi gerekmemektedir. Fakat mukavelenemenin feshiyle ilgili hükümleri içeren üçüncü maddenin, devletin menfaatleri gereğı mutlaka dikkate alınması gerekmektedir. Çünkü fesih halinde imtiyaz sahibinin yaptığı bina, her türlü teçhizat ve arazi masrafları kendisine ödenecektir. İlgili daire mukavelenemenin feshine bu gerekçeyle karşı olduğundan, mevcut şirkete bazı kolaylıklar gösterilerek fabrikanın devamının sağlanması taraftarıdır. Konuyla ilgili itirazlarını üç başlık altında toplamıştır. İlk itiraz ülkedeki bu tarz tesislerin yokluğudur. Yeni girişimcilerin ortaya çıkması ve insanların sanayi mesleğine rağbeti için, bu tarz sanayi tesislerinin kuruluş ve gelişimini engelleyecek kadar ağır vergilere maruz bırakılmaması gerekmektedir. Cari açığı artıracak şekilde büyüyen bir ithalatın önlenmesi için, gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bu alanda gösterilecek kolaylıklar ülkedeki zenginlik ve refahın artışı sağlayacağından, neticede devletin vergi gelirleri yükselecektir. Maliye ve Nafia ve Maarif Dairesi yıllık 2000 liraya yaklaşacak verginin çok fazla olduğunu belirterek, bunun makul bir seviyeye indirilmesini istemektedir. Ayrıca fabrika inşasından sonra bir seneden fazla çalışmadığı için, daire para kazanamayan şirketin üzerinden birikmiş verginin silinmesini uygun bulmuştur.

...henüz gayri mevcut bulunan bu gibi sanayi şirketleri tesis ve intişarını mani olacak suretde ağır virgülere tabi tutulmaksızın haklarında efrad-ı ahalinin celbü rağbetleri mesalik-i sanayiye duhul ile bu babda bez-i gayretleri zımnında servet-i umumiye-i milliyenin memalik-i ecnebiyeye cereyanına mani tedabir ittihazı ve teshilat-ı münasibe ibraz olunarak refah-ı memleketi ve bin-netice varidat-ı devleti tezeyid ile menfaat-ı hazinenin bu suretle temini

kaziyelerinden ibaret olmasına nazaran mezkûr fabrika için hakikaten gayet fahiş olan mezkûr virgünün fabrikanın işlemesine mani olmayacak derecede hadd-i layıkına tenzili ve bidayet-i inşasından beri mezkûr fabrika yalnız bir sene kadar işledilüb şirketce bundan hiçbir istifade görülmediğinden müterakim virgünün de terkin kaydı münasib olduğundan o vechle icra-yı icabının... (BOA, ŞD 475/12, 5 Receb 1328, 29 Haziran 1326, 12 Temmuz 1910)

Şurayı Devlet Maliye ve Nafia ve Maarif Dairesi'ndeki görüşmenin üzerinden, bir aydan fazla bir zaman geçmiştir. Fakat Maliye Nezareti'ne herhangi bir tebligatta bulunulmadığı için, 29 Ağustos 1910 tarihinde kâğıt fabrikasının birikmiş vergi borcuyla ilgili olarak sadaret müsteşarlığından bilgi talep edilmiştir. "Virgüden olan matluba mukabil hazine namına muamele-i tefevvüziyesi derdest-i icra bulunan Beykoz'da vaki kâğıd fabrikası hakkında Şura-yı Devletce bir karar ittihaz buyurulmakda olduğundan muamelenin tehiri...aradan bir mahı müteceviz zaman mürur eylediği halde henüz bir karar tebliğ buyurulmamış..." İlgili müsteşarlıktan ertesi gün gelen cevapta, konuyla ilgili olarak Şura-yı Devlet'in genel kurulunda muamelenin devam ettiği ve ilgililere tebligatta bulunulduğu bildirilmektedir (BOA, BEO 3799/284868, 25 Şaban 1328, 17 Ağustos 1326, 30 Ağustos 1910).

17 Eylül 1910 tarihinde Kâğıt Fabrikası'nın geleceği, Şura-yı Devlet genel kurulunda görüşmeye alınmıştır. Fabrikaya muhammen bedel olarak 190.000 lira değer biçilmiştir. Bu yüksek değer, verginin çok fahiş rakamlara ulaşmasını sağlamaktadır. Bu değerın aşırılığı için en büyük delilise; Osmanlı Bankası'na 25.000 liraya ipotekli bulunan fabrikanın üzerindeki ipoteği kaldırmaya, bankanın 5000 liraya razı olmasıdır. Genel kurul bu durum karşısında, önceki dairenin kararlarına büyük ölçüde katılmaktadır. Kendisi konuyla ilgili olarak, üç karar almıştır. İlk kararı Osmanlı Bankası'nın tavrıyla da netleşen aşırı yüksek muhammen bedelin, uygun bir miktara indirilmesidir. İkinci kararsa mukavelenamenin feshi halinde devleti ağır yükümlülükler altına sokacak olan üçüncü maddenin,⁶ kamu yararı dikkate alınarak yeniden düzenlenmesidir. Yapılacak bu düzenlemelerin gerekliliği, konunun uzmanları tarafından da onaylanmaktadır. Konuyla ilgili üçüncü ve son kararsa, kurulmuş olan fabrikadan ülkenin faydalanmasının sağlanmasıdır. Yani üretimin tekrardan başlaması ve mukavelenamedeki gerekli düzenlemenin yapılması için, birikmiş vergilerin iptal edilmesi Şura-yı Devlet Genel Kurulu'nca uygun bulunmuştur.

...fabrikaya vaz olunan yüz toksan bin lira kıymetin ne derece fahiş olduğu yirmi beş bin lira mukabilinde Osmanlı Bankasına merhun iken elyevm bankanın beş bin lira ile fekk-i rehine amade bulunduğu hakkındaki delail ile sabit olmasına... fahişliği bu suretle anlaşılan kıymet-i muhammenin hadd-i layığına tenzili ve alakadarınca dahi beyan-ı muvafakat olunmasına mebni mukavelenamenin menafi-i devlet ve memleket noktasından tadili ile işbu müessesenin vücudundan istifade edilmesi esbabının istikmali maslahaten zaruri... üçüncü maddenin izale-i tesirat-ı için müterakim virgülerin dahi kaydının terkinini münasib görüldüğünden bu suretle ifa-yı muamele olunması zımnında... (BOA, ŞD 475/12, 13 Ramazan 1328, 4 Eylül 1326, 17 Eylül 1910)

Şura-yı Devlet'in bu kararı üzerine, sadaret 21 Eylül 1910 tarihinde konuyu

Ticaret ve Nafia Nezareti'ne iade etmiştir. Genel kurulda şikâyet edilen maddenin düzeltilmesi için, nezaretten yeni bir taslak hazırlanması istenmektedir. "...mukavelenameyi tadilen ve emsaline tevfikân bir layiha kaleme alınarak tesyarına..." (BOA, BEO 3806/285435, 17 Ramazan 1328, 8 Eylül 1326, 21 Eylül 1910)

Taleplerini olumlu karşılayan bu kararlar sonrası, fabrikanın yönetim kurulu üyelerinden Edwin Pears; Şura-yı Devlet'e dilekçeyle başvurarak durumu belgelendirmek istemiştir. Birikmiş verginin iptaliyle diğer hükümleri içeren, genel kurulda onaylanmış olan Maliye ve Nafia ve Maarif Dairesi'nin tezkiresinin onaylı bir suretinin kendisine verilmesini istemektedir. "...Şura-yı Devlet Heyet-i Umumiyesi'nce tasdike iktiran iden Şura-yı Devlet Maliye ve Nafia ve Maarif Daire-i Aliyyesi kararını havi mazbatanın bir kıta suret-i musaddakanın savb-i aciziye itası hususına istirham iderim..." Bir hafta sonra 27 Ekim 1910 tarihinde verilen cevapta, kararların bu şekilde örneğinin verilmesinin Şura-yı Devlet'in yöntemi olmadığı bildirilmiştir (BOA, ŞD 3073/2, 7 Teşri-nievvel 1326, 20 Ekim 1910).

Şura-yı Devlet'in yeni bir taslak hazırlanması gerektiği kararı üzerine; 28 Kasım 1910 tarihinde Ticaret ve Nafia Nezareti müsteşarı, hukuk müşaviri ve sanayi idaresi müdür muavininden oluşan bir heyet kurulmuştur. Heyet üçüncü ve beşinci maddelerde değişiklik önerisinde bulunurken, bir de hazırladığı mukavelename taslağına ek madde koymuştur. Heyetin üçüncü maddedeki değişiklik talepleri, öncelikle devleti yükümlülük altına sokan bütün hükümlerin kaldırılmasıdır. Daha sonra ise ülke genelini kapsayan imtiyazın, 50 yıl yerine 15 yıllla sınırlandırılmasıdır. Son olarak ise 50 yıllık imtiyaz süresinin, sadece İstanbul'la sınırlı tutulmasıdır. Beşinci maddeye gelince şirketin arazi, binalar ve bütün makine parkı üzerinde; imtiyaz müddeti boyunca olduğu gibi, sürenin sonunda da tam yetkili olmasıdır. "...müddet-i imtiyaziye hitamında fabrikanın mebni bulunduğu arazi ile kâffe-i ebniyesi ve müştemilatı ve âlat ve edevatı şirkete aid olacağı gibi şirket dahi anları istediği vechle istimal idecektir."

Heyet taslağına ek madde olarak, üretime geçişi düzenleyen hükümleri koymuştur. Bu maddeye göre değişikliklerin hükümetçe onaylanması tarihinden itibaren, en geç bir buçuk yıl içerisinde üretime başlanması istenilmiştir. Bu süre zarfında üretime başlanılmaması veya başlanılsa bile geçerli bir zorunluluk olmadan, bir seneyi aşkın bir süre üretime ara verilmesi durumunda imtiyaz geçerliliğini kaybedecektir. Böyle bir durumda şirket, kendisine resmi tebligat yapılmasına gerek olmadan imtiyaz hakkını kaybedecektir (BOA, ŞD 475/12, 26 Zilkade 1328, 15 Teşrinisani 1326, 28 Kasım 1910).

Ticaret ve Nafia Nezareti 1 Mart 1911 tarihinde, sadarete durumu bildiren bir rapor sunmuştur. Bu raporda heyetin çalışmaları neticesinde, mukavelename taslağında istenilen değişikliklerin yapıldığı bildirilmektedir. Yukarıda belirtilen değişiklikleri Edwin Pears da onaylamış olup, bunun için fabrikaya yüklenilmiş olan birikmiş vergi borcunun silinmesini ön şart olarak koymuştur. Zaten Şura-yı Devlet Genel Kurulu'nun kararı da bu yöndedir (BOA, ŞD 475/12, 30 Safer 1329, 16 Şubat 1326, 1 Mart 1911).

28 Mart 1911 tarihinde Şura-yı Devlet Maliye ve Nafia ve Maarif Dairesi, hazırlanan taslağı görüşmeye almıştır. Bu görüşmede ele alınan konular; imtiyazın üretim alanında çeşit olarak sınırlandırılması, vergiyle ilgili muafiyetin düzenlenmesi ve üretim ölçeğinde daha önce istenen şartın sakıncalı bulunduğu için kaldırılmasıdır. İlk ele alınan konu üretimin kapsamıyla ilgili olup, imtiyaz mukavelenamesinin ilk maddesinde her çeşit kâğıt üretimi için imtiyaz verildiği belirtilmektedir. Hâlbuki bu tarz bir ifade sigara ve duvar kâğıdı gibi, kâğıt sanayisinin farklı kollarını da içine alacak şekilde çok geniştir. Kâğıt sanayisindeki diğer alanlarda faaliyette bulunacak olanların, önünün kesilmesi gerekmektedir. Mukavelenamedeki bu değişiklik Beykoz'daki kâğıt fabrikasının bu alanlarda faaliyette bulunmasını yasaklamamakta olup, sadece bu üretimi kendisine tahsis etmemesine yöneliktir. Fabrikanın imtiyazı baskı, yazı ve okullara yönelik kâğıtlar içindir. Zaten imtiyazı alan Osman Bey, ilk dilekçesinde nihai amacının bir matbaa kurmak olduğunu belirtmişti. Fabrikanın kuruluş amacı basın yayın faaliyetlerini sürdürmek amacına yönelikti.

...imtiyazın hükmünü pek fazla bir dereceye teşmil ve sigara kâğıdı ve duvar kâğıdı gibi mamulâtı vücuda getiren ve ameliyatı başka bir şekil ve surette cereyan iden sanayiye müteallik memleketde sair fabrikalar tesisini müddet-i müdebbire men itmek demek olacağı... Beykoz fabrikasının lüzum gördüğü halde bu dürlü imalat ile işgal itmesine mani demek olmayub yalnız o takdirde bu dürlü imalatı kendisine hasır idememesini teminden ibaret bulunduğundan mezkûr fabrika imtiyazının matbuata ve mekatibe ve muharrerata müteallik kâğıtlara münhasır olduğunun mukavelede tasrihi daha münasib görülerek... (BOA, BEO 3926/294386, 27 Rebiülevvel 1329, 15 Mart 1327, 28 Mart 1911)

Maliye ve Nafia ve Maarif Dairesi'ndeki görüşmenin devamında, vergilerle ilgili bir düzenleme yapılmıştır. Mukavelenamenin ilk örneğinde gümrük resmi ve diğer vergilerden muafiyet şeklindeki ibare çok geniş bulunduğundan, sadece gümrük vergisi istisnasıyla sınırlandırılmıştır. Ele alınan üçüncü konuya imtiyazın geçerliliğiyle ilgili olarak, ülkenin ihtiyacını karşılayacak miktarda üretim yapma mecburiyetidir. Mahzurlu bulunduğu için kaldırılan bu madde, içeriğinde önemli bir sakınca barındırmaktadır. Çünkü fabrikayı açanların amacı kâr ve gelir elde etmek olduğu için, üretimi artırmak istemeleri gayet tabiidir. Fakat bütün ülkenin kâğıt ihtiyacını tespit edecek, güvenilir bir ölçü elde bulunmamaktadır. Bu sebepten böyle bir şartın takibi kolay olmayacaktır. Fabrikadan istenilmesi makul olan husussa, üretimin sürekliliğinin sağlanmasıdır. Görüşmenin en sonundaysa Edwin Pears'ın öncelikli olarak istediği, birikmiş verginin affıyla ilgili talep kabul edilmiştir. Görüşülen hususların geçerlilik kazanması, vergi affının kanunen onaylanmasından sonra olacaktır.

...mahzurlu olub çünkü fabrikayı açacak kimselerin maksadları temettü olduğu cihetle kendilerince imkân müsaid olduğu kadar fazla miktarda kâğıd imaline gayret itmeleri tabii bulunduktan maada memleketce ihtiyaca kâfi kâğıdın mikdarını tayin için hiçbir miyasa salim mevcut olmadığı halde...(BOA, BEO 3926/294386, 27 Rebiülevvel 1329, 15 Mart 1327, 28 Mart 1911)

11 Nisan 1911 tarihinde konu Şura-yı Devlet'in genel kurulunda görüşülmüştür. Burada yapılan itiraz, üretim sürecinin ticarete dökülmesini önlemeye

yöneliktir. Vergi ayrıcalıkları tanınan fabrika hızlı kâr elde etmek için, üretim yapmak yerine kâğıt ithal edip satış yapmak isteyebilir. Hâlbuki devletin verdiği bu imkânlar, ülke içindeki kâğıt üretiminin artışı içindir. Cüzi bir üretimin gerekçe gösterilerek, üretim hedefinin suiistimal edilmesinin önlenmesi gerekmektedir. Bunun için imtiyaz mukavelenamesine bilirkişilerin tespit edeceği, bir asgari üretim sınırı konulmalıdır. Ayrıca ham maddeye tanınan gümrük vergisi muafiyetinin denetlenmesi için, fabrikanın kullanacağı malzemenin ayrıntılı defteri hazırlanmalıdır (BOA, BEO 3926/294386, 11 Rebiülahir 1329, 29 Mart 1327, 11 Nisan 1911).

15 Nisan 1911 tarihinde Edwin Pears sadarete bir dilekçe vermiştir. Dilekçesinde bir grup sermayedarı temsilen, Beykoz'daki kâğıt fabrikasının tekrardan açılışını hızlandırmaya çalıştığını belirtmektedir. İmtiyaz mukavelenamesinde çeşitli düzenlemeler yapmak için sürdürülen görüşmelerin, bir yılı aşkın bir sürede tamamlanamadığından şikâyet etmektedir. Sadrazam Hakkı Paşa'dan geride kalan birkaç noktanın halledilmesi için, randevu talep etmektedir (BOA, BEO 3926/294386, 15 Nisan 1911).

Bu dilekçe verilmesine rağmen, Edwin Pears'ın şikâyetleri halledilmemiştir. Bunun üzerine 6 Mayıs 1911 tarihinde, Pears sadaret makamına bir dilekçe daha yazmıştır. Dilekçede önceki konuları tekrar ettikten sonra; birikmiş vergi, makine parkı üzerindeki ipotek ve fesih halinde devletin ödeme yükümlülükleri hakkındaki görüşlerini bildirmiştir. Dilekçesine en önemli şikâyeti olan, birikmiş verginin tekrar talep edilmesinden duyduğu rahatsızlıkla başlamıştır. Yapılan görüşmelerde imtiyaz mukavelenamesinde aleyhlerine olan yeni düzenlemeleri, bu verginin kaldırılması şartıyla kabul ettiklerini bildirmiştir. Zaten fabrika bir seneden fazla çalışmadığı için, şirketin elde ettiği bir gelir bulunmamaktadır. Ayrıca fabrikanın arazisi ve binaları için, yıllık 2000 lira civarında bir emlak vergisi talep edilmiştir. Fakat Pears'ın iddiası vergi istenilen gayrimenkullerin kıymetinin, 5000 ila 7000 lira arasında olduğu yönündedir. Bu haksız taleplerin sürdürülmemesini istemektedir (BOA, BEO 4044/303252, 7 Cemazievvel 1329, 23 Nisan 1327, 6 Mayıs 1911).

Edwin Pears dilekçesinin devamında; Maliye Nezareti'nin bu vergiler konusunda ısrarcı olsa bile, bir şey elde edemeyeceğini beyan etmektedir. Fabrikanın makine parkı, 50.000 liraya Osmanlı Bankası'na ipotekli durumdadır. Zaten fabrikanın uzun süre çalışmamasının sebebi, bu borcun ödenememesi yüzündendir. Fabrikanın teçhizatını kuran şirket, alacağını tahsil edemeyince bu ipotegi koydurmuştur. Fabrikanın devlet arazisi olan arsasının ve üzerindeki binalarının, 30.000 lira civarındaki vergiyi karşılaması mümkün değildir. Pears'ın dilekçesinde bildirdiği üçüncü konuya, imtiyaz mukavelenamesinin üçüncü maddesidir. Bu maddeye göre imtiyazın feshi durumunda, makine parkı devlet tarafından satın alınacaktır. Şirketin 180.000 İngiliz lirası bedelle kurduğu makineler için, devlet büyük bir ödeme yapmak zorunda kalacaktır.

...şirketin bilcümle âlat ve edevatı elli bin lira mukabilinde ve sened-i resmi ile Bank-ı Osmaniye merhundur Maliye Nezareti müterakim otuz bin kûsur liralık virgüyi ancak fabrikanın arsasıyla ebniyesinin fûruhtndan istihsal idebilür ki bunu kıymeti hin-i fûruhtnda... âlat ve edevattan tecrid olunduğı zaman

kıymeti hiç mesabesinde...şirketin bu âlat ve edevat için yüz seksen bin İngiliz lirasından ziyade sarf itmiş olmasına...hükümet fesh-i imtiyaz halinde böyle cesim bir meblağı şirkete tediye eylemek zaruretinde bulunacaktır (BOA, BEO 4044/303252, 7 Cemaziyelevvel 1329, 23 Nisan 1327, 6 Mayıs 1911).

Edwin Pears'ın dilekçesi üzerine sadaret, Maliye Nezareti'ne 19 Temmuz 1911 tarihinde bir bilgilendirme yazısı yazmıştır. Konunun Meclisi Vükela'da tekrardan görüşülmesi istenmektedir. "...terkim olunan mazbatalar ile melfufi... Meclisi Vükelada tekrar görüşülmek üzere iadesi..."(BOA, BEO 3918/293810, 22 Receb 1329, 6 Temmuz 1327, 19 Temmuz 1911) Sadaretin bu yazısına 1 Ağustos 1911 tarihli Maliye Nezareti'nin cevabı, konunun ülkeye sağlayacağı fayda açısından yönelttiği eleştirileri içermektedir. Nezaret devletin kâğıt üretimi için, kimseye tekel hakkı tanımak zorunda olmadığını belirtmektedir. Verilen bu imtiyazın hazine ve devlete faydası olmadığını düşünmektedir. Ayrıca sanayinin teşviki için böyle bir imkân tanınacak olsa bile, imtiyaz mukavelenamesinde çalışanların Osmanlı vatandaşı olması gerektiğine dair bir hüküm bile bulunmamaktadır. Bu gerekçelerle talebin karşılanmasının, ülkeye bir fayda sağlamayacağını düşünmektedir (BOA, BEO 3926/294386, 6 Şaban 1329, 19 Temmuz 1327, 1 Ağustos 1911).

Maliye Nezaretinin bu görüşleri sonrası, Sanayi İdaresi vasıtasıyla hukuk müşavirliğinden görüş istenmiştir. Müşavirlik 19 Ağustos 1911 tarihinde bildirdiği görüşünde, Maliye Nezareti'nin bu fabrika için müzayedeye çıktığını bildirmiştir. Fakat bir talipli çıkmadığı için, fabrika hazine namına kaydedilmiştir. Bu gerekçeyle Ticaret ve Nafia Nezareti ile imtiyaz sahibi arasında görüşmeler gerçekleşmesine rağmen, şirketin nezaretten herhangi bir talepte bulunamayacağını belirtmektedir.

...nezaretle sahib-i imtiyaz arasında akdi itilaf zımında icray-ı müzakerat idildiği sırada Maliye Nezaretince fabrikanın müzayedeye vaz ve talib zuhur itmemesine mebni hazine namına ferağı icra olunmasından tolayı şirketin nezaretten bir gûna zarar ve ziyan talebine salahiyeti bulunmadığı mütalaasıyla sanayi idaresine iade olundu... (BOA, BEO 4044/303252, 6 Ağustos 1327, 19 Ağustos 1911)

Edwin Pears'ın aracılık ettiği The Hudson's Bay&Pacific Railway Development Company adlı demiryolu şirketi, Hariciye Nezareti aracılığıyla yaşadıkları sıkıntıları belirten bir dilekçe göndermişlerdir. Şirket iki yıldan uzun süredir, kâğıt fabrikasının yeniden işlerlik kazanması için çalışmalarını sürdürmektedir. Ticaret ve Nafia Nezareti'nin tavsiyeleri ve Şurayı Devlet'in olumlu kararlarına rağmen, kendilerine her gün yeni bir engel çıkarılmaktadır. Şirket bu tarz çözümsüzlük üreten yaklaşımın, Osmanlı Devleti'ne zarar vereceğini savunmaktadır. Yatırım yapmak isteyen İngiliz sermayesi zor durumdadır. Sonunda olacak olan bu ülkenin kalkınması için kullanılacak sermayenin, daha rahat çalışabileceği başka yerlere kaçması olacaktır. Bu yaklaşım sadece İngiliz sermayesiyle sınırlı kalmayacak olup; diğer ülkelerin yatırımcıları da Osmanlı Devleti'nin bu yaklaşımı sonucu, yabancı sermayeye yaklaşımı daha ılımlı olan yerlere yöneleceklerdir.

...kema-fissabık ibkay-ı mevani ve müşkilatda devam itdiği ve dermeyan idi-

len mutalebe-i muhtelifeye havale-i sem-i itibar eylemediği takdirde Memalik-i Osmaniye hakkında her an hayat-ı hakikiye-i dostane ile mütehasıs olan İngiliz sermayedarından hiçbirinin Memalik-i Osmaniye'nin terakkiyatı-sanayesiçün artık memalik-i mezkuraya gelmeyeceklerine ve bu halin Memalik-i Osmaniye'nin yalnız refahiyet ve saadet haline iras-ı mazarrat itmekle kalmayub sair ecnebi sermayedarını menafi ve sermayeleri Memalik-i Osmaniye'den ziyade mazhar-ı sıyanet olan diğer yerlere gitmeğe mecbur eyleyeceğine katiyen eminim... (BOA, BEO 4044/303252, 3 Ağustos 1327, 16 Ağustos 1911)

İşlemlerin uzamasından dolayı ümidini kaybetmeye başlayan Edwin Pears, 28 Mayıs 1912 tarihinde Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne bir dilekçe daha vermiştir. Maliye Nezareti ile aralarındaki anlaşmazlığa artık dayanamadığını belirtmektedir. Meclisi Vükela'nın isteği üzerine, imtiyaz talebi tekrardan görülecektir. Taleplerinin gerçekleşmesi için biraz daha beklemek zorundadır. Dilekçedeki ana şikâyet konusu, Maliye Nezareti'nin istediği birikmiş vergiyle ilgili taleplerdir. Ayrıca Pears mukavelenamede yapılan değişiklikle imtiyazın sadece İstanbul'la sınırlı tutulmasını, kendi menfaatleri için önemli bir tehlike olarak görmektedir. Çünkü İzmit Körfezi'nde yapılacak bir fabrika, bir anda imtiyazlarının bütün avantajlarını yok edebilecektir. Edwin Pears'ın bu endişesi yersiz değildir. Çünkü Cumhuriyet'in ilanından sonra, Türkiye'nin ilk kâğıt fabrikası olan Sümerbank Selüloz ve Kâğıt Fabrikası (SEKA) İzmit'te kurulmuştur. Kâğıt üretimi alanında Türkiye'deki ilk isimlerden olan Mehmet Ali Kâğıtçı ve diğer uzmanlar, kâğıt üretimi için İzmit'in çok önemli avantajlara sahip olduğunu belirlemişlerdir. 1934'te inşası başlayan SEKA fabrikası, 20 aylık bir inşaat süresi sonrasında 1936'da üretime başlamıştır (Sarıoğlu, 2008, s.41-43, 46, 50).

...nezaret-i celileleri ile Maliye Nezareti beyinde tekrar iden itilaf artık acizlerince daha ziyade kabil-i taksir değildir Meclisi Vükela'nın talebi vechiyle yeniden Dersaadet ve tevabiini şamil olmak üzere temdid idilecek daire-i imtiyaziyede şirket için daimi bir tehlike mevcuttur yarın İzmit Körfezi'nde ihdas idilecek yeni bir fabrika neticesi itibariyle kâffe-i hukuk-ı imtiyaziyemi imha ider... (BOA, BEO 4044/303252, 15 Mayıs 1328, 28 Mayıs 1912)

Edwin Pears'ın yoğun çabaları ve 3 Mayıs 1910 tarihinde verdiği ilk dilekçenin üzerinden geçen 2 yıl 1 ay ve 16 günlük zaman dilimi sonrası, istediği kanun taslağı Meclis-i Vükela'ca kabul edilmiştir. Bu kanunla birikmiş vergisine karşı hükümetçe el konulan Beykoz Kâğıt Fabrikası'nın, II. Abdülhamit tahttan indirildiği için adı da değiştirilmiştir ki, herhangi bir harç talep edilmeden şirkete iade edilecektir. Ayrıca şirketle yeniden yapılan mukavelenamenin; padişah tarafından onaylanmasına kadar geçecek olan süredeki, bütün birikmiş vergi borcu hükümet tarafından affedilecektir. "Müterakim virgüsüne mukabil hükümetçe tefevvüz idilen Beykoz Kâğıt Fabrikası'nın bila-harc şirkete iadesine ve mezkûr şirketle yeniden akd idilen mukavelenamenin tasdik-i aliyeye iktiranı tarihine kadar müterakim virgüsünün terkin kaydına hükümet mezdur..." (BOA, MV 166/18, 4 Receb 1330, 6 Haziran 1328, 19 Haziran 1912)

Hamidiye Kâğıt Fabrikasının İmtiyazının Feshi

19 Haziran 1912 tarihinde vergi borcu ve diğer konuları düzenleyen kanun çıkmıştır. Fakat fabrikanın yeni döneminde de, 1893'teki ilk üretim dönemi gibi uzun süreli çalışma imkânı olmamıştır. Şirket İngiltere'den kâğıt mühendisleri ve ustalar celp ederek üretime başlamıştır. Fakat 1914'te patlak veren I. Dünya Savaşı ve İngiltere'nin savaşta karşı tarafta olması sebebiyle, İngilizler ülkeyi terk etmişlerdir (Kâğıtçı, 1936, s. 234). Fabrikanın tekrardan boşa kalması, imtiyazının iptali için gerekçe olmuştur. 13 Haziran 1915'te Şura-yı Devlet Maliye ve Nafia Dairesi, imtiyazın iptalini görüşmüştür. Süresi belirsiz bir şekilde üretimin sonlandırılması, imtiyazın feshi için önemli bir gerekçedir. İmtiyazın feshi için ülkenin ihtiyacını karşılayacak kadar üretimin yapılamaması ve daha uygun şartlarla imtiyaz talebinde bulunanın olması gerekmektedir. Böyle bir durumda önceki imtiyaz sahibinin masrafları, yeni girişimciden devlet aracılığıyla tahsil edilerek eskisine ödetilecektir. Bu noktada devletin, herhangi bir maddi yükümlülüğünün olmadığı düşünülmektedir. Maliye ve Nafia Dairesi imtiyazın feshiyle ilgili olarak, mukavelenamede çok açık şartların olmadığını belirtmektedir. Burada bahsedilen hususlar tamamen ilk imtiyaz mukavelenamesine dayanmaktadır. Bu durumda Edwin Pears ile yapılan görüşmeler ya yürürlüğe girmemiş, ya da savaşın zorlayıcı şartları sebebiyle dikkate alınmamıştır. Çünkü fabrikanın makine parkından bazı parçalar, süregelen savaş sebebiyle savunma sanayisinde kullanılmak üzere sökülecektir. "...mezkûr fabrika derununda bulunan âlat ve edevat ve makinelerden bir kısmının bit-tefrik mahal-li ahirede istimal idilmek için de imalat-ı harbiyeye devri keyfiyetine gelince..." (BOA, İ.MMS 198/20, 30 Receb 1333, 31 Mayıs 1331, 13 Haziran 1915)

İmtiyazın durumu Şura-yı Devlet genel kurulunda, 13 Temmuz 1915'te görüşülmüştür. Genel Kurul'un aldığı karar imtiyazın gereklerinin yerine getirilmemesinin, fesih için hükümete hukuki gerekçe sağladığı yönündedir. Savaş şartları sebebiyle "ihtiyacı memleket itibariyle" bu kararın alınması gerekmektedir. Meclis-i Vükela 25 Temmuz 1915 tarihli toplantısında, fabrikanın uzun zamandır atıl kalması, içindeki alet ve makinelerin çürümeye terk edilmesi ve genel kurulun hukuki gerekçesini de ekleyerek fesih kararını almıştır. Karar ertesi gün padişah tarafından da onaylanmıştır. "...kâğıd fabrikasının tul müddetden beri muattal bırakılmakta ve alat ve edevatının maruz-ı harabi kalmakta olması ve vezaif-i imtiyaziyenin böyle külliye ihmal ve tatili halinde hükümetce feshi imtiyaza salahiyeti tahakkuk eylemesi cihetiyle mezkûr fabrikanın imtiyazının feshi..." (BOA, İ.MMS 198/20, 12 Ramazan 1333, 12 Temmuz 1331, 25 Temmuz 1915)

Fabrikanın Cumhuriyet Sonrası Durumu

Hamidiye Kâğıt Fabrikası'nın makineleri harp sanayisinde kullanılacağı gerekçesiyle Almanlar tarafından söktürülmüştür. Mehmet Ali Kâğıtçı fabrikanın hammadde yokluğundan dolayı çalışmadığı yönündeki, 12 Eylül 1916 tarihli gazetede çıkan Alman eleştirilerine şiddetle karşı çıkmıştır (Kâğıtçı, 1936, s. 235). Çünkü kâğıdın yalnızca köknar ağacından yapılabileceği iddia

edilmiştir. Çam ağacı bile ancak ilave masraflarla, ikinci sınıf bir hammadde kaynağı olacaktır. Hâlbuki Kâğıtçı bu iddiaların yanlış olduğunu vurgulayarak, Türkiye’de yetiştirilen keten, kendir ve pamuktan da kâğıt üretilebileceğini vurgulamıştır. Türkiye bir ziraat ülkesi olarak, selüloz sanayisi için gereken her türlü hammadde kaynağına sahiptir (Kâğıtçı, 1928, s. 11, 15-16).

Ayrıca Mehmet Ali Kâğıtçı boşta kalan bu fabrikanın akıbetini takip etmek istemiştir. Bu fabrikanın teknik donanımı acaba ne kadar yeterlidir? Acaba fabrika sökülme Cumhuriyet döneminde de fabrika çalışabilecek miydi gibi sorulara cevap aramıştır. Fabrikanın makine üreticisi olan Masson Scott firması aynı anda iki farklı sipariş almıştır. Hamidiye Kâğıt Fabrikası’nda kullandığı makinelerin aynısını, Yeni Zelanda’daki Mataura Kâğıt Fabrikası’na da kurmuştur. Bu fabrika 1908’te önemli bir yenileme geçirecek, Haziran 1967’ye kadar 75 yıl boyunca çalışmıştır. Ancak bu tarihten sonra makineleri sökülerek, faaliyetine son verilmiştir. Kâğıtçı bu noktada dost bildiğimiz müttefiklerimizin, mahalli sanayinin kurulmasını önlemeyi ve bu pazarın kendilerinde kalmasını hedeflediklerini belirtmiştir (Dölen, 2015, s. 294, 299).

Sonuç

Hamidiye Kâğıt Fabrikası son dönem Osmanlı sanayisinin işleyişinde, hem genelde hem de özelde izler taşıyan bir girişim olmuştur. Girişimin Osmanlı sanayileşmesinin genel işleyişindeki yerine bakacak olursak, 1880 sonrası dönemde Osmanlı Devleti bu alandaki öncü rolü özel sektöre devretmiştir. Bu dönemde devlet bizzat kendisi yapmaktansa, sanayi tesisi kurmak isteyen girişimcileri desteklemeyi daha uygun bulmuştur. Çalışmada anlatılan Hamidiye Kâğıt Fabrikası’nın, imtiyaz sahibi Serkurena Osman Bey bir devlet görevlisidir. Fakat fabrikanın sermayesi devlet tarafından değil, girişim için kurulan şirket tarafından sağlanmıştır.

Kâğıt özeline gelecek olursak, sektörün küçük ölçekli olduğu çok açıktır. Çünkü Osmanlı Devleti özel sektörü desteklemek için verdiği imtiyazlarda, sürenin yanında bölge sınırlaması da mutlaka yapmıştır. Fakat imtiyaz mukavelenamelerinin genelinde, Osman Bey’e tanınan gibi Osmanlı Devleti’nin bütününe kapsayan bir imtiyaz nadiren verilmiştir. Zaten İzmir ve Beyrut’ta kurulan fabrikalardan sonra, Hamidiye Kâğıt Fabrikası sektörde faaliyette bulunan üçüncü özel girişim olmuştur. Fakat devlet bu kadar geniş bir imtiyaza rağmen, piyasanın işleyiş durumunu da ihmal etmemiştir. İmtiyazın işlerliğinin devamı için, kurulacak fabrikaya ülkenin bütün ihtiyacını karşılayacak boyutta üretim yapma mecburiyeti getirilmiştir.

Osmanlı Devleti fabrikanın kuruluşunun, sadece bir adım olduğunun farkındadır. Fabrikanın yaşayabilmesi için, kendisine mutlaka rekabet gücü kazandırılmalıdır. Kapitülasyonlar ve ticaret anlaşmaları ise, bu konuda devletin seçeneklerini büyük ölçüde sınırlandırmaktadır. Çünkü Osmanlı Devleti’nin gümrük duvarlarını yükselterek, bu fabrikayı koruma şansı bulunmamaktadır. Devlet bu konuda çözüm olarak, fabrikaya talep desteği sağlamayı öngörmüştür. Bütün devlet kurumlarına kâğıt ve kırtasiye ihtiyaçlarını, Hamidiye

Kâğıt Fabrikası'ndan karşılama şartı getirilmiştir. Bu uygulamanın Avrupa rekabetine karşı etkinliği sorgulanabilirse de, eldeki imkânlar ölçüsünde önemli bir katkı sağlayacağı açıktır.

Fabrikanın işleyişine gelecek olursak, Hamidiye Kâğıt Fabrikası çok uzun çalışma şansı bulamamıştır. Fotoğraflarda gösterilen üretim süreci, 1893 yılı içerisinde altı ay kadar sürmüştür. Fabrikanın makine parkını kuran şirketle yaşanan anlaşmazlıklar, üretim sürecinin kesintiye uğramasının ana sebebidir. II. Meşrutiyet sonrası şirketin ortaklarından Edwin Pears'ın öncülüğünde, fabrikanın yeniden çalıştırılması için yoğun çaba sarf edilmiştir. Şirketten istenilen vergilerin haklı olup olmadığı konusunda uzun süren tartışmalar sonrası, 1912 yılı içerisinde fabrikanın tekrardan çalışmasına izin çıkmıştır. Fakat patlak veren I. Dünya Savaşı ve İngiliz ortakların cephenin diğer tarafında olması, yeni üretim döneminin de çok uzun sürmesini engellemiştir. Netice olarak kâğıt üretimi alanında İngiliz teknolojiyle gerçekleştirilen bu yatırım; sektörde bir iz bıraksa da, çok uzun soluklu olamamıştır. Türkiye yerli kâğıt üretimi için, SEKA'nın kuruluşuna kadar beklemek zorunda kalacaktır.

Dipnotlar

- 2 Bahsedilen fabrika 1863 yılında mum ve sabun üretmek amacıyla, Beykoz İncirköy'de kurulmuştu. (Kurt, Kuzucu, Çakır ve Demir, 2016, s.271)
- 3 Serkurena Osman Bey'in imtiyaz görüşmelerinde adı geçen Beyrut'taki fabrika, Osmanlı Devleti'nin üçüncü kâğıt fabrikasıdır. Devletten imtiyaz almamış olan bu fabrika, tamamen özel teşebbüsün ürünüdür. 1886 senesindeki görüşmeler sırasında üretimini sürdürdüğü belirtilen bu fabrikanın, faaliyetinin devamıyla ilgili bu çalışmanın yazarı tarafından arşivde herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Fabrika Beyrut tüccarlarından İbrahim Yakup Sabit Efendi tarafından, 1880 veya daha önceki bir tarihte Beyrut'ta kurulmuştur. Üç havuzlu bir kâğıt değirmeni olan bu işletmede, kâğıtlar makine ile değil elle yapılmaktaydı. (Dölen, 2015, s. 287-288)
- 4 Temeli 1844 yılında atılan İzmir Kâğıt Fabrikası'na, 15 yıllık bir imtiyaz tanınmış olup; bu sürede başka bir kâğıt fabrikası açılması için kimseye ruhsat verilmeyecekti. Fabrikada üretilen kâğıttan ve kullanılacak hammaddeden gümrük resmi alınmayacaktı. Devlet fabrikaya gereken hammaddenin uygun fiyatla temini için, fabrikaya yardımcı olacaktı. Fabrikaya talep desteği için, devlet dairelerine gereken kâğıt öncelikle İzmir Kâğıt Fabrikası'ndan temin edilecekti. Ancak bu fabrikanın üretimi ihtiyacı karşılamazsa, dışarıdan kâğıt teminine gidilecekti. (Arıkan, 1997, s. 116)
- 5 Edwin Pears Mart 1873'te avukat olarak çalışmak üzere İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'daki İngiliz yerleşimcilerinin ve genel olarak İngiliz çıkarlarının, sıkı bir savunucusu olarak çalışmıştır. 40 yılı aşkın bir süre İstanbul'da çalışan Pears, patlak veren I. Dünya Savaşı sebebiyle Aralık 1914'te İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. (Pears, 1916, s. V, 4-5)
- 5 "Yalnız bu fabrika eğer ülkenin ihtiyacını karşılayacak miktarda kâğıt üretmezse, öncelikle bu durum resmi kanaldan tespit edilecektir. Akabinde yeni girişimcilerin yapacağıysa, Osman Bey'in imtiyazından daha uygun şartlarla talepte bulunmalarıdır. Bu durumda kurulmuş olan fabrikanın bina, makine, alet ve edevat, arazi temini için harcanan miktar ve diğer masrafları hesap edilerek; yeni imtiyaz isteyene ödettilerecektir. Ancak bundan sonra yeni imtiyaz görüşmelerine geçilebilecektir." İmtiyaz mukavelenamesinin bu maddesi, imtiyazın iptali halinde imtiyaz sahibine tazminat ödenmesini gerektirmektedir. Ortada Pears'tan başka talipli olmadığı için, bu tazminatın devlet tarafından ödenmesi gerekecektir (BOA, ADVNSMKLT.d.2., s.51).

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA, Osmanlı Arşivi

A.DVNSMKLT.d.2, 4.

A.DVN.MKL 32/8.

BEO 3799/284868, 3806/285435, 3918/293810, 3926/294386, 4044/303252.

DH.MKT 38/37, 47/19, 94/2, 107/75, 111/5, 175/5, 2047/131, 2056/112, 2063/37.

İ.DH 999/78992.

İ.MMS 84/3646, 85/3666, 198/20.

MV 11/37, 12/13, 166/18.

ŞD 475/12, 1230/39, 3073/2.

Y.PRK.EŞA 3/57.

Fotoğraflar

İstanbul Üniversitesi, Yıldız Fotoğraf Albümü, Nr. 91540- 2, 9, 12, 15, 16, 19, 24, 27, 32.

Kitap ve Makaleler

Arıkan, Z.(1997). İzmir Kâğıt Fabrikası İle İlgili Belgeler. *Belgeler*.Ankara:TTK Yayınları. XVIII, 22, 111-198.

Dölen, E.(2015).*Diünyada ve Türkiye’de Kâğıtçılığın Tarihçesi*. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları.

Ersoy, O.(1963). XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye’de Kâğıt. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Kâğıtçı, M. A. (1928). *Selüloz ve Kâğıd, Selüloz Sanayiinde Müstehlik Değil Müstahsil Olmalıyız*. İstanbul: Hamit Naci Matbaası.

Kâğıtçı, M. A.(1936).*Kâğıtçılık Tarihçesi*. İstanbul: Kader Basımevi.

Kuran Burçoğlu, N.(2001). Matbaacı Osman Bey. *Tarih ve Toplum*. İstanbul: İletişim Yayınları.209, 33-41.

Kurt, M., Kuzucu, K., Çakır, B. & Demir, K. (2016). 19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması. *OTAM*. Ankara: 40, 245-277.

Pamuk, Ş.(1988). 150. Yılında Balta Limanı Ticaret Antlaşması. *Tarih ve Toplum*.60, 38-41.

Pamuk, Ş. (2011). 19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.

Pears, E.(1916).*Forty Years In Constantinople*. Londra:Herbert Jenkins Limited.

Sarıoğlu, M. (2008). *Bir Cumhuriyet Aydını: Mehmet Ali Kâğıtçı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tabakoğlu, A.(2005).*Türk İktisat Tarihi*.İstanbul:Dergâh Yayınları.

İnternet Kaynakları

www.hwph.de (erişim tarihi:11.10.2019)

Osmanlı Çağında Buharlı Gemiciliğin Beykoz'da Yol Açtığı Değişim

Levent DÜZCÜ¹

Öz

Beykoz 1870'lere kadar bir köydür. Bu köy ve çevresindeki diğer köyler nasıl oldu da bir belediyeye dönüştü, sorusunu biz bu çalışmada buharlı gemiler üzerinden incelemeye çalışacağız. 1830'lardan itibaren Boğaziçi'nde görülme-ye başlayan buharlı gemilerin Beykoz ve civarındaki köyleri nasıl dönüştürdü-ğü konusu oldukça önemlidir. Bu dönüştürme çabasının müteharriki ise Şirket-i Hayriye ve bu şirkete ait vapurların yaptığı seferlerdir. 1850'lerin başla-rında Beykoz ve civarına başlayacak olan vapur seferleri ister istemez cılızdır, ancak giderek artacak ve düzenli bir hale gelecek olan bu seferler ile Beykoz büyüyecektir. Tabii ki vapur seferlerinin artışı burada yapılacak iskeleler ile de doğru orantılıdır. Şirket-i Hayriye kurulur kurulmaz (1851) hemen Anadolu ve Rumeli yakasında birçok iskele kuracak ki, bundan Beykoz'un bazı semt-leri de yararlanacaktır. Beykoz iskeleleri ve buralara uğrayan vapur seferleri Beykoz ve civarındaki köyleri İstanbul halkı için daha bilinir hale getirecektir. Bu bilinirlik 20. yüzyılın başında Beykoz'u giderek birer tenezzühgah/mesire alanına dönüştürecektir. Böylece birer köy topluluğu olan Beykoz'un buharlı gemiler ile nasıl dönüştüğü biraz daha net olarak görülecektir.

Anahtar Kelimeler: Vapur, Şirket-i Hayriye, Beykoz, İskele, Tenezzühgah

Bugün (2019) Beykoz deyince akla sahili, korusu, manzarası, Paşabahçe fabri-kası, iskeleleri, geniş yeşil alanları gelmektedir. Bir ilçe olarak İstanbul'un en

1 Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi. lduzcu2100@gmail.com

güzel ve pek el değmemiş mesire ve tenezzühgahları / gezinti yerleri ile İstanbul'un sakinleri nazarında Beykoz² hâlâ çekiciliğini korumaktadır. Bugünün İstanbullu sakinleri Beykoz'a gerek araba ve gerekse İDO vapurları ile seyahat etmekte, bilhassa hafta sonları için burayı dinlenme, gezip dolaşma bölgesi olarak seçmektedir. Peki, Boğaziçi'ne komşu az sayıda ilçeden biri olan Beykoz'u acaba 1800'ün hemen başında hayal etsek nasıl bir tablo zihinlerimizde canlanırdı acaba? Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Beykoz bir karye / köydü ve herhalde mezkûr tarihte Beykoz İstanbullular için pek bir anlam ifade etmiyordu. Hatta şöyle diyebiliriz ki, şimdiki Beykoz'un İstanbul halkı için oynadığı rolü 1840'lara kadar Kağıthane oynuyordu. O zaman soruyu sormanın vakti geldi demektir. Beykoz nasıl oldu da bir köyden ilçeye, çok az bilinen bir yerden bugün artık İstanbullu herkesin iyi bildiği bir tenezzühgaha dönüştü?

Bu soruya verilecek cevabın çok ama çok net olduğunu söylememiz gerekiyor: Buharlı gemiler. Sanayi Devrimi'nin doğal bir ürünü olan buharlı gemiler 1807'den itibaren dünya teknoloji sahnesine çıkmıştı. Buharlı tren ile neredeyse aynı dönemde ortaya çıkan buharlı gemiler uzakları yakın etmiş, gidilip görülmeyen yerleri insanların ayaklarının altına sermiştir. El değmemiş, görülmemiş nice doğal alanlar buharlı gemiler sayesinde (ve elbette tren için de geçerlidir bu) insanlar tarafından bilinir olmuştur. Önceden köy olan birçok sahil beldesi zamanla kazaya (ilçe) ve giderek şehre dönüşmüştür. Bu cümlelerimizle doğa karşısında sanayileşmeyi³ övdüğümüz zannedilmesin; bilakis modern sanayileşmenin girdiği her yerin bir doğa ölümü olduğunu biliyoruz. Biz burada buharlı gemilerin el değmemiş, insan müdahalesinin pek olmadığı mekânların nasıl dönüştürüldüğüne bir örnek vermek istiyoruz ve bunu da Beykoz üzerinden yapacağız. Ancak Beykoz'u diğerlerinden farklı kılan husus ve süreçlerin de varlığını göstermeye çalışacağız.

Osmanlı devrinde buharlı gemiler (vapur) Boğaziçi'nde 1830'ların başında görülmeye başlamış, bu tarihten yaklaşık 20-30 yıl sonra da Beykoz sahil ve iskelelerine düzenli bir şekilde uğramıştır. Buharlı gemilerin Beykoz iskelelerine uğraması ile birlikte burada bulunan iskelelerde sayıca bir artış olmuştur. Bu da pek tabii ki buharlı gemilerin Beykoz iskelelerine yaptığı sefer sayısında bir artışa yol açmış, Beykoz ve çevresinde önemli değişimler yaşanmıştır. Elinizdeki bu çalışmada vapur seferleri ile birlikte Beykoz'da meydana gelen kentsel değişim ve Beykoz'un İstanbullular için bir tenezzühgâha dönüşmesi, cazibe merkezi olması üzerinde durulacaktır. Çalışmanın kapsamı Beykoz'da meydana gelen kentsel değişimi yalnızca vapurlar üzerinde incelemeye çalışmaktadır. Üzerinde durulan nokta yalnızca vapurlar, iskeleler ve onların yol açtığı etkilerdir.

Osmanlı'da Buharlı Gemilerin Ortaya Çıkışı ve Şirket-i Hayriye

Osmanlı'da buharlı gemilerin ortaya çıkışı elbette Sanayi Devrimi ile ilgili bir olgudur. İngiltere'de ortaya çıkan buharlı makinenin icadından yaklaşık 50 yıl sonra Amerikalı Fulton 1807 tarihinde ilk buharlı gemi olan Clermont'u icat etmişti. Ahşap bir tekne olan bu buharlı gemi / vapurların içinde makine, ka-

zan ve diğer vapur aksamı ile birlikte çarklar bulunuyordu. Bu haliyle oldukça hantal olan ilk vapurlar daha çok iç deniz ve nehirlerde kullanmaya uygundu. Ancak 1830'ların sonlarında gemi pervanesinin (screw/uskur) icadı bunların hızını artırdı ve 1840'larda demir/sac ile donatılmasıyla giderek bir savaş gemilerine dönüştüler. İkinci büyük dönüşümünü ise Kırım Savaşı'ndan sonra zırhla kaplanarak başaran buharlı gemicilik, 20. yüzyıl başlarına kadar hem savaş sahnelerinde hem ticari taşımacılıkta rolünü giderek artırdı.

Buharlı gemiciliğin yukarıdaki bu oldukça kısa anlatısını bir genel çerçeve olarak alırsak Osmanlılar bunun neresindeydi sorusunu sormak doğru olacaktır. Şundan başta kabaca bahsetmek yerinde olacaktır. Osmanlılar 1828'de aldıkları ilk buharlı gemi olan Swift'ten itibaren buharlı gemiciliğe terfi etmeye başlamıştır. Burada birkaç dönem olarak ayırabileceğimiz Osmanlı'nın buharlı gemiye geçiş süreci vardır. Birincisi 1828-1837 arasında ilk iki vapurun satın alınması ve bunlara dair haddehane, dökümhane ve bıçkıhanenin makine ile donatılması (1832-1833); 1837-1852 arasında ise ilk Osmanlı vapurlarının Tersane-i Âmir'e de inşası (savaş vapurları) ve Hazine-i Hassa Kumpanyası (1843) ile Şirketi-i Hayriye'nin ticari vapur filosu kurarak Marmara ve Boğaziçi'nde yük ve yolcu taşınması; 1852'den sonraki süreç ise Osmanlı'nın kesin olarak buharlı gemiye geçiş dönemi olup bundan sonra yelkenli gemilerin giderek hem savaş hem de ticari filolardaki öneminin azalmasıdır (Düzcü, 2013, s.182-199).

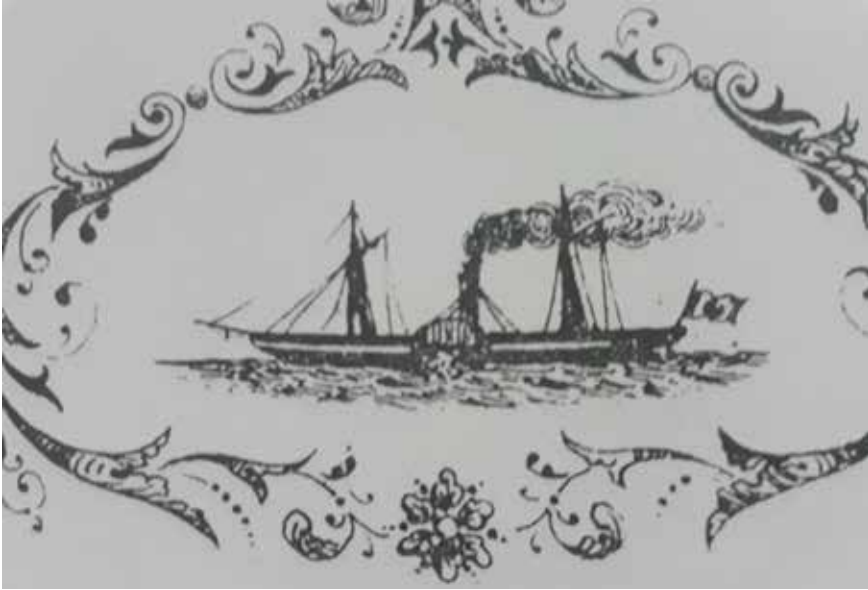
Buradan hareketle bizi ilgilendiren noktaya gelebiliriz. Bildirimizin asıl noktası elbette Şirket-i Hayriye'dir. Şirket-i Hayriye Ahmed Cevdet Paşa ve Fuat Paşa'nın öncülüğü ile 1851 tarihinde kurulmuştur. İki paşa da kurulacak bir anonim şirket ile devletin kâr sağlayacağını düşünmenin yanında, Boğaziçi sakinlerinin de baskılarını bir kenara not etmişler ve hazırladıkları layiha ile modern gündelik hayatın kendilerine dayatmış olduğu arz-talep dengesini göz önüne almışlardır. Şirket-i Hayriye vapurlarının Boğaziçi'nde işlemeye başlaması Osmanlı vapur teknolojisi ve elbette sosyal hayatına önemli katkı sağlamıştır. İlk vapurlarını Emanuel Baltazzi aracılığıyla İngiltere'ye sipariş veren Şirket'in satın aldığı bu vapurlar şunlardı: Rumeli, Beylerbeyi, Göksu, Tarabya, Beşiktaş, Peyk, Tophane ve Anadolu'dur (Düzcü, 2017, s. 232; Işın, 1995, s. 249). Bu isimler de bize gösteriyor ki Şirket, Boğaziçi'nin semt ve kıyılarını, bölgesel coğrafi isimlerini vapurları için kullanmıştır.

Şirket-i Hayriye ve Boğaziçi

Şirket-i Hayriye'nin Boğaziçi'ne açılmak gibi bir hedefi baştan beri vardı. Aslında 1830'lardan itibaren Boğaziçi'nde Müslüman ahaliyi özellikle Üsküdar'dan Dersaadet'e getirip götürün yabancı vapurların varlığı bilinmekteydi. Üsküdar ahali 1847'de Bâbüâlî'ye özellikle bu konuda başvurmuştu. Hem yabancı vapurlara Müslümanların binmesinin mahsurlu olduğu üzerinde durulmuş, hem de evi Üsküdar'da olup Dersaadet'te çalışan insanlar günlük işleri konusunda vapura olan ihtiyaçlarını belirtmişlerdi. İşte Üsküdarlıların bu talebi ile dört sene sonra Şirket-i Hayriye'nin ortaya çıktığını söylemek mümkündür (Düzcü, 2014, s. 472-473).

Bu ilk adımların ardından Şirket'in 1851 tarihinde kurulmasıyla beraber düzenli vapur seferleri yapılmaya başlanmış; Şirket-i Hayriye yıldan yıla faaliyetini artırarak Boğaziçi'nin mamur hale gelmesini sağlamıştır. Bunu en iyi Şirket'in çıkardığı salnameden takip edebiliriz. Salnamede "asırlarca adeta metruk ve cesametine nisbetle gayr-i meskun bir halde kalmış olan Boğaziçi'nde bir taze hayat uyandırmış ve iki sahili üzerinde 30 kadar mamurenin adeta sebab-i tesis ve ümrani olmuştur" ifadeleri Şirket'in Boğaziçi'ni nasıl dönüştürdüğünü oldukça iyi anlatır. Şirket'in yaptığı iskeleler Boğaziçi'nin birbirine yaklaşmasını ve iskânını da oldukça kolaylaştırmış görünmektedir. Salnameye göre bu faaliyet sayesinde memleket mamur hale gelmiştir. Şirket'in resmi yayın organı olan bu salnameye göre, "Geçen asırların başında birkaç saray ve az sayıda meskenler var iken, yalnızca iki denizi birleştirmekle kalmayıp, sürekli bir rağbet artışıyla, bugünkü gün Anadolu Kavağı'yla Beykoz ve Rumeli Kavağı'yla Yeni Mahalle arasındaki sarp ve dağlık kısımlar istisna edildiği halde karşılıklı bir silsile-i mamuriyet teşkil eylemektedir." Salnamedeki bu ifadeler pek de yanlış olmasa gerek çünkü vapur seferlerinden önce Boğaziçi ve onun en uç noktaları olan Beykoz ve Anadolu yakasındaki civar köyler Şirket vapurları işleyene kadar oldukça tenhaydı. Şirket'in işleyen düzenli seferleri ve vapurların sayısındaki artış ile meydana gelen gelişmeler ile buralara rağbet olduğunu söyleyebiliriz (Şirket-i Hayriye, 1330, Mukaddime s. 1).

Resim 1: Şirket-i Hayriye'nin Kuruluşunu İlan Eden Senedin Üzerinde Yer Alan Resim. BOA, HH.MH, 58-75

Yine Şirket'in resmi yayın organı olan salnamedeki bilgi ve yorumlara güvenecek olursak, Rumeli tarafında Yeniköy ve Anadolu tarafında Kanlıca'nın üst tarafları İstanbul halkı tarafından bilinmeyen beldelerdi. Bilhassa Kavakları

görenin pek nadir olduğunu söylemek de ayrıca mümkündür. Hatta uzak beldeler olan Beykoz ve Kadıköy gibi yerlerde zorunlu olarak ikamet edenler de bulunurdu. Uzak beldeler olan bu yerlere Abdülmecid devrine gelinceye kadar yalnızca devlet adamları ve zenginler çifte kayıkları ile gidip gelirlerdi. Buna ek olarak nakliye vasıtalarının azlığı ve pazar, ateş kayıkları, yelkenli küçük taşıtlar ile balıkçı kayıkları her gün sefer yapmaya müsait olmadıklarından orta halli halk ile her gün memuriyeti için İstanbul'a gidip gelmek zorunda olan memurların Boğaz'da yazın ikamet etmesi ve buranın havasından da istifade etmesi pek imkân dâhilinde değildi. Ancak hem Tanzimat'ın ilanı ile birlikte hükümet usulünün değişmesi ve halkın can ve malının emniyet altına alınması hem de Kırım Muharebesi'nden sonra yapılan borçlanma sayesinde memlekete fazla miktarda paranın girmesi İstanbul halkının şehir dışına, özellikle Boğaziçi'ne olan ilgisini artırmıştır (Şirket-i Hayriye, 1330, s. 2). Elbette bu ilginin artmasını kolaylaştıracak olan vapur seferlerini unutmamak gerekir.

Beykoz ve İskeleler

Osmanlı yönetimi için Beykoz ve çevresindeki beldelere iskele yapımından önce gelen konu Boğaziçi'nde gemi taşıma işiydi. Özellikle Akdeniz ve Karadeniz boğazlarında poyraz rüzgarı ve akıntıların şiddetinden dolayı donanma gemilerinin ticaret vapurları ile çekilmesi için bir yedekçi kumpanyası kurulması düşünülmüştü, ancak bu iş büyük bir masrafı getireceğinden dolayı vazgeçilmişti (BOA, HR.TO, 407-16, 1 Za 1262). 1846 yılına ait bu bilgi Beykoz ve civarına bir vapur işlemesi ile ilgili ilk kayıtlardan biri olmalıdır. İleride Şirket-i Hayriye'nin kurulmasıyla birlikte tam anlamıyla gerçekleşecek olan Beykoz'a vapur işletilmesi fikrinin temelleri olması açısından önemlidir.

Bu tarihten yaklaşık beş yıl sonra bu kez henüz Şirket-i Hayriye'nin tam olarak işlemesinden az önce bir ticaret vapurunun Anadolu yakasına işletilmesi fikrinin Bâbiâli'de kararlaştırıldığına şahit olmaktayız. Buna göre Vesile-i Ticaret vapuru Boğaziçi'nde Anadolu yakasında işletilecektir. Vapurun işleyeceği semtler ve yolcuların geliş gidiş ve aylık ödeyecekleri ücretler şöyledir (BOA, İ.DH, 14062, 6 Receb 1267):

Kuzguncuk: Geliş 70, gidiş 70 pare-aylık 80 kuruş

Beylerbeyi: Geliş 80, gidiş 80 pare – aylık 100 kuruş

Çengelköy: Geliş 90, gidiş 90 pare - aylık 110 kuruş

Vaniköy ve Kandilli için dalyan iskelesi: Geliş 100, gidiş 100 pare - aylık 125 kuruş

Anadoluhisarı: Geliş 120, gidiş 120 pare-aylık 150 kuruş

Bahai (Kanlıca) Körfezi: geliş 120 gidiş 120 pare- aylık 150 kuruş

Vapur sabahleyin saat 12.00'da Bahai (Kanlıca) körfezinden kalkıp Kuzguncuk'un dışında başka yerlere uğrayarak müşterilerini alıp İstanbul'a inecek ve burada Cısr-i Cedid'in (Yeni Köprü'nün) orta yerine yanaşmış müşterilerini çıkardıktan sonra hemen dönüp ikinci kez olmak üzere saat 4.00'da Körfez'den kalkıp yine söz konusu yerlere uğrayarak İstanbul'a geleceğinden akşamüzeri

saat 11.00'a çeyrek kalarak yine İstanbul'dan hareket edip ayrıca müşterilerini çıkarıp Körfez'de yatacaktır. Bu vapura binecekler aylık yazılmak istedikleri halde yukarıdaki yazılı fiyat ile her adam için bilet verileceği gibi günlük binecekler dahi ayrıca yukarıda gösterildiği miktar ücreti verecektir. Üsküdar'a işleyen Eser-i Nüzhet vapurunda olduğu gibi bu vapura da yalnız sabahleyin saat 12.00'da İstanbul'a gelir iken kadınlar binecektir.

Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla yalnızca Kanlıca ve Anadolu Hisarı'nda mevcut iskelelere yolcu binebilecektir ve henüz Beykoz sahneye çıkmış değildir. Bunun için birkaç ay daha beklemek gerekecektir. Bir başka ifade ile Şirket-i Hayriye'nin kuruluşunu.

Şirket-i Hayriye'nin ihdasından bir yıl sonra Anadolu ve Rumeli yakasında hemen iskelelerin de kurulduğunu görüyoruz. Yapılan incelemelerin ardından inşa edilecek olan iskelelerin bir haritası çıkarılmıştır. Buna göre Anadolu Yakası'nda yapılacak olan iskeleler ve bilgileri aşağıdaki gibiydi (BOA, A.M-KT.NZD, 2012-57, 1 Safer 1268):

Beykoz: Kayıkhaneler, yeni olarak inşa edilecek iskele, bu dahi

Kanlıca (Kanlıca): Müteveffa Hacı İbrahim Beyefendi sahilhanesi, kayıkthane, yol: Yeni olarak inşa edilecek iskele, kayıkthane, Hoca Yahya Efendi sahilhanesi
Anadolu Hisarı: Yeni olarak inşa edilecek rıhtım ve iskele, kayıkhaneler, sahilhane

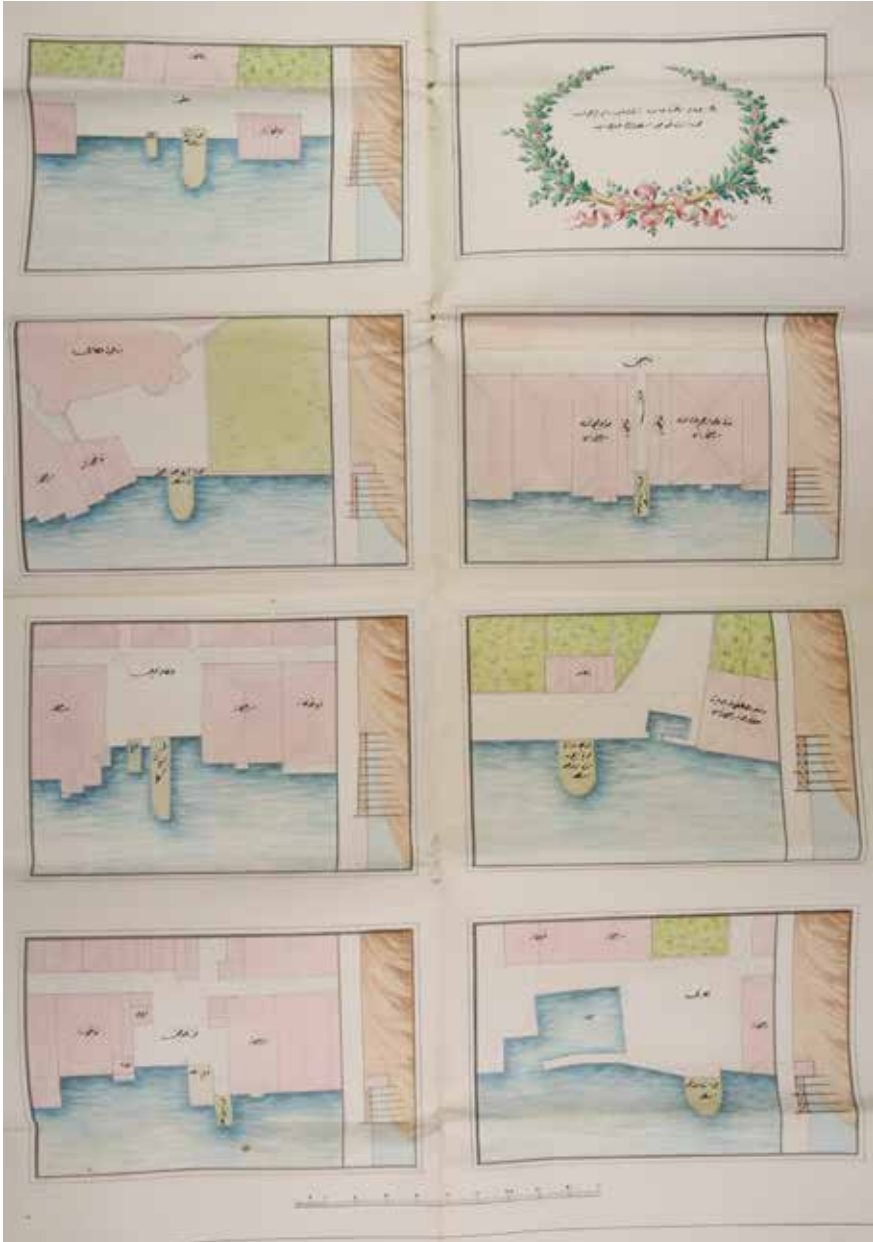
Vaniköy ve Kandilli için inşa olunacak iskele

Çengelköy: İskele

Kuzguncuk: İnşa edilecek yer-kadim iskele

Beylerbeyi: İnşa edilecek iskele

Bu yeni iskelelerin kurulma aşaması anlaşılan hızlı bir şekilde gerçekleşmişti çünkü Şirket-i Hayriye'nin vapur seferlerinin oldukça çabuk başlamış olduğunu görüyoruz. Bunun en önemli kanıtlarından biri 1852 yılında Kanlıca Köyü halkının Meclis-i Vâlâ'ya verdikleri bir arzuhaldir. Bu arzuhalde iskele başında bulunan bir berber dükkânı önüne Akil Bey adında birinin peykeler kurması sebebiyle halkın iskeleyle zarar verdiği ifade edilmişti. Arzuhal dikkate alan Bâbiâli, durumu Nafia Nezaretine havale etmiş, nezaret de özel bir memur göndererek durumu incelemişti. Yapılan tahkikat sonrasında söz konusu peyke inşaatının uygun olmadığı anlaşılmış, bunun üzerine yıkılmasına karar verilmişti (BOA, A.MKT.MVL, 369-66, 12 L 1268). Aslında bu arzuhal Kanlıca sakinlerinin sadece bir iskeleyle sahip çıkmadığını, henüz yeni konulan vapur seferlerini kendi semtlerinde kalıcı hale getirme düşüncesine sahip olduklarını, Dersaadet ile olan irtibatlarını vapurlar üzerinden korumak istediklerini de kanıtlamaktadır. Henüz daha bir yıllık bir geçmişi olan vapur seferlerine rağmen Kanlıcalıların iskelelerine sahip çıkması kayda değer bir girişimdir. Kanlıcalılar vapurları benimsemişlerdi ve bu yeni deniz ulaşım aracına zarar verecek bir peyke için hükümetin kapısını zorlamışlardı.

Resim 2: Şirket-i Hayriye için Boğaziçi'nin Anadolu Sahillerinde Yapılacak İskeleler 1852. BOA, A.M-KT. NZD, 2012-57

Şirket-i Hayriye'nin henüz daha bir yıl olan Boğaziçi seferleri bugünkü Beykoz sınırları içinde yalnızca Kanlıca ve Anadolu Hisarı'na yapılmaktaydı. 1852 yılı içinde bu iki semtin dışında diğer Boğaziçi semtleri de vardı. Bu tarihte vapurların uğradığı bu semtlerdeki iskeleler ahşaptan yapılmıştı. Söz konusu tarihte bu iskelelerin ve iskelelere yapılan ahşap fenerlerin uzunlukları aşağıdaki gibiydi (BOA, A.MKT.NZD, 2016-72, 1268):

Tablo 1: Ahşaptan İmal Edilen İskeleler ve Uzunlukları

İskeleler	Arşın	Parmak
Beykoz	332	6
Paşabahçe	382	6
Kanlıca	420	12
Anadoluhisarı	190	
Vanlıköy	196	12
Çengelköy	321	9
Beylerbeyi	368	
Kuzguncuk	103	
Üsküdar	442	12

Tablo 2: İskelelere Yapılan Ahşaptan Fenerler

İskeleler	Arşın	Parmak
Emirgun	82	3
Yeniköy	83	12
Tarabya	154	18
Yeni Mahalle	33	18
Beykoz	99	6
Kanlıca	194	12
Vaniköy	66	12
Çengelköy	52	
Beylerbeyi	128	

Yukarıdaki bu ilk adımlardan sonra Şirket giderek iskeleler konusunda daha da uzmanlaşacak ve bu iskeleleri kurarak Beykoz ve civarını önce vapurlara, sonra da İstanbul ahalisine açacaktır. Ayrıca Boğaziçi'nin birçok köyünde de iskele kurmakla köylerin gelişmesine ön ayak olacaktır.

Şirket'in yayımladığı salnameden yola çıkarak Beykoz iskeleleri hakkındaki bazı genel bilgilere ulaşmak mümkündür. Ancak bu bilgilerin 1914 yılına ait olduğu unutulmamalıdır. Buna göre bugünkü Beykoz'a bağlı iskelelerin o zamanki özellikleri ve vapur seferleri ile olan ilişkisi ve yolcu sayıları şöyledir (Şirket-i Hayriye, 1330, s. 104-116):

Anadolu Kavağı: Köprüden 13,70 mil mesafede olan bu köy Şirket vapurlarının Anadolu tarafında seferinin sınırındır.

Beykoz: Bu köy köprüye 9,45 mil veyahut 17,5 km mesafedir. Şirket'in vapurları buraya 55 dakikada giderdi. Beykoz 1914'te kaza merkezidir. Beykoz Çayırı denilen büyük bir mesire yeri vardır. Bunun sahiline Hünkâr İskelesi de denir. Bu iskeleden her gün vapura binen yolcuların ortalaması 995 ve yaz mevsiminde 1087 olup yıllık olarak köye gelenlerin sayısı 313'tür.

Paşabahçe: Vapurlar bu koyu yarararak iskeleye varır. Köprüye 16,7 km'dir. Paşabahçe Reşadiye, İncirköy ve Tepeköy mahallelerinden oluşur. Paşabahçe İskelesi'nin her gün verdiği yolcu miktarı 473 olup misafiri 141'dir.

Çubuklu: Bu iskelenin günlük verdiği yolcu miktarı 160 ve yazın pazar ve cuma günleri yolcusu 187 olup misafiri de 48'dir.

Kanlıca: Burası köprüye 13 km'dir. Bu köyün günlük verdiği yolcu miktarı 383 ve yazın cuma günleri 336 olup misafiri ise 192'dir.

Anadolu Hisarı: Bu köyün günlük verdiği yolcu miktarı 670 ve ayın cuma ve pazar günlerinde 564 olup misafir yolcusu 192'dir.

Bu bilgileri biraz sayısallaştırırsak karşımıza aşağıdaki tablo çıkar (Şirket-i Hayriye, 1330, s. 138):

Tablo 3: Anadolu İskelelerinden Vapurlara Binen Yolcu Sayısı ve Hasılat

İskele	Köprüden mesafesi (deniz mili)	Günlük verdiği yolcu (sıradan günlerde)	Yazın Cuma ve Pazar günleri verdiği yolcu	Yazlık kiracısı	Günlük hasılatı
Anadolu Kavağı	12, 70	274	328	52	345
Beykoz	9,45	995	1087	312	1605
Paşabahçe	9	473	450	141	683
Çubuklu	7,5	160	187	48	245
Kanlıca	7,2	373	336	107	523
Anadoluhisarı	6,1	669	564	192	830
Kandilli	5,5	484	399	140	650
Vaniköy	5,12	168	158	41	162
Çengelköy	4,2	937	904	233	957
Beylerbeyi	3,7	1184	1030	225	1168
Kuzguncuk	2,85	2166	1828	366	1876
Üsküdar	2	8262	7434	913	7188
Salacak	1,6	222	136	47	166
Harem	1,9	374	349	21	349
Haydarpaşa	2,6				162

Yukarıdaki tabloya dikkat edilirse Beykoz, Üsküdar ve Kuzguncuk'tan sonra vapurlara en fazla yolcu veren üçüncü iskeledir. Bu verilerin 1914'e ait olduğunu bilerek konuşursak şunları söylemek mümkündür. Bir kere Beykoz, 1851'lerde henüz bir köydür. Ve vapurlar Beykoz'a uğramadan önce elbette bu belde İstanbul'dan izole bir şekilde hayatına devam ediyordu. Nasıl oldu da Beykoz iskelesi 1914'te bu kadar yolcu verebildi vapurlara? Aslında bu sorunun cevabını daha genel olarak giriş kısmında sorular sorarak vermeye çalışmıştık. Yukarıdaki sayısal veriler aslında buharlı gemilerin başarısını gös-

termekten başka bir şey ifade etmiyor. Beykoz'un nasıl bir kaza olduğunu anlamak için bu seferlere dikkatlice bakmak yeterli olur.

Biraz da bu iskelelere uğrayan vapurların yolcularından aldıkları ücretlere bakmakta yarar vardır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken şey yolcuların mevki pozisyonudur. Bilindiği gibi yolcular birinci ve ikinci mevki adı verilen, vapurlarda maddi bir konumlandırmaya göre oturuyorlardı. Anadolu iskelelerindeki vapur yolcu ücretleri aşağıdaki gibiydi (Şirket-i Hayriye, 1330, s. 158):

Tablo 4: Anadolu İskeleleri Yolcu Ücretleri

Birinci mevki (pare)	İkinci Mevki (pare)	İskeleler
100	80	Anadolu Hisarı
120	80	Kanlıca
140	100	Çubuklu
140	100	Paşabahçe
160	100	Beykoz
160	100	Anadolu Kavağı
100	80	Kandilli
80	60	Vaniköy
70	50	Çengelköy
60	40	Beylerbeyi
50	30	Kuzguncuk
50	30	Harem iskelesi
50	30	Üsküdar ve Salacak

Bu tablo bize iskelelerin yakınlık–uzaklık durumlarına göre fiyatların değiştiğini söylemektedir. Bunun yanında birinci ve ikinci mevki yolcuları arasındaki fiyat farkının da neredeyse iki katına yakın olması, mevkiler arasında nasıl bir hizmet verildiğinin ya da kalite farkının ne boyutta olduğunu göstermesi açısından ayrıca not edilmesi ve üzerinde düşünülmesi gereken bir noktadır.

Beykoz ve civarındaki iskelelerde bulunan memur ve çımacılar ise aşağıdaki gibiydi (Şirket-i Hayriye, 1330, s. 198):

Tablo 5: Beykoz İskelelerinde Çalışan Personel

İskele	Birinci memur	Memur	Çımacı (halatçı)
Anadolu Hisarı	1	1	1
Kanlıca	-	1	1
Çubuklu	-	1	1
Paşabahçe		1	1
Beykoz	1	1	1
Anadolu Kavağı		1	1

Yukarıda verilen yolcu sayıları, ücretleri ve personeli yanında vapur seferlerinin saatlerine de bakabiliriz. Elimizdeki örnek 1910 yılına aittir ve elbette sadece bu yılı referans verdiğinden tüm yıllar için geçerli olmasa da bir fikir vermesi açısından yararlı olabilir. Yapılan vapur seferleri hem Boğaziçi'nden Köprü'ye, Köprü'den de Boğaziçi'ne yapılan seferleri, saatini ve vapur numaralarını göstermektedir (BOA, DH.İD, 180-8, 26 Kanunievvel 1325, lef 12):

Sabahları Boğaziçi'nden köprüye vapur seferleri:

Kavaklardan Yeniköy'e kadar-oradan doğru Köprü'ye: Saat 4.05 geçe 50 no.lu vapur (Köprü'ye vardıği saat).

Beykoz'dan Kanlıca'ya kadar-oradan doğru Köprü'ye: Saat 4.00 (Köprü'ye vardıği saat)-52 no.lu vapur

Anadolu Hisarı'ndan Kandilli'ye-oradan doğru Köprü'ye: Saat 4.00 (Köprü'ye vardıği saat)-18 no.lu vapur

Boğaziçi'ne çıkan seferler:

Köprü'den doğru Kandilli'ye ve oradan Beykoz'a kadar: Saat 12.15 – 48 no.lu vapur

Vapur Seferleri ve Beykoz'un Değişen Sosyal Dokusu /Tenezühgah Olarak Beykoz

Beykoz ve semtleri (o dönem için köyler) Karadeniz'e açılan birer kapı olmaları hasebiyle belki stratejik açıdan önemli yerlerdi ancak buharlı gemi öncesi Dersaadet (İstanbul) halkı için ulaşılması zor mahallerdi. Şirket-i Hayriye'nin 1851'den itibaren vapur seferlerini Beykoz ve civarı iskelelerine de koyması önemli olsa da henüz 1850 ortalarında Beykoz'un buharlı gemiler vasıtasıyla bilinirliği başlangıç aşamasındaydı. Beykoz'un tanınmasını tam da bu sıralarda artıran, Kırım Savaşı dolayısıyla buraya taşıdığı binlerce müttefik askerini vapurların buraya taşınmasıydı. Kırım Savaşı dolayısıyla müttefik donanma Karadeniz Boğazı civarında dolaşmaktadır. Beykoz, Karadeniz sahillerinin güvenliği açısından önemlidir. Böylece Kırım Savaşı sebebiyle müttefik donanmanın Karadeniz Boğazı civarında dolaşması Beykoz ve çevresinin binlerce müttefik askeri açısından görünürlüğünü artırması ve yine buharlı gemiler vesilesiyle Osmanlı askeri ve İstanbullular açısından da Beykoz'un bilinebilirliği/tanınması yönüyle bir dönüm noktası olmalıdır (BOA, MB, 45-62, 23 L 1270).

Boğaziçi vapur seferlerinin artması burada giderek aydınlatmanın da artışı anlamına geliyordu. Kırım Savaşı sonrasında Boğaziçi'nde Defterdarburnu, Kandilli, Rumeli Hisarı, Kanlıca, Tarabya, Kavak, Yeniköy ve Umuryeri'ne yeni baştan fenerler konulması ve bu fenerler için lazım olan direklerin yapılması yoluna gidilmişti (BOA, HR.MKT, 351-75, 24 Ra 1277).

Tabii ki şu unutulmamalıdır; Beykoz ve çevresi Abdülaziz devrinin sonlarına kadar bütünüyle köy statüsündedir. Dolayısıyla buralara yapılan vapur seferlerinin de pek düzenli olduğunu düşünmek yanlış olur. Hatta bu durum 1857

yılında dahi böyledir. Bu tarihte Ticaret Nezareti'ne yazılan bir tezkireden anlaşıldığına göre Kanlıca'ya uğrayan Nüviş-i Mahsusa vapuru, bu yıl içinde (H.1277) sözü edilen iskeleye hiç uğramamıştı. Tezkireye göre oralarda oturan insanlar eğer bu vapur uğramazsa türlü zahmetlere düçar olacaklarından dolayı vapurlar müdürü uyarılmıştı (BOA, HR.MKT, 193-55, 22 Şevval 1273).

Şirket-i Hayriye vapurları yukarıdaki tarihten sonra düzenli olarak Boğaziçi'nde seferlerine devam etti. Bu seferler öyle çoğalmış olmalı ki artık hem Dersaadet hem de Üsküdar gibi yerlerden Beykoz'a geziye yönelik seyrüseferler yapılacaktır. Beykoz 1900 başlarına gelindiğinde artık tüm İstanbul'un göz bebeği bir gezinti yeri olacaktır. İstanbul içinde yer alan bazı mektep ve kiliseler buna en çok rağbet eden yerler olarak başı çekecektir. Şimdi bu konuya biraz daha yakından bakabiliriz.

Mektepler için Beykoz önemliydi, zira 180 öğrencisi ve muallimleri ile birlikte topluca eğlenebilecekleri düzenli ve geniş bir mekân imkânı sağlamaktaydı. Genelde Haziran ayının başlarından itibaren Beykoz'un gezinti olarak tercih edildiğini görmekteyiz. Moda'da bulunan Fransız Mektebi, öğrencilerini 1901 yılı Haziran ayı başlarında bir stimbota bindirerek gezinti için Beykoz'a getirmişti. Buradan Anadolu Kavağı ve Rumeli Feneri'ne kadar gidip, sonra da Beykoz Çayırı'na varmışlar, Çayır'da gezip dolaştıktan sonra Moda'ya geri dönmüşlerdi (BOA, Y.PRK.ZB, 27-67, 30 Mayıs 1317). Yine benzer bir amaç için aynı tarihlerde başka bir okul Beykoz'u seçmişti. 18 Haziran 1901'de Üsküdar Selamsız'da bulunan Fransız mektebi, 50 kadar öğrencisini gezinti için Beykoz mesiresine götürmüştü (BOA, Y.PRK.ZB, 28-5, 5 Haziran 1317).

Bu iki okul dışında Beykoz mesire alanı için Bâbîâli'ye müracaat eden başka bir okul daha vardı: Üsküdar Ravza-i Terakki Mektebi. Mektep idaresi, Beşiktaş'ta bazılarının vapur ile Beykoz mesiresine götürüldüklerini, benzer bir şekilde kendi okullarının da 14 Haziran 1906 tarihinde Şirket-i Hayriye vapurlarından biri ile gitmesi için müsaade istemektedir. Buna göre Şirket'ten kiralanacak bir araba vapuru yahut başka bir vapur ile gidiş ve geliş yapılacağı, zabıta ve belediye memurlarının nezaretinde bu gezinin gerçekleşeceği belirtilmiştir. Mektep idaresinin üzerinde durduğu başka önemli bir nokta daha vardır; o da bu zamana kadar Hristiyan mekteplerinin öğrencilerini gezinti için vapurlarla Beykoz'a götürdüğünü öne sürmesi. Mektep bu zamana kadar daha çok Hristiyan mekteplerinin Beykoz'u kullandığını, bir Türk mektebinin bundan mahrum kaldığını iddia eder görünmektedir. Bundan başka mektep müdürü arzuhalinde velilerden kimsenin davet edilmeyeceğini, yalnız mektep muallimlerinin öğrencilere nezaret edeceğini, ayrıca sükunetle bu gezinin yapılacağını, vapurda öğrencilerin yanına hademe verileceğini, akşam üzeri Beykoz'dan erken bir şekilde hareket edilerek Üsküdar'a varılacağını ifade eder (BOA, MF.MKT, 932-5, 16 Mayıs 1322).

Elbette Beykoz'u gezinti yeri olarak sadece mektepler tercih etmiyordu. Kiliseler de bu konuda oldukça aktifti. Daha çok da gelir amaçlı olarak yaptıkları bu geziler kiliseler için önemliydi. 26 Temmuz 1903'te Kumkapı'daki Rum kilisesinin inşaatına sarf edilmek üzere bazı Rum aileler Şirket-i Hayriye'den bir vapur kiralayarak Beykoz'a gitmeye karar vermişlerdi. Bu konuda ise Rum

Patrikliği ön ayak olarak Bâbiâli'den izin istemişti (BOA, Y.A.HUS, 449-105, lef 1, 27 Mayıs 1319). Patriklik bu gezi işini düzenli olarak yapıyor olacak ki bu sefer 1905 yılının 6 Ağustos tarihinde yapılmak üzere gezi için başvuracaktır. Gezi yine Kumkapı'da bulunan bir kilisenin inşaat masrafına yardımcı olma amacını taşımaktadır (BOA, DH.TMIK.M, 202-10, 9 Temmuz 1321). Rum Patrikliği bu kez 5 Temmuz 1908 tarihi için hükümete başvurmaktadır. Buradaki amaç ise Arnavutköy'de bulunan Rum kilisesine para yardımı toplamaktır. 500 adedi 20'şer, 100 adedi 10'ar kuruşluk toplam 600 bilet basılarak yapılacak olan gezinti ile söz konusu kiliseye destek sağlanacağı öngörülmekteydi. Bâbiâli ise yapılacak olan gezintide herhangi bir güvenlik sorunu yaşanmaması için gezintinin yapılacağı yerlerde sivil memur bulundurulacak herhangi bir hadisenin yaşanmasına meydan vermek istemiyordu (BOA, ZB, 323-91, 31 Mayıs 1324).

Sadece mektep ve kilisenin Beykoz mesire alanını tercih ettiği düşünülmemelidir. Sıradan ahali de gezinti maksadıyla burayı tercih etmekteydi. Ancak bu iş yine de bir organizasyonu gerektirmekteydi. Yedikule'de İpek Fabrikası başkâtibi Alko imzasıyla verilen bir arzuhalde 8 Eylül 1907 tarihinde Yedikule ve civarında bulunan ahalinin bazı aileleri ile birlikte İdare-i Mahsusa'dan kiralanacak bir vapur ile Adalara ve Beykoz'a gezinti için gitmek istedikleri anlaşılmaktadır. Beykoz Kaymakamlığına yazılan arzuhalde, geziye gidecek insanlar arasında uygunsuz hiç kimsenin olmadığı da ayrıca vurgulanmıştır. Gerek bu ve gerekse önceki gezi istekleri dikkat alınırsa, adı geçen gezi istekleri II. Abdülhamid dönemine aittir ki bu da dönemin rejiminin mümeyyiz bir vasfı olarak bilhassa İstanbul'da güvenlik önlemlerinin had safhada olduğunu göstermesi açısından da ayrıca dikkat çekicidir (BOA, ZB, 382-2, 22 Ağustos 1323).

Sonuç

Vapurların Beykoz'a düzenli seferler yapması, kent ve toplum yapısında önemli bir değişime yol açmıştır. Vapurların sayısının artması ile birlikte bunlar için Boğaz'da yapılan iskele sayısında artış görülecektir. İskeleler yelkenli dönemde ahşap iken, buharlı gemilerin varlığı ile birlikte artık kargir bir şekilde yapılacaktır. Elbette vapurların yanaşması, halatın atılması kargir iskelede daha kolaydı. İskele artışı sayesinde buharlı gemiler, Boğaz'ın en uzak yeri olan Beykoz köylerine de rahat bir şekilde varabilmiştir. Bu köylerde yaşayan insanlar vapurlar sayesinde İstanbul'a rahatça gidip gelmişler, işlerini yürütmüşlerdir. Boğaziçi'nin önceleri kolay gidilemeyen yerleri bundan sonra buharlı gemiler sayesinde ulaşılabilir ve yerleşime açılmış olacaktır. Artık iskelelerin olduğu her yerde yeni ev ve binalar kurulmuş, Boğaziçi'nin el değmemiş alanları yeni teknolojiyle bir tür dönüşüme uğramıştır. Yüzyıllardır birkaç köyden oluşan Beykoz, Şirket-i Hayriye vapurlarının yaptığı seyrüseferler ve bunlar için yapılan iskeleler ile birlikte artık 1860'larda bir belediyeye dönüşmüştür (Düzcü, 2017, s. 175).

Bu değişimlerin başında gelen kuşkusuz Boğaziçi'nin en sessiz ve tabiatı bozulmamış bir yerleşim yeri olan Beykoz'da yeni imar alanlarının açılmasıdır.

Bunun en önemli örnekleri sahilde yalılar ve iç taraflarda ise evlerin çoğalmasındır. Gerek Boğaziçi'nde bulunan Üsküdar, Beşiktaş, Sarıyer ve gerekse İstanbul'da bulunan halk, buharlı gemi taşımacılığı sayesinde hemen her gün Beykoz'a yolculuk yapmış ve bu bölgenin tabiat güzelliklerini yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Buharlı gemi seferlerinin Beykoz'da meydana getirdiği bir başka değişim Beykoz'un semtlerinde fabrikaların kurulmasıdır. Buharlı gemilerin buradaki iskelelere yaz-kış uğrayabilmesi Boğaziçi'nin el değmemiş bu yöresinde birçok fabrika inşa edilmesine sebep olmuştur. Böylece, buharlı gemicilik ve onun sonucu olan diğer buharlı fabrikalar, ister istemez Beykoz'un nüfus ve şehir olarak büyümesine fırsat vermiştir. Sonuç olarak buharlı gemilerin Beykoz iskelesine yük ve yolcu taşımasıyla Beykoz'un geleneksel/sanayi öncesi yaşam alanları önemli derecede bir değişim ve dönüşüme uğramıştır. Sessiz ve sakinliği ile bilinen Beykoz, buharlı gemi taşımacılığı ile belki de Boğaziçi'nin yeni teknolojidenden en fazla etkilenen bölgesi olmuştur.

Dipnotlar

- 2 Çubuklu, İncirköy, Sultaniye ve Beykoz'un da bulunduğu geniş bir girinti Beykoz'a Avrupa Yakası sahillerinden daha güzel bir manzara havası verir (Tchifatchef, 2000, s. 9, 17-19).
- 3 Hiç şüphesiz Beykoz, 19. yüzyıl başlarından itibaren İstanbul'un fabrikalarının sergilendiği bir mekan görüntüsü de kazanmaya başlayacaktır. Tabii ki bu fabrikalar sanayileşme ile beraber daha da artacaktır. Paşabahçe, Şişecam, Kundura Fabrikası v.b. fabrikalar her türlü din ve milletten insanı bir araya getiriyordu. Giderek "bir fabrika kültürü oluştu... Fabrika sesi Beykozluların ortak musikisi gibiydi." (Kancan, 2009, s. 34-35).

Kaynakça

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri –Osmanlı Arşivi (BOA)

A.MKT.NZD, 2012-57
A.MKT.MVL, 369-66
A.MKT.NZD, 2016-72
DH.İD, 180-8
DH.TMIK.M, 202-10
HH.MH, 58-75
HR.TO, 407-16
HR.MKT, 351-75
HR.MKT, 193-55
İ.DH, 14062
MB, 45-62
MF.MKT, 932-5
Y.A.HUS, 449-105
Y.PRK.ZB, 27-67
Y.PRK.ZB, 28-5
ZB, 323-91
ZB, 382-2

Literatür

- Düzcü, L. (2014). Osmanlılarda Buharlı Gemi-Kent, İnsan İlişkisi: Yakınçağda Vapurların Üsküdar Kenti ve Toplumu Üzerinde Yol Açtığı Değişim (1847-1910), *Üsküdar Sempozyumu VII*, Üsküdar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, s. 472-473.
- Düzcü, L. (2017). *Yelkenliden Buharlıya Geçişte Osmanlı Denizciliği (1825-1855)*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Düzcü, L. (2013). Osmanlı Denizciliğinde Teknolojik Transformasyon: Yelkenliden Buharlıya Geçiş Dönemi (1828-1862). Kahraman Şakul (Ed.). *Yeni Bir Askeri Tarih Özlemi: Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar* (s.182-199). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Işın, Ekrem (1995). *İstanbul Armağanı 2 Boğaziçi Medeniyeti*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı.
- Kancan (2009), Sema, *Unutulmuş Bir Boğaziçi Yerleşimi- Beykoz*, İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Şirket-i Hayriye (1330), *Boğaziçi Şirket-i Hayriye Tarihçe Salname*, Ahmed İhsan ve Şürekası.
- De Tchihatchef, Pierre (2000), *İstanbul ve Boğaziçi*, Çev: Ali Berktaş, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

*Beykoz ve sosyolojik
Yapı*

Beykoz'un Toplumsal Yapısı, Potansiyelleri ve Sorunları: Sosyolojik Bir Bakış

Yücel BULUT¹

Yerleşim tarihi ve sahip olduğu doğal güzellikler, kültürel mirasla Beykoz İstanbul'un nadide ilçelerinden bir tanesi. Demografik yapısı, iktisadî yapısı, yerleşim mekânlarının özellikleri bakımından İstanbul'un zenginliğini, çeşitliliğini ve hatta çelişkilerini yansıtan bir mikro örneği aynı zamanda...

Bir yönüyle sahip olduğu tarihî, kültürel ve doğal güzellikleriyle Beykoz yaşadığımız şehrin ve kent ilişkilerinin yorgunluğundan, stresinden, sıkıntılarından kaçıp sığındığımız, huzur aradığımız, dinlendiğimiz, enerji topladığımız ve dertlerimizi, sıkıntılarımızı geçici bir süre için de olsa geride bıraktığımız müstesna güzelliklere sahip bir bölge... Beykoz'un Boğaz'ı süsleyen muhteşem mimarî yapıları, doğal güzellikleri kısa süreli gezilerimizin mekânı... Bazen keyifli kültür sohbetlerimize konu ettiğimiz büyüleyici bir bölge; bazen de kaybettikleri ve kaybettiklerimiz sebebiyle hüznüldüğümüz, ardından ağıtlar yaktığımız bir mekân.

Ruhumuzu okşayan bu tarihe, kültüre ve tabiata ait güzelliklerin, yani bu seyrilik Beykoz'un ötesine, yaşayan ve yaşanan 'toplumsal bir mekân olarak' Beykoz'a geçtiğimizde; bizi bir an için bile olsa yaşadığımız kentin hay huyundan alıp götüren Beykoz'un bir anda İstanbul'un ve hatta Türkiye'nin türlü sıkıntılarla, sorunlarla dolu gürültülü hayatına yeniden dâhil oluyoruz. Günlük hayatın sürdüğü bu *yaşanan* Beykoz, -elbette küresel ölçekteki dönüşümlerle de ilişkili- değişen, dönüşen, farklı ve hatta birbirine zıt beklentiler içerisinde hayatını sürdürmeye çalışan insanların türlü sıkıntılarla dolu ya da üzerinde düşünülmesi ve bir an önce çözülmesi gereken pek çok soruna sebebiyet veren hayatlarına ev sahipliği yapıyor.

1 Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, yucel.bulutistanbul.edu.tr

Kuş bakışı bakıldığında; kültür turizmi bakımından değerli doğal ve kültürel güzellikleri, yeni işlevler yüklenen eski sanayi mekânları, kentsel, toplumsal ve sınıfsal yapıları bakımından farklı özellikler gösteren yerleşim mekânları, aldığı ve verdiği yeni göçler, köy olmaktan gittikçe uzaklaşan ve kendi sürekliliğini sağlamak için yeni işlevlerini ve kimliğini arayan kesimleri, ilçeyi metropol kente ve kent ilişkilerine bağlayan görece yeni oluşmuş iş mekânları itibariyle sosyolojik olarak incelenmeye değer hayli fazla veçhesi ve boyutu olan bu 'yaşayan ve yaşanan mekân' olarak Beykoz, sunmuş olduğu türlü türlü imkanlarla, fakat aynı zamanda sorunlarla, çelişkilerle ve potansiyel gerilim ve çatışma alanlarıyla dolu...

Göç, Beykoz'un oluşumunda ve gelişiminde etkili olmuş önemli bir toplumsal olgu. En başta Polonezköy bu durumun tarihsel somut bir göstergesi. Beykoz, hepimizin malumu, Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'si'nde sanayileşme çabalarının (Paşabahçe Cam Fabrikası, Sümerbank Deri Kundura Fabrikası, Tekel İspirto Fabrikası, Çuha Fabrikası gibi...) görünür olduğu ilk bölgelerden biri. Bu sanayi yatırımları Beykoz'a yönelik bir iç göçü de başlatmıştı. Bugün Beykoz'un nüfusu en kalabalık olan semtleri, büyük çoğunlukla, 1930 sonrasındaki sanayileşme çabaları bağlamında gerçekleşen bu türden iç göçlerle oluşmuş kentsel mekânlar. Başka bir deyişle, belli boyutlarıyla, birer işçi yoğun yerleşim semtleri... Bu göçler kentleşmede, bölgenin idare edilmesinde vs. bir dizi problemi de beraberinde getirdi: Gecekondulaşma... Günümüzde kentsel dönüşüm meseleleri... İmara yeni açılan bölgelerde yaşanan hukukî ve idarî sorunlar... Göçün doğasında var olan kökene, başka bir deyişle hemşehrilik esasına dayalı dayanışma ilişkilerinin göçmenlerin yerleşme ve kentleşme tercihleri üzerindeki etkileri ve doğurduğu sonuçlar, hemşehri dernekleri şeklinde örgütlenen ilişkilerin ilçenin idare edilmesi düzeyinde idareciler üzerinde uyguladığı siyasî-idarî talep ve baskıların bölgede uygulanacak politikalar üzerindeki etkileri, örgütlenmiş hemşehrilik ilişkileri bağlamında göçmenler arasında geliştirilen patronaj ilişkileri vs... gibi üzerinde durulmaya, araştırılmaya değer bir dizi sorun...

Beykoz sınırları içerisinde 50'ye yakın mahallede toplam 250 bin civarında insan yaşıyor. (İstanbul nüfusunun yaklaşık 60'ta biri.) Bu nüfusun yaklaşık 150 bini toplam 10 mahallede yoğunlaşmış durumda. 1990'larda başlayan sanayisizleşme sonrasında, özellikle de kabaca 2010 sonrasında, belli mahallelerde dikkate değer bir nüfus azalması ve aynı zamanda belli bir yoksullaşma ile karşılaşmaktadır. İlçenin en yoğun nüfusa sahip Çubuklu, Gümüşsuyu, İncirköy, Kavacık, Ortaçeşme, Paşabahçe gibi mahallelerinde bir nüfus azalması somut olarak gözlenebiliyor. Bu azalmanın sebepleri, nerelere doğru yöneldiği (İstanbul'un farklı semtlerine mi, memleketlerine geri dönüş mü [bir tür 'tersine göç' mü] yoksa ülkemizin farklı şehirlerine mi), hangi saiklerle gerçekleştiği, yalnızca kâğıt üzerinde gözükken bir nüfus azalması mı yoksa pratikte de gerçekleşen bir azalma mı olduğu tespit edilmeli. Beykoz'un bazı mahallelerinde nüfus yoğunluğunun görece bir istikrara kavuşmuş olduğu ve bir süreklilik gösterdiği, az sayıda da olsa bazı mahallelerinde ise belli bir nüfus artışının yaşanmakta olduğu da gözleniyor. Bu semtlerdeki nüfus istikrarının ya da artışının sebepleri ve özellikleri de araştırmaya değer. Bu soruların

üzerine gidilmesiyle elde edilecek cevaplar; nüfus hareketlilikleri ve demografik özellikleri itibariyle homojen bir özellik göstermeyen Beykoz'un bugününe ve yarınuna bir ışık tutabileceği gibi, ülkemizin genel gidişatı hakkında da bir fikir verebilecek niteliktedir. Daha önce de ifade edildiği gibi, Beykoz İstanbul ve Türkiye'nin yaşadığı iktisadî, siyasî, toplumsal ve kültürel değişimlerin izlerini bir ilçe özelinde, elbette daha mikro düzeyde takip edebileceğimiz bir ilçe özelliği gösteriyor.

Günümüzde Beykoz'a yönelmiş bir başka göç türüyle ve onun yarattığı demografik değişimlerle ve toplumsal gerilimlerle de karşılaşyoruz. Son 15-20 yıllık zaman diliminde, ülkemizin transit göç ülkesi olmaktan çıkarak ekonomik bir cazibe merkezi dönüşmesi ve uluslararası göç alan bir ülke konumuna gelmesine paralel olarak, Beykoz ilçesinin genel nüfusuna oranla hiç küçümsemeyecek, göçmenlerin yerleşimlerinin yoğunlaştığı semt itibariyle ise çok daha fazla ciddiye alınması gereken oranlarda gerçekleşen düzenli-düzensiz dış göçler: Karasu mahallesinde yoğunlaşan Afgan göçmenler. Göçün türü, göçmenlerin demografik özellikleri, göçmenlerin iş piyasaları üzerinde yarattığı baskı, yerleşik nüfusla aralarında potansiyel ve gün yüzüne çıkmış gerilim alanları çok yönlü olarak ele alınmayı gerektiriyor.

Beykoz, sahip olduğu coğrafi özellikleri ve doğal güzellikleri sebebiyle, dünyada 1960'larda, Türkiye'de ise 1980'lerde görülmeye ve yaygınlaşmaya başlayan lüks konut ya da güvenli siteler olarak adlandırılan yeni yerleşim alanları için tercih edilen ilk yerleşim bölgelerinden biri oldu. Bunu da, büyük ölçüde, İstanbul içi bir göç tecrübesi olarak değerlendirmek mümkün. İlçe sınırları içerisindeki Acarkent, Beykoz Konakları gibi yeni kentsel mekânlar, üst sınıflar için inşa edilen siteler Beykoz'un yerleşim mekânları bakımından çeşitliliğini artırıyor ve onu İstanbul'un diğer ilçelerinden farklılaştırıyor. 'Yatakhane kentler', 'güvenli siteler', 'kapalı adacıklar', 'kurtarılmış adacıklar', 'korunaklı yerleşmeler', 'refah adacıkları', 'kapalı cemaatler' olarak nitelenen bu yerleşim alanları, özellikle korunaklı yapıları, 'kamu'yu dışarıda bırakan içe kapanmışlıkları ile Beykoz'la kurdukları ilişkinin ve Beykoz'a duydukları aidiyet hissini minimum düzeyde kaldığı hissini veriyor. İdarî ve hukukî bakımdan yarattığı yeni tartışmaların ve sorunların ötesinde, neredeyse yarı-özerk idarî yapısıyla bu kapalı yerleşmeler ile, Beykoz'da yaşayan daha eski, daha yerleşik, gelir ve yaşam tarzı itibariyle çok daha mütevazî bir özellik gösteren kesimler arasındaki toplumsal etkileşimler ve ilişkiler, iki kesim arasında mevcudiyeti gözlenen belli bir toplumsal mesafe, 'kentsel mekânın sınıflara göre ayrışması' ve söz konusu toplumsal ayrışmaların kentsel mekândaki tezahürünün yarattığı gerilimler sosyolojik olarak incelenmeyi hak ediyor.

Özellikle son 30-40 yılda imara açılan ve yoğun bir nüfusun yaşamaya başladığı bölgeler (söz konusu lüks siteler, hızla gelişen Kavacık) geleneksel Beykoz'dan ziyade megaşehir İstanbul'a ve İstanbul'un genel ilişkilerine ve zenginliklerine aitmiş izlenimi veriyor. Başka bir deyişle, Beykoz sınırları içerisindeki bu bölgeler, ilçenin imkanlarından ve hizmetlerinden belli düzeyde yararlanmakla birlikte, Beykoz'la bütünleşme sorunu yaşıyor. Belki de Beykoz'la bütünleşmek gibi bir kaygıyı hiçbir şekilde taşıyor... Bu bölgeler arasında -anlaşılan o ki- sağlıklı bir ilişkinin kurulmuyor oluşu ya da kurulma

biçimi bölge bakımından üzerinde durulmayı hak eden bir başka sorun alanı.

Bu bütünleş(e)meme sorununun gözleendiği bir başka alan ya da bölge, ilçeyi İstanbul'a bağlayan bir sınır bölgesi olarak Kavacık ve Kavacık'ın üstlendiği yeni işlevlerdir. Yine bu bağlamda üzerinde durulması gereken bir başka husus, kısa bir süre içerisinde ilçede art arda birçok üniversitenin kurulmasıyla birlikte bölgenin bir eğitim merkezi haline gelmesidir. Yeni iş merkezlerinin yoğunlaştığı ve İstanbul'un temel ulaşım arterlerinden biri olan Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nün konumu sebebiyle hızla gelişen bir bölge olarak Kavacık'ın ve sınırları içerisinde son yıllarda peş peşe kurulan yeni üniversitelerin, ilçenin gelişimi üzerinde nasıl bir etkide bulunduğu olumlu-olumsuz boyutlarıyla değerlendirilmesi ve bu zenginliklerden İstanbul ve ülke kadar Beykoz'un da yararlanma düzeyinin artırılmasına yönelik tüm paydaşların belli düzeyde memnuniyetini sağlayıcı ne tür önlemler alınması gerektiğine dair fikirlerin geliştirilmesi gerekiyor.

Büyükşehir Yasası ile birlikte köylerin mahallelere dönüşmesinin Beykoz'un demografik yapısında da en azından istatistikî olarak bir değişime yol açmış olduğu anlaşılıyor. Fakat bu bağlamda üzerinde durulması gereken bir başka husus daha var: Köylerin köylüklerini ne ölçüde sürdürüyor oldukları önemli bir mesele. Köy olarak anılan ve adlandırılan bu kesimlerin iktisadî yapıları farklılaşmış durumda. Fakat bu sürecin henüz nereye evrileceği belli olmadığı gibi, bölgede yaşayan köylülerin de yaşadıkları bölgeyle ve kendileriyle ilgili nasıl bir gelecek tahayyülüne sahip oldukları da şu an için açık seçik değildir...

Köyü tanımlayan üretim ilişkilerinden turizm, rekreasyon ve dinlenme-eğlence sektörünün kullanımına ve buradan elde edilecek ticari-ekonomik zenginliğin üretimine doğru bir gidişat söz konusu. Üretim faaliyetlerinden ziyade toprağın değişim değeri zenginlik üretiminde daha belirleyici hale gelmiş durumda. Dolayısıyla ilçenin köklü bir geçmişe sahip köyleri köy olma özelliklerini yitiriyor. Türkiye'nin en büyük kentinde köy olmak, doğal olarak, bu metropol kentten beklentileri de, zenginlikleri de, taşıdığı sorunları da beraberinde getiriyor. Bu noktada Beykoz'un köysel bölgelerinin bu uyumu sağlayabildiğini söylemek mümkün değil. Şu an için bu bölgelerin köy özelliği göstermekten her geçen gün uzaklaştıkları, fakat aynı zamanda *kentle* de bütünleşemedikleri gözleniyor. Kısacası, bu bölgelerde, 'Metropol kentte köy olma'nın zorluklarını, sıkıntılarını ve karmaşasını her boyutuyla görmek mümkün.

Beykoz'un yaşadığı ve yaşayacağı sıkıntılar, tek bir sınıfa ya da gruba da mal edilebilecek türde sıkıntılar değil. (Beykoz'un yaşadığı süreçler ve sorunlar *sadece* Beykoz ilçesinin kendi iç dinamiklerinden de kaynaklanmıyor. Ülkemizin ve İstanbul'un yaşadığı dönüşümlerin, merkezî planlamaların yansımalarının da farkında olmak gerekiyor). Beykoz'un yaşadığı sıkıntılarda ve sorunlarda söz konusu her bir grubun ve sınıfın farklı şekillerde ve farklı muhtevada payları bulunuyor. Dolayısıyla Beykoz'un sorunlarının çözümünde de, bu gerçeğin farkına vararak, birlikte hareket etmeleri ve farklılıklarını bütünüyle göz ardı da etmeden yeni bir 'ortaklık' tesis etmeleri gerekiyor. Herhangi birinin çıkarlarını merkeze alan çözüm önerileri, bir dayatma halini alma ve yeni pek çok toplumsal soruna sebebiyet verme riskini de barındırıyor. Zira Beykoz'da

yaşayan, Beykoz'dan yararlanan kesimleri hangi kriterlere göre tasnif edersek edelim, ayrıştırırsak ayrıştırılmalı birbirlerine sanıldığından çok daha fazla benzemektedirler. Örneğin, 2003'te Beykoz Konakları üzerine gerçekleştirilen bir çalışmada site yönetim yetkililerinden birinin ağzından aktarılan şu ifadeler çoğunlukla gecekondulu bölgelerinde yaşayanlara özgüymüş gibi değerlendirilen –üzerinde ayrıca durulması ve analiz edilmesi gereken- kimi yargılara ne kadar benzeşiyor: “Şu anda site yönetim planına uymayan 70-75 yapılaşma var.² Üstelik birisi yapı yasağına aykırı bir eklenti yaptığında hemen diğerleri tarafından da taklit ediliyor. Mesela, uyarılara rağmen, şu anda 6-7 konakta kış bahçesi imalatı ve 30-35 konakta bahçe genişletmesi, daha bir sürü eklenti var. Biz bunu yaparsak cahil adam ne yapar, gecekondulu yapar, üstüne kat çıkar. İnsanlar hem burayı beğenip geliyor sonra da kendi bahçesinde yapacağı bir değişikliğin o kadar önemli olmayacağını düşünüyor. Burada bir ortak yaşam fikri olduğunu yok sayıp, kendi düzenini kurmaya çalışıyor.”³

Akarsuları, mesire yerleri, doğal kaynak suları, denizi, balıkçılığı, Boğaz'ı süsleyen mimarî eserleri, tarihî yapıları, zengin bitki örtüsü, doğal güzellikleri, rekreasyon alanları, yeni işlevler yüklenmiş geçmişin sanayi mekânları/kuruluşları, işçi yerleşim mekânları, lüks konutları, yatakhane kentleri, eğitim kurumları, mahalleleşen köyleri, göçmen nüfusu ile Beykoz hayli zengin, çeşitli ve hatta çelişik özelliklere sahip bir bölge... Aslına bakılırsa, Türkiye'nin yüzölçümünün yaklaşık 2500'de biri büyüklüğünde, Türkiye nüfusunun yaklaşık binde 3 oranında nüfus barındıran Beykoz; kanaatimce, zaman zaman kontrolsüzlük hissi veren, kontrolsüzlük halinde toplumsal çözülme risklerini daha da artıran son derece hızlı bir değişim süreci yaşayan Türkiye'ye benziyor ve bir anlamda da Türkiye gibi kimliğini arıyor...

Hem mekân hem de demografi itibariyle Beykoz'un gösterdiği bu çeşitlilik idarecileri takip edecekleri siyasetlerde, özünde belki benzer güdülerden kaynaklanan fakat gerçekleşme biçimiyle birbirinden hayli farklılık gösteren beklentilere sahip kitleyi memnun edici; hem de coğrafi bölgeyi koruyucu, geliştirici, güzelleştirici siyasetler üretmekte ve uygulamada herkesi tatmin edici çözümler bulup uygulamada hayli zorlayacağı kesin. Kentin hem sakinlerinin, hem idarecilerinin, hem de kentin imkanlarından yararlananların kente 'ekonomik' bakış ile 'kültürel', 'ekolojik' ve 'toplumsal' bakış arasında bir dengeyi bulmaları ve tüm taraflar arasında bir 'ortaklık' tesis etmeleri gerekiyor.

Sempozyumda sunulacak bildirimlerin Beykoz'un zenginliklerine, imkânlarına, sorunlarına ve çözüm yollarına dair bilgilerimizi, ilgimizi ve hassasiyetimizi artıracığını ümit ediyorum. Sempozyumun Beykoz için hayırlara vesile olması temennisiyle hepinizi saygıyla selamlıyor, teşekkürlerimi sunuyorum. Hürmetlerimle.

- 2 Araştırmanın yapıldığı Temmuz 2003'te Beykoz Konakları'nda –projenin satış broşürlerinde sözü edilen toplam- 401 konaktan 100 tanesi henüz boş durumdaydı.
- 3 Hatice Kurtuluş, “İstanbul'da Kapalı Yerleşmeler: Beykoz Konakları Örneği”, Hatice Kurtuluş (yay. haz.), İstanbul'da Kentsel Ayrışma: Mekânsal Dönüşümde Farklı Boyutlar, İstanbul: Bağlam Yay., 2005, s. 180.

Beykoz'da Kır - Kent Etkileşimi¹

Murat ŞENTÜRK²

Öz

Kentlerin kırla, kırsal kentle ilişkisi üzerine kapsamlı bir literatür bulunmaktadır. Bu literatür kırdan kente göçe, kente yeni gelenlerin kırla ilişkilerine, kentin kırsal tüm kaynaklarını tüketmesine vb. konulara önemli bir yer ayırmaktadır. Kente görece uzak kırsal alanların kentle etkileşimi üzerine çalışmalar olmakla birlikte özellikle metropollerin çeperlerinde yer alan kırsal alanlarla ilişkisi -son zamanlarda artsa da- yeteri kadar ilgi görmemektedir. Bu bildiride İstanbul'un çeperinde yer alan Beykoz'un kentle nasıl bir etkileşim kurduğu, kentin Beykoz'la etkileşiminin hangi boyutlarda nasıl gerçekleştiği tarihsel ve toplumsal bir perspektifle ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu çalışmada öncelikle günümüzde yerleşmeler sisteminde yaşanan değişimlerin ana hatları değerlendirilecektir. Küresel kent, küresel kent bölge, kentlerin yeniden ölçeklendirilmesi vb. kavramlar kısaca ele alınacaktır. Bu kapsamda kent ve kır ilişkisinin, özellikle kırsal ve kentsel alanın yaşadığı dönüşümler mevcut literatür ekseninde değerlendirilecektir. Ardından kent-kır etkileşimi İstanbul-Beykoz örneğinde tartışmaya açılacaktır. Bildiri çerçevesinde söz konusu amacı yerine getirmek için nitel araştırma yönteminin kullanılması planlanmaktadır. Bu bağlamda Beykoz'da mülakat tekniği kullanılarak bir araştırma gerçekleştirilecektir. Araştırmada kır ile kentin etkileşim alanları, bu alanların tarihsel olarak nasıl biçimlendiği, farklı toplumsal grupların kır ve kenti nasıl anlamlandırdığı, etkileşimi nasıl deneyimledikleri ve kent kır arasındaki etkileşimin sorunlarını nasıl tanımladıkları üzerinde durulacaktır. Söz konusu etkileşimin farklı boyutlarının ortaya konulması ile sürdürülebilir bir toplum ve çevre için neler yapılabileceği, kır kent etkileşiminin hangi boyutlarda nasıl sürdürülebileceği üzerine öneriler geliştirilebilecektir.

Anahtar kelimeler: Kent-kır karşıtlığı, kırsal değişimi, kentten kıra kaçış, kırsal sürdürülebilirlik.

- 1 Bu bildirinin hazırlanmasında emek veren arkadaşlarım Ömer Faruk Altay'a, Hilâl Çakmak'a ve Betül Kızıltepe'ye çok teşekkür ederim.
- 2 Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Modern kentlerin ortaya çıkışını iktisadi, toplumsal ve kültürel boyutlarıyla ele almaya çalışan sosyologlar kırsal özellikleriyle kıyaslama yapmış, kenti kırsal karşıt bir konumda bulundurarak tanımlamaya çalışmışlardır. 19. yüzyılda ilk sosyologların kent-karşıtı bir yaklaşım sergiledikleri ve bunun sonucunda kırsal yaşamını *romantikleştirerek* kente yönelik değerlendirmelerini kırsal üzerinden gerçekleştirdiklerini belirten Marshall (1999, s. 397) bu dönemdeki en önemli problemlerden birinin cemaatin dağılması ve buna bağlı olarak cemaatin toplumsal denetimin gücünü yitirmesi olduğunu vurgulamaktadır. Bu dönemde kırsal-kent ilişkisinin ikili ayrımlar üzerinden yapıldığı görülmektedir. Tönnies'in cemaat-cemiyet, Durkheim'in mekanik-organik dayanışma, Spencer'in basit-karmaşık cemiyetler ayrımı bu türden karşılaştırmalara örnek olarak gösterilebilir. Bu çalışmada söz konusu kutuplaştırıcı kavramsal ayrımlardan ziyade kırsal ile kent ilişkisini birbiriyle etkileşimi çerçevesinde değerlendirmek amaçlanmaktadır. Dolayısıyla kırsal, kent karşıtlığı ya da kent kırsal karşıtlığı ekseninde değil her ikisi arasında tarihsel olarak da bugün de var olan etkileşimler çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Kentlerin geçirdiği süreçler hiçbir zaman kent-kırsal ayrımını ortadan kaldırmamaktadır, aksine daha güçlü bir şekilde ortaya koymaktadır. Bugün de kırsal-kent karşıtlığı varlığını sürdürmekte ve aralarındaki çatışma ve gerilim farklı biçimlerde devam etmektedir; fakat bu ayrımın aşılması için yeni kent biçimlerinin icat edilmesi gerekmektedir (Lefebvre, 2018, s. 87). Var olan bu gerilim ve çatışma kırsal-kent arasındaki değişimin tarihsel bir yansımasıdır:

Şehir ve kırsal ilişkisi tarih boyunca, dönemlere ve üretim tarzlarına göre derinden değişmiştir: Kimi zaman son derece çatışmalı, kimi zaman dingin ve işbirliğine yakın olmuştur. Dahası aynı dönemde çok farklı ilişkiler de kendini gösterir. (...) Günümüzde şehir-kırsal ilişkisi dönüşmektedir; genel bir dönüşümün önemli bir vechesidir bu. Sanayi ülkelerinde sermaye birikim merkezi olan şehir tarafından kırsal çevrenin eski sömürsü yerini tahakküm ve sömürünün daha incelikli biçimlerine bırakmıştır; şehir karar ve -sözde- işbirliği merkezi olur. Sonuç itibarıyla yaygınlaşan şehir kırsalı saldıracı, onu kemirip ortadan kaldırır. Paradokslar elbette vardır. Kent hayatı köylü hayatına nüfuz ederken onu geleneksel öğelerinden (ticari sınai dağıtım ağları, karar merkezleri gibi, kentsel merkezler yararına yok olan küçük merkezler, zanaatkarlık) yoksun bırakır. Köyler, köysel özgüllüklerini yitirerek kırsallaşır. Kendilerini şehre uydururlar; ama direnerek ve kimi zaman şiddetle kendi içlerine kapanarak (Lefebvre: 2018, s. 86).

Kırsal ile kent etkileşimini mümkün kılacak yeni kent biçimlerinin neler olabileceğine dair fikir yürütmeden önce günümüz yerleşmeler sistemindeki temel değişimleri ve Beykoz'da kırsal-kent etkileşimini tarihsel olarak ele almak gereklidir. 19. yüzyıldan bu yana kentlerin makro formundaki fiziksel değişimlerin yanı sıra çok sayıda iktisadi, toplumsal, siyasi ve kültürel değişimlerin yaşanması günümüz kentlerini ve bu kentlerin kırsal ilişkisini dönüştürmektedir. Andy Merrifield'in (2017, s. 14-15) kent dokusu kavramı dünyanın kentleşmesini anlamak açısından önemlidir. Zira bu kavramla az büyüme ile aşırı büyüme, yalnızlık ile kalabalıklaşma, az gelişmişlik ile aşırı gelişmişlik olarak kendini gösteren kentsel süreçler bir bütün olarak anlaşılabilir. 1980 sonrasında

da sanayi toplumundan bilgi toplumuna, ulus devletlerden küresel bir dünyaya, Fordist üretimden esnek üretime, modernist zihniyetler dünyasından post-modernist zihniyetler dünyasına geçilmiştir. Bu durum kentlerin yerleşmeler sisteminde, kentlerin formunda, toplumsal tabakalaşmada ve yönetim anlayışında farklılıklar getirmiştir. Günümüzde rekabet kentler üzerinden gerçekleşmekte, kentler tek merkezli metropoliten yerleşimler olmaktan çıkarak geniş bir alana yayılmakta, yeni orta sınıfların yükseldiği kentteki yaşam tarzları ve tüketim biçimleri değişmekte ve geçmişteki tek taraflı yönetim anlayışının yerini yönetim yaklaşımı almaktadır (Tekeli, 2014, s. 63-84).

Kentlerin rekabeti her alanda gerçekleşmekte ve bu da her bir kentin bir diğerinden daha güçlü olmak için hem benzer noktalara odaklanmasına hem de birbirlerinden farklılaşmasına neden olabilmektedir. Kentlerin rekabetinde sermaye ve bilgi akışı küresel kentleri tanımlayan özelliklerdir (Sassen, 1991). Ayrıca küresel kentlerle rekabet eden İstanbul gibi kentler için insan akışı ve siyasi bağlantılar da önemlidir (Sassen, 2009). Bu akışlar, kentteki iş bölümünü değiştirmekte ve giderek üretim sektörlerinin desantralize edildiği, finans ve hizmet sektörünün ağırlık kazandığı yerleşimlere dönüştürmektedir. Böylelikle kentler buldukları coğrafyaya, özellikle kırsal ve yarı kırsal alanlara daha fazla yayılan ve geçmişteki tek merkezli metropoliten yerleşimler olmaktan çıkmaktadır. Kent bölgelerin oluşmasına yol açan bu süreçte kent geniş bir alana yayılmakta ve çok merkezli bir kentsel bölgeye dönüşmektedir. Kent bölgelerde kentsel ve kırsal alanlar birbirine geçmekte, kentler arasındaki ilişkiler derinleşmekte ve idari sınırları aşan bir yapı ortaya çıkmaktadır (Scott, 2001'den akt., Özatağan ve Güvenç, 2012, s. 159).

Diğer yandan, kent bölgelerin oluşumu gerek kent içindeki gerekse kent dışındaki kırsal ya da yarı kırsal alanların iktisadi, toplumsal ve ekolojik açıdan değişiminde önemli roller oynamaktadır. Kent ekonomisinin farklılaşması sektörlerin yapısını dönüştürdüğü gibi çalışan insanların profillerini de değiştirmektedir. Mavi yakalı nüfusun azalması ve beyaz yakalıların artmasının yanı sıra farklı ülkelerden gelen profesyonel meslek sahipleri ve yaratıcı sınıflar, kentlerin toplumsal tabakalaşmasında farklılaşmalara neden olmaktadır. Bu durum ise kentte yerleşim tercihlerini, yaşam tarzlarını ve tüketim biçimlerini dönüştürmektedir. Örneğin kent çeperinde ve/veya dışında görece kırsal ve yarı kırsal alanlarda inşa edilen kapalı siteler ya da kent merkezindeki eskiyen fiziksel dokunun yenilenmesiyle oluşan alanlarda yaşamayı tercih eden farklı toplumsal sınıfların kentte var olmaya başlaması söz konusudur. Farklı yerleşim tercihleri, teknolojik ilerlemeler ve ulaşım ağlarının genişlemesi ile hem iktisadi işletmelerin hem de kentlilerin hareketi çok daha hızlı hâle gelmekte ve kent bölgelerdeki yerleşim alanları yeniden ölçeklendirilmektedir.

Son dönemlerde yeni kent ölçekleri, kentsel politikaları ve sermaye dağıtım süreçlerini yeniden tanımlamakta ve yerel politikaların hâkim olduğu ulus altı mekânları hedeflemektedir (Brenner, 2006). Bu kapsamda kentler küreselleşmenin avantajlarından yararlanmak için yerel, bölgesel, ulusal ve küresel ekonomileri ile çok merkezli kentsel bölgeler ve büyükşehir merkezlerini çevreleyen örüntüler haline gelmektedir (Brenner, 1999). Kentler yeniden ölçeklenirken kenti anlamak için yeni kavramlara ihtiyaç duyulmaktadır. Kentle-

rin ie-dışa doğru patlaması (Lefebvre, 2013) bu bağlamda ihtiyaç duyulan ve kentlerin yeniden leklenmesinde önemli kavramlardan biridir. Kavram kentte endüstriyel yoğunlaşma, kent dokusunun genişlemesi, kırsal olanın kentsel olana tabi hâle gelmesini kapsamaktadır. Sanayileşen-kentleşen alan dışa doğru patlama-içe doğru patlama; yoğunlaşma ve dağılma hareketlerini ortaya çıkarmaktadır (Lefebvre, 2018, s. 90). Böylece Lefebvre (2013) kapitalist sanayileşmenin meknsallığını, ie ve dışa doğru patlamaya bağlı çoklu ölçek dinamiği olarak tanımlamaktadır.

Yeniden leklenme sürecinde kentsellik-kırsallık ilişkisi de tekrar gündeme gelir; fakat ilişkinin karşıtlığı ortadan kalkmaz aksine ilişki daha da yoğunlaşır ve taşra, doğa ve yapaylık gibi başka temsillerle gündeme gelir (Lefebvre, 2018, s. 30). Kentte yoğun olmayan ve sanayileşmeyen mekân olan kır, sermaye dağıtım ve birikim bağlamında kullanılabilir bir alan olarak görülmektedir. Öte yandan kentlerin niceliksel anlamda yayılması nitelik olarak yeni tanımların nn açmaktadır. Bugün dünya leğinde Lefebvre'ye (2018) göre kır atışması zmlenmiş değildir, bu karşıtlığın giderilmesi veya aşılması için kır dokusu ve merkezilik karşıtlığından yola çıkılarak yeni tanım ve süreçlere ihtiyaımız bulunmaktadır. Bu yeni kır ölçekleri ve tanımlamalar sayesinde kentlerdeki kır ve kır etkileşimini yerel kapsamda tanımlamak daha kolay ve anlamlı olacaktır. Bu erveden hareketle Beykoz'da kır-kent etkileşimini farklı bir perspektifte ele almak, hem Beykoz'u hem de yeniden ölçeklenme sürecinde kentsellik-kırsallık ilişkisini anlamaya katkı sağlayacaktır. Söz konusu etkileşimi ortaya koymak için Beykoz'da yaşayan altı kişiyle mülakat yapılmış, Beykoz'un mahallelerinde ve semtlerinde gözlemler yapılarak sakinlerle kısa görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar, yapılandırılmamış mülakat tekniği ile yapılmıştır. Mülakatlarda zellikle Beykoz sakinlerinin Beykoz ile tarihsel ve toplumsal bağlamda etkileşimine yönelik sorular katılımcılara yöneltilmiştir. Veriler betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir.

Kır-Kent Etkileşimi ve Beykoz

Beykoz'da kır-kent etkileşimini farklı zamansallıklarda dşnmek ve buna uygun bir biçimde değerlendirmek yerinde olacaktır. Tarihsel perspektifte kır-kent etkileşiminin hangi boyutlarda olduğunu ve nasıl değiştiğini göstermek bugünü daha iyi anlamamıza ve bundan sonrası için neler yaşanabileceğine dair değerlendirme yapılmasına yardımcı olacaktır. Diğer taraftan kır-kent etkileşiminde Beykoz'un İstanbul'la ilişkisinin yanı sıra köylerin/ mahallelerin³ Beykoz'la olan ilişkisi de değerlendirilmelidir.⁴

- 3 2014 yılında Byşehir yasasıyla köyler mahalle hâline gelmiştir. Bu nedenle çalışmada mahalle kavramı tercih edilmiştir.
- 4 Beykoz yzlcm açısından İstanbul'un en büyük ilçelerinden biridir. Ayrıca geniş orman arazilerine sahiptir. Doğal yapısı nedeniyle yerleşim birimleri arasında önemli mesafeler bulunmaktadır. Bu nedenle Beykoz'un tamamı için geçerli olabilecek bir yaklaşımın geliştirilmesi önemli zorlukları barındırmaktadır. Beykoz'un merkezi ve zamanla merkeze eklenen mahallelerin yanı sıra söz konusu geniş alanda yayılmış farklı mahallelerin bulunması bütünsel bir analizi zorlaştırmaktadır.

Tarihsel Olarak Kentle Etkileşim

Beykoz'un tarihi, kentin merkeziyle etkileşiminin her zaman farklı düzeylerde var olduğunu göstermektedir. Beykoz'un tarihi; kentin, İstanbul'un tarihinden önceye gitmektedir. Diğer bir deyişle Beykoz'a yerleşimin İstanbul'dan da eski olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Beykoz'da kır-kent etkileşimi yeni bir durum değildir. Bu nedenle Beykoz'un kentle -bazı zamanlar görece azalsa da- sürekli etkileşim içerisinde olduğu söylenebilir. Osmanlı öncesi ve sonrasında bu etkileşimin varlığına ilişkin çok sayıda unsurdan bahsetmek mümkündür. Beykoz'un kentin yakacak ya da gıda ihtiyacının karşılanmasında önemli işlevler üstlendiği bilinmektedir. Eski bir yerleşim alanı olması ve kentle çeşitli ilişkiler nedeniyle sürekli etkileşim içinde olan Beykoz'un gündelik hayatında kent pratiklerinin olduğu söylenebilir. Sanayi öncesi dönemde Beykoz kentin gıda temininde önemli işlevler üstlenmiştir. Sebze-meyve gibi tarımsal ürünlerle, hayvancılık ve hayvansal gıdalarla, balıkçılıkla deniz ürünleriyle kentin temel ihtiyaçları karşılanmıştır. Bu durum hem Beykoz'da hem de kentin farklı bölgelerinde yaşayanların zihninde Beykoz'u kentsel hayatın ayrılmaz parçalarından biri kılmıştır.

Sanayileşmenin kentin diğer bölgelerine kıyasla erken dönemden itibaren var olması Beykoz'un kent için ürettiği değerlerin sayısını artırmıştır. Kâğıt, deri, kundura, cam, ispiro fabrikaları ile Beykoz kentsel toplumsal hayatla ilişkisini güçlendirmiştir. Sanayileşme sürecinde dışarıdan gelen göçler de Beykoz'un kentleşmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Göçler ilk elde sanayi yerleşmelerinin etrafında, sonrasında ise çeperlerdeki köylerde yerleşimi mümkün kılmış ve Beykoz'daki mekânsal ve toplumsal yapının kentsel bir dokuya dönüşmesine zemin hazırlamıştır. Hem kendi köylerinden hem de Anadolu'nun farklı yerleşimlerinden aldığı göçle mekânsal ve toplumsal hayatında farklı sınıfsal ilişkiler ortaya çıkmıştır. Bu sınıfların kentle ve kentteki toplumsal sınıflarla etkileşim içerisinde olduğu bilinmektedir. 1990'lı yılların ortalarından itibaren sanayi alanlarının desantralizasyonu kentsel yaşamın değişiminde temel belirleyicilerden biri olmuş, kentle etkileşimin görece azalması söz konusu olmuştur.

Beykoz gıda ve sanayi değerlerinin yanı sıra kentin en önemli sayfiye ve mesire alanlarından biri olagelmıştır. Sayfiye ve mesire sanıldığı gibi aksine her zaman kentin dışında, uzağında kalan bir alan olarak tanımlanmamalıdır. Kentte yaşayanların yazın ve/veya serbest zamanlarında kullandıkları dinlenme alanlarıdır. Beykoz bu özelliği nedeniyle erken dönemden itibaren kentli bir nüfusla etkileşim içerisine girmiştir. Bu durum Beykoz'da bir eğlence kültürünün gelişmesine neden olmuştur. Kentli bir kültür ve tavır alışın bu etkileşimin bir sonucu olduğu söylenebilir. *Eğlence hayatı* anlatıları ekseninde zikredilenlerin dışında Beykoz'da doğayla ilişkiden başlayarak sanata, edebiyata, kültüre dair ince bir zevkin ve kültürel hayatın varlığından söz edilebilir. Bu durum kentle üst düzeyde gerçekleşen bir etkileşimi göstermektedir.

Kent merkezine yakınlık ve deniz ulaşımının sağladığı imkânlar nedeniyle Beykoz'da yaşayanlar hemen her dönem ihtiyaçlarını kentin merkezinden karşılamaya devam etmişler ve bu da etkileşimi önemli ölçüde artırmıştır.

Geçmişte “İstanbul’a gidiyorum” söylemiyle vücut bulan bu etkileşim çalışma hayatıyla ilgili olduğu kadar gündelik hayat pratiklerinin gerektirdiği materyallere ulaşmanın da bir yöntemidir. ‘İstanbul’a gidiyorum’ söylemi bugün yerini “Üsküdar’a gidiyorum”, “Eminönü’ne gidiyorum”, “Ümraniye’ye gidiyorum” ve “Çekmeköy’e gidiyorum” ifadelerine bırakmıştır. Bu durum Beykoz’un giderek kentle bütünleştiği şeklinde okunabileceği gibi kentin yeniden ölçeklendirilmesi sonucunda kentle ilişkinin yeni bir etkileşim biçimine dönüştüğü anlamına da gelebilir. Bir katılımcının ifadesiyle “Beykoz nefes alacak, yeşil ve deniz manzaralı bir İstanbul’dur şimdilerde.”

Beykoz yolların sayısının artması ve niteliğinin yükseltilmesi nedeniyle kente ve kentteki tüketim alanlarına daha rahat erişimin olduğu bir yerleşim alanına dönüşmektedir. Geçmişe kıyasla kentin farklı ilçelerine erişimi artan Beykoz ile kent arasındaki fiziksel mesafenin dışında zihinsel mesafe de azalmaktadır. Bir katılımcı bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

Ancak bununla birlikte ihtiyacımız olan ürünlere erişimimiz artık daha fazla. İnsanlar önceden lüks tüketim ürünü gibi görülen şeylere artık daha fazla talepkar. Bu da ilçedeki mağazaları çeşitlendirdi aslında. Bununla birlikte özellikle Ümraniye ve Üsküdar gibi görece daha gelişmiş ilçelere yakın oluşu da insanların buralarda ihtiyaçlarını gidermelerini sağlıyor. Eminönü’ne de erişim mevcut, yetiyor zaten bunlar alışveriş için. Bu durumda Beykoz’u kent olmaya yaklaştırıyor işte. Evet, hala bir AVM’si yok, bir metrosu yok, insanların eğitim seviyesi çok yüksek değil gibi ama bir araca sahipsen diğerlerine göre daha çok kentlisin, çünkü kente daha yakınsın demektir bence.

Tarihsel olarak Beykoz’un kentsel bir alan olarak geliştiği, hem kentle hem de kendi içinde kentsel yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğu görülmektedir. Sanayisizleşme sonrasında önemli bir farklılaşma yaşanmaya başlasa da özellikle kentteki yeni orta sınıfların hem ikamet hem de dinlenme amacıyla daha fazla Baykoz’la etkileşime geçmesi yeni bir sürecin başlamasına da imkân tanımıştır.

Kır-Kent Ayrımının Belirsizliği

Bugün Beykoz’da keskin bir biçimde kır-kent ayrımının yapılamayacağı söylenebilir. Kentin uzağında yer alması ve fiziksel ve mekânsal dokusu nedeniyle ilk bakışta *kırsal* bir alan nitelenmesi yapılabilir. Zira Beykoz’da *yeşilin* (hatta baskın karakteri), *mahalle dokusunun*, *müstakil ve bahçeli evlerin* varlığı söz konusudur. Bir katılımcı Beykoz’un kırsal özelliklerini şu şekilde tanımlamaktadır:

Bahçeli evler, bahçelerde çeşit çeşit meyveler ve sebzeler, ormana olan yakınlık, ormandaki ürünlerden geçimini sağlayan insanlar, basit ahır hayvancılığı, kümesler vs. çok yaygın burada. Komşuluk ilişkileri de hala çok aktif. İnsanlar birbirini tanır, derdini sıkıntısını bilir, yardımcı olmaya çalışır. İmam ve muhtar buradaki insanlar için hala saygın ve birleştirici etkiye sahip insanlardan mesela. Bunlar daha ziyade kır yerleşim birimlerinde görülen unsurlar.

Beykoz’un gündelik hayatı İstanbul’a nispetle daha yavaştır. Burada yaşayan-

ların gündelik hayat pratiklerinde daha rahat davrandıkları gözlemlenmektedir. Bu durum kır dokusunun bir uzantısı olarak değerlendirilebilir.

İstanbul'un kent dokusunun ana eğilimlerinden farklı olan bu mekânsal ve toplumsal yapı nedeniyle Beykoz'u kentsel alanın dışında değerlendirmek yanlış bir konumlandırma olacaktır. 1990'lı yıllarla birlikte özellikle merkeze yakın mahallelerin zamanla Beykoz'la bütünleşmesi sonucunda bu ayrımın geçersizleşmesi söz konusudur. Tokatköy başta olmak üzere Akbaba, Dere-seki, Elmalı mahallelerinin Beykoz'la bütünleşen yapıları bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Öyle ki bütünleşme arttıkça birincil ve samimi ilişkilerin azaldığı bir sosyal yapı oluşmaya başlamıştır. Kentle karşılaştırıldığında kırsal bir dokuya sahipken alışveriş imkânlarının bulunduğu söz konusu mahallelerde yaşayanların ekonomik olarak sadece tarım sektöründe yer almadığı görülmektedir. Mahallelerde işçi, esnaf, tüccar ve farklı meslek grupları bulunmaktadır. Tarım ve hayvancılık sadece geçim için değil bir serbest zaman faaliyeti olarak da yapılabilmektedir. Zira Beykoz'da daha önce var olan sanayi alanları, mahallelerinde önemli bir işçi nüfusunun yaşamasına neden olmuştur. Kumdura Fabrikası, Şişe Cam Fabrikası, Tekel Fabrikası gibi sanayi bölgelerinin varlığı Beykoz'un hatırı sayılır sayıda işçi nüfusuna sahip olmasını beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan tarım ve hayvancılık ürünleri hem Beykoz'da hem de Beykoz'un dışında tüketim ilişkilerinin bir parçası hâline gelebilmektedir. Bu durum üretim ve tüketim ilişkilerinin kentsel bir çerçevede gerçekleştirilmesi şeklinde nitelendirilebilir. Geçmişte sanayide çalışanların *iaşesinde* Beykoz'da tarım ve hayvancılık önemli bir işlev üstlenmiştir. Bugün ise fabrikaların kapandığı Beykoz'da, tarım ve hayvancılık ürünlerine talep işçi sınıfı yerine organik ürünler tüketmeyi bir yaşam tarzı hâline getiren yeni orta sınıflardan gelmektedir.

Beykoz'un kırsal özelliklerinin var olduğu mahallelerde kırsal üretim belirli düzeylerde devam etmektedir. Geçimini kırsal üretimden sağlayanların yanı sıra kendileri ve arkadaşları için de üretim yapan sınıfsal olarak orta ve üst orta grupta yer alanlar da bulunmaktadır. Bu mahallelerde yaşayanlar görece ulaşım imkânları arttığı için kentle daha fazla temas etmektedirler. Beykoz'da sakinler arasındaki iletişime bakıldığında ise mahallelere dışarıdan gelerek müstakil villalarına ve/veya küçük ölçekli villa sitelerine yerleşenler ile yerleşik olanlar arasında güçlü bir etkileşimin olduğu söylenemez. Bu bağlamda Beykoz'daki kapalı konut yerleşimleri sadece çevresel sürdürülebilirliğe değil toplumsal yaşama da zarar vermektedir (Akbulut ve Özçevik, 2019, s. 1275).

Beykoz'da imar problemlerinin etkilediği mahallelerin nüfus olarak kendini yeniden üretememesi nedeniyle genç nüfusun önemli bir kısmı kentin farklı ilçelerinde yaşamaya başlamaktadır. Bu durum üretim koşullarını ve kentsel pratiklerin gelişmesini olumsuz bir biçimde etkilemektedir. Öte yandan söz konusu mahallelerde sünnet, düğün, bayram gibi ritüellerde geleneksel örüntülerin devam etmesi, bir taraftan kentsel imkânlara erişmeyi hedeflerken diğer taraftan kırsal kültürün sürmesinin arzulandığını göstermektedir. Ayrıca her ne kadar sakinler, arazi satışları kent içinde orta ve üst gelir grubunun yerleşmesine imkân verse de, bu yeni gelen nüfusu gelip-geçici olarak konumlandırmakta ve mahallenin asıl sahipleri olarak kendilerini görmektedirler. Ör-

neğin bir mahallede kentin mezarlık ihtiyacının ilgili mahallede karşılanacağı duyumu üzerine mezarlıktaki tüm yerler mahalleli tarafından satın alınmıştır. Bu yönüyle kırsal dokunun kentle bütünleşme sürecinde ikilemler yaşandığı, sakinlerin iktisaden değişime açık ancak kültürel olarak değişime kapalı bir konuma sahip oldukları söylenebilir. Bir katılımcının ifadesiyle Beykoz'da "hâlâ kırsalın kokusu vardır".

Kentte Çalışmak Beykoz'da Yaşamak

Beykoz'da fabrikaların kapanması ve tarım ve hayvancılığın giderek azalması ilçe dışındaki istihdamı artırmaktadır. Her ne kadar kapalı sitelerde, villalarda ve turizm sektöründe istihdam olsa da ilçenin genç nüfusunun kentin farklı alanlarında çalışma hayatına dâhil olduğu görülmektedir. Bu durum kentle ve kentin farklı ilçeleriyle sürekli bir etkileşimi beraberinde getirmektedir. Beykoz'da oturan ve çalışmak için Beykoz dışına çıkan hatırı sayılır bir nüfus bulunmakta ve bu nüfus özellikle Üsküdar, Kadıköy, Eminönü, Sarıyer gibi ilçelerde çalışmaktadır. Bir katılımcının ifade ettiği gibi; "Sınırlılıklar içinde kendine alan yaratma çabası aslında Beykoz'da yaşamak. Hem doğal yaşam ve içtenlik burada hem de dışarıya gitmek zor. Ne sadece burada yaşayarak oluyor, ne de buradan ayrı kalarak!"

Diğer taraftan kent merkezinde çalışan ancak Beykoz'da yaşayan farklı bir sınıftan bahsetmek gerekmektedir. 1990'lı yıllardan itibaren kent merkezinden *kaçarak* Beykoz'daki kapalı sitelerde ya da villalarda ikamet etmeye başlayan önemli bir nüfus bulunmaktadır. Bu nüfus kentle etkileşim hâlindeyken Beykoz ile sınırlı ya da yok denecek kadar az bir ilişkiye sahiptir. Beykoz kalabalık, çok katmanlı kentsel ilişkiler ağı içerisinde nefes alınacak bir muhit olarak konumlandırılmaktadır. Beykoz Konakları, Acarkent Sitesi gibi üst ekonomik gelir grubuna yönelik konut biçimleri korunaklı, kapalı, güvenli olmaktan ziyade sakinlerine dingin ve erişimi, ulaşımı daha az zahmetli bir mekân sunmaktadır. Yine Beykoz'un sahillerinde yerleşik olan yalılarda yaşayan üst gelir grubunun da kentle ve Beykoz'la benzer bir etkileşim düzeyine sahip olduğu söylenebilir. Üst gelir grupları sadece mekânsal olarak değil toplumsal olarak sınırlı bir etkileşime sahiptir. Beykoz'da yaşayanlardan hizmet satın alan bu grupların diğer toplumsal gruplarla karşılaşmaları ve etkileşimleri yok denecek kadar azdır. Kent bir karşılaşma mekânı olarak düşünüldüğünde Beykoz'da yaşayanların sınırlılıkları görülebilecektir.

Çalışma dışında, eğitime erişim için kentin farklı alanlarına gitmek zorunda olan gençlerden bahsetmek mümkündür. Sadece yükseköğretim için değil ortaöğretim düzeyinde de Beykoz'un dışındaki okullara gidilmektedir. Geçmişte de benzer bir örüntü arz eden eğitime erişim, Beykozlu gençler açısından hem bir sınırlılık hem de etkileşimlerini artırmak için bir imkâna dönüşebilmektedir. Toplumsal hareketliliğin eğitimle sağlandığı ülkemizde Beykoz'un dışına çıkmanın, gençlerin eğitim hayatlarına bu türden anlam yüklediği geçmişte daha sık görülse de bugün imar sorunları nedeniyle kısıtlı konuta sahip olan Beykoz'da evlilik sonrası yerleşme imkânı (imar sorunları nedeniyle yapılaşmaya izin verilmemekte, yüksek fiyatlarda kiralık ev bulunurken düşük

fiyatlarda kiralık evlerin sayısı azdır) azaldığı için kentin farklı bölgelerine yerleşim söz konusu olabilmektedir. Diğer bir deyişle 1970'li ve 1980'li yıllarda gençler görece kırsal özelliklerini koruyan Beykoz'dan eğitimle birlikte uzaklaşmaya çalışırken bugün Beykoz'da kalmayı isteseler de kısıtlı konut nedeniyle yerleşememektedirler. Nitekim Beykoz'da imara açık alanlar sınırlıdır ve arazi değerleri giderek yükselmektedir. Mevcut konutların yenilenmesinin ya da büyütülmesinin önünde yasal sınırlılıklar vardır. Bu nedenle yeni kentsel taleplerden uzak olan ve yaşam tarzına uygun konuta sahip olamayan gençlerin kentin farklı alanlarına yerleşmesi, sadece göçe neden olmamakta aynı zamanda Beykoz'daki kentsel ve kamusal yaşamı da etkilemektedir.

Bunların yanı sıra çalışma hayatını kent merkezinde sürdüren bekâr gençlerin ailelerinden izin almaları durumunda ayrı eve çıkma talepleri de söz konusudur. Bu durum Beykoz'un çözülemeyen ulaşım problemiyle yakından ilişkilidir. Yoğun trafik saatlerinde işe gitmek ya da eve dönmek konusunda zorlanan Beykozlu eğitimli bekâr gençlerin merkezde yalnız ya da arkadaşlarıyla beraber yaşama talepleri olabilmektedir. Özellikle arabayla kısalan mesafeler toplu ulaşım ile uzayabilmekte ve gençler açısından önemli bir yorgunluğa dönüşebilmektedir:

Kent ile ilişkileri daha çok ilçe sınırları içinde gibi, ilçe değiştirenlerin de en çok ilgilendiği meseleler otobüs sorunları / sefer saatleri ve sıklığı gibi konular olur. İki Beykozlu karşılaşsa en çok yol üzerine konuşur, şikayetlenir, dert yanarlar. Bunun dışında Beykoz'da ormanda yer açıldı, ağaçlar kesildi, okul yapıldı vs. vs. haberler çıkar basında; bunu Beykozlulardan çok başkaları konuşur sosyal medyada veya gerçek hayatta.

Beykoz'da ulaşımın iyileştirilmesi, mahallelere yönelik otobüs hatlarının açılması hem Beykoz'la hem de kentle etkileşimi artıran bir unsurdur. Ancak bu mahallelerde küçük ölçekli villa siteleri ya da villaların varlığı nedeniyle toplu ulaşımın tercih edilmemesi otobüs hatlarının azalmasına yol açmaktadır. Bu durum hem çalışma hayatına katılımı hem de diğer kamusal mekânların kullanımında önemli sınırlılıklara neden olabilmektedir. Özellikle görece Beykoz'un merkezine uzak mahallelerde yerleşik olanların dışında yeni gelenlerin toplu ulaşımı kullanmamaları nedeniyle bütünsel bir ulaşım politikasının geliştirilememesi kentle etkileşimi farklılaştırmaktadır.

Son olarak, sanayi alanlarının aktif olduğu dönemlerde görece Beykoz'un belirli bölgelerinde -özellikle Paşabahçe'de- alışveriş ve çarşı imkânları var olmakla birlikte Beykozluların alışveriş için Eminönü ve Üsküdar gibi ilçeleri kullandığı görülmektedir. Günümüzde ise alışveriş ve çarşı için Ümraniye ilçesi kullanılmaktadır. Bu durum hem Eminönü ve Üsküdar'ın hem de Ümraniye'nin zaman içerisinde yaşadığı değişimlerle ilgilidir. Beykoz'da yaşayanlar bugün daha fazla Ümraniye, Çekmeköy ve Üsküdar ilçeleriyle etkileşim içerisinde.

Sonuç Yerine

Beykoz'un kır-kent etkileşimi çerçevesinde genel olarak dört boyutundan bahsedebiliriz. Birincisi Beykoz'un Osmanlı döneminde mesire, çiftlik, avlık, tarımsal üretim, su kaynakları açısından imar edilmiş örüntüsünü devam ettiren kırsal dokuya sahip mahalleleridir. Bu mahalleler tarım-hayvancılık ve turizm eksenli ekonomiye sahip olanlar şeklinde iki farklı yapı gösterebilmektedir. İkincisi sanayi bölgelerinin bulunduğu alanlarda işçilerin yerleşim mekânlarıdır. Üçüncüsü Boğaziçi kıyılarını takip eden yalılarda ve Beykoz'un ve İstanbul'un merkezinden uzak ve fakat ulaşım olanakları olan kapalı sitelerde ve villalarda oturan üst gelir gruplarının yerleşim bölgeleridir. Dördüncüsü ise Kavack'ta billurlaşan finansal hayatı, profesyonel meslekleri, özel eğitim (kurslar, dershaneler), kentsel üretim-tüketim ve eğlence imkânlarını sunan bölgedir.

Görüldüğü üzere Beykoz'da kır-kent etkileşiminde net bir ayırmadan söz etmek güçtür ve kimi zaman aralarındaki ilişki zayıflasa da çoğunlukla ikisinin bir arada olduğu bir kent yapısından bahsedilebilir. Böylece kırsal ile kentsel olanın geçirgen bir yapı arz ettiği söylenebilir. Bir taraftan kırsala özgü mekânsal ve toplumsal pratikler sürerken diğer taraftan hem kendi içinde bir kentselliği hem de kentin bütünüyle farklı düzeylerde bir alışverişi sağlaması nedeniyle *geçirgen* bir yapı bulunmaktadır. Bu nedenle Beykoz'u mekânsal ve toplumsal açıdan ele alacak çalışmaların bu geçirgen yapıyı dikkate almaları ve araştırmalarını buna uygun bir biçimde tasarlaması önemlidir. Ayrıca, Beykoz'un kırsal-kentsel açıdan geçirgenliğe sahip olması farklı bir kentselliği de beraberinde getirmektedir. Burada yaşayanlar için hem kentsel hem de kırsal olanaklar varlığını sürdürmeye devam etmekte, ikisi birbirinden ayıramayan bir bütünü oluşturmaktadır. Bu durum günümüz kentlerinde yaşayanların daha fazla doğa talebinde bulunmasıyla yakından ilişkilidir. Beykoz kentte kırı, kırda kenti yaşamak gibidir.

Beykoz geçmişte ve günümüzde İstanbul'un bir parçasıdır ve etkileşiminin güçlendirilerek sürdürülmesi gerekmektedir. Ancak bu ilişkinin 'doğa hakkı' söylemiyle hareket eden serbest zaman pratiklerine bütünüyle teslim edilmemesi, doğanın alınıp satılan bir meta haline gelişinin engellenmesi ve kırın 'boş zaman gettosu' olmasının önüne geçilmesi önemlidir. Kentlilerin kullanmasıyla kırsal alanlar niteliklerini ve cazibesini yitirebilmektedir. Kentle bütünleşen kırsal alanların mülksüzleştirilmiş kırsallığın karşısında konumlanması önemlidir (Lefebvre, 2018, s.132).

Beykoz'un istihdam olanakları da kır-kent etkileşiminde etkin konumdadır. Geçmişte sanayi alanlarına ev sahipliği yapmış olmasının yanı sıra bugün tarım-hayvancılığın etkin olduğu bir alandır. Bu yapı aynı zamanda nüfus deneyimlerini de çeşitlendirmektedir. Beykoz'un sanayi öncesi dönemde var olan ama sanayi ile birlikte hızlanan kentsel deneyimi, köylerden gelen nüfusu dönüştürdüğü gibi kent dışından gelen göçün bu mahallelere yerleşmesi ile kır-kent etkileşimini artırmıştır. Beykozlular kentsel imkânlarla önceden tanışan ve kültürlü insanlardır. Bu durum kırsal özelliklere sahip bir dokuda yaşamalarına rağmen kent soylu bir tavır sergilemelerine de imkân tanımaktadır. Kır-kent etkileşimi açısından bu kent soylu tavrın oluşumu ve gelişiminin daha

detaylı araştırmalara konu olması gerekmektedir.

Beykoz'un tarihsel olarak kır-kent etkileşiminde mesire alanı olmasının da önemli bir yeri vardır. Beykoz'un turizm potansiyeli düşünülürken hafta sonu kent içinden ve kent dışından gelenlerin getirdiği yükün de dikkate alınması gerekmektedir. Beykoz'un iktisadi hayatı için önemli olan turizm faaliyetlerinin, doğaya ve mekânsal ve toplumsal yapıya getireceği yükün, neden olacağı dönüşümlerin müzakere edilmesi öncelikli konulardan biridir. Kentlerin rekabetinde kuşkusuz iktisadi faaliyetler merkezi bir konuma sahiptir. Ancak bu rekabette uzun vadeli projeksiyonlarla hareket edilmediğinde rekabette avantaj sağlayan değerler bir zaman sonra sönmülenebilmektedir. Bu açıdan sürdürülebilir bir turizm planlaması üzerinde çalışmaya ihtiyaç vardır. Diğer yandan endüstriyel mirasın tasarım eksenli olarak değerlendirilmesi, kent ve ülke içinden ve ayrıca yurt dışından insanların ziyaretine imkân tanıyacak turizm alt yapılarının geliştirilmesi, tarım ve hayvancılığın varlığını devam ettirmesinin Beykoz'un hem kendi içindeki etkileşimini hem de İstanbul ile olan etkileşimini artıracığı söylenebilir.

Kentlerin yeniden ölçeklendirilmesinin Beykoz bağlamında da değişimlere sebep olduğu görülmektedir. Kentin yeniden ölçeklendirilmesiyle birlikte İstanbul'la ve yeni gelişen ilçelerle etkileşimi artan Beykoz'da, mahalleler ile Beykoz arasındaki mesafe de azalmış ve daha yakın bir etkileşim oluşmaya başlamıştır. İstanbul'un ve Beykoz'un yeniden ölçeklendirilmesinde Fatih Sultan Mehmet Köprüsü ve Tem Otoyolu ile Yavuz Sultan Selim Köprüsü ve Kuzey Marmara Yolu'nun inşa edilmesi önemli müdahaleler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra iki havalimanına da erişimin rahat olduğu Beykoz, bir cazibe merkezi hâline gelmektedir. Bu müdahaleler Beykoz'u kent ve bölge ekseninde ele almayı zorunlu kılarken mevcut kırsal yapısının ve kır-kent etkileşiminin ileriye dönük yerel dinamiklerle analiz edilmesini gerektirmektedir.

Kaynakça

- Akbulut, A., & Özçevik, Ö. (2019). Investigation of the Relationship Between Environmental Sustainability and Gated Communities in Beykoz, İstanbul. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 8 (2), 1265-1276.
- Brenner, N. (1999). Globalisation as Reterritorialisation: The Re-scaling of Urban Governance in the European Union. *Urban Studies*, 36(3), 431-451.
- Brenner, N. (2006). Metropolitan Kurumsal Reformu ve Çağdaş Batı Avrupa'da Devlet Mekânının Yeniden Ölçeklenmesi. *Planlama 2006/1 (35)*, 113-137. (Metropolitaninstitutional Reform and the Rescaling of Statespace in Contemporary Western Europe. *European Urban and Regional Studies*, 10(4), 297-324.)
- Lefebvre, H. (2013). *Kentsel Devrim*. İstanbul: Sel Yayınları.
- Lefebvre, H. (2018). *Şehir Hakkı*. İstanbul: Sel Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü* (çev. O. Akinhay ve D. Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Merrifield, A. (2017). *Yeni Kent Sorunu* (çev. D. Toprak ve C. Akyos), İstanbul: Tekin.
- Özatağan, G., & Güvenç, M. (2012). *Kentsel Bölgeye Dönüşümün Düşündürdükleri: İzmir'de Sanayinin Mekansal Organizasyonunda Yaşanan Değişimin Kent Bölge Oluşumuna Etkisi*, KBAM 3.Sempozyumu, Ankara.
- Sassen, S. (1991). *The Global City: New York, London, Tokyo*. New Jersey: Princeton University Press.
- Sassen, S. (2009). Uçsuz Bucaksız Bir Hareketliliğin Değişmez Kavşağı. *Urban Age İstanbul*, 5-6.
- Tekeli, İ. (2014). Türkiye'yi Anlamanın Yolu Kentlerini ve Demokrasisini Tanumaktan Geçiyor. *Doğu Batı*, 67, 63-84.

Beykoz'un Nüfus Özellikleri

Aylin Yaman KOCADAĞLI¹

Öz

Araştırmamızda Beykoz nüfusunun gelişim seyri, mekânsal dağılış doku, nüfusun nitelikleri ve geleceğe yönelik nüfus tahminleri ele alınmıştır. Bir yerleşim biriminin nüfusu, o yerleşim biriminin toplumsal tarihinin belirgin süreçlerini yansıtır. Beykoz nüfusunun gelişim seyri ve niteliklerinde meydana gelen değişiklikler de, bizlere dönemlerin sosyo-ekonomik şartları ve bunun nüfusa yansımaları noktasında önemli bilgiler sunmaktadır. Nüfus, bir yerleşim biriminin geleceğinin planlanmasında o yerleşim biriminin sahip olduğu toplumsal kaynaklarının da sınırını çizmektedir. Bu nedenle nüfusun geçmiş eğilimleri, günümüzdeki özellikleri ve gelecekteki durumu hakkında bilgi sahibi olmak oldukça önemlidir.

Araştırmamızda Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden yararlanılmış olup birçok alanda etkin bir araç olan Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) metodolojisi kullanılmıştır. Veri tabanı ve data yapısının oluşturulmasında ArcMap 10.3 yazılımından; nüfus tahminlerini elde etmede ise MATLAB 2017 programından faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nüfus, Şehirleşme, Göç, Mekânsal Analiz, Beykoz

Nüfus en genel tanımıyla sınırları kesin olarak belirlenmiş bir alanda, belli bir zamanda yaşayan insanların sayısıdır. Nüfus her an değişen, dinamik bir olaydır. Bir yandan doğumlar, ölümler, göçlerle miktarında yani niceliğinde değişiklikler kaydedilirken diğer yandan niteliklerinde de değişimler yaşanmaktadır. Nüfusun toplam sayısı kadar nüfusun sahip olduğu nitelikleri de çok önemlidir. Nüfusun niteliği ona paralel bir şekilde geliştirilen sosyo-ekonomik hizmetlerle değer kazanır ve böylece nüfus gerçek anlamda bir güç un-

1 Dr., İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi, <http://aves.istanbul.edu.tr/yaman/>

suru haline dönüştürülebilir. Kalkınma ve kamu politikalarının oluşturulmasında nüfus faktörü büyük önem taşır. Demografik bilgilerin önemi şüphesiz sadece kamu politika ve yatırımlarının belirlenmesinde değil aynı zamanda özel sektör yatırımlarının yönünü çizmesinde de önemli bir etkidir. Eğitim yatırımları, sağlık yatırımları, ulaştırma ve enerji yatırımları gibi birçok yatırım bugünkü ve gelecekteki nüfus miktarı, özelliği ve dağılımları dikkate alınarak hayata geçirilir. Bu nedenle nüfusun gelişim seyri, mekânsal dağılımı ve yapısının bilinmesi çeşitli mekânsal ölçek ve amaçlarla hazırlanan planlama çalışmaları açısından çok önemlidir.

Nüfusa dair istatistiklerle çeşitli ölçeklerdeki yerleşim birimlerinde gerçekleştirilen analiz ve sentezler; nüfusun nasıl bir gelişim çizgisi gösterdiği, nerelerde, nasıl bir dağılım düzeni sergilediği, bunun nedenleri, nüfus özelliklerinin neler olduğu ve bu özelliklerin zamansal - mekânsal dağılım düzeninin ne şekilde gerçekleştiği, gelecekte nasıl bir seyir izleyeceği noktalarında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu çalışmalardan çıkan sonuçlar, ihtiyaç ve sorunların belirlenmesi ya da nüfus açısından sahip olunan üstünlük ve zaafın mekâna bağlı olarak ortaya konulmasıyla şüphesiz yöneticilerin atacağı adımları da sağlamlaştıracaktır.

Araştırmamızın konusunu Beykoz ilçesi nüfusunun incelenmesi oluşturmaktadır. Araştırmamızda Beykoz'un nüfus özellikleri coğrafi bir bakış açısı altında mekânla karşılıklı ilişki, dağılım ve nedensellik çerçevesinde ele alınacaktır. Bu bağlamda öncelikle nüfus miktarı ve nüfus artış hızı değerlendirilecektir. Beykoz'da nüfusun yıllara göre gelişim seyri ortaya konulurken, bu süreçte nüfus miktarında kaydedilen artış veya azalışların nedenleri üzerinde durulacaktır. Beykoz'da nüfusun yıllara göre artış hızı ve bu hızın gerek ülkemiz gerekse İstanbul özelindeki durumu karşılaştırmalı olarak nedenleriyle birlikte ele alınacaktır. Beykoz'da toplam nüfusun gelişim seyri içerisinde kırsal - şehir nüfuslarının gelişim seyirleri de incelenecektir. Nüfusun toplam miktarının yanı sıra bu nüfusun mekânda nasıl bir yoğunluk ve dağılım dokusu sergilediği de önem taşımaktadır. Beykoz'da nüfus yoğunluğu, nüfusun mekânsal dağılımı ve bu dağılımın nedenleri ele alınacaktır. Bu kapsamda nüfusun dağılımına etki eden fizikî, beşerî faktörler ele alınacak; nüfusun mekânsal dağılımında zaman içinde meydana gelen değişiklikler ve bunların nedenleri üzerinde durulacaktır.

Nüfus büyüklüğü ve nüfusun mekânsal dağılımının yanı sıra nüfusun niteliklerinin bilinmesi de büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda öncelikle Beykoz nüfusunun cins ve yaş gruplarına göre dağılımı incelenecektir. Yıllar bazında nüfusun cins ve yaş gruplarına göre sergilediği dağılım nedenleriyle birlikte ele alınacaktır. Nüfusun yaş gruplarına göre dağılımının bilinmesi, özellikle nüfus gruplarının ihtiyaç duyduğu çeşitli hizmetlerin sağlanmasında (eğitim, sağlık, kültür gibi) önemli rol oynar. Bu bilgiler aynı zamanda aktif ve bağımlı nüfus miktarlarını göstermesi bakımından da önem taşır. Nüfusun cins ve yaş gruplarına göre dağılımının yanı sıra okuryazarlık ve eğitim düzeyi ile medeni hal durumu ele alınacak; hane halkı büyüklüğü de incelenecektir.

Beykoz'un nüfuslanma sürecinde göçlerin de büyük etkisi olmuştur. Göç; demografik, sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel değişimler meydana getiren önemli bir olaydır. Araştırmamızda Beykoz'da yaşanan göç süreci ve bunun

nedenleri üzerinde durulacak; yaşanan göçün nüfus ve yerleşme üzerindeki etkileri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Günümüzde Beykoz ilçesinde ikamet eden nüfus, nüfusa kayıtlı oldukları iller açısından değerlendirilecek; aynı zamanda Beykoz nüfusuna kayıtlı olmasına rağmen, başka illerde yaşayan Beykozluların dağılışı da araştırılacaktır.

Geleceğe yönelik planların yapılabilmesi, gerekli altyapı ve hizmetlerin oluşturabilmesinde nüfusa dair tahminler de büyük önem taşımaktadır. Bu noktadan hareketle geçmişteki eğilimlerin gelecekte de devam edeceği varsayımına dayanılarak, Beykoz nüfusundaki değişimin ne yönde olacağını araştırmak ve nüfusla ilgili geleceğe yönelik tahminlerde bulunabilmek için zaman serisi analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarının karşılaştırılması neticesinde nüfusu en iyi açıklayan modeller tespit edilmiş ve bu modeller üzerinden geleceğe yönelik nüfus tahminleri elde edilmiştir.

Araştırma Sahasının Konumu

Beykoz'un sahip olduğu sit ve sitüasyon özellikleri tarih boyunca bu sahayı önemli kılan hususların başında gelmektedir. İdarî olarak İstanbul iline bağlı bir ilçe olan Beykoz, konum olarak Marmara Bölgesi'nin Çatalca-Kocaeli Bölümü'nde Kocaeli Yarımadası üzerinde yer almaktadır. Kocaeli Yarımadası'nın kuzeybatısında, İstanbul Boğazı'nın doğu yakasında ve Boğaz'ın Karadeniz'e açılan kesiminde yer alan ilçe oldukça stratejik bir konuma sahiptir. $41^{\circ} 2' - 41^{\circ} 14'$ kuzey enlemleri ile $29^{\circ} 3' - 29^{\circ} 21'$ doğu boylamları arasında yer alan Beykoz ilçesi, toplam $310,36 \text{ km}^2$ lik bir yüzölçümüne sahiptir. Batıdan İstanbul Boğazı, kuzeyden Karadeniz ile çevrelenmiş olan Beykoz ilçesinin doğusunda Şile, doğu - güneydoğusunda Çekmeköy, güneyinde ise Ümraniye ve Üsküdar ilçeleri yer almaktadır (Şekil 1).

Şekil 1: Araştırma Sahasının Konumu

Nüfus Özellikleri

Stratejik konumu ve zengin bir doğal ortam potansiyelinin varlığı nedeniyle Beykoz'da yerleşim tarihi oldukça eskidir. Evliyâ Çelebi Seyahatnâme'sinde 17. yüzyılda Beykoz'un 800 haneli, bağ ve bahçeli mamur ve müzeyyen bir kasaba olduğu; cümle halkının bahçıvan, oduncu ve balıkçı olduğu bilgisini vermektedir (Evliyâ Çelebi, 2003). Ortalama hane halkı büyüklüğünün dört veya beş kişi olduğu varsayılırsa, o dönemde Beykoz şehir nüfusunun yaklaşık 3.200-4.000 civarında olduğu tahmin edilebilir. Beykoz, Osmanlı döneminde önemli bir sayfiye ve mesire yeri olarak önem kazanmaya başlamıştır. Avlakların geniş yer tutması ve uygunluğu nedeniyle başta padişahlar olmak üzere saray erkânının gözde mekânlarından birisi olmuş; bu etkinliğe özel olarak av köşkleri inşa edilmiştir. 19. yüzyılla birlikte Beykoz, Osmanlı İmparatorluğu'nun sanayileşme hamlelerinin de gerçekleştirildiği İstanbul'daki yerlerden birisi olmuş ve bu dönemde kurulan sanayi tesisleriyle adından söz ettirmeye başlamıştır (Koçu, 1961). Bu sanayi kuruluşlarından bir kısmı zamanla kapanırken bir kısmı Cumhuriyet döneminde de faaliyetlerini geliştirerek devam ettirmiştir. Beykoz'da su değirmenlerinden başlayarak, Cumhuriyet Türkiyesinin en büyük sanayi tesislerinden bazılarını üreten bir gelişim çizgisinde sanayileşme süreci yaşanmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan ve Cumhuriyet döneminde de gelişerek devam eden bu süreç, esasında Beykoz'da nüfus ve yerleşmenin gelişiminde belirleyici bir faktör olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında hâkim ekonomik fonksiyonun tarım, balıkçılık, ormancılık (odunculuk ve kömürcülük - odun kömürcülüğü-) olduğu ilçede, sanayinin gelişimiyle nüfus da hızla artmaya başlamıştır. Beykoz'da nüfus ve yerleşmenin gelişiminde özellikle iki sanayi tesisinin büyük etkisi olmuştur. Bunlardan ilki, kuruluşu Osmanlı dönemine dayanan ve 1933 yılında Sümerbank'a devredilen Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası; diğeri ise 1935 yılında faaliyete geçen Paşabahçe Şişe Cam Fabrikası'dır. 1955 yılında hazırlanan İstanbul Sanayi Bölge Planı ile Boğaziçi'nde sanayi tesislerinin mekânsal dağılışı belirlenmiş; Beykoz, Paşabahçe Şişe Cam Fabrikası ve Deri - Kundura Fabrikası tesisleriyle sanayi alanı olarak kabul edilmiş ve sanayi fonksiyonuna dair kimliğini bu tarihten sonra daha da geliştirerek korumuştur. Sanayi fonksiyonunun gelişim göstermesi Beykoz'un nüfusu, sosyal yapısı, kültürel kimliği ve şehir dokusunda hızlı değişimlere neden olmuştur. Saray erkânının dahi tercih ettiği İstanbul'un gözde mesire ve sayfiye yeri kimliği zaman içinde değişerek, yerini sanayileşme ve buna eşlik eden gecekondulaşma sürecine bırakmıştır. Bu süreçte nüfusu hızla artarken çarpık bir şehirleşmeyle yerleşme mekânsal olarak hızla büyümüştür. Esasında özellikle 1950 yılı sonrasında İstanbul genelinde şehri değiştirip dönüştüren dinamiklerin etkisi Beykoz özelinde de yaşanmış ve Beykoz'da nüfus ve yerleşme hızlı bir gelişim kaydetmiştir. Şehrin nüfus ve mekânsal gelişimine yön veren sanayi tesislerinden Deri ve Kundura Fabrikası 1999'da üretimine son verirken, Şişe Cam Fabrikası ise 2002 yılında kapanmıştır (Şahin, 2015b). 2000'li yıllarla birlikte sanayi fonksiyonunu yitirmeye başlayan Beykoz, günümüzde yeni bir fonksiyonel kimlik arayışı içerisindedir.

Nüfusun Gelişim Seyri

Beykoz, gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet dönemi idarî yapılanmasında önemli bir merkez olarak dikkat çekmektedir. 1868 yılında çıkarılan *Dersaadet İdare-i Belediye Nizâmnamesi* ile İstanbul 14 belediye dairesine ayrılmış olup Beykoz bu dairelerden birisidir (Canatar, 2015). 19. yüzyılın sonuna doğru nüfusa dair çeşitli kaynaklardan elde edilen veriler incelendiğinde, Beykoz'un önemli bir miktarda nüfus barındırdığı anlaşılmaktadır. Vital Cuinet'nin 1894 yılında Anadolu yakasında yer alan kazalar hakkında verdiği bilgiler arasında Beykoz merkezin 4.363, Beykoz kazasının ise toplam 9.494 nüfusa sahip olduğu görülmektedir (Behar, 1996). Vital Cuinet 1894 yılında Kanlıca'nın nüfusunu 25.183 olarak belirtmektedir. Görüldüğü gibi, 1894 yılında Kanlıca'yla birlikte değerlendirildiğinde Beykoz'un toplam nüfusu 34.677 kişiye çıkmaktadır. Osmanlı döneminde 1914 sayımına göre Beykoz 18.792 nüfusa sahip olup, bu nüfusun 14.466'sının Müslüman, 3.708'inin Rum, 325'inin Ermeni ve 292'sinin Yahudi ve bir kişinin de Protestan olduğu belirtilmektedir (Karpat, 2015).

Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra Beykoz, yeni idarî yapılanmadaki yerini almıştır. Cumhuriyet tarihinde o dönemki idarî yapılanmaya da dair bilgiler veren ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapılmıştır. 1927 yılında İstanbul vilayetinin idarî taksimatında Beykoz, Üsküdar kazası (ilçesi) dâhilinde yer almaktaydı. Ancak Beykoz'un yeniden ilçe hüviyeti kazanması çok uzun sürmedi. 1930 yılında İstanbul idarî olarak 15 kazadan oluşuyordu (İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1930-1931, s. 35). 21 Mayıs 1930 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak Fatih, Eminönü, Kadıköy, Beşiktaş ve Sarıyer'de kaza teşkilatı oluşturuldu (Resmi Gazete, 21 Mayıs 1930, Sayı 1499, s. 8935). 15 Eylül 1930 tarihli Resmi Gazete'den İstanbul vilayetinde yeni oluşturulan bu beş kaza ile birlikte mevcut sekiz kazanın (Adalar, Bakırköy, Beykoz, Beyoğlu, Kartal, Silivri, Üsküdar ve Yalova) varlığı ortaya çıkmaktadır (Resmi Gazete, 15 Eylül 1930, Sayı 1596, s. 9365). Bu noktadan hareketle Beykoz kazasının yeni oluşturulan bu kazalardan önce kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'un eski kazalarından birisi olan Beykoz, 1930 yılında Merkez, Anadoluhisarı ve Mahmutşevketpaşa nahiyelerinden oluşuyordu. Aynı yıl Beykoz kazasının Merkez'e bağlı 6, Mahmutşevketpaşa nahiyesine bağlı 12 olmak üzere toplam 18 köy yerleşmesi vardı. Beykoz Merkez nahiyesine bağlı 6 mahalle (Anadolukavağı, Beykoz, İncirköy, Mirşah, Paşabağçe ve Yalıköy) ve Anadoluhisarı nahiyesine bağlı 4 mahalle (Anadoluhisarı, Çubuklu, Kanlıca ve Yenimahalle) bulunmaktaydı (İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1930-1931, s. 36-37).

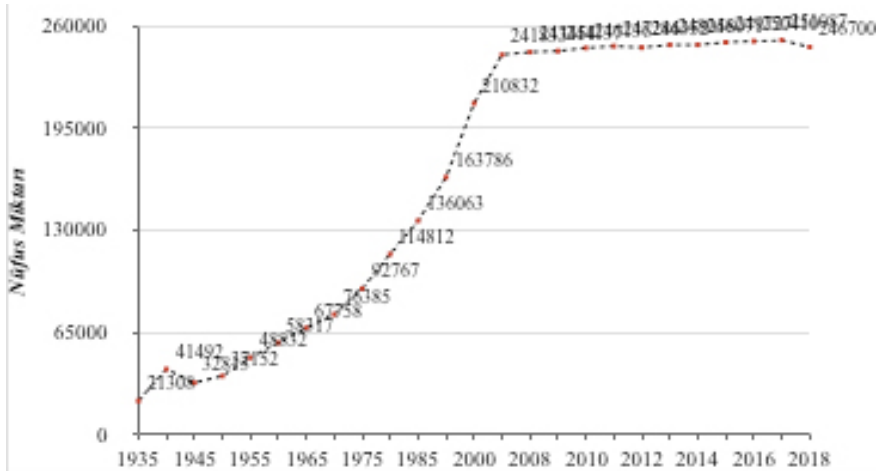
Yukarıda kısaca özetlenen İstanbul ilinin idarî taksimatında Beykoz yerini aldıktan sonra, nüfusuna dair detaylı verilere 1935 yılı nüfus sayımından itibaren ulaşabilmekteyiz. Cumhuriyet tarihinde ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927 yılında Beykoz idarî olarak Üsküdar ilçesine bağlı olduğu ve bu yılda yapılan nüfus sayımında sadece ilçe geneline ait nüfus bilgileri verildiği, nahiye ile köylere dair veri bulunmadığı için bu yıla dair Beykoz'un nüfus verisi elimizde bulunmamaktadır. Bu nedenle Beykoz'un nüfusuna dair resmi veriler 1935 nüfus sayımından itibaren değerlendirilebilmektedir.

Cumhuriyet döneminde Beykoz nüfusunda önemli değişimler yaşanmıştır. Bey-

koz nüfusunun belirli dönemlerde kaydettiği artış ve azalışlar yaşanan sosyal, siyasal ve ekonomik olaylarla çok yakından ilişkili olup dönemlerin şartlarını bize yansıtmaktadır. 1935 yılında Beykoz'un toplam nüfusu 21.308 kişidir. 1945 yılından 2011 yılına kadar Beykoz nüfusu sürekli bir artış kaydetmiştir (Tablo 1, Şekil 2). Özellikle 1950 yılı sonrasında nüfus 2000'li yıllara kadar hızla artmıştır. 1950 yılında 37.152 olan toplam nüfus 1980 yılına gelindiğinde 114.812 kişiye ulaşmıştır. 2000 yılına gelindiğinde toplam nüfus 20 yıl gibi kısa bir süre zarfında %84'lük bir artış kaydederek, 210.832 kişi olmuştur. 1935 yılında 21.308 olan toplam nüfus, 2018 yılına gelindiğinde yaklaşık 12 kat artarak, 246.700 kişiye ulaşmıştır.

Tablo 1: Sayım Yıllarına Göre Beykoz Nüfusu

Yıllar	Şehir	%	Kır	%	Toplam	Yıllar	Şehir	%	Kır	%	Toplam
1935	15.103	71	6.205	29	21.308	2007	220.111	91	21.722	9	241.833
1940	31.236	75	10.256	25	41.492	2008	219.960	90	23.494	10	243.454
1945	25.611	78	7.202	22	32.813	2009	220.008	90	24.129	10	244.137
1950	29.658	80	7.494	20	37.152	2010	221.542	90	24.594	10	246.136
1955	36.859	75	11.973	25	48.832	2011	222.075	90	25.209	10	247.284
1960	45.679	78	12.638	22	58.317	2012	220.364	89	25.988	11	246.352
1965	51.689	76	16.069	24	67.758	2013	248.056	100	0	0	248.056
1970	61.206	80	15.179	20	76.385	2014	248.071	100	0	0	248.071
1975	76.804	83	15.963	17	92.767	2015	249.727	100	0	0	249.727
1980	94.101	82	20.711	18	114.812	2016	250.410	100	0	0	250.410
1985	118.697	87	17.366	13	136.063	2017	251.087	100	0	0	251.087
1990	142075	87	21.711	13	163.786	2018	246.700	100	0	0	246.700
2000	188.044	89	22.788	11	210.832						

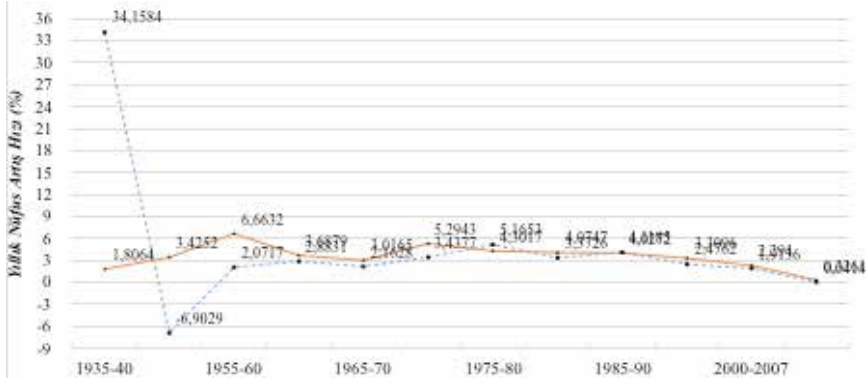
Şekil 2: Beykoz Nüfusunun Gelişim Seyri

Bir yerleşim biriminin yıllık nüfus artış hızı; doğum, ölüm ve göçlerin sonucunda değişen nüfusun bir önceki yıla göre oranını verir. Sayım yılları arasında Beykoz'un yıllık nüfus artış hızı her zaman aynı olmamıştır (Şekil 3). Yaşanan siyasal, sosyo-ekonomik olaylar dönemlerin nüfus artış hızını kimi zaman yavaşlatmış kimi zaman ise artırmıştır. 1935 yılında 21.308 olan Beykoz nüfusunun 1940 yılında yıllık %18,9 gibi çok yüksek bir artış hızıyla 41.492 kişiye yükseldiği görülmektedir. Bu önemli artışın iki temel sebebi bulunmaktadır. Bunlardan ilki 2. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı askeri şartlardır. İlçenin sahip olduğu stratejik konumu savaş yıllarında Beykoz'un askeri önemini daha da artırmıştır. Bu yıllarda sahaya askerlerin konuşlandırılması Beykoz nüfusunu hızla yükseltmiştir. Nitekim 1940 yılındaki nüfus artışının büyük bir bölümünün erkek nüfusunda kaydedilmesi bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. 1935-1940 yılları arasında erkek nüfusundaki yıllık artış hızı %34,2 iken; bu artış kadın nüfusunda sadece %1,8'dir (Şekil 4). 1940 yılında Beykoz toplam nüfusunun %74 gibi yüksek bir oranını erkek nüfusunun teşkil ettiği görülmektedir. Bu yıllar arasında Beykoz nüfusunun erkek ekseninde hızla artmasında etkili olan ikinci faktör Beykoz'da açılan fabrikalar olmuştur. Anadolu'nun çeşitli kesimlerinden özellikle Karadeniz Bölgesi'nden eşini geride bırakarak, çalışmak için Beykoz'a gelen erkek işçiler Beykoz nüfusunu erkek ekseninde hızla artırmıştır. 1945 yılında Beykoz toplam nüfusu yıllık -%4,2'lik bir azalışla 32.813 kişiye gerilemiştir. Bu gerilemede savaşın etkisini kaybetmesi ve sonlanması neticesinde Beykoz'a konuşlandırılan askeri nüfusun çekilmesi etkili olmuştur. Nitekim bu azalmanın erkek nüfusunda olduğu da açıkça görülmektedir. Bu yıllar arasında erkek nüfusu yıllık -%6,9 oranında bir azalma kaydederken, kadın nüfusu yıllık %3,4 oranında bir artış kaydetmiştir (Şekil 4).

Şekil 3: Beykoz Nüfusunun Sayım Yıllarına Göre Yıllık Artış Hızı (%)

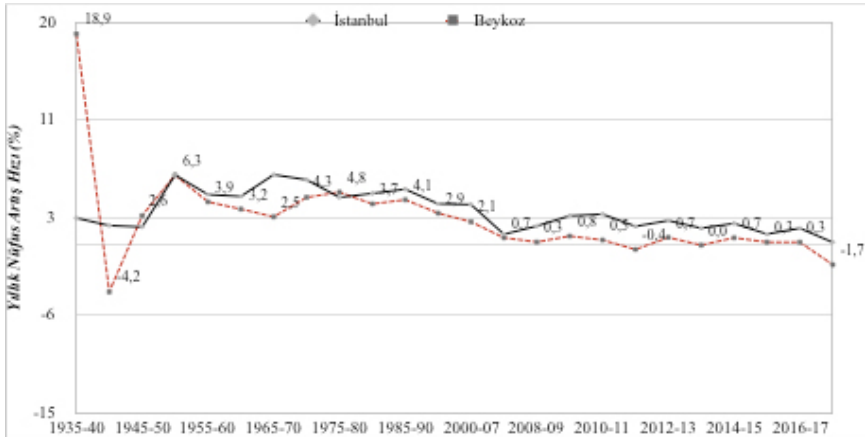

Şekil 4: Beykoz Nüfusunun Cins'e Göre Yıllık Artış Hızları (%)

1940-1945 yılları arasında nüfusta yaşanan bu azalmadan sonra, Beykoz nüfusu 2011 yılına kadar sürekli bir artış kaydetmiştir. Özellikle 1945 ile 2000 yılları arasında gerçekleşen yıllık nüfus artış hızları, bazı dönemlerde İstanbul ilini bile geride bırakacak kadar dikkat çekicidir (Şekil 5). Bu dönemlerde nüfus artışında belirleyici olan faktör Beykoz'a yönelen iç göç hareketleri olmuştur. Osmanlı döneminde Beykoz'da başlayan sanayileşme hareketi yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde de devam ettirilmiştir; rakı ve ispiroto fabrikası, deri - kundura fabrikası, cam fabrikasının yanı sıra yabancı sermayeye ait birtakım tesisler (akaryakıt depolama ve dolun tesisleri gibi) Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Beykoz'da kurulan ve gittikçe üretim kapasitelerini artıran sanayi tesisleri bu dönemlerde Beykoz nüfusunun artmasında başlıca rolü oynamıştır. Sanayi tesislerinin ihtiyaç duyduğu iş gücü, Anadolu'nun çeşitli kesimlerinden Beykoz'a yönelen göç sürecini başlatmıştır. Nitekim bu süreçte Beykoz nüfusundaki artış, doğal nedenlerden çok göçler yoluyla olmuştur. Nüfusta yaşanan önemli sıçramalardan biri 1950-55 döneminde kaydedilen artıştır. 1950 yılında 37.152 olan Beykoz nüfusu, yıllık %6,3'lük artış hızıyla 1955 yılında 48.832 kişiye yükselmiştir. Bu dönem, İstanbul ilindeki yüksek nüfus artış hızıyla da birebir örtüşmektedir (Şekil 5). Bu süreçte Beykoz'da kadın nüfusunun da hızla artmaya başladığını görüyoruz. Beykoz'a çalışmaya gelen erkek işçiler, fabrikalarda münhal kadın işçi kadrosunun bulunduğunu öğrenmeleri üzerine memleketlerine dönüp ailelerini getirmişler ve fabrikalara yerleştirmişlerdir. 1950'li yıllarda ekonomik faaliyetlerdeki gelişimle çalışmak için Beykoz'a gelen işçilerin bir kısmı fabrikaların civarında işçiler için inşa edilen lojmanlara yerleştirilirken bir kısmı ise gene fabrikaların yakın çevresinde kendi inşa ettikleri gecekonduarda yaşamaya başlamışlardır. Nüfus artışıyla birlikte ortaya çıkan konut ihtiyacı, Beykoz şehrinin mekânsal olarak hızla büyümesine de neden olmuştur.

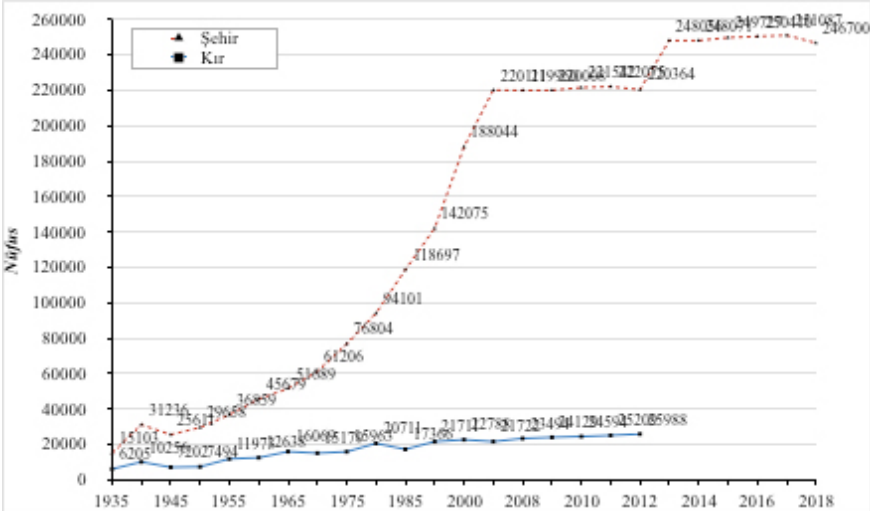
Nüfusta yaşanan bir diğer önemli sıçrama 1975-1980 yılları arasında kaydedilen artıştır. Bu dönemde Beykoz nüfusunun yıllık artış hızı İstanbul ilini geride bırakacak kadar dikkat çekicidir (Şekil 5). 1975 yılında 92.767 olan nüfus, yıllık %4,8 artış hızıyla 1980 yılında 114.812 kişiye ulaşmıştır. Bu dönemde ülke genelinde tarımda mekanizasyonun artmasıyla birlikte kırdan kente göç olgusunun ivmesinin daha da yükselmesi, büyükşehirlerdeki iş imkânının fazlalığı, ilçedeki

sanayi tesislerinin kapasitelerini artırması, iş gücüne duyulan talebin daha da artması Beykoz nüfusunun artmasında belirleyici olmuştur. 2000'li yıllara kadar oldukça yüksek seyreden yıllık nüfus artış hızları özellikle 2007 yılı sonrasında hızla azalmaya başlamıştır (Şekil 3). Bu durumun ortaya çıkmasında sanayi tesislerinin kapanması, ortaya çıkan işsizlik sorunu, doğum oranlarının düşüşü, Beykoz'dan dışarıya yönelen göçler etkili olmuştur. 2007 yılı sonrasında en önemli azalış 2017-2018 döneminde gerçekleşmiştir. 2017 yılında 251.087 olan Beykoz nüfusu 2018 yılında $-1,7$ oranında bir azalış göstererek, 246.700 kişiye gerilemiştir. Mutlak nüfusta bir yıl içerisinde 4.387 kişilik bir azalma kaydedilmiştir.

Şekil 5: İstanbul İli ve Beykoz İlçesinde Yıllık Nüfus Artış Hızlarının Karşılaştırılması

Beykoz'da nüfusun gelişim sürecinde şehir-kır nüfus yapısında da önemli değişiklikler meydana gelmiştir. 2012 yılına kadar idarî olarak kırsal nüfusa sahip olan Beykoz ilçesinin, bu tarihten sonra Büyükşehir yasasında meydana gelen değişikliklerle kırsal nüfusu kalmamıştır. 1935 yılında Beykoz ilçesi toplam nüfusunun %71'i (15.103 kişi) şehirde yaşarken; %29'u (6.205 kişi) Beykoz merkeze bağlı 8 köy ile Mahmutşevketpaşa bucağına bağlı 12 köy yerleşmesinde yaşıyordu (Tablo 1, Şekil 6). 1970 yılına gelindiğinde, şehir nüfusunun oranı %80'e yükselirken kır nüfusunun oranı %20'ye gerilemişti. 2007 yılında şehir nüfusu %91 (220.111 kişi) ile en yüksek oranına erişmişken, kır nüfusu %9 (21.722 kişi) oranına düşmüştü. 2012 yılına gelindiğinde, Beykoz nüfusunun %89'u (220.364 kişi) şehirde yaşarken; %11'i (25.988 kişi) merkeze bağlı 20 köy yerleşmesinde yaşıyordu. 2012 yılında İstanbul'un idarî yapılanmasında meydana gelen değişikliklerle büyükşehir sınırlarının il sınırlarıyla çakışması neticesinde köyler mahalleye dönüştürülmüştür. Böylece 2012 yılı sonrasında resmi istatistiklerde kırsal nüfus kalmamış olup, Beykoz nüfusunun tamamı şehir nüfusu olarak değerlendirilmektedir. Bu durum Beykoz'da şehir-kır dokusundaki gerçeği yansıtmamakta olup, köylerin şehrin mahallelerine dönüştürülmesiyle sadece resmi istatistiklerde şehirli bir nüfus yaratılmıştır. Bu durum kırsal kesimde bazı kolaylıklarla birlikte birtakım idarî ve sosyo-ekonomik sorunları da beraberinde getirmiştir. Esasında 2018 yılında Beykoz nüfusunun hâlen %11'inin (28.065 kişi) kırsal kesimde yaşamakta olduğu ve kırsal yaşam düzenini muhafaza ettiği görülmektedir.

Şekil 6: Beykoz'da Şehir ve Kır Nüfuslarının Gelişim Seyri

Nüfusun Yoğunluğu ve Mekânsal Dağılımı

Beykoz ilçesinin en önemli yerleşmesi, idarî merkez olan Beykoz'dur. 1930'lu yıllarda yerleşme, merkezde Beykoz ve Yalıköy adıyla iki mahalleden oluşuyordu (Şahin, 2015b). Ancak idarî olarak ilçenin merkezine bağlı altı mahallesi (Beykoz, Yalıköy, Anadolu Kavağı, İncirköy, Mirşah ve Paşabağçe) bulunuyordu. 1970'lerin başlarında ilçede, belediye sınırları dâhilinde 15; 2007 yılında ise 20 mahalle vardı. 2008 yılında yapılan düzenlemeyle Çavuşbaşı İlk Kade-me Belediyesi kaldırılarak, mahalleleri (Baklacı, Çengeldere, Çiftlik, Fatih ve Yavuz Selim) Beykoz'a bağlandı ve böylece mahalle sayısı 25'e çıktı. 2012 yılı itibariyle Beykoz'da belediye sınırları dâhilinde 25 mahalle ve ilçe dâhilinde 20 köy yerleşmesi bulunuyordu. 2012 yılında Büyükşehir yasasında meydana gelen değişiklikle köylerin tüzel kişiliğinin kaldırılarak mahalleye dönüştürülmesiyle, idarî bakımdan Beykoz ilçesinin köyü kalmamış olup mahalle sayısı da 45'e yükselmiştir (Şekil 7). 2018 yılı itibariyle ilçe nüfusunun bu mahallelere göre dağılımı incelendiğinde, en fazla nüfusun (22.181 kişi) Kavacık Mahallesi'nde olduğu görülmektedir (Tablo 2). Nüfus büyüklüğü bakımından Kavacık'ı sırasıyla Çubuklu (20.393 kişi), Yeni Mahalle (19.147 kişi), İncirköy (17.601 kişi) ve Tokatköy (15.246 kişi) mahalleleri takip etmekte olup ilçe nüfusunun %38'i bu beş mahallede ikamet etmektedir. İlçede nüfusun en az olduğu mahalleler Göllü (239 kişi), Polonezköy (405 kişi), Öğümce (454 kişi), Bozhane (473 kişi) ve Kılıçlı (534 kişi) mahalleleridir.

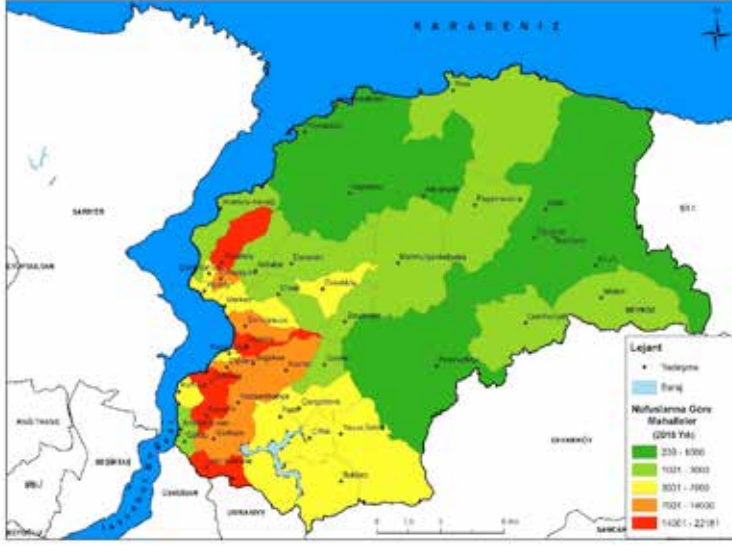

Şekil 7: Günümüzde Beykoz İlçesini Oluşturan Mahalleler

Tablo 2: Mahalle Bazında Nüfus ve Nüfus Yoğunluğunun Dağılımı, 2018

Mahalle	2018 Yılı Nüfusu	Alan (km ²)	Yoğunluk (Kişi /km ²)	Mahalle	2018 Yılı Nüfusu	Alan (km ²)	Yoğunluk (Kişi /km ²)
Acarlar	7.291	5,43	1.343	İshaklı	1.297	12,34	105
Akbaba	2.671	4,59	582	Kanlıca	4.168	1,31	3.182
Alibahadır	756	11,23	67	Kavacak	22.181	1,61	13.777
Anadolu Feneri	760	16,97	45	Kaynarca	651	5,65	115
Anadolu Hisarı	2.584	0,99	2.610	Kılıçlı	534	16,36	33
Anadolu Kavağı	1.852	5,23	354	M.Şevketpaşa	1.795	16,14	111
Baklacı	3.032	11,76	258	Merkez	5.920	3,54	1.672
Bozhane	473	14,27	33	Öğümce	454	10,61	43
Çamlıbahçe	6.333	0,49	12.924	Örnekköy	3.971	3,67	1.082
Çengeldere	4.949	4,81	1.029	Ortaçeşme	7.869	0,82	9.596
Çiftlik	5.320	4,08	1.304	Paşabahçe	3.747	0,56	6.691
Çiğdem	11.097	0,88	12.610	Paşamandıra	1.160	12,06	96
Çubuklu	20.393	2,34	8.715	Polonezköy	405	29,43	14
Cumhuriyet	2.037	10,58	193	Poyrazköy	914	8,56	107
Dereşeki	1.572	8,60	183	Riva	2.308	22,54	102
Elmalı	2.988	4,40	679	Rüzgarlıbahçe	7.880	3,43	2.297
Fatih	4.206	3,60	1.168	Soğuksu	10.856	0,93	11.673
Göksu	2.832	0,73	3.879	Tokatköy	15.246	3,99	3.821
Göllü	239	14,65	16	Yalıköy	5.304	1,01	5.251
Görelle	2.071	3,30	628	Yavuz Selim	5.116	13,54	378
Göztepe	9.793	2,61	3.752	Yeni Mahalle	19.147	2,44	7.847
Gümüşsuyu	13.918	2,46	5.658	Zerzavatçı	1.009	3,52	287
İncirköy	17.601	1,97	8.935	TOPLAM	246700	310,3	796

Beykoz ilçesinde nüfusun mekânsal dağılışı incelendiğinde, nüfusun başlıca mekânsal toplanma alanlarının Göksu ile Yalıköy arasında kıyıda ve kıyının hemen gerisindeki yamaçlarda yer alan mahalleler olduğu görülmektedir (Şekil 8 ve 9). Özellikle Kavacık, Çubuklu, Yeni Mahalle, İncirköy, Tokatköy, Ortaçeşme, Gümüşsuyu, Soğuksu, Çiğdem, Rüzgarlıbahçe ve Göztepe mahalleleri nüfusun başlıca toplanma alanlarıdır. Özellikle kırsal mahalleler diyebileceğimiz köyden mahalleye dönüştürülen yerleşim birimlerinin nüfusunun oldukça az olduğu görülmektedir.

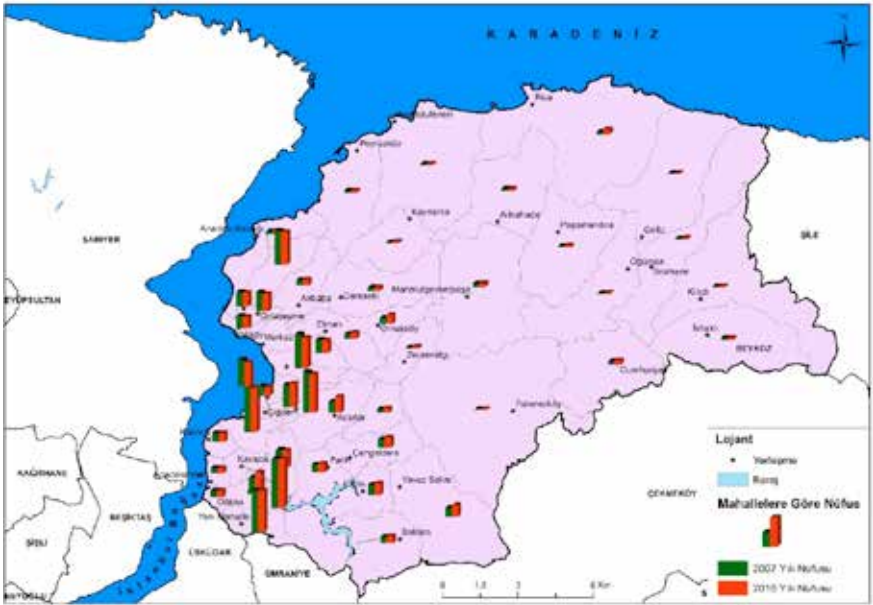

Şekil 8: Nüfusun Mahallelere Göre Dağılımı, 2018

Şekil 9: Nüfusun Mekânsal Dağılımı, 2018

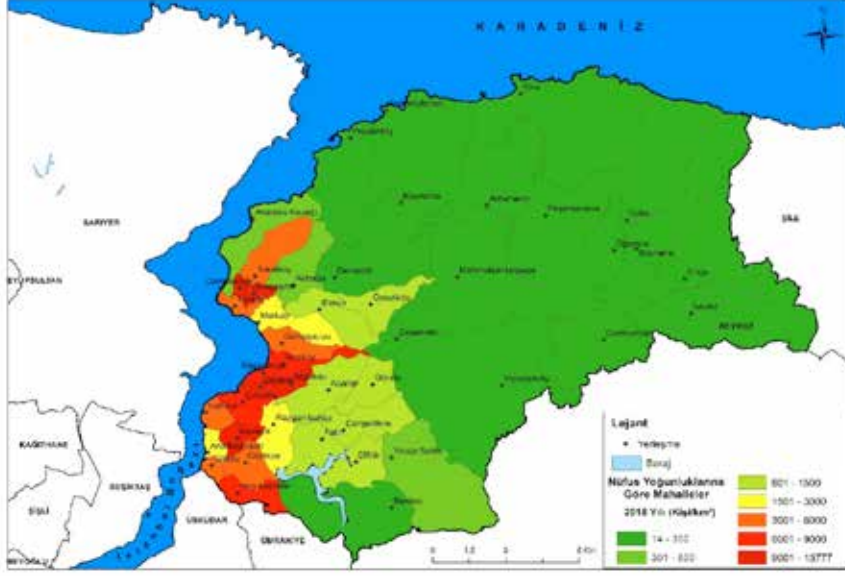
Yıllara göre nüfusun gelişim seyri bölümünde de bahsedildiği üzere, özellikle 2007 yılı sonrasında yıllık nüfus artış hızları oldukça yavaşlamış hatta bazı dönemler toplam nüfusta azalmalar kaydedilmiştir. Nitekim 2007 ve 2018 yıllarına ait mahalle nüfuslarını karşılaştırdığımızda ortaya çıkan tabloda 11 yıllık süreçte mahallelerin önemli bir kısmının nüfuslarının durağanlaştığı, neredeyse hiç artmadığı, bir kısmının ise azaldığı açıkça görülmektedir (Şekil 10). Nüfusunda önemli bir azalış yaşanan mahalleler Çiğdem, Çubuklu, Gümüşsuyu, İncirköy, Kanlıca, Ortaçeşme, Paşabahçe, Rüzgarlıbahçe, Yalıköy ve Merkez mahalleleri olmuştur. Bunun yanı sıra 11 yıllık bu süreçte özellikle Acarlar, Göztepe, Yavuz Selim, Fatih ve Çengeldere mahallelerinin nüfuslarında bir miktar artış kaydedilmiştir.

Şekil 10: 2007 ve 2018 Yıllarında Nüfusun Mahallelere Göre Dağılımı

Beykoz ilçesi genelinde nüfus yoğunluğu 2018 yılı itibariyle km^2 ye 796 kişidir. Ancak nüfus ilçe genelinde her yere eşit bir şekilde dağılmamıştır. Mahalleler bazında nüfus yoğunlukları birbirinden oldukça farklıdır (Tablo 2). Mahallelerin yüzölçümü ve sahip olduğu nüfusa bağlı olarak, nüfus yoğunlukları ortaya çıkmaktadır. Şekil 11'de de görüldüğü gibi, Beykoz'da nüfus yoğunluğu Göksu ve Yalıköy arasında kıyı boyunca yer alan mahalleler ile hemen kıyının gerisindeki yamaçlarda yer alan mahallelerde yoğunlaşmaktadır. Nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu mahalle Kavacık (13.777 kişi) olup, Kavacık'ı sırasıyla Çamlıbahçe (12.924 kişi), Çiğdem (12.610 kişi), Soğuksu (11.673 kişi), Ortaçeşme (9.596 kişi), İncirköy (8.935 kişi), Çubuklu (8.715 kişi), Yeni Mahalle (7.847 kişi), Paşabahçe (6.691), Gümüşsuyu (5.658 kişi), Yalıköy (5.251 kişi),

Göksu (3.879 kişi), Tokatköy (3.821 kişi), Göztepe (3.752 kişi) ve Kanlıca (3.182 kişi) mahalleleri takip etmektedir. Beykoz'da nüfus yoğunluğunun 1000 kişinin altında olduğu mahalle sayısı 22'dir. Kernel yöntemiyle yapılan nüfus yoğunluğunun mekânsal dağılışı haritasında da nüfusun mekânsal dağılışı dokusu net bir şekilde görülmektedir (Şekil 12).

Şekil 11: Nüfus Yoğunluklarının Mahallelere Göre Dağılımı, 2018

Şekil 12: Nüfus Yoğunluğunun Mekânsal Dağılımı, 2018

Beykoz'da yerleşme ve nüfusun mekânsal dağılımında doğal ortam özelliklerinin özellikle yükselti ve eğim değerlerinin oldukça etkili olduğu görülmektedir. Beykoz ilçesinin üzerinde yer aldığı saha eski bir aşınım satışı olup, akarsular tarafından derince yarılmıştır (Şekil 13). Yükselti değerlerinin fazla olmadığı ilçede, kısa mesafeler dâhilindeki hızlı yükselti artışı eğim değerlerinin fazla olmasına neden olmuştur. İlçede eğim değerlerinin fazla olduğu yamaçların oldukça geniş alanları kapladığı görülmektedir (Şekil 14). Şekil 13'te de görüldüğü gibi, Beykoz'da yerleşme ve nüfus kıyı çizgisi ile kıyı gerisinde yer alan yamaçlar arasında sıkışmış durumdadır. Akarsu vadilerinin Boğaz'a açıldığı kesimlerde kıyı boyunca kurulmuş yerleşmeler sıralanmaktadır. Yerleşmenin Boğaz kıyısından iç kesimlere doğru yoğun olarak sokulduğu kesimlerin vadi tabanları ve yamaçları olduğu görülmektedir. Kırsal yerleşim birimlerinin dağılımında da akarsu vadi sistemlerinin belirleyici olduğu söylenebilir.

Şekil 13: Beykoz'un Sayısal Yükselti Modeli (SYM)

Beykoz'un nüfus artışına ve nüfusun mekânsal gelişimine yön veren bazı faktörler bulunmaktadır. Nüfusun mekânsal dağılımında etkili olan yukarıda kısaca açıklanan fizikî faktörlerin yanı sıra beşerî faktörler de önemli rol oynamıştır. Bunlardan en önemlisi şüphesiz sanayileşmedir. Özellikle 1950 yılı sonrasında hız kazanan sanayileşme olgusu Beykoz'u İstanbul'un önemli sanayi ve ticaret alanlarından birisi haline getirmiştir. Sonuçta Beykoz hızla göç almaya başlamış, göçlerle hızlı bir nüfuslanma ve mekânsal büyüme sürecine girmiştir. Bu süreçte sanayinin odaklandığı kesimler ve çevresinde nüfus yoğunlukları artmıştır. İstanbul'un birçok noktasında olduğu gibi, Çubuklu, Paşabahçe ve Beykoz'a yerleşen sanayi buraya işçi akınını çekmiş ve gecekondulaşma 1950'den sonra bu semtlerde belirgin bir karakter almıştır (Şahin, 2015a). Sanayi bir yanda mevcut yerleşim alanlarının nüfusunu artırırken diğer yanda yeni yerleşim alanlarının ortaya çıkmasına da sebebiyet vererek mekânsal büyümenin önemli unsurlarından birisi haline gelmiştir. Bu süreçte ulaşım altyapılarının gelişimi de erişilebilirliği artırdığı için mekânsal gelişimin yönünü ve yoğunluğunu belirlemede etkili olmuştur. 1988 yılında Fatih Sultan Mehmet Köprüsü (FSM) ve bağlantı yollarının yapımı Beykoz'a erişilebilirliği artırmış; özellikle Kavacık, FSM'nin ulaşımına açılmasından sonra hızlı bir mekânsal gelişime sahne olmuştur.

Beykoz'da gerek nüfusun gelişim seyri gerekse yerleşmenin mekânsal gelişiminde göç olayının büyük etkisi vardır. Anadolu'nun çeşitli kesimlerinden Beykoz'a yönelen göçler, Beykoz'da gelişen sanayi tesislerinin ihtiyacı olan ucuz işgücü için kaynak oluşturmuştur. Beykoz, sanayinin kuruluş yeri seçiminde rol oynayan faktörler bakımından avantajlı olması nedeniyle İstanbul'da sanayileşmenin gerçekleştiği lokasyonlardan birisi olmuş ve sanayinin teşvik ettiği iç göç süreci Beykoz nüfusunu hızla artırırken nüfus yapısında da önemli değişikliklere neden olmuştur. Tablo 4 incelendiğinde 2018 yılında Beykoz'da ikamet eden kişilerin, çok farklı illerin nüfuslarına kayıtlı oldukları görülmektedir. İlçedeki nüfusun sadece %32'si İstanbul nüfusuna kayıtlı olup, geri kalan %68 farklı illerden gelenler ve yabancılardan oluşmaktadır. Tablonun bir bütün olarak değerlendirilmesiyle ortaya çıkan sonuç İstanbul ili genelinde olduğu gibi, Beykoz ilçesinin de nüfus açısından bir Türkiye mozaigi olduğudur.

Tablo 4: *Beykoz Nüfusunun Nüfusa Kayıtlı Oldukları İllere Göre Dağılımı, 2018*

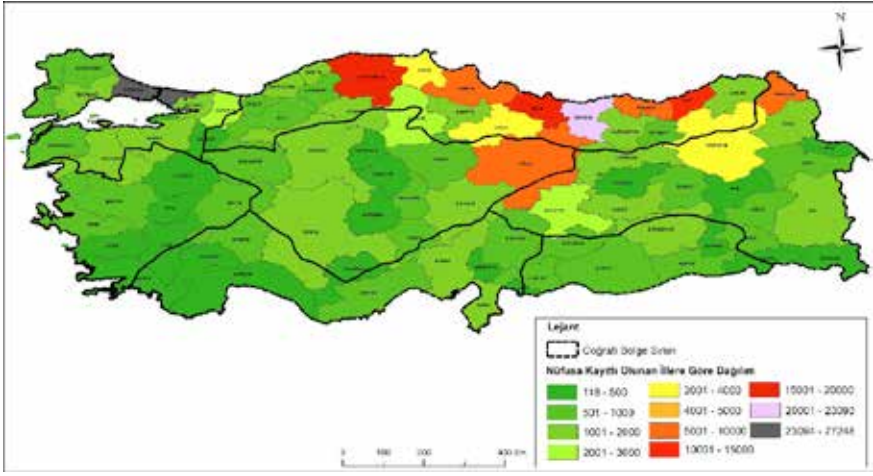
Nüfusa Kayıtlı Olunan İl	İkamet Edilen İlçe Beykoz	Nüfusa Kayıtlı Olunan İl	İkamet Edilen İlçe Beykoz	Nüfusa Kayıtlı Olunan İl	İkamet Edilen İlçe Beykoz	Nüfusa Kayıtlı Olunan İl	İkamet Edilen İlçe Beykoz
İstanbul	77.248	Konya	1.367	Karabük	819	Osmaniye	392
Giresun	23.093	Gümüşhane	1.351	Ş.Urfa	805	Muş	389
Kastamonu	18.114	Ankara	1.337	Siirt	783	Aksaray	379
Ordu	16.927	Balıkesir	1.278	Mersin	780	Denizli	344
Rize	11.838	Diyarbakır	1.190	Ağrı	763	Kütahya	339
Trabzon	9.032	Zonguldak	1.130	Yozgat	692	Kırşehir	313

Ardahan	8.838	Kayseri	1.106	Edirne	680	Yalova	303
Sivas	5.321	Adana	1.082	Mardin	669	Iğdır	276
Samsun	5.304	Bartın	1.075	Eskişehir	644	Uşak	257
Sinop	3.664	Van	1.039	Bayburt	640	Kırıkkale	242
Erzurum	3.336	Kocaeli	1.023	Bolu	637	Muğla	240
Tokat	3.135	Tekirdağ	1.016	Isparta	609	Bilecik	226
Çorum	2.911	Elazığ	1.012	Nevşehir	589	Batman	212
Malatya	2.404	Hatay	1.006	Manisa	556	Kilis	204
Sakarya	2.217	İzmir	992	Bitlis	533	Şırnak	197
Erzincan	1.858	Niğde	934	Afyon	530	Karaman	185
Amasya	1.854	Çanakkale	910	Bingöl	524	Burdur	185
Artvin	1.629	Kırklareli	892	Adıyaman	501	Hakkâri	118
Kars	1.564	Düzce	854	Antalya	475	TOPLAM: 243.330	
Çankırı	1.442	G.Antep	847	Aydın	445		
Bursa	1409	K.Maraş	841	Tunceli	435	Not: Yabancılar dâhil değildir.	

Beykoz ilçesinde ikamet eden nüfus, nüfusa kayıtlı oldukları illerin yer aldığı coğrafi bölgeler açısından incelendiğinde; ilçede yaşayanların çoğunlukla Karadeniz, Marmara, Doğu Anadolu ve İç Anadolu bölgelerinden olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 5). Karadeniz Bölgesi toplam nüfus içinde %43 oranıyla birinci sırada yer almaktadır. Karadeniz Bölgesi içerisinde özellikle Doğu Karadeniz bölümü oldukça dikkat çekicidir (Şekil 15). Karadeniz Bölgesi'nden nüfusa kayıtlı olunan iller bakımından birinci sırada Giresun (23.093 kişi) yer alırken, Giresun'u sırasıyla Kastamonu (18.114 kişi), Ordu (16.927 kişi), Rize (11.838 kişi) ve Trabzon (9.032 kişi) illeri takip etmektedir. Karadeniz Bölgesi'nden sonra toplam nüfus içinde %36 oranıyla Marmara Bölgesi ikinci sırada yer almaktadır. Bu oranın çoğunluğu (%32'si) İstanbul nüfusuna kayıtlı olanlardır. Bunların yanı sıra Beykoz'da 2018 yılı itibariyle toplam 3.370 yabancı nüfus da yaşamaktadır.

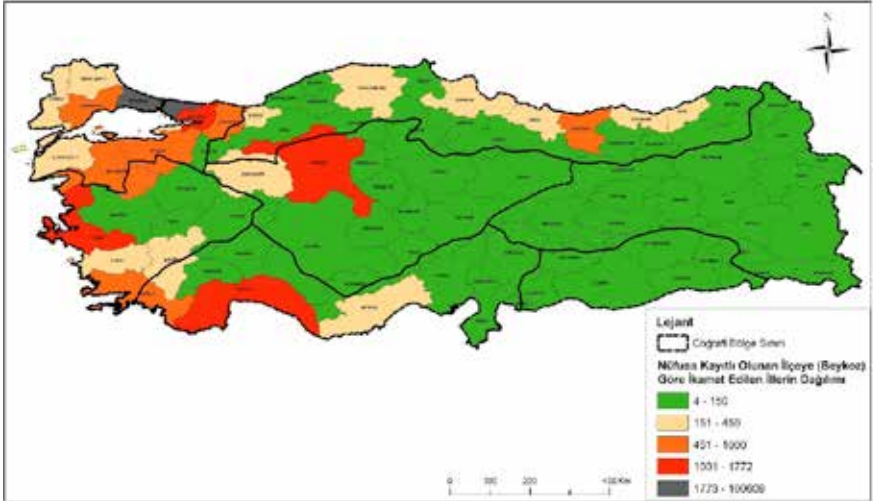
Tablo 5: Nüfusa Kayıtlı Olunan Bölgelere Göre Dağılım, 2018

Coğrafi Bölgeler	Nüfus	%
Marmara	87.202	36
Ege	3.703	2
Akdeniz	5.370	2
Karadeniz	104.007	43
İç Anadolu	14.551	6
Doğu Anadolu	23.089	9
Güneydoğu Anadolu	5.408	2
Toplam	243330	100

Şekil 15: Beykoz Nüfusunun Nüfusa Kayıtlı Oldukları İllere Göre Dağılımı, 2018

2018 yılında Beykoz nüfusuna kayıtlı olmalarına rağmen İstanbul dışında başka illerde ikamet eden kişilerin sayısı 15.527 kişidir. İkamet edilen iller bakımından birinci sırada Kocaeli (1.772 kişi) yer alırken, Kocaeli’ni sırasıyla İzmir (1.244 kişi), Ankara (1.176 kişi) ve Antalya (1.021 kişi) illeri takip etmektedir (Şekil 16).

Şekil 16: Nüfusa Kayıtlı Olunan İlçeye (Beykoz) Göre İkamet Edilen İllerin Dağılımı, 2018

Nüfusun Nitelikleri

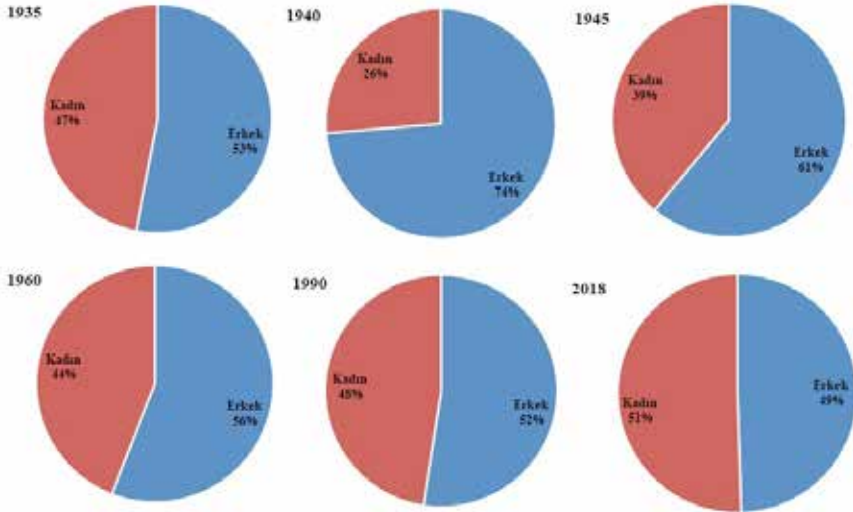
Nüfusun niceliği kadar sahip olduğu nitelikleri de büyük önem taşır. Nüfusun nitelikleri (cins, yaş, eğitim durumu gibi) esasında geleceğin planlanmasında sahip olunan toplumsal kaynakların sınırını çizen önemli bir husustur. Nüfusun nitelikleri toplumların nüfus bakımından sahip olduğu üstünlük veya zaaf-ları göstermesi bakımından önem taşır ve geleceğe yönelik çeşitli politikaların belirlenmesinde yol gösterici olur. Hem üretici hem tüketici pozisyonundaki insan, ekonomik kalkınmanın sağlanması ve sürdürülebilir olmasında kilit rol oynar. Bu nedenle gerek kamu gerek özel sektör yatırımlarının (sosyo-kültürel, ekonomik) yönünü çizmede, çeşitli ölçek ve amaçlarla hazırlanan planlama çalışmalarında nüfusun mevcut niteliklerinin bilinmesi büyük önem taşır. Yaşanan toplumsal süreçlerle nüfusun sahip olduğu niteliklerinde değişiklikler kaydedilir ve bu değişikliklerin zaman içindeki gelişimi mutlaka izlenmelidir.

Nüfusun nitelikleri bakımından üzerinde durulması gereken ilk konu nüfusun *cins yapısı*dır. Toplam nüfus içerisinde kadın ve erkek nüfuslarının dengede olması oldukça önemli bir konudur. Cins nüfuslarındaki dengesizlik toplumsal, ekonomik, siyasal, askeri birtakım sorunların gündeme gelmesine neden olabilir. Beykoz nüfusunun yıllara göre cins bakımından gelişim seyri incelendiğinde, oldukça çarpıcı değişimlerin yaşandığı görülmektedir (Tablo 6 ve Şekil 17).

Tablo 6: Beykoz'da Cins Göre Nüfusun Gelişim Seyri

Yıllar	Şehir			Kır			Toplam		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
1935	7.924	7.179	15.103	3.364	2.841	6.205	11.288	10.020	21.308
1940	23.052	8.184	31.236	7.515	2.741	10.256	30.567	10.925	41.492
1945	15.606	10.005	25.611	4.411	2.791	7.202	20.017	12.796	32.813
1950	-	-	29.658	-	-	7.494	-	-	37.152
1955	21.764	15.095	36.859	7.786	4.187	11.973	29.550	19.282	48.832
1960	25.649	20.030	45.679	6.962	5.676	12.638	32.611	25.706	58.317
1965	27.880	23.809	51.689	9.432	6.637	16.069	37.312	30.446	67.758
1970	33.318	27.888	61.206	8.029	7.150	15.179	41.347	35.038	76.385
1975	40.313	36.491	76.804	8.141	7.822	15.963	48.454	44.313	92.767
1980	49.890	44.211	94.101	11.078	9.633	20.711	60.968	53.844	114.812
1985	61.977	56.720	118.697	9.272	8.094	17.366	71.249	64.814	136.063
1990	74.404	67.671	142.075	11.517	10.194	21.711	85.921	77.865	163.786
2000	95.141	92.903	188.044	12.056	10.732	22.788	107.197	103.635	210.832
2007	110.520	109.591	220.111	11.036	10.686	21.722	121.556	120.277	241.833
2010	111.025	110.517	221.542	12.413	12.181	24.594	123.438	122.698	246.136
2012	110.283	110.081	220.364	13.504	12.484	25.988	123.787	122.565	246.352
2018	122.109	124.591	246.700	-	-	-	122.109	124.591	246.700

1935 yılında Beykoz nüfusunun %53'ünü erkekler meydana getirirken %47'sini kadınlar oluşturmaktaydı. 1940 yılına gelindiğinde cinse göre nüfus dağılımında önemli bir dengesizliğin ortaya çıktığı görülmektedir (Şekil 17). 1940 yılında erkeklerin toplam nüfus içindeki oranı %74'e yükselirken, kadınların oranı %26'ya gerilemiştir. 1935-1940 döneminde erkek nüfusundaki yıllık artış hızı %34,2 gibi çok yüksek bir değerdedir. Nüfusun gelişimi bölümünde de açıklandığı üzere, bu ekstrem değişim durumu 2. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı askeri şartlar ve sanayileşmeyle süreciyle birlikte Beykoz'a yönelen erkek işçi göçünün bariz bir sonucudur. Nitekim savaşın etkisini kaybetmesi ve sonlanması sonucu Beykoz'da konuşlandırılan askeri nüfusun çekilmesiyle 1945 yılında erkeklerin toplam nüfus içindeki oranı %61'e gerilerken, kadınların oranı %39'a yükselmiştir. 1940-1945 döneminde erkek nüfusundaki yıllık artış hızı -%6,9 olarak gerçekleşmiştir. 1955-1960 döneminde kadın nüfusunun yıllık artış hızı erkek nüfusundakinden oldukça fazladır (Şekil 4). 1940'lı yıllarda ailesini memleketinde bırakarak, Beykoz'a çalışmak için gelen erkek işçilerin 1950'li yıllarla birlikte memleketlerinden ailelerini de getirmeleri bu dönemde yaşanan kadın nüfusu artışını etkilemiştir. Şekil 4'te de görüldüğü gibi, birçok dönemde kadın nüfusundaki yıllık artış hızı, erkek nüfusundakinden fazla olmuştur. Yaşanan bu süreçte 1990 yılında kadınların toplam nüfus içindeki oranı %48'e yükselirken, erkeklerin oranı %52'ye gerilemiştir. Nitekim 2018 yılına gelindiğinde toplam nüfus içinde kadınların sayısı erkekleri geçmiştir. 2018 yılında Beykoz nüfusunun %51'ini (124.591) kadınlar; %49'unu (122.109) ise erkekler meydana getirmektedir. Cinse göre nüfus dağılımında zaman içinde önemli değişimlerin yaşandığı Beykoz'da 2007 yılı sonrasında her iki cinste de nüfusun yıllık artış hızının çok düşmüş olduğu açıkça görülmektedir.

Şekil 17: Yıllar Bazında Cinse Göre Nüfus (%)

Nüfusun nitelikleri bakımından üzerinde önemle durulması gereken bir diğer konu nüfusun *yaş yapısı*dır. Yaş yapısından kasıt, nüfus kütesinin belirli yaşlar veya yaş grupları itibariyle gösterdiği dağılım şeklidir (Tandoğan, 1994). Nüfusun yaş dağılımının siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik bakımlardan büyük önemi vardır. Farklı yaş gruplarının iş gücü, sağlık, eğitim, tüketim gibi konularda gerek kapasiteleri gerekse beklentileri birbirinden oldukça farklıdır. Bu açıdan herhangi bir yerin yaş yapısının belirlenmesi ve izlenmesi, planlama çalışmaları açısından gerekli hizmetlerin sunulmasında oldukça önemlidir.

Nüfusun yaş dağılımı bizlere o yerle ilgili demografik, sosyo-ekonomik, politik birtakım ipuçları sağlamaktadır. Doğurganlık, ölümlülük, iş gücü, medeni durum, üretim-tüketim oranları gibi konular nüfusun yaş dağılımıyla doğrudan ilişkilidir. Yıllara göre Beykoz nüfusunun yaş dağılımı incelendiğinde, bu dağılımda önemli değişikliklerin yaşandığı açıkça görülmektedir (Şekil 18). Beykoz nüfusunun yaş yapısı geniş aralıklı olarak 0-14 yaş grubu çocuk, 15-64 yaş grubu çalışma çağındaki genç-yetişkinler (15-24 yaş grubu çalışma çağı genç ile 25-64 yaş grubu çalışma çağı yetişkin) ve 65 + yaş grubu yaşlı nüfus olmak üzere üç grup üzerinden değerlendirilmiştir.

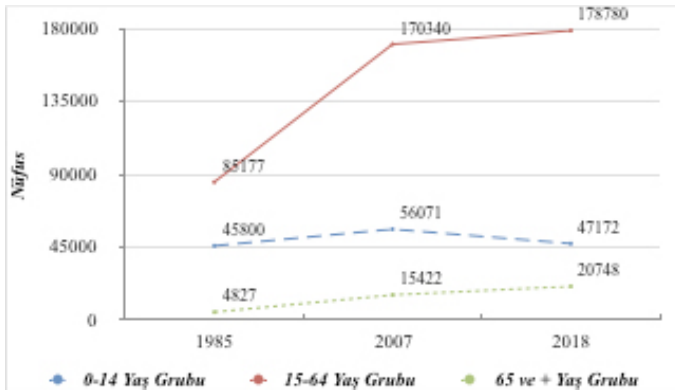

Şekil 18: Yıllar Bazında Nüfus Piramitleri

Çocuk olarak değerlendirilen 0-14 yaş grubunun yıllara göre gelişim seyri incelendiğinde; bu yaş grubundaki azalmanın dikkat çekici olduğu görülmektedir (Şekil 19 ve 20). 0-14 yaş grubu, 1985 yılında 45.800 nüfusa sahipken 2007 yılında bu sayı %1 gibi düşük bir yıllık nüfus artış hızıyla 56.071'e yükselmiş; 2018 yılında ise yıllık nüfus artış hızı -%1,4 gerçekleşerek 47.172 kişiye gerilemiştir. Nitekim 1985 yılında toplam nüfusun %34'ünü oluşturan 0-14 yaş grubunun oranı, 2007 yılında %23'e, 2018 yılında ise %19'a düşmüştür. Bu düşüşün temel nedeni doğum oranlarında kaydedilen azalmadır. Nitekim genç nüfusu temsil eden piramidin tabanının gittikçe daralmakta olduğu görülmektedir (Şekil 18).

15-64 yaş grubu, çalışma çağındaki genç - yetişkin nüfus olarak nitelendirilmektedir. Bu grup içerisinde 15-24 yaş grubu çalışma çağı genç; 25-64 yaş grubu ise çalışma çağı yetişkin nüfus olarak değerlendirilmektedir. 15-64 yaş grubu, 1985 yılında 85.177 nüfusa sahipken 2007 yılında bu sayı yıllık %4,5 artış hızıyla 170.340 kişiye ulaşmıştır. 15-64 yaş grubunun toplam nüfusu 1985-2007 yılları arasındaki dönemde yaklaşık 2 katlık bir artış göstermiştir. Ancak aynı artış hızı trendi 2007-2018 döneminde devam etmemiştir. Bu dönemde yıllık nüfus artış hızı bir önceki döneme kıyasla oldukça düşük olup %0,5 olarak gerçekleşmiş ve toplam sayısı 2018 yılında 178.780'e yükselmiştir. 1985 yılında toplam nüfusun %63'ünü oluşturan 15-64 yaş grubunun oranı, 2007 yılında %71, 2018 yılında ise %73 olmuştur.

Yaşlı nüfus olarak değerlendirilen 65 ve üzeri yaş grubunun yıllara göre gelişim seyri incelendiğinde; bu yaş grubundaki artışın oldukça dikkat çekici olduğu görülmektedir (Şekil 19 ve 20). Dönemlere göre yaş gruplarının yıllık ortalama nüfus artış hızları incelendiğinde bu yaş grubundaki yıllık nüfus artış hızının diğer yaş gruplarından daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 7). 1985 yılında bu yaş grubunun toplam nüfusu 4.827 kişiyken 2007 yılında bu sayı yıllık %10 gibi yüksek bir artış hızıyla 15.422 kişiye yükselmiştir. Görüldüğü gibi, bu yaş grubunun toplam nüfusu 1985-2007 yılları arasındaki dönemde 3,2 katlık bir artış göstermiştir. 2007-2018 döneminde yıllık %3,1'lik artış hızıyla 2018 yılında bu yaş grubundaki toplam nüfus 20.748 kişiye ulaşmıştır. 1985 yılında toplam nüfusun %3'ünü oluşturan 65 yaş ve üstü nüfusun oranı, 2007 yılında %6'ya, 2018 yılında ise %8'e yükselmiştir.

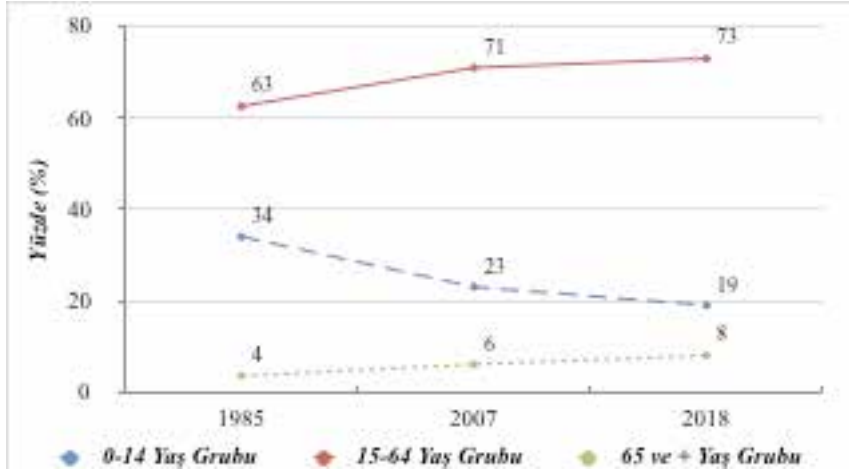

Şekil 19: Yaş Gruplarına Göre Nüfus Miktarı

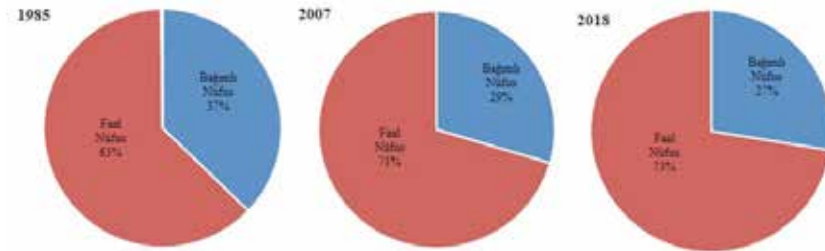
Tablo 7: Dönemlere Göre Yaş Gruplarının Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı (%)

	1985-2007	2007-2018
0-14 Yaş Grubu	1,0	-1,4
15-64 Yaş Grubu	4,5	0,5
65 + Yaş Grubu	10,0	3,1

Şekil 20: Toplam Nüfus İçinde Yaş Gruplarının Oranı (%)

Nüfusun yaş gruplarına göre dağılımının bilinmesi, aktif ve bağımlı nüfus olarak değerlendirilen nüfusu göstermesi bakımından da önem taşımaktadır. 0-14 yaş ile 65 yaş ve üzerindeki nüfus bağımlı nüfus; 15-64 yaş arası nüfus ise faal-aktif nüfus olarak nitelendirilmektedir. Faal nüfusun toplam nüfusa oranı 1985 yılında %63 (85.177 kişi) iken, bu oran 2007 yılında %71'e (170.340 kişi), 2018 yılında ise %73'e (178.780 kişi) yükselmiştir. Bağımlı nüfus oranı ise 1985 yılında %37 (50.627 kişi) iken, bu oran 2007 yılında %29'a (71.493 kişi), 2018 yılında %27'ye (67.920 kişi) gerilemiştir (Şekil 21). Bağımlı nüfustaki azalma esasında 0-14 yaş grubunda gerçekleşmiştir.

Şekil 21: Yıllara Göre Toplam Nüfus İçindeki Faal ve Bağımlı Nüfus Oranları (%)

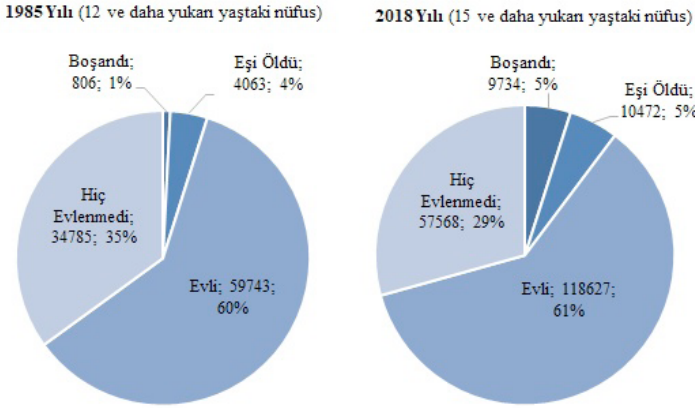
Nüfusun yaş dağılımının genel olarak değerlendirilmesiyle ortaya çıkan sonuç Beykoz nüfusunda genç nüfus oranının azaldığı, buna karşılık yaşlı nüfus oranının gittikçe artmaya başladığıdır. Çalışma çağındaki nüfusta (15-64 yaş) kaydedilen artış da 35 yaş ve üzerindeki grupta gerçekleşmiştir. Esasında genç nüfus miktarında olduğu gibi, çalışma çağında olarak değerlendirilen 15-34 yaş faal nüfus grubunda da bir azalma söz konusudur. Faal nüfusta artış, 35-64 yaş nüfus grubunda kaydedilmiştir. Önümüzdeki yıllarda trendin bu şekilde devam etmesi durumunda genç nüfusun gelmemesiyle birlikte 35-64 yaş grubundaki nüfusun da yaşlı gruba dâhil olmasıyla Beykoz'da yaşlı nüfus oranı daha da artacaktır. Doğum oranlarının düşmesi, iç göçün ivme kaybetmesinin de etkisiyle hızla artan yaşlı nüfus oranı göz önünde bulundurulduğunda yerel yönetimlerin yaşlılıkla ilgili sosyal politikalarının gözden geçirilmesi gerekmektedir. Şüphesiz günümüzde Beykoz'da faal nüfus oranının fazlalığı ekonomik bir fırsattır. Ancak bu durumun ekonomik bir fırsata dönüştürülebilmesi çalışma çağındaki nüfusa istihdam olanaklarının yaratılabilmesine bağlıdır.

2018 yılı itibarıyla Beykoz nüfusunun *eğitim durumu* incelendiğinde; ilçede okur-yazarlık oranının (%97) yüksek olduğu görülmektedir. Okuma yazma bilmeyen %2'lik nüfusta dikkat çeken husus ise kadın sayısının fazlalığıdır. Okuma yazma bilmeyen toplam 5.077 kişinin %87'sini (4.407) kadınlar oluştururken, %13'ünü (670) erkekler oluşturmaktadır. Okur-yazarlık oranının yüksek olduğu ilçede nüfusun %22,9'unun ilkokul, %10,3'ünün ilköğretim, %13,5'inin ortaokul ve dengi okul, %24,6'sının lise ve dengi okul, %16,1'inin üniversite ve % 2,5'inin de lisansüstü mezunu olduğu görülmektedir (Tablo 8). Günümüzde Beykoz'da beş üniversiteye ait kampüsler (Marmara Üniversitesi, Beykoz Üniversitesi, Medipol Üniversitesi, Türk-Alman Üniversitesi ve Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi) bulunmakta olup, Beykoz son yıllarda eğitim fonksiyonuyla adından söz ettirmeye başlamıştır.

Tablo 8: Bitirilen Eğitim Düzeyine Göre Beykoz Nüfusu (6 ve üzeri yaş), 2018

Bitirilen eğitim düzeyi	Erkek	Kadın	Toplam	%
Okuma yazma bilmeyen	670	4.407	5.077	2,3
Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	7.141	8.965	16.106	7,0
İlkokul mezunu	21.857	29.536	51.393	22,9
İlköğretim mezunu	12.862	10.253	23.115	10,3
Ortaokul veya dengi okul mezunu	16.749	13.546	30.295	13,5
Lise veya dengi okul mezunu	30.121	25.174	55.295	24,6
Yüksekokul veya fakülte mezunu	18.145	17.932	36.077	16,1
Yüksek lisans mezunu	2.527	2.139	4.666	2,1
Doktora mezunu	532	458	990	0,4
Bilinmeyen	837	881	1.718	0,8
Toplam	111.441	113.291	224.732	100

2018 yılı itibariyle Beykoz nüfusunun *medeni durumu* incelendiğinde; nüfusun %5'inin eşinin öldüğü, %5'inin boşandığı, %29'unun hiç evlenmediği ve %61'inin evli olduğu görülmektedir. 1985 ve 2018 yıllarına ait Beykoz nüfusunun medeni durum bilgisini gösteren Şekil 22 incelendiğinde, medeni durumda zamana göre yaşanan değişimin boşanmış nüfus oranındaki artış olduğu dikkati çekmektedir.

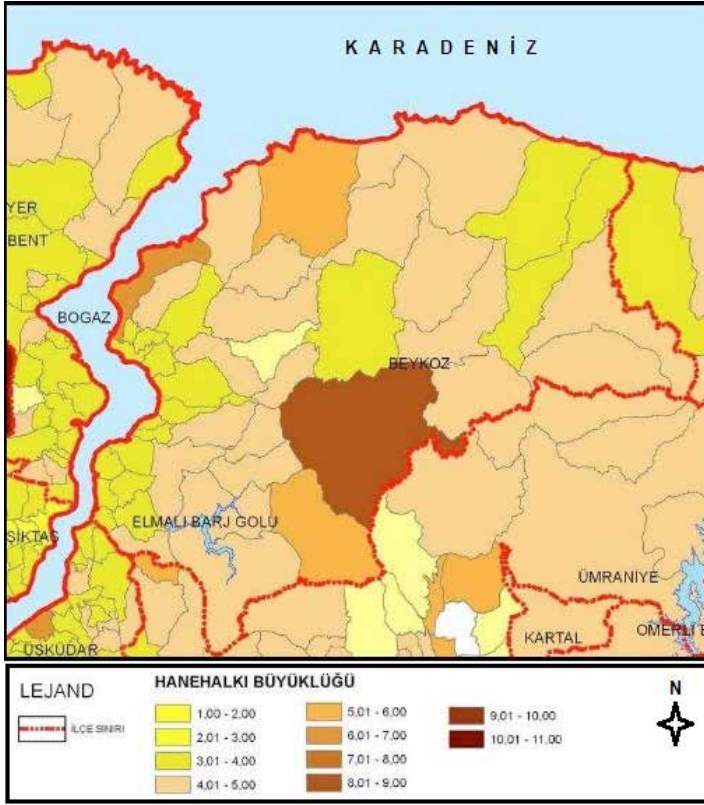

Şekil 22: 1985 ve 2018 Yıllarında Nüfus Medeni Durumu

Beykoz'da *hanehalkı büyüklüğü* incelendiğinde; yıllara göre hanehalkı büyüklüğünün gittikçe azalmakta olduğu görülmektedir. Toplam hanehalkı sayısı içerisinde 5 ve üzerinde hanehalkı büyüklüğüne sahip hanelerin oranı gittikçe azalırken; 4 ve altındaki hanehalkı büyüklüğüne sahip hanelerin oranı gittikçe artmaktadır (Tablo 9). 2018 yılına ait hanehalkı büyüklüklerinin mahallelere göre dağılımını gösteren Şekil 23'te de görüldüğü gibi, Beykoz'da hanehalkı büyüklüğü çoğu mahallede üç ve dört kişiden oluşmaktadır. Beykoz'da gittikçe büyük aile yapısından çekirdek aile yapısına geçiş dikkat çekici olup yaşanan toplumsal değişimi de gözler önüne sermektedir.

Tablo 9: Beykoz'da Yıllara Göre Hanehalkı Büyüklüğü

Kişi	Hanehalkı Büyüklüğü										Toplam
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10+	
1985	1.332	3.165 (%11)	4.589 (%16)	6.545 (%24)	5.397 (%19)	3.515 (%12)	1.963 (%7)	1.062	599	648	28.815
1990	1.415	4.318 (%12)	6.141 (%17)	8.899 (%25)	6.700 (%18)	3.946 (%11)	1.976 (%6)	976	456	605	35.432
2000	2.990	7.706 (%15)	10.736 (%20)	14.504 (%27)	8.938 (%17)	4.208 (%8)	1.927 (%4)	772	363	492	52.636

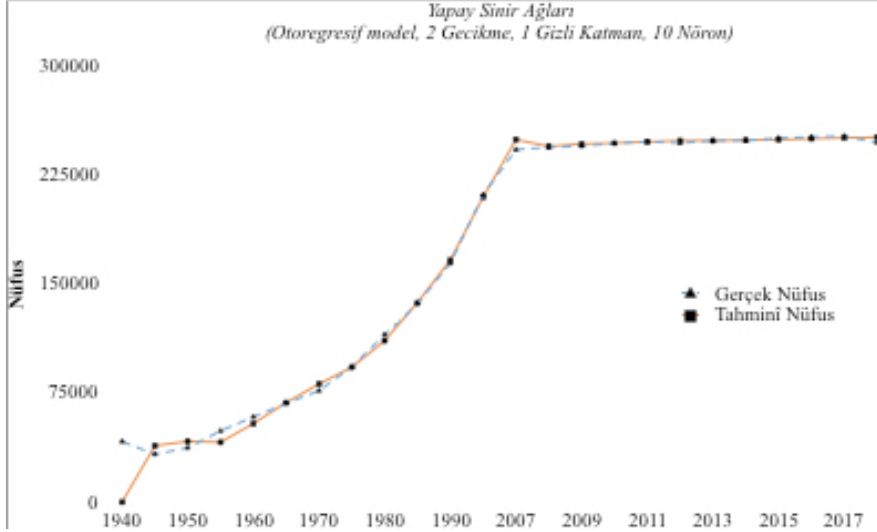
Şekil 23: Beykoz'da Mahallelere Göre Hanehalkı Büyüklüğünün Dağılımı, 2018
(Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi - BİMTAŞ)

Nüfus Tahminleri

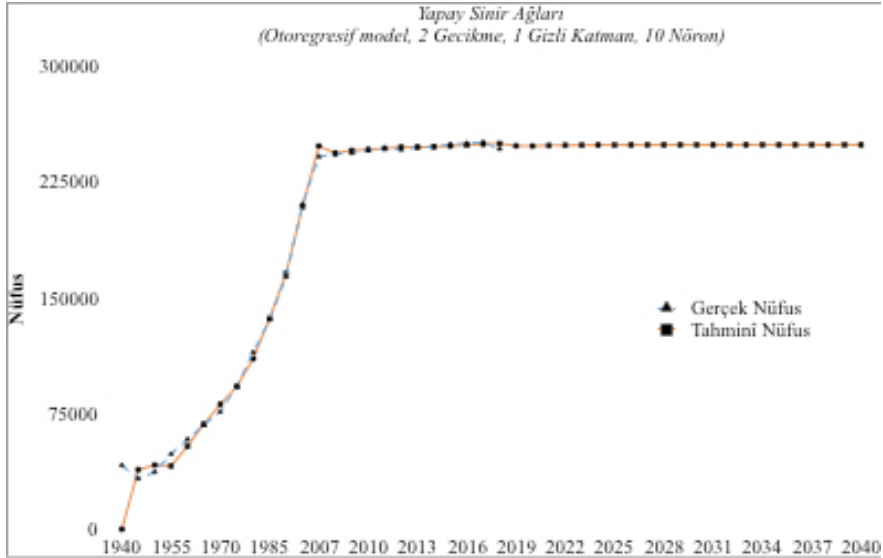
Nüfusun gelişimi ve bugüne dair niteliklerini bilmek kadar, gelecekteki durumuyla ilgili tahminlerde bulunmak da önemli bir konudur. Nüfusun gelecekte nasıl bir gelişim seyri takip edeceği özellikle planlama çalışmaları açısından önem taşımaktadır. Geleceğe yönelik planların yapılabilmesi, gerekli altyapı ve hizmetlerin oluşturulabilmesinde bu verilerden yararlanılmaktadır. Beykoz nüfusundaki değişimin ne yönde olacağını araştırmak ve nüfusla ilgili geleceğe yönelik tahminlerde bulunabilmek için geçmişteki eğilimlerin gelecekte de devam edeceği varsayımına dayanılarak, zaman serisi analizi gerçekleştirilmiştir. Nüfus değişimini en iyi açıklayan modeli kestirmek ve bu model üzerinden geleceğe yönelik sağlıklı tahminler yapabilmek için çeşitli zaman serisi yöntemleriyle modeller kestirilmiştir. 1940-2018 yılları arasındaki veriler kullanılarak gerçekleştirilen analizler neticesinde, nüfusu en iyi açıklayan model Yapay Sinir Ağlarıyla (YSA) elde edilmiştir. YSA'nın eğitimiyle 1 gizli katmanlı, 10 nöronlu, 2 gecikmeli otoregresif bir model kestirilmiştir.

1940-2018 arası yıllık nüfus verilerini en iyi açıklayan YSA modelinin kestirimleri Şekil 24'te; bu model üzerinden gerçekleştirilen 2019-2040 tahminleri de Şekil 25'te verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; Beykoz nüfusunun 2025

yılında 249.361, 2030 yılında 249.453 ve 2040 yılında ise 249.469 kişi olması beklenmektedir. Ancak burada unutulmaması gereken önemli husus, İstanbul gibi büyük bir şehirde gelecekte yaşanması olası doğal, sosyal ve ekonomik birtakım değişimlerin nüfus tahminleri üzerinde meydana getireceği değişikliklerdir.

Şekil 24: 1940-2018 Yılları Arası Nüfus Verilerini En İyi Açıklayan Yapay Sinir Ağları Modeli Kestirimleri

Şekil 25: Yapay Sinir Ağları Modeli Üzerinden Gerçekleştirilen Nüfus Tahminleri

Sonuç

Tarihsel süreç içerisinde Beykoz nüfusunda köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Toplumsal süreçleri, bu süreçlerin Beykoz nüfusuna yansımaları ve nüfus yapısında meydana getirdiği değişimler bakımından ele aldığımızda üç farklı dönemin ayırt edilebileceğini görmekteyiz. Bunlardan ilki geç Osmanlı - erken Cumhuriyet dönemi şartlarını yansıtan, nüfusun nispeten az, kırsal ekonominin hâkim olduğu 1930'lu yıllara kadar süren dönemdir. İkincisi sanayileşmenin ivme kazanmaya başladığı 1940'li yıllarla başlayan ve 2000'li yıllara kadar devam eden, nüfusun hızla arttığı, şehirleşmenin ivme kazandığı, hâkim ekonomik fonksiyonun sanayi olduğu, bu süreçte nüfusun sosyo-ekonomik ve kültürel yapısında önemli değişikliklerin kaydedildiği dönemdir. Üçüncüsü ise sanayinin Beykoz'dan çekilmeye başladığı 2000'li yıllarla başlayan ve günümüze kadar devam eden, nüfus artış hızının oldukça yavaşladığı hatta bazı dönemlerde gerilediği, nüfusun sosyo-ekonomik ve kültürel yapısında yeni dönüşümlerin yaşanmaya başladığı dönemdir.

20. yüzyılın başından günümüze kadar Beykoz nüfusunun niceliğinde kaydedilen artışın yanı sıra niteliklerinde de önemli değişimler meydana gelmiştir. Sonuçta günümüzde Beykoz nüfusu farklı sosyo-ekonomik ve kültürel düzeyleri, bu düzeyleri temsil eden birbirinden farklı yerleşim dokularıyla da ayrılmış farklı sosyal gruplardan oluşmaktadır.

Son yıllarda Beykoz nüfusundaki artış hızı oldukça düşmüş, hatta bazı dönemlerde nüfusta azalmalar kaydedilmiştir. Nüfus artış hızının çarpıcı düşüşü, Beykoz nüfusunun yaş yapısını da hızla değiştirmiştir. Genç nüfusun toplam nüfus içindeki payı düşerken, çalışma çağındaki yetişkin nüfus ve yaşlı nüfusun payı artmıştır. 2018 yılı itibarıyla Beykoz nüfusunun %19'unu genç, %73'ünü yetişkin, %8'ini ise yaşlı nüfus oluşturmaktadır. Şüphesiz Beykoz'da faal yetişkin nüfus oranının fazlalığı günümüzde ekonomik bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Ancak bu durumun ekonomik bir fırsata dönüştürülebilmesi, çalışma çağındaki nüfusa istihdam olanaklarının yaratılabilmesine bağlıdır.

Günümüzdeki genç nüfusun azalması ve yaşlı nüfusun artması eğiliminin devam etmesi durumunda çalışma çağındaki yetişkin nüfusun da gelecekte yaşlı nüfusa dâhil olacağı düşünüldüğünde, Beykoz nüfusu gittikçe yaşlanacaktır. Bu durum, Beykoz'da nüfus politikalarının gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. 2040 yılına kadar yıllık nüfus tahminlerini gerçekleştirdiğimiz modelden çıkan sonuç da Beykoz nüfusunun durağanlaştığını açıkça gözler önüne sermektedir. Nitekim 2018 yılında 246.700 olan ilçe nüfusunun 2025 yılında 249.361, 2030 yılında 249.453 ve 2040 yılında ise 249.469 kişi olması beklenmektedir. Nüfus neredeyse ancak kendini ikame eder hâle gelmiştir. Mevcut şartların devamı durumunda gelecekte nüfusun daha da yaşlanması ve azalmasının önüne geçebilmek için öncelikli olarak yapılması gereken husus, Beykoz'un doğal ortam potansiyeli kullanılarak Beykoz'a özgü yerel kalkınma modellerinin hayata geçirilmesidir.

İstanbul gibi büyük bir dünya şehrinde hayata geçirilen büyük projelerin nüfus sayışı ve mekânsal dağılımı üzerinde de etkili olacağı aşikârdır. Ağus-

tos 2016 tarihinde açılan 3. Boğaz Köprüsü'nün (Yavuz Sultan Selim Köprüsü) Anadolu Yakası ayağı ve köprünün devamındaki bağlantı yollarından oluşan Kuzey Marmara Otoyolu'nun köprünün doğusunda kalan kesimi Beykoz ilçesi sınırlarından geçmektedir. Özellikle 2. Boğaz Köprüsü ve bağlantı yollarının yapımı sonrası bu kesimlerde yaşanan nüfuslanma ve mekânsal gelişim sürecinin 3. Köprü örneğinde de Beykoz ekseninde yaşanması olasıdır. Bu durumun titizlikle takip ve kontrol altında tutulması gerekmektedir.

Kaynakça

- Behar, C. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500 - 1927*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Canatar, M. (2015). İstanbul'un nahiye ve mahalleleri. C. Yılmaz (Ed.), *Antik Çağ'dan XXI. yüzyıla büyük İstanbul tarihi* (Cilt III) kitabı içinde (s. 218-245). İstanbul: Mas Matbaacılık.
- Evliyâ Çelebi (2003). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi İstanbul I* (2). S.A. Kahraman ve Y. Dağlı (Hazırlayanlar). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Göney, S. (2019). *Şehir Coğrafyası I*. İstanbul: Beta Basım.
- Göney, S. (2017). *Şehir Coğrafyası II*. İstanbul: Beta Basım.
- İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü. (1932). *İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1930-1931*. İstanbul: Belediye Matbaası.
- Karpat, K.H. (2015). İstanbul nüfusu: XVIII. yüzyılın sonundan XX. yüzyılın başına. C. Yılmaz (Ed.), *Antik Çağ'dan XXI. yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* (Cilt III) kitabı içinde (s. 488-519). İstanbul: Mas Matbaacılık.
- Koçu, R.E. (1961). İstanbul Ansiklopedisi. Cilt V. İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi.
- Murat, S. 2006. *Dünden Bugüne İstanbul'un Nüfus ve Demografik Yapısı*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını.
- Özgür, E.M. (1998). *Türkiye Nüfus Coğrafyası*. Ankara: GMC.
- Sevin, V. (2001). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Şahin, C. (2015a). İstanbul'un Cumhuriyet dönemi mekânsal gelişimi. C. Yılmaz (Ed.), *Antik Çağ'dan XXI. yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* (Cilt I) kitabı içinde (s. 456-477). İstanbul: Mas Matbaacılık.
- Şahin, C. (2015b). İstanbul'un ilçeleri. C. Yılmaz (Ed.), *Antik Çağ'dan XXI. yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* (Cilt III) kitabı içinde (s. 246-324). İstanbul: Mas Matbaacılık.
- Şahin, S. (2015). *Geçmiş, günümüz ve gelecekte nüfus gerçeği*. Ankara: Pegem Akademi.
- Tandoğan, A. (1994). *Türkiye Nüfusu*, Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık.
- Tanoğlu, A. (1969). *Nüfus ve Yerleşme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.
- İnternet tabanlı kaynaklar:
- Resmi Gazete. 21 Mayıs 1930. Sayı 1499. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1499.pdf>
- Resmi Gazete. 15 Eylül 1930. Sayı 1596. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1596.pdf>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). 1927, 1935, 1940, 1945, 1950, 1955, 1960, 1965, 1970, 1975, 1980, 1985, 1990 ve 2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı Kitapları. <https://biruni.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2007-2018 Yılları Arası Sonuçları*. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>

Bir İç Göç Çekim Merkezi Olarak Beykoz: Ana Eğilimler ve Değişimler

Rıdvan ŞİMŞEK¹

Özet

Beykoz modern anlamda iç göçlerin tarihimizdeki ilk örneklerinin görüldüğü yerleşim birimlerinden biridir. Osmanlı döneminde geleneksel üretim merkezlerinden ve ticaret duraklarından biri olan Beykoz, 19.yy'da modern üretim tesislerinin kurulduğu bir yerleşim yeri olmuştur. Cumhuriyet döneminde de bu sanayi mirası geliştirilerek sürdürülmüştür. Sanayileşmenin İstanbul'da ilk başladığı merkezlerden olması Beykoz'u işçi göçlerinin odağında gelişen bir ilçe yapmıştır. Beykoz'un sosyo-demografik yapısının şekillenmesinde dışarıdan gelen göçlerin etkisi yanında başta Karadeniz'e kıyısı olan iller olmak üzere ülkenin birçok ilinden aldığı iç göçler etkili olmuştur.

Beykoz, havası, suyu, yeşili, sahip olduğu avantajları ile Boğaz'ın cazibe merkezlerinden biri olarak her geçen gün artan ilgiye mazhar olmaktadır. Uzun yıllar il dışından göçlerin odağı olan ilçe bugün de dış göçlerin yanı sıra ilçe merkezi, mahalle ve köyleri ile iç göçlerin, özellikle il içi göçlerin, yaşam biçimi göçlerinin yöneldiği bir odak olmaya devam etmektedir.

Çalışmada bir iç göç çekim merkezi olarak Beykoz'un iç göç süreçlerinde ortaya çıkan ana eğilimler ve değişimler ilgili literatürün taranması; TÜİK verilerinin incelenmesi, hemşehri dernekleri ile yapılan görüşmeler ve gözlemler üzerinden tespit edilerek değerlendirilmiştir. Bu çalışmayla Beykoz ilçesinin demografik, sosyo-kültürel yapısını şekillendiren iç göç olgusunu ilçenin dününe ve bugününe ışık tutacak, geleceğinin öngörülmesine katkı sunacak bir çerçevede ele alınması hedeflenmiştir.

Anahtar Kavramlar: Beykoz, Sanayileşme, İç Göç, Nüfus, Hemşerilik

1 Dr. Öğretim Üyesi, Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
ridvansimsek@yahoo.com

Osmanlıdan Cumhuriyete Beykoz'un Tarihi ve Toplumsal Dinamikleri

Beykoz'un iç göç olgusunu anlayabilmek için tarihi ve toplumsal koşulların nasıl geliştiğine genel olarak değinmek gerekir. Bu çerçevede öncelikle bugününe etki eden boyutuyla Osmanlı dönemindeki, özellikle 19. yüzyıldaki Beykoz'un sosyo-ekonomik özellikleri ortaya konulmaktadır. Daha sonra Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar olan süreçte Beykoz'un demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri incelenmektedir. Bu verilerden hareketle Beykoz'un iç göç olgusuna dair değerlendirmeler yapılmaktadır.

Beykoz Boğaziçi'nin stratejik yerleşim birimlerinden biridir. Osmanlı'nın Boğaziçi'nde fethettiği ilk yerleşim yeridir. İstanbul'un fethi için ön hazırlık aşamasında stratejik öneme sahip bir yerleşim yeridir. Beykoz sahip olduğu sahil ile birlikte yükselteler, girinti çıkıntılar, doğal korunma alanları ile tarihte hem ticari hem de askeri olarak tercih edilen bir mekân olmuştur. Karadeniz ticaretinin önemli bir gümrüğü olmasına ek olarak hisarları ile Boğaziçi'nin denetiminde stratejik bir merkezdir. İstanbul'un fethinden sonra da Karadeniz ticaretinin önemli duraklarından biri ve Karadeniz'den gelecek saldırılar karşısında İstanbul'un savunmasında önemli bir askeri bölge olmaya devam etmiştir. Kanlıca, Küçüksu ve Göksu dereleri, çayırları, içme suları, Çubuk ve Tokat bahçeleri, yalıları ile Boğaz'ın cazibe merkezlerinden biri olan Beykoz, payitahtın sayfiye ve mesire yeri, Osmanlı yönetici sınıfının av mekânlarından biri olmuştur. Beykoz, payitahta uzaklığı ve deniz dışında ulaşımının zorluğu nedeniyle Suriçi yerleşim birimlerine göre düşük bir nüfusa sahip olmuştur. Yaz ve bahar aylarında canlı bir mesire yeri olduğu için bu mevsimlerde nüfus yoğunluğu görülmüş, diğer zaman dilimlerinde düşük nüfuslu bir yerleşim birimi olmuştur.

Beykoz İstanbul'un fethinden itibaren tarihte geleneksel üretim merkezlerinden biri olmuştur. Fatih Sultan Mehmet döneminden başlayan dericilik başta olmak üzere geleneksel üretimin ve Karadeniz ticaretinin gümrüğü konumuyla da ticaretin canlı merkezlerinden birisi olması Beykoz'un demografik ve sosyal yapısının şekillenmesinde belirleyici olmuştur.

Beykoz'da deri, cam ve çömlek gibi geleneksel üretim biçimleri Sanayi Devrimi sonrasında modern sanayi tesisleri kurularak sürdürülmüştür. 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren de Osmanlı Devleti'nin ilk sanayileşme hamlelerinin gerçekleştiği, modern makinalarla üretim yapan fabrikaların kurulduğu yerleşim yeri olarak dikkatleri çekmiştir. Başlangıçta askeri giyim amaçlı olan deri ve ayakkabı üretimi ile sınırlı kalmayan Beykoz fabrikaları cam, porselen, kâğıt, halat, kumaş gibi farklı ürünlerin de bünyesinde yer aldığı bir teknoloji üssü olmuştur. Bu çerçevede Deri ve Kundura Fabrikası, Beykoz işi adı ile ünlenen cam eşyaların imalatı, askeri çuha imalatı, kâğıt fabrikaları, ispermeçet mumu fabrikaları, halat fabrikası, tuğla fabrikası sayılabilir. Cumhuriyet dönemine geçişte de Osmanlı'dan devralınan bu sanayi mirası geliştirilerek sürdürülür. Sümerbank Deri ve Kundura Fabrikası, Tekel Fabrikası ve Paşabahçe Şişecam Fabrikası ile akaryakıt depolama ve dolum tesisleri kurulmuş ve buralarda binlerce kişiye istihdam imkânı sunulmuştur. Bu fabrikalar ve etraflarında gelişen yan sektörler ilçenin ekonomik, demografik, sosyo-kültürel yapısını şekillendiren temel unsurlar olmuşlardır.

Sanayileşmeye dayalı iş gücü göçlerinin merkezi olan Beykoz'un köyleri de tarım, hayvancılık, odunculuk, dericilik, denizcilik, balıkçılık gibi alanların hem üretim hem de ticaretinin yapılabildiği, payitahtın ihtiyaçlarının karşılandığı bir mekân olması nedeniyle de bu işlere yakınlığı, yatkınlığı olan kırsal bölgelerden insanların da göç ettiği bir yerleşim merkezi olmuştur. Beykoz'un kentsel ve kırsal alanlarına yönelik iç göçler daha sonraki dönemlerde akrabalık, hemşerilik ilişkileri temelinde gelişen ağ ve bağlar üzerinden gelişerek sürmüştür.

Tarihi bir yerleşim merkezi olan Beykoz, Osmanlı beylerinin, paşalarının ve padişahlarının sayfiye alanı, askeri amaçlı deri ve kundura üretim merkezi, son dönemlerde ise sanayileşmeyle birlikte geleneksel üretim biçimlerinin modern fabrikalara dönüşümünün yaşandığı önemli bir sanayi merkezi olarak öne çıkmıştır. Hem geleneksel hem de ilk sanayi üretim merkezi olmasında coğrafi konumu ve yapısı belirleyici olmuştur. Beykoz'un zanaata ve sanayiye dayalı üretimlerin merkezi olarak ortaya çıkmasında üretim ve dağıtım için işlevsel önemi olan deniz ulaşımına, derelere, ormanlara ve doğal kaynaklara sahip olması belirleyici olmuştur. Osmanlı döneminde başlayan ve Cumhuriyet döneminde de sürdürülen bu sanayileşme hamlesi süreç içinde Beykoz'un tarihsel özelliklerinin, sosyal dokusunun ve doğal güzelliklerinin yavaş yavaş tahrip olmasına ve kaybolmasına da zemin hazırlamıştır.

Beykoz Nüfusunun Tarihsel Gelişimi

Beykoz dar bir kıyı boyunca uzanan kıyı şeridinin diklemesine yükseldiği ormanlık ve engebeli bir arazi yapısı üzerinde kuruludur. Bu coğrafi yapısı ve ekolojik durumu, ekonomik ve siyasi jeopolitiği, demografik ve sosyo-kültürel yapısının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. İlçe merkezi zanaata, sanayiye dayalı üretimde ve ticarete; köyleri ziraata, hayvancılığa, ormana ve denize dayalı iktisadi faaliyetlerde öne çıkmıştır. Bu ekonomik hayat çerçevesinde sosyal yapısı ve nüfusu gelişmiştir. Ayrıca bölgede askeri alanların olmasını da etkili bir faktör olarak zikretmek mümkündür.

Beykoz nüfusuna dair Osmanlı'nın son dönemlerindeki ilk veriler 1840 ve 1844 tarihli temettuât defterlerinde bulunmaktadır. Bu temettuât defterlerinden hareketle Beykoz'un bu yıllardaki nüfusu 4.428 olarak tahmin edilmektedir. Beykoz nüfusunun 1881'de 5.093, 1897'de 9.494, 1906'da 5.959 ve 1914'te ise 18.792 olduğu görülmektedir. Bu dönemlerde nüfusta görülen olağanüstü artış ve düşüşler ise bölgedeki askeri hareketler ile alakalı olarak gelişmiştir.

Beykoz nüfusuna dair Cumhuriyet döneminde ilk genel nüfus sayımı verilerine Beykoz'un ilçe olmasından sonraki ilk sayım olan 1935 genel nüfus sayımında ulaşılmaktadır. Genel nüfus sayımı verilerine göre Beykoz 1935'te 21.308 nüfusa sahiptir. 1940'ta nüfusu 41.492'ye çıkarken 1945 sayımlarında nüfusun 32.813'e düştüğü görülmektedir. Bu artış ve düşüş II. Dünya Savaşı koşullarına bağlı olarak bölgede askeri hareketlilik yaşanmasının bir yansımasıdır. Beykoz nüfusunda gerçek manada ilk büyük artış 1950-1955 döneminde %31.44 ile yaşanmış ve nüfus 48.832'ye çıkmıştır.

Beykoz nüfusu 1935-1950 arası on beş yıllık dönemde %74'lük bir artış göstererek 21.308'den 37.152'ye çıkmıştır. 1950-1960 arası on yıllık dönemde %57'lik bir artış ile nüfus 58.317 olmuştur. 1960-1970 döneminde nüfus artışı önceki döneme göre yavaşlamış %31'lik bir artış ile 76.385'e çıkmıştır. 1970-1980 döneminde nüfus artışı tekrar hızlanmış ve %50'lik bir artışla nüfus 114.812'ye ulaşmıştır. 1980-1990 arasında da nüfus %43'lük artışla 163.786 olmuştur. 1990-2000 arası on yıllık dönemde nüfus artışında önceki periyotlara göre önemli bir yavaşlama göstermiş, nüfus artışı %29 olarak gerçekleşmiş ve Beykoz nüfusu 2000'de 210.837 olmuştur. 2000-2010 arası dönemde Beykoz nüfusu %16,74 artış göstermiş, 210.837'den 246.136'ya çıkmıştır. Bu artış oranı önceki on yıllık periyotlardaki artışlara göre oldukça önemli bir düşüşü göstermektedir.

Beykoz nüfusunun gelişimine genel olarak baktığımızda, 1935-2018 arası dönemde toplamda %1057,78'lik bir artış göstermiş, 21.308'den 246.700'e çıkmış olduğu görülmektedir. Aynı dönemde İstanbul'un nüfusunda %1605,29'luk bir artış olmuş, nüfus 883.589'dan 15.067.724'e çıkmıştır. Türkiye'nin nüfusunda ise %407,53'lük bir artış olmuş, nüfus 16.157.540'tan 82.003.882'ye çıkmıştır. Beykoz ve İstanbul'un nüfusunun Türkiye'deki nüfusun artışından çok daha fazla olması Beykoz ve İstanbul'un, doğal bir nüfus artışıyla değil, yoğun göçlerle nüfuslandığını göstermektedir.

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine bakıldığında Beykoz'un nüfusunun 2007-2018 arası dönemde yalnızca %2,01'lik artış yaşadığı görülmektedir. Aynı dönemde İstanbul'un nüfus artışı %19,83, Türkiye'nin nüfus artışı ise %16,18 olmuştur. İstanbul nüfusunda artış oranı Türkiye ortalamasının az üzerinde gerçekleşirken Beykoz'un nüfus artışının İstanbul ve Türkiye ortalamasının çok aşağılarında kaldığı görülmektedir. Bu oranlar Beykoz nüfusunun belli bir doygunluğa ulaşmış duruma başladığına, hatta Türkiye'deki nüfus artış ortalaması dikkate alındığında Beykoz'un göç vermeye başladığına işaret etmektedir.

Beykoz'un Nüfus Yapısının Şekillenmesinde Hemşehrilik İlişkileri

Beykoz'un nüfus yapısı, gelişimi ve sorunları ile İstanbul'un bir parçası ve minyatürüdür. İstanbul nüfusunun şekillenmesinde, mekânsal dağılımında belirleyici olan faktörler Beykoz özelinde de etkisini göstermiştir. Hemşerilik ilişkileri Beykoz'un demografik yapısının şekillenmesinde, belirli bölgelerden gelenlerin belirli sokak ve mahallelerde yoğunlaşmasında da etkin bir faktör olmuştur.

Osmanlı döneminde Beykoz nüfusunun şekillenmesinde rol oynayan dinamikler sonraki dönemlerde ağlar ve bağlar üzerinden göçlerin kitleselleşmesinde etkili olmuştur. Hem geleneksel üretimin hem de sanayi üretiminin, hem ticaretin hem de payitahta yakınlığın etkisiyle nüfuslanan bir yerleşim yeri olmuştur. Bu özelliklerin yanı sıra akrabalık ve hemşehrilik ilişkileri temelinde gelişen ağ ve bağların da göçlerle bölgenin nüfus artışında etkili olduğu görülmektedir. Mahalle sistemi yabancıların mahalleye yerleşmelerini zorlaştırmakta, bu da mahallelerde belirli bölgelerden gelenlerin yoğunlaşmalarına yol açmaktadır.

Balkanlarda yaşanan gelişmeler sonucunda bölgeyi terk eden bazı toplulukların Beykoz'da iskân edildikleri görülmektedir. Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanan gelişmeler azınlıkların ayrılmasına yol açmıştır. Beykoz'da yaşayan, zanaatkâr olan, tüccarlık yapan ve fabrikalarda çalışan Rumlar ve Ermeniler ayrılınca Balkanlardan ve özellikle Karadeniz'den gelen nüfus bu açığı kapatmıştır. Temettuat defterlerinde görüldüğü üzere Rize, Trabzon, Kastamonu, Sinop gibi iller ile özellikle sahillerdeki ilçelerden önemli bir nüfus 1800'lerin başlarından bu yana Beykoz'da çalışmakta ve yaşamaktadır. Bekâran defterindeki kayıtlarda Karadeniz kıyıları dışında, Çankırı, Bolu, Muş gibi farklı illerden de işçilerin bulunduğu görülmektedir.

2018 TÜİK verilerine göre Beykoz'da yaşayan 246.700 kişinin nüfusa kayıtlı oldukları illere baktığımızda İstanbul nüfusa kayıtlı olanların 77.248 kişi ile nüfusun %31,3'ünü oluşturdukları; nüfusun % 68,7 yani 169.452 kişinin ise başka bir ilin nüfusuna kayıtlı olduğu görülmektedir. Beykoz'da yaşayanların İstanbul dışında nüfusa kayıtlı oldukları iller ise şöyledir: 23.093 kişi Giresun (%9,4), 18.114 kişi Kastamonu (%7,4), 16.927 kişi Ordu (%6,9), 11.838 kişi Rize (%4,8), 9.032 kişi Trabzon (%3,7), 8.838 kişi Ardahan (%3,6), 5.321 kişi Sivas (%2,2) ve 5.304 kişi Samsun (%2,2) nüfusuna kayıtlıdır. Nüfus kayıtları diğer illerde olanlar ise 94.078 kişidir (%38).

2018 yılı verilerine göre Beykoz'da yaşayanların doğdukları iller ise şöyledir: 135.207 kişi İstanbul (%55), 11.297 kişi Giresun (%4,6), 7.928 kişi Kastamonu (%3,2), 7.884 kişi Rize (%3,2), 7.519 kişi Ordu (%3), 6.808 kişi Trabzon (%2,8), 5.088 kişi Ardahan (%2,1) ve 3.649 kişi Samsun (%1,5) doğumludur. 61.320 kişi (%25) ise diğer illerde doğmuştur.

Beykoz'un nüfusunun büyük çoğunluğunu İstanbul'a kayıtlı olanların dışında sırasıyla Giresun, Kastamonu, Ordu, Rize ve Trabzon nüfusuna kayıtlı olanların oluşturması, ayrıca belirli semtlerde ve mahallelerde belirli illerden gelenlerin yoğunlaşması bu ağ ve bağların önemli rolü olduğunu göstermektedir. İç göçlerin ülke genelindeki seyrine paralel olarak, hızlanan nüfus artışı ve gelişen kentleşme süreci ile birlikte ilçe bugünkü demografik ve sosyo-kültürel yapısına kavuşmuştur. Beykoz nüfusunun ağırlıklı olarak Karadeniz Bölgesi kökenli olduğu görülmektedir. Karadeniz Bölgesi'ndeki illerin de sahil şeridinde olan yerleşim birimlerinden göçlerin ağırlıklı olduğu dikkati çekmektedir. Bu da Beykoz ulaşımında deniz yolunun belirleyici olduğunu göstermektedir.

Beykoz'da yaşayanları İstanbul geneli ile karşılaştırdığımızda önemli farklılıklar görmekteyiz. İstanbul'da yaşayıp doğum yeri başka bir il olan nüfusa baktığımızda ilk sırada Sivas gelmektedir. Sivas'ı Tokat, Ordu, Samsun ve Erzurum takip etmektedir. Beykoz'da ise ilk sırada Giresun gelmektedir. Giresun'u Kastamonu, Rize, Ordu ve Trabzon takip etmektedir. İstanbul'da yaşayan Giresun doğumluların %5,1'i, Rize doğumluların %4,8'i, Kastamonu doğumluların %3,6'sı, Ardahan doğumluların %3,5'i ve Trabzon doğumluların %3,0'ü Beykoz'da ikamet etmektedir. İstanbul'da önemli bir nüfusa sahip olan Sivas, Tokat, Erzurum ve Samsun doğumluların Beykoz'da yoğun olmadıkları görülmektedir.

2000 sonrası göç yönünü görebilmek için Beykoz'da öne çıkan illerin nüfusuna bakıldığında önemli bir göç ağı olduğu dikkati çekmektedir. Ordu, Giresun,

Kastamonu, Trabzon ve Rize’de ikamet edenler içinde İstanbul doğumluların önemli bir yekûn tutması göç ve geriye göç ilişkisi açısından bir gösterge olmaktadır. Aynı şekilde bu dönemde İstanbul, Ordu, Giresun, Kastamonu, Trabzon ve Rize doğumlu nüfusun Kocaeli, Tekirdağ, İzmir, Sakarya ve Muğla gibi illerde önemli yekûna ulaşması göçün yönünü göstermesi açısından dikkat çekicidir.

2007-2018 arası Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verileri incelendiğinde bazı yıllarda nüfusta düşüşler olduğu dikkati çekmektedir. 2012’de nüfus artış oranı - % 0,4 olarak, 2018’de ise -%1,8 olarak negatif yönlü olmuştur. Bu düşüşler hemşerilik bağları temelinde gelişen nüfus hareketleriyle ilgilidir. Bu hareketliliğin bir boyutu da seçim süreçlerinde gerçekleşen nüfus kayıtlarının taşınması ile ortaya çıkan sanal göçlerdir. Bir örnek olarak Beykoz’da önemli bir nüfusa sahip olan Ordu’nun Mesudiye ilçesinin seçim sürecindeki nüfusuna bakılabilir. Mesudiye ilçesi nüfusuna kayıtlı olanların 2017’de 17.207’si Mesudiye’de yaşarken 2018’de bu rakam 25.007’e çıkmıştır. İstanbul’da yaşayan Mesudiye ilçesi nüfusuna kayıtlı olanların sayısı ise 2017’de 87.701 iken 2018’de 81.382’ye düşmüştür. Bu düşüşler olağan bir sürecin sonucu olmaktan çok ülkemizdeki siyasal atmosferin bir yansımasıdır. Bu nüfus hareketliliği seçim süreçleriyle ilişkili olarak gelişmektedir. Bu anlamda dönemsel seçim göçleri olarak bu nüfus hareketliliğini tanımlamak mümkündür. Seçim dönemlerinde ikamet taşımaya bağlı olarak sistem üzerinde yaşanan bir düşüş sanal bir göç ortaya çıkmaktadır. Seçim dönemlerinde ortaya çıkan bu tablo göç sürecinin henüz uyumla sonuçlanmadığının bir göstergesi, köken yerle bağların gücünün göstergesidir.

Seçim süreçlerinde nüfus kayıtlarının köken yerlere alınmasıyla kendini gösteren sanal göçlerin nedenleri temel olarak üç boyutta kendini göstermektedir. Birincisi akrabalık, hemşerilik, ideolojik bağlar bulunan köken yerdeki adaya destek olmaktır. İkinci neden memlekete destek olmak şeklinde ifade edilmektedir. Bu desteğin birkaç farklı boyutu vardır. Köy, belde, ilçe, büyükşehir gibi idari statülerin kaybını önlemek, okul, hastane, kamu kurumları vb. bazı hizmetleri almak veya kaybetmemek, yerel yönetimlerin, belediyelerin hizmet için genel bütçeden nüfusları ile orantılı olarak alacakları payı artırmak, milletvekili sayısını artırarak ulusal alanda illerinin temsil gücünü ve alacağı hizmetleri artırmak gibi boyutlardır. Üçüncü olarak ise bireysel gerekçeler gelmektedir; memleketteki prestijini korumak, memleketi için bir şeyler yapıyor olmanın hazzını yaşamak, memleketteki mülklerin değer kaybını önlemek ve korumak, gurbette kazandıkları ile memlekette yeni fırsatlar yakalayıp değerlendirmek gibi nedenler görülmektedir. Yaşlılık, emeklilik döneminde memleketle kurulan ilişkinin boyutu da bu süreçte etkili olmaktadır. Yazları memleketinde geçiren yaşlılar, emekliler memleketlerinde daha iyi hizmet almak için, yerel siyasette söz sahibi olabilmek için nüfus kayıtlarını almaktadırlar. Ancak yılın belli dönemlerinde Beykoz’daki ikametleri de sürmektedir. Bu yaşam evresinde memleketle Beykoz arasında ikili bir yaşam formu gelişmektedir.

Kentleşme, kentleşme süreçleri açısından bakıldığında kimi yönleri ile olumsuz kimi yönleri ile olumlu olarak değerlendirilen hemşerilik olgusunun ve örgütlenmelerinin Beykoz’da da yaygın olduğu görülmektedir. Beykoz’daki

563 derneğin 124'ü hemşehri derneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaklaşık olarak dört dernekten birinin hemşeri derneği olması sosyal yapı ve sivil toplum örgütlerinin ilgilerini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Beykoz'da hemşeri derneği olan iller şunlardır: Ağrı, Amasya, Artvin, Ardahan, Bayburt, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Erzurum, Giresun, Gümüşhane, Kars, Kastamonu, Ordu, Samsun, Sivas, Sinop, Tokat ve Trabzon. Beykoz'da en fazla hemşeri derneği olan il 27 dernekle Giresun'dur. Giresun'u 22 dernekle Ordu, 13 dernekle Kastamonu takip etmektedir. Dernekler içerisinde Karadeniz bölgesinden, sahil şeridinden yerleşim birimlerine ait derneklerin çokluğu göze çarpmaktadır.

Beykoz'un Göç Olgusu ve Dönemsel Özellikleri

Beykoz'un göç olgusu siyasi, iktisadi ve sosyal gelişmeler, değişimler çerçevesinde şekillenen, kimi özgün özellikler gösteren bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Beykoz İstanbul'a giden yolda Türklerin ilk yerleşim bölgelerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Hem ticari hem de askeri anlamda Karadeniz'den İstanbul'a uzanan deniz yolunun kontrolü açısından sahip olduğu stratejik konumuyla İstanbul'un fethine yönelik ilk adımların atıldığı yerleşim yerlerindedir. Fetih öncesi jeo-stratejik bir yerleşim bölgesi, askeri birliklerin konuşulduğu bir alandır. İstanbul'un fethine giden yol olduğu gibi fetih sonrası payitahtın güvenliğini sağlamak adına Karadeniz'den gelecek tehditlere karşı önemli bir üs bölgesidir. Bu nedenle Beykoz'da görülen ilk nüfus hareketliliklerinden biri de askeri alanda olmakta, dönem dönem bölgede asker nüfusu artış göstermektedir. Beykoz'a fetih öncesi başlayan göçler fetih sonrasında da payitaht ile kurulan ağlar ve bağların belirleyiciliğinde bölgenin nüfuslanmasında belirleyici olmuştur.

Osmanlı döneminde Beykoz İstanbul'un uzağında; Türk köyleri, dereleri ve mesire alanları ile bir sayfiye ve av bölgesi olarak öne çıkmaktadır. Fetihden sonra payitahtın ihtiyaçlarının karşılandığı kırsal, Karadeniz ticaretinin gümrüğüdür. Denizi, ormanı, suyu, havası ve uzaklığı Beykoz'u belirleyen özellikleridir. İstanbul'un uzağında kalan ilçesi, bir bakıma yazlığıdır. Payitahtın av ve mesire alanıdır. Öğrencinin, askerin ve halkın mesire yeridir. Kiraz ve kestane mevsimlerinde nüfus hareketliliği yaşanmaktadır, payitahttan gelenlerle nüfusu artmaktadır. Bu dönemde Türk toplum tarihinde sıkça görülen yazlık kışlık göçlere sahne olmaktadır. Beykoz, payitahtın ileri gelenlerinin yazlıklarının bulunduğu, emekliye ayrılanlarının tercih ettiği bir mekândır. Saraydan bir vesileyle uzaklaştırılanların yerleşim bölgesidir. Beykoz'un nüfusu payitahtın yakın doğal kırsal alanı olması nedeniyle devlet görevlilerinin emeklilik yeri olarak da gelişmiştir. Görevleri esnasında mesire yeri olarak kullandıkları yerleşim yerleri emeklilik sonrası ikamet ettikleri yer olmaya başlamıştır.

Beykoz, değirmenleri, askeri debbağhaneleri, balık dalyanları, baston, sepet, tekne, çömlek ve cam ürünleri ile geleneksel üretim merkezidir. Üretim ve hizmet alanında çalışanların, bu işlerde mahir olanların tercih ettiği, gelip yerleştiği yerleşim bölgesidir. Bu dönemde geleneksel iş ve üretim alanları çerçevesinde, çiftçilerin, zanaatkârların, denizcilerin, ormancılardan göçlerine sahne olmuştur.

Geleneksel üretim 19. yüzyıldan itibaren modernize edilmeye başlamıştır. Beykoz İstanbul'un ilk sanayi bölgelerinden biri olmuştur. Derelerin döndürdüğü çarkların yerini odun, kömür ve petrol ile çalışan motorlar almaya başlamış, üretim bu çerçevede yapılandırılmıştır. Fabrikalar ile bağlantılı olarak iş gücü göçleri oluşmuştur. Fabrikalar çevrelerinde ilgili pek çok küçük imalathanelerin de gelişmesine yol açmıştır. Fabrikalar ve imalathaneler işçi göçlerini çekerken; bunlar etrafında küçük ticari işletmelerin, esnafların gelişmesine, bu çerçevede göçlerin de oluşmasına yol açmıştır. Kentsel alanlarındaki bu gelişmeler Beykoz'un kırsal alanlarının da balıkçılık, bostancılık, tarımsal ve hayvansal ürünler ile nüfusunu korumasına ve geliştirmesine destek olmuştur.

Osmanlı'nın son dönemlerinde geleneksel üretimin modern sanayi üretimine dönüştürülmeye başladığı yer olması Beykoz'un önemli oranda gurbetçi göçü alan bir yer olmasına da yol açmıştır. Deniz ulaşımı ile bağlantılı olarak Karadeniz kıyı ticareti bu ulaşım güzergâhında olan yerleşim birimlerinden göçlerin olmasında etkili olmuştur.

Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanan siyasal gelişmeler, Balkanlardaki sorunlar ve Birinci Dünya Savaşı kaybedilen coğrafyalardan Beykoz'a göçlere sebep olmuştur. Bu yıllarda Beykoz, istikrarsızlaşan, kaybedilen bölgelerden göçlerin iskân edildiği alanlardan biri olmuştur.

Siyasal alanda gelişen koşullara, ideolojik yaklaşımlara, milliyetçi hareketlere ve yaşanan çatışmalara bağlı olarak Rumların mübadelesi, Ermenilerin tehciri ile sonuçlanan süreç, Osmanlı'nın son dönemleriyle Cumhuriyet'in ilk yıllarında Beykoz'da zanaata ve sanayiye dayalı üretimde önemli bir yere sahip olan bu toplulukların ayrılması ile bu alanlarda boşluklar oluşturmuştur. Bölgeyle sosyal bağları ve ulaşım ağları olan Karadeniz bölgesinden gelen göçlerle bu boşluk doldurulmuştur.

Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde, 1923-1950 periyodunda, Osmanlı'dan alınan sanayi mirası yeniden kurumsallaştırılarak sürdürülmüş, bu da Beykoz'a yönelik iş gücü göç akışının sürmesine yol açmıştır. Bu dönemde erkek iş gücü göçü, gurbetçilik belirgindir. Aile göçleri yoğun olmadığı için gecekondulaşma yaygın bir sorun olarak ortaya çıkmamıştır. İkinci Dünya Savaşı süreci Beykoz'un askeri stratejik önemini tekrar ön plana çıkarmış, bu dönemde Beykoz'a önemli bir asker sevkiyatı olmuştur. Bu dönemde Beykoz nüfusu içerisinde asker sayısı büyük bir yekûn oluşturmuştur. 1923-1950 arası dönemde devam eden iş gücü göçlerinde Karadeniz bölgesinden, coğrafi kısıtlılığı olan kıyı şeridindeki yerleşimlerden gelen göçler belirleyici yoğunlukta olmuştur.

1950'lere gelindiğinde demografik alanda, ulusal ve uluslararası siyasal konjunktürde meydana gelen gelişmeler göçler üzerinde belirleyici olmuştur. Anadolu'daki nüfus artışı, özellikle coğrafi sınırlılıkları olan bölgelerde nüfus baskısı oluşturmuş, kırsal alanların varlığını sürdürmede sınırlarına varılmış, liberal politikalara geçiş ile birlikte oluşan fırsatlar 1950'lerde büyük bir iş gücü akını doğurmuştur. İstanbul bu göçten çok büyük oranda etkilenirken Beykoz da bu göç akınından önemli bir pay almıştır. 1950'lerde hızlanan göçler Beykoz'da da etkisini göstermiş; gurbetçi ve iş gücü göçü ile başlayan, aile göçleri ile devam eden yoğun kitlesel göçler yaşanmıştır. Bu dönem gecekondulaş-

manın hızlanmasına ve yaygınlaşmasına yol açmıştır. Beykoz nüfusu 1917'den 1950'ye kadarki süreçte %51 artarken, 1950'de başlayan bu göç dalgası 1980'e kadar olan süreçte nüfusun %209 artışına yol açmıştır.

Daha çok gurbetçilik şeklinde başlayan iş gücü göçleri 1970'lerden itibaren aile göçüne dönüşmüş ve göç kitleselleşmiştir. Göçlerin kitleselleşmesi ile birlikte birçok kırsal ve kentsel sistem iflas etmiş, bu yerleşim alanında yaşam sürdürülemez hale gelmiştir. 1980'lerden itibaren kendisini daha açık gösteren bu süreç kentlerden bölgesel çekim merkezlerine, büyük kentlere göçleri beraberinde getirmiştir. Ulaşım ağlarının gelişmesi, yeni yolların ve köprüünün yapılması Beykoz'a göçlerin hızlanmasında etkili olmuştur. Büyük kentlerde oluşan ekonomik, sosyo-kültürel çekicilik, fırsat göçlerini tetiklemiştir. Tüm bu süreç sonucunda kırsal ve kentsel yapıların çözülüşü, sürdürülemez hale gelişi kümülatif nedensellik bağlamında göçleri beslemiştir.

1980'lerde kırdan kente göçlere kentten kente göçler de eklenmiş ve farklı bölgelerden, kentlerden göçler de artış göstermiştir. Beykoz'da 1980'lere kadar yalnızca Karadeniz bölgesinden gelen iç göçler yoğunluktadır. 1980 sonrası Karadeniz bölgesinden gelen göçlere İç Anadolu ve Doğu Anadolu'dan gelen yoğun göçler eklenmeye başlamıştır. Beykoz'da diğer bölgelerden gelen göçler kitlesel bir boyuta ulaşmamıştır. Bu dönemde göçlerin hızlanmasında iletişim, ulaşım yollarında ve araçlarında meydana gelen iyileşme ve yeni gelişmeler belirleyici olmuştur. İkinci köprüünün ve bağlantı yollarının açılması Beykoz'un bu bölgesinde yerleşim yoğunluğunu artırmıştır. 1980'den 2000'e kadar olan dönemde Beykoz nüfusunda %84'lük bir artış olmuştur. Beykoz bu süreçte öncelikle ekonomik daralma yaşayan yerleşim birimlerinden aile kararı ile başlayan gurbetçi göçlerinin yoğunlaştığı bir ilçe olmuştur. Sanayileşme ve kentsel gelişmeler sonrası gelişen ücret ve yaşam standardı farklılıkları ilçeyi göç çekim merkezi yapmıştır. Ağ ve bağlarla genişleyerek kitleselleşen göçler Beykoz'da belirli il ve ilçelerden gelenlerin sayısında önemli artışa yol açmıştır.

2000 sonrası Beykoz nüfusunun artışında önceki dönemlere göre önemli bir azalma görülmektedir. Bunda ilçenin belli bir nüfus doygunluğuna ulaşmasının etkisi olduğu söylenebilir. Göç veren bölgelerde de göçe yönelecek bir nüfus yoğunluğunun kalmaması da bir başka faktör olarak zikredilebilir. 2000-2018 arası dönemde Beykoz'un nüfus artışı %17 ile sınırlı kalmıştır. İlçe nüfusunun yaşlanmaya başladığı da görülmektedir. Bu da göçlerde bir yavaşlama olduğu, göçün yapısının ve yönünün değişmeye başladığının bir göstergesi olarak okunabilir. Nüfusun cinsiyete göre dağılımına bakıldığında 2000'lere kadar erkeklerin oranının yüksek olduğu, 2000 sonrası bu farkın kapanmaya başladığı görülmektedir. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre Beykoz 2008'de 123.288 erkek, 120.166 kadın nüfusuna sahipken, 2018'de 122.109 erkek, 124.591 kadın nüfusuna sahiptir. 2008-2018 döneminde erkek nüfusunun %51'den %49'a düştüğü, kadın nüfusunun ise %49'dan %51'e çıktığı görülmektedir. Bu da erkek iş gücü göçünün azaldığının göstergelerinden birisidir. Bir başka gösterge ise yaş grupları dağılımında görülmeye başlayan değişimlerdir. 2008-2018 periyodunda 65 yaş üzeri nüfusta da %46,44 artış, 0-64 yaş arası nüfusta ise %3,61 düşüş olmuştur. Yaşlı nüfusta artış, genç ve aktif çalışma yaşındaki nüfusta azalma başlamış durumdadır.

2000 sonrası göçün durağanlaştığı, nitelik değiştirdiği, mobil yaşamın, yaşam biçimi göçlerinin gelişmeye başladığı görülmektedir. Fabrikaların kapanması ile birlikte Beykoz'da sosyal, kültürel yapı ve kentsel mekân yeni bir süreç içine girmiştir. Sosyal, kültürel dokunun, kentsel yapının hangi ekonomik ve siyasi süreçlerle, nasıl şekilleneceği merak edilmeye, tartışılmaya başlamıştır.

1999 depremi sonrası İstanbul içi göçlerde Beykoz'a doğru yeni bir yönelim ortaya çıkmıştır. Depremde riskli olan eski ve çok katlı konutların olduğu yerlerden, Beykoz gibi hem zeminin sağlam, hem yeni yapılaşmaya elverişli, hem de ulaşımı kolay, güvenli, konforlu yaşam alanları, siteler yapmaya elverişli bölgelere yönelik ilgide artış olmuştur. Bu çerçevede gelişen göç süreci, içinde farklı imkân ve sorunlar barındıran yeni sosyo-kültürel, demografik ve ekonomik yapıların oluşmasına, gelişmesine yol açmaktadır. Beykoz'da bu anlamda mekâna da yansıyan sosyo-kültürel ve ekonomik ayrışmalar belirginleşmektedir. Bu elitist göç süreci alt sınıfların aleyhine bir süreç olarak işlemektedir. İş alanlarının kaybolması ve pahalılık ilçeyi alt sınıflar için itici hale getirirken, doğal güzellikleri ve lüks yerleşim alanları üst sınıflar için ilçeyi çekici hale getirmektedir. Sermaye yoğun, vasıflı, eğitilmiş, beyaz yakalı çalışan isteyen sektörlerin, iş merkezlerinin ilçede yaygınlaşması; emek yoğun, mavi yakalı çalışan isteyen sektörlerin düşüşü Beykoz'da değişimin kapısını aralamıştır. Vasıfsız iş gücü için belirli düzeyde, hizmet sektörü merkezli istihdam olanakları öne çıkmaktadır. Bu da ilçe içinden değil diğer ilçelerde ikamet eden, git-gel yapan iş gücüyle karşılanmaya başlamıştır.

İstanbul'un hem demografik hem mimari-mekânsal kapasitesinin sınırlarına ulaşan ilçelerinde demografik hareketlilik yavaşlıyor. Doğu-batı yönünde nüfus ve yerleşim alanı olarak aşırı yoğunlaşan İstanbul'da ilgi kuzeye doğru yönelmektedir. Yatay ve dikey mimaride fırsatlara sahip, ulaşım ağları gelişen bölgeler ise hem il içinden hem de il dışından göçler için cazibe merkezi haline gelmektedir. Beykoz her iki anlamda da fırsat alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Önceleri coğrafyasının zorluğu, İstanbul'a uzaklığı gibi dezavantajları sayesinde korunan; ormanları, özel ormanları, çiftlikleri, askeri bölgeleri sayesinde yapılaşmaya açılmayan Beykoz, sanayi kuruluşları ile hızla gecekondulaşma sürecine girmiş, İkinci Köprü'nün geçmesi ile de nüfus yoğunluğu artmış, fiziki ve beşeri dokusu bozulmaya başlamıştır. Üçüncü Köprü ve Kuzey Marmara Otoyolu bu çerçevede yeni durumlara ve sorunlara kapı aralamaktadır. Bilinçli politikalar geliştirilmediği ve sıkı denetimler sürdürülmediği sürece göç patlaması ve çarpık kentleşmenin hızlanarak Beykoz'un bakir alanlarını da tahrip etmesi kaçınılmaz olacaktır.

Beykoz'da günümüzde İstanbul genelinde olduğu gibi yaşam döngüsü ve yaşam biçimi merkezli göçler öne çıkmaya başlamıştır. Bireyler ve aileler eğitim sürecinde, iş hayatında ve emeklilik/yaşlılık döneminde farklı mekânları tercih etmektedir. Beykoz'da bu bağlamda eğitim kurumları, iş merkezleri, güvenli siteler, gecekondu yerleşimleri farklı sosyal, ekonomik sınıflar için demografik hareketliliğe, göçlere yol açmaktadır. Eğitim kurumları eğitim dönemi çerçevesinde bir hareketliliği, eğitim göçlerini oluşturmaktadır. Yaşlı/emekli nüfus için ikili yaşamın bir ayağını oluşturmaktadır. İş merkezleri, firmaların yönetim ve iletişim üsleri gri ve beyaz yakalı sınıfların iş hareketli-

liğini şekillendirmektedir. Güvenlikli siteler, lüks rezidanslar orta ve orta-üst sınıfların ikamet göçleri için çekim merkezi oluşturmaktadır. Gecekondu yerleşimleri ise alt sınıfların kentsel hayata tutunmada alt sınıflar için göç çekim alanları olmaktadır.

Sonuç

Beykoz, tarihi bir yerleşim merkezi olarak İstanbul'un uzağında kalan ilçesi, kırsal bölgesidir. Yeşil vadileri, dereleri, ormanları, sahilleri, havası, suyu ve uzaklığı tarihte Beykoz'u belirleyen özellikleridir. İstanbul'un fethi öncesinde fetih için hazırlık yerleşimlerine sahne olan, fetih sonrası doğal güzellikleriyle mesire alanı, değirmenleri, çiftlikleri, debbağhaneleri, çömlükçileri, balıkçıları, denizcileri, ormancuları ile geleneksel üretimin merkezi olan kadim bir yerleşim bölgesidir.

Karadeniz ticaretinin gümrüğü olan Beykoz, 19. yüzyıldan itibaren gelişen bir sanayi merkezi olarak iç göçlerin odaklarından ve 2000'lere kadar genelde işçi sınıfının tercih ettiği yerleşim yeri olmuştur. İç göçlerin odağında olması, 1950'lerden itibaren yoğun göç akışına maruz kalması Beykoz'u plansız yapılaşmanın, gecekondulaşmanın baskısı altında gelişen ve İstanbul'un en çok 2B arazisine sahip ilçesi yapmıştır. İlçenin sosyal, kültürel yapısını ve kentsel dokusunu bu yoğun, kitlesel göçler hızla dönüştürmüştür.

Beykoz'da 2000 sonrası fabrikaların kapanması, sanayi kuruluşlarının kentsel alanların dışına taşınması, kentsel mekânların yeniden işlevlendirilmesi, neo-liberalizmin yaygınlaşması süreçlerine bağlı olarak göçün yapı ve süreçlerinde değişimler ortaya çıkmıştır. Beykoz 1980'lerde başlayan ve 2000'lerden itibaren artan bir şekilde eğitilmiş ve gelir seviyesi yüksek kesimlerden, İstanbul'un diğer ilçelerinden de göçler almaya başlamıştır.

İstanbul'a ve özelde Beykoz'a diğer illerden göçler büyük oranda yavaşlamıştır. Net göçe bakıldığında görüldüğü üzere iç göçe bağlı nüfus değişimi durağan görünüm sergilemeye başlamıştır. Ancak alınan ve verilen göçlerin yüksekliği, yeni bir hareketliliğin, mobil yaşam formunun şekillenmekte olduğuna işaret etmektedir. Kentsel alanlarda meydana gelen değişimlere, iletişim, ulaşım yolları ve araçlarındaki gelişmelere, yaşamsal mekân tercihlerindeki sosyo-kültürel farklılaşmalara paralel olarak son dönemlerde ortaya çıkan yeni göç eğilimleri Beykoz'u da etkilemektedir.

Yeni göç eğilimi nüfus yoğunluğunun aşırı artması, mekânın sınırlarına varılması nedeniyle, yaşanan yoğunluktan, tıkanıklıktan, gürültüden, stresten, betonlar arasına sıkışmışlıktan kurtulmak, nefes almak, doğayla buluşmak isteyen sosyo-ekonomik seviyesi yüksek kişilerin kalabalık merkezlerden sessiz ve seyrek yerleşimli çevre yerleşim birimlerine doğru yönelimi olarak gelişmektedir. Beykoz da yeşil doğası, temiz havası, mesire yerleri, tarihi-kültürel mekânları ve geniş arazileri ile diğer ilçelere göre düşük nüfus yoğunluğuyla sakin bir ilçe olarak ön plana çıkmakta, yaşam biçimi göçü olarak adlandırılabilir bu yeni göç eğiliminin cazibe merkezi olmaktadır. Bu çerçevede Beykoz kapalı, steril, homojen, güvenlikli sitelerin Türkiye'de ilk ortaya çıktığı

yerleşim alanlarından biri olmuştur.

Fabrikaların ve etrafında gelişen büyüklü küçüklü imalathanelerin öne çıktığı ve üretimle kimlik bulan Beykoz, 2000 sonrası tüketim üssüne dönüşmeye başlamıştır. Büyük şirketlerin yönetim ve iletişim merkezleri, üniversitelerin eğitim kampüsleri yükselmeye başlamıştır. İstanbul'un doğu-batı yönünde sınırlarına ulaşması, kuzeyde bugüne kadar büyük ölçüde korunan alanlar üzerinde kentsel gelişme baskısı oluşturmuştur. Üçüncü Köprü ve bağlantılı yollar önümüzdeki süreçte bu baskıyı daha da arttıracaktır.

İmar ve şehirleşme alanındaki yeni yaklaşımlarla birlikte Beykoz eğitim üssüne dönüşmeye başlamıştır. Günümüzde beş üniversitenin kampüsünün ilçede yer alması da sosyal, kültürel, ekonomik ve mekânsal yeniden şekillenme sürecine girdiğini göstermektedir. Boşaltılan fabrikaların film platosuna çevrilmesi de bu çerçevede dönüşümlere işaret etmektedir.

Fabrikaların kapanmasının ilçenin demografik yapısının değişmesinde önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Mavi yakalı fabrika işçileri yerlerini beyaz ve gri yakalı şirket çalışanlarına, hizmet sektörü çalışanlarına bırakmaktadır. Mekânın kurgulanmasında ve kullanılmasında farklılaşmalar dikkat çekmektedir. İş yeri ile ikametgâh adreslerinin farklılaşması, yerleşim birimleri arasında mobilitenin artması Beykoz'da da belirgin hale gelmektedir. Orta, orta-üst sınıfların daha çok ikametgâh olarak yöneldiği Beykoz, alt sınıflar için iş alanı olarak öne çıkmaya başlamaktadır.

Plansız yapılaşmanın, 2B arazilerinin fazlalığı ile dikkat çeken Beykoz, günümüzde Boğaziçi'nin gecekonduyla dolu, lüks villalar ve siteler ile çevrili tezatlarını yansıtan bir ilçedir. Gecekonduların, hemşehrlik ilişkilerinin kentten koparıp kırsallaştırdığı sosyo-kültürel yapı, güvenli sitelerin oluşturduğu kapalı cemaatlerin toplumsal coğrafyadan kopuk sosyo-kültürel yaşamı ve bunlardan bağımsız bir sosyo-kültürel zeminde yükselen iş merkezleri, gökdelenler; Beykoz'un tarihi, toplumsal, kültürel ve fiziki coğrafyasını bir meçhul sürece sokmaktadır. Kapsamı ve sınırları belirsiz bir kentsel dönüşüm söylemiyle de ilçenin çöküntü bölgeleri, gecekondu ortadan kaldırılırken, 2B arazileri yasal statüye kavuşturulurken Beykoz'un tarihi, doğal ve toplumsal dokusunu yok edecek; tarihinden, toplumsal değerlerinden, kültür ve medeniyetinden kopuk bir yapılaşmaya yol açacak politika ve uygulamalardan uzak durmak gerekmektedir. Verilen her kararın, atılan her adımın nelere mâl olacağı, bizi nereye götüreceği çok iyi düşünülmeli, hesaplanmalı, planlanmalı ve sonra uygulamaya geçilmelidir.

Beykoz'a, mahallelerine/köylerine her geçen gün artan ilginin, bölgeyi neo-liberal süreçlerin hızla büyüttüğü orta ve orta-üst sınıfların tüketim iştihasına kurban edilmesi; doğal, tarihi ve toplumsal dokusunun tahrip edilmesi riskini taşımaktadır. Bu nedenle Beykoz'un doğal ve sosyal ekolojisini koruyarak İstanbul'un oksijen kaynağı, kaosundan kaçış mekânı, doğal güzellikleri, tarihi eserleri ve sosyo-kültürel zenginlikleriyle bir cazibe merkezi olarak yaşatılabilmesi, geliştirerek geleceğe taşınabilmesi hususunda konunun tüm muhataplarının üzerlerine önemli sorumluluk ve görevler düştüğünün her zaman bilincinde olmaları gerekmektedir.

Kaynaklar

- Alpman, Nazım (2009), *Evvel Zaman İçinde Beykoz, Sözlü Tarih Fotoğraf Albümü*, İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları,
- Avcı, Sedat (1994), "Beykoz İlçesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi 2: 198-199*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını,
- Avcı, Sedat (2014). "Mekânsal Planlama, Mekâna Müdahale ve Sonuçları Açısından 2B Alanları: Beykoz İlçesi Örneği". İstanbul Ormanlarının Sorunları ve Çözüm Önerileri: 313-340. İstanbul: Türkiye Ormancılar Derneği Yayını.
- Belge, Murat (1997), *Boğaziçinde Yalılar İnsanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Bilir, Ali (2008), *Çeşmebülbele Gizlenmiş Abıhayat*: Beykoz, İstanbul: Kitabevi Yayınları,
- Dağdelen, İrfan (2012), *İstanbul Nüfus Defterleri*, İstanbul: Beykoz Belediyesi.
- Erder, Sema (2015), *İstanbul Bir Kervansaray (Mı?) Göç Yazıları*, Derleyen: Nesrin Uçarlar, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Günalan, Rıfat ve Sinan Sümbül (Yay. Haz.) (2013), *Osmanlı Belgelerinde Beykoz*, İstanbul: Beykoz Belediyesi.
- Kancan, Sema (2009), *Unutulmuş Bir Boğaziçi Yerleşimi Beykoz*, İstanbul: Heyamola Yayınları,
- Kılıç, Haticce (1996), İstanbul'da Mahalle Bazında Nüfus ve Dağılışı, Danışman: Süha Göney, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçu, Reşat Ekrem&Akbaş, Mehmet Ali (1961), "Beykoz" Maddesi, İstanbul Ansiklopedisi, Cilt:5, Sf:2638, İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi.,
- Murat, Sedat (2006), *Dünden Bugüne İstanbul'un Nüfus ve Demografik Yapısı*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Murat, Sedat vd (Yay. Haz.) (1997), İstanbul Külliyyatı, Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri-III, Nüfus ve Demografi-2 (1930-1995), İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi,
- Öncel, Ayşe Derin ve Gülşen Özyaydın (2012), "Kapalı Site Olgusunun Değişim Sürecine Bir Bakış: Beykoz Soğuksu Örneği", *İdeal Kent*, Sayı 6, Mayıs, ss. 62-83.
- Pérouse, Jean-François (2011), "Türkiye'de "Güvenlikli" Sitelerin Ortaya Çıkış Süreci: Beykoz İlçesi Örneği", İstanbul'la Yüzleşme Denemeleri, İstanbul: İletişim Yayınları, s.145-162..
- Şahin, Vedat (2013), "Nüfus Coğrafyası Açısından Bir Değerlendirme: Beykoz'da Nüfus Artışının Seyri ve Mekânsal Dağılışı", *Marmara Coğrafya Dergisi* Sayı: 28, Temmuz, S. 319-330, İstanbul.
- Şimşek, Rıdvan (2017), "Türkiye'de İç Göçlerin Dönemsel Tasnifi Üzerine Bir Değerlendirme", *Yüzyılın Sorunları ve Sosyoloji-II*, Editör: Fethi Nas, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Tekeli, İlhan (1994), "Beykoz" Maddesi, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt:2, Sf:193, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.
- Yavuz, Mustafa (2004), *Bir Zamanlar Beykoz*, İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları.
- Yavuztürk, Şükriye Pınar (2006), *Temettuat Defterlerine Göre Beykoz Kazasının Soyo-Ekonomik Durumu*, Danışman: Ufuk Gülsoy, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Yeşilbaş, Mehmet Ali (2005), *Bir Beykoz'lunun Anıları*, İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları.
- TÜİK (2019), *Genel Nüfus Sayım Verileri*, www.tuik.gov.tr
- TÜİK (2019), *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Verileri*, www.tuik.gov.tr

Beykoz'da Cumhuriyet Sonrası Dış Göçler: Afganlar ve Suriyeliler

Yusuf ADIGÜZEL¹

Öz

Binlerce yıllık tarihi ile farklı etnik ve dini kültürlere ev sahipliği yapan Beykoz, her zaman iç ve dış göçlere açık bir kent olmuştur. Cumhuriyet sonrasında genellikle Karadeniz Bölgesi'nden iç göç alan ilçe, son yıllarda ise daha fazla Afganistan kaynaklı düzensiz dış göçlerle gündeme gelmektedir. İstanbul en fazla Suriyelinin yaşadığı şehir iken, Beykoz geçici koruma altındaki Suriyelilerin en az bulunduğu ilçelerden biridir. Bu araştırmada Türkiye'ye yönelen Afganistan ve Suriye kaynaklı göçlerin Beykoz'a yansımaları ele alınacaktır. Beykoz'da Afgan ve Suriyelilerin yoğunlaştığı mahalleleri merkeze alan bir saha çalışması ile göçün nedenleri ve sonuçları ortaya konulmaktadır. Belediye, muhtarlıklar ve kanaat önderleri ile yapılan ön görüşmeler sonucunda göçmenlerin yoğunlaştıkları düşünülen mahalleler tespit edilmiş, daha sonra bu mahallelerde gözlemler yapılmış ve görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Göksu Mahallesi ve Yenimahalle'yi merkeze alan bir saha çalışması ile Beykoz'daki Afganistan göçleri; Ortaçeşme ve Tokatköy Mahallelerini merkeze alan çalışma ile de Suriyeli göçleri araştırılmıştır. Nitel araştırma desenlerinden biri olan durum çalışması ile saha gözlemleri, kısa görüşmeler ve yarı yapılandırılmış görüşme formları ile derinlemesine görüşmeler yapılarak veriler toplanmış, Beykoz'daki göçmenlerin yoğunlaştığı alanlar ve gündelik hayatları betimsel yöntemle analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Beykoz, Yenimahalle, Tokatköy, Düzensiz Göç, Suriyeliler, Afganlar

1 Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, yusufadiguzel@yahoo.com

1 milyon 100 bin yabancıya ev sahipliği yapan İstanbul hem geçici korunan Suriyeliler, hem de ikamet izinli göçmenlerin en fazla bulunduğu şehirdir. Son 10 yıldır Türkiye'ye yönelen dış göçleri ele alanlar doğal olarak Türkiye'deki kayıtlı 5,5 milyon yabancı (GİGM, 2019) %70'ten fazlasını oluşturan Suriyelilere² odaklanmaktadır. Özellikle düzensiz göçlerle gündeme gelen Afganistanlılar ise Türkiye'deki en büyük ikinci göçmen grubunu oluşturmalarına rağmen bu alanda yapılan akademik çalışmalar oldukça sınırlı kalmıştır.

Açıkgöz tarafından hazırlanan Metropol Kentlerde Düzensiz Göçmenlerin Mekânsal Kümelenme Dinamikleri: Beykoz-Yenimahalle Afganistanlılar Örneği başlıklı Yüksek Lisans tezi (2018), Bozok ve Bozok tarafından Beykoz'daki refakatsiz Afgan göçmen çocukların yaşamlarını sürdürme mücadelelerini konu alan makaleleri (2018) Beykoz'daki Afganlarla ilgili yapılmış ilk çalışmalarıdır.

Beykoz, dış göçler bakımından hem İstanbul, hem de Türkiye'den oldukça farklı bir profil çizmektedir. İstanbul'un %7'sinden fazlasını kayıtlı yabancılar oluştururken, bu yabancıların sadece binde 4'ü Beykoz'da ikamet etmektedir. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) Eylül 2019 verilerine göre, İstanbul'da 1 milyon 103 bin kayıtlı yabancı yaşarken, Beykoz'da ikamet izinli (3 bin) ve geçici korunan (2 bin) toplam 5 bin kişi bulunmaktadır.³ Bu resmi verilere göre Beykoz'da dış göçü çalışmak ilk bakışta çok anlamlı görünmemekle birlikte, gündelik hayatta dikkat çeken düzensiz Afgan göçmenler, Beykoz'u İstanbul'un diğer ilçelerinden ayırmaktadır. Türkiye'de son 5 yılda (2014-2019) yakalanan 1 milyon 219 bin düzensiz göçmenin yüzde 34'ünü (415 binini), 2019 yılında yakalanan 455 bin düzensiz göçmenin ise % 44'ünü (201 binini) Afganlar oluşturmaktadır.⁴

İstanbul Türkiye'de en fazla Suriyelinin yaşadığı il olmakla birlikte, Anadolu yakasındaki ilçeler ve Beykoz'daki sayıları oldukça düşük düzeyde kalmaktadır. Suriyelilere nispeten Afganlar hakkında resmi ve sağlıklı verilere ulaşmak çok fazla mümkün olamamaktadır. Türkiye'de geçici korunan Suriyeliler ile ilgili veriler (iller bazında) GİGM tarafından her hafta açıklanmaktadır.⁵ Afganlar ise daha çok düzensiz göçmenler oldukları için, resmi verilere ancak 'yakalanan düzensiz göçmen' istatistikleri üzerinden ulaşılmakta, yakalanmayan kaç göçmen olduğu ve hangi alanlarda buldukları tam olarak bilinememektedir. Bu çalışmada, İstanbul'un Beykoz ilçesindeki Suriyeli ve Afgan göçmenlerin göç etme nedenleri, hangi mahallelerde yoğunlaştıkları ve neden bu mekânlarda yoğunlaştıkları, çalışma/istihdam alanları ve Beykoz'daki gündelik hayatları vb. hususlar ele alınmaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemleri içerisinde yer alan durum çalışması deseni kullanılmıştır. Durum çalışması karmaşık istatistiksel bulgulardan elde edilen çalışmalar yerine bir sınıf, bir mahalle, bir örgütün doğal çevresinde incelenerek bütüncül bir biçimde yorumlamayı, durumu derinlemesine ve boylamsal incelemeyi amaçlamaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2016, s.289). Parker'e göre durum çalışması birkaç hafta gibi kısa bir zaman içinde uygulanabileceği

gibi, bir iki yıl gibi daha uzun süren çalışmalarda da uygulanabilir (2015, s.119). Burada temel amaç durumu, kişiyi veya olguyu özgün ortamında ayrıntılı olarak betimlemek ve yorumlamaktır. Beykoz'daki Suriyeliler ve Afganların durumu araştırmak üzere planlanan bu çalışmaya katılacak bireylerin seçiminde, durumu anlamayı kolaylaştıracak bir çalışma grubu oluşturmak amaçlanmıştır. Çalışma grubunun oluşturulmasında amaçlı ve *uygun/kolay ulaşılabilir örnekleme* yöntemi (Büyüköztürk ve Arkadaşları, 2016) kullanılarak 3 Suriye, 6 Afgan ve 6 Türk vatandaşı olmak üzere toplam 15 kişi ile görüşülmüştür. 2018 yılı boyunca mekânda vakit geçirerek saha gözlemleri ve kısa görüşmeler yapılmış, derinlemesine mülakatların altısı 2018 yılı içinde, dokuzu ise 2019 yılının Ekim ve Kasım ayları içinde tamamlanmıştır. Türkçe konuşabilen kişilerle sınırlı olan bu görüşmeler yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılarak yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Görüşmecilerin tamamı erkektir. Sahadaki Afganların tamamına yakınının ekonomik nedenlerle gelen erkeklerden oluşması, Suriyelilerde sokak ve çalışma ortamlarında kadınlar ile görüşebilmenin zorluğu çalışma grubunun tamamının erkeklerden oluşmasına neden olmuştur. Amaca uygun örneklem kapsamında seçilen Türk vatandaşları da meslek ve göçmenlerle muhataplık açısından daha işlevsel bulunduğu için erkeklerden seçilmiştir.

Çalışma Grubu

Görüşmeci	Uyruk	Meslek	Yaş	Cinsiyet	Mahalle
G1	Suriye	Öğrenci	16	Erkek	Tokatköy
G2	Suriye	İşsiz	54	Erkek	Tokatköy
G3	Suriye	İşçi	18	Erkek	Ortaçeşme
G4	Afganistan	Bakkal Çırağı	25	Erkek	Kavacık
G5	Afganistan	İşçi - İnşaat	26	Erkek	Yenimahalle
G6	Afganistan	Vasıfsız İşçi	22	Erkek	Yenimahalle
G7	Afganistan	Vasıfsız İşçi	23	Erkek	Yenimahalle
G8	Afganistan	İşçi - Tekstil	21	Erkek	Yenimahalle
G9	Afganistan	Esnaf-Lokanta	45	Erkek	Yenimahalle
G10	Türkiye	Ev sahibi	64	Erkek	Yenimahalle
G11	Türkiye	Emekli	65	Erkek	Ortaçeşme
G12	Türkiye	İşveren-Ayakkabı	50	Erkek	Ortaçeşme
G13	Türkiye	Din Görevlisi	50	Erkek	Yenimahalle
G14	Türkiye	Muhtar	37	Erkek	Yenimahalle
G15	Türkiye	İşveren/Tekstil	50	Erkek	Yenimahalle

Araştırma kapsamında toplanan veriler betimsel analiz tekniğiyle analiz edilmiştir. Sahadan gözlem, kısa görüşme ve derinlemesine görüşmeler aracılığıyla toplanan veriler tematik analize tabi tutulmuştur. Araştırılan durumun tanımlanabilmesi için literatür, gözlem ve kısa görüşmeler yanında derinlemesine mülakatlardan faydalanılmış ve mevcut durumun muhataplarının kendi bakış açıları ile aktarılması için doğrudan alıntılara sıkça yer verilmiştir.

Bulgular

Bu araştırmada Afganlar ve Suriyelilerin İstanbul merkezinden nispeten uzakta yer alan Beykoz'u tercih sebepleri hem göçmenler hem de Beykozlu- lar gözüyle anlaşılmalıya çalışılmıştır. Suriyelileri Beykoz'a çeken temel etkenin ayakkabı atölyelerinin ihtiyacı olan işgücü olmuştur. Suriyelilere göre daha erken bir tarihte zincirleme göç ile Beykoz'a gelmeye başlayan Afganlar için ise Göksu Mahallesi'ndeki Küçüksu deresi boyunca kurulan *amele pazarı* önemli bir faktör olmuştur. Amele pazarına çok yakın olan ve bugün *küçük Afganistan* olarak bilinen Yenimahalle Afganistan'da dahi bilinen önemli bir göçmen mekânı haline gelmiştir. Mahalle nüfusunun dörtte birinden fazlasını oluştan Afganlar, hem göç sürecinde hem de Beykoz'a geldikten sonra önemli bir dayanışma örneği göstermekte, birbirlerine kalacak yer ve iş bulma noktasında yardımcı olmaktadır. Mahalledeki Afganlar genellikle Faryab eyaletinden gelen Özbek ve Türkmen asıllı genç erkeklerden oluşmaktadır. Dilleri Türkiye Türkçesine çok yakın olduğu için mahalleye ve iş hayatına çok kolay uyum sağlayan bu gençlerin bir kısmı gönderdiği para ile ailesini geçindirirken, bir kısmı ise başlık parası biriktirme amacındadır.

Şam'dan Beykoz'a Uzanan Bir Göç Hikâyesi: Ayakkabı Atölyelerindeki Suriyeliler

Beykoz ilçesinde yaşayan yaklaşık iki bin Suriyelinin buraya nasıl ve hangi sebeplerle geldiği, hangi mahallerde ağırlıklı olarak buldukları gözlem ve görüşmelerle araştırılmış ve önemli bir bölümünün Ortaçeşme ve Tokatköy mahallelerinde bulunduğu anlaşılmıştır.

Beykoz'da küçük ve orta ölçekte çok sayıda ayakkabı atölyesi bulunmaktadır. İlçede bulunan Suriyelilerin önemli bir bölümü bu atölyelerde çalışırken, bir kısmı da tekstil atölyelerinde çalışmaktadır. Ayakkabı atölyeleri genellikle Ortaçeşme ve Tokatköy Mahallelerinde olduğu için Suriyelilerin de buralarda yoğunlaştıkları görülmektedir:

Eskiden Yalıköy Mahallesi'nde büyük bir kundura fabrikası vardı. Üç bin kişi çalışıyordu. Orası kapanınca oradaki ustalar, yakın çevrelerde (Tokatköy ve çevresi) atölyeler açtılar. Bu atölyelerde daha çok Suriyeliler çalışmaya başladı (G12, Türkiye, İşveren-Ayakkabı, 50, Ortaçeşme).

Beykoz'daki 150'den fazla Suriyeli aile ile yakından ilgilendiğini söyleyen emekli din görevlisi Suriyelilerin genellikle ayakkabı atölyelerinde iş bularak Ortaçeşme ve Tokatköy çevresine yerleştiklerini ifade etmektedir. Yakından ilgilendiği bir ailenin hikâyesini şu şekilde paylaşmıştır:

Şam'da işleri yolundayken, Esad askerleri gelip 'burayı terk et' demişler. İki gün müddet vermişler. Önce Beyrut'a gitmiş, huzur bulamayınca 'Bize sahip çıkarsa gene, Osmanlı'nın torunları sahip çıkar' diyerek dört oğlan iki kız, sekiz kişiyle Atatürk Havalimanı'na inmişler. Hiçbir yeri bilmiyorlar. Taksici Avcılar'da bir caminin avlusuna bırakmış. Caminin imamı bir hafta misafir ettikten sonra genç erkek çocuklarına iş vermesi için Beykoz'da tanıdığı bir

ayakkabı atölyesi sahibine göndermiş. Çocukları burada işe girince aile de Ortaçeşme'ye yerleşmiş (G11, Türkiye, Emekli, 65, Ortaçeşme).

Suriye'deyken kimya sektöründe çalışan iş adamı burada hastalık ve sakatlık nedeniyle çalışmadığını, Ortaçeşme'de tekstil atölyesinde çalışan oğlunun kendilerinin geçimini sağladığını ifade etmektedir:

2015'te ailemle birlikte daha önce (2014'te) buraya yerleşen oğlumun yanına geldik. Soğuksu'da bir tekstil atölyesinde iş bulmuştu. Önce bir süre birlikte yaşadık. Sonra kendimize, daha ucuz olduğu için, Tokatköy'de ayrı ev tuttuk. Şimdi hanım ve kızlarım da evde küçük tekstil işleri yapıyorlar (G2, Suriye, İşsiz, 54, Tokatköy).

İstanbul'daki diğer ilçelere göre Beykoz'daki az sayıdaki Suriyelinin, ekonomik hayata aktif olarak katılan kişiler oldukları, yerel halk ile uyumlu bir ilişki içinde oldukları dile getirilmiştir. Hem Türkler, hem de Suriyeliler aralarında bir sorun olmadığını ifade etmektedir. Suriyeli bir lise öğrencisi (G1) okulda veya mahallede arkadaşlarıyla çok iyi ilişkileri olduğunu belirtmektedir:

Ben şimdiye kadar bir ayrımcılığa maruz kalmadım. Okulda, arkadaşlarımla aram çok iyi. Çok iyi futbol oynarım. Arkadaşlarla her hafta maç yaparız. Hatta okul takımındayım. Mahallede de bir sorun yok. Bilemiyorum, belki Türkçem çok iyi olduğu içindir (Gülüyor.) (G1, Suriye, Öğrenci, 16, Tokatköy).

Suriyelilerin Ortaçeşme ve Tokatköy'de yoğunlaşması sonucunda bu mahallelerde fırın ve bakkallar açılmıştır. Bu küçük ekonomik girişimler bir taraftan bu mahallelerde Suriyelilerin nispeten daha fazla olduğunu gösterirken, bir taraftan da yeni gelenlerin buraya yakın çevrelerde ikamet etmek istemelerine neden olmaktadır. Akraba ve tanıdıklarına bu bölgelere yakın yerlere iş ve ev bulan Suriyeliler, zincirleme göç ile Beykoz'a göç akışını sınırlı sayıda da olsa sürdürmektedir.

Faryab'dan Yenimahale'ye: Afganların Beykoz'a Yerleşmeleri ve Gündelik Yaşamı

Türkiye'deki Afgan göçü büyük oranda düzensiz bir biçim arz etmektedir. 1979'daki Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalinden sonra Türkiye'ye gelen düzensiz göçler geçen 40 yıllık sürede zaman zaman artış ve azalışlar gösterebilmektedir. 1995'ten 2003'e kadar geçen dokuz yıl süresince 450.000'den fazla kaçak göçmen yakalanmıştır. Yakalanan göçmenlerin geldiği ülkelere bakıldığında Irak (% 24) ve Moldova (% 10) ilk iki sırayı paylaşırken Afganistan % 8 ile üçüncü sırada yer almaktadır (İçduygu, 2004, s.32). 2014'ten bu yana ise ilk sırada Afganistan'dan gelen düzensiz göçler başı çekmektedir. 2015-2019 yılları arasında yakalanan 1 milyon 243 bin düzensiz göçmenin % 34'ünü (413 bin) Afganlar oluşturmaktadır. 2019 yılında yakalanan 449 bin düzensiz göçmenin ise 200 binini (% 45) Afganlar oluşturmaktadır.⁶ Türkiye'de 2019 sonu itibarıyla 1 milyon 100 bin ikamet izni yabancısı bulunurken, çoğunlukla düzensiz oldukları için aile ikamet izni ve çalışma ikamet izni istatistiklerindeki uyruklara bakıldığında ilk 10 ülke arasında Afganlar bulunmamaktadır.

Beykoz İstanbul ilçeleri içinde düzensiz Afgan göçmenlerin ilk yöneldikleri ilçelerden biri durumundadır. Beykoz'un farklı mahalle ve köylerinde tarım ve hayvancılık işleri ağırlıklı olmak üzere düzensiz olarak istihdam edilen Afgan göçmenler, özellikle Yenimahalle'de bir yoğunlaşma göstermektedir. Afganistan'ın belli bölgelerinden özellikle Özbek ve Türkmenlerin zincirleme göç ile mahalleye geldikleri, burada daha kolay ve ucuza ev bulabildikleri, kendi küçük esnafları aracılığıyla gündelik alışverişlerini yaptıkları ve nihayet Üsküdar ile Beykoz'u ayıran ve Yenimahalle sınırından geçen Göksu Deresi boyunca kurulan amele pazarının Afganların bu mahallede yoğunlaşmalarında etkili olduğu söylenmektedir.

Açıkgöz'ün 2017 yılı Temmuz ayında Yenimahalle'de yürüttüğü, 100 Afgan genç ile yüz yüze anket yöntemi ile yaptığı nicel çalışma verilerine göre Afganların % 80'i 20 yaşından önce çalışmak için ülkesinden ayrılmış (bunların %15'i 15 yaşından küçükken), %50'si ilkokul ve daha düşük eğitim seviyesinde (%30'u hiç okula gitmemiş), %55'i bir yıldan daha kısa süre önce buraya gelmiştir (Açıkgöz, 2018). Yine aynı araştırma sonuçlarına göre, %60'ı 7 kişi ve daha fazla kişiyle aynı evde kalmakta, %90'ı ailesine para yollamakta, %70'i daha önce İran'da bulunmuş, %25'i Afganistan'a gidip geri dönmüş, %85'i 5 ve daha fazla kardeş sahibi ve %65'i pasaportu olmayan kişilerden oluşmaktadır.

İstanbul'a ve özellikle Zeytinburnu ilçesine gelişleri daha erken tarihlerde olmakla birlikte, artık burada yaşayanlar tarafından "Küçük Afganistan" olarak nitelendirilen Yenimahalle'ye Afganların gelmeye başlaması oldukça yakın bir tarihe dayanmaktadır. Yenimahalle'ye bakkal işleten Afgan'ın ve ona eklenen zincirleme göçlerin hikâyesini katılımcılardan biri şu şekilde aktarmaktadır:

Ben 2008'de bu mahallede göreve başladığımda çevrede sadece bir Afgan aile vardı. Bakkal işletiyordu. Onun yanına gelenler oldu. Sonra zincirleme göç ile sayıları gitgide artmaya başladı. 2010'dan sonra aralarında çocuk denecek yaşta olanlar da dâhil (14-15 yaşlarında) tamamına yakını erkek gençlerden oluşan bir göç gelmeye başladı. 2014'ten sonra ise mahalledeki Afgan sayısında tam bir patlama yaşandı. Şu caddede (Hekimbaşı Çiftlik Caddesi) güne kadar (Ağustos 2019 öncesi) 30'dan fazla Afgan dükkânı vardı (G13, Türkiye, Din Görevlisi, 50, Yenimahalle).

Tamamına yakınının düzensiz ve kayıt dışı olması nedeniyle resmi sayıları bilinmemekle birlikte, yereldeki muhtar, din adamı, esnaf ve diğer sakinler ile yapılan ön görüşmelerde Beykoz'da 8-10 bin civarında Afgan bulunduğu ve bunların da büyük çoğunluğunun Yenimahalle'de ikamet ettiği ifade edilmektedir. Genellikle vize ve pasaportları olmadığı için Türkiye'ye İran üzerinden kaçak yollardan giriş yaparak önce Van'a gelen Afganlar, oradan otobüslerle Kavacık'a kadar gelmekte ve Yenimahalle'ye ulaşmaktadırlar.

Afganlar çoğunlukla kaçak yollarla geliyorlar. Pasaport, oturma izni filan yok. O yüzden kaç kişi oldukları tam olarak bilinmiyor. Bu çevrede, Yenimahalle merkez olmak üzere yaklaşık 8-10 bin kişi vardır. %80-85'i Yenimahalle'de oturuyor (G13, Türkiye, Din Görevlisi, 50, Yenimahalle).

Beykoz'a kadar gelebilmek için çok zor ve tehlikeli bir yolculuğu göze alan Afgan gençler, 20-30 gün süren yolculuklarının önemli bir bölümünü yürüyerek geçirdiklerini anlatmaktadır:

Yolculuk yaklaşık bir ay sürdü. Ama çok yol yürüdüm. Daha önce Yenimahalle'de oturan tanıdıklarım vardı. (Afganistan'dan çıkmadan önce) Onlarla irtibat kurdum. Önce Van'a geldim. Oradan otobüse binip Kavacık'ta indim. Arkadaşlarım beni karşıladılar. Evlerine götürdüler. Yeni geldiğim için ev, iş bulana kadar misafir ettiler (G4, Afganistan, Bakkal Çırağı, 25, Kavacık).

Yolculuk çok uzun sürdü. 25-30 saat sürekli dağlardan yürüyoruz, sonra arabalara biniyoruz. Sonra tekrar yürüyoruz. Kaçakçılar bir taksiye 15 kişi bindiriyorlar. Havasız, güneş görmeden saatlerce yolculuk yaptık (G5, Afganistan, İşçi- İnşaat, 26, Yenimahalle).

Buradan önce Tahran'daydım. Tahran'daki Afganlara Kavacık'a nasıl gidebileceğimi sordum. Oradaki arkadaşlar bir spor salonunda beni bir kaçakçı ile tanıştırdılar. İstanbul'a götüreceğim diye 1000 dolar aldılar. Beni Van'a bıraktılar. Ben sonra otobüs ile İstanbul'a geldim. Kavacık'ta indim. İnşaatlarda çalışan Ahmet isimli bir arkadaşla tanıştım. Bana Afgan arkadaşların yanında ev buldu (G8, Afganistan, İşçi-Tekstil, 21, Yenimahalle).

Afganistan ile Türkiye arasında daha önce bu yolları kullanan düzensiz göçmenlerin kurduğu bir kaçakçılık ağı oluşmuştur. Bu ağın işleyebilmesi için kaynak, transit ve hedef ülkeden kaçakçılar ortaklık yapmaktadır. Çalışmak üzere Afganistan'dan çıkmak isteyen gençler bu ağı kullanarak Türkiye'deki arkadaşlarının yanlarına kadar gelebilmektedir.

Kaçakçılık şebekesinde Türk, İranlı, Afgan hepsinden insanlar var. Ama biz onları görmüyoruz. Kaçakçılar parayı verirseniz istediğiniz ülkeye kadar götürüyor. Türkiye'ye kadar dolar, buradan Avrupa'ya avro istiyorlar. Afganistan Türkiye 1000 dolar. Yunanistan'a kadar götürme işine 600-700 avro daha istiyorlar. Almanya olursa 3.500 avro istiyorlar (G5, Afganistan, İşçi- İnşaat, 26, Yenimahalle).

Afganistan'da sınırdan adamları geçiren adamların resmi bir yerleri yok. Yasak bir iş. Devlet yakalayınca onları hapsediyor. Onlar da telefonla işlerini yapıyorlar. Kaçakçıların hepsi birbirini tanıyor. Birisi ötekini arıyor. Ona kaçakları teslim ediyor. Türkiye'ye gitmeye karar verince, daha önce giden kişilerden telefonlarını aldım. Yol param yoktu. Kaçakçılardan biri bizim köyden. Bana kefil oldu. Ben onun vasıtasıyla yola çıktım. Buraya gelince çalışıp parayı ödedim (G4, Afganistan, Bakkal Çırağı, 25, Kavacık).

Beykoz Yenimahalle'deki Afganların büyük çoğunluğu Türkmen ve Özbeklerin yoğun olduğu Faryab eyaletinden gelmektedir. Türkçeyi çok kolay öğrenmeleri onlara büyük bir avantaj sağlamaktadır:

Biz de Türk kökenliyiz. İki kardeşim Türkiye'de üniversite okudu ve Türk vatandaşı oldu. Buradaki Afganistan'dan gelen özellikle kayıtsız insanlarımıza yardımcı olabilmek için Afganistan Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği'ni kurduk. Buraya (Yenimahalle'ye) gelenlerin çoğu Türk kökenli. *Özbek ve Türkmenler.*

Genellikle Faryab'tan geliyorlar. Çünkü Faryab'ın %80'i Özbek ve 10'u Türkmen. Türkçeyi çok kolay öğreniyoruz (G9, Afganistan, Esnaf-Lokanta, 45, Yenimahalle).

Genellikle inşaat, bağ-bahçe, yük taşıma vb. emek yoğun, ücreti düşük, ağır gündelik işler için düzensiz göçmenler tercih edilmektedir. Yenimahalle'ye çok yakın olan Küçükku Amele Pazarı Afganların burada yoğunlaşmalarının önemli nedenlerinden biri olarak görülmektedir.

Aşağıda (Küçükku'da) işçi durağı var. Çavuşlar duruyor başımızda, onlar işe yerleştiriyorlar. Bizimle beraber Pakistanlılar bir de Kürtler var (G6, Afganistan, Vasıfsız İşçi, 22, Yenimahalle).

Belli saatlerde belli yerlerde çalışmak isteyen Afganlar amele pazarında toplanırlar. Ucuz işçiye ihtiyacı olanlar gidip oradan eleman bulurlar. Düşük ücretle çalıştıkları için bu insanları çalıştırmayı tercih ediyorlar. Sigortaları da olmadığı için daha ucuza geliyorlar. Türk vatandaşları ile zaman zaman çatışmalar yaşanıyor. Bizimkiler Afganlıların işlerini ellerinden aldıklarını düşünüyorlar (G13, Türkiye, Din Görevlisi, 50, Yenimahalle).

Küçükku'da amele pazarı var. Daha önce Romenler, Moldovalılar, Türkler, Kürtler vardı. Şimdi pazar Afganlara kaldı. Neden dersiniz, Türklerin 150 TL yevmiye istediği yerde, Afganlılar 80-100 TL'ye, hem de işi bitirene kadar çalışıyorlar (G14, Türkiye, Muhtar, 37, Yenimahalle).

Artık (Küçükku) amele pazarında da bekleyen çok az kişi var.⁷ Onlar da çalışma izni olanlar. Oturma izni olan Afganların üzerine olan evlere polis baskın yapıp, kaçak olanları topluyor. Sokaktan, otobüs durağından, atölyelerden insanlar toplandı. Eskiden şikâyetçi olanlar şimdi homurdanmaya başladılar. Çünkü esnaf iş yapamamaya başladı. Amelelik ücreti yükseldi. Yevmiye 100 TL'den 180-200'e çıktı. İnşaatın en ağır işlerini Afganlar yapıyor. Bizim yaptığımız işi Türkler bin lira yevmiyeye bile yapmazlar (G9, Afganistan, Esnaf-Lokanta, 45, Yenimahalle).

İstanbul Boğazı, yüksek güvenli siteler ve lüks konutlara oldukça yakın olmasına rağmen çok alt ve orta alt gelir grubunun yaşadığı ve gecekondu ve gecekondu apartmana dönüşen evlerin yer aldığı Yenimahalle'de, Afganların ikamet ettikleri konutlar daha da kötü şartlarda bulunmaktadır. Genellikle 8-10 kişinin kaldığı bodrum katları, güneş görmeyen evler, hatta kömürlüklerden bozma odalar Afganlara kiralanabilmektedir. %70'i müstakil evlerde kalan Afganların %27'si 10 kişi ve daha fazla kişiyle aynı evi paylaşmakta, %81'i 1000 TL ve daha düşük kirali bir evde yaşamakta, %97'si ev kirası için 250 TL'den daha az ödeme yapmaktadır (Açıkgöz, 2018, s.88). Daha iyi koşullarda bulunan yerler ise Türk vatandaşlarına verilen fiyatın yaklaşık iki katı fiyata kiralanmaktadır.

İkamet konusunda büyük sorunlar var. Genç ve bekâr olarak aynı evde 8-10 kişi bazen 15 kişi kalıyorlar. Kömürlükler, ardiyeler, bodrumlar Afganlılara kiraya veriliyor. Atıl yerler daire gibi kiralanıyor. Çoğu normal ev değil. Evlerin fiziki şartları çok kötü. Oturulmaz. Normal dairelerde oturanlar 700 TL'lik evde 1500'e kalıyorlar. Sağlıksız ve kalabalık ortamlarda yaşadıkları için aralarında bazı sürtüşmeler de oluyor (G13, Türkiye, Din Görevlisi, 50, Yenimahalle).

Yenimahalle sakinlerinin Afganlardan çok şikâyetçi olmadıkları görülmektedir. Mahalledeki yoğun Afgan nüfusuna rağmen, adli olaylara yok denecek kadar az rastlanmaktadır. İki yıldır Afgan kiracısı olduğunu söyleyen ev sahibi bir mahalleli, kendisinin ve komşularının Afgan gençlerden herhangi bir şikâyetlerinin olmadığını ifade etmektedir.

Ev dubleks. Üstte ben oturuyorum. Altta bir oda, üstte iki oda var. Orda Afganlar kalıyor. Altı-yedi kişi kalıyorlar. Bazen birileri gelip gidiyor. Arkadaşları, akrabaları filan da gelip gidiyor, ama ben sorun yapmıyorum. Aylık 750 lira kira veriyorlar. Bir şikâyetim yok. İyi insanlar. Komşulardan filan herhangi bir şikâyet olmadı. Üç-dört tanesi sürekli kalıyorlar. Onları tanırım. Diğerlerini bilmiyorum (G10, Türkiye, Ev Sahibi, 64, Yenimahalle).

2001'deki ABD (Amerika Birleşik Devletleri) işgali sonrası Afganistan'dan yoğun bir mülteci akını göç yaşanmış, 2010'lardan itibaren bu göçler Türkiye'ye daha fazla yansımaya başlamıştır. İstanbul en fazla düzensiz göçmenin yaşadığı şehir olarak başı çekerken, Afganlar açısından Beykoz ve Yenimahalle ayrı bir özellik arz etmektedir. Afgan göçmenler refah düzeyi olarak ilçenin en düşük mahallelerinden birinde yaşamaktadırlar. Burada yaşamalarının nedenleri kısaca şöyle özetlenebilir: Kolay ve ekonomik ev/barınma imkânı bulmaları, mahalledeki küçük esnaflarla kendi oyuk (niş) ekonomilerini yaratmış olmaları (lokanta, berber, muhaberat/para gönderme ofisi, bakkal vb.), zincirleme göç ile doğrudan mahalleye gelmeleri, amele (işçi) pazarına yakın olması, ulaşım açısından stratejik bir yerde bulunması, mahalleli ile aralarında alışveriş, istihdam ve ev kiralama gibi karşılıklı ekonomik çıkarların olması gibi birçok neden sayılabilir.

Sonuç Yerine

Beykoz, İstanbul'un en az yabancı yaşayan ilçelerinden biridir. GİGM verilerine göre 2 bini geçici korunan Suriyeli olmak üzere, toplam 5 bin kayıtlı yabancı bulunmaktadır. Kayıtlı 3 bin göçmen arasında insani ikamet, çalışma ve diğer ikamet türleri ile kalan Afganlar olmakla birlikte, Afganistan'dan gelenlerin önemli bir bölümünün düzensiz göçmenler olduğu bilinmektedir.

İlçedeki Suriyeliler Ortaçeşme ve Tokatköy'de yoğunlaşmıştır. Bunun nedeni ise bu mahallelerde çok sayıda ayakkabı atölyesinin bulunmasıdır. Küçük tekstil atölyeleri de sınırlı da olsa Suriyelilere istihdam imkânı sunmaktadır.

2019 Ağustos ayından itibaren yürütülen sıkı denetimler sonucunda Yenimahalle'deki Afganlar polislerce toplanarak geri gönderme merkezlerine gönderilmiştir. 2018'deki saha araştırması sırasında gözlemlenen sokaklardaki Afgan yoğunluğunun 2019 yılının Ekim ayındaki saha ziyaretleri sırasında kaybolduğu, Afganlara ait lokanta, bakkal ve dükkânların kapandığı görülmüştür. Düzensiz göçmenlere yönelik olarak yürütülen operasyonların Afganlar kadar mahallelide de bazı huzursuzluklara sebebiyet verdiği anlaşılmıştır.

Lokantayı kapattım. Artık sadece fırınım çalışıyor. Ağustos'tan önce 800 ekmek çıkarıyordum, şimdi sadece 300 ekmek yapıyorum (G9, Afganistan, Es-

naf-Lokanta, 45, Yenimahalle).

Seçim sonrası Suriyelileri kayıtlı illere göndermek için başlatılan operasyon Yenimahalle'deki Afganları vurdu. Aslında bizi de vurdu. Çalıştıracak adam bulamıyorum. Yanımda dokuz Afgan çalışıyordu. Yedi kişi gitti, ikisi kaldı. Onlar da oturma izinleri olanlar. Polis otobüs durağında bekleyip, işten gelen Afganları toplamaya başladı. Evlerde, işyerlerinde arama yapmaya başladılar. Herkesi çevirip, Afgan mı diye bakıyorlar. Herkese kimlik soruyorlar. Mahalleliyi bile bıktırdılar (G15, Türkiye, İşveren-Tekstil, 50, Yenimahalle).

Ağustos 2019'dan sonraki 3 ay içinde Yenimahalle'den 2-3 bin Afgan'ın toplanıp götürülmesi, kayıtlı bulunan çalışma ve oturma izinleri olan Afganları da ürkütmüştür. Onlar da polis korkusundan sokağa çıkamaz, işe gidemez hale geldiklerini söylemektedir. Araştırma için görüşmek istediğimiz ikamet izni bulunan Afganların birçoğu, uzun süredir tanıdıkları imam, dernek başkanı ve esnafların ısrarına rağmen görüşme taleplerimize olumlu cevap vermemiştir. 2018 yılındaki görüşmelerimizde oldukça samimiyetle görüşme ve mülakat taleplerimizi kabul eden Afganların tamamen içine kapandıkları ve sokaklarda görünmemeye özellikle dikkat etmeye başladıkları gözlemlenmiştir. Amele pazarına çıkanların sayısının yok denecek kadar azaldığı görülmüştür. İşleri azalan Yenimahalle esnafı ve evleri boşalan ev sahipleri durumdan rahatsızlıklarını dile getirmektedir.

Düzensiz göçmenler dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye'de ve Beykoz'da da güvencesiz, düşük ücretli ve emek yoğun işlerde çalıştırılmaktadır. Emekleri sömürülen ve zaman zaman hakları hiç ödenmeyen göçmenler, geri gönderilme korkusuyla şikâyetle bulunamamaktadırlar. Evli olanlar Afganistan'daki kalabalık ailelerine bakmak için hayatlarını tehlikeye atarak göç yoluna düşerken, bekâr gençler ise başlık parası için çok zor şartlarda kazandığı paranın neredeyse tamamına yakınını ailesine yollamaktadır.

Ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan farklı toplumsal katmanları bünyesinde barındıran Beykoz, tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de göç almaya devam etmektedir. Birlikte yaşama kültürüne sahip Beykozlular, gerek Anadolu ve İstanbul'un farklı ilçelerinden, gerekse düzenli veya düzensiz olarak dünyanın çeşitli ülkelerinden gelenleri kendine dost ve *Beykozlu* yapmayı sürdürmektedir.

Dipnotlar

- 2 GİGM 11 Aralık 2019 tarihli verilerine göre, Türkiye'de 3.691.333 Geçici Koruma Altında Suriyeli, 114.537 Uluslararası koruma başvuru sahibi, 1.100.826 ikamet izinli olmak üzere 4.906.696 yabancı bulunmaktadır. Bu rakamlara 2019 yılı içinde yakalanan 432.632 düzensiz göçmen ve Türk vatandaşlığına geçen Suriye kökenliler eklendiğinde rakam 5,5 milyona yaklaşmaktadır. www.goc.gov.tr 20 Aralık 2019 tarihinde bağlanıldı.
- 3 GİGM verilerinden derlenmiştir.
- 4 GİGM verilerinden derlenmiştir.
- 5 İlçe bazında veriler ise talep edilmesi durumunda temin edilebilmektedir.
- 6 <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler>, <https://www.goc.gov.tr>, 25.12.2019 tarihli veriler. 30.12.2019'da bağlanıldı.
- 7 İstanbul'da Ağustos 2019'dan itibaren düzensiz göç ile mücadele kapsamı altında Türkiye'de ikamet veya çalışma izni olmayan (kaçak) Afganların önemli bir kısmı geri gönderilmiştir.

Kaynakça

- Açıkgöz, S. (2018) *Metropol Kentlerde Düzensiz Göçmenlerin Mekânsal Kümelenme Dinamikleri: Beykoz-Yenimahalle Afganistanlılar Örneği*, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, Yaşaylanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Bozok, N&Bozok, M. (2018). "Göçmen İstekleri" Yaklaşımı Işığında Beykoz, Karasu Mahallesi'ndeki Refakatsiz Afgan Göçmen Çocukların Yaşaylanlarını Sürdürme Mücadeleleri. *Moment Dergi*, 5 (2) , 416-440. DOI: 10.17572 / mj2018.2.416440
- Büyüköztürk, Ş. & Arkadaşları (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (20. Baskı ed.). Ankara: Pegem Akademi.
- İçduygu, A. (2004) *Türkiye'de Kaçak Göç*, İstanbul: İTO Yayınları.
- GİGM (2019) İstatistikler, Göç Alanındaki Güncel Sayılar, <https://www.goc.gov.tr> Bağlanma tarihi: 30.12.2019
- Paker, T. (2015) *Durum Çalışması, Nitel Araştırma: Yöntem, Teknik Analiz ve Yaklaşımlar*, Ed: F.NevraSeggie& Y. Bayyurt, Ankara: Anı Yayıncılık
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 10. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık

Güvenlikli Siteler ve Gündelik Hayat: Beykoz Örneği

Ayşen ŞATIROĞLU¹ Melike AKBIYIK²

Öz

Kapalı-kapılı-güvenlikli siteler ABD’de 1900’lü yılların başında nadir insanlar için yapılmış, nadir mekânlar olarak ortaya çıkmış; ancak 1960’larda ortalama bir Amerikalının sahip olacağı yerler olabilmektedir. 1980’lerde ise lüks emlak piyasası ve tüketim eğilimi ile prestij ve boş zaman etkinlikleri için tasarlanmış güvenlikli siteler ortaya çıkmıştır. 1980’de benzer bir eğilim Türkiye’de de görülmüş, özellikle 2000’li yıllardan itibaren farklı toplumsal tabakalara hitap eden ve bir yaşam tarzı sunan bu siteler yaygınlaşmaya başlamıştır. Beykoz ilçesi, en prestijli kapalı sitelerden orta sınıfa hitap eden sitelere dek geniş bir çeşitliliğe sahiptir. Kişinin sosyalleştiği, kendini gerçekleştirdiği ve hayal ettiği yer olan gündelik hayatın modern zamanlarda parçalanmış bir hal alması, bireyin yalnızlaşmasına ve içe dönük bir yaşamı tercih etmesine sebep olmuştur. Kapitalizm, mekânı yeniden üreterek ayakta kalmaya devam ederken gündelik hayatı tamamen kontrol altına almaktadır. Sermayenin mekân üzerinden ayrışmayı pekiştirici tavrının belirgin bir örneği olarak güvenlikli siteler karışımıza çıkmaktadır. Barınma ihtiyacından bir gösterge haline dönüşen konutun güvenlikli sitelerde bir yaşam tarzı içinde sunulması güvenlikli sitelerin sosyolojik olarak gündelik hayat pratikleri açısından incelenmesini gerektirir. Bu çalışmada nitel araştırma deseninden faydalanılmış, Beykoz’daki orta sınıf sitelerde ikamet eden katılımcılar ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Çalışmada gündelik hayat pratikleri Beykoz semti-çarşısı ve yaşanan site ile ilişki çerçevesinde incelenmiştir.

1 Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, aysen.satiroglu@istanbul.edu.tr

2 Dr. Arş. Gör, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, melike.akbiyik@istanbul.edu.tr

Anahtar kelimeler: Güvenlikli siteler, gündelik hayat, Beykoz, mekânsal etkileşim, boş zaman

Beykoz'u çeşitli açılardan ele alan bu sempozyumda biz de Beykoz'daki güvenlikli siteleri, gündelik hayat açısından değerlendirmeyi amaçlıyoruz. Beykoz, güvenlikli siteler açısından çok özel bir ilçe. Çünkü bu yaşam tarzının en ünlü örneği, Beykoz Konakları, burada bulunuyor. Güvenlikli siteler, orada yaşamayı tercih edenleri kapıların ardında güvende tutma sunumu ile ortaya çıkıyor. Almanların ünlü sözü, "kent havası insanı özgür kılar" (*Stadtluft macht Man frei*) deyişi ile tam tezat oluşturacak şekilde... Sözün tarihi anlamını bir yana bırakırsak kentler özgürlüğün doyasıya yaşandığı yerler olarak algılanmışlardır.³ O halde günümüzde neden kapılar ardında yaşam tercih edilmektedir?

Çalışmada, öncelikle küreselleşen kentte gündelik hayata ilişkin kısa bir literatür değerlendirmesi yapılacak; sonra güvenlikli sitelerin dünyada ve Türkiye'de, özellikle İstanbul'da, ortaya çıkış serüveninin izleri sürülecektir. Ardından Beykoz ilçesinde güvenlikli site sakinlerinden oluşan katılımcı grupla yapılmış görüşmelere ilişkin bir değerlendirme sunulacaktır. Yapılan değerlendirmede katılımcıların güvenlikli site tercih nedenleri ve gündelik hayat pratikleri üzerinde durulacaktır. Gündelik hayat pratiklerinde site sakinlerinin Beykoz semti ile kurdukları ilişki irdelenecektir.

Küreselleşme ve Gündelik Hayat

1980'lerle birlikte ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkileyen sosyal, politik ve ekonomik olaylar neo-liberal politika anlayışına zemin hazırlamış; zaman ve mekân ise şimdiye kadar olmadığı kadar esnek bir hal almıştır (Giddens, 2012). Küreselleşmenin makro boyutta siyasi ve ekonomik açıdan toplumsal yapıdaki bahsedilen etkisine benzer şekilde gündelik hayat üzerinde de etkisi kaçınılmazdır. Küreselleşme ile gündelik hayatın ritmi de değişmiştir, yeni mekânlar ortaya çıkmış ve bu mekânlar bireyleri hem bireysel hem de toplumsal anlamda dönüştürmüştür (Bauman, 2010).

Günümüzün en önemli özelliği artık zamansal örgütlenmenin iş zamanı, dinlenme zamanı, boş zaman gibi kavramlara ayrılmış olmasıdır. Zamansal parçalanmanın izleri mekânda da görülmüş; sanayileşme ve modernizm ile kent içinde hem ekonomik hem de toplumsal birçok değişim ortaya çıkmış; yaşanan kentleşme süreci yine gündelik hayat pratikleri üzerinden deneyimlenmiştir (Özten, 2010). Örneğin, modern sanayinin parçalı çalışma tarzı "boş vakit ihtiyacı"nu ortaya çıkarmıştır. Radyo ve televizyon, artık internet ve sosyal medya, önemli boş vakit makineleridir. Boş vakit ihtiyacının en temel özelliği ise bireylerin gündelik hayattan kopmasına izin vermesidir. Boş vakit sanki gündelik değilmiş gibi görünse de aslında gündelik olanın ta kendisidir (Lefebvre, 2013).

Küreselleşme ile gündelik hayatı şekillendiren ihtiyaçlar da değişmiştir. İzlerini mekânda görmek mümkündür. Uluslararası bankalar, süper veya hipermarketler, teknolojik ürün marketleri, gökdelenler, otoparklar, alışveriş ve yaşam merkezleri ve güvenlikli siteler küreselleşmenin mekândaki izlerinin en

temel örnekleridir. Konut da küreselleşme sürecinden etkilenmiştir; artık eski anlam ve işlevini yitirmiştir. Barınma birimi özelliği yaşam tarzını yansıtmaya özelliğine dönüşmüştür (Özten, 2010). Bu dönüşümde güvenli, kapalı, kapalı sitelerde (*gated communities*) ev sahibi olmak cazip bir fikir haline almıştır. Peki, güvenli siteler ne zaman ve nasıl ortaya çıkmıştır?

Dünya'da Güvenli Sitelerin Ortaya Çıkışı

1800'lerin sonlarına doğru hızla artan endüstrileşme ile ortaya çıkan olumsuzluklardan varlıklı grupları izole etmek amaçlı kapalı yaşam alanları (New York'taki Tuxedo Park gibi) ortaya çıkmaya başlamıştır. 20. yüzyıla gelindiğinde ABD'nin daha çok Doğu Sahili'nde ve Hollywood ünlüleri arasında mahremiyet, korunma ve prestij amaçlı sitelerin inşa edildiği görülmektedir. Fakat bu siteler nadir insanlar için yapılmış nadir mekânlardır, bugünkü birçok güvenli site ile benzer değildir. 1960'lar ve 1970'lerde Amerika'da emeklilik sistemindeki gelişmeler ortalama bir Amerikalının da bu sitelerde ev sahibi olmasını sağlamıştır. Yeni siteler (güvenli siteler) önce tatil köyleri ve 'country club' gibi yerleşim yerlerine ardından orta-sınıf banliyölere yayılmıştır. 1980'lerde ise lüks emlak spekülasyonu ve tüketim eğilimine bağlı olarak, boş zaman için tasarlanmış çeşitli aktiviteleri içeren ve oturanlara prestij sunan güvenli sitelerde artış ortaya çıkmıştır (Blakely ve Synder, 1997).

Güvenli sitelerin 80'lerle birlikte artmasını yapısal ve öznel faktörler açısından değerlendirmek mümkündür (Roitman, 2010): (i) *Yapısal sebepler*: Kent içindeki sosyal eşitsizliği artıran, toplum içinde kutuplaşmaya ve yabancı yatırımda artışa sebep olan global ekonomi ile devletin kent içinde sunduğu bazı servisleri geri çekmesi (bunun sonucunda kentlerde şiddet artarken, güvenlik meselesi ortaya çıkmıştır). (ii) *Öznel sebepler*: Suç korkusu, daha iyi bir hayat tarzı, topluluk duygusu ihtiyacı, toplumsal homojenlik arayışı ve daha yüksek sosyal statü arzusu.

Güvenli siteler homojen bir sosyal grubun gönüllü olarak bir arada yaşamayı tercih ettiği yerlerdir. Güvenliği sağlamak ve yerleşik olmayan kişilerin içeri girmesini önlemek amacıyla dışı kapalı ve kamusal alanın özelleştiği mekânlar olarak güvenli sitelerde yüksek kaliteleri konutlar vardır ve sadece sakinlerinin kullanabileceği hizmet ve kolaylıklar içerir. Güvenli siteler düzenli olarak aidat ödenen, site içi davranışlar ve bina kullanımı ile ilgili kurallar koyarak bunları uygulayan özel yönetim birimleri tarafından yönetilen yerleşim yerleridir (Roitman, 2010). Güvenli sitelerde konutlar genel olarak orta ve üst gelir grubuna sunulur. 'Yaşam tarzı' vurgusu ile boş zaman için çeşitli olanaklara sahip olmaları önemlidir (Firidin Özgür, 2006).

Güvenli sitelerin popüler yerleşim biçimi olarak yaygınlaşmasında öncü olan Amerika'da sitelerin (*gated communities*) neredeyse her birinin benzer güvenlik sistemleri vardır. Ancak duvarların içinde topluluk duygusunun gelişimine ve bu gelişimi içeridekilerin nasıl anlamlandırdıklarına göre bu siteler *yaşam tarzı toplulukları*, *prestij toplulukları* ve *güvenli alan toplulukları* şeklinde ayrılmaktadır (Blakely ve Snyder, 1997). *Yaşam tarzı topluluklarının* merkezinde

benzer yaşam tarzı kavrayışı vardır, sosyal olanaklar oldukça zengindir. Orta ve üst-orta gruba hitap eden bu siteleri çoğunlukla emekliler tercih etmektedir. Aynı, özel hizmet ve olanak isteyen, aynı zamanda homojen ve öngörülebilir bir ortam arayanlara hizmet etmektedir. Bu sitelere örnek golf, tenis gibi spor faaliyetleri ile ön plana çıkan 'country club'lar ya da yeni banliyö tarzı yaşam alanlarıdır. Yeni banliyö tarzı yaşamdan kasıt binlerce konuttan oluşan, içinde ya da yakınlarında ticaret/sanayi ve perakende faaliyetlerin geliştiği ve toplandığı yerleşim alanlarıdır. *Prestij toplulukları* ayrışmayı ve prestiji simgeler. En üst gelir grubundakilerin yaşadığı sitelerdir. Diğerlerinden ayrı olmak, kendilerini farklı ve özel gören bu grup açısından oldukça önemlidir. Yaşam tarzı topluluklarındaki gibi sosyal olanaklar burada yoktur. Çünkü sakinleri öncelikle mülk değerlerinin korunacağı istikrarlı bir konut alanı isterler, hizmetlerin ayrılması ve özelleşmesi ikinci sıradadır. *Güvenlikli alan topluluklarında* ise suç ve yabancılardan korkma sebebiyle güvenli bir yerleşim düzeni kurma temel amaçtır. Çünkü suçun gerçekten kontrolden çıktığı toplumlarda inşa edilir (Blakely ve Synder, 1997). Topluluk merkezli bu ayırım aynı zamanda sınıfsal ayrışmanın mekânda nasıl şekil aldığını göstermektedir. Orta ve özellikle üst orta sınıf için diğerlerinden ayrışmak ve homojen olmak önemli iken, en üst zenginler için maddi olanaklarını korumak önemlidir. Güvenlikli alan toplulukları orta ve alt orta sınıf için geçerlidir.

Türkiye ve İstanbul'da Güvenlikli Sitelerin Ortaya Çıkışı

80'lerde tüm dünyada yaşanan küreselleşme hareketi ve neoliberal politikalar hem değer hem de altyapı pazarlaması ile küresel pazarda bir metropol haline gelen İstanbul'da etkisini benzer şekilde hissetmiştir. İstanbul sermayeyi çeken, üretim yapan ve yaptığı üretimi pazarlayan, kültür ve turizm anlamında çekiciliğini koruyan ve bu kaynaklarını tanıtan küresel kentler arasında yer almaktadır. Öte yandan İstanbul'un sanayiden hizmet sektörüne kayan ekonomisi; Bursa, Tekirdağ ve İzmit'e kadar yayılan ve çevresini saran sanayi hinterlandı; kapladığı alan ve yüksek nüfusu nedeniyle Los Angeles ve Seul gibi küresel kent bölgesi özelliği taşıdığı da savunulmaktadır (Geniş, 2007; Scott, 2001).

Keyder (2013) İstanbul'un 80'lerde yaşadığı açılımda amacın bölgesel rolünü canlandırmak olduğunu belirtmektedir. İstanbul'un küresel dünyanın bir parçası haline gelişini şu şekilde özetlemek mümkündür (Keyder, 2013): Ortadoğu, Türki ve Kafkas ülkeleri ile Avrupa'nın arasında buluşma noktasında olması, ticaret ve inşaat sektörünün gelişmesi ve ekonomik dönüşümlerin uygulanması, uluslararası ilişkilerin gelişmesini ve girişimcilik faaliyetlerinin başlamasını sağlamıştır. İhracatın gelişmesi ile birlikte dünya pazarına dönük ulusal firmalar kurulurken diğer taraftan devletin liberal politikaları ile yabancı şirketler Türkiye'de yatırım yapmaya başlamıştır. Finans sektörü küresel ekonomi ile bütünleşen ilk sektördür; böylece İstanbul'da uluslararası banka ve ticaret şirketleri şubeler açmış, modern ofis blokları ve onların yanı başına beş yıldızlı oteller yapılmıştır. Bu firmalarda çalışmaya başlayan ve üst gelir grubunu oluşturan bireylerin lüks tüketim yapabilmesi için küresel türdeşlik izlerini taşıyan alışveriş merkezleri açılmıştır. Bu alışveriş merkezleri, herhan-

gi bir dünya kentinde olma hissi uyandırmaktadır. Bu süreçte kentte ortaya çıkan yeni elitler ya da üst sınıf kent merkezinden uzakta bir yaşamı tercih etmeye başlamıştır (Keyder, 2013).

Bali'nin (1999) ifadesi ile "kalabalıktan uzaklaşma" ve "huzur" imkânı veren siteler 90'larda artık görünür hale gelmiştir. Aynı zamanlarda çok uluslu reklam ve tanıtım şirketleri emlak pazarına girmiş, dünyaca ünlü dekorasyon dergileri Türkiye'de yayına başlamış, mimarlık ofisleri ve inşaat malzemeleri ithalatı da artmıştır⁴.

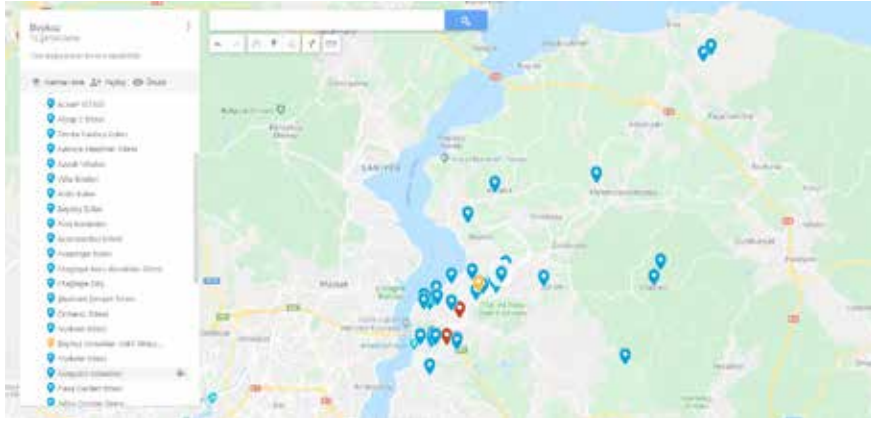
İstanbul'da güvenli siteleri ilk örnekleri biçimsel ve örgütsel açıdan Marmara ve Karadeniz kıyılarındaki tatil köyleri, Boğaz kıyılarındaki ordu mensuplarına ait kapalı konut alanlar (lojmanlar) ve 1930'larda başlayan konut yapı kooperatifleridir (Pérouse ve Danış, 2005). 1980'li yıllarda konut amaçlı küçük bina toplulukları şeklinde ilk özel siteler (örn. Etiler'de Etiler Maya Sitesi ve Ulus'ta Alkent Sitesi) ortaya çıkmıştır. 80'lerin sonlarında villa tipi siteler gelişirken, 1990'larda siteleşme inanılmaz bir hızla yayılmıştır. Öncelikle, belde belediyesine dönüşen köylerde araziler imara açılmış, belediyelerin hukukî ve idarî boşlukları inşaatların denetimini azaltmıştır. Böylece inşaatlar artmıştır. Bundan başka, kentin tehlikeli, yaşanılmaz ve düzeltilemez bir yer olduğunu vurgulayan kent karşıtı söylemler de üst orta ve üst gelir grubunun kent merkezleri yerine güvenli siteleri tercih etmesinde etkili olmuştur.

İstanbul'daki güvenli siteleri binaların şekli, hedef kitle ve konum özelliklerine göre 4 grupta toplamak mümkündür (Baycan Levent ve Gülümser, 2007): (i) *Kapılı kuleler (gated towers)*: 1990'larda medya ve finans sektöründeki profesyonel kentli elitler için inşa edilmiştir. Sınırlı alanda inşa edilen kapılı kuleler otel evler olarak da adlandırılmakta ve yaşayanların hayatını kolaylaştırarak onlara kentten izole yeni bir yaşam sunmaktadır. Kapılı kulelerde güvenlik yüksek seviyededir ve teknoloji yoğun şekilde kullanılır. (ii) *Kapılı villa kasabalar (gated villa towns)*: Üst ve üst orta sınıf çocuklu aileler için inşa edilmiş, tek ya da ikiz bloklardan oluşan ve özel bahçesi olan villa siteleridir. İstanbul'da daha çok kuzeyde yoğunlaşmışlardır çünkü hem zemin daha sağlamdır ve güvenlidir; hem de orman ve deniz ile ayrıcalıklı panoramik görüntü sunar. Kentin çeperinde inşa edilen villa kasabalarda arazi kent içine göre daha geniş olduğu için ev sayısı bazen 700'ü geçmekte, sakinlere verilen imkânlar artmaktadır. Site yönetimleri bir belediye gibi çalışmakta, yazılı kontratta yer alan kurallara uymayan site sakinlerini cezalandırabilmektedir. (iii) *Kapılı apartman blokları (gated apartment blocks)*: Apartman bloklarına benzeyen yapılardan oluşan bu yerleşkeler villa kasabalara alternatif olarak orta sınıfa yönelik yapılmıştır. Hitap ettiği grubun ekonomik özelliklerine göre sunulan imkânlar değişmektedir. Bu bloklarda villa kasabalarda olduğu gibi kendi kendine yetme gibi bir amaç yoktur, güvenlik en temel hizmettir, planlı bir yatırım aracıdır. (iv) *Karma kapılı gelişimler/kapılı kasabalar (gated towns)*: Yüksek kalitede ve çeşitlilikte servis sunulan, kendi kendine yeten uydu kentlerdir. Sıklıkla isimlerinde 'town', 'country', 'city' gibi İngilizce kelime kullanılır. Geniş alana kurulan kapılı kasabalarda konut sayısı 130 ile 2000 arasında değişmektedir. Farklı gelir grubunu temsil eden sakinlerine misafirler için otel, toplantı odası gibi akla gelmeyecek imkânlar sunmaktadır.

Beykoz'da Güvenlikli Siteler

Kent çalışmaları ile tanınan J. F. Pérouse (2014) Türkiye'de güvenlikli sitelerin ortaya çıkış ve farklılaşma süreçlerini Beykoz ilçesi örneği ile açıklamıştır. Doğa ile içiçe olması, depreme dayanıklı zeminin olması, ikinci köprüye yakın olması ve Kavacak'ın üçüncü bir iş merkezi olma ihtimali gibi çeşitli özellikleri ile Beykoz 2000'li yıllara gelirken ön plana çıkmıştır. İnşaat firmalarının gözünü çevirdiği Beykoz'da bu süreçte çeşitli imar ve orman yasaları ihlal edilmiş, fakat seçkin bir yaşamı vurgulayan önemli örnekler inşa edilmiştir (Pérouse, 2014). Şekil 1'de Beykoz haritasında ulaşılabilen siteler işaretlenmiştir.

Şekil 1. Beykoz İlçesinde Yer Alan Siteler

Bugün Beykoz dendiğinde akla gelen en ünlü site Beykoz Konakları'dır; ve sosyolojik çalışmalara konu olmuştur. Hatice Kurtuluş'un 2005 yılında yayınlanan "İstanbul'da Kapalı Yerleşmeler Beykoz Konakları Örneği" başlıklı çalışmasına göre 2003 yılında sitenin 4'te 3'ü doludur. Beykoz Konakları, mülk sahiplerine güçlü bir aidiyet kazandıran yerleşmelerdendir. Yatırımdan çok prestij sağlamaktadır. Yüksek duvarlar ve sıkı güvenlik kontrolünün yapıldığı site, demir kapılarla yabancılara radikal biçimde kapalıdır (Kurtuluş, 2005b, s.170). Kurtuluş (2005b), Beykoz konaklarının yönetici ve sakinlerinin görüşme isteklerini reddetmiş olduklarından mülakatlar yapılamadığını ifade etmiştir. Buna bağlı olarak, sadece ötekileştirdikleri kentli nüfusa değil, tüm kamu gözüne kapılarını kapadıklarını söylemektedir. Beykoz Konaklarında yaşayanlar bir yaşam tarzı oluşturmaktan çok, kendileri için yaratılmış beğeni ve rutinlerden oluşan hazır bir yaşam tarzını satın almaktadırlar. Buradaki konut sunum biçimi yüksek kalitede, planlı ve estetik olarak tasarlanmış bir yaşam çevresi sunmanın ötesinde bir içerik taşımaktadır (Kurtuluş, 2005b, s. 179).

Yüksek prestijli sitenin bu görünümüne karşılık, Beykoz Konakları'nda oturanların kurduğu bir vakıf bulunmaktadır. Mevcut web sitesinde şu açıklama vardır. Beykoz halkı ile aralarında bir köprü kurmanın gerekliliğine inanan Beykoz Konakları sakinleri, "yardım ve desteğe ihtiyacı olan Beykozlulara nasıl faydalı olabiliriz?" sorusu ile yola çıkarak 13 Ağustos 2003 yılında, Beykoz Konakları'nda malik olmak veya ikamet etmek ön şartına sahip 38 kurucu üye ile

Beykoz Konakları Sosyal Yardımlaşma Vakfı'nı kurmuştur. Vakfın amacı, çağdaş bir anlayışla, Atatürk ilkelerinin ruhuna uygun bir şekilde, Beykoz ilçe ve köylerinde yaşayanlara, sosyal yardım ve dayanışmayı ulaştırmaktır. Beykoz'a ve Beykoz Konakları gibi yüksek gelir grubunun yaşadığı sitelere örnek olmaya devam eden Vakıf, maddi yardımların yanı sıra kültürel ve sosyal alanlarda da etkinliklerini yoğun bir şekilde sürdürmektedir.⁵ Sitedeki evlerin oturulur olma tarihi ile vakfın açılma tarihinin aynı yıl olması ilgi çekici bir noktadır.

Dost Beykoz adlı web sitesinde 26.10.2017 tarihinde yer alan habere göre Beykoz Konakları Vakfı'nın yaptırmış olduğu Soğuksu Mahallesi'ndeki 'Beykoz Konakları Vakfı Ortaokulu'nun resmi açılış töreni İstanbul Vali Yardımcısı Ahmet Hamdi Usta'nın katılımıyla yapılmıştır.⁶

Bir sosyal sorumluluk projesi gibi görünen bu faaliyete, genel olarak "güvenlikli site" kavrayışına zıt bir örnek olması sebebiyle burada yer verilmiştir. Çünkü örneğin, Ayşe Derin Öncel ve Gülşen Özaydın "Kapalı Site Olgusunun Değişim Sürecine Bir Bakış: Beykoz Soğuksu Örneği" adlı makalelerinde şunları anlatmaktadırlar:

(...) yeni gelenler bölgeyi sadece bir geçiş alanı olarak kullanmakta, mevcut dokuyla hiçbir ilişki kurmamakta ve oluşturulan duvarlarla çevre dokuya kendisini kapatmış oldukları izlenmektedir. Sitelerin her birinde kapalı site tanımına uygun olarak çevreyle sınırlarını belirleyen ve sürekliliği olan bir duvar ile kontrollü giriş kapıları olgusu devam etmektedir (Derin Öncel ve Özaydın, 2012, s.81).

Beykoz ilçesi güvenlikli siteler açısından incelendiğinde, yüksek sermayenin bölgeye girişinden önce kooperatifler vasıtasıyla sitelerin inşa edilmeye başlandığı görülmektedir. Yapı kooperatifleri, 80'li yıllarda ülkemizdeki konut üretiminde etkin olmuştur. Bunun nedeni toplu konut yasasının 1980'li yıllarda etkin biçimde uygulanmasıdır. Faal durumdaki konut kooperatifi sayısı, 1979 yılında 14,872 iken 1988 yılında 38,450'ye yükselmiştir. Bu dönemden sonra, yapı kooperatiflerine kredi sağlayan Toplu Konut Fonu'nun kaynaklarının yüzde 30'unun 1988 yılında bütçeye aktarılmasıyla fonlarda daralma başlamıştır. 1988 yılında ruhsatlı konut üretiminde kooperatiflerin payı yüzde 35'ten 1990'lı yıllarda yüzde 20'ler düzeyine, 2004'te yüzde 8 ve 2009 yılında ise yüzde 6'ya gerilemiştir (Çoban, 2012). İşte bu ara dönem, Beykoz'da orman ve imar ile ilgili kısıtlamalar olmasına rağmen, sitelerin inşa edilmeye başlandığı dönem olmuştur. Bugün orta sınıfa mesken olan güvenlikli siteler, dönemin yapı kooperatifleri tarafından yapılmıştır. Buna bağlı olarak Beykoz'da orta sınıfı, geçmişte yapı kooperatifleri vasıtasıyla inşa edilen ve güvenlikli site kriterlerine uygun olan bu alanlarda bulmak mümkündür.

Bu çalışmada orta sınıf güvenlikli sitelerde oturan orta yaş grubu kişilerin gündelik hayat pratikleri, komşuluk ilişkileri ve Beykoz ile kurdukları ilişkiler değerlendirilecektir. Orta yaş grubu katılımcıların seçilme nedeni daha çok boş zamanları olduğunun düşünülmesidir. Daha önce belirtildiği üzere, sitelerle ilgili çalışmalar güvenlik, tüketim, mekânsal farklılaşma, ayrışma ve statü ile mekânsal ilişkiler temaları etrafında toplanabilmektedir. Bu çalışmada amaç güvenlikli siteleri mekânsal ilişkiler açısından ele almaktır.

Yöntem

Birey için neyin önemli ya da anlamlı olduğunu, toplumsal yaşamda anlamların nasıl oluştuğunu anlamaya yardımcı olan nitel araştırma deseninden faydalanılmıştır (Glesne, 2015; Kümbetoğlu, 2005; Neuman, 2013; Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Olasılıksız örnekleme metodunun en yaygın biçimi olan amaçlı örnekleme ile konu hakkında bilgi edinilebilecektir (Merriam, 2013; Yıldırım ve Şimşek, 2016). Beykoz'da orta sınıf güvenli sitelerde oturan ve yaşı 40'ın üstünde olan kişilerden oluşan küçük bir çalışma grubu oluşturulmuştur. 6 katılımcının 2 tanesi Belediye çalışanlarının kurduğu kooperatif vasıtasıyla inşa edilmiş Körfez Konutları Sitesi'nde, 4 katılımcı ise yine kooperatif olarak başlayan, kat mülkiyetine hâlâ sahip olmayan Göksu Evleri'nde oturmaktadır. Baycan Levent ve Gülümser (2007) tarafından yapılan gruplandırma benimsendiğinde çalışma yapılan siteler kooperatif kökenli olmaları nedeniyle tam olarak herhangi bir gruba karşılık gelmemektedir.

Araştırmacı ve katılımcıların konuşarak etkileşimde bulunduğu derinlemesine görüşme tekniği ile katılımcılara güvenli sitede oturma sebepleri ve sitede deneyimledikleri gündelik hayat pratiklerine ilişkin görüş ve yorumları kayıt altına alınmıştır.

Bulgular

Katılımcıların verdikleri cevaplar önce kodlanmış ardından ilişkili kodlar kategorilendirilmiştir. Bu kategoriler ve bu kategorilere örnek cevaplar aşağıda sunulmuştur:

1. Kategori: Güvenlikli Site Tercih Nedenleri

Beykoz özellikle tercih edilmemiştir. Katılımcıların ev sahibi olmak istedikleri dönemde henüz güvenli site anlayışı günümüzdeki kadar yaygın değildir. Bu nedenle tercihlerinde dönemin yapı kooperatiflerinin orta sınıfa ev sahibi olmak için iyi bir fırsat sunması etkili olmuştur:

Özellikle seçmedim, kooperatif diye girdim. (Göksu, K2, 61)

Müstakil, bütçeme uygun evi burada kooperatifte bulduğum için. (Göksu, E2, 69)

Ancak bazıları için tercihlerinde Beykozlu olmak ve aşinalık da önem taşımaktadır:

Doğma büyüme Beykozluyuz (...). Belediye çalışanı olunca bu kooperatife katıldım. (Körfez Konutları, E1, 73)

Eşim Anadolu Hisarlı, evlenince işlerimize yakın olsun diye Sefaköy'de oturmaya başladık. Ama eşim Boğaz insanı. Site hayatı özel bir tercih değildi ama bağlantı yolunun sol tarafında hep siteyi görüyorduk, yapım aşamasına eşim

tanık da olmuş. Beni cezbetsin diye soktu, ani bir şekilde evi kiraladık. Burası iyi, aileye de yakın, bu sefer satın aldık bir süre sonra. (Göksu, K1, 44)

Beykoz'un sakinliğini ön plana çıkaran bir katılımcı düşüncesini şu şekilde ifade etmiştir:

İş yerim sitenin içerisinde, burada sakinlik var. Trafik derdi yok. (Göksu, E1, 57)

2. Kategori: Güvende Hissetme

Katılımcılara oturdukları sitelerde kendilerini güvende hissedip hissetmedikleri sorulmuştur. Sitelerin sağladığı güvenlik hizmeti epeyce önemlidir:

“Güvende hissediyorum, kuşkulu davrananlara güvenlik müdahale ediyor, en azından gözdağı veriyor”, diyen bir katılımcı güvenliğin akşam 7'den sonra iş arabalarının kalmasına izin vermediğini söyledi. (Göksu, K2, 61)

Zemin çok sağlam, bina iyi, suç açısından kısmen güvende olduğumu düşünüyorum. (Göksu, E2, 69).

Geceleri güvenlik geziyor, apartman kapısı açık ise vs. uyarıyorlar; elleri üstümüzde. Onlara güvenip de rahat olamayız, ellerindeki birçok yetki alınmış durumda. Ama eğer sorunlu bir durum olursa güvenlik aranır. Herkeste güvenliğin numarası vardır. (Göksu, K1, 44)

Bu sitede yaşamaktan dolayı temelde güven duygusunu besleyen bir katılımcı bazı hususları detaylıca şu şekilde dile getirmiştir:

Sitede park olduğu için çocuklar için güvenli, okul var içinde devlet okulu. Servis kullanmadan 9 sene benim çocuğum gitti. Bence çok şanslıyız. Güvenlik okul saatinde yolu güvenli hale getirir. (Göksu, K1, 44)

Ancak yaşadığı sitede aynı zamanda market sahibi olan bir katılımcının görüşleri diğerlerinden ayrılmaktadır:

Güvenlik açısından 1 ile 10 arasında sayı vermemi isterseniz, burada güvenlik seviyesinin 3 olduğunu söylerim. Hafta içinde 2 tane dükkân soyuldu. (Göksu, E1, 57)

3. Kategori: Sitede Yaşayanlar Arasındaki İlişkiler

Katılımcıların cevapları değerlendirildiğinde site sakinleri arasındaki ilişkilerin çok güçlü olmadığı görülmektedir. Büyük ya da küçük olması bu konudaki görüşleri değiştirmemektedir. Fakat daha önceki çalışma (Akbiyık, 2018) ile birlikte katılımcıların anlatıları değerlendirildiğinde çalışanlar ve çalışmayanlar ayrımının site içi ilişkilerde belirleyici olduğu anlaşılmıştır. Başka bir ifade ile orta yaşlılar, emekliler ve ev hanımlarının site içinde ilişkileri vardır.

Site içi komşuluk pek de iyi değil, mahkemelik olan var, düşman olan var. Evini boşaltan bile var. Her akşam yan komşusu mangal ve âlem yaptığı için. Ama bizim sokak huzurlu. (Göksu, E1, 57)

Komşuluk ahım şahım yok, ancak yakın komşularla ilişkimiz iyi. Herkes sabah çıkıp akşam geliyor; emeklilerin görüşmesi iyi. (Göksu, E2, 69).

Körfez Konakları'nda oturan çiftin ifadeleri ile gözlemlerimizi şu şekilde özetleyebiliriz. Sitenin sakinleri başlangıçta Paşabahçeliler ve belediye çalışanlarından oluşurken zaman içerisinde oturanlar dönüşmüştür. Şimdi daha çok etraftaki kurumlarda görev yapan beyaz yakalılar çoğunluktadır. Komşuluk ilişkileri bahçede, ortak alanda yoğun bir şekilde gözlenmektedir. Örneğin, çay-kahve içilen kapalı ortak alanda emekli site sakinleri oyun oynarken, çocuklu aileler de bahçede çocuklarını eğlendirmekte fakat bu farklı yaş grupları birbirleri ile etkileşim kurmaktadır.

“Siteye yaşayan birçok kişi için site yaşamı ev ve araba arasından ibaret” olduğunu ifade eden katılımcı (Göksu, K1, 44) kendisi için “benim zil hep çalar” demektedir. Site hayatındaki etkileşim ile ilgili şu örneği de anlatmıştır: Burada oturan bir grup yaz-kış Beykoz için problem olan ormandaki başıboş köpekleri haftada 3 gün beslemeye gitmektedir. Günaydın deyince cevap vermeyenler olduğu gibi bu tarz birlikte hareket eden komşular da bulunmaktadır.

Katılımcılar oturdukları sitede ilişkileri her ne kadar sıcak olarak tanımlamasa da site sakinlerine ilişkin betimlemeleri az çok ortaktır:

Aşağı yukarı sosyo-ekonomik seviyeleri eşit insanlar oturuyor. (Göksu, E1, 57).

Sitede oturanlar genelde işi gücü olan insanlar, homojen insanlar. Belli standartları var: eğitilmiş, olumlu fikirleri var, yapıcı, saygılı, yardımsever. Neden buraya geldiklerini bilen insanlar. Nedenleri var: Ulaşım, işe yakın; güvenli site ve rahat, medeni bir iletişim ağı var. Ayrıca homojen olduğuna dair göstergeler var: arabalar belli saatte var, iş saatlerinde yok. Bahçede bakıcılar var, demek ki kadınlar çalışıyor ve bakıcı imkânını çocuklarına sağlıyor. (Göksu, K1, 44)

4. Kategori: Çevre ve Beykoz ile İlişki

Katılımcıların sitenin çevresi ve Beykoz ile ilişkisi çok kuvvetli olmasa da tamamen kopuk da değildir. Semt pazarı, çarşı olarak Kavacık ve Beykoz'un doğal mekânları (köyler, yürüyüş yapabildikleri korular ve boğaz) ortak temas noktalarıdır. Beykoz resmi işlerde akla gelen bir yer olarak kodlanmıştır.

Çevre ile ilişki özellikle alışveriş anlamında Paşabahçe ve Kavacık pazarı ile sağlanmaktadır (...) Ayrıca, herkesin bahçesi olduğu için bahçeciler ile temas vardır. (Göksu, E1, 57).

Kapalı bir site hayatı çok da kapalı değil, sürekli dışarı ile iç içeyiz. (Körfez Konutları, K1, 61)

Dışarı ile kasıtları: Beykoz ormanları ve koruları, boğaz, köyler. Ayrıca Kavacık, Kavacık içindeki çarşı-pazardır.

Semtle ilişkim, daha çok Kadıköy'le (Beykoz'a gelmeden önce Kadıköy'de oturduğunu belirtti). Salı günü kurulan Anadoluhisarı pazarını kapalı alana çevirdiler, uzak olduğu için gidemiyorum. Bu nedenle Kavacık ya da Paşabahçe pazarlarına gidiyorum. Anadoluhisarı pazarının yerini değiştirdikleri için şikâyetçiyim. (Göksu, K2, 61)

Aynı şikâyet bir başka katılımcı tarafından da dile getirilmiştir:

Eskiden pazar vardı, salı günleri. Göksu Evleri'nde. Pazar esnafı ile ilişki vardı. Ama kaldırıldı. Bir dolaşayım, taze oluyor, yakın evine gibi sebepler vardı gitmek için. (Göksu, K1, 44)

Beykoz'da aileden kimse yok. Anadoluhisarı'nda oturuyorum diyorum. Beykoz ancak posta adresimde var. (Göksu, K2, 61)

Beykoz'a fazla inmiyorum. Arkadaşlarla buluşma, belediye ile iş olunca ya da diğer resmi işler için oraya gideriz. İşimiz düşerse. Anadoluhisarı'na daha fazla gidiyorum. (Göksu, K1, 44).

Bu katılımcı için belirtilmesi gereken hususlar vardır: Kızının okul arkadaşlarının Hisar'da oturması ve eşinin Hisarlı olması en temel sebeptir; ayrıca gönüllülük faaliyetlerine katıldığı için ve apartman yöneticisi olduğu için Anadoluhisarı'nda çok geniş bir çevreye sahiptir.

Katılımcılardan bir diğeri (Göksu, E2, 69) ender olarak yeme-içme faaliyetleri ya da Yeniköy'e motorla geçmek için Beykoz'a indiğini söylemiştir. Katılımcıların, Beykoz çarşısı esnafından özellikle balıkçılar ile ilişkileri ön plandadır.

5. Kategori: Yerel Yönetim ile İlişki

Birçok semtte olduğu gibi Beykoz'da da güvenli siteler birçok altyapı hizmetinde kendi kendine yeterlidir. Bu sebeple belediyenin yükünü de almış durumdadır. Fakat yerel yönetimin elinin üstlerinde olmasını bekleyen katılımcıların ifadelerine yer vermek önemlidir:

Belediyenin çok katkısı yok. (Göksu, E1, 57).

Boğaz doğal olarak güzel, yapılaşma olmadığı için memnunum. Belediyeden memnun değilim. Çöpçü dışında hizmet almıyoruz. Lokali yıktırdı, güvenlik etkisiz kaldı. (Göksu, K2, 61)

6. Kategori: Beykoz'un Merkezi Kavacık

Katılımcılar gündelik hayat pratiklerinde mekân olarak en sık Kavacık'ı tercih etmektedir. Bu tercihlerini ve Kavacık ile ilgili görüşlerini açıklarken kullandıkları ifadelerden bazı örnekler aşağıda yer almaktadır:

Kavacık arsa zenginleri ile dolu. (Göksu, K2, 61).

(...)Kavacak pazarının fiyatları Kadıköy pazarı ile eşittir, yüksektir. (Göksu, E1, 57).

Kavacak'a üniversitelerle yenilik geldi, kafeler vs. Kavacak bir merkez. Acar-kent ve Beykoz Konaklarına giden yol üstü tüm çarşı, büyük, kaliteli markalar burada; küçük esnaf mahalle arasında. Kavacak Beykoz merkezi çoktan geçti. Kavacak'ta iş yeri artınca yeme-içme mekânları arttı, fiyatlar arttı, kiralar arttı. Kavacak'ın çehresi değişti. (Körfez Konutları, E1, 73)

Biz eşimle Kavacak'tan genelde alışveriş yapıyoruz. Kavacak esnafını kullanıyoruz. Sitede internet dışı alışveriş yapanların çoğu Kavacak'ta. Sakin bir yer Kavacak, iş yeri akşam kapanır, birkaç kafe kalır. (Göksu, K1, 44)

7. Kategori: AVM'ye Bakış:

En genç, 44 yaşındaki katılımcı dışında, ortak görüş Beykoz'un yapısına AVM'nin uymadığıdır.

En yakın AVM BuYaka, Beykoz'da AVM yok. (Göksu, K1, 44).

AVM Beykoz'da da olmasın. (Göksu, K2, 61)

AVM Boğaz'ın dokusuna aykırı. Biz tercih etmiyoruz. (Körfez Konutları, K1, 61)

Tartışma

Güvenlikli sitelerle ilgili çalışma konuları güvenlik, tüketim, mekânsal farklılaşma, ayrışma ve statü ile mekânsal ilişkilerdir. Beykoz ilçesinde güvenlikli siteler ile yapılan çalışmalarda üst sınıfın, lüks sitelerdeki yaşamı ve çevreden ayrışmaları araştırılmıştır. Bu çalışmada amaç orta yaş grubundaki orta sınıf site sakinlerinin mekânsal ilişkilerini keşfetmektir.

Çalışma sonuçları değerlendirildiğinde öncelikle kendilerini orta sınıf olarak tanımlayan katılımcıların sitede oturmayı tercih etmelerinde bu evlerin kooperatif olarak yapılması ön plandadır. Katılımcılar için konum önemli değildir, önemli olan orta sınıfa hitap eden, ödeme kolaylığı olan kooperatifler aracılığı ile ev sahibi olmaktır. Yaşadıkları sitelerin inşa edildiği dönem kooperatiflerin Beykoz'da ağırlıklı olması, onların Beykoz'da yaşamayı tercih etmelerinin nedenidir.

Katılımcıların orta yaş grubunda olmaları önemli bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Katılımcıların gündelik hayat pratiklerinde, daha önce yapılan çalışmanın aksine (Akbiyık, 2018), mekân ile ilişki kurdukları görülmektedir. Örneğin, katılımcılar kendileri gibi boş zamanı olan komşularıyla görüşmektedirler, yakın pazarlardan alışveriş yapmaktadırlar, bir merkez olarak ortaya çıkan Kavacak ile etkileşimleri söz konusudur. Bütün bunların nedeni gruptaki bireylerin çalışmıyor olmasına bağlanabilir. Katılımcıların Beykoz'da AVM'ye ihtiyaç duymadıklarını söylemeleri, çalışmadıkları için boş zamanları olduğunu düşünmemize neden olmaktadır.

Nitel araştırmanın genellenebilir olma özelliği yoktur. Fakat daha önce yapılan çalışmalar (Akbiyık, 2018) ve literatür örnekleri (Derin Öncel ve Özaydın, 2012;

Kurtuluş, 2005b; Pérouese, 2014) birlikte okunduğunda bu araştırmadan bazı çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Orta yaş katılımcı grubunun site sakinleri ve Beykoz ile ilişkileri tamamen kopuk değildir. Lefebvre'in (2013) dediği gibi boş zaman işten arta kalan zamandır ve bireyin çalışıp çalışmaması (emekli olması ya da ev hanımı olması) boş zamanı belirleyen en önemli faktördür. Üst sosyo-ekonomik seviyeye hitap eden sitelerde yapılan önceki çalışmalarda güvenli siteler izole yaşam alanları olarak vurgulanmıştır. Fakat bu araştırmadaki katılımcıların anlatıları, varolan yargıya karşı güvenli siteler ile semt arasında bir etkileşim kurulabileceğine dair umut vermektedir. Göksu Evleri'nde oturan bir grup site sakininin Beykoz'da tehlikeli bir problem olan sokak köpeklerini haftada üç gün, yaz-kış beslemeye gitmeleri mekânla kurulan çok önemli bir ilişkidir. Hatta Beykoz Konakları Vakfı'nın kurulmuş olması ve semtte bir okul yaptırmış olması, benzer örneklerin ortaya çıkabileceğini ve ayrışmaların toplumsal etkisinin azaltabileceğini düşündürmektedir. Bu nedenle, araştırmanın farklı sosyo-ekonomik gruplara hitap eden sitelerde ve farklı yaş gruplarından katılımcılarla yapılarak tamamlanması planlanmaktadır.

Dipnotlar

- 3 Söz, feodal ilişkilerin çözülmeye başladığı dönemi tanımlar. Orta Çağ'ın kale kentlerinin kapıları önünde yani sur dışında, pazar yerleri mevcuttur. Zaman içerisinde tüccarlar bu alanda yerleşmeye başlamıştır. Böylece feodallere bağlı yasal yükümlülükler altında, surların içinde yaşayan serflerden feodal ilişkilerin çözülmesi ile özgür tüccarların egemen olduğu şehirlere doğru geçilmiştir (Tuna, 2011).
- 4 Türkiye'de güvenli siteler *güvenlik* (Alver, 2013; Sipahi, 2012; Şahin ve Açıklın, 2012), *tüketim* (Akbiyık, 2018; Akyol Altun, 2008; Bartu Candan, 2001; Geniş, 2007), *mekânsal farklılaşma, ayrışma ve statü* (Akyol Altun, 2008; Bartu Candan, 2001; Daniş, 2001; Geniş, 2009; Kuppinger, 2012; Kurtuluş, 2005a; Kurtuluş, 2005b; Öncü, 2013; Tanülkü, 2012), *mekânsal ilişkiler* (Akalin, 2016; Firidin Özgür, 2006; Onur, 2012; Özkan Töre ve Kozaman Som, 2009; Sipahi, 2012) gibi çeşitli başlıklarda inceleyen çalışmalar mevcuttur.
- 5 <http://beykozkonaklarivakfi.com/>
- 6 <https://dostbeykoz.com/beykoz-konaklari-vakfi-ortaokulu-nda-tesekkur-tore>

Kaynakça

- Akalin, M. (2016). Mekânsal ayrışmanın yeni bir biçimi olarak Kapalı/Kapılı siteler: Akkent Konutları Örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (2), 923-956.
- Akbiyık, M. (2018). *Sosyolojide gündelik hayat: Mekan ve reklam*. (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Akyol Altun, D. T. (2008). Yeni yaşam tarzları: Kapalı konut yerleşkeleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Fen ve Mühendislik Dergisi*, 10 (3), 73-83.
- Alver, K. (2013). *Steril hayatlar: Kentte mekânsal ayrışma ve güvenli siteler*. Ankara: Hece Yayınları.
- Bali, R. N. (1999). Çılgın kalabalıktan uzak... *Birikim*, 123, 35-46.
- Bartu Candan, A. (2001). Kentsel ayrı(ş)ım: İstanbul'daki yeni yerleşimler ve Kemer Country Örneği. F. Gümüüşoğlu (Der.), *21. yüzyıl karşısında kent ve insan* içinde. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Bauman, Z. (2010). *Küreselleşme: Toplumsal sonuçları* (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baycan-Levent, T. ve Gülümser, A. A. (2007). *Gated communities in İstanbul: The new walls of the city*, EURODIV 3rd Conference: Diversity in cities: Visible and invisible walls, 11-12 September, London, UK. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Aliye_Gulumser_Akgun/publication/228846083_Gated_Communities_in_Istanbul_The_New_Walls_of_the_City/links/0fcfd5107ec237b08000000.pdf.
- Blakely, E. J. ve Snyder, M. G. (1997). *Fortress America: Gated communities in the United States*.

Washington D.C.: Brookings Institution Press.

Çoban, A. N. (2012). Cumhuriyetin ilanından günümüze konut politikası. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(3), 75-108.

Danış, D. (2001). İstanbul'da uydu yerleşmelerin yaygınlaşması: Bahçeşehir örneği". F. Gümüşoğlu (Der.), *21. yüzyıl karşısında kent ve insan* içinde. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Derin Öncel, A. ve Özyayın, G. (2012). Kapalı site olgusunun değişim sürecine bir bakış: Beykoz Soğuksu örneği. *İdealkent*, 6, 62-83.

Firidin Özgür, E. (2006/4). Sosyal ve mekânsal ayrışma çerçevesinde yeni konutlaşma eğilimleri: Kapalı siteler, İstanbul, Çekmeköy Örneği, *Planlama*, s. 79-95.

Geniş, Ş. (2007). Küreselleşme, toplumsal eşitsizlik ve mekânsal ayrışma. *Sivil Toplum*, 5 (17-18), 69-84.

Geniş, Ş. (2009). Neo-liberal kentleşmenin mekânda yansımaları: İstanbul'da güvenli siteleri. *Toplum ve Bilim*, 116, 121-156.

Giddens, A. (2012). *Modernliğin sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Glesne, C. (2014). *Nitel araştırmaya giriş* (A. Ersoy ve P. Yalçınoğlu, Çev. ve Ed.). Ankara: Anı Yayınları.

Keyder, Ç. (2013). Enformel konut piyasasından küresel konut piyasasına. İstanbul: *Küresel ve yerel arasında* içinde (s.171-191). İstanbul: Metis.

Kuppinger, P. (2012). Dışlayıcı yeşillik: Kahire'de yeni güvenli siteleri. *İdealkent: Güvenlikli Siteler*, 6, 10-39.

Kurtuluş, H. (2005a). Bir ütopya olarak Bahçeşehir. H. Kurtuluş (Yay. Haz.), İstanbul'da kentsel ayrışma içinde. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Kurtuluş, H. (2005b). İstanbul'da kapalı yerleşmeler: Beykoz Konakları örneği. H. Kurtuluş (Yay. Haz.), İstanbul'da kentsel ayrışma: *Mekânsal dönüşümde farklı boyutlar* içinde. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Kümbetoğlu, B. (2005). *Sosyolojide ve Antropolojide niteliksel araştırma yöntemleri*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Lefebvre, H. (2013). *Gündelik hayatın eleştirisi I*, (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Merriam, Sharan B. (2013). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber* (S. Turan, Çev.) İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.

Neuman, L. W. (2013). *Toplumsal araştırma yöntemleri: Nitel ve nicel yaklaşımlar* (I. Cilt), S. Özge (Çev.). Ankara: Yayıncılık.

Onur, D. (2012). *Türkiye'de kapalı topluluk yerleşimleri: Edirne Avrupa Kent örneği*. (Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMERkezi/> adresinden edinilmiştir.

Öncü, A. (2013). İdealinizdeki Ev Mitolojisi Kültürel Sınırları Aşarak İstanbul'a Ulaştı. *Mekân, Kültür, İktidar: Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler* içinde (s.85-104), A. Öncü ve P. Weyland (Der.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Özkan Töre, E. ve Kozman Som, S. (2009). Sosyo-mekânsal Ayrışmada Korunaklı Konut Yerleşmeleri: İstanbul Örneği. *Megaron*, 4 (3), 121-130.

Özten, Ö. (2010). *Gündelik Hayatın Mekânla ve Mekânda Evriminin, Kentlerin Değişim Süreçlerini Yapılandırması: Levent Çeliklepe Örneği*. (yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMERkezi/> adresinden edinilmiştir.

Pérouse, J. F. (2014). Türkiye'de "Güvenlikli" Sitelerin Ortaya Çıkış Süreci: Beykoz İlçesi Örneği. İstanbul'la yüzleşme denemeleri: Çeperler, hareketlilik ve kentsel bellek içinde (s.145-162). İstanbul: İletişim Yayınları.

Pérouse, J. F. ve Danış, D. (2005). Zenginliğin Mekânda Yeni Yansımaları: İstanbul'da Güvenlikli Siteler. *Toplum ve Bilim*, 104, 92-123.

Roitman, S. (2010). Gated Communities: Definitions, Causes and Consequences. *Urban Design and Planning*, 162, 31-38.

Scott, A. J. (2001). *Global City Regions: Trends, Theory, Policy*. Oxford: Oxford University Press

Sipahi, E. B. (2012). 'Yeni' Liberalizmin 'Yeni' Yaşam Alanları Olarak Güvenlikli Siteler: Konya Örneği. *İdealkent: Neoliberalizm ve Kentsel Eşitsizlikler*, 7, 110-135.

Şahin, B. ve Açıkalın, N. (2012). Güvenlikli Mitinin Mekânsal Tezahürü Olarak Güvenlikli Siteler: La Zona Analizi. *İdealkent: Güvenlikli Siteler*, 6, 242-255.

Tanülkü, B. (2012). Güvenlikli Siteler Arası Rekabet: "Ahlak Kapitalizminin" Kimlik Üzerindeki Etkisi. *İdealkent: Güvenlikli Siteler*, 6, 124-153.

Tuna, K. (2011). *Şehir Teorileri*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yaşlı ve Yaşlanan Nüfus ve Potansiyel Yerel Yönetim Uygulamaları: Beykoz Örneği

Ferhan Saniye PALAZ¹

Beykoz'un yakın gelecekte kriz önleyici politikalar ile yaşlılık ve yaşlanmaya dair öncelikli çalışma alanlarını belirlemesi gerektiği söylenebilir. Bu metnin amacı belediyelerin mevcut çalışmalarını ve potansiyel uygulama alanlarını göz önüne alarak *i) Kentsel erişim ve ulaşılabilirlik, ii) Sağlık ve bakım ve iii) Aktif yaşlanma ve toplumsal katılım temaları altında Türkiye'de ve İstanbul'da yaşlanmaya dair bilimsel literatür ve bakanlık raporlarından hareketle, Beykoz'da yaşlanmayı yerel yönetim çerçevesinde ele almaktır. Bu amaçla öncelikle Türkiye, İstanbul ve Beykoz'un nüfus istatistikleri ve Beykoz'un sosyo-ekonomik özellikleri sunulmuştur. Mahalle bazında yaş, cinsiyet, eğitim gibi demografik veriye ek olarak; kültürel etkinlik, ulaşım, sağlığa erişim, kentsel mekân kullanımı ve toplu taşıma gibi değişkenler için yapılmış literatür üzerinden Beykoz'da yaşayan genel nüfusun deneyimi paylaşılacaktır. Türkiye ve İstanbul genelinde yaşlı ve yaşlanan nüfusun genel yaşam memnuniyeti, boş ve serbest zaman aktiviteleri, gündelik hayatları üzerinde belediyenin sosyal, fiziksel ve çevresel rolü değerlendirilerek Beykoz için bu üç temada öneride bulunulacaktır. Yaşlı ve yaşlanan nüfusa verimli, etkin ve sürdürülebilir uygulama alanları ve çözüm/destek önerilerinin geliştirilebilmesi için sağlık ve sosyal politikalarda yerel yönetimlerin rolü merkezi yönetim ve sivil toplum kuruluşları ile birlikte tasarlanarak bütünlük sağlanmalıdır.*

Anahtar Kelimeler: Yerel yönetim, sağlık politikaları, sosyal politikalar, aktif yaşlanma, yaş dostu kent.

1 Doktor Adayı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ferhanpalaz@gmail.com

Türkiye’de Yaşlılık ve Yaşlanma Üzerine Politik Çalışmalar

2019 yılı ülkemizde “Yaşlılar Yılı” ilan edilmiştir ve 1. Yaşlılık Şurası gerçekleştirilmiştir. Bu seneye kadar yapılan temel çalışmalara bakıldığında, 2007- 2013 dönemini kapsayan 9. Kalkınma Planı’nda (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 2006) yaşlı kesime götürülecek hizmetlerin öneminin arttığına işaret edildiği görülmektedir. Yaşlılara yönelik hizmet kapsamında evde bakım hizmetinin desteklenmesi, kurumsal bakım konusunda da huzurevlerinin sayısının ve kalitesinin artırılmasına yer verilmiştir (Eryurt, 2013, s. 91). 2007 yılında yaşlıların ekonomik sosyal ve kültürel haklarını da içeren kapsamlı bir *Ulusal Yaşlanma Eylem Planı* çalışması yapılmıştır. 2011 yılında yaşlılarayönelik politikalara ve hizmetlere yön vermek üzere *Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü* kurulmuştur. 10. Kalkınma Planı’na (Kalkınma Bakanlığı [KB], 2013) gelindiğinde ise yaşlılık konusunun daha kapsamlı ele alındığı görülmektedir ve yerel düzeyde kamunun hizmet sunum kapasitesinin güçlendirilmesi üzerinde durulmuştur. Yaşlı bireylerin, ekonomik ve sosyal hayata katılımı ile bakım ve diğer sosyal hizmetlere erişimini kolaylaştırmak amaçlanmıştır (Eryurt, 2013, s. 91).

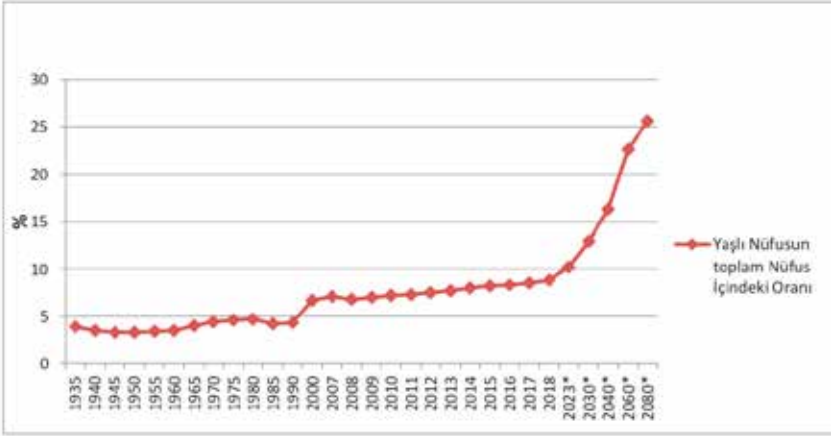
10. Kalkınma Planı çalışmaları kapsamında ilk kez *Yaşlanma Özel İhtisas Komisyonu* oluşturulmuş ve raporu yayımlanmıştır (1. Yaşlılık Şurası Sonuç Bildirgesi). Bu komisyon çalışmaları kapsamında yaşlılık ve yaşlanmaya dair sosyal politika önerileri ve hedefler i) aktif yaşlanma, ii) yaşlı hakları ve hukuku/ yasal düzenlemeler, iii) Türkiye’de yaşlı işgücü ve çalışma yaşamı, iv) yaşlı yoksulluğu, v) yaşlılara yönelik hizmetler, vi) yaşlılıkta psiko-sosyal yaşam ve kuşaklararası dayanışma, vii) yaşlanma ve yaşlılık dönemi araştırma-geliştirme faaliyetleri olmak üzere çok boyutlu olarak ele alınmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2014, s. 49). 11. Kalkınma Planı *Yaşlanma Özel İhtisas Komisyonu* raporu henüz açıklanmadığı için bu metinde yer verilememiştir. Fakat Kalkınma Planı’ndan özetle sunulacak olursa yaşlanma ve yaşlılık için hedeflenen politikalar arasında uzun süreli bakım, bakım güvence modeli, sağlık hizmetlerinde disiplinler arası bir yaklaşım ve yönetim birimleri arasında bütünleşme, aktif yaşlanmanın desteklenmesi için ekonomik ve sosyal hayata katılımın artırılması, hayat boyu öğrenmeye kolay erişim, yaşlıların toplumsal karar alma süreçlerine katılımının sağlanması, nesiller arası dayanışmayı güçlendirecek gönüllü faaliyet ve projelerin desteklenmesi, veriye dayalı politika geliştirilmesi sayılabilir (Kalkınma Bakanlığı, 2019, s. 167-168).

Yaşlılık dönemini hedefleyen sağlık ve sosyal politikalar çok boyutlu olmalıdır. Bu konuya Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB) 2016 tarihli *Türkiye’de Yaşlı Bakım Hizmetlerinin Proaktif Yönü ve Mali Yükü Analizi Etüt Araştırması* raporunda dikkat çekmekte ve yaşlıların ihtiyaç duyduğu hizmetler arasında sağlığa ek olarak eğitim, istihdam, gündelik aktivitelerde yardımcı olma, düzenli kontrol, sosyal ve psikolojik destek gibi pek çok boyuta yer vermektedir (s. 95). Birleşmiş Milletler (UN) de yaşlı ve yaşlanan bireylerin ihtiyaçları arasında i) uygun konutların sağlanması, ii) yeterli istihdamın oluşturulması, iii) sağlık ve bakım hizmetlerinin yeterli hâle getirilmesi, iv) sosyal korumanın sağlanması ve v) kuşaklararası dayanışmanın tesis edilmesini göstererek politik uygulamalarda çok boyutluluğu desteklemektedir (2017, s. 1).

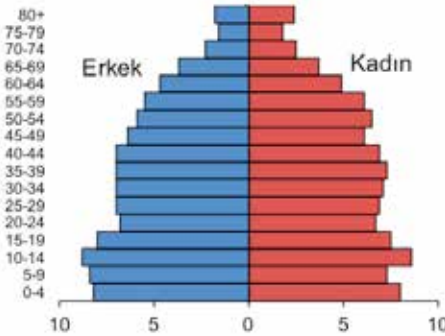
Yaşlı ve Yaşlanan Nüfusa Dair İstatistikler

Türkiye

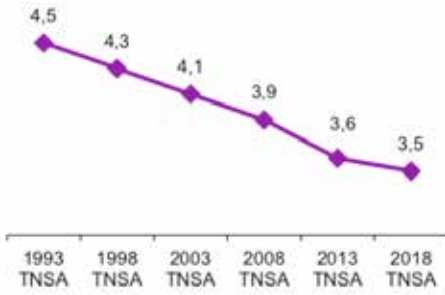
Dünya’da en yüksek yaşlı nüfus oranına sahip ülkeler sırası ile %33,2 ile Monako, %28,4 ile Japonya ve %22,4 ile Almanya’dır. Türkiye bu sıralamada 167 ülke arasında 66. sıradadır. 2018 nüfus verilerine göre Türkiye’de genel nüfus 82 milyon civarında ve 65 yaş ve üzeri nüfus da yaklaşık 7 milyon 200 bin kişi ile %8,8 oranındadır (Aile, Çalışma, Sosyal Hizmetler Bakanlığı [AÇSHB] Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2019, s. 63). Aşağıda yer alan Şekil 1’de 1935 yılından 2018 yılına kadar yaşlı nüfus ve yaşlı nüfus oranları ile 2080’e kadarki yaşlı nüfus projeksiyonları yer almaktadır. Şekil 2’de 2018 yılı Türkiye nüfus piramidine hane halkı nüfusunun yüzde dağılımı ve Şekil 3’te de Türkiye’de ortalama hane halkı büyüklüğünün yıllar içinde değişimi görülmektedir.

Şekil 1: 1935-2080 Döneminde Türkiye’de Yaşlı Nüfusun Toplam Nüfus İçindeki Oranı (Kaynak: AÇSHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2019, s. 65)

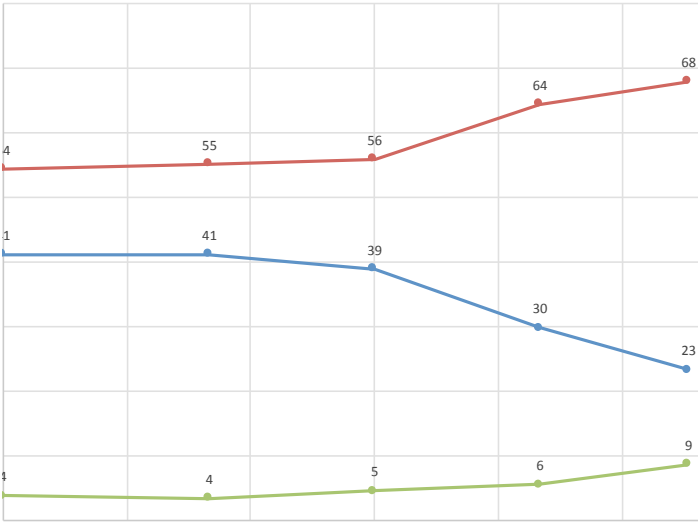

Şekil 2: 2018 Yılı Türkiye Nüfus Piramidi (Kaynak: Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması [TNSA] 2018 s. 10)

Şekil 3: 1993-2018 Yılları Arasında Türkiye’de Ortalama Hane Halkı Büyüklüğünün Yıllar İçinde Değişimi (Kaynak: TNSA 2018 s. 10)

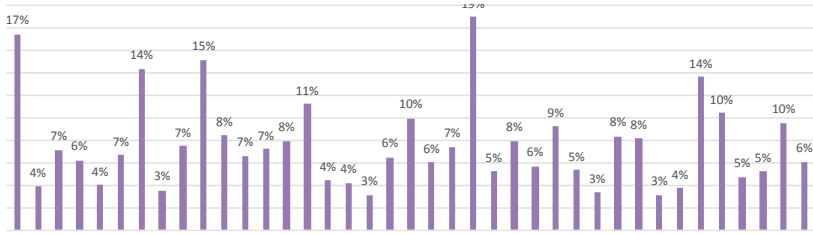
Şekil 4’te görüldüğü üzere 15-64 yaş arası çalışan nüfus grubunun genel nüfusa yüzdelik oranı yıllar içerisinde artış göstermiştir. Bununla birlikte 65 yaş üzeri bağımlı nüfus grubu da artmaktadır. 0-14 yaş arası çocuk nüfusu ise azalmaktadır. Yaşlı nüfusla ilgili önemli tanımlardan biri “yaşlı bağımlılık oranı” olup çalışma çağındaki her yüz kişiye düşen yaşlı sayısını ifade eder. Türkiye’de 2014 yılı için bu oranı %1,8 iken 2018’de %12,9’a yükselmiştir ve 2023’te %15,2’ye yükselmesi beklenmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], İstatistiklerle Yaşlılar 2018).

Şekil 4: Türkiye’de 1935-2018 Yılları Arasında Nüfus Gruplarının Genel Nüfusa Yüzdelik Oranının Değişimi (Kaynak: TÜİK, Genel Nüfus Sayımı sonuçları ve Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi [ADNKS] Sonuçları)

İstanbul

Türkiye’de en çok yaşlının yaşadığı il İstanbul (1.006.545) olup ardından İzmir (470.098), Ankara (453.824), Bursa (267.226) ve Konya (201.451) gelmektedir (AÇSHB, 2019, s. 66-68). Şentürk bu durumda yaşlı bireyin fiziksel ve sosyal çevresini oluşturan kent mekânının önemli hâle geldiğini söyleyerek işaret etmekte ve yaşlı bireylerin kentle ve kentteki mekânlarla kurduğu ilişkinin hem diğer yaşam aranjmanlarından etkilendiğine, hem de onların niteliğini belirleyebildiğine dikkat çekmektedir (2015, s. 284). İstanbul ilçeleri için 65 yaş ve üzeri nüfusun genel nüfusa yüzdelik oranları aşağıdaki tabloda görülmektedir:

Şekil 5: 2018 Yılı İstanbul İlçelerinde 65 Yaş ve Üzeri Nüfusun Genel Nüfusa Yüzdelik Oranları (Kaynak: TÜİK 31 Aralık 2018 Tarihli ADNKS)

Bu çalışmada yaşlı nüfus olan 65 yaş ve üzeri nüfus grubuna ek olarak 60-64 yaş grubu yani yaşlanan nüfus da dikkate alınmıştır. Bu tercihin nedeni, çalışmanın amacının potansiyel politik uygulamaları ele almasıdır. Yaşlı nüfusa ek olarak yaşlanan nüfusun da odağa alınması, sürdürülebilir planlamalar için önemli role sahiptir. Aşağıdaki Şekil 6’da İstanbul ilinde nüfus gruplarının dağılımı görülmektedir:

Şekil 6: 2018 Yılı İstanbul İli Nüfus Gruplarının Yüzdelik Dağılımı (Kaynak: TÜİK 31 Aralık 2018 Tarihli ADNKS)

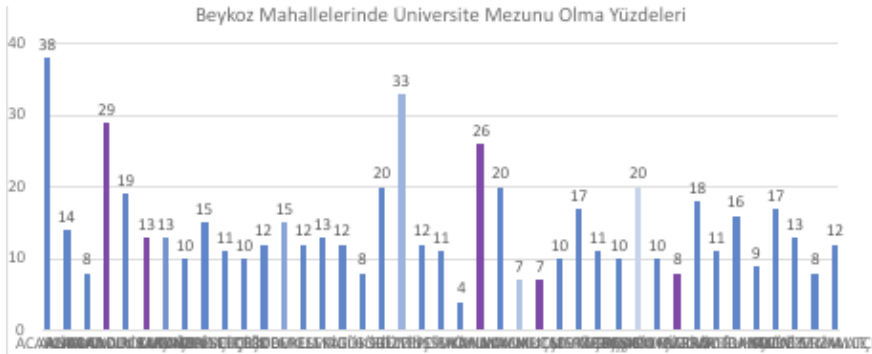

Beykoz'un Sosyo-Ekonomik Özellikleri

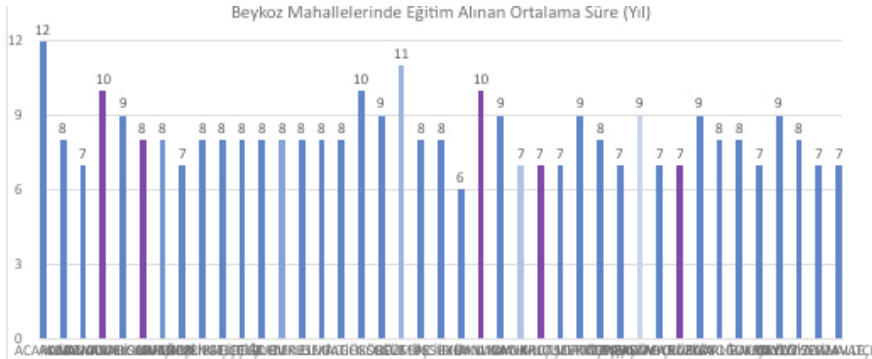
Beykoz'un yaşlı ve yaşlanan nüfusuna dair bir çalışma yapılırken öncelikle mahalleler arasında coğrafi, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik duruma bakmak gerekmektedir. Beykoz 31.273 ha'lık yüz ölçümü ile İstanbul'un dördüncü büyük ilçesidir; İstanbul Boğazı'ndaki kıyı uzunluğu 25.6km ve Karadeniz kıyısı 15.3km'dir (Mutluay Gerek, 2015, s. 122). Beykoz'da ormanlar ve doğal ortam imkanları ile 1.124.645 metrekare rekreasyon alanı bulunmaktadır. Bu alanın genişliğinde yerleşime kapalı alanların da etkisi vardır (Kara, A. vd. 2012, s. 378-389'dan akt. Şahin, 2013, s. 324). Beykoz'da yerleşim Boğaz kıyısı çevresinde ve batısındaki sahil kısmında yoğunluk kazanmıştır. Kuzeyindeki araziler eğimli olduğu için hem yerleşime hem tarıma elverişli değildir ve en seyrek nüfuslu bölgelerini oluşturur (www.beykoztarim.gov.tr'denakt. Şahin, 2013, s. 323).

Şentürk çalışmasında İstanbul'daki yaşlı bireylerin eğitim düzeyinin önemli ölçüde ilkökul ve altında olduğunu (%63,9) tespit etmiştir (Şentürk, 2015, s. 286). Beykoz mahallelerinde genel nüfus için üniversite mezuniyet yüzdeleri Şekil 12'de görülmektedir. Mor ile renklendirilen mahallelerde 60 yaş ve üzeri nüfusun genel nüfusa oranı %20'nin üzerindedir:

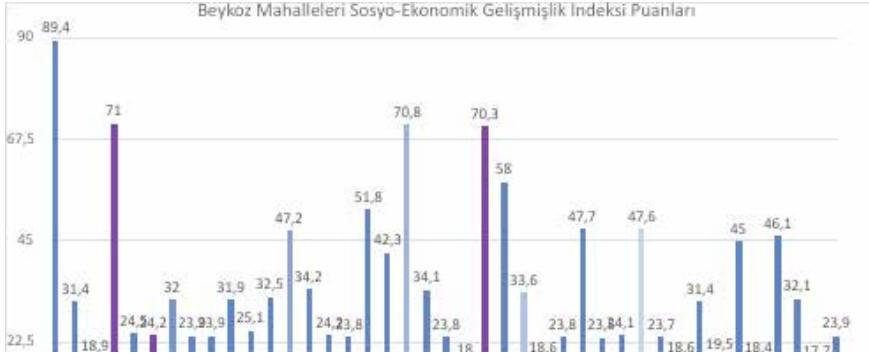
Şekil 12: Beykoz Mahallelerinde Üniversite Mezunu Olma Yüzdeleri (Kaynak: Şeker, 2017)

Beykoz mahallelerinde yıl üzerinden eğitim alınan ortalama süre Şekil 13'te görülmektedir. Mor ile renklendirilen mahallelerde 60 yaş ve üzeri nüfusun genel nüfusa oranı %20'nin üzerindedir.

Şekil 13: Beykoz Mahallelerinde Eğitim Alınan Yıl Ortalamaları (Kaynak: Şeker, 2017)

Beykoz mahalleleri nüfus yapısı ve coğrafi özelliklerine ek olarak, sosyo-ekonomik statü bağlamında da oldukça çeşitlilik göstermektedir. İsaletli ve verimli politikalar ve uygulamalar için mahalle özelliklerinin dikkate alınması gerekmektedir. Aşağıdaki Şekil 14'te Beykoz mahallelerinin sosyo-ekonomik gelişmiş indeksi puanları görülmektedir ve mor ile renklendirilmiş mahallelerde 60 yaş ve üzeri nüfusun genel nüfusa oranı %20'nin üzerindedir.

Şekil 14: Beykoz Mahallelerinde Sosyoekonomik Gelişmişlik İndeksi ve Sosyoekonomik Statü (Kaynak: Şeker, 2017)

Yerel Yönetimler ve Politik Uygulama Önerileri

Yerel yönetimlerin yaşlılık ve yaşlanma çalışmalarında oynadığı rolün geliştirilme kapasitesi oldukça yüksektir ve buna ihtiyaç vardır. 11. Kalkınma Planı'nda yerel yönetimlerin rolüne özellikle uzun süreli evde bakım hizmetlerinde bütünlük ve kurumlar arası eş güdüm sağlanması hususunda ve hizmet sunumunda daha fazla rol alması konusunda işaret edilmektedir (2019, s. 167). Gürboğa ve Karakuş'un çalışmasına göre yaşlılara yönelik hizmetlerin sunumunda merkezi yönetimle birlikte yerel yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının da daha etkin rol alması sağlanmalıdır. Belediyeler diğer kamu kurumları, STK'lar ve özel kesimlerce yaşlılara sunulan hizmetlerin kapsamı, standardı ve yürütülmesine dair mevzuatı düzenleyerek, hizmetlerin etkinliğini artırabilirler (2015, s. 115).

Bu metinde yerel yönetimlerin mevcut çalışmaları ve potansiyel uygulama alanları göz önüne alınarak 3 tema belirlenmiştir: i) Kentsel erişim ve ulaşılabilirlik, ii) sağlık ve bakım ve iii) aktif yaşlanma ve toplumsal katılım. Bu temalar birbirinden kesin sınırlarla ayrılmadığı gibi söz gelimi kentsel erişim, aktif yaşlanma ve toplumsal katılımı da desteklemektedir. Bu bağlamda temaların iç içe geçtiği unutulmamalıdır. Bu üç temada Beykoz mahallelerinin erişim indeksi puanları *Mahalle İstanbul 2017* araştırması raporundan derlenmiştir ve aşağıdaki gibidir. Her bir bileşen için en yüksek puanın 5 ve en düşük puanın 1 olduğu göz önüne alınırsa, mahallelerin toplam puanlarının oldukça düşük olduğunu söylemek makuldür:

görülmüştür. Bu durumu Dikçınar Sel ulaşılabilirlik ve erişilebilirlik ile ilişkilendirmiştir, zira çalışma kapsamına giren hanelerde kıyı mekânına ulaşma süresi en fazla 15 dakikadır (2018, s. 448). Araştırmada kıyı mekânında en çok istenen üç şey arasında tüm alt bölgelerde yürüyüş ve bisiklet yolları ile çay bahçeleri yer almaktadır (Dikçınar Sel, 2018, s. 448). Genel nüfusa ait bu bulgu önemlidir çünkü yaşlı bireylerin yarısından fazlası (%51) spor yaptığını belirtirken genellikle bu spor aktivitesi yürüyüşü içermektedir (Şentürk, 2015, s. 305). Bu bağlamda yürüyüş yapma olanağı tanıyan kentsel mekânlar yaşlılar için önemlidir. Kıyıda spor alanlarının ihtiyacı ne kadar karşıladığı sorusuna Beykoz'un genel nüfusu fazla ve çok fazla olarak yanıt vermiştir (Dikçınar Sel, 2018, s. 448). Öte yandan İstanbul'daki yaşlılarla yapılan araştırma sonucunda spor hizmetlerini yeterli bulanların oranı sadece %35,3'tür (Şentürk, 2015, s. 331). Beykoz'un yaşlı ve yaşlanan nüfusunun sıklıkla kullandığı kentsel mekânların belirlenmesi ve ihtiyaçların anlaşılması önemlidir.

Şekil 15'te görüldüğü üzere Beykoz mahallelerinin ulaşım indeksi puanları oldukça düşüktür. Şentürk'ün (2015, s. 331) çalışmasına göre İstanbul'daki yaşlı nüfus içinde otobüs şoförlerinin kendilerine yardımcı olmadıklarını belirtenlerin önemli bir kısmı 75 ve üzeri yaştakilerdir (%34,7). Beykoz mahallelerinde ulaşım ve erişim konusunda öncelikli müdahale alanlarının belirlenmesi ve farklı yaş grupları için mahalle düzeyinde uygulama yapılması anlamlı olabilir. Elmacı ve Ergin (2015, s. 127) yaşlılar için erişilebilirlik düzenlemelerinin standart düzenlemelerden daha fazlasını gerektirdiğini ifade etmektedir. Yazarlara göre bu kapsamda, kentlerin önemli kavşak ve merkezlerine yaşlılar için navigasyon cihazları konulabilir. Bu sayede yaşlıların aşına olmadıkları kentsel ortamlarda bile hareketliliği kolaylaşacaktır. Yine kentin önemli açık alanlarına tutamaklar konularak yaşlıların açık alandaki hareketi kolaylaştırılabilir. Yaşlı dostu kentlerde beslenme, temizlik, alışveriş, haberleşme gibi yaşlıların günlük aktivitelerini yerine getirmelerine yönelik hizmetler de geliştirilebilir. Bunun için kamu olanaklarından yararlanılabildiği gibi yerelde gönüllülük bilinci yaygınlaştırılabilir. Bu anlamda belediyeler ve diğer yerel kuruluşlar gönüllülük projeleri hazırlayarak yaşlılara yönelik hizmetlerde gönüllülüğü yaygınlaştırabilir. Yine yaşlıların erişimine uygun (sesli, görüntülü, yazılı) günlük aktivitelerini yerine getirmede yardımcı olabilecek (sağlık, beslenme, finans, haberleşme gibi) bilgilendirme materyalleri hazırlanabilir. Türkiye Aile Yapısı Araştırması raporunda da (Eryurt, 2013, s. 109) bu konuya dikkat çekilmekte ve örneğin otobüslerdeki veya diğer ulaşım araçlarındaki basamakların daha alçak yapılması, kaldırım taşlarının yerden yüksekliklerinin yaşlılara göre planlanması gibi tedbirler alınması gerektiği ifade edilmektedir. Görüldüğü gibi yaşlı ve yaşlanan nüfus için kentsel erişim ve ulaşılabilirlik konusunda yapılabilecek uygulamalar oldukça kapsamlıdır.

Şentürk (2015) meselenin konut içi boyutuna da dikkat çekmekte ve konut içi eksiklikler ve yanlış tasarım uygulamalarının; bina içindeki -asansör, merdiven, giriş rampası gibi- donanım ve imkânların yetersizliğinin; kaldırımların olmamasının ya da dar olmasının; mevcut kaldırımların yürünebilir olmamasının (yüksek, çukur, boşlukta duran parke taşları vb.) ve niteliğinin düşüklüğünün; park, kamusal tuvalet vb. mekânların az olmasının ve /veya yaşlıların

kullanımı için uygun olmamasının yaşlıların kentsel erişimini etkilediğini ifade etmektedir. Bu mekânsal çevrenin aktif yaşlanmayı mümkün kılacak yaş dostu bir yapıda olması gerektiğini ve bunun için de bazı mekânsal düzenlemelerin yapılması gerektiğinin altını çizmektedir (Şentürk, 2015). Dolayısı ile kentsel erişim meselesinde hane düzeyi de dikkate alınmalıdır.

Kentsel erişim ve ulaşılabilirlik için politik uygulama üretilirken farklı yaş gruplarına ek olarak cinsiyet de gündeme alınmalıdır. Türkiye Aile Yapısı Araştırması 2013 raporuna göre yaşlıların "kolaylıkla" yaptıklarını en yüksek oranda beyan ettiği faaliyet yemek yemek ve banyo yapmak gibi ev içi aktivitelerdir. Ev dışı faaliyetler ise "kolaylıkla" yapıyorum cevabının en düşük olduğu faaliyetlerdir. Fatura yatırma, banka, hastane, tarla vb. gibi ev dışı işleri kolaylıkla yaptığını ifade eden yaşlıların oranı sadece %54'tür. Kolaylıkla seyahat ve alışveriş edebildiğini söyleyen yaşlıların oranı da sırasıyla %57 ve %62'dir. Görüldüğü üzere yaşlılar, ev içi faaliyetleri ev dışındaki faaliyetlere göre çok daha kolay yapabilmektedir. Gündelik faaliyetlerin yapılabilirlik derecesi cinsiyete göre incelendiğinde erkeklerin hem ev içi hem de ev dışı faaliyetleri kadınlara göre daha rahat yapabildiği anlaşılmaktadır. Bu fark özellikle ev dışı faaliyetlerde daha çok artmaktadır. Fatura yatırma, banka, hastane gibi ev dışı işleri kolaylıkla yapabilen kadınların yüzdesi erkeklerinkinin yarısından daha azdır. Benzer oranlar alışveriş ve seyahat etmede de geçerlidir (Eryurt, 2013, s. 103). Ev dışı işlerin yapılabilir olması, yaşlanan nüfusun özerk yaşamını devam ettirebilmesinde belirleyici bir faktördür.

Kentsel erişim ve ulaşılabilirlikte önemli noktalardan bir diğeri de güvenlik ve aşinalık duygusudur. Şentürk'ün çalışmasına göre (2015) kentsel mekâna, yapı ve doğal çevreye aşina olmak gündelik hayat pratiklerini kolaylaştırmakta ve güvenlik duygusu tesis etmektedir ve yaşlanma döneminde insanın güven arayışı önem kazanmaktadır. Yaşlanma sürecinde aşinalık ve güven duygusu kamusal mekân kullanımını önemli ölçüde kolaylaştırmaktadır. Dikçinar Sel'in çalışmasına göre (2018, s. 448) Beykoz'da kıyı mekânının en yoğun kullanıldığı zaman dilimi öğleden sonra ve akşamüstüdür. Bu noktada Beşiktaş, Sarıyer Tarabya, Bakırköy- Zeytinburnu, Kalamış-Caddebostan, Haydarpaşa-Salacak, Kartal, Tuzla ve Adalar gibi akşam da yoğun kullanım görülen ilçelerden ayrılmaktadır. Kıyı alanının ne kadar güvenli ve konforlu biçimde kullanılabilirdiği konusunda Beykoz hem gece hem de gündüz için orta seviyede kalmaktadır (Dikçinar Sel, 2018, s. 448). Yaşlıların kentsel erişim tecrübesini iyileştirmek için Beykoz mahallelerinde güvenlik duygusu üzerine de araştırma yapılması gereklidir. Aşına mekânların korunumu da yerinde yaşlanma için önemlidir.

Sağlık ve Bakım

Sağlık ve bakım konusu yaşlı ve yaşlanan nüfus için politik uygulama üretilirken temel meseleyi oluşturmaktadır. Bu nedenle üzerinde en çok çalışılan boyut olduğu söylenebilir. Ülkemizde yaşlıların ihtiyaç duyduğu bakım hizmetleri kapsamında bakanlıklar, belediyeler ve kurumlar arasında parçalı bir hizmet sunumu söz konusudur (ASPB, 2016, s. 96). Bu durum daha önce de

ifade edildiği üzere hizmet sağlayıcılar arasında koordinasyonun sağlanması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Hizmetlerin planlanmasında öncelikle hizmetlerin içeriğinin doğru anlaşılması önemli bir basamaktır. Yaşlı ve yaşlanan nüfusun sağlık ve bakım ihtiyaçları oldukça çeşitlilik arz etmektedir. Yaşlılık ve yaşlanma çalışmalarında sağlık ve bakım ele alınırken kullanılan temel ayrımlardan biri bakıma muhtaç ve yardıma muhtaçlıktır. Birey merdivenleri tek başına inip çıkma gibi günlük yaşamın rutin işlerini tek başına karşılayamıyorsa yardıma muhtaç hale gelmiş demektir. Merdiven çıkamayan bir yaşlıya yardım edildiğinde bu bir bakım değil yardım hizmetidir. Fakat bu bireyin yatalak hale geldiği ve örneğin idrar kesesi üzerindeki kontrolünü kaybettiği bir durumda; bireyin günlük olarak banyo yaptırılması, yatağının değiştirilmesi, vücudunda yaralar oluşmaması için özel tedbirlerin alınması gerekecektir. Bu durumda artık yaşlı birey yardıma değil, bakıma muhtaç hale gelmiştir. Buradan hareketle yapılacak ilk ayırım, bakıma muhtaçlığın işlevsel kısıtlılığın derecesi arttıkça ortaya çıkan, yardımın yanı sıra bakımın gerekli olduğu durumlarla ilgili olmasıdır (Tufan, 2006, s. 17-18’den akt. Ayhan, 2014, s. 8).

Bu örnekteki kendi kendine banyo yapabilme eylemi; giyinmek, yemek yemek, tuvalet ihtiyacını gidermek, fonksiyonel hareketlilik (yatağa girme veya yataktan çıkma hareketi, sandalyeye oturup oturamama hareketi) ve dışkı veya idrar tutma ile birlikte “günlük yaşam aktiviteleri” altında sınıflandırılmaktadır. Bunlar kısaca bir kişinin temel ihtiyaçlarını karşılamak için normal bir günün akışı içinde rutin olarak yaptığı aktiviteler olarak tanımlanmaktadır. Günlük yaşam aktiviteleri her insanın günlük olarak tekrarlamak zorunda kaldığı ve gerçekleştirilemediği durumda ciddi sorunlarla karşılaşılmasına yol açan aktivitelerdir (Ayhan, 2014, s. 9). Ek olarak yaşlanan ve yaşlı bireyin kentsel erişim ve toplumsal katılımı ile birlikte değerlendirilebilecek özerk yaşam eylemleri olan “enstrümantal günlük yaşam aktiviteleri” de ayrıca sınıflandırılmaktadır. Bunlar arasında telefon kullanma, alışveriş yapma, yemek yapma, temizlik yapma, çamaşır yıkama, ulaşımını gerçekleştirme, ilaç alma ve parasını yönetme sayılabilir (Graf, 2013, s. 2’den akt. Ayhan, 2014, s. 10). Görüldüğü üzere enstrümantal günlük yaşam aktiviteleri toplum içinde özerk bir şekilde yaşamak için kişinin normal bir günün akışı içinde sık sık yaptığı aktivitelerdir (Mosby’sMedical Dictionary, 2009’dan akt. Ayhan, 2014, s. 10).

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı’nın (OECD) Uzun Süreli Bakım (USB) tanımı “uzun bir süre boyunca temel günlük yaşam aktivitelerinde başkasının yardımına muhtaç olan bireyler için bir dizi hizmetleri bir araya getiren ortak politika konusu” olarak tanımlamaktadır (OECD, 2005, s. 10’dan akt. Ayhan, 2014, s. 5). Bu kapsamda görülmektedir ki rehabilitasyon, temel sağlık hizmetleri, evde bakım, sosyal bakım ve konut, ulaşım, yemek hizmetleri ile mesleki faaliyetler ve güçlendirme faaliyetleri de USB kapsamına girmektedir (EuropeanCommission [EC], 2008, s. 3’ten akt. Ayhan, 2014, s. 5). Bu çok basamaklı ve kapsamlı sağlık ve bakım hizmetleri altında yerel yönetimler hem merkezi yönetim ve özel hizmet sağlayıcıları arasında dolayım mekanizması olarak görev alabilir, hem de hizmetlerin standardının belirlenmesi ve kontrolünün sağlanmasında etkili bir rol alabilir.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın 2016 tarihli raporuna göre ASPB'nin yeniden yapılanmasında yerel yönetimlerle işbirliği önemli bir gündem maddesidir (s. 95-97). Raporda verilen örneklerden biri gündüz bakım merkezleridir. Bu merkezlerin amacı kendi evlerinde yaşayan yaşlıların alışık oldukları sosyal çevrede yani kendi mahallelerinde, sosyal hizmet ve rehabilitasyon almalarının sağlanması ve yaşlı ve yakınlarının yaşam kalitesinin artırılmasıdır. Rapora göre Türkiye'de sınırlı uygulaması olan gündüz bakım merkezlerinin sayısının artırılması ile yaşlı bakım hizmetlerinin diğer paydaşları olan belediyeler, Sağlık Bakanlığı ve yaşlı yakınları arasında yaşlılar için uygun destek hizmetlerinin planlanması ve hizmet sunumu sağlanabilir (ASPB, 2016, s. 104). Raporda yer alan bir diğer örnek de yaşlıların bir kısmının gündelik aktivitelerinin sadece bazılarını yapamadığı için huzurevini tercih etmesi üzerinden verilmektedir. Bu noktada bazı büyükşehir belediyesi uygulamalarının dışında, yaşlıların evde günlük ihtiyaçlarının ve kişisel bakımının karşılandığı sistematik bir yardımın mevcut olmadığına dikkat çekilmektedir. Rapora göre, evde kendi kendine karşılanamayan iş ve/veya işlevlerin gündelik ziyaretler ile karşılanması durumunda huzurevinde kalma eğilimi değişecektir (ASPB, 2016, s. 105).

Yerel yönetimin farklı sosyoekonomik statüdeki yaşlı ve yaşlanan nüfusu verimli uygulamalar ile desteklemesinin bir diğer yolu da "kişisel bakım bütçeleri" oluşturması olabilir. Bu tür bir uygulamada, belediye tarafından denetlenen aracı kurumlar uzmanlarca belirlenen kişiye özgü bakım bütçeleri ile yaşlılara doğrudan sunulabilir. Bu bütçe ile alınacak hizmetlerin türleri, bu hizmetlerin kimlerden alınabileceği, sağlık ve sosyal iyilik durumuna göre hangi yaşlının ne kadar destek alması gerektiği gibi konularda yerel yönetimin hizmet sağlama potansiyeli vardır (Palaz, 2015, s. 159). Bu tür yaşlı ve yaşlanan nüfusu hedefleyen yerel aracı kurumlar, bilgilendirme görevini de yürütebilir. Zira Şentürk'ün (2015, s. 330) İstanbul'daki yaşlılar üzerine yaptığı araştırma sonuçlarına göre İstanbul'daki yaşlı nüfusun önemli bir bölümü (%54,1) belediyelerin hizmetlerinden haberdar değildir. Bu tür bir bilgilendirme birimine ihtiyaç olduğunu söylemek makuldür.

Yardıma ve bakıma muhtaçlık durumu, yaşlanma tecrübesinin farklı dönemlerinde hem kronolojik hem de ani hastalıklarla ilerleyebilen bir süreçtir. Herhangi bir hastalık geçirmese de kronolojik yaşın ilerlemesi ile birlikte kişi fizyolojik kayıp veya işlevsel yetersizliklere sahip olarak bakıma muhtaç hale gelebilir. Sağlık durumu yaşlanma tecrübesinde belirleyici bir faktördür. İstanbul'daki yaşlıların önemli bir kısmı yaşlılığın kronolojik olarak değil, yaşam olaylarıyla yani yardıma ihtiyaç duyulduğunda (%22,4) ve hastalıklar arttığına (%19,1) yaşlılığın başladığını ifade etmektedir (Şentürk, 2015, s. 315). Yaşlılık çalışmalarda genellikle kronolojik yaş üzerinden 65 yaş ve üzeri olarak tanımlanmaktadır. Ancak ileri yaşlılık (oldest-old) olarak kabul edilen 85 yaş ve üzeri bireylerde bakıma muhtaçlık riskinin daha fazla olduğu da yaygın olarak bilinen bir gerçektir (Seyyar, 2007, s. 33'ten akt. Ayhan, 2014, s. 15). Yaşlıların yardım ve bakımı kimden almayı tercih ettiği yönünde araştırmalar vardır.

Bakım ve sağlık hizmetlerinin isabetli uygulamalar ile sunulmasında yaşlıların yaşam tercihleri önemli bir yere sahiptir. 2013 yılında Aile ve Sosyal

Politikalar Bakanlığı tarafından yürütülen bir araştırmaya göre İstanbul'daki yaşlıların %34,6'sı "oğlumun yanında kalırım", %33,9'u "evde bakım hizmeti alırım", %15,9'u "huzurevine yerleşirim", %11,3'ü ise "kızımın yanında kalırım" demişlerdir (Eryurt, 2013, s. 105). Sağlıklarının bozulması durumunda çocuklarının evinde (%9,1) ve huzurevinde (%4,2) kendilerini rahat hissedebileceğini ifade eden yaşlılar olsa da evlerinde yaşlılık dönemini geçirmeyi isteyenler (%87,3) çoğunluktadır (Şentürk, 2015, s. 290). Bu durum hanelerin yaşlılık dönemi ihtiyaçları için modifiye edilmesinin önemini de göstermektedir. Şentürk'ün araştırmasına göre İstanbul'daki yaşlı bireyler arasında bakım alınmasının tercih edildiği kişi eşlerdir. Bununla birlikte eşlerin bakıma muhtaç hale gelmesi yakın zamanlarda gerçekleşebileceği için bu isteğin uygulamaya geçirilmesi her zaman mümkün olmamaktadır (Şentürk, 2015, s. 306). Yine yalnız yaşayan yaşlılar da politika yapımında dikkate alınmalıdır. Türkiye Aile Yapısı Araştırması raporuna göre (Eryurt, 2013, s. 101) yaşlıların %16'sı tek başına yaşamaktadır ve bu oran kadın yaşlılar arasında %23'e yükselirken, erkek yaşlılarda %8'e düşmektedir.

Neticede aşına olunan kentsel çevrede yaşlanmak yaşlılar için öncelikli tercihtir ve aile de sağlık ve bakımın karşılanmasında öne geçebilmektedir. Aile üyelerine bakım konusunda yeterli eğitimin verilmesi, maddi kaynağın sağlanması ve bakım verenlerin psiko-sosyal iyi-oluş-halinin desteklenmesi gerekmektedir. Zira bakımın manevi yükünün uzun dönemde yıpratıcı olduğu yaygın olarak bilinen bir gerçektir. Sağlık konusunda atılması gereken diğer adımlar arasında TAYA raporuna göre (Eryurt, 2013, s. 109) gıda, tekstil gibi pek çok sektörde yaşlıların ihtiyacını karşılayacak ürünler sağlanması, beslenme konusunda yaşlı beslenmesi alanında uzman diyetisyenlerin, sağlık alanında geriatristlerin sayısının artırılması sayılabilir.

Aktif Yaşlanma ve Toplumsal Katılım

Yaşlanma tecrübesinde boş ve serbest zamanların nasıl geçirildiği yaşam memnuniyeti ve fiziksel ve psikolojik sağlık üzerinde etkilidir. Bu nedenle aktif yaşlanma önem verilen politik uygulama alanları arasında yerini almaktadır. 2012 yılı Avrupa'da "Aktif Yaşlanma ve Nesiller Arası Dayanışma Yılı" olarak seçilmiştir. Aktif yaşlanma konusunda tüm dünyada bir paradigma değişimine sebep olan 1997'de gerçekleşen G8 Zirvesi'nde aktif yaşlanma (s. 1-2) yaşlı bireylerin ekonomik ve sosyal yönden hayatla ilişkilerini devam ettirme istek ve yetkinliklerini yansıtan ve ücretli işin teşvik edilmesinden çok daha fazlası olan sosyal ve politik konuları da içeren; eğitim, çalışma ve serbest zaman da dahil bütün yaşam seyri üzerinde etkileri olan bir bütün halinde tanımlanmıştır. Aktif yaşlanma yaklaşımının anlaşılmasında yaşlanma ve yaşlılığa yaklaşımların tarihsel gelişimönemlidir ve şu şekilde özetlenebilir (Walker, 2006, s. 83-84): i) 1960'lara kadar uzanan "başarılı yaşlanma" yaklaşımı; orta yaştan sonra ücretli işten ayrılıp emekli olma ve çocukların yetişkinlik dönemine erişmesi ile ebeveyn olarak sahip olunan rollerdeki gerilemeye ek olarak sosyal rol ve ilişkilerde yaşanabilen gerilemenin yeni ilişki, aktivite ve yaşam memnuniyeti sağlayacak yollar ile tamamlanmasına işaret etmektedir. Başarılı yaşlanma

teorisi, yaşlılığı sosyal rol ve ilişkilerin zorunlu bir kaybı olarak değerlendiren “geri çekilme teorisi”ne eleştirel bir cevap olarak geliştirilmiştir. ii) 1980’lerde kronolojik yaşı odağa almak yerine, yaşlanma sürecinin kendisini temel alan çalışmalar öne çıkmıştır. Bu yaklaşımların yaşlılığa karşı daha olumlu bir tutumu olmakla birlikte, ekonomi temelli olan “üretici yaşlanma” yaklaşımını ortaya çıkarmaları da zayıf yönüdür. iii) 1990’larda ise Dünya Sağlık Örgütü önderliğinde sağlıklı yaşam ve aktif olma arasındaki bağı esas alan, yalnızca iş ve üretim piyasasına odaklanmayıp toplumsal katılımı da önemseyen, daha geniş kapsamlı bir aktif yaşlanma kavramı gelişmeye başlamıştır.

Aktif yaşlanmanın isabetli olmasında toplum ve devlet arasında işbirliğinin tesisi, devletin motive edici bir rol üstlenerek gereken kaynakları sağlayarak aktif yaşlanmayı teşvik etmesi ve yaşlı bireylerin sosyal ve ekonomik entegrasyonunu sağlaması önemlidir (The Denver Summit of the Eight, 1997, s.1; Walker, 2006, s. 86).OECD’nin ücretsiz işi konu alan raporunda “ücretsiz işlerde çalışma” durumunun, yaşanan ülkenin ekonomik refah seviyesine bağlı olduğu, ayrıca nüfus özellikleri ve devlet politikalarından da etkilendiği belirtilmektedir. Bu bağlamda, gönüllü çalışma olgusunun tesis edilip uygulanmasında devlet politikalarının önem arz ettiği görülmektedir (Miranda, 2011). Yaşlı bireylerin gönüllülük tecrübesi kişisel ilgileri, sağlık durumları ve yeterli zamana sahip olmaları gibi bireysel faktörlerden etkilendiği gibi; ulaşım yeterlilikleri ve gönüllü çalışma imkânına sahip olma gibi daha makro seviyedeki faktörlerden de etkilenmektedir (Bradley, 2000, 45-47).

Özmete tarafından yapılan *Türkiye Aktif ve Sağlıklı Yaşlanma Araştırması* sonuçlarına göre 65 yaş ve üzeri nüfusta gönüllü çalışmalara az sıklıkta, her ay ya da her hafta düzeyinde katılım yapanların oranı toplumsal ve sosyal hizmetlerde yaklaşık %33; eğitim, kültür ve spor gibi profesyonel derneklerde yaklaşık %29; sosyal hareketlerle temelde yaklaşık %30 oranındadır (2016, s. 136-141). Aynı yaş grubu için hayırseverlik davranışı yaklaşık %37 oranında, siyasi partilere üyelik %25 ve gönüllü kuruluşlara üyelik de yaklaşık %25 oranındadır (Özmete, 2016, s. 141-146). Görüldüğü üzere Türkiye genelinde bu yaş grubunda gönüllü aktivitelere katılma oranı düşüktür. Çocuk ve torun bakma, yaşlı akrabalar ile ilgilenme, sinemaya ve tiyatroya gitme sıklığı, internet kullanma sıklığı da rapora göre azdır. Yine yaşam boyu öğrenme kapsamındaki kurs ve seminer benzeri etkinliklere katılım oranı da raporda düşük bulunmuştur. Genellikle bireyler hiç ilgilenmedikleri ve fikirleri olmadığı için bu etkinliklere katılmadıklarını belirtmişlerdir (Özmete, 2016, s. 190). Bu noktada yerel yönetimlerin hizmet geliştirmesi gerektiği gibi, mevcut hizmetlerinden haberdar olunmasını sağlaması gerektiği de ortaya çıkmaktadır.

Meseleye İstanbul özelinde bakıldığında görülmektedir ki yaşlıların gönüllülük potansiyeli desteklenebilir. Zira Şentürk’ün araştırmasında (2015, s. 319, 321) katılımcıların %38,5’i “yaşlılıkta gönüllü (dernek/vakıf) faaliyetlerde bulunulur” ve %49,1’i “yaşlı insanların da öğrenecek çok şeyleri/ eğitime ihtiyaçları vardır” ifadesine de katılmışlardır. Bu veri aynı araştırmanın ulaştığı katılımcıların %62’sinin “yaşlılar kendilerini değersiz (işe yaramaz) hissetme duygusunu yaşarlar” (Şentürk, 2015, s. 317) ifadesine katılması gerçeği ile birlikte yorumlanmalıdır. Türkiye’de 65 ve üzeri yaş grubundaki bireylerin ya-

şamdan duydukları memnuniyetin 40-64 yaş grubundaki bireylere göre daha düşük olduğu bulunmuştur. Ayrıca erkeklerin kadınlara göre yaşamlarından daha çok memnun oldukları ve öğrenim düzeyi yükseldikçe yaşamdan duyulan memnuniyetin de arttığı belirlenmiştir (Özmete, 2016, s. 190). İstanbul özelinde bakıldığında Şentürk'ün çalışmasına göre (2015, s. 321) yaşlıların %21,9'u yaşamlarından memnun değildir.

Yaşlanan nüfusun yaşam memnuniyetinin yükseltilmesi için boş ve serbest zamanların anlamlı aktivitelerle geçirilmesini sağlayacak politik adımların atılmasının önemli olduğunu söylemek mümkündür. Tunçer'in (2017, s. 93) yüksek lisans tezi çalışmasına göre yerel yönetimlerin yaşlılara gönüllülük ve toplum merkezleri gibi tesisler üzerinden katılım imkanı sunması durumunda dahi, bu kurumların kullanımı ve bunlara erişim, yaşlı bireylerin sosyoekonomik statüsü ile doğrudan ilişkilidir. Beykoz'un farklı mahalleleri için çalışma yapılırken sosyoekonomik statü dikkate alınmalıdır.

Referanslar

- Ayhan, B. (2014). *Uzun Süreli Bakım Sistemleri ve Finansman Yöntemleri: Türkiye Açısından Değerlendirmeler*. (Uzmanlık Tezi, T. C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara). <https://www.ailevecalisma.gov.tr> adresinden edinilmiştir.
- Avcı, S. *Türkiye'de 65 ve Üzeri Yaştaki Nüfusun Gelişimi ile Mekânsal Dağılışı*. Nüfus ve Kent Araştırmaları, 299-308.
- Bradley, D. B. (2003). A Reason to Rise Each Morning: The Meaning of Volunteering in the Lives of Older Adults, *The American Society of Aging*, 23 (4), 45-50.
- Dikçınar Sel, B. (2018). İstanbul Kıyılarında Farklı Toplumsal Yapılar ve Kıyı İlişkileri. *MEGARON*, 13 (3), 442-450. DOI: 10.5505/MEGARON.2018.23600
- Ekinci, B. & Kavzoğlu, T. *Beykoz İlçesi Kent Bilgi Sistemi*. III. Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Sempozyumu, 11 – 13 Ekim 2010, Gebze – KOCAELİ Özet, 637-643.
- Elmacı, D. & Ergin, S. "*Beden, Ruh ve Zihin için Gıda Projesinde Aktif Yaşlanma ve Kuşaklar Arası Dayanışma Örnekleri*" T. C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. Engelli ve Yaşlı Genel Müdürlüğü. "Yaşlı Dostu Kentler Sempozyumu" 26-27 Kasım 2015. Bursa: 119-129.
- Eryurt, M. A. "*Türkiye'de Yaşlı Nüfus ve Yaşlılık Dönemiyle İlgili Yaşam Tercihleri*" içinde *Türkiye Aile Yapısı Araştırması Tespitler, Öneriler*. 2014. T. C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (90-111).
- Gürboğa, C. & Karakuş, B. 2015. *Türkiye'de Yaşlılara Yönelik Kurumsal Bakım İhtiyacı "Tespit ve Öneriler"* T. C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. Engelli ve Yaşlı Genel Müdürlüğü. "Yaşlı Dostu Kentler Sempozyumu" 26-27 Kasım 2015. Bursa: 100-118.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2019). *2018 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması*. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı ve TÜBİTAK, Ankara: Türkiye.
- Miranda, V. (2011). *Cooking, Caring and Volunteering: Unpaid Work Around the World*. OECD Social, Employment and Migration Papers No: 116.
- Mutluay Gerek, Ü. (2015). *Sürdürülebilir Kentsel Gelişme ve Doğa Koruma Çerçevesinde İstanbul-Beykoz Örnek Alanının İncelenmesi*. (Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Özmete, E., (2016). *Türkiye Aktif ve Sağlıklı Yaşlanma Araştırması*. T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Geliştirilmesi Genel Müdürlüğü. Ankara
- Palaz, F. S. (2015). *Hollanda'da Yaşan Türk Vatandaşlarının Aktif Yaşlanma Süreci: Nitel Bir Araştırma*. (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Şahin, V. (2013). Nüfus Coğrafyası Açısından Bir Değerlendirme: Beykoz'da Nüfus Artışının Seyri ve Mekânsal Dağılışı. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 28, 319-330.
- Şeker, M. (2017). *Mahalle İstanbul*. İstanbul: Karakış Basım.
- Şentürk, M (2015). "Sonuç ve Tartışma: Bir Yaşam Alanı Olarak Kent ve İstanbul'da Yaşlan-

mak" İçinde İstanbul'da Yaşlanmak İstanbul'da Yaşlıların Mevcut Durumu Araştırması, Ed: Murat Şentürk, Harun Ceylan. Açılım Kitap. (283-341).

T. C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni 2019 Temmuz.

T. C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı 1. Yaşlılık Şurası, 20-22 Şubat 2019 Ankara, Sonuç Bildirgesi.

T. C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı "Türkiye'de yaşlı bakım hizmetlerinin proaktif yönü ve mali yükü analizi etüt araştırması". 2016.

T. C. Kalkınma Bakanlığı "Onuncu Kalkınma Planı Yaşlanma Özel İhtisas Komisyonu Raporu". 2014. ISBN 978-605-9041-00-3

T. C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı "On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)". 2019. ISBN 978-605-9041-00-3

The Denver Summit of the Eight. (1997). Active Aging: A Shift in the Paradigm.

Tunçer, M. (2017). *Urban Ageing and the Right to the City: Experiences of Elderly in Kadıköy*. (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Institute of Social Science, İstanbul).<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.

TÜİK, 2016, Yaşlı İstatistikleri. www.tuik.gov.tr

TÜİK, 2017, Yaşam Memnuniyeti Araştırması. www.tuik.gov.tr

TÜİK, 2018, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, www.tuik.gov.tr

TÜİK, 2019, Haber Bülteni İstatistiklerle Yaşlılar 2018. www.tuik.gov.tr

United Nations Volunteers (UNV). 2011. State of World's Volunteerism Report 2011. e-ISBN-13: 978-92-1-054828-1

United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2017). World Population Ageing 2017 - Highlights (ST/ESA/SER.A/397).

Walker, A. (2006). Active Ageing in Employment: Its Meaning and Potential. *Asia – Pasific Review*. (13) 1. 78-93.

Beykoz'da İskeleler Etrafında Gündelik Hayat

Köksal ALVER¹

Öz

Beykoz, konumu itibarıyla Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı ile iç içedir. Beykoz'un gündelik hayatında denizin ve İstanbul Boğazı'nın müstesna bir yeri vardır. Balıkçılık mesleğinin icrasının yanı sıra deniz ve Boğaz Beykoz'un gündelik hayatında önemli bir detay olarak yer almaktadır. Beykozlular denizle farklı biçimlerde karşılaşmaktadır. Sahildeki pek çok iskele, Beykoz'un denize açılan kapısı durumundadır. İskeleler, kendi etrafında kendisiyle anlam bulan gündelik hayat ritüellerine imkân tanımaktadır. İskeleler bir mekân formu olarak Beykozlunun hayatında izler bırakmaktadır. Bir karşılaşma ve buluşma, hareket etme ve etkileşime geçme mekânı olan iskele, mekânın kültür dokusundaki yerine ilişkin ilginç bir örneklik sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Beykoz, Kanlıca, İskele, İstanbul Boğazı, Gündelik Hayat.

İskele Kurmak

İskele kelimesi, İtalyanca scala kelimesinden dilimize geçer. Deniz taşıtlarının yanaştığı, çoğu tahta ve betondan yapılmış, denize doğru uzanan yer demektir. Kıyıya yanaşacak deniz araçlarının kolayca yanaşabilmeleri için denize doğru uzanan köprü, baş, el, merdiven ve çıkmadır.

Deniz ile kara arasında bir köprü ve bağlantı olması iskeleyi var eden temel özelliktir. Her iki alanın bir birine kavuşma ve birbiriyle buluşma odaklarının

1 Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Kurumlar Sosyolojisi Anabilim Dalı Başkanı. koks.alver@istanbul.edu.tr

dan biridir iskele. İskele karasal bir unsurdur ancak denize de aittir.

İskele, ulaşım ögesidir ve insanların bir yerden bir başka yere ulaşmalarında stratejik öneme sahiptir. Bir duraktır iskele; her durak gibi ulaşım ağında mühim görevler üstlenir. Durak toplumsal sergilenme alanlarından biridir; farklılıkların ve benzerlerin buluşma noktalarındandır durak. İskele, bir irtibat noktasıdır. Şehirle mahalle arasında önemli bir köprü vazifesi görmektedir. Mahallenin şehre uzandığı bir alandır. Ulaşımın toplumsal ilişkilerdeki yerini temsil eden iskele, toplumsal yapıların oluşumunda ve dönüşümünde ulaşım faktörünün önemine kendi bağlamında işaret eder.

İskele tıpkı köprü gibi metaforik açılımlara sahiptir. Köprü gibi iskele de bağlantı noktasıdır, bağlantı ögesidir. Birini bir başkasına bağlar, ulaştırır, iletir. İskele aynı zamanda bir yere ait olma duygusu verir. Karada bulunan iskele hem içinde yer alınan muhite, mahalleye ve sahile hem de denize aidiyeti sağlar.

Deniz ulaşımının odak noktalarından biri olan iskele, toplumsal ilişkiler çerçevesinde yeniden anlam bulabilmektedir. Toplumsal bir mekân haline gelen iskele, etrafında kendine özgü bir gündelik hayatın ve kültürün oluşmasına imkân vermektedir.

İskele Etrafında Gündelik Hayat

Bir ulaşım noktası olan iskele, sürekli gelişler ve gidişlere sahne olur. İskele bir yerden gelenler ve bir yere gidenlere aşınadır. İnsanları, nesnelere, araçları olduğu gibi farklı kültürleri, hayat tarzlarını, ritüelleri, davranışları, toplumsal ilişki biçimlerini bir yerden başka bir yere ulaştırma işlevi görür. Gelişler ve gidişler iskeleyi anlamlı bir mekân haline getirir. Gelenler ve gidenlerle dolup taşan iskele, gelenler ve gidenlerin bıraktığı izlerle şekillenen iskele, çok güçlü bir toplumsal mekâna dönüşmektedir.

Buluşmaların odağıdır aynı zamanda iskele. Bir buluşma mekânıdır. Çünkü ait olduğu coğrafi bölgenin ve mahallenin merkezini işaret eder. Merkezler buluşma odaklarıdır. İskele kara ile denizin buluştuğu, kara ile deniz kültürünün iç içe geçtiği bir toplumsallaşma arenasıdır. Gelenler ve gidenler gibi buluşanlar, bekleyenler, sözleşenler, randevu verenler canlı bir toplumsal iletişimin oluşmasına neden olur.

Belirgin bir şekilde toplumsal ilişkiler ağında kendi bağlamında bir mekânsal birim kimliğine sahip olan iskele, pek çok kültürel deneyimin gözlemlendiği, yaşandığı, paylaşıldığı nadide gözlem alanlarından biridir. Bir kaynaşma, karşılaşma, etkilenme, etkileşim haline dâhil olma mekânıdır iskele. Karşılaşmalar ve etkileşimler, canlı bir toplumsallığa işaret eder. Bir mekân ancak karşılaşmalara meydan verebilirse toplumsallığını sürdürebilir. İskele güçlü bir şekilde bunu sağlar. Hayat içinde, hayatın koşuşturmasını temsil edencesine canlı, dinamik, süregelen bir mekândır.

İskele, kendi etrafında farklı mekânların oluşmasına imkân tanır. İskele küçük bir meydan olma özelliği gösterir. Meydan farklı işlevler ve anlamlarla var olan mekânlarla çevrilidir. Kahvehane, cami, çeşme, türbe, lokanta, büfe, tak-

si durağı gibi mekânlarla birlikte iskele, küçük bir çarşı birimini temsil eder. İskeleye inmek çarşıya inmek gibidir. Hemen yanı başındaki yolun etrafında mutlaka bir çarşı sistemi kendini belli eder. Daha ötesi ise sokaklar ve mahallelerdir. Dolayısıyla iskele, esasen küçük bir şehir örneği de sunar. Esnaf, halk, her gruptan ve yaştan insanlar, yabancılar, yerliler, turistler iskelenin sınırları arasına dâhil olur. Böylece şehir çeşitliliği ve çarşı heterojenliği iskelede kendini gösterir.

İskele kültürü, bir başka açıdan boş zaman kurumu içinde anlam bulur. Hafta sonu etkinliklerine, buluşmalara, gezilere, turistik faaliyetlere, eğlencelere, pikniklere, yemekli toplantılara sahne olan iskele, popüler bir mekân haline gelir. Gözde bir mekân olan iskele, farklı toplumsal tabakaların faaliyetlerine ev sahipliği yapar. Kullanıcıları arasında zenginler, yoksullar, orta halliler, emekliler, işsizler, öğrenciler, çalışanların gözlemlendiği iskelenin toplumsal dağılımı yansıttığı görülür.

İskele belirgin bir şekilde deniz kültürünü temsil eder. Sahil kültürü iskelelerde kendini gösterir. Denizin tüm özelliklerine tanık olan iskele, biraz da anlamını denizle bulur. Dolayısıyla denize ilişkin ne varsa iskele kültüründe yansımaları gerçekleşir. Balık kültürü, balıkçılar, balıkçı tekneleri, oltacılar, yeme-içme kültürü, eğlence kültürü, sahil gezintileri, deniz taşımacılığı, vapur, deniz taksi, arabalı vapur, deniz motoru, deniz hayvanları, martı gibi denize ait olan tüm figürler iskele kültürünün anlam haritasında yerini alır. Deniz kültürüyle birlikte iskele farklı bir kültürel öbek haline gelmiş olur.

İskele güçlü bir hafıza-mekândır. Ait olduğu yerin kültürünü, yaşam tarzlarını, tarihselliğini, gündelik hayat değişimlerini açık bir şekilde sergileyen iskele, toplumsal dönüşümlerin tanığıdır. Bir bellektir. Hafıza çalışmalarının ana durağıdır. Ait olduğu bölgenin vazgeçilmez sembol mekânlarından biri olan iskele, ciddi bir sosyal sermaye birimidir aynı zamanda. Bulunduğu yeri anlamlı hale getirir, bulunduğu yere anlam katar ve oranın merkeziliğini daima günceller.

Beykoz İskeleleri

Beykoz, İstanbul Boğazı'nın önemli yerleşmelerinden biridir. Denizle hemhal olan, denizle iç içe bir kültürü örnekleyen Beykoz'un önemli iskeleleri bulunmaktadır. Uzun bir hat boyunca İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakasında Beykoz'un iskeleleri sıralanır. En başta Beykoz İskelesi olmak üzere Küçük-su, Anadolu Hisarı, Kanlıca, Çubuklu, Paşabahçe, Anadolu Kavağı iskeleleri Beykoz'un farklı bölgelerinin deniz ile irtibatını sağlar. Her birinin kendi muhitinde birer merkez mekân olduğu görülen iskelelerin toplumsal hafıza, bellek, toplumsal ilişkiler, gündelik hayat kültürü, sahil kültürü, mahalle ilişkileri bağlamında ihmal edilemez sosyolojik içeriklere sahip olduğu aşikârdır. Her bir iskelenin kendine özgü bir kültüre meydan verdiği rahatlıkla görülmektedir. Derin bir hafızayı, güçlü bir sosyolojik damarı ve güncel bir kültürel haritayı temsil eden iskelelerin çözümlenmesi farklı alanlara dair düşüncelere önemli bir katkı olacaktır.

Kanlıca İskelesi

Bir örnek iskele olarak Kanlıca İskelesi, iskele kültürünün ve iskele etrafında yapılaşan gündelik hayat ritüellerinin pek çok nüansını içermeye potansiyeliyle tebarüz etmektedir. Küçük bir meydan ve çarşı içinde konumlanan Kanlıca İskelesi, bu haliyle güçlü bir hafıza-mekân olma yönüyle öne çıkmaktadır. Geçmişten günümüze kimi değişimlere sahne olan iskele meydanı, semt tarihi bakımından hayli anlamlı mekânları içermektedir. Bu anlamda Mimar Sinan tarafından yapılan Gazi İskenderpaşa Külliyesi kayda değer bir yapılar manzumesidir. Camii (1560), medrese, mektep, hamam, muvakkithane, türbe, çeşme gibi üniteleri içeren külliye, kimi yapılarını kaybetmesine rağmen günümüze ulaşabilmiştir. Bu haliyle hem semtin hem de iskelenin hafıza-mekânlarının başında yer almaktadır.

Kanlıca İskele Meydanı'nın hemen yanı başındaki İsmailağa Kahvehanesi (1870) semtin tarihi portresinde kayda değer yerini almaktadır. Geleneksel bir kahvehane olarak günümüze kadar ulaşan bu yapı, aynı zamanda Kanlıca yoğurdu ile de bilinmektedir. Bunun dışında diğer mekânlar kendi bağlamlarında iskeleye değer katmaktadır.

Kanlıca İskelesi'nin canlı bir gündelik hayat sergilediği görülmektedir. Çarşı hüviyeti taşıması ve ana yolun kenarında yer alması, deniz ve kara taşımacılığında merkezi bir yer üstlenmesi, mahallelerle sıkı bir bağı kurmuş olması, sokakların ve caddelerin iskeleye doğru akışı kolaylaştırması Kanlıca'ya inatılmaz bir canlılık vermektedir. Bu yönüyle Kanlıca İskelesi örnek bir iskele olarak varlık kazanmaktadır. İskelenin toplumsal ve kültürel ilişkilere, insan ilişkilerine, semt karakterine, kentleşme temayüllerine, kentin dönüşümüne ilişkin sağlam bir veri kaynağı olmasına Kanlıca çok iyi bir örnektir. Bunun yanı sıra Kanlıca İskelesi, bir sembol olarak iş görmektedir.

*Beykoz'un toplumsal
Hafızası*

“Makine Sesleri Hâlâ Kulaklarımda, Onları Hatırlıyorum”; Kunduracılık, Hafıza ve Kültürel Miras

S. Buse YILDIRIM¹

Günümüzde film ve dizi platolarıyla tanınan Beykoz Kundura, Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet dönemini kapsayan zengin bir geçmişe sahiptir. Beykoz’un Karadeniz’e uzanan kesiminde, doğal akarsu kaynakları üzerinde yer alan bu bölgede, 19. yüzyılın sonundan itibaren debbağhane ve kâğıt fabrikası gibi sanayi yapıları inşa edilmiş ve Cumhuriyet döneminde Sümerbank Deri ve Kundura İşletmesi’nin ihtiyaçları doğrultusunda yeni binalar eklenmiştir. Bu binaların bazıları, bugün Beykoz Kundura bünyesinde yeni işlevler kazanarak ayakta durmaya devam etmektedir. 183 dönümlük bir alana yayılan Beykoz Kundura, farklı dönemlere tanıklık etmiş endüstriyel mimari örneklerinin bir araya geldiği ender açık hava müzelerinden biri olmuştur.

Bir zamanlar bir devlet teşebbüsü olan Kundura, bugün Türkiye’nin TV-Film endüstrisinin kalbinin attığı yaratıcı bir merkez haline geldi. Film setlerinin kültürel alanı ile tarihi fabrika binalarının iç içe geçtiği bu dünyada, kurgusal hikâyeler gerçek zamanda filme alınırken, gerçek yaşam öyküleri ise bir kurgu hissi verir. Bu gerçek ve kurgu âleminde, mekânın gücünü daha fazla keşfetmeli ve soylulaştırma sürecinin arkasındaki itici güç olan hafızasını daha fazla araştırmalıydım. Mekânı okumanın en iyi yolunun geçmiş anlatılarından geçtiğini fark ettim. Böylece 2015 yılında fabrikanın eski çalışanlarıyla küçük toplantılar düzenleyerek Kundura Hafıza projesini başlattım. Proje zamanla eski çalışanların anlatıları üzerinden mekânın geçmiş diliyle diyalog kurmamı sağlamaya başladı.

1 Beykoz Kundura Kültür-Sanat Yöneticisi

Endüstriyel miras, ulusların sanayileşme sürecinin tanığıdır. Yaşamın tüm sosyal, kültürel, teknolojik ve ekonomik dinamiklerini etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Sadece geçmişi değil aynı zamanda geleceği de açıklar ve geleceğe ilişkindir.

Endüstriyel miras, çok çeşitli üretim alanlarını; örneğin atölyeleri, fabrikaları, maden sahalarını, enerji üretim alanlarını, depo ve mağazaları, taşımacılık ve diğer ilgili altyapı alanlarının yanı sıra sanayi ile ilgili sosyal etkinlikler için kullanılan konut, ibadethane ve eğitim alanlarını da kapsar. Endüstriyel mirasın oynadığı önemli rol uluslararası koruma kurumları tarafından belgelenmiştir. 2012’de UNESCO Dünya Mirası olarak listelenen 936 alanın 52’si

endüstriyel alanlardan oluşmaktadır. Endüstriyel Miras için Nizhny Tagil Sözleşmesi’ne göre (TICCIH, 2003), endüstriyel mirasın değeri, derin tarihsel sonuçları olan faaliyetlerin göstergesi olarak “evrensel değerler”; kimlik duygusu sağlayan “toplumsal değerler”; üretim, mühendislik, yapı tarihi için “teknolojik ve bilimsel değerler”; mimari nitelik, tasarım ve planlama için “estetik değerler”; insan hatıraları ve geleneklerinde yer alan “içsel değerler”; ve “kıtlık”tan oluşur (aktaran Günay, 2014, ss. 97108).

Sümerbank Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası Türkiye’nin

en önemli endüstriyel miraslarından biridir. Beykoz'un toplumsal ve ekonomik yapısında önemli bir rol oynayan bu endüstriyel alanın etkilerini daha iyi anlamak için 2015 yılında Tarih Vakfı işbirliğiyle sözlü tarih projesine başlandı. Bu projenin temel amacı, çeşitli arşivlerde yer alan fabrikaya dair iktisadi verilerin ötesinde, bu çok katmanlı mekânın beşeri katmanını araştırmak, fabrikanın duyuşsal boyutunu ve sosyal yaşamı keşfetmekti. Bu amaca en uygun yöntem, hem hakkında yazılı kaynak bulunmayan alanlarda araştırma yapmanın bir yolu olan, hem de yazılı kaynakların, arşiv belge ve dokümanlarının sağladığı bilgilerin ötesine geçme imkânı yaratan bir yöntem olarak sözlü tarih yöntemi idi (Öztürkmen, 2002, ss. 115-121).

Sözlü tarih, belli bir konu etrafında bir kişiyle yapılan uzun söyleşiler yöntemini kullanır. Bu yöntemde ucu açık sorular kullanılır ve ses ya da video kaydı alınır. Daha sonra bu kayıtlar çözümlenerek değerlendirilir. 2016 yılında Beykoz Kundura çatısı altında kurulan Kundura Hafıza Ekibi'yle bu projede sözlü tarih yöntemi uygulanmaya devam edildi. Bugüne kadar 200 kişiyle söyleşi yapıldı. Fabrikanın eski çalışanları ve yakınları bu keşif yolculuğuna sözlü anlatılarıyla katkıda bulunmalarının yanı sıra, fabrika zamanında çekilmiş kişisel fotoğraflarını da bizimle paylaştılar. Bu proje boyunca 2000'e yakın fotoğraf ile gazete kupürleri ve reklamlardan oluşan 100'den fazla belge toplandı. Projenin son aşaması olarak, Kundura Hafıza Arşivi'nin bir kısmı, fabrika zamanından kalan makine, malzemeler ve çalışanların kişisel eşyalarıyla beraber marangozhanede sergilenmeye hazır hale getirildi.

Beykoz Kundura, bir endüstriyel miras alanı olmasının yanı sıra aynı zamanda bir hafıza mekânıdır. Bu bağlamda Maurice Halbwachs'ın kolektif hafıza ve Pierre Nora'nın hafıza mekânları kavramlarına eğilmemiz gerekir. Halbwachs'a göre hatıralarımız daima kolektiftir, bize başkaları tarafından hatırlatılır. Toplumsal bir varlık olarak insan, sosyalleşme sürecinde çeşitli gruplar içerisinde yer alır. Aynı grubun üyeleri olarak, birçok konuda ortak düşüncelere sahip oluruz, bu grubun üyeleriyle aynı bakış açısını paylaşır, aynı kavramları kullanırız ve geçmişimizi onların geçmişleriyle birleştiririz. Kolektif hafıza, tarihin aksine çoğuldu. Aile, okul, arkadaş grubu, meslek grubu, dinsel topluluklar gibi pek çok toplumsal grupta yer alırız. Böylelikle aynı anda birçok kolektif hafızaya dâhil oluruz. Tarih, evrensellik iddiası taşıırken, kolektif hafıza yalnızca belli bir grupta, yer ve zamanla sınırlıdır. Tarih farklılıklara ve değişimlere odaklanırken, kolektif hafıza daha çok benzerliklere ve sürekliliklere odaklanır. Çünkü topluluk kimliğini farklılıklar üzerinden değil, benzerlikler üzerinden edinir. Kolektif hafızada geçmiş ve şimdi bir karşıtlık içinde bulunmaz. Aksine, hafıza için süreklilik temel özelliktir, çünkü geçmiş daima topluluğun bilinçdışında varlığını sürdürür (Halbwachs, 1950, ss. 75-8).

Fabrika çalışanları da bu bağlamda kendilerini "Sünerbank çalışanı" ya da "Deri Kundura çalışanı" olarak tanımlıyor, kimliklerini bunun üzerine inşa ediyorlardı. Yaptığımız söyleşilerde bunun bir ayrıcalık olduğunu, "Sünerbanklı olmanın" kendileri için bir etiket olduğunu ifade ettiler. Bu, aynı zamanda onları bir arada tutan şeydi. Bu kurumda çalışan bir topluluk olarak, birlikte kolektif bir kimlik ve kolektif bir hafıza inşa etmişlerdi.

Hafıza mekanları iki çağa aittir; onları önemli ve aynı zamanda karmaşık kılan da budur: basit ve muğlak, doğal ve yapay, en duyarlı deneyime her an açık ve aynı zamanda en soyut işlemlere bağlıdır. Gerçekte bunlar kelimenin üç anlamıyla, yani somut, sembolik ve işlevsel anlamıyla birer mekândır ancak aynı anda sadece farklı düzeylerde bu anlamları içerirler. Arşiv deposu gibi tamamen somut bir görünüme sahip olan bir mekân bile ancak imgelem ona sembolik bir hava kazandığında bir hafıza mekânı haline gelir. Bir okul kitabı, bir vasiyetname, eski muharipler derneği gibi sırf işlevsel mekânlar bile ancak bir ritüelle konu olduklarında bu kategoriye girebilirler (Nora, 2006, s. 23).

Kundura Hafıza Arşivi eski çalışanların ziyaretleriyle her geçen gün zenginleşirken, fabrikanın kendisi de bu ziyaretlerle bir hafıza mekânı niteliğini kazanıyor. Projede çoğunlukla eski çalışanların yıllar sonra fabrikaya geldikleri zamanki ilk davranışlarından ve izlenimlerinden ilham aldım. Bir insanın geçmişindeki fiziksel bir yere geri dönmesinin anlamını merak ediyordum. Ziyaretler sırasında anlatılarını bir tür performansa dönüştürüyorlardı. Fabrikanın düdüğünü, deri kokusunu çok net hatırlıyorlar ve orada çalıştıkları zamanki davranışlarını tekrar ediyorlardı. Bu buluşmalar sayesinde çalışmalarını sırasındaki bedensel pratiklerin çeşitliliğini gözlemleyebiliyor ve açık hava sineması, öğle tatillerinde Boğaz'da yüzme gibi sosyal etkinliklere dair anılarını dinliyordum. Bazı eski çalışanlar bizi ziyaret ettiklerinde, sadece geçerken uğrayıp bütün ömürlerini geçirdikleri yere girmeyi denediklerini söylüyorlardı. Bu katılımcı gözlemin ve etnografik analizin iş hayatımın bir parçası olduğunu söyleyebilirim. Kendiliğinden anlatılarla karşılaşarak geniş bir içerik analizinin ortasında olduğumu hissediyordum. Depodaki fabrika zamanından kalan nesnelere veya makinelere bakarken daima kendilerinde barındırdıkları hafızayı düşünürüm. Bu paslanmış makine eskiden nasıl çalışıyordu? Neye benziyordu? Neye tanık oldu? Başlı başına bu devasa dünya, emek hayatının tüm sırlarını ve öğretilerini sunma gücüne sahip olabilirdi. Hafıza sadece insanlara ait değildir; eşyanın ve mekânın da hafızası vardır. Bunların hepsi bir araya

geldiğinde, 'şimdi' daha az eksik ve daha köklü bir hâl alır. Tüm bu ziyaretler, bir yandan eski çalışanların geçmişleriyle bağını korumasını sağlayıp, kolektif kimliklerini ve bir gruba aidiyet duygularını güçlendirirken, diğer yandan mekânın hafızasını canlı tutmaya yarıyor.

Bir hafıza mekânının esas varlık sebebinin, zamanı durdurmak, unutma işini engellemek, nesnelerin durumunu sabitlemek, ölümü ölümsüzleştirmek, soyut olanı göstergelerin en azı içinde anlamın en çoğunu kapsayacak şekilde somutlaştırmaktan -altın, paranın tek hafızasıdır- ibaret olduğu doğruysa, ki zaten bunlara duyulan tutkunun nedeni de budur, hafıza mekânları, anlamlarının sürekli depresmesi ve dallarının önceden kestirilemez biçimde uzamasıyla sürekli dönüşüme açık olarak yaşarlar (Nora, 2006, s. 24).

Yaptığımız söyleşilerde ortaya çıkan anlatılarda tekrar eden temalar özellikle fabrika düdüğü, deri kokusu, haftanın belli günlerinde sinemaya dönüştürülerek film gösterimleri yapılan yemekhane ve açık hava sineması, bazı fabrika çalışanlarının da yer aldığı Beykoz Spor Kulübü, çayırda düzenlenen sünnet törenleri, fabrika içerisinde bulunan kreş ve lojmanlar, deniz ve iskele, konser ve diğer eğlenceler ile çalışanlar arasında kurulan güçlü sosyal ilişkilerden oluşuyor. Emek pratiği içerisinde, günün belli saatlerinde öten fabrika düdüğü, vardiyanın başladığını gösteren puantörler gibi çeşitli göstergelerle günlük ritüel başlıyordu. Bu makineler, mekân ve emek arasındaki ilişkinin sınırsızlığının simgesidir, başka bir deyişle mekânın toplumsal inşası sürecine işaret ederler. Çalışanların gündelik olarak kullandıkları materyallerin düzeni, işyerini daha sosyal bir mekâna dönüştürmüştü. Puantörler etrafında şekillenen anlatılara yöneldim, bu benim için geçmiş ve şimdi arasındaki sınırı temsil ediyordu. Fabrikanın hangi bölümünde çalışırlarsa çalışsınlar, puantörler

herkes için ortak bir nesne ve anların kesişme noktasıydı. Her işçinin geçmesi gereken bir sınırdı, işçi kartını bastıktan sonra mekândaki varlığı belli bir zaman çerçevesinde başlıyordu. Böylelikle nesnelere hem mekânın kendisini tanımlayan, hem de bireyin mekândaki varlığına ait göstergeler haline geliyordu. Tanımlamanın da ötesinde, aslında sunulan deneyim içerisinde mekânın kendisini oluşturuylardı.

Eski çalışanların tüm anlatıları, bu mekânı ruhları için nasıl “sıcak bir yuva”, “anne” ve “baba” olarak gördüklerini gösteriyor. İfadelerinde her zaman fabrikaya derin bir saygı ve büyük bir nostalji vardı. Burası bir işyerinden öte, her birine bir aile gibi yaşamla başa çıkmayı ve bu toplumun bir parçası olmayı öğreten bir kurumdu. Bu kolektif duygunun toplumdaki değişimlerle birlikte nostalji duygusunu güçlendirdiğini söyleyebiliriz. O dönemde işçilerin bir-

likte uyum içinde çalışmasını sağlayan cemaat duygusunun ne kadar güçlü olduğunu gözlemek oldukça etkileyici. Bugün o kolektif bilincin yerine bireyseliğin daha geliştiği ve daha ön planda olduğu bir biçimde toplumsal yapının değişikliğe uğradığını gözlemleyebiliyoruz. Kundura Hafıza Projesi sayesinde aslında mekân, fabrika ve eski sakinlerinin ilişkisini yenileyen bir dinamik sağlıyor; geçmişte paylaşılan ortak değerleri hatırlayarak, yeniden canlandırılması ve kısmen geçmiş ve bugün ilişkisi üzerinden toplumsal kimlik yapısının sorgulanmasına ortam yaratıyor.

Kaynakça

- Günay, Z. (2014). Halic: Miras Endüstrisi ve Endüstri Mirası. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 19(2), 97-108.
- Halbwachs, M. (1950). *La mémoire collective*. Paris, Presse Universitaires de France.
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekanları*. (M. E. Özcan, Çev.). İstanbul, Dost Kitabevi.
- Öztürkmen, A. (2002). Sözlü Tarih: Yeni Bir Disiplinin Cazibesi. *Toplum ve Bilim*, 91, 115-121.

Dekor Atölyelerinde(n) Geçen Hayat

Selahattin ÖZPALABIYIKLAR¹

Öz

Yurdumuzda 19. yüzyılda başlayan cam sanayii, Türkiye işçi hareketinin (hangi taraftan bakarsanız bakın) en önemli kollarından biri olduğu gibi, kendi yan sanayilerini de doğurmuştur. Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası'nı merkez alarak Paşabahçe başta olmak üzere Beykoz ilçesinin çeşitli mahallelerinde öbeklenmiş olan kadeh, bardak, sürahi, vazo gibi cam ve kristal züccaciye eşyalarının işlendiği “dekor” atölyeleri bu yan sanayilerin en belirginleri arasında sayılabilir (söz konusu yan sanayilerin bir diğeri daha çok Tahtakale civarında yoğunlaşmış olan “yaldızcılık”tır).

Ben 1955'te Çubuklu'da doğdum, Çubuklu İlkokulu ve Anadoluhisarı Ortaokulu'nda okudum. 20 yaşında Çubuklu'dan askere gittim. 20 ay sonra askerliğim bittiğinde yine Çubuklu'ya döndüm. Gençliğimin büyük bölümünü Paşabahçe, Kanlıca, Anadoluhisarı gibi Beykoz mahallelerinde geçirdim. 1972'de Çubuklu'da çırak olarak başladığım dekorculuk işinde Kavacık, Paşabahçe ve Tokatköy'de çeşitli dekor atölyelerinde çalıştım. Çok kısa süreli olmakla birlikte, “kâr ortağı” olarak böyle bir atölye işlettim. Bildirimde, hafızanın –hele de hatırlanmak istenilenlerin üstünden yıllar geçtiği düşünülduğünde– kolayca yanılabilceği ve böylece tanıklığına başvuruları yanıtlanabileceğini gözden irak tutmadan, dolayısıyla yazdıklarım asla planlı olamayacağı halde planlıymış gibi davranmak hadsizliğine sapmadan, çocukluğum, ergenliğim ve en çok da “12 Eylül” öncesinin hareketli yıllarına rastlayan gençliğimde Beykoz'dan hatırladıklarımı anlatıyorum. Biricik niyetim, denebilirse iddiam, tekil bir hayat hikâyesinin satırbaşlarında, cam sanayiinin bir yan sanayiinde geçen yaşantıların bir sözlü tarih kaydını deneme formatında ortaya koyabilmektir.

Anahtar kelimeler: Beykoz, Çubuklu, dekor atölyesi, kesme dekor, Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası.

¹ Editör, çevirmen, yazar; noordinator@gmail.com.

Dekor Atölyelerinde(n) Geçen Hayat

Ben Çubuklu'da doğdum.

(Yazmaya başladığım ilk zamanlardan beri, Ömer Seyfettin'in ilkokulda okuduğum "Kaşağı" öyküsünün ilk cümlesi "Ben Gönen'de doğdum" gibi başlayan bir şey yazmayı kurdum hep. İlginçtir; aradığım fırsatı -bu sempozyumda bildiri sunma şansını vererek - bu yazının okunmasını sağladığı gibi - yine Beykoz verdi bana: 2002 yılında, o sırada çalıştığım yayınevinde kitaplarının editörlüğünü yaptığım denemeci Uğur Kökden, Beykoz Belediyesi'nde başkan danışmanıydı. Bir gün Beykoz'dan, çocukluğumdan, Beykoz'un sinemalarından konuştuğumuz sırada, bunları belediyenin dergisi *Beykoz*'da yazmamı rica etti. Şu yazıyı yazdım:

Beykoz'da Sinema Günleri

Ben Çubuklu'da doğdum. İlkokula orda gittim: Çubuklu İlkokulu'nda. Sonra Anadoluhisarı Ortaokulu: Nedense Çubuklu'nun çocuklarını "haylaz" buldukları için Beykoz Ortaokulu'na almazlardı. Bütün bu yıllar boyunca, İstanbul sinemalarına hiç ihtiyaç duymadan, sadece Çubuklu, Kanlıca, Paşabahçe, Anadoluhisarı, Beykoz, Ortaçeşme (ve bazen Üsküdar) sinemalarında bir sürü film seyrettim. İnanması güç ama o zamanlar Beykoz ilçesinde pek çok sinema vardı. Şu anda kaç tane var? Bildiğim, Belediye'nin sineması bir (Karya), bir de Kavacık'taki TÜRVAK sineması. Oysa çocukluğumda okullarında bile sinema vardı Beykoz'un.

En yakınımından başlarsam, Çubuklu İlkokulu'nda yılsonu "müsamere"leri için yapılmış ek binada Ruhan Ağabey'in işlettiği sinema. Sonra, ilk filmimi seyrettiğim, Kanlıca'daki yazlık sinema. (Kanlıca Sineması mıydı adı?) Kanlıca'ya yoğurt yemeye gittiğimiz bir akşam, eve dönerken sinemanın önünden geçiyorduk; duvarın üzerinden aşip gelen sesler ve ışıklar çok hoşuma gitti. Babama "N'olur, biz de gelelim!" dedim. "Film başlamış, yarın akşam geliriz" dedi; ama gene de beni omzuna alıp birazcık seyrettirdi filmi. O filmi hiç hatırlamıyorum nedense. Ertesi akşam sinemaya gittik; pazartesi ya da perşembe olmalı: film değişmişti (evet, o zamanlar haftada iki film oynardı; çoğunlukla bir "kovboy filmi", bir "Herkül filmi", bir "Türk filmi" sırasıyla). Üçüncü zilde ışıklar söndü, filmin jeneriği gösterilirken bir süre perdenin ve önündeki küçük pistimsi yükseltinin köşelerine yerleştirilmiş kırmızı ışıklar vurdu perdeye; sonra film başladı. Bir "kovboy filmi"ydi; ilk sahnelerde insanların seyrederken korkudan kaçtığı o ilk filmdeki gibi gara giren bir tren vardı: Trenin üstüne geldiğini sandığımı ve korktuğumu hatırlıyorum. İki uzun duvarın diplerindeki çiçeklere, yerdeki otlara varıncaya kadar tam bir bahçe sinemasıydı orası. Kocaman bir yerdı ama şimdi önünden geçerken her baktığımda, hiç de hatırladığım kadar büyük olmadığını görüyorum.

Anadoluhisarı'nda Göksu kıyısında Nejat Yavaşoğulları'nın evinin karşısındaki Güzelhisar İlkokulu'nda da bir okul sineması vardı. Bir gün kardeşimle gittiğimizde, annemin verdiği parayı (2,5 lira) kaybettiğim için eve yürüyerek dönmek zorunda kalmıştık. Ama ne gam, filmimizi seyretmiştik ya!

Sonra, Paşabahçe'deki kışlık Yeni Sinema; Sigorta Hastanesi'nin karşısında deniz kenarında adını unuttuğum bir yazlık sinema; 1970'lerde açılan kışlık Arı ve yazlık Mehmetçik sinemaları... Beykoz'da yazlık ve kışlık Zafer sinemaları, Askerlik Şubesi'nin yukarısındaki yazlık Bahar Sineması... Kundura Fabrikası'nun kışlık ve yazlık sinemaları... Ortaçeşme'deki kışlık Arzu Sineması (kardeşimle bir "Yavru ile Kâtip" filmi seyretmeye gitmiş, "ayakta" bileti almış, kardeşim ayakta durmaya dayanamadığı, ayakta dursa bile filmi görmeye boyu yetmediği için kös kös eve dönmüştük).

Üsküdar'daki sinemaları da bir "vakitsiz Üsküdarlı" yazacaktır elbet. Ama ben, Üsküdar'ın yanarak yok olan son sinemasını (Arzu Sineması?) muhakkak söylemeliyim. Sinema yandığı sırada oynayan filmin büyük afişleri uzun süre durmuştu. Ferdi Tayfur'un bir filmiydi: *Yaktı Beni!*

Yazım, "Beykoz'un Sinemaları" başlığıyla –böylece başlıktaki göndermem kaybedilerek–ve kimi değişikliklerle, derginin Haziran 2002'de çıkan 8. sayısında yayımlandı. Uğur Kökden'den öğrendiğime göre, dergide imzalı yayımlanan ilk yazıymış. Sonradan kitabım *Göndermeler'e* de aldım.)

Ben 1955'te Çubuklu'da doğdum, Çubuklu İlkokulu ve Anadoluhisarı Ortaokulu'nda okudum. 20 yaşında Çubuklu'dan askere gittim. 20 ay sonra askerliğim bittiğinde yine Çubuklu'ya döndüm; gençliğimin büyük bölümünü Paşabahçe, Kanlıca, Anadoluhisarı gibi Beykoz mahallelerinde geçirdim.

Fotoğraf 1: 1960'lı yıllarda Boğaziçi'nin Anadolu kıyısında, doğum yerim Çubuklu'da, vapur islesinin hemen yanında yalılar. Sağdaki çardaklı, iskeleli yapı Koreli Osman'ın Kahvesi. İskele de sağda ama çerçeve dışında. Resmin solunda çerçeve dışında ise ilkokulum var: Çubuklu İlkokulu (şimdi Şehit İsmail Kefal İlkokulu).

Doğum yerim Çubuklu, Reşat Ekrem Koçu'nun efsanevi İstanbul *Ansiklopedisi*'nin 8. cildinde 19 maddeyle yer alıyor: Çubuklu, Çubuklu Bostan Mevkii, Çubuklu Caddesi, Çubuklu Camii, Çubuklu Çayırı Sokağı, Çubuklu Çeşmesi, Çubuklu Deresi, Çubuklu Gazinosu, Çubuklu Gazinosu'nda Pandeli'nin Sünnet Düğünü, Çubuklu Gazoz Fabrikası, Çubuklu Havuzu, Çubuklu İlkokulu, Çubuklu-Kanlıca Yolu, Çubuklu Kapatması, Çubuklu Koyu, Çubuklu Mesiresi Gazinosu, Çubuklu Namazgâhı, Çubuklu Suyu, Çubuklu Voli Yeri.

Fotoğraf 2: Aralık 2019, denizden Çubuklu. Ben soldaki mavi otobüsün arkasında kalan bahçe içinde şu anda olmayan baraka evde doğdum. Ortadaki beyaz yalı Halil Ethem Bey Yalısı. Yalının altını boydan boya kaplayan mutfak katında oynadığımızı hatırlıyorum. Yalının yanındaki metruk bina Çubuklu İtfaiyesi. En sağda ise Dalgıç Okulu yer alıyor.

Fotoğraf 3: Doğduğum ev tıpkı böyle bir barakaydı. Bahçesi Çubuklu Gazinosu'na bitişikti. Bahçede dev manolyalar ve ortasında Küçüksu Kasrı'nın mermer bir modeli olan bir havuz vardı. Küçükken bu havuza düşüp kendi kendime çıkmışım. Öğrendiğime göre sonradan doldurulmuş.

Lale Devri'nde III. Ahmed'in sadrazamı Damat İbrahim Paşa'nın yaptırdığı Çubuklu Çeşmesi duruyor ama hemen yanındaki, aynı devirde III. Ahmed'in yaptırdığı Çubuklu Havuzu doldurulmuş durumda. Gerçi büyük bir ihtimalle benim çocukluğumda bile ilk haliyle ilgisi kalmamıştı ama hiç değilse yeri belliydi. İstanbul'un, dolayısıyla Türkiye'nin ilk gazozu olan Hasan Bey gazozunun üretildiği gazoz fabrikası da... Bu gazozun yapımında kullanılan Çubuklu Suyu –her ne kadar babamın yıllarca çalışıp güçbela emekli olduğu eski “imalathane”si (fotoğraf 4, 5) artık terk edilmiş olsa da– kaynağında üretilmeye devam ediyor. Su fabrikasının hemen üstündeki Çubuklu Gazinosu da yıllardır çalışmıyor. Çocukluğumda son gürlüğüne tanık olduğum gazinonun kapalı kısmı duruyor.

Fotoğraf 4: Duvarın ardında Çubuklu Su Fabrikası'nın eski imalathanesi, önünde doldurulmuş hasırlı damacanalardan dağıtım için ahşap teknelere yüklendiği küçük havuz ve denize çıkışı, üstünde çocukluğumda eski parlak günleri geride kalmış olsa da "aile çay bahçesi" olarak son günlerine tanıklık ettiğim Çubuklu Gazinosu'nun kapalı kısmı.

Fotoğraf 5: Çubuklu Su Fabrikası'nın eski imalathanesinde su doldurulmuş hasırlı damacanalardan dağıtım için ahşap teknelere yüklendiği küçük havuzun denize çıkışı. Sahil yolu yapılırken önü kapanmış. Yukarısında çok az kısmı ve çatısı görülen bina ise çoktan kapanmış olan Çubuklu Gazinosu. 17 yaşında çırak girdiğim Recep Ağabey'in dekor atölyesi solda görülen binanın zemin katındaydı. Yıllar önce kapandı. Atölyeden çok önce o köşede Çubuklu Gazoz Fabrikası vardı.

Dekor Atölyeleri

Fotoğraf 6: İstanbul Denizcilik ve Su Ürünleri Meslek Lisesi'nin (şimdi Beykoz Barbaros Hayrettin Paşa Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi) kuruluşunda çok emeği geçen Japon uzmanlardan Dr. Kohei Kihara'nın 1970'li yıllarda çektiği bir fotoğrafta Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası görülüyor. Fotoğrafta fabrikadan başka bir şey daha var artık hayatımızda olmayan: Ön planda gördüğümüz balıkçı teknesi "kancabaş".

Bütün dekorcuların hikâyesi birbirine benzer. Yoksul ailelerin çocukları genellikle okumadıkları ya da (benim gibi) istedikleri halde "mali imkânsızlıklar yüzünden" okuyamadıkları için çırak verilirler. Erkek ya da kadın berberi, terzi gibi mesleklerdir bunlar. Benim şansına önce Petrol Ofisi'nde sırasıyla torna atölyesi ve tamirhane çıraklığı, daha sonra da Recep Ağabey'in dekor atölyesi düştü. Babamın çalıştığı su fabrikasına çok yakındı. Bu da anne babamın tercihini kolaylaştırdı sanırım. 1972 sonlarından 20 yaşımda askere gidene kadar orada çalıştım. 20 ay sonra askerden döndüğümde bir süre yine orada devam ettim. Ama sonra Paşabahçe, İncirköy, Tokatköy gibi mahallelerde bir sürü atölyede çalıştım. Hiçbirinde dikiş tutturamıyordum, aslında tutturmu-yordum: Gözüm yazı-çizi işindeydi çünkü. Sabahları durağa iniyor, Beykoz önüne giden otobüsler önce gelirse, binip istemeye istemeye, Paşabahçe, İncirköy, Tokatköy, o sırada nerede çalışıyorsam, işe gidiyordum. Üsküdar otobüsü daha önce gelirse de Üsküdar'a gidip vapurla Eminönü'ne geçiyor, oradan da yürüyerek Beyazıt'a Sahaflar Çarşısı'na gidiyordum. Nedense Üsküdar otobüsü daha önce geliyordu, ya da Beykoz otobüsleri dolu oluyordu!

Dekor atölyelerinde yetişmiş, atölyeyi çekip çevirme işinde de becerikli olan genç ustalar bazen elinde işletecek bir miktar sermayesi olan ama dekor işini bilmeyen kişilere "kâr ortağı" olurlar. Bu, kendileri de çalışarak atölyeyi işletmeleri karşılığında kâra ortak olmaları demektir. Benim başıma dayım sardı bu işi. "Yapamam" dediğim halde dinlemedi. Ne kadar sürdü şimdi hatırlamıyorum ama saçma ilk akların o süreçte düştüğünü çok iyi hatırlıyorum. İflas bildirip atölyeyi dayıma teslim ettiğimde nasıl rahatladığımı da unutamam.

Çalıştığım atölyelerden biri de İncirköy'deydi. Fotoğraf 7'de 1978-79 yıllarında çalıştığım bu atölyeden bir çalışma anı, anısı yer alıyor. Fotoğraf 8'de ise o atölyede yaptığımız işlerden iki örnek var.

Fotoğraf 7: 1978-79 yıllarında İncirköy'de çalıştığım dekor atölyesi.

Fotoğraf 8: 1978-79 yıllarında İncirköy'deki dekor atölyesinde yaptığımız işlerden örnekler.

Fotoğraf 9: 1978 ya da 1979 yılında Paşabahçe Cam Fabrikası'nın iskelesi. Soldaki ahşap tekne muhtemelen fabrikadan "mal çekmek" için iskeleye yanaşmak üzere. İskelede balık tutan birkaç kişi var. Bize doğru koşan çocuk İsmail. Ötekileri tanıyıp tanımadığımı hatırlamıyorum. Ama İsmail'in tam bu fotoğrafı çektiğim sırada "Selahattin abi! Selahattin abi!" diye bağırarak bana doğru koştuğunu bugün gibi hatırlıyorum.

Fotoğraf 10: İsmail.

Fotoğraf 10, İsmail'in yine aynı sıralarda çektiğim bir portresi. İsmail İncirköy'de çalıştığım atölyedeki çırak çocuklardan biri. Benim için ve bu yazıdaki önemi şurada: Kendisi Can Yücel'le tanışmama vesile olmuştur.

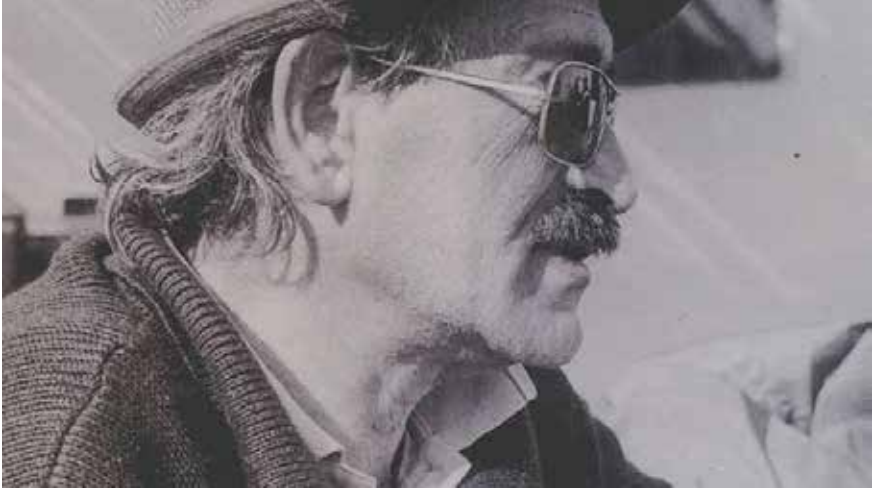
Kısaca şöyle:

Atölyenin hemen hemen karşısında bir yalı vardı. İsmail bir gün "Selahattin

abi, biliyor musun şu evde bir şair oturuyormuş. Adı Ece Ayhan!” dedi. Şiirlerini zaten okuduğum, sevdiğim Ece Ayhan’ı (Fotoğraf 11) fotoğraflarından tanıyordum, oralardan geçse muhakkak görür, tanırđım. “O değıldir” dedim.

Birkaç gün eve gelip gidenleri kolladım. Sonunda evde oturan şairin Ece Ayhan değıl ama şiirlerini okuduğum Can Yücel (Fotoğraf 13) olduğunu öğrendim. (10 yıl kadar sonra Ece Ayhan’la da tanıştım. Can Yücel’i ise son kez 20 yıl kadar sonra *Kitaplık* dergisinde yayımlanmak üzere şiirlerini almak için Kuzguncuk’ta her zamanki yeri olan Çınaraltı’nda buluştuğumuzda görecektim.)

Atölyelere dönersek, Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası’nın kapanması, ilçenin pek çok mahallesinde yoğunlaşmış bir üretim alanı olan dekor atölyelerinin de zamanla kapanmasına yol açtı.

Fotoğraf 11: Ece Ayhan (1931-2002)

Fotoğraf 12: Can Yücel (1926-1999)

Sonuç

Fotoğraf 13'te Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası'nın kuruluş yıllarından bir görünümü yer alıyor. Fabrika sonraları çok daha büyüdü, genişledi. Çevresindeki mahalleler de öyle. Ama gün gelip fabrika kapanınca, bütün o hayat bitti denebilir. Esnafın ekmeğine deyim yerindeyse kan doğranmış oldu. Dekor atölyeleri zaten epeydir üçer beşer kapanıyordu. Kısacası, bu yazı için orarlardan geçtiğime pişman olduğumu rahatça söyleyebilirim (aynı pişmanlığı doğup büyüdüğüm Çubuklu'yu gezdiğimde de yaşadım): Sevdiğiniz yerlerin değiştiğini biliyorsanız, sakın oralara gitmeyin, hayal kırıklığına yol açıyor.

Fotoğraf 13: Kuruluş yıllarında Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası. Şu anda hiç böyle değil, tam anlamıyla metruk bir vaziyette. Fabrikanın kuruluşuyla birlikte etrafında oluşup gelişen mahalleler de öyle.

Orhan Veli ve Beykoz

Haluk ORAL¹

Fatma Nigâr Hanım'la Mehmet Veli Bey'in oğlu Orhan Veli Beykoz Yalıköy'de İshak Ağa Yokuşu'ndaki 9 numaralı konakta dünyaya gelir. Adnan Veli'den iki, halen hayattaki kız kardeşi Fûruzan Yolyapan'dan on yaş büyüktür.

Adnan Veli, Orhan Veli'nin Rumi 1 Nisan 1330, Hicri 18 Cemaziyülevvel 1332 günü sabahı, saat 7 sıralarında doğduğunu yazdıktan sonra bunun yeni tarihle 13 Nisan 1914 Pazartesi gününe karşı geldiğini belirtir. [1] Halbuki, bu tarihler miladi takvimde 14 Nisan 1914'e karşı gelir. Adnan Veli kitabında Orhan Veli'nin doğum tarihi için ebced hesabıyla düşürülen bir kıtayı verir; son dizinin harflerinin sayı değerlerinin toplamı doğum yılını vermektedir:

Bir Veli pâk-i nihade lûtfedip Rab-bı Celil;
Verdi bir mahdum-u mergub kim misal-i âfitab;
Nur-u Ahmed pertevinden halk olan Orhan'ın Hak;
Ömrün efvân eylesün, hem kendisin âlicenap.

Biraz da hattattan bahsedelim. Adnan Veli hattatın ismini vermeden bir aile dostları olduğunu yazar. [2] Hattatın en altındaki ketebe, yani hattatın imzası, Refik olarak okunuyor. Aradaki bağlantıyı Reşat Ekrem Koçu'nun kitabında buluyoruz. Reşat Ekrem Darülaceze'de kalan hattatın oğlunu şöyle anlatmaktadır:

Emekli bir memur ve amatör bir hattat-ressam Kamil Ceran Bey: Yetmiş yaşlarında bulunan Kâmil Ceran Bey meşhur hattat Refik Efendi'nin oğludur. Eski yazıyı çok güzel yazar, o da babası gibi hattattır ve resim yapar. Darülaceze'de elişleri atölyesinde çalışıyordu, yıllarca mızıkai-hümayunda bulunmuş, Belediye ve İnhisarlar Umum Müdürlüğünde memurluk etmiş bir emeklidir.[3]

Büyük bir olasılıkla, Kâmil Bey, Mızıkai-Hümayun'da arkadaşı olan Mehmet Veli'nin oğlu Orhan Veli'nin doğumu münasebetiyle babası Hattat Refik Bey'e bu hattı yazdırarak aileye hediye etmiştir.

1 Prof. Dr. Boğaziçi Üniversitesi Matematik Bölümü

İlk Yıllar

Orhan Veli'nin çocukluğu İstanbul'da geçmiştir. Mütareke yıllarında Beşiktaş Akaretler'deki ilkokulun anasınıfında öğretim hayatına başlar. Yedi yaşında Halife Abdülmecid Efendi tarafından Yıldız Sarayı'nda sünnet ettirilir.

Galatasaray Lisesi'nin yatılı kısmına giren Orhan Veli, bu yıllarda derslerindeki başarısının yanında futbola da merak sarmıştır. Adnan Veli'nin yazdığına göre, okulda ve hafta sonu tatillerinde evlerinin bahçesinde sürekli futbol oynar.

Galatasaray Lisesi'nde dört yıl okur. Cumhuriyet'in ilanından sonra Mızıkacı Hümayûn Ankara'ya taşındığından burada görevli olan babası Mehmet Veli Bey de yeni başkente gider. Fatma Nigâr Hanım ise ancak 1925'te çocuklarıyla beraber eşine katılır. Bu tarihten sonra yazları Beykoz'daki konakta, kışları Ankara'da geçireceklerdir.

Adnan Veli, ağabeyinin ölümünden sonra, bu gidiş gelişli yıllardan bazı anılar nakletmiştir. Bunlardan 1970'li yılların başında radyoda yaptığı bir konuşma ilginçtir:

Bir vakitler Beykoz'da otururduk. Zaten ikimiz de orada doğduk. Deniz kenarında rıhtımlı bir yalımız vardı. En büyük zevkimiz de sabahtan akşama kadar rıhtımdan oltayla balık tutmaktı. Ama o vakitler şimdiki gibi naylondan oltalar yoktu. Annemin dikiş kutusundan iplik makarasını alırdık, toplu iğneyi kıvrırdık, uçuna da ağzımızda yumuşattığımız ekmeği takıp kaya balığı falan tutardık. Suda ıslanan iplik ne kadar dayanır? Bir taşla falan takılacak olsa tabii "çat" diye kopardı. Kopunca da hadi yeniden dikiş kutusuna müracaat. Üç gün, beş gün derken makaraların hepsi bitti. Bir gün annem dikiş dikecek olmuş, kutuyu eline almış, bakmış ki içinde bir karış iplik bile yok sonra Orhan'la beni yanına çağırır. "Oğlum" dedi, "siz rıhtımdan balığı nasıl tutuyorsunuz?" Dikiş kutusunu orta yerde görünce durumu hemen anladık. Orhan mahcuptu, başını önüne eğmişti. Ben cesaretle "Dikiş makaralarını soracaksın değil mi?" dedim. "Olta yaptık." Annem, "Oğlum" dedi, "karşiki aktarda bu oltaların alası var, neden oradan almıyorsunuz?"

Gerçekten yalımızın tam karşısında Hacı Baba'nın aktar dükkânı vardı. Hacı Baba bu dükkânında çakmak fitilinden tutun da kurutulmuş mısır püskülüne kadar her şeyi satardı. Ama daha çok kocakarı ilacı satardı. Baharat da satardı. Rafların üstüne sıra sıra kutuları dizmiş, üstlerine de etiketler yapıştırmış, belki üç yüz kutu var. Annemden izin çıkınca doğru Hacı Baba'nın dükkânına koştuk, atkuyruğu kılından yapılmış birer olta aldık, haydi deniz kenarına. Denizin içinde taşla takılınca at kılından yapılmış olta da kopuyor tabii. Biz, olta kopunca tekrar Hacı Baba'ya koşuyoruz. Bu iş böyle epey sürdü, yani aylarca sürdü.

Hacı Baba'nın dükkânına gittiğimiz vakitler, bazı bizden önce gelmiş müşteri olurdu. İster istemez beklerdik onu. Beklerken de raflarda duran kutu-

lardaki etiketleri okurduk daima. Hani insan baka baka ezberliyor o kocakarı ilaçlarının isimlerini.

Gel zaman, git zaman aradan yıllar geçti. Kışları Ankara'ya gidiyoruz. Orhan'la aynı okulda, Ankara Lisesi'nde beraber okuyoruz. Ben, doğrusu o zamanlar biraz dalgacı bir öğrenciydim. Yani pek öyle sene içinde derslere çalışmazdım da imtihana bir hafta kala kitapların üstüne kapanırdım. O sırada İktisadi Coğrafya'dan sene sonu imtihanına gireceğiz, ben de pek bir şey bilmiyorum. Bir senenin dersi bir haftaya sığar mı? İmtihan günü geldi çattı. Heyecanla kapıda sıramı bekliyorum. Orhan da bildiği kadarıyla bana coğrafyadaki bazı bahisleri ayaküzeri öğretmeye çalışıyor. Nihayet sıram geldi. Yüreğim küt küt çarparak imtihan kapısından içeriye girdim. Öğretmenler oturmuşlar içeride. Bir tanesi de hanım öğretmen. O hanım öğretmen bana, duvardaki bir haritayı göstererek "Oğlum, şu harita ne haritasıdır?" dedi. "Keşfiyat haritasıdır efendim" dedim. "Yani birtakım denizciler, başka ülkeler keşfetmek için denizlere açılmışlar, yeni ülkeler bulmuşlar. Mesela Kristof Kolomb hep batıya gidince Hindistan'a varılacağını sanmış, Amerika'ya ulaşmış. Haritada bu kâşiflerin izledikleri yollar görünüyor." Öğretmen o zaman "Niye kısa bir Hindistan yolunu bulmak istemişti Kristof Kolomb?" dedi. "Ha efendim" dedim, "o vakitler Hindistan'dan Avrupa'ya baharat gelir ve Avrupa'nın iktisadi hayatını etkilerdi bu alışveriş." Öğretmen, "Ne geliyordu Hindistan'dan?" diye sordu. Hani öğretmen sandı ki, ben "karabiber, tarçın, zencefil" deyip işin içinden çıkacağım. O zaman Hacı Baba'nın rafları gözlerimin önüne geldi, başladım saymaya; ünnap kabuğu, kafiru, papaz kaşıntısı, halayık kahkahası, kertenkele sütü, musalla küfü, örümcek kurusu, kazan küfü, seyran eğreltisi, kilermeni, kına kına, ısırgan suyu, kurbağa teri, balık kılçığı kurusu, kızıl-cık murabba, deve öksürüğü, acem yakısı, şeytan sidiği, havanda dövülmüş eşek arısı, uskumru ciğeri, hindiba çiçeği, hamamotu hülasesi, safran, maydanoz lapası, ısfahan kavunu, naneruhu, babülmendep çamuru, kuş üzümü, kablumbağa tırnağı, şişe tortusu, üstübec, zerdeva dalağı, tahtakurusu salyası, çörekotu, itri hindu, davul tozu, sinameki suhufu, zencefil, tarçın, günlük, yedi dükkân süprüntüsü, salep, yılan otu, ayak kiri, minare gölgesi, kabir sineği hülasesi, karanfil kurusu, tükürük köpüğü, enfiye, yalak yosunu, sipa kılı, susam yaprağı, fil sineği, laden, incir sütü, karga büken, demir hindi, pire tozu, domalika, tenekar, balık nefesi, saparna, kardeş kanı, acı ağaç, kara halile, kalemçingar, darı filfil, havlıcan, zaçi kıbrıs, zamkı arabi, ödülkahir, zerdeçal, nişadıl, hatmi kökü, reçine, rastık taşı, cismizar, silkinti tozu, deniz kadayıfı, dardağan darısı, çekçekerina tohumu, beni İsrail zeytini, zar bozan, tam yüz altmış beş isim. On tane, yirmi tane oldu, elli tane oldu, hepsi şaşkınlıkla dinliyorlar beni. Baharat adları yüze yaklaştığı vakit kahkahalar ötmeye başladı salonda. Ben yüz altmış beşi de tamamladım. Öğretmenlerden biri, "Oğlum bir daha saysana şunları" dedi. Bir daha saydım; kahkahalar gırla. "Hadi on numara aldın, imtihanı kazandın" dediler, çıktım. Kapıda Orhan bekliyordu, birbirimize sarıldık. "Hacı Baba kurtardı seni, Hacı Baba" dedi.

Yazlarını İstanbul'da geçiren Orhan Veli 16-17 yaşlarındayken "Dr. İhsan" adlı iki perdelik bir oyun yazar. Oyunun Beykoz'daki evlerinin bahçesinde sahnelenmiş hikâyesini Adnan Veli, ağabeyinin beşinci ölüm yıldönümü dolayısıyla şöyle kaleme almış:

Bir gün o semtin çocuklarıyla oturup konuşurken Orhan, birdenbire, heyecanla ortaya bir fikir attı. Bizim mahallede temsiller vermek. Müthiş bir fikir... Ama bu fikri gerçekleştirmek için elimizde hiçbir şey yok. Ne sahne, ne perde, ne iskemle, ne kılık kıyafet, ne eser, ne de para... Ama beş altı tane azimli gencin karşısında hangi engel dayanır? Bahçenin bir köşesine sahne kurmak için, akşamları fırının ardıyesinden odun çaldık. Evde ne kadar sandık varsa hepsini kırıp kereste niyetine kullandık. Kahveci Ethem Efendi'den 30 tane iskemle ile bir lüks lâmbası kiraladık. Yukarıki caminin imamına gidip cübbesiyle sarığını vermesi için yalvardık. Şileli Esmâ Hanım'dan bir çarşaf uydurduk. Evdeki battaniyeleri ucuca ekleyip sahneye perde gerdik. Yatak çarşaflarını resimlerle süsleyip dekor yaptık. Ne kadar tanıdık varsa, hepsini kapı kapı dolaşp "Çarşamba akşamı muhakkak bizim bahçeye buyurun. Bedava tiyatro var" diye ilân ettik. Nihayet bütün iş bir piyes bulmaya kalmıştı. Arkadaşlardan İsmail Dârül'eytam mektebinde iken bir temsil seyretmiş. Aklında kaldığı kadarını Orhan'a anlattı. O da bir gecenin içinde oturup piyesi yazdı. İki gün sıkı provadan sonra her şey tamamlanmıştı. Konu komşudan toplananlarla beraber 60 kadar iskemle bahçeye sıralanmış, lüks lâmbası iyice pompalanıp sahnenin önüne asılmış, dekorlar yerli yerine takılmış, davetliler de birer ikişer toplanmaya başlamışlardı. Nihayet heyecanlı gidip gelmelerden, makyajlardan ve gerekli talimattan sonra perde açıldı.

Aklımda kaldığına göre piyesin mevzuu şöyle bir şeydi: Liseye giden bir delikanlı, günün birinde bir kızı sever. Çocuğun babası tahsil çağındaki bir gencin aşk meselelerine katılmasını hoş görmez. Oğlunu tazyik, tehdit eder. Çocuk da sevdiği kız uğruna babasının evini bırakmak zorunda kalır. Bir fabrikaya girip işçilikle hayatını kazanmaya uğraşır. Ama kısa zamanda yoksulluğa düşer. Hastalanır, baba pişmandır. Bir inat yüzünden oğlunun perişan olduğunu duyunca kalkıp gelir. Delikanlı verem döşeğinde kan kusmaktadır. Artık kurtarılması kabil olmaz. Can çekişirken evin karşısındaki kavak ağacına bir baykuş gelip ötmeye başlar. Baykuş öterken oğlan da can verir.

Piyesin temsiline başladıktan sonra sahnenin önünde asılı duran lüks lâmbası da huysuzluk etmeye başlamıştı. İsmail adındaki arkadaş baba rolünü yapan İsmail, ikide bir rolünü bırakıp lüks lâmbasını pompalıyordu. O zaman da seyirciler gülmeye başlıyordu. Böyle yürekler acısı bir hayat faciası cereyan ederken, seyircilerin, muzdarip baba rolündeki İsmail'e gülmelerine müthiş içerliyordum. Ama İsmail lâmbayı pompaladıktan sonra büyük bir ciddiyetle rolüne devam ediyordu. Son sahnede sefil delikanlı, yani Orhan Veli hasta döşeğinde can verirken sahne gerisinde duran bir arkadaş da baykuş taklidi yapıyordu. O zaman İsmail piyesin en can

alacak yerini yaşattı. Ellerini havaya doğru kaldırarak:

- Öt, hain, zalim, alçak baykuş öt.. Öt de sevgili evlâdımı bir an evvel elimden al..

diye haykırdı. Ama bu sırada sahnenin çürük tahtalarından birine basmış olacak ki, bir çatırtı koptu. İsmail'in bir bacağı sahnenin içine giriverdi. Seyircilerde müthiş bir kahkaha... Ve perde kapandı.

Bunca emekle, bunca feragatle ortaya çıkarılan bir eser.. Perde kapandığı zaman biz hepimiz, ağlayan insanların boğuk hıçkırıklarını bekliyorduk. Çılgınca alkışlar, "Bravo! Bravo!" diye haykırışlar bekliyorduk. Halbuki millet katıla katıla gülüyor.

"E artık, haksızlığın bundan ötesi olamaz" diye düşündüm. Öfkeden elim ayağım titreyerek perdeyi açıp sahnenin önüne çıktım. Seyircilere doğru:

"Yahu!" dedim, "ne gülüyorsunuz? Burada oynanan piyesteki dehşeti hissetmiyor musun? Baykuş sesleri arasında bir insan can veriyor, bir baba çıldırıyor da sizin umurunuzda değil be!.. İnsanın bacağı kazara sahneden içeri girmekle facianın dehşeti azalacak değil a... Şimdiye kadar çok gördüm ama sizin gibi kalın kafalı seyirciler görmedim" diyerek perdeyi kapayıp içeri girdim.

Orhan kuliste başını ellerinin arasına almıştı. Acı içindeydi. Hele benim yaptığım işe çok kızmıştı.

Ama bu hâdise, ondaki tiyatro hevesini kırmadı, azaltmadı. Aksine kamçılı. Orhan Veli ondan sonra Ankara'da birçok piyeslerde sahneye çıktı. Ömrü boyunca da tiyatroyu sevdi, bazı piyesleri tercüme etti ve yaşasaydı, sanırsam epi tiyatro eseri de verecekti. [4]

Orhan Veli'nin bilinmeyen bir yazısı

O yıllarda, Ankara Lisesi bir "Mecmua Heyeti" aracılığıyla *Sesimiz* adlı dergiyi çıkarmaktadır. Bu derginin Haziran 1931 tarihli 5. sayısında yayımlanan bir yazıda dokuzuncu sınıf öğrencisi Orhan Veli'nin dergiyi hazırlayan bu heyette bulunduğunu görüyoruz.

Sesimiz'in ikinci sayısında da "Tarabya Açıklarında" başlıklı, "Kaf. O" imzalı bir yazı var. Bu yazıyı, o yıllarda da yazlarını doğup büyüdüğü Beykoz'da geçiren ve en büyük zevki balık tutmak, kürek çekmek olan Orhan Veli'nin yazdığını sanıyorum.

TARABYA AÇIKLARINDA

Beykoz... Boğazın güzel bir koyunda daima sakin bir denizin sahillerine yaslanarak yükselmiş şirin ve yeşil bir köy...

*

Mevsim yaz... Hava durgun... Vakit akşam... Deniz berrak...

Güneş, Kalenderin üzerinden Tarabya'nın arkasına yuvarlanırken biz narın bir kuğuya benzeyen beyaz kotramızla parlak suların aynasında kayarak koydan çıkıyoruz.

Servi Burnu önündeki büyük şamandırayı dönerken sıkı bir rüzgâr yüzlerimizde dolaşiyor.

Küçük kotra durgun sulardan ayrılarak seri bir isticalle ufak dalgacıkların üzerine atılıyor. Batı karayele volta vererek Tarabya açıklarında süzülüyoruz.

*

Geniş yelkeni sert bir gayda gibi şişiren rüzgâr iskotayı tamamıyla germiş...

Kotranın bordasında didişen haşın dalgacıklar dümenin arkada çizdiği düz bir izin üzerinde beyaz köpükler saçarak, çırpınarak can veriyor... Dalga her an biraz daha geri kaçıyor.

Fenerin hisara doğru parlak lacivert bir kurdela şeklinde uzanan denizin üzerinde beyaz bir gölge gibi uçuyoruz. Güneş gittikçe alçalıyor... Rumeli sahilleri; koyu bir gölge halinde, ufku saran kızıl bulutların arasında yükseliyor. Tabiatın sihirkâr bir san'atla sular üzerinde işlediği yaldız pullar yavaş yavaş sakinleşen denizin üzerinde erirken biz baştanbaşa lacivert bir kurdela halinde uzanan denizin ortasında ve Tarabya açıklarında beyaz bir gölge gibi süzülüyoruz...

Kaynaklar

- Kanık, A. V (1953). *Orhan Veli İçin*, Yeditepe Yayınları, s. 7.
Kanık, A.V (1955). "Beşinci Ölüm Yıldönümünde Orhan Veli ile Beraber", *Vatan*, 14 Kasım.
Koçu, R.E (1974). *Darülaceze (1895-1974)*, Darülaceze Yardım Derneği, s. 98

Boğaziçi Kültürü; Yalılar Ve Yaşanmış Hikâyelerde Yitirilen Değerlerimiz

Fuat Selim RAMAZANOĞLU¹

Özet

Boğaziçi Kültürü denildiğinde ne anlaşılmalıdır? Bu özellikli yaşam biçiminin yeri, oluşumu, gelişimi ve nihayet hızlı bir biçimde tükenişine ait bilgiler bildiride kolay anlaşılabilir bir üslup ile aktarılmıştır. Öncelikle Boğaziçi coğrafyası ile bu bölgede yer alan köylerinin genel karakterleri ve içerisinde yer aldıkları topoğrafyaya bağlı olarak şekillenmeleri anlatılmıştır. Ayrıca bu kültürün içerisinde yer alan çeşitli mimari öğeler, yakın doğal çevreleri ile birlikte ele alınarak tanımlanmış ve ilişkilendirilmiştir. Bir bütünlük ve ahenk ifade eden Boğaziçi Kültürü kavramı, hayli kapsamlı, çok yönlü kültürel bir birikimin, yüksek ahlaki değerler ve sanatsal yaşam biçimi ile harmanlanmış gayet özgün bir yaşam şeklini ortaya koymaktadır. Deniz, XVI. yy. - XIX. yy. aralığında en yüksek değerlere ulaşan bu yaşam biçiminin ayrılmaz bir parçası olarak adeta her mekâna ve her bireye nüfuz etmiştir. Anlatılar Boğaziçi'ndeki mütevazı bir köy olan Kanlıca ile örneklenmiştir. Burada yaşayan toplum fertlerinin kuşaklar boyunca birbirlerine duyduğu sevgi ve saygıya dayalı yaşam kesitlerinden ortaya çıkarılan yaşanmış hikâyelerin paylaşımı ise bizlere nasıl bir mirasın yitirildiğini anımsatmaktadır. "Kanlıca; Boğaziçi'nde Bir Köy" kitabı, Boğaziçi Kültürü içerikli bu bildirinin Kanlıca örneği ile genişletilmiş ve detaylandırılmış halidir.

Anahtar Kelimeler: Boğaziçi kültürü, Kanlıca, Yalılar, Yalı manzumesi, Kanlıcalılar

1 Yüksek Mimar – Restaratör. selimramazanoglu@gmail.com

Kültür tarihimize baktığımız zaman, Osmanlı yaşam tarzının en güzel yansımalarından birisini Boğaziçi’nde görürüz. Genel olarak “Boğaziçi Medeniyeti” kavramı ile tanımlanmış olan bu kültür birikimini, İstanbul’un fethinden yaklaşık bir – bir buçuk asır sonrası ile günümüzden bir – bir buçuk asır öncesine uzanan, üç asırlık tarih diliminin içine yerleştirmek gerekir.² Bu zaman diliminin öncesindeki dönem ile sonrasındaki gerileme ve nihayetindeki nedeyse yok oluş süreçlerine ait verilere ve kültürel izlere değinilecek olsa da, esas konumuzun dışında tutulmuştur.

Kültür kavramının kapsamı içinde ele alabileceğimiz, güzellik içeren her ne var ise, deniz ile kaynaşmış olan bu özel medeniyetin ayrılmaz bir parçası haline dönüşmüştür. Yaşam biçimleri bile sanatsal bir hale gelerek, sanat dallarının birçoğu yaşamın içerisine dâhil edilmiştir. Nakış, musiki, resim ve benzerleri gibi el emeği göz nuru dökülen sanatların yanı sıra, mimari yönden ele alındığında yapılar ve içinde yaşanan mekânlar, her türlü estetik unsurlarını da ziyadesiyle barındırmaktaydılar. Yapıların içinde yer aldıkları yakın çevreleriyle olan uyumları da mükemmeldi.

Boğaziçi medeniyetinin en yüksek değeriyle yaşandığı dönemde, imparatorluğun zayıflamaya başlamış olması ise dikkat çekici olmakla beraber, farklı bir inceleme konusudur.

“Boğaziçi Kültürü” Kavramı Neler İfade Ediyor?

Coğrafyaya Genel Bakış ve Sınırlar

Boğaziçi, coğrafi olarak kuzey-kuzeydoğu/güney-güneybatı aksında uzanan, yaklaşık 31-32 km uzunluğunda ve genişliği de 800 ila 1500 mt. arasında değişen bir su yoludur. Kuzeydeki Karadeniz’i güneyde Marmara Denizi’ne bağlamaktadır. Göztepe, 260 mt. yüksekliğiyle bölgenin doğusunda yer alan en yüksek noktadır. Boğaziçi’nin her iki tarafında yer alan platoların ortalama yükseklikleri ise 40 ila 150 mt. arasında değişmektedir.

Boğaziçi Kültürü kavramı çerçevesindeki coğrafya, deniz yüzeyi de dâhil olmak üzere, bu su kanalını karşılıklı olarak çevreleyen tüm yamaç, vadi, akarsu ve benzerleri topoğrafik öğeleri kapsamaktadır. Birbirlerini karşılıklı olarak tamamlayan koylar ve burunlar, tatlı kıvrımlar halindeki sahilleri oluşturmuşlardır. Bu topoğrafyaya insanı, doğal bitki örtüsünü, çeşitli mimari unsurları ve sanatı da eklediğimizde “büyük buluşma” gerçekleşmiş olur. İşte bu buluşma, bir bütünsellik ifadesi olarak Boğaziçi Medeniyeti kavramı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarihsel Süreç ve Gelişim

Bahse konu olan kültür tarihini mimari yönünden ele alacak olursak, belki biraz daha geriye götürerek, Bizans İmparatorluğu’nun son dönemlerine kadar izlerini sürebilmek mümkündür. Konstantinopolis’in Osmanlılar tarafından fethinden önceki birkaç yüzyıla, özellikle XI. yy’dan sonrasına göz atacak

olursak, imparatorluğun yönetim ve kentin yaşam merkezi sayılan Büyük Saray³ çoktan terk edilmiştir. Kent merkezinin hayli dışında sayılabilecek olan Blakhernae bölgesi⁴, saray yöneticilerinin ve imparatorluk elitlerinin yeni yerleşim bölgesi olarak gelişme göstermiştir. Çok daha temiz ferah ve doğal açık alanların yer aldığı bu yerleşim bölgesine göç edilmiş olsa bile hemen sonrasında döneminde, Boğaziçi sahillerinin her iki yakasında mütevazı ölçekli de olsa yazlık köşkler, evler, bahçeler, hatta ayazmalar üzerinde şapel niteliğindeki küçük ibadet yapılarının inşa edildiklerini görürüz.

Fetih'ten yaklaşık 100 yıl sonra, XVI. yy ortalarından itibaren büyük ölçüde Osmanlı yaşam biçimi ve sosyolojik yapısına göre şekillenen, XVII. yy ortaları ile XIX. yy ortalarına rastlayan dönemde ise şahikalık mertebesine ulaşan, sonrasında ise gitgide niteliklerini yitirerek, -kabaca bir tabir ile- yozlaşan, nihayetinde ise neredeyse yok olan bir mirastan söz edilmesi gerekmektedir. Toplum yapısına indirgeyecek olursak, tıpkı parçalanmış ailelerde, aile fertlerinin bir arada olması nedeniyle sahip oldukları yüksek kıymetlerin yok oluşu gibidir bu süreç... Tüm unsurları bir aradayken oldukça önemli, değer taşıyan, ancak bu unsurların yitilmesiyle değersizleşen, çok yönlü bir miras!

Bu medeniyetin iyi bir biçimde anlaşılabilmesi için temelindeki üç önemli unsurun göz ardı edilmemesi gerekir; (i).toplum yapısının yüksek ahlaki düzeyi, (ii).mimari ve mekânsal anlayışın farklılığı, (iii).sanatsal bir yaşam biçimi

Denizin Etkisi

Deniz, bu yaşam biçiminin bünyesine her yönden derinlemesine nüfuz etmiştir. Örneğin, sahildeki köy meydanlarının içlerine doğru girerek balıkçı kayıklarının barınakları, diğer bazı yerlerde ise çekek veya kalafat yerleri⁵ haline dönüşmüştür. Köy halkının ortaklaşa kullandıkları, her türlü sosyal aktivite için son derece uygun şartlar sağlayan iskele meydanları, aslında çok amaçlı kültürel bir paylaşım alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Denizin yapay olarak inşa edilmiş sandal veya kayık barınağı⁶ şeklindeki havuzlar ile bu açık hava mekânlarının uygun bir yerine dâhil edilmesi, Boğaziçi yaşamında son derece önemli bir konudur. Bu barınaklar, meydanla birlikte adeta günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline dönüşmüşlerdir. Etrafında oturulup sohbetler ediliyor, mevsimlere göre denizden çeşit çeşit ve bol balıklı ağlarla gelen kayıklar sandallar balıkçılar seyrediliyordu. Yazın sıcak günlerinde ise serinlik yayan bir ortam haline dönüşüyordu.

Deniz; sahilhanelerin rıhtımlarını da adeta yarararak bahçelerine girmiş, kimi kez deniz havuzları haline gelmiş, belki de bunların hepsinden daha da önemlisi, kayıkhanesi olarak yalılarının içlerine /altlarına kadar girmiştir. Bazen büyük harem binasının, bazen selamlık bölümünün, kimi zamanda bu iş için özel olarak inşa edilmiş müştemilat binalarının, eski tabir ile "hamlacı"⁷ odalarının altına inşa edilerek yaşam biçiminin ayrılmaz bir parçası olmuştur.

Deniz, içinde yaşanan mekânlara nüfuz etmesinin yanında apayrı bir değer de katmaktaydı. Hatta daha da ötesi vardı; güneşin yansıyan ışıkları ile bir-

leşerek, yalıların pencerelerinden de içeri giriyor, menevişli dalgaların hareketleri iç mekâna da dâhil oluyordu. Duvarlarda, yüksek tavanlarda durmak bilmeden oynuyor, bu hareketler iç mekânın renklenmesine, durağan haldeki iç yüzeylerin her birinin, hareketli birer sanatsal tablo haline dönüşmesine olanak sağlıyordu.

Yalılarda özellikle yaz mevsimlerinde, bir yerden bir yere gidilebilmesi için kayıkların ve bunları idare edecek personelin bulunması kaçınılmazdı. Bu kayıklar sadece yalı sahibi, zengin ve hali vakti yerinde olan paşalar, beyler, efendiler tarafından kullanılmıyordu. Hanımların da zaman zaman kayıklar ile deniz üzerinde dolaşmaya çıktıkları, özellikle mehtaplı sakin yaz gecelerinde deniz sefalarından büyük keyif aldıkları bilinmektedir. Hele hele denizin sakin dereler ile buluşup kaynaştığı, mesire olarak niteleyebileceğimiz açık hava mekânları, sıcak yaz günlerinin en çekici yerlerindendi. Buna en güzel örnek olarak Anadolu Hisarı Göksu Mesiresi'ni gösterebiliriz. Deniz burada; *beni de aranızda alın ey hatıralar der gibi*, sahilden gidebildiği kadar içeri girmiş, üzerinde yaşanan nice güzel olayın tanıklığını yapmıştır.

Mekânsal Şekillenme

Boğaziçi; ana cadde, aralık iskeleler, sokaklar ve yerleşim.

300-350 yıl öncesine baktığımızda, imparatorluk merkezi olarak kabul edebileceğimiz tarihi yarımadadan uzaklaşıldıkça yerleşmelerin gittikçe seyrekleşmekte olduğunu ve nüfusun da o nispette azaldığını görmekteyiz. Haliç girişindeki limandan sadece birkaç mil kuzeydeki sahillere gidebilmek bile ancak deniz yolu ile mümkün olabilmekteydi.

Şirket-i Hayriye⁸ 1 Ocak 1851'de kurulmuştur. Buharlı makineler ile çalıştırılan Şirket-i Hayriye vapurlarından önce ise bu ulaşım sadece ve sadece çeşitli tip ve büyüklükteki tekneler ile sağlanabilmekteydi.

O günlerde Boğaziçi'nin kuzey bölümünde bazı yerleşmeler bulunmaktaydı, ancak şehir merkezinde yaşayan insanlar için Rumeli yakasında Yeniköy, Anadolu yakasında ise Kanlıca'dan sonraki yerler neredeyse henüz keşfedilmemiş haldeydi. Tarih aralığını yukarıda verdiğimiz, Boğaziçi'ne özgü olarak şekillenen bu yaşama, Şirket-i Hayriye oldukça geç, belki de bu medeniyetin artık son demlerini yaşadığı dönemde dâhil olabilmıştır.

Boğaziçi'nde söz konusu olan ve incelenen o dönemdeki ulaşım ve taşımacılığın tek seçeneği ahşap teknelerdi. Boğaziçi Medeniyeti olarak tanımladığımız bu mirası, aslında deniz üzerinde gidip gelen -bu gün için- hayli ilkel olarak kabul edebileceğimiz, kürekle veya yelkenle idare edilen çeşitli büyüklüklerdeki ahşap teknelere ve bu teknelerin kaptanlarına borçluyuz. Her birisinin isimleri unutulmuş olsa da, bu kaptanlar ulaşım bakımından her mevsimde çok büyük zorluklar çıkaran Boğaziçi akıntılarını nesilden nesile aktarılan bilgi ve deneyimleri ile aşabilmişler, bu kültürün var oluşuna ve medeniyetin gelişmesine sessiz sedasız çok önemli katkılar sağlamışlardır.

Boğaziçi'nde eskiden güneyden kuzeye doğru seyredecek ahşap teknelerin,

küfeler dolusu taşları, baş bodoslamalarına bağladıkları halatlarla kanal akıntısı⁹ içerisine indirdiklerini biliyoruz.

Boğaziçi'nin diplerinde daima kuzeye doğru akan ve kanal adı ile adlandırılan bu dip akıntısı, o günlerin deniz ulaşımı için çok önemliydi. Boğaziçi'nin dibindeki bu daimi akıntı, zaman zaman kuzey rüzgârlarının da etkisiyle hayli hızlanan ve kuzeyden güneye akan üst akıntının tamamen tersi yönünde, güneyden kuzeye doğru akmaktadır. Kanal, o günlerde sadece kürek ve yelkenli tekneler ile Boğaz'ı geçerek kuzeye ilerlemek isteyen teknelerin deneyimli kaptan veya reislerinin en büyük yardımcısı olmuştur.

Boğaziçi yerleşimlerinin gelişim sürecine geri dönecek olursak, zaman geçtikçe imparatorluk merkezi de kabuğuna sığmaz olmuş ve ulaşım imkânları elverdiği ölçüde yakın çevresine doğru genişlemeye başlamıştı. Deniz, belli mesafelerin aşılması gerektiğinde tüm zorluklarına rağmen en kolay ve en elverişli ulaşım alanıydı. İşte tam da bu nedenle, Boğaziçi'nin kıymeti de keşfedildikçe gitgide daha çok anlaşılıyor, buna bağlı olarak yavaş yavaş sahillerde köyler oluşuyor, nüfusları da zaman geçtikçe artıyordu. Köylüler için başlıca geçim kaynağı balıkçılık ve hayvancılıktı, bunların yanında kısıtlı da olsa tarım yapılabiliyordu. Bu köyler, kendi içlerinde üretmedikleri her türlü ihtiyaç maddesi ve malzemeyi, sadece köyün ana caddesine yani denize açılan büyük kapısından temin edebilmekteydiler.

İşte bu kapılar köy meydanlarının ayrılmaz bir parçası halindeki palamar iskeleleri¹⁰ olarak adlandırılan yerlerdir. Bu basit ve hayli sınırlı boyutlardaki iskeleler, daha sonraları neredeyse aynı mevki ve yerlerde, tonajları ve büyüklükleri de gittikçe artan Şirket-i Hayriye vapurlarının yanaşabilecekleri şekilde daha büyük ve sağlam olarak inşa edildiler.

Boğaziçi'nin değerinin anlaşılmasıyla, merkezi yönetimdeki hali vakti yerinde olan, paşalar, beyler, efendiler, bu eşsiz coğrafyanın nimetlerinden faydalanabilmek için Boğaziçi'nin her iki yakasında manzumeler, sahilhaneler, yalılar, köşkler inşa ettirmeye başladılar. Arsa veya araziler, zaman zaman dönemin padişahının himmeti ile kendilerine tahsis ediliyor ya da bu kişiler tarafından satın alınıyorlardı. İnşa edilen bu yapıların çok büyük bir kısmı yazlık kullanıma göre planlanmışlardı. Genel olarak herhangi bir ısıtma sistemi bulunmuyordu. Yaz başında yalılara göç başlıyor, yaz burada geçiriliyor, mevsim sonunda ise şehrin çeşitli merkezlerindeki köşklere, konaklara geri dönülyordu.

Bu yapılar ardı ardına inşa edildikçe, sahiller de adeta gösterişli kolyeler misali donanmaya başladı. Manzumeler¹¹, sahilhaneler, denizin kara ile buluştuğu bu ara kesitte yan yana aralıksız olarak inşa edildiler. Önce kesme taşlardan rıhtımlar yapılıyor, arkası doldurulup tesviye ediliyor veya setlenerek yükseltiliyordu Sahil kenarlarında inşa edilen bu yapılardan bazıları, sanki arkalarındaki yeşil dokudan aşağıya doğru koşarak, denize bir an evvel kavuşmak istercesine, tam da sınırda yer alan rıhtım duvarlarının üzerine, hatta bazıları deniz üzerine taşarak inşa edilmişlerdir.

Gelişme ve nüfus artışı devam ettikçe ahalinin kısıtlı bir topoğrafik yapı içinde sıkışmış olması, yerleşim zorlukları açısından da kendini hissettirmeye başladı.

Köyler, iskele meydanlarının hemen gerisindeki yapısal yoğunlaşma sonrasında, düz alanlardan yavaş yavaş vadi yamaçlarına tutunarak yayılmaya başladılar. İhtiyaca göre şekillenen sokaklar, genellikle yamaçlara tatlı meyiller ile tırmanan, tırmandıkça harikulade bir manzara sunan dar ve kıvrımlı yollar halindeydi.

Köy içindeki yerleşimler de zaman geçtikçe daha yeşil bir dokuya bürünmekteydiler. Bahçelerdeki mor salkımlar, yaseminler, asmalar ve çeşitli süs bitkileri, ahşap konut mimarisinin ayrılmaz bir parçası haline dönüşmüşlerdir. Boğaziçi'nin farklı coğrafi konumlarında yer alan köylerinin bu konumlarına bağlı olarak farklılık gösteren iklimlere göre yetişen çeşitli sebze, meyve ve sayamadığımız nice bitki türü ise adeta o köy ile özdeşleşmekteydi. Böylelikle Boğaziçi'ndeki her bir köyün florası da özgün bir hale dönüşüyordu.

Gelişme sürecine geri dönecek olursak, XVII. yy ortalarından itibaren, devlet erkânının Haliç kıyılarındaki yazlıklarını Boğaziçi'ne taşıdıklarını görmekteyiz. Bunun başlıca nedenleri arasında, Haliç'in kirlenmesi, liman olarak genişlemesi ve buna bağlı olarak da yakın çevresinde gelişen sosyal yaşam biçimi gösterilebilir. Burada vaktiyle yerleşmiş olan devlet erkânının aile yaşam biçimlerinin, hızlı bir değişim gösteren liman çevresindeki sosyal yaşam tarzı ile hiçbir biçimde bağdaşmadığı ve uyuşmadığı görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasından sonra, Boğaziçi sahillerine sıralanan yalılar da gittikçe daha da sıklaşarak, tüm sahil kesimleri adeta özel mülkiyet alanlarına dönüşmüşlerdi.

Bu durum bazı sorunları da ortaya çıkardı. Örneğin, deniz yoluyla gelen malzemelerin köy meydanındaki tek bir merkezden dağılımları ve taşınmaları da hayli güçleşmiş oluyordu. Kültürel birikim, bunun için çok amaçlı, işlevsel ve dâhiyane bir çözüm üretmiştir. Yan yana, bitişik olarak sıralanmış birkaç yalı arazisi sonrasında, yaklaşık 3-5 mt. genişliğinde, denize dik olarak açılan aralıklar bırakılmıştır. Bu aralıklara aralık iskele veya yangın aralığı denilmektedir. Aslına bakarsanız bu aralıklar, sahildeki sıfır noktasından başlayarak köyün içlerine kadar uzanan sokakların başlangıç noktalarıdır. Bu aralık iskelelerden, kömür, inşaat malzemeleri, çeşitli eşyalar rahatlıkla karaya aktarılabilir ve kolaylıkla köy içerilerine kadar ulaştırılabiliyordu. Aralık iskeleler deniz ile yerleşim arasındaki bağlantıyı sağlayan ve ulaşım sistemine son derece kolaylık getiren bir çözümdü. Çoğunun önünde denize doğru birkaç metre uzanan ahşap kazıklar üzerine inşa edilmiş iskeleler de bulunmaktaydı. Bu aralıklar ayrıca, diğer ismine de uygun olarak, yangın sırasında kısmen bir ayıraç vazifesi de görmekteydiler.

Sanatsal Yansımalar

Boğaziçi; musikiye, tuvallere, şiirlere ve romanlara sınırsız bir kaynak.

O günlerin hatıratını kaleme alan birçok yazar, Osmanlı'nın o şaşaalı dönemlerini çok çeşitli yönleriyle ele almış ve günümüze aktarmışlardır. İstanbul'un kibar, hatırlı, hali vakti yerinde sanata düşkün beylerinin, paşazadelerinin Boğaziçi'ndeki köşklere, yalılarda ve deniz üzerinde düzenledikleri saz âlemlerinden bahsederken, hanende ve sazandelerin bu meclislere büyük bir hevesle katıldık-

larını anlatmaktadırlar. Özellikle mehtaplı gecelerde, Kanlıca Körfezi ve Gök-
su açıklarında musikimizin en güzel örneklerini hayli kalabalık bir topluluk ile
birlikte çalarlar, söylerler, yalnızca kendileri zevk alarak eğlenmekle yetinmez,
deniz üzerinde etraflarına toplananlara da neşe ve mutluluk kaynağı olurlardı.

Ben, bu minvaldeki âlemlerin belki de en son, en mütevazı, en yalın haline
tanıklık ettim. Kanlıca Körfezi'nde çok uzun yıllar boyunca gece yemlisi ta-
bir olunan usulle, lüks lambaları ışığı altında lüfer avlandığı, sonbaharın kışa
baktığı günlerde, dere ağzının çıkardığı ayaz ile birlikte denizden beyaz sisler
yükselirdi.

Böylesi bir fonda, bazen Anadolu Hisarı'ndan kürekçisi ile birlikte gelen Fecri
Ebcioğlu, lüfere çıkmış sandalların arasında sakin bir sesle şarkılar söylerdi.

O şarkı söylemeye başladığında, adeta zaman durur, sandallardaki kürekçiler
kürekleri kapatıp, balık avlamayı bir tarafa bırakarak, o büyümlü ortamda sisler
arasından yükselen şarkıları dinlemeye başlarlardı.

Nice ressama esin kaynağı olan Boğaziçi, billur maviliğindeki denizi, yamaçla-
rında her mevsim renkten renge bürünen dokusu, her sabah kızılın, akşamları
ise tüm bu renklerin koyu lacivert ile harmanlandığı gurupla tarif edilemeye-
cek güzellikteki bir renk armonisi yaratarak ressamların göz bebeği olmuştur.

Deniz ise, üzerinde gidip gelen yelkenli tekneleri, kayıkları, sandalları ile za-
ten süslenmiş haldeyken, bembeyaz martılar, kapkara balıkçılar, yelkovanlar,
bahriyerler ise adeta sanatın her dalına ilham veriyordu. Hatta Şirket-i Hayriye
döneminden sonra bacalarından kara kara dumanlar çıkaran vapurlar da ka-
tılmıştır bu alaya...

İşte her mevsim, her ay, her gün hatta her dakika değişen bu tablo, Boğaziçi
Medeniyeti'nin içinde yer bulan sanatın her dalı için, zaman kavramından ba-
ğımsız olarak eşsiz bir kaynak sağlamaktaydı. Ortaya çıkan eserlerin her birisi
bu kültürün önemli bir parçası olmuştur.

Boğaziçi, kışın karlar altında her iki yakasıyla umulmadık bir tablo serer göz-
ler önüne... Sahillere nüfuz etmiş deniz havuzlarında, üzerlerindeki kar bi-
rikintileri ile hafif hafif sallanan denizlerin süsü sandallar, nice ressama şaire
ilham kaynağı oluyordu. İlkbaharda ise sislerle bambaşka bir güzellik sunar.
Erguvan mevsiminde başka güzeldir, yaprak dökümü mevsiminde başka...
Bazen kapalı havalarda kurşuni renge bürünen gökyüzü ve deniz, bir martı-
nın bembeyaz kanadıyla veya bir teknenin beyaz yelkenleri ile bakmaya doya-
mayacağınız bir hale dönüşüveriyordu.

Şiirler, güfteler yazıldı Gökusu için...

Şarkılar bestelendi Kanlıca için, Körfez için...

Resimler yapıldı ulu fıstık çamlarının gölgeli uğultularında...

Boğaziçi Mehtapları, Boğaziçi Yalıları diye romanlar yazıldı.

Korularında, köşklerinde yalılarında âlemler yapıldı.

Neyler üflendi mezarlıklarda...

Boğaziçi, verdiği ilhamlar ve sunduğu imkânlar ile bağrından çıkardığı sanatkârları tekrar bağrına basıyor, ölümsüzleştiriyor. Bu durum, tarafların birbirlerini yüzyıllardır besledikleri adeta sonsuz bir döngüye dönüşmüştü. Boğaziçi semtlerinden nice sanatkârlar yetişmiş, niceleri bu kültür ve coğrafya üzerine ortaya koydukları eşsiz eserleri ile ölümsüzleşmişlerdi. İşte tüm bunların bir arada bulunması ve yüzyılların birikimi ile ortaya çıkan kültür birikimimiz, Boğaziçi Medeniyeti olarak adlandırdığımız yaşam biçiminin ta kendisi olarak karşımıza çıkar.

Manzumeden Yalıya...

Özellikli Ve Nitelikli Bir Yaşam Tarzına Tarihsel ve Sosyolojik Bir Bakış

Geleneksel Bir Manzumenin Mekânsal Analizi

Aslına bakarsanız, günümüzde olduğu şekliyle bu yapıları büyüklü küçüklü binalar şeklinde değerlendirmek yanlış olur. Kişisel anlayışıma göre bu yapıları tanımlayan en güzel tabir biraz önce belirttiğim gibi manzumedir.

Bu terim aslında edebiyat dilinde yer alan ve daha çok bu alanda kullanılan bir tabirdir. Türkçe sözlüklere baktığımızda; Sıra, dizi, sistem olarak karşımıza çıkmakta, Osmanlıca sözlüklere göre tanımlaması ise; *tertibli, ölçülü yazı, şiir. Vezinli ve kafiyeli olan söz* şeklindedir. Bu kavramsal oluşumu alıp mimari içerikli yapısal bir organizasyona monte ettiğimizde tam anlamıyla yerli yerine oturmaktadır: Bütünlüğü sağlayan tüm öğelerin, bir arada ve ahenk içinde ortaya koydukları düzen. Bu oluşum hiç kuşku yok ki güzellik unsurunu da bünyesinde barındırıyordu! Tanımdaki yazı, şiir kavramını kaldırarak, aşağıda başlıklarını verdiğimiz mimari ve tabii unsurları bu tanıma uyarladığımızda, tam da *efradımı cami, ağıyarını mâni* şeklinde, kavramı bütünsel nitelikleriyle yerli yerine oturtmuş oluruz. Bu nedenle yalı veya sahilhane şeklindeki kısıtlı bir içerik yerine çok daha geniş kapsamlı olan manzume tanımlamasını tercih ederim.

Bakınız bu kavram içine hangi başlıkları dâhil etmek gerekir; harem, selamlık, kayıkthane hamlacı veya arabacı takımlarının yerleri, mutfak, hamam, deniz havuzu, deniz köşkü, mehtabiye köşkü, av köşkü, bahçeler, korular. Tüm bu unsurları tek tek ele alarak incelemek bile uzun mesailer gerektirir. Bu nedenle yine genel bir değerlendirme yapılması daha uygun olacaktır.

Yukarıda sıraladığımız mimari ve tabii unsurların ancak tümü bir arada olduğunda manzume olarak kabul ettiğimiz bütüne bakıyoruz demektir. Bunlardan birer birer eksiltmeye başladığınızda, mimari ve doğal içerik belki kısmen muhafaza edilebiliyor olsa da, genel anlamdaki kültürel içerik daha da hızlı bir biçimde kaybolmaya başlamaktadır. Bu durumda bütünü oluşturan ve adeta birbirlerini tamamlayan, birbirlerine zincirin halkaları gibi bağlı olduklarında ahengi sağlanmış bulunan düzene olumsuz olarak müdahale edilmektedir. Maalesef, manzume olarak nitelediğimiz bütünün parçalanışı, günümüzden geriye doğru uzanan son yüz yıllık dönemde hiç kuşkusuz çok daha hızlı bir biçimde olmuştur.

Bu genel değerlendirme sonrasında manzumenin unsurlarını da kısaca tanımlayalım.

HAREM; korunan, mukaddes ve muhterem olan şey veya yer anlamının karşılığı olarak dilimize girmiştir. Burası ailenin esas yaşam alanı olarak belirlenmiştir. Her zaman manzumenin en büyük, en gösterişli en itinalı yapısı olarak planlanarak inşa edilmiştir. Bu iç içe geçmiş mekânlar topluluğu, İslam anlayışına göre şekillenmiş, misafirlerin, hatta kısmen de aile içindeki yetişkin erkeklerin gözlerinden ırak, kadınların yaşamlarını rahatça sürdürebildikleri, yaşam biçimi olarak bakıldığında ise aile fertleri arasında bile belli bir hiyerarşik düzeni olan esas yapı bölümüdür.

Harem bu manzumenin en kalabalık, en hareketli yeridir. Türk evi anlayışının ve bununla beraber gelişen konut planlamalarının bağlı olduğu gelenek, harem bölümünün planlanmasında önemli bir rol oynar. Odalar, salonlar, kimi kez dikdörtgen, kimi kez oval biçimleri ile yalın bir orta sofanın etrafında yer almışlardır. Daimi hizmetlilerin bir bölümü harici binalarda, diğer bir kısmı da yine bu yapı içindeki uygun alanlara yerleştirilmişlerdir.

SELAMLİK; aile erkeklerinin ve eş dost ahabplarının bir araya geldikleri, yedikleri, içtikleri eğlendikleri, büyüklük bakımından harem bölümüne göre çok daha mütevazı boyutlarda inşa edilmiş olan bölümdür. Kimileri ayrı bahçe içinde ayrı bir bina olarak, kimileri ise büyük harem bölümü ile birlikte planlanmıştır. Gerek selamlık, gerekse diğerleri ayrı ayrı binalar olarak inşa edilmiş olsalar bile, dışa yansıyan mimarideki bütünsellik daima göz önünde bulundurulmuştur.

KAYIKHANE; dönemin olmazsa olmaz ihtiyaç mekânı olarak inşa edilen, ulaşım için, içinde bir veya daha çok sayıda kayığın, fitanın, sandalın muhafaza edildiği yer olarak karşımıza çıkar. Bahçenin bir ucunda üzeri basit bir sundurma ile örtülü olarak inşa edildikleri gibi, harem veya selamlık bölümünün altında, bu binaların bünyeleri içerisinde de inşa edilebiliyorlardı. Önünden yol geçen yalıların, bu yolların arkalarında kalan kayıkhanelere denizden ulaşımı ise, yolun altında kalan kemerli, tonozlu geçitler ile sağlanmaktaydı.

HAMLACI / ARABACI TAKIMLARININ YERLERİ; hamlacı, kürek başında kürek çeken adam anlamına gelir. Bu mekânlar genel olarak çok daha basit bir inşa tekniği ile sade, gösterişsiz, yalın yapılar olarak inşa edilmekteydi. Bazen de kayıkhanelerin üzerlerine bu personellerin yatıp kalkmaları ve barınmaları için inşa edilmekteydiler. Arabacılar ise isminden de anlaşılacağı üzere ulaşımın karada olan kısmının yerine getirilmesini sağlamaktaydılar ve çoğunlukla ahurların üzerindeki barınaklarda yaşamaktaydılar.

MUTFAK / HAMAM; bu iki mekân, genellikle harem ve selamlık bölümlerinden bağımsız, kâgir olarak inşa edilmekteydi. Çoğunlukla harem bölümüne makul bir uzaklıkta, inşa edilmekteydiler. Ateşi neredeyse daimi olarak bünyelerinde bulundurmaları icap ettiği için yangın tehlikesine karşı genellikle taş yapı olarak inşa edilmişlerdir. Kimi manzumelerde mutfak ve hamam bir arada bulunabiliyordu; kimilerinde ise bahçe içerisinde ayrı ayrı olarak yerleştirilmişlerdi.

DENİZ HAVUZU; kullanımları daha çok, XIX. yy'ın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Bu kültür içinde pek yaygınlaşmış olduğu da söylenemez. Az sayı-

daki örnekler üzerinden anlatacak olursak, bu havuzlar sahilhanenin rıhtımının iç tarafına inşa edilerek etrafı tahta latalar ile çevrilirdi. Bu tahta perdeler, denizden sandalla veya vapurla geçenlerin havuzun içini göremeyecekleri bir yükseklikteydiler. Böylelikle yalıda yaşayan hanımların da kullanımına imkân sağlanmış oluyordu. Deniz ile bir kanal veya dar bir açıklık ile bağlantıları bulunmaktaydı.

DENİZ KÖŞKÜ; manzumenin ana binalarından bağımsız, sahilde, rıhtım üzerinde, hatta rıhtımdan da bir miktar dışarı taşarak inşa edilmiş olan küçük ölçekli yapılardır. Boğaziçi'ndeki manzumelerde az sayıda görülmelerine karşılık, mimari bakımdan çok kıymetli unsurlardan birisiydi. Dışarıdan bakıldığında da manzumenin ayrılmaz bir parçası oldukları için mimari bakımdan aynı üslup ve karakterde inşa edilmişlerdir. Deniz üzerinden gelen serin rüzgâr, bu küçük yapıların pencerelerinden içeri dolar, bedeninin yanı sıra adeta insanın ruhunu ferahlatırdı. Dalgaların bıkıp usanmadan rıhtıma vurduklarında çıkarıldıkları sesler de öyle... Buradaki sedirler üzerinde oturanlar, önlerinden durup dinlenmeksizin akan sulara adeta bir vapurun penceresinden bakmaktaydılar. Bu küçük ölçekli sempatik yapılar, denize yakın olmanın en büyük keyfini yaşayabilme imkânını yaratan bu kültüre ait hayli kıymetli öğelerdir.

MEHTABİYE KÖŞKÜ; korunun uygun bir yerinde veya mehtabın en güzel görüldüğü bir yere inşa edilmiş, basit fakat bu ortama uygun mütevazı yapılar olarak tanımlanabilir.

AV KÖŞKÜ; koruların içinde veya koruların dışındaki araziler üzerinde av meraklısı beylerin, beyzadelerin kısa süreli barınmalarına imkân sağlamak için yapılan yapılardır. Yüzyıllar öncesinden bahsediyorsak, coğrafyayı ve tabiatı bugünkü haliyle değil tam anlamıyla bakir olarak hayal etmemiz gerekir. Dağlarda meralarda av hayvanlarının, denizlerde balıkların her çeşidinin bolluğu dillere destan olarak anlatılmaktadır. Birçok Boğaziçi köyünde, o eski günler yâd edilerek bu konu ve avcılık dile getirildiğinde; *geyik etinden pastırma, kılıç balığından lakerda* tabiri hala kullanılmaktadır.

BAHÇE; sahilhanenin yakın çevresini şekillendiren, bu mimari yapıyı yakın planda doğa ile buluşturan, güzel görünmesini sağlayan bahçeler, dönemsel anlayışa göre farklılıklarla şekillendirilmişlerdir. Kimi zaman ağaçların hâkim olduğu gölgelik bir alan olarak, kimi zaman da mevsimlere göre yetişen çiçeklerle rengârenk hale bürünen alanlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bazen fiskiyeli havuzlar ile süslenmişlerdir. Arsası geniş olan yalıların yakın çevresinde, bu bahçelerin içinde yürüme yolları da bulunmaktaydı.

KORU; manzumeyi geri planda kesif bir yeşil doku olarak tamamlayan, içerisinde yürüyüşler, atla veya at arabalarıyla gezintiler yapılabilen, çok büyük ölçekli olmayan orman arazileri olarak düşünülebilir. Eskiden çoğu korular, deniz kenarında inşa edilmiş sahilhaneleri yaptırınların veya o ailenin ismi ile anılır, o manzumenin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilirdilerdi.

Manzumelerin Parçalanma Süreci ve Kültürel Değişim

Manzumeleri, sahilhaneleri, yalıları tek tek ele alarak, hangi dönemde yapıldıklarını, kimlerin inşa ettirdiklerini, ne zaman parçalandıklarını, nasıl yok olduklarını irdelemek bu makalenin kapsamını aşmaktadır. Bu nedenle konuya genel hatlarıyla tarihsel bir süreç değerlendirmesi olarak yaklaşmıştır.

Bir manzumenin geri planında yer alan, yeşilliklerle bezenmiş dokuyu kaldırdığınızda, burası artık manzume olmaktan çıkıp, sahilhane veya yalı hüviyetine bürünmektedir.

Artık içinde yaşayanlar sadece ve sadece deniz ile haşır neşirdir. Ok atıp ceylan avladıkları meralar, her bahar renkten renge bürünen çayırlar, kuş seslerini dinledikleri ata binip gezdikleri korular, serviler arasından mehtabı seyrettikleri köşkler artık yok olup gitmiştir. Manzumeler içinde yaşayan ailelerin parçalanışı ve buna bağlı olarak ekonomik durumlarının da git gide zayıflaması, ilk önce geri plandaki bu mülkiyet alanlarının elden çıkmasına neden olmuştur. Böylelikle manzumeler, çok kıymetli bir parçasını yitirerek, artık sahil kenarlarındaki kısıtlı bir arsa üzerinde varlıklarını sürdürmeye başladılar.

Zaman geçtikçe, bu defa sahildeki yapılar hüviyetlerini kaybetmeye başladılar. Aileler bölünmeye parçalanmaya devam etti. İmparatorluğun gitgide bozulan ekonomik durumu, elbette ki yüksek mevkideki kişileri de etkilemekteydi. İstisnaları bir tarafa bırakacak olursak, bozulan ekonomik durumlar sonrasında, yüzlerce metre uzunluğundaki sahil şeritleri üzerinde yer alan ve çoğu zaman da birden fazla yapıdan oluşan o dillere destan manzumelerden geriye kalan sahilhane ve yalılar da bölünmüş, satılmış, rehin edilmiş, geri alınamamış ve nihayetinde hem arsa hem de mimari bakımdan gittikçe küçülmüşlerdir.

Kiminin selamlık bölümü bir başkasının mülkiyetine geçmiş, kiminin harem bölümü ortadan ikiye ayrılarak satılmış, kiminin deniz havuzu, kiminin deniz köşkü elden çıkan tarafta kalmış... Böylelikle yalı bahçeleri de git gide küçülmüş, neredeyse koru hüviyetinde olanlar bile birkaç ağaç ile sınırlı kalmıştır. Yaşam ve kültür birikimleri de ne yazık ve hazindir ki, bu parçalanmalara paralel olarak yok olmaya yüz tutmuş hatta günümüzde büyük ölçüde yok olmuştur. Gün gelmiş, geçtiğimiz yüzyılın son çeyreğinden itibaren köklü ailelerden geriye kalan son insanlar da mülkiyetlerindeki bu hayli küçük yalıları ellerinden çıkarmak zorunda kalarak, bu beldeyi terk etmek zorunda kalmışlardır.

Sürecin özeti budur.

Boğaziçi'nde Özgün Bir Köy ve İyi Bir Örnek: Kanlıca

Topoğrafik Yapının Şekillendirdiği Tipik Bir Boğaziçi Köyü

Anadolu'nun, hatta bu coğrafyanın dışında, Osmanlı kültürünün nüfuz ettiği nereye giderseniz gidin, en sade ve yalın halini muhafaza eden "köy" kimliği ile hala karışabilirsiniz. Bu kimlikte, hiç değişmeyen, daima yerli yerinde duran, ancak bir bütün olduklarında mekânsal ve kültürel bir anlam ifade eden unsurlar bir arada bulunmaktadır. Boğaziçi'nde yeşerip gelişen köyler için de

aynı kuralların ve ögelerin geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Üstelik bu ögelere deniz unsuru da dâhil olmuştur.

Kanlıca coğrafyası her yönüyle tipik bir Boğaziçi Köyü'ne işaret eder. Burası yüzyıllar öncesindeki kısıtlı deniz ulaşımının şekillendirdiği bir beldedir. İskenenin yer aldığı meydan düze yakın, çok az meyilli hayli geniş bir alandır. Gerisindeki meyilli yamaçların aralarındaki vadilerin tabanından akarak denize kavuşan iki dere yatağı, köy içi yerleşiminin de şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Bu dere yataklarına paralel olarak köy içinden geçerek gerilerdeki yamaçlara uzanan yolların iki tarafında gelişen eski ve yeni mahalleler de yine tipik bir Boğaziçi yerleşimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Köy içindeki yerleşim, coğrafi yapıya bağlı olarak kısmen düz alanlarda, kısmen vadilerin yamaçlarında serpilip gelişmiştir.

Yüzyıllar öncesine dönecek olursak, taşıma ve ulaşım zorlukları göz önüne alındığında, ana caddeye yani denize ve iskeleye en yakın konumdaki düz alanlar üzerinde inşa edilen ilk evlerin oluşturduğu "eski mahalleler" yerleşimlerin ilk nüveleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Sonrasında bu yapılaşma düz alanlara sığmaz olmuş, arkadaki meyilli yamaçlara doğru genişlemeye başlamıştır. Kimi yerlerde daracık, plansız fakat en azından komşusuna hürmetkâr bir anlayışla şekillenen sokaklar oluşmuş, evlerin çatıları, cumbaları birbirlerine yaklaşmış, pencerelerden kahveler uzatılarak sohbetler edilmiş, küçücük bahçelerde günlük ihtiyaca göre sebze meyve yetiştirilmiş ve paylaşılmıştır.

XIX. yy. ortaları ve sonlarında yaşanan Kırım ve Balkan Savaşları sırasında, özellikle 93 harbi olarak bilinen, 1877-78 yılları arasındaki Osmanlı-Rus savaşı sonrasında buraya göçmen olarak yerleştirilen ailelerin bir arada oturdukları ve çoğaldıkları *Muhacir Mahallesi* de Kanlıca'nın önemli bir yerleşim bölümüdür. İlk inşa edildikleri günlerden beri hala el değmemiş halde ve bir arada bulunan bu mütevazı yapılardan bazıları, sessizlik içinde, maalesef tarihin ta-nıklığını yapan birer harabe halindedir.

Bunların dışında, sahilde kesintisiz olarak sıralanmış yalılar da, elbette bu yerleşimin ayrılmaz parçası olarak değerlendirilmelidirler. Günümüzde sahil kenarında sıralanmış bu yapılardan yalılar veya sahilhaneler olarak bahsedilmesinin nedenlerine yukarıda değinmiştik. Çünkü artık hiç birisinin manzume hüviyeti kalmamış durumdadır. Tüm bunlara rağmen, yine de Boğaziçi'ne ait ayrıcalıklı mimari mirasın en nadide örnekleri burada sıralanmıştır. Kanlıca'nın coğrafi sınırları içinde kalan, Mihrabad Körfezi¹² ile başlayarak Kanlıca Burnu'na kadar aralıksız ve kesintisiz bir biçimde sıralanmış olan yalılar dizisi, geçmişte kalan o şaşalı günlerin son temsilcileri ve tanıkları olarak varlıklarını hala sürdürmektedirler. Önemli ve kıymetli bir miras olarak, geri planındaki varlığını günümüze değin sürdüren birkaç kuru ve mezarlık alanından oluşan kesintisiz yeşil doku ise Kanlıca'ya ayrı bir değer katmaktadır.

Söz konusu bu yeşil doku, Kanlıca sahillerinde küçüklü büyüklü yalılar halinde sıralanmış olan mimari mirasımızı ayrıcalıklı bir biçimde sarıp sarmalayan, hatta tamamlayan doğal unsur olarak hala yerli yerinde durmaktadır.

Meydan / iskele, Cami, Çeşme, Çınar, Kahve, Kayık Havuzu

Boğaziçi'nde yüzyıllardır tarihe ve topluma mal olan karakteristik mekânsal oluşumlar nereleridir? Bu oluşumlar Kanlıca için de geçerli olabilir mi? şeklinde bir soru soracak olursanız hiç kuşkusuz tek bir cevap verilir; köy meydanı. Bunlar günümüzde iskele meydanı olarak da adlandırılmaktadırlar. Bu meydanlar, toplanma, dağılma, buluşma, sohbet, istirahat kısaca çok yönlü sosyalleşme alanlarıdır. Bireylerin bir arada bulunmalarına imkân sağlayan, ortaklaşa kullanıma yönelik kamusal hüviyetli açık hava mekânlarıdır.

Olmazsa olmazları da var; nedir bunlar?

İskele binası ulaşımın merkezindeki bir konumdadır. Günün belli saatlerinde vapura giden ve vapurdan inen köy insanlarının ortaklaşa kullandıkları kapalı bir mekân. Karda, yağmurda, güneş altında sığılacak, sohbet edilecek, karşılanacaklar ve uğurlanacaklar için tasarlanmış hoş bir bina. Denizin sesi daima içerisinde olmasına karşılık, meydanın sesleri zaman zaman gelip geçiyor içinden...

Cami, meydan olarak tanımladığımız bu ortak kullanımındaki açık hava mekânına, tarihsel yapı kimliği ile olabildiğince hâkim biçimde konumlandırılmıştır ve bu açık hava mekânına değer katan en kıymetli öğe olarak karşımıza çıkar.

Her şeye olduğu gibi, su da meydana bir çeşme aracılığı ile hayat verir. Buradan su içilir, su taşınırdı. Balıkçılar ağlarını bir zamanlar bu çeşmeden akan bol tatlı su ile yıkamaktaydılar.

Çok büyük bir olasılıkla, zamanında meçhul birisi bu çeşmenin yanı başına bir çınar dikmiş, günümüzde ulu çınar olarak karşımıza çıkan bu anıt ağaç, işte o meçhul insanın himmeti ile yeşermiş, neredeyse tüm meydanı gölgeler hale dönmüştür.

Sahilde yer alan köy meydanındaki kahvehaneler başlıca iki ayrı grupta incelenebilir. Hatırlı, daha önemli şahsiyetlerin bir araya geldikleri kıraathaneler ile nispeten daha mütevazı bir yaşam süren köy halkının gittikleri balıkçı kahveleri veya kahvehaneler. Kıraat edilen yerlerde daha ziyade edebiyat, politika, memleket meseleleri konuşulurken, sıcak kahveler eşliğinde kitaplar okunur, kültürel sohbetler yapılırdı. Diğerlerinde ise, elbette bambaşka kaygılarla, sandalcılık, balıkçılık, açgınlık, oltacılık sohbetleri yapılmaktaydı. Palamudun, toriğin, lüferin, kofananın, kısaca derya kuzularının sohbetleri açılır, giysileri balık kokan balıkçılar, soğuk kış günlerinde bir yandan çaylarını içerken bir yandan da ağlarını merhamet ederlerdi. Sıcak yaz günlerinde ise, masalar sandalyeler, gölgelik bir ağaç veya çardak altına taşınırdı.

Deniz havuzunun kenarına veya çekek yerine alınan kayıklar bir yandan kalafat edilirken, bir yandan kahve değirmeninden yayılan taze kahve kokusu meydana yayılır, diğer bir yandan da satılmayan balıklar ızgarada pişirilip, demlenilirdi.

Kimi meydanlara bu mimari öğelerin dışında değer katan unsurlar da mevcuttur. Kanlıca örneğinde görülebilen, türbe, hazire¹³, muvakkithane¹⁴ gibi...

Tüm bunlar, ortaklaşa kullanılan bir açık hava mekânının ve burada yer alan mimari ve doğal öğelerin çok yönlü olarak paylaşımına işaret eder. Meydanlar

bu halleri ile toplumu bir araya getiren, dahası bir arada tutan sosyal paylaşım mekânları olarak değerlendirilmelidirler.

Sosyal Mutabakat İçin İyi Bir Örnek: Simavi Ailesi ve Kanlıcalılar.

Kanlıca'da bir ilkokul vardır. Sonradan yıkılıp yerine yenisi yapılmıştır. Cumhuriyet döneminin çok tipik, meyilli arsasına göre planlanmış, bulunduğu ortama tam olarak uyumlu, gayet sağlam bir yapı idi. 1960 yılında devlet binayı tamamlayabilmiş, fakat içinin tefrişi için ilave bir ödeneği ne yazık ki ayıramamıştı. Kanlıca'da yaluları bulunan Simavi ailesi, okulun içinin neredeyse tüm donanımını o yıl içinde tamamlayarak okulun kullanımına ve açılmasına olanak sağladılar. 16 Eylül 1960 tarihinde bu okul, dönemin belediye başkanı Refik Tulga tarafından açılmıştı. Kanlıcalılar da ailenin en büyüğünün adının yaşatılabilmesi adına, okula *Sedat Simavi İlkokulu* adını verdiler. Fakat okulun idari işlerinin kaydını tutacak sekreterin de bakanlık ödeneklerinde yeri yoktu. Onun maaşını da uzun yıllar boyunca bu aile ödemiştir. Bu durum, mütevazı bir köyde, yaşadığı beldeye vefa borcunu ödeyen bir ailenin, birçok kişiye örnek olması gereken son derece duyarlı bir davranışıydı.

Simavi ailesinin Kanlıcalılara hizmetleri saymakla bitmez. Sonrasında oğlu Erol Simavi Bey, Kanlıcalı nice işsiz gençlere Hürriyet Gazetesi'nin basıldığı matbaada iş imkânları sağlamıştır. Kanlıca Yardımlaşma Cemiyeti'nin sekiz kurucusu arasında ilk sırada yer almaktadır. Büyük emek ve gayreti ile Bakanlar Kurulu kararı çıkartılarak, bu cemiyete kamu yararına dernek hüviyeti kazandırılmıştır. Aynı zamanda bu cemiyetin daimi ve en büyük mali destekçisi olarak tüm Kanlıcalıların gönlünde taht kurmuştur. Erol Bey, Kanlıcalılar ile birlikte oturup sohbet eder, dertlerini dinler, cemiyetin faaliyetleri arasına katılabilecekleri tespit ederek, yardımları bu kanalla yapardı. Bence tüm bunlar aidiyet duygusunun ve vefa anlayışının harikulade bir örneğidir.

Aidiyet Duygusunun Kişisel Yansıması:

F. Selim Ramazanoğlu ve Kanlıca Kitabı

Bu tamamıyla kişisel bir örnektir. Ailesinin nesiller boyunca üzerinde yaşamış olduğu topraklara vefa borcu olduğunu düşünen herkesin, farklı imkânlarla sahip olsalar bile yapabilecek bir şeyleri mutlaka vardır diye düşünürüm. Mutlaka bir yayın yapmanız, bir kitap yazmanız da gerekmez. Belgesel niteliklerle fotoğraflar çekebilirsiniz. Sözlü tarih araştırmaları yapabilirsiniz, yaşanmış hikâyeleri derleyebilirsiniz, sokağınızı, evinizi en azından kendi ailenizi kaleme alabilirsiniz. Hele araştırma merakı olanlar için tarihsel yapıların her birisi, kendilerine yaklaşılmalarını beklemekteler. Bu seçenekleri onlarca çoğaltabiliriz. Yeter ki aidiyet duygumuzun bir karşılığı olabilsin.

Soyadı kanunu ile Ramazanoğlu soyadını alan ailem¹⁵ tam 7 kuşak boyunca Kanlıca'daki sahilde ve aynı noktada yaşamıştır. Kendi ailem ile ilgili hiçbir zaman bilemeyeceklerimi böyle bir kitabı yazmaya başladığımda farklı kaynaklardan öğrenmiş oldum. Söyleşi yaptığım, isimlerini daima saygı ve sevgi

ile andığım ve bu gün hakka yürümüş birçok değerli şahsiyet, bu kitabın oluşmasının yanı sıra, kişisel olarak bana da büyük bir değer kattılar.

Benim aidiyet duygum, 13 seneyi aşan bir emek ile Kanlıca; Boğaziçi'nde Bir Köy¹⁶ kitabı ile vücut buldu. Bu kitap sadece bana ait bir eser değildir. Tüm Kanlıcalıların katkıları ile şekillendi ve bu kadar kapsamlı bir hale dönüştü. Bu nedenle anonim tarafı da ağır basan bir araştırmadır ve asıl bu yönü ile de son derece kıymetlidir. Üstelik bu kitabı Kanlıca'da yaşarken de yazmadım; zira insanlar, içinde yaşadıkları mekânın ve beldenin kıymetini ondan uzaklaşınca çok daha iyi idrak ediyorlar. Bu kitap belki bir hasret, belki de bir adanmışlık öyküsüdür. Bu beldenin tanıtımının yanı sıra, bundan sonra ele alınacak olan bu ve benzer kitaplar için sistematik bir yol göstericilik özelliğine sahiptir; asıl çatkısı bozulmadan, yüz sayfa da yazılabilir, binlerce sayfa da...

Kitabın isminin tebliğimin içinde yer almasının nedeni, yazı planındaki sistematik değerinin önemi ve bundan sonra yapılacak benzeri monografik araştırmalar için kaynak kitap olma özelliğinin göz ardı edilmemesi gerektiği içindir.

Bir Boğaziçi Köyü ile Bir Yalı Arasındaki İlişkiler Üzerine...

Mütevazı kimlikteki bir Boğaziçi yerleşiminin, köy içi halkının da yaşamları elbette mütevazı bir çerçevede kalıyordu. Kaygıların bazıları ileriye dönük olsa da, çok büyük bir bölümü kısa vadeli hatta günlük kaygılardan ibaretti. Deniz ile bu kadar iç içe yaşayan bir yerleşimde deniz elbette geçim kaynaklarının başında geliyordu. Örneğin Kanlıca'da balıkçılık ve tekneçilik, Kanlıca'yı meşhur eden yoğurtçuluk ve hayvancılık ana geçim kaynaklarıydı. Bazı bireysel esnaf ve sanatkârı da işin içine dâhil edince zincir tamamlanıyordu.

Yalı yaşantılarına bakıldığında ise, belki günlük kaygılardan uzak, fakat çok daha farklı bir yaşam tarzına ilişkin endişelerin yaşandığı bir ortam bulunmaktaydı. Belki de bunlar büyük memleket meseleleri ile ilgiliydi. Yapılacak anlaşmalar, kazanılacak veya kaybedilecek topraklar, isyanlar, vergiler... Belki de darsaadet entrikaları...

Yukarıda sözünü ettiğimiz biçimdeki bir geleneğe sahip olan ve sahilhanelerde son demlerini yaşayan, nispeten hali vakti yerindeki insanların, köy içindeki mütevazı yaşam süren bireyler ile dışarıdan bakıldığında kolay kolay algılanamayacak olan, karşılıklı sevgi ve saygıya dayalı ilişkiler içinde bulunmaları, Boğaziçi kültürünün önemli bir yönüdür. Buradaki toplum yapısına genel hatları ile dışarıdan bakanlar için böylesi bir ayırım son derece doğal bir durumdur. Ancak, zengin ve fakir insanların arasındaki bu ilişkiyi, hizmet veya mal alışverişlerinin karşılığında sadece ekonomik boyuta indirgenmiş olarak değerlendirmek çok yanlış olur.

Kalabalık bir aile topluluğu olarak yaşanan yalılarda, aslında köy halkı arasından da birçok kişi bulunmaktaydı. Kimileri bu elit toplum arasına serbestçe girip çıkabilecek derecede itimat kazanmışlardı, kimilerinin ise bu yalılar daimi ikametgâhı halindeydiler. Ailesi tarafından yalı yaşantısına teslim edilerek orada yetiştirilen çocuklar, emanet edildiklerinden belli bir süre sonra artık bu ailenin bir parçası olarak görüyorlardı.

Her türlü masrafı yalı ailesi tarafından karşılanan, bu yaşam biçimi ile şekillenen, serpilip yetişen ve nihayetinde evlendirilerek kendine ait bir yuva kurmaları sağlanan kişiler ve aynı geleneği sürdüren nice aile bulunmaktaydı. Bu insanlar, köy ile yalı kültürü arasındaki bağlantıyı güçlü bir biçimde sağlamaktaydılar.

Ayrıca, köydeki birçok esnaf ve sanatkâr da bu ilişkinin sağlıklı bir biçimde yürütülmesine katkı sağlamaktaydı. Daimi olarak yalı hizmetkârı olmayan esnaf; marangozu, demircisi, hamalı, balıkçısı, sütçüsü ve daha niceleri, emeklerinin ve satmış oldukları malların karşılıklarını söz konusu o dönemde her zaman ziyadesiyle almışlardır. Nedeni ise, toplumun her kesiminde yer alan fertlerin yüksek ahlak anlayışına sahip olmalarıydı. Dolayısı ile köy fertleri bu ailelere vicdani yönden büyük bir yakınlık duyarak bağlanmışlardır. Bu yönden bakıldığında, elbette ki duydukları saygının çok açık ve anlaşılır bir nedeni vardı. Bu aileler, kendilerinden sonra gelen kuşakları da bu anlayış ile yetiştirdiler. Birkaç örnek vermek gerekirse, köyün gençleri de saygıdeğer buldukları kişilere ağır bir şey taşıtmaz, böyle bir durumda onları görmezden gelemezdi. Yalının köşkün kapısına kadar onlara eşlik ederler, yolda birlikte yürürken yapılan o kısa sohbetlerden de olabildiğince hayat dersi almaya çalışırlardı.

Beyefendiler, beyler, beyzadeler köy halkı ile nadiren karşılaşmakta, bu karşılaşmalarda, kibirden uzaklaşarak, bazen şapka çıkararak veya başını hafifçe eğerek bir esnafa *pazar ola*, bir balıkçıya *rast gele* demeleri, bu mütevazı insanlar için büyük bir onur olarak kabul ediliyordu.

Bir vapura binilirken inilirken, yalıda doğup büyümüş hatırı sayılır büyüğün kendilerine içten bir *merhaba* diyerek hal hatır sorması, hiç kuşkusuz bu insanların ruhunu okşuyordu.

Bu anlayışın örnekleri sayısız biçimde çoğaltılabilir. Yazımın sonunda, yaşanmış olan bu örneklerin bir kaçından bahsederek iki ayrı yaşam biçiminin aslında birbirleri ile ne denli iç içe olduklarını göstermeye çalışacağım. İşte bu nitelikli anlayış ve özel yaşam biçimidir ki, toplumdaki temel ahlaki ve vicdani değerler ile pekişen mutabakatı sağlamıştır.

Benim üzerinde derinlemesine araştırmalar yaptığım Boğaziçi köyü Kanlıca'dır. Bu nedenle yukarıda genel hatlarıyla gelişim sürecine ilişkin bilgiler aktarmaya çalıştığım Boğaziçi kültürü ve bu çerçevede gelişen yaşam biçimini Kanlıca örneği üzerinden açıklamaya çalışacağım.

Kimlerle Neler Yaşandı?

Boğaziçi'nin bu güzel köylerinde yüzyıllar boyunca yaşanmış ibret içeren nice hikâyeler vardır. İş ki ortaya çıkarılabilsinler... Hafızalarımızda yer etmiş derlenmiş sonrasında da kayıtlara geçmiş, kısaca sahip çıkmış olan bu anıların kimisi, bizlere o günlerin ahlak anlayışını, yüksek toplumsal ve kişisel değerleri, kimileri ise bireyler arasındaki samimiyet dolu arkadaşlık ilişkilerini yansıtmaktadır. Toplumsal mutabakat sağlayan bir hafızada, eğer istisnaları saymaz isek, olumsuz örnekler giderek azaltılır. Birkaç örnek vermek, eminim söylemek istediklerimizin çok daha iyi anlaşılabilmesine olanak sağlayacaktır

Bir Duvar ile Alış-Veriş

Gözlerimizin önünde büyük bir yalının arka bahçesi ile sokak arasında boylu boyunca uzanan, bir kısmı sağlam, bir kısmı yıkık dökük bir duvar canlansın. Duvarda, taşlar arasında bir kovuk; gözün göremediği, ancak elin eriştiği bir yükseklikte. Burada üç beş lira!

Hep ama hep orada... Köy halkından o gün rızkını çıkaramayan, evine bir ekmek, birkaç soğan, birkaç zeytin dahi götüremeyecek olan olursa, varsın o akşam uzatsın elini, kimse görmeden alsın rızkını diye orada... Anlatılanlara bakılırsa, o birkaç lira her zaman hiç eksilmeden orada duruyor. Belki kimileri alıyor, belki kimileri koyuyor. Kimsenin kimse ile bir alışverişi yok; duvar ile var.

Veren eller alanları, alan eller verenleri görmüyor. İyi de bu nasıl gerçekleşiyor? Bir takipçisi olmasa bu alış veriş sürdürülebilir mi? Bu durum, işte tam da vurgulamak istediğimiz hümanist bir anlayışın tezahürüdür. Vereni mağrur, alanı mağdur kılmayacak mütevazı bir alışveriş. Belki yalı sahipleri bu iş için birisini memur etmiş, belki de gelip geçenler elini cebine atarak o an ihtiyaçları olmayan birkaç lirayı oraya bırakıyorlar. Kim bilir belki de alan el zaman zaman duvara olan borcunu ödüyordu.

Burada önemli olan şudur; toplumun bir arada yaşayan fertlerinde, koruma, kollama, gözetme, sevgi saygı ve benzerleri olarak sayabileceğimiz tüm yüksek nitelikli ahlaki değerlerin bir arada bulunması ve yüzyıllar boyunca sürdürülebilmüş olmasıdır.

Yalı Hakkı Balıklar

Neredeyse benim gençlik yıllarıma kadar Kanlıca'daki birçok yalının sokak kapısında kilit yoktu. Kimileri çok uzun yıllar öncesinden beri kullanılmakta olan basit bir demir mekanizmaya bağlıydı, kimileri ise kilidin tutamacına bağlanmış bir ipi çekince basitçe açılmaktaydı.

Yalıların üzerlerinde yer aldıkları arsalar ve yapılar elbette özel mülkiyet alanlarıydılar. Ancak deniz ve yalıların rıhtımları, özellikle ekmek parası için bu işi yapan tüm kıyıcuların¹⁷ kullanımına açıktı. Denizden sandalları ile gelerek yalı bahçelerine çıkan, ağlarını rıhtımın bir kenarındaki mapa¹⁸ veya demire bağlayan balıkçılar için de aynı durum söz konusu idi. Kimse onlara *rıhtıma niye çıktın?*, ağını bağlayacak başka yer yok mu? diye sormazdı.

Bence olması gereken de buydu; aksi takdirde bu insanların geçimlerini sağladıkları yer ve ortam ile buluşmaları engellenmiş olurdu, nereden hangi yönden baksanız insani bir çerçeveye oturtamazsınız. Buna mukabil, denizin bahşettiği rızıklar yalı ahali ile paylaşılmaktaydı. Balıkçılar, ağlardan çıkan veya kamışlarla avlanan balıkların makul bir kısmını, üzeri örtülü küçük bir kap veya bir torba ile yalı hakkı olarak o yalının kapısına bırakırlar, bahçenin sokak kapısını da sessizce çekip evlerinin yolunu tutarlardı.

Zamanla pekişen, kişisel ve toplumsal değerlerimizin en güzel örnekleridir bunlar; karşılıklı itimada dayalı harikulade bir anlayışı ortaya koyarlar.

Defalarca Yeniden Yapılan Duvar

Hali vakti yerinde bir İstanbul Beyefendisi idi Hacı Ahmet Bey¹⁹ XIX. yy'ın sonlarında, Kanlıca'daki dedesinden yadigâr arsa üzerinde bir müddet sonra yaptıracak olduğu yalının, denizden arka yola kadar uzanan hayli uzun bahçe duvarını inşa ettirmek istiyordu. İnşaat kalfasına; *Usta ve amele takımını Kanlıca'dan kur* demişti. O senelerde sıklıkla Mısır'a gidip geliyor bazen de aylarca orada kaldığı oluyordu.

İmparatorluğun son demleri sürerken, Balkan savaşları, dış borçlar, vergiler elbette ki Boğaz köylerinde yaşayan mütevazı insanlara da yokluk, sefalet, parasızlık şeklinde yansıyor, iş bulmaları, evlerine aş yetiştirmeleri büyük müşkül haline dönüşüyordu.

Bu zaat-ı muhterem, İstanbul'a her gelişinde Kanlıca'ya da uğruyor, duvar inşaatının gidişatını bizzat görmek istiyordu. Duvarın tamamlanmasına yüz tutan her defasında kalfasına; *Olmadı, başka takım kur, sökülsün yeniden yapılınsın* diyordu. Kalfa emir kulu idi. *Aman Beyim...* demeye hiç fırsatı olmamıştı. Çalışan ustalar, ameleler her defasında emeklerinin karşılıklarını bahşişleri ile beraber aldılar, çalıştıkları sürece geçim derdi görmediler. Duvar defalarca söküldü yeniden inşa edildi. O yıllarda kimse nedenini çözememişti.

Aradan neredeyse tam bir asır geçti. On yıl öncesinde Kanlıca tarihini araştırırken, o günlerde yüz yaşına yaklaşmış olan, Emine Sakkaf Hanım ile bir söyleşi yapmışım. Emine Hanım, Kanlıcalı eski Tulumbacı Reisi²⁰ Hüseyin Reis'in kızıydı. *Bak evladım, sana bir şey anlatacağım, pek kimse bilmez, ben çocuktum bana da babam anlatmıştı. Hacı Ahmet Bey'in yalısında bir bahçe duvarı vardı. Bey onu defalarca yıktırdı yaptırdı. Nedenini bilir misin? O yokluk yıllarında Kanlıcalılara daimi ekme kapısı olsun istemişti. Nice aile bu sayede kimseye muhtaç olmadan geçindi yaşadı.* Bu söyleşimiz bende çok derin izler bırakan bir hatıra oldu.

Fakiri, fukarayı, ihtiyacı olanı, muhtaç kalanı, sadaka ile geri göndermek değildi önemli olan. Hacı Ahmet Bey, çalışanların alın teri emeklerinin karşılığını ödeyerek bir anlamda onların onurlarını da korumuştur. Bu insanların yıllar sonraki karşılaşmalarında, ne alanın boynu bükük mağduriyetinden, ne de verenin mağrur tavrından söz edilecekti.

Bu yaşanmış hikâyelerde karşımıza çıkan en kayda değer şey, toplum fertlerini birbirine yaklaştıran, bir arada olmalarını sağlayan, korku ile değil sevgi ile sıkıca bağlayan yüksek hasletlerdi. Ne yazık ki bunlar günümüz toplumu için belki de yadırganacak kadar hayalî gözükten yaşanmış olaylardır. Bunların ortaya çıkarılarak kaleme alınması, yaşadığımız çevreye ve birey olarak her birimize değer katar.

Derlenmeleri ise, bizleri biz yapan çevremize aidiyet duygumuzu pekiştirerek geleceğe bir iz bırakmak için hoş bir vesiledir. Herkes kendince bir katkı sağlamalı, kültür tarihimize şu veya bu şekilde notlar düşerek, geçmiş ve gelecek kuşaklar ile bir bağ oluşturmalıyız.

Süreç ve Sonuç

Kişilerin ve toplumların tercihleri vardır.

Uzun bir süreç yaşandı, ancak bu çok yönlü kültür birikimlerimize yeterince sahip çıkılmadı! Süreç de bu duruma bağlı olarak maalesef olmaması gereken bir biçimde sonuçlandı. İdarecilerimiz ve toplumumuz, *tarihsel çevre bilinci* ve bunun ayrılmaz parçası halindeki *tarihsel çevre kaygısı* kavramlarının neler ifade ettiği konusunda yeterince bilgi sahibi olmadıkları için bu konuya yeterince ve gereğince eğilmelerini dolayısı ile duyarlı davranmalarını beklemek gerçekçilikten uzaktır. Bu durumun çeşitli nedenleri bulunmaktadır; ben bu nedenlerin sadece ve sadece ekonomik kökenli olduklarını düşünmüyorum.

Mimarlık fakültesinde bizleri yetiştiren değerli hocalarımız daha bizler mesleğimize ilk adımları attığımız öğrencilik günlerinden beri şunu söylüyorlardı; *Bu güne değin çok değerli meslektaşlarımızı yetiştirdik fakat şimdi hiç birisi olması gereken yönetsel mevkilerde değiller.* Bu cümle yaklaşık 30 yıl önce zihnimde kazınmıştır. Çoğu uzman meslektaşımız, tarihsel çevremizin korunmasına yönelik, kamu menfaatleri için kurulan derneklerden, vakıflardan, sivil toplum kuruluşlarından, yerel yönetimlerden, hatta üniversitelerden uzaklaşarak bireysel olarak yollarına devam ettiler. Bu büyük bir mesleki eksiklik ve talihsizliktir. Böyle bir tespit ile yola çıkıldığında, mülki amirler ve özellikle yerel yönetimlerin idarecileri, koruma yaklaşımlarına her yönden sahip çıkmalı ve bu çalışmalara yönelik teşvikleri sağlayarak kurumsal ve hatta bireysel ölçekli olarak destek vermelidirler.

Bu konuda mimarlık penceresinden bakıldığında da, sosyolojik yapının bilimsel araştırma yöntemleri kullanılarak gerçekçi bir biçimde irdelenmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır ki, buna bağlı mekânsal tasarımlara doğru veri tabanı oluşturulabilin.

Maalesef bir türlü kontrol altına alınamayan ve kente göç dalgaları ile artan Boğaziçi nüfusu nedeniyle, söz konusu bu coğrafyanın özgün doğal yapısı takt sınırlarının üzerinde bir baskıya maruz kaldı. Bu konudaki en büyük ve geniş direnç noktaları ise kamu ve özel mülkiyete ait korular ile mezarlık alanlarıdır. Farklı türdeki sık dokulu ağaçları barındıran ve hayli geniş alanlara yayılmış olan bu son derece kıymetli yeşil alanlar, Boğaziçi'nde denizi gören yamaçlara yayılmışlar ve kısmen de olsa bir koruma sağlamışlardır.

Bu nedenle, özellikle son 50-70 yıl içinde yapılan gecekondu vb. yapılar, köy içlerindeki mevcut yerleşim dokusu ile kaynaşma arayışına girmişlerse de bu zemini pek bulamamışlardır. Bunun yerine, o yıllarda halen çok cazip halde bulunan Boğaziçi'nin boş yamaç alanları çok daha kolaylıkla ve hızlıca iskân edilmiştir. Anadolu'nun belli bölgelerinden gelenler, yine kendilerinden kısa bir süre önce buraya gelerek yerleşmiş olanların çok yakın çevrelerini mesken edinerek, zaten hayli yakından tanıdıkları bu yaşam tarzlarını, tamamen farklı bir coğrafyada devam ettirmişlerdir.

Oysa Boğaziçi kültürü içinde yer alan bir önceki toplumsal yapı, daha farklı bir biçimde, daha sağlam bir zemine dayanmaktaydı. Nedeni ise, hayli uzun yıllara dayanan ve insanların birbirlerini yakından tanıyarak güven tesis ede-

bilmelerine imkân sağlayan zaman aralığına sahip olunmasıydı.

Bu çok hızla gelişen bir süreçtir. O kadar hızlı oldu ki, toplumsal yapıyı oluşturan farklı kültüre sahip insanların birbirlerini tanımalarına ve anlamalarına imkân bulunamadı. Yüzyıllardır sahilhanelerde yalılarda yaşamlarını sürdüren aileler ve bu ailelere mensup olan insanlar ile tanışıp kaynaşmak şöyle dursun, köy içindeki yerleşik nüfus ile gerçekleşmesi beklenen yakınlaşmalarda bile büyük sorunlar yaşandı. Ne yazık ki çok kısa zaman aralığında, çok hızla değişen bu süreç nedeniyle, toplumsal mutabakat iki taraflı olarak da sağlanamamıştır.

Üzerine eğildiğimiz bu konuların sosyolojik bakış açısı ile ele alınması, bilimsel yollarla irdelenmeleri, ana ve alt başlıklarının tespit edilmesi ve çözüm yollarının üretilmesi elbette önemlidir. Ayrıca yakın tarihli sosyolojik fotoğraf ve bu fotoğrafın verileri de dikkate alınmalıdır. Ortaya çıkacak sonuçlara göre, makro ölçekli kentsel planlamaların yanı sıra, beldelere ve mütevazı yerleşimlere yönelik daha küçük ölçekli mekânsal ve mimari çözümlerin de üretilmesi son derece önemli ve gereklidir.

Sunumumu tarihsel, sosyo-kültürel ve mimari çevreme bakışımı ortaya koyan bir cümlemin ışığı ile tamamlıyorum.

Yazmak bir eylemdir; tarihe tanıklık eder, geçerli ve gerçekçi kılar!

Bu cümle, belgesel ve tarihsel nitelikte hazırlanacak her türlü doküman veya yayın için geçerlidir. “Kanlıca; Boğaziçi’nde Bir Köy” kitabı, bu mütevazı beldenin ailemize yedi kuşak boyunca sağladığı yaşam imkânlarına karşılık, benim bu köye duyduğum vefa borcumun elle tutulan bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır.

Akademisyenlerin veya herhangi bir titri bulunmayan kişilerin bu çalışmaların içerisinde kolektif veya bireysel olarak yer almaları, kültürel mirasımıza çok yönlü olarak sahip çıkılması ve toplumsal hafızanın kayıt altına alınabilmesi bakımından büyük bir fayda sağlayacaktır.

El birliği ile yapılacak tüm bu çalışmaların, bizler ile gelecek kuşaklar arasında ışıklı bir köprü olmasını dilerim.

Dipnotlar

- 2 Sanat ve mimarlık tarihçileri, bu tarih aralığını farklı yıllar arasında yerleştirebilmektedirler; ancak bu tebliğ içinde yer alan bilgiler doğrultusunda atfedilen aralık XVI. yy ortaları ile XIX. yy ortaları arasında kalan zaman dilimidir.
- 3 Büyük saray olarak adlandırılan yapılar topluluğu, günümüzde Sultanahmet Meydanı ve yakın çevresindeki bölgede inşa edilmiş olan çeşitli büyüklükteki Bizans imparatorluk yapılarının tümünü kapsamaktadır.
- 4 Blakhernae bölgesi, tarihi yarımadaının kuzey bölümünde, Marmara’dan Haliç’e uzanan kara surlarının doğu kesiminde, günümüzde Edirnekapı olarak bilinen İstanbul’un 6.tepesi (Kharsia Plye) üzerinde, Haliç’e bakan yamaçlar olarak konumlandırılmaktadır.
- 5 Çeşitli büyüklükteki teknelerin karaya çekilerek bakım ve onarımların yapıldığı alanlar.
- 6 Kayık, sandal vb. nispeten küçük sayılabilecek teknelerin fırtına, akıntı vb. olumsuz doğal şartlardan etkilenmeksizin barındırılabilirdikleri, üç tarafı rıhtım duvarları ile çevrili ve deniz ile bağlantısı olan, adeta havuz niteliğinde yer.

- 7 Eskiden kayık sandal vb. kürekle idare edilen teknelerde kürek çeken kişi
- 8 Deniz yolları; Şehir Hatları işletmesi.
- 9 Bu akıntı; Karadeniz'e boşalan büyük nehirlerin yaratmış olduğu seviye farkının yanında ve buna bağlı olarak Akdeniz'in yoğunluğu yüksek, çok daha tuzlu haldeki sularından kaynaklanmakta ve ortalama 40mt. derinlikten daha düşük seviyelerde bulunmaktadır.
- 10 Palamar İskeleleri; çeşitli büyüklükteki teknelerin yanaşmalarına ve geçici olarak rıhtıma bağlanmalarına olanak tanıyan, genellikle iskele meydanının nispeten korunaklı bir yerindeki rıhtımına inşa edilmiş iskelelerdir.
- 11 Manzume tanımı için bkz. "Manzumeden Yalıya" bölümü
- 12 Mihr güneş, abat mamur anlamlarını taşırlar. Aslında Mihr-i Abad olarak olarak kullanılan bu kelime zamanla Mihriabad ve daha sonra da Mihrabat şekline dönüşmüş ve bu haliyle kullanılmaya başlanmıştır. Bu kuru ve körfezin ismi, Lale Devrinde, Padişah III. Ahmed'e Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılarak hediye edilen küçük bir kasırdan almıştır.
- 13 Cami veya kutsal sayılan ibadet mekânlarının hemen yakın çevresinde yer alan mezarlık alanı
- 14 Muvakkit kelimesi vakit kelimesinden türetilmiştir. Muvakkithaneler, halka zamanı ve ibadet saatlerini hatırlatan küçük ölçekli yapılardır. Genellikle cami ya da mescitlerin bahçelerinde veya çok yakınlarında inşa edilmişlerdir. İçlerinde hassas bir saat bulunmaktaydı.
- 15 1934 tarihinde kabul edilen soyadı kanunu gereğince, o yıllarda aile reisimiz olan Hüseyin Fuat Bey, aile seçerisinde en üstte yer alan "Adana Hâkimi Ramazan Bey" kişisini göz önünde bulundurarak bu soyadını almıştır.
- 16 "Kanlıca; Boğaziçinde Bir Köy" 2016 yılında İON Mimarlık Yayınları'ndan çıkmıştır.
- 17 Kıyıcı; Sandalları bulunmayan, ancak sadece sahil kenarlarından ve rıhtımlardan balık avlayabilen oltaçılar
- 18 Mapa; bir ankraj demiri ile zemine veya rıhtım duvarına monte edilmiş hareketli demir halka. Genellikle teknelerin halatlarının bağlanması için kullanılmaktadır.
- 19 Hacı Ahmet Bey, sonradan Ramazanoğlu soyadını alan ailenin 3.kuşak reisidir.
- 20 Eskiden itfaiye teşkilatının bulunmayışı nedeniyle, her köyde bir veya birkaç su tulumbası bulunur, tulumbanın taşıyıcıları olan takım yangın yerine ne kadar hızlıca yetişebilirse o derece makbul sayılırlardı. Aralarında en deneyimli ve sözü geçen kişi ise bu takımın idarecisi sayılarak Tulumbacı Reisi olarak adlandırılıyordu.

*Beykoz'un ekonomi
Politigi*

Mevcut Verilerin Işığında Beykoz'un Ekonomi Politikası

Yaşar BÜLBÜL¹

Öz

İstanbul'un en eski yerleşim, sanayi ve tarım merkezlerinden olan Beykoz'un ekonomik yapısına yönelik bu çalışma, kentsel yaşamın doğal ve zorunlu bir sonucu olan ilçeler arası iç içeliği dikkate alarak, İstanbul'un diğer ilçelerinden soyut bir tespit yapmaktan kaçınmaktadır. Bilinmektedir ki ilçe sakinlerinin önemli bir kısmı diğer ilçelerde çalışmakta, aynı şekilde de ilçede mevcut iş yerlerinin sahip ve çalışanlarının bir kısmı da diğer ilçelerde ikamet etmektedirler. İstatistik ve bilgiler elverdiğince Beykoz özelinde kalınmıştır. Bunun mümkün olmadığı durumlarda İstanbul'un genel istatistikleri kullanılmış, bir oranlama dâhilinde ilçeye indirgeme yapılmıştır. İlçenin sahip olduğu ekonomik yapı ve potansiyel tespit edilmiş, ilçenin çekirdek yetenekleri doğrultusunda rekabetçi bir performans gösterdiği ve gösterebileceği faaliyet alanlarının, ekonomiyle çok sıkı ilişkileri olan sosyal ve fiziksel boyutlar (arazi yapısı ve altyapı) dikkate alınarak tespit edilmesi hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: Vizyon2023, Lojistik köy, Teknopark, Organik Tarım, Ekoturizm, Tabiat Parkı

Bu bildiri de mevcut veriler ışığında Beykoz ilçesinin iktisadi yapısı ve potansiyeli hakkında bilgi verilecektir. İlçe bazında bilgiye ulaşamadığı durumlarda İstanbul ili genelindeki istatistiklerden faydalanılacaktır. Bu çalışma, kentsel yaşamın doğal bir sonucu olan ilçeler arası iç içeliği dikkate alacaktır. Çünkü Beykoz ekonomisini İstanbul'un diğer ilçelerinin ekonomisinden bağımsız düşünmek, sağlıklı sonuçlara götürmez. Bunun nedenleri arasında Beykoz sa-

1 İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, e-posta: yas.ar.bulbul@medeniyet.edu.tr

kinlerinin diğ er ilçelerde çalışıyor olması, aynı şekilde de Beykoz'da mevcut iş yerlerinin sahip ve çalışanlarının başka ilçelerde ikamet ediyor olmaları yer almaktadır.

Ancak olabildiğince Beykoz özelinde kalınacaktır. Beykoz'a ait bütün istatistiklerin kullanılmasına özen gösterilecektir. Bu imkanın olmadığı durumlarda İstanbul'un genel istatistikleri kullanılarak bir oranlama dâhilinde ilçeye indirgeme yapılacaktır. İlçenin sahip olduğu iş ve faaliyetlerinde veya mal ve hizmet üretiminde yararlandıkları maddi veya maddi olmayan tümunsurların analizini hedefleyen İktisadi Durum Analizi, ilçenin çekirdek yetenekleri doğrultusunda rekabetçi bir performans gösterebildiği faaliyet alanlarını, bunun yanı sıra rekabetçi olmayan bir ölçekte faaliyette bulunduğu halde rekabet potansiyeli barındıran sektörleri tespit edecektir.

Bu bağlamda birbiriyle çok sıkı bir ilişkisi olan 3 farklı boyuttan (sosyal, ekonomik, fiziksel) sadece ekonomik ve kısmen de ekonomik yapıyla doğrudan ilişkili altyapı özelliklerini kapsayan fiziksel koşulları ele alacaktır.

İstanbul'un Türkiye Ekonomisindeki Yeri

2018 sonu itibarıyla Türkiye ekonomisi Dünya Bankası verilerine göre 767 milyar dolarlık bir büyüklüğe sahip olup, dünya sıralamasında 19. sırada yer almaktadır. Yine aynı verilere göre kişi başına gelirin de 9 bin 311 dolar olduğu hesaplanmaktadır. İstanbul'un Türkiye ekonomisinin dörtte birinden daha fazla bir oran olan %27'sini oluşturduğu hesabından yola çıkarsak, bu durumda İstanbul'un gayri safi milli hasılasının Türkiye ekonomisinin %27'sine denk gelen 207 bin milyar dolar olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu rakamı da İstanbul'un nüfusu 16 milyona bölersek, İstanbul'da kişi başına gelirin 13 bin doların biraz altında olduğu sonucuna varırız. İlçe farklılıklarını da göz önüne aldığımızda, bölgede kişi başına gelirin 12.000-14.000 USD arasında değerlerde olduğu tahmin edilmektedir. Beykoz'un bu toplamdaki net payı konusunda elimizde istatistikî veriler olmamakla birlikte, mevcut ilçeler arasında çok ön planda olmadığıni söylemek mümkündür.

Türkiye 2023 vizyonu Türkiye ekonomisinin dünyanın 10. büyük ekonomisi olmasını hedeflemektedir. Bu gayri safi milli hâsılayı 2 trilyon dolara, kişi başına milli geliri 25 bin dolara çekmektedir. Bu hedeflere yönelik gerekli önemli adımların atıldığını gözlemlemekteyiz. Bu adımların önemli ayakları İstanbul'da yer almaktadır. İstanbul Finans Merkezi bunlar arasında en önemlisi olarak öne çıkmaktadır. Vizyon 2023 çerçevesinde söz konusu olan büyümeye en büyük katkıyı İstanbul'un sağlaması gerekecektir. Bu halde İstanbul'un gayri safi milli hâsılasının 2023 vizyonu çerçevesinde 540 milyar dolar olması gerekecektir. Bu, asgari bir değerdir. İstanbul'un yüzde 27'lik katkısını koruduğu dikkate alınarak hesaplanmaktadır. Nüfusu 20 milyona vardığı takdirde kişi başına değer 27.000 dolar olacağı görülmektedir. Bu bildirinin konusu bu muhammen değerlere Beykoz'un yapabileceği katkıları tespit etmektir.

Beykoz'un Ekonomi Politığı

Bu tespitleri yaparken öncelikle yüksek katma değerli sektörlerin Beykoz'daki yansımalarını ele alacağız.

Beykoz ve Yüksek Katma Değerli Sektörler

Türkiye açısından yüksek katma değerli sektörler olarak *i.)*finans, *ii.)* sanayi (savunma) *iii.)*enerji koridoru ve *iv.)* ulaşım koridoru olmayı görmekteyiz.

Beykoz ve Finans Sektörü

Finans sektörü verimlilik açısından en avantajlı sektördür. Türkiye'nin 2023 vizyonunda en önemli konuma sahiptir. İstanbul'da Ataşehir'in finans merkezi yapılmasıyla ilgili çalışmalarda, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin kentte 7 noktada altyapının geliştirilmesi ve İstanbul'un uluslararası finans merkezi (İFM) olması için yaptığı plan, ulaşım ağı, konut ve ofis alanları, nüfus yoğunluğu, sağlık ve turizm imkânları, alt yapı yatırımları gibi birçok yönden kentin bir bütün halinde finans merkezi olması için yol haritası niteliği taşımaktadır. Planda İstanbul'un İFM olarak geliştirilmesi için kentin fiziki altyapısının mevcut durumunun tespit edilmesi ve altyapının geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bunu belirlerken de Ataşehir dâhil, kentteki yedi noktanın mevcut durumu ve gelişim öngörüsü yapılmıştır (bkz. Kalkınma Bakanlığı [2015]).

Raporda bu yedi bölge belirlenirken, finans kuruluşlarının yer aldığı bölgeler olmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca kentin yeni konut ve ofis alanları ile konaklama ve eğlence tesislerinin durumu da bu bölgelerin seçilmesinde etkili olmuştur. Tespit edilen bölgeler şunlardır: Yenibosna – Basın Ekspres aksı, Kağıthane-Cendere bölgesi, Ataşehir-Kozyatağı bölgesi, Büyükdere-Levent-Maslak aksı, Topkapı-Maltepe-Bayrampaşa bölgesi, Ümraniye bölgesi ve Kartal bölgesi.

Görüldüğü gibi Beykoz bu bölgeler arasında yer almamaktadır. Fakat dikkat çekici bir husus, bölgenin finans merkezlerinden Ümraniye'ye komşu olmasıdır. Bu şekilde Beykoz'un gerek finans merkezinin ihtiyaç duyduğu hizmetleri sağlama noktasında bir üs olması, gerekse finans merkezi çalışanlarının ikamet ettiği bir bölge olması mümkün olacaktır. Beykoz geleceğe dair planlarını yaparken finans merkezi yapılanmasını dikkate aldığı takdirde, ilçe ekonomisine ciddi katkılar sağlanacağı aşikardır.

Beykoz ve Sanayi

Beykoz 1960 ila 1995 yıllarında birçok bölgeden çok ciddi göç almış, bu tarihten sonra Beykoz Kundura, Paşabahçe Cam Fabrikası, Tekel Beykoz Rakı Fabrikası'nın kapanmasıyla bu göç durmanın ötesinde, ilçe dışarıya hem işgücü hem de nüfus göçü vermeye başlamıştır. Son sayımda nüfusun azalarak 250 binin altına düştüğü görülmektedir.

İstatistiklere göre, 2015 yılında çalışan sigortalı sayısı 64.983 iken, 2016 yılında 60.437 ve 2017 yılında 58.158 olarak gerçekleşmiştir. Yıllar geçtikçe bir azalma

olduğu görülmektedir. Her geçen yıl çalışan 4/ A bordrolu sayısının azalış göstermesi, buna mukabil BAĞ-KUR'lu sayısının artması gösteriyor ki, sigortalı istihdam sağlayan sektörler Beykoz'dan çekilmekte, küçük işletmeler faaliyetlerini artırmaktadır.

Beykoz'da sanayinin ilçeyi terk etmesiyle yaşanan dışarı göçü önleyecek ve bu gidişata dur diyecek önemli bir adım atıldığını görmekteyiz. Beykoz'da belediye ve Türk-Alman Üniversitesi işbirliğiyle en az 1 milyon metrekaarelik alanda teknopark kurulması planlanmaktadır. Bilindiği gibi teknoparklar bölgesel ekonomik kalkınma üzerinde olumlu etki yapmakta; park içindeki şirketlerin performanslarını geliştirmede önemli katkı sağlamakta; Ar-Ge çeşitliliğine destek vermektedir. Teknoparklarda bulunan şirketler, diğer yerlerdeki benzer şirketlerden daha yüksek büyüme oranlarına sahiptir; buradaki şirketler finansmana erişim konusunda daha az sorunla karşılaşmaktadır; burada yer alan yeni teknoloji tabanlı firmaların, diğer lokasyonlardaki benzer şirketlerden önemli ölçüde daha fazla yeni hizmet başlattıkları gözlemlenmiştir (Bül-bül ve Özbay [2010], ss. 70-76). Yapılması planlanan teknoparkın bölgenin yüksek teknoloji ürünleri üretmesi açısından bir üs olması durumunda, bu ilçeye ciddi bir prestij ve girdi sağlayacak; ilçenin tercih edilmesine katkı verecektir.

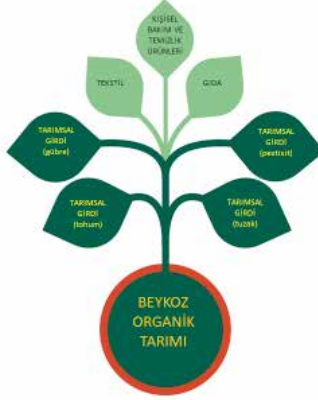
Organik gıda, organik tekstil, organik tarımsal girdi (gübre, tohum, pestisit,...), organik kişisel bakım ve temizlik ürünleri, günümüzde talebi gitgide artan bir pazar özelliği arz etmektedir. Bu endüstrileri barındıran ve yepyeni bir fikir olan organik organize sanayi bölgesi(organik eko-endüstriyel park), katma değeri yüksek bir sektörde endüstriyel yapılanmayı sağlayarak Beykoz'un dışarı giden nüfusunu geri çekmeyi sağlayacak önemli bir teşebbüs olacaktır. Eko-endüstriyel park, işletmelerin atıklarını azaltmak; kaynakları, ekonomik kazancı ve çevresel kaliteyi artırmak amacıyla çevre dostu bir şekilde tasarlanan organize sanayi bölgesini temsil etmektedir. Buna göre eko-endüstriyel park, enerji ve hammadde kullanımında atıkların en aza indirilmesinin istendiği malzeme ve enerji alışverişinin planlandığı ve ekonomik, ekolojik ve sosyal ilişkilerin tesis edildiği bir ekosistemdir (PCSD (1997).

Bilindiği gibi, Türkiye'deki toplam organik ürün ticaret hacminin %85'i ihraç edilmekte olup bunun %75-80'i Avrupa kıta ülkelerine yapılmaktadır. Önerilen bu organize sanayi bölgesi, Beykoz'un azalan sanayi yatırımları dolayısıyla ilçeyi terk eden nüfusu geri çağırmanın yanı sıra, konumunun uygunluğu nedeniyle kurulması tavsiye edilen lojistik köyü besleyecek ve ondan yararlanacak bir yatırım alanı olacaktır.

Bu organik organize sanayi bölgesinin eko-endüstriyel, yani çevre dostu bir park olması, Beykoz'un mevcut dokusuna gerekli hassasiyeti göstermiş olacaktır.

Eko-endüstriyel parkın temel ekonomik faydaları, doğrudan ve dolaylı istihdam yaratma; atıkların geri dönüşümü, kaynak ve enerji tüketimindeki azalmalar nedeniyle maliyet tasarrufunun ve artan rekabet gücünün sağlanması olarak ifade edilmektedir. Eko-endüstriyel parkların daha fazla doğrudan yabancı yatırım çektiği de rapor edilmektedir. Dolaylı faydalar arasında, beceri geliştirme ve eğitim, teknoloji transferi, olumlu imaj ve bölgesel kalkınma yoluyla dolaylı istihdam yaratma sayılabilir (UNIDO, (2017), s.13).

BEYKOZ ORGANİK ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ (BOOSB)

Eko-endüstriyel parklardan elde edilen çevresel faydalar çok çeşitlidir ve kirlilik seviyelerinin azaltılması, kaynakların daha verimli kullanılması (örneğin hammaddeler, su, enerji), biyolojik çeşitliliğin ve doğanın korunması ve atıkların azaltılması, yeniden kullanılması ve geri dönüştürülmesi, bunlar arasında dikkat çekmektedir.

Eko-endüstriyel parkların gelişiminin sosyal faydaları, yerel işlerin yaratılması, daha iyi çalışma koşullarının sağlanması, yerel toplumun refahı ve toplumun sosyal erişiminin geliştirilmesi, suçun önlenmesi ve daha güvenli bir ortamın sağlanmasından oluşmaktadır. Eko-endüstriyel parklar genellikle gelişmekte olan ülkeler için özellikle önemli olan bir sosyal altyapının oluşturulmasını da içerir. Örnek olarak mesleki eğitim merkezleri, beceri geliştirme eğitimi ve daha geniş kitlelere ulaşan hizmetler verilebilir (UNIDO, [2017], s.13).

Enerji Koridorunda Beykoz'un Yeri

Beykoz Ocak 2020'de devreye girmesi planlanan Türk Akımı projesi üzerinde yer almamaktadır. Ancak bunun Türkiye ekonomisine sağlayacağı katkıdan dolayı artacak olan refahtan dolayı olarak faydalanması söz konusu olacaktır.

Ulaşım Koridorunda Beykoz'un Yeri

Beykoz iki kıtalararası köprüye sahip bir ilçedir. Bu konum lojistik merkez (köy) olması konusunda neredeyse eşsiz bir fırsat üretmektedir. Deniz kıyısında olması da, Beykoz'a muazzam bir lojistik köy konumu kazandırmaktadır. Bilindiği gibi en az 100 hektara sahip olması gereken lojistik köylerin, yerleşim bölgelerinden uzakta konumlanması etkin çalışmalarını açısından çok önemlidir. Ulaşım bağlantılarının sayısı, lojistik köyün işlevselliğini belirleyici bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Lojistik merkezin yerinin belirlenmesi önemli bir adımdır. Farklı taşımacılık modlarının aynı anda kullanılabilmesi, yer seçimini öncelikli etkileyen kriterdir. Seçilecek yerin demiryolu, havayolu, karayolu ve denizyolu bağlantılarının olmasına dikkat edilmelidir.

Bilindiği gibi, bir lojistik merkez üç temel kriter ile değerlendirilmektedir; (i) jeostratejik, (ii) arazinin uygunluğu ve (iii) planlama güvenliği. Bu üç kriter, alt kriterleri ve ağırlıkları şu şekilde verilmektedir (İzmir Ticaret Odası [2008], s. 5):

Jeostratejik (%60): Konum (%40), Taşıma Bağlantı Ağları (%20)

Arazinin uygunluğu (%25)

Planlama Güvenliği (%15)

Jeostratejik kriteri lojistik merkezin yer seçiminin stratejik olarak değerlendirilmesi için tanımlanmıştır ve önemi %60 olarak belirlenmiştir. Lojistik merkezinin merkezi yük taşıma noktalarına göre konumu ve taşıma ağlarına bağlantısı jeostratejik kriterinin iki alt kriteri olarak tanımlanmıştır. Uzman görüşleri doğrultusunda arazinin uygunluğu kriterine %25 önem verilmiştir. Bu kriter altında, mevcut ve gelecekte beklenen kapasite kullanımı, arazinin büyüklüğü ve genişletilebilirliği, çevreye etkileri vb. konular ele alınmaktadır. Son kriter olan planlama güvenliği ile arazinin tek veya çok sahibinin olması, kamu veya özel mülkiyet olması gibi özellikler ile ulusal veya bölgesel planlar açısından uygunluğu ele alınmaktadır. Her kriter altında, çeşitli göstergeler tanımlanmıştır.

Türkiye’de lojistik köy sayısı, henüz aktifleştirilmemiş olanlarla birlikte 16’dır. Almanya’da 30’dan fazla lojistik köy bulunurken, kıtaların geçiş noktası olan Türkiye’de bu sayının halihazırda 16 olması, bu alanda henüz ciddi bir açığıımızın olduğunu göstermektedir. Beykoz bu hususu gündeme almalı ve bu konuda yukarıda belirtilen kriterler çerçevesinde fizibilite çalışması yapmalıdır.

Lojistik köyün bölgeye bizzat getireceği katma değer yanında, karayolu ve köprü yatırımı sadece ekonomik büyümeyi anında teşvik etmekle kalmaz, aynı zamanda güvenliği artırır, işletme maliyetlerini düşürür ve verimliliği artırır. Ayrıca şu sektörleri de destekler: Tarım, ormancılık, balıkçılık ve avcılık, madencilik, inşaat, imalat, toptan ticaret, perakende satış, nakliye ve depolama, finans ve sigorta, gayrimenkul ve kiralama ve leasing, profesyonel, bilimsel ve teknik hizmetler, eğitim hizmetleri, sağlık hizmetleri ve sosyal yardım, sanat, eğlence, konaklama, yiyecek hizmetleri ve içme yerleri vb. (Black ve Shair [2019])

Geleneksel Sektörlerin Yüksek Katma Değerli Açılımları

Organik Tarım

İlçelere göre tarım alanı kullanımı hektar cinsinden veren aşağıdaki tabloda, Beykoz ilçesinin toplam tarım alanının diğer ilçelere kıyasla çok küçük bir alan olduğu görülmektedir.

İlçelere Göre Tarım Alanı Kullanımı, 2013 (Hektar)

Yerleşim	Toplam İşlenen Tarım Alanı	Sebze Bahçeleri Alanı	Süs Bitkileri Alanı	Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler Alanı
İstanbul	70.899	3.620	49	64.500
Beykoz	1.398	706	23	103

İstanbul'un 71 bin hektara varan tarım alanının sadece 1398 hektarının (%0,19) Beykoz'da olması, ilçe ekonomisinin de tarım sektörünün çok ön planda olmadığını düşündürmekle beraber, Beykoz'un bu sektörde önemli bir açılım yapma hazırlığında olduğunu, katma değeri düşük geleneksel tarımdan, katma değeri yüksek organik tarıma bir yönelme olduğunu gözlemlemekteyiz.

Dünya Tarım Hareketleri Federasyonu'nun (IFOAM) 2015 Yılı Yıllık Raporuna göre 2014 yılında Dünyada 172 ülkede yaklaşık 43,7 milyon hektar organik tarım alanında 2,3 milyon organik üretici tarafından organik tarım yapılmıştır. Dünyadaki tarım alanlarının henüz %1'inde organik tarım yapılmakta, ancak organik tarım alanları 1999 yılına göre %300 artmış durumdadır. 2014 yılı başı itibarıyla dünya organik tarım ticaretine ve iç pazar tüketimine konu olan değer 80 milyar dolardır. Dünya organik tarım ve gıda ürünleri pazarındaki başlıca ülkeler Amerika ve Avrupa'da yer alan gelişmiş ülkelerdir. Dünyada kişi başına en çok organik ürün tüketen ülkeler arasında İsviçre, Lüksemburg, Danimarka geliyor.

Organik tarımın gelişiminin, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile de yeniden şekillenen sürdürülebilir üretim ve tüketim anlayışı ile yeni bir döneme girdiği görülmektedir. Bu dönem Organik 3.0 olarak adlandırılmaktadır. Bilindiği gibi, organik gelişim 1900'lü yılların başında tarımda radikal bir değişim ihtiyacının görülmesiyle Organik 1.0 dönemi adı altında 1900'lü yılların başında başlamış; Organik 2.0 dönemi ile 1970'li yıllarda standart ve yasal dayanaklar oluşturulmuş, Organik 3.0 dönemi ise organik tarımı, gezegenimizin karşılaştığı sorunların çok taraflı çözümünün bir parçası olarak konumlandırmayı hedeflemiştir. 2015 yılı, Birleşmiş Milletler tarafından 2030 yılına kadar yoksulluğu sona erdirmek, eşitsizlik ve adaletsizlikle mücadele etmek ve iklim değişikliğinin üstesinden gelmek amacıyla belirlenen 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi'nin (SDGs) ilan edilmesi ve COP21 İklim Değişikliği Paris Konferansı gibi çok önemli gelişmelere sahne oldu. Bu gelişmeler, organik tarımın yoksulluk, açlık, su kaynakları, sürdürülebilir üretim ve tüketim, iklim değişikliği, ekosistem ve biyolojik çeşitlilik ile ilgili hedeflere ulaşmak için önemli bir role sahip olduğunu göstermektedir (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, [2019]).

İstanbul'un en yüksek organik tarım potansiyeline sahip ilçelerinden biri olan Beykoz bölgesinde büyük projeler ve çiftliklerin mevcut olduğunu biliyoruz. Bunların yanı sıra küçük işletmeciler de katma değeri geleneksel tarıma göre daha fazla olan organik tarıma teşvik edilmektedir. Beykoz Belediyesi Tarımsal Hizmetler Müdürlüğü ve Beykoz İlçe Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü işbirliğiyle 90 çiftçinin, 8-12 Ekim tarihleri arasında düzenlenen Bursa 17. Uluslararası Tarım, Tohumculuk, Fidancılık Fuarı (BURTARIM 2019)'a katılması, bunun güzel bir örneğidir.

Ayrıca bölgenin organik tarım potansiyeline çeşitli kurumlar tarafından da dikkat çekildiği görülmektedir. İETT'nin 'Organik Yolculuk' olarak adlandırıldığı projesi Beykoz'dan 19 köyü içine almaktadır. Ziyaretçilerin Akbaba, Alibahadır, Anadoluferi, Bozhane, Cumhuriyet, Dereseki, Elmalı, Göllü, Görele, İshaklı, Kaynarca, Kılıçlı, Öğümce, Örnekköy, Paşamandıra, Polonezköy, Poyrazköy, Riva ve Zerzevatçı'da 'organik ürün' bulabileceğine vurgu yapılan

bu proje de, ilçenin organik tarım potansiyelini harekete geçirmeye yönelik önemli bir adımdır.

Organik tarım ve gıda ürünlerinin dışında, ekolojik otel ve restoranlar, organik tekstil, sağlık ürünleri ve bunlarla ilgili mağazaların giderek çoğaldığı görülmektedir. Sürdürülebilir tarım ve kalkınma açısından birçok devlet ve ulusal/uluslararası kuruluşun organik tarımın yaygınlaştırılması, organik gıda pazarı ve ticaretinin teşvik edilmesi için büyük çaba gösterdiği bilinmektedir. Bu teşvikler ve sektörün gelişmeye açık konumu, ciddi bir yatırım alanı olarak dikkate alınmayı gerektirecek ölçüdedir. Beykoz Belediyesi'nin bu teşvik edici ve destekleyici girişiminin belirli bir plan dâhilinde artarak devam etmesi, bölge için ciddi bir potansiyel oluşturacaktır.

Turizm

İlçede sadece iki adet 5 yıldızlı otel yer almaktadır. Bu bir eksiklik olarak görülebilir. Esasında Beykoz özellikle doğa turizmine çok uygun bir bölge olarak ön plana çıkmaktadır.

Ekoturizm-doğa turizmi başlıca turizm kaynakları arasında yerini almış bulunmaktadır. Dünyada turistik tüketim şekillerinde yaşanan gelişmelerin, alışılmış tatil anlayışını da değiştirdiği açıktır. Yerli ve yabancı turistlerin beklentileri, deniz, kum, güneş üçgeninden çıkarak tabiatı keşfeden turizm anlayışına dönüşmüş durumdadır. Türkiye bu konuda önemli bir potansiyele sahip olup, Orman ve Su İşleri Bakanlığı da uygulamaya koyduğu plan ile dünyada değişen turizm anlayışına paralel olarak ekoturizm-doğa turizmini ülkenin başlıca turizm kaynakları arasına sokmak için çalışmalarını sürdürmektedir. Bu çalışmalara bağlı olarak ekoturizm ile bir yandan tabii güzellikler korunurken, diğer yandan kaliteli bir çevrede yöre halkının turizm ile ilgili aktiviteleri kontrol edilerek ülke ekonomisine ciddi fayda sağlanması mümkün olmaktadır.

Orman ve Su İşleri Bakanlığı I. Bölge Müdürlüğü tarafından hazırlanan İstanbul Doğa Turizmi Master Planı 2013-2023 çerçevesinde Beykoz'la ilgili kısmi sayılabilecek çalışmalar yapılmıştır (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, [2013]). Bu çalışmada Beykoz'da mevcut tabiat parkı olarak Polonezköy belirtilmiş, bu parkın İstanbul'un doğal bitki türlerinin tamamını bünyesinde bulundurduğu tespiti yapılmıştır. Ayrıca park içerisinde 1 adet Sülün- Keklik Üretim İstasyonu ve 1 adet Geyik- Karaca Üretim İstasyonu bulunmaktadır. Tabiat parkı içerisinde kızıl geyik, karaca, yaban domuzu, çakal, tilki, sincap, sansar, gelincik, sülün, keklük, atmaca, şahin, doğan, karatavuk, saka, üveyik, baykuş gibi hayvanların yaşadığı belirtilmektedir. Piknik, kamping, trekking, oryantiring, yürüyüş-koşu ve bisiklet yolu bulunmakla beraber köy yerleşik alanında birçok turizm tesisi bulunmaktadır.

Polonezköy Tabiat Parkı'ndan başka, Mihrabat Tabiat Parkı, Elmasburnu Tabiat Parkı, Göknarlık Tabiatı Koruma Alanı, Beykoz Korusu ve Beykoz Çayırı da Beykoz sınırları içerisinde yer almaktadır.

Tesislere geliş, geceleme, ortalama kalış süresi ve doluluk oranlarına bakıldı-

ğında; Beykoz'un tesise geliş sayısının 34.714, gecelemenin 65.141, ortalama kalış süresinin 1,88 ve doluluk oranının (%31,4) olduğu görülmektedir (İstanbul İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, [2019]). Bu rakam ve oranlar göreceli olarak düşük kalmanın yanı sıra, sektör karlılığı açısından da düşük seviyelerdir.

Bu tablo Beykoz'un ekoturizm kapsamındaki faaliyetlerden ciddi oranda pay alması için kendi bünyesinde bir turizm master planı çerçevesinde hareket etmesinin gerekli olduğunu açıkça göstermektedir.

Sonuç

Beykoz Türkiye ekonomisinin merkezi olan ve ülke GSMH'sinin %27'sini üreten İstanbul'un bir ilçesi olarak mevcut iç içeliği dikkate almak gerekliliği ihtiyatıyla yapılan bu çalışmada, yine de Beykoz'u ayrı olarak değerlendirebilecek hususlar ön plana çıkarılmıştır. Bu şekilde tespit ettiğimiz mevcut ekonomik durum ve potansiyel analizine göre, Beykoz'un yüksek katma değerli alanlardan sadece ulaşım da rekabetçi bir konuma sahip olduğu tespit edilmiştir. Jeostratejik açıdan avantajlı konumu doğu-batı ve kuzey-güney ulaşım ana arterlerinde yer alan Türkiye'de Beykoz'u çok kıymetli bir konuma sokmaktadır. Lojistik köy şeklinde bir hedef belirlenmesi son derece mantıklı ve karşılığı olan bir proje olarak görülebilir. Ayrıca Beykoz'un organik organize sanayi bölgesi şeklinde adlandırılacak bir eko-endüstriyel parka öncülük etmesi, Beykoz'un azalan sanayi yatırımları dolayısıyla ilçeyi terk eden nüfusu geri çağırmasının yanı sıra, kurulması tavsiye edilen lojistik köyü besleyecek ve ondan yararlanacak bir yatırım alanı olacaktır.

Geleneksel sektörlerin yüksek katma değerli açılımları konusunda özellikle organik tarımın büyük bir istikbal vadettiği bir dönemde, Beykoz'un da hem organik tarım açısından avantajlı olması hem de konum itibarıyla organik tarım ve gıda ürünlerinin dışında ekolojik, otel ve restoranlar ile organik tekstil vesaire gibi, alanlara uygun olması ciddi bir potansiyel arz ediyor gibi görünmektedir. Ayrıca idarenin de bu konuda teşvik edici olması, Beykoz'u katma değeri yüksek organik tarımda ön plana çıkaracak bir avantaj teşkil etmektedir.

Yine geleneksel olma özelliği arzeden bir sektör olan turizmde ise Beykoz'un eko-turizm açısından sahip olduğu avantajlarla, yüksek katma değerli ve az çevresel maliyetli bu sektörde ön plana çıkma potansiyeline sahip bir ilçe olduğu açıkça görülmektedir.

Bu potansiyeller gerekli plan ve projelendirme aşamalarının tamamlanmasıyla birlikte çıktıya dönüştürüldüğü takdirde, Beykoz'un 2023 vizyonuna yeterli katkıyı yapmasını sağlayacak niteliktedir.

Kaynakça

- Black ve Shair (2019), "The Economic Impact of Highway&Bridge Construction Investment in Virginia", https://vbtva.com/resources/docs/artba_virginia_report_final.pdf, erişim tarihi 11/11/2019
- Bülbül ve Özbay (2010), *Teknoparklar: Teknolojik Bilginin Ticarileşmesi*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları

GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (2019), <http://www.gaporganik.org/tr/dunyada-OrganikTarim>, erişim tarihi: 14/11/2019
İstanbul İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2019), *İstanbul Turizm İstatistikleri Raporu*, Ekim 2019
İzmir Ticaret Odası (2008), *Lojistik Merkez Kavramı ve İtalya'daki Lojistik Merkezler*
Kalkınma Bakanlığı (2015), İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Programı Eylem Planı, http://odop.kalkinma.gov.tr/dokumanlar/4Istanbul_Uluslararası_Finans_Merkezi_Programi.pdf (erişim tarihi: 25/10/2019)
Orman ve Su İşleri Bakanlığı (2013), İstanbul Doğa Turizmi Master Planı 2013-2023
PCSD(1997), *Eco-Industrial Park Workshop Proceedings*, October 17-18, 1996, Cape Charles, Virginia
UNIDO (United Nations Industrial Development Organization) (2017), *Implementation Handbook for Eco-IndustrialParks*

Beykoz'da Rekreasyon ve Turizm Faaliyetleri: İlçe Ekonomisindeki Durumu ve Geliştirilebilirliği

Kaan KAPAN¹

Özet

Turizm, faaliyetlerinin ilk yaygınlaşmaya başladığı andan itibaren ekonomi hususundaki etkisi hissedilerek üzerinde en çok çalışılan alanını oluşturmuştur. Özellikle de turizmin “çoğaltıcı etki” denilen, turizm harcamalarının ekonominin diğer sektörlerini de canlandıracağı, istihdamı artıracacağı varsayımına dayanan etkisi çeşitli çalışmalarda bir tür odak noktası olarak alınmıştır. Turizm ekonomisi 56 sektör ile doğrudan ya da dolaylı olarak birbiriyle bağlantılı olduğu için ekonomik etkisini kesin bir şekilde ölçmek oldukça zordur. Ancak bir şehrin ya da ülkenin gelişmesinde katma değer açısından ekonomisi için oldukça önemlidir. Turizm ekonomisinin üç saçı ayağı bulunmaktadır, bunları yönetim, yerli toplum (ev sahibi toplum) ve yatırımcılar oluşturmaktadır. Eğer turizm destinasyonu bu üç kademedeki sürdürülebilir bir turizm politikasıyla kaliteyi yakalayabilirse markalaşmayı da beraberinde getirerek diğer rakiplerinden ön plana çıkmasına neden olabilecektir. Birçok şehir kendine yönelik bir markalaşma yolu seçerek kendini ön plana çıkarmaya çalışmaktadır. Ön plana çıkarırken de mevcut olan beşerî ve fiziki çekicilik faktörlerini kullanmaktadır. Beykoz da turizm faaliyetlerinin çeşitliliği açısından zengin yerleşim birimlerindedir. Örnekle daha detaylı açıklayacak olursak; deniz turizmi (Riva), inanç turizmi (Yuşa Hz. Kabri), tarih turizmi (Anadolu Hisarı Kalesi ve Nişangahı, Yaros Kalesi, Mihrimah Sultan Cami, Küçükusu Kasrı, Hidiv Kasrı, Mecidiye Kasrı vb.) film turizmi (Beykoz Kundura Fabrikası), gastronomi

1 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, E-mail: kaan.kapan@istanbul.edu.tr

turizmi (Kanlıca Yoğurdu), doğa turizmi (Polonezköy, Göksu vb.) gibi turizm faaliyetlerinden bir çoğunu bünyesinde barındırmaktadır.

Beykoz'da turizm faaliyetlerinin gelişmesi çok çeşitli kaynaklara sahip olmakla birlikte ilçe, günümüz turizm ekonomisinden istediği katma değeri alamamaktadır. Bunun temel nedeni incelendiğinde de marka değeri açısından ön plana çıkamaması ilk olarak gözlenen problemidir. Markalaşmanın başarılı bir şekilde yapılabilmesiyle birlikte ilçenin turizm sektöründe daha da gelişeceği aşikârdır. Markalaşmanın yapılabilmesi için aranan birçok hususun (tarih, doğal güzellikler, yeşil mimari doku, eğlence, gastronomi, tanıtıcı filmler, festival vb. organizasyonlar, ulusal ve uluslararası kongre ve fuarlar, uluslararası kültür etkinlikleri) bulunmasına rağmen profesyonel olarak reklam ve tanıtımının yapılmaması turizm sektöründen ilçenin istediği geliri elde etmesine engel olmaktadır. Doğru tanıtım ile ilçenin sahip olduğu değerleri insanlara aktarımı yapılabilir. Bu çalışmayı daha da detaylandırılarak (Sakarya örneğinde yapıldığı üzere) tüm turistik verilerin dijital ortama aktarılması, Beykoz'un turizm rotalarının oluşturulması ve Argis 10.1.3. paket programı ile bölgenin turizm haritalarının hazırlanarak enformasyon hizmetler kapsamında gelen turistin gezdiği lokasyonlar hakkında bilgi alabileceği bir dijital platform oluşturulması gerekmektedir. Bu platform ile Beykoz hem sosyal medyada daha görünür kılınarak merak duygusu artırılacak hem de gelen turistin elinde bölgenin turizm tanıtım envanterinin olması sağlanacaktır. Beykoz gibi bir yerleşim birimi de turizm sektöründen hak ettiği geliri elde edebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Turizm ve Rekreatif Faaliyetler, Beykoz, Turizm Ekonomisi, Markalaşma, Dijital Enformasyon.

Turizm ve Rekreatif

Turizm ve rekreatif kavramları geçmişten günümüze alanın içinde yer almayanlar tarafından en çok karıştırılan kelimeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü gibi şaşırtıcı kurumlar tarafından her iki kelimenin sözcük anlamı açıkça ifade edilmektedir. Ama yine de alanla ilgili temel okumaların yapılmaması, temel bilgi birikiminin olmaması ya da bu husus üzerinde çok durulmaması gibi etmenlerden kaynaklı olarak karışıklıklara neden olabilmektedir.

Bu kavramlar birbiriyle karşılaştırmak suretiyle incelenecek olursa; *i.*) Turizmde yer değiştirme zorunlu iken rekreatif faaliyetlerde bu zorunluluk bulunmamaktadır. *ii.*) Turizm ekonomik açıdan yaklaşık 56 sektör ile bağlantılı bir profesyonel ilişkiler sarmalına sahip ve genellikle ücret karşılığında yapılırken, rekreatif faaliyetler daha sade ve bazı şartlarda ücretsiz olarak yürütülebilmektedir. *iii.*) Turizm faaliyetleri için genelde yolculuk süreleri 90 kilometrenin üstünde iken rekreatif faaliyetlerde bu mesafe genellikle çok daha kısadır. *iv.*) Turizm faaliyetleri genellikle konaklamalı olarak yapılması gerekiyorken, rekreatif faaliyetlerde konaklama şartı bulunmamaktadır. *v.*) Turizm genellikle küresel pazarlara açık, tanıtımı yapılmış, konaklama tesislerinin ve çekicilik unsurlarının olduğu ve bu alanlara erişim sıkıntısının

bulunmadığı mekanlar olurken rekreasyon faaliyetleri daha amatör ve yerel düzeyde olabilmektedir.

Turizm ve rekreasyon faaliyetlerinin ayırt edilmesi hususunda yukarıda yapılan karşılaştırmalar sonrasında Beykoz ilçesi incelendiğinde turizm faaliyetleri çok sınırlı bir düzeyde kaldığı tespit edilmiştir. İlçe turizm ekonomisinden birçok çekicilik unsurlarının var olmasına rağmen istediği geliri elde edememektedir. İlçe düzeyinde genel olarak rekreasyonel faaliyetlerin oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Buradan hareketle “Beykoz’da Rekreasyon ve Turizm Faaliyetleri: İlçe Ekonomisindeki Durumu ve Geliştirilebilirliği” isimli çalışmayla var olan turizm ve rekreasyon kapasitesini ortaya koyarak neler yapılabileceği üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Yöntem

“Beykoz’da Rekreasyon ve Turizm Faaliyetleri: İlçe Ekonomisindeki Durumu ve Geliştirilebilirliği” isimli çalışmamız insan-mekân-zaman çerçevesinde ele alınmıştır. İşlem adımı olarak; i.) Bu faaliyetlerin başlıca özelliklerini ve gelişme sürecini ortaya koyabilmek amacıyla temel yayınları içeren bir literatür çalışması yapılmış, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Kültür ve Turizm Bakanlığı, TÜİK ve TÜRSAB’dan veriler toplanmış, yazı, tablo ve haritalara aktarılmıştır. ii.) Elde edilen verilerin işlenmesi ve daha da detaylandırılabilmesi için Beykoz’da üç arazi çalışması yapılmış, bu çalışmalarda ilçe sakinleri, gelen turist ve yerel işletmecilerle görüşmeler yapılmıştır. iii.) Son olarak elde edilen nitel ve nicel veriler multidisipliner bir şekilde işlenmeye çalışılmıştır.

Yapılan tüm bu çalışmalar neticesinde ilçenin ekonomisi ile ilgili (özellikle turizm ekonomisi) ortaya koyulan hususlar üzerinde çalışılması durumunda turizm sektöründen elde edilecek gelirin artması beklenmektedir. Konunun daha iyi anlaşılması için tümünden gelim mantığı ile 3 başlık altında (1 Turizm ve Rekreasyon, 2.Bulgular: Çekicilik, Erişim, Konaklama, 3. Sonuç ve Öneriler) yürütülmüştür.

Bulgular

Günümüz dünyasında hizmetler sektörünün toplam üretim içindeki payı günden güne artmaktadır. Hizmetler sektörü içerisinde yer alan turizm, sistemsiz yapıyla (Roney, 2011; Hall&Page 2010; Leiper, 2000; Olalı, 1990) yaratmış olduğu ekonomik büyüklükler açısından bin yılımızın en önemli olgusu olarak görülmektedir (Hong, 2014; Aydoğdu, 2011,2012; Usta, 2005; Aydoğdu & Duman 2017).

Herhangi bir yerin (ya da ülkenin) turist çekebilme potansiyeli üç hususa bağlıdır: Turizmin temel unsurları ya da turizmin arz kaynakları denilen bu üç unsur çekicilikler, erişim ve konaklamadır-“turizmin üç A’sı” –attractions, accessibility, accommodation- (Özgüç, 2017). Aslında bu üç hususun bir mekânda bulunması o alanda rekreasyon faaliyetinden çok turizm faaliyetlerinin görülmesinin en önemli ispatıdır. Çekicilikler, turizmin yer seçiminde rol oyna-

yan coğrafi kaynaklardır ve turistin bir alanı ziyaret etme isteğini doğururlar; ulaşım ve iletişim hizmetleri erişimi sağlayarak bu ziyareti gerçekleştirirler; konaklama da kendisine ekli diğer kolaylıklarla birlikte, turistin gidilen yerde ağırılanmasını sağlar. Bunlara bir de altyapıyı eklemek gerekir ki bu da temel işlevlerin yerine getirileceği garantisini verir (Özgüç, 2017). Bu belirlenen arz kaynakları doğrultusunda Beykoz'u inceleyerek var olanı ortaya koyma ve daha neler yapılabilir hususunda öneri ve sonuca varılmaya çalışılacaktır.

Beykoz' da genel anlamda turizm tarihine bakıldığında, Cumhuriyet öncesi dönemde Beykoz, 17. ve 18. yüzyılda gerek padişah ve çevresinin gerekse halkın gezintiye çıktığı önemli rekreasyonel faaliyetlerin yapıldığı bölgelerden biri olmuştur. İlçe Cumhuriyet sonrası dönemde Osmanlı dönemindeki dinlenme-eğlenme fonksiyonlarının ağır bastığı "boğaz köyü" niteliğini kaybederek İstanbul'daki ilk sanayi merkezlerinden biri olup kimlik değiştirmiştir (Küçükerman, 1978). Ancak 1968 yılında Polonezköy'de yaşayanların toprak mülkiyet hakkı kazanmaları ve bu sayede arazi el değişimleriyle birlikte turizm faaliyetleri² yeniden canlanmıştır (Çavuşoğlu, 2012).

Çekicilikler

Beykoz tümüyle ona özgü olan doğal ve beşerî kaynakları, geçmişten gelen tarih ve kültür zenginliği, yılın uzun bir dönemini kapsayan yağışsız, bol güneşli iklim koşulları ve hidrografyasıyla turizm faaliyetlerinin bir mekânda olmazsa olmazı olan çekicilik unsurları açısından önemli bir potansiyele sahiptir.

Beykoz'daki günümüz turizm hareketliliğinin temelini oluşturacak faaliyetler incelenecek olursa; 1994 yılında Bakanlar Kurulu tarafından Polonezköy' ün İstanbul'un ilk tabiat parkı ilan edilmesi ve 1998 yılında yapımı başlayan ve 2007 yılında tamamlanan Kavacak-Beykoz-Riva bağlantı otoyolu ile erişilebilirliği artan bölgede büyük yatırımların ve konut projelerinin gerçekleştirilmeye başlanması ile Polonezköy ve Riva'nın turizm açısından öne çıkması ilişkilendirilebilir (Beykoz Belediyesi Plan Araştırma ve Açıklama Raporu, 2008). Beykoz, özellikle tarihi yalıları, mesire yerleri gibi doğa ve tarih turizmi açısından öne çıkmakla birlikte birçok farklı turizm türüne ev sahipliği yapmaktadır. Örneğin, İstanbul'da bulunan 2 adet tabiat parkından biri olan Polonezköy Tabiat Parkı Beykoz'da bulunmaktadır. Beykoz İstanbul'un en fazla orman alanına sahip ilçelerinden biridir, "fauna açısından zengin bir yapıya sahiptir ve farklı kuş türlerine bu ilçede rastlamak mümkündür (Dinçer vd., 2011). Beykoz merkezindeki Abraham Paşa Korusu çeşitli turistik tesislerle yeniden düzenlenmiştir. Kanlıca'da bulunan Mihrabad Korusu boğaz manzaralı görünümüyle en gözde mesire alanları arasında yer almaktadır. Anadolu Hisarı'ndan Yalıköy'e kadar birçoğu özel mülk konumunda olan tarihi yalılar, boğaz görünümüne güzellik katmaktadır. Bu yalıların en önemlisi Anadolu Hisarı'ndaki Hekim Paşa Yalısı'dır. Riva Deresi boyunca uzanan piknik alanları İstanbul'un hafta sonu eğlenme-dinlenme mekanları işlevindedir" (Dinçer vd., 2011, Çavuşoğlu, 2012)².

2 Bu alıntılardan da gözleneceği üzere turizm ve rekreasyon kavramları birbirine karıştırılmaktadır.

Beykoz'da tüm bu çekicilik unsurları ayrıntılı olarak incelendiğinde 5 ana başlık (dini kaynakları, kıyı kaynakları, tarihi kaynakları, kültürel kaynakları, doğal kaynakları) altında 46 farklı çekicilik unsurunun Beykoz'da yer aldığı tespit edilmiştir (Tablo 1).

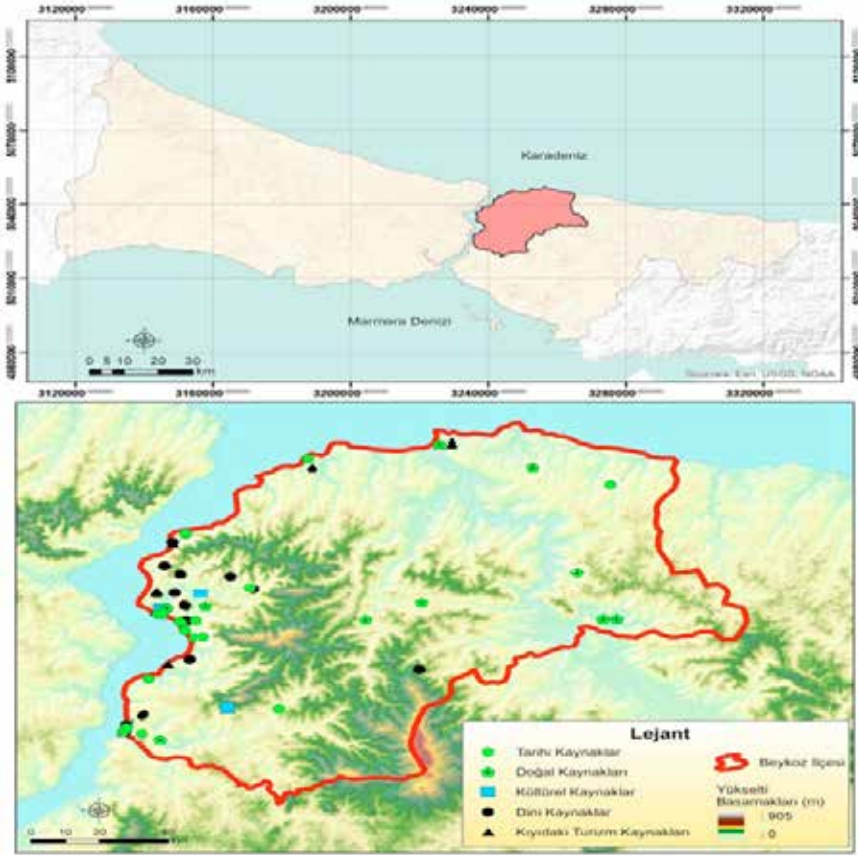
Tablo 1: Beykoz'da Bulunan Çekicilik Kaynakları

Dini Kaynakların Turizm Amaçlı Kullanımı	Kıyı Kaynaklarının Turizm Amaçlı Kullanımı	Tarihsel Kaynakların Turizm Amaçlı Kullanımı	Kültürel Kaynakların Turizm Amaçlı Kullanımı	Doğal Kaynakların Turizm Amaçlı Kullanımı
Hız Yuşa Kabristanlığı	Riva	Anadolu Hisarı Kalesi ve Nişangahı	Kanlıca Yoğurt	Polonezköy
Meryemzade Cami	Anadolu Kavağı	Anadolu Kavağı Kalesi	Beykoz Kundura Fabrikası	Göksu
Anadoluhisarı Namazgahı	Küçüksu Kasrı ve Çevresi	Anadolu Feneri ve Cami	Beykoz Yeşilçam Film Platosu	Riva
Akbaba Sultan Türbesi	Yalıköy	Yaros Kalesi	X	At Binme Çiftlikleri (Doğa Koleji Spor Kulübü, Saklıköy Country)
Kırklar Sultan Türbesi	Burunbahçe	Küçüksu Kasrı	X	Club ve Göllü Binicilik Kulübü)
Uzun Evliya Türbesi	X	Hidiv Kasrı	X	Köyler...
Mihrişah Valide Sultan Cami	X	Beykoz Kasrı Topkapı sarayından sonra İstanbul'da Boğaziçi'nde yapılan ilk saray	X	Kaymak Donduran'daki 200 yaşındaki Kestane Ağacı,
Midillili Ali Reis Cami	X	X	X	Beykoz Çayırı'ndaki 200 yaşındaki Çınar Ağaçları
İskender Paşa Cami ve Türbesi	X	Mecidiye Kasrı	X	X
Surp Nigoğayos Ermeni Kilisesi	X	Abraham Paşa Korusu	X	X
Czestochova Meryem Ana Kilisesi	X	İshak Paşa (On Çeşmeler) Çeşmesi	X	X
Ayia Eleni Rum Ortodoks Kilisesi	X	Küçüksu Mihrişah Sultan Çeşmesi	X	X
Ayios Costantinos Kilisesi	X	Karakulak Çeşmesi	X	X
X	X	Paşa Çeşmesi	X	X
X	X	Cam Müzesi ve Ocağı	X	X
X	X	Aydınlatma ve Isıtma Müzesi	X	X
X	X	Denizcilik ve Su Ürünleri Müzesi	X	X
X	X	Mehmet Akif Şair Müzesi	X	X

Toplamda 46 farklı çekicilik unsuruna sahip olan Beykoz turizmden istediği verimi/ geliri alamamaktadır (Harita 1). Bunun temel nedenine bakıldığında, çekicilik unsurları açısından incelendiğinde, marka değeri açısından ön plana çıkamaması, rekreasyonel faaliyetlerde kullanılması, yabancı turisti çekmemesi ilk olarak gözlenen problemlerinden bazıları olduğu görülmektedir. Özellikle markalaşmanın başarılı bir şekilde yapılabilmesiyle birlikte ilçenin turizm sektöründe daha da gelişeceği aşikârdır. Markalaşmanın yapılabilmesi

için aranan birçok hususun (tarih, doğal güzellikler, yeşil mimari doku, eğlence, gastronomi, tanıtıcı filmler, festival vb. organizasyonlar, ulusal ve uluslararası kongre ve fuarlar, uluslararası kültür etkinlikleri) bulunmasına (Harita 1) rağmen profesyonel olarak rotaların oluşturulması, reklam ve tanıtımının yapılmaması turizm sektöründen ilçenin istediği geliri elde etmesine engel olmaktadır. Özellikle de turizmin “çoğaltıcı etki” denilen, turizm harcamalarının ekonominin diğer sektörlerini de canlandıracağı, istihdamı artıracığı unutulmadan bu husus üzerinde çalışılması gerekmektedir.

Harita 1: Beykoz'da Bulunan Doğal ve Beşerî Çekicilik Kaynakları

Erişim

Turizm'de erişim bir eğlence deneyimine erişmek için seyahat olarak tanımlanabilir. Ancak yolculuğun kendisi, hedef kadar en önemli cazibesi olabilir (Lumsdon ve Page, 2004). Bir kişi bir geziye çıkacağı zaman bu yolculuktan beklediği yedi temel unsur bulunmaktadır (Speakman, 2005): *i.*) Bilgi-turistin tam olarak ne zaman (ve genellikle nereye)gittiklerini, ne zaman geleceklerini ve yolculuğun neye mal olduğunu bilmesi, *ii.*) Güvenlik-birey, istasyonlarda,

otobüs duraklarında, havaalanlarında, değişim noktaları da dâhil olmak üzere otobüs, tren veya uçakta ya da patika ya da bisiklet yolunda harcanan zamanı içeren bu yolculukta kendini güvende hissetmesi, *iii.*) Güvenilirlik- planlanan kalkış zamanında kalkmak, planlanan varış zamanında da isteği yerde olmak istemesi, *iv.*) Konfor-bir yolculuk sırasında kendini rahat hissetmek, aşırı kalabalık ya da sıkışık olmamak, oturmak, bisiklet sürmek, rahat yürümek, yiyecek ve içecek almak ve gerektiğinde tuvaletleri temiz bir şekilde kullanmak istemesi, *v.*) Maliyet verimliliği-yolculuk için alternatif imkânların sunulması arzusu, *vi.*) Paylaşılan değerler-Kendi değerleri doğrultusunda seçim yapmak ister, örneğin uçakla gidip emisyon zararını karşılaması vb. *vii.*) Eğlence-İyi, keyifli, farklı, eğlenceli bir deneyim olmalı ve hatta bu konuda biraz sürprizlerin olması (Speakman, 2005) gibi istek ve arzuları bulunmaktadır.

Belirlenen bu hususlar doğrultusunda turizm faaliyetleri için en doğru erişim imkânlarının sunulması gerekmektedir. Beykoz erişim şartları açısından özel olarak incelendiğinde genel olarak -yurt dışından veya yurt içinden gelen turistlerin İstanbul'a erişimi açısından- karayolu açısından ulaşım sıkıntısı olmamakla birlikte şehir içi ulaşım entegrasyonu açısından bazı sıkıntıları bulunmaktadır. Başta şehir içi ulaşımında raylı sistemlere geçilmemesi, deniz yolu ulaşımının istenen aralık ve güzergâhlarda bulunamaması erişim açısından özellikle şehir içi bazı problemlerin yaşanmasına neden olmaktadır.

Ancak turizm açısından İstanbul'un genel erişim imkânları değerlendirildiğinde (havalimanları, limanlar, uluslararası otogar) kuşkusuz mevcut eksiklerin olmasına rağmen genel açıdan da (İstanbul) sıkıntı oluşturmamaktadır. Erişim sadece ulaşım ağını değil altyapı sistemleri denilen iyi tanıtım ve enformasyon hizmetlerinin geliştirilmesi ile turizmden alacağı payı da büyük oranda etkilemektedir. Ayrıca turizm faaliyetleri arz kaynaklarından olan erişim imkânları iyileştirilirken sürdürülebilir olarak da planlanması gerektiği unutulmamalıdır. "Turizm planlamacıları, turizm ulaşımından gelen talebi eş zamanlı olarak enerji tüketimini ve çevresel etkileri azaltacak şekilde yönetirken, varış noktalarına erişimi iyileştirme ihtiyaçları konusunda bir ikileme karşı karşıyadır. Bu ikileme ve motorlu olmayan taşımacılığın, özellikle bisiklete binmenin, turizmde sürdürülebilir bir ulaşım biçimi olarak önemine odaklanmaktadır. Motorsuz taşımacılığın sürdürülebilir turizm geliştirme sürecine entegre edilmesine turizm ve ulaştırma araştırmalarına daha fazla önem verilmelidir" (Lumsdon ve Tolley,2004). Beykoz'da bu konu üzerinde çalışmalar yapılsa da ilçe geneline yayılması ve turizm faaliyetlerinde de teşvik edilerek yönlendirilmesi gerekmektedir.

Konaklama

Turizmin temel unsurlarının üçüncüsünü oluşturan konaklama, geceleme ve beslenmeyi ifade eden bir kavramdır. Herhangi bir alanda turizmin gelişmesi, çok büyük ölçüde, konaklama kapasitesine de bağlı olacaktır. Bu kavram, turizmin gelişme süreci ve meydana gelen yapısal değişikliklere bağlı olarak, nitelik ve nicelik bakımından değişimlere uğramıştır. Günümüzün turistleri için artık çok değişik konaklama şekilleri bulunmaktadır. Bunları gruplandırmak için de çeşitli öneriler yapılmaktadır. Örneğin, konaklama kolaylıkları, "gele-

neksel" ve "tamamlayıcı" şeklinde ele alınıp, buna göre, otel ve moteller geleneksel konaklama tesisleri olurken; tatil kampları, kampingler, tatil köyleri, ikinci evler ve benzerleri de tamamlayıcılar grubuna girebilmektedir" (Timor, 2004; Özgüç, 2017; Kapan, 2018).

Beykoz'daki ticari konaklama tesisleri, genellikle Polonezköy ve çevresinde yoğunlaşmakla birlikte bu tesisler, genellikle düşük kapasiteli geleneksel konaklama tesislerinden olan pansiyon ve butik otellerden oluşmaktadır. Sayıları çok az olsa da ilçede 5 yıldızlı 1 adet, 4 yıldızlı 1 adet olmak üzere 2 adet kapasite açısından büyük otel de bulunmaktadır. Beykoz'da toplam 26 adet konaklama tesisi bulunmakta olup yaklaşık 2.200 yatak 1.100 oda kapasitesine sahiptir. Polonezköy ve Riva'daki otel ve diğer işletmelerin kuruluş lokasyonları incelendiğinde konsept olarak doğa odaklı turizm tesisi şeklinde kuruldukları görülmektedir. Beykoz'da başarılı bir turizm planlaması ve yönetimi yapıldığı takdirde turist bölgeye çekilebilecek ve dolayısıyla tesislerin sayısında artış gözlenecektir. Tabii tüm bu hususlar üzerinde çalışmalar yürütülürken adımların sürdürülebilir olması unutulmamalıdır.

Sonuç ve Öneriler

Ekonomik veriler tüm sektörlerde olduğu gibi turizm alanında da belli periyotlar halinde hazırlanır, değerlendirilir ve sonuçlar çıkarılarak geleceğe yönelik planlamalar yapılır. Uluslararası turizm konusunda da kuşkusuz en doğru rakamları Birleşmiş Milletler'in hazırlamış olduğu turizm verilerinden elde edebiliyoruz. Birleşmiş Milletler 2018 turizm raporuna göre toplam dünya ekonomisinin %8'ini turizm sektörünün oluşturduğu görülmüştür. Türkiye'de ise iki milyondan fazla kişinin turizm sektöründe çalıştığı tespit edilmiştir. İstanbul özelinde de düşünüldüğünde bu payın üçte birine sahip olduğunu söyleyebiliriz. Dünya ve Türkiye ekonomisinde bu kadar önemli parametreler sunan turizm faaliyetleri bir mekânda/bölgede gelişmesiyle birlikte yatırımlara, istihdama, sektörler arası ilişkiye, devletin ve yerel halkın kazancına olumlu katkıları olacaktır. Bu çalışmayla da Beykoz'da var olan turizm ve rekreasyon faaliyetleri, çekicilik, erişim ve konaklama imkanları başlıkları altında incelenmiş ve yapılmaması gerekenler üzerinde durulmuştur.

Peki, sonuç olarak bu noktada Beykoz'da turizm faaliyetlerinin geliştirilebilmesi için neler yapılabilir: *i.*) Rekreasyonel faaliyetlerin yoğun olarak yapıldığı ilçede bu faaliyetleri turizm faaliyetlerine dönüştürülmesinin sağlanması, *ii.*) doğal ve beşerî çekicilik kaynaklarının markalaştırılması, *iii.*) başta İstanbul halkının isteği de düşünülerek doğa kaynaklı çekicilik kaynaklarının altyapı sistemlerinin oluşturulması, *iv.*) Yaros Kalesi, Anadolu Hisarı,... gibi çeşitli çekicilik kaynaklarının rota planlamasının(5 farklı rota çizilebilir) yapılması, *v.*) çekicilik kaynaklarına erişim için ilçe içerisinde yönlendirme tabelalarının koyulması, *vi.*) ilçe içerisinde erişim hizmetlerinin iyileştirilmesi, *vii.*) kent içi ulaşım için sürdürülebilir turizm planlaması çevresinde bisiklet, elektrikli taşıt, scooter gibi alternatiflerin geliştirilmesi, *viii.*) enformasyon sistemleri kullanarak dijital dönüşümün yapılması, *ix.*) erişim hizmetlerinde deniz yolu alternatifinin olmasına rağmen (merkezi İstanbul'dan) sur içinde var potansi-

yelin ilçeye çekilmesinin yapılması, x.) işletme, yönetim ve turist yönetiminin planlanması gerekmektedir.

Kısacası Beykoz'da coğrafi bilgi sistemlerinin aktif kullanımı sonrasında bir enformasyon sistemi geliştirilmeli ve bu sistemde Beykoz'u tanıtan kültür turizm seyahat rehberi, çekicilik kaynakları, erişim yolları ve alternatifleri, konaklama tesislerini tümününün gösterildiği bir sistem hazırlanması gerekmektedir.

Kaynakça

- Aydoğdu, A., & Duman, S. (2017). Gastronomy Tourism as A Element of Destination Attraction: An Example of Kastamonu. *Turur Turizm & Araştırma Dergisi*, 6(1), 4-23.
- Beykoz Belediyesi Plan Araştırma ve Açıklama Raporu, 2008.
- Çavuşoğlu, B. (2012). *Enerji Etkin Bina Tasarım İlkelerinin Ekolojik Turizm Modelinde Uygulanmasına Yönelik Bir Araştırma: Beykoz-Öğümce Köyü Örneğinde*.
- Diñçer, i., Enlil, Z., Evren, Y., Kozaman Som, S., (2011), İstanbul'un Tarihi ve Doğal Miras Değerleri: Potansiyeller, Riskler ve Koruma Sorunları, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hall, C. M., &Page, S. (2010). *The Contribution of Neil Leiper to Tourism Studies. Current Issues in Tourism*, 13(4), 299-309.
- Hong, J. (2014). Study on Urban Tourism Development Based on Experience Economy in Shanghai. *International Journal of Business and Social Science*, 5(4), 59-63.
- Kapan, K., & Timor, A. N. (2018). *Turizm Faaliyetlerinin Şehirsel Gelişmeye Etkileri: Antalya Örneği*.
- Küçükerman, Ö., (1978). *Geleneksel Türk Dericilik Sanayii ve Beykoz Fabrikası*, İstanbul: Sümerbank Yayınları.
- Leiper, N. (2000). An Emerging Discipline. *Annals of Tourism Research*, 27(3), 805- 809.
- Lumsdon, L., &Tolley, R. (2004). *Non-motorised Transport and Tourism: A Case Study-Cycle Tourism. Tourism and Transport: Issues and Agenda for the New Millennium*, 147-156.
- Olalı, H. (1990). *Turizm Politikası ve Planlaması*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Özgüç, N. (2017). *Turizm Coğrafyası*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Roney, S. A. (2011). *Turizm: Bir Sistemin Analizi*, Ankara: Detay Yayın.
- Speakman, C. (2005). *Tourism and Transport: Future Prospects. Tourism and Hospitality Planning & Development*, 2(2), 129-135.
- Timor, A. N. (2004). *Ayvalık Bir Sayfiye Yerleşmesinin Gelişme Süreci*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Usta, Ö. (2005). *Genel Turizm*, İzmir: Anadolu Matbaacılık.

İstanbul'un En Popüler Film Platolarını Barındıran İlçe: Beykoz'un Türk Sinema ve Televizyon Endüstrisine Katkıları

Ali Murat GÜVEN¹

Sinemanın, 19. yüzyılın sonlarındaki icâdı ve sonraki çeyrek yüzyıl boyunca hızla yaygınlaşıp küresel ölçekte söz sahibi bir endüstriye dönüşmesine paralel olarak, bu endüstrinin kesintisiz biçimde döngüsünü sağlayan “uzun metrajlı ticarî filmler”i üretmek de film yapımı işini üstlenen şirketlerin temel önceliği hâline gelmiştir.

Yapımcı şirketlerin, gerek kendi ülkeleri, gerekse anlatılan hikâyelerin ihtiyaçlarına göre zaman zaman set olarak kullandıkları diğer ülkelerden öncelikli beklentileri ise yüksek mâliyetli ve teknik zorluklarla dolu bir süreç olan “film çekimi” esnasında, aşağıda sıralayacağımız şu kolaylaştırıcı elementlerin, üzerinde çalışılan coğrafyada uyum içinde bir araya gelmesidir:

- i) Film yapımı işini yadırgamayan, günümüzde “yedinci sanat” unvanını kazanmış durumdaki bu endüstriye sempatiyle bakan ve gerektiğinde yürütülen çalışmalara fiilen yardımcı olan, dost canlısı, barışçıl, sanatsever bir toplumsal doku,
- ii) Setin yer aldığı coğrafyanın siyasal erki konumundaki kurumlardan aynî ve nakdî yapım destekleri, film yapım sektörüne özel vergi indirimleri ve diğer mâlî kolaylıklar,
- iii) Sinemanın estetik boyutunun ihtiyaçlarına doyurucu biçimde cevap verebilen, çok kısa mesafeler içinde birbirinden farklı iklim koşulları ve zengin

1 Sinema Tarihçisi, Film Eleştirmeni, Belgesel Film Yapımcısı ve Yönetmeni.
alimuratg@yahoo.com

çeşitliliğe sahip doğal dekorlara kolaylıkla erişilebilir türden, görsel albenisi yüksek bir coğrafi bölge,

ix) Yine, set kurulan coğrafyanın film yapımcılarına lojistik, ulaşım, iletişim, konaklama, gereğinde yerel kaynaklardan hızlı biçimde ekip ve ekipman temini gibi alanlarda kolaylıklar sunması.

İstanbul'un Osmanlı orduları tarafından ilk fethedilen bölgesi olarak ayrıcalıklı bir tarihsel öneme sahip bulunan Beykoz, 1930 yılına kadar Üsküdar ilçesine bağlı bir köy iken, bu tarihten itibaren bağımsız bir ilçeye dönüştürülmüştür. Cumhuriyet tarihi boyunca da önce Türk sinema endüstrisine, 1990'lardan itibaren ise televizyon dünyasına gitgide artan bir sıklıkta ev sahipliği yapmaya başlamıştır.

Beykoz'un geride kalan çeyrek yüzyılda film yapımı işinin her iki cephesinde de böylesine geniş çaplı bir popülerite elde etmesinin ardında, yukarıda sıralanan, üretim yapmayı kolaylaştırıcı unsurların neredeyse tamamına sahip bir yöre oluşu yatmaktadır.

2019 yılı itibarıyla "Türk televizyon endüstrisinin en fazla üretim yaptığı ilçe" unvanına sahip bulunan Beykoz, aynı zamanda Türkiye'nin küresel ölçekteki tanıtım ve prestijinde olumlu roller oynayan yüksek profilli sinema filmlerinde de sık sık plato olarak kullanılmaktadır. İlçenin sinema ve televizyonla uzun yıllardır süregelen bu uyumlu işbirliği, onu yakın bir gelecekte yalnızca yerel üretimde değil, uluslararası sinema ve televizyon endüstrisi açısından da bir cazibe merkezine dönüştürmeye adaydır. Bunun için de Beykoz yerel yönetimi bünyesinde, sinema ve televizyonun kitlelerin bilinç eğitimindeki yaşamsal önemini kavramış bir ekibin denetiminde, endüstriyle ilişkileri karşılıklı "kazan-kazan" yaklaşımı içinde sağlıklı bir şekilde yürütecek özel bir birim ihdas edilmelidir. Özellikle bu alanda ihtisaslaşmış olan, iyi eğitilmiş, elit bir ekibin çalışmalarıyla, söz konusu endüstrinin hem anlık, hem de uzun vâdeli taleplerine hızlı ve etkin cevaplar verilecek, ilçede üretilen irili ufaklı bütün sinema ve televizyon yapımlarının eksiksiz bir envanteri tutulacak, böylelikle Beykoz'un beyazperde ve ekrandaki popüleritesi de uzun yıllar boyunca sürdürülebilir kılınacaktır.

Anahtar kelimeler: Türk Sinema Endüstrisi, Türk Televizyon Endüstrisi, Beykoz, TV dizi sektörü, İstanbul'daki film platoları

Sinema ve Televizyon Endüstrisinin Açık ve Kapalı Set Olarak Kullandığı Coğrafi Bölgelerdeki Temel İhtiyaçları

Sinemannın, 19. yüzyılın sonlarındaki icadı ve sonraki çeyrek yüzyıl boyunca hızla yaygınlaşıp küresel ölçekte söz sahibi bir endüstriye dönüşmesine paralel olarak; bu endüstrinin kesintisiz biçimde döngüsünü sağlayan "uzun metrajlı ticarî filmler"i üretmek de film yapımı işini üstlenen şirketlerin temel önceliği hâline gelmiştir.

Yapımcı şirketlerin, gerek kendi ülkeleri, gerekse anlatılan hikâyelerin ihtiyaçlarına göre zaman zaman set olarak kullandıkları diğer ülkelerden öncelikli

beklentileri ise yüksek mâliyetli ve teknik zorluklarla dolu bir süreç olan “film çekimi” esnasında, aşağıda sıralayacağımız şu kolaylaştırıcı elementlerin, üzerinde çalışılan coğrafyada uyum içinde bir araya gelmesidir:

i) Film yapımı işini yadırgamayan, günümüzde “yedinci sanat” unvanını kazanmış durumdaki bu endüstriye sempatiyle bakan ve gerektiğinde yürütülen çalışmalara fiilen yardımcı olan, dost canlısı, barışçıl, sanatsever bir toplumsal doku,

ii) Setin yer aldığı coğrafyanın siyasal erki konumundaki kurumlardan aynî ve nakdî yapım destekleri, film yapım sektörüne özel vergi indirimleri ve diğer mâlî kolaylıklar,

iii) Sinemanın estetik boyutunun ihtiyaçlarına doyurucu biçimde cevap verebilen, çok kısa mesafeler içinde birbirinden farklı iklim koşulları ve zengin çeşitliliğe sahip doğal dekorlara kolaylıkla erişilebilir türden, görsel albenisi yüksek bir coğrafi bölge,

ix) Yine, set kurulan coğrafyanın film yapımcılarına lojistik, ulaşım, iletişim, konaklama, gereğinde yerel kaynaklardan hızlı biçimde ekip ve ekipman temini gibi alanlarda kolaylıklar sunması.

Sinema, 19. yüzyılın sonlarında, bir yandan Avrupa’da, diğer yandan da ABD’de, farklı mucitlerin, üzerinde birbirlerinden habersiz olarak çalıştıkları optik-mekanik bir cihaz olarak doğdu. Birleşik Amerika’da binlerce irili ufaklı buluşuyla bilim tarihine geçmiş olan Thomas Alva Edison (1847-1931), panayı yerlerinde halka hareketli görüntüler izletmek amacıyla üzerinde çalıştığı “Kinetoskop” adlı cihazına son şeklini verirken; tam da aynı dönemlerde Fransa’nın Lyon kentinde Louis (1864-1948) ve August (1862-1954) Lumière adlı iki mucit kardeş benzer bir işleve sahip “Sinematograf” adlı başka bir cihazın üzerinde çalışmaktaydı.

Sonuç olarak, birkaç yıl süren deneysel çalışmaların ardından, Edison Yeni Dünya’da, Lumière Kardeşler de önce vatanları Fransa, ardından bütün bir Avrupa’da, adına Yunanca “kine / hareket” sözcüğünden esinlenmeyle “sinema” denilen, dönemine göre bilimsel bir mucize olarak kabul edilen bu yeni buluşu ticarî bir forma sokup, kısa süre içinde geniş kitleler nezdinde popüler konuma getirdiler. (1, 2, 3, 4, 5)

Lumière Kardeşler de, onlardan bağımsız bir çabayla benzer sonuçlara ulaşan Amerikalı meslektaşları Edison da hareketli film çekmeye yarayan mekanik bir kamera ve kaydedilen o filmleri gösterecek bir projeksiyon cihazı üretmişlerdi. Deneme mahiyetinde çekilen, süreleri de bir-iki dakikayı ancak bulan bir avuç sessiz belge-filmin ardından, sinemanın ticarî kazanç olarak ne denli büyük bir potansiyel taşıdığı fark edilince, yeni doğmakta olan bu endüstrinin en büyük ihtiyacı da kendiliğinden gündeme geliyordu. Bu cihazların para kazandırması ve kendilerine yapılan yatırımı katlayarak geri getirebilmesi için, belirli bir hikâye akışına sahip konulu filmler çekmek, bunları da çoğaltıp daha önce gösterici cihazların satıldığı ülkelere periyodik olarak pazarlamak gerekiyordu. Çünkü gerek Edison, gerekse Lumière Kardeşler’in şirketinden film göstericileri satın almış olan bütün ülkeler, o cihazlarla birlikte gönderilen ilk deneme filmlerini halka izletip ilgiyi bütünüyle tükettikten sonra, üretici

şirketi yeni film talepleriyle sıkıştırmaya başlamışlardı.

İşte, sinema endüstrisi de 20. yüzyılın başlarında, beyazperdeye yansıyan ilk film örneklerini tekrar tekrar izleyip sonunda bıkmış, sürekli yeni ve farklı gösteriler talep eden izleyicilerin bu arzusuna karşılık vermek üzere doğacaktı.

İlk kuşak sinema filmi yapımcıları, açık havada, denetimsiz ve korunaksız koşullarda gerçekleştirdikleri çekimlerden kısa süre içinde yaka silkmeye başlamışlardı. Aşırı sıcakların yanı sıra, yağmur, kar, toz, çamur, rüzgâr gibi doğal olaylar da hızlı ve planlı bir film çekimi sürecini baltalıyordu. Çekilen hikâyede bu tür doğa olaylarının biçimlendirdiği dekorlar olsa bile, bunların denetlenebilir bir ortamda, tercihen insan eliyle gerçekleştirilmesi yapımcıların çok daha fazla işine gelmekteydi.

Dünyayı doyuracak sayı ve çekicilikte film üretme ihtiyacının gündeme gelmesinden sonraki ikinci aşamada da bu filmlerin mümkün olduğunca rahat ve hızlı çekilebileceği denetimli setler kurma ihtiyacı kendisini hissettirmeye başladı. Tamamı deneme-yanılmalarla biçimlenen bu süreçte, önceleri New York eyaletinde kümelenmiş olan sinemacılar, bu eyaletteki zorlu kış şartlarının yanı sıra, sinemaya çok fazla bir doğal dekor sunamayan kalabalık metropol ortamından uzaklaşabilmek için, ülke çapında en uygun doğal koşullara sahip coğrafi bölgelerin arayışına girdiler. Sonunda da Kuzey Amerika'nın Batı sahilleri boyunca uzanan California eyaletinde karar kılındı. (6)

Büyük Okyanus'a komşu durumdaki California'nın, yeni doğan bu endüstrinin başkentliğini yapma kararının verilmesi, sahip olduğu bir dizi önemli doğal, lojistik ve iklimsel avantajdan kaynaklanmaktaydı. Öncelikle, burası tek bir zaman dilimi içinde dört mevsime özgü bütün renkler ve doğa olaylarının gözlenebildiği, dağları, ovaları, yaylaları, okyanusu, gölleri, nehirleri, kırları ve ormanlarıyla gerçek bir doğa cennetiydi. Öyle ki, biraz da teknolojik destekle, Kuzey Kutbu'nda geçen bir hikâyeyi de, Afrika'nın steplerinde geçen başka bir hikâyeyi de birbirinden bir-iki saat uzaklıkta iki komşu yörede çekebilmek mümkündü. Dört mevsimin de dolu dolu yaşandığı California'da, okyanus ikliminin kendine özgü avantajlarıyla, mevsimlerin uzadığı, iç içe geçtiği yöreler bulunuyordu. Burası, serüvenden romansa, bilim-kurgudan tarihsel epiğe, sinemacıların aradıkları her türlü doğal dekoru onlara fazlasıyla sunan ideal bir açık hava seti görünümündeydi. (7)

Böylelikle, 20. yüzyılın başından itibaren, günümüzde küresel sinema endüstrisini yönetip yönlendiren Paramount, 20th Century Fox, Metro Goldwyn Mayer, United Artists, Universal gibi şirketler, düşük bedellerle satın aldıkları uçsuz bucaksız arazilere ilk kapalı film platolarını inşa etmeye başladılar. Öte yandan, eyalet yönetiminin onlara film çekimi içinde sağladığı bir dizi vergi indirimi ve diğer bazı özel teşvikler de bu tercihte önemli bir rol oynamaktaydı.

Sonuçta, aradan 120 yıl geçtikten sonra, California'nın "Hollywood" adı verilen kasabasında, her yıl binlerce sinema ve televizyon filminin üretilip dünyanın dört bir köşesine dağıtıldığını, bu yolla Birleşik Amerika'ya yılda 40 milyar Dolar'ı aşkın girdi sağlayan bacasız bir endüstrinin oluştuğunu, günümüzde hayranlık ve şaşkınlık içinde izlemekteyiz. (8)

Burası artık -kimi gözlemcilerin kendisine yakıştırdığı adla- “yedinci sanatın başkenti” konumundadır ve gerek finansal hacmi, gerekse küresel etki gücüyle devasa boyutlarda bir hayâl üretim endüstrisine ev sahipliği yapmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Hollywood’un kuruluşu kesinlikle rasgele bir seçim değildi. Sinemanın öncüleri, ilk dönem film üretiminde, çekim ekiplerinin konsantrasyonunu bozan denetimsiz çevre seslerinden, ekibe dâhil olmayan sivil halktan meraklıların her yerde karşılarna çıkan tacizkâr ilgisinden, günlük trafiğin akışı içinde kısa süreli duraklatılması bile büyük kargaşalara yol açan tesislerde; köprüler, parklar, yollar ve kamu binalarında çekim yapmanın yol açtığı sorunlardan dolayı bunalmış durumdaydılar. Her mevsimin kendine özgü doğa olayları da dâhil, çekimlerde bütün çevresel koşulları bizzat yöneterek, gerekirse bunların denetimli bir şekilde kendileri tarafından oluşturulmasının hızlı ve ekonomik bir film üretimi için en sağlıklı yol olduğuna karar vermişlerdi.

Bu yüzden, Hollywood’u kurduktan sonra, oraları yalnızca film çekimlerinde kullanılan mimarî yapılar, yollar, köprüler, hattâ yapay dağlar, tepeler, göller ve nehirlerle donattılar. Gerektiğinde yağmur, gerektiğinde kar yağdıracak düzenekler kurdular. Güneş ışığının iyi bir aydınlatmaya yetmediği sonbahar ve kış günlerinde, binlerce watt gücündeki spotlarla sahte güneş parlaklıkları yarattılar. Kalabalık halk kitlelerine ihtiyaç duyulan sahnelerde halktan rasgele ve eğitimsiz kişileri kullanmak yerine, her biri kamera önünde nasıl davranacağını iyi bilen profesyonel figüran ekipleri yetiştirdiler. California’nın kendilerine sunduğu doğal imkânları teknolojinin sağladığı yapay imkânlarla uyum içinde birleştirerek, çağımızın en etkili toplum mühendisliği aracı sayılan sinemayı basit bir panayırla eğlencesinden, bünyesinde milyonlarca insanın çalıştığı, milyarlarca dolarlık kazançların söz konusu olduğu stratejik bir endüstriye dönüştürdüler.

Çünkü sinema, iyi kazandırdığı gibi, aynı zamanda da büyük masraf ve emek gerektiren, tekrarların ciddi zararlara yol açtığı, her yönüyle zorlu bir iş koluydu. Amatörlüğe, plansızlığa, rasgele ilerlemeye ve sıklıkla yapılan tekrarlara tahammülü yoktu. (9)

“Türkiye’nin Hollywood’u” Olma Yolunda İlerleyen Beykoz İlçesinin Sinema ve Televizyon Endüstrisine Sunduğu Dekoratif, Lojistik ve Demografik Avantajlar

İstanbul’un Osmanlı orduları tarafından ilk fethedilen bölgesi olarak ayrıcalıklı bir tarihsel öneme sahip bulunan Beykoz, 1930 yılına kadar Üsküdar ilçesine bağlı bir köy iken, bu tarihten itibaren bağımsız bir ilçeye dönüştürülmüş, Cumhuriyet tarihi boyunca da önce ulusal sinema endüstrisine, 1990’lardan itibaren ise televizyon dünyasına gitgide artan bir sıklıkta ev sahipliği yapmaya başlamıştır. (10)

İlçenin geride kalan çeyrek yüzyılda film yapımı işinin her iki cephesinde de böylesine geniş çaplı bir popülerite elde etmesinin ardında, ilk bölümde maddeleyerek hâlinde sıralanan, üretim yapmayı kolaylaştırıcı unsurların neredeyse

tamamına sahip bir ilçe oluşu yatmaktadır.

İstanbul'un kuzey-doğu bölümünde yaklaşık 240 km²'lik bir yüzölçümüne yayılmış bulunan Beykoz, Osmanlı döneminden Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan tarihî, mimari ve doğal zenginliklerinin yanı sıra, Cumhuriyet döneminde mevcut zenginliklerine eklenen çağdaş dekoratif unsurlarla, günümüzde İstanbul'un sinema ve televizyon endüstrisiyle en barışık ilçesine dönüşmüş durumdadır. (11)

İlçenin neredeyse her mahallesinde, bu zengin kültürel mirasın yadigarı olup bünyesinde Osmanlı dönemi ahşap ya da taş işçiliğinin ince zevklerini yansıtan bir köşk, yalı, kasır, mezarlık, çeşme, türbe, kale, deniz feneri, cami ya da iyi korunmuş eski zaman evleriyle karşılaşmak mümkündür.

Öyle ki, Beykoz'un ulusal sinema ve televizyon endüstrisi için paha biçilmez bir görsellik sunan bu gibi tarihî zenginlikleri ilçenin hemen en dış sınırlarından itibaren başlamaktadır. Üsküdar sınırında yer alan Küçüksu Mahallesi'nde ise ziyaretçileri mahalleye adını veren görkemli Küçüksu Kasrı karşılamaktadır. Küçüksu ile Göksu derelerinin arasındaki alanda kurulu bu kasır, geçmişten günümüze, Beykoz sınırları içinde çalışan yerli ve yabancı sinemacıların da en gözde çekim mekânlarından biri olagelmıştır.

Küçüksu Kasrı'nın bulunduğu yörenin yerleşim tarihi Bizans dönemine kadar inmektedir. Osmanlı döneminde padişahın has bahçelerinden biri olan Küçüksu ve çevresini, Sultan IV. Murad'ın (1623-1640) çok sevdiği ve buraya "Gümüş Selvi" adını verdiği bilinmektedir.

17. yüzyıldan başlayarak, çeşitli kaynaklarda "Bağçe-i Göksu" adıyla geçen yörede, özellikle 18. yüzyıldan itibaren yoğun bir yapılaşma ortaya çıkmıştır. Sultan I. Mahmud (1730-1754) döneminde Divitdâr Emin Mehmed Paşa, padişah için bu Hasbahçe'nin deniz kıyısına iki katlı ahşap bir saray yaptırmış, söz konusu yapı Sultan III. Selim (1789-1807) ve Sultan II. Mahmud (1808-1839) dönemlerinde de onarılarak kullanılmıştır.

Sultan Abdülmecid (1839-1861) dönemi, özellikle saray ve kasır mimarlığında Batılı formların sıklıkla tercih edildiği yıllardır. Abdülmecid, Dolmabahçe ve İhlamur yapılarında olduğu gibi Küçüksu Kasrı'nın bulunduğu alanda da eski ve ahşap yapıyı yıktırarak, yerine bugünkü bilinen kasrı yaptırmıştı. 1857 yılında yapımı tamamlanan Küçüksu Kasrı, 15 x 27 metrelik bir ana temel üzerine yığma tekniğiyle ve kâgîr olarak yapılmıştır. Bodrumuyla birlikte üç katlı olan kasrın bodrum katı kiler, mutfak ve hizmetkârlara ayrılmış; diğer katlar ise bir orta mekâna açılan dört oda biçiminde düzenlenmiştir. Bu özelliğiyle geleneksel bir Türk evinin iç planını yansıtan yapı, genellikle dinlenme ve av amaçlı olarak kullanılan bir "biniş kasrı" niteliğindedir. Devlete ait diğer saray yapılarının tersine, yüksek duvarlarla değil, dört yönde kapısı olan ve döküm tekniğiyle yapılmış zarif demir parmaklıklarla çevrilidir.

Sultan Abdülaziz (1861-1876) döneminde cephe süslemeleri elden geçirilerek zenginleştirilen Küçüksu Kasrı'nın kabartmalarla süslü ve hareketli deniz cephesinde, bu cepheye yaslanmış şadırvanlı küçük havuzu ve merdivenlerinde Batılı süsleme motifleri kullanılmıştır. Oda ve salonlar değerli sanat eserleriyle

döşenmiş olup, o dönemde Avrupa'dan sipariş edilen mobilyalara yer verilmiştir. Alçı kabartma ve kalem işi süslemeli tavanları, bir şömine müzesini andıran birbirinden farklı renk ve biçimde İtalyan mermerleriyle yapılmış şömineleri, her bir odada ayrı süslemeli ve ince işçilikli parkeleri, Avrupalı üslupları yansıtan mobilyaları, halı ve tablolarıyla zengin bir sanat müzesi görünümündeki Küçüksu Kasrı, Cumhuriyet döneminde bir süre de "devlet konukevi" olarak kullanılmıştır.

1992 yılında başlatılan kapsamlı bir restorasyon projesiyle Kasrı'nın denize kayması engellenmiş ve 1996 yılında da Millî Saraylar İdaresi Başkanlığı'na bağlı bir müze-saray olarak yeniden ziyarete açılmıştır. Ayrıca, hemen yanındaki iskele, çeşme meydanı ve bahçenin de tıpkı geçmişte olduğu gibi, halkın eğlenip dinlenebildiği bir mesire kimliğine kavuşturulması amaçlanmış olup, çeşme civarında ziyaretçilere restoran hizmetleri verilmekte, genişletilip modernize edilen rıhtım alanı ise ulusal ve uluslararası resepsiyonlara tahsis edilmektedir. (12)

Beykoz'da, İstanbul tarihinin önemli tanıklarından biri olarak olanca görkemiyile yükselen bu yapı, Cumhuriyet dönemi boyunca Türk sineması ve televizyonculuğunun ürettiği çeşitli film ve dizilere fon oluşturmakla birlikte, 1990'larda, yani kapsamlı bir restorasyondan geçip yeniden hizmete açılışının ardından bu kez uluslararası sinemacıların da ilgisini çekmeye başlamış ve son 20 yıl içinde bazı hatırı sayılır yabancı yapımlarda set olarak kullanılmıştır.

Bunlar arasından, casusluk edebiyatının gözde kahramanı, İngiliz gizli servis ajanı James Bond'un 007 serisinin 19. beyazperde serüvenini oluşturan 1999 yapım tarihli "Dünya Yetmez" (The World is not Enough, Yönetmen: Michael Apted) ilk akla gelen örneklerdendir. Küçüksu Kasrı, bu filmde, Bond rolündeki aktör Pierce Brosnan ve aktrist Sophieu Marceau'nun rol aldıkları bir sahnede hem dış, hem de iç görünümüyle oldukça şık bir fon oluşturmuştur. Her ne kadar, söz konusu yapı izleyicilere Azerbaycan-Bakü'de bir mâlikâne gibi takdim edilmişse de zaman ve bütçe sorunlarına bağlı olarak yapılan bu gibi değişikliklerin Türkiye'nin nihai tanıtım hedefleri açısından herhangi bir mahzuru yoktur. Sonuçta, dünyanın dört bir köşesindeki sinemaseverlere popüler bir film serisi üzerinden sergilenen bu güzellik, yine Türk zevki ve Türk mimarisidir. (13, 14)

Küçüksu Kasrı, ayrıca, restorasyon sonrası döneminde, dünya çapında beğeniyle izlenmiş bu James Bond serüveninin dışında, uluslararası dizi film tarihinin en uzun soluklu gösterilerinden biri olarak tam 46 sezondur gösterimde bulunan Federal Almanya yapımı "Kobra Takibi" (Alarm für Cobra 11) adı popüler dizinin 2011 yılında çekilen "72 Saatlik Korku" (72 Stunden Angst, Yönetmen: Heinz Dietz) adlı bölümünde (30. Sezon 1. Bölüm) ve daha birçok yabancı sermayeli sinema filmi, televizyon dizisi, belgesel film ile müzik klbinde yer almıştır. Osmanlı yâdigârı bu yapı, günümüzde de her türden film için gözde bir çekim mekânı olmayı sürdürüyor. (15, 16, 17, 18)

Küçüksu Kasrı'nın yer aldığı kıyı şeridini takip edip, biraz ilerideki Kanlıca Mahallesi'ne vardığımızda ise bizi Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nün hemen altına denk gelen noktada bir başka bilindik film mekânı, "İkiz Köşk" karşıla-

yacaktır. 1960 yılında inşâ edilen “İkiz Köşk”, denize sıfır bahçesiyle birlikte, sonraki çeyrek yüzyıl boyunca Yeşilçam yönetmenlerinin Beykoz’da en sevdiği mekânlar arasında yer almıştır. 1997 yılında konut kimliği sona erip restorana çevrilmiş olan köşk, aralarında 1972 yapımı “Gülizar” ve 1973 yapımı “Güllü Geliyor Güllü”nün de bulunduğu, Türk toplumunun hatıralarında hoş izler bırakan 150’ye yakın filmde iç ve dış mekân olarak kullanılmıştır. (19, 20, 21)

Beykoz, 240 km²’ik yüzölçümü boyunca elinde bir kamera ya da fotoğraf makinesiyle yola çıkanlara çok kısa mesafeler içinde öylesine birbirinden farklı resimler sunan bir yöredir ki, bu özelliğinin son çeyrek yüzyılda sinema ve televizyon profesyonelleri tarafından daha bir derinlemesine keşfedilmesinden itibaren, İstanbul’un da en fazla film setine ev sahipliği yapan ilçesine dönüşmüş durumdadır.

Beykoz’da anlatmak istediğiniz sinemasal hikâyeye uygun dekorlar aramak üzere bir keşif gezisine çıktığınızda, ilk adımınızı Doğu Roma’dan kalma bir yapının, sözgelimi Anadolu Kavağı Sırtları’ndaki Yoros Kalesi’nin önünden atarsanız, yalnızca yarım saat içinde, çağdaş mimarinin etkileyici birer örneği konumundaki iş merkezleri bölgesine, Kavacık’ın pırıl pırıl parlayan gökdenlenlerine ulaşırsınız. O noktadan tekrar hareket ettiğinizde de yine neredeyse bir kahve içimlik sürede heybetli bir Osmanlı kalesine, deniz kıyısındaki bir kasır, yalı ya da köşke, suyu hâlâ gürül gürül akan tarihî bir Osmanlı çeşmesi-ne, yüzlerce yıllık zarif bir camiye ya da doğal bir hüznle bezeli tarihî mezarlıklara erişmeniz işten bile değildir.

Aynı şekilde, yine, bir metropol ortamının her türlü dekoruna sahip, gelişmiş bir ticaret merkezi konumundaki Kavacık’tan, Anadolu’ya özgü mütevazı köy hayatının yaşandığı, doğal ve kültürel dokusu büyük ölçüde muhafaza edilmiş birer kırsal yerleşim merkezi olarak Ali Bahadır, Mahmut Şevket Paşa, Akbaba, Polonezköy gibi sahici köylere geçişiniz de topu topu 20-30 dakika alacak mesafelere bakmaktadır.

İlçedeki bu muazzam kültürel, mimari ve doğal çeşitlilik, yalnızca film sanatı ustalarının değil, yolu Beykoz’a düşen bütün seyyahların başını döndürmektedir. (22, 23, 24, 25)

Küçüksu Kasrı’nın yanı sıra, ilçenin sinemaclar, televizyoncular ve fotoğraf sanatçıları tarafından çok sevilen diğer önemli mimari zenginlikleri arasında, Türkler’in İstanbul topraklarındaki ilk taş mimari yapısı unvanına sahip Anadolu Hisarı / Güzelcehisar Kalesi, Hidiv Kasrı, Beykoz Mecidiye Kasrı, İskender Paşa Camii, Ali Reis Camii, Yoros Kalesi, İshak Ağa Çeşmesi, Karakulak Çeşmesi, Paşa Çeşmesi, Mihrîşah Sultan Çeşmesi, Anadolu Feneri ve Camii hemen akla gelen tarihî eserler arasındadır.

Öte yandan, Kavacık Mahallesi’ne yayılmış durumdaki pek çok farklı mimari formda iş merkezi, aynı bölgeyi İstanbul’un Avrupa yakasına bağlayan Fatih Sultan Mehmet Köprüsü ve bütün bir ilçeyi sarıp sarmalayan otoban yollar da bu tarihsel mirasa Cumhuriyet dönemi mimarisinin kattığı çağdaş zenginlikler arasında yer almaktadır.

İlçenin İstanbul Boğazı’na dönük batı, Karadeniz’e dönük kuzey sınırları, arka

fonunda uçsuz bucaksız deniz manzaraları, denize bitişik bâkir ormanlar ya da kıyıları kentleşmiş bir suyolu göstermeyi gerektiren her türlü sinemasal hikâye için idealdir. İrili ufaklı her türden deniz aracının salınarak ilerlediği bu suyoluna paralel olarak, sahil şeridi boyunca birer süsleyici obje gibi uzayıp giden kasırlar, köşkler, yalılar, açık ve kapalı restoranlar, kafeteryalar, yürüyüş yolları ile diğer dinlence-eğlence tesisleri de hem çağdaş anlatılar, hem de dönem hikâyeleri için her türlü açık ve kapalı mekân ihtiyacını fazlasıyla karşılayacak özelliklere sahiptir.

Beykoz'un, gerek tarihi, gerekse çağdaş mimari açısından film yapım endüstrisine sunduğu bu çeşitlilik, sıra doğal doku ve iklim renklerine gelince daha da zenginleşmektedir. İlçe, bu anlamda, tıpkı, ilk bölümde anlatıldığı türden küçük bir California eyaleti görünümündedir. Burası, İstanbul il sınırları içinde, çekim ekiplerinin gerek eldeki bütçeyi ekonomik kullanma, gerek kolayca lojistik destek alma, gerekse süratli bir şekilde yer değiştirme ihtiyaçlarının tümüne cevap verecek şekilde; aynı mevsimde, bazen de tek bir gün içinde radikal bir iklim ve doğal doku çeşitliliğini yakalayabilecekleri nadir yörelerden biridir. Bütün bir çekim ekibi ve ekipmanlarını, karlarla kaplı bir orman alanındaki kış setinden, serin, ama kuru bir sahildeki ilkbahar atmosferine, pırıl pırıl yaz güneşi altındaki bir konağın bahçesinden, bulutları yararak yere vuran ışık huzmelerinin belli belirsiz aydınlattığı bir korudaki -zemini sararmış yapraklarla kaplı- sonbahar dekoruna aktarmak, yalnızca bir-iki saatlik bir yer değiştirme operasyonu ile mümkün olabilmektedir. Bu da zamanın ve güneş ışığının en az para kadar değerli olduğu filmcilik işinde, yapımcıların bir çekim bölgesinde görmeyi en çok arzuladıkları değişkenlikler arasındadır.

Öyle ki ekstrem iklim koşullarının egemen olduğu kısa süreli dönemler hariç, Beykoz'da bir sinema ya da televizyon hikâyesinin dört ayrı mevsimde geçen planlarını yalnızca bir tek hafta içinde çekip bitirebilmek dahi mümkündür. Bunun için çoğu kez teknolojinin yardımına bile gerek duyulmaksızın, ilçede hüküm süren Marmara-Karadeniz arası "geçiş iklimi"nin kendi doğal döngüsü, yerine göre yazı da kışı da, ilkbahar ve sonbahar resimlerini de yakalamak için yeterli gelmektedir.

Bu bağlamda, Riva Ormanları, Mihrâbad Korusu, Abraham Paşa Korusu gibi orman dokuları, doğanın ilçeye armağanı olan bu göz alıcı dekoratif unsurların bir başka cephesini oluşturmaktadır. TRT Televizyonu'nda beş sezon boyunca 150 bölüm olarak gösterilen "Diriliş: Ertuğrul" ve onun devamı niteliğindeki "Kuruluş: Osman" dizileri, 2014 yılından bu yana yapımcı şirketin Riva Ormanları'nda kurulan devâsâ setlerinde çekilmektedir. Bunun yanı sıra Beykoz Kundura Fabrikası'nda kurulan açık ve kapalı setler, dünyanın dört bir köşesinde ilgiyle izlenen her iki dizinin şimdiki kadar yayımlanan bütün bölümlerinin mekân ihtiyacını karşılamıştır. Ki tek başına sırf bu iki örnek bile Beykoz'un tarihî serüvenden polisliye, romanstan komediye, sinemanın neredeyse her janrına uygun mekânlar sunan zengin doğa ve iklim yelpazesini tanımlamaya yeterli gelecektir. (26)

Öte yandan, bazıları yüzlerce yaşındaki anıtsal ağaçlar da Beykoz ilçesinin bir başka doğal doku zenginliğidir. Hıdiv Kasrı bahçesinde bulunan ve klasik dö-

nem Türk sinemasının romantik sahnelerine yıllar yılı yaptığı katkılar nedeniyle “Âşıklar Ağacı” olarak anılan saplı meşe bunlar arasında en ünlüsüdür. İki farklı ağacın birbiriyle kaynaşması sonucu oluşan bu ağaç yaklaşık 400 yaşındadır ve 1950’lerden bu yana düzinelerce Yeşilçam filminde ayrılma ya da kavuşma sahnelerine dekor oluşturmuştur. (27, 28)

Yine, ilk bölümde, film yapım ekiplerinin özellikle uzun süreli çalışma gerektiren projelerde mekân belirlerken, en önemli tercih ölçütü olarak, o mekânın ne düzeyde lojistik kolaylık sağladığına baktıkları anlatılmıştı.

İstanbul’un ikinci havalimanı konumundaki Sabiha Gökçen, Pendik ilçesinin sınırları içinde kalmakla birlikte, Anadolu yakasını köşe bucak saran geniş otopanlar sayesinde Beykozlular için de ulaşımı ciddi bir sorun teşkil etmeyen ulusal ve uluslararası bir lojistik noktasıdır. Bu sayede, Beykoz’da kurulan setlere havayoluyla dünyanın her köşesinden ekip ve ekipman aktarmak mümkün olabilmektedir. Uçak lojistiğinin zor ya da pahalı olduğu durumlarda ise bu tür ihtiyaçlar kara ve deniz araçlarıyla giderilmektedir. İki ayrı denize kıyısı bulunan ilçe, ülkenin dört bir köşesine uzanan otopanlar ve bu ölçekte yükleme boşaltmaya uygun limanlara sahiptir. Bu arada, yine, Beykoz’un pek çok noktasında helikopter ulaşımı için iniş pistleri de mevcuttur.

Ancak, bütün bunların ötesinde, Beykoz’u sinema ve televizyon profesyonelleri için bir cazibe merkezine dönüştüren en değerli özelliği; hiç kuşkusuz ki, ilçenin köylerinden merkezine kadar her köşesinde gözleyebileceğiniz o benzersiz “insan sermayesi”dir. Beykoz sakinleri, ormanları, korulukları, park ve bahçeleri, tepeleri, yürüyüş yolları, en önemlisi de başlı başına bir terapi kaynağı olan kıyı şeridiyle, nüfusu 20 milyona dayanmış yıpratıcı bir megapol görünümündeki İstanbul’un periferisinde bulunmanın insan ruhuna iyi gelen yönlerinden sonuna kadar nasiplendikleri dingin bir hayat sürmektedir. Bu da günlük ilişkilerde kolaylıkla gözlenebilen bir sükûnet, ağırbaşlılık, karşılıklı sevgi ve saygı atmosferi doğurmaktadır. Beykozlular kendi bünyelerinde zaten yüzlerce yıldır yaşattıkları bu barışçıl iklimi ilçelerine çekim yapmaya gelen film ekiplerine de yansıtmakta, onlara projelerini realize ettikleri süre boyunca ellerinden gelen her türlü fizikî ve manevî desteği vermektedir.

Plato olarak kullanılan bir bölgenin halkı için zaman zaman oldukça zorlayıcı bir görünüm alabilen film çekimi işinin, şehrin Avrupa yakasındaki bazı kalabalık ilçelerde benzer bir konukseverlikle karşılanmayışı, sektör profesyonellerinin yakından bildiği bir durumdur. Trafik sıkışıklığı, gürültü, dağınıklık, zorlu bir kapitalist rekabet içinde ilerleyen günlük ticarî faaliyetlerin aksaması gibi nedenlerle, Avrupa yakasında yaşayanların yeri geldiğinde ülke açısından en prestijli film projesi için bile işlek bir caddenin iki-üç saat trafiğe kapatılmasına tahammül göstermemeleri, bu tür kısıtlamaları agresif bir şekilde protesto etmeleri, zaman zaman ulusal medyaya da yansıyan birer vakiadır. Nitekim yakın geçmişte, Jackie Chan gibi uluslararası şöhret ve saygınlığa sahip bir aktörün başrolünü üstlendiği, 2001 yapımı “Tesadüfi Ajan” (The Accidental Spy, Yönetmen: Teddy Chan), 23’üncü James Bond serüveni olarak kayıtlara geçen 2012 tarihli “Skyfall” (Yönetmen: Sam Mendes) ya da 2009’da yine bazı sahneleri tarihî yarımada görüntülenen “Uluslararası” (The In-

ternational, Yönetmen: Tom Tykwer) gibi yüksek bütçeli filmlerin İstanbul çekimlerinde, özellikle dükkânlarının önü kapatılan, bu sebeple müşteri akışları kesilen esnafların, anılan filmlerin yapımı sırasında günlerce olumsuz tepkiler vermeleri, sinema gündemini yakından takip edenler tarafından hemen hatırlanacaktır. (29, 30, 31, 32)

Ki benzer türden protestolara, ülkemizde düzenlenen küresel ölçekte en ünlü spor etkinliği konumundaki “Avrasya Maratonu” sırasında da tanık olunmaktadır. Hayatın çok hızlı ve acımasız bir şekilde aktığı bütün metropollerde, halkın, günlük rutini ister istemez aksatan film ekipleri karşısında zaman zaman böyle olumsuz tepkiler sergilediği gözlenmektedir.

Öte yandan, sinema da bir ülkeyi, bir kenti, bir ulusu küresel ölçekte en etkili şekilde tanıtan, bu yüzden mutlaka yeni eserler vermesi ve desteklenmesi gereken son derece stratejik bir sanat dalı olarak karşımızda durmaktadır. (33, 34, 35, 36)

İşte, bu noktada Beykoz, 2000’lerin başlarında film yapım şirketleri tarafından keşfedildiği günlerden itibaren; en az doğal dokusu, tarihî, mimari, turistik zenginlikleri ve sağladığı lojistik avantajlar kadar, sinemayı seven, film yapımcılarını elinden geldiğince destekleyen, ilçenin ve ülkenin iç-dış tanıtımında yararlı olabilecek bir filmin yapımı için gerekirse kendi günübürlük menfaatinde feragat edebilen pozitif yaklaşımlı sakinleriyle de sektörün gözdesi olmayı başarmıştır. Yerel yönetim, esnaflar başta olmak üzere, ilçede yaşayanların sinema ve televizyon yapımlarına karşı bu özverili tutumunu mutlaka göz önünde bulundurmalı, gerekirse küçük ödüller ve sübvansiyonlarla, onların anılan sektöre desteğini takdir ettiğini göstermelidir.

Ve nihayet, sözü, ilçede sinema ve televizyonculuk faaliyetlerinin kalbi konumundaki Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası’na getirerek, Türk sinema ve televizyon sektörüne 2004 yılından itibaren geniş çaplı bir katkı sunup teknik açılımlar sağlayan bu tesisi saygıyla anmak gerekiyor. (37)

1810 yılında Osmanlı ordusuna deri malzemeler üretmek amacıyla kurulan, o tarihten itibaren de hem Osmanlı’nın son yüzyılına, hem Cumhuriyet’e tanıklık eden bu anıtsal tesis, 2004 yılındaki özelleştirme sırasında 30.000.000 Amerikan Doları karşılığında Yıldırım Holding’e devredilmişti. Sonraki süreçte ise Cumhuriyet tarihinin en ilginç özelleştirme hikâyelerinden biri ortaya çıktı. Açık ve kapalı platolarında 15 yıldır her kategoriden film yapım ekiplerini ağırlayan Beykoz Deri ve Kundura Kompleksi, bu zaman zarfında Türk sinema ve televizyonculuğunda silinmez izler bırakan yüzlerce eserin ev sahipliğini üstlenmenin haklı gururunu taşıyor. Her köşesi endüstrinin talep ve beklentilerine göre özenle revize edilen bu tesise son yıllarda yurt dışından set kiralama taleplerinin de başladığını görmek, ulusal sinema ve televizyon endüstrimiz adına hiç kuşkusuz ki kıvanç verici bir gelişmedir.

Elimizde, Beykoz’da çekilen bütün sinema filmi, televizyon filmi, dizi film bölümü, kısa film, belgesel ve müzik kliplerinin eksiksiz bir envanter çalışması ne yazık ki mevcut değildir. Bu konuda müellifin yapmış olduğu genel bir hesaplama doğrultusunda, 1923 yılından günümüze kadar Beykoz ilçe sınırları

içinde 1000'in üzerinde yapım çekildiği tahmin edilmektedir. İlk bölümü Temmuz 2006'da ekrana gelen ve 14 sezon kesintisiz çekilip yayımlanarak Türk televizyon tarihinin bugüne kadarki (Aralık 2019) en uzun süreli dizisi olarak kayıtlara geçen "Arka Sokaklar" adlı polisiye serüven, Beykoz'u istisnasız her bölümünde sıklıkla dekor olarak kullanmasıyla da bunların en ünlülerinden biridir. (38)

1990'lı yılların ortalarından itibaren, tamamı ya da bazı sahneleri Beykoz sınırları içindeki iç ve dış setlerde çekilen bazı popüler filmler ve televizyon dizilerini burada en azından ismen analım.

Sinema filmleri: "Devrim Arabaları", "Beyza'nın Kadınları", "Av Mevsimi" ...

Televizyon Dizileri: "Diriliş: Ertuğrul", "Kuruluş: Osman", "Güneşin Kızları", "Çalikuşu", "İntikam", "Karadayı", "Aşk-ı Memnu", "Umutsuz Ev Kadınları", "Lale Devri", "Yaktın Beni", "Kayıt Dışı", "Mehmetçik: Kutlu Zafer", "Yabancı Gelin", "Pis Yedili", "Yasak", "Akasya Durağı", "Çiçek Taksi", "Hayat Devam Ediyor", "Fatih Sultan Mehmet", "Arka Sokaklar", "Suskunlar", "Keşanlı Ali Destanı", "Kördüğüm", "Ezel", "Adanalı", "Suskunlar", "Öyle Bir Geçer Zaman ki" ...

Ve yanı sıra, Şebnem Ferah'tan merhum Müslüm Gürses'e, Yıldız Tilbe'den Mor ve Ötesi'ne, neredeyse sayılamayacak kadar çok müzik sanatçısının konuk edildiği yüzlerce video klip de yine buradaki iç ve dış mekânlarda çekilmiştir. (39, 40)

Beykoz Yerel Yönetiminin Sinema ve Televizyon Endüstrisiyle Her İki Taraf Açısından da Verimli, Akılcı ve Sürdürülebilir Bir İşbirliği İçin Atabileceği Ekstra Adımlar

Beykoz'un, hem özelde burada süreli olarak çalışan sinema ve televizyon endüstrisi profesyonellerine, hem de genel olarak ilçeye gelen, burada alışveriş yapan, yiyip içen, konaklayan yerli ve yabancı turistlere sunduğu pek çok doğal, tarihi, turistik, arkeolojik, kültürel; mimari, gastronomik değer ile bunlara erişimdeki kolaylıkların yanı sıra, henüz tam anlamıyla olgunluk eşiğine ulaşmamış bazı hizmetlerde sorunlar yaşandığı da bir başka gerçektir.

İlçede, her şeyden önce, içine yerli ve yabancı film ekiplerini de dahil edersek, iş dünyası için yeterli düzeyde konaklama tesisi bulunmamaktadır. Her ne kadar, bu alanda son yıllarda ciddi bir atılım gözlenmekteyse de konaklama yatırımının yalnızca beş ve dört yıldızlı otel kategorisine yığılması, ilçede deniz kıyılarına, ormanlara, korulara, park ve bahçelere, doğal ve tarihî mekânlara yönelik gezileri günübirlik olmaktan çıkartıp birkaç güne yayacak orta ve düşük bedelli pansiyon turizmi ya da düşük yıldızlı otel-model işletmeciliğinin de teşvik edilmesi gerekir. Bugünkü görünümüyle, sinema ve televizyon çalışanları dâhil, Beykoz'a gelen neredeyse her yabancı, ziyaret planlamasını günlük olarak, yani aynı günün akşam saatlerinde geri dönmek üzerine yapmaktadır. Bu ise cirosu çok daha yüksek olabilecek bir turizm döngüsünü balatlayan bir alışkanlıktır. Beykoz'da uzun süreli bir çekim planlaması yapan şir-

ketler, zamanın para olduğu gerçeğinden hareketle, gerekirse çekim ekiplerini her gece ekonomik bir şekilde konaklabilecekleri, oda+kahvaltı sistemiyle paket hizmet veren, asgarî standartları tutturmuş ucuz otel ve moteller de bulabilmelidir. Mevcut durumda yıllardır rutin bir şekilde tekrarlanan uygulama ise, bu ekipleri sabahın çok erken saatlerinde, çoğunlukla da Avrupa yakasından saatler süren bir toplama ile Beykoz'a getirmek, akşam da yine saatler süren bir dağıtımla evlerine ulaştırmaktır. Bu da hem endüstrinin bütün paydaşları açısından geniş bir zaman kaybına, hem de sektör çalışanlarının olması gerekenden daha az dinlenmesine yol açmaktadır. Dahası, kalabalık setler için tahsis edilen sürücü ve araç filoları, araçların yollardaki yıpranma payı, tüketilen akaryakıt ve yedek parça, otoban, köprü vb. ücretler, yapımcıların ilçede konaklamaktan kaçınıırken yine ciddi miktarlarda harcama yapmasını gerektiren zorunlu gider kalemleridir.

Ağırlıklı olarak sinema ve televizyon sektörü çalışanlarının konaklamasını hedefleyen, lüks hizmetten ziyade ekonomik bir konaklama bedeli karşılığında yalnızca temel insanî gereklilikleri sunan böyle butik bir otel ya da motelin kuruluşu ve işletmesini, yerine göre, özel sektör de yerel yönetim de üstlenebilir. Kamuoyuna geniş ölçekte ve etkili bir şekilde duyurulduğu takdirde, önceliği sinema ve televizyon sektörü olan, ancak ilçeyi gezmeye gelen diğer turistlere de kapasitesi oranında hizmet veren bu kategorideki bir tesis ya da tesislerin yılın dört mevsimini çok yüksek bir doluluk oranıyla geçireceği rahatlıkla öngörülebilir.

İkinci olarak, yerel yönetimin bünyesinde, tıpkı ABD; İngiltere, Almanya gibi Batılı ülkelerde uzun yıllardır mevcut olduğu üzere, ilçe sınırları içinde kısa film, müzik klipi, belgesel, sinema filmi, televizyon filmi, televizyon dizisi, fotoğraf çeken sanatçılara ilk aşamadan son aşamaya kadar yardımcı olacak, onları en seri, en doğru ve en etkili çalışmaları için profesyonelce yönlendirecek bir "Görüntü Sanatları Danışma Bürosu" kurulması gerekmektedir. (41, 42, 43)

Bu endüstrinin dilinden iyi anlayan, sinemacıların ihtiyaçlarını bilen, tercihen emekli bir sektör profesyonelinin genel koordinatörlüğünde, Kültür İşleri Müdürlüğü'ne bağlı olarak kurulacak böyle bir büro sayesinde, ister mesleğe yeni adım atmış bir kısa filmci, isterse uluslararası ödüllere sahip kıdemli bir yönetmen olsun, ilçeye adım atan her sanatçı ya da sanatçılar topluluğu, çekimleri boyunca en iyi sonuçları hangi noktalarda yakalayabileceklerini, bunların izinlerini hangi yönetsel silsile içinde çıkartabileceklerini, yeme-içme, konaklama, muhtelif ürün ve hizmetler satın alma ihtiyacı doğduğunda kendileri ve ekipleri için bu ürün ve hizmetleri en uygun nerelerden satın alabileceklerini, personeli ve teknik cihazları taşıyan araçların en güvenli bir şekilde nerede park edilebileceğini, çalışma saatleri dışındaki boş zamanlarda ilçede neler yapılabileceğini ve daha birçok hususu bu büronun simgesel bir ücret karşılığında verdiği paket danışmanlık hizmeti üzerinden öğrenebilecektir. Böyle bir büronun varlığı, ilçedeki her türlü sanatsal çalışmayı daha hızlı, daha sorunsuz, daha güvenli ve PR açısından daha etkili kılacağı gibi, yerel yönetimin Beykoz'da çekilen eserlerin eksiksiz bir envanterini tutmasını da kolaylaştıracaktır.

Öte yandan, büronun görevlileri, sinemacılar ve televizyonculara dostça yardımlarda bulunurken, aynı zamanda kendilerine ait demirbaş fotoğraf makinesi ve kameralarla süreci görüntüleyip, yerel yönetimin dergileri, gazeteleri, internet siteleri, kapalı devre televizyon yayınları için nitelikli içerikler de üretmiş olacaktırlar.

Bu tür çalışmalar sırasında yerel yönetimin başkanı ya da yardımcılarının yeni kurulan setleri ziyarete gelerek ekiplere başarılar dilemesi, sanatçıları küçük armağanlarla onurlandırması ise Türk ya da yabancı sinema, televizyon, fotoğraf sanatçılarının ilçenin konuksever doğasına ilişkin olumlu duygular beslemesine, bu yöndeki gözlem ve tecrübelerini diğer meslektaşlarına aktarmalarına vesile olacak bir başka iyi niyet örneğini oluşturacaktır.

Son olarak, yerel yönetimin, kurduğu “Görsel Sanatlar Danışma Bürosu” sayesinde, ilçede çekilen dizi, film ve müzik kliplerinin setinden elde ettiği fotoğraf, video, yanı sıra imzalı belgeler, sanatçılardan kalma hatıra eşyaları vb. görsel materyalleri, gerek ilçe sakinlerinin, gerekse bütün İstanbul halkının beğenisine sunulacak şekilde periyodik olarak gerçekleştirilecek açık ve kapalı sergilere dönüştürmesi de ilçenin sinema-TV endüstrisi üzerinden tanıtımı noktasında düzenlenebilecek özgün etkinlikler arasında yer almaktadır.

Kaynakça

- 1) wikipedia.com Web Sitesi / “Lumière Brothers” maddesi:
<https://www.wikizero.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3d-pa2kvQXVndXN0ZV9hbmRfTG91aXNfITHVtaSVDMyVBOHJl>
- 2) britannica.com Web Sitesi / “Lumière Brothers” maddesi:
<https://www.britannica.com/biography/Lumiere-brothers>
- 3) nationalgeographic.com Web Sitesi / “Now the Lumière Brothers invented the movies”:
<https://www.nationalgeographic.com/history/magazine/2019/01-02/creation-of-the-motion-picture-lumiere-brothers/>
- 4) wikipedia.com Web Sitesi / “Thomas Alva Edison” maddesi:
<https://www.wikizero.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3d-pa2kvVGhvbWZlX2VkaXNvbG>
- 5) britannica.com Web Sitesi / “Thomas Alva Edison” maddesi:
<https://www.britannica.com/biography/Thomas-Edison>
- 6) wikipedia.com Web Sitesi / “Film industry” maddesi:
<https://www.wikizero.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3d-pa2kvRmlsbV9pbmR1c3RyeQ>
- 7) Google Maps California Haritası:
<https://www.google.com/maps/place/Kaliforniya,+Amerika+Birle%C5%9Fik+Devletleri/@37.8557631,124.7801623,5.5z/data=!4m5!3m4!1s0x808fb9fe5f285e3d:0x8b5109a227086f55!8m2!3d36.778261!4d-119.4179324>
- 8) Şavk-ul Avsat Web Sitesi Türkçe edisyonu / Makale: 2018’de 41 milyar Dolar kazanan Hollywood’un sırrı ne? <https://aawsat.com/turkish/home/article/1531916/2018de-41-milyar-dolar-kazanan-hollywood%E2%80%99un-s%C4%B1rr%C4%B1-ne>
- 9) wikipedia.com Web Sitesi / “Filmmaking” maddesi:
<https://www.wikizero.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3d-pa2kvRmlsbW1ha2luZw>
- 10) Beykoz Belediyesi Web Sitesi
<https://www.beykoz.bel.tr/sayfa/4/167/beykoz>
- 11) imdb.com Web Sitesi / “Beykoz” mekân ismiyle film arama sonuçları:
<https://www.imdb.com/search/title-text/?location=beykoz>
- 12) Millî Saraylar İdaresi Başkanlığı Web Sitesi:

- <https://www.millisaraylar.gov.tr/kasirlar/kucuksu-kasri>
- 13) huntingbond.com Web Sitesi / James Bond movie locations around the World: <https://huntingbond.com/james-bond-the-world-is-not-enough-baku-istanbul-turkey-kucuksu-palace/>
- 14) jamesbondlocations.blogspot.com Web sitesi / Villa Baku-Kucuksu Kasri: <https://jamesbondlocations.blogspot.com/2015/01/villa-baku-kucuksu-kasri-istanbul.html>
- 15) imdb.com Web Sitesi / Alarm für Cobra 11-72 Stunden Angst: <https://www.imdb.com/title/tt2048945/>
- 16) fernsehserien.de Web Sitesi / Alarm für Cobra 11-72 Stunden Angst: <https://www.fernsehserien.de/alarm-fuer-cobra-11/folgen/16x01a-72-stunden-angst-1-226249>
- 17) alarmfuercobra11.fandom.com Web Sitesi: https://alarmfuercobra11.fandom.com/wiki/72_Stunden_Angst
- 18) tvnow.de Web Sitesi / Alarm für Cobra 11-72 Stunden Angst: <https://www.tvnow.de/serien/alarm-fuer-cobra-11-7/staffel-16/episode-7-72-stunden-angst-pilot-2018-10-25-21-15-00-1243704>
- 19) radikal.com.tr Web Sitesi / Bu köşkler tüm Türkiye'yi ağırladı: <http://www.radikal.com.tr/hayat/bu-koskler-tum-turkiyeyi-agirladi-653643/>
- 20) sabah.com.tr Web Sitesi / Ünlü filmler bu köşklere çekildi: <https://www.sabah.com.tr/galeri/yasam/unlu-filmler-iste-bu-kosklerde-cekildi/9>
- 21) turksineması.com Web Sitesi / Türk sinemasında iz bırakan mekânlar: <http://www.turksineması.com/turk-sinemasında-iz-birakan-mekanlar/>
- 22) yasemin.com Web Sitesi / Beykoz'da gezilecek yerler: <http://www.yasemin.com/yasam/haber/2763569-beykozda-gezilecek-yerler>
- 23) dostbeykoz.com Web Sitesi / Beykoz'un tanıtımı: <https://dostbeykoz.com/beykoz-tanitim>
- 24) neoldu.com Web Sitesi / Beykoz'un gezilebilecek yerleri: <https://www.neoldu.com/beykoz-gezilecek-yerler-7647h.htm>
- 25) obilet.com Web Sitesi / Beykoz ve Kuzguncuk'ta gezilecek yerler: <https://blog.obilet.com/beykoz-ve-kuzguncukdaki-gezilecek-yerler/>
- 26) haber7.com Web Sitesi / "Diriliş Ertuğrul" dizisi nerede çekiliyor: <http://www.haber7.com/medya/haber/2759852-dirilis-ertugrul-5sezonu-nerede-cekiliyor-yeni-cekim-yeri-ve-seti>
- 27) anadoluanitağacılar.com Web Sitesi / Aşıklar Ağacı-Saplı Meşe: <https://www.anadoluanitağacılar.com/agac/1882/beykoz-anit-agac/sapli-mese-quer-cus-robur.html>
- 28) Beykoz Belediyesi Resmî Twitter Hesabı / "Aşıklar Ağacı" paylaşımı: <https://www.trendsmap.com/twitter/tweet/1188029926634672129>
- 29) hurriyet.com Web Sitesi / Eminönü esnafı on gün Bond için çalışacak: <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/eminonu-esnafi-10-gun-bond-icin-calisacak-3-milyon-lira-kazanacak-20359668>
- 30) youtube.com Web Sitesi / Kapalıçarşı esnafının "Skyfall" filmi hakkında görüşleri: <https://www.youtube.com/watch?v=tBy8okBKrBU>
- 31) youtube.com Web Sitesi / James Bond İstanbul trafiğinden şikayetçi: <https://www.youtube.com/watch?v=b4DnEtwXDIg>
- 32) hurriyet.com.tr Web Sitesi / Jackie Chan'ın tekmeleri Mısır Çarşısı ve Kapalıçarşı'da: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/jackie-CHANIN-tekmeleri-misir-carsisi-ve-kapalicarsi-da-98936>
- 33) turizmguncel.com / Alman Focus dergisinden 5 sayfa James Bond ve İstanbul yazısı: <https://www.turizmguncel.com/haber/alman-focus-dergisinden-5-sayfa-james-bond-ve-istanbul-yazisi-h10652.html>
- 34) milliyet.com.tr Web Sitesi / 007 Boğaz'da yüzdü: <http://www.milliyet.com.tr/pembelar/007-bogazda-yuzdu-5230953>
- 35) dailymail.co.uk Web Sitesi / Shooting history: New Russell Crowe movie on bloody World War I battle becomes first to film inside İstanbul's Blue Mosque https://www.dailymail.co.uk/travel/travel_news/article-3011370/New-Russell-Crowe-movie-film-inside-Istanbul-s-Blue-Mosque.html
- 36) haftasonu.com.tr Web Sitesi / Tarihi Filmlerin Seti: İstanbul: <http://www.haftasonu.com.tr/index.php/haber/item/1173-tarihi-filmlerin-seti-istanbul.html?tmpl=component&print=1>
- 37) beykozkundura.com Web Sitesi: <https://www.beykozkundura.com/>
- 38) wikipedia.com Web Sitesi / "Arka Sokaklar" dizisi maddesi:

<https://www.wikizero.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3d-pa2kvQXJrYV9Tb2tha2xhcl8oZGl6aSk>

39) cnnturk.com Web Sitesi / Beykoz kundura fabrikasında çekilen diziler:

<https://www.cnnturk.com/yasam/beykoz-kundura-fabrikasinda-cekilen-diziler>

0) ensonhaber.com Web Sitesi / Türk dizilerinin çekildiği mekânlar:

<https://www.ensonhaber.com/galeri/turk-dizilerinin-cekildigi-mekanlar>

41) nyc.gov / New York Mayor's Office of Media and Entertainment Web Sitesi: <https://www1.nyc.gov/site/mome/index.page>

42) filmlondon.org.uk / Film London Web Sitesi: <http://filmlondon.org.uk/>

43) bbfc.de Web Sitesi / Berlin Brandenburg Film Comission Web Sitesi:

<https://www.bbfc.de/WebObjects/Medienboard.woa/wa/CMSshow/1011318>

Beykoz Balıkçılığı ve Balıkçılığın Ekonomik Örgütlenmesi Açısından Değerlendirilmesi

Kadir DOĞAN¹

Öz

Beykoz, coğrafi konumu nedeniyle İstanbul Boğazı üzerinde yer alması, Karadeniz'den Ege ve Akdeniz'e olan pelajik balık göçlerinin gerçekleştiği girintili çıkıntılı bir sahil şeridine sahip olması bakımından balıkçılığın önemli merkezlerinden biridir. Geçimini balıkçılıktan sağlayan kişiler faaliyetini ekonomik bir şekilde sürdürebilmek için su ürünleri kooperatifi ve dernek çatısı altında örgütlenmişlerdir. Beykoz, İstanbul ilinde ilçelere göre su ürünleri kooperatifi açısından altı kooperatif ve ortak balıkçı sayısı ile ilk sıralarda yer almaktadır. Ayrıca Beykoz'da balıkçılıkla ilgili üç adet dernek faaliyet göstermektedir. Araştırmanın materyalini, Beykoz ilçe sınırları içerisinde balıkçılık faaliyetinde bulunan su ürünleri kooperatifleri ve dernekler oluşturmuştur. Kooperatif merkezlerinde yöneticiler ziyaret edilerek yüz yüze görüşme ile anket yapılmış ve orijinal veriler elde edilmiştir. Çalışmada elde edilen verilere göre, Beykoz ilçesinde 6 adet su ürünleri kooperatifi, 416 balıkçı ortağı ve çeşitli boylarda 233 adet balıkçı teknesi bulunmaktadır. İlçede ilk kooperatif "S.S. Poyrazköy Su Ürünleri Kooperatifi" 1960 yılında kurulmuş ve günümüzde de 149 balıkçı ortağı ile faaliyetine devam etmektedir. Son kooperatif ise "S.S. Anadoluferi Su Ürünleri Kooperatifi" 2009 yılında kurulmuş ve 31 balıkçı ortağının olduğu tespit edilmiştir. Kooperatiflerin balıkçılık sektörüne, bölge ekonomisi ve sosyal yaşamına ticari, balık satış yeri, çekek yeri, sosyal tesis ve

1 İstanbul Üniversitesi Su Bilimleri Fakültesi Su Ürünleri Yetiştiricilik ve Hastalıkları Bölümü.E. posta: kadogan@istanbul.edu.tr

büro olanakları ile katkı sağladıkları saptanmıştır. Bununla birlikte kooperatiflerin sosyal, ekonomik ve ticari olanaklarının yanında sorunlarının olduğu da gözlemlenmiştir. Sorunlar arasında ilk sırayı su ürünleri kanunu ve kooperatifler kanunundan kaynaklanan yasal düzenlemenin ve koruma-kontrol hizmetlerinin gerektiği şekilde uygulanamaması yer almaktadır. Balıkçılıkta ekonomik kazancın düşük olması, balık satış yerinin olmaması, sorunların çözümlenmesinde ve balıkçılık yönetiminde kooperatiflerin yetersiz kalması, kooperatifin balıkçı barınağı ve çekek yerinin olmaması, kooperatifin merkezinin hale uzak olması ve balık naklinin maliyetli olması, balıkçıların kullanabileceği sosyal tesisin yetersiz olması, av sezonunun kısa olması kooperatiflere ait sorunlar olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Beykoz, Beykoz Balıkçılığı, Balıkçılık, Balıkçı Örgütleri, Su Ürünleri Kooperatifi, Örgütlenme, Dernek

Beykoz, coğrafi konumu nedeniyle İstanbul Boğazı üzerinde yer alması, Karadeniz'den Ege ve Akdeniz'e olan pelajik balık göçlerinin gerçekleştiği girintili çıkıntılı bir sahil şeridinde sahip olması bakımından balıkçılığın önemli merkezlerinden biridir.

Beykoz, İstanbul Boğazı'nın Karadeniz'e açılan kuzey ucunda yer aldığından Karadeniz ile Marmara Denizi arasında oluşan su dolaşımı etkisinde kalmaktadır. Karadeniz'den Marmara Denizi'ne doğru bir üst akıntı, Marmara Denizi'nden Karadeniz'e bir alt akıntı sistemi etkisinde kalmaktadır (Artüz, 2007). Karadeniz oksijen açısından yetersiz 180-200 metre derinlikten sonra biyolojik yaşamın çok sınırlı olduğu hidrojen sülfür gazıyla kaplı bir su kütesine sahiptir. Marmara Denizi alt akıntı yoluyla yüksek oksijen miktarıyla Karadeniz'e hayat verirken, başka bir özelliğide ülke balıkçılığında Karadeniz'den sonra ikinci sırada olmasıdır. Toplam avcılığın en az %10'u bu denizden sağlanırken göçmen türler nedeniyle boğazlar bir biyolojik koridor niteliğindedir (Öztürk 2017). Bu akıntılarla birlikte İstanbul Boğazı sıcaklığı ve tuzluluğu farklı denizleri bağlaması nedeniyle balıkların mevsimlik göç özelliğini de göstermektedir.

Göçmen balıklar kışı Akdeniz'in veya Marmara'nın en derin sularında geçirdikten sonra, hem ılıman mevsimleri geçirmek, hem de zengin besinleri bulmak için Karadeniz'e göç ederler. Karadeniz'de kötü havalarda fırtınalar başladığı zaman karanlık ve oksijensiz sulara inemeyen balıklar Karadeniz'den Marmara ve Akdeniz'e doğru göç ederler. Sonbaharda kuzeyin soğuk rüzgârları esince ve sular karışınca pelajik balıklar boğazdan geçerek Karadeniz'den Marmara ve Akdeniz'e göç ederler (Deveciyan, 1926).

İstanbul Boğazı göçmen balıkların yılda iki kez Karadeniz'den Marmara Denizi'ne veya aksi yöndeki geçişlerinde kullanmak zorunda olduğu bir su yolu, dalyanların kurulması için ideal koşulların bulunduğu bir geçittir. Bu nedenle çok eski dönemlerden beri Marmara Denizi ve Boğaz'da dalyanlar kurulmuştur. Tarih boyunca deniz ve tatlı su kenarında yaşayan toplumlar için balıkçılık en eski iktisadi faaliyetlerden biri olmuştur. Bu açıdan da bakıldığında İstan-

bul Boğazı çevresinde yaşayanlar balıkçılığı bir ekonomik ve yaşamsal faaliyet olarak sürdürmeye başlamışlardır.

İstanbul sularında ve Boğaziçi'nde tarih boyunca balıkçılık ve balık avcılığı için farklı metotlar kullanılsa da dalyanla balık avcılığı en çok kullanılan sistem olmuştur. İstanbul'un ilk kurulduğu dönemlerden itibaren balık avcılığı ve dalyancılık önemli bir geçim kaynağı olarak görülmüş ve hububattan sonra en önemli ihraç ürünü su ürünlerinden ton balığı olmuştur (Bursa, 2007). Dalyan balıkçılığı geçmiş dönemlerdeki kadar olmasa bile günümüzde de önemli bir geçim kaynağı olarak görülmekte ve devam etmektedir.

Dalyanlar Boğaz'dan geçen göçmen balıkların göçü esnasında kurulup balık avcılığında önemli bir sektör ve balık avcılığı yapanlar için de ekonomik kazanç getiren bir iş sahası olmuştur. İstanbul Boğazı'nda dalyanların kurulması tarih boyunca etkinliğini göstermiştir. Çeşitli kaynaklarda Marmara ve Boğaziçi'nde kurulmuş dalyan isimlerini belirtmektedirler (Artüz, 1959; Aydın yazıcı ve Öker, 1960; Çıracıoğlu 2018). Örneğin Karekin Deveciyan'ın 1915 yılında Osmanlıca, 1926 yılında Fransızca, 2006 yılında da orijinaline sadık kalınarak Türkçe'ye çevirisi yapılan "Türkiye'de Balık ve Balıkçılık" kitabında Marmara ve Boğaziçi'nde kurulmuş olan dalyanların listesini vermiştir. Listede yirminci yüzyılın başlarında İstanbul Boğazı'nın her iki yakasında kurulmuş 52 (Karaburun, Kilyos, Uzunya, Mermercik, Öreke, Bağlaraltı, Garibçe, Büyükliman, Karataş, Mavromolos, Sırataş, Otuzbirsuyu, Tellitabya, Pazarbaşı, Mesarburnu, Bülbül sokak, Barutcubaşı, Büyükdere, Çay, Kefeliköy, Kireçburnu, Kalendar, Yeniköy, İstinye, Bebek, Küçük Bebek, Salıpazarı, Ahırkapı, Kumkapı, Yedikule, Taşlıkiçi ve Katrehane, Göçburnu ve Yolağzı, Kapanık ve Yeni dalyan, Soğan Adası, Anadolu feneri, Filburnu, Anadolu kavağı, Umuryeri, Sivri burnu, Saray [Beykoz Sarayı], Beykoz, Karacaburun, Toptaş, Kanlıca, Vanıköy, Çengelköy, Üsküdar, Silistra ve Şapka, Kiri, Soğanlık, Aya Nikola veya Batmış, Karataş, Dil) dalyandan bahsetmektedir. Bu listede Beykoz ilçe sınırları içinde kurulmuş olan dalyan isimleri de yer almaktadır (Deveciyan, 2006). Beykoz'da 17. yüzyılda dalyan kurulduğu, günümüzde de Beykoz ilçe sınırları içerisinde faal olan ve işletilen dalyanların olduğu bilinmektedir. Bu dalyanlar Beykoz, Filburnu ve Bağlaraltı dalyanlarıdır (Güler ve ark., 2019). İstanbul'un kalan son dalyanının ise Beykoz'da olduğu kaydedilmektedir (beykoz.bel.tr, 2019; beykozhaber.com, 2019).

Tarih boyunca balıkçılık ve balık avcılığı insanoğlunun en eski iktisadi faaliyetlerinden biri olmuştur. Özellikle deniz ve tatlı su kenarlarında yaşayan toplumlar için hayati bir faaliyet olarak görülmüştür. Bu özelliklerinden ve öneminden dolayı Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde balık avcılığı yapan balıkçıların örgütlendiğine rastlanılmaktadır. Bizans döneminde İstanbul balıkçıları başlarında bir balıkçı ustası olmak üzere lonca halinde örgütlenerek balık avcılığı yapmış ve dalyanlar vergiye tabi kılınmıştır. Osmanlı döneminde ise balık avcıları esnaf, gedik halinde örgütlenmiş kendi içinde iki kısma ayrılmıştır. Bunlar balıkçı dükkânı olan ve balık satan esnaf ile balık avcılığı yapan ve "sayyâd taifesi" olarak isimlendirilen esnaf gurubu idi. Sayyâdların dükkânlarda balık satmaları yasaklanmıştı (Bursa, 2007; Doğan, 2011; Tayar, 2011).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında balıkçılık yönetimi hizmetlerinin değişik bakanlıklara dağılmış olduğu görülmektedir. Cumhuriyet döneminin ilk önemli su ürünleri mevzuatı, 29.04.1926 tarih ve 815 sayılı Türkiye Sahillerinde Nakliyatı Bahriye ve Limanlarla Karasuları Dahilinde İcra ve Ticaret Hakkında Kanundur (Yazıcı ve Atar, 2017). Balıkçılık kooperatiflerinde esas örgütlenme konusundaki bilinçlenme ve kooperatif kuruluşu sayısındaki rakamsal artışlar öncelikle 1969 yılında 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu'nun çıkması ve 1971 yılında ise 1380 Sayılı Su Ürünleri Kanunu'nun çıkması ile gerçekleşmiştir.

Cumhuriyet döneminde balıkçılıkla ilgilenenler su ürünleri kooperatifleri ve balıkçılık dernekleri çatısı altında ekonomik olarak örgütlenmişlerdir. Kooperatiflerin kurulması öncesinde balıkçılıkla ilgili örgütlenmelerden ilki Sarıyer balıkçıları tarafından 21 Ağustos 1339 (1923) tarihinde "Dersadet Balıkçı Esnafı Cemiyeti" adında kurulmuş dernektir. Bu dernek daha sonra **İstanbul Balıkçılar Cemiyeti** adını almış ve sonraki yıllarda faaliyetine son vermiştir (Arpa, 2015). Günümüzde de balık avcılığı konusunda su ürünleri kooperatifleri ve balıkçı dernekleri işlerliğini sürdürmektedirler.

Ülkemizin 7 bölgesine dağılmış üretim kaynağının olduğu her yerde su ürünleri kooperatifleri kurulmuştur ve üyeleri balık avcılığı yapmaktadırlar. Su ürünleri kooperatiflerine ortak olan balıkçılar başta balık avcılığı olmak üzere üretim gerçekleştirerek hem geçimlerini sağlamak hem de ekonomiye katkıda bulunmaktadırlar. Türkiye coğrafi yapısı ve bulunduğu iklim kuşağı, üç tarafının farklı su karakterine sahip denizlerle çevrili uzun kıyı şeridinin olması, akarsuları ve doğal göllere sahip olması nedeniyle önemli balıkçılık potansiyeline sahiptir. Türkiye'de var olan bu potansiyeli değerlendirmek, geliştirmek ve ekonomik kazanç elde edebilmek için 1942 yılı sonlarında Halk Bankası'nın öncülüğünde Ticaret Bakanlığı ile birlikte bir çalışma programı hazırlanmıştır. Hazırlanan bu program kapsamında balıkçılık sektörünün geliştirilmesi ve organizasyonu ile görevlendirilen Halk Bankası girişimleri sonucu balıkçılık kooperatifi kurulması konusunda somut gelişmeler sağlanmıştır. Balıkçılık sektöründe dağınık halde olan balıkçıları bir çatı altında toplayıp üretim gücünü artırmak ve ortakların ekonomik kazanımlarına katkı sağlamak amacıyla ilk su ürünleri kooperatifi olan **İstanbul Balık Avcıları İstihsal ve Kredi Satış Kooperatifi** İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) onayınca 3 Mart 1943 tarihinde kurulmuştur (Arısoy, 1965; Arpa, 2015; Doğan, 2017; Özbilge, 1946).

Türkiye'de balıkçılık sektörünün mevcut örgütlenme modelleri, üç farklı yasaya göre kurulmuş üç ayrı örgüt yapısı görülmektedir. Bunlar, 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu'na göre kurulmuş olan kooperatifler, 5200 Sayılı Üretici Birlikleri Kanunu'na göre kurulmuş olan birlikler ve 5253 Sayılı Dernekler Kanunu'na göre kurulmuş diğer örgütlerdir. Ülkemizde 31.10.2019 tarihi itibarıyla 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu kapsamında 560 su ürünleri kooperatifi ve kooperatiflere ortak 30.668 balıkçı ortağı, 5200 Sayılı Üretici Birlikleri Kanunu kapsamında kurulmuş 30 birlik ve birliğe üye 1.193 üretici bulunmaktadır (TOB, 2019). Balıkçılığın yoğun bir şekilde yapıldığı İstanbul ilinde ise su ürünleri kooperatif sayısı 48, kooperatife ortak balıkçı sayısı ise 3.716 düzeyindedir (Doğan, 2017; Doğan, 2018).

Balıkçılıkta avcılığın her aşamasında su ürünleri kooperatiflerinin etkin rolü bulunmaktadır. 2018 yılı verilerine göre ülkemizde üretimin %50'si iç su ve denizlerde avcılıkla (314.094 ton), %50'si ise kontrollü şartlarda yetiştiricilikle (314.537 ton) olmak üzere toplam 625.631 ton su ürünleri üretimi gerçekleşmiştir (TÜİK, 2019).

Türkiye'deki gelişmelere paralel olarak Beykoz balıkçıları da faaliyetlerini ekonomik bir şekilde sürdürebilmek için öncelikle su ürünleri kooperatifleri ve balıkçı dernekleri adı altında örgütlenmişlerdir. Beykoz, İstanbul ilinde ilçelere göre su ürünleri kooperatifi açısından altı kooperatif ve 416 ortak balıkçı sayısı ile ilk sıralarda yer almaktadır.

Bu anlamda tarihsel olarak bakıldığında Beykoz ilçe sınırları içerisinde 1960'lı yıllarda balıkçılar örgütlenerek su ürünleri kooperatifi kurmuşlardır. Ayrıca Beykoz'da su ürünleri kooperatiflerinin dışında yine balıkçıların ekonomik örgütlenmesi ile dernek kurup balıkçılık faaliyetleri sürdürülmektedir. Şu anda günümüzde balıkçılık ile ilgili üç adet dernek faaliyet göstermektedir.

Bu çalışmada öncelikle Türkiye'deki su ürünleri potansiyeli, su ürünleri üretimi ve su ürünleri üretiminde örgütlenme yapısı ele alınacaktır. Ülkemizdeki su ürünleri örgütlenmesi tarihsel olarak ele alınıp Beykoz özelinde balıkçılık örgütlenmesinin durumu ve yapısı analiz edilecektir. Ekonomik örgütlenmede Beykoz ilçe sınırları içerisinde balıkçılık faaliyetinde bulunan su ürünleri kooperatifleri ve balıkçılık dernekleri ayrı ayrı ele alınacaktır. Su ürünleri kooperatiflerinin yapısı, ticari ve fiziki imkânları, sorunları, ileriye dönük projeleri ve kooperatiflerin yönetiminde yer alan balıkçıların sosyo-ekonomik yapıları ayrıntılı olarak analiz edilecektir.

Yöntem

Araştırmanın materyalini İstanbul ilinin balıkçılık açısından önemli bir ilçesi olan Beykoz ve ilçe sınırları içerisinde balıkçılık faaliyetinde bulunan su ürünleri kooperatifleri ve balıkçı dernekleri oluşturmaktadır (Şekil 1, Tablo 1). Kooperatiflerin sayısı öncelikle İstanbul İl Tarım ve Orman Müdürlüğü'nden, kooperatiflerin son güncel bilgileri ise Beykoz İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü kayıtlarından alınmıştır. Balıkçı derneklerinin (ismi, mekânları ve çalışma alanları) yerleri bölgede araştırılarak tespit edilmiştir. Araştırmada ana kitle, Beykoz ilçesi su ürünleri kooperatifleri ve kooperatif yönetiminde görev yapan yöneticilerden oluşmaktadır.

Şekil 1. Araştırma Alanı

Çalışmanın amacına uygun hazırlanan anket tam sayım yöntemine göre 6 su ürünleri kooperatif yönetim ve denetim kurulu üyeleri ile kooperatiflerin yönetim mekânında yüz yüze görüşme ile doldurulmuş ve orijinal veriler elde edilmiştir. Beykoz İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü, Türkiye İstatistik Kurumu kayıtlarından ise ikincil veri olarak yararlanılmıştır.

Araştırmada, hazırlanan ankette açık ve kapalı uçlu 34 soru sorulmuş anket formunda kooperatiflerin genel yapısı, teknik ve ticari özellikleri ve balıkçılıktaki genel sorunları, kooperatif yöneticilerinin sosyo-ekonomik ve demografik yapılarına ek olarak yöneticilerin kooperatifleri ile ilgili ileriye yönelik projelerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Anketler 2019 yılı Ekim ve Kasım aylarında uygulanmış ve saha araştırması tamamlandıktan sonra bilgisayar ortamına aktarılmış ve Microsoft Excel programında işlenerek tablolar ve grafiklere aktarılmıştır. Verilerin analizi sonucu oluşturulan çizelge ve şekiller yorumlanarak kooperatifler arasındaki farklılıklar ortaya konmuştur.

Tablo 1. Beykoz İlçesi Su Ürünleri Kooperatifleri Listesi

Sıra	Kooperatif Adı	Kuruluş Tarihi
1	S.S. Poyrazköy Su Ürünleri Kooperatifi	1960
2	S.S. Anadolukavağı Su Ürünleri Kooperatifi	1972
3	S.S. Anadoluhisarı Su Ürünleri Kooperatifi	1978
4	S.S. Beykoz Su Ürünleri Kooperatifi	1993
5	S.S. Riva ve Öğümce Su Ürünleri Kooperatifi	2006
6	S.S. Anadolufeneri Su Ürünleri Kooperatifi	2009

Bulgular

Çalışma esnasında öncelikle Beykoz ilçesinde su ürünleri kooperatifleri ve dernekleri ile ilgili güncel teknelerin sayı ve cinsleri Beykoz İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü kayıtlarından alınmıştır. Alınan kayıtlara göre Beykoz ilçesinde A sınıfı büyük boy (Gırgır-Trol) tekne sayısı 195, B sınıfı orta boy (Gırgır trol) tekne sayısı 64 ve B ve C sınıfı ufak tekneler 140 olmak üzere toplam 399 adet kayıtlı balıkçı teknesi bulunduğu tespit edilmiştir. Yine Beykoz İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü kayıtlarına göre Beykoz ilçesinde gerçekleştirilen su ürünleri avcılık miktarı 237.681 kg. deniz balıkları avcılığı ve dalyan avcılık miktarından 9.899 kg. olmak üzere toplam 247.580 kg. su ürünleri üretimi gerçekleşmiştir. Bu üretimden ilçe bazında toplam 3.924.140 TL'lik katma değer sağlanmıştır (BİTOM, 2019).

Su ürünleri kooperatifleri 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu ve Tarım Orman Bakanlığı'nun her birim kooperatif için çıkarmış olduğu su ürünleri kooperatifi ana sözleşmesine göre kurulup avcılık faaliyetlerini sürdürmektedirler. Dernekler ise 5253 Sayılı Dernekler Kanunu kapsamında dernek tüzüklerine göre balıkçılık yapabilmektedirler. Yapılan saha çalışmasında elde edilen bulgulara göre, Beykoz ilçe sınırları içerisinde balıkçılık faaliyetinde bulunan 6 kooperatif, kooperatife ortak 416 balıkçı ve kooperatiflere bağlı 233 farklı boylarda tekne tespit edilmiştir (Tablo 2). Ayrıca ilçede balıkçılıkla ilgili 3 derneğin faaliyet gösterdiği saptanmıştır. Çalışmada elde edilen bulgularda Beykoz İlçe Müdürlüğü kayıtlarında toplam 399 tekne olmasına rağmen kooperatiflere kayıtlı tekne sayısı 233 olarak tespit edilmiştir. Beykoz'da kooperatiflere ortak olmayan 166 tekne kaydedilmiş ve bu teknelerin ise bireysel olarak kooperatiflere ortak olmayan balıkçılar ve derneklere üye olan balıkçıların tekne sayıları tam olarak tespit edilemediği için bireysel balıkçıların teknelerinin olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

Bulgularda su ürünleri kooperatifleri ve dernekler balıkçılık açısından ayrı ayrı incelenip değerlendirilecek ve yorumlanacaktır.

Tablo 2. Beykoz İlçesi Su Ürünleri Kooperatifleri

Kooperatif Adı	Kooperatifin Kuruluş Tarihi	Kooperatifin Ortak Sayısı	Kooperatifin Tekne Sayısı
S.S. Poyrazköy Su Ürünleri Kooperatifi	1960	165	56
S.S. Anadolukavağı Su Ürünleri Kooperatifi	1972	40	30
S.S. Anadoluhisarı Su Ürünleri Kooperatifi	1978	36	25
S.S. Beykoz Su Ürünleri Kooperatifi	1993	74	43
S.S. Riva ve Öğümce Su Ürünleri Kooperatifi	2006	70	40
S.S. Anadolufeneri Su Ürünleri Kooperatifi	2009	31	39
TOPLAM		416	233

Tablo 2’de görüldüğü gibi Beykoz’da balıkçılık faaliyetine devam eden 6 su ürünleri kooperatifinin ilki 1960 (S.S. Poyrazköy Su Ürünleri Kooperatifi) yılında, en son kooperatifin ise 2009 (S.S. Anadolu feneri Su Ürünleri Kooperatifi) yılında kurulduğu tespit edilmiştir. Bu kooperatifler ilk kurulduğu yıldan itibaren balıkçılık faaliyetini sürdürmektedirler.

Beykoz su ürünleri kooperatifleri içerisinde ortak sayısı ve tekne sayısı olarak farklılıklar gözükmemektedir. 165 ortak ve 56 farklı boylardaki teknesiyle S.S. Poyrazköy Su Ürünleri Kooperatifi ilk sırada, 74 ortak ve 43 farklı boylardaki tekne sayısı ile S.S. Beykoz Su Ürünleri Kooperatifi ikinci sırada yer almaktadır. 31 ortak ve 39 teknesiyle S.S. Anadolu feneri Su Ürünleri Kooperatifi ise en son kurulan ve en az ortak ve tekneye sahip kooperatif olarak saptanmıştır.

Beykoz Su Ürünleri Kooperatifleri

Beykoz ilçesinde incelenen kooperatiflerde ortak sayısı, tekne sayılarında buldukları merkezler göre farklılıklarının olduğu, ilçe sınırları içinde ticari ve ekonomik olanaklarının kooperatiflere göre farklılıklar gösterdiği bulunmuştur. Kooperatiflerin ticari olanaklarının durumu, kooperatiflere göre ortak sayılarındaki değerler ve tekne sayılarındaki % değerler Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Beykoz Su Ürünleri Kooperatifleri Ortak, Tekne Sayıları ve % Dağılımı

Kooperatif Adı	Ortak Sayısı	% Değer	Tekne Sayısı	% Değer
S.S. Poyrazköy Su Ürünleri Kooperatifi	165	39,7	56	24
S.S. Anadolu kavağı Su Ürünleri Kooperatifi	40	9,6	30	12,9
S.S. Anadolu hisarı Su Ürünleri Kooperatifi	36	8,7	25	10,7
S.S. Beykoz Su Ürünleri Kooperatifi	74	17,8	43	18,5
S.S. Riva ve Öğümce Su Ürünleri Kooperatifi	70	16,7	40	17,2
S.S. Anadolu feneri Su Ürünleri Kooperatifi	31	7,5	39	16,7
TOPLAM	416	100	233	100

Tablo 3’te görüldüğü gibi Beykoz ilçesindeki su ürünleri kooperatiflerine ortak sayısı 416 olarak bulunmuştur. Kooperatiflere göre balıkçı ortak dağılımında %39,7’lik oranla Poyrazköy Su Ürünleri Kooperatifi ilk sırada %7,5’lik oranla ise Anadolu Feneri Su Ürünleri Kooperatifi son sırada yer almaktadır. Kooperatiflere göre teknelerin yüzde dağılımı ise %24’lük oranla Poyrazköy Su Ürünleri Kooperatifi ilk sırada %10,7’lik oranla Anadolu Hisarı Su Ürünleri Kooperatifi son sırada yer aldığı tespit edilmiştir.

Çalışma kapsamında olan su ürünleri kooperatifleri ayrıntılı olarak aşağıda ayrı ayrı incelenecek ve analiz edilecektir.

S.S. Poyrazköy Su Ürünleri Kooperatifi

S.S. Poyrazköy Su Ürünleri Kooperatifi Beykoz ilçesinin en eski kurulan su ürünleri kooperatifidir. Kooperatif 1960 yılında kurulmuş ve günümüz itibarıyla 165 balıkçı ortağı ve çeşitli boylarda 56 teknesi bulunmaktadır. Kooperatif ortakları sahip oldukları tekne ve av malzemeleriyle hem kıyı balıkçılığı hem de sahip oldukları gırgır-trol tekneleriyle balıkçılık yapmaktadırlar. Kooperatif ortakları balıkçılık açısından uygun şartlara ve imkânlarla sahip bir kooperatif olarak saptanmıştır. Kooperatifin ortaklarına balıkçılıkla ilgili malzeme alımı konusunda hizmet sunmakta ve ortaklarına yakaladıkları su ürünlerini karaya çıkış noktasında nakil belgesi ve pazarlama konusunda yardımcı olmaktadır. Kooperatif, ortaklarının haklarını ve balıkçılıkla ilgili resmi kurumlar ile olan işlerini her türlü platformda savunmaktadır. Bu nedenlerle ortaklar kooperatifi sahiplenmekte ve genel kurula yüksek oranda katılım gerçekleştirmektedir. Kooperatif yönetimi en son yapılan genel kurulda tüm üyelerin hazır bulunduğunu bildirmiştir. Kooperatif İstanbul Bölgesi Su Ürünleri Kooperatifleri Birliği'ne üye değildir ve birliğe üye olmanın yararına da inanmamaktadır.

Resim 1. Poyrazköy Su Ürünleri Kooperatifi'nin Konumu **Resim 2.** Kooperatifin İşletme Binası

Barınak Milli Emlak'tan kooperatif tarafından kiralanmış ve işletilen 500 metrelilik ana mendirek, elektrik, su, fener gibi alt yapı imkânlarına, 162 tekne bağlanabilen rıhtım kapasitesine, üst yapı olarak da işletme binasına sahip Poyrazköy Balıkçı Barınağında (Resim 1, 2) faaliyet göstermektedir (DHL, 2011).

Balıkçı barınağında birçok imkânlar olsa bile işletme açısından çeşitli eksiklikleri ve düzeltilmesi gereken işlevler vardır. Ağ kurutma alanı, balık satış yeri, akaryakıt pompa istasyonu, ön soğutma, buz üretim yeri, balıkçı depoları ve yangın söndürme olanaklarına sahip değildir.

Kooperatifin sorunları.

(i) Barınak Milli Emlak'tan kooperatif tarafından kiralandığı halde belediye, kaymakamlık ve maliye ile kooperatif arasında çeşitli anlaşmazlıklar mevcuttur,

(ii) Su Ürünleri Kanunu ve yasal düzenlemelerden kaynaklanan sorunlar,

- (iii) Deniz ulaştırma ve seyrüseferden kaynaklanan sorunlar,
- (iv) Yakalanan balığın az olması dolayısı ile ekonomik kazancın az olması,
- (v) Balıkçılıkta maddi kaynağın eksik ve yetersiz olması,
- (vi) Aynı barınağı kullanmalarına rağmen bölgedeki bazı balıkçıların kooperatife üye olmaya yanaşmamaları.

Kooperatifin ileriye yönelik projeleri

- (i) Balıkçıların ekonomik düzeylerini yükseltmek için çalışmaların resmi kurumlarla çözmeye çalışması, balık satış yerinin yapılıp faaliyete geçirilmesi,
- (ii) Balıkçı malzemelerinin sağlıklı bir şekilde korunması, ağ kurutma alanının yapıımı, balıkçı depolarının yapılması gibi fiziki alanların yapılması,
- (iii) Akaryakıt pompa istasyonunun kurulması,
- (iv) Ön soğutma ve buz üretim yerinin yapılması,

S.S. Anadolu Kavağı Su Ürünleri Kooperatifi

S.S. Anadolu Kavağı Su Ürünleri Kooperatifi 1972 yılında kurulmuş ve günümüz itibariyle 40 balıkçı ortağı ve 30 teknesiyle faaliyet göstermektedir. Kooperatif toplam 40 balıkçı ortağının su ürünleri ile ilgili kurumlar, sektörle olan ilişkileri, yakaladıkları balıkların pazarlamasında, nakliyesinde ve ortaklarının ihtiyaçlarının karşılanması ve haklarının korunmasında örgütlü bir şekilde görevini yerine getirmeye çalışmaktadır. Ancak kooperatifin sorunları çok sayıda olduğu için ortaklarına istediğı şekilde yardımcı olamamaktadır. Bu nedenlerle üyeler kooperatifi sahiplenmekte ve genel kurula yüksek oranda katılım gerçekleştirmektedir. Kooperatif yönetimi en son yapılan genel kurulda tüm üyelerin hazır bulunduğunu bildirmiştir. Kooperatif İstanbul Bölgesi Su Ürünleri Kooperatifleri Birliği'ne üyedir.

Resim 3. Anadolu Kavağı Su Ürünleri Kooperatifi'nin Konumu **Resim4.** Kooperatifin Balıkçı Barınağı

Kooperatif Milli Emlak'tan kiralamış olduğu, kullanacağı ana ve tali mendireğı olmayan, rıhtım kapasitesi 7 tekne ile kısıtlı olan, altyapı ve üst yapı imkanlarına sahip olmayan Anadolu Kavağı barınma yerinde (Resim, 3, 4) faaliyet göstermektedir (DHL, 2011). Barınma yerinin alt yapı ve üst yapı imkânlarına sahip olmadığı için kooperatif ortakları başka kooperatiflerin kullandığı balıkçı barınaklarından faydalanmaktadırlar. Bu da balıkçılar için olumsuzluklar yaratmaktadır.

Kooperatifin sorunları

- (i) Barınak Milli Emlak'tan kooperatif tarafından kiralandığı halde belediye, kaymakamlık ve maliye ile kooperatif arasında anlaşmazlıklar mevcut olup barınağın ve limanın kooperatif ortağı balıkçıların kullanımına geçirilmesinde mevzuat açısından sorunlar yaşanmaktadır.
- (ii) Başta kooperatifin mekânında teknelerini bağlayabilecekleri balıkçı limanı ve çekek yeri bulunmamaktadır. Bu yüzden kooperatif ortakları teknelerini avcılık ve sezon sonunda başka bir kooperatifin balıkçı barınağına bağlamaktadırlar. Bu da balıkçı ortakları arasında huzursuzluğa neden olmaktadır,
- (iii) Kooperatife ait bir binanın bulunmaması,
- (iv) Balık satış yerinin olmaması,
- (v) Balık nakil yerinin olmaması,
- (vi) Soğuk hava deposunun olmaması,
- (vii) Su Ürünleri Kanunu ve yasal düzenlemelerden kaynaklanan sorunlar,
- (viii) Deniz ulaştırma ve seyrüseferden kaynaklanan sorunlar, (yakalanan balığın az olması dolayısı ile ekonomik kazancın az olması
- (ix) Balıkçılıkta maddi kaynağın eksik ve yetersiz olması.

Kooperatifin ileriye yönelik projeleri

- (i) İskele ve balıkçı barınağının işler hale getirilmesi için girişimde buldukları ancak yatırım açısından beklediklerini ifade etmişlerdir.
- (ii) Motor bağlama yerinin düzenlenmesi,
- (iii) Balık satış yerinin yapılp faaliyete geçirilmesi,
- (iv) Balıkçıların ekonomik ve sosyal sıkıntılarına çözüm bulunması

S.S. Anadolu Hisarı Su Ürünleri Kooperatifi

S.S. Anadoluhisarı Su Ürünleri Kooperatifi 1978 yılında Göksu Deresi üzerinde kurulmuş ve günümüz itibariyle 36 balıkçı ortağı ve çeşitli boylarda 25 teknesi bulunmaktadır. Kooperatifin balıkçılık ve fiziki imkânları açısından yetersizliklere sahip olduğu saptanmıştır.

Kooperatif tarafından kiralanmış sadece elektrik, su ve 42 teknenin barınabileceği çekek yerine sahip Anadolu Hisarı Göksu Deresi Barınma yerinde (Resim, 5, 6) faaliyet göstermektedir (DHL, 2011). Barınma yerinde balıkçılık açısından (ağ kurutma alanı, balık satış yeri, akaryakıt pompa istasyonu, ön soğutma, buz üretim yeri, balıkçı depoları ve yangın söndürme) hiçbir olanağa sahip değildir. Kooperatif yönetimi ortaklarının haklarını koruma yolunda çalışmalar yapmakta çaba göstermektedir. Bu nedenlerle üyeler kooperatifi sahiplenmekte ve genel kurula yüksek oranda katılım gerçekleştirmektedir. Kooperatif yönetimi en son yapılan genel kurulda tüm üyelerin hazır bulunduğunu bildirmiştir. Kooperatif İstanbul Bölgesi Su Ürünleri Kooperatifleri Birliği'ne üyedir.

Resim 5. Anadoluhisari Su Ürünleri Kooperatifi'nin Konumu **Resim 6.** Kooperatifin Balıkçı Barınağı

Kooperatifin sorunları

- (i) Su Ürünleri Kanunu ve Kooperatifler Kanunu'ndan kaynaklanan yasal düzenlemenin ve koruma-kontrol hizmetlerinin gerektiği şekilde uygulanmadığından kaynaklanan temel sorun,
- (ii) Barınak Milli Emlak'tan kooperatif tarafından kiralandığı halde belediye, kaymakamlık ve maliye ile kooperatif arasında anlaşmazlıklar mevcuttur.
- (iii) Deniz ulaştırma ve seyrüseferden kaynaklanan sorunlar,
- (iv) Yakalanan balığın az olmasından ekonomik kazancın az olması
- (v) Kooperatife ait sosyal tesisin yetersiz olması,
- (vi) Balık satış yerinin olmaması,
- (vii) Balık nakil yerinin olmaması,
- (viii) Soğuk hava deposunun olmaması,
- (ix) Bölgede farklı balıkçıların olmasına rağmen kooperatife ortaklığın cazip olmaması
- (x) Maddi kaynak eksikliği
- (xi) Trol ve gırgır tekneleri ile ilgili sorunlar

Kooperatifin ileriye yönelik projeleri

- (i) Kooperatif yönetiminin ileriye yönelik bir çalışmasının olmadığı bildirilmiştir.

S.S. Beykoz Su Ürünleri Kooperatifi

S.S. Beykoz Su Ürünleri Kooperatifi 1993 yılında kurulmuş ve günümüzde 74 balıkçı ortağı ve çeşitli boylarda 43 teknesi bulunmaktadır. Kooperatif ortakları diğer kooperatiflere göre balıkçılık açısından uygun şartlara ve imkânlara sahip bir kooperatif olarak saptanmıştır.

Kooperatif tarafından kiralanmış ve işletilen 130m'lik ana mendirek, 265 m rıhtım uzunluğu ve derinliği, elektrik, su, gibi alt yapı imkânlarına sahip 37 tekne kapasitesine sahip Beykoz Balıkçı Barınağı'nda (Resim, 7, 8) faaliyet gös-

termektedir (DHL, 2011). Balıkçı barınağında birçok imkânlar olsa bile işletme açısından çeşitli eksiklikleri ve düzeltilmesi gereken işlevler vardır. Ağ kurutma alanı, balık satış yeri, akaryakıt pompa istasyonu, ön soğutma, buz üretim yeri, balıkçı depoları ve yangın söndürme olanaklarına sahip değildir.

Kooperatif yönetimi ortaklarının haklarını koruma yolunda çalışmalar yapmaya çaba göstermektedir. Bu nedenle üyeler kooperatifi sahiplenmekte ve genel kurula yüksek oranda katılım gerçekleştirmektedir. Kooperatif yönetimi en son yapılan genel kurulda tüm üyelerin hazır bulunduğunu bildirmiştir. Kooperatif İstanbul Bölgesi Su Ürünleri Kooperatifleri Birliği'ne üyedir.

Resim 7. Beykoz Su Ürünleri Kooperatifi'nin Konumu **Resim 8.** Kooperatifin Balıkçı Barınağı

Kooperatifin sorunları

- (i) Barınak Milli Emlak'tan kooperatif tarafından kiralandığı halde belediye, kaymakamlık ve maliye ile kooperatif arasında anlaşmazlıklar mevcuttur.
- (ii) Su Ürünleri Kanunu ve Kooperatifler Kanunu'ndan kaynaklanan yasal düzenlemenin ve koruma-kontrol hizmetlerinin gerektiği şekilde uygulanmamasından kaynaklanan temel sorun,
- (iii) Su Ürünleri Kanunu ve yasal düzenlemelerden kaynaklanan sorunlar,
- (vi) Deniz ulaştırma ve seyrüseferden kaynaklanan sorunlar,
- (v) Yakalanan balığın az olmasından ekonomik kazancın az olması
- (vi) Balıkçı barınağının bulunduğu yer boğaz ön görünümüne girdiği için kooperatif mekânını düzenleme konusunda sorunların çıkması,
- (vii) Her ilçenin kendisine ait balık satış yerinin olması gerekir
- (viii) Kooperatife ait daha iyi şartlarda bir binanın bulunmaması,
- (ix) Balık nakil yerinin olmaması,
- (x) Soğuk hava deposunun olmaması,
- (xi) Balıkçılıkta maddi kaynağın eksik ve yetersiz olması,
- (xii) Bölgede çok sayıda balıkçı olmasına rağmen kooperatif ortaklığının cazip olmaması

Kooperatifin ileriye yönelik projeleri

- (i) Balık satış yerinin mevzuattan kaynaklanan sorunları giderip işler hale getirilmesi,
- (ii) Ortakların sosyo-ekonomik durumunu düzeltmek
- (iii) Balık yetiştiriciliği, turistik olta balıkçılığı ve dalyan kurma

S.S. Riva ve Öğümce Su Ürünleri Kooperatifi

S.S. Riva ve Öğümce Su Ürünleri Kooperatifi 2006 yılında kurulmuş ve günümüzde 70 balıkçı ortağı ve çeşitli boylarda 40 teknesi bulunmaktadır. Kooperatifin balıkçı ortakları Riva Deresi'nin Karadeniz'e döküldüğü yerde doğal bir barınakta teknelerini kendi imkânları ile yapmış oldukları çekek yerine (Resim,9, 10) çekmektedirler. Balıkçıların üst yapı ve alt yapı imkânlarına sahip değildirler. Özellikle yağmur ve sel sularının doldurduğu kum ve pisliklerden dolayı denize çıkış ve giriş esnasında tekneler zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Ayrıca yoğun yağış olduğu zamanlarda tekneler korunaklı yerde olmadığından sürekli bir sel riski altındadır. Balıkçılık açısından da imkanları olmayan bir kooperatif konumunda olduğu tespit edilmiştir. Kooperatif yönetimi ortaklarının haklarını koruma yolunda çaba göstermektedir. Bu nedenlerle üyeler kooperatifi sahiplenmekte ve genel kurula yüksek oranda katılım gerçekleştirmektedir. Kooperatif yönetimi en son yapılan genel kurulda tüm üyelerin hazır bulunduğunu bildirmiştir. Kooperatif İstanbul Bölgesi Su Ürünleri Kooperatifleri Birliği'ne üye değildir ve birliğe üye olmanın yararına da inanmamaktadır.

Resim 9. Riva ve Öğümce Su Ürünleri Kooperatifinin Konumu **Resim 10.** Kooperatifin Balıkçı Barınağı

Kooperatifin sorunları

- (i) Su Ürünleri Kanunu ve Kooperatifler Kanunu'ndan kaynaklanan yasal düzenlemenin ve koruma-kontrol hizmetlerinin gerektiği şekilde uygulanmadığından kaynaklanan temel sorun,
- (ii) Su Ürünleri Kanunu ve yasal düzenlemelerden kaynaklanan sorunlar,
- (iii) Başta kooperatifin mekânında teknelerini bağlayabilecekleri balıkçı limanı ve çekek yeri yasal mevzuata ve şartlara uygun olmadığından güvenli bir ba-

rınma yeri niteliğinde değildir.

(vi) Kooperatife ait bir binanın bulunmaması,

(v) Balık satış yerinin olmaması,

(vi) Balık nakil yerinin olmaması,

(vii) Soğuk hava deposunun olmaması,

(viii) Balıkçılıkta maddi kaynağın eksik ve yetersiz olması,

(ix) Bölgede çok sayıda balıkçı olmasına rağmen kooperatif ortaklığının cazip olmaması

Kooperatifin ileriye yönelik projeleri

(i) İskele ve balıkçı barınağının işler hale getirilmesi,

(ii) Motor bağlama yerinin düzenlenmesi,

(iii) Balık satış yerinin yapıp faaliyeteye geçirilmesi,

S.S. Anadolu Feneri Su Ürünleri Kooperatifi

S.S. Anadolu Feneri Su Ürünleri Kooperatifi Beykoz ilçesinin en son kurulan su ürünleri kooperatifidir. Kooperatif 2009 yılında kurulmuş ve günümüz itibariyle 31 balıkçı ortağı ve çeşitli boylarda 39 teknesi bulunmaktadır. Kooperatif ortakları balıkçılık açısından altyapı ve üst yapı imkânlarına sahip olmayan ancak balıkçılığı sürdürmek isteyen kooperatif konumunda oldukları tespit edilmiştir.

Kooperatif tarafından kiralanmış mendirek ve rıhtımı olmayan, altyapı ve üst yapısı elektrik, su, işletme binası, ağ kurutma alanı, balık satış yeri, akaryakıt pompa istasyonu, ön soğutma, buz üretim yeri, balıkçı depoları ve yangın söndürme olanakları bulunmayan Anadolu Feneri Çekek Yeri'nde (Resim, 11, 12) işlemlerine devam etmektedirler.

Kooperatif yönetimi ortaklarının haklarını koruma yolunda çaba göstermektedir. Bu nedenlerle üyeler kooperatifi sahiplenmekte ve genel kurula yüksek oranda katılım gerçekleştirmektedir. Kooperatif yönetimi en son yapılan genel kurulda tüm üyelerin hazır bulunduğunu bildirmiştir. Kooperatif İstanbul Bölgesi Su Ürünleri Kooperatifleri Birliği'ne üye değildir ve birliğe üye olmanın yararına da inanmamaktadır.

Resim 11. Anadolu Feneri Su Ürünleri Kooperatifinin Konumu **Resim 12.** Kooperatifin Amblemi

Kooperatifin sorunları

- (i) Su Ürünleri Kanunu ve Kooperatifler Kanunu'ndan kaynaklanan yasal düzenlemenin ve koruma-kontrol hizmetlerinin gerektiği şekilde uygulanmadığından kaynaklanan temel sorun,
- (ii) Su Ürünleri Kanunu ve yasal düzenlemelerden kaynaklanan sorunlar,
- (iii) Deniz ulaştırma ve seyrüseferden kaynaklanan sorunlar,
- (vi) Yakalanan balığın az olmasından ekonomik kazancın az olması
- (v) Başta kooperatifin mekânında teknelerini bağlayabilecekleri balıkçı limanı ve çekek yeri bulunmamaktadır. Bu yüzden kooperatif ortakları teknelerini avcılık ve sezon sonunda başka bir kooperatifin balıkçı barınağına bağlamaktadırlar. Bu da balıkçı ortakları arasında huzursuzluğa neden olmaktadır.
- (vi) Kooperatife ait bir binanın bulunmaması,
- (vii) Balık satış yerinin olmaması,
- (viii) Balık nakil yerinin olmaması,
- (ix) Soğuk hava deposunun olmaması,
- (x) Balıkçılıkta maddi kaynağın eksik ve yetersiz olması,
- (xi) Bölgede çok sayıda balıkçı olmasına rağmen kooperatif ortaklığının cazip olmaması

Kooperatifin ileriye yönelik projeleri

- (i) İskele ve balıkçı barınağının işler hale getirilmesi,
- (ii) Motor bağlama yerinin düzenlenmesi,
- (iii) Balık satış yerinin yapıp faaliyete geçirilmesi,
- (iv) Balıkçıların kullanabileceği büro ve sosyal alanın daha düzenli hale getirilmesi

Kooperatiflerin Mekânsal ve Ticari İmkânları

Burada Beykoz ilçesindeki su ürünleri kooperatiflerinin kuruluş yıllarına göre, ortak sayıları, tekne sayıları, ticari ve fiziki olanakları balıkçılık faaliyetleri analiz edilecektir. Beykoz ilçesi su ürünleri kooperatifleri, ortak ve tekne sayıları Tablo 4'te verilmiştir.

Fiziki ve ticari olanak açısından balık satış yeri, çekek yeri sosyal tesis ve büro ve nakil belgesine sahip olan kooperatifler Beykoz Su Ürünleri Kooperatifi ve Poyrazköy Su Ürünleri Kooperatifi'dir. Bu iki kooperatif diğer kooperatiflere göre ortaklarına ticari ve sosyal olanak sağlama açısından daha şanslı konumdadırlar. Anadolu Feneri Su Ürünleri Kooperatifi, Anadolu Hisarı Su Ürünleri Kooperatifi ve Riva ve Öğümce Su Ürünleri Kooperatifi'nin sadece çekek yeri ve bürosu bulunmaktadır. Anadolu Kavağı Su Ürünleri Kooperatifi'nin ise bulunduğu yerleşim merkezinde fiziki, ticari ve mekânsal hiçbir olanağı bulunmamaktadır (Tablo 4)

Tablo 4. Beykoz İlçesi Su Ürünleri Kooperatifleri

Kooperatif Adı	Kuruluşu	Ortak Sayısı	Tekne Sayısı	Balık Satış Yeri	Çekkek Yeri	Sosyal Tesis ve Büro	Nakil Belgesi
S.S. Poyrazköy Su Ürünleri Kooperatifi	1960	65	56	+	+	+	+
S.S. Anadolukavağı Su Ürünleri Kooperatifi	1972	40	30	-	+	+	-
S.S. Anadoluhisarı Su Ürünleri Kooperatifi	1978	36	25	-	+	+	-
S.S. Beykoz Su Ürünleri Kooperatifi	1993	74	43	+	+	+	+
S.S. Riva ve Öğümce Su Ürünleri Kooperatifi	2006	70	40	-	+	+	-
S.S. Anadolufeneri Su Ürünleri Kooperatifi	2009	31	39	-	-	-	-
TOPLAM		416	233	2	5	5	2

Beykoz Su Ürünleri Kooperatiflerin İleriye Dönük Projeleri

Beykoz'da incelenen kooperatiflerin balıkçılığı ve ortaklarının ekonomik durumlarını iyileştirmek için ileriye dönük projelerinin olduğu ve imkânlar ölçüsünde projelerini uygulamaya geçirmeye çalıştıkları tespit edilmiştir. Beykoz su ürünleri kooperatiflerinin ileriye dönük projeleri Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Beykoz İlçesi Su Ürünleri Kooperatiflerinin İleriye Dönük Projeleri

Kooperatif Adı	Limani ihtiyacı	Mendirek ve çekek yeri yapımı ve uzatılması	Av araç gereç yerinin ve buzhane yapımı	Balık satış yeri yapımı ve ruhsat alımı	Balıkçılar için sosyal alan yapmak	İşleyerek ve pişirerek balık satmak	Ortakların sosyo-ekonomik durumunu düzeltmek	Balık yetiştiriciliği, turistik olta balıkçılığı v dalyan kurma
Anadolufeneri Su Ürünleri	+	+	+	+	-	-	-	-
Anadoluhisarı Su Ürünleri	-	-	-	-	-	-	-	-
Anadolukavağı Su Ürünleri	+	+	-	+	-	-	-	-
Beykoz Su Ürünleri	-	-	-	-	-	+	+	+
Poyrazköy Su Ürünleri	-	-	-	+	+	-	+	-
Riva ve Öğümce Su Ürünleri	-	-	-	+	+	-	-	-
(+): var, (-): yok								

Tablo 5'in incelenmesinde kooperatiflerin ileriye dönük projelerinin olduğu ve yasal mevzuat ve ekonomik imkanlar ölçüsünde kooperatif yöneticilerinin projeleri gerçekleştirmek için çalışmalar yürüttükleri ifade edilmiştir. Her birim kooperatifin yapmayı düşündüğü projeleri liman ihtiyacı, mendirek ve çekek yeri yapımı ve uzatılması, av araç gereç yeri ve buzhane yapımı, balık satış yeri yapımı ve ruhsat alımı, balıkçılar için sosyal alan yapmak, işleyerek ve pişirerek balık satmak, ortakların sosyo-ekonomik durumunu düzeltmek, balık yetiştiriciliği, turistik olta balıkçılığı ve dalyan kurma şeklinde özetlenebilir.

Beykoz Balıkçı Dernekleri

Beykoz ilçe sınırları içerisinde balıkçılıkla uğraşanların avcılık yapabilmek ve teknelerine barınak sağlayabilmek için dernek çatısı altında örgütlendikleri görülmüştür. Beykoz'da 2003 yılında kurulmuş Paşabahçe Motorcular ve Balıkçılar Yardımlaşma Derneği, 2008 yılında kurulmuş Poyrazköy Tülina ve Kılıç Balığı Avcılığı Derneği ve Çubuklu Balıkçıları Koruma ve Kalkındırma Derneği'nin balıkçılık konusunda faaliyette buldukları tespit edilmiştir. Tablo 6'da Beykoz ilçe sınırlarında balıkçılık faaliyeti gösteren derneklerin isim, kuruluş tarihi ve üye sayıları verilmiştir.

Tablo 6. Beykoz İlçesindeki Balıkçılık Dernekleri

	Dernek Adı	Kuruluş Yılı	Üye Sayısı	Tekne Sayısı
1	Çubuklu Balıkçıları Koruma ve Kalkındırma Derneği*	-	-	-
2	Paşabahçe Motorcular ve Balıkçılar Yardımlaşma Derneği	2003	33	26
3	Poyrazköy Tülina ve Kılıç Balığı Avcıları Derneği	2008	36	60

* Derneğin kuruluşu ve balıkçı üyesi hakkında bilgi alınamamıştır.

Burada Tablo 6'daki derneklerin örgütlenme yapıları ve faaliyetleri, balıkçı üye sayıları, tekne sayıları ve tüzüklerine göre faaliyet yapıları konusunda elde edilen bulgular doğrultusunda dernekler ayrı ayrı açıklanacaktır.

Poyrazköy Tülina ve Kılıç Balığı Avcılığı Derneği

Poyrazköy Tülina ve Kılıç Balığı Avcılığı Derneği, 2008 yılında kurulmuş ve günümüzde 36 balıkçı üyesi bulunmaktadır. Derneğin 36 üyesi ve derneğe kayıtlı olan balıkçıların 36 teknesi bulunmaktadır. Dernek üyesi balıkçılar Poyrazköy Balıkçı Barınağı'nı kullanıp tülina ve kılıç balığı avcılığı yapmaktadırlar. Dernek üyesi balıkçıların tülina ve kılıç balığı avcılığı yapabilmek için 1380 Sayılı Su Ürünleri Kanunu ve Su Ürünleri Yönetmeliği gereği Tarım Orman Bakanlığı, Balıkçılık ve Su Ürünleri Genel Müdürlüğü'nden ayrı bir izin almaları gerekmektedir. tülina ve kılıç balığı avcılık sezonu dışında dernek üyeleri bulunduğu bölgede balıkçılık faaliyetini gerçekleştirmektedirler.

Derneğin tüzüğünde faaliyet alanı olarak: (i) Toplumsal manada denizlerimizden verimli bir şekilde yararlandırılmasını temin etmek amacıyla sivil bilinç oluşmasında toplumsal duyarlılığın artırılması için dikkatleri denizlerimizin korunmasına çekmek amacıyla, yasalar dâhilinde her türlü faaliyet gösterir. (ii) Su ürünlerinin iç ve dış pazarlarda tanıtılması ve su ürünleri sektörü ile ilgili tüm yan sektör faaliyetlerinin geliştirilip yaygınlaştırılmasını sağlayacak lüzumlu teşvik ve tedbirlerin belirlenip uygulanabilmesi için yetkili makamlar nezdinde gerekli girişimleri yapmak, ilgili kurumlar ve makamlarla işbirliğinde bulunmak. (iii) Çevrenin korunmasına yönelik çalışmalara katılmak sorumlu ve sürdürülebilir balıkçılık ilkeleri çerçevesinde balıkçılığın çevreye uyumlu bir şekilde önderlik etmek ve etkinleştirilmesi ve geliştirilmesi için araştırmalar yapmak, (iv) balıkçılık sektörü için kredi, ağ, makine, ekipman, altyapı ve diğer ilgili konularda teşvik ve sağlanması için makamlar ve kuruluşlar nezdinde gerekli girişimlerde bulunmak ve koordinasyonu sağlamak, (v) tülina ve kılıç balığı su ürünleri sektöründe kullanılan makine, teçhizat, yedek parça, yardımcı malzeme ve gerekli malzemelerin yurtiçi ve dışından sağlanmasında lüzumlu görünen şartların belirlenmesinde yardımcı olmak, bu konu ile ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapmak şeklinde kısaca özetlenebilir.

Paşabahçe Motorcular ve Balıkçılar Yardımlaşma Derneği

Paşabahçe Motorcular ve Balıkçılar Yardımlaşma Derneği, 2003 yılında kurulmuş ve günümüzde 33 balıkçı üyesi bulunmaktadır. Derneğin otuz üç üyesinden 26'sının teknesi mevcuttur. Dernek olarak Milli Emlak'tan kiralamış olduğu Paşabahçe Çekek Yeri'ni kullanmakta ve teknelerini çekek yerine bağlayarak balıkçılık faaliyetinde bulunmaktadır. Dernek üyesi balıkçıların teknelerinin 12 metrenin altında olduğu ve kıyı balıkçılığı yaparak ekonomik kazanç elde etmeye çalıştıkları tespit edilmiştir. Dernek üyesi balıkçılar Su Ürünleri Kanunu ve Su Ürünleri Yönetmeliği'ne ve dernek tüzüğüne göre avcılık faaliyetinde bulunmaktadırlar.

Çubuklu Balıkçıları Koruma ve Kalkındırma Derneği

Çubuklu Balıkçıları Koruma ve Kalkındırma Derneği Milli Emlak'tan kiralamış olduğu doğal Çubuklu Barınma Yeri'ni kullanmakta ve teknelerini çekek yerine bağlayarak balıkçılık faaliyetinde bulunmaktadır.

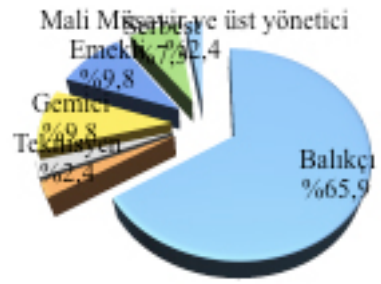
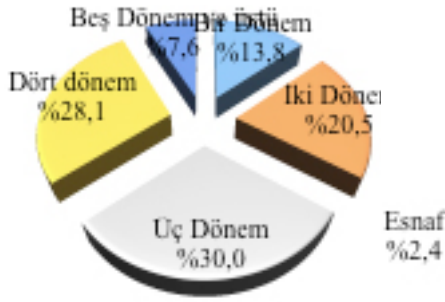
Dernek üyesi balıkçıların tekne donanımları küçük ölçekli balıkçılık kapsamında olduğundan kıyı balıkçılığı yaparak ekonomik kazanç elde etmeye çalıştıkları tespit edilmiştir. Dernek üyesi balıkçılar Su Ürünleri Kanunu ve Su Ürünleri Yönetmeliği'ne ve dernek tüzüğüne göre avcılık faaliyetinde bulunmaktadırlar.

Çubuklu Balıkçıları Koruma ve Kalkındırma Derneği, Paşabahçe Motorcular ve Balıkçılar Yardımlaşma Derneği tüzükleri aşağıda su ürünleri avcılığı açısından kısaca özetlenmiştir.

(i) Balıkçılığın, su ürünleri stoklarının sürdürülebilir kullanımı çerçevesince; herhangi bir ayırım gözetmeksizin Türk su ürünleri avcılığını ve su ürünleri stoklarından sürdürülebilir faydalanmayı desteklemek, (ii) amatör balıkçılığı özendirmek, üyeleri arasında birlik ve dayanışma ruhunu oluşturmak, geleneksel balıkçılık yöntemlerini korumak ve araştırmak, bunların yaşatılması ve genç nesillere aktarılması için çaba harcamak, (iii) su ürünleri, bunların yaşam alanları ve doğanın korunması için gereken özenin gösterilmesinde çaba harcamak, bu konuda gerekli eğitim çalışmaları yapmak, balıkçılığın etik kurallar içinde yapılmasını sağlamak amacıyla gerekli eğitimi vermek ve bunların yaygınlaştırılması için ilgili kurumlarla işbirliği yapmak, (iv) her türlü su ürünlerinin aynı zamanda ülkemizin doğal besin kaynağı olduğu bilinci ile bunların korunması ve çoğalmasını sağlamak için çalışmalar yapmak, bu konuda kamuoyunu bilinçlendirerek; gerek amatör balıkçılar gerekse profesyonel balıkçılar ile müşterek hareket imkânlarını araştırmak ve bunlarla her türlü işbirliği yapmak, (v) bölgedeki balık popülasyonunun devamının sağlanması ve doğal yaşam hayatını korumak amacı ile kamu adına gerekli gözlemleri yapmak ve bu çalışmaları sorumlu kurum ve kuruluşlarla paylaşmak. Şeklinde özetlenebilir.

Kooperatif Yöneticilerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı

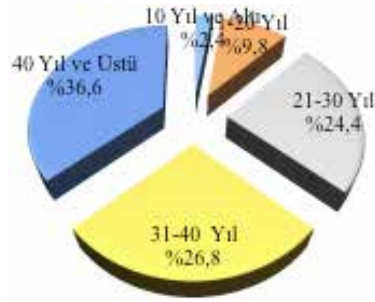
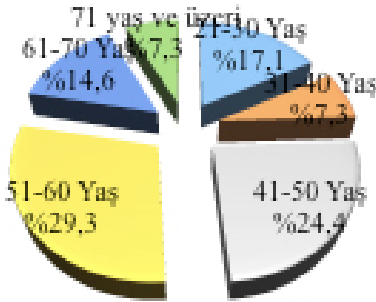
Kooperatif yöneticileri bir lider olarak, kooperatiflerini başarılı görmek eğilimindedirler, bu yüzden strateji ve politikalar geliştirerek kooperatifin amaçlarını gerçekleştirmeye çalışırlar. Bu yüzden yöneticilerin sosyo-ekonomik ve demografik yapıları başarı ve başarısızlıkta önemli faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Yapılan çalışmada elde edilen bilgilere göre Beykoz ilçesindeki kooperatiflerde yöneticilerin birim kooperatiflere göre değiştiği, yöneticilerin % 58,5'i yönetim kurulu, % 41,5'i denetim kurulunda olmak üzere toplam 41 yöneticinin görev yaptığı tespit edilmiştir. Kooperatif yönetiminde bulunanların tamamı erkek yöneticilerden oluşmaktadır.

Şekil 2. Yöneticilerin Yöneticilik Dönemleri Şekil 3. Yöneticilerin Esas Mesleği

Kooperatif yöneticilerinin yöneticilik yapma oranlarına bakıldığında bir dönem yöneticilik yapanların yanında beş dönem ve üstü yöneticilik tecrübesine sahip olanlar tespit edilmiştir. Yöneticilik yapma oranları %30,0'luk en yüksek oranla üç dönem, %28,1'lik oranla dört dönem ve %10,2'lik oranla beş dönem yöneticilik yaptıkları saptanmıştır (Şekil 2).

Çalışmada kooperatif yöneticilerin esas işinin %65,9'luk bir yüksek oranda balıkçılık olduğu ve ekonomik kazancını balıkçılıktan sağladığı tespit edilmiştir. Kooperatife ortak olup yönetimde yer alan yöneticiler balıkçılığın dışında diğer mesleklerden (esnaf, memur, gemici, işçi, emekli, üst yönetici ve mali müşavir) oluşmaktadır (Şekil 3).

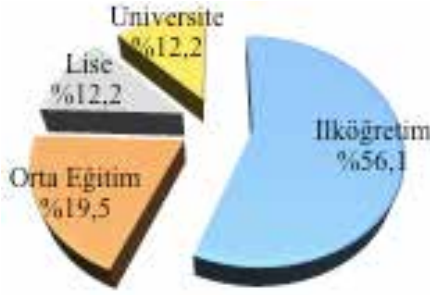

Şekil 4. Yöneticilerin Yaş Durumu

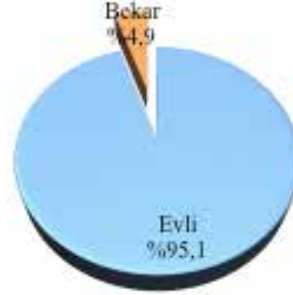
Şekil 5. Yöneticilerin Balıkçılık Tecrübeleri

Yöneticilerin yaşları 25-85 arasında değişmekte olup, %23,3'lük en yüksek oranla 51-60 yaş arasında oldukları saptanmıştır (Şekil 4). Yöneticilerin balıkçılık tecrübeleri ise yüksek orandan başlayarak sırasıyla %36,6'sı 40 yıl ve üstü, %26,8'i 31-40 yıl, %24,4'ü 21-30 yıl, %9,8'i 11-20 yıl, %2,4'ü ise on yıl ve altı balıkçılık tecrübesine sahiptirler (Şekil 5).

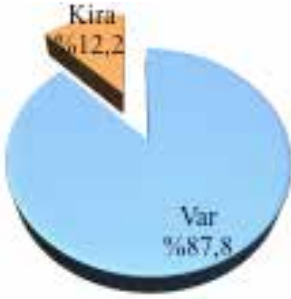

Şekil 6. Yöneticilerin Eğitim Durumu

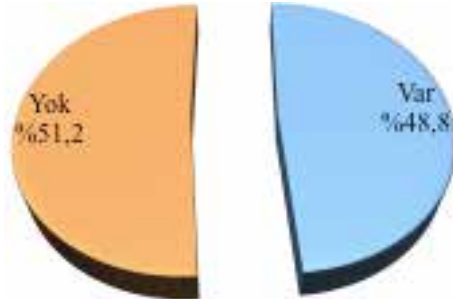

Şekil 7. Yöneticilerin Medeni Durumu

Kooperatiflerde yönetici konumunda olan balıkçıların öğrenim durumu ilköğretim ile üniversite seviyesi arasında değişmektedir. Yöneticiler arasında okuma yazma bilmeyen yöneticiye rastlanmamıştır. Anket yapılan yöneticilerin öğrenim durumlarının en yüksek oranda (%56,1) ilköğretim seviyesinde olduğu, ilköğretimden sonra orta öğretim (%19,5), lise (12,2) ve üniversite (%12,2) olduğu saptanmıştır (Şekil 6). Beykoz su ürünleri kooperatiflerinde yöneticilik yapanlar % 95,1 düzeyinde evli ortaklardan oluşmaktadır (Şekil 7).

Şekil 8. Ev Mülkiyeti

Şekil 9. Araba Mülkiyeti

Sosyo-ekonomik yönden önemli bir anlam ifade eden ev ve araba mülkiyetine sahip olmak açısından incelendiğinde yöneticilerin %87,8'inin evinin olduğu %12,2'sinin ise kiracı olduğu tespit edilmiştir (Şekil 8). Kooperatiflerde faaliyet gösteren yöneticilerden %48,8'inin arabaya sahip olduğu, %51,2'sinin ise arabasının olmadığı saptanmıştır (Şekil 9).

Tartışma

Beykoz'da yapılan bu çalışmada öncelikle ilçenin balıkçılık durumu, balıkçılık faaliyetleri ve balıkçıların ekonomik olarak örgütlenmeleri ve balıkçı örgütlerinin (su ürünleri kooperatifleri ve dernekleri) liderliğini yapan yöneticilerinin sosyo-ekonomik yapıları ve balıkçılığa bakış açıları ve uygulayacakları projeler saha çalışması yapılarak araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre Beykoz

balıkçıları su ürünleri kooperatifleri, balıkçı dernekleri şeklinde örgütlenmiş ve bölgede su ürünleri avcılığı yapip ekonomik kazanç elde ederek geçimlerini sağlamaya çalışmaktadırlar.

Beykoz ilçesinde Beykoz İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü kayıtlarına göre büyük boy trol-gırgır teknelerinin oranı %48,9, orta boy gırgır-trol teknelerinin oranı %16,0 ve küçük boy teknelerinin oranı ise %31,1 olmak üzere toplam ruhsatlı 399 tekne mevcuttur. Ancak su ürünleri kooperatifi çatısı altında örgütlenmiş 6 adet su ürünleri kooperatifi 416 balıkçı ortağı ve çeşitli boylarda 233 adet balıkçı teknesi bulunmaktadır. Ayrıca ilçe sınırları içerisinde balıkçılık faaliyeti ile uğraşan üç adet balıkçı derneği ve derneklerin farklı sayılarda üyesi ve tekneleri bulunmaktadır. Büyük balıkçı teknelerinin içerisinde sınır ötesi ve başka ülkelerde balıkçılık yaparak ekonomik kazanç elde eden balıkçılar bulunmaktadır. Av filosu yapısına bakıldığında ilçede kooperatiflere ortak olan balıkçıların bir bölümü büyük teknelere, geriye kalanlar ise küçük ölçekli balıkçılık yapabilen av filosuna sahiptirler. Mevcut olan üç balıkçı derneğinden biri tülina ve kılıç balığı avcılığı yaptığı, av filosu profesyonel balıkçığa uygun diğer iki derneğin ise teknelerinin küçük ölçekli balıkçılık yapmaya uygun olduğu tespit edilmiştir.

Beykoz ilçe sınırlarında balıkçılık örgütlenmesine bakıldığında kooperatifler ve dernekler şeklinde bir örgütlenme olduğu görülmektedir. Ancak kooperatiflere ortak olan balıkçıların sahip olduğu tekne oranı %58,4, olmayanların oranı ise %41,6 olarak bulunmuştur. Bu da göstermektedir ki yörede tekne sahibi olan balıkçıların kooperatif çatısı altında örgütlenmeleri düşük seviyelerdedir.

Su ürünleri ve örgütlenme yapılarının oluşumunda, kooperatifin ekonomik olarak gelişmesinde kooperatif yöneticileri liderlik özellikleriyle önemli bir rol oynamaktadırlar. Bu çalışmada da Beykoz su ürünleri kooperatif yöneticilerinin sosyo-ekonomik yapıları araştırılmış ve sonuçların farklı bölgelerde yapılan çalışmalarla benzerlik gösterdiği görülmüştür.

Beykoz su ürünleri kooperatifleri yönetiminde görev alanların tamamı erkek olup, % 95,1 düzeyinde evli yöneticilerden oluşmaktadır (Şekil 7). Bu konuda yapılan farklı çalışmalarda yöneticilerin tamamının erkek, İstanbul su ürünleri kooperatiflerinde %91,7'sinin evli (Doğan, 2017), Sinop su ürünleri kooperatiflerinde tamamının erkek ve % 93.75'inin evli olduğu rapor edilmiştir (Yücel ve Acar, 2018).

Beykoz su ürünleri kooperatifi yöneticilerinin esas mesleğinin %65,9'luk bir yüksek oranda balıkçı olduğu (Şekil 3), İstanbul su ürünleri kooperatiflerinde %56,3 oranında balıkçı (Doğan, 2017), Sinop kooperatiflerinde ise yöneticilerin % 42.1'inin balıkçılıktan gelirini sağladıkları rapor edilmiştir (Yücel ve Acar, 2018).

Çalışmada Beykoz su ürünleri kooperatif yöneticilerinin eğitim durumları ilköğretim ile üniversite seviyesi arasında değişmekte olup en yüksek oranda (%56,1) ilköğretim seviyesinde olduğu en düşük oranda ise üniversite (%12,2) seviyesinde olduğu bulunmuştur (Şekil 6). Bu konuda Sinop'ta yapılan bir ça-

lişmada yöneticilerin % 59.0 ile ilkokul mezunları, en düşük oranı % 6.0 ile lisansüstü eğitim yapmış olanlar oluşturmaktadır (Yücel ve Acar, 2018).

Beykoz kooperatiflerinde yöneticilik yapma oranları %30,0'luk en yüksek oranla üç dönem, %28,1'lik oranla dört dönem ve %10,2'lik oranla beş dönem yöneticilik yaptıkları saptanmıştır (Şekil 6). Bu konuda İstanbul ili su ürünleri kooperatiflerinde yöneticilik dönemleri en yüksek % 31,2'lik oranla üç dönem, %20,5'le iki dönem, %19,9'la dört dönem, %15,3'le beş dönem yöneticilik yaptıkları bildirilmiştir (Doğan, 2017). Türkiye'de su ürünleri kooperatifleri konusunda çok sayıda çalışma yapılmasına rağmen kooperatif yöneticileri ve kooperatifleri stratejik olarak yönlendirmesi ve sosyo-ekonomik ve sosyo-demografik durum konusunda fazla çalışma yoktur.

Bu açıdan kooperatiflerde örgütlenme konusunda kooperatif yöneticilerinin de etkinliği kaçınılmazdır. Örgütlenmenin özendirilmesi konusunda bölgedeki balıkçılarla çalışmanın yapılması ve kooperatif ve sivil örgütlenme konusunda daha bilinçlenmenin güçlendirilmesi gerekmektedir. Su ürünleri kooperatiflerinin gelir kaynakları, kaynak artışı sağlanması üretimle ilişkili olduğu kadar girdi sağlayan ortakların sayısı ile de ilişkili olduğu göz önüne alınarak gelir sağlayıcı kaynaklar çeşitlendirilerek, kanunla denetim altına alınmalıdır. Örgütlenmenin özendirilmesi konusunda kooperatif yöneticilerine ve küçük ölçekli balıkçılara yönelik yapılacak düzenlemeler balıkçıların tamamına yakınına etkileyecektir.

Sonuç olarak, su ürünleri kooperatiflerinin gelir kaynakları oldukça sınırlı ve sorunları gittikçe artan bir eğilim göstermektedir. Son zamanlarda balıkçılık-taki çöküş acil ve uzun vadeli tedbir almayı gerektirmektedir. Kooperatiflerin ekonomik güçlerinin yetersiz olmasından dolayı yukarıdaki bölümlerde kooperatiflerin sorunları başlığı altında sıralanan sorunların giderilmesi yönünde hem merkezi yönetim hem de yerel yönetimlerin bu sektör çalışanlarına destek olması gerekmektedir. Yapılan bu çalışmada bazı sorunların yerel yönetimler tarafından çözümlenebileceği kaydedilmiştir. Bölge balıkçıların ve kooperatiflerin kamu ve yerel yönetimlerden de beklentileri bulunmaktadır. Balıkçıların beklentilerinden barınak yerlerinin bir an önce işler hale getirilmesi ve olanaklarının iyileştirilmesi, her kooperatifin ve her ilçenin balık satış yeri ve mezat uygulamasının işler hale getirilmesi, kooperatiflerin ticari faaliyet yapmalarının hukuksal yolunun açılması (barınak içerisinde kendi ortaklarına ve dışarıya pişirerek balık satışının yapılması), kooperatif ortaklarının avladıkları ürünleri kooperatifin bağlı olduğu limanda satmasını sağlayarak bir mezat yerinin oluşturulması şeklinde ifade edilebilir.

Teşekkür

Bu çalışma sırasında gerek anketlerin doldurulmasında, gerekse ilçe balıkçılığı hakkındaki bilgilerin toplamasında katkı sağlayan su ürünleri kooperatif ve dernek yöneticilerine, Tarım ve Orman Bakanlığı Beykoz İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü çalışanlarına teşekkür ederim.

Kaynakça

- Arısoy, S. (1965). Balıkçılık Kamu Sektörü Hizmeti ve Balıkçılık Kooperatiflerinin Organizasyonu Problemi. *Karınca Kooperatif Postası*, Temmuz 1965, sayı, 343, s 22-28.
- Arpa, H. (2015). *Balıkçılık Tarihimizden Notlar*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Yenimahalle-Ankara: Özdoğan Matbaası, s 316.
- Artüz, M.İ. (1959). Türkiye Sularında Orkinozlar ve Avcılığı Kısım III. *Balık ve Balıkçılık Dergisi*. Cilt VII. Sayı 6, Haziran 1959, S.8-10
- Artüz, M.L. (2007). Bilimsel Açıdan Marmara Denizi. *Türkiye Barolar Birliği Yayınları*: 119, Kültür Serisi: 2
- Aydınyazıcı, S. & Öker, A. (1960). Boğaziçi ve Civan Dalyanları, Hakkında Tetkikler. Kısım: I. *Balık ve Balıkçılık*. Cilt VIII, Sayı: 7 Temmuz 1960 S. 19-22
- Aydınyazıcı, S. & Öker, A. (1960). Boğaziçi ve Civan Dalyanları, Hakkında Tetkikler. Kısım: II. *Balık ve Balıkçılık*. Cilt VIII, Sayı: 8 Ağustos 1960 S. 14-17
- Beykoz Belediyesi (2019). www.beykoz.bel.tr, <https://www.beykoz.bel.tr/beykoz/detay/istanbulun-son-dalyani> adresinden edinilmiştir.
- Beykoz Haber (2019). www.beykozhaber.com, <https://www.beykozhaber.com.tr/2019/05/23/istanbulun-kalan-son-dalyani-beykozda/> adresinden edinilmiştir.
- BİTOM, (2019). Beykoz İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü
- Bursa, P. (2007). *Antikçağ'da Anadolu'da Balık ve Balıkçılık*, Doktora tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, <http://acikerisim.istanbul.edu.tr/handle/12340385161595/adresinden> edinilmiştir.
- Çıracıoğlu, V. (2018).Sarıyer'in Karşı Kıyı Komşusu Beykoz'un Dalyanları. *Yeşil Martı. Sarıyer Belediyesi Kent Kültürü ve Yaşam Dergisi*. Sayı: 08 Ocak 2018 Sayfa 24-26. <http://sariyerbelediyesi.mob34.com/ckuploads/ckfiles/zy08%20Martı%20Ocak%202018%20Internet.pdf?time=1540385161595/adresinden> edinilmiştir.
- Deveciyan, K. (2006). *Türkiye'de Balık ve Balıkçılık*, (Üyepazarıcı, E, Çev) İstanbul: Aras Yayınları.
- DHL, (2011). T.C. Ulaştırma Bakanlığı Demiryolları, Limanlar ve Hava Meydanları İnşaatı Genel Müdürlüğü. Balıkçılık Kıyı Yapıları Durum ve İhtiyaç Analizi – Sonuç Raporu – Cilt 2/ <https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/kutuphane/56203e35a7c75e0.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Doğan, F. (2011). Osmanlı'da Boğaziçi'nde Balıkçılık (18. Yüzyıl- 20.Yüzyıl). *Tarih Okulu. Mayıs - Ağustos 2011, Sayı X, 39-57*. https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/175743/makaleler/10/arastirmx_175743_pp_39-57.pdf adresinden edinilmiştir.
- Doğan, K. (2015, Mayıs), *Balıkçılık Sektöründe Su Ürünleri Kooperatiflerinin Yeri ve Önemi*.21. Milletlerarası Kooperatifçilik Kongresi'nde sunulan bildiriler, Ankara: Türk Kooperatifçilik Kurumu,
- Doğan, K. (2017). İstanbul İli Su Ürünleri Kooperatiflerinin Yönetim ve Organizasyon Yapısı. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi, Özel Sayı 2017(52)*, 448-469. http://tisej.com/makale_ozet.php?MSID=U_Nxcz2eqw8I6Zandqzv_eBaOxLTQyjbdbjHpITmPiM%20 adresinden edinilmiştir.
- Doğan, K. (2017). Su Ürünleri Kooperatiflerinin Türkiye'deki Dünü, Bugünü ve Geleceği. *Turkish Journal of Aquatic Sciences*, 32(1), 21-34. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/270361> adresinden edinilmiştir.
- Doğan, K. (2018). İstanbul İli Su Ürünleri Kooperatiflerinin Ticari Olanakları ve Sorunlarının İncelenmesi. *Aquatic Research*, 1(4), 180-191. DOI: 10.3153/AR18020 / <http://aquatres.scientificwebjournals.com/tr/download/article-file/544132/> adresinden edinilmiştir.
- Güler, B.N.,Aksoyer, A. ve Yurttaş, C. (2019). İstanbul Boğazı'nda Sadece Üç Dalyan Kaldı. <https://www.dha.com.tr/istanbul/istanbul-bogazinda-sadece-3-dalyan-kaldi/haber-1695157> adresinden edinilmiştir.
- Özbilge, H. (1946), İstanbul Balık Avcıları Kooperatifi, *Karınca Kooperatif Postası*. 12(112), 6-7.
- Öztürk, B. (2017). Denizel Çevre, Canlı kaynaklar. TÜDAV (Türk Deniz Araştırmaları Vakfı) *Türkiye Denizleri Raporu 2017*, s.44. http://tudav.org/wp-content/uploads/2018/04/TU-DAV_2017_Denizler_Raporu_s.pdf adresinden edinilmiştir.
- Tayar, M. (2011). Osmanlı'da Balık ve Balıkçılık. <http://www.dunyagida.com.tr/kose-yazisi/osmanlida-balik-ve-balikcilik/1007/> adresinden edinilmiştir.
- Timur, M. & Doğan, K. (2003), A Model Study on the Role of İstanbul Fish Cooperatives at Turkish Fisheries. *Turkish Journal of Marine Sciences*, 9(1), 69-80.
- TOB, (2019) Tarım ve Orman Bakanlığı, Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, <https://www.tarimorman.gov.tr/TRGM/Link/33/Tarimsal-Orgutlenme-Tablosu/> adresinden edinilmiştir.
- Yazıcı, Ö & Atar, H.H. (2017). Türkiye'de Su Ürünlerinde Örgütlenme. *Ziraat Mühendisliği*, Aralık 2017, Sayı 364. Sayfa 61-64. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/zm/is>

sue/37761/437146/ adresinden edinilmiştir.

Yücel, Ş. & Acar, G. (2018) Su **Ürünleri Kooperatifleri Yöneticilerinin** Sosyo-ekonomik Durumu ve Kooperatiflerin Sorunlarına Bakışı. *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi (GBAD. 7 (2): 57-66* <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gbad/issue/35699/370645> / adresinden edinilmiştir.

Beykoz'da Balıkçılık ve Bazı Öneriler

Bayram ÖZTÜRK¹

İstanbul eskiden beri balıklarının lezzeti ve bolluğuyla bilinen bir şehirdir. Öyle ki her mevsim başka bir balığı olan, içinden kocaman bir okyanus geçen bir şehir İstanbul ve Beykoz onun Boğaz'daki en nadide ilçesidir. İçinden okyanus geçer, çünkü İstanbul Boğazı veya Marmara Denizi'nde 50 metre derinlikten sonra bulunan yoğun tuzlu su (‰ 37-38) Atlantik Okyanusu'ndan Cebelitarık Boğazı'na girip buradan da bütün Akdeniz'i kat ederek boğaza hatta Karadeniz'e çıkarıyor. Diğer yandan, Beykoz'un veya İstanbul Boğazı'nın üst tabaka suyu ise daha az tuzlu (‰ 18-20), Karadeniz'den geliyor ve Boğazlar yoluyla Akdeniz'e geçiyor. İşte bu şehrin içinden her gün, her saniye Atlantik Okyanusu ve Karadeniz suyu akıp bizleri, hemşerilerini selamlıyor. Ama bu şehrin sakinleri olan bizler çok azımız bunun farkındayız. Bu farklı özellikteki su bizlere nimet ve rızık veriyor, öyle ki bir gün lüfer, başka bir gün istavrit veya hamsi oluyor. Onun için daha ilk çağlardan beri İstanbul'un balıkları birçok yazarın dikkatini çekmiştir.

Örneğin, P. Gyllius bu konuda çok ilginç şeyler yazıyor. *"Marsilya, Venedik ve Toronto balıklarıyla meşhurdur, fakat İstanbul balık bolluğu bakımından bu şehirleri geride bırakır. Liman iki denizden gelen pek çok miktarda balıkla doludur. Balık sürüleri yalnız Boğaziçi'nden değil, Kadıköy tarafından da limana doğru akın eder. Balık denizde o kadar boldur ki çok defa sahilten elle tutulabilir. Kadınlar, pencereden sarkıttıkları sepetlerle balık tutabiliyorlar ve balıkçılar olta ile o kadar çok torik balığı alıyorlar ki, bunlar bütün Yunanistan'a ve Asya ile Avrupa'nın büyük bir kısmına yeterlidir"* diyor.

Ama günümüzde İstanbullu uskuruyu, Boğaz'ın gerçek kralı lüferi, Boğaz sahillerindeki çiroz sergilerini neredeyse unuttu. Şimdilik kıraça istavrit ile

1 Prof. Dr., İ.Ü. Su Bilimleri Fakültesi Öğretim üyesi, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Başkanı.

idare ediyor İstanbullu. Ama eskiden İstanbul için balık ve balık avcılığı adeta bir yaşam biçimiydi.

Beykoz'da balıkçılığın en önemli dönemi "Büyük Göç" denilen dönemdir. Bu dönem Ege ve Akdeniz'den gelen uskumru, kolyoz, palamut, lüfer, kılıç ve orkinos gibi balıkların beslenmek veya üremek amacıyla mart sonu ile haziran arasında Boğaz'dan Karadeniz'e geçmesidir. Karadeniz'e geçen balık sürüleri ağustos sonu ve ekim arasında tekrar Boğaz yoluyla Marmara Denizi'nde kaldıktan sonra Ege ve Akdeniz'e geçerler. Büyük göç sırasında av verimi, hava durumu ve suyun sıcaklığına da bağlıdır. Mart ayı başında su sıcaklığı 9 °C olunca gümüş ve çaça, daha sonra lüfer ve diğerleri geçişe başlar.

Eylül başında ise göç tersine olur ve bu sefer Marmara ve Ege yönüne geçmeye başlarlar. Gidişe "Anavaşa" gelişe ise "Katavaşa" denir. İşte hem çıkış hem de dönüş sırasında avcılık yapılır. Bunlar Boğaz'da, Beykoz'da binlerce yıldır devam eden bir döngüdür.

Büyük göçe katılan balıkların listesine bakıldığında, Boğaz'ın bir "biyolojik koridor" görevi gördüğü hemen belli olur. İlginç olan husus bu balıkların Akdeniz kökenli oluşudur. Yani göçmen oluşlarıdır. Her ne kadar bazı göçmen balıklar Marmara Denizi'nde kalsa da bunların çoğunluğu Ege ve Akdeniz'e geçerler.

Büyük göçün bir parçası olan lüfer, Beykozlu yazar Ahmet Mithat Efendi'ye bile konu olur.

Asaf Muammer "nasıl bizim tarihimizde bir "Lale Devri" varsa bir de lüfer devri vardır" der. Lakin bu devir kofana ve lüferin azalmasıyla bitiyor sayılır. Üstelik bu yetmemiş gibi lüfer balığının adeta gençliği olan 11-15 cm.'lik çinekoplar yok ediliyor yıllardır. Çinekop avlanınca gelecek yıllar lüfer de yiyemeyeceğiz. Çünkü fidanı yok etmek gibi bir şey bu. Bu balık kültürümüze öyle yer etmiştir ki bu balığın boyuna göre altı farklı ismi başka dillerde yoktur. Defne yaprağı (10 cm.), çinekop (11-15 cm.), kabaçinekop (14-16 cm.), sarıkanat (17-20 cm.) lüfer (21-29 cm.) ve kofana (30 cm.) den fazla olmaktadır. "Sırtı kara" ise bilinmez çünkü artık rastlanmaz.

Sadece lüfer değil İstanbul halkı için önemli olan uskumru, kılıç, orkinos, mersin ve kalkan günümüzde tamamen ortadan kaybolmuş ve nesli azalan türler listesine girmiştir. Öyle ki Beykoz'un meşhur kalkan balığı bitmiştir. Gece Beykoz sahilindeki yalılara vuran orkinoslardan artık hiç haber yoktur. Haliç'i dolduran ve adına sikkeler yapılan, Beykoz önlerinde çaparı yaptığımız palamut eskisi kadar çıkmamaktadır. Beykoz'da Yalıköy önlerinde yapılan kılıçbalığı avcılığını hatırlayan çok az İstanbullu kalmıştır. Şimdi balıkçılarımız binlerce kilometre ötede Batı Afrika'da, Moritanya'da ekmek paralarını kazanma peşindedir.

Her ne kadar Boğaz'daki balıkçılık Marmara Denizi balıkçılığından bağımsız olarak düşünülemezse de, bu yüzyılın başından 1970'li yıllara kadar Boğaz'ın, yani Beykoz'un, kendine özgü bir balıkçılık geleneği, balık yatakları ve balıkları vardı. Ancak, bunlar son 30 yılda hızla kaybolmaya başladı. Artık Boğaz'da balıkçılık endüstri boyutunda, yılın belirli aylarında, otuz metrenin

üzerindeki teknelerle yapılıyor, küçük balıkçıya ise bir şey kalmadı. Balıkçılık bir süre daha devam edebilir ama sürdürülebilir olmaktan çıktı. Çünkü kaçak, aşırı avcılık ve kirlenme sonucu av verimli olmaktan çıktı.

Anadolu Hisarı'nda sepetle gelincik balığı, kalkan, kırlangıç, izmarit avcılığı Paşabahçe önlerinde, dalyan balık avcılığı ise Beykoz'u hatırlatırdı eski Beykozlu ve İstanbullulara.

Bu balıkçılık geleneği endüstrileşme ve teknolojiye yenik düştüğünden bu konuda ne yazık ki yapılacak fazla bir şey yok. Ne olursa olsun, geleneksel balıkçılığı yaşatabileceğimiz kadar yaşatmak zorundayız. Boğaz'da kurulu olan 52 dalyan alanından günümüzde Beykoz sınırları içinde sadece iki tane kaldı. Bu dalyanların da yaşatılması gerekiyor.

Beykoz'da balık av yerleri olarak adlandırılan ve dip sürütme ağlarının atıldığı 100'ün üzerindeki voli yerleriyse artık yok. Çünkü bu balıkçılık alanları gemi trafiğine, kaçak iskelelere, kirlenmeye, gece kaçak trol avcılığına yenik düştü.

Beykoz'da deniz memelilerinden üç yunus türü ve Akdeniz foku korunması gereken türlerdendir. Bunlardan Akdeniz fokları artık kayboldu. Yine de Boğaz'daki Fokları hatırlayan az da olsa Beykozlu bulunur. Yunuslar ise Beykoz önlerinde bütün yıl olmasa da bulunmaktadır. Boğaz'dan geçen binlerce gemi bu hayvanların yaşam ortamını bozmaktadır. Oysa Yunus gözlemciliği, günümüzde "Ekoturizm" olarak adlandırılmakta ve birçok ülkede doğaseverler tarafından rağbet görmektedir.

Boğaz'ın kirlenmesi sorunu başka bir yazı konusudur ancak başta evsel atıklar ve plastikler gibi modern kirleticiler başta Boğaz ve Beykoz'u da kirletirler. Kıyılarımızda yeşil marula benzeyen yeşil renkli yosunlar kirlenme belirtisi olan türlerdir ve hızla artmaktadır. Beykoz'un Karadeniz'e bakan kıyılarında artan bu tür deniz yosunları evsel atıkların oluşturduğu kirlenmenin habercisidir ve bizleri tedbir almaya itmelidir. İlçenin Karadeniz'e bakan plajları ve kıyıları basit yatırımlarla pekala daha iyi hale getirilebilir ve kirlenmenin önüne geçilerek insanlarımızın kullanımına sunulabilir. Unutmayalım ki Paris'in ortasında bir dönem kirli olan Seine Nehri'nde bile insanlar artık suya girmektedir.

Son zamanlarda görülen toplu denizaneleri çoğalması ve birikimi de Boğaz'daki Ekolojik değişimlerin işaretlerini vermektedirler. Bu nedenle kirlenme konusunu küçümsememek ve gerekli tedbirleri almak gerekmektedir. Bunu yapamazsak korkarım Boğaz'da kalan son balık türleri de bir 20 yıl sonra kaybolacak, kendimizi balıklı bir denizden çok denizaneleriyle dolu bir denizde bulacağız.

Beykoz'un, hem Marmara hem de Karadeniz'e kıyısı olduğu ve denizcilikle ilgili birçok kurum ve kuruluşu ev sahipliği yaptığı düşünülürse denizden yararlanma, denizlerin ve kıyısız ortamın korunması, mavi büyüme denilen ve deniz ekonomisinden daha fazla pay alabilmesi için sürdürülebilir bir büyüme planı yapılması gerekir. Zira kıyılardaki nüfusun geçim kaynaklarından balıkçılık ve deniz turizmi önemli bir sektördür. Buna bağlı olarak, katma değer ve iş yaratacak birçok teknoloji bu ilçede üretilebilir. Ayrıca, Boğaz'ın korunması

kara ve deniz kaynaklı kirlenmenin önlenmesi için çaba harcanmalıdır. Unutulmamalıdır ki, Boğaz gemi kazalarının olabildiği bir yerdir ve bunun için acil eylem planlarının oluşturulması da bir zorunluluktur.

Son olarak, Beykoz ilçesi Birleşmiş Milletler sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden iklim değişikliği çalışmaları için örnek veya pilot bir ilçe olabilir. Böylece, ülkemize katma değer yaratmada yerel yönetimler olarak model olabilir ve öncülük yapabilir. Bütün dünyada 1992 yılından beri denizlerin korunması, sürdürülebilir balıkçılık, kirliliğin önlenmesi ve iklim değişikliği konusunda bilinç oluşturmayı amaçlayan bir süreç başladı. 2002 yılında Birleşmiş Milletler'in konu ile ilgilenmeye başlamasının ardından, Kanada tarafından 2008 yılında Birleşmiş Milletler Rio de Janeiro Dünya Zirvesi'nde "Dünya Okyanuslar Günü" nün önerilip kabul edilmesi ile 8 Haziran Dünya Okyanuslar Günü olarak küresel bir boyut kazandı. Söz konusu girişim, başlangıcından bugüne bütün dünyadan konu ile ilgili sivil toplum kuruluşları, deniz akvaryumları, müzeler, üniversiteler, gençlik grupları, denizciler, dalgıçlar, yüzücüler ile denizcilik endüstrisinde yer alan kamu kuruluşları ve turizm sektörü de dahil olmak üzere 140 ülkeden yaklaşık iki binin üzerinde katılımcı ve örgütü kapsayacak şekilde büyüdü.

Dünya Okyanuslar Günü, her yıl katılımcı ülke ve kuruluş sayısının arttığı çeşitli etkinliklerle dünya çapında kutlanıyor. Türk Deniz Araştırmaları Vakfı (TÜDAV), World Ocean Day web sitesinin (<http://www.worldoceansday.org>) Türkçesini de hazırlayan ve ülkemizde bu konuda çeşitli etkinlikler düzenleyen Türkiye'den ve Beykoz'dan ilk katılımcı STK olma özelliğini taşıyor. Bu kapsamda ortak çalışmalar yaparak Beykoz ilçesinin adının deniz ile, balık ile deniz kültürü ve sürdürülebilirlik ile anılan bir ilçe haline getirmek için bütün paydaşları bir araya getirmek gerekmektedir. Esasen bunun için gerekli insan kaynağı olduğuna göre bunu yönlendirecek ve hedef koyacak kurumların işleri de kolaylaşmaktadır.

Anemone Projesi Kapsamında Fil Burnu Kıyılarında Toplanan Deniz Çöpleriyle İlgili İlk Değerlendirmeler

Ayaka Amaha ÖZTÜRK¹ Zeynep GÜLENÇ²

Özet

Türk Deniz Araştırmaları Vakfı (TÜDAV), Türkiye'deki ortaklardan biri olarak 2018 yılından beri Avrupa Birliği destekli "Karadeniz Ekosisteminin İnsan Baskısına Karşı Hassasiyetinin Değerlendirilmesi – ANEMONE" başlıklı bir proje yürütmektedir. Projede, Karadeniz Ortak İzleme Programı için uygun bir strateji geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu yolla, Avrupa Birliği Deniz Stratejisi Çerçeve Direktifi'nin (MSFD) uygulanması için bir veri temeli oluşturulacaktır. Bu amaçla dört ülkede (Romanya, Bulgaristan, Ukrayna ve Türkiye) eş zamanlı olarak deniz çöpleriyle ilgili çalıştay ve sahil temizliği yapılmıştır. TÜDAV, bu proje kapsamında, Beykoz sınırları içinde bulunan İstanbul Boğazı'nın Karadeniz'e yakın Fil Burnu Sahili'nde 2019 yılı Nisan ve Kasım aylarında 3.499,31 m²'lik alanı temizlemiştir. Nisan ayındaki çalışmamızda, 39 katılımcıyla, 74.7 kg "plastik", 18.0 kg "metal", 18.5 kg "cam" ve 5.0 kg "diğer" olmak üzere dört ayrı kategoride toplam 116.2 kg çöp toplanmıştır. Kasım ayında gerçekleştirmiş olduğumuz çalışmamızda, 13 katılımcıyla 54 kg "plastik", 8.5 kg "metal", 10 kg "cam" ve 5.0 kg "diğer" olmak üzere dört ayrı kategoride toplam 77.5 kg çöp toplanmıştır. Bu bölgeye karadan herhangi bir bağlantı bulunmadığı için sahilde biriken çöplerin tamamının rüzgar ve akıntılar yoluyla gelmesi ve gemi kökenli olması dikkat çekicidir. Elde edilen veriler eş zamanlı olarak diğer ülkelerle karşılaştırılacaktır.

Anahtar kelimeler: Beykoz, deniz çöpleri, plastik, Fil Burnu, kıyı temizliği

- 1 İstanbul Üniversitesi, Su Bilimleri Fakültesi, Deniz Biyolojisi Departmanı, 34470 İstanbul, Türkiye, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı, No 10, Beykoz, 81650, İstanbul
- 2 Türk Deniz Araştırmaları Vakfı, No 10, Beykoz, 81650, İstanbul

Son yıllarda deniz kirliliğiyle ilgili temel endişelerden birini de deniz çöpleri oluşturmaktadır. Denizel veya kıyısız bölgelere atılan ya da bu alanlarda bırakılan, kalıcılığı olan, boyutuna bakılmaksızın, üretim sonucu ortaya çıkmış veya işlenmiş herhangi bir katı malzeme, "deniz çöpu" olarak tanımlanır. Deniz çöpleri, denizlere doğrudan atılan, boşaltılan veya nehirler, rüzgarlar, insanlar tarafından plajlara ve kıyılara bırakılan çöplerden meydana gelirler. Bu çöpler, deniz yüzeyinde yüzer vaziyette, su içinde akıntı ile sürüklenirken, kumsallara vurmuş halde ya da deniz tabanında bulunabilirler (MARLISCO, 2012).

Avrupa Komisyonu'nun İyi Çevresel Şartlar (GES) Direktifi'ne göre denizel çöplerin ana kaynakları, karasal kaynaklı ve denizel kaynaklı olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. Ve yine bu direktife göre, denizlerde bulunan plastiğin % 80'inin karasal kaynaklardan (toprağa, kıyılara, sahillere ve nehirlere doğrudan bertaraf edilen ya da atık yönetim sisteminden kaçan atıklardan) geldiği, geri kalan %20'nin ise sucul aktivitelerden (denizcilik ve balıkçılık) kaynaklandığı düşünülmektedir (European Commission, GES).

Küresel bir sorun haline gelen deniz çöpleriyle ilgili "A Plastic Ocean" gibi ödüllü belgesel filmleri içeren kitle iletişim kampanyaları başlatılmış ve halkın dikkatini çekme konusunda başarılı olmuştur. Fakat bölgesel düzeyde deniz çöplerini azaltmak için bireysel seçimler ve eylemler yapılabilmesi amacıyla halka ulaşmak büyük bir önem taşımakta ve daha fazla çaba gerektirmektedir.

Bu çalışma, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı (TÜDAV) olarak 2018 - 2020 yılları arasında 28 ay sürecek olan ve Avrupa Birliği destekli "Karadeniz Ekosisteminin İnsan Baskısına Karşı Hassasiyetinin Değerlendirilmesi – ANEMONE" projesi kapsamında gerçekleştirilmiştir. Proje, Avrupa Birliği Deniz Stratejisi Çerçeve Direktifi'nin (MSFD) Karadeniz'de uygulanabilmesi için stratejik ve ortak bir izleme programı geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu amaçla Romanya, Bulgaristan, Ukrayna ve Türkiye'de birer sahil belirlenerek, bu sahillerde ilkbahar ve sonbahar olmak üzere sahil temizliği yapılmıştır ve toplanan materyaller analiz edilmektedir. Analizler sonucu elde edilen veriler diğer ülkelerle karşılaştırılacaktır. Bu çalışmanın esas amaçlarından biri halkı çevreyle ilgili bilimsel çalışmalara dâhil etmek ve toplumsal bilinci artırmaktır. TÜDAV, son yıllarda Karadeniz kıyılarında halkın da katılım sağladığı sahil temizleme etkinlikleri düzenlemektedir.

Türkiye'de, Beykoz sınırlarında yer alan, İstanbul Boğazı'nın Karadeniz çıkışındaki Fil Burnu Sahili seçilmiştir ve sahil ilkbahar-sonbahar olmak üzere iki kere temizlenmiştir. Sahile karadan ulaşım bulunmamaktadır. Nisan-Temmuz ayları arasında sahilde dalyan kurulmakta, balıkçılık faaliyetleri yürütülmekte ve orada konaklanmaktadır. Balıkçılık faaliyetleri dışında yaz aylarında birçok tekne sahilde uğramaktadır. Bu aktiviteler dışında Fil Burnu Sahili'nde bulunan çöplerin tümü özellikle Karadeniz'den gelen rüzgar ve akıntılar yoluyla biriktirmektedir veya gemi kökenlidir.

Sahilin ilkbahar sörveyi 28 Nisan 2019 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Beykoz'dan kalkan bir tekne ile sahil ulaşım sağlanmıştır. Sahil temizliğine, 4'ü proje ekibinden olmak üzere 39 kişi katılım sağlamıştır. Öğrenciler (ortaokul,

lise, üniversite), öğretmenler, araştırmacılar ve sivil toplum kuruluşlarından oluşan bir katılımcı profiliyle çalışma yapılmıştır (Figür 1).

Saat 10:00 - 12:00 arasında 3.499,31 m²lik alan taranmış toplamda 8967 adet materyal - 116.2 kg çöp toplanmıştır. Çöpler "plastik", "cam", "Metal" ve "diğer" başlıkları altında 4 kategoride toplanmıştır. Toplanan her çöp torbası tartılmış ve projeye ait gözlem formuna işlenmiştir. Kişi sayısı ve zaman uygun olduğundan "cam", "Metal" ve "diğer" kategorilerine ait torbaların tartım sonrası analizleri sahilde yapılmıştır. Plastikler miktar olarak fazla olduğundan sahilde bırakılmış ve 8 Mayıs 2019 tarihinde tekrar sahile gidilerek analizleri yapılmıştır (Tablo 1, Figür 2).

Tablo 1. Kategorilerine Göre Çöp Miktarları, İlkbahar Araştırması

Kategori	Kg	Adet
Plastik	74.7	8629
Lastik	-	27
Kumaş/Tekstil	-	29
İşlenmiş tahta	-	4
Cam/Seramik	18.5	249
Metal	18.0	29
Diğer	5.0	-
TOTAL	116.2	8967

Figür 1. 2019 İlkbaharda Beykoz Fil Burnu Sahili'nde Yapılan Çöp Toplama Faaliyetimiz

Figür 2. Analiz Fotoğrafları

Sahilin sonbahar araştırması ise 24 Kasım 2019 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Poyrazköy limanından bir tekneyle sahile ulaşılmış ve 13 katılımcı ile aynı metod kullanılarak sahildeki çöpler toplanmıştır. “Cam” ve “metal” malzemelerin analizi sahilde yapılmıştır (Figür 3). Bu araştırmada, tekrar sahile dönme fırsatı bulunmadığından bütün çöpler tekneyle Poyrazköy limanına taşınmıştır. Analizi yapılamayan “plastik” malzemelerin daha sonra araştırılması için limanda istiflenmesine görevliler tarafından izin verilmemiştir. Lojistik problemlerden dolayı rastgele seçilen 4 plastik içeren çöp torbası kendi imkanlarımızla Beykoz’a getirilip 27 Kasım 2019’da incelenmiştir ve oranlama yapılarak tahmini bir sonuç elde edilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Kategorilerine Göre Çöp Miktarları, Sonbahar Araştırması

Kategori	Kg	Adet	Tahmini miktar
Plastik	54	708*	5.133**
Lastik			
Kumaş/Tekstil			
İşlenmiş tahta		1	
Metal	8.5	129	
Cam/Seramik	10	51	
Diğer	5.0		
TOTAL	77.5	889	5.314

*29 torba plastik içerisinden rastgele seçilen 4 torbada bulunan materyal miktarı

**Bu miktar, incelenen 4 torbadan çıkan materyal sayısına göre hesaplanmıştır.

Analizler sırasında plastik maddelerin diğerlerine oranla daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Sahilde sadece Türk menşeli markaların değil, yabancı markalara ait ambalajların da bulunması dikkat çeken unsurlardan birisidir.

Figür 3. 2019 Sonbaharda Beykoz Fil Burnu Sahili'nde Yapılan Çöp Toplama Faaliyetimiz

Gerçekleştirmiş olduğumuz her iki sahil temizliğinde de ağırlık ve sayı bakımından en yoğun gözlemlendiğimiz maddeler plastiklerdi, bunu cam ve metal izledi. Analiz edilen plastiklerin içerisinde en çok halatlar, bardaklar, yiyecek-içecek ambalajları, şişe kapakları ve poşetlere rastlandı. Tüm dünyada plastikler, aşırı kullanımlarının yanı sıra, genellikle tek kullanımlık olmaları, doğada kalma süreleri ve yüzerlilikleri gibi nedenlerle en yaygın deniz çöpüdür. Biz de, seçmiş olduğumuz çalışma alanımızda bu olguyu küçük ölçüde destekleyici sonuçlar elde ettik.

Tüm dünyada olduğu gibi denizel çöpler ülkemizde de büyük tehditler oluşturmaktadır. Halkı bilinçlendirme çalışmalarımızı artırmak, Beykoz Sempozyumu gibi organizasyonlarda yaptığımız çalışmaları duyurarak daha fazla kişiye ulaşmak, bireysel ve toplumsal düzeyde sorumluluklarımızı üstlenmek bu küresel soruna çözümsel yaklaşımlar sunmamızı sağlayacaktır.

Çalışmamıza katılım sağlayan gönüllülerimize, EC CBC proje destekleyicimize, proje partnerlerimize, Mustafa Kılıç'a ve Beykoz Belediyesi'ne sağladıkları katkılardan dolayı teşekkürlerimizi sunarız.

Kaynakça

European Commission – GES, https://ec.europa.eu/environment/marine/good-environmental-status/descriptor-10/index_en.htm
MARLISCO, (2012), <http://www.marlisco.eu/index.en.html>

*Beykoz'da
Eğitim*

Beykoz'da Ziraat Eğitimi Veren Okullar

Yasemin TÜMER ERDEM¹ Ahmet VURGUN²

Ziraî Eğitimin Tarihsel Temelleri

Kuruluşundan beri bir toprak sistemine sahip ve ekonomisi tarıma dayalı bir ülke olan Osmanlı Devleti, gelişen tarım teknolojisi karşısında Tanzimat'tan bu yana pek çok girişimde bulunmuştu. Nitekim ziraî bürokrasinin kurulması, teşvik faaliyetleri, ziraî eğitimin ve örnek uygulamalarının başlatılması devletin uyguladığı politikalar arasındaydı (Toruk, 2013, s. 3).

Türkiye'de tarımın modernleştirilmesi doğrultusunda yapılan çalışmalardan belki de en önemlisi bu konuda verilecek eğitimdi. Tanzimat döneminde başlayan eğitimde modernleşme çalışmaları II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) hız kazanmış; ilk, orta ve yükseköğretimde olduğu gibi mesleki ve teknik eğitim alanında da yeni eğitim kurumları tesis edilmişti. Özellikle meslekî eğitim konusuna önem verilmiş, ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durum dikkate alınarak adım atılmaya çalışılmıştı. Ziraî eğitim konusunda Tanzimat döneminde girişimde bulunulmuşsa da bu çok kısa ömürlü olmuştu. II. Abdülhamid iktidara geldikten sonra ziraat alanında modernleşme yeniden gündeme gelmiş ve bunun eğitim alanına doğrudan yansımaları olmuştu. Tarımı kalkındırma faaliyetleri, eğitimle desteklenerek, bu alanda uzman yetiştirilmeye çalışılmıştı (Vurgun, 2018, s.145).

Bu dönemde tüm alanlarda olduğu gibi, özellikle modern ziraat tekniklerini öğrenerek ziraat alanda uzman kişilerin yetiştirilmesi amacıyla öğrenim görmek üzere yurt dışına öğrenci gönderilmişti (Gençoğlu, 2014, s. 46). Ayrıca ilköğretimden itibaren ortaöğretim ve mesleki eğitim kurumlarının müfredat programlarına ziraat dersi konulmuştu (Sarıçelik, 2010, s. 28;

1 Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, yterdem@marmara.edu.tr

2 Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, ahmetvurgun@mu.edu.tr

SNMU, 1321, s. 122-125; Yıldırım, 2014, s. 255). Hatta kısa süreli de olsa taşradaki bazı idadilere ziraat şubeleri açılmıştı (Erdem, 2010, s. 654). Bu konuda en önemli adım ise ziraat okullarının açılmasıydı. II. Abdülhamid döneminde İstanbul'daki Halkalı Ziraat Mektebi başta olmak üzere Selanik ve Bursa'da ziraat okulları ve bunların eğitimini uygulamalı yapabilmesi için de numune çiftlikleri açılmıştı. Zamanla özel amaçlı ipekçilik, arıcılık, bağcılık gibi çeşitli ziraat okulları da kurulmuştu. Ayrıca birçok bölgede numune tarlaları açılarak çiftçilere modern tarım yöntemlerinin uygulamalı olarak gösterilmesi amaçlanmıştı. Neticede II. Abdülhamid döneminde ziraat modernleşme ve bu uğurda gösterilen çabalar, ülkede bir farkındalık yaratmıştı (Vurgun, 2018, s. 149-152).

II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918), Tanzimat'la başlayıp II. Abdülhamid ile devam eden modernleşme ve yenileşme faaliyetlerinin devamı niteliğinde olmakla birlikte, ülkedeki eğitim sistemi ve felsefesinde birtakım değişimler yaşanmış; ilk, orta ve yükseköğretimde yeni adımlar atılmıştı (Gündüz, 2013, s. 99, 116; Kenan, 2013, s. 16). Bu dönemde oluşan atmosferden ziraat eğitimi de etkilenmişti. Özellikle döneme hâkim olan İttihat ve Terakki iktidarının ortaya koyduğu milli iktisat politikası doğrultusunda ziraat eğitimi de çeşitli adımlar atılmıştı (Erkek, 2018, s. 462).

II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte ziraat eğitiminin basının gündemine girdiği görülmektedir. Nitekim dönemin basınında bir tarım ülkesi olan Osmanlı Devleti'nde hala eski usullerle tarım yapılmaya çalışıldığı, çiftçinin toprağı işlemede yetersiz kaldığı ve bu nedenle ülke topraklarının heba edildiği dile getiriliyordu. Dönemin bazı devlet adamları ve aydınları bu durumun, modern eğitim almış ziraatçılarla düzelebileceğine dikkat çekerek, daha önceden açılmış olan ziraat eğitimi kurumlarının ıslahı ve hatta yenilerinin açılması hususunda bir kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardı (Erkek, 2018, s. 457).

Bu süreçte ziraat eğitimi alanındaki okullaşma faaliyetlerinin de hız kazanarak devam ettiği görülmektedir. Öncelikle Halkalı'da bulunan Ziraat Mektebi yüksek okul haline getirilmiş ve burada eğitim-öğretim faaliyetleri Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür (Ergün, 1996, s. 291). Akabinde modern tarım alanındaki gelişmeleri öğrenmek, ziraat aletlerini yapıp kullanmak, ziraat hastalıkları konusunda uygulamalı eğitim vermek amacıyla Amele Mektepleri açılmıştı. Yine sadece çiftçi çocuklarının alındığı ve kendi tarlalarını işleyebilecek donanuma sahip olabilecekleri Çiftlik Mektepleri vücuda getirilmişti (Erkek, 2018, s. 457-458). Çiftlik idaresini ve modern tarım yöntemlerini bilen kişiler yetiştirmek üzere, teorik ve uygulamalı eğitimin birlikte yapıldığı yeni ziraat ameliyat mektepleri açılmıştı. Ayrıca daha önce açılmış olan ipekböcekçiliği okullarının sayısı artırılmış ve çeşitli vilayetlerde sütçülük mektepleri tesis edilmişti (Ergün, 1996, s. 248-250).

Beykoz'da Ziraat Mektebi Açılma Teşebbüsü: Beykoz Sanayi-i Ziraiyye Mektebi

Vilayetlerin idaresini yeniden düzenlemek amacıyla 1913 yılında hazırlanan "İdare-i Vilayât Kanun-ı Muvakkati" (15 Mart 1913) gereğince meclis-i umumi

ve vilayet hususi idareleri kurulmuştu. Bu kanun, vilayetleri hükmi şahsiyet kabul ederek meclis-i umumilere kanunda tayin ve tespit olunan bayındırlık, eğitim, sağlık, ziraat işleri gibi mahalli işler hakkında karar verme ve bu kararları uygulamaya imkân veren bütçeye sahip olma hakkı vermişti. Nitekim bu geçici kanunda vilayet hususi idarelerinin yapması gereken işler arasında tarım, hayvancılık, ziraat, orman ve sanayi ile ilgili çalışmaları yapmak da bulunmaktaydı (Karayaman, 2009, s. 125-126). Bu kanun kapsamında açılan okullardan biri ve belki de en önemlisi Beykoz Ziraat Mektebi'dir.

Okulun açılması ile ilgili teşebbüsler, 1912'de İstanbul Valiliği vekâletini de uhdesine alan şehremini Cemil Paşa'nın girişimleriyle başlamıştı. 1915 yılında Arpacı ve Paşa Mandıra Çiftlikleri'nde Sanayi-i Ziraiye Mektebi açılması ve adı geçen çiftliklerde bu mektep için binalar yapılması hususunda bütçe ayrılmıştı (BOA, *DH.UMVM*, 35/20). Mektep; sütçülük, bahçıvanlık, tavukçuluk, konservencilik gibi başlıca dört şubeye ayrılacaktı. Bundan başka bağcılık, gülcülük, itriyat, arıcılık gibi alanlarda çalışacak eleman yetiştirmek üzere karma bir şubenin de açılması planlanmıştı. 1916'da göreve gelen İsmail Canbolat'ın vali vekilliği zamanında da bu okula çiftçilik ve makinacılık mektebi eklenmişti. Aynı yıl okul için talimatname de hazırlanmıştı (Lütfi Arif, 1334, s. 96). Bu bağlamda 1916 yılında tavukçuluk şubesi için kuluçkahane ve 6 kümes, Paşa Mandıra Çiftliği'nde çiftçi mektebi binası, anbar, samanlık ve inek ahır, Arpacı Çiftliği'nde de 600 metre küplük bir su havuzu inşa edilmişti. Ayrıca Sanayi-i Ziraiyye Mektebi, Makine Mektebi ve Sütçülük Şubesi binası inşaatlarına başlanması için bütçe ayrılmasına karar verilmişti (BOA, *DH.UMVM*, 148/20). Akabinde bu okulların ders programları hazırlanıp Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne gönderilmişti (BOA, *DH.UMVM*, 81/80; 81/81).

Beykoz Sanayi-i Ziraiyye Mektebi için hazırlanan talimatnamede okulun amacı, sütçülük, tereyağcılık, peynircilik, sebzeçilik, çiçekçilik, fidancılık, bağcılık, tavukçuluk, konservencilik, gülcülük, arıcılık gibi çeşitli ziraat alanlarında çalışabilecek nitelikli insan yetiştirmek olarak belirlenmişti. Okulda yapılması planlanan eğitimin süresi de iki yıl olarak tespit edilmişti ve dersler uygulamalı olacaktı. Yatılı kısmı da bulunacak olan okula 15-20 yaş aralığındaki rüşdiye mezunları kabul edilecekti. Öğrencilerin ziraatla meşgul olması veya çiftçi veya arazi sahibi çocuğu olması gerekmektedir. Okulun herhangi bir şubesinden mezun olanlara ise valilik, küçük bir sermaye vererek eğitim gördükleri alanda çalışmaları temin edilecekti (Beykoz Sanayi-i Ziraiyye ve Çiftçi ve Ziraat Makine Mektepleri Talebe Talimatnamesi, 1332, mad. 1, 2, 9, 157). Buradan da anlıyoruz ki ziraatın gelişmesi için vilayet idaresinin önemli katkıları olacaktı. Ayrıca bu okul, İstanbul'un ormanlık alanlarının artırılması için ücretsiz olarak orman ağacı, meyve ağacı, köklü ve aşılı bağ çubukları da yetiştirecekti. Şubelerde eğitim fenni bir surette verilecek olup, ziraatın en iyi ve sağlıklı usullerle yapılmasını amaçlamaktaydı. Hatta bahçıvanlık şubesinde çiçekçiliğin geliştirilmesi için gayret sarf edilip, halis ve hilesiz tohum yetiştirilecekti (İktisadiyat Mecmuası, S. 16, 15 Haziran 1916, s. 8).

Beykoz Sanayi-i Ziraiyye Mektebi'ne daha önce Selanik ve sonra Halkalı Ziraat Mektepleri'nde müdürlük görevlerinde bulunmuş olan Suat Bey müdür olarak tayin edilmişti. Hatta diğer şubelerinin müdürleri ve öğretmenleri de

atanmıştı (İktisadiyat Mecmuası, S. 16, 15 Haziran 1916). Okuldaki eğitim-öğretim faaliyetlerinde kullanılacak ve üretimi sağlayacak makinalar, alet ve edevat Almanya'dan getirilmişti (BOA, *DH.UMVM*, 75/55). Ancak I. Dünya Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanması ve mütarekenin zorlu şartları altında parasızlıktan dolayı okulun inşaatı tamamlanamamıştı. Vilayet meclisinde bazı azaların İstanbul'un ikliminin ziraat için uygun olmadığını ve böyle bir okulun da açılmasının fayda sağlamayacağını ileri sürmeleri üzerine okulun Beykoz'da açılmasının uygun olup olmadığının tetkik edilmesi için Ziraat Müdüriyeti tarafından bir heyet oluşturuldu. Bu heyetin verdiği raporlar doğrultusunda okul, eğitim-öğretim faaliyetlerine başlayamadan 1918'de lağvedildi (Bağcıvan, S. 4, 1 Eylül 1334, s. 92). Sonuçta yıllarca okulun yapımı için harcanan paralar ve gayretler boşa gitmiş oldu.

Beykoz'da Yeni Bir Mesleki Eğitim Kurumu: Orman Ameliyat Mektebi

II. Meşrutiyet döneminde ormanların azalması ve ormanların içerisinde oluşan açıklıklar Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin dikkatini çekmişti. Bunun üzerine Almanya'dan uzman getirilerek bu konuda görüşlerine başvurulmuştu. Alman uzmanlar, ormanların çoğaltılması ve bütünlüğünün sağlanması konusunda ortaya çıkan zarurete dikkat çekmişti. Bütün bunların işlerlik kazanması için de Orman Umum Müdürlüğü'nün ehliyetli, bilgili personele ihtiyacı bulunmaktaydı. Bu kapsamda 1911 yılında "Orman Ameliyat Mektebi Esbab-ı Mucibe Layihası" ve 1913 yılında da "Orman Ameliyat Mektebi Nizamnamesi" hazırlandı. İşte bu düşünceler doğrultusunda Orman müessisi ve bekçi başısı yetiştirmek amacıyla vilayet ve sancaklarda orman ameliyat mekteplerinin açılması gündeme gelmiş ve ilk olarak 1915 yılında Adapazarı'nda, 1917'de ise Adana'da Orman Ameliyat Mektepleri açılmıştı. Adapazarı'na bağlı Hendek'te açılan okul, göç eden Ermenilerden kalan Sert köyünde kurulmuştu. Mütareke döneminde Ermenilerin yeniden eski yerlerine dönmesi gündeme gelince okul, 1918 yılında önce geçici olarak Adapazarı'na daha sonra da Beykoz'daki Arpacı Çiftliği'ne nakledilmişti (Ergün, 1996, s. 251; Koçu, 1961, s. 2664). Esasen burası daha önce Sanayi-i Ziraîye Mektebi olarak açılması düşünülen ve lağvedilen okulun yeri idi. Böylece 1919 yılında Beykoz'da Orman Ameliyat Mektebi açıldı (BOA, *DH.UMVM*, 36/05). Okulun Beykoz'da açılmasında, İstanbul'daki Orman Mektebi-âlisî'ne yakın olması ile bölgenin ormanlık alana sahip olması, dolayısıyla uygulama imkânının kolaylıkla yapılabileceği düşüncesi etkili olmuştu.

Okulun öğrencilerini, Adapazarı'ndan gelenler, Beykoz'da yeniden kabul edilenler ve Adana'nın Fransızlar tarafından işgali üzerine 1919'da kapatılan Orman Ameliyat Mektebi'nden gelenler oluşturmuştu. Okula, 19 yaşından büyük rüşdiye mezunu öğrenciler kabul edilmişti. Ayrıca ormanlık yerlerden gelen çocuklar ile ormancı çocukları da tercih edilmişti. İki yıllık bir öğrenim süresine sahip olan okulun idari kadrosu, müdür ve müdür muavini ile muhasebeci, ayniyat memuru, dâhiliye memuru ve mubassırdan, öğretim kadrosu da beş kişiden oluşmaktaydı. Ayrıca okulun bünyesinde hekim ve imam bulunmaktaydı. Yine okul; hademe, aşçı, sofracı gibi 13 kişilik bir müstahdem kadrosuna da sahip idi (Koçu, 1961, s. 2664).

Okulda eğitim-öğretim faaliyetleri teorik ve uygulamalı olarak yapılmış olup haftalık ders programı ve saatleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 1. Orman Ameliyat Mektebi Haftalık Ders Programı

Birinci Sınıf	Dersler	Haftalık Ders Saati
	Hendese	2
	Hesap	2
	Kimya	2
	Hikmet	2
	Hayvanat	2
	Nebatat	2
	Tabakat	1
	Kitabet-i Resmiye	1
	Ormancılık	4
	Ameliyat	15
İkinci Sınıf		
	Müsellesat (Trigonometri)	1
	Kimya	1
	Hıfzısıhha	1
	Madeniyat	1
	Haşerat	1
	İntifa	1
	Muamelat	1
	Cebir	2
	Topoğrafya	2
	Nebatat	2
	Ormancılık	4
	Ameliyat	15

Kaynak: Koçu, 1961, s. 2665.

Okuldan mezun olanlara orman ameliyat memuru diploması verilmiş ve beş lira maaşla devlet memurluğuna atanmışlardı. Bundan başka mezunları Orman Mekteb-i Âlisi'nde de eğitime devam edebilmişti. Orman Ameliyat Mektebi, son mezunlarını 1920 yılında 24 kişi olarak vermişti. Bu kişilerden 15'i Orman Mekteb-i Âlisi'ne giderek eğitimine devam etmiş, kalan 9'u da orman memuru olarak görev almıştı. Okulun kapanmasında, mütareke döneminin maddi zorlukları, ormanlardaki çetecilik faaliyetleri ve çıkan büyük bir yangının meydana getirdiği huzursuzluk etkili olmuştu. Orman Ameliyat Mektebi kapandıktan bir süre sonra, arazisi üzerinde ziraat mektebi açılmıştı (Koçu, 1961, s. 2665).

Kısa süreli bir eğitim-öğretim macerasına sahip olan Beykoz Orman Ameliyat Mektebi'nde, Türkiye'de akademik anlamda ormancılık faaliyetlerinde iz bırakan isimlerden hocalık ve öğrencilik yapanlar olmuştur. Bunlardan birisi İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi'nin öğretim üyelerinden Ord. Prof. Mazhar Diker, diğeri ise Ord. Prof. Dr. Asaf Irmak'tır. Irmak, Beykoz Orman Ameliyat Mektebi'nde öğrenim görmüş, Diker ise 1919- 1921 yılları arasında mektebin öğretim kadrosu içinde görev almıştı. Mazhar Diker'in ilk muallimlik tecrübesi Beykoz Orman Ameliyat Mektebi'nde gerçekleşmişti. 1919 yılının Eylül'ünde 10 lira maaşla göreve başlayan Mazhar Diker, burada 1,5 yıl görev yapmıştı. Diker ayrıca, hocalık yaptığı müddet içerisinde ormancılık eğitimi ile ilgili birtakım kitaplar hazırlamıştı (İnal, 1952, s. 6; Kantarcı, 1995, s. 39).

Beykoz Ziraat Mektebi

1922 yılında çıkarılan 254 sayılı kanunla; Halkalı Ziraat Mektebi Âlisi'nin yüksek ziraat eğitimi vermeyi sürdürmesi ve orta öğretim seviyesinde yeni okulların açılması kararlaştırılmıştı. Akabinde iki yıl içinde Ankara, Bursa, Adana, Konya, Kastamonu, Sivas, Erzurum, Çorum, Erzincan, Edirne, Kepsut ve İzmir'de (İzmir Mıntika Ziraat Mektebi) yeni okullar kurulmuştu (İnci, 2010, s. 364).

1923 yılında İstanbul Valisi Haydar Bey'in gayretleriyle Beykoz'da yeniden ziraat mektebi açma girişiminde bulunulmuştu. İlk etapta bir okul için gerekli olan dershaneler, yemekhane ve yatakhane gibi mekânlar düzenlendi. Okula müdür olarak Refet Bey atanmış ve ilk yıl sınavla 30 öğrenci alınmıştı. Okul, çiçekçilik, meyvecilik, fidancılık, bağcılık, sebzeçilik, sütçülük, tavukçuluk ve arıcılık, konservacılık gibi şubelere ayrılmıştı. Öğrenim süresi 3 yıl olan okul, orta derecede eğitim veren Anadolu'daki ziraat mekteplerine denk bir program takip etmişti. Okulun yatılı kısmı da bulunmaktaydı (Cevat Rüştü, 2016, s. 232-233). Okula kabul edilecek öğrencilerin yaşlarının 15'ten küçük 18'den büyük olmaması, 6 dershaneli ibtidaî mektebi bitirmesi veya buna muadil tahsil görmüş olması ve bedenen ziraate dayanıklı olması gerekmektedir. Yatılı öğrenciler için müsabaka sınavı, gündüz devam edecek öğrenciler için hesap, Türkçe, tarih, coğrafya derslerinden giriş sınavı yapılacaktı. Okulda Ağustos ayının 10'undan Eylül'ün 10'una kadar ücretsiz uygulamalı tavukçuluk kursları da verilirdi (Tarla ve Bahçe, nr. 6, 1 Ağustos 1340).

1924 yılında Ziraat Vekâleti müsteşarı Süreyya Bey'in başkanlığında Anadolu'daki ziraat mekteplerinin müdürleri ile Halkalı Ziraat Mektebi'nin öğretmenlerinden oluşan bir Tedrisat-ı Ziraiye Kongresi yapılmıştı. Bazı oturumları Beykoz Ziraat Mektebi'nde gerçekleştirilen kongrede konuşulan önemli konulardan biri de, İdare-i Hususiye Vilayet Kanunu'na göre vilayetlerde, Ziraat Vekâleti'nin gerek idari, gerek talimi hiçbir kontrolüne tabi olmaksızın ziraat mektepleri açılması ve bu okulların idare-i hususiyelere terk edilmesiydi. Çünkü bu okullar valilerin sık sık değişmesi sebebiyle bir türlü gelişmiyor ve bocalıyor, hatta bazı mahallerde mektepler tamamen kapatılıyordu. Bu nedenle vilayet idare-i hususiyesi tarafından açılan ziraat mekteplerinin vekâletin belirleyeceği program dâhilinde eğitim vermeleri hatta Ziraat Vekaletince bu okulların Muvazene-i Umûmiyyeye dâhil edilip, vekalet idaresi altına alınma-

sının gerekliliğine dikkat çekilmişti. Ayrıca idare-i hususiyelerin yeniden ziraat mektepleri açmalarından ziyade mevcutlarına muavenet edilip eksik yönlerinin tamamlanarak geliştirilmelerine gayret edilmesinin daha yerinde olacağı yönünde görüş bildirildi. Bundan başka, idare-i hususiyelerce tesis edilen ziraat mekteplerinin sabit ve belirli bir program takip edememekte olduğundan hatta okuyup yazma bilmeyen öğrencilerin bile alınarak darüleytam halinde idare edildiklerinden bahsedilmişti. Buradan hareketle, İstanbul'daki Beykoz Ziraat Mektebi'nin gerek bulunduğu mevki ve gerek sanayi-i ziraiyeden özellikle bahçıvanlık eğitimine gayet elverişli ve memlekete pek yararlı bir müesseseye olduğundan, bu okulun da muvazene-i umûmiyyeye alınması için Vekâlet'e teklifte bulunulmasına karar verilmişti (Ziraat Vekâleti Mecmuası, sene 1, nr. 2, s. 119). Kongrede bütün ameli ziraat mekteplerinin müfredat programları tespit edildi. Bu meyanda Beykoz Mektebi'nin özel durumu, vilayet meclisinin ve okulun şekil ve gayesi göz önünde bulundurularak bütün ders programları yeniden gözden geçirilip müfredat programları yapıldı. Ayrıca tatbikat ve uygulama saatleri tespit edildi. Çünkü bir şubeye devam eden bir öğrenci, diğer bir şubeye devam etmiyor ve boş vakit geçiriyordu (Cevat Rüştü, 2016, s. 232).

İstanbul vilayetine bağlı olarak eğitimine devam eden okulun, Ziraat Baş Müdüriyeti'ne bağlanması gerektiği konusunda birtakım tartışmalar başladı. Çünkü Ziraat Baş Müdüriyeti, kongrede alınan kararların bu okulda uygulanmasının, meclis-i vilayetin tespit ettiği gayeye uymadığını ileri sürüyordu. Hatta bu durum, müdür Refet Bey'in istifasına sebep oldu. Yerine getirilen Talat Bey, Ziraat Baş Müdüriyeti'nin isteğine uygun olarak okulun tali ziraat mektepleri programları tarzında tedrisatta bulunacağını, hatta son sınıfın staj mahiyetinde olacağını açıkladı. Bu durum, öğrenciler nazarında mektebin derece itibarıyla aşağılanması olarak algılandı; çünkü bu durumda mektep, bir amele mektebi haline dönüşüyordu. Bu nedenle öğrenciler aynı programı uygulayan Anadolu ziraat mekteplerine nakilleri için Ziraat Vekâleti'ne başvurmuşlardı. Neticede, Ziraat Vekâleti'nin müdahalesiyle okulda herhangi bir program değişikliğine gidilmedi. Ancak mektebin programında herhangi bir değişiklik yapılmaya da gelişen süreçte mektebin akıbeti belli olmaya başladı (Rüştü, 2016, s. 233).

1927 yılında çıkarılan bir kanunla tarımsal eğitimin modernleştirilmesi hedeflenmişti ve bu politika kapsamında Ziraat Vekâleti, Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi ile birlikte tüm orta ziraat okullarını geçici olarak kapatmıştı. Beykoz Ziraat Mektebi de diğer ziraat mektepleriyle birlikte yeniden yapılanma dâhilinde 1928 yılında kapatıldı (Soydan, 2017, s. 44).

Sonuç olarak tarım ülkesi olan Türkiye'nin ziraat kalkınması ve modern usullerle tarım yapılabilmesi, güçlü ziraat mekteplerinin yaygınlaştırılmasına bağlıydı. Özellikle İstanbul'da böyle okulların açılması, İstanbul'un ziraatı açısından kıymetliydi. Ziraat mekteplerinin sayısının az olduğu ve I. Dünya Savaşı'nın yaşandığı zorlu yıllarda proje olarak ortaya konulup başarısızlıkla sonuçlanan Beykoz'da ziraat mektebi açma girişimi ve aynı mevkide bir Orman Ameliyat Mektebi'nin açılması, nihayetinde 1923 yılında Beykoz Ziraat Mektebi'nin yeniden tesis edilip varlık göstermesi önemliydi. Ancak İstanbul'un ziraat gelişimi için büyük umutların yüklendiği bu okul, maalesef diğer ziraat mektepleri gibi uzun ömürlü olamamış ve istenilen sonuçları verememişti.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
Dâhiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti Belgeleri (DH.UMVM)
Nr: 35/20; 36/05; 75/55; 81/80; 81/81; 148/20.

Resmi Yayınlar

Beykoz Sanayi-i Ziraiyye ve Çiftçi ve Ziraat Makine Mektepleri Talebe Talimatnamesi, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332.
Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (SNMU), 1321, İstanbul.

Dergiler

Bağcıvan, S. 4, 1 Eylül 1334, s. 92.
İktisadiyat Mecmuası, S. 16, 15 Haziran 1916, s. 8.
Lütfi Arif (1334). "Beykoz Sanayi-i Ziraiyye Mektebi", *Bağcıvan*, 1 Teşrinievvel 1334, C.1, n. 5, 93-99.
Tarla ve Bahçe, nr. 6, 1 Ağustos 1340.
Ziraat Vekâleti Mecmuası, sene 1, nr. 2, 119.

Araştırma Eserler

Cevat Rüştü, (2018) "Beykoz Ziraat Mektebi", *Türklerde Ziraat Kültürü* (Haz. Nazım H. Polat), İstanbul, Ötügen.
Ergün, M. (1996). *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara: Ocak Yayınları.
Erkek, M. S. (2018). "II. Meşrutiyet Döneminde Mesleki Eğitimin Üç Sacayağı: Sanayi, Ticaret ve Ziraat Mektepleri", *Turkish History Education Journal (TUHED)*, 7(2), ss.443-465.
Gençoğlu, M. (2014). "Sultan II. Abdülhamid'in Yurtdışı Eğitim Politikası", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 4, 2, s. 33-73.
Gündüz, M. (2013). *Osmanlı Eğitim Mirası, Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
İnal, S. (1952). "Ordinaryüs Profesör Mazhar Diker Kısa Hal Tercümesi ve Hizmetleri", İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, c. 2, s.2, s. 3-23.
İnci, İ. (2010). "Atatürk'ün Direktif Ve Tavsiyeleri Işığında Türk Tarımındaki Gelişmeler (1923-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 77, (Temmuz), s. 345-384.
Kantarca, M. D. (1995). "Ord. Prof. Dr. Asaf İrmak 90 Yaşında", İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, c. 45, s.2, s. 35-41.
Karayaman, M. (2009). "Vilayet Hususi İdareleri Ve 1915 Yılı Faaliyetleri", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 8 (Yaz 2009), Konya.
Kenan, S. (2013). "Türk Eğitim Düşüncesi ve Deneyiminin Dönüm Noktaları Üzerine Bir Çözümleme", *Osmanlı Araştırmaları*, s. XLI, İstanbul.
Koçu, R. E. (1961). "Beykoz Orman Ameliyat Mektebi", İstanbul Ansiklopedisi, c.5, s. 2664-2665.
Sarıçelik, K. (2010). *Konya'da Modern Eğitim Kurumları (1869-1919)*, Konya: Çizgi Kitabevi.
Soydan, H. (2017). "Temalı Sunu: Ziraat Nezareti'nden Tarım Bakanlığı'na Zirai Eğitim", *Tarım Haftası 2017 Türkiye'nin Hayvansal Üretimi (Mevcut Durum Ve Gelecek) Sempozyumu* 10 – 11 Ocak 2017 Ankara, 31-50.
Tümer Erdem, Y (2010). "II. Abdülhamid Dönemi'nde Ticaret Eğitimi", *Prof. Dr. Yahya Ak-yüz'e Armağan, Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim ve Kültür Yazıları*, ed. Prof. Dr. Cemil Öztürk, Dr. İlhami Fındıkcı, Ankara: Pegem A Yayıncılık.
Toruk, İ. (2013). *Halkalı Ziraat Mektebi (1892-1928)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
Vurgun, A. (2018). *II. Abdülhamid Döneminde Bursa'da Eğitim-Öğretim Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
Yıldırım, M. A. (2014). "II. Abdülhamid Devri Taşra İdadilerinde Mesleki Eğitim Denemesi", *History Studies*, Volume 6 Issue 5, p. 249-268.

Ahmet Midhat'ın Öncülüğünde Beykoz'da İlk Özel Okul Deneyimi: İttihad ve Teavün Mektebi

Halim DEMİRYÜREK¹

1844'te Tophane'de doğan Ahmet Midhat Efendi, Vidin'de başladığı sıbyan mektebini Tophane'de; rüşdiye öğrenimini ise Niş'te tamamladı. 1864 yılında Midhat Paşa'nın Tuna valiliği sırasında Rusçuk'a giderek Vilayet Mektubî Kalemünde ilk memuriyet hayatına başladı. Ona adını veren Midhat Paşa, Fransızca'yı öğrenmesini teşvik ederek Ahmet Midhat'a Batı kültürünün kapılarını açtı. Böylelikle 1868'de Tuna gazetesinde yazar, sonrasında da başyazar olarak yazı hayatının içine girdi (Okay, 1989, s. 100-101).

Farklı gazetelerde pek çok alanda yazılar kaleme alan Ahmet Midhat Efendi, yaptığı sistem eleştirileri nedeniyle 1873'te Rodos'a sürgün edildi. 1876'da çıkarılan aflu İstanbul'a dönerek "İttihad" gazetesini çıkardı ve "Vakit" gazetesinde yazılar yazdı (Atakan, 2018, s. 48). Ahmet Midhat Efendi'nin sürgün sonrasındaki kanaati; siyasetin boş bir uğraş olduğu yönündeydi. Ona göre en önemli meselelerin başında halkın eğitime önem verilmesi geliyordu. Zira yaklaşık yüzde onu okuma yazma bilen halkın çoğunluğu dünyadaki gelişmelerden habersizdi. Ayrıca ülkede kurumsallaşmış bir eğitim teşkilatı da yoktu. Bu bakımdan halk okuyup öğrenmeli ve faydalı bilgiler edinmeliydi. Bir öğretmen olan Ahmet Midhat, yazılarını halkın konuştuğu dille ve onların anlayacağı sadelikle kaleme almaya çalıştı (Albayrak, 2010, s. 1-2).

Ahmet Midhat Efendi'ye göre, insan ancak mektepte alacağı eğitim sayesinde diğer canlılardan ayrılabilirdi. Çocuk terbiyesinin en işlek yolu olan mektep, anne ve babanın çocukla ilgili manevi sorumluluklarını yerine getirerek bir nevi vekillik görevi üstlendiği için bir aile hükmündeydi. Nitekim aileler

1 Doç.Dr; Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, halimdemiryurek@gmail.com

toplumun gelişimini sağlama özelliğini yitirdiğinden artık ailenin yerini okul almıştı. Kısacası gerekli şartları taşıyan okullar, eğitimin gelişmesini, bu da medenileşmeyi sağlamaktaydı (Albayrak, 2010, s. 62).

Yayın faaliyetleri sürgün sonrasında yoğunluk kazanan Ahmet Midhat Efendi 1880 tarihinde Akbaba köyünde bir çiftlik satın alarak Beykoz'a yerleşti. 1912'de vefatına kadar hayatının geri kalan kısmını Beykoz'da geçirdi (Kahraman, 2007, s. 1; Kahraman, 2017, s. 159). Akbaba çiftliğinde oturduğu sıralarda hastalanması ve doktorların kendini fazla yormamasını tavsiye etmeleri üzerine 6 Mayıs 1887'de Yalıköyü'nde denize nazır bir yalı aldı. Ancak yalının tamamlanabilmesi 1894'te gerçekleşebildi. Ahmet Midhat bu tarihten itibaren ailesiyle birlikte burada yaşamaya başladı. Söz konusu yalı zaman içinde bir eğitim ocağına dönüştü (Kahraman, 2007, s. 6).

Eğitim meselesine hayati derece önem atfeden Ahmet Midhat Efendi, 1892'de Beykoz Hükümet Konağı'nın karşısındaki binada özel bir ibtidai mektep açılmasına da öncülük etti (BOA. MF. MKT. 54/95; BOA. Y.MTV.71/26). Zira Ahmet Midhat Efendi, devlet okullarından daha ileride olduklarını düşündüğü için özel okulların yaygınlaşmasına ayrı bir önem veriyordu. Ona göre devlet okullarındaki bazı uygulamalar eğitimin gelişmesini engelliyordu. Nitekim devlet eğitime büyük yatırım yaptığı halde uygulayıcılar ödenekleri gerektiği şekilde kullanmıyordu. Bu itibarla nitelikli bir hizmet verilebilmesi için eğitim karşılığında ücret alan özel okullar açılmalıydı (Albayrak, 2010, s. 15).

Beykoz İttihad ve Teavün Mektebi

Söz konusu mekteple ilgili bilgilere Osmanlı arşivindeki iki kayıt ve okulun ders programı ile idare heyeti ve öğretmenleri hakkında bilgi veren "*Beykoz İttihad ve Teavün Cemiyeti namına bir buçuk sene mukaddem tesis olunan mektebin bu kerre tadilen tanzim ve tatbik edilmekte olan ders programıdır*"² adlı bir kaynaktan ulaşılabilmektedir. Bunların dışında doğrudan mektebi konu edinen herhangi bir bilgi kaynağı tespit edilememiştir. 1892 tarihli arşiv belgelerinin gösterdiğine göre Ahmet Midhat Efendi'nin gözetimi altında erkek ve kız çocuklar için mekteb-i ibtidai-i hususi olarak hizmet vermesi için Beykoz'daki hükümet konağının karşısındaki bina, bazı devlet adamları ve nüfuzlu kişiler tarafından kiralanmıştır. Mülkiye mektebi mezunlarından İsmail İsmet ise 15 Haziran 1892 (R.3 Haziran 1308) tarihinde Maarif Nezareti'ne okulun açılması için bir dilekçe vermiştir. Söz konusu dilekçenin mahallî maarif müdüriyetine havale edilmesi üzerine inceleme yapılmış ve okulun ders programının ve talimatnamesinin hususi mektep şartlarını sağladığı anlaşılmıştır.³ Bunun üzerine 8 Ağustos 1892 (27 Temmuz 1308) tarihli mazbata doğrultusunda mektep açılmıştır. Arşiv belgelerinde, mektebin açıldığı anda sadece ibtidai kısmın faaliyet gösterdiği, ama ileriye götürülemeyeceği, hatta mektebin tatil edilmek üzere olduğu belirtilmektedir (BOA. MF. MKT. 54/95; BOA. Y.MTV.71/26).

Bununla birlikte yukarıda da belirtildiği gibi mekteple ilgili önemli bilgiler içeren diğer kaynaktaki "*bir buçuk sene mukaddem tesis olunan mektebin*" ifadesinden okulun faaliyetini 1893'ün Aralık ayında da sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Bahsi geçen kaynakta mektep binasının iskele üstündeki kâgir bina olduğu ifade edilmektedir. Yine buradan anlaşıldığına göre; mektebin başka şubesi ve diğer mekteplerle herhangi bir bağı bulunmamaktadır. İttihad ve Teavün Mektebi ticaret maksadıyla değil “evlad-ı memleket”e hizmet için açılmıştır. Nitekim cemiyetin amacı “vatan yavrularını talim ve terbiye etmektir.” Zaten fakir çocuklar mektebe ücretsiz olarak kaydedilmektedir. Mektebin aylık iki bin kuruşu geçen masrafı ise sayısı üç yüz kişiye ulaşan cemiyet üyeleri tarafından karşılanıyordu. Bunun yanında mektep talebelerinin yaz mevsiminde gezebilmeleri, açık alanda teneffüs yapıp, yemek yiyebilmeleri için Hünkar İskelesi mevkiinde bir yer de kiralanmıştı (MDP, s. 6).

Mektebin İdare ve Talim Heyeti

İdare heyeti, hem idari kadroyu hem de ayrıca teşkil edilen bir heyeti ifade edebilmekteydi. İdare heyeti; kurucu, müdür, müdür yardımcısı, ders nazırı ve dâhiliye müdüründen oluşan yönetim ve idari işlerden mesul kişilerin oluşturduğu kuruldur (Güçtekin, 2013, s. 74). İttihad ve Teavün Mektebinin idare ve talim heyetine ilişkin malumatın yer aldığı listenin en başında okulun ders nazırı olarak “Üstad-ı Muhterem Ahmet Midhat Efendi”nin ismi bulunmaktadır. Ders nazırı, eğitim işlerinin en üst basamağı idi. Yani ders programının yapılması, derslerin öğretmenlere dağıtılması, okutulacak kitapların belirlenmesi, imtihan zamanının tespiti gibi konular ders nazırının sorumluluğundaydı. Mektep idaresinin en üst basamağını oluşturan okul müdürlüğünü ise Hafız Mehmed Efendi üstlenmişti. Okulun talim heyetine gelince; Muallim-i Evveli Hafız Ali Efendi, coğrafya ve hesap muallimi Hüsnî Paşa, kavaid-i Türkiye muallimi Cevdet Bey, imla ve kitabet muallimi Mustafa Nizameddin Bey, Hüsn-i hatt-ı Türki ve Fransevi muallimi Bahri Bey, Fransızca muallimi Yanko Karakaş Efendi, musiki muallimi ise Dürri Bey idi (MDP, s. 6-7).

Mektebin Ders Programı

Mektep dört sınıfa ayrılmış olup biri ihtiyat yani hazırlık sınıfıydı. İbtidai kısım ise üç sınıftan oluşuyordu. Bunların yanı sıra ileride rüşdiye ve idadi açılması da planlanmıştı.

Mektepte yedi yaşın altında olan çocuklar hazırlık sınıfına alınıyordu. Hazırlık sınıfı talebelerine gözle görülen nesnelere ahlaki, dini ve içtimai bilgiler öğretiliyordu. Çocukların şevkini artırmak için onlara ciltli defterler veriliyor ve eğitim-öğretim talebeleri yormayacak şekilde sözlü olarak sürdürülüyordu (MDP, s. 1).

Hazırlık sınıfını bitirerek birinci sınıfa başlayan öğrencilere ise yeni metotlar çerçevesinde harfler sesli olarak öğretilerek harflerin birbiriyle bitişmesi ve hafif heceli kelimelerin oluşumu anlatılıyordu. Zira takip edilecek bu usulün talebeyi ikinci sınıfta kıraat dersi alabilecek bir seviyeye getireceği düşünülmekteydi. Sayıların bine kadar sayılması; dini, ahlaki, içtimai ve iktisadi bilgilerin şifahi olarak öğretilmesi de amaçlanmaktaydı. Her talebenin elinde birer taş tahta bulunuyor

ve kıraat dersleri yazılı olarak tatbik ediliyordu. Fransızca dersinde ise objelerin isimleri ve başlangıç seviyesinde konuşmalar öğretilmekteydi (MDP, s. 2).

Birinci sınıfta okuma-yazma, sayılar ve basit yabancı dil öğrenen talebeleri ikinci sınıfta görece hem sayı hem de içerik bakımından yoğun bir program beklemekteydi. Nitekim ikinci sınıfın ilk aylarında Arapçadaki hareketli kelimelerin okunması sonrasında kısa sureler ağızdaki harf seslerinin çıktığı yerlere riayet edilerek öğretilmekteydi. Ayrıca tecvit kurallarına bağlı olarak tilavet talimi de yapılıyordu (MDP, s. 2).

İkinci sınıfın programında yer alan derslerden biri de “ilmihal”di. Bu dersin amacı Allah’ın zati ve subuti sıfatlarının talebelerin idrak genişliğine uygun bir tarzda örnekler verilerek açıkça anlatılması ve talebelere çıkarım yapma, sonuca varma alışkanlığı kazandırılmasıydı (MDP, s. 2). Görüldüğü gibi mektepte din dersine ayrı bir önem verilmekteydi. Bu sadece Kuran-ı Kerim ve ilmihal dersi ile de sınırlı kalmamaktaydı. Nitekim her akşam tatilinde Müslüman talebe tarafından İhlas, Muavvizeteyn, Fatıha-i Şerife ile Salatentüncina hep bir ağızdan okunmaktaydı. Ayrıca cuma ile pazartesi geceleri muallim efendi tarafından dini, ahlaki, içtimai bir dua da okunuyordu (MDP, s. 3)

“Türkçe Kıraat” dersinde ise dini, ahlaki, içtimai ve iktisadi bilgileri içeren açık bir lisan ile yazılmış resimli bir kitap takip ediliyordu. Öğrenciler konuşturularak onların söz söyleme yeteneğinin artırılmasına dönük çalışmalar da yapılmaktaydı (MDP, s. 2). Buna ilaveten “imla ve hüsn-i hat” dersinde öğrenciler kıraat derslerini rika hattı ile günü gününe imla defterine yazıyor ve yazım esnasında kalınca yontulmuş bir kalem kullanıyordu (MDP, s. 3).

Okulda Türkçenin yanı sıra temelleri birinci sınıfta atılan Fransızcaya da ayrı bir önem verilmekteydi. İkinci sınıfta adı “Fransızca Alfabe ve Talim-i Hece” olan dersin öğretmeni sınıfta Fransızca konuşmak zorundaydı. Böylelikle öğrenciler karşılıklı konuşturularak pratik yapma imkânı elde ediyordu (MDP, s. 3).

İkinci sınıfın müfredat programında yer alan temel derslerden biri de “hesap”tı. Yukarıda da ifade edildiği üzere birinci sınıfta sadece sayıların okunuşunu öğrenen öğrencilere bir üst sınıfta sayıların yazılışı gösterildikten sonra, ders senesinin ilk üç ayında dört işlemden toplama ve çıkarma işlemleri öğretilmekteydi. Yine bütün sene boyunca bunlar üzerinde uygulama yaptırılıyor ve öğrencilerin pratik kazanması sağlanıyordu (MDP, s. 3).

Bunlardan başka ikinci sınıf öğrencilerine “Malumat-ı Nafia” dersinde sıhhi, dini, ahlaki, içtimai ve iktisadi konular ile İslam ve Osmanlı tarihinin en dikkat çekici olayları anlatılarak, coğrafi terimler öğretildiği gibi “Musiki” dersinde de öğrencilere milli, ahlaki marşlar ve şarkılar söylenmekteydi (MDP, s. 3).

İbtidai mektebin üçüncü sınıfı ise ikinci sınıfta öğretilen konuları tamamlamaya yönelikti. Zira dersler büyük oranda benzerlik gösteriyordu. Son sınıf öğrencilerine “Kuran-ı Kerim” sene sonuna kadar bir defa hatmettirilmekteydi. Aynı zamanda öğrencilerin Kuran-ı Kerim’i kurallarına göre okuyabilmeleri için “tecvid” dersi hem teorik hem de pratik olarak yürütülmekteydi. Üçüncü sınıfta da “ilmihal” dersi ihmal edilmemişti. Bu derste İslam’ın ve imanun şartları ve derse ilişkin diğer meseleler delillendirilerek anlaşılır bir tarzda öğretil-

mekteydi. Bundan başka namaz kılma adabı bilfiil gösterilerek talim edildiği gibi mümkün merteye namaz surelerinin manaları da anlatılmaktaydı (MDP, s. 4). Öte yandan ikinci sınıfta olduğu gibi üçüncü sınıfta da öğrenciler bazı eklemelerle her akşam tatilinden sonra Ayetel kürsi, Bakara suresinin hatimesi, İhlas, Muavvizeyyn, Fatıha-i Şerife ile Salatentüncina dualarını hep bir ağızdan okuyordu (MDP, s. 5).

Üçüncü sınıfta “Türkçe Kıraat” dersi ikinci sınıf için kabul edilen tarzda fakat biraz daha yüksek ifade ve bilgiyi içeren resimli bir kitap ile işlenmekteydi. Bu dersi tamamlar mahiyette olan “Kavaid-i Türkiye ve İmla” dersinde ise talebelere sözlü ve uygulamalı olarak dilbilgisi kuralları anlatılmakta ve küçük metinler kaleme aldırılmaktaydı (MDP, s. 4). Ayrıca talebelerin güzel yazı yazabilmeleri için “Hüsn-i Hat” dersinde sülüs ve rika hatları yazdırılarak öğretiliyordu (MDP, s. 5).

Son sınıf öğrencilerine de yabancı dil olarak Fransızca öğretilmekteydi. Söz konusu derste talebelere okuma yaptırılıyor, küçük metinler tercüme ettiriliyor, konuşmaya yönelik çalışmalar yaptırılıyor ve gramer anlatılıyordu (MDP, s. 5).

İkinci sınıfta toplama ve çıkarma öğrenen talebeler üçüncü sınıfa geldiklerinde “Hesap” dersinde dört işlemden çarpma ve bölmeyi de öğreniyordu. Şayet vakit kalmışsa öğretmen sene sonuna doğru biraz da Kesr-i âşârî, yani ondalık kesirler konusunda değiniyordu. Bununla birlikte mikyasat (ölçü) bahsi sene başından itibaren takip edilmekteydi (MDP, s. 4).

Diğer taraftan üçüncü sınıfta tarih, müstakil bir ders olarak okutulmaktaydı. “Tarih-i İslam ve Osmanî” isimli ders öz, açık ve akıcı şekilde yazılmış bir kitaptan işlenmekte ve her konu oldukça kapsamlı ve merak uyandırıcı bir lisan ile anlatılmaktaydı. Sosyal dersler arasında “Coğrafya-yı Osmanî” adlı bir ders de vardı. Bu ders muhtasar bir kitaptan takip ediliyordu. Konuların pekişmesi için ise mektebin müsait bir mahallinde kum yığınları ile kabartma haritalar yapılmıştı (MDP, s. 5).

Talebelerin gündelik yaşamını kolaylaştıracak bilgilerin verildiği “Malumat-ı Nafia” dersinde ikinci sınıftakine benzer şekilde sıhhi, dini, ahlaki, içtimai, iktisadi konular ele alınmaktaydı. Bu derste talebelerin düşünme gücünü ve becerisini artırmak için münazaralar da tertip ediliyordu. Son sınıf ders programında da yer alan “Musiki” dersi ise ikinci sınıftaki usulle sürdürülüyordu (MDP, s. 5).

Sonuç olarak toplumların ilerlemesinin, gelişmesinin ve medenileşmesinin ancak eğitim, dolayısıyla da mektep sayesinde gerçekleşebileceği düşüncesinde olan Ahmet Midhat Efendi, Beykoz’a yerleştikten sonra hem kendi evini bir mektebe dönüştürmüş hem de Beykoz’da bir özel okul açılmasına önyak olmuştur. Her ne kadar eldeki veriler söz konusu mektebin ne kadar süre hizmet verdiği, kurumsallaşmayı sağlayıp sağlayamadığı, kaç öğrenciye hizmet verdiği ve kaç öğrenciyi mezun ettiği, diğer özel okullara göre nitelik ve nicelik bakımından durumunun ne olduğu sorularını cevaplamaya yetmese de mektebin zengin sayılabilecek bir öğretmen kadrosuna ve müfredat programına sahip olduğu söylenebilir. Cevap bekleyen soruların çözümü konu ile ilgili yeni kaynakların tespiti ile mümkün olabilecektir.

Dipnotlar

- 2 Bu kaynak, isminin uzunluğu nedeniyle metin içinde MDP (Mektep Ders Programı) şeklinde kullanılmıştır. Ayrıca kaynağın üzerinde neşir tarihi belirtilmediğinden referanslarda sadece sayfa numarası gösterilmiştir.
- 3 Osmanlı Devleti'nde özel okullara ilişkin ilk hukuki düzenleme 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile gerçekleşmiştir. Bu nizamnamenin 129. ve 130. Maddeleri mekatib-i hususiyeyi konu edinmektedir. 129. maddede bu okulların cemaatler ile Osmanlı ve ecnebi tebası tarafından ücretli veya ücretsiz olarak açılabilceği belirtilmektedir. Okulların masrafları ya kurucuları ya da bağlı oldukları vakıflar tarafından karşılanacaktı. Özel okul açılabilmesi için ilk şart öğretmenlerin maarif nezareti veya mahalli maarif idareleri tarafından tasdik edilmiş şahadetnamelere sahip olması; ikinci şart mekteplerde adaba ve politikaya aykırı ders okutulmaması için talim olunacak ders cetvelinin ve kitapların maarif nezareti ve yahut mahalli maarif idareleri tarafından onaylanması; üçüncü şart mektebe, taşrada ise vilayet maarif idaresi ile vilayet valisi, darsaadette ise Maarif Nezareti tarafından resmi ruhsat verilmesiydi. Bu üç şart sağlanmadığı takdirde mektebin açılmasına izin verilmez, aykırı hareket vuku bulduğu takdirde ise men edilirdi (Maarif-i Umumiye Nizamnamesidir, 1869, s. 45-46; Maarif-i Umumiye Nizamnamesidir, 1875, s. 45-46).

Kaynakça

- Albayrak, L. (2010). *Ahmet Midhat Efendi'nin Eserlerinde Eğitim ve Çağdaş Eğitim Yaklaşımları Arasında Bir Karşılaştırma*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Atakan, Ö. (2018). *Eğitim Sosyolojisi Açısından Ahmet Mithat Efendi'nin Edebi Eserlerinde Toplum ve Eğitim*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitimin Kültürel Temelleri Anabilim Dalı, Eğitimin Sosyal ve Tarihi Temelleri Programı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Beykoz İttihad ve Teavün Cemiyeti namına bir buçuk sene mukaddem tesis olunan mektebin bu kerre tadilen tanzim ve tatbik edilmekte olan ders programıdır*, Matbaa-i Aristovulos ve Anastasyadis, İstanbul.
- BOA (Osmanlı Arşivi), MF. MKT. 54/95
- BOA (Osmanlı Arşivi), Y.MTV.71/26
- Güçtekin, N. (2013). *İstanbul'daki Müslim Özel Mektepleri (1873-1922)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Kahraman, A. (2007). Ahmet Midhat Efendi ve Beykoz, *Ahmet Midhat Efendi Kitabı*, İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları,
- Kahraman, A. (2017). Ahmet Midhat ile Muallim Naci'nin Beykoz Günleri, *Ahmet Midhat Efendi Armağanı*, İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları.
- "*Maarif-i Umumiye Nizamnamesidir*", (1869). İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- "*Maarif-i Umumiye Nizamnamesidir*", (1875). İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Okay, O. (1989). "Ahmed Midhat Efendi", *DİA*, C. 2, İstanbul.

Beykoz İlçesinde Eğitim Alanındaki Temel Göstergeler ve Dönüşümler

Yusuf ALPAYDIN¹ Hanifi ÜKER²

Özet

Beykoz'da yerleşme tarihi çok eskilere kadar gitmektedir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti zamanında Beykoz'da nüfus artmaya başlamış ve 1955'li yıllardan sonra nüfus artışı daha da hızlanmıştır. Nüfusun hızla artmasında dışarıdan gelen göçlerin büyük bir etkisi olmuştur. Beykoz'da meydana gelen bu değişimler beraberinde eğitim alanında da kurumsal ve niceliksel değişimler oluşturmuştur. Son yıllarda ilçenin demografik yapısındaki değişimlerde ilçede kurulan üniversitelerin de önemli bir payı olmuştur. Türk toplumunda okullaşma oranında yaşanan gelişmeler ilçedeki eğitimsel profile de yansımıştır. Derleme ve ilişkisel tarama türündeki bu çalışma Beykoz'un eğitimsel profilini ortaya çıkarmayı ve son yıllarda ilçede eğitim alanında ortaya çıkan değişimleri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışmada Beykoz'da son yıllarda örgün eğitimde ne gibi değişiklikler yaşanmıştır? Beykoz'da son yıllarda yaygın eğitimde ne gibi değişiklikler yaşanmıştır? Beykoz'da son yıllarda yükseköğretimde ne gibi değişiklikler yaşanmıştır? İlçe nüfusunun eğitimsel profili nasıldır? Beykoz'da yükseköğrenim gören öğrencilerin ilçedeki sosyal kültürel ortama ilişkin değerlendirmeleri nasıldır? gibi sorulara cevaplar aranmıştır. Çalışmada başta Türkiye İstatistik Kurumu'nun verileri olmak üzere Beykoz Belediyesi, İstanbul MEM ve Beykoz İlçe MEM verilerinden ve Beykoz ilçesinde gerçekleştirilen eğitimle ilgili bilimsel araştırmaların bulgularından yararlanılmıştır. Ayrıca Beykoz'da öğrenim gören yükseköğ-

- 1 Doç. Dr. Öğretim Üyesi, Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, yusuf.alpaydin@marmara.edu.tr
- 2 Doktora Öğrencisi, Marmara-İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Eğitim Yönetimi Ortak Doktora Programı, hanifiuker@hotmail.com

retim öğrencilerine yönelik anket yapılmıştır. Toplam 180 öğrenci katılmıştır. Veriler normal dağılmadığı için Mann-Whitney U testi ve Kruskal – Wallies testi uygulanmıştır. Beykoz’daki okul öncesi eğitim, temel eğitim, orta öğretim, yaygın eğitim ve yükseköğretim alanlarındaki istatistikler incelendiğinde okuma yazma oranlarında artışların yaşandığı, imam hatip liselerine yapılan kayıtların azaldığı, yaygın eğitime katılım oranlarının düştüğü, ilçede yükseköğretim kapasitesinin arttığı, nüfusun eğitim düzeyinin kayda değer şekilde yükseldiği tespit edilmiştir. Yapılan saha araştırması sonucunda memnuniyet oranlarının düşük olduğu görülmüştür. Kültürel faaliyetlere katılma açısından ilçede yaşayan öğrencilerin diğer öğrencilere oranla daha memnun olduğu görülmüştür. Kalınan yer açısından bakıldığında ise yurt ve pansiyonda kalan öğrenciler diğer yerlerde kalan öğrencilere göre ilçe sakinlerinin kendilerine olumlu bakış açısının olduğunu belirtmiştir.

Anahtar Kelimeler: Beykoz, Eğitim, Yükseköğretim, Nüfus

Beykoz’un Tarihçesi

Beykoz’un en eski adı Amikos’dur. Amikos Trak kralıdır. İranlılar ve Abbasilerin eline geçtikten sonra 1402 yılında 1. Beyazıt tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır (Hürel, 2010). Osmanlıların burayı fethinden sonra Farsça “koz” (köy) Türkçe “bey” kelimelerinin birleşmesi ile beylerin köyü anlamında Beykoz adı verilmiştir.

Beykoz ilçe sınırları içinde yer alan Yuşa mevkiindeki cami 1745’te yapılmış olup burada Müslüman yerleşmelerin var olduğunu göstermektedir. Ayrıca Beykoz Çayırı’nda 4. Murat’ın cirit oynadığı ve 3.Selim’in ok attığı tarihi kayıtlarda vardır (Bayrak, 2004).

16 yy. başından itibaren Beykoz ve Çubuklu’da, has bahçeler, kasır ve saraylar inşa edilmiş, Kanlıca’da yeni Türk köyleri gelişim göstermiştir (Kutlu, Manav, ve Ertürk, 2011). Çubuklu, 18. yüzyılda halkın mesire yeri olarak kullanılmış olup Damat İbrahim Paşa tarafından yerleşim teşvik görmüştür. Buraya 1722’de bir havuz ve çeşme yapılmıştır. Yine Kanlıca’da yerleşimler artmış Türklerin yerleşimine ait büyük bir köy olmuştur. Buradaki Cami, mektep, medrese ve hamamın tarihi 1. Süleyman zamanına kadar gitmektedir (Hovhannesyan, 1996). Ancak 1694 tarihli en eski yalı olan Amcazade yalısı ve sonraki yıllarda yapılan çeşitli yalıların var olması buranın yerleşim bakımından tercih edildiğini göstermektedir. Her ne kadar Kanlıca’nın büyük bir kısmının kıyı şeridi dar olsa da tarih için buradaki yalılar gelişmesini devam ettirmiştir.

Beykoz’da yerleşim tarihi çok eskidir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti zamanında nüfus Beykoz’da artmaya başlamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yapılan sanayi ağırlıklı çalışmaların etkisiyle fabrikaların çoğalması sonucu, iç göç ile hızla büyüyen Beykoz, genelde işçi kesimin tercih ettiği yerleşim yeri olmuştur (Şahin, 2013). Nüfusun hızla artmasında dışarıdan gelen göçlerin etkisi büyüktür. Kırsal kesimdeki geçim sıkıntısı ve işsizlik İstanbul’u cazibe haline getirmiş ve Beykoz da bundan nasibini almıştır. İlçe 1955’li yıl-

lardan sonra hızla kalabalıklaşmaya başlamıştır. Özellikle Karadeniz'e kıyısı olan illerden gelen göçler yoğunluk göstermiştir. Ancak Beykoz, Türkiye'nin her tarafından az çok göç almıştır.

Beykoz'da ormanlar ve doğal ortam imkanları nedeniyle rekreasyon alanı oldukça fazladır. İstanbul ilçelerine kıyasla Beykoz'da 1.124.645 m² rekreasyon alanı bulunmaktadır. Şüphesiz Beykoz'daki bu rekreasyon alanı fazlalığı üzerinde yerleşime kapalı alanların olmasının etkisi vardır (Kara ve Karatepe, 2012).

Tablo1: Beykoz'un Geçmiş Yıllara Ait Köy ve Kent Nüfusu

	Kent Nüfusu	Köy Nüfusu	Toplam Nüfus
1970	61.206	15.179	76,385
1975	76.804	15.963	92,767
1980	94.101	20.711	114,812
1985	118.697	17.366	136,063
1990	142.075	21.711	163,786
1997	161.544	31.523	193,067
2000	172.291	44.694	216,985
2007	200.572	41.261	241,833
2009	220.008	24.129	244.137

Kaynak: TÜİK

Tablo2: Beykoz'un Son Beş Yılına Ait Cinsiyete Dayalı Nüfusu

	Erkek	Kadın	Toplam
2014	123977	124094	248071
2015	124563	125164	249727
2016	124209	126201	250410
2017	124611	126476	251087
2018	122109	124591	246700

Beykoz'un kent nüfusu doğal nüfus artışına bağlı olarak sürekli artmıştır. Köy nüfusunda ise dalgalanmalar görülmektedir. Oran olarak baktığımızda köy nüfus oranı sürekli düşmüştür. 2018 yılı nüfusu ise 246.100'dür. Bu durum bize 2009 yılından beri çok fazla artışın olmadığını göstermektedir.

Nüfus yoğunluğu km² ye 752 kişidir. %10'u yaşlılardan, %35'i ise gençlerden oluşmaktadır. %50,50'si kadın, %49.50'si ise erkeklerden oluşmaktadır.

Yöntem

Bu çalışma, Beykoz İlçesinde eğitim alanındaki temel göstergeler ve dönüşümleri araştırmak için yapılmıştır. Hem derleme hem de ilişkisel tarama modelinde kurgulanmıştır. Bu model ile bağımsız değişkenlere müdahale edilmeksizin bağımlı değişkene olan etkisi araştırılmıştır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz, ve Demirel, 2012).

Araştırma Beykoz özelinde yapılmıştır. Bu araştırmanın evrenini Beykoz ilçesindeki üniversitelerde okuyan öğrenciler oluşturmaktadır.

Başta Türkiye İstatistik Kurumu'nun verileri olmak üzere çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır. Beykoz Belediyesi, İstanbul MEM ve Beykoz İlçe MEM verileri gözden geçirilmiştir. İstanbul'un bir ilçesi olan Beykoz'a ait il ile ilgili kaynaklar araştırılmıştır.

Beykoz'da öğrenim gören yükseköğretim öğrencilerine yönelik anket yapılmıştır. Bu anket iki bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler; bağımsız değişkenlerin olduğu kategorik bölüm ve bağımlı değişkenlerin oluşturduğu bölümdür. Ankette toplam 12 adet bağımlı değişken ve 3 adet bağımsız değişkenimiz bulunmaktadır. Anket dijital ortamda toplanmıştır. 48 erkek, 182 kadın olmak üzere toplam 180 kişi cevap vermiştir.

Yapılan normallik testinde Kolmogrov-Smirnov (KS) testi uygulanmıştır. P değerleri 0,05'ten küçük olduğu için verilerin normal dağılmadığı görülmüştür. Daha sonra betimsel analiz yapılarak frekans, ortalama ve yüzde değerleri hesaplanmıştır. Normal olmayan dağılımlarda parametrik olmayan analizler yapılır. İki değişkenli kategorik bağımsız değişkenlerimiz olan cinsiyet ve ikamet edilen yerlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisi Mann-Whitney U testi ile analiz edilmiştir. Üç değişkenli olan kalınılan yer değişkeninin etkileri ise Kruskal – Wallies testi ile yapılmıştır. 12 bağımlı değişken üzerinde; cinsiyet, ikamet edilen yer ve kalınılan yere göre anlamlılık ilişkisi aranmıştır.

Bulgular

Beykoz İlçesinde Örgün Eğitim

Beykoz eğitim ve öğretim açısından birçok güçlü özelliğe sahiptir. Sportif faaliyetlerde il ve ülke çapında birçok başarıya imza atmıştır. Ayrıca ilçe özel eğitim ve rehberlik çalışmalarına oldukça önem vermektedir. Okullarda proje ve sosyal faaliyetler oldukça yoğun bir şekilde yapılmakta ve öğrenci katılımı da yüksektir. Yöneticiler arasında iletişim standartların üzerindedir. Okullar her türlü teknolojik donanıma istekli ve bunları eğitim öğretime yansıtmakta çaba göstermektedir. Bunun yanında hala ikili öğretim devam etmekte ve bunun olumsuzlukları kendini göstermektedir. Aileler öğretim faaliyetlerine yeterli önemi vermemektedir. Mesleki eğitimde yetersizlikler söz konusudur. Öğrenciler iş hayatına katkı sağlayamamaktadır. Bu durum aslında tüm Türkiye'nin bir sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamu kuruluşları haricinde özel sektörün eğitime hiç katkısı bulunmamaktadır. Bütün bu olgular Beykoz da eğitim öğretimin kalitesini ortaya çıkarmaktadır.

Beykoz ilçesindeki eğitim kurumu ve öğrenci sayıları artış oranı oldukça düşüktür. 2015 yılında Beykoz ilçesinde toplam 139 örgün eğitim kurumu eğitim öğretim hizmeti vermiştir. Bu okullardan 36'sı okulöncesi, 42'si ilkököl, 37'si ortaokul ve 24'ü de ortaöğretim düzeyindedir. Derslik sayısı 1498, öğretmen sayısı ise 2577'dir. Öğretmen başına 19,6 öğrenci düşmektedir. Derslik başına ise 28,4 öğrenci düşmüştür. İlçede toplam 42.669 öğrenci örgün eğitime devam etmiştir.

Tablo 3: Beykoz İlçesinde Eğitim Kademelerine Göre 2015-2016 Yılı Kapsamında Kurum ve Öğrenci Sayıları

Okul türü	Okul sayısı	Derslik sayısı	Şube sayısı	Öğrenci sayısı			Öğretmen sayısı
				Erkek	Kız	Toplam	
Okulöncesi toplamı	36	193	214	1.685	1.484	3.169	207
İlköğretim toplamı	79	846	1.073	13.433	12.428	25.861	1.479
Ortaöğretim toplamı	24	522	584	7.920	5.719	13.639	977
Resmi örgün eğitim	96	1.232	1.615	20.911	17.714	38.625	2.169
Özel örgün eğitim	43	266	256	2.127	1.917	4.044	408
Örgün eğitim toplamı	139	1.498	1.871	23.038	19.631	42.669	2.577

2017 yılına gelindiğinde ise okul sayılarında toplam 139 örgün eğitim kurumu eğitim öğretim hizmeti vermiştir. 2015 yılından beri değişiklik olmadığı görülmektedir. Bu okullardan 36'sı okulöncesi, 42'si ilkököl, 37'si ortaokul ve 24'ü de ortaöğretim düzeyindedir. Derslik sayısı 1542, öğretmen sayısı ise 2688'dir. 2015 yılına göre derslik sayısı 50, öğretmen sayısı ise 110 kadar artmıştır. Öğretmen başına 15,5 öğrenci düşmektedir. Bu değer in iyileştiği ve 2015 yılına göre her öğretmene 4 öğrencinin daha az düştüğü görülmüştür. Öğrenci sayısındaki azalmadan kaynaklanan bir düşüş yaşansa da merkezi otoritenin öğretmen politikasından da kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü öğrenci sayısı 2017 yılında düşerken öğretmen sayılarında artış yaşanmıştır. Her derslik başına ise 27,1 öğrenci düşmüştür. Bu değer de bir azalma olmuş sınıf başına bir öğrenci düşmüştür. Derslik sayısındaki artışla birlikte öğrenci sayısındaki düşüş bunda etkili olmuştur. İlçede toplam 41910 öğrenci örgün eğitime devam etmiştir. 2015 yılına oranla 750 öğrenci azalma olduğu görülmüştür. Bu durumun çeşitli sosyal ve ekonomik nedenleri olabilir.

Tablo 4: Beykoz İlçesinde Eğitim Kademelerine Göre 2016-2017 Yılı Kapsamında Kurum ve Öğrenci Sayıları

Okul türü	Okul sayısı	Derslik sayısı	Şube sayısı	Öğrenci sayısı			Öğretmen sayısı
				Erkek	Kız	Toplam	
Okulöncesi toplamı	36	190	218	1.645	1.579	3.224	242
İlköğretim toplamı	79	899	1.045	13.202	12.228	25.430	1.533
Ortaöğretim toplamı	24	512	631	7.722	5.534	13.256	1.004
Resmî örgün eğitim	93	1.186	1.608	20.230	17.289	37.519	2.145
Özel örgün eğitim	46	356	286	2.339	2.052	4.391	543
Örgün eğitim toplamı	139	1.542	1.894	22.569	19.341	41.910	2.688

Tablo 5: Beykoz İlçesinde Okulöncesi Eğitimde 2019-2020 Yılı Kapsamında Kurum ve Öğrenci Sayıları

	Kurum sayıları			Öğrenci sayıları		
	Resmî	Özel	Toplam	Resmî	Özel	Toplam
Okul öncesi	5 resmî anaokulu 2 uygulama sınıfı 1 aspb bağlı 1 dmk kreş 16 diyanete bağlı kurs	37	62	1152	1507	2659
İlkokul	39	7	46	12158	852	13010
Ortaokul	27	7	34	10026	1207	11233
Lise	15	8	23	9506	1924	11430
İmam hatip ortaokulu	9	-	9	1641		1641
İmam hatip lisesi	3	-	3	1023		1023
Diğer kurumlar	4	-	4			

Mtsk	-	10	10			
Rehabilitasyon merkezi	-	6	6			
Özel yurt	-	11	11			
Özel öğretim kursu	-	4	4			
Muhtelif kurslar	-	13	13			
Genel toplam	122	103	225	35506	5490	40996

2019-2020 yılı istatistiklerine bakıldığında bir önceki dönemden kayda değer bir farklılık göstermediği görülmüştür.

Beykoz İlçesinde Okul Öncesi Eğitim

Beykoz'da okulöncesi eğitim kurumu sayısı oldukça yüksektir. Bunun temel nedeni özel okulöncesi eğitim kurumlarının fazlalığıdır. Tablo 3'te yer alan resmî kurumlar bağımsız anaokullarıdır ve sayısı 6'dır.

Tablo 5: Beykoz İlçesinde Okulöncesi Eğitimde 2016-2017 Yılı Kapsamında Kurum ve Öğrenci Sayıları

Okul Türü	Okul Sayısı	Derslik Sayısı	Şube Sayısı	Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı
				Erkek	Kız	Toplam	
Okulöncesi Toplamı	36	190	218	1.645	1.579	3.224	242
Resmi Okul Öncesi Toplamı	6	82	115	1.055	995	2.050	120
Özel Okul Öncesi Toplamı	30	108	103	590	584	1.174	122
Anaokulu Toplamı	36	131	135	892	842	1.734	151
Anaokulu (Resmi)	6	25	34	317	283	600	32
Anaokulu (Özel)	30	106	101	575	559	1.134	119

Özel okul öncesi okullarının sayısı ise 30'dur. Bu nedenle kurum sayısı fazladır. Bununla birlikte 39 tane anasınıfı bulunmaktadır. Bunların 38 tanesi resmi anasınıflarıdır. Özel anasınıfı ise 1 tane bulunmaktadır. Resmî kurumlara devam edenlerin büyük bölümü ilkokullar ve ortaokullar bünyesinde açılan ana sınıflarında eğitime devam edilmektedir. Tabloda en dikkat çeken olgu resmî okullarla özel okullarda derslik sayısının fazla şube sayısının ise az olduğu görülmektedir. Ayrıca şube başına düşen öğrenci sayılarının önemli ölçüde özel anaokullarının lehine farklılaşmış olduğu görülmektedir.

Beykoz İlçesinde Temel Eğitim

İlçede 39 okulda 11.193 öğrenci ilkokula devam etmektedir. 2015 yılında 3 olan özel okul sayısı 2017 yılında 4'e yükselmiştir. 2015 yılında özel ilkokula gidenlerin oranı %6,03 iken 2017 yılında %6,1'e düşmüştür. İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü 2015-2019 dönemine ait Stratejik Plan'ında özel okulların sayısının artırılması hedeflenmiştir. (Beykoz İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, 2016).

Tablo 6: Beykoz İlçesinde Temel Eğitimde 2016-2017 Yılı Kapsamında Kurum ve Öğrenci Sayıları

Okul Türü	Okul Sayısı	Derslik Sayısı	Şube Sayısı	Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı
				Erkek	Kız	Toplam	
İlköğretim Toplamı	79	899	1.045	13.202	12.228	25.430	1.533
Resmi İlköğretim Toplamı	70	751	956	12.275	11.422	23.697	1.304
İlkokullar (Resmi)	39	511	483	5.806	5.387	11.193	624
Ortaokullar (Resmi)	26	230	398	5.586	4.916	10.502	621
İmam-Hat. Ortaokulları	5	10	75	883	1.119	2.002	59
Özel İlköğretim Okulu	9	148	89	927	806	1.733	229
İlkokullar (Özel)	4	68	37	351	333	684	84
Ortaokullar (Özel)	5	80	52	576	473	1.049	145

Tablo 3'teki verilere göre ilkokullardaki derslik ve şube sayıları arasında fark olduğu görülmektedir. Bu da ilçede ikili öğretim uygulamasının etkili olduğunu göstermektedir. İlkokullarda devlet okulları ile özel okullar arasındaki şube başına düşen öğrenci sayıları dikkat çekicidir. Devlet okullarında şube ortalama öğrenci sayısı kabul edilebilir bir ölçüt olan 23 kişi civarındadır. Ancak bu sayı özel ilkokullarda 18'e düşmektedir. Tabloda dikkat çeken verilerden biri de özel okullarda kapasitenin tam olarak kullanılamaması, 68 derslikten yalnızca 37'sinde şube açılabilmiş olmasıdır. Özel okullar neredeyse kapasitelerinin yarısında eğitim öğretime devam etmektedir. Bu veriler de önümüzdeki yıllarda özel okulların daha rekabetçi stratejilerle kapasite kullanımını arttırmaya yönelebileceğine işaret etmektedir. Böyle bir durumunda devlet okullarında sınıf mevcutları bir miktar azalabilecektir. Özel okullar yeterli kayıt yapamazsa bu durumda bazı okulların kapanması da söz konusu olabilecektir.

İlçede 2015 yılında hizmet veren 37 ortaokul bulunmakta iken bu sayı 2017'de 36'a düşmüştür. 4 olan imam hatip ortaokul sayısı 5'e ve 3 olan özel ortaokul sayısı 5'e yükselmiştir. Resmi okulların sayısı ise 30'dan 26'ya düşmüştür. Yeni faaliyete başlayanların neredeyse tamamı özel okuldur. İlkokullarda kapasite

artışı sabit kalırken ortaokullarda düşmüştür. Öğrenciden 2.002'ü imam hatip ortaokuluna, 10.502 öğrenci ise genel resmî ortaokullara, 1049 öğrenci ise özel ortaokullara devam etmektedir. 2015 yılına kıyasla devlet okullarında öğrenci sayısı 700 kişi civarında artmış, özel okullarda da 246 sayıda bir azalma yaşanmıştır. Bu veriler eğitimde özelleşmenin kurum sayısı anlamında arttığı ama öğrenci sayısı açısından azaldığını göstermektedir. Genel anlamda öğrenci sayısındaki bu küçük düşümler nüfus artış hızında meydana gelen yavaşlamadan kaynaklanmaktadır.

Beykoz İlçesinde Ortaöğretim

2016-2017 eğitim öğretim yılında Beykoz'da 24 ortaöğretim kurumunda 13.256 öğrenci eğitime devam etmiştir. Okul sayısı 2015 yılına kıyasla değişmemesine rağmen öğrenci sayısı 383 düşmüştür. 2015'te sayı 13.639 kişiydi. 2017 yılında öğrencilerden yalnızca 1.484'u (%11) özel ortaöğretim kurumlarındadır. 2015 yılına göre bu oranın sabit kaldığı görülmektedir. 2015 yılında resmi ortaöğretim kurumlarının %69'u mesleki eğitim veren; kalan %31'i ise genel eğitim veren kurumlardır. 2017 yılında ise resmi ortaöğretim kurumlarının %65'i mesleki eğitim veren; kalan %35'i ise genel eğitim veren kurumlardır. Bu oranlar mesleki eğitime yönelik önemli bir ilgi olduğunu göstermektedir. Zira ülke genelinde mesleki eğitim aleyhine 47'ye 53 şeklinde bir oran vardır (MEB, 2016, s. 121).

Tablo 7: Beykoz İlçesinde Ortaöğretimde 2016-2017 Yılı Kapsamında Kurum ve Öğrenci Sayıları

Okul Türü	Okul Sayısı	Derslik Sayısı	Şube Sayısı	Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı
				Erkek	Kız	Toplam	
Ortaöğretim Toplamı	24	512	631	7.722	5.534	13.256	1.004
Resmi Ortaöğretim Toplamı	17	410	537	6.900	4.872	11.772	809
Özel Ortaöğretim Toplamı	7	102	94	822	662	1.484	195
Genel Ortaöğretim Toplamı	13	245	231	3.023	2.468	5.491	423
Genel Ortaöğretim (Resmi)	6	143	137	2.201	1.806	4.007	228
Genel Ortaöğretim (Özel)	7	102	94	822	662	1.484	195
Mesl.ve Tek.Ort. Toplamı	11	267	400	4.699	3.066	7.765	581
İmam-Hatip Lisesi (Resmi)	2	78	74	544	887	1.431	124

Beykoz'da 2015 yılında 2 imam hatip lisesinde 1712 öğrenci okumaktadır. 2017 yılında okul sayısı değişmemekle birlikte öğrenci sayısı 1431'e düşmüştür. Şube sayısı ise 87'den 74'e düşmüştür. Erkek öğrenci sayısında azalmanın daha fazla olduğu görülmektedir. Bu da Beykoz ilçesinde imam hatip liselerine olan talebin azaldığını göstermektedir. Yukarıda ise İmam hatip ortaokullarına talebin arttığını söylemiştik.

Beykoz ilçesinde resmî ortaöğretim kurumlarında da derslik sayısı ile şube arasında önemli bir fark oluşmuştur. 512 derslikte toplam 631 şube kurulmuştur. Bu verilere göre 119 adet derslikte ikili eğitim yapılmıştır. 12 yıllık zorunlu eğitimle birlikte ortaöğretimde öğrenci sayıları her geçen yıl arttığından derslik konusu lise düzeyinde önemli bir sorun olarak gözükmemektedir.

Beykoz'da ortaöğretim kurumlarında birçok araştırma yapılmıştır. Yapılan bir araştırma ile ortaokul kurumlarının öğrenen okul olmasında okul müdürlerinin kültürel liderlik rollerinin etkisi incelenmiştir. Bu çalışmada öğretmenlerin algılarına göre; ortaokul müdürlerinin kültürel liderlik rollerini gerçekleştirme düzeylerinin okulunun öğrenen okul olmasına etkisi araştırılmıştır. Bu ana amaca bağlı olarak öğretmenlerin konuya ilişkin önermelere verdikleri cevaplar ile öğretmenlerin cinsiyeti, meslekteki kıdem süresi, branşı, mezuniyet durumları, okuldaki hizmet süreleri, şu anki okul müdürüyle çalışma süreleri, medeni durumu, branş gurupları ve çocuk sayısı değişkenleri bakımından durumları incelenmiştir. Öğretmenlerin algısına göre, ortaokul müdürlerinin kültürel liderlik rollerini gerçekleştirme düzeyleri ile okulunun öğrenen okul olması arasında anlamlı, kuvvetli bir ilişkinin var olduğu bu ilişkinin yönünün pozitif olduğu tespit edilmiştir (Tuna, 2014). Yani okul müdürünün kültürel liderlik düzeyi arttıkça yönettiği okulun öğrenen okul olma seviyesi artmaktadır. Kültürel liderlik düzeyi iyi ve çok iyi olan okul müdürlerinin okullarında öğrenen okul düzeyi daha anlamlı bir şekilde pozitif yönde farklılaştığı tespit edilmiştir. Dinçsoy'dan aktaran Tuna (2014), yapılan benzer bir araştırma sonuçlarına göre, orta öğretim kurumlarının etkili okul olmasında okul müdürlerinin kültürel liderlik rollerinin etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ortaokul yöneticilerinin kültürel liderlik rollerini gerçekleştirme düzeylerine ilişkin öğretmen görüşleri arasında; öğretmenlerin cinsiyeti, meslekteki kıdem süresi, branşı, okuldaki hizmet süreleri, medeni durumu ve branş gurupları değişkenleri bakımından anlamlı fark çıkmamıştır. Ortaokul yöneticilerinin kültürel liderlik rollerini gerçekleştirme düzeylerine ilişkin öğretmen görüşleri arasında; öğretmenlerin mezuniyet durumları, şu anki okul müdürüyle çalışma süreleri ve çocuk sayısı değişkenleri bakımından anlamlı fark çıkmıştır (Tuna, 2014).

Beykoz İlçesinde Yükseköğretim

İlçe sınırlarında yükseköğretim kurumu bulunmaktadır. Beykoz üniversitesi ve Medipol üniversitesi vakıf üniversiteleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet üniversitesi olan Marmara Üniversitesi'nin Spor Bilimleri Fakültesi ile Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulları bulunmaktadır. Türk Alman Üniversitesi Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığı da ilçe sınırları içinde yer almaktadır.

Beykoz Üniversitesi.

Beykoz üniversitesinin kuruluşu şu şekilde olmuştur. Türkiye Lojistik Araştırmaları ve Eğitimi Vakfı, lojistik sektörüne yönelik nitelikli bilimsel araştırma ve yayın faaliyetinde bulunmak, sektörde çalışan insan kaynağının mesleki ve davranışsal gelişimine katkı sağlamak ve sektöre nitelikli insan kaynağı sağlayacak yükseköğretim faaliyetinde bulunmak amacıyla bir grup meslek erbabı ve akademisyen tarafından 18 Temmuz 2007 tarihinde Beykoz'da kuruldu.

Şekil 1: Beykoz Üniversitesi Genel İstatistikleri

Kuruluş tarihi	2016
Akademik birim sayısı	4 fakülte, 1 enstitü, 2 YO, 2 MYO
Toplam öğrenci sayısı	2745

Kaynak: Güler ve diğerleri. (2019)

Beykoz Üniversitesi'nin temelleri 2008 yılında kurulan Beykoz Lojistik Meslek Yüksekokulu ile atıldı. Lojistik sektöründeki eğitimi ve iyi yetişmiş insan kaynağı ihtiyacından yola çıkan Türkiye Lojistik Araştırmaları ve Eğitimi Vakfı, 2008 yılında Beykoz Lojistik Meslek Yüksekokulu'nu hayata geçirdi ve üniversitenin kuruluşuna kadar lojistik sektörünün ihtiyaç duyduğu yetkinliklere sahip 2.500 mezun verdi. Vakıf, yüksekokulun ardından Beykoz Üniversitesi ile de gençleri yükseköğretimde farklılıkları olan, uluslararası standartlarda örnek bir üniversite ile tanıştırdı. Vakıf tarafından İstanbul'da hayata geçirilen Beykoz Üniversitesi, 7 Eylül 2016 tarihli ve 29824 Sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak kuruldu. Beykoz Üniversitesi bünyesinde; İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi olmak üzere dört fakülte kuruldu. Yabancı Diller Yüksekokulu, Sivil Havacılık Yüksekokulu olmak üzere iki yüksekokul; Meslek Yüksekokulu, Beykoz Lojistik Meslek Yüksekokulu olmak üzere iki meslek yüksekokulu ve yüksek lisans programlarının sunulduğu bir Lisansüstü Programlar Enstitüsü bulunduran üniversite ilk öğrencilerini ise 2017-2018 eğitim-öğretim akademik yılında aldı.

İstanbul Medipol Üniversitesi.

Güçlü kurumsal kültürü, girişimcilik ruhu ve sürekli gelişime açık dinamizmi ile bilime ve topluma yön veren İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bakanımız Dr. Fahrettin Koca'nın kurucusu olduğu bugünkü adıyla Türkiye Eğitim Sağlık ve Araştırma Vakfı (TESA) tarafından 7 Temmuz 2009 tarihinde faaliyetlerine başlamıştır. İstanbul'un en eski bölgesi olan tarihi yarımada; Haliç kenarında ve Unkapanı Köprüsü'nün kara ile buluştuğu noktada 2010 yılında eğitim faaliyetlerine başlayan İstanbul Medipol Üniversitesi; modern derslikleri, laboratuvarları, kütüphanesi ve sunduğu olanaklarla kısa sürede İstanbul'un merkezinde bir eğitim kompleksine dönüşmüştür

Şekil 2: İstanbul Medipol Üniversitesi Genel İstatistikleri

Kuruluş tarihi	2009
Akademik birim sayısı	12 fakülte, 3 enstitü, 1 YO, 4 MYO
Toplam öğrenci sayısı	30616

Kaynak: Güler ve diğerleri. (2019)

Hızlı bir gelişme gösteren İstanbul Medipol Üniversitesi kısa sürede eğitim olanaklarının yanında öğrenci yurtları, spor alanları ve araştırma laboratuvarlarını da kapsayan Kavacık Kuzey ve Kavacık Güney yerleşkelerini hayata geçirmiştir. Türkiye'nin en büyük özel sağlık yatırımı olan Medipol Mega Hastaneler Kompleksi ile iş birliği anlaşması yapılmış, bu hastanemiz Üniversite Hastanesi olarak hizmet vermeye başlamıştır. Eğitim kalitesi, güçlü kadrosu ve uygulama olanaklarıyla öğrencilere eşsiz bir eğitim fırsatı sunan İstanbul Medipol Üniversitesi, 2019-2020 eğitim-öğretim dönemi itibarıyla 3 yerleşkede 12 fakülte, 4 MYO, Sağlık Bilimleri Yüksekokulu ve 30 bini aşkın öğrencisiyle "yaşanması bir dünyaya yön verenlerin üniversitesi" olmaya devam etmektedir.

Kaynak: <http://www.medipol.edu.tr/medium/Document-File-4833.vsf>

Tablo 8: Beykoz ve Medipol Üniversitelerinin Öğrenci Sayıları

		BEYKOZ ÜNİ.	İSTANBUL MEDİPOL ÜNİV.
TÜR		VAKIF	VAKIF
İL		İSTANBUL	İSTANBUL
ÖĞRENİM TÜRÜ		TOPLAM	TOPLAM
Okuyan önlisans	Erkek	1279	4180
	Kadın	785	7169
	Toplam	2064	11349
Okuyan lisans	Erkek	316	5522
	Kadın	270	11904
	Toplam	586	17426
Okuyan yüksek lisans	Erkek	65	508
	Kadın	30	847
	Toplam	95	1355
Okuyan doktora	Erkek	0	216
	Kadın	0	270
	Toplam	0	486
Genel toplam	Erkek	1660	10426
	Kadın	1085	20190
	Toplam	2745	30616

Kaynak: <https://istatistik.yok.gov.tr/>

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu.

Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Marmara Üniversitesi Anadolu Hisarı kampüsünde eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmektedir. Yüksekokul bünyesinde 8 bölüm 9 programda I. Eğitim, 6 programda II. Eğitim ve 3 programda Uzaktan Eğitim verilmektedir. Yüksekokulda 2870 öğrenci, 9 profesör, 6 doçent, 13 yardımcı doçent, 18 öğretim görevlisi, 6 araştırma görevlisi ve 1 uzman bulunmaktadır. Ayrıca, programlardaki eğitim-öğretim faaliyetlerinin eksiksiz yürütülebilmesi için başta Marmara Üniversitesi'nin değişik birimleri olmak üzere, farklı kurumlardan da öğretim elemanı teminine gidilmektedir. 12 derslik 2 amfi, 1 bilgisayar laboratuvarı ile dersler devam etmektedir.

Programlarının özel sektöre hitap etmesi nedeniyle, yüksekokulun özel sektörle de işbirliği içinde olduğu görülmektedir.

Marmara Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi.

Köklü bir geçmişi olan Marmara Üniversitesi'nin bünyesindeki Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu'nun temeli; Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak 1967 yılında kurulan ve spor yükseköğrenimi veren İstanbul Atatürk Yüksek Öğretmen Okulu Beden Eğitimi Bölümü ile Gençlik ve Spor Bakanlığına bağlı 1975 yılında kurulan Anadoluhisarı Gençlik ve Spor Akademisi olmak üzere iki kuruma dayanmaktadır. Yüksekokulun temelini oluşturan bu iki kurum, 1982 yılındaki 41 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ve 2809 Sayılı Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Kanunu'nun 14. maddesi ile Beden Eğitimi ve Spor Bölümü olarak Marmara Üniversitesi Göztepe yerleşkesindeki Atatürk Eğitim Fakültesi bünyesinde yer almıştır. Anadoluhisarı yerleşkesinde bulunan bu bölüm, 03.07.1992 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan 3837 Sayılı Kanun ile rektörlüğe bağlı olarak kurulan Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu ile birleştirilerek üç bölümlü fakülte yetkilerine sahip, dört yıllık lisans eğitimi veren spor yüksekokul haline gelmiştir.

M.Ü. BESYO, köklü geçmişinde vermiş olduğu birçok değerli mezunları, yetiştirdiği öğrencileri, aynı zamanda milli takımlarda da antrenörlük ve eğitim hizmeti veren uzman öğretim elemanları ile ülkemizin her zaman lider eğitim kurumu olmuştur. BESYO, Türk spor kamuoyuna bugüne kadar aralarında dünya ve olimpiyat şampiyonlarının bulunduğu 8000'nin üzerinde öğrenci yetiştirmiştir.

Yüksekokul; Resmi Gazete'nin 08.04.2016 tarihli ve 29678 sayılı nüshasında yayımlanan "2016/8562 Bazı Yükseköğretim Kurumlarına Bağlı Olarak Fakülte, Enstitü ve Yüksekokulların Kurulması, Kapatılması ve Adlarının Değiştirilmesi Hakkında Karar" ile kapatılarak Spor Bilimleri Fakültesi'nin kurulması sağlanmıştır.

Türk Alman Üniversitesi

TAÜ, öğrencilerine başta Almanca olmak üzere çok dilli bir eğitim imkânı sunmaktadır. Üniversite faaliyetleri, Almanya'daki 37 üniversitenin oluşturduğu

özel bir konsorsiyum ile iş birliği suretiyle sürdürülmektedir. TAÜ bünyesinde açılan her bölüm için konsorsiyum içerisinde bir «sorumlu üniversite» belirlenmekte ve bilimsel iş birliği, seçilen bu üniversite üzerinden yürütülmektedir. Bu iş birliğinin bir gereği olarak TAÜ öğretim üyelerinin en az 1/3'ü Alman öğretim üyelerinden oluşturulmaktadır. Üniversite bünyesinde açılacak bütün programlar, Türk ve Alman bilim insanlarının yoğun iş birliği ile hazırlanmıştır. Bu nedenle, her program kendi alanında özgün bir değer taşımaktadır. Çok yeni bir üniversitedir. Yapılanma süreci devam etmektedir. 5 fakülte, 2 enstitü, 1 yüksekokul, 14 lisans programı ve 3 araştırma merkezi yer almaktadır. 1742 lisans, 187 lisansüstü öğrenci sayısı bulunmaktadır.

Bezmialem Vakıf Üniversitesi Yaşam Bilimleri ve Biyoteknoloji Enstitüsü

Üniversitenin; Beykoz'da 1863 yılında Sultan Abdülaziz tarafından yaptırılan tarihi kışla binasında "Yaşam Bilimleri ve Biyoteknoloji Enstitüsü (YABBE)", bulunmaktadır. Dünyanın önde gelen üniversitelerinden ülkeye dönen 6 bilim adamı tarafından sağlık ve biyoteknoloji alanında araştırmalar yapılmaktadır. Enstitüde 10 laboratuvar bulunmaktadır. Zaman için de 100 akademik personel hedeflenmektedir. Her öğretim üyesi ile birlikte doktoralı uzman araştırmacılar, lisansüstü öğrenciler ve teknik elemanlar bulunmaktadır. Türkiye'nin biyolojik araştırmalar alanında en önemli merkezlerinden biri haline gelmesi hedeflenmektedir.

Beykoz İlçesinde Yaygın Eğitim

Günümüzde yaşam boyu öğrenme giderek önem kazanmaktadır. Eğitim her yaşta ve her yerde yaygın eğitim kurumları örgün eğitimi destekleyici hizmetler sunmaktadır. Ayrıca örgün eğitimde yer almayan çeşitli bilgi ve beceriler yaygın eğitim kurumları tarafından tamamlanmaktadır. Yaygın eğitim kurumlarının beceri ve yetkinlik anlamında katkıları oldukça yüksektir.

Tablo 9: 2014-2015 Yılında Beykoz'da Hizmet Veren Yaygın Eğitim Kurumları

	Devlet	Özel
Halk Eğitim Merkezi	1	0
RAM	1	0
Sabancı Öğretmenevi	1	0
Mesleki Eğitim Merkezi	1	0
Özel Eğitim Uygulama Merkezi ve İş Uygulama Merkezi	1	0
Özel Eğitim Mesleki Eğitim Merkezi	1	0
Özel Eğitim Ve Rehabilitasyon Merkezi	0	7
Özel Motorlu Taşıtlı Sürücü Kursu	0	8

Özel Dershane	0	11
Özel Öğrenci Etüt Eğitim Merkezi	0	3
Özel Muhtelif Kurslar	0	7
Özel Yurtlar	0	6
Toplam	6	42
Genel toplam	48	

İlçede öne çıkan yaygın eğitim kurumları çeşitli kurslar, özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri, dershaneler ve motorlu taşıt sürücü kurslarıdır. Yaygın eğitim kapsamındaki eğitimlerin başında halk eğitim merkezleri ve bağlı kurslarda özellikle yetişkinlere yönelik düzenlenen kurs ve eğitimler gelmektedir. İstanbul genelinde 200'ü aşkın kurs merkezi bulunan İSMEK halk eğitimi kapsamında en çok katılımcıya hizmet veren kurumdur. İSMEK kapsamında Beykoz ilçesinde 2 kurs merkezi bulunmaktadır. Bu kurslara farklı yaş ve eğitim düzeylerinden kişiler katılmaktadır. Gümüşsuyu kursunda 59 program 12 derslik, Ortaçeşme'de ise 4 derslik bulunmaktadır.

Tablo 10: 2014-2015 Yılları Arası Beykoz'da Hizmet Veren Yaygın Eğitim Kurumları İstatistikleri

	Kurs Sayısı	Kursiyer Sayısı
Mesleki Ve Teknik Kurslar	470	8.213
Sosyal Kültürel Kurslar	2.864	2.371
Okuma Yazma Kursları	74	745
Toplam	3.408	11.329

Beykoz'da yaygın eğitim kurumlarının istatistiklerine bakıldığında 2015 yılındaki kursiyer sayısı 8213'tür. İnsanların en çok rağbet ettiği kurslar sosyal ve kültürel kurslardır. Genel anlamda katılım düşük düzeyde kalmıştır. Okuma yazma oranlarındaki artışa paralel olarak kurs sayıları da düşmektedir.

Grafik 1: 2014-2015 Yılları Arası Beykoz'da Yaygın Eğitim Kursiyer Sayıları

Beykoz İlçesinde Nüfusun Eğitim Düzeyi

TÜİK verilerine göre Beykoz'da ikamet eden nüfusun eğitim durumu Türkiye ortalamasının üzerindedir. Lise ve üzeri eğitim alanların oranı yaklaşık %39'dur. Türkiye geneli için bu oran %35'dir.

Tablo 12: 2018 Yılı Beykoz'un 25 Yaş ve Üzeri Toplam Nüfusa ve Cinsiyete Göre Eğitim Düzeyi

	Beykoz				İstanbul	
	Kadın	Erkek	Toplam	Toplam Nüfusa Oranı (%)	Toplam	Toplam Nüfusa Oranı (%)
25+ Yaş ve Bilinmeyen	513	558	1.071	0,43	79958	0,53
25+ Yaş ve Okuma Yazma Bilmeyen	286	1279	1.565	0,63	112880	0,75
25+ Yaş ve Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	351	1481	1.832	0,74	188495	1,25
25+ Yaş ve İlkokul	10.260	18363	28.623	11,60	1663269	11,04
25+ Yaş ve İlköğretim	10.338	8534	18.872	7,65	1270777	8,43
25+ Yaş ve Ortaokul Veya Dengi Meslek Ortaokul	8.043	6204	14.247	5,78	765201	5,08
25+ Yaş ve Lise Ve Dengi Meslek Okulu	21.454	15705	37.159	15,06	1960736	13,01
25+ Yaş ve Yüksekokul Veya Fakülte	15.148	14477	29.625	12,01	1818539	12,07
25+ Yaş ve Yüksek Lisans (5 Veya 6 Yıllık Fakülteler Dahil)	2.297	2039	4.336	1,76	276040	1,83
25+ Yaş ve Doktora	432	411	843	0,34	46429	0,31

TÜİK. (2018). Ulusal Eğitim İstatistikleri Veritabanı.

25 yaş ve üzeri nüfusta; Beykoz'da bilinmeyenlerin, okuma yazma bilmeyenlerin ve okuma yazma bilen fakat bir okuldan mezun olmayanların oranı İstanbul geneline göre oldukça düşüktür. Bu durum Beykoz açısından olumludur. İlkokul ve ilköğretim mezun oranının fazla olması negatif bir durumdur. Lise, yüksekokul ve yüksek lisans mezunları açısından İstanbul ortalamasının altında kalmaktadır. Bu da Beykoz'un İstanbul genelinde eğitilmiş insan kalitesi açısından beklenmeyen bir durum oluşturmuştur. Sadece ortaokul ve doktoralı insan sayısı açısından oransal açıdan biraz olumlu durum söz konusudur. Ortaokul seviyesine kadar eğitilmiş kadın sayısının azlığı ve ortaokul kademesinden sonra eğitilmiş kadın sayısının fazlalığı eğitilmiş kadın nüfusunun erkek nüfustan fazla olduğunu göstermektedir.

Tablo 13: 2014-2018 Yılları Arası Beykoz'un 25 Yaş ve Üzeri Nüfusa Göre Eğitim Düzeyi Değişimi

Beykoz					
	2014	2015	2016	2017	2018
25+ Yaş ve Bilinmeyen	0,99	0,53	0,48	0,45	0,43
25+ Yaş ve Okuma Yazma Bilmeyen	0,94	0,86	0,78	0,71	0,63
25+ Yaş ve Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	1,19	1,06	0,94	0,87	0,74
25+ Yaş ve İlkokul	15,34	15,07	13,76	13,12	11,60
25+ Yaş ve İlköğretim	6,80	6,54	7,20	7,56	7,65
25+ Yaş ve Ortaokul Veya Dengi Meslek Ortaokul	5,72	5,62	5,88	5,68	5,78
25+ Yaş ve Lise Ve Dengi Meslek Okulu	14,60	14,84	14,78	14,97	15,06
25+ Yaş ve Yüksekokul Veya Fakülte	9,57	10,88	11,54	11,78	12,01
25+ Yaş ve Yüksek Lisans (5 Veya 6 Yıllık Fakülteler Dahil)	1,29	1,41	1,46	1,64	1,76
25+ Yaş ve Doktora	0,30	0,31	0,31	0,35	0,34

TÜİK. (2014-2018). Ulusal Eğitim İstatistikleri Veritabanı.

2014-2018 yılları arasında ilçedeki 25 yaş üstü nüfusun eğitim profilinde her yıl iyileşmeler söz konusudur. 2014 yılından beri nüfus artışının neredeyse sabit kalmasına karşın okuma yazma bilmeyenlerin hem sayısal hem de oransal olarak azaldığı görülmektedir. Eğitim sistemindeki okula kampanyaları ve eğitimin zorunlu olmasına bağlı olarak okuma yazma oranı hızlı bir şekilde artmıştır. 8 yıllık kesintisiz eğitimden dolayı ilköğretim mezunu sayısı azalırken ilköğretim mezunu sayısı hızla artmış; 2014 yılında %6,80 iken 2018 yılında %7,65'e ulaşmıştır. Zaman içerisinde yetişkin nüfustaki dikkat çekici bir gelişme ise yüksekokul ve lisans programı tamamlamış olan yetişkinlerin ilçe nüfusu içerisindeki sayısının neredeyse %12 seviyesine ulaşmış olmasıdır. En yüksek artış burada yaşanmıştır.

Tablo 14: 2009 Yılında Beykoz'da 22 Yaş ve Üzeri Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Eğitim Düzeyi

	22-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65+
Okuma Yazma Bilmeyen	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,3	0,4	0,4	1,6
Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3	0,2	0,8
İlkokul	0,2	1,9	2,6	2,9	2,6	3,0	2,8	2,3	1,5	2,4
İlköğretim	1,1	1,1	0,9	1,1	0,9	0,7	0,3	0,1	0,0	0,0
Ortaokul veya Dengi Meslek Ortaokulu	-	0,5	0,8	1,0	1,0	0,8	0,6	0,3	0,2	0,3
Lise ve Dengi Meslek Okulu	2,7	3,5	2,9	2,0	1,4	1,3	0,8	0,4	0,2	0,3
Yüksekokul veya Fakülte	0,6	1,4	1,3	1,0	0,9	0,6	0,5	0,4	0,2	0,2
Yüksek Lisans (5 Veya 6 Yıllık Fakülteler Dahil)	0,0	0,1	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0
Doktora	0,00	0,00	0,02	0,03	0,04	0,05	0,04	0,03	0,02	0,03

TÜİK. (2010). Ulusal Eğitim İstatistikleri Veritabanı

İlçede 2009 yılında nüfusun yaş gruplarına göre eğitim düzeylerinin gösterildiği tabloya göre yaş arttıkça eğitim düzeyi beklenebileceği üzere düşmektedir. Okuma yazma bilmeyen veya bildiği hâlde bir okul bitirmemiş olanların çok büyük bölümü 65 yaş üstündeki nüfusta yer almaktadır. 45 yaş altı kesimde lise (ortalama %12,6) ve yüksekokul veya fakülte (ortalama %5,2) eğitimi almış olma durumu orta düzeydedir. 1990'lı yıllarda yükseköğretim çağında olan bu grubun yükseköğretim kapasitesindeki artışlardan yararlanmış olduğu görülmektedir.

Tablo 15: 2018 Yılında Beykoz'da 22 Yaş ve Üzeri Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Eğitim Düzeyi

	22-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64
Okuma Yazma Bilmeyen	0,00	0,02	0,03	0,04	0,03	0,04	0,09	0,14	0,01
Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	0,03	0,06	0,07	0,05	0,03	0,03	0,05	0,09	0,17
İlkokul	0,02	0,04	0,57	1,32	1,58	1,73	1,91	2,32	2,13
İlköğretim	1,00	1,76	1,19	0,81	1,06	1,13	0,92	0,54	0,23
Ortaokul veya Dengi Meslek Ortaokulu	0,01	0,01	0,38	1,13	1,03	1,16	0,96	0,66	0,45
Lise ve Dengi Meslek Okulu	1,84	2,10	2,58	2,85	2,36	1,94	1,48	1,14	0,60
Yüksekokul veya Fakülte	1,52	3,04	2,46	1,96	1,50	1,12	0,84	0,60	0,47
Yüksek Lisans (5 Veya 6 Yıllık Fakülteler Dahil)	0,02	0,20	0,34	0,34	0,26	0,23	0,19	0,11	0,08
Doktora	-	0,00	0,03	0,04	0,05	0,06	0,06	0,05	0,05

TÜİK. (2018). Ulusal Eğitim İstatistikleri Veritabanı.

2018 yılı verilerine göre yaş ve eğitim düzeyi arasındaki ters orantı varlığını korumaktadır. Bir önceki tabloda 30-34 yaş grubunda yer alanlar beş yıl sonra bu tabloda 35-39 yaş grubundaki kişilerden oluşmaktadır. 35-39 yaş grubundakilerin eğitim düzeyinin yükselmiş olduğu görülmektedir. Özellikle yüksekokul veya fakülte mezunu olanların 45 yaş altında oranı 2009'da %5,2 iken 2018'de %10,5'e ulaşmıştır. Dokuz yılda iki katına çıkmıştır. Bu durum iki şekilde açıklanabilecektir. Birincisi örgün eğitim çağı dışında olan bireyler de yükseköğretime katılarak eğitim almıştır. Bir diğeri ise ilçeye bu süreçte eğitim düzeyi yüksek kişiler yerleşmiştir. Bu iki faktörün de bu dönemde farklı ölçülerde etkili olduğu söylenebilir. Okuma yazma bilmeyenlerin oranı da giderek azalmıştır. 2009 da %3,2 olan oran 2018 yılında %0,4 e düşmüştür. Bu oran gittikçe azalacaktır.

Beykoz'da Yükseköğrenim Öğrencilerinin İlçedeki Sosyal ve Kültürel Ortama Dair Görüşleri

Beykoz ilçesinde eğitim alanındaki temel göstergeler ve dönüşümler adlı bu çalışmada; Beykoz'da öğrenim gören 180 yükseköğretim öğrencisine anket yapılmış ve görüşleri alınmıştır. Anketler google formlar üzerinden öğrencilere gönderilmiştir. Gelen cevaplar SPSS V25 istatistik programında analiz edilmiştir. Bu analizde; kalınan yer, cinsiyet, ve ikamet edilen yer kategorilerine göre 12 sorudan oluşan değişkenlerdeki farklılaşma Mann-Whitney U testi ve Kolmogrov-Smirnov (KS) ile analiz edilmiş ve sonuçları aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 16: Cinsiyet, Kkaldınılan Yer, İkamet Edilen Yer ve Okunan Üniversite Değişkenlerine Göre Be-timsel İstatistikler

Kalınan yer			Cinsiyet			İkamet edilen yer			Okunan Üniv.		
	Frekans	%		Frekans	%		Frekans	%		Frekans	%
Yurt/Pansiyon/ Apart	44	24,4	Erkek	48	26,7	Beykoz İçi	51	28,3	Marmara Ünv	74	40,9
Öğrenci evi	44	24,4	Kadın	132	73,3	Beykoz Dışı	129	71,7	Medipol Ünv	106	59,1
Aile yanı	92	51,1	Toplam	180	100	Toplam	180	100	Toplam	180	100
Toplam	180	100									

Tablo 17: Bağımlı Değişkenlerden Alınan Puanların Cinsiyet Değişkenine Göre Sonuçları

Grup Bilgisi				Mann-Whitney U Testi		
Cinsiyetiniz		N	Ortalama	Asymp Sig.(2)	Mean Rank	
İlçede üniversite dışında rahatça ders çalışılabilecek ortamlar mevcuttur.	Erkek	48 - %26,7	1,96	0,11	100,03	Anlamlı fark yok
	Kadın	132-%73,3	1,73		87,03	
İlçe sakinlerinin üniversite öğrencilerine olumlu bakış açısı vardır.	Erkek	48 - %26,7	2,69	0,29	83,97	Anlamlı fark yok
	Kadın	132-%73,3	2,86		92,88	
İlçe içinde ulaşım imkanları yeterlidir.	Erkek	48 - %26,7	2,52	0,35	96,33	Anlamlı fark yok
	Kadın	132-%73,3	2,30		88,38	
İlçe içi Ulaşım süreleri makuldür.	Erkek	48 - %26,7	2,60	0,05	102,57	Anlamlı fark yok
	Kadın	132-%73,3	2,16		86,11	
İlçede kaldığım yerde rahatım.	Erkek	48 - %26,7	2,96	0,41	59,79	Anlamlı fark yok
	Kadın	132-%73,3	3,13		66,32	
İlçede boş vakitlerimi değerlendireceğim ortamlar yeterlidir.	Erkek	48 - %26,7	1,81	0,44	85,84	Anlamlı fark yok
	Kadın	132-%73,3	1,98		92,19	

İlçede sinema, tiyatro, konser gibi kültürel faaliyetlere katılabiliyorum.	Erkek	48 - %26,7	1,44	0,68	88,19	Anlamlı fark yok
	Kadın	132-%73,3	1,58		91,34	
İlçede eğlenmek için yeterli mekân mevcuttur.	Erkek	48 - %26,7	1,56	0,23	83,52	Anlamlı fark yok
	Kadın	132-%73,3	1,76		93,04	
İlçede yeme içme olanakları yeterlidir.	Erkek	48 - %26,7	2,60	0,92	91,13	Anlamlı fark yok
	Kadın	132-%73,3	2,58		90,27	
İlçede spor imkânları yeterlidir.	Erkek	48 - %26,7	2,50	0,10	100,71	Anlamlı fark yok
	Kadın	132-%73,3	2,14		86,79	
Yerel yönetim sorunlarımızla ilgilidir.	Erkek	48 - %26,7	2,21	0,47	86,1	Anlamlı fark yok
	Kadın	132-%73,3	2,37		92,1	
İlçedeki iş yerleri öğrencilere kolaylıklar sağlar.	Erkek	48 - %26,7	2,15	0,63	93,5	Anlamlı fark yok
	Kadın	132-%73,3	2,08		89,41	

Tabloda cinsiyete göre bağımlı değişkenlerin puanlarının Mann Whitney U testine göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık görülmemektedir.

Tablo 18: Bağımlı Değişkenlerden Alınan Puanların İkamet Edilen Yer Değişkenine Göre Sonuçları

Grup Bilgisi			Mann-Whitney U Testi			Anlamlılık	
Cinsiyetiniz	N	Ortalama	Asymp Sig.(2)	Mean Rank			
İlçede üniversite dışında rahatça ders çalışılabilecek ortamlar mevcuttur.	Beykoz içi	51 - %28,3	1,71	0,62	87,74		Anlamlı fark yok
	Beykoz dışı	129-%71,7	1,83		91,59		
İlçe sakinlerinin üniversite öğrencilerine olumlu bakış açısı vardır.	Beykoz içi	51 - %28,3	2,67	0,39	85,51		Anlamlı fark yok
	Beykoz dışı	129-%71,7	2,87		92,47		
İlçe içinde ulaşım imkanları yeterlidir.	Beykoz içi	51 - %28,3	2,37	0,98	90,64		Anlamlı fark yok
	Beykoz dışı	129-%71,7	2,36		90,45		

İlçe içi Ulaşım süreleri makuldür.	Beykoz içi	51- %28,3	2,31	0,79	92,07	Anlamli fark yok
	Beykoz dışı	129-%71,7	2,26		89,88	
İlçede kaldığım yerde rahatım.	Beykoz içi	51- %28,3	3,24	0,19	70,04	Anlamli fark yok
	Beykoz dışı	129-%71,7	3,00		61,71	
İlçede boş vakitlerimi değerlendireceğim ortamlar yeterlidir.	Beykoz içi	51- %28,3	1,96	0,97	90,67	Anlamli fark yok
	Beykoz dışı	129-%71,7	1,93		90,43	
İlçede sinema, tiyatro, konser gibi kültürel faaliyetlere katılabiliyorum.	Beykoz içi	51- %28,3	1,84	0,00	104,41	Anlamli fark var
	Beykoz dışı	129-%71,7	1,43		85,00	
İlçede eğlenmek için yeterli mekân mevcuttur.	Beykoz içi	51- %28,3	1,90	0,13	98,88	Anlamli fark yok
	Beykoz dışı	129-%71,7	1,63		87,19	
İlçede yeme içme olanakları yeterlidir.	Beykoz içi	51- %28,3	2,86	0,07	101,34	Anlamli fark yok
	Beykoz dışı	129-%71,7	2,47		86,21	
İlçede spor imkânları yeterlidir.	Beykoz içi	51- %28,3	2,24	0,99	90,53	Anlamli fark yok
	Beykoz dışı	129-%71,7	2,23		90,49	
Yerel yönetim sorunlarımızla ilgilidir.	Beykoz içi	51- %28,3	2,47	0,46	94,77	Anlamli fark yok
	Beykoz dışı	129-%71,7	2,27		88,81	
İlçedeki iş yerleri öğrencilere kolaylıklar sağlar.	Beykoz içi	51- %28,3	2,04	0,57	87,23	Anlamli fark yok
	Beykoz dışı	129-%71,7	2,12		91,79	

Tabloda ikamet edilen yere göre bağımlı değişkenlerin puanlarının Mann Whitney U testine göre gruplar arasında bir değişken dışında anlamlı bir farklılık görülmemektedir. "İlçede sinema, tiyatro, konser gibi kültürel faaliyetlere katılabiliyorum." değişkeni Beykoz içinde yaşayanların lehine farklılaşmaktadır. İlçede yaşayanlar diğerlerine göre kültürel faaliyetlere katılabildiğini belirtmişlerdir.

Tablo 19: Bağımlı Değişkenlerden Alınan Puanların Kalınılan Yer Değişkenine Göre Sonuçları

Grup Bilgisi					Kruskal-Wallis
Cinsiyetiniz		N	Mean Rank	Asymp Sig.(2)	Anlamlılık
İlçede üniversite dışında rahatça ders çalışılabilecek ortamlar mevcuttur.	Yurt/Pansiyon/ Apart otel	44 - %24,4	89,40	0,97	Anlamlı fark yok
	Öğrenci evi	44 - %22,4	90,10		
	Aile yanı	92 - %53,2	91,22		
İlçe sakinlerinin üniversite öğrencilerine olumlu bakış açısı vardır.	Yurt/Pansiyon/ Apart otel	44 - %24,4	106,76	0,00	Yurt/Pansiyon/ Apart lehine Anlamlı fark var
	Öğrenci evi	44 - %22,4	71,70		
	Aile yanı	92 - %53,2	91,71		
İlçe içinde ulaşım imkanları yeterlidir.	Yurt/Pansiyon/ Apart otel	44 - %24,4	100,78	0,25	Anlamlı fark yok
	Öğrenci evi	44 - %22,4	83,68		
	Aile yanı	92 - %53,2	88,84		
İlçe içi Ulaşım süreleri makuldür.	Yurt/Pansiyon/ Apart otel	44 - %24,4	91,86	0,98	Anlamlı fark yok
	Öğrenci evi	44 - %22,4	90,24		
	Aile yanı	92 - %53,2	89,97		
İlçede kaldığım yerde rahatım.	Yurt/Pansiyon/ Apart otel	44 - %24,4	64,29	0,48	Anlamlı fark yok
	Öğrenci evi	44 - %22,4	58,85		
	Aile yanı	92 - %53,2	68,47		
İlçede boş vakitlerimi değerlendireceğim ortamlar yeterlidir.	Yurt/Pansiyon/ Apart otel	44 - %24,4	93,08	0,89	Anlamlı fark yok
	Öğrenci evi	44 - %22,4	91,07		
	Aile yanı	92 - %53,2	88,99		

İlçede sinema, tiyatro, konser gibi kültürel faaliyetlere katılabiliyorum.	Yurt/Pansiyon/ Apart otel	44 - %24,4	91,50	0,98	Anlamli fark yok
	Öğrenci evi	44 - %22,4	90,66		
	Aile yanı	92 - %53,2	89,95		
İlçede eğlenmek için yeterli mekân mevcuttur.	Yurt/Pansiyon/ Apart otel	44 - %24,4	93,61	0,79	Anlamli fark yok
	Öğrenci evi	44 - %22,4	92,27		
	Aile yanı	92 - %53,2	88,16		
İlçede yeme içme olanakları yeterlidir.	Yurt/Pansiyon/ Apart otel	44 - %24,4	96,84	0,50	Anlamli fark yok
	Öğrenci evi	44 - %22,4	92,84		
	Aile yanı	92 - %53,2	86,35		
İlçede spor imkânları yeterlidir.	Yurt/Pansiyon/ Apart otel	44 - %24,4	88,24	0,92	Anlamli fark yok
	Öğrenci evi	44 - %22,4	92,52		
	Aile yanı	92 - %53,2	90,61		
Yerel yönetim sorunlarımızla ilgilidir.	Yurt/Pansiyon/ Apart otel	44 - %24,4	92,81	0,93	Anlamli fark yok
	Öğrenci evi	44 - %22,4	90,56		
	Aile yanı	92 - %53,2	89,37		
İlçedeki iş yerleri öğrencilere kolaylıklar sağlar.	Yurt/Pansiyon/ Apart otel	44 - %24,4	95,23	0,71	Anlamli fark yok
	Öğrenci evi	44 - %22,4	86,53		
	Aile yanı	92 - %53,2	90,14		

Tabloda kalınan yere göre bağımlı değişkenlerin puanlarının Kruskal-Wallis testine göre gruplar arasında bir değişken dışında anlamlı bir farklılık görülmemektedir. "İlçede sinema, tiyatro, konser gibi kültürel faaliyetlere katılabiliyorum." değişkeni Beykoz içinde yaşayanların lehine farklılaşmaktadır. İlçede yaşayanlar diğerlerine göre kültürel faaliyetlere katılabildiğini belirtmişlerdir.

Tartışma ve Sonuç

İstanbul'un eski yerleşimlerinden biri olan Beykoz ilçesinin eğitim profili incelendiğinde kentte okullaşmanın nispeten yeni olduğu, büyük bölümünün 2000 yılından sonra kurulduğu görülmektedir. 2016-2017 eğitim öğretim yılında örgün eğitimde 36 okulöncesi, 79 ilköğretim ve 24 ortaöğretim düzeyinde okul hizmet vermektedir. Bu okullarda toplam 42.669 öğrenci eğitim almıştır. İlçe nüfusu ile birlikte düşünüldüğünde yükseköğretim öğrencilerinin ilçenin yaşamında önemli bir ağırlık teşkil ettiği görülmektedir. Örgün eğitimde dikkat çeken konulardan biri devlet okulları ile özel okullar arasında derslik mevcutları bakımından belirgin bir farkın oluşmuş olmasıdır. Farklı kademeler birlikte düşünüldüğünde devlet okullarında derslik başına düşen öğrenci sayısı özel okulların iki katıdır. Teşvikler ve dershanelerin dönüşmesi süreciyle birlikte ilçede özel okulların sayısı ve kapasitesi hızla artmıştır. Buna karşın öğrenci sayıları aynı hızda ilerlememektedir. 2014-2015 ile 2015-2016 eğitim öğretim dönemleri örgün eğitimde radikal yapısal değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Dershanelerin özel okullara dönüşmesi ile birlikte ortaöğretimde %10 olan özel okul payı %25'e çıkmıştır.

Çalışmada yaygın eğitimle ilgili incelemede 2014-2015 yılında 6 resmi 42 özel kuruluş tespit edilmiştir. Toplam 3194 kişi bu eğitimlere katılmıştır. Katılım sayısı bir önceki yıla göre çok fazla düşmüştür. İlçe genelinde önemli sayıda yetişkin özellikle de kadınların ağırlıklı olarak devam ettiği İSMEK kurslarında spor, hobi ve hizmetler sektöründe yarı vasıflı personel olarak istihdam edilmeye yönelik eğitimlere ilgi gösterildiği ortaya çıkmaktadır.

Beykoz ilçesi sakinlerinin İstanbul il geneli ve çeşitli ilçelerle karşılaştırıldığında eğitim düzeyleri bakımından ortalamanın çok az üzerinde bir profile sahip oldukları görülmektedir. İlçede temel eğitim ve ortaöğretim kademelerinde eğitilmiş insan sayısı hızla artmaktadır. Yükseköğretime devam edenler de dikkate alındığında önümüzdeki yıllarda bu oranların daha da yükseleceği söylenebilir. Son yıllardaki üniversite sayısındaki artışlar öğrenci sayılarının hızla artmasına neden olmuştur. Yükseköğretimdeki öğrenci nüfusunun artışına rağmen ilçe nüfusunun artmaması, üzerinde çalışılması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgede kurulan üniversiteler büyüme potansiyeli yüksek olan üniversitelerdir. Bu üniversitelerin eğitim ve öğretimde iddialı oldukları görülmektedir. Özellikle Bezmialem Vakıf Üniversitesi Yaşam Bilimleri ve Biyoteknoloji Enstitüsü'nün ülkeye katma değeri çok yüksek ürünler üreteceği öngörülmektedir.

Beykoz ilçesinde veli, yönetici ve öğretmen görüşlerine dayalı olarak çeşitli alan araştırmaları gerçekleştirilmiştir. Eğitim düzeyi yükseldikçe genel olarak velilerin eğitim kurumlarından beklentileri de yükselmektedir. Bu çerçevede özellikle okulların iyi bir teknolojik donanım ve sosyal donatılara, nitelikli öğretmen ve yöneticilere sahip olması, öğrenci merkezli, esnek, katılımcı bir programın izlenmesi kaliteli bir eğitim bağlamında öncelikli beklentiler olmaktadır.

Yapılan saha araştırması sonuçlarına göre, cinsiyete göre bağımlı değişkenlerin puanlarının Mann Whitney U testine göre gruplar arasında anlamlı bir

farklılık görülmemektedir. İkamet edilen yere göre bağımlı değişkenlerin puanlarının Mann Whitney U testine göre gruplar arasında bir değişken dışında anlamlı bir farklılık görülmemektedir. “İlçede sinema, tiyatro, konser gibi kültürel faaliyetlere katılabiliyorum.” değişkeni Beykoz içinde yaşayanların lehine farklılaşmaktadır. Bu durum yükseköğretim öğrencilerinin ilçedeki sosyal kültürel ve eğitsel yaşamdan memnuniyet düzeyleri düşük olmasına rağmen Beykoz’da yaşayan öğrencilerin daha memnun olduğunu ortaya koymaktadır. Bu konuda yerel yönetimlerin öğrenci eğitim yaşamını destekleyici adımlar atmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Kalınan yere göre bağımlı değişkenler incelendiğinde, puanlarda Kruskal-Wallis testine göre gruplar arasında bir değişken dışında anlamlı bir farklılık görülmediği ortaya çıkmaktadır. “İlçe sakinlerinin üniversite öğrencilerine olumlu bakış açısı vardır.” değişkeni Beykoz içinde yurt, pansiyon ve apartta kalanların lehine farklılaşmaktadır. Bu durum Beykoz halkının yurtlarda kalan öğrencilere olumlu baktığını açıkça ortaya koymaktadır. Ortalamalar ise bu bakışın istenilen düzeyde olmadığını söylemektedir.

Kaynakça

- Atayan, Z., (2015). 2015-2019 Stratejik Plan: Beykoz Kaymakamlığı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları.
- Bayrak, M. O. (2004). İzahlı İstanbul Sözlüğü: Araştırmacılara Kaynak, Meraklılara Kılavuz, Kültüphanelere Başeser (Vol. 6): Tarih Düşünce Kitapları.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E., Akgün, K., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. (12. Basım). Ankara: Pegem Akademi.
- Diñsoy, B. Ş. (2011). Ortaöğretim Okullarının Etkili Okul Olmasında Okul Müdürlerinin Kültürel Liderlik Rolü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Güler, S., Atıcı, S., Yiğit, M., Başpınar, N., Yalçınkaya, A. N., Demir, R., Ekinci, C. (2019). *Vakıf Yükseköğretim Kurumları*. Retrieved from Ankara üniversitesi basımevi:
- Hovhannesyanyan, S. S. E. H., , İstanbul. (1996). *Payitaht İstanbul’un Tarihçesi*, . Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Hürel, H. (2010). *Semtleri, Mahalleleri, Caddeleri ve Sokaklarıyla A’dan Z’ye İstanbul’un Ansiklopedik Öyküsü* (Vol. 5): Kapı Yayınları.
- Kara, F., ve Karatepe, A. J. M. C. D. (2012). *Uzaktan Ağılama Teknolojileri ile Beykoz İlçesi (1986-2011) Arazi Kullanımı Değişim Analizi*. (25), 378-389.
- Kutlu, R., Manav, B., ve Ertürk, Z. (2011). İstanbul Kıyı Mimarisinin Görsel Matris Üzerinden Kimlik İncelemesi.
- Şahin, V. (2013). Nüfus Coğrafyası Açısından Bir Değerlendirme: Beykoz’da Nüfus Artışının Seyri ve Mekânsal Dağılışı. *Marmara Coğrafya Dergisi*(28), 319-330.
- Tuna, M. R. (2014). Ortaokul Müdürlerinin Kültürel Liderlik Rolünün Öğrenen Okul Düzeyine Etkisi (İstanbul-Beykoz Örneği). Unpublished master’s thesis). İstanbul Aydın University, Institute of Social Sciences, İstanbul.

<https://www.endeksa.com/>
<http://www.medipol.edu.tr/medium/Document-File-4833.vsf>
<https://istatistik.yok.gov.tr/>
<https://www.beykoz.bel.tr/>
<http://sporbilimleri.marmara.edu.tr/>
<http://sbmyo.marmara.edu.tr/>
<http://bilsab.bezmialem.edu.tr/tr/Sayfalar/index.aspx>

Eğitimde Gelecek ve Beykoz'da Eğitimin Geleceği¹

Alpaslan DURMUŞ²

Öz

Başlangıcından yapıla yapıla geldiği an içindeki konumuna dek geçen süreçte toplumda yerleşik hâle gelmiş ve iş birliğine dayalı olarak icra edilen her türlü uyumlu ve girift insan faaliyeti biçimi “uygulama” diye isimlendirilebilir. Akademik disiplinler, sanatlar, zanaatlar, meslekler gibi toplumda icra edilen bütün faaliyet ve işler birer uygulamadır; toplumsal iş bölümünün bir parçası olarak toplumun diğer üyelerinin ihtiyaçlarının giderilmesine hizmet ederler. Bu uygulamalara gömülü bulunan iyi şeyler, mükemmellik ve uygunluk standartları toplum tarafından müstakbel üyelerine sağlanan denemeler (eğitim) sürecinde onlar tarafından idrak edilir, edinilir; deneye yapa bir taraftan uygulama melekeye dönüşür, diğer taraftan insanın mükemmelliğe ulaşma gücü ve bununla ilgili hedef ve iyi şeylere dair kavrayışı düzenli bir şekilde artar. Yeme, içme, barınma, güvenlik gibi toplumun ve toplumu oluşturan bireylerin ihtiyaç ve beklentileri yeni biçim ve mecralar kazanarak kısmi yahut köklü değişikliklere uğradığından uygulamalar ilelebet yerleşikliklerini koruyamazlar. Eğitimle bireyin kazandığı mükemmelliğe ulaşma gücü ve kavrayışı, bireyin yeni uygulamalara intibakına vesile olduğu ölçüde eğitim görevini yapıyor, işlevini koruyor demektir. Bu yüzden “hâl”in gerekleri ve ekledikleri ile “istikbal”in getirecekleri iyi okunarak bir gelecek vizyonu oluşturulmalıdır ki eğitime dair denemeler-yapmalar süreci uygun şekilde yapılandırılabilir. Bu bildiride öncelikle eğitimin evrildiği yöne dair tespitler yapılmaya çalışılacak ve ardından bu belirlemelere dayalı olarak Beykoz'da eğitime dair bir gelecek

- 1 Bildirinin hazırlanması sürecinde sağladıkları bilgi ve veri desteği için Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanı Mehmet Fatih Leblebici, Millî Eğitim Bakanlığı Bilgi İşlem Dairesi Başkanı Özgür Türk ve Beykoz İlçe Millî Eğitim Müdürü Kazım Bozbay'a teşekkür ederim.
- 2 Millî Eğitim Bakanlığı

resminin hatları üzerine düşünceler geliştirilecektir.

Anahtar Kelimeler

eğitim, gelişme, dönüşüm, eğitim planlaması, eğitim tasarımı, alternatif paradigmlar, gelecekbilim.

Eğitimde Gelecek ve Beykoz'da Eğitimin Geleceği

Başlangıcından yapıla yapıla geldiği an içindeki konumuna dek geçen süreçte toplumda yerleşik hâle gelmiş ve iş birliğine dayalı olarak icra edilen her türlü uyumlu ve girift insan faaliyeti biçimi “uygulama” diye isimlendirilebilir (McIntyre, 1981, s. 175'ten akt., Strike, 2019, s. 137). Akademik disiplinler, sanatlar, zanaatlar, meslekler gibi toplumda icra edilen bütün faaliyet ve işler birer uygulamadır; toplumsal iş bölümünün bir parçası olarak toplumun diğer üyelerinin belli ihtiyaçlarının giderilmesine hizmet ederler. Bu uygulamalara gömülü bulunan iyi şeyler, mükemmellik ve uygunluk standartları toplum tarafından müstakbel üyelerine sağlanan denemeler –eğitim– sürecinde onlar tarafından idrak edilir, edinilir; deneye yapa bir taraftan uygulama melekeye dönüşür, diğer taraftan insanın mükemmelliğe ulaşma gücü ve bununla ilgili hedef ve iyi şeylere dair kavrayışı düzenli bir şekilde artar (Strike, 2019). Yeme, içme, barınma, güvenlik gibi toplumun ve toplumu oluşturan bireylerin ihtiyaç ve beklentileri yeni biçim ve mecralar kazanarak kısmi yahut köklü değişikliklere uğradığından uygulamalar ilelebet yerleşikliklerini koruyamazlar. Eğitimle bireyin kazandığı mükemmelliğe ulaşma gücü ve kavrayışı, bireyin yeni uygulamalara intibakına vesile olduğu ölçüde eğitim görevini yapıyor, işlevini koruyor demektir. Bu yüzden “hâl”in gerekleri ve ekledikleri ile “istikbal”in getirecekleri iyi okunarak bir gelecek vizyonu oluşturulmalıdır ki eğitime dair denemeler-yapmalar süreci uygun şekilde yapılandırılabilsin.

Eğitimde Gelecek

Günümüzde teknolojinin geldiği noktada üretken emek süreci içinde arzu edilmeyen, insanları ezen ve endüstri psikologlarının çözmeye çalıştıkları bir takım sonuçlara sebep olan işler otomasyon teknolojileriyle insanın gündeminden hızla çıkmaktadır. Özellikle fiziksel güç gerektiren mavi yakalılarca icra edilen işler otomatlar, robotlar vs. tarafından; beyin emeği gerektiren entelektüel arka plana dayanan ve beyaz yakalılar tarafından icra edilen işlerse yapay zekâ tarafından icra edilmeye başladı; bu süreç çoğunlukla yıkıcı inovasyonlarla günden güne hızlı bir şekilde devam ediyor. “Otomasyon teknolojileri ile donatılmış bilgi-üretim sistemlerinin insanların yapmaları gereken bezdirici ve sıradan işleri gerçekleştirmesi gerçek bir nimet. Toplumun azınlık sayılacak bir kesimi insanların maddi gıda, mal ve hizmet ihtiyaçlarını yaratıcı ve yenilikçi özelliklere sahip olarak karşılayacak yetenek ve güce sahip. Fakat bu imrenilecek yaratıcılık özelliklerine, eğitimsizlik ve başka nedenlerle sahip olamayanlar ne yapacak?” (İnan, 2018).

İleride bir otomat yahut yapay zekâ kaç kişinin yerine ikame olacaksa işsizlik

de doğal olarak o nispette artacaktır. Örneğin deriyi saya hâline getiren süreçlerde görev alan 10 insanın işini 1 otomat yapacak olursa o alandan istihdam dışı kalan 9 işsiz, bir çağrı merkezindeki 5 müşteri temsilcisinin işini 1 yapay zekâ ürünü kanalı yapacak olursa bu alandan da 4 istihdam dışı kalan şahıs işsizlik istatistiklerine katılmış olacak, işsizler ordusu 13 yeni üye kazanacaktır. Bu noktada “Tamam, belki bu alanlar otomatlar tarafından yahut yapay zekâ ürünleri tarafından ikame edilerek insana kapanacak ama insanlar işsiz kalmayacak, yeni işler zuhur edecek ve insanlar da bu işlerde çalışacaklar.” itirazları yapılabilir, nitekim yapılıyor da... Ancak insanların otomatlar veya yapay zekâ tarafından ikame edilemeyecek yeteneklerini keşfedip geliştirmeden, bunların eğitimlerini vererek insanı teçhiz etmeden bu yorum ve eleştirileri yapacak olursak, hipotetik olarak makul ve geçerli bir şey söylemiş oluruz ama pratik olarak bir karşılık inşa etmiş olmayız (Yücel, 2018, s. 161–163). Şimdi ve bundan sonra kamu, sivil toplum organizasyonları ve şahısların el birliğiyle çözmeleri gereken en önemli mesele insan dışında herhangi bir varlık veya ürün tarafından “ikame olunamaz”, “insana özgü” temel yeterlilikleri keşfetmektir, belirlemektir. Ardından bu insana özgü temel yeterliliklere göre eğitimleri organize etmek, içeriklendirmek ve bunlar çerçevesinde bir eğitim vermek vazifesi gelecektir.

İnsana özgü temel yeterlilikler –başka bir deyişle otomatlar tarafından yahut yapay zekâ ürünleri tarafından ikame edilemez insani yeterlilikler– olarak şunları sayabiliriz³: (i) dil, edebiyat, dil-söz sanatları, (ii) organik⁴, canlı, insani sıcak iletişim, (iii) sanat ve tasarım, (iv) yaratıcılık, (v) esneklik, alanlar arasında aktarılabilir beceriler, uyum/adaptasyon yeterliliği, (vi) örgüt kurmak/cemaat oluşturmak (ayr. bk. Yücel, 2018, s. 163–170). Dolayısıyla gerek Beykoz’da, gerekse topyekûn bütün ülke çapında eğitim başlık ve içerikleri oluştururken programı yapılandırılacak ve uygulanacak hangi disiplin olursa olsun bu insani yeterlilikleri geliştirmeye odaklanmalıdır.

Beykoz’da Eğitim

Beykoz ilçesi zorunlu eğitim çağı eğitim hizmetleri profili

Beykoz’da Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı verilerine göre Millî Eğitim Bakanlığı Strateji 17 kurum türünde; 103 kurum, 1.331derslik ve 1.462 şubede, 2.089 öğretmeniyle 34.797 öğrenciye hizmet sunmaktadır (bk. Tablo 1).

- 3 Tam bu noktada “sayabiliriz sanırım” demek zorundayım. Zira ne “insana özgü” olan yeterlik ve yetenekler konusunda yapılan araştırmalar son ve kesin noktaya ulaşmış durumdadır ne de teknolojik yenilikler ve yazılım alanındaki gelişmeler bu hususta durma noktasına ulaşmış durumdadır. Burada sunulan altı insani yeterlilik, elektronik eğitim içerikleri uzmanı değerli dostum Zeki Tuman’la tartışmalarımız ve araştırmalarımızla ulaştığımız “şimdilik” sonuçlardır. Başka bir deyişle süreçteki araştırmaların ön verileridir.
- 4 Sohbetlerimizden birinde iletişim için bu “organik” tavsifini ilk kez yapmış olan DEM Genel Koordinatörü Hulusi Yiğit’i teşekkürlerimle anmak isterim.

Tablo 1. 2019-2020 Eğitim Öğretim Yılı İstanbul İli Beykoz İlçesi Resmî Okullara Ait İstatistikî Veriler

Satır Etiketleri	Toplam Kurum Türü Sayısı	Toplam Öğrenci Sayısı	Toplam Öğretmen Sayısı	Toplam Şube Sayısı	Toplam Derslik Sayısı
Akşam Sanat Okulu (DHGM)	1	0	1	0	0
Anadolu Lisesi	6	4.150	237	136	137
Anadolu Meslek Programı	6	4.985	315	196	191
Anaokulu	5	597	47	37	24
Halk Eğitimi Merkezi	1	0	21	0	4
İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü	1	0	63	0	0
İlkokul	38	12.130	537	541	438
İmam Hatip Lisesi	2	1.065	85	45	63
İmam Hatip Ortaokulu	10	1.363	86	61	79
Mesleki Eğitim Merkezi	1	0	9	0	4
Ortaokul	26	9.994	597	409	361
Özel Eğitim Meslek Okulu (Zihinsel Engelliler)	1	113	28	10	5
Özel Eğitim Uygulama Okulu (I. Kademe)	1	28	3	6	5
Özel Eğitim Uygulama Okulu (II. Kademe)	1	31	32	5	5
Özel Eğitim Uygulama Okulu (III. Kademe)	1	28	6	5	5
Rehberlik ve Araştırma Merkezi	1	0	10	0	0
Spor Lisesi	1	313	12	11	10
Genel Toplam	103	34.797	2.089	1.462	1.331

Kaynak: Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığınca derlenen verilerden süzülerek yazar tarafından üretilmiştir.

Beykoz'da öğrenim gören öğrencilerin doğum yılı bazında profilleri ele alındığında toplamda kırk bin civarında (40.893) bir öğrenci olduğu, örgün eğitimde bu öğrenciler için bir hazırlık ve planlama içinde olunması gerektiği görülmektedir (bk. Tablo 2). Öğrenci akışı ve demografik değişim göz önünde bulundurularak gerekli olanakların hazırlanması planlamaları buna göre yapılmalıdır.

Tablo 2. 2019-2020 Eğitim Öğretim Yılı İtibarıyla Beykoz İlçesi Okullarında Öğrenim Gören Öğrencilerin Doğum Yılı Esasında Dağılımları

Doğum Yılı	Ana Sınıfı	1. sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	8. Sınıf	9. Sınıf	10. Sınıf	11. Sınıf	12. Sınıf	Haz. Sınıfı	Yıl Toplamı
1996	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
1997	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	2
1998	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	5
1999	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	2	9	0	12
2000	0	0	2	0	0	0	0	0	0	2	5	4	64	0	77
2001	0	0	0	0	0	0	0	0	1	4	9	57	580	0	651
2002	0	0	0	0	1	2	2	1	3	18	56	501	2.142	0	2.726
2003	0	0	1	0	0	1	1	5	5	70	504	2.381	16	0	2.984
2004	0	0	0	1	2	2	6	9	14	624	2.442	7	0	9	3.116
2005	0	1	1	0	1	4	7	18	156	2.787	6	0	0	133	3.114
2006	0	6	1	2	3	14	21	58	2.749	14	0	0	0	4	2.872
2007	0	5	4	2	4	19	72	1.970	1.062	0	0	0	0	0	3.138
2008	0	5	1	8	18	130	2.174	778	1	0	0	0	0	0	3.115
2009	0	9	5	13	145	2.329	562	1	0	0	0	0	0	0	3.064
2010	0	14	12	203	2.377	377	0	0	0	0	0	0	0	0	2.983
2011	0	26	206	2.326	320	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2.878
2012	0	195	2.493	250	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2.938
2013	217	2.479	244	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2.940
2014	2.403	134	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2.537
2015	1.330	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1.330
2016	409	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	410
Toplam	4.359	2.874	2.971	2.807	2.871	2.878	2.845	2.840	3.991	3.519	3.023	2.952	2.817	146	40.893

Kaynak: Millî Eğitim Bakanlığı Bilgi İşlem Daire Başkanlığınca derlenen verilerle yazar tarafından üretilmiştir.

Beykoz Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planına Yansıyan Eğitim İhtiyaçları

Beykoz Belediyesi 2020-2024 stratejik planı

Beykoz Belediyesi tarafından 2020-2024 arasındaki beş yıllık dönemi kapsayan bir stratejik plan çalışması yapılmıştır (Beykoz Belediyesi, 2019). Stratejik plan oluşturulurken mevcut durum analizi kapsamında kurumu doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen ve kuruma girdi sağlayan paydaşların görüş, düşünce ve önerilerinin belirlenmesi ve analiz edilmesi amacıyla hem iç paydaşlar hem de dış paydaşlarla *paydaş analizi*; kurum dışı analiz bağlamında ise politik, ekonomik, sosyokültürel, teknolojik, yasal ve çevresel dış etkenlerin mevcut ve gelecekteki muhtemel durumunun Belediye ve hizmetleri üzerinde olabilecek etkileri ve bunlara bağlı olarak yapılması önerilenleri tespit amacıyla politik, ekonomik, sosyal, teknolojik, hukuki ve çevresel boyutları kapsayan *PESTLE analizi* yapılmıştır. Gerek zikredilen bu analizler gerekse diğer stratejik plan hazırlıkları çerçevesinde ulaşılan bilgi ve veri toplamından hareketle stratejik planın stratejik amaçları ve hedefleri belirlenmiştir.

Bildirinin bu kısmında Beykoz’da eğitimin geleceğine yönelik düşünceleri geliştirirken değerlendirilecek olan paydaş analizi, PESTLE analizi ile stratejik amaçlar ve stratejik hedefler değerlendirmelere esas alınacak miktarıyla sınırlı olarak özetlenmiştir.

2020-2024 Stratejik planın iç paydaş analizinden hisseler.

Stratejik plan hazırlıkları bağlamında Beykoz Belediyesi meclis üyeleri, belediye encümen üyeleri, yönetici ve çalışanlar, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, sendikalar, yüklenici ve alt yüklenicilerden oluşan iç paydaşlarla yapılan beklenti analizleri sonrasında elde edilen temalara yönelik öneriler geliştirmek üzere Beykoz Belediyesi yöneticilerinin katılımıyla bir odak grup çalışması yapılmıştır. Bu çerçevede elde edilen önerilerden ileride konumuzla ilişkisi kurulacak olanlar Tablo 3’te özetlenmiştir (Beykoz Belediyesi, 2019, s. 38–48).

Tablo 3. Beykoz Belediyesi 2020-2024 Stratejik Plan Çalışmalarında İç Paydaşlarca Gündeme Getirilen Önerilerden Seçmeler

Tema	Tema Kapsamında Yapılan Önerilerden Seçmeler
İstihdam	- Kısa vadede istihdamın sağlanması adına günübirlik turizm alanlarının (bungalov, piknik alanları, yeme-içme alanları vb.) oluşturulması - Sinema sektörünün canlandırılması
Tarım ve Hayvancılık	- Tarım ve Orman Bakanlığı ile yapılacak iş birliği çerçevesinde çiftçilere tarım alanlarının artırılmasına yönelik destek olunması - Kurulacak pazar alanlarında üretilen ürünlerin satılmasına yönelik projeler geliştirilmesi - Üniversitelerle birlikte kültür balıkçılığının geliştirilmesine yönelik çalışmaların yürütülmesi - Çiftçilere proje yazma eğitimleri verilmesi
Ticaret ve Sanayi	- Otomotiv sektörünün ilçeye çekilmesine yönelik çalışmalar yapılması - Fuar merkezlerinin ilçeye çekilmesine yönelik çalışmalar yapılması - Geçmişten gelen eski deri kuduracılığı, süs camcılığı, şişe cam vb. mesleklerin yeniden canlandırılması - Canlandırılan mesleklerin ticaret ve turizm alanlarına entegre edilmesini sağlayacak çalışmaların yapılması
Turizm	- Mevcut doğa ve deniz turizmi potansiyelinin geliştirilmesi ve etkinliğinin artırılması - Tarım-sanayi entegrasyonuna dayalı turizm ve ticareti destekleyici projelerin geliştirilmesi
Çevre Düzeni	- İmar planlarında şehir parkı sayısının artırılmasına yönelik hususların göz önüne alınması - Vatandaşların çevre bilincinin geliştirilmesine yönelik farkındalık çalışmalarının yapılması - Kamelya, kır masası, piknik masası vb. şehir mobilyalarının ihtiyaç duyulan bölgelere yerleştirilmesi suretiyle sosyal donatı alanlarının oluşturulması

Tema	Tema Kapsamında Yapılan Önerilerden Seçmeler
İmar/Yapı/ Kentsel Dönüşüm	• İmar planlarının bölgelere ayrılması bu çerçevede kanun kapsamında mülkiyet sorunlarına çözüm üretilmesi • Altyapı başta olmak üzere hizmet verimliliğinin artırılması adına ilgili tüm bölgelerde imar planlarının netleştirilmesi • Vatandaş beklentileri ile uyumlu olarak yapılacak yerinde kentsel dönüşüm uygulamaları çerçevesinde mahalle semt pazarlarının rehabilite edilmesi • Organik ürünler pazarlarının oluşturulması • Kent estetiğinin geliştirilmesi bağlamında binaların dış cephelerinin yenilenmesi
Pazar Alanları	• İhtiyaç dâhilinde muhtelif yerlerde semt pazarı oluşturulması • Kadınlara yönelik pazarlar, organik pazarlar, sosyete pazarları gibi tematik pazarların oluşturulması
Temizlik Çalışmaları	• İlçede yer alan büyük çöp konteynerlerinin kent estetiğini bozmayacak ve halk sağlığını gözetecek nitelikte yeniden tasarlanması
Asayiş ve Güvenlik	• İlçede asayiş ve güvenliğin sağlanması konusunda tehlike arz eden ve mevzuat gereği herhangi bir işlem yapılamayan eski yapıların düzenlenmesine yönelik mevzuat değişikliği önerisinin hazırlanması
Kadınlara/ Gençlere/ Çocuklara ve Eğitime Yönelik Faaliyetler	• Kadınlar ve çocuklara yönelik spor alanlarının oluşturulması • Kitap kafe konsepti çerçevesinde kadın ve çocukların kültürel aktivitede bulunabilecekleri sosyal donatıların oluşturulması
Sosyal/ Kültürel Alan ve Faaliyetler	• İlçede ihtiyaç dâhilinde muhtelif bölgelere ulaşımı kolay butik nikâh salonlarının yapılması • Sportif faaliyetlerin desteklenmesi adına yüzme kulüplerinin oluşturulması • Eski binaların restore edilmesi çerçevesinde yeni alışveriş merkezlerinin oluşturulması • Sahil bandının halka açılarak vatandaşların vakit geçirebilecekleri alanların oluşturulması • Uluslararası kabul görmüş spor dallarında turnuvalar düzenlenmesi

Kaynak: Beykoz Belediyesi, 2019, s. 38-48 esas alınarak yazar tarafından üretilmiştir.

Tablo 3'te özetlenmiş Beykoz Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planındaki iç paydaş önerilerinin tarım, balıkçılık ve turizmi canlandırma ve geliştirme yönünde olduğu; operasyonel bir grup teklifin de yine bunlarla irtibatlandırılacak zanaat ve sanayi yatırımları ile bu yapıların ürünlerinin ticaret ve mübadelesine olanak verecek imkân ve platformlar oldukları görülmektedir.

2020-2024 Stratejik Planın dış paydaş analizinden hisseler.

Vatandaş ve esnaf, akademisyen, sektör temsilcileri, kamu kurum ve kuruluşlarının temsilcilerinden oluşan dış paydaşlarla 2020-2024 Stratejik Plan hazırlıkları kapsamında toplamda 2.500 anket/mülakat yapılmıştır. Bu bağlamda dış paydaşlardan; ilçede acil çözülmesini talep ettikleri sorunlar, Belediyeden beklentileri, Belediyeden proje talepleri, gelecekte nasıl bir Beykoz hayal ettikleri, Başkana iletmek istedikleri mesajlar gibi beklenti analizlerine girdi sağlayacak konulara ilişkin görüşleri alınmıştır. Söz konusu görüşler birbirine benzerlikleri bakımından beş tema altında gruplanarak toplanmıştır: (i) altyapı, trafik ve ulaşım, (ii) şehir ekonomisi (ticaret, sanayi, tarım, turizm ve istihdam), (iii) sosyal yaşam ve kültürel alanlar, (iv) şehir hayatı, çevre düzeni ve kentsel dönüşüm, (v) şehir yönetimi ve kaynakların kullanımı. Bu beş temada toplanan öneriler kendi içinde gruplanarak ayrı tablolarda sunulmuştur. Beş tema altında gruplandırılarak toplanan önerilerden konumuzla ilişkisi kurulacak olanlar alt grup başlığı esas alınmak suretiyle Tablo 4'te özetlenmiştir (Beykoz Belediyesi, 2019, s. 49–61).

Tablo 4. Beykoz Belediyesi 2020-2024 Stratejik Plan Çalışmalarında Dış Paydaşlarca Gündeme Getirilen Önerilerden Seçmeler

Öneri Grubu	Tema Kapsamında Yapılan Önerilerden Seçmeler
İstihdamın Artırılmasına Yönelik Çalışma Önerileri	• Turizmin tarımla birlikte geliştirilmesi • Tarımın, tarımsal alanların ve hayvancılığın teşviki ve yapılandırılması; bu kapsamda özgün hâle getirilmesi ve pazarlanması • Tarımsal üretim miktarının ve kalitesinin artırılmasına yönelik çalışmalar ve desteklemeler yapılması • Turizm çalışmalarının artırılması • Beykoz ilçesinin tanıtımının güçlendirilmesi • Halkın turizm ile ilgili olan problemlerinden ulaşım ve alt yapı problemlerinin giderilmesi • El sanatları/geleneksel sanatlar, cam-çömlekçilik, hasırcılık gibi ev hanımı yahut emekli bireylerin kolayca üretebileceği faaliyetlerin artırılması • Uygun bir sanayi alanının belirlenip kurulması • Zanaatkârlığın gündeme getirilip teşvik edilmesi • Tarımsal üretim yapanların gelirinin artırılması • Turizm ile ilgili yeni bir vizyon geliştirilmesi

Öneri Grubu	Tema Kapsamında Yapılan Önerilerden Seçmeler
Ticaret ve Sanayinin Geliştirilmesine Yönelik Çalışma Önerileri	• Beykoz'un İstanbul içerisinde konumlandırılmasının ardından öne çıkarılabilecek ürün ve hizmetler tespit edilerek ticarete dönüştürülmesi • Cam ve benzeri ürünlerde geçmişten gelen imajın yeniden yapılandırılması ile birlikte bu tür ürünlerin pazarlanması • Beykoz tarım ve el sanatları ürünlerinin marka hâline getirilmesine çalışılması • El ürünleri üretimi ve pazarlamasına yönelik küçük sanayi sitesi yapılması • Fabrika ve üretim tesisleri yapılması • Planlama yapılarak bölgenin ihtiyacına göre ruhsatlandırma yapılması • Tarımsal sanayinin soğuk hava deposu, paketleme tesisi gibi unsurlarıyla geliştirilmesi • İlçede üretilen süt, bal vb. tarım ürünlerinin pazarlanması • Köylerde pazar yerlerinin artırılması • Riva deresi ıslah projesinin tamamlanması • İlçenin ana arterlerinin geliştirilmesi
Tarım ve Hayvancılığa Yönelik Çalışma Önerileri	• Pazar yerlerine satış stantlarının yapılması • Tarımsal ürünlerin tanıtımına yönelik projeler geliştirilmesi; tarladan sofraya iyi bir PR çalışması yapılması • Süt ve ürünlerinin daha etkin pazarlanması için sütçülük kooperatiflerinin yaygınlaştırılması • Çiftçi kayıt sistemine kayıtlı çiftçilere desteğin artırılması • Meyve bahçeleri yapılarak özellikle/öncelikle elma, kızılcık, armut, ceviz, kiraz üretimin geliştirilmesi • Fuar ve festivallerin yaygınlaştırılması • Saanen keçisi, arıcılık, tavuk yetiştiriciliği gibi butik hayvancılık çalışmalarının yapılması • Hayvancılıkla ilgili arıcılık, küçükbaş ve büyükbaş hayvan yetiştirilmesine yönelik eğitim ve kredi desteği verilmesi • Beykoz'un özellikle mantar, çiçek gibi tarımsal ürünleriyle İstanbul'un tarım bölgesi olarak konuşlandırılması • Seracılık yapılarak domates, biber, fasulye, mantar yetiştiriciliği gibi yöresel ürünler yetiştirilmesi • Örnek köy modelleri oluşturulması • "Dokunarak al; yaşa, öğren!" formatında çalışmalar yapılması

Öneri Grubu	Tema Kapsamında Yapılan Önerilerden Seçmeler
Turizme Yönelik Çalışma Önerileri	• Beykoz'a turist akışını kolaylaştıracak imkânlar oluşturulması • Beykoz'a tüm gelir gruplarının ulaşımını kolaylaştıracak ulaşım altyapısının geliştirilmesi • Şile, Ağva gibi noktalarda günlük kalınabilecek butik otellerin yapılması • Özgün piknik yerleri, otoparklar, butik oteller vb. imkânlar oluşturularak kıy turizminin canlandırılması • Beykoz'un doğa, şehir, spor, tarım, inanç turizmi gibi turistik değerlerinin tanıtılması • Tarımsal turizme yönelik reklam tanıtım çalışmaları yapılması • Beykoz Korusunun geliştirilmesi • Beykoz'un camın başkenti olmasına yönelik çalışmalar yapılması • Köylerde tarımsal ürünler, el sanatları, meyve sebze bahçeleri, hobi bahçeleri gibi alanların geliştirilerek turizme açılması • Tarım ürünlerini satın almak için insanların Beykoz'a gelmesinin teşvik edilmesi
Pazar Yerlerine Yönelik Çalışma Önerileri	• Üreticilere tarım ürünlerini pazarlayacak alanların oluşturulması ve üreticinin desteklenmesi • İmar planlarında pazar alanlarına yer verilmesi • Sabit, kapalı ve yarı açık pazar yerlerinin artırılması ve her gün açık olmasının sağlanması • Pazarların işletme, tuvalet, mescit, güvenlik konularının belli bir sistem içinde işletilmesi • Pazar denetimlerinin belediye tarafından disiplinli ve düzenli bir şekilde yapılması, pazarların yönetmeliğe uygun hâle getirilmesi, tezgâhların ve fiyatlarının denetlenmesi • Bölgeye özgü geçmişte yapılan üretimlere tekrar hayat kazandırılması • Organik ürünler pazarları gibi konsept pazar alanlarının kurulması

Öneri Grubu	Tema Kapsamında Yapılan Önerilerden Seçmeler
Sosyal ve Kültürel Cazibe Merkezlerinin Oluşturulması ve İşletilmesine Yönelik Öneriler	• Kültür merkezlerinin sayısının artırılması • Konser ve fuar alanlarının oluşturulması • Çocukların ve ailelerin Beykoz kültürünü tanımlarını sağlayacak etkinlikler yapılması • Cam sanatı ve Beykoz'daki tarihine özgü bir müze oluşturulması • Nitelikli bir meydan/alan yapılması • Butik alışveriş yapılabilecek bir alanın tesis edilmesi • Özellikle sinema salonu açılacak uygun alanların yapılması • Sahilde ve köylerde bisiklet, koşu, yürüyüş gibi sporların yapılabileceği nitelikli bölgeler oluşturulması • Her mahalleye sosyal alanlar yapılması ve bu alanların yerel yönetimce işletmesi • Su sporları ile ilgili festivaller, müsabakalar düzenlenmesi • Doğal kamp alanları oluşturulması • Spor salonları ve yüzme komplekslerinin artırılması • Spor kulüplerinin yeniden yapılandırılması • Yerleşik düzene uygun mini halı saha ve basketbol sahası sayısının artırılması • Kültür faaliyetleri kapsamında yapılan çalışmalarda halkın bilgilendirilmesi. • Eğitim öğretim döneminde Millî Eğitim Müdürlüğü ile çalışmalar yapılarak her okulun bir faaliyet yapmasının sağlanması
Çocuk, Kadın, Genç ve Eğitim Alanlarına İlişkin Öneriler	• Çalışma, sohbet etme, spor yapma vb. işlevlere uygun çok amaçlı salonların erişilebilirlik koşulları göz önünde bulundurularak yaygınlaştırılması • Tüm spor branşlarında eğitimin her yaş ve cinsiyet grubunda yaygınlaştırılması için eğitim, mekân, imkân vs. hizmetler sağlanması • Her yaş ve cinsiyet grubunda hayat boyu öğrenmenin eğitim, mekân, imkân vs. desteklerle yaygınlaştırılması • Meslek kazandırma kurslarına devam edenlerin ürünlerinin sergilemesi ve satılmasına imkân sağlanması • Çocuklara yönelik eğitici yaz okulları açılması • Çocukların eğitimlerini sağlıklı bir şekilde alabilmeleri için bütün okulların benzer imkânları sunar hâle getirilmesi • Yerel yönetimler veya spor kulüplerin desteği ile gençlere sportif ve kültürel alanlarda eğitim verilmesi • Kadınların spora yönlendirilmesi için tesis ulaşım ve destek konularında yaşanan eksikliklerin giderilmesi • Örgün eğitim alanında bilgi evleri açılarak derslerde ve kültürel alanda gelişmelere destek olunması • Gençlerin kendilerini ifade edebilecekleri alanlar oluşturulup dönemsel çalışmalar yapılması • Gençlere beceri kursları verecek merkezlerin yapılması • Özellikle köylerdeki kadınlara tarımsal destek verilmesi • Çocukların İstanbul ve Beykoz tarihini tanımlarını sağlayacak gezi ve toplantılar yapılması

Kaynak: Beykoz Belediyesi, 2019, s. 49–61 esas alınarak yazar tarafından üretilmiştir.

Tablo 4'te özetlenmiş Beykoz Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planındaki dış

paydaş önerilerinin de iç paydaş analizleriyle paralel olduğu, zanaat ve sanayi yatırımlarına ilişkin oluşturulabilecek alanlarda ve yapılarda daha detaylı öneri ve örneklerin yapıldığı görülmektedir.

2020-2024 Stratejik Planın PESTLE analizinden hisseler.

Kurum dışı analiz bağlamında 2020-2024 Stratejik Planda yapılan PESTLE analiziyle politik, ekonomik, sosyokültürel, teknolojik, yasal ve çevresel dış etkenlerin mevcut ve gelecekteki muhtemel durumunun Belediye ve hizmetleri üzerinde olabilecek etkileri ve bunlara bağlı olarak yapılması önerilenler belirlenmiştir (Beykoz Belediyesi, 2019, s. 71–73). Önerilerden ileride konumuzla ilişkisi kurulacak olanlar Tablo 5’te özetlenmiştir.

Tablo 5. Beykoz Belediyesi 2020-2024 Stratejik Plan Çalışmaları Kapsamında PESTLE Analizinde Gündeme Getirilen Önerilerden Seçmeler

PESTLE Başlığı	İlgili PESTLE Başlığı Kapsamında Yapılan Tespit ve Önerilerden Seçmeler
Politik	<i>Turizm Politikası</i> • Beykoz’un mevcuttaki doğal güzelliklerinin ve tarihî değerlerinin tanıtım faaliyetlerine gerekli desteğin sağlanması • Turistlerin ilçeye ilgilerini artırmak adına cazibe merkezlerinin geliştirilmesi
Ekonomik	<i>Küresel Ekonomik Sorunlar</i> • Ekonominin güçlenebilmesi adına turistik cazibe alanlarının tesis edilmesi • İnşaat sektörünün canlandırılması • Meyve sebze üretimine destek verilmesi <i>İstihdam Sahalarının Yetersizliği</i> • İstihdam ve üretim alanlarının oluşturulması • Mesleki eğitim kurslarının aktif edilmesi • Cam ve sayacılık mesleklerinin tekrardan oluşturulması • Turizm ve otelcilik sektörünün geliştirilerek iş sahalarının çeşitlendirilmesi <i>Tarım ve Hayvancılığa Verilen Önemin Azalması</i> • Bölgedeki tarım ve hayvancılığın canlandırılması adına mevcut teşviklerin artırılması • Çiftçilerin hayvansal ve tarımsal üretimlerinin desteklenmesi • Üretici ile tüketici arasındaki ilişkinin güçlendirilmesi <i>Turizm Potansiyeli</i> • Beykoz’un turizm potansiyeli değerlendirilerek tarihî ve kültürel değerlerinin, doğal güzelliklerinin yerel ve ulusal düzeyde tanıtımalarının yapılması • Yerel ürünlerin pazarlama faaliyetlerinin geliştirilmesi <i>Gıda Yatırımı</i> • Bölgenin tarım ve hayvancılık potansiyeli düşünüldüğünde mevcutta var olan gıda yatırımlarının kesintisiz sürdürülebilmesi

PESTLE Başlığı	İlgili PESTLE Başlığı Kapsamında Yapılan Tespit ve Önerilerden Seçmeler
Sosyokültürel	İç-Dış Göç Sorunları • Beyin göçünün engellenmesine yönelik çalışmaların yapılması • Göçmenlerin ilçeye ve halka adaptasyonunun sağlanması Derneklerin Kültürümüzü Yaşatması • Mevcut derneklerin şehrin kültürünü yaşatması • Derneklerle iş birliği yapılarak şehrin kültürünün tanıtılmasına yönelik faaliyetlerin geliştirilmesi Sosyokültürel Yapının Karma Olması • Beykoz'un bünyesinde barındırdığı karma kültür farklılıklarının bir arada yaşatılması ve birlikte yaşamanın öğretilmesi adına geliştirilen faaliyetlerin devamlılığının sağlanması Halkın Değerlerine Sahip Çıkması/Kültür ve Sanata İlgisi • Beykoz'daki kültürel ve sanatsal faaliyetlere/alanlara halkın ilgisinin devam ettirilmesiyle gelecek kuşaklara kültürel mirasın aktarılması Spora Olan Desteğin Artırılması • Başarılı sporcular yetiştirmek amacıyla ilçedeki amatör spor kulüplerine destek verilmesi • Spor kültürünü yaygınlaştırmak • İlçenin tanıtılması adına sportif organizasyonların düzenlenmesi • Kadınlara yönelik spor salonlarının yapılması
Teknolojik	İlçede Teknoloji ile İlişkili İş Kollarının Yetersizliği • Sanal gerçeklik, akıllı sistemler, yazılım sektörü, büyük veri, dijital sağlık hizmetleri, çevrimiçi pazarlar, 3D yazıcılar gibi iş alanlarının ilçeye kazandırılması
Yasal	Doğa Koruma Kanunları • Ekosistemin, doğal güzelliklerin, kültürel değerlerin tabiatla birlikte uzun süreli korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması
Çevresel	Beykoz'un Doğal Güzellikleri • Doğal güzellikleriyle anılan bir ilçe olmasının sürdürülebilirliğinin sağlanması • Yapılacak restorasyonların tarihî yapıya uygun ve doğal güzelliklere zarar verilmeyecek minvalde yapılması Doğal Güzelliklerin Korunamaması Riski • Halkın bilinçlendirilmesi • Tabiat güzellikleri göz önünde alınarak düzenlemelerin yapılması • Koruma alanlarının artırılması Reklam ve Tanıtım Yetersizliği • İlçede bulunan cazibe merkezlerinin, tarihî değerlerin, doğal güzelliklerin tanıtım çalışmalarının yapılması Sağlıklı Beslenmeye Yönelik Sebze, Meyve Üretimi İmkânı • İlçenin tarım ve hayvancılık potansiyelinin değerlendirilmesi ve bu çerçevede özellikle sağlıklı gıdaya yönelik Beykoz markalarının oluşturulması Beykoz'un Stratejik Konumu • Oluşturulacak cazibe merkezleri ile stratejik konum gereği oluşan insan akışının sürdürülebilmesi

Kaynak: Beykoz Belediyesi, 2019, s. 71-73 esas alınarak yazar tarafından üretilmiştir.

Tablo 5'te özetlenmiş Beykoz Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planının PESTLE analizindeki tespitlerin ve çözüm önerilerinin ulusal ve uluslararası bağlan- tılardan hareketle üst bir bakışa sahip çıkararak iç ve dış paydaş analizleriyle büyük ölçüde paralellikler kapsadığı görülmektedir. Ancak PESTLE anali- zinin sosyokültürel analiz kısmında "İç-Dış Göç Sorunları" bağlamında "ne yapılmalı" başlığı altında "ilçeye gelen göçmen sayısının sınırlandırılması" önerisinde bulunulmuş olmasının, stratejik planın farklı unsurlarında hâkim olan ilçenin turistik ve ekonomik gelişimine yönelik vizyonla çelişik olduğu belirtilmelidir. Ayrıca PESTLE analizinin teknolojik analiz kısmında zikredilen ve idareye etkisi "tehdit" olarak kategorize edilen "ilçede teknoloji ile ilişkili iş kollarının yetersizliği" tespiti ve "ne yapılmalı" başlığı altında "sanal ger- çeklik, akıllı sistemler, yazılım sektörü, büyük veri, dijital sağlık hizmetleri, çevrimiçi pazarlar, 3D yazıcılar gibi iş alanlarının ilçeye kazandırılması"nın önerilmiş olması da stratejik planda iç ve dış paydaşlarca yapılan önerilerle çelişkiler ortaya çıkarabilecektir. Zira PESTLE kapsamındaki bu öneri, İstan- bul'da şehirle iç içe ama şehir hayatının doğal ve organik olmayan yaşamın- dan azade kalmış ilçe için kem gözlere –dolayısıyla kem geleceğe– bir davetiye olabilecektir. Yine aynı bağlamda, PESTLE analizinin yasal analiz kısmında "Doğa Koruma Kanunları" bağlamında zikredilen "Ekosistemin, doğal güzel- liklerin, kültürel değerlerin tabiatla birlikte uzun süreli korunması ve sürdür- übilirliğinin sağlanması" hedefiyle de önemli ölçüde çelişki oluşturmaktadır.

2020-2024 Stratejik Planın stratejik amaç ve hedeflerinden hisseler.

Kurum dışı ve içi paydaşlarla yapılan analizler ve çalıştaylar ile PESTLE ana- lizleri sonucunda ulaşılan beklenti ve öneri toplamından hareketle 9 stratejik amaç ve bu 9 stratejik amaçla bağlantılı 57 stratejik hedef belirlenmiş; stratejik amaçlardan ve hedeflerden sorumlu müdürlükler atanmış; performans göster- geleri, sorumlu birim, iş birliği yapılacak birimler, riskler, faaliyet ve projeler, maliyet tahmini, tespitler ve ihtiyaçlar başlıklarından oluşan stratejik hedef kartları oluşturulmuş; stratejik amaçlar ve hedefler bazında maliyetlendirme- ler yapılmıştır (Beykoz Belediyesi, 2019, s. 82–153). Belirlenen stratejik amaçlar ve hedeflerden ileride konumuzla ilişkisi kurulacak olanlar 2020-2024 maliyet öngörülerıyla birlikte Tablo 6'da özetlenmiştir.

Tablo 6. Beykoz Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planında Belirlenmiş Stratejik Amaç ve Stratejik Hedeflerden Seçmeler

<i>Stratejik Amaç</i>	<i>Stratejik Hedef</i>	<i>2020-2024 Öngörülen Toplam Maliyet TL</i>
“Şehrin potansiyelini ortaya çıkararak kent ekonomisini canlandırmak” başlıklı 3 nolu stratejiden alıntıyla...	3.1. Beykoz’un unutulmaya yüz tutmuş tarihî, kültürel ve ekonomik değerlerinin yeniden hayat bulmasına katkı sağlayacak festival ve etkinlikleri düzenlemek	6.000.000
	3.2. Tarımsal üretimi teşvik etmek ve üreticiyi desteklemek	15.000.000
	3.3. Beykoz florasını ve faunasını tespit etmek ve zenginleştirmek	17.500.000
	3.4. “Kanuni Kent Ormanı Beykoz Bahçesi” projesini hayata geçirmek	42.500.000
	3.5. Mağazalar, restoran, kafeler, oyun alanları ve sinema salonlarından oluşan alışveriş cadde-leri oluşturmak	15.000.000
	3.6. Gençlerin şehir ekonomisine katılım sağla-malarına imkân verecek akıllı sistemler tekno-parkı projelendirmek ve gerçekleştirmek	10.000.000
	3.7. Şehri, cam sanatlarının ticari merkezi hâ-line getirmek	5.000.000
	3.8. Tarihî mekânlar ile doğal alanları ulusal ve uluslararası açıdan bilinir hâle getirerek şehir ekonomisine katkı sağlamak	4.000.000
	3.9. Beykoz’da eğitim alan üniversite öğrencisi sayısının artması için şehri bir cazibe merkezi hâline getirmek	200.000
	3.10. Şehir ihtiyaçlarını karşılayacak küçük ba-kım, onarım ve satış bölgesi oluşturmak	12.000.000

<i>Stratejik Amaç</i>	<i>Stratejik Hedef</i>	<i>2020-2024 Öngörülen Toplam Maliyet TL</i>
“Şehrin kültür, sanat ve turizm alanlarında gelişimine katkı sağlamak ve kültürel mirası, çağdaş yaşamla bütünleştirerek gelecek kuşaklara aktarmak” başlıklı 5 nolu stratejiden alıntıyla...	5.1. Beykozluların sanatsal, kültürel ve tarihî konularda bilgi birikimlerini artırmak ve Beykoz’un tarihî ve kültürel değerlerini ortaya çıkarmak adına söyleşiler, konferanslar, paneller, seminerler ve sempozyumlar gerçekleştirmek	10.000.000
	5.2. Teknoloji ve ekran bağımlılığını azaltabilmek için hemşerilerimizin birlikte hoşça vakit geçirebilecekleri konserler, yetişkin ve çocuk tiyatro gösterimleri, sergiler, film gösterimleri ve çeşitli etkinlikler düzenlemek	12.500.000
	5.3. Çocukların, gençlerin ve kadınların özellikle kültürel ve sanatsal anlamda yeteneklerini keşfedip bu alanda eğitim alarak eserlerini sergileyebilmeleri için bilgi evleri, kütüphane, müze ve kültür evlerinde kurslar ve seminerler gerçekleştirmek	35.000.000
	5.4. Beykoz’un tarihini bilimsel ve nitelikli eserlerle kayıt altına alarak yerel ve ulusal düzeyde etkili bir tanıtım faaliyeti yürütmek	40.000.000
	5.5. Gençlerin okuma, anlama ve düşünme yetileri ile liderlik becerilerinin artırılmasına yönelik faaliyetler yürütmek	12.500.000
	5.6. Gençlerin potansiyellerinin farkına varabileceği ve birlikte yaşama değerlerine katkı sağlayacak ve alternatif sporların yapılabileceği bir gençlik kampı kurmak	9.000.000
“Beykoz’da mahalle kültürünü ve komşuluk ilişkilerini güçlendirmek” başlıklı 9 nolu stratejiden alıntıyla...	9.1. Beykozluların millî ve manevi duygularını pekiştirmek, özel günlerde birlik ve beraberlik duygusunu artırmak.	6.250.000
	9.2 Şehir ve yaşam araştırmaları merkezi kurmak	3.000.000

Kaynak: Beykoz Belediyesi, s. 83–86 ve s. 148–153 esas alınarak yazar tarafından üretilmiştir.

Beykoz Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı stratejik amaç ve stratejik hedefleri, iç ve dış paydaş analizleri ile PESTLE analizi verilerine bağlı olarak belirlenmiştir. Ayrıntılarından tecritle Tablo 6’da özetlenmiş stratejik amaç ve hedefler Beykoz için turizm, tarım, hayvancılık, geleneksel el sanatları ve zanaatlarını tedarik ve arz boyutlarında bağlı kurumlarla birlikte kurma veya canlandırma ve geliştirme yönünde imkân ve platformlara yöneliktir.

Beykoz’da eğitimin geleceği

Otomasyon teknolojileriyle donatılmış bilgi-üretim sistemlerini kullanan, toplumun görece azınlık sayılabilecek bir kesiminin insanların mal ve hizmet ihtiyaçlarını yaratıcı ve yenilikçi bir şekilde karşıladığı, dolayısıyla zenginliği kendi lehine oluşturup eline aldığı bir dünyada; eğitimsizlik veya başka nedenlerle sahip olamayanlardan –“mülksüzlerden”– oluşan ve görece daha büyük bir nüfusu oluşturan geride kalanların üretilen zenginliklerden pay almasını sağlamak gerekir. Çünkü otomasyon toplumunun belkemiğini oluşturacak yaratıcılığın ön koşulu “özgürlük” ise bu kavramın “adalet” kapsamı içinde kalması ve “toplumsal barışın korunması” da bir diğer zorunluluktur. Ancak bugünkü toplumsal sözleşmelerimiz bu konuda bize bir şey diyemiyor; üretim açısından özgür bir ortamın ve yaratıcı sınıfın varlığı şart ve fakat eşitlik açısından geride kalanların yaratıcı sınıfla beraber yaşamaları siyasal zorluklarla dolu (İnan, 2018).

İlçe düzeyinde, gerek bu siyasal zorlukların çözümüne bir katkı sunabilmek için gerekse ilçe nüfusunun hem özgürlük hem de barış içinde bir arada yaşamasının garantisini oluşturmak için birtakım önlemler almak zorunludur. Bu bağlamda Beykoz Belediyesi stratejik planında detayları düşünölmeye çalışılmış işler ve projeler önemli vaatler/ imkânlar içermektedir. Yapılan maliyetlendirmeler ve bağlı olarak tahsis edilip öngörölen bütçeler bu bağlamda hem ilçenin gelirleriyle paralel düşünöldüğünde hem de projelerin ve işlerin öngörölen boyutlarına kaba bakışla tahminî düşünöldüğünde kabul edilebilir bir ekonomik rasyonelliğe sahip görölmektedir. Bu bağlamda belki sadece stratejik planın hazırlık aşamasındaki çalışmalarda ve stratejileri bağlamında spor kültürünü geliştirmek ve başarılı sporcular yetiştirilmesine destek olmak çerçevesinde değişik vesilelerle vurgular bulunmasını göz önünde bulundurarak bu vurgularla bağlantılı olarak oryantiring (yol bulma), at binme, yüzme, yelken, kürek, dağ bisikleti, trekking (yürüyüş) gibi ilçenin doğal yapısına uygun birtakım spor branşlarına işaret edilmesi uygun olacaktır. Zira bu türden doğal yapıyla uyumlu ve ilçeye entegresi kolay spor branşlarının odağa alınması hem spor kültürünü sağlıklı ve yaşam kalitesi yüksek bir toplum oluşturma anlayışını halkın geneline yaymak anlamında önemli, hem de ilçe dışından daha fazla insanı ilçeye çekmeye uygun bir yaklaşım olacaktır.

Beykoz Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı’nın farklı bileşenlerinden özetlenip yukarıda arz olunmuş hususları dikkate alarak şu öneriler yapılabilir: (i) İlçenin tarihi ve doğal fizyonomisini bozmama hassasiyeti sıkı ve vurgulu bir şekilde korunmak suretiyle imarla ilgili yasal düzenlemelerin yapılıp inşaat sektörüne ivme verilmesi; (ii) coğrafi konum, ulaşılabilirlik, doğal güzellik, doğallığı görece bozulmamış tabiat avantajları kullanılmak suretiyle turizm potansiyeline ivme verilmesi; (iii) ulaşımdaki görece korunaklı yapı, doğal imkânların genişliği ve nimetlerin bereketi, meskûn nüfusun sosyokültürel yapısının karma/heterojen oluşu avantajları hesaba katılmak suretiyle tarım ve hayvancılığa ivme verilmesi; (iv) geçmişteki üretim süreçlerinde aktif zanaatlara dair maya, imkân, hafıza ve yaşayan ustaların/üstatların olması avantajları kullanılmak suretiyle el emeği göz nuru yerel üretime ivme verilmesi. Tabii ilçe bazında insan yetiştirme düzeninin de yukarıda öne çıkarılan hususlar çevresin-

de kurgulanması gerekir. Bu bağlamda (i) ilçedeki eğitim öğretimle doğrudan ilişkili Beykoz İlçe Millî Eğitim Müdürlüğü çatısı altında toplanmış unsurlar, yükseköğretim kurumları ve sivil yahut resmî yaygın eğitim hizmeti sunanlar ile iş ve güç birliği yapılmak suretiyle; (ii) insana özgü temel yeterlilikleri ve Beykoz özelinde odaklanılmış gelişme alanlarını dikkate alan eğitim içeriklerini ve (iii) platformlarını (teorik öğrenme ortamları olarak sınıf, kültür merkezi, kütüphane vb. ile pratik öğrenme ortamları olarak staj ve uygulama yapılabilen iş yeri, atölye, saha vb.) (iv) oluşturmak, oluşturulmasına önayak olmak, oluşturanlara destek olmak yahut kolaylaştırıcı roller üstlenmek vazifeleri de ifa edilmelidir.

Kaynakça

- Beykoz Belediyesi (2019). *2020-2024 stratejik plan*. [İstanbul]: Beykoz Belediyesi.
- İnan, K. (2018). *Teknolojik iş(lev)sizlik: Kitle üretiminden yaratıcı tasarıma*, ikinci baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Strike, K. A. (2019). Okul, topluluk ve ahlak eğitimi. İçinde: L. P. Nucci ve D. Narvaez (ed.), *Ahlak ve karakter eğitimi el kitabı* (çeviri editörü: C. Şeker, s. 85–106). İstanbul: EDAM.
- Yücel, T. (2018). *Son insan: Dijital bir gelecekte hayatta kalmanın yolları*. İstanbul: Destek Yayınları.

*Beykoz'da sporun
Tarihi*

Geç Osmanlı'dan Günümüze Beykoz Kulüpleri

Mehmet M. YORULMAZLAR¹

Özet

Bu çalışmada, Geç Osmanlı döneminden, günümüze kadar geçen süreç içerisinde Beykoz'da spor kulüplerinin tarihsel yapılanması dünden günümüze incelenmiştir. Çalışmamızda Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet döneminde spor ve kulüplerin tarihsel geçmişi hakkında giriş bölümünde bilgiler aktarılmaktadır. Daha sonra Beykoz'da spor ve kulüplerin tarihsel geçmişi ele alınmıştır. Çalışmamızın birinci aşamasında Türkiye'de kulüpleşme tarihinde iz bırakan Beykoz Spor Kulübü ve Anadolu Hisarı İdman Yurdu spor kulübü ele alınmıştır. İkinci aşamada kuruluş tarihi itibarı ile 1980'li yıllara kadar kurulan kulüpler ele alınmıştır. En son olarak 1980 sonrasında günümüze gelinceye kadar kurulan kulüplere değinilmiştir.

Toplumların spor tarihlerinin ve spor kültürlerinin incelenmesinin, onların bugünkü durumlarını açıklayabilmede önemli bir rol oynayacağı düşünülmektedir. Ayrıca, geçmişte hangi sporların gelişmiş olduğu, sporun örgütlenme ve kurumsallaşma göstergelerinin neler olduğu, sporun işlevlerinin neler olduğu sorularına verilecek yanıtlar spor vasıtasıyla Beykoz'daki spor kültürümüz hakkında fikir sahibi olmamıza yardımcı olacaktır. Çalışmada verilerin toplanması amacıyla "sözlü tarih araştırması ve derleme" yapılmıştır. Bu amaçla çeşitli kütüphanelerde, dergilerde, elektronik ortamda ve spor kulüplerinde bu dönemlere ilişkin kaynaklar taranmış, kulüplerin eski ve yeni yöneticileri ile söyleşi yapılmış ve kulüplerdeki arşivler tarafımızca incelenmiştir. Tüm buralardan elde edilen veriler çalışmada kullanılarak Beykoz'da spor kulüplerinin tarihsel gelişimi ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Beykoz, Spor Örgütleri, Kulüpleşme ve Spor, Beykoz'da Spor tarihi

1 Marmara Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi, mehmet.yorulmazlar@marmara.edu.tr

Beykoz da spor kulüplerinin tarihine ilişkin çalışmamıza ilk olarak ele aldığımız dönemler olan Osmanlı ve Türk Cumhuriyeti döneminde spor ve yapılanmasını ele alarak başlayıp geneli görmemiz çalışmamızın daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Gerçekleştirilen bu çalışmada yöntem olarak verilerin toplanması amacıyla “alan yazın taraması” yapılmıştır. Bu amaçla çeşitli kütüphanelerde, dergilerde ve kurumlarda bu döneme ilişkin kaynaklar taranmış ve buradan elde edilen veriler çalışmada kullanılmıştır.

Toplumların spor tarihlerinin ve spor kültürlerinin incelenmesinin, onların bugünkü durumlarını açıklayabilmede önemli bir rol oynayacağı düşünülmektedir. Ayrıca, geçmişte hangi sporların gelişmiş olduğu, sporun örgütlenme ve kurumsallaşma göstergelerinin neler olduğu, sporun işlevlerinin neler olduğu sorularına verilecek yanıtlar spor vasıtasıyla kültürümüz hakkında fikir sahibi olmamıza yardımcı olacaktır (Çelik ve Bulgun, 2010: 139).

Bizim de bu çalışmadaki amacımız; Beykoz ilçesinde Geç Osmanlı döneminden, Cumhuriyet dönemini kapsayan süreç içerisinde gerçekleştirilmeye çalışılmış kulüpleşme hareketleri, bu hareketlerin Beykoz’un spor kültürüne etkilerinin incelenmesi olarak belirlenmiştir.

Osmanlı Döneminde Spor

Osmanlı Devleti’nin son döneminde spor, Türklere spor, Türk’ün gücünü, çevikliğini, bedensel yetilerini gösteren milli kültür varlıklarından birisi olarak yapılmaktaydı. Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de güreş, avcılık, atıcılık, okçuluk, binicilik, kılıç, ağırlık kaldırma, gürz ve topuz kullanma, cirit, tepük (futbol) sporlar ön planda yer almaktaydı. Yarışma biçiminde gerçekleştirilen güreş, binicilik, cirit ve okçuluk gibi sporlar daha sonraki yıllarda gelenekselleşmiş ve ata sporlarımız haline dönüşmüşlerdir. Özellikle Osmanlı Devleti’nin ihtişamlı dönemlerinde güreş, atıcılık, binicilik, avcılık, okçuluk ve cirit oyunları sarayın ve padişahın desteklediği sporlar olarak göze çarpmaktadır (Güven, 1999: 11). Osmanlı’da sporcuların genellikle Türk ve Müslüman olmuş Arnavud, Abaza, Çerkez, Boşnak, Bulgar, Hırvat, Gürcü kökenli oldukları bilinmekteydi. Osmanlı padişahları da komşu ülkelerdeki sporcuları çok yüksek maaşlar vererek İstanbul’a getirebilmekteydiler. Bu sayede Osmanlı Devleti’nin, bazı spor dallarında üstün sporculara sahip olduğu ifade edilmektedir (Kahraman, 1995: 628-629). Ancak Osmanlı Devleti’nde “spor”un bilinçli bir etkinlikten çok, savaş eğitimi amacıyla uygulandığı ve teşkilatlandığı görülmektedir. Bundan dolayı Osmanlı’da spor eğitimi, eğitim kurumlarında ders olarak değil talim olarak yerini almıştır. Bu anlamda spor eğitimin verildiği kurumlar, askeri eğitim-öğretim kurumları, saray eğitim-öğretim kurumları ve halk eğitimi veren tekkeler ile sınırlı kalmıştır (Soyer, 2004: 209-225; Fişek 2003). Tekkelerin dönemin şartları içerisinde sporun örgütlenmesi ve yapılandırılması anlamında nasıl bir işlevde bulduklarını şu şekilde açıklanmaktadır (Fişek, 2003: 214): Kökenleri bakımından en eski, çağdaş benzerleri bakımından “kulüp” olgusundan daha yakın, ama “toplumsal güvenlik” boyutu içerdiği için ondan daha kapsamlı olan ilk yapı

kısaca “spor tekkesi” diye anacağımız örgüttür. Çeşitli araştırmalardan, bu örgütlerin son tahlilde birer “güreş tekkeleri” olduklarını görmekteyiz.

Osmanlı Türkleri sınırları içerisinde beden kültürüne büyük önem vermişler; çok sayıda spor alanları, tesislerin yapımını sağlamışlar ve bunların vakıf olmasını uygun bulmuşlardır. Tekke (Kulüp) adı verilen bu kuruluşların, birer şeyhleri (başkan) vardır. Bu tekkeler spor alanlarının yakınında bulunur. Her kentin “külliye” denilen eğitim örgütleri oluşturulurken “Zorhane” adı verilen beden eğitimi ile ilgili çalışmaların yapıldığı bir bölümün de inşa ettirildiği görülmektedir. Ayrıca şeyhler ve pehlivan denilen sporcular, bu tekkelerden aylık alırlar, yemek yer ve yatarlardı. Ayrıca tekkeler özel yasalara ve çok yönlü yönetmeliklere bağlı olarak yönetilmişlerdir (Yıldız, 1979: 132-133).

Türlere Anadolu’nun kapılarını açmış olan Osmanoğulları ok ve okçuluğa büyük önem verdiler. Bu konudaki ilk girişimi Orhan Bey yapmıştır (Yıldız, 2002: 88).

Güreş sporu Orhan Bey zamanında Balkanlara kadar yayılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda güreşe çok önem verildiğini görüyoruz. Yıldırım Beyazıt Yeniçeri Ocağı’nda ava olan merakından dolayı sekban sınıfı kurmuştur (İşcan, 1988: 53-54).

Osmanlılarda at binmek, ok atmak savaşçı gelenekten dolayı çok önemliydi. Fatih Sultan Mehmet halkın da katıldığı bir düğünde spor karşılaşmaları yaptırıp başarılı olan at binicilerine ve ok atıcılarına altın para ödülleri vermiştir. Ayrıca Fatih Sultan Mehmet İstanbul’un fethinden sonra sporun kulüpleşmesini de başlatmıştır (İşcan, 1988: 59).

“Çağdaşlaşma” adına olumlu adımların atıldığı Tanzimat dönemiyle birlikte, Osmanlı’da askeri alan dışında edebiyat, siyaset, sosyal yaşantı, eğitim, devlet hukuku ve devlet kuruluşlarında olduğu gibi “spor ve spor eğitimi” alanında da ilk kez Batıdakine benzer reformlar gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu dönemde ilk kez (1863) Mekteb-i Hayriye’de Avrupalı tarzda gerçekleştirilen cinstenlik etkinlikleri “riyazat-ı bedeniye” adı altında ders programına dahil edilmiştir (Kahraman, 1995: 627-628). Bu dönem içerisinde Osmanlı topraklarında ikamet eden azınlıklar ve yurt dışından ülkeye gelmiş olan yabancı uyruklu ailelerin çabaları ile futbol, tenis ve basketbol gibi spor dallarında faaliyetler gerçekleştirilmeye başlandığı görülmektedir (Atabeyoğlu, 1985: 1475 -1476). Osmanlı Devleti’nde ilk kez Batılı anlamda spor faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi amacıyla 1872 yılında spor kulübü (The Imperid Yatching and Boating Club) kurulmuştur (Kahraman, 1995: 638). Tanzimat’la beraber ortaya çıkan ve bizim de araştırma konumuz olan önemli bir gelişme de ilk kulüpleşme çalışmalarının yabancılar tarafından gerçekleştirilmeye başlandığının net olarak görülmesidir. (Atabeyoğlu, 1985:1475).

İzmir’de ilk futbol kulübü 1894 yılında İngilizler tarafından kurulmuş ve adı «Football Club Smyrna” olmuştur. İstanbul’da futbol oynanmaya başlanması ise ancak 1895 yılında Kadıköy ve Moda’da olmuştur. İzmir’den İstanbul’a göçen İngilizler burada futbol oynamışlardır. Buradaki Rumlar da futbola merak salmışlardır ve futbol İstanbul’da çok büyük bir hızla yayılmıştır.

Cumhuriyet ve Sonrası Spor

Cumhuriyet devrinden önce Türkiye’de spor özel teşebbüslerce yapılmıştır. Ancak büyük şehirlerde özellikle İstanbul’da birkaç spor kulübünün kendi aralarında yaptıkları ve ara sıra Avrupa’dan getirttikleri ekiplerle futbol maçları yapmaları şeklinde teşkilatlanma sürdürülmüştür. Futbolun yanında güreş, eskrim, tenis, yüzme, bisiklet, hokey faaliyetleri de ferdi yapılmıştır. Sporun belli bir merkeze bağlanması ve muhtelif spor dallarının federasyonlar altında toplanması ve memleket içinde spor bölgeleri teşkili ile bir çalışma mekanizması kurulması Cumhuriyet’in emridir (Tayga, 1990; 162).

Cumhuriyet’ten önce harplerin olması ve Osmanlı’nın yıpranma yılları dolayısıyla halkın sporla uğraşması güçleşmiştir. Cumhuriyet’in ilanı ile beraber, bu tür olayların tekrar zuhuruna engel olabilecek her türlü muhtemel ve mümkün tedbirler alınmalıydı. Bunun en önemlisi de eğitimdi. Beden eğitimi de eğitimin bir koluydu. Bu sebeplerden dolayı Cumhuriyet sporlarında halkın spora yöneltilmesi amaçlanmıştır.

Bu sebeplerin doğrultusunda ilk teşkilatlanma TİCİ (Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı) olarak 22 Mayıs 1922’de, 21 spor kulübünce kurulmuştur.

TİCİ, Türkiye’nin spordaki örgütlenmesine önemli ölçüde damgasını vurmuştur. Sporumuzun kökü durumundaki TİCİ, kuruluş amacını şöyle belirtmiştir; “Sağlıklı bir kuşak yetiştirmek, bu sağlıklı kuşakla, Türk ırkını temsil etmek her sınıf halkı ilgilendiren beden eğitimi ve sporu yaygınlaştırmak, ulusun bireylerini küçük yaştan itibaren örgütlenmeye ve birlikte hareket ettirmeye alıştırmak, gençleri içki, kumar ve benzeri kötü alışkanlıklardan uzak tutmak, sağlam ve becerikli kişiler yetiştirerek askeri kuruluşların görevlerini kolaylaştırmak, spor etkinlikleri yolu ile gençlere melekelerini sürdürmek, spor yarışmaları düzenlemek, yönetmek, sporumuzu uluslararası alanda temsil etmek.” TİCİ, ulusumuz içinde filizlenen en büyük spor örgütü olmasına karşın, kulüpler arasındaki gereksiz çekişmeler sebebiyle uzun ömürlü olmadı. TİCİ Genel Kurulu, devletin yönetiminde sporun daha iyiye gideceğine inandırıldı. 18-19 Şubat 1936 günlerinde toplanan 8. Genel Kurulu’nda TİCİ kapandı ve yerine Türk Spor Kurumu kuruldu.

Türk Spor Kurumu dönemi, devletin spora ağırlığını koymaya başladığı ve sonuçlara da el koyduğu dönemdir (Yorulmazlar, 1994:41-42).

1899 yılında çoğunlukla Galatasaraylı gençlerden oluşan “Black - Stocking Football Clup - Siyah çoraplar futbol kulübü” kurulmuştur (Yıldız, 1979:273).

Beykoz Tarihi ve Spor

İstanbul’un incisi Beykoz çok uzun bir tarihsel geçmişe sırtını dayamaktadır. Beykoz’un tarihine ilişkin olarak bilinen en eski tarih M.Ö. 900’lerdir. Bu dönemde deniz yoluyla gelip Beykoz’u kendilerine yurt edinen Traklar, Beykoz’da yerleştiği bilinen ilk halk olarak karşımıza çıkar.

İstanbul’un Fatih Sultan Mehmed tarafından fethinden 51 yıl önce, Beykoz

(Amikos) Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisine dâhil edilir. Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına dâhil edilen kentin adı bundan böyle Amikos değil, Beykoz'dur.

Muhteşem dereleri, birbirinden güzel mesire yerleri, bereketli toprakları, cömert denizi ve aynı zamanda geniş bir av sahası da olan yemyeşil ormanlarıyla bir masal kentini andıran Beykoz, Osmanlı Devleti tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Osmanlı tarihinin en önemli seyyahlarından olan Evliya Çelebi, Beykoz'u şu satırlarla anlatır: "(...) lebi deryadan bağlar kenarından gitmek üzere Servi Burnu'nun üç bin adım güney tarafında, bir liman-ı âzimin kenarındadır. Sekiz yüz haneli, bağ ve bahçeli, mamur bir kasabadır. Camii, mescidi, hamamı, sibyan mektebi, küçük sokakları, ağaçlarla müzeyyen çarşı ve pazarı vardır. Çarşı ve pazarı çok bakımlıdır. Halkı bahçıvan, oduncu ve balıkçıdır. Ab-ı havası nefistir. İskelesinde bir kılıç balığı dalyanı vardır. Beş altı gemi direğini birbirine bağlayıp denize dikmişlerdir. Karadeniz tarafından kılıçbalıkları geldiğinde direğin tepesindeki âdemler ellerindeki taşları kılıç balıklarının arkasına doğru atınca balıklar emin yerdir diye liman ağzına doğru girer. Burada ağlara takıldıklarında balıkçılar kayıklarla kılıç balıklarına yanaşıp kargı ve tokmaklarla bunları avlarlar. Buradan içeride Akbaba, Sultan, Ali Bahadır, Dere-seki, Alemdağ, Koyun Korusu, Yuşa Nebi mesireleri vardır². Diyerek Beykoz'u güzelce tarif etmiştir.

Beykoz'un spor tarihine genel anlamda baktığımızda geniş kapsamlı yazılı kaynak olmadığı görülmektedir. Çok az da olsa bazı yazılı kaynaklardan görülen Beykoz da avcılık sporunun çok eski tarihi olduğu bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Beykoz'un ormanlık alanlarının Osmanlı yönetici sınıfının avlanma yeri olarak tayin edilmiş bölgeler olması, halktan birilerinin avlanmasının yasaklanmış olduğu bilinmektedir. Beykoz'un gözdesi köşklerinin bu bölgede ortaya çıkışları doğrudan bu av merakıyla bağlantılı bir gelişmedir. Zamanla padişahların ve önde gelen saray erkânının konaklayabilmesi için birbirinden güzel av köşkleri inşa edilmiş olması Beykoz'da avcılık sporunun oldukça eski olduğunu göstermektedir³.

Beykoz spor faaliyetleri açısından Osmanlı dönemi ile başlayan önemli bir merkez haline bürünmüştür. Özellikle klasik dönemde atıcılık ve avcılık sporunun yaygınlaşarak yapıldığı; Tanzimat Dönemi ile Beykoz'un bu özelliğinin devam ettiği ve Beykoz Çayırı gibi Sultaniye, Küçüksu ve Çubuklu Çayırında askeri ve sivil okulların, spor cemiyetlerinin spor gösterilerini yaptığı, yağlı güreşlerin düzenlendiği görülmekteydi. Çevrede kurulan lunapark türü eğlence mekânları ile daha da bir cazibe merkezi olurdu. Beykoz'da yapılan ilk sporlara bakıldığında, öncelikle jimnastik ile başlayan süreç ardından futbol, basketbol ve atletizm ile devam etmiş, daha sonraki yıllarda ise su sporlarının önemli yansımaları görülmüştür. Yüzme ve kürek dallarında ise zirveye çıkmış bir ilçe görünümü hâkim olmuştur. Bunların dışında boks ve eskrim sporlarının da yapılmakta olduğu görülmüştür⁴.

Beykoz ilçesinde kurulan ilk kulüpler Beykoz Spor Kulübü (1908) ile Anadolu Hisarı İdman Yurdu spor (1912) kulüpleridir. Bu kulüplerin kuruluş tarihi

Türkiye'deki kulüpleşme çabalarının ortaya çıktığı Osmanlı döneminin son dönemlerine rastlamaktadır. Dünya'da ilk kurulan futbol kulübü İngiltere'de Sheffield FC 1857 yılında kurulmuştur. Sheffield FC'nü 1862 yılına kadar kurulan 15 kulüp izlemiştir. Genel anlamda da baktığımızda sahil şeridi çevresinde kurulan (Beykoz, Anadolu Hisarı İdman Yurdu, Beylerbeyi, Anadolu Spor Kulübü, Moda Spor, Kadıköy, Fenerbahçe, Kasımpaşa, Eyüp, Sarıyer gibi...) kulüplerin çokluğu ve bir biri ardına kurulmaları net bir şekilde görülmekle beraber Beykoz ilçesinde bu dönemlerde iki tane kulüp kurulmuş olması Beykoz'da kulüpleşme çabaları açısından oldukça önemli bir atılımdır.

Geç Osmanlı Döneminde Beykoz'da Kulüp Yapılanmaları

Beykoz Spor Kulübü (1908)

İlk olarak Ahmet Midhat Efendi'nin meşhur kırmızı yalısında bir akşam üstü bir araya gelen eczacı merhum Ferit Er İnal, Nedim Ulbatur, Nizamettin Bey ve Ahmed Cevdedi Bey dost meclisinde kulüp kurmak için önemli bir karar almışlardır. Daha sonra resmi olarak 28 Eylül 1908 yılında Ahmet Midhat Efendi'nin öncülüğü ile kurulan Beykoz İttihat ve Teavün Cemiyeti içindeki Mümaserat-ı Bedeniye Şubesi, 1911 yılında, Beykoz Şark İdman Yurdu adıyla spor faaliyetlerini genişletmiştir. O sıralarda Beykoz'da ortaya çıkan Beykoz Zindeler İdman Yurdu ile birleşen kulüp (1921), yine sarı-siyah renkler altında, Beykoz Zindeler Yurdu adıyla yoluna devam etmiştir. Beykoz Çayırı, başarılı bir futbol hayatını uzun yıllar sürdüren kulübe futbolcu yetiştiren doğal bir mekân olmuştur (Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları 5, İstanbul: Kasım 2007 s.9).

Kulübün kuruluş felsefesi; gençlere nezih bir kültürel ve toplumsal çevre oluşturmak, onları anlamsız ve yararsız işlerden alıkoymak ve de Beykoz ve çevresinde sosyal ve kültürel etkinliklerde bulunmak amaçları çerçevesinde şekillenmiştir. Dönemin gençlerinin katılımı ile kulübe bir spor kolu ilave edilmiş ve 1917 yılında Beykoz'da ilk kez bir futbol takımı kurulmuş ve futbol oynamaya başlanmıştır. Bu tarih, Türk ve Dünya futbol tarihi söz konusu olduğunda da erken sayılabilecek bir tarihtir. Beykoz Spor Kulübü Atatürk Kupası'nın da sahibidir. Kulübün kısa sürede gelişmesinde, güçlenmesinde ve tanınmasında dönemin ünlü futbolcusu " İbrahim Kelle", yalnızca futbolculuk yaptığı dönemlerde değil, aktif futbol yaşamını sona erdirip kulüp başkanlığı yaptığı dönemlerde de Beykoz Spor Kulübü'ne hizmet etmiştir. Kurulduğu tarihten bu yana, Beykoz Spor Kulübü Türk futbol yaşamında hatırı sayılır futbolcular, değerli sporcular yetiştirmiştir. Beykoz Spor Kulübü futbol takımı tam 45 yıl birinci ligde oynamış, 1966 yılında ikinci lige düşmüştür. Beykoz Spor Kulübü futbol takımı eski parlak günlerini artık o yıllardan sonra bir daha yakalayamamıştır⁵ Beykoz Spor Kulübü'nün diğer bir özelliği ise, Türk spor tarihinde ilk olarak bir yelken ve kürek takımı kurmuş olması ve bu dalda çok önemli başarılar imza atmış olmasıdır. Beykoz Spor Kulübü'nün basketbol takımı da dönem dönem önemli başarılar imza atmıştır. Takım, 1949 yılında Türkiye şampiyonu olmuştur. Kulüp hali hazırda her dalda elde ettiği başarıları ile birçok kupayı müzesine katmıştır (Özdemir. 2009: 13-14). Beykoz 1908 spor kulübünün en son yönetim kurulu başkanlığını Zeki Aksu yürütmektedir.

Anadoluhisarı Spor Kulübü (1913)

Anadolu Hisarı; İstanbul'un Anadolu Hisarı semtinde, Göksu Deresi'nin İstanbul Boğazı'na döküldüğü yerdedir. 1395'te Yıldırım Bayezid tarafından, İstanbul'un İkinci Osmanlı kuşatmasına hazırlığının bir parçası olarak yaptırılmıştır. Anadolu Hisarı, 7.000 metrekarelik bir alan üzerine, Boğazın en dar noktası olan 660 metre mesafedeki bölgesine inşa edilmiştir. Anadolu Hisarı, İstanbul'un fethinden sonra askeri önemini yitirmiş, çevresi zamanla bir yerleşim bölgesi durumuna gelmiştir. Bugün bazı bölümleri yıkık olan Anadolu Hisarı'nın ortasından yol geçmektedir⁶.

İkinci meşrutiyet yıllarına doğru bir tarafta imparatorluktaki bir türlü baş edilemeyen ekonomik çöküntü, diğer tarafta Osmanlı topraklarındaki zengin doğal kaynaklara göz diken batılı ülkeler arasındaki paylaşım rekabeti bu ülkeleri giderek kendi aralarında birinci Dünya Savaşı'na doğru sürüklemekte bu nedenlerle ülkenin semalarını kara bulutlar kaplamaktadır. Vahim geleceği gören aydın kesim spor kulüpleri aracılığı ile halk örgütlenmesine doğru gelişim göstermektedirler. Osmanlı İmparatorluğu'nun kozmopolit yapısına karşılık Türkçülük cereyanları esmeye başladı. Ülkenin genel şartları gereği Fenerbahçe Spor Kulübü ile birlikte Kadıköy İttihat ve Spor Kulübü, Anadolu İdman Yurdu gibi Türk futbol takımlarının kuruldukları görülmektedir. İkinci Meşrutiyet'in ilanını takip eden süreçte halk örgütlenmesi ihtiyacı ile aydın kesimin desteği ile 1 Nisan 1913 yılında Anadolu Hisarı İdman Yurdu Spor Kulübü kuruldu. Küçüküsu Göksu deresi ağzında bulunan ahşap bina idare merkezi oldu. Forma rengi sonbahar dönemlerinde yeşil çimenler üzerine serpilmiş sarı renkli çınar yapraklarının doğasından ilham alarak (Sarı-Yeşil) renk kabullenilmiş ve semt halkı tarafından aşk derecesinde benimsenmiştir.

Bu tarihten itibaren Tarihi Küçüküsu Mesire Yeri; Anadolu Hisarı İdman Yurdu Spor Kulübü aracılığı ile çok sayıdaki gençlik kesimine spor hizmetleri sunulmasında zemin teşkil etmeye başladı. Anadolu Hisarı halkının semt sevgisi ile bütünleşen sosyal toplum oluşmasında bayraklaştı (Kazancıbaşı, 2004).

Anadolu Hisarı İdman Yurdu'nun ilk kurucu idare heyeti reis Sudi Bey; Lazistan mebusu –Anadoluhisarı Nişantaşı sakini tüccar ve komisyoncu; Katip Mehmet Saidi Bey, İdman gazetesi mesulü müdürü; Anadolu Hisarı sakini, muhasebeci Saip Servet Tuna; Müdafa'î Millîye Hey'eti Tahririye Müdürü Yeniköy'de Molla Çelebi mahallesi sakini; kurucu üyeler, Cemil bey; Diyarbakır'da Ağır Ceza Reisi-Müdafa'î Millîye İdare Heyet-i Tahririye Müdürü ve Donanma Derneği Üyesi Anadolu Hisarı Setüstü sakini, Abdurrahman Robenson Bey ve Ahmet Robenson Bey; jimnastik muallimleri Anadolu Hisarı sakinleridir. O dönemlerdeki vahim geleceği gören aydın kesimin, spor kulüpleri aracılığı ile halk örgütlenmesine gittiğini ve fikri kapsamda Anadolu Hisarı Spor Kulübü'nü kurduklarını görmekteyiz. Anadolu Hisarı İdman Yurdu'nun kurulduğu ilk yıllarından itibaren merkez idare binası, Göksu Deresi ağzındaki otantik özellikli ahşap binadır. Cumhuriyet döneminin yakın tarihlerine kadar İdman Yurdu kullanımında ise de, sonradan PTT dinlenme mensupları lokali olmuş ve 2005 yılından itibaren de "Kıyı Emniyeti Gemi Kurtarma İşletmeleri Genel Müdürlüğü" kullanımına geçmiştir

Anadoluhisarı İdman Yurdu Gençlik ve Spor Kulübü'nün rengi sarı yeşildir. İlk kurulduğu Osmanlı dönemlerinde bu rengin sonbaharlarda zümrüt gibi yemyeşil çimenler üzerine sararmış yaprakların dökülerek oluşturduğu harikulade tabiat dekorundan alındığını yazılı kaynaklardan öğrenmekteyiz. Anadolu Hisarı İdman Yurdu Gençlik ve Spor Kulübü, "profesyonel milli" ligin uygulanmaya başlamasından önceki dönemlerde, Fenerbahçe, Galatasaray, Beşiktaş gibi büyük kulüpler ile birlikte ve çok başarılı bir grafik çizmek suretiyle birinci kümede yer almakta idi. Ancak profesyonel ligin ve şartlarının ağırlığını hesap ederek başlangıçta amatörlüğü tercih etmek suretiyle kendi isteği ile üç büyüklerin gurubundan kopmaya razı oldu. Mütevazı ölçüler içerisinde kalmak kaydıyla semt gençliğine sportif eğitsel hizmetler vermeyi tercih etti.⁷

1913 yılında kurulmuş olup sinesinde yetiştirmiş olduğu sporcu evlatlarını istiklal savaşında şehit vermiş tarihsel geçmişli şanlı bir spor yuvasıdır. İlk fahri başkan Osmanlı dönem sadrazamlarından Talat Paşa'dır.

Kurulduğu tarihten itibaren denizcilik, hokey, eskrim, modern jimnastik, futbol, voleybol, basketbol, bisiklet ve kürek gibi spor dallarında kitleleri etkileyici faaliyetler göstermiştir. Kurulduğu günden günümüze birçok değerli başkanın hizmet ettiği Anadolu Hisarı İdman Yurdu'nda Fahri Başkan Sadrazam Talat Paşa, Onursal Başkan Cahit Kocaömer olmuştur. Şu anki kulüp başkanı ise Cenk Nur'dur.

Cumhuriyet Sonrası Beykoz'da Kurulan Kulüpler (1923-1980)

Kuruluş tarihi itibari ile baktığımızda Paşabahçe Spor Kulübü (1950), Kanlıca Spor Kulübü (1956), Beykoz Avcılar ve Atıcılar Spor Kulübü Derneği (1970) ve Çubuklu Spor Kulübü (1976) olarak resmiyet kazanmışlardır. Genel olarak baktığımızda ise gayri-federe olarak bazılarının kuruluşlarının daha eski yıllara dayandığını da söyleye biliriz.

Paşabahçe Spor Kulübü (1952)

Federe olmadan önce Paşabahçe çevre semtlerde düzenlenen futbol müsabakaları ve turnuvalara katılırdı. Paşabahçe'de ilk zamanlarda semt içinde kurulan takımların maçları oynanırdı. Fakat en çok Çubuklu Kulübü ile yazlık maçlar yapılırdı. Paşabahçe Çubuklu Çayırı'na gidip Çubuklu semti ile maçlar yapardı.

Çevrede o dönemin büyük futbolcularından Fenerbahçeli Mehmet Ali Has, Şeref Has, Beykoz santraforu Şahap, Galatasaraylı Çapa Mehmet, Rıdvan gibi sporcular etkinliklere katılırdı ve halkın ilgisini çekerlerdi⁸.

Çevre semtlerde futbolun oynanması ve yaygınlaşması ile Paşabahçe'de de futbol oynanmaya başlanmıştır. Hıdiv Kasrı'na ve Beykoz Sarayı'na gelen İngilizler sarayda görev yapan Türklerle futbol oynamıştır. Ayrıca, saray görevlilerinin çocukları ile İngiliz ziyaretçilerin çocukları da beraber futbol oynamışlardır. Kelle İbrahim de saray görevlisinin çocuğu olarak bu sporu İngiliz ailelerinin çocuklarından öğrendiğini ve bu sayede futbolun çevrede oynanmaya başladığını kendi ağzından beyan etmiştir.

1930 ve 1950 yılları arasında Paşabahçe İlköğretim Okulu'nun karşısında futbol oynanırdı. Bu alana Mektep Çayırı denilirdi. Semt sakinlerinin kurduğu takımlar arasında maçlar yapılırdı. Ayrıca sekizli turnuvalar düzenlenirdi. Paşabahçe semtinin takımları Mektep Çayırı Spor, Gençlergücü, Kardeşgücü gibi takımlardı. Mektep Çayırı'ndaki sahanın kaleleri tahtadan, taştan yapılırdı. O zamanın topları da ağızla şişirilen toplardı. Ayrıca Paşabahçe'de gençler turnuvası yapılırdı. Tüm boğazdaki takımlar bu turnuvaya iştirak ederdi. Turnuvalarda mahallenin büyükleri hakem olurdu.

Şu anki Şişecam fabrikasının kristal bölümü 1945-1950 yılları arasında bostandı. Bu bostana Foti'nin bahçesi denirdi. Foti burada hayvanlarını otlatırdı. Bir gün kulübün kurucularından Cudi Baklavacı Foti'ye sorar; 'sen ne kadara kiralyorsun burayı' der. Foti'de Rum şivesiyle ' üç ay hayvanlarımı otlatıyorum burada' der. Cudi Baklavacı da 'burayı biz kiralayalım sen de üç ay hayvanlarını otlat' der. İlk sene Foti hayvanlarını otlatır. Fakat top oynanan sahada ot kalmayacağını hesap edememiştir. Daha sonra saha tamamen Paşabahçe Spor Kulübü'ne kalır. Bu alanı Şişecam fabrikası satın alır. Paşabahçe Spor Kulübü de Bezmi Âlem Valide Sultan Vakfyesi'ne ait bugünkü futbol maçlarının yapıldığı çayırı kiralar. İlerleyen dönemlerde Şişecam fabrikasının desteğiyle Şahap Kocatopçu tarafından bu alan stad yapılır⁹.

Paşabahçe kulüp binası ilk olarak 1950 yılında İskele Caddesi'nde açılmıştır. Sonra Pazar Sokağı'na taşınan kulüp binası, son olarak şu anki yeri olan tarihi Sultaniye Çayırı karşısındaki Vakıflar İdaresi'ne ait arazi üzerine kurulmuştur. Bu aşamalarda geçici başkan Cudi Baklavacı ve kurucu üyeler Halil Aral, Ziya Vardarlı, Seyfettin Ergin, Rahmi Özcan, Raif Ergün'ün büyük katkıları olmuştur. Paşabahçe Spor Kulübü semtinin adını duyurmak, Paşabahçe'de yaşayan gençlerin spora yönelmesini sağlamak, yapılan etkinlikleri resmiyete geçirmek, centilmenlik ve spor ahlakı ile Türk sporuna hizmet etmek amacıyla kurulmuştur¹⁰.

Resmi olarak tescil edildikten sonra (1952), Başkan: Hayri Turan, Yönetim Kurulu: Bahattin Şişman, Sadık Ofluoğlu, Orhan Okay, Kasım Ergör, Aristo Zikopolos olarak belirlenmiştir.

Paşabahçe Spor Kulübü o dönem itibariyle iyi bir kulüp olan ve semt sakinlerinin sempati duyduğu Karşıyaka Spor Kulübü'nün renkleri olan yeşil-kırmızı renkleri forma renkleri olarak 1952 yılında Cudi Baklavacı ve kulübün kurucu üyeleri tarafından tescil ettirmiştir. Paşabahçe Spor Kulübü'nden yetişen birçok oyuncu üst liglerde semti ve Beykoz'u temsil etmiştir. Kulübün futboldaki başarılarının yanında 1990'lı yıllarda basketbolda da 1. ligde başarılı dönemler geçirilmiştir. Bunun yanında voleybol ve atletizm dallarında da dönem dönem müsabakalara katılmışlardır. Şu anki kulüp başkanlığını ise kulübün eski sporcularından Coşkun Okur yürütmektedir.

Kanlıca Spor Kulübü (1956)

Kanlıcanın gençleri şirin bir Boğaziçi köyü olan Kanlıca'da spora 1900'lü yılların başından itibaren oldukça önem vermişlerdir. Kanlıca'da o dönemlerde bile futbolun yanında, sporla ilgilenen gençler vardı. Kanlıca Kulübü'nün ta-

rihi 20. yy'ın ilk çeyreğine kadar uzanmaktadır. Kanlıca'nın sporla uğraşan kesimi, kulübün gayri federe kuruluşunu 1925-1926 olarak kabul ederler (Ramazanoğlu, 2018:579).

Kanlıca'da sporseverler, 29 Nisan 1936 yılında Kanlıca Halk Parti Ocağı'na 32 imza ile verdikleri dilekçe ile spor şubesinin teşkilini isterler. Kayıt defterinde, 29-4-936 tarihte bu talep görülmektedir. Ancak kanundan gelen yazıda köyde saha olmaması sebebi ile bu başvuru kabul edilmemiştir.

Kulübün 1956 yılındaki kurucu başkanı Erol Simavi olurken, kurucu üyeler; Fuat Ramazanoğlu, Özer Nişancıoğlu, Fethi Erduran, İsmet Toker, Şefik Başer ve Şefkati Toprak'dan oluşmaktadır. Kanlıca Kulübü'nün kuruluşundaki ilk kulüp merkezi Fuat Ramazanoğlu yalıdır. Daha sonra şu anki Erol Simavi tarafından yaptırılan vakıf binasındaki lokale taşınmadan öncece bir süreliğine o binanın arka tarafında köşedeki bir dükkânı kulüp lokali olarak kullanmışlardır.

Kanlıca Kulübü'nün Erol Simavi ile şaşalı bir dönem geçirdiği yıllarda, takımın çoğunun yabancıardan oluşmasından rahatsız olan Kanlıca'nın gençleri aralarında para toplayıp ve semtte dondurma satıp kazandıkları paralarla yaptırıldıkları yıldızlı formalarla ve aldıkları malzemelerle Öz Kanlıca takımını kurarlar. Bu takımla birçok takımı hatta Erol Simavi'nin takımını dahi yenerler (Ramazanoğlu, 2018:586).

Kanlıca Kulübü'nden Coşkun Özarı, Güngör Sürel, Savaş Şakar gibi birçok üst düzey oyuncu yetişmiştir. Erol Simavi'nin desteklediği kulüp üst ligde oynamasa da kulüp yapısı ve maddi durumun düzenli olmasından dolayı herkesin oynamak istediği bir kulüp olmuştur. Kulüp 1960'lı yıllardaki bu başarılarını ne yazık ki sonraki yıllarda devam ettirememiştir. 1999 yılında askeri güvenlik sebebi ile kulübün sahası da ellinden alınınca kulüp yıllarca gençlere spor yaptırabilmek için çaba sarf etmiştir. Günümüzde o saha tekrar semte kazandırılması sebebi ile tekrar bir koşuşturmanın olduğu ve spor yapmak isteyen gençlerin heveslendiği görülmektedir. Şu anda kulüp bünyesinde yapılan branşlar ise; futbol, hentbol, atletizm, tenis, voleybol ve tekvando'dur. Ayrıca kulübün forma rengi Türk bayrağının renginden esinlenerek Kırmızı-Beyaz olarak ilk zamanlardan itibaren semtin gençlerince kabul edilmiştir. Kulübün şu anki başkanlığını ise Ali Esat Yaşar yürütmektedir.¹¹

Beykoz Avcılar ve Atıcılar Spor Kulübü Derneği (1970)

Beykoz Avcılar ve Atıcılar Spor Kulübü Derneği 1970 yılında Beykoz'un eski ailelerinden birisinin çocuğu olan Mehmet Başlantı ve arkadaşları tarafından kurulmuştur. Beykoz'un avcılık tarihinin çok eski olmasına rağmen böyle bir oluşumun oldukça geç bir zamana tekabül etmesi de aslında düşündürücüdür. Amaçları düzenli ve organize bir şekilde avcılık sporunu yapmak olan birliktelik daha sonraki zamanlarda bir poligon kurarak atıcılık sporunu da yapmıştır. Şu anki başkanlığını Ömer Tonyalı yapmaktadır.

Çubuklu Spor Kulübü (1976)

Federe olmadan önce, Çubuklu'da Çubuklu semti dışındaki takımlar Çubuklu semtine gelerek her kategoride takım kurarak minik takım, genç takım A takım ve eski sporcular kategorileri ile Çubuklu Takımı karşı oynardı. Maçlar Çubuklu'daki doğal çim sahada oynanırdı. Misafir takımların aileleri piknik yapar (bugünkü Marina'nın olduğu yer), sosyal bir beraberlik sağlanırdı. Dönemin birçok büyük futbolcusu Çubuklu sahasındaki etkinliklere katılırlardı. Pazar günleri 5000'den fazla seyirci maçları takip eder Çubuklu mesire alanı gibi olurdu.

Hasan Böke ile Rıza Beyler 1921 yıllarında Galatasaray Lisesi'nin ilk sınıfına yazılmışlardı. Bu okulda yatılı olarak kalıyorlar ve perşembe günleri izinli olarak Çubuklu 'ya geliyorlardı. Cuma günü akşamı tekrar okula geri dönüyorlardı. Hasan Böke ve Rıza Bey okulda beden eğitimi dersi hocasından öğrendikleri ve okulda oynadıkları futbol oyununu izin günlerinde Çubuklu'da mahalle arkadaşlarıyla oynuyorlar ve Çubuklu ilk olarak onların sayesinde futbolla tanışıyorlardı.

Hasan Böke ve Rıza Bey'in Çubuklu'ya getirdiği futbol oyununu ilk oynayan kişiler olan Ali Bey, Yusuf Bey, Vasfi Bey, Mehmet İşal, Halit İşal, Haldun Irmak, Sadun Irmak, Haydar Bey, Mehmetali, Münüp ve lider konumunda Murat Bey 1933 yılında semt takımını kurmuşlardır. Bunların ilk futbol oynadığı alan Necip Paşa Bağı olmuştur. İlk yıllarda Çubuklu'da futbol Hasan Böke ile Rıza Bey'in Galatasaray Lisesi'nden getirdikleri futbol topuyla oynanmıştır. İlk kulüp binası olarak da şu anki parkın içerisindeki Merhum Hayaloğlu'nun atölyesi kullanılmıştır. Yine, merhum İbrahim Kayacı'nın bize yazılı olarak aktardığı; "1949-1950 yılında amatör olarak iki ayrı takım halinde Halk Parti (HP) ve Demokrat Parti (DP) ismiyle faaliyet göstermeye başladık. Bu çok uzun sürmedi birleşme kararı alarak DP logosu ve forması ile maçlar yaptık. Kısa bir süre sonra Çubuklu Gençlik ve Spor Kulübü olarak devam ettik" diye anlatmıştır¹².

Şu anki futbol sahasının yanından geçen yolun yapımını müteahhit taşeronu (Koçora İbrahim'in amcası) vermiştir. Bunlar da yolu yaparken sahanın zeminini de düzeltmişlerdir. Burası Rumların mülkiyetinde gözüktüğü için Murat Tok ilk iki sene burasını yıllık elli liraya kiralamıştır. Üçüncü sene ise buraya bir bayrak direği de dikilerek burası Cumhuriyet meydanıdır denilerek sahaya el konulmuştur. Beykoz'da ilk kurulan futbol sahası Beykoz Sahası, daha sonra Anadolu Hisarı, üçüncü olarak da Çubuklu Sahası'dır (Yorulmazlar, 2010: 18-19).

Hasan Böke ve Mehmet İşal tarafından ilk forma rengi kurşuni-kırmızı olarak tespit edilmiştir. Ama kısa bir süre sonra bu rengin yerini sarı-mor almıştır. İlk formalar krepon denilen ucuz bir kumaştan evlerde diktirilmiştir. Şortlar ise düz beyaz olarak diktirilmiştir. Forma renkleri, Fiorentina takımının İstanbul'da oynadığı maçta giydiği formadan esinlenerek İbrahim Kayacı 1950 yılında mor-sarı olarak tescil ettirilmiştir. Şu anki sahanın kenarında ilk kulüp binası 1968 yılında inşa ettirilmiştir (Yorulmazlar, 2010: 18-19).

Çubuklu Spor Kulübü Süleymaniye Sirkeci Spor'un şubesi yapılmaya çalışılmış, ama bu girişim başarılı olmamıştır. İlerleyen yıllarda ise Çubuklu Petrol Ofisi ana bayii olduğu için petrol ofisine bağlı bir federe kulüp olması istenmiş

yine halk buna da karşı çıkmıştır¹³.

Çubuklu semtinin adını duyurmak amacıyla, Çubuklu'da yaşayan gençlerin spora yönelmesini sağlamak ve sosyal etkinlik yaratmak amacıyla 1976 yılında resmi olarak tescil ettirilmiştir. Kamil Yorulmazlar başkanlığında Hilmi Yaşaroğlu, Osman Türkyaşar, Adnan Çölkesen, Edin İşgören, Zafer Giray, Mustafa Türkmen tarafından kulüp kurulmuştur. Uzun yıllar amatör ligin köklü takımı olan ve gayri resmi yıllardan itibaren büyük takımlara ve milli takım düzeyinde oyuncularını bünyesinden çıkartmışlardır. Kulübün şu anki başkanlığını ise Coşkun Tosun yürütmektedir.

1980'den Günümüze Beykoz'da Kurulan Kulüpler

1980 yılında itibaren Beykoz sınırları içerisinde kurulan kulüplerin tarihi, kurucu başkanları ve yaptıkları spor faaliyetlerine yaptığım araştırma sayesinde kuruluş tarihine göre kısaca değineceğim.

Ortaçeşme Spor Kulübü (1986): Kurucu başkanı Nadir Karadağ'dır. Gayri-federe olarak aslında (1966) yılında faaliyete geçen kulübün ilk başkanı Celal Nuri Karamanoğlu iken, Selahattin Demir de bu yıllarda kulübün kurulması için destek olanlardan idi. İlk kulüp binası merkez caminin karşısındaki muhtarlık binasının yanındaki bir bina iken zamanla saha ve kulüp bugünkü yerine taşınarak devam etmiştir.

Kavacak Spor Kulübü (1984): Kurucu başkanı Yusuf Topraklı'dır. Futbol, atletizm, badminton dalında faaliyet göstermektedir.

Çiğdem Spor Kulübü (1986): Kurucu başkanı Faruk Demir'dir. Futbol dalında faaliyet göstermektedir.

Beykoz Elmalı Spor Kulübü (1987): Kurucu başkanı Nazip Şahin'dir. Futbol ve tekvando dalında faaliyet göstermektedir.

Karağöz Sırtı Mesudiye Spor (İstanbul Mesudiye Spor Kulübü) (1987): Kurucu başkanı Mustafa Sarıkaya'dır. Futbol-basketbol dalında faaliyet göstermektedir.

Tokatköy Spor Kulübü (1987): Kurucu başkanı İlyas Yılmazlar'dır. Futbol ve tekvando dalında faaliyet göstermektedir.

Gümüşsuyu Spor Kulübü (1988): Kurucu başkanı Aziz Özcan'dır, Futbol ve Basketbol dalında faaliyet göstermektedir.

Soğuksu Spor Kulübü (1988): Kurucu başkanı Coşkun Karadeniz'dir. Futbol dalında faaliyet göstermektedir.

Çavuşbaşı Spor Kulübü (1995): Kurucu başkanı Hüseyin Öztürk'tür. Futbol dalında faaliyet göstermektedir.

Beykoz Yenimahalle Spor (1997): Kurucu başkanı Mustafa Aydın'dır. Futbol, basketbol, voleybol ve atletizm dalında faaliyet göstermektedir.

İstanbul TED Kolejliler Spor Kulübü (2000): Kurucu başkanı Suat Ballar, ilk başkan ise Filiz Önder'dir. Futbol, basketbol, voleybol, tenis, judo okçuluk ve

atletizm dallarında faaliyet göstermektedir.

Marmara Üniversitesi Spor Kulübü (2003): Kurucu başkanı Prof. Dr. Sami Mengütay'dır. Hentbol, futbol, voleybol, judo, senkronize yüzme, tekwando, kürek ve kano olmak üzere toplam 8 dalda faaliyet göstermektedir.

Beykoz Belediyesi Spor Kulübü (2006): Kurucu başkanı Muharrem Ergül'dür. Hentbol-Basketbol-Voleybol dalında faaliyet göstermektedir.

Riva Spor Kulübü (2010): Kurucu başkanı Mahmut Akyıldız'dır. Futbol dalında faaliyet göstermektedir.

Beykoz Akbaba Spor Kulübü (2010): Kurucu başkanı Yüksel Kılıç'tır. Futbol, basketbol ve atletizm dalında faaliyet göstermektedir.

Beykoz Tenis Spor Kulübü (2010): Kurucu başkanı Levent Günaydın'dır. Tenis dalında faaliyet göstermektedir.

Deniz İşletmeleri Spor Kulübü (2010): Kurucu başkanı Kenan Öner'dir. Futbol ve kürek dalında faaliyet göstermektedir.

Beykoz Kick Boks Fitness Spor Kulübü (2010): Kurucu başkanı Bahattin Yücel'dir. Kick boks, kafes güreşi-tekwando ve fitness dalında faaliyet göstermektedir.

Anadolu Kavağı Spor Kulübü (2012): Kurucu başkanı Serdar Lüleburgaz'dır. Futbol ve basketbol dalında faaliyet göstermektedir.

Rüzgarlıbahçe İdman Yurdu Spor Kulübü (2012): Kurucu başkanı Fatih Aydın'dır. Erkek-Kadın futbolunda faaliyet göstermektedir.

Örnek Köyü Spor Kulübü (2012): Kurucu başkanı İbrahim Güney'dir. Futbol dalında faaliyet göstermektedir.

Beykoz Göllü Köyü Spor Kulübü (2012): Kurucu başkanı Haluk Kayacan'dır. Futbol dalında faaliyet göstermektedir.

Beykoz Kartalları Spor Kulübü (2014): Kurucu başkanı Abdi Polat'dır. Basketbol ve voleybol branşlarında ligde mücadele etmektedir. Jimnastik, bale, modern dans eğitimleri vermektedir.

Beykoz Voleybol Spor Kulübü (2015): Kurucu başkanı Bektaş Durmaz'dır. Kadın voleybol dalında faaliyet göstermektedir.

Beykoz Özel Sporcular Spor Kulübü (2016): Kurucu başkanı Şevi Yelseli'dir. Futbol, basketbol, atletizm ve voleybol dalında faaliyet göstermektedir.

Dereseki Binicilik Spor Kulübü (2016): Kurucu başkanı Esen Kayacan'dır. Binicilik dalında faaliyet göstermektedir.

Göllü Binicilik Spor Kulübü (2016): Kurucu başkanı Esen Kayacan'dır. Binicilik dalında faaliyet göstermektedir.

Beykoz İncirköy Spor Kulübü (2017): Kurucu başkanı Mahir Taştan'dır. Futbol dalında faaliyet göstermektedir.

Beykoz Tekwando Fitness Spor Kulübü (2017): Kurucu başkanı Mustafa Zur-

nacı'dır. Tekvando ve fitness dalında faaliyet göstermektedir.

Beykoz Kaynarca Köyü Spor Kulübü (2017): Kurucu başkanı Yücel Karakay'dır. Masa tenisi, bisiklet ve atletizm dalında faaliyet göstermektedir.

Beykoz Yelken ve Su Sporları Spor Kulübü (2018): Kurucu başkanı Asım Özdemir'dir. Kürek, yelken, optimis, yüzme ve sualtı dalında faaliyet göstermektedir.

Boğaziçi 1907 Spor Kulübü (2019): Kurucu başkanı Okan Yiğit'dir. Futbol dalında faaliyet göstermektedir. Yukarıda da görüldüğü gibi 1980 den günümüze düzenli olarak faaliyetlere katılan Beykoz kulüpleri 32 adet olarak tarafımca tespit edilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Tanzimat'la beraber modern eğitim spor alanında da köklü değişikliklerin hayata geçmesini sağlarken özellikle İstanbul'da kulüp yapılanmasına diğer illere oranla daha etkin bir oluşum meydana getirmiştir. Modern sporların ilkleri bu dönemde 1839-1908 arasına rastlamaktadır (Soyer, 2004:209-225). Zelyurt, II. Meşrutiyet'in Cemiyetler Kanunu'yla kulüplere getirdiği özgürlük ortamının oldukça önem arz ettiğini, 1908'de gelen anayasal monarşinin, toplumun birçok alanında olduğu gibi spora da özgürlük getirdiğini belirtir (Zelyurt, 2013: 1461-1478). Bunların da desteklediği üzere Beykoz'daki kulüp yapılanmasının da bu tarihlere denk gelmesinin tesadüf olmadığını göstermektedir. Yine baktığımızda sahil kesimlerdeki kulüp yapılanmasının iç kesimlere oranla oldukça fazla olduğu görülürken, Beykoz sahilinde Anadolu Hisarı İdman Yurdu ve Beykoz İttihat ve Teavün Cemiyeti'nin kurulmuş olması Beykoz'daki kulüp yapılanması açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu iki kulüple beraber Beykoz'da gayri federe olsa da Çubuklu Spor Kulübü, Kanlıca Spor Kulübü ve Paşabağçe Spor kulübü de o zamanlarda bu kulüplere ayak uydurarak hep aktif olmuşlardır. O dönemlerdeki vahim geleceği gören aydın kesimlerin, spor kulüpleri aracılığı ile halk örgütlenmesine gittiğini ve fikri kapsamda çeşitli ilçelerde spor kulübü kurduklarını görmekteyiz. Sporda örgütlenmenin aslında insanların gelişimine katkısını, ortak konular etrafında birlik ve beraberlik oluşmasını ve sonuçta bu durumun kitlelere yansımaları sağlamaktadır. Bu örgütler içerisinde yer alan kişilerin görev ve sorumlulukları artar. Plan ve program çerçevesinde ilişkiler ve dayanışma ortamı gelişir. Kitleler ve insanlar güdümlü yaşamaktan uzaklaşır. Disiplin ve demokrasi gelişir (Sümer 1989:157-158). Kısacası kurulan bu örgütler o dönemde olduğu gibi bu dönemde de aynı özellikleri ile o bölgeye ve ulusa gerekli katkıları katacağı göz önüne alınmalıdır.

Beykoz'da ilk kurulan kulüplerle beraber o dönemlerde modern sporlardan birçoğu Beykoz'da bu kurulan kulüpler tarafından yapılmıştır. Hokey, jimnastik, boks, eskrim, güreş, ağırlık kaldırma, su sporları, atletizm ve futbol ön plana çıkmıştır. Sporların yapıldığı yerlere bakıldığında Beykoz Çayırı, Sultaniye Çayırı, Çubuklu Çayırı, Hidiv Kasrı'nın civarı ve Küçüksu Çayırı olarak geniş bir yelpazeyi kapsıyordu. Futbol anlamında Beykoz'da kurulan sahalara baktığımızda da Beykoz Sahası, Anadolu Hisarı Sahası ve Çubuklu Sahası erken dö-

nemlerde kurulan sahalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel anlamda baktığımız da futbol kültürünün ön plana çıktığı bir ilçe olarak Beykoz'u görebiliriz.

1980 sonrasında ise 32 kulübün kurulduğu görülmektedir. Bu kulüp yapılışının tarihsel gelişimine bakacak olursak 2000 yılına kadar o kulübün kurulduğunu, sonrasında ise 22 kulübün kurulmuş olduğunu görmekteyiz. Bunların 19 tanesi ise 2010 yılından itibaren kurulmuşlardır. Bu kulüplerin birçoğunun oldukça farklı spor dalları ile faaliyet göstermesi Beykoz halkı için oldukça önemlidir. Bu farklı spor dallarının her semtte de doğru oranda yaygınlaşması oldukça önem arz etmektedir.

Öneriler

Beykoz'da tarihi önem arz eden Beykoz 1908 ve Anadoluhisarı İdman Yurdu spor kulüplerinin tekrar eskisi gibi daha profesyonel hale gelmesinin sağlanması tarihe öncülük eden bu kulüplerin korunmasını sağlayacaktır.

Bu tarihi kulüplerin ve ilk kuruldukları binaların tarihe sahip çıkmak anlamında korunması ve bu kulüplerin görsel ve bazı materyallerinin müze anlamında değerlendirilerek sonraki nesillere aktarılması tarafımda önerilmektedir.

Beykoz ilçesinde kulüplerin ilk zamanlardaki gibi tekrar farklı spor dallarıyla halka hizmet sunmalarının sağlanması tarafımızca önerilmektedir.

Beykoz'da kulüplerin maddi açıdan sıkıntı çektikleri görülürken, bu kulüplerin yerel yönetimlerce iyi kontrol edilerek bazı gelir kaynakları ile desteklenmesi ve halkın da genel anlamda spor yapması tarafımda önerilmektedir.

Spor kültürünün Türkiye'deki yayılımında önemli bir yeri olduğunu düşündüğümüz Beykoz'da bu kültüre sahip çıkılması ve bu kapsamda gerekli çalışmaların yapılması tarafımda önerilmektedir.

Beykoz'da ileriki yıllar için yazılı tarih olabilmesi için düzenli olarak en azından altı ayda bir veya yılda bir olmak üzere ilçenin spor olaylarını içinde barındıran bir spor dergisi çıkarılması tarafımızca önerilmektedir.

Dipnotlar

- 2 <https://www.beykoz.bel.tr/beykoz-hakkinda/tarihce>
- 3 <http://www.beykoz.gov.tr/tarihcemiz>
- 4 Beykoz da Spor Sempozyumu Beykoz İlçe Sporunun Dünü, Bugünü ve Geleceği' konulu seminer, Beykoz Belediyesi Prof. Dr. Necmettin Erbakan Kültür Merkezi-30.03.2013.
- 5 <https://beykozskdernegi.tr.gg/Tarih%E7e.htm>
- 6 http://tr.wikipedia.org/wiki/Anadolu_Hisar%C4%B1
- 7 Anadolu Hisarı İdman Yurdu arşivi ve anadoluhisariidmanyurdu1913.org/tarihce.html - 32k
- 8 Bahattin Şişman Kulüp Müdürü, İlk Yönetim Kurulu Üyesi
- 9 Nevzat Emanet, Eski Yönetici,3
- 10 Bahattin Şişman Kulüp Müdürü, İlk Yönetim Kurulu Üyesi, 11
- 11 Kanlıca Kulübü'nün eski başkanlarından kulüp müdürü Ahmet Kahraman'la söyleşi
- 12 Çubuklu eşrafından Merhum İbrahim Kayacıyla söyleşi, 1996.
- 13 Kurucu Başkan Kamil Yorulmazlar ile söyleşi, 2008.

Kaynakça

- Atabeyoğlu, C. (1985). *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. (Spor, 6. Cilt), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik V. O. ve Bulgu N. (2010). Geç Osmanlı Döneminde Batılılaşma Ekseninde Beden Eğitimi ve Spor. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 / 2010 s.139
- Fişek, K. (2003). *Devlet Politikası ve Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Spor Yönetimi*. İstanbul: YGS Yayınları, 1. Basım.
- Güven, Ö. (1999). *Türklerde Spor Kültürü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Irak, D. (2010). Dünya Futbolun Peşinde. *Tam Saha*, 64, 60-61.
- İşcan, F. (1988). *Türklerde Spor*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Kahraman, A. (1995). *Osmanlı Devleti'nde Spor*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Birinci Baskı.
- Kazançbaşı F. (2004) Osmanlı'dan Cumhuriyete Küçükso Mesire Yeri. İstanbul Emniyet Müdürlüğü Arşivleri.
- Özdemir. A. (2009). Beykoz'da Spor. Yay. Haz: Mehmet M. Yorulmazlar, *Beykoz Sporun Adresi Dergisi*, Sayı 1, İstanbul.
- Ramazanoğlu. F. S. (2018). *Kanlıca Boğaziçi'nde Bir Köy*. İstanbul: İon Mimarlık Yayınları.
- Soyer, F. (2004). Osmanlı Devleti'nde (1839-1908 Tanzimat Dönemi) Beden Eğitimi ve Spor Alanındaki Kurumsal Yapılanmalar ve Okul Programlarındaki Yeri Konusunda Bir İnceleme. *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24, Ankara.
- Sümer, R. (1989). *Sporla Demokrasi Belgeler/Yorumlar*. Ankara: Şafak Matbaası, 2. Baskı.
- Tayga, Y. (1990). *Türk Spor Tarihine Genel Bakış*. Ankara: T.C. Başbakanlık Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü Yayını.
- Yıldız, D. (1979). *Türk Spor Tarihi*. İstanbul: EKO Matbaası.
- Yıldız, D. (2002). *Çağlar Boyu Türklerde Spor*. İstanbul: Tele Basım.
- Yorulmazlar M. M. (1994). *Kitle Sporunun Teşviki Açısından Tesis ve Politikaların Belirlenmesi Kocaeli İl Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yorulmazlar M. M. (2010). Çubuklu'da Spor. Yay. Haz: Mehmet M. Yorulmazlar, *Beykoz Sporun Adresi Dergisi*, Sayı 2, İstanbul.
- Zelyurt M. K. (2013). Türk Modernleşmesinde Spor: Tanzimat'tan Erken Cumhuriyet'e, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Sayı 8/12, Ankara.

Erken Cumhuriyet Dönemi Beykoz'unun Su Sporları Tarihindeki Yeri

Sevda KORKMAZ¹ Veli Ozan ÇAKIR²

Özet

Tarihi milattan önceye dayanan Beykoz, İstanbul'un diğer kıyı ilçeleri gibi sayfiye yeri kimliği ile İstanbulluların suyla buluştuğu alanlardan biri olmuştur. Beykoz mesire yerleri, av köşkları, bahçelerle birlikte su/deniz alanları, dinlenme ve eğlenme mekânı olarak rekreatif amaçlı etkinliklerde sıklıkla tercih edilen bir yer olmanın yanı sıra su sporları alanı olarak da öne çıkmıştır. İlçenin 1908'de kurulan ilk spor kulübü Beykoz Spor Kulübü, 1921'de kurulan özellikle deniz sporları branşında öne çıkan Beykoz Zindeler Yurdu kulübüyle birleşmiş, erken Cumhuriyet dönemi boyunca su sporlarında pek çok sporcuya ev sahipliği yapmıştır. Çalışmamızın tarihsel çerçevesi olan erken Cumhuriyet döneminde askerlik becerilerini geliştirdiği düşünülen su sporları özellikle teşvik edilmiş, deniz sporları federasyon kimliğine 1924 gibi erken bir tarihte sahip olmuştur. Dönem gazetelerinde sıklıkla yer verilen su sporları haberlerinde kulüp başarılarına Mustafa İhsan gibi, İbrahim Kelle gibi, Matmazel Eva gibi Beykozlu pek çok isme yer verilmiştir. Bu çalışma kapsamında konuya ilişkin çok sayıda belgenin incelenmesini ve çözümlenmesini olanaklı kılan nitel araştırma yaklaşımının türü olan literatür tarama ile doküman incelemesi ve analizi yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Beykoz, su sporları, deniz, yüzme, kayak, kürek

1 Dr., İstanbul Büyükşehir Belediyesi

2 Doç. Dr., Gençlik ve Spor Bakanlığı Spor Hizmetleri Genel Müdür Yardımcısı

Beykoz'a ilişkin yayınlanan eserlerin/çalışmaların çoğunda Göksu Deresi'nin mesire alanı olarak sandal sefa/keyiflerinde değerlendirildiğine dair bilgiye yer verildiği görülmektedir (Göncüoğlu, 2016: 81; Sakaoğlu, 1994:112; Banoğlu, 2007:55-56). İstanbul'un kıyı ilçesi olarak Beykoz, sayfiye yeri kimliğiyle rekreatif amaçlı pratiklerle birlikte modern sporların yapıldığı ilk bölgelerden biri olmuş, 1908 gibi erken bir tarihte ilçenin ilk spor kulübü örgütlenmesinin kuruluş adımı atılmıştır.

İlk defa ünlü edip Ahmet Mithat Efendi tarafından 1908 senesinde vücuda getirilen 'Beykoz İttihat ve Teavün Cemiyeti' içinde Mümâreset-i Bedeniyye' şubesi kurulmuştur. 1911 senesinde Beykoz Şark İdman Yurdu adını alarak spor faaliyetlerini genişletmiş, yine Beykoz'da ortaya çıkan Beykoz Zindeler Yurdu ile birleşen kulüp Beykoz Zindeler İdman Yurdu adını almıştır (Yüce, 2013: 187-188; Gökaçtı, 2008:51; Gökçen, 1984:29). Özellikle yüzme, kürek gibi su sporları branşlarındaki başarıyla erken Cumhuriyet döneminde öne çıkmıştır. Erken Cumhuriyet döneminde yüzme sporunun askerlik melekelerini geliştirdiği gerekçesiyle teşvik edilmesinden çok önce modernleşmenin başladığı Tanzimat dönemiyle birlikte su sporlarının yavaş yavaş eğitim programlarında yer aldığı görülmektedir. Mekteb-i Harbiye eğitim programına 1848'e doğru yüzme (ilm-i sabâhat) dersinin girmesiyle (Özçakır, 2015:19) okullarda su sporları öğrenimine başlanmış ancak kulüp bünyesinde çalışmalar çok daha sonraları başlanmıştır. Bu anlamda 1908 olan kuruluş tarihiyle Beykoz Spor Kulübü, su sporları faaliyetlerinin yapıldığı öncü kulüplerden biri olmuş, su sporları branşında erken Cumhuriyet dönemine damgasını vurmuştur. Bu çalışma ile erken Cumhuriyet dönemi süresince özellikle kürek ve açık deniz mukavemet yarışlarındaki başarılarıyla öne çıkan, ilk defa dünya turuna çıkan yelkenciyi yetiştiren, iki kıta arasında yapılan yüzme yarışlarına katılan kadın sporcuları yetiştiren Beykoz'un su sporlarına yönelik katkısını ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Beykoz'da İlk Örgütlenmeler ve Kurucu Kadro

Evliya Çelebi'nin Boğaziçi'nin en güzel koyu olarak tasvir ettiği (Erer, 1984:32) Ahmet Mithat Efendi'nin "dünyanın en güzel yerinin İstanbul, İstanbul'un en güzel yerinin Boğaziçi, Boğaziçi'nin en güzel yerinin" de Beykoz olduğunu söylediği (<http://earsiv.sehir.edu.tr>), kıyı ilçesi olarak her zaman tercih edilen bir rekreasyon alanı olmuştur. Yaz geceleri İstanbullular 'kayık kayığa bin iki bin kayık, kimi sarhoş kimi ayık' Beykoz'a seyrana gitmeyi (Sakaoğlu, 1994:112) tercih etmişlerdir. Ancak rekreasyon amacının yanı sıra ilçede denizle spor amacına ilk temaslar Beykoz Spor Kulübü aracılığıyla gerçekleşebilmiştir. Kulüp örgütlenme serbestinin geldiği Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardındaki dönemde kurulmuştur.

Beykoz Spor Kulübü, kurucular listesinde ünlü edebiyatçılarımızdan Ahmed Mithat Efendi'nin yanı sıra şu isimler yer almıştır: Mustafa Nizamettin Bey, Eczacı Ferit Bey, Şair Ahmed Cevded Bey (Hasdemir, 2010: 44). Kulüp, 1911 yılında Beykoz Şark İdman Yurdu ismini almış, 1921'de Beykoz Zindeler yurdu ku-

rulunca muhitin ileri gelenleri³ iki örgütün birleştirilmesi yoluna gitmişlerdir. Beykoz Zindeler İdman Yurdu meydana gelmiş⁴, özellikle su sporları branşında başarı göstermiştir (Hiçyılmaz, 1974:51). Beykoz Spor Kulübü kurucularının daha çok sanat-düşün dünyasından içinden isimler olduğu görülmektedir.

Kulübün sporcu sayısına ve yıllara göre dağılıma dair arşivlerde bir kayda ulaşılamamıştır. Ancak Akşam gazetesinde çıkan bir habere dayanarak önemli bir kısmının öğrenci olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. 18 Temmuz 1930 tarihli yazarı belirtilmemiş bir makalede 4 Temmuz tarihinde Beykoz'da yapılan yüzme teşvik yarışlarına katılan kulüplerin federasyona verdikleri lisansların adedinin 174, bunların 112'sinin okul öğrencisi olduğu belirtilmiştir ("Mektep Talebesi ve Spor", 1930:5). Farklı etnik kimliğe sahip insanların bir arada yaşadığı Beykoz'da spor kulübünün ve takımların homojen bir yapıya sahip olduklarını söylemek mümkündür ("Cumhuriyetin yüzme yarışı", 26 Ağustos 1933:1).

Müşabakanın birincisi Beykozlu
Toma Efendi
26 Ağustos 1933. Cumhuriyet. S.1.
Cumhuriyet'in yüzme yarışı

Memişhanım İkinci Amalraki Ef.
13 Ağustos 1932. Cumhuriyet'in büyük
yüzme yarışlarından intibalar. S.5

Su Sporlarında Altın Yıllar: 1930'lar

Beykozlu sporcuların elde ettikleri başarılarla isimlerinden sıklıkla söz edildiği, özellikle 30'larda yapılan yarışmalarda öne çıktıkları görülmektedir. Bu dönemde Galatasaray kulübüyle başa baş giden bir rekabet yaşanmıştır. Dönem neşriyatına bakıldığında bu rekabet daha net anlaşılmaktadır. Örneğin Cumhuriyet Gazetesinde 13 Ağustos 1935 tarihinde çıkan haberde "Deniz sporlarında büyüklerimizin gösterdiği yolda gayretle çalışan Galatasaray ve Beykoz kulüpleri son yarışlarda iyi sonuçlar elde ettiler. ... Beykoz'la Galatasaray denizcilikte en önde giden iki kulübümüzdür. Bu iki kulübümüzün güzide

denizcilerinin aldıkları sonuçlar, devamlı çalışmalarının mükâfatıdır" ("Deniz sporlarında", 1935:8). Her iki kulübün bu dönemde su sporlarının lokomotifi olduğunu kurulan muhtelit (karma) takımlarındaki varlıkları ve İstanbul dışında yapılan çeşitli etkinliklere davet edilmeleri ve katılımlarında görmek mümkündür. 1937 yılı Eylül ayında Bursa festivali dolayısıyla Galatasaray ve Beykozlu yüzücülerinin Çekirge'deki havuzda yaptıkları müsabakalar, Bursa gençleri arasında yüzme sporunun yayılması için teşvik edici olarak gösterilmiştir ("Bursadaki yüzmeler", 16 Eylül 1937, 6).

Cumhuriyet 13 Ağustos 1935. S.8

Kulüp sportif başarılarının devam etmesi, kulüp birliği ve ruhunun sağlanması açısından sosyal etkinliklere de önem verilmiştir. Cumhuriyet gazetesinde çıkan haber bu etkinliklerden birini şöyle vermektedir;

Son senelerde spor hayatımızın bilhassa denizcilik ve futbolculuk kısımlarında kazandıkları muvaffakiyetlerle temayüz eden Beykoz Zindeler Yurdu IV (15) Mart akşamı Yıldız Gazinosu'nda bir aile balosu tertib etmiştir. Riyaset fahriyesi erkan-ı harbiyeyi umumiye reisi Fevzi paşa tarafından kabul edilen bu gençler spor hayatında kazandıkları muvaffakiyeti her sahada gösterebilmek için mütemadiyen çalışıyorlar; mevcudiyetlerini her vesilede etrafa duyurmak istedikleri bu faaliyete nazaran Beykoz gençlerinin birkaç seneye bütün kulüpler arasında temayüz edeceğini düşünmek icab eder. (Cumhuriyet, 1927)

Cumhuriyet Gazetesindeki "Beykoz denizcilerinin balosu" bir diğer haberdense gerçekleştirilen bu tarz balo etkinliklerinin düzenli yapıldığı anlaşılmaktadır;

Yalnız futbolda değil, deniz sporlarında da büyük bir varlık gösteren Beykozlu denizciler bu akşam Küçük Modada bir kır balosu vereceklerdir. Bu balonun *bundan evvelki senlerde olduğu intizamla ve mükemmel bir aile eğlencesi halinde cereyanını* temin için uğraşan Beykozlular her türlü tertibatı ikmal etmiş bulunmaktadır. Samimi, temiz ve bilhassa çok eğlenceli bir aile toplantısı halinde geçecek olan bu kır balosu küçük bir duhuliye ve ucuz bir büfe ile her sınıf halkın kolayca istifade edebileceği bir balo olacaktır (8 ağustos 1936:6).

Kulüp, su sporları gibi (kürek, kano araç gereçleri vb) masraflı bir alanda faaliyet gösterirken bir yandan çeşitli sosyal etkinlikler düzenlerken diğer yandan da devletten de destek aramış. Başbakanlık devlet arşivlerindeki bir belgeden (30-10-0-0/144-35-22, 1927) deniz sporlarındaki başarılarından ötürü kendilerine verilecek kotranın yerine kayıkhane tahsisini rica ettikleri anlaşılmaktadır. Kulüp, mali açıdan Galatasaray ve Fenerbahçe kadar güçlü olmasa, arayışlar içine girse de erken Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen su sporları yarışma ve şampiyonalarında isminden söz ettirmiştir. Daha çok kürek branşındaki başarılarıyla öne çıkan kulüp (Hasan, 29Ağustos 1938:6), uzun mesafe yüzme yarışlarındaki varlığı (“Yüzme Mukavemet Yarışları”, Cumhuriyet, 24 Eylül 1932:5; “Mukavemet yüzme yarışını”, Akşam, 16 Ağustos 1937:8) ile de dikkat çekmektedir. Bu dönemde mukavemet yarışlarında Beykozlu kadın sporcular, başarılarıyla öne çıkmıştır.

Beykozlu Kadınlar

Erken Cumhuriyet dönemi politikalarında sağlıklı nesiller yetiştirecek kadınların beden eğitimi ve spora yönlendirilmeleri, öncelikle iyi bir anne ve eş olma mantığına hizmet etmiştir (Kavasoğlu, Yıldızan, 2016:98). Dolayısıyla yüzme ve diğer su sporları, dönemin spor yazarları tarafından kadına en uygun bulunan sporlar olmuştur (Cantek, Yazar, 2009: 210). Her anlamda modernleşen Türkiye’yi yansıtan bir gösterge olarak düşünülen spor yapan özellikle su sporları gibi ‘batılı’ bir branşla uğraşan kadınlar ve bu kadınların görüntüleri ve sportif başarılarına yer verilirken Beykozlu kadınlar da kendilerine sıklıkla yer bulmuştur.

26 Temmuz 1930. S.4. Dünkü Deniz Yarışları. Cumhuriyet Gazetesi

Spor tarihçisi Atabeyoğlu, bu dönemdeki sporculardan Beykoz kulübünden Eva Hanım'ın açık denizlerde yapılan uzun mesafe yarışlarında adeta rakipsiz olduğunu belirtmektedir (1993:16). Matmazel Eva'nın başarılarının yanı sıra Krisanti ("Dün yapılan", 1935:8; "Yüzme yarışlarında", 1936:6), Simon ve Vecihe ("Deniz teşvik müsabakaları", 1936:6) gibi birçok Beykozlu kadın su sporlarında öne çıkmıştır. Beykozlu kadınların su sporlarındaki yeri için iki kıta arasında gerçekleştirilen Boğaz'ı geçme yarışlarına bakmak da yerinde olacaktır.

Boğazı Geçme Yarışları

Sporun askerlik öncesinde askerliğe ve vatan savunmasına hazırlık için bir araç olarak kabul edildiği erken Cumhuriyet Türkiye'sinde⁵, yüzme temel⁶ spor branşlarından biri kabul edilmiş (Apak, 1936:346), her fırsatta teşvik edilmiştir (Nadi, 1935:1; "Atatürk denizi gösteriyor", 1935; "Yüzme Havuzları", 1934:4). Yüzme aynı zamanda modernleşme anlamında ne kadar büyük işler başarıldığını ortaya koyan 'Batılı' bir spor olarak düşünülmüştür. Bu dönemde yüzme sporunu teşvik amaçlı yapılan Boğaz'ı geçme yarışlarına verilen önemi devlet erkânının katılımından da takip etmek mümkündür. Örneğin 1936 yılında İstanbul Belediyesi tarafından düzenlenen Boğaz'ı geçme yarışlarına Gümrük ve İnhisar Vekili Rana Tarhan, Vali ve Belediye Reisi Muhiddin Üstündağ bizzat katılmış, dereceye girenlere ödülleri vermişlerdir.

Yarışlara 120 yüzücü başvururken, Galatasaray'dan 26, Beykoz'dan 16, Fener'den 10, Ortaköy'den 9, Güneş'ten 6, Anadolu ve Vefa kulübünden birer, Karamürsel'den müsabakaya gelen iki yüzücü İstanbul'dan üç kadın ve serbestlerden 14 yüzücü olmak üzere 88 kişi katılmıştır (T.K.D., 1936:11). Katılan kadın sporcular arasında Beykoz'dan Klayn birinci yine Beykoz'dan Güzin ikinci olmuştur (Cumhuriyet 21 Ağustos 1936 s.6; Akşam 21 Ağustos 1936). Yarışlarda yedinciliği alan İbrahim Sulu, etkinliğin en çok alkış alan isimlerinden biri olmuş, Vali Muhittin Üstündağ kendisini takdir etmiştir.

(Haber Postası, 21 Ağustos 1936: 7)

(Kurun Gazetesi, 21 Ağustos 1936)

Bu yarışların sonuçları ise Beykoz'un erken Cumhuriyet döneminde yüzme sporundaki yerini göstermesi açısından hayli dikkat çekicidir. Yarışlar, ilk on sıranın beşinin Beykozlular tarafından kazanılması, kadınlar arasında katılım ve derece bakımından yine Beykoz'un öne çıkması, en küçük katılımcı olarak ilk onda yer almayı başaran ve sonraki yıllarda adından sıkça söz ettiren İbrahim Sulu'nun isminin de ilk kez sıralama listesinde olması bakımından baştan sonra Beykoz'un damgasını vurduğu bir etkinlik olmuştur (Alpman, 2008:28-29;T.K.D, 1936:11).

Beykoz'la ilgili sözlü tarih çalışması yapan Nazım Alpman, araştırmasında (2008:27) Boğaz'ı 12 yaşında iken yüzerek geçen İbrahim Sulu'nun şu cümlesine yer vermektedir; "İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar Moda Plajının Müdavimleri arasındaydı". Bu tespit aynı zamanda Beykozluların su sporları alanındaki 'yerli' varlığına dikkat çekmektedir. Ancak Alpman aynı zamanda Beykoz'un su sporları alanındaki varlığının Moda'da doğduğunu da yine İbrahim Sulu'dan aktarmaktadır;

Bu işin başında Fahri bey var. Fenerbahçe'nin yüzme takımının antrenörü. Bir gün yüzücüleri alıp Fenerbahçe'nin maçına götürüyor. Fakat stadyum yöneticileri kendi kulüplerinin yüzücülerinin maça girmelerine izin vermiyor. Fahri bey bu işe çok bozuluyor.

Alpman, o yıllarda Cağaloğlu Ticaret Lisesi'nde öğretmen olan Fahri Ayat'ın, Okul Müdürü Sadı Özden'le dertleştiğini, aynı zamanda Beykoz Spor Kulübü Başkanı Özden'in Beykoz'un yüzme kolunu Moda'da kurma teklifi üzerine kulübün denizcilik şubesi kuruluşunun gerçekleştiğini aktarmaktadır. Alpman, şubenin başkanının da Moda plajı sahibi İhsan Aydağ olması ile birlikte tesis sorunu yaşanmadan çalışmalarına başlandığını ifade etmektedir (2008:30-32).

Erken cumhuriyet döneminde oldukça faal bir şekilde su sporları alanında yüzmeden küreğe kadar varlık gösteren Beykoz Spor Kulübü, sadece ulusal etkinliklerde değil uluslararası platformda gerçekleşen organizasyonlarda da yer almıştır.

Uluslararası Temsillerde Beykozlular

1934 yılında Rusya ile ilk defa milli müsabaka yapıldı ve yüzücülerimiz Rusya'da yarıştı. Rusya'ya giden ilk milli takımın kadrosu şu şekilde oluşmuştu (Kılıç :87); Naili Moran (GS), Suat Erler (GS), Orhan Saka (GS), Methi Ağaoğlu (GS), Alpaslan (İzmir KSK), Adnan Bey (Beykoz), İhsan Keskin (Karamürsel), Safvan Serim (Beykoz), Leyla Asım Turgut (FB), Cavidan Erbelger (İYİK). Moskova ve Leningrat şehirlerindeki müsabakalarda Türk takımı genel olarak ikinci olmuş, ancak istatistiksel olarak bakıldığında Beykoz'dan 2 isim katılsa da bu isimler bireysel ve takım yarışlarında çoğunlukla yer almıştır⁸ ("Moskovada", 1934:7).

Yüzme branşında Türkiye'deki ilk milli temas ise 1937 yılında İstanbul'da Macaristan ile yapılmıştır. Moda yüzme havuzunda gerçekleştirilen yarışlara Beykoz'dan Safvan Serim, Bülent Turgutcan, Ömer Kozanoğlu, Vedat Talayman, Fikret Babakol, Mekin Davran ve Fuat Tüzünel katılmıştır. II. Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte yeniden hareketlenen milli temaslarda Beykozlu isimler yer bulmayı sürdürdü, 1946'da Kahire'de yapılan uluslararası yüzme yarışlarında Safvan Serim, Vedat Talayman ve Kamil Karaduman Türkiye'yi temsil eden isimler arasında yer almışlardır.

Dünya Yelken Turu Yapan İlk Türk: Beykozlu İhsan

Uluslararası platformda yapılan milli maçlardan birkaç yıl önce yine Beykozlu bir isim "Mustafa İhsan Denizaşan" çıktığı dünya turu ile Türk yelken tarihinde bir ilki gerçekleştirmiştir. Her ne kadar yelken turuna ilk çıkan isim olarak Sadun Boro bilinse de 1932 yılında Beykozlu Denizaşan bunu başaran isim olmuştur. Denizaşan'ın hikâyesi dönem yayınlarında az da olsa yer bulmuştur. "Beykozlu İhsan Kimdir? Bilmiyorum. Fakat bazen denizin güzelliğine gözlerim daldıkça, bazen şiddetli esen bir rüzgârın uğultuları kulaklarıma çarptıkça içimde bu isim çınlıyor, gözlerimin önünde, yelken bezinden yapılmış narin, küçük bir sandal hayali canlanıyor. Bu sandal Türk sancağını taşıyor ve o Türk

sancağı engin denizlerde, uzak diyarlarda işte bu Beykozlu İhsan'ın elile doluyor" (Akşamcı, 1935:3).

Denizaşan'ın dünya turunda izlediği güzergâh, vardığı noktalar ve rotası ile ilgili bilgiler verilirken cesaretine de vurgu yapılmış, yurtdışında Türk sporcusunu tanıttığı da ifade edilmiştir. "Beykoz klübünden Mustafa İhsan adında bir Türk gencinin 150 kilo ağırlığında Ankara adlı ufak kayığı ile Suriye, Filistin sahillerini dolaşarak Pornile vardığını evvelce yazmıştık. ...Cessur sporcumuz Cebelütarığa uğradıktan sonra Portekiz, Fransa, Belçika, Hollanda, Almanya kıyılarını dolaşarak Elbet ve Tuna nehirleri vasıtası ile Karadeniz'e incek ve bu yoldan İstanbul'a dönecektir. Yabancı ülkelerde Türk sporculuğunun şeref ve cesaretini tanıtan bu cesur Türk gencine binlerce aferin" ("Cessur Türk", 1935:8). Denizaşan'ın tek başına gerçekleştirdiği bu deniz seyahatinden dönüşü de yine gazetelere yansımıştır ("Sandalla denizler aşan", 1935,6; "İhsan Denizer⁹ Döndü", 1935:4).

Cumhuriyet-12 Kanunuevvel 1935,s.6.

Akşam - 15 Kanunuevvel 1935,s.4.

(Gürdeniz, 2016:11)

Denizaşan, yelken turu boyunca (1932-1936) tuttuğu seyir hatıratında Akdeniz kıyıları arasında Akdeniz kıyıları ile Atlantik'te Cadiz'e kadar devam eden branda kaplı yelkenli sandal seyrinin başlangıç sebebini Oscar Wilde'e ait bir sözle ifade etmiştir:

İdeal, bir yıldız benzer. Ona belki hiç kavuşamayız, fakat bize parlaklığı ve güzelliğiyle yaşama, yaratma ve çalışma enerjisi verir.

Denizaşan, kendi idealini ise şöyle tanımlamıştır:

Tarihin şanlı sayfalarında yer almış bir milletin evladı olarak benim taşıdığım ideal, nazlı dalgalarılarında benliğini, bütün bir tarihini duyduğum bayrağımızı mazide atalarımıza ait olan her yerde bir kere daha dalgalandırmaktı. Böylece bana birçok fedakârlıklarla bu bayrağı emanet etmiş olan büyüklerimin ruhunu da hoşnut edebilecektim (Gürdeniz, 2016:7-8).

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk deniz seyyahı olan Mustafa İhsan Denizaşan, İspanya Cadiz kıyılarına olan yolcuğuyla denizcilik ve su sporları tarihinde yerini almış, geriye muazzam bir miras bırakmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Beykoz, erken Cumhuriyet döneminin su sporları alanında öne çıkan bölgelerinden bir tanesi olmuş, pek çok sporcu yetiştirmiş, başarılarla imza atmıştır. İlçenin bugün su sporları ile olan bağıny yeniden güçlendirmek bu geleneği canlandıracağı gibi, spor yapan nesiller yetişmesine de olanak sağlayacaktır. Z kuşağı olarak tanımlanan yeni nesilde su sporlarına olan ilgiyi canlandırmak için farklı pratiklerin bir program çerçevesinde hayata geçirilmesi gerekmektedir. Böylelikle ortaya çıkacak sportif katkıların yanı sıra; milli ölçekte öncelikli bir alan olarak belirlenen spor turizmi konusunda da Beykoz önemli bir konum edinecektir. Buna bağlı olarak ilçe ekonomisine katkı sağlanacağı öngörülmektedir. Bu programın içinde olmasında yarar görülen birkaç öneriyi şöyle sıralamak mümkündür;

* Beykoz, coğrafi güzelliklerinin yanı sıra konum olarak İstanbul kent sınırları içerisinde ve hava yolu ulaşımına yakınlığı sebebiyle de hem ulusal hem de uluslararası içerikte birçok spor etkinliğine ev sahipliği yapabilecek özelliklere sahiptir ve buna bağlı olarak yapılacak organizasyonlardan bölgenin etkinlik ve spor turizmi geliri elde etmesi mümkün olabilecektir.

* Triatlon, Triathle ve Biathle gibi branşlarda şampiyonalara ve rekreasyonel organizasyonlarda kolaylıkla ev sahipliği üstlenebilir. Bu etkinlikleri üstlenecek altyapının oluşturulması, ilçenin tanıtımını yapacağı gibi etkinlik süresince ekonomik anlamda da konaklama, yeme-içme gibi sektörler başta olmak üzere bölgenin kalkınmasına katkı sağlayacaktır.

* Beykoz gibi doğal güzelliklere sahip bir ilçenin bu alanları kapsayan ve sergileyen drone yarışması gibi teknolojik uygulamalar bir etap ile kürek ve bisiklet etaplarının birleştirildiği oryantiring organizasyonları düzenlenmesi hem gençlerin ilgisini çekecek hem de önemli bir tanıtım fırsatı sunacaktır.

* Bölgenin su alanlarının özellikle rafting, kürek, kano gibi branşlara uygun parkurlarla donatılması ve ilgili spor federasyonları ile işbirliği içine girilerek şampiyona ve yarışmaların ilçede düzenlenmesi ilçeyi bu alandaki etkinliklerin ilk akla gelen adresi konumuna ulaştıracaktır.

* Ayrıca günümüzde dijital uygulamaların popülerliği ve özellikle genç kitleye erişim gücü herkesin malumu olan bir husustur. Bu kapsamda Beykoz'un hem sportif hem de doğa sporlarına uygun coğrafi altyapısını sergileyecek e-spor uygulamaları geliştirilmesi faydalı olacaktır.

* Beykoz'a dair etkin biçimde işleyen bir spor müzesi kurulması, spor mirasını sergileyebileceği gibi müzede düzenlenecek imza günleri, söyleşiler ilçenin tanıtımına fırsat verecektir. Ayrıca müzecilik alanındaki interaktif uygulamalar ve müze dükkânı ekonomik bir getiri oluşturacaktır.

* Beykoz su sporları tarihini anlatan hikâyelerden oluşan üç boyutlu sanal gerçeklik uygulamalarından oluşan bir çalışmayla ilk, orta ve liselerde tanıtım turu yapılması spor mirasını görünür kılacaktır.

* Beykoz su sporları tarihini anlatan gezici bir serginin bölge okulları, kulüpleri ve tesislerinde yapılması ortak spor hafızasının tazelenmesi ve geliştirilmesini sağlayacaktır.

* Sözlü tarih çalışması kapsamında Beykoz spor tarihini anlatan kısa videoların çekilerek çeşitli kanallardan paylaşılması ilçenin tanıtımına katkıda bulunacaktır.

* Sosyal medya mecralarında Beykoz spor tarihine ilişkin küçük hediyeler içeren soru-cevap yarışmaları düzenlenmesi gençlerin ilgisini ilçeye çekecektir.

Dipnotlar

- 3 Hiçyılmaz, özellikle merhum kürekçi Nedim'in bu konunun takipçisi olduğunu aktarmaktadır (1974:51).
- 4 Hiçyılmaz iki kulübün birleşme tarihi olarak 1922'yi verirken (1974:51), Yüce bu tarihi 1924 olarak aktarmaktadır (2014: 188).
- 5 Detaylı okuma için bkz. Yiğit Akın. Gürbüz ve Yavuz Evlatlar: Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor. İstanbul: İletişim Yayınları.
- 6 Yüzmenin bütün kas gruplarını çalıştırması, kasların simetrik ve dengeli gelişimine katkıda bulunmasının temel sporlar arasında sayılmasında payı olduğunu söylemek mümkündür.
- 7 İbrahim Sulu'ya Boğazı geçme yarışlarından sonra kimse sahip çıkmayınca Beykoz'un efsane ismi Kelle İbrahim, kendisini alıp Beykoz'a getirmiş, Sulu bundan sonra Beykozlu olarak kalmıştır (<http://dinyakoskrampon.blogspot.com/2014/10/mehmet-ekerbicer-beykozun-centilmen-devi.html>).
- 8 200 metre kurbagalama erkekler - birinci Sovyet Rusya, ikinci Adnan; 200 metre serbest - birinci Sovyet Rusya, ikinci Sovyet Rusya, üçüncü Halil, dördüncü Saffan; 4x100 bayrak - birinci Sovyet Rusya, ikinci Türk takımı Methi, Halil, Suat, Saffan ("Moskovada", 1934:7)
- 9 Bu haberde soyadı Denizler olarak geçse de kendisi daha sonra Denizaşan soy ismini almıştır.

Kaynakça

- Akşamcı. (1935, 11 Eylül). Akşamdan Akşama: Beykozlu İhsan. *Akşam*, s.3
- Apak, R. (1936). Türk Sporunun Yeni Yükümleri. *Ülkü Dergisi*, 6(35), 345-348.
- Atabeyoğlu, C. (1993). *Yüzme Tarihi*. İstanbul: Türk Spor Vakfı Yayınları.
- Atatürk denizi gösteriyor. (1935, 11 Temmuz). *Cumhuriyet*, s.1, 3.
- Banoğlu, NA. (2007). *Tarihi ve Efsaneleriyle İstanbul Semileri*. İstanbul: Selis Kitaplar.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri. (30.10.0.0/144.35.22-12.11.1927). Beykoz Zindeler Yurdu'na deniz sporları faaliyetleri dolayısıyla bir kotra hediye edeceği haberi üzerine yurda bir de kayıkhaneye tahsis edilmesi için yardımcı olunması dileği.
- Beykoz denizcilerinin balosu. (1936, 8 Ağustos). *Cumhuriyet*, s.6.
- Bursadaki yüzmeler, 16 Eylül 1937. *Cumhuriyet*, s.6.
- Cantek Ş.F., Yazar B. (2009). Erken Cumhuriyet Dönemi Dergi ve Gazetelerinde Spor ve Kadın (1928-1960). *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 29, 201-218.
- Cessur Türk sporcusuna aferin. (1935, 16 Ağustos). *Akşam*, s.8.
- Cumhuriyetin yüzme yarışı. (1933, 26 Ağustos). *Cumhuriyet*, s.1.
- Dün yapılan yüzme yarışları. (1935, 11 Ağustos). *Cumhuriyet*, s.8
- Deniz sporlarında. (1935, 13 Ağustos). *Cumhuriyet*, 8.
- Deniz teşvik müsabakaları. (1936, 23 Ağustos). *Cumhuriyet*, s.6.

- Düinkü Deniz Yarışları. 26 Temmuz 1930. *Cumhuriyet*, s.4.
- Erer, T. (1984). Semt Semt Boğaziçi: Beykoz. *Boğaziçi Aylık Kültür ve Sanat Dergisi*, 24, 32.
- Gökçacı, MA. (2008). *Bizim İçin Oyna: Türkiye’de Futbol ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gökçen, R. (1984). *Beykoz*. İstanbul: Özyürek Yayınları.
- Göncüoğlu, SF. (2016). *Osmanlı İstanbul’unun İlk Yapıları: Hisarlar ve Mahalleleri*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları.
- Gürdeniz, C. (2016). Cumhuriyet’in ilk deniz gezgini Mustafa İhsan Denizaşan. *Yenideniz Mecmuası*, 1, 7-11.
- Hasan, N. (1938, 29 Ağustos). Kürek şampiyonluğunu Beykoz kulübü kazandı. *Cumhuriyet*, s.1,6.
- Hasdemir, H. (2010). *İstanbul’un 100 Spor Kulübü*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ Yayınları.
- İhsan Denizler döndü. (1935, 15 Kanunuevvel). *Akşam*, s.4.
- Moskovada. (1934, 6 Ağustos). *Milliyet*, s.7.
- Nadi, Y. İleri götürmek zorunda olduğumuz bir iş: Denizcilik. (1935, 30 Haziran). *Cumhuriyet*, s.1.
- Kavasoglu, İ, Yıldırım, İ. (2016). Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Sporcular üzerinden Modern Kadın Okumaları. (Ed. Canan Koca). *Sporun Toplumsal Cinsiyet Halleri* içinde. S.94-113. Ankara: Spor Yayınevi.
- Kılıç, B. (2010). *İstanbul’un 100 spor olayı*. İstanbul: Kültür AŞ Yayınları.
- Mektep Talebesi ve Spor. (1930,18 Temmuz) *Akşam*, s.5.
- Mukavemet yüzme yarışını Beykozlu bir yüzücü kazandı. (1937, 16 Ağustos) *Akşam*, s.8.
- O.M.K. (1936,21 Ağustos). Boğaziçi Geçme Müsabakası. *Haber Postası*, s.1,7.
- Özçakır, S. (2015). 100 Yıl Öncesinde Türkiye’de Beden Eğitimi Öğretimi ve Günümüze Yansımaları. *Hacettepe Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 26(1), 18-25.
- Sakaoğlu, N. (1994). Geçmiş Zaman Olur ki: Beykoz. *Skylife Magazine*, 138, 112.
- Sandalla denizler aşan. (1935, 12 Aralık). *Cumhuriyet*, s.6.
- T.K.D. (1936). Boğaziçi yüzerek geçme Yarışı Yapıldı. *Spor Postası*, 3(124), 11.
- Yüce, M. (2014). Osmanlı Melekleri: Futbol Tarihimizin Kadim Devreleri *Türkiye Futbol Tarihi* Cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yüzme Havuzları Kat’i Bir İhtiyaçtır. (1934, 10 Ağustos). *Zaman*, s.4
- Yüzme Mukavemet Yarışları. (1932, 24 Eylül). *Cumhuriyet*, s.5.
- Yüzme yarışlarında Beykoz şampiyon oldu. (1936, 14 Eylül). *Cumhuriyet*, s.6.
- Beykoz- Bebek Müsabakası. (1931). Olimpiyat, 19, 8. yy. Boğaziçinin Masalı Beykoz. <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/2337/001501605006.pdf?sequence=3&isAllowed=>

Beykoz'da Yeni Sporlar: Kayık Yarışları ve Kriket

Refik ARIKAN¹

Özet

Beykoz önce Roma, sonrasında Bizans sınırlarına dâhilken; Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid'in bölgeyi ele geçirmesi ile birlikte Türk hakimiyet alanına dâhil oldu. Osmanlı zamanında Beykoz Osmanlı ailesi tarafından tercih edilen bir mesire alanıydı. Özellikle II. Mehmed, I.Süleyman, IV. Murad gibi Osmanlı Padişahları tarafından sıklıkla ziyaret edildi. Beykoz ile alakalı malumatlara Evliya Çelebi, Eramya Çelebi Kömürçüyan, İnciciyan gibi pek çok seyyahın eserlerinde tesadüf edilmektedir. Bu dönemde Beykoz bir taraftan da hanedanın av sahası ve buna bağlı olarak da av köşkları ile meşhur oldu.

Beykoz ve havalisi 19.yüzyılın başlarına kadar mesire alanı olarak bilinen özelliğini muhafaza etse de Tanzimat'ın ilanından sonraki süreçte devlet tarafından başlatılan sanayileşme çabalarının uygulamaya konulduğu ilk mekânlardan birisi olmuştur. Buna binaen kâğıt, deri, çuha, mum, cam gibi pek çok maddenin imal edildiği fabrikalar kurulmaya başlanmıştır. Nitekim 1810 senesinde tabakhane olarak faaliyete geçen Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası İstanbul'un en eski fabrikalarından biridir.

Diğer taraftan Beykoz, geçmişten günümüze sosyal hayatın çok canlı olduğu bir yerleşim birimidir. Osmanlı devrinde iskele yakınındaki kahvehaneler; gayrimüslimlere ait meyhaneler ve özellikle Beykoz Çayırı'ndaki mesire eğlenceleri ile renkli bir geçmişe sahiptir. Diğer taraftan Beykoz Çayırı yukarıda ifade edilen hususiyetini korumuş olup günümüzde de festivallere ev sahipliği yapmaktadır. Osmanlı arşivinde Beykoz Çayırı'nın bu özelliğine dair belgeler mevcuttur. İlginç örneklerden bir tanesi çayırda verilecek konserde Ertuğrul Korveti mızıkacı ekibinin görevlendirilmesidir. Diğer taraftan Beykoz

1 Doç.Dr. Biecik Şeyh Edebalı Üniversitesi FEF Tarih Bölümü, refik.arikan@bilecik.edu.tr

Çayırı İstanbul'da yaşayan gayrimüslimler için de bir eğlence mekânıdır. İngiliz ve Fransız sefarethanelerinde görevli memurların Beykoz Çayırı'na günübirlik ziyaretlerde buldukları da belgelere yansımıştır. Benzer şekilde İstanbul'da bulunan yabancı okullara ait öğrenciler de Beykoz Çayırı'nda piknik ve müsamerelere faaliyetleri için izin talebinde bulunmuşlardır.

Arşivde yer alan dikkat çekici belgelerden bir tanesi de İngiliz sefarethanelerinin Beykoz Çayırı'nda kriket oynamak için izin talebinde bulduklarına dair kayıtlardır. Beykoz ve Kuşdili Çayırları için istenilen bu izinler Osmanlı İdaresi tarafından uygun karşılanmıştır.

Beykoz Çayırı'nın dışında Beykoz Koyu da Osmanlı döneminde spor faaliyetlerine ev sahipliği yapmıştır. Nitekim Malulîn-i askeriye yararına Beykoz Parkı'nda kayak yarışları tertip edilmiştir. Hatta bu yarışlar zabıta tarafından engellendiği için şikâyet konusu olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Beykoz, Kayık Yarışları, Beykoz Çayırı, Kriket, İstanbul'da Levantenler

İstanbul'un en güzel köşelerinden birisi olan Beykoz'un eski adları Ameae ve Fiela'dır. Bunlardan ilki Bitinia Kralı Amikos ile ilişkili iken; diğeri ise Bizans devrinde kullanılmış ve havuzlar çeşmeler anlamına gelmektedir. Beykoz isminin kökeni ile ilgili olarak ise iki değerlendirme söz konusudur. "Koz" ekinin ceviz anlamına gelen -koz ve köy manasındaki -kos sözcüklerinden geldiği düşünülmektedir. Bölgenin cevizi meşhur olmakla birlikte hem Bizans beylerinin hem de Kocaeli valilerinin burada oturmuş olmaları diğeri ihtimali de güçlendirmektedir (Gökbilgin, 1992: s.667).

Beykoz 19. yüzyıla kadar İstanbul'un iâşesine katkı yapan küçük bir yerleşim alanı olarak Dersaadet'in yanı başında ama biraz uzağında yer aldı. Ancak Osmanlı Devleti'nin yazlık saray ve kasırlarının Beylerbeyi'nden Beykoz'a uzanan çizgide Boğaziçi'nin karşı kıyısına inşa edilmeleri ile birlikte bölgeye olan ilgi de arttı. Fransız İmparatoriçesi Eugénie onuruna verilen ziyafetlerden biri Beykoz Kasrı'nda vuku buldu. Beykoz'a olan ilgi sadece devlet ricali ile sınırlı kalmadı. Halkın da yeni gözdelelerinden birisi oldu Beykoz bu yüzyılda.

Eski İstanbul halkının önde gelen eğlencelerinin başında mesire yerlerine gitmek vardı. Her ne kadar devlet erkânı ve saray ahalisi tarafından daha yoğun kullanılsa da Kâğıthane Deresi yani Sâdâbâd İstanbulluların ilk mesire ve eğlence mekânlarından olmuştur. 16. Yüzyıl ortalarından itibaren Ramazan ayını karşılamak için Şâban ayı boyunca burada çadırlar kurulur ve çeşitli eğlenceler tertip edilirdi. Asıl önemini 18. yüzyıl başında kazanan ve Lale Devri'nin simgesi haline gelen bu mesire (Bilgicioğlu, 2008: s.379-381) Patrona Halil İsyanı ile özelliğini yitirirken Göksu ve Küçüksu mesireleri halkın yeni gözdeleleri olmuşlardır. Tanzimat ile birlikte yarım asırlık dönemde hayatın serbestleşmesi ile sağa sola gitmek kolaylaşmış, duygularda ve zevklerde bir inceliğe ulaşılmış ve insanlar hayattan tat alacakları bir hayata yönelmişlerdir. Bostancıbaşı korkusunun kalmaması ve zarif bir sosyete sınıfının oluşumu ile bunu destekleyen yaylı arabalar, faytonlar bu yeni hayatın köşe başları olmuşlardır (Gü-

lersoy, 1987: s.18-19). Bu çalışma Beykoz'un sosyal hayattaki iki yönüne katkı yapacaktır. Bunlardan ilki yaz günlerinin yeni eğlencesi kayık yarışları ya da daha kapsamlı ifade ile deniz şenlikleri; diğeri ise İngilizlere mahsus bir oyun olan ve Levantenlerin ağırlıklı katılımı ile oynanan kriket müsabakalarıdır.

Beykoz Kayık Yarışları

Kayık kelimesi Türkçe bir kelime olup kökeni Kaşgarlı Mahmud'a kadar gitmektedir. Uzun bir süre İstanbul ulaşımında çok önemli yere sahip olduğu için kullanım alanına göre çeşitleri türemiştir. Saltanat kayığı, sefâret kayığı, pazar kayığı, piyade kayığı ve kancabaş başta olmak üzere balıkçı kayıkları bunlardan başlıcalarıdır (Genim, 2015: s.521-534).

İstanbul'un kendine has şehir yapısı ve Boğaz çevresinde yer alan yerleşim birimlerine ulaşımın en kolay yolunun denizi kullanarak olması ve bu tercihte Boğaz akıntısının başta gelen belirleyici etkisi İstanbul'a has kayık türlerinin ve bu işle iştigal eden bir esnaf taifesinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Resim 1: Elçi Kayığı

Kaynak: M. Sinan Genim, "İstanbul'da Kayık", **Osmanlı İstanbul'u**, İstanbul 2015, C.III, s.528.

Her ne kadar günümüzde kayık denildiğinde akla Venedik ve Gondollar gelse de; bu pek çok alanda olduğu gibi bu konuda da kendi kültürümüze yabancı kalmamızın bir sonucudur. Nitekim Pardoe İstanbul kayıklarını anlatırken şu ifadeleri kullanmaktadır (İşipek, 2019): Pardoe: "Kayıkların kendileri güzeldir, uzun ve incedir. Yüksek pruvalarının cilaları parıldar. Büyük olasılıkla dünyada bunlar kadar zarif başka bir tekne yoktur. Kızılderi kanoları, Venedik gondolları hatta antik-klasik Arap tekneleri kendi başlarına güzeldirler ama Boğaz'ın peri masalındaki gibi güzel kayıklarının üstünlüğünü kabul etmek zorundadırlar".

Resim: Büyükkada Kayık Yarışları.

Kaynak: Servet-i Funûn, Sayı.443, 15 Ağustos 1315 (7 Eylül 1899).

Kayık yarışlarının tarihi oldukça gerilere gitmektedir. 1315 yılında Venedik Su Festivali bu konuda bilinen en eski etkinliktir. Bu eğlence daha sonra Avrupa'da yayılmış ve Osmanlı Devleti'nde de hayata geçirilmiştir. 1579 yılında Sultan III. Murad'ın Sarayburnu'ndan takip ettiği yarışlara yüksek devlet erkânı iştirak etmiştir (Gürsoy, 2019). Kayık yarışları 19. yüzyıl sonunda İstanbul halkının yoğun ilgi gösterdiği bir olay haline dönüşmüştür. Arşiv belgelerinde İstanbul kayık yarışlarına dair ilk kayıt Büyükkada ve Heybeliada'daki kayık yarışlarına dair 28 Ra 1276 (25 Ekim 1859) tarihlidir (BOA, HR. MKT, 310-75). Yüzyılın sonuna doğru kayık yarışları İstanbul'un diğer semtlerine yayılmıştır. Kayık yarışlarının bir başka boyutu da uluslararası yarışmalar münasebeti ile. Nitekim olimpiyat oyunlarına Osmanlı teb'ası olarak ilk

katılım da kayık yarışları münasebetiyle olmuştur. Mısır Hidivi'nin kardeşi Mehmed Ali Bey 1896 Atina Olimpiyatları'na kayık yarışları dalında katılmak üzere Atina'ya gitmiştir (BOA, Y.A. HUS., 348-21; BOA, Y.A. HUS., 349-26).

19. yüzyıl sonunda kayık yarışları İstanbul halkı için en önemli eğlencelerden biri haline gelir. Bu durum o dönem yapılan yarışlara katılan izleyicilerin kalabalığından da anlaşılabilir. Bu yarışlar genellikle Ağustos ayında Moda başta olmak üzere Büyükada ve Beykoz'da yapılırdı. Yeşilköy, Tarabya ve Büyükdere de bu eğlencelerin tertip edildiği diğer mekânlardı. Padişah ve şehzadelerin de bu yarışları izledikleri kaynaklardan anlaşılabilir

Resim 3: Moda Kayık Yarışlarında İzleyiciler.

Kaynak: Donanma Mecmuası, Sayı 42, Ağustos 1329 (Ağustos 1913)

Boğaziçi yarışlarının Moda ve Büyükada yarışları kadar ön planda olmaması; şehrin ana yerleşimine uzaklığı kadar Boğaz'ın konumuyla da alakalıdır. Nitekim 1858 yılında meydana gelen bir deniz kazası ve akabinde yapılan tahkikat bu konuda fikir vermektedir (BOA, A.MKT.MVL., 103/67). Mustafa Reşid Paşa'nın oğlu ve aynı zamanda Sultan Abdülmecid'in damadı olan (Beydilli, 2006: s.348-350) Ali Galib Paşa, kayığına vapur çarpması sonucu boğularak hayatını kaybetmiştir. Kaza sonrası yapılan tahkikat sonrasında birtakım tedbirler alınmış ve bu bağlamda Boğaziçi'nde kayık yarışları da yasaklanmıştır. Bu yasağın ne kadar sürdüğü belli olmamakla birlikte kayık yarışları ile ilgili kayıtların Moda ve Adalar'da yoğunlaşması; bu yasak kararının etkili olduğunu göstermektedir.

Yarışların yapıldığı yere göre katılımcılar şekillenmiştir. Nitekim Beykoz başta olmak üzere Boğaz kıyısında yapılan yarışlara Boğaziçi'nin her iki tarafında oturanlar daha çok iştirak ederken Moda ve Büyükada yarışlarına ise gayrimüslimler ve o çevrede ikamet eden halk katılırdı. Yarışlara hususi kayıklarla gelinebileceği gibi müsabakaların olduğu gün bu işe tahsis edilen vapurlar da ilgilileri taşırlardı. Yarışlar bu vapurlardan ya da hususi ve yolcu kayıklarından izlenebileceği gibi sahilden de takip edilebilirdi. İşte bu eğlence ve yarışlar aynı zamanda donanma cemiyeti ve diğer hayır kuruluşları için de bir

gelir vesilesi olmuş; izleyicilerden ve teknelerden alınan ücretler bu manada bir gelir teşkil etmişlerdir (İşipek, 2009).

Özellikle İstanbul kayık yarışlarına ait gazete haberleri ve resimler çok ilginç ayrıntıları barındırmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi İstanbul halkının bu müsabakalara yoğun rağbet gösterdiği fotoğraflarda da açıkça görülmektedir. Moda yarışları örneğinde olduğu gibi müsabakaları seyre gelmiş, çarşafı, feraceli hanımların kiralanan kayıklarda eş ve çocukları ile müsabakaları seyretmeleri dikkat çekicidir (Resim 3).

Beykoz yarışlarında çekilen fotoğraflar yarışlara ilginin de ifadesi gibidir. İnsanlar müsabakaları takip etmek için iskeleyi doldurdıkları gibi Beykoz sırtlarından da yarışları takip etmişlerdir. Diğer taraftan İstanbul'daki diğer yarışlarda olduğu gibi deniz içerisinde kiralık kayıklar ve vapurlardan da denizde devam eden mücadeleyi seyreden kalabalıklar vardır (Resim 6).

Kayık yarışları çeşitli kategorilerde icra edilmiş ve yarışmacılar farklı kayık türleri ile maharetlerini göstermişlerdir. Kotra, beş çifte filika, üç sandal², üç çifte gibi çeşitli müsabaka türleri bu deniz şenliklerinin bir bölümünü teşkil etmekteydi. Bu yarışlardan bir tanesi de "Tahlisiye Sandalları" mücadelesiydi. 5 çifte olmak üzere 10 kişinin kürek çektiği ve 1 kişinin de dümende oturduğu bu müsabakalar oldukça ilgi çekiciydi. Resimde Beykoz Koyu'nda iki tahlisiye sandalının mücadelesi görülmektedir (Resim 7).

Resim 4: Beykoz Deniz Şenliği: Yağlı direktan bayrak alma mücadelesi.
Kaynak: Mustafa Yavuz, Bir Zamanlar Beykoz, İstanbul 2004.

Müsabakalar her ne kadar kayık yarışları üzerine şekillense de bir şenlik halinde başka yarışları da içerdiği görülmektedir. Özellikle yağlanmış pruva direği üzerinde yürüyerek uçtaki bayrağı alma mücadelesinin ne kadar ilgiyle takip edildiği Beykoz'da çekilen fotoğrafa net olarak yansımıştır. İskeleyi dolduran insan selinin bu müsabakaları heyecanla takip ettikleri görülmektedir (Resim 4).

Resim 5: Beykoz Deniz Şenliği: Sandalı batırmadan alabora etme yarışı.
Kaynak: Mustafa Yavuz, Bir Zamanlar Beykoz, İstanbul 2004.

Resim 6: Beykoz Sırtlarından kayak yarışlarını izleyen seyirciler.
Kaynak: Mustafa Yavuz, Bir Zamanlar Beykoz, İstanbul 2004.

Dikkat çekici yarışlardan bir tanesi de kayak alabora etme mücadelesidir. Yarışmacılar kayığı batırmadan alabora ettirdiklerinde bu müsabakayı kazanmaktaydı. İzleyicilerin dikkatinin bu yöne yönelmesi bu müsabakanın da oldukça dikkat çekici olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer yandan yarışlarda hakemler görevlendirildiği kollarına taktıkları bantlardan anlaşılmaktadır (Resim 5).

Kayık yarışları İstanbul'da eğlencenin bir parçası olduğu gibi diğer taraftan ülkenin zor zamanlarında ise yardım kampanyalarının merkezinde yer almışlardır. Nitekim 7 Ekim 1921 tarihinde Beykoz'da malulini askeriye namına Malulini Askeriye Cemiyeti tarafından kayak yarışları tertip edilmiştir (BOA, DH.HMŞ., 4-1/4-190). İşgal döneminde yapılan bu faaliyet, 1. Dünya Savaşı'nda yaralanan, sakat kalan askerlere yardım sağlamak amacını taşımaktaydı

(Kırbaç, 2002: s.209-226). Ancak bu faaliyetin düzenlenmesi cemiyetle Osmanlı İdaresini karşı karşıya getirmiştir. Nitekim bu müsabakalar izin verilmemesine rağmen icra edildiği için soruşturmaya konu olmuştur. Bu evrakta dikkat çeken bir diğer husus da yardım toplamaya yetkili cemiyetlerdir ki Hilal-i Ahmer ve Donanma Cemiyeti'nin adı zikredilmektedir. Bu cemiyetler dışındaki cemiyetlerin ise yapacakları faaliyetler öncesinde mutlaka izin almaları ve hasılatlarını da bildirmeleri gerektiği vurgulanmaktadır (BOA, DH.HMŞ., 4-1/4-190). Diğer taraftan cemiyet de faaliyetlerinin engellenmesi ve yapılan tahkikatlarla ilgili itirazını idareye sunmuş ve amaçlarının malullere yardım etmek olduğunu belirtmiştir (BOA, DH.HMŞ., 32/351).

Resim 7: Beykoz Kayık Yarışları: Tahlisiye sandallarının mücadelesi
Kaynak: Arlet Natali Avazyan Arşivi.

Beykoz Çayırı:

Beykoz sosyal ve kültürel hayatının merkezinde yer alan çayırı ve buna bağlı faaliyetleri belirtmeden kriket oyunu için burasının tercih sebebini anlamak da zor olur. Bu sebeple Beykoz'da kriket sporunun gelişimine bakmadan önce Sultaniye ya da Hünkâr Çayırı olarak da adlandırılan Beykoz Çayırı hakkında bilgi verilmiştir.

Bu değişim ile birlikte İstanbulluların en mühim merakı hangi gün hangi mesireye gidileceği ya da geceleri hangi eğlencelere dahil olunacağıydı. Yukarıda da değinildiği üzere Sultan II. Mahmud'un saltanatının sonlarına kadar mesire alanlarında erkeklerin arasında kadınların gezmesi yasaktı ve "Harem var, çekilin!" uyarısı ile erkekler tahliye edilirdi (Bahkhane Nazırı Ali Bey, 2011: s.131).

Resim 8: Beykoz Çayırı

Kaynak: Servet-i Funûn, Sayı 266, 1311 (1896), s.85

Beykoz bu yeni dönemin en önemli gezinti mekânlarından birisi haline gelmiş olup özellikle havaların ısınmasıyla birlikte Beykoz Çayırı, Göksu ve Küçük-su Çayırları İstanbul halkının akın ettiği yerler olmuşlardır. Çalışma konusu gereği özellikle kriket müsabakalarının yapıldığı Beykoz Çayırı'nda yapılan faaliyetlere odaklanılmıştır. Beykoz Çayırı Müslüman ahalinin uğrak yerlerinden olduğu gibi gayrimüslimlerin de yoğun tercihine mazhar olmuştur. Özellikle Boğaziçi Gazinosu başta olmak üzere sosyal mekânların varlığı ve burada meskûn gayrimüslim nüfus, buraya gelen levanten ve diğer Hristiyan teb'anın ilgisini de açıklamaktadır.

Beykoz Çayırı'nın güzelliği ve İstanbul halkı için ne anlam ifade ettiği Servet-i Fûnun gazetesine şu şekilde yansımıştır:

“Baharın kokularının istişmam olunmaya başladığı şu mevsimde gönüller çayır ve çemen meftunudur; yeşil renkte tabii kalıçelerle müzeyyen ve mestur yerler insanı cezbeder. Şehr-i şehrimizin mevaki-i latifesi meyanında en ziyâde cazibedâr olanlardan biri de Beykoz çemenzar-ı ruh fezasıdır. Çayırın iki tarafını güzel ağaçlar ihata eder, sayeleri gayet latiftir, yan tarafta bir de müşeccereli cadde vardır.”

Beykoz Çayırı'nın namı dönemin edebi eserlerine de yansımıştır. Mehmed Rauf'un Eylül isimli romanında çayır o kadar güzel tarif edilir ki: Romanın kahramanları Suad, Necib ve Süreyya Hünkâr İskeleyi'nden çayıra doğru yürürken önce bin bir çiçeğin kokusu karşılar onları. Ardından sarı çiçeklerle bezeli bir fulya tarlası gibi çayır gösterir kendini uzaktan. Çayıra giden büyük

yolun her iki tarafında yer alan heybetli ağaçların sonunda çayır bütün genişliği ile adeta engin bir deniz gibi ortaya çıkar. Çayırların içinde yürümek, yuvarlanmak isteği doğar insanın gözünde. Dere akışıyla huzur verir gezenlere... (Mehmed Rauf, 2007: s.67-68).

Beykoz Çayırı halkın olduğu kadar okulların da ilgi odağı olmuş; özellikle özel okullar öğrencilerini Beykoz Çayırı'na getirmek suretiyle piknikler, eğlenceler tertip etmişlerdir. Bu bağlamda 1906 yılının Haziran ayı ortalarında Üsküdar Kızlarağası'nda bulunan Ravza-i Terakki Mektebi öğretmen, öğrenci ve hizmetlilerinin bahar mevsimi münasebetiyle özel bir vapurla Beykoz Mesiresi'ne gelecekleri görülmektedir (BOA, MF. MKT., 932/5.).

Beykoz Mesiresi yukarıda örnekte görülen Müslüman okullar tarafından şenlendirildiği gibi İstanbul'da bulunan gayrimüslim okulları da bu tür faaliyetlerden geri durmamışlardır. Aynı yaz 19 Ağustos 1906 tarihinde Ortaköy'de bulunan Alyans İsrailit Mektebi yararına olmak üzere bir program icra edilmiştir. İlgili belge, okulun ihtiyaçlarının ziyadesi ile artması sebebiyle böyle bir faaliyette bulunulduğunu göstermektedir. Program eğlence içerdiği gibi dua ve nutuklar da yer almaktaydı (BOA, MF.MKT., 947/35). Beykoz Sultaniye Çayırı görüldüğü üzere okul eğlence ve gezilerinin de vazgeçilmez adreslerindendi. Aynı konuda başka okulların da benzer faaliyetleri olduğu (Y.PRK.ZB., 29/24) vakidir ancak konuyu uzatmamak adına bu örneklerle iktifa edilmiştir.

Beykoz Çayırı'nın Meşrutiyet'in ilanı sonrası yapılan kutlama ve eğlencelerde de önemini devam ettirdiği görülür. Nitekim 14 Ağustos 1324 (27 Ağustos 1908) tarihli belgeye göre Beykoz Çayırında verilecek konsere Ertuğrul Korveti mızıkasının gönderileceği anlaşılmaktadır (BOA, 3383/253720; BOA, İ.HUS., 168/117). Bahriye Nezaretinden eğlenceler için mızıka takımı istenmesinin bu dönemde çok yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1910 yılının 20'si Pazar günü Beykoz Çayırı'nda düzenlenecek "Gezinti" (Eğlence) için Bahriye Nezâreti Mızıkası görevlendirilmiştir (BOA, İ.MBH., 2/46). Beykoz Çayırı'nda verilen konserler sonraki yıllarda da devam etmiş olup, bu aktiviteler aynı zamanda Beykoz'da spor kulüplerinin de maddi kaynaklarından birini teşkil etmiştir. Nitekim Beykoz'un en eski spor kulüplerinden "Zindeler Yurdu" yararına 1912 yılının Eylül ayında bir konserin tertip edildiği görülmektedir (BOA, DH.HMŞ., 4-1/4-175).

Sosyal hayatın önemli merkezlerinden olan beylik çayırlarının devlet tarafından korunduğu ve kontrol altında bulundurulduğu da görülmektedir. Nitekim Beykoz'un da dâhil olduğu bu alanların korunması için memur edilen korucu ve bunların idaresini sağlayan "Kır Nazırı"nın kalmaları için çadır tahsisi yapılmıştır. İdareciler için "Abdi Paşa" biçimli çadırlar verilirken koruculara ise iki ve tek direkli çadırlar verilmiştir (BOA, C.ML., 37/1663).

Yukarıda ifade edildiği gibi Beykoz Çayırında vuku bulan hadiseler buradaki görevliler tarafından idarecilere bildirilmekteydi. Bu şekilde arşiv evrakına yansıyan konulardan bir tanesi İstanbul'da bulunan Avrupalı devletlere mensup görevlilerin izin almaksızın yaptıkları faaliyetlerdir. Merkeze uzak olması sebebiyle Beykoz bu tür hareketlere ma'ruz kalmıştır. 29 Haziran 1901 tarihli belgeye göre: Fransız Sefâreti'ne ait olan Votor Vapuru'nun her biri 12 kişiden

oluşan 4 takım Fransız Bahriye askeri önlerinde 7 kişilik bir bando olduğu halde karaya çıkarak Beykoz Çayına gelmişlerdir. Burada birkaç saat talim yaptıktan sonra geri gitmişlerdir. Hâlbuki bunların İstanbul sınırlarında karaya çıkıp bu şekilde talim yapmaları yasaktır. Ancak görevliler bu davranışları sonucu ne gibi yaptırım uygulayacaklarını bilemediklerinden durumu sormuşlarsa da ne cevap geldiğine dair kayıt yoktur (BOA, HR.HMŞ.İŞO., 189/1).

Fransız Votor Vapuru mürettebatı olan askerlerin yaklaşık 1 yıl sonra 13 Eylül 1902'de aynı şekildeki davranışlarına devam ettikleri ve yine aynı konunun belgelere yansıdığı görülür. Fransızlar Pazar ve yortu günlerinde izin almaksızın yine çayıra çıkmışlar ve ellerinde sopalarla ve sarhoş olarak kırlarda, mahalle aralarında ve çayırdaki dolaşmışlar ve taşkınlık çıkarmışlardır. Hatta bunlara müdahale edip kavgayı ayırmaya çalışan polis ve jandarmaya dahi şiddetle direnmişlerdir. Nitekim bu hareketleri sonucu bundan böyle Fransızların karaya çıkışlarının engellenmeleri ya da çıkmaları gerekirse mutlaka başlarında bir zabıt olması gerektiği vurgulanmıştır (BOA, HR.TH., 273/77).

Beykoz Çayı'nın 19. yüzyıl sonunda şöhreti giderek artmış ve İstanbul'daki diğer elçilik mensuplarının da dikkatini çeken bir gezinti haline gelmiştir. 1891 tarihli belge İtalyanların milli bayramlarını kutlamak için Beykoz'a yöneldiklerini göstermektedir. Nitekim yıllardır Fenerbahçe Çayı'nda buluşmalarına rağmen bu sefer Beykoz'u tercih etmişlerdir (BOA. Y.PRK.ŞH., 3/119; Y.PRK.ZB., 11/70).

Alman Sefareti de Beykoz'a kayıtsız kalmamış olup 1901 yılı Haziran'ında; Yaverândan Mustafa Natık Paşa'nın refakatinde Almanya'nın sefir vekili, sefaret tercümanı ve askeri ataşesi olduğu halde berây-i tenezzüh (gezinti için) Beykoz Çayı'na gününbirlik bir ziyaret gerçekleştirmişlerdir (Y.PRK.ZB., 27/63).

Beykoz Çayı'na dair belgelere yansıyan dikkat çekici özelliklerden biri de burasının hastalıklara dönük tedavi edici ve rahatlatıcı özelliği ile ilgilidir. Nitekim tüccardan Halil Efendi isimli birinin mihmandarlığında 17-18 kişinin hava değişimi ve rahatlatma için Kurban Bayramının ilk günü buraya gelecekleri, Beykoz Çayı'nda 1 hafta süreyle çadırlarda kalacakları görülmektedir (BOA, DH.MKT., 1646/86.).

Beykoz'da Kriket Müsabakaları

19. yüzyıl sonu İstanbul spor tarihi açısından çok önemli bir zaman dilimidir. Öyle ki başta kriket ve ragbi olmak üzere çeşitli spor dalları oynanır olmuş ve futbol da aynı tarihlerde hayatımıza girmiştir. Bu açıdan kurulan bu kulüpler ülkemizin futbol tarihi açısından ilk adımları atmışlardır. Club Constantinople, içinde tenis, kriket, ragbi ve futbol branşlarına dair faaliyetlerde bulunan ve önde gelen bir spor kulübüydü. Üyelerinin tamamı İngiliz olan bu kulüp üyeleri 27.11.1880 tarihinde Kadıköy'de ilk yarım saati kriket ve diğer yarısı futbol olmak üzere maç yapmışlar ve bu faaliyet tarihimizde bir ilki barındırmıştır (Yüce, 2014: 24-25)³.

Resim 9: 1880 Yılı: Beykoz Çayırında kriket oynayan İngiliz levantenler ve seyirciler.
Kaynak: <http://www.levantineheritage.com/cricket.htm>. E.T. 16.11.2019.

Kriket oyununun Osmanlı Devleti'ndeki geçmişine dair bilgiler sınırlı olsa da; bilinen en eski kayıt 1806 yılına kadar gitmektedir. Robert Walpole, 1806 yılında İngiliz tüccarların eski bir stadyum kalıntısında maç yaptıklarını ifade etmektedir. Diğer yandan 1833 Hünkar İskeleyi antlaşması imzalandığı dönemde İstanbul'da olan İngiliz Gemisi HMS Acteon'un subayları Beykoz Çayırında kriket oynamışlardır ki burası başta gelen kriket alanlarından birisi olmuştur. Diğer taraftan 1854 yılında Kırım Savaşı münasebetiyle bölgeye gelen İngiliz asker ve gemiciler de Hünkar Çayırında kriket oynamışlardır. Hatta İngiliz Gazeteci George Dodd, kriketi kavramaya çalışan Türklerin bu çabalarıyla neredeyse duyularını kaybettiğini ifade etmektedir (Talbot, 2019).

Kriket geniş çayırlarda ve herkesin gözü önünde icra edilen bir oyun olduğu için Türkler de bu oyundan haberdardı. Yukarıdaki illüstrasyonda da kriket oyununu çimenlere oturarak izleyen, bir taraftan da çubuğunu tüttüren Müslüman erkek görülmektedir (Resim 9). Görülen, bilinen bir spor türü olması kriketin yaygınlaşmasını sağlayamamıştır. Aynı şekilde tenis de kriket ile aynı akıbeti paylaşırken buna mukabil yine İngilizlerin İstanbul ve diğer Osmanlı kentlerine taşıdıkları futbol (Öndeş, 2015: s.101-110) ise çok çabuk yayılmış ve kısa süre içerisinde Türk futbol kulüpleri bu mücadelede yerlerini almışlardır. Kriket ve tenisin rağbet görmemesinde bu iki oyunun aristokrat kalmasının ve oynamak için özel ekipman ve kıyafetlere gereksinim duyulmasının etkisi büyüktür.

Osmanlı toplumunda kriket her ne kadar karşılık bulmamışsa da ilhamını buradan alan bir kriket takımı 1882 yılından beri Osmanlı Devleti'nin adını taşımaktadır. Ülkenin başkenti Cape Town'un eski yerleşim yerlerinden Bo Kaap'ta kurulan "Osmanlı Kriket Kulübü", Western Cape Bölgesi'nin ilk ta-

kımlarındandır. 1882 yılında kurulan bu takımı İstanbul'a medrese tahsili için gelmiş olan öğrencilerinden Abdullah Agmat tesis etmiştir (Aljazeera Turk, 2019). Kriket İngiliz dominyonlarında çok yaygınlaşmış olup günümüzde bu sporda en ileri olan ülkelerden birisi Pakistan'dır.

Kriket bilindiği üzere İngilizlere mahsus bir oyundur⁴. Bu oyun İstanbul'da tabii olarak İngiliz levantenler, elçilik mensupları ve İstanbul'a gelen İngiliz savaş gemileri personelince icra edilmiştir (BOA, Y.MTV. 115/13; BOA, DH. SAİD.d, 25/27)⁵. Hal böyle olunca, bu müsabakalar için izin almak da İngiltere Sefaretine düşmüştür. 11 Haziran 1892 tarihli yazı ile İngiltere Sefarethanesi kriket oyunu icra edebilmek için Beykoz Çayırı ile Kadıköy dahilinde bulunan Kuşdili Çayırını kullanma noktasında izin talep etmişler ve bu izinler kendilerine verilmiştir (BOA, Y.MTV., 63/74).

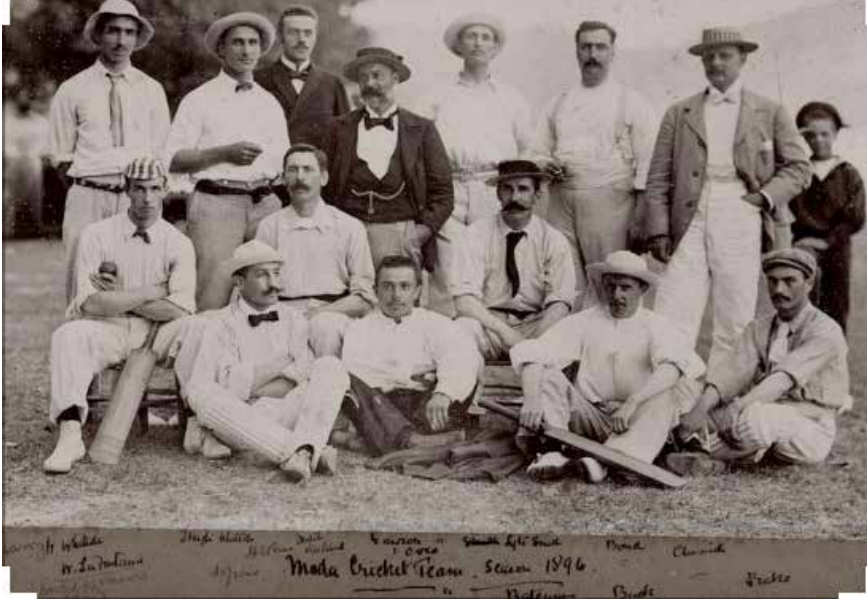
Bir yıl sonra aynı tarihlerde (4 Temmuz 1893) İngiltere Sefareti'nin Beykoz'da kriket oynanması için izin talebi vardır ki bu istekten sefaret mensuplarının her yıl aynı mevsimde Beykoz'a gittikleri ve kriket de oynadıkları anlaşılmaktadır. Diğer yandan aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere Beykoz İstanbul Kriket Ligi müsabakalarına ev sahipliği yaptığı gibi yalnız elçilik çalışanlarının da kriket oynamak maksadı ile Beykoz'a geldikleri anlaşılmaktadır (BOA, Y.MTV., 79/122). Benzer izin talepleri takip eden yıllarda da tekrar edilmiş ve İngiliz elçilik mensupları Beykoz'a gelip hem ziyafet çekmeye hem de kriket oynamaya devam etmişlerdir (BOA, Y.MTV., 97/87; BOA, Y.MTV., 101/52; BOA, Y.PRK.BŞK., 42/01; Y.PRK.BŞK., 43/113.).

S.N.	Takımlar	Tarih	Saha	Skor
1	The World -Yabancılar Ofisi	23 Temmuz 1881	Beykoz Çayırı	156-154
2	The World Yabancılar Ofisi	6 Ağustos 1881	Beykoz Çayırı	171-280
3	The World - Britanya Sefareti& HMS Antelope	20 Ağustos 1881	Beykoz Çayırı	149-113
4	The World - Britanya Sefareti& HMS Antelope	3 Eylül 1881	Beykoz Çayırı	158-256
5	Kadıköy CC&Tarabya CC-Bebek CC	31 Ağustos 1883	Küçüksu Çayırı	91-175
6	Yukarı Boğaziçi-Aşağı Boğaziçi	17 Haziran 1885	Beykoz Çayırı	208-198
7	Yukarı Boğaziçi-Aşağı Boğaziçi	10 Temmuz 1885	Beykoz Çayırı	156-155
8	Tarabya-United Eleven	15 Temmuz 1885	Beykoz Çayırı	169-214
9	The World-Tarabya&Sir H.D. Wolf's Team	13 Eylül 1885	Beykoz Çayırı	117-126
10	HMS Imogene-Britanya Sefareti	4 Ağustos 1886	Beykoz Çayırı	30-115
11	Bebek CC-Kandilli CC	4 Ağustos 1886	Küçüksu Çayırı	166-97
12	Mr.H. Hansos's Team-Britanya Sefareti&HMS Imogene	18 Ağustos 1886	Beykoz Çayırı	138-195
13	Yukarı Boğaziçi- Britanya Sefareti&HMS Imogene	25 Ağustos 1886	Beykoz Çayırı	189-190
14	Tarabya CC-The World	8 Eylül 1886	Beykoz Çayırı	94-156
15	Over 26-Under26	15 Eylül 1886	Beykoz Çayırı	127-128

16	Over 26-Under26	29 Eylül 1886	Beykoz Çayırı	124-123
17	Tarbya&HMS Imogene-Aşağı Boğaziçi	6 Ekim 1886	Beykoz Çayırı	77-148
18	HMS Imogene-Britanya Sefareti	15 Haziran 1887	Beykoz Çayırı	267-134
19	Tarabya-Kandilli&Anadolu Hisarı	8 Temmuz 1887	Beykoz Çayırı	96-124
20	Aşağı Boğaziçi-Yukarı Boğaziçi	24 Temmuz 1888	Beykoz Çayırı	145-43
21	Yukarı Boğaziçi-Aşağı Boğaziçi	10 Temmuz 1889	Beykoz Çayırı	149-153
22	Yukarı Boğaziçi-Aşağı Boğaziçi	27 Ağustos 1890	Beykoz Çayırı	108-196
23	Yukarı Boğaziçi-Aşağı Boğaziçi	16 Temmuz 1891	Beykoz Çayırı	70-76
24	Yukarı Boğaziçi-Aşağı Boğaziçi	25 Temmuz 1891	Beykoz Çayırı	89-133
25	Tarabya CC-Bebek CC	6 Ağustos 1891	Beykoz Çayırı	104-106
26	Tarabya CC- Mr. Henry's Eleven	15 Ağustos 1891	Beykoz Çayırı	189-190
27	Yukarı Boğaziçi-Aşağı Boğaziçi	28 Temmuz 1893	Beykoz Çayırı	190-101
28	Yukarı Boğaziçi&Kandilli-Bebek CC	15 Ağustos 1893	Beykoz Çayırı	154-156
29	Fair Side-Dark Side	18 Eylül 1893	Beykoz Çayırı	71-116
30	Yukarı Boğaziçi-Aşağı Boğaziçi	24 Ağustos 1895	Beykoz Çayırı	55-180
31	Yukarı Boğaziçi-Aşağı Boğaziçi	15 Eylül 1895	Beykoz Çayırı	-
32	HMS Dryad-HMS Imogene	16 Temmuz 1896 189611	Beykoz Çayırı	33-28
33	Kadıköy CC- Constantinapole CC	16 Temmuz 1896	Beykoz Çayırı	147-56
34	Tarabya CC-Bebek CC	25 Temmuz 1896	Beykoz Çayırı	133-64
35	Tarabya CC-Kadıköy CC	28 Temmuz 1896	Beykoz Çayırı	89-111
36	Constantinapole CC-Kadıköy CC	3 Ağustos 1896	Beykoz Çayırı	54-59
37	Constantinapole CC-Bebek CC	15 Ağustos 1896	Beykoz Çayırı	68-85
38	Moda CC-Tarabya CC	22 Ağustos 1896	Beykoz Çayırı	141-99
39	Constantinapole CC-Bebek CC	5 Eylül 1896	Beykoz Çayırı	52-113
40	Tarabya CC&HMS Imogene-HMS Dryad&Cockatrice	12 Eylül 1896	Beykoz Çayırı	200-101
41	Bebek CC- HMS Cockatrice&Dryad&Imogene	26 Eylül 1896	Beykoz Çayırı	115-113
42	Constantinapole CC-Bebek CC	26 Haziran 1897	Küçükusu Çayırı	88-200
43	Moda CC-HMS Imogene&Melita	26 Haziran 1897	Beykoz Çayırı	96-38
44	Moda CC-Bebek CC	24 Temmuz 1897	Küçükusu Çayırı	152-70
45	Constantinapole CC- HMS Melita	28 Temmuz 1897	Beykoz Çayırı	35-235
46	Bebek CC-HMS Melita	31 Temmuz 1897	Küçükusu Çayırı	157-156
47	Moda CC-Constantinapole CC	20 Ağustos 1897	Küçükusu Çayırı	185-85
48	Moda CC-Yukarı Boğaziçi	4 Eylül 1897	Küçükusu Çayırı	154-151
49	Constantinapole CC-Bebek CC	11 Eylül 1897	Küçükusu Çayırı	231-59
50	Moda CC-İstanbul Karması	18 Eylül 1897	Küçükusu Çayırı	182-179

Tablo 1. Kriket Ligi Kurulana Kadar Beykoz'da Yapılan Kriket Müsabakaları (Mehmet Yüce (2014), s.32-81.)

Yukarıdaki tablo kriket oyununun İstanbul'da ne kadar yaygınlaştığının en önemli kanıtlarından biridir. Bu bağlamda Beykoz Çayırı da bu sporun en başta gelen sahası olmuştur. Küçüksu Çayırı da yine bu oyunun icra edildiği başta gelen alanlardandır. 1898 yılına kadar yapılan maçların sıralandığı bu tablo kriket liginin kurulmasından önceki dönemi yansıtmaktadır. Daha çok bir rekabet duygusundan ziyade bir arada olma duygusu ile yapılmış olan bu müsabakalarda da oluşacak ligin ilk adımlarının olduğu gözlenir. Nitekim bazı kriket maçlarının rövanş müsabakası olarak yapılması bunu göstermektedir. Diğer yandan müsabakalarda yer alan takımlara bakıldığında ilk olarak İngiliz Elçilik mensupları ile elçilik maiyetindeki gemilerin askeri personelinin bu müsabakalarda başrolde olduğu görülürken; kısa süre içinde takım çeşitliliğinin arttığı dikkati çekmektedir. Bu kulüpler arasında Moda Kriket Kulübü'nün aldığı sonuçlarla diğer takımlara bariz bir üstünlük kurduğu da aşıkardır. Nitekim 1897 yılının son müsabakası olarak Moda Kriket Kulübü, İstanbul Karması ile karşılaşmış ve onları da mağlup etmeyi başararak bu periyodun en başarılı takımı olarak adını İstanbul kriket tarihine yazdırmıştır.

Resim 10: 1896 Yılı: Moda Kriket Takımı Oyuncuları.

Kaynak: <http://www.levantineheritage.com/cricket.htm>. E.T. 16.11.2019.

Tabloda dikkat çeken bir diğer konu da Küçüksu Çayırı'nın artan popülaritesidir. Tabloda yer alan müsabakaların ekseriyeti Beykoz'da yapılmış olmasına rağmen son yıllarda Küçüksu Çayırı'nın daha fazla maça ev sahipliği yaptığı görülür. Hatta 1898 yılında İstanbul Kriket Liginde oynanan 9 müsabakadan 4 tanesi (Yüce, 2014: 92) yine Küçüksu Çayırı'nda icra edilmiştir. Bu çayırın daha tercih edilir olmasında muhtemelen Göksu Mesiresi'nin ve bu sayede bu bölgenin bir cazibe merkezi haline gelmesinin de önemi vardır.

1898 yılı İstanbul Kriket tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. Kriket müsabakalarını domine eden Moda Kriket Kulübü Başkanı A. Silley tarafından dep-

lasmanlı bir kriket ligi kurulması ve kazanan takımın adının yazılacağı şampiyonluk şilti önerisi ortaya atılır. Constantinapole Kriket Ligi adı verilen bu organizasyon takımların birbirleriyle kendi ve rakip sahalarda olmak üzere iki maç yapması esasına dayanıyordu. 30 Mayıs 1898 tarihinde Constantinapole CC (Cricket Club) ile HMS Nymphe CC arasında yapılan maçla lig başlamış ve toplamda 9 maç yapılarak sezon tamamlanmıştır. Bu ilk ligin takımları ise Moda, Constantinapole, HMS Nymphe ve Bebek'ti. İlk sezon Moda Kriket Kulübünün şampiyonluğu ile sonuçlanırken; maçların yapıldığı sahalarda ise Şişli, Küçükusu, Büyükdere ve Yoğurtlu Çeşme'ydi. Beykoz Çayırı'nın bu müsabakalarda hiç kullanılmaması dikkat çekicidir. Yine de Beykoz Küçükusu Çayırı, burada oynanan 4 maçla ilk ligin önde gelen mekanı olmuştur. 1899 sezonu ise sadece birtakım değişikliği ile aynı kulüplerin katılımıyla tamamlanmıştır. HMS Nymphe'nin yerini bir başka İngiliz asker takımı Navy almıştır. Bu tarihte Beykoz şampiyonadaki 8 maçın 5'ine ev sahipliği yaparken bu müsabakaların 3'ü Beykoz, 2'si ise Küçükusu Çayırı'nda oynanmıştır (Yüce, 2014: 83,84-92-93). Birkaç yıl aradan sonra Beykoz Çayırı tekrar müsabakalara ev sahipliği yapmaya başlamıştır. Beykoz Çayırı sonraki yıllarda da kriket müsabakalarına ev sahipliği yapmaya devam etmiştir Nitekim aşağıdaki fotoğraf Beykoz'da 1913 yılında yapılan bir maça dairdir. Hemen akabinde başlayan 1. Dünya Savaşı ve akabinde devam eden mütareke yılları, savaşta İngilizler ile karşı karşıya kalmamız sebebiyle kriket maçlarının azalmasına neden olmuştur. Diğer taraftan Moda Kriket Takımı varlığını 1930'lu yılların sonlarına kadar devam ettirmişse de (Öndeş, 2015: s.113,169)⁶ artık kriket maçlarının yeni sahası Kadıköy'dür.

Resim 11: Beykoz Çayırı'nda 1913 yılından bir kriket müsabakasına dair görüntü.
Kaynak: <http://www.levantineheritage.com/cricket.htm>. E.T. 16.11.2019.

Sonuç

Tanzimat'ın ilanı sonrası Osmanlı sosyal hayatında başlayan serbestleşme ile Batı'yı tanıyan, hayattan zevk alan ya da hayata dair bakışı geleneksel yapıdan farklı olan yeni bir zümre ortaya çıkmıştır. Patrona Halil ayaklanması ile Sâdâbâd'ın sona eren şöhretinin yerini aradan geçen yüzyılın sonunda başka yerler almaya başlamış ve "Mesireye çıkmak" yeni bir faaliyet olarak tekrar toplum zihninde canlanmıştı. Diğer yandan bu değişim ve dönüşümü hızlandıran başka etmenler de olup; özellikle Kırım Savaşı ve Islahat Fermanı sonrası gayrimüslimlerin durumlarına bu nokta-i nazarla bakılabilir. Bu yeni dönem, eğlencelerini ve bunlara ev sahipliği yapan mekanları da beraberinde getirmiştir.

Beykoz, Boğaziçi'ndeki eşsiz konumu ve doğal güzellikleri ile yeni dönemin parlayan yıldızı haline gelmiştir. Beykoz Çayırı, Küçüksu Çayırı ve Göksu Mesiresi yeni zevklerin yeni mekânlarını teşkil etmişlerdir. Beykoz bu yıllarda hem Müslüman hem de gayrimüslim tebaanın uğrak yeridir. Bu bağlamda Beykoz Çayırı Türk okullarından gayrimüslim okullarına her kesimden öğrencileri; İstanbul'da bulunan çeşitli Avrupa sefir ve elçilik mensuplarını ve bu elçiliklerin maiyetinde olan gemi personellerini ağırlamaktadır.

İngilizlerin Beykoz'a olan ilgileri, bölgeyi bu coğrafyanın yabancı olduğu spor dalları ile de tanıştırmıştır. İngilizlere mahsus bir oyun olan kriket her ne kadar ilk olarak Kırım Savaşı sırasında Beykoz çayırında oynanmışsa da; yüzyılın sonuna doğru her yaz Beykoz'da mutad oynanır hale gelmiştir. Müslüman ahali bu oyunu seyretse de özümsemek ve oynamak noktasında pek ısrarcı olmamıştır. Oyunun özel gereksinim gerektiren kıyafet ve ekipmanları bu sporun yaygınlaşmayıp aristokrat bir zümreyle sınırlı kalmasında temel etkidir. Her şeye rağmen Beykoz'da oynanmış ellinin üzerinde müsabaka bölgenin bu konuda ne kadar tercih konusu olduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan özellikle Moda'ya yerleşen Withaller gibi levanten ailelerin başlattığı yelken yarışları ya da daha geniş adıyla deniz şenlikleri bu dönemin önde gelen eğlencelerinden olmuştur. Moda ve Büyükkada bu yarışlarda çok önemli bir yere sahipken 20. Yüzyıl başlarından itibaren Beykoz Koyu da bu müsabakalara ev sahipliği yapmaya başlamıştır. Başta Boğaziçi halkı olmak üzere İstanbullular bu yarışları ilgiyle takip etmişlerdir.

Sonuç olarak bu çalışma ile Osmanlı Devleti'nin sosyal kültürel değişiminin yansımaları takip edilerek bir şehrin gelişimi işlenmeye çalışılmıştır...

Dipnotlar

- 2 Bu yarışlarda eşli katılım olup, erkekler kürek çekerken bayanlar dümeni idare etmişlerdir.
- 3 Maç tarihe yakışıklılar ve çirkinler müsabakası olarak geçmiştir.
- 4 Kriket futbol gibi 11'er kişilik iki takım halinde oynansa da futboldan farklıdır. Oval ve geniş bir çim sahada icra edilen bu spor hem kıyafet hem de ekipman bakımından kendine mahsus özelliklere sahiptir. Konuyu uzatmamak babında oyunun nasıl oynandığına değinilmemiştir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz: Don Bradman, How To Play Cricket, London 1953.
- 5 Her ne kadar kriket İstanbul'da bir İngiliz spor etkinliği olarak gelişse de diğer gayrimüslim tebaa da bu spora ilgi duymaya başladılar. Nitekim Mısır sarrafı Kigork Bey'in oğlu olan Ermeni Abraham Paşa Beyoğlu'nda kurduğu kulübün arkasında velespitte dolaşmak ve kriket oynamak üzere bir saha yaptırmak üzere Şehremaneti'ne başvuruda bulunmuştur. Diğer yandan Abraham Paşa'nın Beykoz civarında külliye miktarda arazisi olduğu düşünüldüğünde,

- burada İngilizlerin kriket oynamasından mütevellid böyle bir girişimde bulunduğu söylenebilir.
- 6 1931 yılına dair fotoğrafta Constantinapole Kriket Takımı'nı yenerak şampiyon olan Moda Kriket Kulübü oyuncularını kalkanları ile görülmektedir. 1896 yılına ait ilk fotoğraflardan (Resim 10) bu kazanılan şampiyonluğa kadar takımın oyuncuları arasında Modalı bir levanten aile olan Whittall'ler yer almaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA, 3383/253720
BOA, A.MKT.MVL., 103/67.
BOA, C.ML., 37/1663.
BOA, DH.HMŞ., 4-1/4-190.
BOA, DH.HMŞ., 32/351.
BOA, DH.MKT., 1646/86.
BOA, HR.HMŞ.İŞO., 189/1.
BOA, DH.SAİD.d, 25/27.
BOA, HR. MKT., 310-75.
BOA, HR.TH., 273/77.
BOA, İ.HUS., 168/117.
BOA, İ.MBH., 2/46.
BOA, MF. MKT., 932/5.
BOA, MF.MKT., 947/35.
BOA, Y.A. HUS., 348-21.
BOA, Y.A. HUS., 349-26.
BOA, Y.MTV., 63/74.
BOA, Y.MTV., 79/122.
BOA, Y.MTV., 97/87
BOA, Y.MTV., 101/52.
BOA, Y.MTV. 115/13.
BOA, Y.PRK.BŞK., 42/01.
Y.PRK.BŞK., 43/113.
BOA. Y.PRK.ŞH., 3/119.
Y.PRK.ZB., 11/70.
Y.PRK.ZB., 27/63.
Y.PRK.ZB., 29/24.

Referans Eserler ve Diğer Kaynaklar

Aljazeera Turk, "Güney Afrika'da 133 yıllık Osmanlı Kriket Kulübü, E.T. 01.12.2019, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/guney-afrikada-133-yillik-osmanli-kriket-kulubu>

Balıkhane Nazırı Ali Bey (2011), *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Haz. Ali Şükrü Çoruk, İstanbul.

Beydilli, Kemal (2006), "Mustafa Reşid Paşa", *DİA*, C.31, İstanbul, ss. 348-350.

Bilgicioğlu, Banu (2008), "Sâdâbâd", *DİA*, C.35, İstanbul, ss. 379-381.

Bradman, Don (1953), *How To Play Cricket*, London.

Genim, M. Sinan (2015), "İstanbul'da Kayık", *Osmanlı İstanbul'u*, İstanbul, C.III, s.521-534.

Gökbilgin, M. Tayyib (1992), "Boğaziçi-Tarih", *DİA*, C.6, İstanbul, ss. 667-695.

Gülersoy, Çelik (1987), *Göksu'ya Ağıt*, İstanbul.

Gürsoy, Celal, "1900 Yılına Kadar Kürek Sporu Kronolojik Tarihi", E.T. 26.11.2019; <https://celalgursoy.com/2016/09/27/1900-yilina-kadar-kurek-sporu-kronolojik-tarihi/>

İşipek, Ali Rıza, "İstanbul'da Kayık Yarışları", E.T. 21.11.2019, <https://www.zdergisi.istanbul/makale/istanbulda-kayik-yarislari-130>.

Kırbaç, Safiye (2002), "Malûlîn-i Askeriyye'ye Muâvenet Heyeti ve İstanbul'daki Faaliyetleri", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S.1, s. 209-226.

Mehmed Rauf (2007), *Eylül*, Morpa Yayınları, İstanbul.

Öndeş, Osman (2015), *Modalı Vitol Ailesi*, İstanbul.

Talbot, Michael, "From Istanbul to Cape Town, the Hidden History of Cricket in the Ottoman Empire", E.T. 07.11.2019, <https://thewire.in/sport/from-istanbul-to-cape-town-the-hidden-history-of-cricket-in-the-ottoman-empire>

Yüce, Mehmet (2014), *Osmanlı Melekleri*, İstanbul.

*Beykoz'un
Ekolojisi*

Beykoz İlçesinin Önemli Bitki Alanları

Engin ÖZHATAY¹ Neriman ÖZHATAY²

Özet

Beykoz ilçesi, barındırdığı doğal yeşil örtü ve habitatlar bakımından, İstanbul ilinin en zengin ilçesidir. Bu doğal yeşil örtü ve habitatlar çok sayıda İstanbul'a özgü endemik takson ya da yayılışı çok kısıtlı olan nadir ve endemik tür barındırmaktadır. Bu bağlamda, Beykoz ilçesinin büyük bir kısmı, "Türkiye'nin 122 Önemli Bitki Alanı" (ÖBA) adlı yayında: 10 ÖBA no'lu Kuzey Boğaziçi ÖBA'sında yer almaktadır. ÖBA'nın (Kuzey Boğaziçi) Beykoz ilçesinde kalan bölgesi, Avrupa yakasında kalan kısımdan daha fazla alan kapsamaktadır.

Anadolu yakasındaki bu alanın florasında uluslararası bir sözleşme olan Bern Sözleşmesi Ek Liste I'de yer alan 4 tür *Aurinia uechtritziiana* (kum incisi), *Cyclamen coum* (Karadeniz sıklamenu), *Trifolium pachycalyx* (İstanbul üçgülü) ve *Verbascum degenii* (sahil sığırkuyruğu) bulunur. Ülkemizin de taraf olduğu bu sözleşmeye göre, listesindeki bitkilerin ve yaşadığı ortamların korunması gereklidir. Bunlara ilaveten, küresel ölçekte tehlike altında ya da yayılışı Türkiye'de sadece birkaç yerde sınırlı olan 4 taksona da Beykoz ilçesi [*Asperula littoralis* (kum belumotu), *Centaurea kilaea* (kilyos düğmesi) *Isatis arenaria* (kelebek otu), ve *Linum tauricum* ssp. *bosphori* (boğaz keteni)] ev sahipliği yapmaktadır.

Riva'da Çayağzı Deresi'nin denize döküldüğü bölgede oldukça geniş bir kumul sistemi meydana gelmiştir. Bu kumullar, zengin denebilecek sayıda karakteristik ve endemik bitki taksonu barındırmaktadır: *Aurinia uechtritziiana* (kum incisi), *Centaurea kilaea* (kilyos düğmesi), *Jurinea kilaea* (kilyos moru), *Isatis arenaria* (kelebekotu), *Linum tauricum* ssp. *bosphori* (boğaz keteni), *Verbascum degenii* (sahil sığırkuyruğu).

- 1 Prof.Dr. İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Eczacılık Fakültesi. engin.ozhatay@yeniyuzuil.edu.tr
- 2 Prof. Dr. , Doğu Akdeniz Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, Gazi Mağosa, KKTC.

Bu çalışmada, Beykoz ilçesinin endemik ve nadir türler bakımından zenginliğine değinilmiş ve floraya olan tehditler ve alınması gereken tedbirlere değinilmiştir.

Anahtar kelimeler: Önemli Bitki Alanları, Beykoz, İstanbul, Flora

Doğa Korumada Yükselen Değer; Önemli Bitki Alanları (ÖBA)

Günümüzde doğa koruma çalışmalarında, çok geniş bölgeler yerine daha küçük alanların koruma altına alınması ağırlık kazanmaktadır. Böylece, kısa dönemde yetkililerle iletişim kurmak, koruma amaçlı yönetim planları hazırlamak ve uygulamalarda daha hızlı ve pratik çalışmalar gerçekleştirmek mümkün olabilir. Uzun dönemde ise, bu alanlardaki değişimler (tehditler ve tahribatlar vb.) daha kolay izlenebilir. Bu yaklaşımla Önemli Bitki Alanları (ÖBA) kavramı çok geçerli bir uygulamadır.

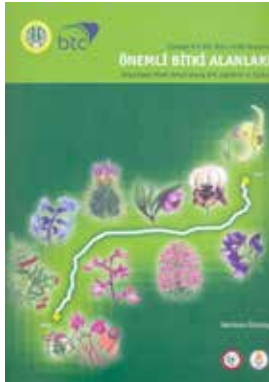
Önemli Bitki Alanı (ÖBA)

Nadir, tehlike altında ve/veya endemik bitki türlerinin çok zengin popülasyonlarını barındıran ve/veya botanik açısından olağanüstü zengin ve/veya çok önemli bitki örtüsü ile nadir ve tehdit altındaki yaşam ortamlarını içeren doğal veya yarı doğal alanlardır.

Avrupa'nın Önemli Bitki Alanları Programı'nın işlevi en zengin bitki çeşitliliği gösteren alanların topluca tespit edilmesi ve tehlike altında bulunan doğal bitki türlerini doğal yaşam alanlarıyla birlikte koruma altına almaktır.

Türkiye'nin Önemli Bitki Alanları

Türkiye, Önemli Bitki Alanlarını (122 ÖBA) tanımlamış ve sonucunda bir kitap yayınlamış ilk ülkedir. 2006 yılı sonunda tamamlanan Bakü- Tiflis boru hattı üzerinde yürütülen projede de 22 Önemli Bitki Alanı daha ilave edilmiştir. Ülkemizde toplam 144 Önemli Bitki Alanı belirlenmiştir. Bu alanlar tanıtılarak, endemik ve tehdit altındaki türleri belirtilerek korunması için öneriler getirilmiştir.

Şekil 1, Türkiye'nin Önemli Bitki Alanlarını tanıtan 2 kitabın kapak sayfaları

İstanbul'un Önemli Bitki Alanları

Harita 1. İstanbul'un önemli Bitki Alanları (İstanbul'un ballı Bitkileri)

İstanbul'un Önemli Bitki Alanlarının Listesi

1. Terkos-Kasatura Kıyıları
2. Ağaçlı Kumulları
3. Kilyos Kumulları
4. Batı İstanbul Meraları
5. Kuzey Boğaziçi Ormanları
6. Sahilköy-Şile Kıyıları
7. Ömerli Havzası

Beykoz İlçesinin Kuzey Boğaziçi Önemli Bitki Alanı İçindeki Yeri

16.645 hektarlık bir alan kaplayan bu ÖBA'nın, Anadolu yakasında olan kısmı Beykoz ilçesi sınırları içinde bulunmaktadır.

Beykoz ilçesi, barındırdığı doğal yeşil örtü ve habitatlar bakımından, İstanbul ilinin en zengin ilçelerinden biridir

Bu doğal yeşil örtü ve habitatlar çok sayıda İstanbul'a özgü endemik tür ya da yayılışı çok kısıtlı olan nadir türü barındırmaktadır. Beykoz ilçesinin Karadeniz kıyılarındaki sarp kayalıklar, maki, mera ve kuru kaya bitki toplulukları, dere ağzları kumul bitkileri ile kaplıdır.

Riva'da Çayağazı Deresi'nin denize döküldüğü bölgede oldukça geniş bir kumul sistemi meydana gelmiştir. Bu kumullar, zengin denebilecek sayıda karakteristik ve endemik bitki taksonu barındırmaktadır: (*Centaurea kilaea*, *Jurinea kilaea*, *Isatis arenaria*, *Linum tauricum* ssp. *bosphori*, *Verbascum degenii*).

"Bu kumulların, büyük bir kısmı askeri bölgenin sınırları içinde kaldığı için korunmuştur."

Beykoz, Türkiye'nin ÖBA'ları adlı eserde 10 No'lu ÖBA "Kuzey Boğaziçi" Önemli Bitki Alanı içinde yer almaktadır

Harita 2. Kuzey Boğaziçi Önemli Bitki Alanı, Koyu Renkle Belirtilmiştir (Türkiye'nin 122 Önemli Bitki Alanı kitabından alıntı)

Beykoz'un nadir ve endemik türleri

Endemik Türler

- Aurinia uechtriziana* (kum incisi)
- Centaurea kileae* (Kilyos peygamber çiçeği)
- Galanthus plicatus* ssp. *byzantinus* (İstanbul kardeleni)
- Isatis arenaria* (kelebek otu)
- Jurinea kileae* (Kilyos moru)
- Lathyrus undulatus* (İstanbul nazendesi)
- Linum tauricum* ssp. *tauricum* (boğaziçi keteni)
- Symphytum pseudobulbosum* (yalan kafesotu)
- Trifolium pachycalyx* (yonca)
- Verbascum degenii* (sahil siğirkuyruğu)

Nadir Türler

- Asperula littoralis* (kum belumotu) *Colchicum turcicum* (tarana çiğdemi)
- Convolvulus persicus* (acem yayılganı)
- Cyclamen coum* (yer somunu-Karadeniz siklameni)
- Lilium martagon* (sultan zambağı)

Mathiola fruticulosa (kum şebboyu)

Peucedanum obtusifolium (kıyı kerevizi)

Verbascum bugulifolium (Riva sığırkuyruğu)

Beykoz İlçesi İçin Önemli İki Bitki Türü

Symphytum pseudobulbosum

Dünyadaki tek doğal yayılış alanı Beykoz ilçe sınırları içinde ve çevresinde olan endemik tür:

Şekil 2. *Symphytum pseudobulbosum* (yalan kafesotu)

İlk defa G.J. Aznavour tarafından Beykoz'dan (Akbaba) 1890 yılında toplanmış ve toplayan kişi tarafından (Aznavour) 1903 yılında, toplandığı tarihten 13 yıl sonra, bilim dünyasına yeni bir bitki türü olarak tanıtılmıştır.

Dünyadaki yayılışı sadece Beykoz'da olan bir bitkidir.

***Verbascum bugulifolium* (Riva sığırkuyruğu)**

Nadir bir türdür ve ilk toplandığı yıl 1701 ve ilk toplandığı yer Riva çevresidir.

Şekil 3. *Verbascum bugulifolium* (Riva Sığırkuyruğu)

Verbascum bugulifolium (Riva Sığırkuyruğu), İstanbula özgü nadir türlerden biridir. İlk olarak 1701 yılında Anadolu yakasında Riva yakınlarından J.P. Tournefort tarafından toplanan örnekler, 1797 yılında Lamarck tarafından bilim dünyasına tanıtılmıştır. Türkiye’de Kırklareli ve İstanbul illerinde, Türkiye dışında GD Bulgaristan’da yetişir

Tehditler

- 1- Beykoz’da flora üzerinde en büyük baskı otoyolların yapımı nedeniyle bitkisel örtünün tahrip edilmesi nedeniyle endemik ve nadir bitkilerin ortadan kaldırılmasıdır.
- 2- İlçe içi yolların genişletilmesi,
- 3- Büyük sitelerin yapılması, yaygın olarak yazlık evlerin yapılması

Öneriler

- 1- Özellikle sahil kumullarının korunması;
- 2- (Halen Askeri bölge sınırlar içinde kalan Riva kumulları, şu anda koruma altındadır).
- 3- Askeri bölgenin buradan taşınması halinde Riva kumulları *büyük tehdit altında kalacaktır.*
- 4- Bu taşınmanın gerçekleşmesi halinde, kumul alanın herhangi bir şekilde yerleşime açılmasına izin verilmemelidir.
- 5- Doğal alanlarda büyük yerleşimlere izin verilmemeli; izin verilmesi kaçınılmaz olduğu durumlarda, inşaat alanlarında endemik ya da nadir bitki popülasyonlarının bulunup bulunmadığı konusunda bilirkişi raporu istenmelidir.

Şekil 4, Riva kumullarını genel görünüşü 2019 yılı Temmuz

Kaynaklar

- Davis, P. H., *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, Volume 6, Edinburgh: Edinburgh University Press, 567 s. (1978).
- Davis, P.H., (1965-1988). Davis, P.H.(Editör). *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, Vol. 1-9. Edinburgh: Edinburgh Univ. Press, (1965-1988).
- Güner, A. (ed.) (2012). *Türkiye Bitkileri Listesi (Damarlı Bitkiler)*. İstanbul: Nezahat Gökyiğit Botanik Bahçesi ve Flora Araştırmaları Derneği Yayını, 1290 pp.
- Güner, A., Özhatay, N., Ekim, T. ve Başer, K.H.C.(eds), (2000). Boraginaceae Juss in *Güner Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, Supplement Edinburgh University Press.
- Özhatay, N., ; Byfield, B., Atay, S. (1997). Türkiye'nin Kuzey Kıyı Kumullarında Nadir ve Tehlikeye Altındaki Bitki Türleri-XIII. *Ulusal Biyoloji Kongresi, İstanbul, 17-20 Eylül 1996, Bildiri Kitabı* 307-316.
- Özhatay N., A. Byfield ve S. Atay, (2005). *Türkiye'nin 122 Önemli Bitki Alanı (ÖBA), Türkiye*. İstanbul: (Doğal Hayatı Koruma Vakfı),

Beykoz'un Ballı Bitkileri; Kestane ve Orman Gülü

Mine KOÇYİĞİT¹ Bahar GÜRDAL ABAMOR²

Beykoz Boğaziçi'nin kuzey kesiminde, ormanları ve korularıyla da ünlü bir yerleşim yeridir. Aynı zamanda Elmasburnu, Göztepe, Mihrabat ve Polonezköy tabiat parkları da ilçe sınırları içinde yer almaktadır. Orman vejetasyonunun yoğun olması, bu ilçede arıcılık faaliyetlerinin verimli olmasının en temel sebeplerinden biridir.

Bal, '*apis mellifera*'nın (bal arısı) salgıladığı enzimleri bitkiden elde ettiği polen ve nektarla işledikten sonra çeşitli aşamalardan geçirek olgunlaştırdığı üründür. Başka bir ifadeyle balın içeriğindeki en önemli unsurlardan biri polendir. Burdan yola çıkarak yapılan "İstanbul'un Ballı Bitkileri" projesi kapsamında Beykoz çevresinde arıların ziyaret ettiği ve arıların "ballı bitki" olarak isimlendirdiği 150 kadar çiçekli yabancı bitki çeşidi (takson) belirlenmiştir. Bu bitkilerden ikisi, *Castanea sativa* Mill (kestane) ve *Rhododendron* sp. (orman gülleri) hem polen hem nektar kaynağı olmaları nedeniyle bal arısı için en cazip bitkilerdir. Çiçek ballarından biri olan kestane balı, Fagaceae familyasının *Castanea* cinsine ait ağaçlardan elde edilmektedir. Kestane balı en lezzetli ve yüksek kaliteli ballardan biridir. Ormangülleri ise Ericaceae familyasının *Rhododendron* cinsine ait odunsu ve çiçekli bitkilerdir. Beykoz çevresinde doğal olarak yetişen türü mor çiçekli ormangülüdür (*rhododendron ponticum* L.). Orman güllerinden elde edilen bal, halk arasında delibal olarak bilinmektedir.

Bu çalışmada Beykoz için önemli olan kestane (*castanea sativa*) ve ilçe sınırlarında yetişen mor çiçekli orman gülü (*rhododendron ponticum*)'nün genel özellikleri ve bu bitkilerden elde edilen balın tıbbi etkileri derlenmiştir.

- 1 Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi, Farmasötik Botanik Ana Bilim Dalı,
- 2 Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi, Farmasötik Botanik Ana Bilim Dalı,

Anahtar Kelimeler: Castanea, Rhododendron, Delibal, Polen, Beykoz

Beykoz'un Ballı Bitkileri

Beykoz Boğaziçi'nin kuzey kesiminde, Anadolu yakasında Küçüksu Deresi ile Anadolu Kavağı arasında yer alan; merkeziyle olduğu kadar çevre köyleri, ormanları ve korularıyla da ünlü bir yerleşim yeridir. Beykoz ilçesinin rakımı, deniz seviyesinden başlayıp 270 m.'ye kadar değişkenlik göstermektedir. Kıyıları kısmen daha düzlük, iç kesimlere gidildikçe tepeler görülmektedir. Ayrıca ilçe İstanbul'un en büyük ormanlarına sahiptir. Beykoz Kasrı Korusu, Abraham Paşa Korusu, Hidiv Korusu, Amcazade Hüseyin Paşa Korusu gibi ormanlık bölgeler ve çok sayıda mesire alanını içermektedir. Aynı zamanda Elmasburnu, Göztepe, Mihrabat ve Polonezköy tabiat parkları da ilçe sınırları içinde yer almaktadır. Orman vejetasyonunun yoğun olması, bu ilçede arıcılık faaliyetlerinin verimli olmasının en temel sebeplerinden biridir.

Bal, '*apis mellifera*'nın (bal arısı) salgıladığı enzimleri bitkiden elde ettiği polen ve nektarla işledikten sonra çeşitli aşamalardan geçirerek olgunlaştırdığı üründür. Başka bir ifadeyle balın içeriğindeki en önemli unsurlardan biri polendir. Buradan yola çıkarak yapılan "İstanbul'un Ballı Bitkileri" projesi kapsamında 2010-2012 yıllarındaki arazi çalışmalarında Beykoz çevresinde arıların ziyaret ettiği ve arıcıların "*ballı bitki*" olarak isimlendirdiği 150 kadar çiçekli yabancı bitki çeşidi (takson) belirlenmiştir. "İstanbul'un Ballı Bitkileri Projesi" kapsamında toplanan örnekler preslenerek İSTE'ye (İ.Ü. Eczacılık Fak. Herbaryumu) getirilmiştir. Bilimsel olarak tayinleri yapılan örnekler Türkiye'de ilk kez kurulan "*Ballı Bitkiler Herbaryumu*"na yerleştirilmiştir. Bu bitkilerden ikisi, *castanea sativa* mill (kestane) ve *rhododendron ponticum* L. (mor çiçekli orman gülü) hem polen hem nektar kaynağı olmaları nedeniyle bal arısı için en cazip bitkilerdir (Özhatay ve ark. 2012).

Mor Çiçekli Ormangülü, *Rhododendron ponticum* L. (Ericaceae)

Ülkemizde 5 doğal tür, 4 hibrit olmak üzere 9 takson yetişmektedir. Bu türlerin hepsi de Karadeniz kıyılarımız boyunca yayılış gösterir. *Rhododendron ponticum*, kışın yaprak dökmeyen, Kuzey Anadolu'nun nemli ormanlarında yetişen boylu bir çalıdır (Şekil 1). Ülkemizde doğal olarak yetişmektedir ancak Avrupa'da doğallaşmış bir türdür (Şekil 2). Yaprakları 10-17 cm boyunda, eliptik, derimsidir. Çiçek durumu dalların ucunda, 5-20 çiçekli; çiçekler pembemsi-erguvani renklidir. Meyveleri 2-3 cm uzunlukta ve çok tohumlu bir kapsüldür (Stevens, 1978). Kanatlı tohumlar o kadar küçüktür ki; 1000 tane tohumun ağırlığı 0,063 gr'dır (Küçük, 2007). Bal verim potansiyeli bakımından yapılan değerlendirmede, ormangülü türlerinin hektar başına 100-200 kg bal verimine sahip 4. sınıf bal potansiyeline sahip bitkiler olarak sınıflandırıldığı bildirilmiştir (Ekim, 1987).

Şekil 1: Mor Çiçekli Ormangülü, *Rhododendron Ponticum* (Foto: M.Koçyiğit)

Şekil 2: *Rhododendron Ponticum* Türünün Türkiye ve Avrupa'daki Yayılışı

Mor Çiçekli Ormangülü'nün Tıbbi Özellikleri (*Rhododendron Ponticum*) ve Deli Bal

Yaprakları andromedol türevleri yanında tanen, uçucu yağ, erikolin ve arbutin içermektedir. Bu maddeler insan ve hayvanlar üzerinde narkotik etkilere neden olmaktadır. Ağrı kesici etkisinden dolayı dâhilen, infüzyon (%2) halinde idrar söktürücü, romatizma ağrılarını giderici ve uyutucu özelliğe sahip olduğu fakat taşıdığı andromedol türevleri nedeniyle kullanılmasının tehlikeli olduğu bildirilmiştir (Küçük, 2007).

Rhododendron ponticum Karadeniz Bölgesi'nde bazı hastalıkların tedavisi için yöre halkı tarafından kullanılan önemli tıbbi bitkiler arasındadır (Yeşilada ve ark. 1999). Güçlü antiseptik özelliğe sahiptir. Ancak zehirli olduğu için *haricen* kullanılması tavsiye edilir. Halk arasında yaprakları suda kaynatılıp yara ve iltihaplı yerlerin pansumanında ve egzama gibi cilt hastalıklarında kullanıldığı bildirilmiştir (Karadeniz, 2004).

Rhododendron cinsinin yaprak ve özellikle çiçeklerinde andromedol türevleri olan *grayanotoksinler* denen zehirli maddeler bulunmaktadır. Ülkemizde bu bitkilerin yoğun olduğu bölgelerde, arılar bu bitkilerin çiçeklerinden nektar ve polen alır. Dolayısıyla zehirli maddeleri de yaptıkları bala taşırlar. Bu bal Karadeniz Bölgesi'nde "*Deli Balı*" veya "*Komar Balı*" adı ile bilinir. Zehirlenme belirtileri, genellikle alınan toksin miktarına göre 1-2 saat içinde ortaya çıkar. Bulantı, kusma, iştahsızlık, halsizlik, kalp atışlarının zayıflaması, ishal, tansiyon düşüklüğü, solunum güçlüğü, istemsiz vücut hareketleri, çırpınma, bilinç kaybı şeklinde sıralanabilir. Fazla miktarda yenir ve tedavi edilmez veya edilemezse vaka ölümlerle sonuçlanabilir. Karadeniz Bölgesi'ndeki zehirlenme vakalarına ait çok sayıda yayın bulunmaktadır. Son yıllarda Karadeniz Bölgesi'nin dışında da zehirlenme vakaları görülmeye başlanmıştır. Literatürde, zehirlenmeye neden olan bal miktarının 5 ile 30 g arasında olduğu bildirilmiştir (Sıralı ve Cınbirtoğlu, 2018).

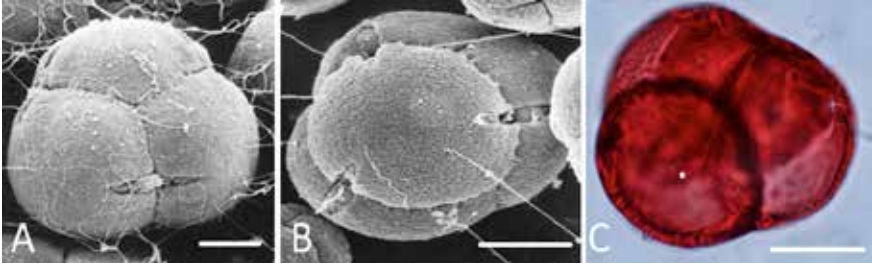
Deli bal zehirlenmesi ilk defa MÖ 401'de, Atinalı tarihçi ve komutan Xenophon tarafından tanımlanmıştır. Xenophon, Anabasis adlı eserinde Pers kralı 2. Ataxerses'e karşı yapılan bir seferde, Türkiye'nin Doğu Karadeniz bölgesinde konakladıkları yerde, deli bal yiyen askerlerin zehirlendiğini rapor etmiştir. Deli bal MÖ 67'de Kral 4. Mithradates tarafından, Kuzeydoğu Anadolu'da Pompeyin ordularına karşı tarihte *ilk kez biyolojik silah olarak* kullanılmıştır. Başdanışmanın tavsiyesi üzerine, ilerleyen Romalılar'ın yolu üzerine içi deli bal ile dolu petekler yerleştirilmiştir ve taktiksel bir geri çekilme yapılmıştır. Bu peteklerden yiyen Romalılar bitkin düşerek kolayca etkisiz hale getirilmiştir. Grayanotoksinler denilen oldukça etkili zehirleri barındıran ormangülü balının (Şahin ve ark, 2017), nem, kül, şeker, mineral madde yönünden diğer balardan farklı olmadığı bildirilmiştir (Silici ve ark., 2008, 2010). Grayanotoksin 1 veya diğer adıyla andromedotoksinin varlığı kovandan yeni alınmış olan taze balda daha çoktur. Bir süre sonra aynı balda bu alkaloidin miktarının azaldığı bildirilmiştir (Sorkun, 1995). Bu balların çiçek balından daha fazla oranda Cu, Co, Cr, Ni, Se, Zn, Ca, ve Mg minerallerini içerdiği belirtilmiştir (Silici ve ark., 2008). Ayrıca bu balın yüksek fenolik madde içeriğine sahip olduğu ve bundan

dolayı yüksek antioksidan, antimikrobiyal etkiye sahip olduğu bildirilmiştir (Silici ve ark., 2010; Can ve ark., 2015).

Deli balı da içeren yasal **düzenlemeler**le deli balın ticareti kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır. 9.5.1972 tarihli Gıda Maddeleri Tüzüğü'nün 356. Maddesi'ne göre; arıların zehirli bitkilerden aldıkları maddelerden dolayı yiyenlerde zehirlenme belirtileri gösteren ve deli bal, acı bal, tutar bal gibi adlar verilen balların satılması yasaklanmıştır. Gıda Maddeleri Tüzüğü'nün 358. Maddesi'ne göre ise zehirleyici etkisi bulunan bu tür ballar insan sağlığına az veya çok zarar verecek derecede değerlendirilmiştir (Eniştégil, 1977). Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, yayınladığı 29.11.2010 Tarih ve 7003 Sayılı Yönerge'ye göre piyasada deli bal olarak bilinen orman gülü balının zehirlenmelere neden olan andromedotoksin (grayanotoksin) içermesi nedeniyle gıda maddesi olarak kullanılmaması, üretim ve satışının engellenmesi konusunda gerekli önlemlerin alınması valiliklere bildirilmiştir (Anonymous, 2010).

Ormangülü Çiçeğinin Polen Özellikleri

Ormangülleri *tetrat polen* adı verilen 4 polenin grup halinde olduğu bir polen tipine sahiptir. Tetrat büyüklüğü 25-30 μm 'dir. Polen tüpünün çıktığı yarıklı şeklindeki açıklık (kolpus) uzunluğu 7-10 μm 'dir. Bu açıklıkta bir de küçük por bulunur ve bu porun çapı da 0,1-0,2 μm 'dir. Dış zarın yüzeyi genellikle düzdür, ancak ipliksi uzantılar taşır.

Şekil 3: Ormangülü Çiçeğinin Polen Yapısı: A-B) Elektron mikroskobu görüntüleri, C) Işık Mikroskobu görüntüleri (Skala 10 μm).

Kestane, *Castanea Sativa* Mill (Fagaceae)

Kestane ağacının 9 türü genellikle kuzey yarım kürenin değişik bölgelerine yayılmıştır. Türkiye'de Karadeniz, Marmara ve Ege bölgelerinin ormanlık alanlarında *castanea sativa* türü doğal olarak yetişmektedir (Şekil 4).

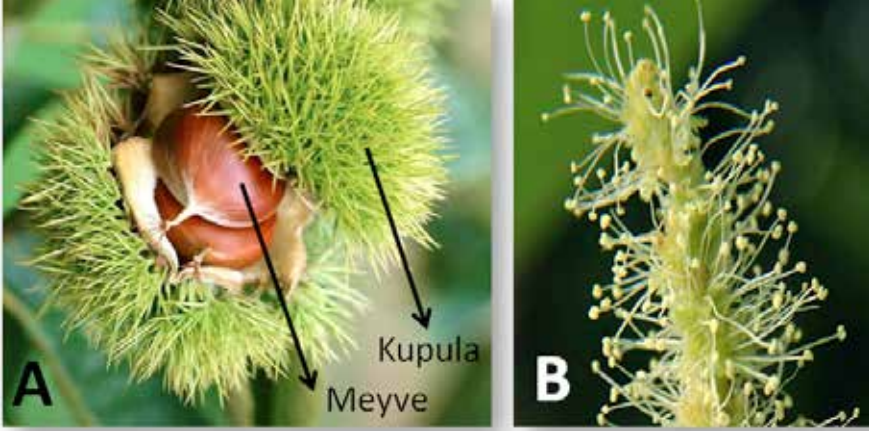

Şekil 4: *Castanea Sativa* Türünün Türkiye ve Avrupa'daki Yayılışı

Gençken yavaş, 10 yıldan sonra hızlı büyür. Maksimum 20-25 m. boy yapar. Ağaç çok dik büyür. Kabuğu koyu kırmızimsı kahverengi, hemen hemen tüysüzdür. Gençken gri ve çatlaksız olan gövde ileri yaşlarda gri-kahverengine dönüşür ve çatlaklar oluşur. Çapı 2 metreyi geçebilir. Yapraklar 10-25 cm boyunda, 3-7 cm genişliğindedir. İnce uzun, eliptik yaprakların üst yüzü parlak yeşil, alt yüzü ise açık gri-yeşil renkli ve tüylüdür. Belirgin damarlı, sivri uçludur. Erkek çiçekler bir eksen üzerinde birçoğu bir arada başak türü durumlar oluşturur (Şekil 5). Beyaza yakın açık yeşil renklidir. Dişi çiçekler açık yeşil renktedir. Tek tek ya da birkaçı bir arada dala yapışık olarak bulunur. Sık ve batıcı dikenlerle örtülü 3-7 cm çapında bir top görünümünde olan meyve örtücünün (kupula) içinde 1-3 meyve bulunur. İri meyveler küre, yarım küre biçiminde ya da iki yandan basık, kızıl kahverengi kabuklu ve nişastalıdır (Şekil 6). Meyve dönemi ekim-kasım aylarıdır (Yaltırık, 1982).

Şekil 5: Kestane, *Castanea Sativa* (Foto: T.Avcı)

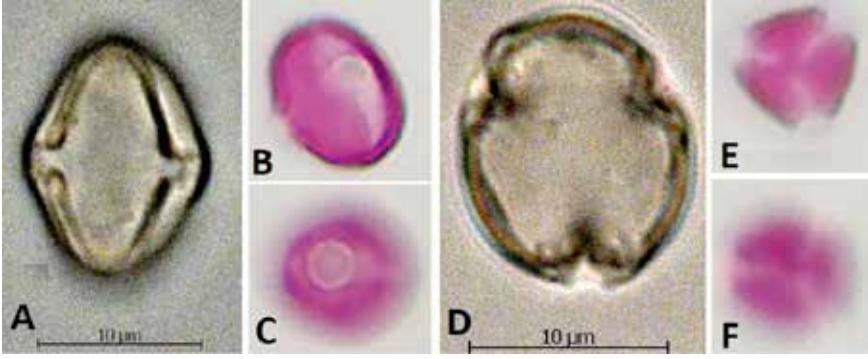
Şekil 6: Kestane Çiçekleri ve Meyvesi: A) Dişi Çiçek Durumu ve Meyve, B) Erkek Çiçek Durumu.

Kestane Balının Tıbbi Özellikleri

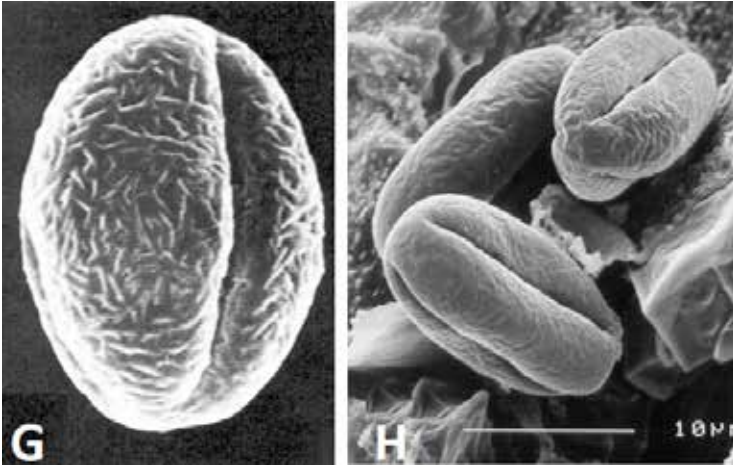
Kestane balı en lezzetli ve yüksek kaliteli ballardan biri olmasının yanı sıra (Castro-Vázquez ve ark., 2010) diğer ballara oranla iç piyasada çok kısa sürede alıcı bulabilmektedir. Ayrıca, kestane balı yüksek fruktoz ve düşük glukoz içeriği sayesinde, sıvı halde daha uzun süre kalabilmektedir (Persano-Oddo ve Piro, 2004). Birçok araştırmacı balın, kalp hastalığı, kanser, bağışıklık sistemi zayıflaması, katarakt ve farklı enflamatuvar süreçlerin oluşma potansiyelini düşürmede etkili olan doğal bir antioksidan kaynağı olduğunu ortaya koymuştur (Bertoncelj ve ark., 2007). Etnobotanik çalışmalarda astım ve solunum hastalıkları için iyi bir tedavi edici olduğu düşünülmektedir (Nasuti ve ark., 2006). B ve C vitaminleri açısından zengin olan kestane balı kasları kuvvetlendirici, kan dolaşımını düzenleyici, mide ve karaciğer yorgunluğunu giderici, bağışıklık sistemini güçlendirici etki yapar. Bütün koyu renkli ballar gibi antioksidan olması sebebiyle kansere karşı koruyucudur. Araştırmalarda antibiyotik özelliğiyle beta hemolitik streptococcus bakterilerine karşı etkili olduğu tespit edilmiştir (Basile ve ark. 2000).

Kestane çiçeğinin polen özellikleri

Bitkiler aleminde en küçük polene sahip türlerden biri de kestane ağaçlarıdır. Üç adet kolpus adı verilen polen tüpünün çıktığı yarıklı şeklindeki açıklık ve üç adet de delik taşıdığı için trikolporat polen şeklinde tanımlanır. Yandan görünümünde (ekvatoriyal) oval şeklinde, 12-17µm uzunluğundadır. Üstten görünümünde (polar) ise dairesimsi şekilde, 9-10 µm çapındadır (Şekil 7). Dış zarında girintili-çıkıntılı (psilat) bir desen taşımaktadır (Şekil 8).

Şekil 7: Kestane Çiçeğinin polen Yapısının Işık Mikroskobu Görüntüleri: A-C) Ekvatoriyal Görünüm, D-F) Polar Görünüm

Şekil 8: Kestane Çiçeğinin Polen Yapısının Elektron Mikroskobu Görüntüleri: G) Ekvatoriyal Görünüm, Yüzey Şekli, H) Kolpuslar.

Balda Polen Analizi

Balın botanik orijininin tespitinde polenlerin mikroskobik analizle belirlenmesi ve miktarının tespit edilmesi referans metot olarak kullanılmaktadır. Metot belli bir miktar baldaki polenin mikroskobik inceleme ile tanımlanması, sayılması ve her farklı polenin toplam sayılan polen miktarına oranlanması prensibine dayanır. Balda bulunan andromedotoksin etken maddesi kimyasal analiz ile belirlenebilmektedir. Ancak bu yöntem zaman alıcı olduğundan polen analizi yöntemiyle mikroskop altında ormangülü polenlerini bir arada tetrat yapıda (dörtlü kümeler halinde) görmek ve bu sayede balın deli bal olduğuna karar vermek mümkündür. Genelde, baldaki tek bir bitkiye ait polen düzeyi %45'in üzerindeyse bu ballar mono-flora olarak tanımlanmaktadır. Eğer bitki kaynağı, ortalamaya göre çok veya az polen üreten özellikte ise bu oran geçerli değildir. Örneğin kestane balında polenlerin %90'ının kestaneden geliyor olması gerekir (Anklam, 1998; Louveaux ve diğ., 1978; Von der Ohe ve diğ., 2004).

Sonuç olarak;

- Balın içeriği ve kalitesi, arıların bulunduğu bölgenin bitki örtüsü, bu bitki örtüsünden aldıkları nektar tipi ve miktarı, coğrafik konumu, yükseltisi, ısı değişimleri ve arı ırkı gibi birçok özelliğe bağlıdır. Ancak yapılan araştırmalar göstermiştir ki insan sağlığı açısından fonksiyonel özelliklere sahip olan balın nektar kaynağı büyük ölçüde çiçeğe bağlıdır, farklı bölgelerde üretilen ve farklı bitkisel orijinli balların bileşimi farklıdır.
- Kestane balının tıbbi etkileri özellikle antioksidan özelliğinin yüksek olması yapılan bir çok araştırmada gösterilmiştir. Ticari olarak da en kolay pazarlanan ballardan biri olması, ayrıca Beykoz'un tescilli 2 balından biri olan kestane balı üretiminin teşvik edilmesi için öncelikle *kestane ormanlarının* korunması ve yenilenmesi çok önemlidir.
- Ormangülü bitkilerinden elde edilen ballar çeşitli bilimsel çalışmalarda farmakolojik etkileri belirlenmiş olsa bile, andromedotoksinlerin üyesi olan grayanotoksinlerden dolayı zehirlenmeye neden olmaktadır. Doktor kontrolü dışında ve aşırı miktarda kullanımı *hayati tehlikeye* sebep olabilir.
- Orman gülünün bal ormanlarının planlanmasında ve kurulmasında kullanılması, halkın bu bitki nektarları ile üretilen ballar hakkında bilgilendirilmesi ve deli balının özelliklerinin belirlenerek eczacılık açısından değerlendirilmesi üreticilere önemli katkılar sağlayabilir. Ancak şu an için deli balın satışı ve gıda olarak pazarlanması yasal olarak *mümkün* değildir.
- "Balda Polen Analizi" yöntemiyle balın polen içeriğinin belli bir bölgenin florası veya literatürdeki tanımlamalarla uyumu kontrol edilir. Böylece balın elde edildiği bölgenin bitki örtüsüne dair bilgi sahibi olunabilir ve bu da coğrafi orijin tespitine olanak sağlayabilir.
- Bu yöntemde önemli olan belli bölgelere özgü bal çeşitlerinin ve bu bal çeşitlerine özgü polen kombinasyonlarının bilinmesidir. Bu noktada herbaryumların özellikle ballı bitki herbaryumlarının örnek zenginliği ve çeşitliliği önem kazanmaktadır.
- Polen karakteri olarak çok küçük boyutta olan kestane çiçeği poleni ve tetratlar halinde bulunan orman gülü çiçeğinin polenlerini mikroskopik incelemeyle tanımak oldukça basit, ucuz ve zaman kazandıran bir yöntemdir.
- Kestane balında polen miktarının en az %90, orman gülü balında ise polen miktarının en az %45 olması balların bitki ismiyle tanımlanması için gerekli orandır.

Kaynaklar

1. Anklam, E. (1998). A Review of the Analytical Methods to Determine the Geographical and Botanical Origin of Honey. *Food Chemistry*, 63, 549- 562.
2. Anonymous (2010). Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü. Orman gülü (deli bal) hakkında 29.11.2010 ve 7003 sayılı yönerge.
3. Basile, A., Sorbo, S., Giordano, S., Ricciardi, L., Ferrara, S., Montesano, D., Castaldo Cobianchi, R., Vuotto, M.L., Ferrara, L. (2000). Antibacterial and Allelopathic Activity of Extract from Castanea Sativa Leaves. *Fitoterapia*, 71,110-116.

4. Bertonecelj, J., Dobersek, U., Jamnik, M., Golob, T. (2007). Evaluation of the Phenolic Content, Antioxidant Activity and Colour of Slovenian Honey. *Food Chemistry*, 105, 822–828.
5. Can, Z., Yildiz, O., Sahin, H., Akyuz Turumtay E., Silici S., Kolaylı S. (2015). An Investigation of Turkish Honeys: Their Pyhysico-Chemical Properties, Antioxidant Capacities and Phenolic Profiles. *Food Chemistry*, 180, 133-41.
6. Castro-Vázquez, L., Díaz-Maroto, M.C., Torres, C., Pérez-Coello, M.S. (2010). Effect of Geographical Origin on the Chemical and Sensory Characteristics of Chestnut Honeys. *Food Research International*, 43, 2335–2340.
7. Ekim, T. (1987). *Arıcılıkta Önem Taşıyan Bitkiler ve Bunların Yurdumuzdaki Durumu*. Türkiye 1. Arıcılık Kongresi. Ankara: TOK Bak. Yay. 154, 53–64.
8. Eriştegil, N. (1977). *Bal, Bal Hileleri, Taklit, Tağşiş ve Mevzuat*. Batı Anadolu 1. Arıcılık Semineri 26-27 Aralık 1977). Menemen: Ege Bölge Zirai araştırma Enstitüsü Yayın, 13. Sayfa 140-149
9. Karadeniz, T. (2004). Şifalı Meyveler (Meyvelerle Beslenme ve Tedavi Şekilleri). Ordu: Burcan Ofset ve Matbaacılık.
10. Küçük, M., Kolaylı, S., Karaoğlu, Ş., Ulusoy, E., Baltacı, C., Candan, F. (2007). Biological Activities and Chemical Composition of Three Honeys of Different Types from Anatolia. *Food Chemistry*, 100, 526–534.
11. Louveaux, J., Maurizio, A., Vorwohl, G. (1978). Methods of Melissopalynology. *Bee World*, 59,139-157.
12. Nasuti, C., Gabbianelli, R., Falcioni, G., Franco Cantalamessa, F. (2006). Antioxidative and Gastroprotective Activities of Anti-inflammatory Formulations Derived from Chestnut Honey in Rats. *Nutrition Research*, 26, 130– 137.
13. Özhatay, N., Koçyiğit, M. & Bona M. (2012). İstanbul'un *Ballı Bitkileri*. İstanbul, Turkey: Türkmenler Press.
14. Persano Oddo, L., Piro, P. (2004). Main European Unifloral Honeys: Descriptive Sheets, *Apidologie*, 35, S38–S81.
15. Sıralı, R., Cımbırtoğlu, Ş. (2018). Ormangülü (*Rhododendron*) Türlerinin Bazı Özellikleri ve Arıcılık Açısından Önemi. *Arıcılık Araştırma Dergisi / Journal of Apiculture Research*, 10(2), 45-53.
16. Silici S.,Uluozlu O.D., Tuzen M., Soylak M., Assessment of Trace Element Levels in Rhododendron Honeys of Black Sea Region, Turkey, *J. of Hazardous Materials* 156, 612–618, 2008.
17. Silici, S. (2010). Characterization of Volatile Compounds of Rhododendron Honey. *Melilifera*. 10-19, 17-23.
18. Sorkun, K. (1995). *Türkiye'nin Önemli Nektar Kaynağı Olan Kültür Bitkileri ve Bal Potansiyelleri*. . Ankara: Türkiye İİ. Teknik Arıcılık Kongresi. Sayfa 134–145
19. Stevens, P.F. (1978). Rhododendron: In Davis, P.H. *Flora of Turkey and East Aegean Islands*, 6, p.90-94. Edinburgh: Edinburgh University Press.
20. Şahin, H., Can, Z., Kolaylı, S. (2017). Bazı Ormangülü Ballarının Fenolik İçerik Kompozisyonu. *Arıcılık Araştırma Dergisi*, 9 (2), 40-46.
21. Von der Ohe, W., Oddo, P.L., Piana, M.L., Marlot, M. & Martin, P. (2004). Harmonied Methods of Melissopalynology. *Apidologie*, 35, 18-25.
22. Yalırık, F., Castanea: In Davis, P.H. *Flora of Turkey and East Aegean Islands*, vol 7, p.659. Edinburgh Univ. Press, 1982.
23. Yeşilada, E., Sezik, E., Honda, G., Takaishi, Y., Tekeda, Y., Tanaka, T. (1999). Traditional Medicine in Turkey. IX. Folk Medicine in Northwest Anatolia. *Journal of Ethnopharmacology*, 64, 195-201.

444 6 661

www.beykoz.bel.tr

